MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii și comunicări

XI–XII

1994–1995

SATU MARE
STUDII ȘI COMUNICĂRI
XI—XII

COPERTA: AUREL CORDEA
IULIAN PETRESCU
FOTO: MIRCEA ZELEA, IOAN CZAKÓ
COPERTA: SIGILIUL ORAȘULUI SATU MARE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

TIPARUL: IMPRIMERIA DE VEST R.A., Oradea, cda. nr. 436/1995.
ISBN 973-97339-0-5

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

SATU MARE

STUDII ȘI COMUNICĂRI

XI – XII

1994 – 1995

ARHEOLOGIE – ISTORIE – CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE – ETNOGRAFIE – MUZEOLOGIE – RESTAURARE – CONSERVARE

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:
VIOREL CIUBOTĂ — redactor responsabil
IOAN NÉMETI — redactor responsabil adjunct
ELENA BĂRNUȚIU, ZOLTÁN BENEDEK, LUCIAN CUCUIET, BUJOR DULGĂU, IUDITH ERDŐS, NEȚA IERCOȘAN, ANDREI SZABÓ

SECRETARI DE REDACȚIE:
IMOLA KISS
CRISTINA MOGA

Răspunderea pentru conținutul științific al studiilor, pentru formulări, cât și în ceea ce privește calitatea rezumatelor în limbi străine, revin în exclusivitate autorilor.

SATU MARE — STUDII ȘI COMUNICĂRI

Revista Muzeului Județean Satu Mare

Orice corespondență se va adresa
MUZEUL JUDEȚEAN
3900 SATU MARE
Piața dr. Vasile Lucaciu, 21
Tel.: 40.061.737526
Fax: 40.061.736761

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:
MUZEUL JUDEȚEAN
3900 SATU MARE
Piața dr. Vasile Lucaciu, 21
ROMÂNIA
Tel.: 40.061.737526
Fax: 40.061.736761

SUMAR — SOMMAIRE — INHALT — SUMMARY

ARHEOLOGIE

NEȚA IERCOȘAN, *Săpături arheologice în așezarea neolitică aparținând Culturii Starčevo-Criș de la Tășnad (jud. Satu Mare)* 9

Fouilles archéologiques dans l'établissement néolithique appartenant a *la Culture Starčevo-Criș de Tășnad (dep. Satu Mare)* 15

IOAN NÉMETI, PETRE ROMAN, *Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României (Grupul cultural Sanislău)* 25

Die Frubronzezeit Nord-West Rumäniens Die Sanislău-Gruppe 31

IOAN NÉMETI, *Vas — chiup descoperit la Berea (com. Sanislău, jud. Satu Mare)* 33

A Large Wessel (dolia) from Berea, Sanislău Village, Satu Mare County 39

IOAN STANCIU, *Prezență romană în Depresiunea Baia Mare?* 41

Römische Präsenz in der Depression aus Baia Mare? 44

DANIELA GOVOR, *Aspecte demografice la Potaissa* 45

Aspects démographiques à Potaissa 47

SEVER DUMITRAȘCU, *„Latomus — istoria Daciei"* 49

„Latomus — L'histoire de Dacia" 52

IOLAN CERCUN, *Cuptoare de o construcție deosebită din așezările timpurii din Zakarpatia* 81

ISTORIE

MARIA FLORUȚ, SORIN FLORUȚ, *Aspecte ale relațiilor agrare în zona Carei, reflectate în documentele existente la Arhivele Statului Satu Mare (1701—1900)* 83

Some features of the agrarian relationships from Carei area reflected by documents existing at Satu Mare States Archive (1701—1900) . . . 98

ADALBERT BALOGH, *Contribuții la istoricul dezvoltării mineritului în Oaș între anii 1760—1918 (partea a II-a)* 101

Contributions à l'historique du développement de l'exploitations du mines en Oaș entre 1760—1918 (IIe-partie) 120

VIOREL CIUBOTĂ, *Un decret imperial în limba română din anul 1763* . . 133

Un décret impérial en langue roumaine de l'année 1763 135

BUJOR DULGĂU, *Domeniul orașului Satu Mare în secolul XVII — mijlocul secolului XIX* 139

Le domaine de la ville Satu Mare en XVII — ième siècle et au moyen du XIX-ième siècle 146

VIOREL CIUBOTĂ, BUJOR DULGĂU *Un document inedit despre răscoala lui Horea* 153

Un document inédit sur la révolte de Horea 156

LIVIU GHEORGHE ERDEI, *Dezvoltarea industrială a municipiului Satu Mare între anii 1867—1900* 159
Le developpement industriel de la ville Satu Mare (1867—1900) . . . 176
IOAN BELEAN, *Gavril Lazăr de Purcăreți în luptele naționale ale românilor sătmăreni* 177
Gavril Lazăr de Purcăreți dans les luttes nationaux du roumains de Satu Mare 181
ERNST HAULER, *Abuzul puterii statale și bisericești. Apusul șvabilor sătmăreni* 183
Mi brauch der Staats- und Kirchengewalt Niedergang der Sathmarschwaben 183
CAROL KARÁCSONYI, *Date istorice despre apele și lucrările de hidroameliorații efectuate în nord-vestul României.* 195
Données historiques sur les rivières et les travaux hydroaméliorations effectués au nord-ouest de la Roumanie 223
CORNEL GRAD, *Integrarea armatei române în sistemul de apărare prin mijloace politico-diplomatice și militare a frontierei de Vest* 235
L'intégration de l'armée roumaine dans le système de défense par des moyens politico-diplomatiques et militaires de la frontière d'ouest. . . 259
LUCIAN CUCUIET, *Județul Satu Mare și Convenția de armistițiu între Guvernul României și guvernele U.R.S.S., Regatul Unit al Marii Britanii și S.U.A. semnată la 12 septembrie 1944 la Moscova* 261
Komitat Satu Mare und die Waffenstill Standskonvention die am 12. September 1944 in Moskau zwischen die Regierungen von Rumänien, von Ud.S.S.R., von Grossbritannien und von U.S.A. untergeschrieben wurde 267
CLAUDIU PORUMBĂCEAN, *Situația politico-administrativă și reinstaurarea administrației românești în județul Satu Mare (25 octombrie 1944—9 martie 1945)* 269
The politics-administrativ situation and established of the Romanian Administration (October, 25, 1944—March, 9, 1945) 282

CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE

IMOLA KISS, *Un monument de arhitectură în stil romanic — Biserica reformată din Acîș* 283
Un monument d'architecture en style romanique — L'Eglise reformée de Acîș 287
ELENA BĂRNUȚIU, MARTA CORDEA, *Un manuscris din 1584, realizat la Mănăstirea Putna* 289
Un manuscrit de 1584 réalisé au Monastère Putna 299
ELENA BĂRNUȚIU, *Manuscrise românești din județul Satu Mare* 301
Manuscrits roumains du département Satu Mare 311
IMOLA KISS, *Imaginea Maicii Domnului în icoanele pe lemn din colecția Muzeului Județean Sotu Mare* 313
L'image de la Mère de Dieu peintre sur les icônes en bois de la colléction du Musée du Département de Satu Mare 316
LÁSZLÓ BURA, *Az értelmiségképzés műhelye (a XIX. századi Szatmáron)* . 317
Atelierul de formare a intelectualilor din Satu Mare în secolul al XIX-lea 317

EUGEN GLÜCK, *Contribuții de istorie culturală* 333
Contributions d'histoire culturelle 346
ERNST HAULER, *Dr. Stefan Kerner einen Priesterpersonlichkeit au Maitingen* 349
Dr. Stefan Kerner, personalitate preoțească din Moftinul Mare . . . 352
ERNST HAULER, *Naturalist oder Moturalist* 353
Naturalist sau moturalist 354
IUDITH ERDŐS, *Țara Oașului în grafica lui Paul Erdős (1916—1987)* . . . 355
Le pays de Oaș dans la graphique de Paul Erdős (1916—1987) 368
NAE ANTONESCU, *Bibliografia presei românești sătmărene* 371

ETNOGRAFIE

MARIA BOCȘE, *Coordonate în cercetarea etnobotanicii românești: vechime, continuitate, aplicabilitate* 381
Coordonées dans la recherche de l'ethnobotanique roumaine 411
D. CHIVU, M. CHIVU, *Agricultura din spațiul carpato-danubiano-pontic în izvoarele literare antice* 423
L'agriculture dans l'espace carpato-danubien-pontique dans des sources littéraires antiques 431
GHEORGHE HAIDUC, *Oieritul, păstoritul și creșterea animalelor — ocupație tradițională a locuitorilor din comuna Vama din Țara Oașului* . . . 433
Sheeping, shepherding and breeding — the usual ocupation of inhabitants from Vama, Țara Oașului land 446
CONSTANTIN BĂRBULESCU, *Sărbătorile de iarnă în obiceiurile tradiționale românești: Sfântul Trifon* 447
Les fêtes d'hiver dans les traditions roumaines: Saint Trifon 459
MIRCEA GOZARU, *Tradiții folclorice în zona medie a Văii Crasnei* 466
Traditions folkloriques dans la zone moyenne de la Vallée Crasna . . 466
GHEORGHE HAIDUC, *Folclor din Țara Oașului* 467
Folklore from Țara Oașului zone 477
DANIELA OLTEAN, *Reprezentări antropomorfe și avimorfe în ștergările decorative din colecția Muzeului Județean Satu Mare* 479
Représentations antropomorphe et avimorphe dans les serviettes (essuies mains) décoratives de la collection du Musée du Departement Satu Mare 494
VASILE ȘIPOȘ, *Népi épitkezés a Tövisháton* 495
Arhitectură populară în zona denumită Tövishát 502
ZOLTÁN TÓTH, *Ceramica de Vama în colecția Muzeului Județean Satu Mare* 503
La céramique de Vama dans la collection du Musée départamental Satu Mare 505
LÁSZLÓ BURA, *A megkülönböztetés módjai Bogdándon* 509
Modul de diferențiere în Bogdand 509

MUZEOLOGIE

DANIELA OLTEAN, *Patrimoniul etnografic al Muzeului Județean Satu Mare. Colecția de textile* 511

Le patrimoine etnographique du Musée de département Satu Mare — La collection des produits textiles 514
JUDITH ERDŐS, *Expoziția de artă — mijloc de comunicare în Muzeul Județean Satu Mare* 515
L'exposition d'art — moyen de communications dans le Musée departamental Satu Mare 517
DOINA MICLĂUȘ, *Arta portretului în colecția Muzeului Județean Satu Mare* 519
L'art du portrait dans la collection du Musée départamental Satu Mare 522

RESTAURARE — CONSERVARE

GABRIEL BUNILĂ, *Colaborarea cu întreprinderile industriale în procesul de restaurare a exponatelor tehnice* 523
La collaboration avec les entreprises industrielles dans le proces de restauration des objets exposés 525
LIGIA DRĂGHICI, *Restaurarea în sprijinul completării tabloului unor epoci trecute* 527
The Restauration in the Way of Completing the Picture of Older Epochs 530
DORU ENĂCHESCU, *Podișor — (Amareu) — casa memorială „Vasile Lucaciu" — Apa* 531
Restauration d'un „podișor" de la Maison Memoriale „Vasile Lucaciu" . 532
ECATERINA MAJOR, *Colecția botanică a secției de Științele Naturii a Muzeului din Carei (preparare, conservare, depozitare)* 533
Collection botanique de la section de Sciences Naturelles du Musée de Carei (préparation, conservation, dépôt) 535
MIHAI MĂCĂRESCU, *Metode moderne de restaurare și conservare* 537
Méthodes modernes de conservation et restauration 539
LIGIA MIHAIU, *Le rôle des plantes dans la conservation traditionnelle des textiles en Roumanie et la posibilité de leur application dans les musées* 541
Rolul plantelor în conservarea tradițională a textilelor în România și aplicarea lor în muzee 551
LIDIA POPESCU, *Contribuții cu privire la metodele folosite în restaurarea unui act de judecată din anul 1576 pentru validarea căruia s-a folosit sigiliul fragmentat* 553
Restaurierung und Rekonstruktion einer Urkunde datiert im Jahre 1576 555
ÉVA PUSKÁS, *Restaurarea și reconstituirea unei podoabe de bronz datând din secolele VIII—IX* 557
Restaurierung und Rekonstruktion einen Ohrring aus Bronz mit Anhanger datiert aus dem VIII jh. 559
ELEONORA ROȘU, *Restaurarea unei „cununi de mireasă", din Turț, Țara Oașului* 561
Restauration d'une „couroune de mariée" de Turț, Țara Oașului . . . 565

ABKURZUNGEN . . . . . .

PLANȘE I—XX . . . . . .

ARHEOLOGIE

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA NEOLITICĂ APARȚINÂND CULTURII STARČEVO-CRIȘ DE LA TĂȘNAD (JUD. SATU MARE)

NEȚA IERCOȘAN

În toamna anului 1989 au fost efectuate săpături arheologice în așezarea neolitică din punctul „Sere" din raza orașului Tășnad. Zona cercetată se află în partea de vest a localității, în spatele serelor, pe prima terasă a văii largi a pârâului Cehal, care aici are un curs puternic meandrat. Locuirea preistorică din această zonă joasă a fost sesizată cu ocazia unor cercetări de teren efectuate în anii 1986—1987, atât în profilul văii menționate, care s-a format prin îndreptarea cursului pârâului, cât și prin lucrările de evacuare a apei termale realizate aici. Menționăm, de asemenea, că lucrările edilitare din zona ștrandului termal și a complexului turistic, aflate în apropiere, au pus în evidență urme arheologice datând din epoca neolitică, epoca bronzului târziu și sporadic din sec. II—IV d.Ch.[1].

Descoperiri arheologice datând din preistorie la Tășnad, au fost sesizate în literatura de specialitate încă de la sfârșitul secolului trecut[2] și prima jumătate a secolului nostru[3], dar săpături arheologice sistematice nu au fost efectuate până în prezent. De asemenea, mai multe descoperiri incidentale provenind din zona în discuție (topoare din piatră și fragmente ceramice), au intrat în ultimii zece ani în colecțiile Muzeului orășenesc Tășnad (în special pe strada Crasna — partea de jos, care se află la cca. 250 m de obiectivul cercetat)[4].

Săpătura din anul 1989 a constat din executarea unei secțiuni (S.I./1989) în marginea dreaptă a văii pârâului, în malurile căruia se puteau vedea clar urmele stratului de cultură preistoric și ale unor complexe distruse de excavații sau erodate de ape la viituri, orientată N-S la cca. 100 m E de Complexul de sere, precum și sondarea parțială a două gropi (G.1 și G.2) din cele șase descoperite prin cercetări de teren.

---

[1] Muzeul orășenesc Carei, inv. 7294—7300 și 7917—7925; N. Iercoșan, *Satu Mare StCom.*, IX—X, 1992—1993, p. 79—90.

[2] Fetzer J., *AE*, XVIII, 1898, p. 417—418; *idem*, *AÉ*, XIX, 1899, p. 261—262.

[3] Orosz E., *AÉ*, 1910, p. 182—185; Roska M., *AÉ*, 1910, p. 354—361; *idem*, *Erdély régészeti repertóriuma*, 1942, p. 42.

[4] Muzeul orășenesc Tășnad, inv. 461, 462, 549 și 831, informații amabile E. Lateș și M. Păușan.

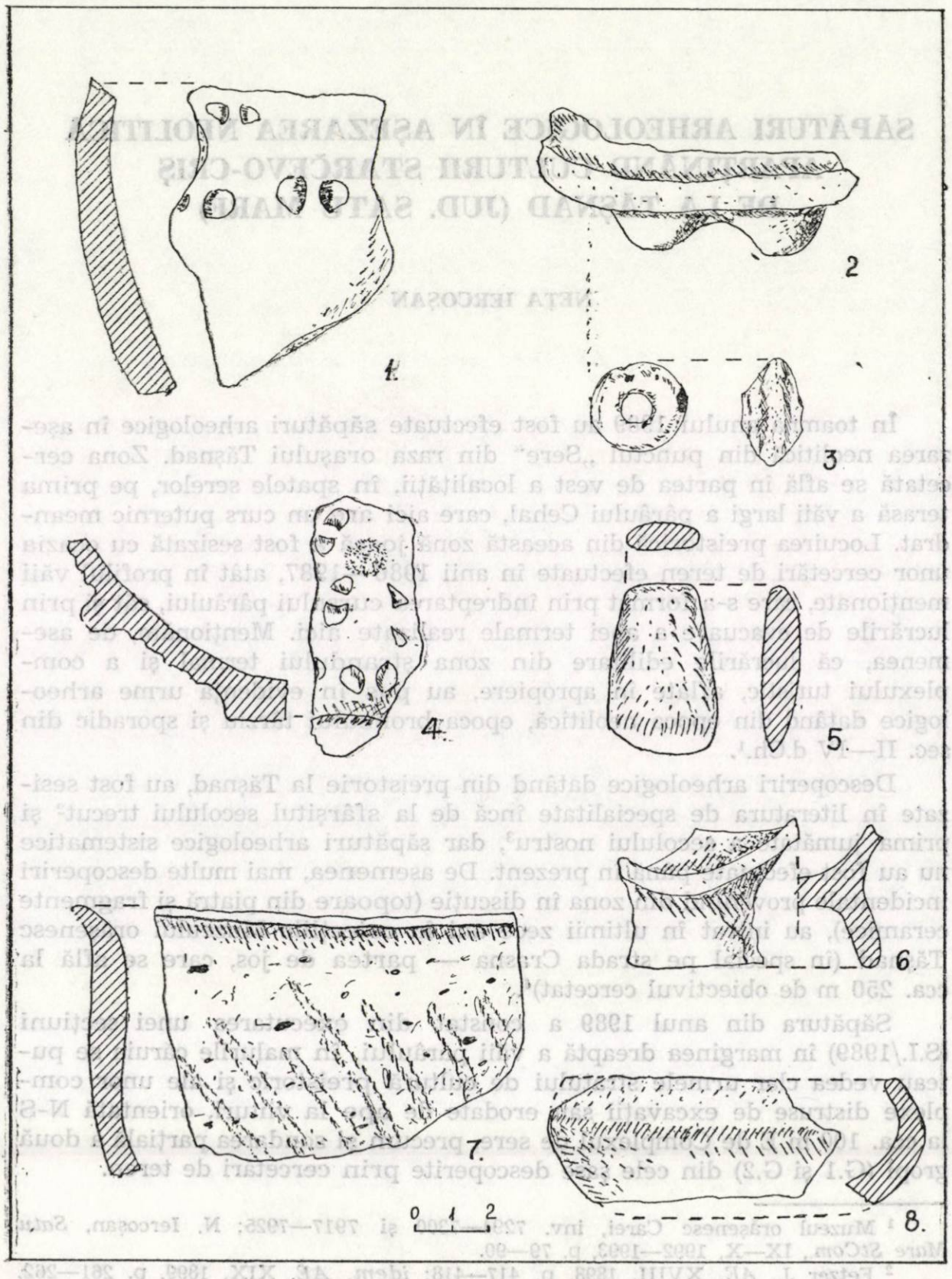

Fig. 1. Tășnad, „Sere", 1989. Material adunat din complexe deranjate: 1—2, 4, 6—8 — ceramică neolitică; 3 — fusaiolă; 5 — toporaș din andezit.

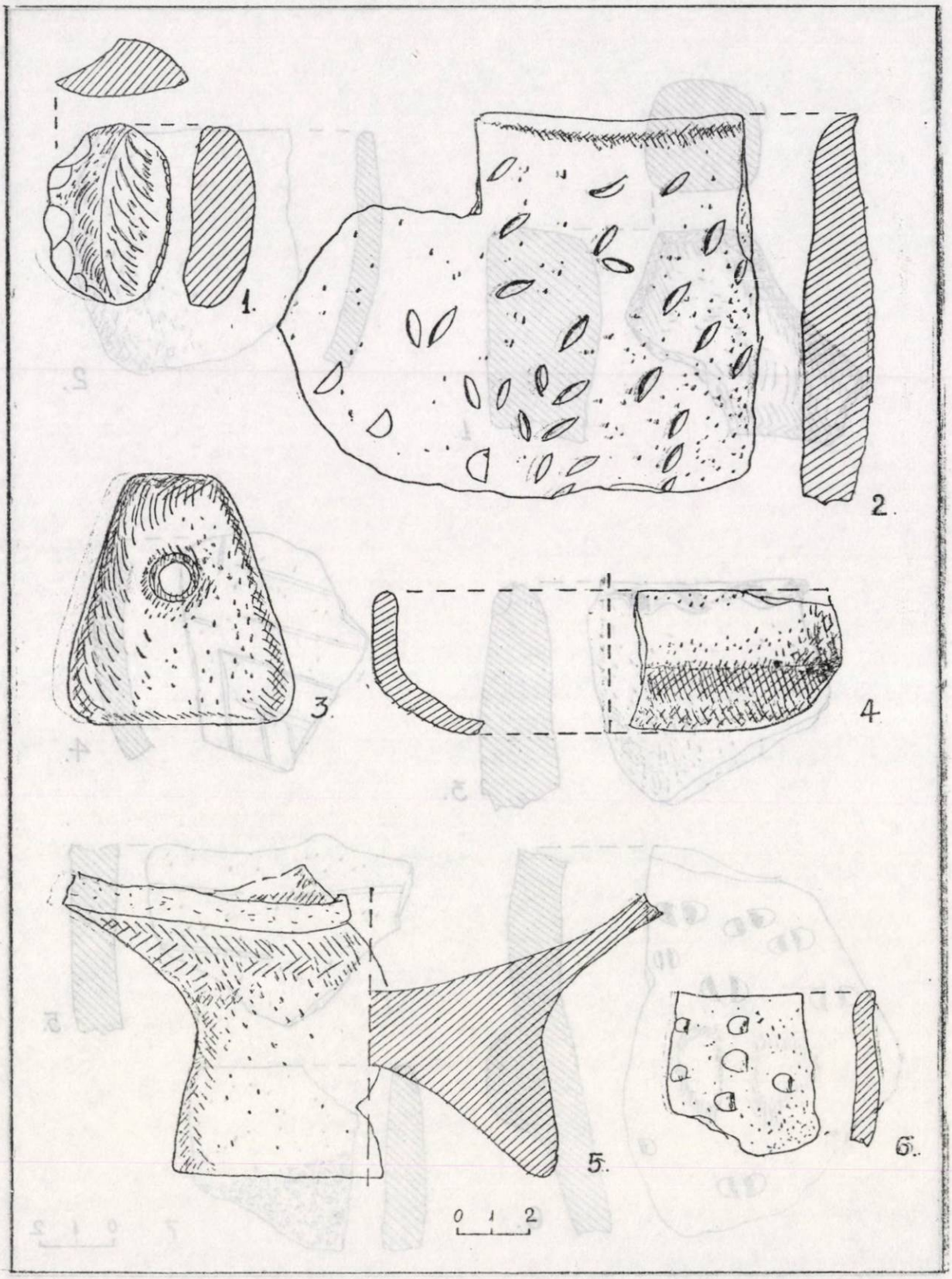

Fig. 2. Tășnad, „Sere", 1989, G.1: 1 — obsidiană; 3 — greutate din lut; 2, 4—6 — ceramică neolitică.

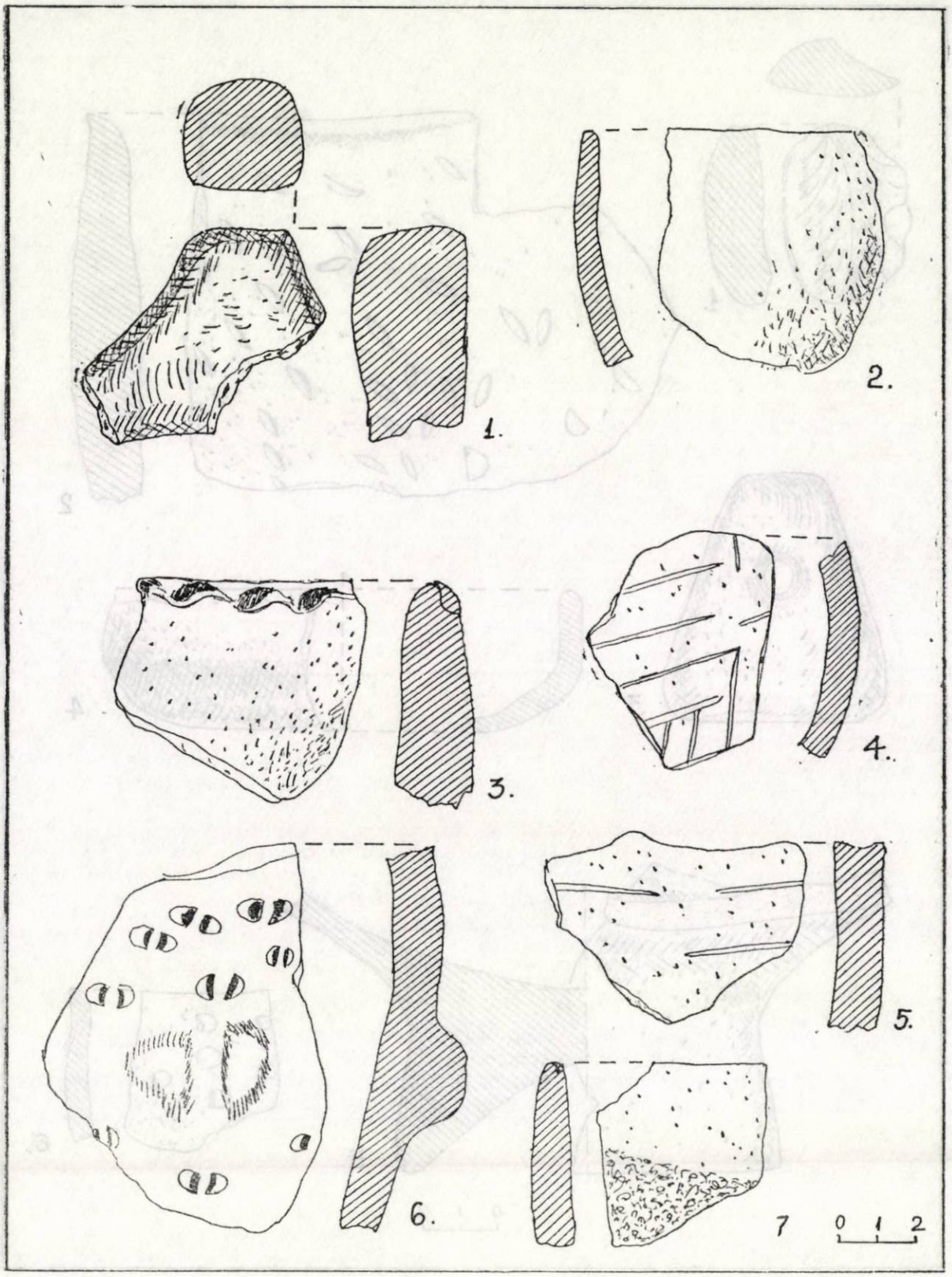

Fig. 3. Tășnad, „Sere", 1989, G.1: 1 — fragment statuietă; 2—7 — ceramică neolitică.

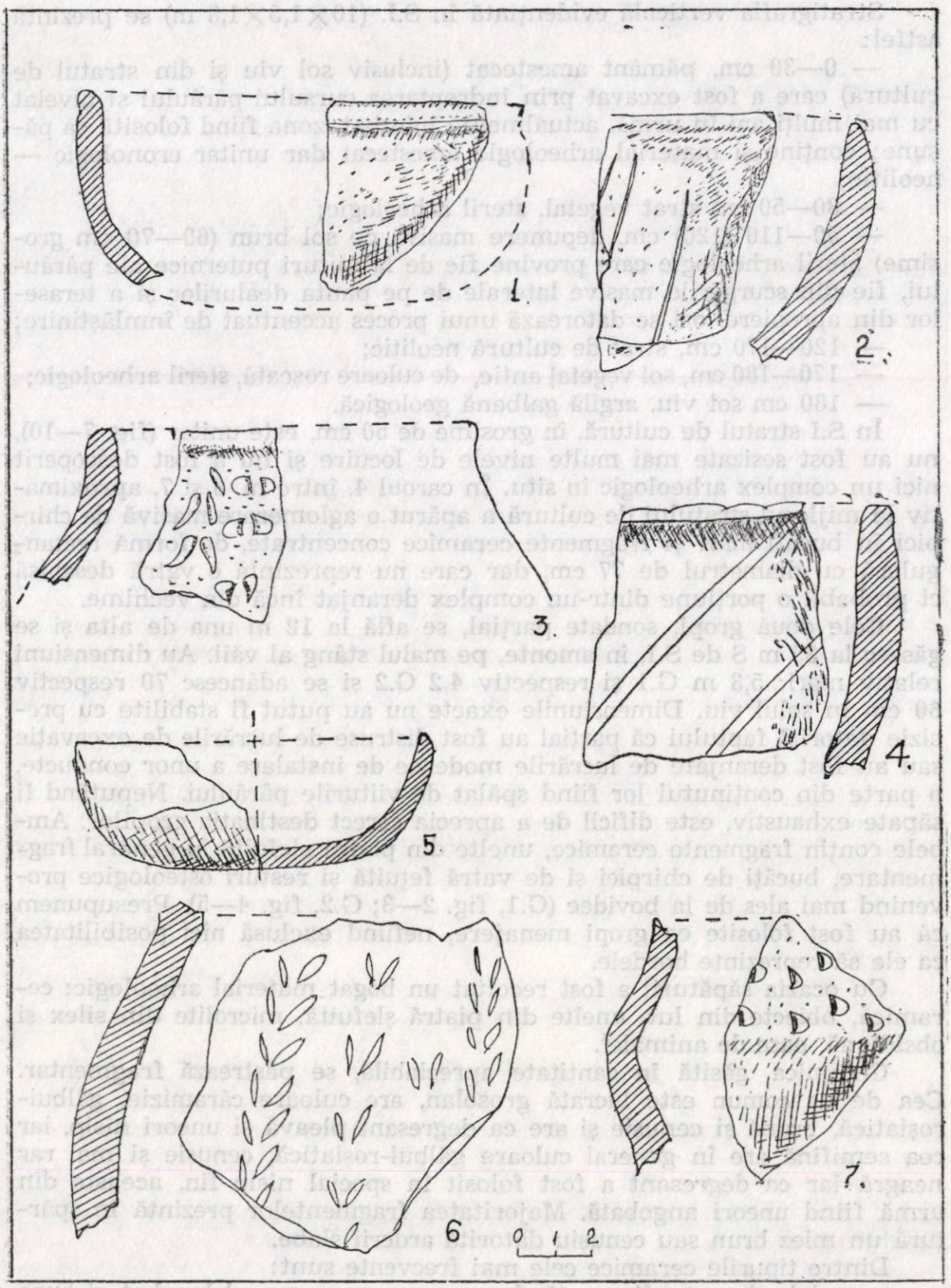

Fig. 4. Tăşnad, „Sere", 1989, G.2: 1—7 — ceramică neolitică.

Stratigrafia verticală evidențiată în S.I. (10×1,5×1,8 m) se prezintă astfel:

— 0—30 cm, pământ amestecat (inclusiv sol viu și din stratul de cultură) care a fost excavat prin îndreptarea cursului pârâului și nivelat cu mai mulți ani în urmă, actualmente înierbat, zona fiind folosită ca pășune; conține și material arheologic amestecat dar unitar cronologic — neolitic;

— 30—50 cm strat vegetal, steril arheologic;

— 50—110 (120) cm, depunere masivă de sol brun (60—70 cm grosime) steril arheologic care provine fie de la viituri puternice ale pârâului, fie din scurgerile masive laterale de pe panta dealurilor și a teraselor din apropiere, ori se datorează unui proces accentuat de înmlăștinire;

— 120—170 cm, strat de cultură neolitic;

— 170—180 cm, sol vegetal antic, de culoare roșcată, steril arheologic;

— 180 cm sol viu, argilă galbenă geologică.

În S.I stratul de cultură, în grosime de 50 cm, este unitar (fig. 7—10), nu au fost sesizate mai multe nivele de locuire și nu a fost descoperit nici un complex arheologic in situ. În caroul 4, între m. 6 și 7, aproximativ la mijlocul stratului de cultură a apărut o aglomerare masivă de chirpici în bucăți mari și fragmente ceramice concentrate, de formă rectangulară cu diametrul de 77 cm, dar care nu reprezintă o vatră deschisă ci probabil o porțiune dintr-un complex deranjat încă din vechime.

Cele două gropi, sondate parțial, se află la 12 m una de alta și se găsesc la 35 m S de S.I, în amonte, pe malul stâng al văii. Au dimensiuni relativ mari: 5,3 m G.1 și respectiv 4,2 G.2 și se adâncesc 70 respectiv 60 cm în solul viu. Dimensiunile exacte nu au putut fi stabilite cu precizie datorită faptului că parțial au fost distruse de lucrările de excavație sau au fost deranjate de lucrările moderne de instalare a unor conducte, o parte din conținutul lor fiind spălat de viiturile pârâului. Neputând fi săpate exhaustiv, este dificil de a aprecia corect destinația gropilor. Ambele conțin fragmente ceramice, unelte din piatră șlefuită în general fragmentare, bucăți de chirpici și de vatră fețuită și resturi osteologice provenind mai ales de la bovidee (G.1, fig. 2—3; G.2, fig. 4—5). Presupunem că au fost folosite ca gropi menajere, nefiind exclusă nici posibilitatea ca ele să reprezinte bordeie.

Cu ocazia săpăturii a fost recoltat un bogat material arheologic: ceramică, obiecte din lut, unelte din piatră șlefuită, microlite din silex și obsidiană, oase de animale[5].

Ceramica, găsită în cantitate apreciabilă, se păstrează fragmentar. Cea de uz comun este lucrată grosolan, are culoare cărămizie, gălbui-roșiatică, brună și cenușie și are ca degresant pleavă și uneori nisip, iar cea semifină are în general culoare gălbui-roșiatică, cenușie și mai rar neagră iar ca degresant a fost folosit în special nisip fin, aceasta din urmă fiind uneori angobată. Majoritatea fragmentelor prezintă în spărtură un miez brun sau cenușiu datorită arderii slabe.

Dintre tipurile ceramice cele mai frecvente sunt:

— oalele, lucrate din pastă de uz comun, cu corpul bombat și buza evazată sau dreaptă (fig. 2/2; 4/3, 6; 5/1);

[5] Muzeul orășenesc Carei, inv. 7820—7916; N. Iercoșan, *op. cit.*

— cupele cu picior înalt sau scund, din pastă de ambele categorii (fig. 1/6; 2/5; 6/2; 9/6);

— castroanele și străchinile sunt lucrate din pastă de ambele categorii, au fundul drept, mai rar profilat, corpul bombat și buza dreaptă sau evazată. Proporțional acest tip predomină. (Fig. 1/7—8; 2/4; 4/1—2; 5; 7/2; 8/9; 9/1 și 10/1);

— vase cu patru picioruțe scunde, apar sporadic (fig. 1/2; 7/1—2; 10/3, 5—6);

— vase miniaturale, apar rar (fig. 6/6; 10/2).

Ornamentația ceramicii constă în ciupituri și impresiuni cu unghia, dispuse pe corpul vaselor fie „în spic", fie dezorganizat, linii incizate subțiri sau late dispuse oblic sau în rețea, precum și barbotină stropită ori în „vârci" (fig. 1/1, 4, 7; 2/2, 6; 3/4—7; 4/2—4, 6—7; 5/1—2, 4—7; 6/1, 4; 7/5, 7; 8/1, 6; 9/4 și 10/4, 9).

Ornamentele plastice sunt reprezentate prin alveole sub buza vaselor (fig. 3/3), butoni de diferite forme și mărimi, dispuși singular sau câte doi (fig. 1/4; 3/6; 6/1, 6, 8; 7/5, 7; 10/10), brâuri alveolare dispuse orizontal (fig. 7/6), proieminențe mici etc. Nu a fost descoperit nici un fragment de vas cu pictură.

Fără a avea posibilitatea de a stabili cu precizie proporția ceramicii ornamentate față de cea neornamentată, datorită condițiilor obiective de săpătură și pentru foptul că nu a fost dezvelit integral nici un complex închis, menționăm faptul că ceramica cu ornamente reprezintă 19% din totalul ceramicii descoperite: (G.1=17%; G.2=26,1% și S.I=14%).

Tipurile ceramice și ornamentica materialului arheologic descoperit la Tășnad sunt specifice culturii Starčevo-Criș, faza târzie (III B), cele mai apropiate analogii din nord-vestul României regăsindu-se în descoperirile de la Fughiu[6], Suplacu de Barcău[7] și Zăuan[8], precum și în alte descoperiri Criș din bazinul someșan[9], din Transilvania[10] și Banat[11].

Plastica antropomorfă este reprezentată în așezarea de la Tășnad prin trei fragmente de statuiete, dintre care două de formă cilindrică, dar care nu pot fi reconstituite (fig. 3/1; 7/8; 9/5). Fără a detalia problema plasticii antropomorfe din cultura Criș, analogiile cele mai apropiate se găsesc în descoperirile de la Homorodu de Sus[12], Tinca—Râpa[13], Suplacu de Barcău[14] și Zăuan[75], ca de altfel în întregul areal al culturii[16].

---

[6] D. Ignat, *Crisia*, 9, 1979, p. 721—733.

[7] *Idem*, *Crisia*, 8, 1978, p. 9—25.

[8] Gh. Lazarovici, E. Lakó, *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 13—14.

[9] Z. Kalmar, *ActaMP*, 11, 1987, p. 57—71; *idem*, *Rubané et Cardial*, Liège, 1990, p. 13—20.

[10] N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, 1976, p. 16—19, 72—89, 107—141, 198—264.

[11] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 20—69.

[12] T. Bader, *ActaMN*, V, 1968, p. 382—388, fig. 1/1—5, 2/1—8, 3.

[13] S. Dumitrașcu, *Lucrări științifice*, II, 1972, p. 49—67, fig. 4; *idem*, *In memoriam Constantin Daicoviciu*, 1974, p. 129—136, fig. 1.

[14] D. Ignat, *Crisia*, 8, 1978, p. 11—12, pl. VIII/1—3.

[15] E. Lakó, *ActaMP*, 1, 1977, p. 41—46; Gh. Lazarovici, *ActaMP*, 12, 1988, p. 23—70; *idem*, *ibidem*, 14—15, 1991, p. 11—36.

[16] I. Kutzian, *A körös kultúra*, 1944; P. Raczky, *SzMME*, 1979—1980, p. 5—25, cu bibliografia.

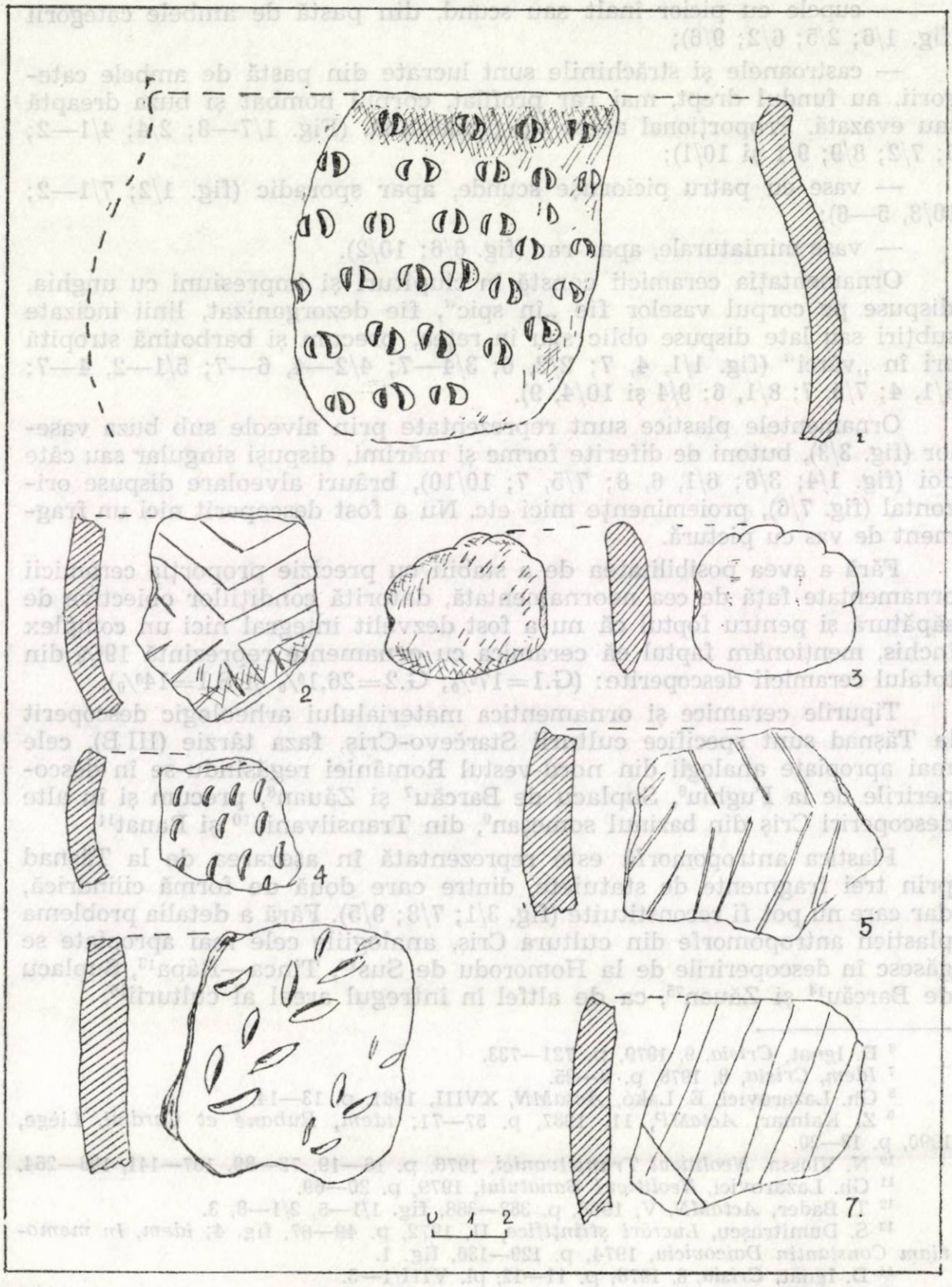

Fig. 5. Tășnad, „Sere", 1989, G.2: 1—7 — ceramică neolitică.

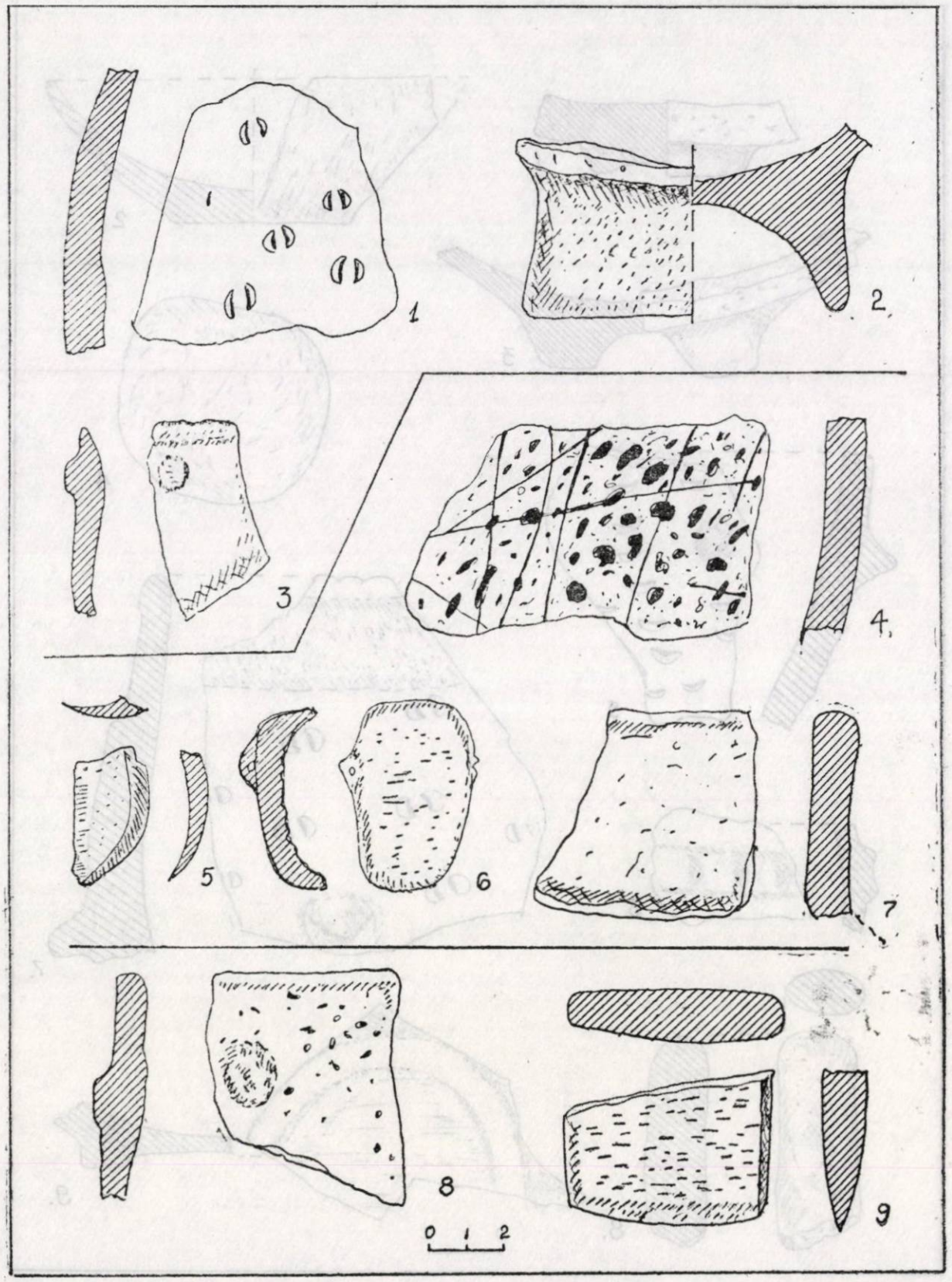

Fig. 6. Tășnad, „Sere", 1989, G.3: 1—3 — ceramică neolitică; G.4: 4, 6—7 — ceramică neolitică; 5 — lamă din obsidiană; G.6: 8 — fragment ceramic; 9 — topor din andezit.

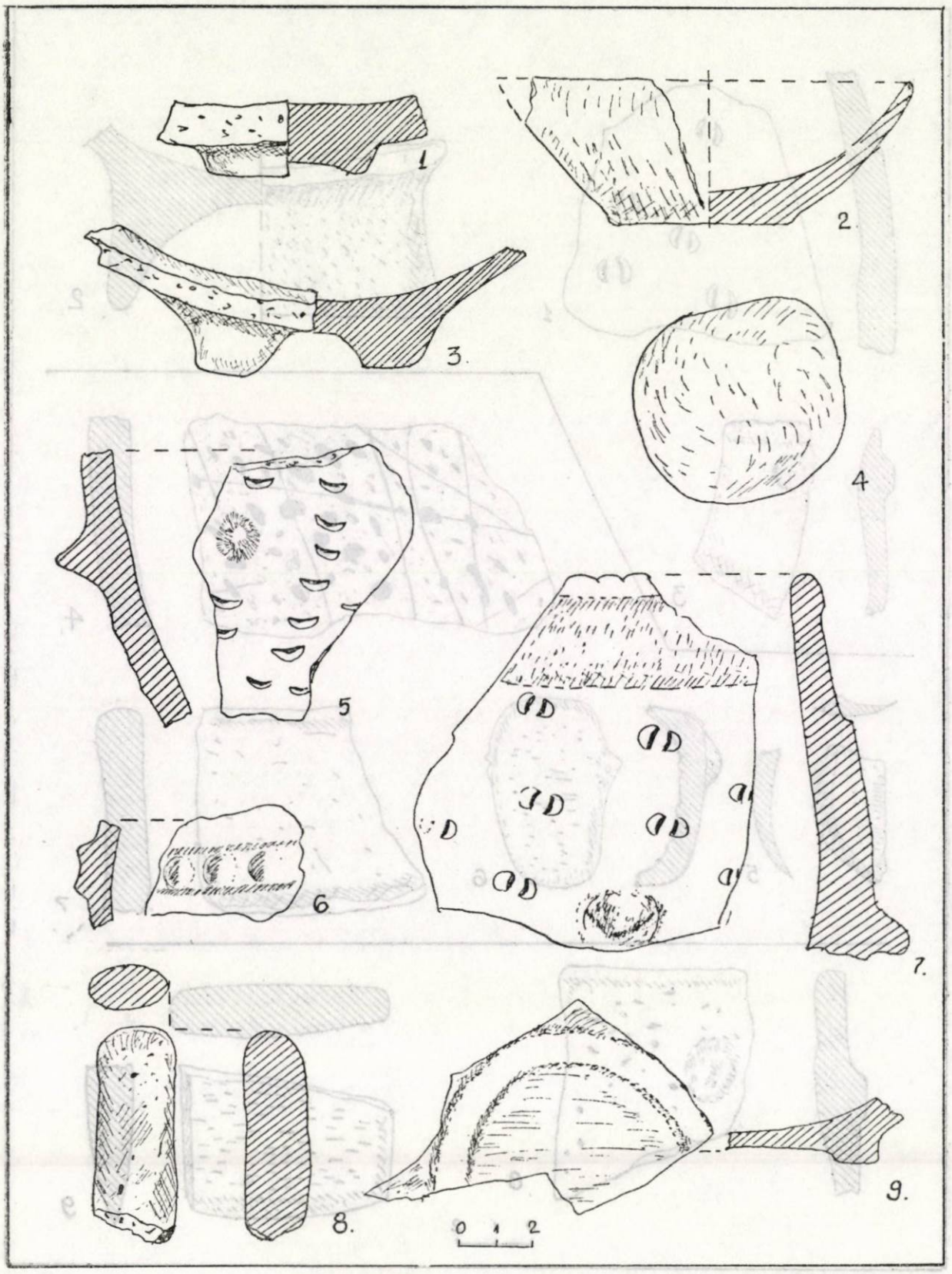

Fig. 7. Tășnad, „Sere", 1989, S.1: 1—3, 5—7, 8 — ceramică neolitică; 4 — percutor din andezit; 8 — fragment de statuietă.

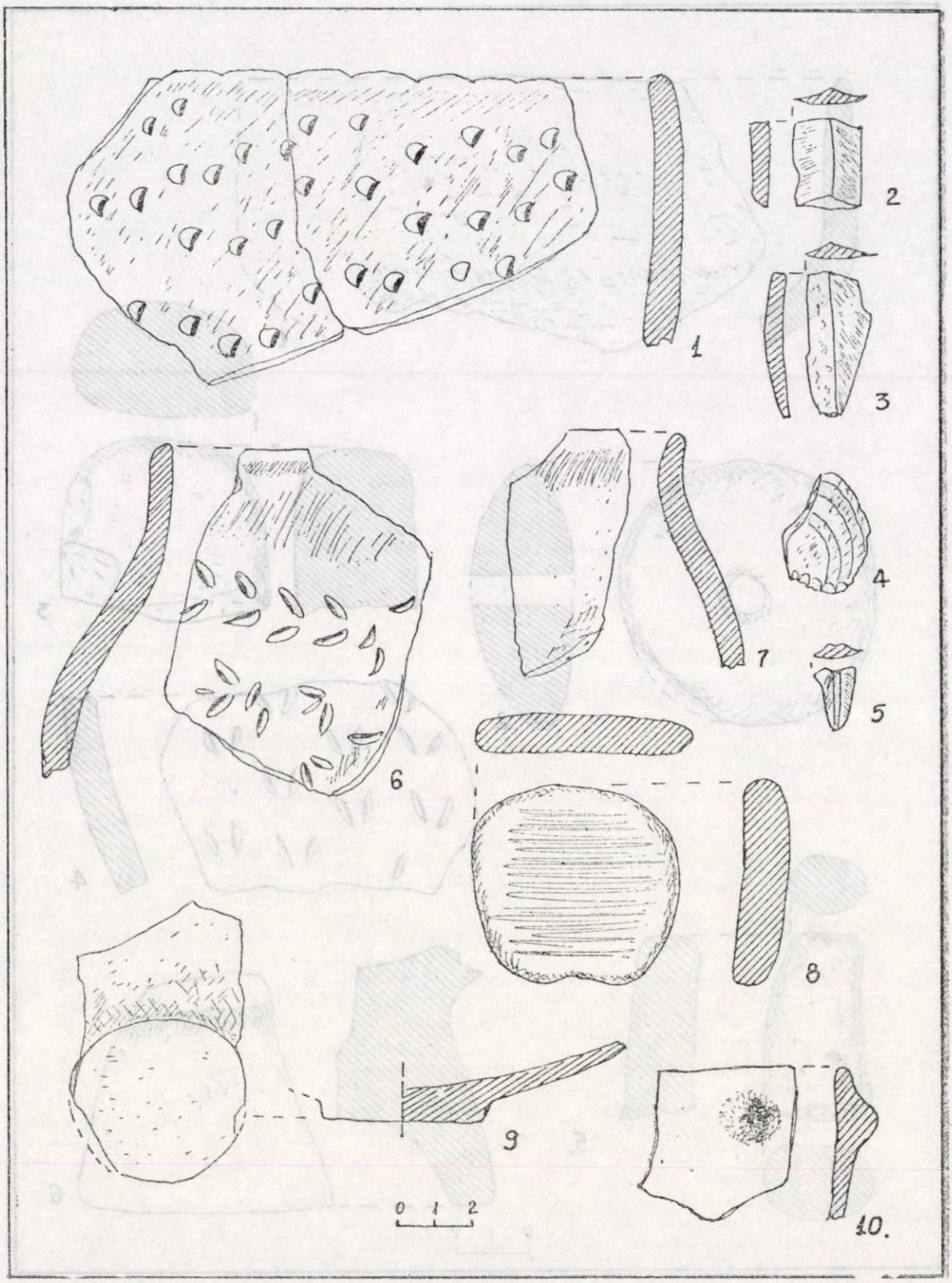

Fig. 8. Tășnad, „Sere", 1989, S.1: 1, 6—7, 9—10 — ceramică neolitică; 2 — lamă din silex; 3—5 — lame obsidiană.

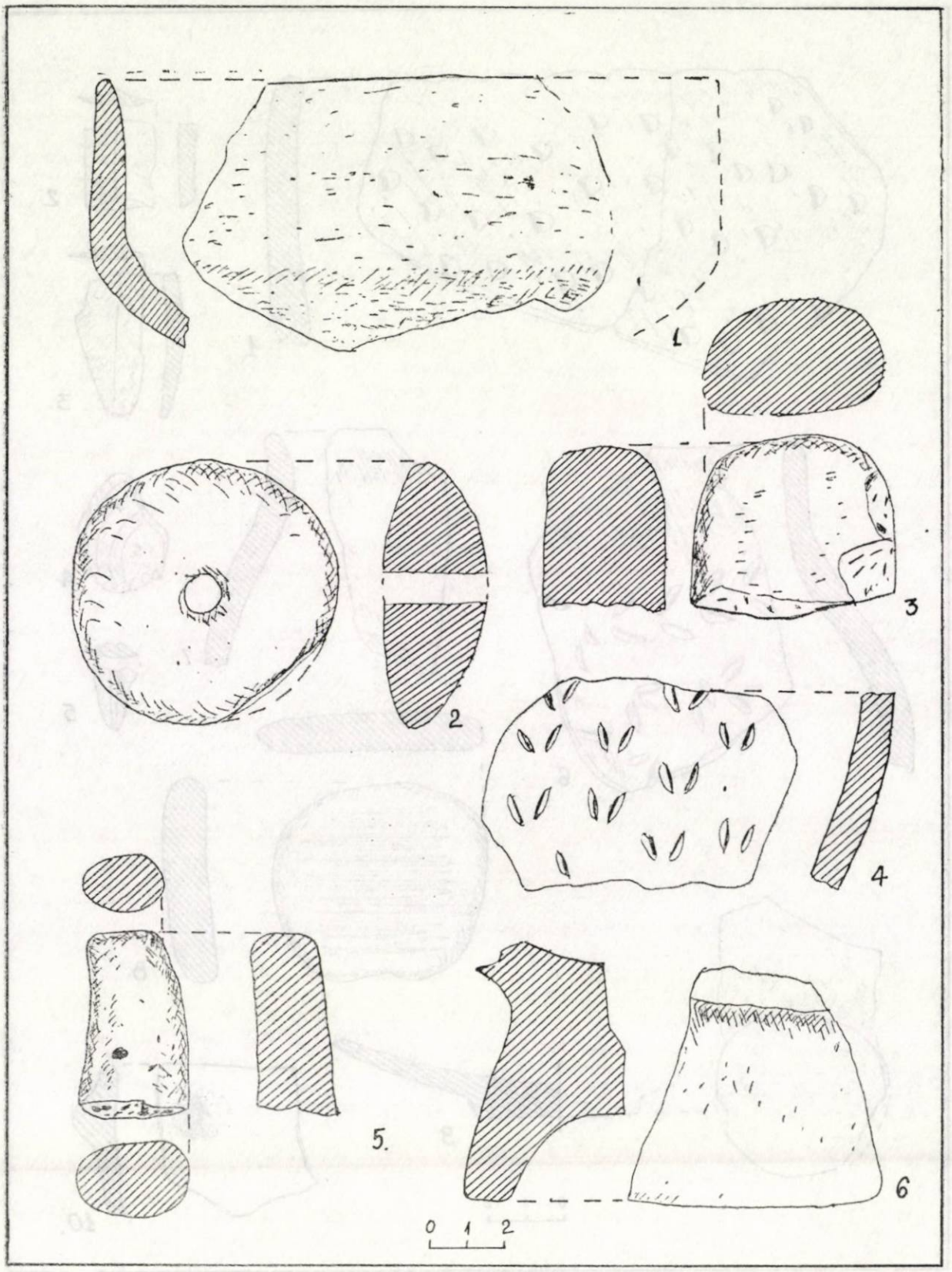

Fig. 9. Tășnad, „Sere", 1989, S.1: 1, 4, 6 — ceramică neolitică; 2 — rotiță din lut; 3 — teslă din andezit; 5 — fragment statuietă.

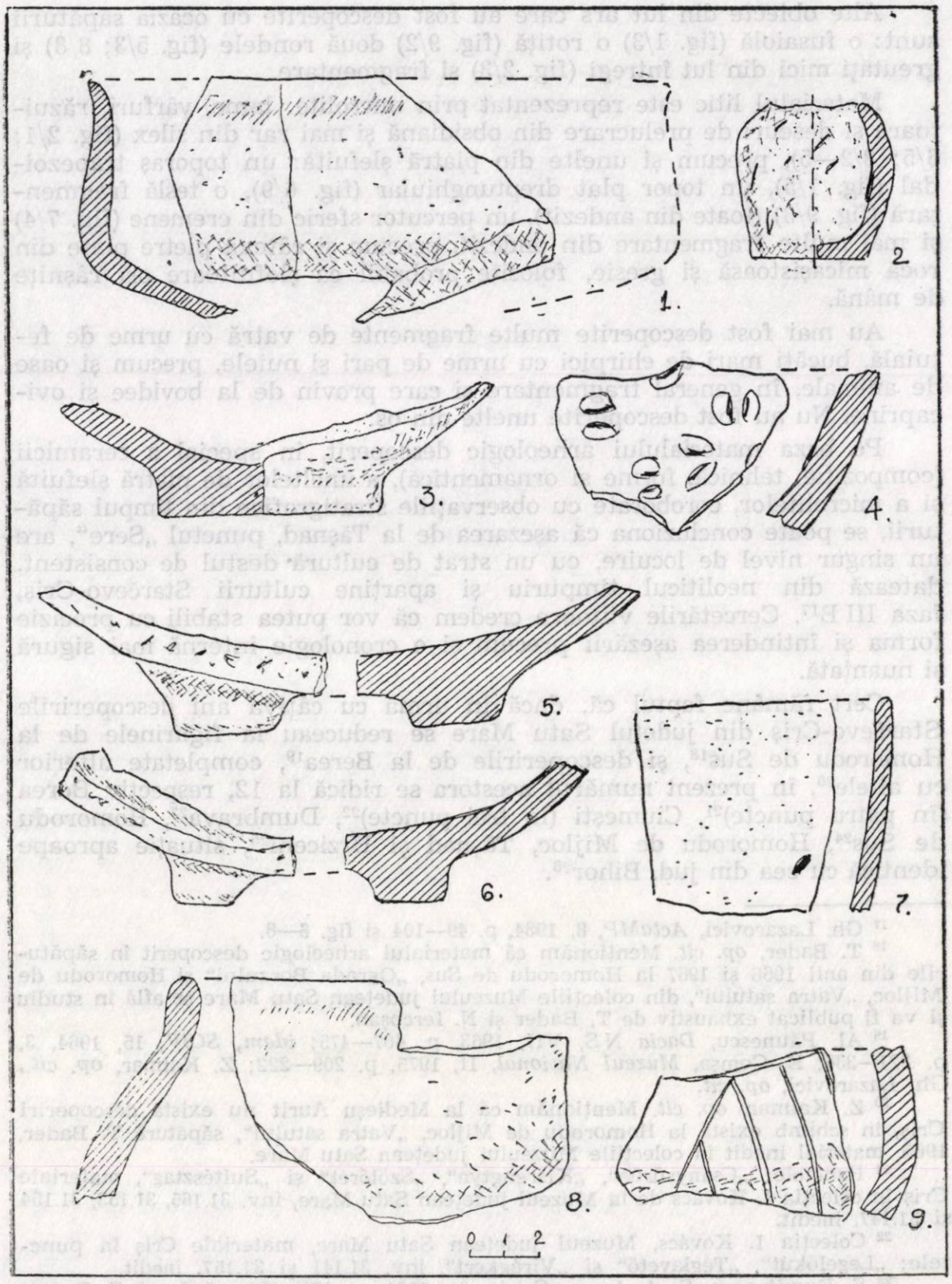

Fig. 10. Tăşnad, „Sere", 1989, S.1: 1—9 — ceramică neolitică.

Alte obiecte din lut ars care au fost descoperite cu ocazia săpăturii sunt: o fusaiolă (fig. 1/3) o rotiţă (fig. 9/2) două rondele (fig. 5/3; 8/8) şi greutăţi mici din lut întregi (fig. 2/3) şi fragmentare.

Materialul litic este reprezentat prin microlite: lame, vârfuri, răzuitoare şi deşeuri de prelucrare din obsidiană şi mai rar din silex (fig. 2/1; 6/5; 8/2—5), precum şi unelte din piatră şlefuită: un toporaş trapezoidal (fig. 1/5), un topor plat dreptunghiular (fig. 6/9), o teslă fragmentară (fig. 9/3) (toate din andezit), un percutor sferic din cremene (fig. 7/4) şi mai multe fragmentare din andezit, precum şi câteva pietre plate din rocă micaşistoasă şi gresie, folosite probabil ca şlefuitoare ori râşniţe de mână.

Au mai fost descoperite multe fragmente de vatră cu urme de feţuială, bucăţi mari de chirpici cu urme de pari şi nuiele, precum şi oase de animale, în general fragmentare şi care provin de la bovidee şi ovicaprine. Nu au fost descoperite unelte din os.

Pe baza materialului arheologic descoperit, în special a ceramicii (compoziţie, tehnică, forme şi ornamentică), a uneltelor de piatră şlefuită şi a microlitelor, coroborate cu observaţiile stratigrafice din timpul săpăturii, se poate concluziona că aşezarea de la Tăşnad, punctul „Sere", are un singur nivel de locuire, cu un strat de cultură destul de consistent, datează din neoliticul timpuriu şi aparţine culturii Starčevo-Criş, faza III B[17]. Cercetările viitoare credem că vor putea stabili cu precizie forma şi întinderea aşezării precum şi o cronologie internă mai sigură şi nuanţată.

Cert rămâne faptul că, dacă în urmă cu câţiva ani descoperirile Starčevo-Criş din judeţul Satu Mare se reduceau la figurinele de la Homorodu de Sus[18], şi descoperirile de la Berea[19], completate ulterior cu altele[20], în prezent numărul acestora se ridică la 12, respectiv Berea (în patru puncte)[21], Ciumeşti (în trei puncte)[22], Dumbrava[23], Homorodu de Sus[24], Homorodu de Mijloc, Tăşnad şi Urziceni[25], situaţie aproape identică cu cea din jud. Bihor[26].

---

[17] Gh. Lazarovici, *ActaMP*, 8, 1984, p. 49—104 şi fig. 6—8.

[18] T. Bader, *op. cit.* Menţionăm că materialul arheologic descoperit în săpăturile din anii 1966 şi 1967 la Homorodu de Sus, „Ograda Borzului" şi Homorodu de Mijloc, „Vatra satului", din colecţiile Muzeului judeţean Satu Mare se află în studiu şi va fi publicat exhaustiv de T. Bader şi N. Iercoşan.

[19] Al. Păunescu, *Dacia* N S, VII, 1963, p. 467—475; *idem*, *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 321—336; E. Comşa, *Muzeul Naţional*, II, 1975, p. 209—222; Z. Kalmar, *op. cit.*, Gh. Lazarovici, *op. cit.*

[20] Z. Kalmar, *op. cit.* Menţionăm că la Medieşu Aurit nu există descoperiri Criş, în schimb există la Homorodu de Mijloc, „Vatra satului", săpătură T. Bader, 1966, material inedit în colecţiile Muzeului judeţean Satu Mare.

[21] Punctele: „Csánysűrűe", „Kisrengtya", „Szőlőrét" şi „Sultésztag", materiale Criş în colecţia I. Kovács de la Muzeul judeţean Satu Mare, inv. 31.165, 31.153, 31.154 şi 31.147, inedit.

[22] Colecţia I. Kovács, Muzeul judeţean Satu Mare, materiale Criş în punctele: „Legelőkút", „Téglavető" şi „Virágkert", inv. 31.141 şi 31.157, inedit.

[23] S. Dumitraşcu, S. A. Luca, *Crisia*, 21, 1991, p. 289—295, săpătură S. Dumitraşcu, 1966, este de fapt punctul menţionat de Z. Kalmar la Medieşu Aurit.

[24] Vezi nota 18.

[25] T. Bader, *Satu Mare StCom.*, V—VI, 1981—1982, p. 149, vezi notele 18 şi 20.

[26] D. Ignat, *Crisia*, 8, 1978, p. 14—15, 17, fig. 1 (harta).

Intensifiarea cercetărilor privind neoliticul timpuriu de pe teritoriul județului Satu Mare, precum și publicarea exhaustivă a tuturor materialelor arheologice existente în depozitele muzeelor, rămâne un deziderat care trebuie avut în vedere cu prioritate, pentru cunoașterea începuturilor civilizației neolitice din această zonă.

FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DANS L'ÉTABLISSEMENT NÉOLITHIQUE APPARTENANT À LA CULTURE STARČEVO-CRIȘ DE TĂȘNAD (DÉP. SATU MARE)

(Résumé)

Les recherches archéologiques en 1989, effectué au point „Sere", ville de Tășnad (dép. Satu Mare), ont mis en valeur un établissement néolithique. On a fouillé un section et a preparé deux fosses ménagères. Les matériaux archéologiques: la céramique, les outils en pierre, en obsidienne et silex et les données statigraphiques assurent la datation du établissement de Tășnad du haut néolithiqut, la culture de Starčevo-Criș, III-e phase, B.

EPOCA BRONZULUI TIMPURIU DIN NORD-VESTUL ROMÂNIEI (GRUPUL CULTURAL SANISLĂU)

I. NÉMETI, P. ROMAN

În nord-vestul României atribuim perioadei timpurii a epocii bronzului[1] spațiul de timp cuprins între sfârșitul perioadei de tranziție (Culturile Baden târziu și Coțofeni evoluat) și începutul culturilor „clasice" ale epocii bronzului, anume: Cultura Otomani și Wietenberg.

Primul complex cultural din acest spațiu geografic, care din punct de vedere cronologic se încadrează în epoca bronzului timpuriu este cultura Makó, documentată prin mormintele de incinerație în urnă descoperite la Pișcolt-Nisipărie[2] prin urme de așezări de la Ciumești-Bostonărie[3] și Berea-Vii (capătul sudic), Foieni-Fântâna pășuni-mormânt de incinerație[4], Valea lui Mihai[4a]. Cronologic descoperirile de tip Makó sunt urmate de cultura Nyírség — identificată și separată de alte grupuri culturale de N. Kalicz[5].

În cursul deceniului al șaselea în satul Berea s-au descoperit întâmplător în mai multe puncte de hotar fragmente ceramice de tip Nyírség, intrate în patrimoniul Muzeului din Baia Mare prin achiziționarea colecției arheologice ale preotului I. Kovács din Berea. Materialul arheologic aflat în această colecție a fost pus în circuitul științific de C. Kacsó, care face și unele observații din ordin cronologic privind începutul epocii bronzului din nord-vestul României[6]. C. Kacsó considera descoperirile de la Berea XIII (Viile) și Berea XIX (Togul Sfântul Gheorghe) că fac parte (după N. Kalicz) din „grupul Nyírség", care este o ramură nordică a culturii Zók-Vučedol și sincronizează cu grupul Makó și cu faza I a culturii Otomani. Azi, după noile considerații noțiunea de cultura Zók-Vučedol nu mai este folosită[7] în literatură de specialitate.

În vara anului 1973 T. Bader a întreprins sondaje de verificare în hotarul Berea pentru a controla punctele cu descoperirile de tip Nyírség:

---

[1] Petre I. Roman, SCIVA, 37, 1, 1986, p. 29—55; N. Kalicz, R. Schreiber, în Frühbronzezeit Budapest-Velem, 1977, MittArchInst Beiheft 2, p. 81—85.

[2] I. Németi, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 527—536.

[3] P. Roman, I. Németi, SCIVA, 37, 3, 1986, p. 210.

[4] I. Németi, SCIVA, 30, 4, 1979, p. 533 (în colecția Kovács din Baia Mare).

[4] a. M. Roska, AISC, 1928—1932, Cluj, p. 79, fig. 8, 9.

[5] N. Kalicz, Arch Ért, 94, 1, 1967, p. 3—17; Idem, *Die Frühbronzezeit in Nordest-Ungarn*, Budapesta, 1968; Idem, SIA, 29, 1, 1981, p. 67—74; Idem, în *Kulturen der Frühbronzezeit*, Belgrad, 1984, p. 109—119 (pl. 24—27).

[6] C. Kacsó, SCIV, 23, 1, 1972, p. 31—44.

[7] N. Kalicz, SCIA, 29, 1, 1980, fig. 5 (tabel cronologic).

Berea-Vii, Togul Sf. Gheorghe, Cetatea Iepurelui (Nyúlvár) şi Togul Evreului. Pe baza acestor cercetări şi descoperirilor de la Foieni[8], Sanislău[9], Pişcolt[10] analizează materialele de tip Nyírség şi introduce noţiunea „Cultura Nir"[11], T. Bader tratează unitar forma de manifestare a culturii Nir (tipul de aşezări, ritul de înmormântare, tipologia şi motivistica ceramicii, ustensile). În ceea ce priveşte dezvoltarea internă a culturii Nir, deşi îi lipseau observaţiile stratigrafice verticale, pe baza stratigrafiei orizontale ajunge la concluzie că la Berea-Cetatea Iepurelui (Nyúlvár) domină ornamentaţie clasică (motivele excizate şi încizate umplute cu calcar şi striurile), iar, la Berea-Vii deja ornamentaţia materialului ceramic se compune din mici triunghiuri incizate. În felul acesta pentru T. Bader, Berea-Cetatea Iepurelui reprezintă faza I-a a culturii Nir (numită faza Berea), iar cea de la Berea-Vii, faza a II-a (numită faza Sanislău)[12]. Aceste idei au fost reluate de T. Bader la Sympozionul internaţional de la Xanthi (4—10 octombrie 1981) fără a mai schimba sau a dezvolta observaţiile anterioare[13].

Problematica bronzului timpuriu din nord-vestul României a fost reluată şi discutată din nou cu ocazia publicării rezultatelor cercetărilor de la Pişcolt-Nisipărie[14]. Aşezarea avea un strat de cultură subţire, care-l suprapune pe cel Baden târziu (grupul Viss), iar groapa nr. 1/1976 printr-un bogat şi variat material reprezintă un punct de referinţă pentru „faza Sanislău".

Forme de vase

1. Cană-urcior lucrată din pastă fină, de dimensiuni mijlocii cu gât tronconic dar uşor curbat, marginea lăţită sau uşor răsfrântă, corp pântecos, partea dinspre fund este strânsă, uneori „strangulată" şi marcată printr-o linie clară, fundul este bombat spre interior. O toartă puternică, îngustată la mijloc, uneşte marginea cu baza gâtului.

2. Oală cu corp bombat, lucrată din pastă fină, gât scurt, marginea evazată, cu două tortiţe la baza gâtului, de aspect amforoidal. La Sanislău-Nisipărie apar vase similare cu o singură tortiţă la baza gâtului.

Ambele forme de vase sunt frumos ornamentate: decorul este realizat (şi această tehnică este caracteristică) prin impresiuni repetate cu vârf triunghiular în pastă moale, şi prin decor, corpul vasului a fost împărţit simetric, în părţi egale care rămân neornamentate, uneori este ornamentată şi partea interioară a marginei evazate. Prin decor sunt evidenţiate toate părţile importante ale vasului: marginea, cu un şir de impresiuni: gâtul cu trei şiruri verticale de motive diferite; baza gâtului

[8] I. Németi, St.Com Satu Mare, 1969, pl. 16/2.
[9] Ibidem, pl. 17/3, 4, 6.
[10] Idem, *The Celtes in Central Europe*, Székesfehérvár, 1974, p. 187—190.
[11] T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul României*, Bucureşti, 1979, p. 20.
[12] Ibidem, p. 30.
[13] Idem, Symposia Thracica, 1982 „A", p. 17—29.
[14] P. Roman, I. Németi, SCIVA, 37, 3, 1986, p. 198—218; Idem, Praehistorica XIV—XV, Internationale Symposium, Universita Karlova, Praha, 1989, p. 243—248.

cu o linie orizontală, proeminenţe în relief şi motive în formă de dublă volută; corpul cu benzi verticale sau în zig-zag. Prin motive adecvate sunt scoase în relief şi diferitele părţi ale torţii (proeminenţe grupate şi linii realizate prin impresiuni triunghiulare).

3. Castronul este o altă formă specifică. Are deschidere largă, evazată, umerii curbaţi proporţional, partea dinspre fund „strangulată" are torţi puternice care-i unesc marginea cu umărul.

4. Borcane de mici dimensiuni cu deschidere mare având impresiuni pe margine şi scrijelituri pe corp.

5. Vasele pentru provizii sau păstrarea apei sunt de mari dimensiuni şi se prezintă sub două forme: 5a — cu torţi şi 5b — fără torţi. Au suprafaţa exterioară, în cele mai multe cazuri, acoperită cu scrijelituri şi cu mici proeminenţe.

6. Un vas cu corp sferic, uşor aplatizat, căruia îi lipseşte gâtul (probabil cilindrice şi cu torţi puternice la bază), cu fundul sub forma unui con, perforat la baza gâtului (pentru suspendare) este acoperit la exterior cu scrijelituri adânci orizontale şi verticale iar în interior prezintă în plus, numeroase proeminenţe conice. Numeroase fragmente similare se cunosc de la Sanislău-Nisipărie, Căpleni-Cetate, Carei-Bobald, Tiream-Movila Cânepii, Otomani-Cetăţuie, din nivelul inferior de locuire.

7. Oală de dimensiuni mari (groapa nr. 2/1976-Pişcolt) cu gura larg deschisă, corpul uşor arcuit, partea dinspre fund „strangulată", cu două torţi de apucat şi două tortiţe de agăţat sub marginea. Vasul este ornamentat pe corp cu scrijelituri dezordonate, iar pe marginea buzei cu împresiuni scurte.

8. Străchini: 8a — tronconice cu o toartă sub margine; 8b — cu pereţi curbaţi, uşor oblici, de dimensiuni reduse; 8c — cu marginea curbată spre interior, ornamentate cu scrijelituri şi proeminenţe mici sau frânturi de brâu crestat (Sanislău-Nisipărie).

9. Ceşti cu toartă, de mici dimensiuni, cu deschidere largă, ornamentată sau fără decor.

10. Vas cu picioruşe, tronconice, cu decor în relief.

11. Vase cu picior pătrat, prevăzut cu ferestruici.

12. Capac cu mâner în interior.

13. Vas cu fund drept, tronconic, având două torţi la bază.

Din descoperirile menţionate provin numeroase greutăţi din lut ars, strecurătoare, fusaiole, modele de roată de car, model de căruţă, model de casă, râşniţă cu frecător, vârfuri de săgeţi din obsidian, ace din bronz, inele de tâmplă din bronz, fragmente de topoare de piatră, obiecte lucrate din corn şi din os.

Analizând conţinutul noţiunilor de „grupul (cultura) Nyírség", „cultura Nir", „grupa Nyírség-Zatin"[14a], P. Roman[15] a putut evidenţia pe baza stilisticii ale ceramicii patru categorii ceramice care nu se întâlnesc, nici în totalitate, nici în aceleaşi asocieri, în cele trei noţiuni[16].

---

[14] a. Ian Machnik, *The earliest Bronze age in the Karpathian Bazin*, Bradforg, 1991, p. 46—58; V. Furmanek, L. Veliačik, I. Vladar, Dit Slowakei in der Bronzezeit, Bratislava, 1991, p. 48—49.

[15] P. Roman, SCIVA, 35, 3, 1984, p. 269.

[16] P. Roman, I. Németi, SCIVA, 37, 3, 1986, p. 313.

Categoria 1, de tradiţie Vucedol: 1a — excizie încrustată cu alb; 1b — excizie, incizie şi împresiuni triunghiulare de-alungul unei linii trasoare.

Categoria 2, cu scrijelituri; 2a — sub forma scoarţei de copac; 2b — scrijelituri adânci; 2c — striuri superficiale.

Categoria a 3-a, ceramica decorată cu mici împresiuni triunghiulare formând o motivistică specială.

Categoria a 4-a, ceramica decorată cu împresiuni textile (fagure).

Astfel, în „grupul (cultura) Nyírség" apar 1+2; în „cultura Nir" primele trei (1+2+3); în „grupa Nyírség-Zatin" — faza veche găsim asociere 1+2, iar în faza nouă 2+4 (faza Hriadky-Rozhanovce). Asocierea cat. 2+3 curat (mai rar ? la Berea-Cetatea Iepurelui, Moftinu-Mic — se constată 1a+2+3) s-a observat la Sanislău-Nisipărie; Pişcolt-Nisipărie; Berea-Vii; Urziceni-Togul spre Cămin şi Nisipărie Veche (azi dispărut); Căpleni-Cetate; Carei-Bobald (1) — nivel IV; Ciumeşti-Bostănărie (Tökös); Ciumeşti-Moara; Berea-Miriştea lui Csányi (Csányi sűrűje); Tiream-Movila Cânepii — niv. inferior; Dindeşti-Cetate; Otomani-Cetăţuie; Sălacea-Dealul Vida — nivel inferior[17]. Asemenea materiale (cat. 3-a) au apărut la Gáborján-Csapszékpart — niv. 3 de locuire[18], Jankmajtis-Halom-dűlő[19], Kántorjános[20], Tiszaluc-Dankadomb gr. VIa — pana de hârleţ nr. 7 — Spantentisch[21], Rétközberencs-Paromdomb[22], Streda nad Bodrogom şi Oborin[23].

La Carei-Bobald[24] stratul din epoca bronzului are la bază un strat de cultură cu grosime de 0,40—0,50 m, aflat la adâncimea de 2,20—1,80 m. Aceste depuneri conţin o cantitate importantă de cenuşă, oase de animale, cărbuni şi fragmente ceramice. La acest nivel — până în momentul de faţă au fost găsite relativ puţine resturi de locuinţă — tipul de locuinţă este cea de suprafaţă (colibă). În schimb, în S. III; S. VI şi S. VII au fost surprinse gropi imense menajere, umplute cu cantităţi însemnate de materiale aparţinând nivelului IV de locuire. Ceramica este cea mai numeroasă categorie de inventar din aceste complexe; cea mai caracteristică este cea grosieră cu scrijelituri exterioare adânci ce ne apar sub forma scoarţei de copac, fragmente de vase ornamentate cu brâu alveolar şi crestături pe buza vasului. Ceramica din categoria fină

[17] Ibidem, fig. 8.

[18] Márta Sz. Máthé, Bronze Age tells in the Berettyó Valley, in *Bronze Age tell settlements of the Great Hungarian,* IPH, Budapest, 1988, pl. 42/3, 5, 7; 43/1—10.

[19] E. Istvánovits, K. Kurucz, JAME, 28—29 (1981—1986), Nyíregyháza, 1990, pl. 38/2.

[20] Márta Sz. Máthé, op. cit., Budapest, 1988, nota 63.

[21] N. Kalicz, op. cit., 1968, pl. 42/1, 2, 7.

[22] Idem, Arch Ért, 97, 1, 1970, pl. 3/3, 4.

[23] T. Kovács, Die terminologische und chronologishen Probleme dei frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn, in *Atti del X. Simposia Internationale sulla fine del Neolitice e gli inizi dell' Etá del Bronze in Europa,* Verona, 1982, pl. 4/1—3, 5—7; J. Bátora, Historica Carpatica, 14 (1983), fig. 1/1—7, fig. 3/7 (Oborin).

[24] T. Bader, *op. cit.,* Bucureşti, 1978, p. 121; I. Németi, StCom Satu Mare, V—VI (1981—1982), p. 167; P. Roman, I. Németi, Sympozia Thracelogica, 8, Satu Mare — Carei, 1990, p. 39—40; Idem, Thraco-Dacica, 11, 1—2, 1990, p. 39—47.

este reprezentată prin urcioare şi amfore de diferite mărimi, ornamentate cu mici împresiuni triunghiulare ca motivistică specifică. Se constată o asociere clară a motivisticii de 2b+3. La Carei-Bobald, în nivelul IV de locuire nu au apărut nici un fel de elemente ale categoriei 1 (ornamentare prin excizie) şi 4 (ornamentare prin împresiuni textile). Importanţa staţiunii de la Carei-Bobald constă tocmai în faptul că materialele în discuţie anticipă stratigrafic orice manifestare a culturii Otomani (faza I-a, cunoscută din literatura de specialitate).

Ritul funerar

La Sanislău-Nisipărie au fost descoperite trei morminte de incineraţie în urnă[25]; la Ciumeşti-Moară trei morminte de incineraţie în urnă — deranjate[26] (mormântul nr. 30 n-a fost publicat de C. Kacsó)[27]; la Ciumeşti-Bostănărie au fost cercetate în total 25 de morminte de incineraţie în urnă (23 de morminte au fost publicate, iar două nepublicate), iar câteva morminte deranjate şi distruse se găsesc în colecţia lui I. Kovács[28], la Berea-Miriştea lui Csányi[29] au fost distruse morminte de incineraţie în urnă ce aparţineau probabil unui cimitir. La Săcuieni-Cetatea boului[30] în primul nivel de locuire a apărut un mormânt izolat de incineraţie în urnă; la Sălacea-Dealul Vida a fost descoperit şi un mormânt de incineraţie în urnă[31].

Aceste morminte de incineraţie în urnă atât prin formele de vase cât şi prin decorul aplicat (cat. 2+3) se încadrează în mod organic în rândul descoperirilor numite de „tip Sanislău". Necropola de la Ciumeşti-Bostănărie a fost încadrată de I. Ordentlich şi C. Kacsó în faza I-a a culturii Otomani[32]. T. Bader, după o oarecare ezitare, o încadrează necropola împreună cu mormântul de la Săcuieni, niveluri inferioare ale aşezărilor de la Otomani, Săcuieni, Tiream, Dindeşti, Căpleni, Sălacea, Carei-Bobald în faza I-a a culturii Otomani[33]. Credem că necropola de la Ciumeşti-Bostănărie (Tökös) în ansamblul ei se încadrează în mod organic în „grupul Sanislău", poate într-o fază mai evoluată, cum ar arăta vasul[34] din M. nr. 7/1962 care este ornamentat cu striuri ordonate pe o formă specifică descoperirilor de „tip Sanislău".

În nord-vestul României, în complexe închise (gropi, cimitire) cat. 3, se asociază în special cu cat. 2b. În chip repetat K. Horedt[35] a atras atenţia asupra unui orizont cu ceramica ornamentată cu striuri, care ar

[25] I. Németi, StCom Satu Mare, 1969, pl. 17/3, 4, 6.
[26] Ibidem, p. 63.
[27] Ivan Ordentlich, C. Kacsó, SCIV, 21, 1, 1970, p. 49—63.
[28] Colecţia Kovács — Muzeul Satu Mare, inv. 31215.
[29] I. Németi, StCom Satu Mare, 1969, pl. 16/3, 4, 5; T. Bader, *op. cit.*, Bucureşti, 1978, pl. 9/4.
[30] Ibidem, pl. 32/11.
[31] I. Ordentlich, StCom Satu Mare, 2, 1972, pl. 12/5.
[32] I. Ordentlich, C. Kacsó, SCIV, 21, 1, 1970, p. 62.
[33] T. Bader, *op. cit.*, Bucureşti, 1978, p. 39.
[34] I. Ordentlich, C. Kacsó, SCIV, 21, 1, 1970, fig. 1/7.
[35] K. Horedt, StCom Sibiu, 13, 1967, p. 139.

sta la baza culturilor bronzului mijlociu atât din Transilvania cât şi la sud de Carpaţi. Pe baza acestor observaţii, în general, complexele care au în conţinut ceramica ornamentată cu striuri (scrijelituri), cu brâu alveolat, crestături pe buza vasului descoperite în nord-vestul României au fost incluse în faza I-a a culturii Otomani. După rezultatele cercetărilor mai recente, ceramica ornamentată cu striuri fiind asociată cu alte elemente stilistice şi tipuri de vase (cat. 1+2; 2+3; 2+4) poate să facă parte din mai multe grupe sau chiar culturi arheologice cu conţinut diferit, şi cronologic contemporane sau diferenţiate. Pe baza acestei categorii de ceramică S. Dumitraşcu stabileşte mai recent un grup cultural în zona Crişurilor numit „Girişu de Criş-Alceu" după nivelele I—III de la aşezare de tip „tell" din localitate amintită[36] şi datat din epoca bronzului timpuriu.

Descoperirile „grupului Sanislău" se concentrează în primul rând, în periferia estică a zonei nisipoase a Nyírség-ului, Câmpia Careiului, Valea Ierului, şi apar mai sporadic (după cunoştinţele actuale) în nord-estul Ungariei şi sud-estul Slovaciei.

Cronologic „grupul Sanislău" se plasează după „cultura Nyírség" (după N. Kalicz), înainte de apariţia culturii Otomani în zonele menţionate, şi se sincronizează cu Nagyrév târziu (Tószeg A.), Gornea-Orleşti[37] (Oltenia), Soimuş[38] (Transilvania) — un fragment de la Ţebea.

La nivelul documentării actuale pentru epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României propunem următoarea schemă:

Bronz timpuriu	NV-România Cultura sau grup cultural
I.	Cultura Makó
II.	Cultura Nyírség (Nir)
III.	Grupul Sanislău

Cercetările mai recente (Carei-Bobald) pun capăt unor regretabile confuzii întâlnite în literatura de specialitate privitoare la începutul epocii bronzului din vestul României. În noţiunea de cultura Otomani I au fost incluse manifestări care nu se leagă organic de cultura Otomani, aparţineau altei culturi, cu forme de manifestare şi rit de înmormintare diferite. La Carei-Bobald s-a surprins, clar, relaţia stratigrafică între „grupul Sanislău" şi Otomani propriu-zis. Între cele două perioade se interpune o etapă numită de tip Andrid[39], reprezentând fie o fază finală a „grupului Sanislău" fie o fază de început a culturii Otomani care, în această zonă a asimilat o parte a fondului străvechi. Material similar a

[36] S. Dumitraşcu, Crisia, 19, 1989, p. 123.
[37] Gh. Petre Govora, Thrace-Dacica, 9, 1—2, 1988, p. 137—146.
[38] Ioan Andriţoiu, Thraco-Dacica, 10, 1989, 1—2, p. 8, fig. 5/14; Idem, *Bibliotheca Thracologica*, II (Civilizaţia tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului), Bucureşti, 1992, pl. 7/14.
[39] Material inedit în muzeul din Carei (săpătura lui I. Németi).

fost găsit la Berettyóújfalu — Herpály la nivelul 4 de locuire, numit Hatvan/Otomani[39a] sau Otomani A[39b] de M. Máthé.

Cercetătoarea maghiară identifică descoperirile de tip Sanislău cu Otomani A, accentuând apropierea acestuia de cultura „tellurilor" și deosebirile față de cultura Nyírség. Consideră ca creatura subiectivă a fazei a II-a (Sanislău) a culturii Nir (Nyírség) de T. Bader, nu are legături genetice cu descoperirile de tip Nyírség[40]. După părerea noastră evoluția bronzului timpuriu din nord-vestul României prezintă o problemă prea complexă, ca pe baza nivelului informațiilor actuale s-o putem soluționa. Problema bronzului timpuriu și formarea culturii Otomani (care este o cultură specifică a bronzului mijlociu din zona noastră) necesită încă investigații noi, pe baza cărora am putea reevalua și rezultatele cercetărilor mai vechi.

Evoluția așezării de la Carei-Bobald în faza clasică (epoca bronzului clasic) pe baza interferențelor reciproce, este paralel cu aceea a culturilor Hatvan și Wietenberg. Triburile purtătorii culturii Otomani care-și înhumau morții (Andid-Curtea C.A.P.-ului; Pișcolt-Nisipărie, Sanislău-Nisipărie — morminte de înhumație în poziția chircită), pătrund într-o lume a incinerării — purtătorii „grupului Sanislău" pe care-i înlocuiesc sau mai degrabă asimilează, cât și cei ai culturii Hatvan care la fel se incinerau[41]. Termenul de „cultura Gyulavarsánd" este sinonim cu Otomani, chiar dacă curentul etno-cultural se deplasează de la sud spre nord și nu invers (cum s-a afirmat pentru cultura Otomani) iar niveluri mai vechi decât Vârșandul sunt de la Socodor. Pentru noi, cultura Füzesabony nu este altceva decât expansiunea a fenomenului Otomani în aria culturii Hatvan, începând cu perioada finală a stratului cu mari construcții de locuințe de la Carei-Bobald (pentru descoperiri de tip Füzesabony este caracteristic ritul de înhumație[42]). Comunitățile Otomani pătrund deci în medii diferite și probabil în proporții diferite: astfel mai mult sau mai puțin uniformă ca formă de exprimare, cultura materială din zonele afectate de fenomenul Otomani începe destul de curând (deja în Bronzul clasic) să se diferențieze zonal în funcție de fondul peste care se suprapune.

DIE FRÜBRONZEZEIT NORD-WEST RUMÄNIENS. DIE SANISLĂU-GRUPPE

(Zusammenfassung)

Die Frübronzezeit des nord-westlichen Teil Rumäniens glidert sich zwischen dem Ende der Übergangsperiodekulturen (spät Baden und entwickelte Coțo-

[39a] Márta Sz. Máthé, BMÉ, IV—V, Berettyóújfalu, 1986, pl. 11/1—20; Idem, AA Hung, 36, 1984, pl. 11/1—20.

[39b] Idem, în *Bronze age tell settlements of the Great Houngarian*, I, Budapest, 1988, p. 39.

[40] Idem, Adatok az Ottományi kultúra eredetéhez, în Történeti és néprajzi tanulmányok, Debrecen, 1994, p. 27—31.

[41] N. Kalicz, ArchÉrt, 97, 1, 1970, p. 30.

[42] Ibidem, p. 30.

feni-II-Kultur) und dem Anfang jener „klassischen" Bronzezeit (Otomani und Wietenberg) ein.

Das erste diesem geographischen Raum und chronologisch der Frübronzezeit angehörende Kulturkomplex ist, die, durch die Einascherunnsgräber aus Pişcolt-Nisipărie, und Siedlungen aus Ciumeşti-Bostănărie, Berea Vii, Foieni-Fântâna Păşunii (Grab?), Valea lui Mihai, bezeugte Makó-Kultur.

In den sechziger Jahren wurden an mehreren Grenzplätzen des Dorfes Berea Zufallsfunde von Tonscherben des „Nyírség-Typs", die heuer durch das Erwerben der Sammlung des Dorfpfarrers I. Kovács im Kreismuseum Baia Mare untergebracht sind, verzeichnet.

Bezüglich der Periodisierung der Nir-Kultur, obwohl senkrechte stratigraphische Beobachtungen fehlten, mit Hilfe der waagerechten Stratigraphie, stellte T. Bader fest, dass bei Berea—Cetatea Iepurelui, (Nyúlvár) die mit Kreide gefüllten Einschnitte und Ausschnitte vorherrschen, während bei Berea-Vii die Verzierung durch kleine, geprägte Dreiecks massgebend ist. Berea—Cetatea Iepurelui stellt die erste (Berea genannt) und Berea-Vii die zweite Phase (Sanislău-genannt), der Nir-Kultur dar.

Die Frühbronzezeit NW Rumäniens wurde mit der Gelegenheit der Veröffentlichung der Entdeckungen von Pişcolt-Nisipărie wiederraufgenommen.

Die Entdeckungen der Sanislău-Gruppe sind in erste Linie in dem sandigen Randgebiet des Nyírség, Câmpia Careiului, Valea Ierului zu finden, und anscheinend vereinzelt (nach dem heutigen Kennungsstand) in NO Ungarn und SO der Slowakei. Das jetzige Kenntnisniveau lässt uns folgendes schema der Frühbronzezeit NW Rumäniens aufstellen.

Frühbronzezeit	*Kulturgruppe oder Kultur*
I	Makó-Kultur
II	Nyírség-Kultur (Nir)
III	Sanislău-Gruppe

VAS-CHIUP DESCOPERIT LA BEREA (COM. SANISLĂU) JUD. SATU MARE

I. NÉMETI

În toamna anului 1992 a fost organizată o mică săpătură arheologică de control la punctul numit „Cetatea Iepurelui" (Nyúlvár) capătul sudic, din hotarul satului Berea. Acest punct de hotar este cunoscut în literatură de specialitate în primul rând pentru descoperirile din epoca bronzului timpuriu, cultura Nyírség[1]. În colecția preotului reformat I. Kovács, achiziționată de Muzeul Județean Satu Mare, din acest punct de hotar sunt menționate fragmente ceramice de tip situlă cu grafit în pastă, ornamentate cu striuri (Kammstrich), fragmente de vase de tip castron și de oale mari, lucrate la roată, precum și fragmente de strachină și de vas-borcan lucrate cu mâna[2]. În urma unor cercetări de teren întreprinse în anul 1990, la capătul sudic al punctului menționat au fost adunate de noi fragmente ceramice de tip Latène celtic, aparținând unei așezări de tip „vicus". Cetatea Iepurelui (Nyúlvár) se află pe malul drept al pârâului Berea, la vest de acestea, pe o dună de nisip zburător, alungit pe o distanță de cca. 1,5 km. Capătul sudic al dunei se apropie de albia mlăștinoasă a pârâului, care face aici un meandru și curge sub poalele dunei. Scopul sondajului nostru de verificare a fost identificarea așezării de tip Latène, despre care săpătura lui T. Bader din anul 1973 nu amintește nimic.

Din cauza anotimpului nefavorabil săpăturilor arheologice, în toamna anului 1992 au fost efectuate trei mici sucțiuni, care au avut drept rezultat identificarea unui nivel de locuire sporadică din cultura Baden, alta din cultura Nyírség și ultimul din Latène-ul celtic distrus de arături. Ultimul nivel de locuire (Latène) este bulversat de arăturile adânci, fragmentele ceramice de tip celtic se găsesc amestecate cu materialele din epoca bronzului timpuriu.

În secțiunea I având dimensiunile 12×2×0,90 m, orientat N-S, s-a surprins în mijlocul șanțului, în poziția verticală, imediat sub nisipul zburător (ușor adâncit în stratul din epoca bronzului timpuriu) la adâncimea de 0,35 m un vas mare (fig. 1/1; pl. I). Partea superioară a vasului este fragmentară (spartă de lama plugului) dar fragmentele au fost în bună parte recuperate. Vasul străpunge stratul de cultură din epoca

[1] T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei, Cultura pretracică și tracică*, București, 1978, p. 23, fig. 1—2, 4—10; Idem, Symposia Thracologica, 1982 „A", p. 24, fig. 3; Petre Roman, I. Németi, SCIVA, 37, 3, 1986, p. 214.
[2] Muzeul Județean Satu Mare, nr. inv. 31273.
[3] T. Bader, *op. cit.*, București, 1978, p. 121

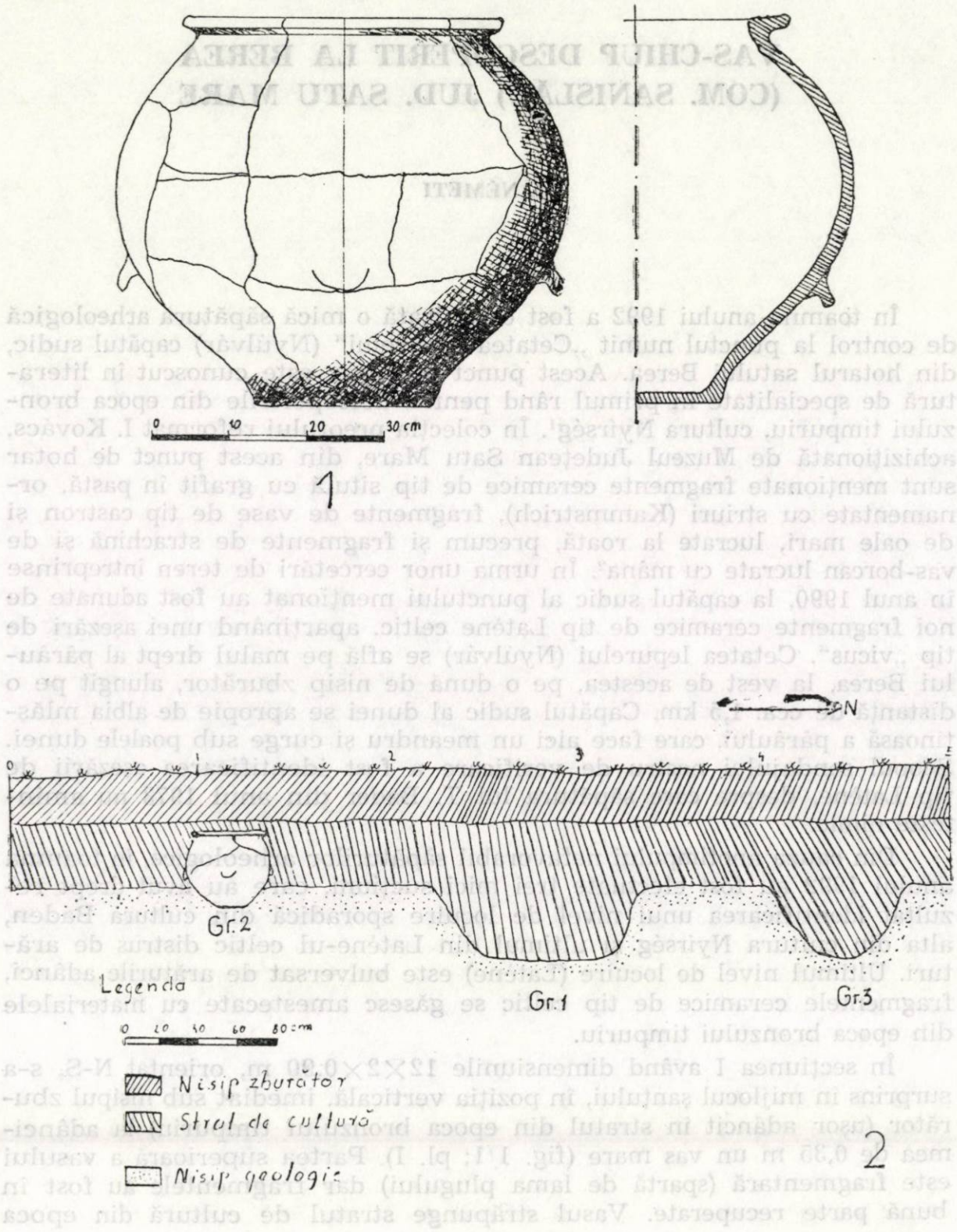

Fig. 1/1. Vas-chiup. Berea „Nyúlvár" (Cetatea Iepurelui); 2 — Secțiunea I, profil vestic.

bronzului şi se adânceşte în nisipul geologic. Groapa în care vasul a fost aşezat nu s-a conturat, fundul vasului se afla la adâncimea de 0,87 m (fig. 1/2).

Vasul este de tip chiup, de culoare brun deschis-cărămiziu cu slip exterior şi interior, fiind cenuşiu în miez. Chiupul a fost lucrat din colaci de lut bine netezite, dar se simte modul cum a fost ridicat dinspre fund spre gura. Buza vasului este puternic evazată, sigur a fost lucrată cu roata olarului şi asamblată ulterior cu corpul vasului. Pasta vasului este bine frământată, are ca degresant nisip fin şi micaşist pisat. Corpul vasului este puternic bombat, fundul uşor profilat, tăiat drept. Gura vasului este lată, buza rotunjită se ridică uşor la margine, având două şanţuleţe circulare. Sub diametrul maxim este prevăzut cu patru proeminenţe-apucătoare mari, cu vârful în jos, aşezate simetric. Apucătoarele au fost ulterior lipite la corpul vasului pentru a uşura ridicarea şi transportarea lui în cazul de schimbare a locului de păstrare. Ele au avut un rol funcţional şi nu ornamental în special. Două proeminenţe sunt intacte, iar alte două au fost rupte în antichitate, dar se văd clar urmele lor pe peretele vasului. Dimensiunile: d.g. (exterior)=38 cm; d.g. (interior)=30 cm; lăţimea buzei=4,5 cm; înălţimea=52 cm; d. maxim=55 cm; circumferinţa maximă=180 cm; d. fundului=22 cm; grosimea peretului=1,2 cm.

În apropierea vasului au fost adunate fragmente ceramice celtice de tip situlă cu grafit în pastă, alte fragmente din vase mari, precum şi un fragment dintr-o strachină lucrată la roată (fig. 2/1—4). Vasul este specific pentru păstrarea proviziei sau a apei, probabil era îngropat mai mult ca sigur în apropierea unei locuinţe de tip bordei, specific pentru locuinţele celtice. Chiupurile erau adesea îngropate în podeaua locuinţelor până la nivelul buzei. Cele mai vechi chiupuri în ţara noastră sunt cele greceşti de la Histria (sec. VI a. Chr.)[4].

Pentru vasul-chiup de la Berea nu cunoaştem analogii perfecte din ţara noastră. Vase similare se cunosc de la Gellérthegy-Tabán[5] (Budapest) şi de la Bükszentlászló-Nagysánc[6], (fragmente din buză şi din perete) ambele descoperiri sunt din mediul celtic şi au fost datate în Latène-ul târziu (Lt. D.). S. Dumitraşcu a consacrat recent un studiu vaselor de tip chiup, în special celor care apar în mediul geto-dacic sub influenţa vaselor de provizii romane cunoscute sub numele de „Krausengefässe". În mediul preroman din judeţul Bihor provin vase de tip chiup de la Cighid, Oradea — Dealul Viilor (Tipul „A").[7] Chiupuri păstrate fragmentar (cu posibilitatea redusă pentru studierea tipologiei lor) au fost găsite în aşezările şi cetăţile dacice din vestul Munţilor Apuseni (Clit, Tăşad, Berindia şi Marca)[8]. Fragmentele de la Berindia — fiind păstrate mai bine — au putut fi studiate şi indică prezenţa în aşezare a chiupurilor cu fundul inelar, de culoare cărămizie de tipul

[4] *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol. I (A—C), Bucureşti, 1994, p. 298.

[5] Éva B. Bónis, *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest*, Budapest, 1969, fig. 60/5; 61/12; 64/20; 77/11; 99/22; pl. XLVI/1—4.

[6] B. Hellebrandt Magdolna, Miskolc kelta kora, în *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből*, Miskolc, 1992, pl. X/1, 8, 10—11; p. 45.

[7] S. Dumitraşcu, Crisia, XVIII, Oradea, 1988, p. 16.

[8] Ibidem, p. 15.

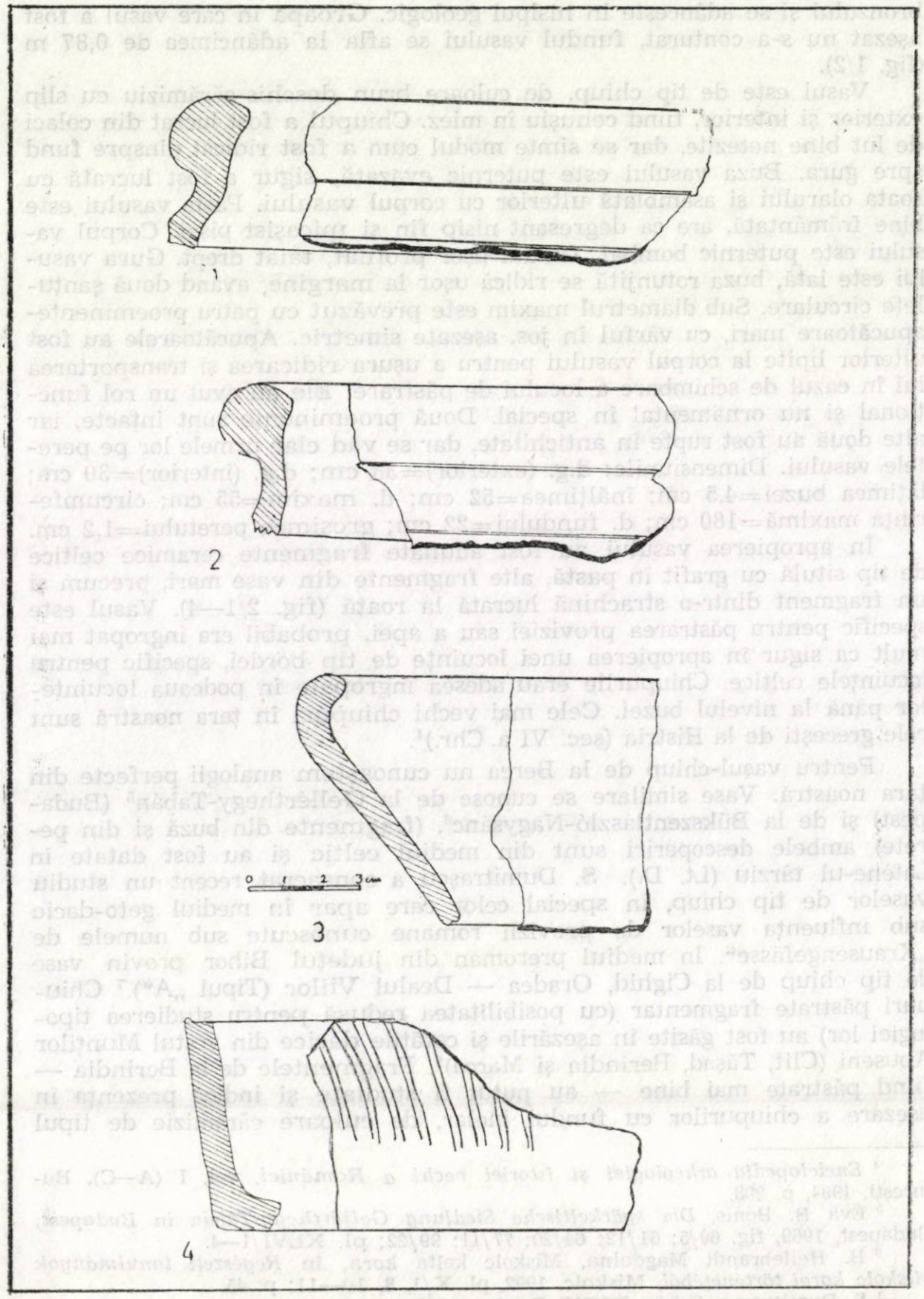

Fig. 2/1—4. Fragmente ceramice de tip Latene. Berea „Nyúlvár" (Cetatea Iepurelui).

Blidaru-Deva (acesta din ultima este cu fundul tăiat drept)[9]. În așezarea de la Pecica au fost descoperite puține exemplare fragmentare de chiupuri. În schimb, în toate așezările din Munții Orăștiei numărul chiupurilor este deosebit de mare (într-un singur turn al cetății Blidaru au fost descoperite opt chiupuri de dimensiuni uriașe)[10]. În sud-estul Transilvaniei, în valea râului Cosin, la cetatea dacică de la Sânzieni și la așezarea de la Bedeháza au fost descoperite fragmente de chiupuri. Aceste fragmente descoperite în mediul dacic sunt lucrate de autohtoni, imitând vasul de tip, „dolia" grecesc.[12] Asemenea vase de tip chiup au fost descoperite și la Grădiștea Muncelului, datate din epoca de înflorire a civilizației dacice — sec. I a.Chr. — I d.Chr. În așezările getice din afara arcului carpatic se cunosc chiupuri similare descoperirilor dacice din Transilvania, (Poiana, Popești — într-o încăpere s-au găsit cinci chiupuri îngropate în pământ)[13]. În Ucraina, pe Tisa superioară, în mediul dacic apar fragmente de chiupuri la Malaia Kopania, datate în sec. I a.Chr. — I d.Chr.

Recipientele de mari dimensiuni, chiupurile au avut destinații diferite în gospodăria din epoca Latène. V. Pârvan subliniază următoarele: „O mențiune specială merită marile dolia sau pithoi găsite curent în stațiunile Latène ale Daciei la câmp, ca la Crășani, ca și la munte d.p la Costești. Caracteristice mai ales pentru Latène-ul III, aceste mari recipiente de păstrat apa — eventual în ateliere de fierărie, ca în Gallia — sunt de tip și de o factură ce-și indică limpede influențe meridionale, venite fie prin celți, fie — suntem după 100 a.Chr. — direct de la greco-romani"[15] I. H. Crișan consideră că; „Numeroase și monumentale sunt vasele mari de provizii, lucrate cu roata, cunoscute în literatura arheologică sub numele de chiupuri. Originea lor trebuie căutată în formele asemănătoare ale ceramicii grecești"[16] I. Glodariu susține „Chiupurile mai ales, prezintă o gamă variată de dimensiuni și sunt aproape nelipsite din principalele așezări cercetate până acum. Ele derivă din vasele grecești de același tip — dolia și pithoi . . ."[17] S. Dumitrașcu menționează: „Chiupurile din vestul Munților Apuseni sunt descoperite în așezări și cetățui dacice, însă prezența celților în vestul și nord-vestul României în sec. II—I a.Chr. până la Burebista, ar putea indica în acest mediu de contact daco-celtic și originea celtică a acestor recipiente,

[9] Ibidem, p. 16.
[10] I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 132.
[11] Idem, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 184.
[12] Z. Székely, în *Relations Thraco-Illyro-Helleniques* (Actes du XIV-e symposium national de thracologie. Băile Herculane, 14—19 septembre 1992), București, 1994, p. 284—285.
[13] I. H. Crișan, *op. cit.*, București, 1969, p. 185.
[14] V. G. Kotigoroško, SlovArch, XXXVII, 1, 1989, pl. III/44—45, p. 48 (pentru datare); Idem, Thraco-Dacica, XII, 1—2, 1991, fig. 5/38—43; Idem, Sovietskaia Arheologia, Moscova, 1989, fig. 44—45.
[15] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 713.
[16] I. H. Crișan, *op. cit.*, București, 1969, p. 184—186; Idem, *Ceramica daco-getică*, București, 1968, p. 46.
[17] I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 146; Idem, Contribuții la cronologia ceramicii dacice în epoca Latène târzie, în Studii Dacice, Cluj-Napoca, 1981, p. 156—157.

prezente după cum am văzut în Gallia"[18]. Tot acest cercetător, pe baza atelierului de olărit celtic descoperit la Biharea — unde n-a fost descoperit nici un fragment de chiup — trage concluzia că chiupurile de tip Latène (Tipul „A") sunt de origine dacică.[19]

Cum am văzut cele mai apropiate analogii pentru vasul-chiup de la Berea—Cetatea Iepurelui (Nyúlvár) le întâlnim în special în mediul celtic, datate în Latène târziu (Lt.D) — Spätlatènezeit. Pe baza fragmentelor ceramice descoperite în zona imediat de apropiere a vasului-chiup de la Berea, acesta se încadrează bine în rândul descoperirilor celtice din hotarul satelor Ciumești—Berea[20]. Datarea vasului de la Berea pe baza fragmentelor ceramice găsite cu ocazia prieghezelor din anul 1990 și celor aflate în colecția I. Kovács (Satu Mare) este de Latène mijlociu (Lt.C). O datare mai strânsă în momentul de față nu este posibilă.

Apariția vasului de tip chiup (dolia, pithoi) la celți, se datorește probabil tot de relațiilor cu mediul greco-elenistic. Într-un studiu recent publicat, am încercat să arătăm că asemenea influențe sunt prezente și în cadrul grupului celtic Carei—Valea lui Mihai[21] (după Vl. Zirra grupul Carei—Nir[22]). Cum am văzut în cadrul acestui grup au fost descoperite obiecte de origine greco-elenistice aduse în această zonă de valul celtic reîntors din expedițiile militare organizate în Grecia și în Asia Mică[23]. Nu este exclus, ca apariția vasului-chiup de la Berea ar fi rezultatul acestor contacte ale celților cu lumea greco-elenistice, iar prezența lui mai timpurie în cadrul descoperirilor celtice din nord-vestul Transilvaniei se datorește tocmai de aceste legături directe.

În ceea ce privește destinația vaselor de tip chiup, ele pot fi folosite atât pentru păstrarea apei cât și ca vase de provizii pentru depozitarea cerealelor. Éva Bónis a observat că unele vase, în special la buză, sunt unse cu ceară; în aceste cazuri au fost folosite pentru păstrarea apei. În alte cazuri, sunt îngropate în pământ ca presiunea cerealelor să nu le spargă, având destinația de hambar (Vorrasgefässe).

---

[18] S. Dumitrașcu, Crisia, XVIII, Oradea, 1988, p. 15.

[19] Ibidem, p. 16; Idem, *Biharea, I*, Oradea, 1994, p. 125—130.

[20] Vl. Zirra, StCom Satu Mare, IV, 1980, p. 39—84 — Ciumești-Bostănărie-(Tökös) și Berea-La soci-(Bodzás); Ciumești-Podul „San Paul"-(Szent Pál hídja) MJ Satu Mare nr. inv. 31272 (cercetări de teren — I. Németi); Ciumești-Grădina cu flori (Virágkert) — nr. inv. 31276; Berea-Dâmbul Spânzurăturii (Akasztófa lapos) nr. inv. 31277; Berea-Togul Sultész (Sultész-tag) nr. inv. 31274; Berea-Togul Cantorului (Kántor-tag) nr. inv. 31282 (cercetări de teren — I. Németi); Berea-Togul evreului (Zsidó-tag) nr. inv. 31292 (cercetări de teren — I. Németi); Berea-Togul Dolarului (Dolláros) nr. inv. 31295; Berea-Râtul Țiganului (Cigány-rét) nr. inv. 31290; Foieni-Nisipărie Veche (Régi homokbánya) nr. inv. 31296 (cercetări de teren — I. Németi); Foieni-Livada (Gyümölcsös, cercetări de teren — I. Németi); alte puncte nesemnificative semnalate la: Grădina lui Varga; Berea-Lutărie (Vályogvető); Ciumești-Togul lui Bay (Bay-tag).

[21] I. Németi, ActaMP, X, 1986, p. 76—77; Idem, Symposia Thracologica, 8, 1990, p. 54—55; Idem, Symposia Thracologica, 9, 1922, p. 139—140.

[22] Vl. Zirra, Dacia, N.S., XV, 1971, p. 189, fig. 8.

[23] H. Hubert, *Celții și civilizația celtică*, București, 1983, p. 295—296; D. Berciu, *Lumea celților*, București, 1970, p. 56.

A LARGE VESSEL (DOLIA) FROM BEREA, SANISLĂU VILLAGE, SATU MARE COUNTY

(Summary)

A large vessel (dolia) was found in the south part of a sand-hill („Cetatea Iepurelui") near Berea, in the autumn of 1992.

The dimenssion of the vessel is the following: its altitude is 52 cm the diameter of its mouth is 39 cm; the diameter of its bottom is 22 cm.

The colour of the vessel is light brown. It was formed by hand but its lip was threw on a wheel and fitted subsequently to the vessel. There were no other finds near the vessel but the Celtic sherds foud previously suggested that it belonged to the Celtic settlement recovered on the area. According to the Finds from that settlement the large vessel could be dated on the end of „Latène C" phase. Probably this type of vessel got to north-west of România as a resul of an interrelation between the Hellenic (Greek) and Celtic cultur Such vessels were made loelly imitatingthe Greek vessels of same function. These vessels were used for water or cereals keepink. The large vessel (dolia) from Berea is a Celtic find which is earlier than the similar Dacian vessels from the late Latène phase. (Lt. D).

LIST OF FIGURES

Fig. 1/1. Large vessle — Berea „Nyúlvár" (Cetatea Iepurelui); 2 — Trench I, Northen cutpart.

Fig. 2/1—4. Fragment of pottery of Latène-type, „Nyúlvár" (Cetatea Iepurelui) — Berea.

Pl. I Large vessle, Berea „Nyúlvár" (Cetatea Iepurelui).

A LARGE VESSEL (DOLIA) FROM BEREA, SANISLĂU VILLAGE, SATU MARE COUNTY

(Summary)

A large vessel (dolia) was found in the south part of a sand-hill („Cetatea Iepurelui") near Berea, in the autumn of 1962.

The dimension of the vessel is the following: its altitude is 82 cm the diameter of its mouth is 75 cm; the diameter of its bottom is 22 cm.

The colour of the vessel is light brown. It was formed by hand but its lip was threw on a wheel and fitted subsequently to the vessel. There were no other finds near the vessel but the Celtic sherds found previously suggested that it belonged to the Celtic settlement recovered on the area. According to the finds from that settlement the large vessel could be dated on the end of „Latène C" phase. Probably this type of vessel got to north-west of Romania as a result of an interrelation between the Hellenic (Greek) and Celtic culture. Such vessels were made locly imitationg Greek vessels of same function. These vessels were used for water or cereals keeping. The large vessel (dolia) from Berea is a Celtic find which is earlier than the similar Dacian vessels from the late Latène phase. (I. t. D).

LIST OF FIGURES

Fig. 1/1. Large vessle — Berea „Nyulvar" (Cetatea Iepurelui); 2 — Trench I, Northen outpart.

Fig. 2/1—4. Fragment of pottery of Latène-type, „Nyulvar" (Cetatea Iepurelui) — Berea.

Pl. I Large vessle, Berea „Nyulvar" (Cetatea Iepurelui).

PREZENȚĂ ROMANĂ ÎN DEPRESIUNEA BAIA MARE?

IOAN STANCIU

Fără ecou în mediul de specialitate — în lipsa unei argumentații valabile —, ideea prezenței romane efective în spațiul Depresiunii Baia Mare a fost formulată în mai multe rânduri, avându-se în vedere exploatarea de către romani a zăcămintelor metalifere neferoase din zonă[1]. Cercetarea riguroasă a celor mai vechi componente ale exploatărilor miniere de aici ar putea oferi un răspuns documentat în legătură cu posibilitatea existenței unor puțuri sau galerii săpate de către romani[2]. Există însă câteva elemente care contrazic o astfel de presupunere și în general ipoteza unei prezențe romane în Depresiunea Baia Mare, analiza acestora constituind obiectul rândurilor de față.

Cercetările efectuate pe *limes*-ul nordic al Daciei ilustrează convingător faptul că întreaga zonă a Depresiunii Baia Mare devenise, după cucerirea romană, spațiu *extra provinciam*[3]. Un segment al *limes*-ului

---

[1] Galeriile superioare de la *Dealul Crucii* și *Valea Roșie* ar fi fost exploatate în antichitate, idee argumentată doar prin aspectul rudimentar al acestor galerii (Kálmán Palmer, *Nagybánya és környéke*, Baia Mare, 1894, p. 81—82; I. Woditska, *A Nagybányai M. Kir. Bányaigazgatósági kerület monográfiája*, Baia Mare, 1896, p. 36). A fost invocată, cu trimiteri la bibliografia mai veche, posibilitatea exploatării prin intermediul unor „colonii miniere" romane (*Monografia municipiului Baia Mare*, Baia Mare, vol. I, 1972, p. 273). Probabil în cadrul aceleași tendințe de receptare necritică a vechii bibliografii, s-a ajuns la aprecieri conform cărora zona Băii Mari ar fi reprezentat în epoca romană un înfloritor centru minier, funcționând aici și o monetărie (N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 60); o intensă activitate minieră ar fi existat în această epocă și la Firiza, Valea Borcutului *(Ibidem)*. Dezacorduri în raport cu aceste aprecieri au fost formulate de către R. Popa, în *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 538—539 și V. Wollmann, în *AIIA*, XVII, 1974, p. 327. Presupusa activitate de exploatare a minereurilor neferoase din vecinătatea Băii Mari a fost pusă și pe seama dacilor liberi, care ar fi preluat sistemul roman de exploatare (*Din istoria mineritului în Maramureș*, Baia Mare, 1985, p. 4).

[2] În legătură cu problematica *arheologiei montanistice*, vezi V. Wollmann, *Minele, salinele și carierele de piatră din Dacia romană*, Institutul de Istorie și Arheologie (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1983, p. 10—12 (manuscris).

[3] Șt. Ferenczi, în *SatuMareStCom*, I, 1969, p. 96—103; idem, în *Sargetia*, X, 1973, p. 79—101; idem, în *Dacia*, N.S., 18, 1974, p. 127—136; G. Ferenczi, Șt. Ferenczi, A. Baias, în *File de istorie — Bistrița*, 3, 1974, p. 181—189; Șt. Ferenczi, în *File de istorie — Bistrița*, 4, 1976, p. 107—133; idem, în *Actes du IX-e Congrès international d'étude sur les frontières romains*, Mamaia, 6—13 sept., 1972, București—Köln—Wien, 1974, p. 201—205; idem, în *ActaMP*, XII, 1988, p. 251—298. Încă în 1904, prezentând materialele romane intrate în colecția „Asociației muzeale din Baia Mare", I. Schönherr atrăgea atenția asupra faptului că regiunea orașului Baia Mare s-a aflat în afara provinciei Dacia, fiind exclusă exploatarea zăcămintelor aurifere de aici de către romani (*Útmutató a Nagybányai városi múzeum gyűjteményeihez*, Budapest, 1904, p. 24—27).

trebuie să fi atins prin punctele sale de veghe și semnalizare porțiunea deluroasă din colțul sud-vestic al actualului județ Maramureș, de unde putea fi supravegheată, pe o mare distanță, Valea Someșului dar și principala cale de acces dinspre Baia Mare, de-a lungul Văii Bârsăului[4]. Zonei Băii Mari cu resursele sale metalifere, situată astfel la cca 30 km în afara liniei *limes*-ului și la o distanță simțitor mai mare față de castrele cele mai apropiate, în plus atât de ușor abordabilă dinspre nord-vest pe culoarul deschis de râul Someș, nu i s-ar fi putut asigura securitatea necesară.

Până la ora actuală nu a fost identificat pe teritoriul Depresiunii Baia Mare vreun obiectiv arheologic databil pe parcursul secolelor II—III d.Chr.[5], așadar în perioada corespunzătoare stăpânirii romane în Dacia, deși locuirea zonei este sugerată de cele câteva descoperiri monetare romane, unele piese fiind găsite chiar pe teritoriul orașului Baia Mare (o monedă provine de pe *Dealul Florilor*, situat în apropierea presupusei exploatări antice de pe *Dealul Crucii*)[6]. În ce privește puținele materiale romane păstrate în colecția Muzeului județean din Baia Mare, cele mai multe provin din afara Daciei și, probabil, câteva din Transilvania, donate fiind în perioada constituirii „Asociației muzeale băimărene"[7]. O interesantă mențiune, din păcate neverificabilă, se referă la descoperirea unui opaiț roman de lut într-o galerie de mină de la Chiuzbaia (în apropiere de Baia Sprie)[8].

---

[4] I. Ferenczi a sondat două movile circulare în raza satului Mesteacăn, fără a depista urme arheologice (*ActaMP*, XII, 1988, n. 21, p. 259); în alt punct al aceleași localități, K. Torma ar fi descoperit urmele unui turn roman (J. Kádár, *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*, IV, Dej, 1901, p. 474). I. Ferenczi plasează o serie de turnuri romane de pază și semnalizare, probabile, în depresiunea Copalnic—Lăpuș și până la limita sudică a depresiunii Baia Mare (*ActaArchHung*, XLI, 1989, fig. 1, p. 300). Deși existența unor posturi atât de înaintate, care să supravegheze căile de acces dinspre depresiunile Baia Mare și Copalnic—Lăpuș este posibilă, zona Copalnic—Lăpuș a fost verificată de către I. Ferenczi fără a se depista „nici cea mai mică urmă arheologică dacică sau romană", de unde și concluzia că acest teritoriu a fost populat într-o măsură extrem de mică, fapt care a ușurat supravegherea exercitată de către romani pe această porțiune a *limes*-ului (I. Ferenczi, în *File de istorie — Bistrița*, IV, 1976, p. 126).

[5] I. Stanciu, în *EphemNap*, II, 1992, nr. 2, p. 172.

[6] Trei piese, de la Antoninus Pius, Marcus Aurelius și Philippus I (I. Stanciu, *op. cit.*, repertoriul, nr. 2, C, D, E, cu bibliografia corespunzătoare).

[7] I. Stanciu, *Materiale romane din colecția Muzeului județean din Baia Mare*, sub tipar.

[8] *A Nagybányai városi múzeum szerzeményinek beérkezési*, 1898—1914, nr. crt. 26, nr. inv. 7787; *A Nagybányai múzeum egyesület értesitője ez 1904-iki egyesületi évről*, Baia Mare, 1905, la nr. 26. Opaițul ar fi fost donat în 1904 de către preotul Lupan Nicolae. Astăzi el nu mai poate fi identificat printre cele cinci opaițe romane păstrate în colecția muzeului din Baia Mare, deoarece numerele de inventar au fost șterse în mai multe rânduri; oricum ele corespund numărului de cinci piese a căror proveniență poate fi stabilită, pe baza vechilor inventare, în afara Depresiunii Baia Mare. Fără îndoială că descoperirea ar avea o valoare deosebită, în cazul că ar putea fi verificată. Faptul că de la bun început nu i s-a acordat importanța care i s-ar fi cuvenit, sugerează atitudinea circumspectă, nesiguranța în raport cu împrejurările în care s-a produs descoperirea.

Așadar, cu excepția monedelor menționate — a căror existență nu presupune o prezență romană efectivă[9] —, nu au fost descoperite în zona care ne interesează vestigii databile în secolele II—III d.Chr., care să poată fi puse pe seama unei prezențe romane nemijlocite. Dacă în general lipsa vestigiilor în interiorul puțurilor sau galeriilor miniere poate fi explicată[10], nu se poate justifica absența totală a vestigiilor romane (repetăm excepția celor câteva monede) din zona zăcămintelor și în general din Depresiunea Baia Mare, fiind totuși îndreptățiți să presupunem existența unor așezări, necropole și chiar fortificații, în cazul în care romanii ar fi organizat aici exploatarea zăcămintelor aurifere[11].

Principalul argument invocat de cei care au susținut ideea existenței exploatărilor miniere romane în zona Băii Mari se leagă de aspectul primitiv al acestor galerii[12]. Este recunoscută însă dificultatea cu care se pot efectua distincții cronologice și tipologice între exploatările romane și cele din alte epoci, până la folosirea explosivelor, fiind vorba, în esență, despre aplicarea aceluiași procedeu tehnic, bazat pe utilizarea ciocanului și a dălții[13]. În condițiile unui progres tehnic lent, utilizându-se timp de secole aceleași tipuri de unelte, devine dificilă chiar clasificarea puținelor vestigii descoperite în interiorul exploatărilor (în majoritate unelte sau resturi de instalații)[14]. O încadrare cronologică sigură ar trebui să aibă în vedere și alte categorii de vestigii descoperite în apropierea zăcămintelor exploatate, ca și totalitatea observațiilor tipologice care pot fi făcute în legătură cu tehnica de exploatare[15]. În acest sens, o comparație tehnică între vechile galerii sau puțuri miniere sesizate în zona Băii Mari și cele atribuite cu certitudine romanilor, ca la Alburnus Maior spre exemplu, ar putea oferi indicii cronologice importante. Este foarte probabil însă că cele mai vechi urme de exploatare a

---

[9] Al. Filipașcu, *Le Maramureș*, Sibiu, 1944, p. 7, considera că monedele descoperite în Depresiunea Maramureșului ar constitui o probă categorică a prezenței romanilor în aceste locuri, fără a se avea în vedere faptul că moneda romană a circulat frecvent la populațiile din afara Imperiului. Semnalăm o interesantă informație cu privire la existența unor vestigii romane în Depresiunea Maramureș, oferită de către Wolfgang Lazius (istoric german din secolul al XVI-lea) și localizate la „... *Cursidanum*, astăzi *Curima*, *Dociranum*, în timpul nostru *Rana* (Rona?) se numește..., *Salinas*, care încă astăzi tot acolo există... loc pe care locuitorii îl numesc *Sighet*" (cf. L. Papoiu, în *SMMIM*, 13, 1980, p. 137, 140). Semnificativă pentru felul în care materialele romane puteau ajunge aici este inscripția publicată de către I. Mihali de Apșa, adusă de la *Ulpia Traiana* (*Diplome maramureșene din secolul al XIV-lea și XV*, Maramureș—Sighet, 1900, n. 2, p. 619).

[10] V. Wollmann, *op. cit.*, p. 89; George C. Boon, în *Apulum*, IX, 1971, p. 488.

[11] Această importantă activitate economică implică o anumită dinamică a locuirii, astfel încât diferite categorii de materiale ar fi trebuit să indice, până la ora actuală, existența unor așezări sau necropole în imediata vecinătate a exploatărilor, a surselor de apă necesare prelucrării minereului sau în preajma căilor de comunicație (V. Wollmann, *op. cit.*, p. 43). În virtutea unei atitudini de maximă circumspecție, s-ar putea invoca, eventual, lipsa unor cercetări de teren detaliate.

[12] Vezi n. 1.

[13] V. Wollmann, în *Apulum*, XII, 1974, p. 248; idem, în *AIIA*, XIX, 1976, p. 239.

[14] Idem, *Minele, salinele și carierele de piatră din Dacia romană*, Institutul de Istorie și Arheologie (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1983, p. 89.

[15] *Ibidem*.

zăcămintelor aurifere din zona Băii Mari aparţin primelor încercări ale mineritului medieval băimărean[16].

Răspunsul la întrebarea dacă romanii au avut cunoştinţă despre existenţa acestor resurse este imposibil de oferit, oricum date sigure în legătură cu exploatarea lor în perioada anterioară (Latène), cel puţin la nivelul actual al informaţiilor, nu există[17].

RÖMISCHE PRÄSENZ IN DER DEPRESSION AUS BAIA MARE?

(Zusammenfassung)

Ohne die Interesse derjenigen, die die Geschichte der römischen Dazien studierten herauszufordern, wurde in mehreren Reihenfolgen die Idee einer römischen Präsenz in der Zone der heutigen Baia Mare (ungefähr 30 km von der provinzialischer Grenze situiert) ausgedrückt, in Betracht nehmend die Ausbeutung von den Römern, der goldenen Lagerstätten die sich hier befinden. Eben solche Elemente sind vom Autor bündig vorgestellt, die einer derartigen Voraussetzung widersprechen.

Die ausgeführten Forschungen auf der nordlichen *limes* Daziens, beweißen die Tatsache, da der ganze Raum der Depression Baia Mare sich außerhalb der römischen Provinz befindet, das heißt, da die Sicherheit dieser Zone von der Nord-Vest Seite (auf dem Gang des Someş Flußes) derartig ausgestellt wurde, sie nicht versichert werden konnte.

Mit der Ausnahme der drei römischen Münzen aus dem 2—3 Jh., die auf dem Gebiet der Stadt Baia Mare entdeckt wurden, existieren in der Nähe der Zone der Lagerstätte keine Entdeckungen aus dieser Periode, die man den Römern beitragen könnte. Die Wenige römische Fundstoffe aus dem Museum von Baia Mare stammen aus anderen Ortschaften.

Der wichtigste Beweiß derjenigen, die die Ausbeutung der goldenen Lagerstätte von den Römern, aus der Depression Baia Mare unterstützen, ist von dem primitiven Anblick einiger Galerien angeboten. Es ist aber schwer ihr Alter festzustellen, wenn man die nötigen technischen Analyzen dazu nicht besitzt, weil die Ähnlichkeit zwischen den römischen und mittelalterlichen Galerien „mit Schlägel und Eisen" ausgeführt erkennt ist.

Sehr wahrscheinlich ist die Tatsache, da die ältesten Bestandteile der Bergbauausbeutung von hier sich mit den ersten mittelalterlichen Bergbau-Versuchungen auf diesem Gebiet verbinden (Mitte des 14. Jh.).

[16] Primele informaţii documentare datează de la mijlocul sec. al XIV-lea (R. Popa, E. Kovács, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 118).

[17] Pe o vale a munţilor din apropierea oraşului Baia Mare s-ar fi descoperit o monedă celtică de argint, iar de pe teritoriul oraşului provine un denar roman republican, emis în 130 î.Chr. (I. Stanciu, în *EphemNap*, II, 1992, repertoriul, nr. 2, A, B, p. 172).

ASPECTE DEMOGRAFICE LA POTAISSA*

DANIELA GOVOR

Populația este o realitate complexă, descifrarea ei fiind rezultatul unei cooperări interdisciplinare, prin asocierea metodelor istorice cu cele statistice. Accepția cea mai frecventă a definirii populației constă în desemnarea ei drept colectivitatea formată din persoanele care locuiesc într-un teritoriu dat[1].

In general, alcătuirea unui studiu demografic este un demers care trebuie să ia în considerare multiple aspecte.[2] Mai mult, pentru extinderea unei analize la nivelul societății antice intervin o serie de particularități metodologice generate de informațiile incomplete. Acest neajuns a fost sesizat în cazul studiilor demografice care abordează această perioadă[3].

Tentativa de utilizare a inscripțiilor funerare în scopul de a cunoaște unele aspecte demografice ale societății romane nu este nouă. Cercetări de acest gen au fost efectuate pentru capitala imperiului, Roma[4]; aria de interes cuprinzând și provinciile romane Hispania și Africa[5].

Informația folosită la elaborarea unor astfel de studii fiind deficitară, datele obținute nu reflectă întru totul situația reală. Nu toți membrii unei comunități orășenești, în cazul nostru, Potaissa, aveau posibilitatea de a-și ridica monumente funerare. În acest mod mulți locuitori ai orașului au rămas „neînregistrați" epigrafic la moartea lor. Deoarece ne-am propus drept cadru temporal secvența de timp considerată „clasică" în dezvoltarea orașului, ea coincide cu prezența Legiunii a V-a Macedonica (168—271) în castrul potaissens. Pornind de la datele oferite de materialul epigrafic descoperit atât în castru cât și în aria orașului antic se

---

* Ținem să mulțumim, pe această cale d-lui prof. dr. Mihai Bărbulescu pentru ajutorul acordat.

[1] R. Pressat, *Analiza demografică*, București, 1974, p. 18.

[2] Pentru alcătuirea unui studiu demografic trebuie luate în considerare mișcarea naturală a populației și cea migratorie (imigrări și emigrări) a populației din spațiul respectiv.

[3] Aceeași situație este prezentă și în cazul studiului populației din capitala Daciei romane — vezi A. Paki, *Populația de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (II), în SCIVA, 2, 1990, p. 149—163.

[4] Este vorba despre: A. de Marchi, *Cifre di mortalita nelle inscrizioni romane*, apud. L. Moretti, *Statistica demografia ed epigrafia. Durata media de la vita in Roma imperiale*, în „Epigraphica. Rivista italiana di epigrafia", XXI, 1959, p. 60, nota 1.

[5] W. R. Mac Donell, *On the expectation of life in ancient Rome and the provinces of Hispania and Lusitania and Afrika*, în „Biometrika", 9, 1913, p. 366 sqq apud L. Moretti, *op. cit.*, p. 60, nota 2.

poate stabili durata medie a vieții prin metoda deceselor cumulate.[6] Problema care se pune este de a ști în ce proporție rezultatele obținute se apropie de realitatea epocii.

O primă dificultate se ivește în legătură cu studiul mortalității infantile[7] care este foarte slab reprezentată în epigrafele utilizabile. Această situație este întâlnită pe întreg teritoriul imperiului, ea nefiind caracteristică numai provinciei Dacia sau cazului concret al Potaissei. Cazuri similare există și în provincia Africa unde doar 48 sunt copii dintr-un total de 10.697 persoane a căror vârstă la deces este cunoscută în timp ce la Roma această proporție este de 120 : 8065[8]. Deși datele cunoscute nu sunt concludente poate fi pusă în discuție ipoteza conform căreia proporția mortalității infantile ar fi fost de 1 : 3[9], în orice caz mai ridicată decât ne-o arată inscripțiile. Cu toate acestea la Potaissa avem atestat doar un singur copil mort până la vârsta de un an, Aurelius Zosimianus, prezent pe un epitaf alături de fratele său mai mare, Aurelius Crito[10]. Faptul că nu au fost ridicate monumente funerare pentru nou-născuți poate avea și o explicație de ordin social. Mortalitatea infantilă ridicată și motivațiile de ordin social explică, într-o oarecare măsură, absența din inscripții a copiilor de această vârstă.

Pentru eșalonul imediat următor, până la 10 ani, în epitafele potaissense sunt menționați 12 decedați[11]. La acest eșantion cauzele mortalității destul de mari rezidă în inexistența, în perioada respectivă, a unor soluții medicale pentru tratarea bolilor copilăriei (pojarul, scarlatina, dizenteria etc.).

După cum reiese din analiza monumentelor funerare descoperite la grupele de vârstă următoare mortalitatea este mai scăzută. Este interesant de constatat că în Roma imperială curba mortalității are o gradație maximă tocmai la adulții între 21—25 ani. De aceea, durata medie a vieții (calculată pentru ambele sexe) este destul de mică. — 21,65 ani[12].

La Potaissa luând în calcul informațiile furnizate de inscripții media de viață rezultată a fost înscrisă în următorul tabel:

	Bărbați	Femei	Total
Media de viață (în ani)	27,78	38,18	31,98

[6] M. Reinhard, A. Armengaud, J. Dupaquier, *Histoire générale de la population mondiale*, Paris, 1968, p. 50.

[7] Este vorba despre mortalitatea în rândul copiilor până la împlinirea unui an de viață.

[8] M. Reinhard ..., *op. cit.*, p. 50.

[9] Dintr-un număr de 3 copii unul murea fără să fi atins vârsta de 1 an.

[10] CIL, III, 914.

[11] CIL, III, 919 — este singurul caz când durata vieții este exprimată în ani și luni („annis V, mens V").

[12] L. Moretti, *op. cit.*, p. 68.

Raportată la datele cunoscute pentru imperiu aceste cifre se înscriu între cele două limite — minimă și maximă — cunoscute (respectiv 21,65 ani pentru Roma și 45,75 ani pentru provincia Africa.[13] Aceste diferențe sunt, deocamdată, doar parțial explicabile. O cauză a acestui fenomen constă în particularitățile statsticilor africane unde în 27 de inscripții defuncții depășesc vârsta de 120 ani.[14] Or, numărul mare al centenarilor poate fi o consecință a lipsei de instrucție și nu longevitatea propriu-zisă.

Pentru corijarea rezultatelor discutabile care au la bază efectivele limitate a fost propusă o metodă de către A. R. Burn.[15] El propune calculul mediei de viață pentru grupe de supraviețuitori de la vârsta de 15 ani în sus. Rezultatele publicate pentru provinciile danubiene și calculate în acest mod dau o durată medie de 40 de ani pentru bărbați și 33 pentru femei.[16] În provincia Dacia, în cazul Ulpiei Traiana Sarmizegetusa media de viață astfel calculată este destul de ridicată: 51,7% pentru bărbați și 40,3% în cazul femeilor.[17] La Potaissa în urma aplicării acestui procedeu de calcul am obținut o medie de 39,35 ani pentru bărbați și 41,5 ani pentru femei.

Cu toate că rezultatele obținute sunt, mai mult sau mai puțin vulnerabile, datorită informației insuficiente furnizate de monumentele funerare considerăm că ele dau o imagine asupra „istoriei-ilustrație"[18] a Potaissei în perioada clasicei sale dezvoltări.

ASPECTS DÉMOGRAPHIQUES À POTAISSA

(Rèsume)

Par cet ouvrage-ci on fait un étude démographique de la ville Potaissa dans la période considérée „classique" dans le developpement de la ville. Cette période coincide avec la présence de la V-e Légion Macedonica (168—271) dans le camp fortifié Potaissa. L'étude a été fait conformément aux recherches des inscriptions funéraires de cette période mais le matériel épigraphique découvert dans le camp fortifié ainsi que dans l'aire de la antique n'a pas fourni des dates suffisantes pour établir avec exactité la population existente.

Malgré ça un considere que les monuments funeraires donnent une image sur „l'histoire — illustration" de Potaissa dans la période de son développement classique.

[13] M. Reinhard ..., *op. cit.*, p. 51.

[14] K. Hopkins, *On the probable age structure of the Roman population*, în „Population studies", XX, 2, 1966, p. 245.

[15] A. R. Burn, *Hic breve vivitur. The expectation of life in the Roman Empire*, în „Past and present", 4, 1953, p. 2 spp, apud M. Reinhart, *op. cit.*, p. 51.

[16] Ibidem.

[17] A. Paki, *op. cit*, p. 159.

[18] Termenul de „istoria — ilustrație" a fost propus de L. Chevalier în „*Pour une histoire de la population*, în „Population", 1946, p. 245—246. Prin acest concept autorul a întrevăzut posibilitatea de a întregi cunoașterea istorică cu ajutorul datelor demografice.

«LATOMUS — ISTORIA DACIEI»

SEVER DUMITRAȘCU

La Bruxelles a apărut și apare importanta publicație *LATOMUS* — Revue d'Etudes Latines, condusă ani în șir de venerabilul savant *MARCEL RENARD*. Între anii 1962—1968, cu o bunăvoință îngerească, și adăugăm, cu o mare dragoste pentru Dacia, pentru România, Marcel Renard a dus o luptă de *șase ani*, pentru publicarea unei monografii *DACIA ROMANA*, scrisă de către cei mai buni cercetători ai ei, pe atunci savanții romaniști și eleniști: CONSTANTIN DAICOVICIU, *MIHAIL MACREA*, de la Cluj; *DUMITRU TUDOR, EMIL CONDURACHI* și *D. M. PIPPIDI*, de la București. Ea nu s-a realizat, însă, în această formulă, niciodată. Toți acești savanți au trecut în rândul dreptților. Istoria *DACIEI ROMANE*, de la BRUXELLES, ca un plan ferm ce s-ar fi putut împlini, dând grandoare științifică, *meritată*, romanității și latinității orientale, deci ne interesează în cel mai înalt grad. Pentru cunoașterea istoriei *DACIEI ROMANE de la BRUXELLES*, o secvență *nu* neînsemnată a istoriografiei arheologiei române, noi aducem în discuție un dosar intitulat: *«LATOMUS — ISTORIA DACIEI»* pe care Doamna Lucia Daicoviciu a avut marea amabilitate de a ni-l încredința pentru publicare, pentru care îi mulțumim respectuos.

Dosarul conține 16 piese, din care noi vom publica toate originalele în *anexă:*

1. *Scrisoarea din 21 februarie 1962* adresată de Marcel Renard lui C. Daicoviciu;
2. *Scrisoarea din 10 martie 1962* adresată de D. Tudor, lui C. Daicoviciu;
3. *Remarques Préliminaire*, exemplar 1 — xerografie; în dreapta sus D. Tudor a scris cu creionul: *Tov. Acad. C. Daicoviciu* (3 f.);
4. *Remarques Préliminaire*, exemplar 2 — xerografie; în dreapta sus D. Tudor a scris cu creionul: *Tov. Prof.* M. Macrea;
5. *Scrisoarea din 26 iunie 1962*, adresată de M. Renard lui C. Daicoviciu;
6. Ciorna scrisorii lui C. Daicoviciu către M. Renard, datată 16 iulie 1962 (2 f., scrise cu creionul pe toate paginile);
7. *Notă autografă a lui C. Daicoviciu* (pe 1/4 file);
8. *Dactilograma scrisorii lui C. Daicoviciu* către M. Renard, din 16 iulie 1962 (2 file);
9. *Dactilograma (copia) scrisorii lui C. Daicoviciu* către M. Renard, 16 iulie 1962 (2 file);
10. *Manuscrisul traducerii în l. franceză a scrisorii* lui C. Daicoviciu către M. Renard, din 16 iulie 1962;

11. *Dactilograma scrisorii în l. franceză,* adresată de C. Daicoviciu către M. Renard, datată 17 iulie 1962;

12. *Scrisoarea lui M. Renard către C. Daicoviciu,* datată 25 iulie 1962;

13. *Scrisoarea lui M. Renard, către C. Daicoviciu,* datată 11 septembrie 1968;

14. *Dactilograma scrisorii lui C. Daicoviciu,* către M. Renard, datată 14 septembrie 1968;

15. *Dactilograma scrisorii lui C. Daicoviciu,* către M. Renard, datată 19 septembrie 1968;

16. *Scrisoarea lui M. Renard către C. Daicoviciu,* datată 23 septembrie 1968.

E cu totul însemnat a începe comentarea acestor documente cu chiar prima frază a lui MARCEL RENARD, în care propune publicarea unei *SERII* de monografii privind istoria provinciilor romane și dorește să înceapă seria cu: *DACIA ROMANA:* „COMME J'AVAIS EU L'OCCASION, IL Y A QUELQUE TEMPS, D'ÉCRIRE À M. TUDOR, J'EN AI PROFITÉ POUR LUI FAIRE PART DE MON PROJET DE PUBLIER UNE SÉRIE D'OUVRAGES SUR LES PROVINCES ROMAINES, À *COMMENCER PAR LA DACIE*" (s.n.S.D.).

În scrisoarea lui Dumitru Tudor către C. Daicoviciu, acesta, trimițîndu-i *două* proiecte de monografie (pentru C. Daicoviciu și pentru M. Macrea) îi propune, printre altele să preia conducerea monografiei: „*Pentru a urgenta lucrul* (s.n.S.D.), Vă propun să treacă responsabilitatea acestei monografii asupra Dvs. (așa cum i-am și comunicat lui M. Renard)".

Redăm din Proiectul monografiei (din care un exemplar îl publicăm în anexă), numai titlurile capitolelor:

1. *Avant-Propos* (presentation de l'ouvrage par M. Renard)
2. *Tableau de sigles*
3. *Introduction*
4. *Histoire*
5. *Vie publique*
6. *Armée et marine*
7. *Vie privés*
8. *Voies et communication*
9. *Activités economiques*
10. *Activités intellectuelles et sociales*
11. *Religion* (y compris les grandes sanctuaires et les fêtes religienses)
12. *Usages funeraires*
13. *Art et archéologie*
14. *Conclusion.*

În scrisoarea din 26 iunie 1962 Marcel Renard îi comunică *mersul* demersurilor pentru scrierea și publicarea acestei opere de sinteză („un ouvrage de synthèse") — *DACIA ROMANĂ,* realizată de o echipă de colegi români („une petit équipe de collègues roumains: vous-même, M. M. Tudor, Condurachi, Pippidi et dautres que vous connaissez mieux que moi").

Răspunzându-i, C. Daicoviciu, consideră proiectul *excelent,* iar încadrarea lucrării în Colecția LATOMUS — atrăgătoare, dar propune, la rându-i, realizarea unei lucrări privind nu Dacia, ci *România în antichitate,* precizând că: „Lucrarea astfel concepută ar putea avea 2 volume (sau două părți); una: Dobrogea greco-daco-romană-bizantină și cealaltă: Dacia liberă, romană și postromană (până la venirea slavilor). — Avantajul ar fi că o astfel de lucrare îmbrățișează întreg teritoriul țării mele și nu numai Dacia propriu-zisă". În încheiere adaugă: „Trebuie să vă amintesc că chiar și în cazul elaborării numai a *Daciei romane* (deci fără Dobrogea moesică) lucrarea va trebui să aibă — după cum propuneți și *dv.* — circa 500 pagini tipărite. Precizez acest lucru deoarece eu m-am angajat cu publicarea unei Dacii romane în l. engleză și olandeză la o editură binecunoscută din Olanda, în 8° de cca 100—150 pagini tipărite, — și nu ar fi deloc potrivit să apară asupra Daciei romane două lucrări de aceeași întindere și de același tenor (même teneur)".

Cu mare bucurie („grand plaisir") Marcel Renard — înțelept — acceptă noua propunere: „Je suis d'accord pour 2 volumes, pouvant aller *chacun* jusqu'à 500 pages, consacrés à la Roumanie dans l'antiquité, selon la disposition que vous proposez. Tout ce que je souhaite, c'est que les cadres des provinces romaine soient aussi bien fixés que possible. Quant au plan que je vous ai envoyé, il n'est pas du tout impératif: il doit être adapté aux circonstances régionales. Et pour ce qui regarde les collaborateurs, vous connaissez mieux que moi les spécialistes roumains".

In corespondența dosarului *BELGIA,* cum l-am denumit noi, apare o cezură de 6 ani, timp în care, *nu* cunoaștem discuțiile ce s-au purtat asupra *DACIEI ROMANE* sau a *ROMÂNIEI ÎN ANTICHITATE.*

Reluarea corespondenței (care apare în dosar; firește va fi existând și altă corespondență, în alte fonduri, dar noi *nu* le cunoaștem), se face cu o scrisoare a lui Marcel Renard din 11 septembrie 1968 care cuprinde *trei paragrafe,* fiecare explicativ și de o însemnătate *majoră,* pentru cine cunoaște istoriografia arheologiei române din acei ani:

A. „Je crois que bientôt se célèbrera la 50e anniversaire de l'union de la Transylvanie. A ce propos, je voudrais vous faire une suggestion: ce serait de prendre la direction d'un ouvrage (rédigé en français) sur la Transylvanie dans l'Antiquité. Je crois que vous êtes le plus qualifié pour une telle entreprise. Et le volume pourrait paraître dans la „Collection Latomus". A vous de décider — et, dans l'affirmative, de choisir les collaborateurs".

B. „Le regretté Professeur Macrea avait entrepris, pour la *Collection Latomus,* un travail sur la Dacie. Un peuvant sa mort, il m'avait écrit que cet ouvrage était terminé. Savez-vous si le manuscrit est disponible et s'il est à peu près au point?".

C. „J'aurais bien voulu assister au colloque de Mamaia. Mais je n'ai pas pu. Vous me connaissez suffisamment pour savoir que ce ne sont pas les événements des dernières semaines qui m'eu ont ampêché! *En réalité, je suis très deprimé pour toutes sortes de raisons . . .*" (sublinierea ne aparține — S.D. și ea *nu* este întâmplătoare).

Răspunsul lui C. Daicoviciu îl cunoaștem din „penultimele" două documente, din dosarul cunoscut de noi, cele din 14 și respectiv 19 septembrie 1968, de fapt două *variante* ale aceleași scrisori, în care se specifica: „C'est avec le plus vif plaisir que j'ai accueilli votre offre si aimable d'écrire, pour le série Latomus, un livre consacré à la Transylvanie dans l'antiquité. Il faut vous dire que je projetais depuis longtemps d'écrire, en collaboration avec mon fils Hadrien un livre qui traiterait de l'époque *dacique* et de l'époque *romaine* et *postromaine*. Il va sans dire que l'ouvrage s'occuperait brievèment aussi des époques qui précèdent les Daces, mais uniquément en guise d'introduction, indispensable à la compréhension des trois époques fondamentales qui bénéficieront d'une étude d'ampleur. Les trois époques fondamentales comprendraient l'intervalle de temps entre l'an 500 av.J.C. et le Xe, p.C.".

Se propunea publicarea unei lucrări de tipul cunoscutei monografii *Transilvania în antichitate*, scrisă sau revăzută în colaborare, între venerabilul profesor și mai tânărul H. Daicoviciu, arheolog și profesor, de asemenea, la Universitatea din Cluj.

La 23 septembrie 1968 Marcel RENARD îi scrie, pare-se, pentru ultima dată lui C. Daicoviciu, după ce planul *Daciei romane* — monografie arheologică, ce urma să fie opera unei echipe de specialiști români: C. Daicoviciu, D. Tudor, E. Condurachi, D. M. Pippidi, M. Macrea, deci planul *DACIEI ROMANE* de la *BRUXELLES*, căzuse, fusese abandonat. Profesorul belgian își dă *acordul complet* din nou:

„Je n'empresse de vous marquer mon accord complet sur vos proposition: conception du sujet, ampleur de l'ouvrage, illustrations, choix des collaborateurs etc.", dar adaugă înțelept și *trist:* „Pour ce qui est du délai de remise du manuscrit et des illustrations, j'aurais scrupule à vous prescrise un délai: *le plus tôt sera le mieux*".

Și într-adevăr *mai binele e răul binelui*, căci dacă monografia *Dacia romană*, cartea cu care Marcel Renard dorea să înceapă *marea serie a monografiilor provinciilor romane* ale publicației LATOMUS, deci *Dacia Romană de la Bruxelles* nu a apărut niciodată, *nu* a mai apărut niciodată nici *Transylvania în antichitate*. Planul *Daciei romane* de la Bruxelles rămâne însă grandios și cu regretul că s-a pierdut un mare prilej, poate cel mai mare, pentru ca *Dacia romană* să devină mai bine cunoscută în lumea savantă și nu numai.

Firește circumstanțele atenuante se pot deslușI în șirul de fapte ce au marcat destinul marelui arheolog C. Daicoviciu, în anii dinspre sfârșit ai vieții sale. Dar ele, firește, nu explică totul.

LATOMUS — L'HISTOIRE DE DACIA

(Résumé)

Entre 1962—1968 le savant Marcel Renard a mené une botaille intense pour publie une monographie „Dacia Romana" écrite par de grands savants romanistes et ellenistes roumains qui ont passé déjà dans l'éternité: Constantin Daicoviciu, Mihail Macrea, Dumitru Tudor, Emil Condurachi et D. M. Pippidi.

Cet ouvrage — ci présente une séquence très importante de l'historiographie de l'archéologie roumaine par le dossier intitulé „Latomus — L'histoire de Dacia".

Le dossier contient 16 pieces publiées en original aussi.

ANEXE

1

LATOMUS
Révue d'Études Latines
—

Compte chèques postaux 7526.46
de la Société d'Études Latines
de Bruxelles
—

Rédacteur en chef:
Marcel RENARD
c/o Madame Renard
Plac Marie-José, 13
Bruxelles 5

Le 21 février 1962.

Mon cher Collègue,

Comme j'avais eu l'occasion, il y a quelque temps, d'écrire à M. Tudor, j'en ai profité pour lui faire part de mon projet du publier une série d'ouvrages sur les provinces romaines, à commencer par la Dacie. Il vous a fait part de mon intention. Aujourd'hui, je lui ai envoyé un projet de plan qui pourrait convenir, me semble-t-il, pour tous les ouvrages de la série. Bien entendu, je ne suis pas hostile à des adaptations nécessitées par des phénomènes propres à telle ou à telle région. — Mais M. Tudor vous montrera mon projet et vous me direz ce que vous en pensez.

Je serais tout disposé à mettre l'Ambassade de Roumanie à Bruxelles au courant de l'offre de collaboration que j'ai faite à mes collègues roumains. Mais au préalable j'aimerais votre avis.

Je vous pris d'agréer, mon cher Collègue, l'expres de tous mes compliments.

ss. M. Renard

P.S. J'espère avoir un jour l'occasion de me révue en Roumanie, où j'aurais tant de sites, tant de musées à voir.

2

București 10 martie 1962

Stimate
Tov. Academician,

Prof. M. Renard mi-a trimis alăturat un plan al viitoarei *Histoire de la Dacie romains,* pe care vi-l trimit în două copii.

Mi se pare un plan șablon pentru monografiile de acest gen ce intenționează a edita în colecția „Latomus". El ne permite inbunătățirea lui, și cred că este cazul.

Ne propune a mări colectivul și ne sugerează numele tov. Pippidi. Asupra acestei chestiuni rămîne să discutăm la proxima întîlnire.

Apoi ne mai întreabă dacă este necesar să anunțe și ambasada noastră din Bruxel, în legătură cu colaborarea la acest tratat. Apreciați, dacă este cazul.

Din planul lucrării mă tentează capitolele privitoare la armată, căile de comunicație și viața economică. Rămîne a se da împărțeala la proxima întîlnire, cînd urmează să vă mai fac și anumite propuneri, ce nu-și au locul în această scrisoare.

Pentru a urgenta lucrul, vă propun să treacă responsabilitatea acestei monografii asupra Dvs. (așa cum i-am și comunicat lui M. Renard).

Cred că este necesar să ne întîlnim cu toții la Cluj, pentru a pune totul la punct. Rugați-l pe tov. Condurachi să-mi plătească deplasarea prin Institut.

Aștept comunicarea Dvs.

ss. D. Tudor

3 și 4

Tov. Acad. C. Daicoviciu
Tov. Prof. M. Macrea (două xeroxuri cu conținut identic, pe care D. Tudor a scris numele celor doi profesori de la Universitatea din Cluj).

REMARQUES PRÉLIMINAIRES

1. Certaines matières se recoupent parfois. Par exemple, il est question de l'amphithéâtre dans le chapitre „Vie publique" et dans le chapitre „Art et archéologie". Dans le premier cas, on en parlera en tant que spectacle organisé par les magistrate, dans le second du point de viue archéologique.

2. L'ouvrage pourra comporter de 300 à 500 pages; il sera illustré des cartes, plans et photographies nécessaires.

3. Nous nous chargerions du service de presse. Nous offrirons à chaque auteurs 5 exemplaires de l'ouvrage et 30 tirages à part de sa contribution. Comme nous poursuivons des buts uniquement scientifiques avec des moyens limités, il nous est malheuresement impossible d'offrir des droits d'auteurs à nos collaborateurs,

AVANT-PROPOS

(présentation de l'ouvrage par M. Renard)

TABLEAU DES SICLES

(servira en même temps de bibliographie générale, du moins pour ce qui concerne les livres)

1) Livres
Exemples pour les livres:
PARVAN, *Dacia,* — V. PARVAN, *Dacia,* Cambridge, 1928
DAICOVICIU, *Transylvanie*[3]=C. DAICOVICIU, *La Transylvanie dans l'antiquité,* 3e édit, Bucarest, 1945
TUDOR, *IST. SCLAV.* —=D. TUDOR, *Istoria sclavajului în Dacia romană,* Bucarest, 1957
2) Revues.
On utilisera autant que possible les sigles de revues donnés par Marouzeau, *L'année philologique*

INTRODUCTION

1. Aperçu sur les grandes publications antérieures.
2. Les sources (d'un point de vue général): littéraires, épigraphiques, toponimiques, archéologiques (avec aperçu sur les chantiers de fouilles) etc.
3. Le pays du point de vue géographiques.
4. Avant la conquête romaine:
   a) La préhistoire et la proto-histoire.
   b) L'histoire jusqu'à la conquête.
   c) Les peuples et leur organisation politique et sociale au moment de la conquête.

HISTOIRE

1. Historique de la conquête.
2. Les limites de la province.
3. Histoire des faites durant la période romaine (avec variations éventuelles des limites).
4. La fin de l'occupation romaine.

VIE PUBLIQUE

1. La population. Indigènes et Romaine. Villes et campagnes (rôle des villes; rôle de la campagne).

2. Le statut de la province et des diverses *civitates* (avec les limites de celles-ci dans la mesure que possible).
3. Magistratures; a) provinciales; magistrats romains, assemblée provinciale. b) locales (dans les cités et les *vici*.
4. Finances publiques. Impots. Douanes.
5. Les classes sociales: citoyens, hommes libres, affranchis, esclaves.
6. Les jeux publiques: théâtre, odéon, amphithéâtre, cirque, etc.

ARMÉE ET MARINE

1. Organisation militaire de la province (aux différentes époques).
2. Légions, auxiliaires, etc. (leur composition, leurs activités, leur histoire, etc.).
3. Camps, *castella, burgi.* Limes. — Enceintes fortifiées des villes. — Autres travaux militaires.
4. Marine de guerre.

VIE PRIVÉE

1. La vie familiale: l'homme, la femme, les enfants, les sentiments familiaux.
2. La vêtment (habits, chaussure, couvre-chef, etc.), la coiffure, la parure.
3. La vie d'intérieur; ameublement; repas (aliments et boissons).
4. Les plaisire et les jeux: jeux des enfants; jeux des adultes; sports; autres distractions.

VOIES DE COMMUNICATION

1. Les routes. Caractères du réseau routier et son histoire. Milliaires. Structures des routes. *Stationes* et *mutationes*. Ponts. Gués. Types de véhicules.
2. Transports fluviaux. Barques fluviales.
3. Transports maritimes. Navires de haute mer.

ACTIVITÉS ECONOMIQUES

1. Monnaies et mesures.
2. Agriculture, élevage, chasse, pêche (y compris l'outiage), le sel. La vie rurale.
3. Mètiers divers (y compris les matériaux, les outile, les techniques):
   a) bois (bûcherons, charpantiers, tonnaliers, etc.);
   b) pierre (carriers, maçons, etc.);
   c) peinture et mosaique;
   d) metaux (mines, fonte de métaux, forgerons, bronziers, etc.);

e) céramistes;
f) verriers;
g) tissu (filage, tissage, foulage, tailleurs, etc.);
h) cuir;
i) vannerie
etc.

4. Les monopoles d'état.
5. Commerce local (boutiques, marchés) et grand commerce; entrepôts; exportations et importations.

ACTIVITÉS INTELLECTUELLES ET SOCIALES

1. Enseignement et belles-lettres. Langue(s) indigene(s), etc. Latin; adoption du latin. L'enseignement: pédagogues, grammairiens, rhétors. Vie intellectuelle. Les écrivains originaires de la province.
2. Avocats.
3. Médicine: médicins, chirurgiens, oculistes, pharmacie; hygeène
etc.

RELIGION
(y compris les grands sanctuaires
et les fétes religieuses)

1. Cultes indigenes.
2. Dieux romains et gréco-romains.
3. Syncrétisme.
4. Culte impérial.
5. Cultes orientaux.
6. Christianisme.
7. Croyances populaires (superstitions, sortileges, etc.).

USAGE FUNERAIRES

1. Les différentes rites et les différents types de tombes.
2. Les idées relatives à l'au-delà.
3. Le culte des morts.

ART ET ARCHÉOLOGIE

1. Urbanisme (les sites et leur plan).
2. Architecture:
   a) publique; forums, temples, théâtre, odéons, amphithéâtre, cirques, aqueducs, etc.;
   b) privée: la maison de ville, la maison de campagne.
3. Sculpture: pierre, bronze.
4. Peinture et mosaique.

5. Arts décoratifs et divers: céramique (vases, lampes, etc.), verrerie, métaux (récipients de bronze, fibules, bijoux, etc.), etc.

CONCLUSION

1. Contribution de la province à l'oeuvre de Rome. L'apport de la province. Ses représetans dans d'autres régions de l'empire: armée, administration, etc.
2. L'héritage de Rome. Ce que Rome a donné à la province.

5

LATOMUS
REVUE D'ETUDES LATINES

Le 26 juin 1962.

Compte chèques postaux 7526.46
de la Société d'Etudes Latines de
Bruxelles

Rédacteur en chef:
Marcel RENARD
c/o Madame Renard
Place Marie-José, 13.
Bruxelles 5

Monsieur C. DAICOVICIU,
Professeur à l'Université,
Cluj.

Mon cher Collègue,

Je voudrais savoir ce que vous pensez de mon projet de publier dans la „Collection Latomus" un ouvrage de synthèse sur la Dacie romaine. Je voudrais que ce soit un ouvrage important qui montrerait la voie pour d'autres livres du même genre, consacrés aux autres provinces.

Sans doute êtes-vous fort chargé de travail . . . Mais comme vous la savez, je verrais volontiers cet ouvrage par une petite équipe de collègues roumains: vous-même, M.M. Tudor, Condurachi, Pippidi et d'autres que vous connaisses mieux que moi.

Lors du récent passage de MM. Condurachi et Pippidi à Bruxelles, nous avons beaucoup parlé des travaux et des fouilles poursuivis en Roumanie depuis quelques années: et mon désir est devenue plus vif encore de souhaiter l'élaboration de l'ouvrage en question. Je suis persuadé qu'un tel livre aurait un grand retentissement.

Je souhaite que mon projet rencontre votre faveur vous prie d'agréer, mon cher Collègue, l'expression de tous mes compliments.

ss. M. Renard

6

4 ex

Stimate şi iubite Coleg,

Am primit scrisoarea dv. din 26 iunie a.c. cu măgulitoarea propunere de a scrie, cu un colectiv (équipe de collègues rumains) o istorie a *Daciei romane*. Reluându-mi activitatea după o lungă boală, mă grăbesc să vă arăt părerea mea în aceasta privinţă. Menţionez că despre această propunere fusesem înştiinţat cu vreo 4 luni mai înainte de colegul D. Tudor.

Proiectul e, fără îndoială, excelent şi răspunde unei necesităţi. Încadrarea lucrării în „Collection Latomus" e, pe de altă parte, atrăgătoare.

Eu sînt gata de a participa la această lucrare, ocupîndu-mă, în afară de problemele organizatorico-redacţionale şi de unele capitole ale ei.

Voi lua cel mai repede contact cu Colegii mei D. Tudor, M. Macrea, Em. Condurachi şi D. M. Pippidi — pentru a discuta atât planul (tematica) alcătuit de dv. — pe care îl găsesc în general foarte bun — cât şi repartizarea sarcinilor.

Nu ştiu încă dacă colegii Condurachi şi Pippidi vor accepta colaborarea la o *Dacie* romană, preocupările lor fiind îndreptate aproape exclusiv asupra Moesiei greco-romane (Dobrogea. — Tocmai de aceea, mă întreb dacă n-ar fi mai potrivită o lucrare cu titlul „România în antichitate", cuprinzând epoca greacă, dacică şi romană a întregului teritoriu românesc (de prin sec. VI î.e.n. până pe la 600 e.n.)? Ce ziceţi? În acest caz, cei doi colegi ar avea din belşug să-şi dea toată valoarea competenţei lor.

Lucrarea astfel concepută ar putea avea 2 volume (sau două părţi); una: Dobrogea greco-daco-romană-bizantină şi cealaltă: Dacia liberă, romană şi post-romană (până la venirea slavilor). — Avantajul ar fi că o astfel de lucrare înbrăţişează întreg teritoriul ţării mele şi nu numai Dacia propriuzisă.

De la sine înţeles că în acest din urmă caz, dacă va fi acceptat proiectul de mai sus, planul lucrării va suferi unele modificări şi vaste amplificări.

Trebuie să vă amintim că, chiar şi în cazul elaborării numai a *Daciei romane* (deci fără Dobrogea moesică) lucrarea va trebui să aibă — după cum propuneţi şi *dv.* — cca 500 pagini tipărite. Precizez acest lucru deoarece eu m-am angajat cu publicarea unei Daciei romane în l. engleză şi olandeză la o editură binecunoscută din Olanda, în 8° de cca 100—150 pagini tipărite, — şi nu ar fi deloc potrivit să apară asupra Daciei romane două lucrări de aceeaşi întindere şi de acelaş tenor. (autor? n.n. S.D.)

Iată, iubite coleg, opiniile mele în problema pe care aţi ridicat-o.

Eu aștept acum răspunsul dv. în legătură cu Romînia în antichitate, dar și până atunci voi începe discuțiile cu colegii indicați.

Cu cele mai alese salutări.

C.D.

Cluj, 16 VII 1962

7

Bileţel:

„Scris și lui Tudor și Condurachi (cu copia răspunsului către Renard)

16/ VII 962"

Text manuscris — *C. Daicoviciu*

8 și 9

(copii identice nn. S.D.).

M. Renard
Bruxelles (însemnare autografă C.D.)

Stimate și iubite coleg,

Am primit scrisoarea dv. din 26 iunie a.c. cu măgulitoarea propunere de a scrie, cu un colectiv (équipe de collègues roumains) o istorie a *Daciei romane*. Reluîndu-mi activitatea după o lungă boală, mă grăbesc să vă arăt părerea mea în această privință. Menționez că despre această propunere fusesem înștiințat cu vreo 4 luni mai înainte de colegul D. Tudor.

Proiectul e, fără îndoială, excelent și răspunde unei necesități. Încadrarea lucrării în „Collection Latomus" e, pe de altă parte, atrăgătoare.

Eu sînt gata de a participa la această lucrare, ocupîndu-mă, în afară de problemele organizatorico-redacționale și de unele capitole ale ei. Voi lua cît mai repede contact cu colegii mei D. Tudor, M. Macrea, Em. Condurachi și D. M. Pippidi — pentru a discuta atît planul (tematica) alcătuit de dv. — pe care îl găsesc în general foarte bun — cît și repartizarea sarcinilor.

Nu știu încă dacă colegii Condurachi și Pippidi vor accepta colaborarea la o *Dacie* romana, preocupările lor fiind îndreptate aproape exclusiv asupra Moesiei greco-romane (Dobrogea). — Tocmai de aceea, mă întreb dacă n-ar fi mai potrivită o lucrare cu titlul „România în antichitate", cuprinzând epoca greacă, dacică și romană a întregului teri-

toriu romînesc (de prin sec. VI î.e.n. pînă pe la 600 e.n.)? Ce ziceţi? În acest caz, cei doi colegi ar avea din belşug să-şi dea toată valoarea competenţei lor.

Lucrarea astfel concepută ar putea avea 2 volume (sau două părţi); una: Dobrogea greco-daco-romană-bizantină şi cealaltă: Dacia liberă, romană şi postromană (pînă la venirea slavilor). Avantajul ar fi că o astfel de lucrare îmbrăţişează întreg teritoriul ţării mele şi nu numai Dacia propriu-zisă.

De la sine înţeles că în acest din urmă caz, dacă va fi acceptat proiectul de mai sus, planul lucrării va suferi unele modificări şi vaste amplificări.

Trebuie să vă amintesc că chiar şi în cazul elaborării numai a *Daciei romane* (deci fără Dobrogea moesică) lucrarea va trebui să aibă — după cum propuneţi şi dv. — circa 500 pagini tipărite. Precizez acest lucru deoarece eu m-am angajat cu publicarea unei Dacii romane în l. engleză şi olandeză la o editură binecunoscută din Olanda, în 8° de cca 100—150 pagini tipărite, — şi nu ar fi deloc potrivit să apară asupra Daciei romane două lucrări de aceeaşi întindere şi de acelaş tenor.

Iată, iubite coleg, opiniile mele în problema pe care aţi ridicat-o.

Eu aştept acum răspunsul dv. în legătură cu Romînia în Antichitate, dar şi pînă atunci voi începe discuţiile cu colegii indicaţi.

Cu cele mai alese salutări
C. Daicoviciu

Cluj, 16 VII 1962

10 şi 11

(manuscrisul traducerii, *trădând un scris de femeie,* e identic cu *dactilograma* n.n. S.D.)

Cher et honoré collègue,

J'ai reçu votre lettre du 26 juin a.c. avec la flatteus proposition d'écrire, secondé par une équipe de collègues roumains, une histoire de la *Dacie romaine.* Comme j'ai repris, après une longue maladie, mon activité, je m'empresse de vous faire connaitre à cet égard, mon opinion. J'ajoute que mon cillègue D. Tudor m'avise déjà, il y a environ quatre mois, informé de vorte propositions.

Votre projet est sans doute excellent et répond à une necesité en outre, la publication de l'ouvrage dans la „Collection Latomus" me paraît attrayante.

Quant à moi, je suis prêt à participer à ce travail, en me reservant, outre les problèmes de l'organisation et de la rédaction de l'ouvrage, quelques uns aussi de ses chapitres. Je me mettrai au plus tôt possible en communication avec mes collègues D. Tudor, M. Macrea, Em. Condurachi et D. M. Pippidi, afin de discuter avec le plan que vous avez

arrêté (et que moi-même je trouve en général très bon) comme aussi la répartition de nos charges.

Je ne sais pas encore şi mes collègues Condurachi et Pippidi voudront bien accepter leur collaboration à une *Dacie* romaine, étant donné que leurs préoccupations sont dirigées presque exclusivement vers la Mésie gréco-romaine (la Dobroudja). C'est justement pour cela que je me demande s'il n'y aurait pas lieu de sens à un ouvrage dont le titre serait „La Roumanie dans l'antiquité" et qui comprendrait l'époque grecque, dace et romaine de tout le territoire roumain (à partir du VIe siècle avant notre ère jusqu'a 600 environ de notre ère). Qu'en dites-vous? Dans ce cas, mes deux collègues auraient une belle occasion de faire valoir toute leur compétence.

L'ouvrage, ainsi conçu, pourrait avoir 2 volumes (ou deux parties), l'une: La Dobroudja gréco-daco-romaino-byzantine, l'autre La Dacie libre, romaine et post-romaine (jusqu'à l'arrivée des Slaves). Un tel ouvrage aurait l'avantage d'embrasse tout le teritoire de mon pays, non seulement la Dacie proprement dite: il va de soi que, dans ce dernier cas, si le projet susmentionné être accepté, le plan du travail comportera quelques modifications et de vastes amplifications.

Je dois vous faire conaître que, même dans le cas d'une *Dacie romaine* (c'est à dire sans la Dobroudja mésique), l'ouvrage devra avoir — conformément à votre proposition même — circa 500 pages imprimées. Je le précise parce que je me suis chargé de la publication d'une Dacie romaine en anglais et en hollandais, qu'une maison bien connue de la Hollande fera prochainement paraître in 8° et qui aura 100—150 pages environ: in ne serait pas du tout convenable que deux ouvrages de mêmes dimensions et de même teneur paraissent en même temps concernant la Dacia romaine.

Telles sont, cher collègue, mes opinions au sujet de votre, proposition. J'attends votre réponse en ce qui concerne „la Roumanie dans l'antiquité", tout en vous faisant connaître que dans un très proche avenir je ne manquerai pas d'entamer la discussion à ce propos, avec mes collégues cidessus indiqués.

Avec mes meilleures salutations

C. Daicoviciu

Cluj, 17 VII 1962

12

LATOMUS
REVUE D'ETUDES LATINES

Compte chèques postaux 7526.46
de la Société d'Etudes Latines
de Bruxelles

Rédacteur en chef:
Marcel RENARD
c/o Madame Renard
Place Marie-José, 13.
Bruxelles 5

Le 25 juillet 1962.

Cher et honoré Collègue,

Votre lettre du 17 courant m'a fait grand plaisir.

Je vous dirai que j'ai peu de chose à répond car toutes vos suggestions sont excellentes.

Je suis d'accord pour 2 volumes, pouvant all *chacun* jusqu'à 500 pages, consacrés à la Roumanie dans l'antiquité, çelon la disposition que vous proposez. Tout que je souhaite, c'est que les cadres des provinces romaine soient aussi bien fixés que possible. Quant au plan que je vous ai envoyé, il n'est pas du tout impératif: il doit être adapté aux circonstances régionales. Et pour ce qui regarde les collaborateurs, vous connaissez mieux que moi les spécialistes roumains.

Il est bien évident que ce que je vous demande c'est un travail plus détaillé que celui dont vous avez accepté l'élaboration pour un éditeur hollandais. Car je crois qu'il est urgent d'avoir ici un bon état scientifique et bien à jour en ce qui concerne votre pays. J'espère pouvoir publier d'autres volumes du même genre, mais à yeux la tâche est pressante pour la Roumanie.

Je souhaite donc que vous puissiez mener l'entreprise à bonne fin dans les meilleurs délais.

En vous renouvelant mes remerçiments, je vous prie d'agréer, cher Collègue, l'expression de mes sentiment les meilleurs,

M. Renard

13

LATOMUS
REVUE D'ÉTUDES LATINES

Compte chèques postaux 7526.46
de la Société d'Études Latines
de Bruxelles

Directeur:
Marcel RENARD,
Place Maria-José, 13,
Bruxelles 5

Le 11/9/68

Monsieur C. DAICOVICIU,
Recteur de l'Université,
CLUJ.

Cher Monsieur Daicoviciu,

Je crois que bientôt se célèbrera le 50e anniversaire de l'union de la Transylvanie. A ce propos, je voudrais vous faire un suggestion: ce serait de prendre la direction d'un ouvrage (rédigé français) sur la Transylvanie dans l'Antiquité. Je crois que vous êtes le plus qualifié pour une telle entreprise. Et le volume poura paraître dans la „Collection Latomus". A vous de décider... et, dans l'affirmative, de choisir les collaborateurs.

Le regretté Professeur Macrea avait entrepris, pour la Collection Latomus, un travail sur la Dacie. Un peu vant sa mort, il m'avait écrit que cet ouvrage était terminé. Savez-vous si le manuscrit est disponible et s'il est à peu près au point?

J'aurais bien voulu assister au colloque de Mamaia. Mais n'ai pas pu. Vous me connaissez suffisamment pour savoir que ce ne sont pas les événements des dernières semaines qui m'en ont empâché. En réalité, je suis très déprimé pour toutes sortes de raisons...

Je vous prie d'agréer, cher Monsieur Daicoviciu, l'expres de mes fidèles sentiments.

M. Renard

14

Cluj, le 14 septembre 1968

Cher Monsieur Renard,

C'est avec le plus vif plaisir que j'ai accueilli votre offre si aimble d'écrire, pour la série Latomus, un livre consacré à la Transylvanie dans l'antiquité. Il faut vous dire que je projetais depuis longtemps d'écrire, en collaboration avec mon fils Hadrien un livre qui traitera de l'époque *dacique* et de l'époque *romaine* et *postromaine*. Il va sans dire que

l'ouvrage s'occuperait brièvement aussi des époques qui précèdent les Daces, mais uniquement en guise d'introduction, indispensable à la compréhension des trois époques fondamentales qui bénéficieront d'une étude d'ampleur. Les trois époques fondamentales comprendraient l'intervalle de temps entre l'an 500 av. J.C. et le Xe p.C.

Tout en acceptant donc avec empressement votre aimable invitation, je vous signale que le songe à un volum d'environ 500 pages imprimées, au format de la série Latomus, avec planches, figures, cartes (esquisses) et un index. Il est possible, par ailleurs, que mon fils et moi fassions appel à un troisième collaborateur.

Pour ma part, j'ignore l'existence d'un pareil ouvrage dû au regretté M. Macrea. Je ne connais qu'un livre de vulgarisation de l'histoire de la Dacie romaine, qui paraîtra bientôt en langue roumaine et que l'auteur souhaite présenter en français à l'intention de la série Latomus. Je me permets de vous dire en toute franchise que je ne voyans pas dans mon ancien élève Mihail Macrea l'auteur adéquat pour donner un ouvrage de ce genre, au niveau de la série Latomus, tout comme je ne vois pas non plus dans Monsieur Tudor l'homme capable de fournir un tel travail de synthèse.

Je vous serais très obligé si vous pouviez repondre dans le plus bref délai aux propositions que je viens de vous faire et de me faire part en même temps du terme que vous pensez pouvoir nous accorder pour la présentation du texte (en langue française) et des matériaux annexes.

Je vous prie d'agréer, cher Monsieur Renard, l'expression de mes sentiments les plus distingués.

Prof. C.D.

15

Cluj, le 19 septembre 1968

Cher Monsieur Renard,

C'est avec le plus vif plaisir que j'ai accueilli votre offre si aimable d'écrire, pour la série Latomus, un livre consacré à la Transylvanie dans l'antiquité. Il faut vous dire que je projetais depuis longtemps d'écrire, en collaboration avec mon fils Hadrien un livre qui traiterait de l'époque *dacique* et de l'époque *romaine* et *postromaine*. Il va sans dire que l'ouvrage s'occuperait brièvement aussi des époques qui précèdent les Daces, mais uniquement en guise d'introduction, indispensable à la compréhension des trois époques fondamentales qui bénéficieront d'une étude d'ampleur. Les trois époques fondamentales comprendraient l'intervale de temps entre l'an 500 av.J.C. et le Xe p.C.

Tout en acceptant donc avec empressement votre aimable invitation, je vous signale que je songe songe à un volume d'environ 500 pages imprimées, au format de la série Latomus, avec planches, figures, cartes (esquisses) et un index. Il est possible, par ailleurs, que mon fils et moi fassions appel à un troisième collaborateur.

Pour ma part, j'ignore l'existence d'un pareil ouvrage dû au regretté M. Macrea. Je ne connais qu'un livre de vulgarisation de l'histoire de la Dacie romaine, qui paraîtra bientôt en langue roumaine et que l'auteur souhaitait présenter en français à l'intention de la série Latomus. Je me permets de vous dire en toute franchise que je ne voyais pas dans mon ancien élève Mihail Macrea l'auteur adéquat pour donner un ouvrage de ce genre, au niveau de la série Latomus, tout comme je ne vois pas non plus dans Monsieur Tudor l'homme capable de fournir un tel travail de synthèse.

Je vous serais très obligé si vous pouviez répondre dans le plus bref délai aux propositions que je viens de vous faire et de me faire part en même temps du terme que vous pensez voir nous accorder pour la présentation du texte (en langue française) et des matériaux annexes.

Je vous prie d'agréer, cher Monsieur Renard, l'expression de mes sentiments les plus distingués.

(Prof. C. Daicoviciu)

16

LATOMUS
REVUE D'ÉTUDES LATINES

Compte chèques postaux 752646
de la Société d'Études Latines
de Bruxelles

Directeur:
Marcel RENARD,
Place Marie-José, 13,
Bruxelles 5

Le 23 septembre 1968.

A. Monsieur C. DAICOVICIU

Cher Mansieur Daicoviciu,

Je reçois à l'instant votre aimable lettre du 19 courant.

Je m'empresse de vous marquer mon accord complet sur vos propositions: conception du sujet, ampleur de l'ouvrage, illustrations, choix des collaborateurs etc.

Pour ce qui est du délai de remise du manuscrit et des illustrations, j'aurais scrupule à vous prescrire un délai: *le plus tôt sera le mieux.* Je ferai mettre à l'impression dès réception du manuscrit des illustrations.

Je vous prie d'agréer, cher Monsieur Daicoviciu, l'expression de mon plus cordial souvenir.

M. Renard

СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЕ ПЕЧИ НА РАННЕСЛАВЯНСКИХ ПОСЕЛЕНИЯХ ЗАКАРПАТЬЯ

ЧЕРКУН ЙОЛАНА

В Верхнем Потисье в настоящее время известны десятки памятников второй половины I тыс. н. э. Среди них выделяются поселения Дедово III и Великая Бегань на которых были открыты печи одноярусной конструкции.

Исследовались поселения в 1987 и 1991 гг. экспедицией Ужгородского госуниверситета. Расположены они в непосредственной близости друг от друга, на территории Береговского р-на Закарпатской области Украины.

Поселение Дедово III занимает урочище Киштовтелек в 0,2 км к северо-востоку от села. Западная граница памятника идет вдоль дороги Великая Бегань-Дедово, а на севере примыкает к левому берегу р. Ку-

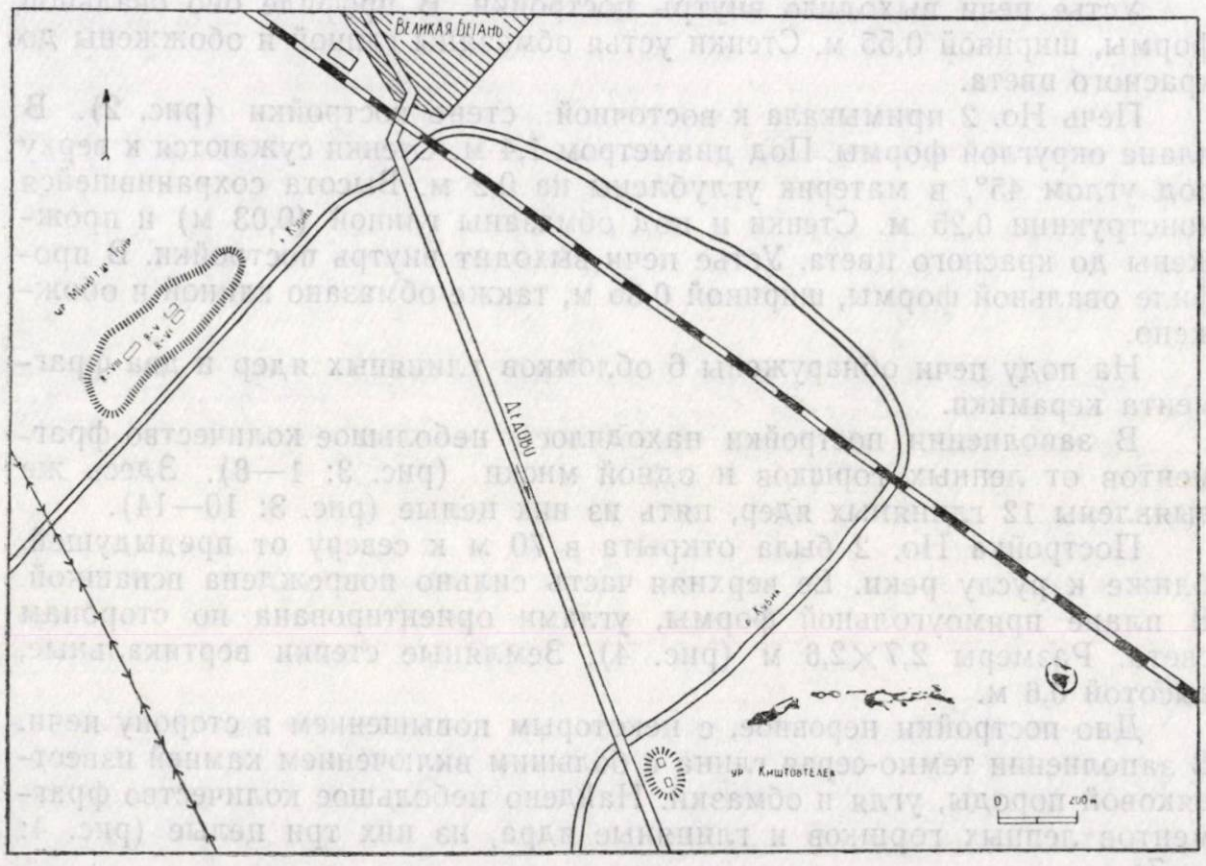

Рис. 1. сс. Великая Бегань — Дедово III, р-н Берегово. Схематический план расположения поселений.

бик (рис. 1). В профилях дренажных траншей, на площади 0,4 га зафиксировано 8 объектов, залегавших на глубине 0,3—0,35 м от современной поверхности. Для изучения памятника было заложено 2 раскопа, на участках которых вскрыты две постройки и три печи.

Постройка Но. 1. В плане прямоугольной формы, углами ориентирована по сторонам света. Размеры 4,7×3,5 м. Стенки вертикально до 0,8 м углублены в материк. Пол ровный, с некоторым повышением в восточной части. Северный угол постройки занимал очаг, выложенный из камней известняковой породы. В плане он был овальной формы, размер 1,2×1,0 м. Под покрыт толстым слоем угля (0,1 м) и на 0,05—0,1 м прожжен до красного цвета. Здесь же обнаружены кости животных и фрагменты керамики.

К юго-западной стене постройки примыкал прямоугольный останец размером 2,6×0,7 м и высотой 0,35 м. Здесь же, за пределами котлована, располагалась печь, перерезанняя по центру дренажной траншеей (рис. 2).

Печь Но. 1. Одноярусной конструкции. В плане округлой формы. Под, диаметром 1,36 м, на 0,15 м углублен в материк. Внутренняя поверхность печи обмазана глиной (толщина 0,02—0,03 м) и обожжена до красного цвета. Купол, возвышавшийся над древним горизонтом, частично разрезан дренажной траншеей. Обожжены не только стенки, но и материк вокруг печи. Высота сохранившейся конструкции — 0,4 м. Стенки наклонены по отношению к основанию под углом в 45°.

Устье печи выходило внутрь постройки. В профиле оно овальной формы, шириной 0,55 м. Стенки устья обмазаны глиной и обожжены до красного цвета.

Печь Но. 2 примыкала к восточной стене постройки (рис. 2). В плане округлой формы. Под диаметром 1,4 м. Стенки сужаются к верху под углом 45°, в материк углублены на 0,2 м. Высота сохранившейся конструкции 0,25 м. Стенки и под обмазаны глиной (0,03 м) и прожжены до красного цвета. Устье печи выходит внутрь постройки. В профиле овальной формы, шириной 0,35 м, также обмазано глиной и обожжено.

На поду печи обнаружены 6 обломков глиняных ядер и два фрагмента керамики.

В заполнении постройки находилось небольшое количество фрагментов от лепных горшков и одной миски (рис. 3: 1—8). Здесь же выявлены 12 глиняных ядер, пять из них целые (рис. 3: 10—14).

Постройка Но. 2 была открыта в 70 м к северу от предыдущей, ближе к руслу реки. Ее верхняя часть сильно повреждена вспашкой. В плане прямоугольной формы, углами ориентирована по сторонам света. Размеры 2,7×2,6 м (рис. 4). Земляные стенки вертикальные, высотой 0,6 м.

Дно постройки неровное, с некоторым повышением в сторону печи. В заполнении темно-серая глина с большим включением камней известняковой породы, угля и обмазки. Найдено небольшое количество фрагментов лепных горшков и глиняные ядра, из них три целые (рис. 4: 1—7).

К юго-восточной стене постройки примыкала печь одноярусной конструкции. В плане округлой формы, под диаметром 1,45 м, стенки

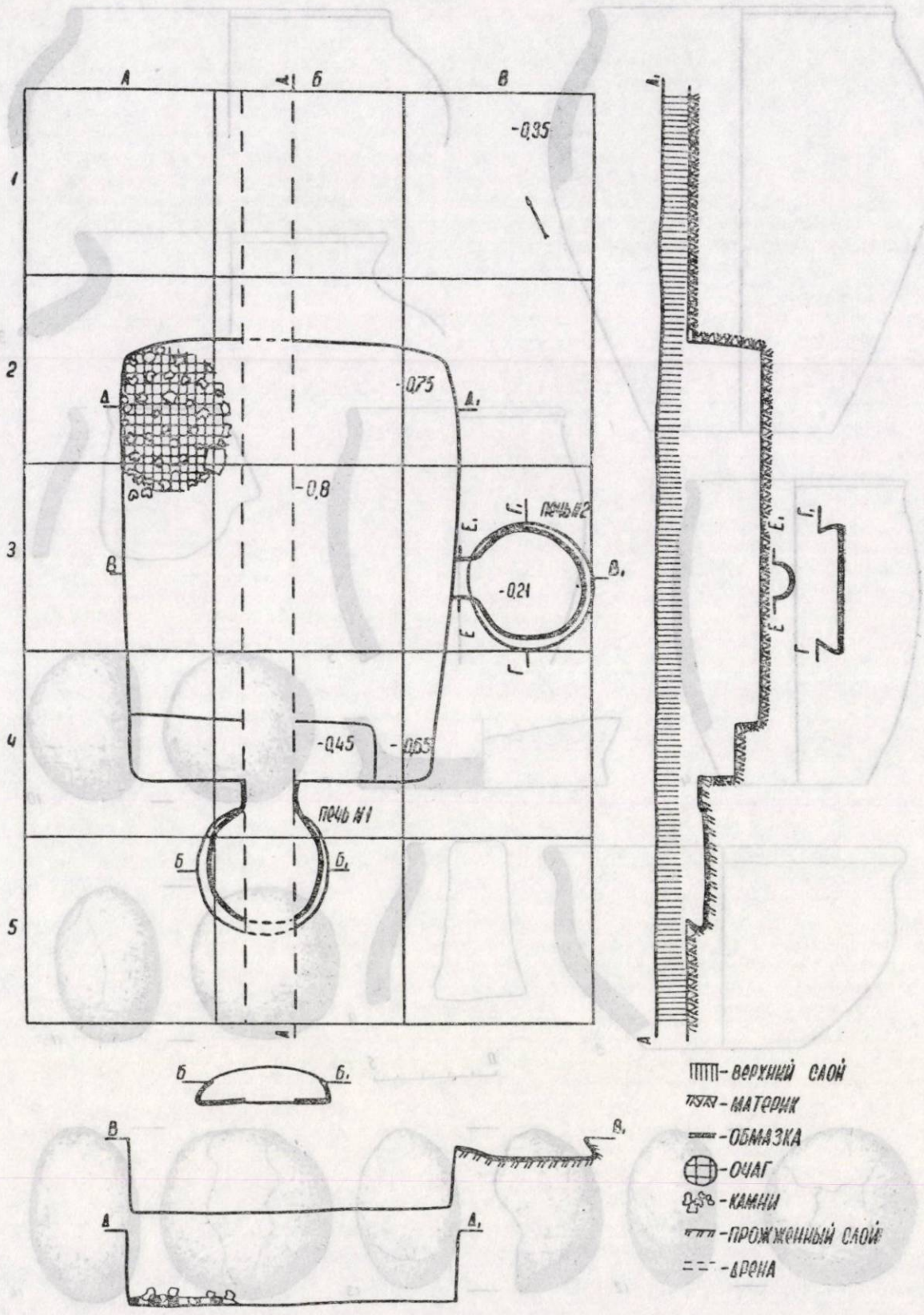

Рис. 2. Дедово III. План и разрезы постройки No. 1.

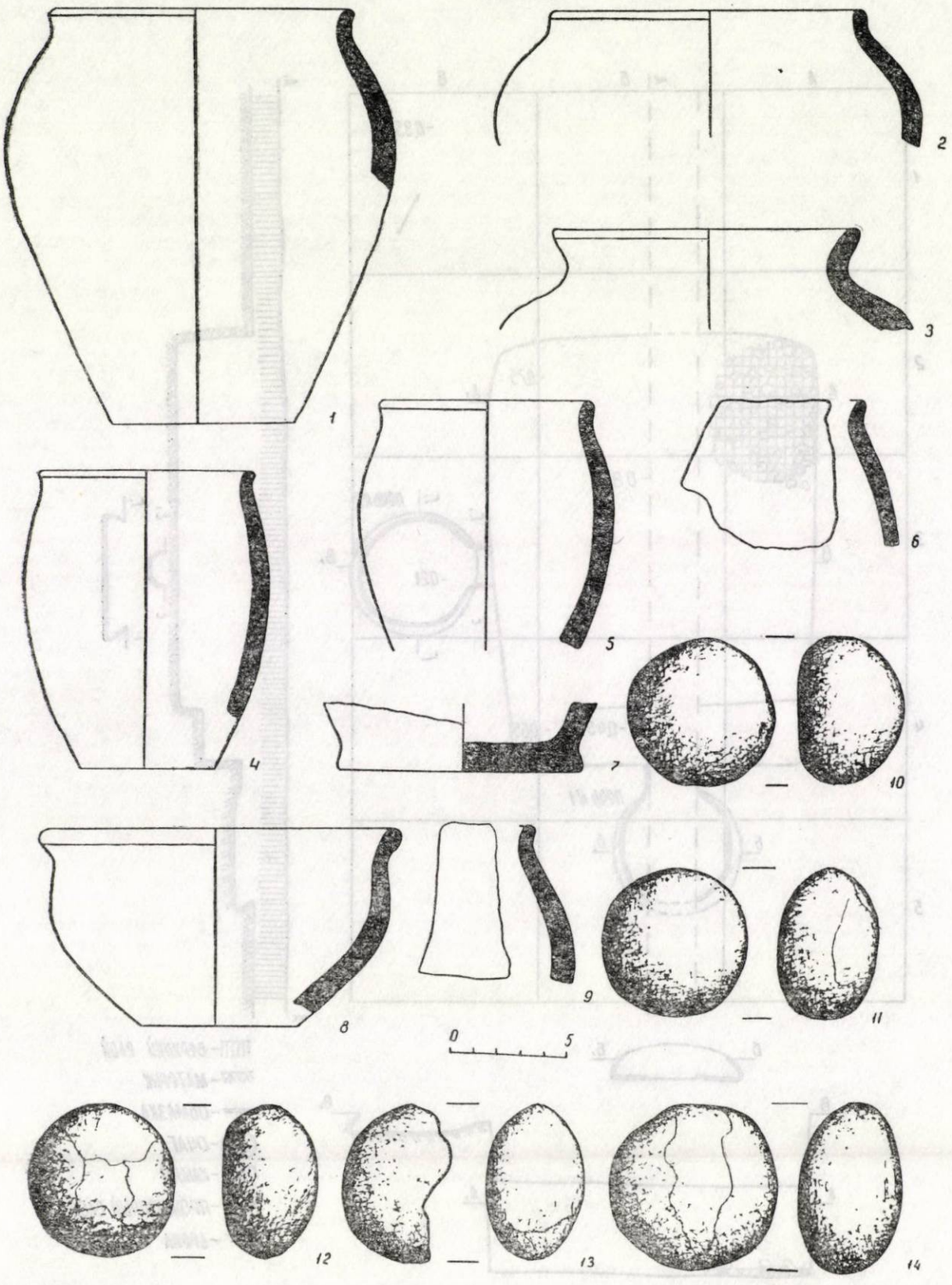

Рис. 3. Дедово III. Керамический комплекс с постройки No. 1.

сохранились на высоту 0,15 м, сужаясь к верху под углом 45°. Стенки и под обмазаны глиной (0,02—0,04 м) и прожжены до красного цвета.

Находки. Собранный в процессе исследования памятника материал состоял исключительно из немногочисленных фрагментов лепной посуды и глиняных ядер.

Посуда сформована из глиняного теста с примесью шамота и известняковой дресвы. Толстостенная, с бугристой, слегка аглаженной поверхностью. Цвет серый и светло-коричневый. Венчики слабой профилировки с закругленными краями. Представлена фрагментами от 10 горшков и одной миски.

Горшки делятся на два типа. К первому принадлежат сосуды стройных пропорций с суженной нижней частью и максимальным расширением в верхней трети корпуса. Плечики хорошо выражены, ванчик короткий, несколько отогнув наружу. Его диаметр меньше наибольшего расширения корпуса, но больше диаметра дна (рис. 3: 1—3, 9; 4: 1—3). Дно обычно профилировано (рис. 3: 7; 4: 4). Размеры реконструированного экземпляра: диаметр венчика 12,6 см, дна 7,6 см, высота 18 см.

Второй тип состоит из небольших горшков с овальным туловом, наибольшее расширение которого приходится на центральную часть сосуда. Венчик короткий, слегка отогнут, его диаметр несколько диаметра дна. Размеры: диаметр венчика 9—13 см, дна 8—11 см, высота около 13—18 см (рис. 3: 4—6).

По технике изготовления и форме горшки первого и второго типов могут быть отнесены к комплексам пражской культуры. Взаимовстречаемость этих форм в объектах поселений подтверждается классификацией раннеславянской керамики, разработанной И. П. Русановой[1].

Территориально, ближайшие аналогии дедовским горшкам находятся на поселениях Галоч в Закарпатье[2], Нижня Мишля, Блажице в Восточной Словакии[3]. Как более отдаленные аналогии можно привести сосуды с керамического комплекса раннеславянского поселения Рашков 2 в Поднестровье.[4]

Миска представлена единичным экземпляром. Относится к мискам открытого типа, у которых диаметр венчика больше диаметра наибольшего расширения корпуса. Венчик отогнут, утолщен, тулово с плавным перегибом конически сужается к днищу. Диаметр венчика 15 см, дна — 6,5 см, высота — 8,5 см (рис. 3: 8).

---

[1] Русанова И. П. Славянские древности VI—VII вв. Москва, 1976. — С. 16—38.

[2] Пеняк С. И. Новые славянские памятники в Закарпатье // Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. Нитра, 1986. — Рис. 1: 2; 2: 2—6.

[3] Будински-Кричка В. Новые материали для изучения древнеславянской керамики на поселениях Восточной Словакии // Slovenská Archeológia. — 1990. — И 38. — Табл. III: 3, 6—8.

[4] Баран В. Д., Некрасова А. М. Поселение Рашков II на Среднем Днестре // Археология. — 1984. — Но. 48. — С. 86. — Рис. 4: 1; 5: 3.

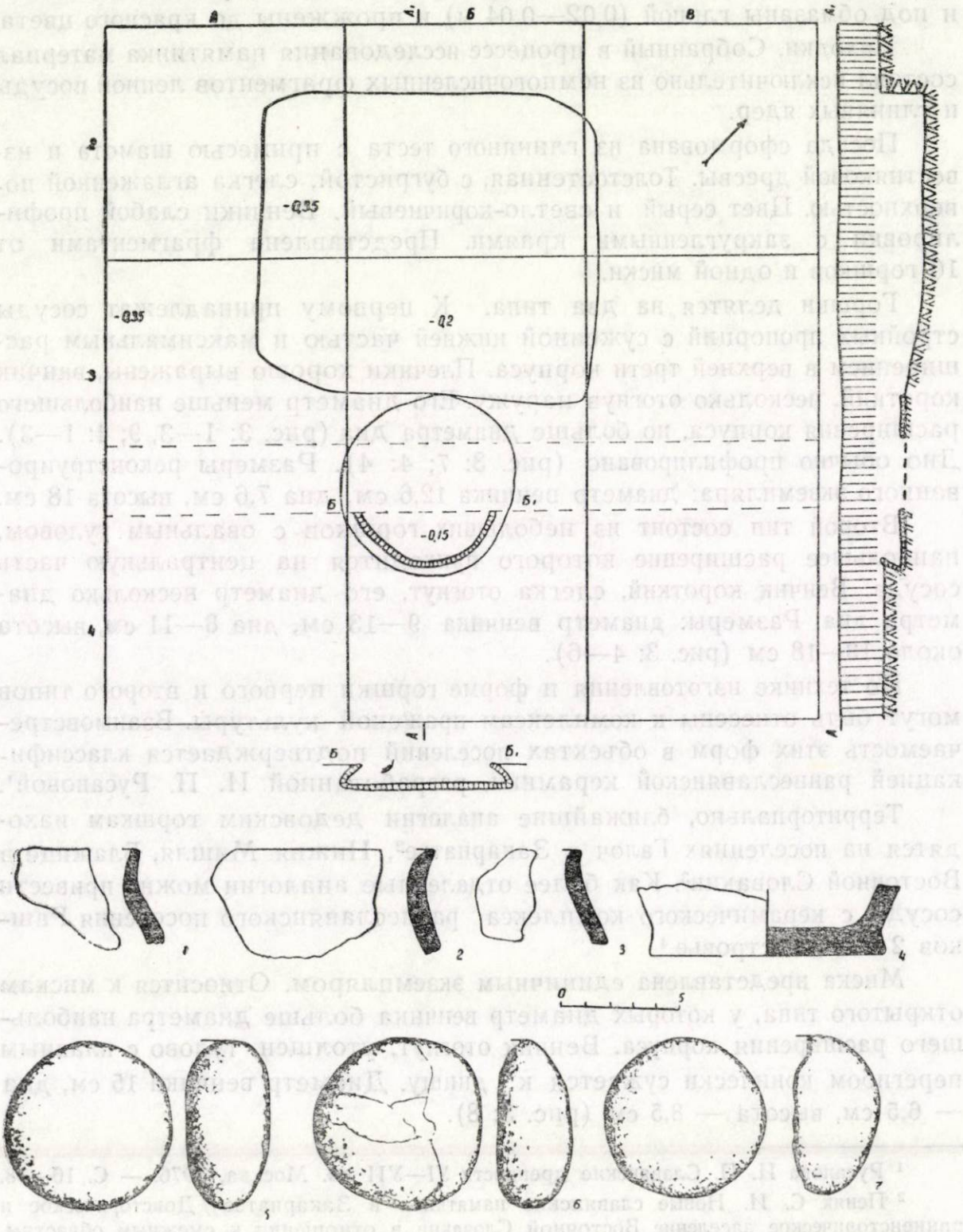

Рис. 4. Дедово III. План и разрезы постройки Но. 2. Керамика.

На раннеславянских памятниках подобные миски встречаются довольно редко. Аналогией может быть экземпляр с поселений Блатне-Ремети в Восточной Словакии[5] и Ханска-Ла Маткэ в Молдавии[6].

Ядра. Округлой формы, сделаны из глины с большой примесью песка. Обжиг сквозной, цвет коричневый, красный. Диаметр от 6,4 до 7,5 см, толщина 3,4—4,4 см. Часть из них округлой формы (рис. 3: 11—14), а часть — дисковидной (рис. 4: 5—6). Аналогии подобных ядер почти не известны. Предположительно их можна отнести к находкам глиняных „хлебцов", встречающихся в жилищных комплексах поселений второй половины I тыс. н. э.

Еще две постройки с аналогичными печами были открыты в 1,5 км к северо-западу от поселения Дедово III, недалеко от с. Великая Бегань.

Памятник расположен в 0,5 км к юго-западу от села, в урочище Мийгеш Тонё, на правом берегу р. Кубик (рис. 1). Исследование этой местности экспедицией Ужгородского университета началось в 1986 г., когда на левом берегу р. Кубик, в зоне мелиорации, было открыто поселение латенской культуры. В то время здесь было исследовано лишь две полуземлянки со столбовой конструкцией стен. В ходе работ полевого сезона 1991 года, на правобережье было открыто мощное многослойное поселение. На площади 14 га в профилях дренажных траншей было зафиксировано более 150 объектов эпохи неолита, римского времени, эпохи Великого переселения народов и древних славян. На участках 8 раскопов были вскрыты жилища, постройки, прямоугольные очаги, хозяйственные ямы и две постройки с одноярусными печами, опись которых предлагается ниже.

Четкие контуры построек зафиксированы на глубине 0,4—0,45 м от современной поверхности. Это связано с тем, что они были впущены в неолитический слой, а кроме того, их верхние части сильно разрушены во время плантажной вспашки.

Постройка Но. 1. В плане подпрямоугольной формы, стенками, с небольшим отклонением, ориентирована по сторонам света. Размеры — 3,6×3,4 м, наибольшая глубина — 0,9 м. К северной и южной стенкам примыкают останцы высотой от 0,2 до 0,6 м, в разрезе ступенчатой формы. Центр пола занимает округлая яма диаметром 1,2 м и глубиной 0,2 м. В ее заполнении большое количество угля. Возле восточной стены, на участке 1,3×0,6 м, выявлен мощный завал обмазки (рис. 5).

Печи находились вне постройки, примыкая к ее западной стене. Сильно повреждены плантажем и дреной.

Печь Но. 1. Одноярусной конструкции. Среди других наиболее лучшей сохранности, благодаря более углубленному поду, который был вырыт в материке. Снесена только верхняя часть купола. В плане округлой, в профиле куполовидной формы. Диаметр основания 1,2 м, верха — 1,0 м. Стенки и под обмазаны слоем глины (0,03—0,04 м) и обожжены до красного цвета. Высота 0,35 м. Устье, шириной 0,5 м вы-

[5] Будински-Кричка В. Новые материали ... Табл. IУ: 1.

[6] Потискэ Г. И., Тельнов Н. П. Раннесредневековое поселение Ханска-Ла Маткэ // Археологические исследования в Молдавии в 1981 г. Кишинев, 1985. — С. 143. — Рис. 1: 4.

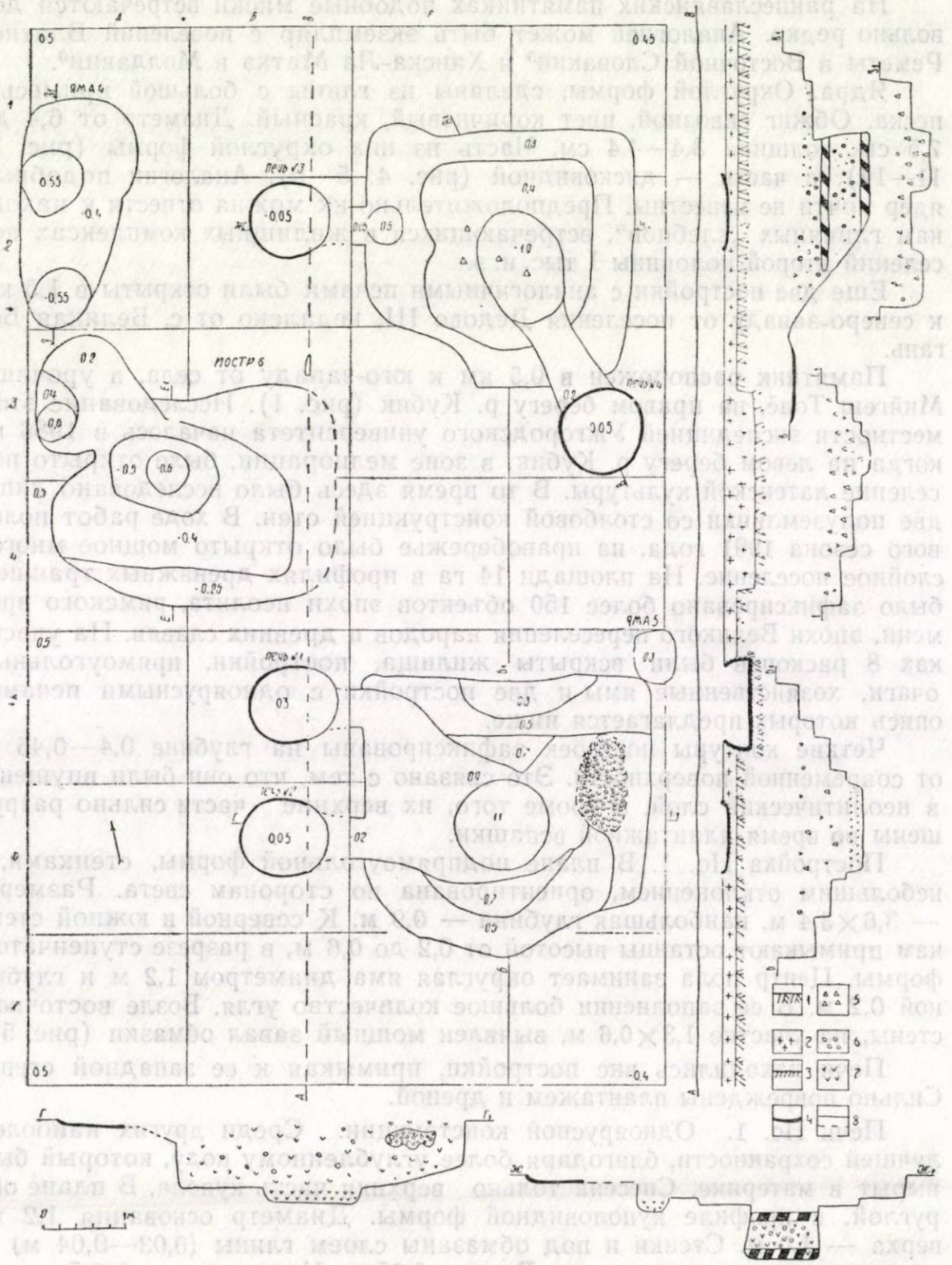

Рис. 5. Великая Бегань. План и разрезы построек (1 — материк; 2 — неолитический слой; 3 — прожженный слой; 4 — слой обмазки; 5 — керамика; 6 — обмазка; 7 — уголь; 8 — дрена; 9 — слой угля).

ходит внутрь постройки, обмазано глиной и обожжено до красного цвета (рис. 5).

Печь Но. 2. Одноярусной конструкции. Купол полностью снесен. Основание печи, диаметром 1,0 м, залегает в неолитическом слое. Стенки и под обмазаны глиной (0,03) и обожжены до красного цвета. Устье печи выходит внутрь постройки. Обмазано глиной и обожжено. Ширина устья 0,5 м.

Постройка Но. 2. Располагалась в 2 м к северу от первой. В плане подквадратной формы, стенками, с небольшим отклонением, ориентирована по сторонам света. Размеры 3,4×3,4 м, глубина — 0,4 м. Вдоль стенок прослежен останец высотой 0,1 м и шириной 0,4—0,8 м. Внутренные контуры постройки подобны внешнему обрису. Их размеры — 2,4×2,2 м. В заполнении постройки находилась сильно гумусированная земля, фрагменты от горшков и сковородки (рис. 6: 5—10). К западной и южной стенкам котлована примыкали две печи (рис. 5).

Печь Но. 3 одноярусной конструкции. Уничтожена до основания. Ее восточная часть и устье перерезаны дреной. Диаметр основания печи 1,0 м. Оно обмазано глиной (0,03—0,04 м) и обожжено до красного цвета. Устье, шириной 0,5 м, выходило внутрь постройки, напротив него располагалась ямка диаметром 0,5 м и глубиной 0,2 м заполненная углем.

Печь Но. 4. Одноярусной конструкции. Купол печи снесен полностью. Диаметр основания 1,1 м, оно обмазано глиной (0,04 м) и сильно обожжено. Устье печи под наклоном выходит в припечную яму овальной формы, размером 1,5×1,1 м. Стенки расширяются к основанию ямы, размер которой 1,65×1,4 м. Глубина ямы 0,6 м. Дно покрыто сплошным слоем угля и пепла, поверх него — земля с большим насыщением обмазки, далее снова идет сплошной слой пепла с углем, а выше — слой обмазки и угля (рис. 5).

Находки вещевого материала построек, несмотря на мощное, гумусированное заполнение, ограничиваются немногочисленными фрагментами лепной и гончарной посуды. Лепная формовалась из глиняного теста с примесью шамота, известняковой дресвы, реже мелкозернистого песка. Обжиг достаточный, цвет коричневый или бурый. Поверхность заглаженная. Посуда представлена горшками и сковородками. На основании профилировки верхней части лепные горшки выделяются в два типа.

К первому типу относятся небольшие горшочки с плавно отогнутым венчиком (диаметр венчика 11,5—14,5 см) и овальным туловом (рис. 6: 5, 8, 9). Одни из фрагментов украшен пучком трехрядной волнистой линии (рис. 6: 8). Ближайшие аналогии горшкам этого типа находятся в керамических комплексах поселений Восточной Словакии — Дворянки, Кошице-Шебастовце[7].

Второй тип представлен более крупными, округлобокими горщками, повторяющими архаические формы сосудов пражского типа. Венчик чуть отогнут с закругленным или кососрезаным венчиком (диаметр венчика 15,5—20,5 см). Плечики высоко приподняты (рис. 6: 2, 6, 7).

[7] Будински-Кричка В. Новые материалы ... Табл. УІ: 1, 8, 10; У: 15; ХУ: 3; ХУІ: 6.

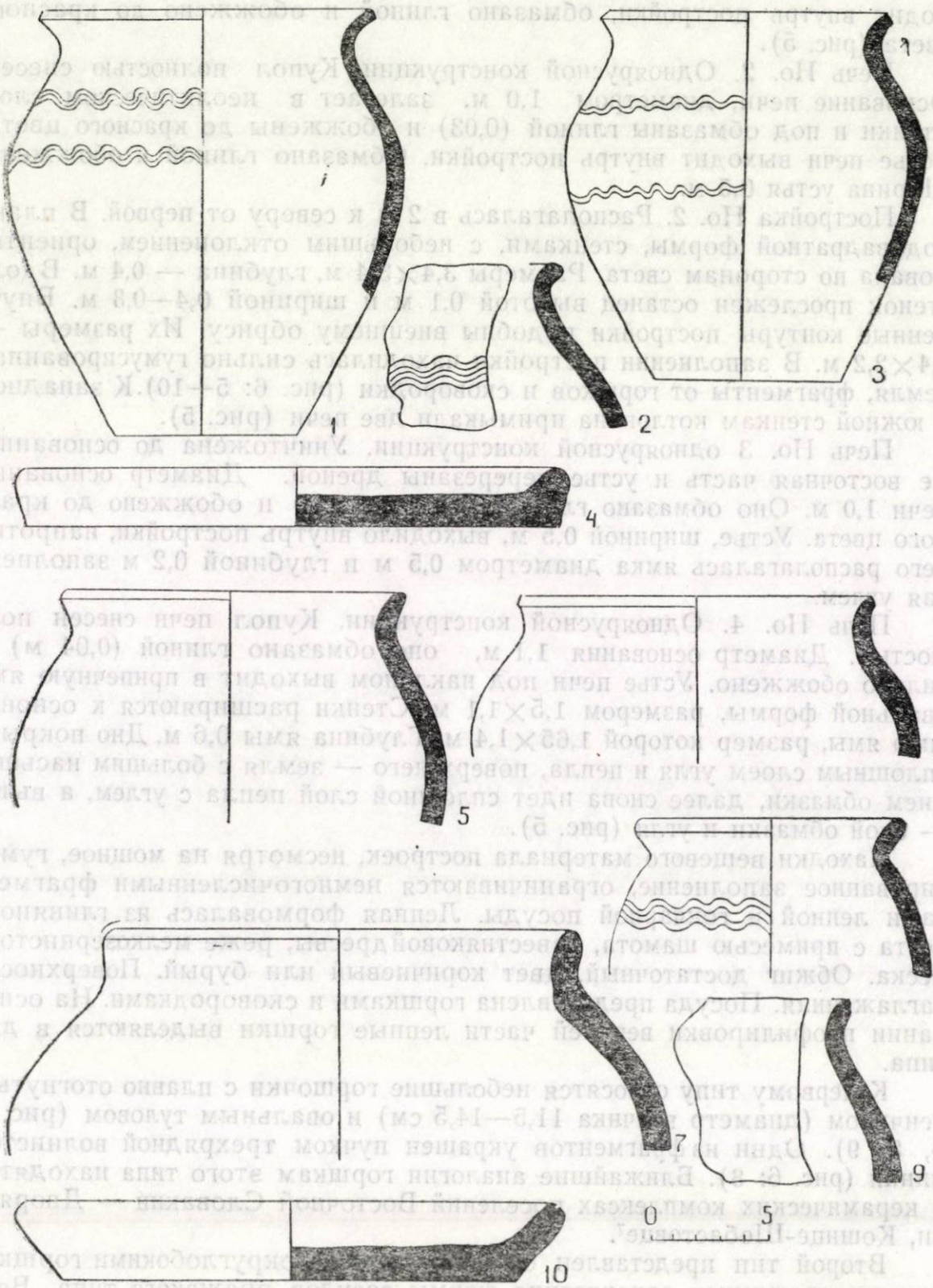

Рис. 6. Великая Бегань. Керамический материал из постройки Но. 1 (1—4) и постройки Но. 2 (5—10).

Аналогичные формы керамики известны на поселениях Восточной Словакии — Дворянки, Кошице-Шебастовце, Вранов над Топлой[8].

Сковородки. Между собой отличаются высотой бортика и его отношением к днищу. Бортик вертикальный или составляет с днищем тупой угол. Высота бортика 2,7—3,7 см, диаметр дна 19—22 см (рис. 6: 4, 10). Сковородки относятся к одному из самых распространенных видов посуды на славянских поселениях третьей четверти I тыс. н. э.[9]. В Верхнем Потисье они появляются в VI в. до н. э. в комплексах куштановицкой культуры[10] и бытуют тысячу лет — вплоть до IV в. н. э.[11]. Новый этап их распространения в регионе связан с раннеславянской культурой.

Керамика, изготовленная на ручном гончарном круге, представлена двумя реконструированными горшками. Сформованы они из глиняного теста с примесью мелкозернистого песка. Обжиг достаточный, цвет сероватый, коричневый. Венчик плавно отогнут, край его косо срезан. Плечики приподняты, хорошо выражены, тулово выпуклое. Диаметр венчика — 12—14 см, дна 7,5—8 см, высота 16—18,5 см. Оба сосуда орнаментированы пучками волнистых линий (рис. 6: 1, 31).

Горшки подобной формы имеют место среди материалов раннеславянского могильника в Чакаёвце[12] и раннесредневековых комплексов поселений Восточной Словакии[13].

Отсутствие строго датирующих материалов вынуждает нас, при хронологическом определении Дедово III и Великой Бегани, опираться на анализ керамики и её типологию.

Наиболее ранние комплексы представлены Дедово III. Найденная здесь лепная посуда по своему облику позволяет зачислить открытое поселение в круг древностей пражской культуры. В её хронологии до сих пор существуют разногласия, что, в первую очередь, объясняется отсутствием единых методических принципов в подходе к археологическим комплексам[14].

На территории Украины памятники пражской культуры определяются в рамках второй половины V—VII вв. н. э.[15] или даже V—VII вв. н. э.[16]. Лишь отдельные памятники подразделяются на периоды. Так,

---

[8] Там же. — С. 109. — Табл. VI: 5; VII: 1; IX: 6; XIV: 7; XIX: 2, 11.

[9] Баран В. Д. Ранни словияни миж Днистром и Припяттю. Киев, 1972. — С. 45. Котигорошко В. Г. Новые данные к изучению древней истории славян Закарпатья // Slovenská Archeológia. 1977. — Но. 25. — С. 95.

[10] Böhm-Jankovich J. Mohilové pohrebiske v Kuštanovicich // Carpatica N. — I. — Praha 1936. — S. 33—80. — Tabl. VII: 1, 3; XVII: 4, 6, 15.

[11] Котигорошко В. Г. Вопросы происхождения и этнокультурной принадлежности населения Верхнего Потисья римского времени // Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. Нитра, 1986. — С. 230. — Рис. 3.

[12] Rejholcová M. Včaşnoslovanské pohrebisko v Čakajovciach, okres Nitra // Slovenská Archeológia. — 1990. — N. 38. — Tabl. XVI: 4; XVIII: 2a.

[13] Budinsky — Krička V. Zachranny vyşkum roku 1964 v Koprivnici, okres Bardejov // Východoslovenský Pravek. — 1970. — N. 1. — Tabl. VIII.

[14] Баран В. Д., Приходнюк О. М. Керамика // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Киев, 1990. — С. 247.

[15] Там же. — С. 246—251.

[16] Баран В. Д. Пражская культура // Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э. Киев, 1985. — С. 81.

в Верхнем Поднестровье, комплексы 76 построек, вскрытых на поселениях Кодын I и II, были разделены на три периода: У, УІ и УІІ вв. н. э. Причем объекты У в. выделены в две фазы[17].

В Словакии новая периодизация славянских древностей была предложена Д. Бялековой[18]. Согласно исследователю, раннеславянский период соответствующий времени существования пражской культуры, определяется рамками конца У до последней четверти УІІ в. н. э. При этом Д. Бялекова подчеркивает, спорность нижней границы периода, связанного с эпохой Великого переселения народов[19].

На соседней территории Восточной Словакии наиболее ранние комплексы поселений в Нижней Мишле, Коромле и Блатне Реметы В. Будински-Кричка[20] датирует УІ — началом УІІ вв. н. э., и УІІ в. — объект 4 в поселении Блажице.

Комплексы этих поселений и вышеприведенные аналогии, на основании выведенных типов керамики, позволяют нам отнести время существования дедовских построек к УІ в. н. э.

Несколько позднее начинается заселение в Великой Бегани. Собранные в заполнении построек обломки лепных горшков, в основном, соответствуют типам, присущим памятникам УІІ—УІІІ вв. в Восточной Словакии[21]. Горшки нашего первого типа, кроме того, соответствуют второму типу, выделенному В. Д. Бараном на памятниках Верхнего Поднестровья и Западной Волыни, где они датируются УІІ в. н. э.[22]. Более широкие хронологические рамки гончарных горшков, определенные на основании аналогий с сопровождающим материалом. Подобные горшки с поселения Рипнев I входят во второй комплекс, выделенный В. Аулихом, и датируется на основании двух шпор с крючкообразно вогнутыми внутрь зацепами, а также аварского типа бронзовой оковки для пояса — УІІ—УІІІ вв. н. э.[23]. Рубежем УІІ—УІІІ — серединой УІІІ в. н. э. определяются аналогичные сосуды на славянском могильнике в Чакаёвице (р-н Нитра)[24]. Известны они и в погребальных комплексах славяно-аварских могильников, в частности, в погребениях УІІ в. могильника Радван над Дунаем-Вирт[25]. На поселениях Восточной Словакии аналогичные горшки датируются УІІ—УІІІ вв. н. э.[26].

Приведенные данные позволяют определить время существования исследованных объектов в Великой Бегани в рамках УІІ—УІІІ вв. н. э.

---

[17] Русанова И. П., Тимощук Б. А. Кодын — славянстие поселения У—УІІІ вв. на р. Прут. Москва, 1984. — С. 281.

[18] Bialeková D. Slovanské obdobie // Slovenská Archeológia. — 1980. — N. 28. — S. 221—225.

[19] Ibidem. — S. 222.

[20] Будински-Кричка В. Новые материалы ... — С. 109.

[21] Там же. — С. 109. — Рис. 9.

[22] Баран В. Д. Ранни словыяни ... — С. 37. — Рис. 12.

[23] Аулих В. В. Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев 1) Львовской области. // Материалы и исследования по археологии СССР. — Москва, 1963. — Вып. 108. — С. 378—380. — Рис. 6: 6.

[24] Rejholcová M. Op. cit. — S. 415. — Tabl. XVI: 4; XVIII: 2a.

[25] Čilinská Z. Radvan nad Dunajom-Virt, okres Komárno (D-3). // Významné Slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978. — S. 178—180. — Tabl. 88: 4.

[26] Budinský-Krička V. Zachranny vyskum ... S. 90. — Tabl. VIII: 2—3; obr. 8.

В целом, проведенные на поселениях Дедово III и Великая Бегань исследования позволяют сделать некоторые выводы о характере и функциональном назначении открытых объектов. Вскрытые постройки, и, в первую очередь, располагающую очагом постройку I на поселении Дедово, можна определить как сооружения жилищного характера. Не исключено, что верхней конструкцией служил сруб, вынесенный за пределы котлована.

Печи представляют собой однокамерные теплотехнические устройства, имеющие под, ограничительные стенки и постоянное перекрытие над внутренним объемом камеры. Сжигание топлива происходило в камере, в ней же, после очистки от угля и золы, помещались обжигаемые или выпекаемые изделия. Печи Но. 3 и Но. 4 в Великой Бегани имели перед устьями для золы и угля. Характерной особенностью всех исследованных печей является их расположение вне углубленной части построек, но с выходом устьев внутрь котлована.

В землю печи были углублены более чем на половину, что создавало формальную тепловую защиту, уменьшающую потери тепла Более надежных тепло-ветро-влагозащитных устройств над печами проследить не удалось, но ими могли быть срубные конструкции.

Вопрос о возможностях сезонного или круглогодичного использования печей нуждается в дополнительной информации об особенностях защитных средств.

Аналогии подобник печей вне построек или жилищ в с выходом устьев внутрь их, сравнительно многочисленны, особенно на славянских поселениях Молдавии и Украины. Это четыре печи на поселении У—УII вв. Данчены I[27], две на поселении УII—УIII вв. и три на поселении УIII—IX вв. у Ханска[28]; три печи УII—УIII вв. на поселении Рипнев II в Побужье[29], одна на Горошевском поселении в Поднестровье[30] и 4 печи УIII—IX вв. из Додешть-Васлуи в Молдове[31]. К более позднему времени относятся печи с поселения IX—X вв. н. э. в Комятице (Юго-Западная Словакия)[32]. Аналогичные сооружения известны и на древневенгерских поселениях X—XIII вв.[33].

---

[27] Рафалович И. А., Польцева Н. В. Раннеславянское поселение У—УII вв. Данчены I. // Археологические исследования в Молдавии (1974—1976). — Кишинев, 1981. — С. 133—134. — Рис. 7.

[28] Рафалович И. А., Гольцева Н. В. Исследования раннеславянского поселения Ханска I // Археологические исследования в Молдавии (1972 г.). — Кишинев, 1974. — С. 149, 156—158. — Рис. 1/2.

[29] Баран В. Д. Раннеславянские памятники на Западном Буге (по материалам) раскопок поселений у с. Рипнева Львовской области. // Slovenská Archeológia. — 1965. — Но. 13. — С. 341.

[30] Баран В. Д., Пачкова С. П. Поселення поблизу с. Горошеве на Середньому Днистри // Археология. — 1975. — Но. 18. — С. 90—91. — Рис. 5.

[31] Teodor D. Continuitatea populaţiei autohtone la est de Carpaţi în secolele VI—IX e.n., Iaşi, 1984. — S. 63, 73—75. — Fig. 26a, 58.

[32] Šalkovsky P., Vlkolinská I. Včasnostredoveké a vrcholnostredoveké sidlisko v Komjaticiach // Študijné Zvesti Archeologiského ústavu Slovenskej Akadémie Vied. Nitra, 1987. — N. 23. — S. 147. — Ris. 9: 4; 7: 5.

[33] Méri I. Árpád-kori szabadban lévő kemencék // Archeológiai Értesitő, 1963. — N. 90. — S. 273—281.
Laszlovszky J. Einzelhofsiedlungen in der Arpadenzeit // Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 1986. — N. 38. — S. 227—255. — Abb. 5—8, 10—15, 18—21.

Наиболее полный обзор генезиса подобных печей провел И. Фодор, который выделил непрерывность их развития на восточных территориях с первых веков н. э. до XIII в. и отметил, что в Карпатской котловине в традиции этих сооружений существует перерыв с IУ до УII вв., когда они снова появляются на аварских поселениях[34]. В Верхнем Потисье, насколько можна судить по открытым в Дедово III одноярусным печам, они существуют и в УI в. — на раннеславянских поселениях.

Что касается вопроса функционального назначения данных печей, можна сказать, что его определить довольно трудно из-за разных точек зрения, существующих в литературе и слабо разработанной методике классификации подобных сооружений. Глиняные печи простой одноярусной конструкции, согласно классификации И. Геннинга, являются гончарными горнами варианта Д[35]. К ним автор относит печь УI в. из Фундении-Бухарест и 7 печей УIII—X вв. с концентрацией в Нижнем Подунавье[36]. К этому варианту исследователи относят и аналогичные сооружения рубежа нашей эры из Блажиц-Богдановец (объект 16)[37] и Малой Копани[38] в Верхнем Потисье. Большиство вышеприведенных аналогий из Украины и Молдавии также трактуются исследователями как гончарные печи одноярусной конструкции, а находящиеся возле них постройки — как мастерские гончаров[39]. И наоборот, печи в Юго-Западной Словакии, Молдове и Венгрии исследователи однозначно определяют как печи для выпечки хлеба[40].

При исследовании печей в Дедово III и Великой Бегани не были зафиксированы производственные остатки (запасы глины, бракованная посуда, полуфабрикаты, орудия и приспособления для изготовления керамики), которые бы свидетельствовали о гончарном назначении открытых печей. Кроме того, сама конструкция и некоторые детали строения печей (высота камеры топки, форма устья) не совсем соответствуют оценочным критериям гончарных одноярусных печей Восточной Европы[41]. В связи с этим, учитывая аналогии и данные этнографии, можна полагать, что печи в Дедово III и Великой Бегани имели специализированных характер (своего рода маленькие пекарни) и исполь-

---

[34] Фодор И. Восточные параллели печей вне жилищ на древневенгерских поселениях // Acta Archaeologica Academia Scientiarum Hungaricae. — 1986. — N. 38. — S. 191—192.

[35] Henning J. Entwicklungtendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im I. Jahrtausend u.Z. // ZfA Z. Archäol. — 1977. — N. 11. — S. 197.

[36] Ibidem. — Abb. 8: c, d.

[37] Pástor J. Wyniki prac wykopaliskowych Muzeum wschodnislowackiego w Blažicach u roku 1969 // Acta Archaeologica Carpathica. — 1976. — N. 16. — S. 104. — Abb. 9.

[38] Котигорошко В. Г. Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье // Slovenská Archeológia. — 1989. — Но. 37. — С. 38.

[39] Баран В. Д. Раннеславянские памятники ... С. 341.
Рафалович И. А., Гольцева. Исследования раннеславянского. ... — С. 156—158.
Рафалович И. А., Гольцева Н. В. Раннеславянское поселение ... — С. 133—134.

[40] Salkovský P., Vlkolinská I. Op. cit. — S. 147.
Teodor D. Op. cit. — S. 73—75.
Фодор И. Указ. соч. — С. 186—188.

[41] Бобринский А. А. Гончарные мастерские и горны Восточной Европы (по материалам II—У вв. н. э.). — М., 1991. — С. 93—107.

зовались для выпечки хлеба. Их компактное расположение на поселениях говорит о том, что хлеб выпекался не каждой семьей в отдельности, а для всей общины в одном месте. Следует отметить, что например на древневенгерских поселениях X—XIII в. отмечено такое же расположение печей для хлеба, и их число зачастую превышает количество жилищ,[42] что объясняется большой ролью хлеба в питании древневенгерских племен[43]. Следовательно, наличие двух печей в одном жилище (рис. 2: 5) можна объяснять повышенной потребностью в хлебе одной отдельно взятой семьи и общими традициями питания, в которых хлеб играл главную роль. В этом контексте можна рассматривать глиняные ядра из печей в Дедово III (рис. 3: 10«14; 4; 5—7), как имевшие ритуальное значение в качестве „хлебцов", которые, наряду с основным хлебом, выпекались из глины.

Проведенный анализ позволяет сделать вывод о необходимости более тщательного подхода к классификации и определению функционального назначения подобного типа печей. Отсутствие четких критериев приводит к ошибкам и необоснованным выводам. В первую очередь это относится к постройкам Дедово III и Великой Бегани, определенных вначале как гончарные мастерские[44]. Не исключено, что и часты из 23 одноярусных печей Блажиц-Богдановец[45] тоже не была предназначена для обшига керамики.

Мы полагаем, что для определения сооружения, как гончарной печи, по крайней мере должно быть: в ней или возле неё определенное количество керамики, но не несколько фрагментов; наличие орудий труда гончара и бракованные изделия; соответствующие размеры самой печи и мастерской. Предложенные критерии не претендуют на полноту и требуют уточнения в процессе дальнейших исследований.

CUPTOARE DE O CONSTRUCȚIE DEOSEBITĂ DIN AȘEZĂRILE DIN ZAKARPATIA

(Rezumat)

În partea de sus, în perioada actuală sînt cunoscute zeci de monumente din a doua jumătate a mileniului întâi a erei noastre. Între ele iese în evidență localitatea Dedovo III și Velicaia Begani pe care au fost deschise cuptoare de o construcție unică. S-au făcut cercetări în 1987—1991 de către o expediție a Universității de Stat din Ujgorod.

[42] Méri I. Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és a Túrkeve-mórici ásatások eredményéről, I. // Archaeológiai Értesítő. — 1952. — N. 79. — S. 60.

[43] Фодор И. Указ. соч. — С. 185.

[44] Котигорошко В. Г. Классификация гончарных печей Верхнего Потисья III в. до н. э. — IУ в. н. э. // Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс. до н. э. — первой половине I тыс. н. э. на югозападе СССР и в сопредельных регионах. — Кишинев, 1991. — С. 113.

[45] Jurečko P. Problematika tzv. sivej keramiky v dobe rimskej so zretelom na výsledky výskumu na vychodnom Slovensku. // Historica Caraptica. — 1981. — N. 12. — S. 169.

Localitatea Dedovo III demonstrează o aşezare cu totul aparte. Pentru studierea monumentului au fost realizate 2 săpături în urma cărora au ieşit la iveală 2 construcţii şi 3 cuptoare.

Cuptor nr. 1: este în formă rotundă 1,36 m/0,15 m; este căptuşit cu lut, grosime 0,02—0,03 m; de culoare roşie; înălţimea păstrată a construcţiei 0,4 m.

Cuptor nr. 2: conform desenului nr. 2 este de formă rotundă cu diametrul de 1,4 m; pereţii cu lut 0,03 m, păstrându-şi culoarea roşie. Pe podeaua cuptorului este aşezată o întăritură de lut şi 2 fragmente de ceramică.

Cu ocazia săpăturilor s-au făcut cercetări despre obiectiv şi materialul din el cât şi fragmentele de vase din ceramică.

Cuptor nr. 3: de construcţie unică distrus la bază, cu diametrul bazei de 1 m, cu pereţi de 0,03—0,04 m, tot de culoare roşie.

Cuptor nr. 4: cu o cupolă cu diametru de bază 1,1 m cu pereţi de 0,04 m puternic întărit conform desenului 5.

Cel mai mult ne-a interesat complexele puse la dispoziţie de loc. Dedovo III, unde am găsit vase ce demonstrează o veche cultură slavă. Pe teritoriul Ucrainei monumentele de veche cultură slavă se referă la a doua jumătate a sec. a V—VII a erei noastre. Acestea se referă la cultura slavă unde o nouă periodizare a trecutului slav a fost continuată de D. Bealecov.

Complexele acestor aşezări şi analogiile făcute mai sus pe baza tipurilor de ceramică ne permite să stabilim timpul acestora ca existenţă a construcţiilor spre sec. VI al erei noastre.

În scopul formulării unor concluzii despre loc. Dedovo III şi Velicaia Begani ne permitem ca cele cîteva trăsături despre caracterul funcţional ale acestora să constituie un obiectiv deschis. În primul rând construcţiile ascunse (acoperite) se pot aprecia ca având caracter de locuinţe. Cuptoarele reprezintă în sine camere dătătoare de căldură din punct de vedere tehnic după construcţie. Cuptoarele au fost introduse mai mult de jumătate în pământ ceea ce a realizat păstrarea căldurii.

Problema funcţionalităţii cuptoarelor este greu de apreciat din mai multe puncte de vedere mai ales din săraca literatură referitoare la clasificarea acestora.

LISTA ILUSTRAŢIILOR

Desenul nr. 1: Cuptoare speciale din localităţile Zacarpatiei.
Desenul nr. 2: Cuptoare speciale din perioada timpurie slavă din Zacarpatia.
Desenul nr. 3: Cuptoare speciale din perioada timpurie slavă din Zacarpatia (nr. 2).
Desenul nr. 4: Cuptoare speciale din perioada timpurie slavă din Zacarpatia (nr. 2).
Desenul nr. 5: Cuptoare speciale din perioada timpurie slavă din Zacarpatia (nr. 2).
Desenul nr. 6: Cuptoare speciale din perioada timpurie slavă din Zacarpatia (nr. 2).

ISTORIE

ASPECTE ALE RELAȚIILOR AGRARE ÎN ZONA CAREI REFLECTATE ÎN DOCUMENTE EXISTENTE LA ARHIVELE STATULUI SATU MARE (1701—1900)

MARIA FLORUȚ, SORIN FLORUȚ

Instaurarea dominației austriece în Ungaria și Transilvania în urma războaielor pentru eliminarea puterii otomane din centrul și estul Europei, purtate între 1683 și 1699, aduce schimbări profunde, deschide perspective de dezvoltare și impune în același timp consecințe negative în toate domeniile vieții sociale.

Abia instaurată, noua dominație a fost contestată prin răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703—1711). Răscoala a reprezentat un moment crucial, care și-a pus amprenta prin consecințele pe termen lung asupra evoluției tuturor domeniilor vieții umane (economic, social, politic, cultural, religios, etnic, lingvistic) de pe meleagurile careiene. Până la revoluția de la 1848, carența demografică ulterioară răscoalei rakocziene a fost completată prin masive colonizări de alogeni în special șvabi, dar și slovaci, evrei, ruteni. Colonizările au modificat 1) structura etnică a zonei, devenită predominant șvăbească; 2) structura religioasă, devenită preponderent catolică; 3) structura socială — iobagii cu drept de liberă strămutare depășind cu mult numărul iobagilor ereditari. Obligațiile țăranilor față de stăpânii de pământuri erau mai reduse în zona Carei comparativ cu Transilvania propriu-zisă. Reglementarea urbarială din 1772—1774 a individualizat pământurile iobăgești, asigurând dreptul de folosință al iobagilor asupra acestora și a stabilit obligațiile urbariale în mod clar. Reglementarea a impus o mărire nu prea însemnată a obligațiilor iobăgești în comparație cu perioada anterioară, dar ele au rămas la un nivel mult mai redus decât în Transilvania. Ca urmare țăranii au putut să-și îmbunătățească situația economică, lucrând suprafețe mai mari, ceea ce l-a determinat pe un călător german de la sfârșitul sec. XVIII-lea să afirme că moșiile contelui Károlyi îi par deosebit de bine lucrate și că locuitorii duc o viață mulțumită.[1] Cât de mulțumiți erau locuitorii se poate vedea din plângerile ciumeștenilor la 1780.[2] În zona noastră cele mai importante surse de tensiuni sociale până la revoluția de la 1848 le-au reprezentat

[1] Iorga Nicolae, Istoria românilor prin călători, Ed. Eminescu, București, 1981, p. 422.

[2] Dragoș Victor V., *Satu MareStCom.*, VII—VIII, 1986—1987, p. 243.

abuzurile stăpânilor și/sau ale slujitorilor acestora și *comasările* de terenuri care au dezavantajat pe țărani.

Colonizarea șvabilor este importantă pentru reconstituirea relațiilor agrare de la începutul sec. al XVIII-lea datorită scrisorilor-contract între contele Al. Károlyi și coloniști, scrisori care conțin date limpezi asupra obligațiilor nou-veniților în zonă. Scrisorile vădesc intenția contelui de a-i atrage pe șvabi prin oferirea unor obligații preferențiale care însă trebuiau să se conformeze exigențelor materiale ale stăpânului. Pentru Foieni — care fusese depopulat — contele îi scutește pe coloniști de cens, nonă și robota, pe timp de 6 ani de la colonizare, interesul său fiind de a-i stabiliza în zonă.[3] Coloniștilor din Urziceni contele le impunea însă următoarele obligații: 30 zile de robotă pentru sesia întreagă timp de 9 ani de la colonizare, censul de 4 florini pentru sesia întreagă, nona din produsele de toamnă și primăvară, împletituri de in și cânepă, alimente; cei care aveau vite erau datori cu câte un car de lemne la Paști, Rusalii și Crăciun.[4] Dacă admitem ca obligațiile coloniștilor erau „preferențiale", e firesc ca obligațiile localnicilor să fi fost mai mari, dar nu putem preciza cuantumul acestora. Cu toate acestea, limita lor superioară nu poate depăși nivelul ce rezultă din răspunsurile la chestionarul în nouă puncte din 1772. Suntem nevoiți să admitem că nivelul obligațiilor șvabilor față de stăpân nu era considerat prea „atrăgător" de către aceștia deoarece, trei ani mai târziu, în 1724, numărul zilelor de robotă este redus succesiv la 20 și 15 zile anual. Censul se reducea la 3 florini, iar gloabele — care anterior puteau depăși 12 florini — sunt reduse sub 3 florini. Șvabii din Foieni, Moftinul Mare și Urziceni aveau obligații și la construcția colegiului piarist din Carei, în special trimiterea de zilieri.[5] Pentru acele vremuri, robota era totuși foarte scăzută: atunci când alți iobagi efectuau 104 zile, iobagii șvabi din Moftinul Mare efectuau doar 17![6] Trebuie să spunem că eforturile contelui Al. Károlyi de a mulțumi populația colonizată au fost încununate de succes doar parțial, căci, în ciuda sosirii unor noi coloniști, populația șvăbească fluctuează în continuare: în 1720, 170 de familii de pe domeniile Károlyi fug în comitatele vecine Chioar și Solnoc-Dăbâca.[7] În 1737, în timpul epidemiei de ciumă, în două luni au murit 115 persoane numai în Foieni.[8] Așezarea șvabilor în zona noastră nu a fost lipsită de conflicte între ei și populația localnică, conflicte soldate în general cu mutarea celor din urmă în alte localități.[9] Nu putem afirma că din intoleranță, precauție sau alte posibile motive, dar fapt este că șvabii solicită ca în localitățile de colonizare să nu locuiască și alte etnii.

[3] Vonház I., A szatmár megyei német telepítés, Pécs, 1931, p. 32.
[4] *Ibidem*, p. 33.
[5] *Ibidem*, pp. 36, 57, 58.
[6] Schematismus Centenarius (1804—1904), Emlékkönyv, Szatmár, 1904, p. 177.
[7] Vonház I., *op. cit.*, p. 94.
[8] Scherhaufer Albin, „Șvabii sătmăreni și bihoreni precum și germanii din Maramureș", în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928*, București, 1929, vol. II, p. 658.
[9] Vonház I., *op. cit.*, p. 185.

Conscripția fiscală din 1724 pentru comitatul Satu Mare oferă informații relativ lacunare asupra obligațiilor țăranilor față de stat. Redăm mai jos date selective pentru câteva localități din zona Carei:

Localitatea	Iobagi	Fii	Frați	Boi jug	Vaci muls	Porci	Nr. dica	Jeleri
BEREA	3	—	—	1	2	2	4½	—
BERVENI	20	—	—	21	13	42	39	—
URZICENI	52	—	—	20	34	—	82	—
CIUMEȘTI	9	3	—	15	11	14	22½	—
DOMĂNEȘTI	5	—	—	8	—	—	13½	—
CĂMIN	6	1	2	8	7	14	18½	—
CĂPLENI	16	—	—	17	13	6	36½	—

Se impune precizarea că aceste cifre trebuie luate cu rezerve, căci, pe baza experienței conscripțiilor fiscale din alte comitate, putem fi siguri că nu au fost înregistrați toți contribuabilii și nici toate animalele. În privința contribuabililor, numărul lor real poate depăși dublul cifrelor consemnate. Prima situație de natură să ridice suspiciuni asupra veridicității cifrelor o reprezintă absența jelerilor. Este improbabil să nu fi existat jeleuri, dar, din diferite motive, ei nu au fost consemnați. Numărul redus al gospodăriilor se poate explica prin: spargerea multor sate în timpul răscoalei lui Rákoczi — când mulți iobagi au fugit din cauza obligațiilor grele pentru ei — efectele invaziei tătare din 1717 care a produs pagube și a împrăștiat la rândul ei locuitorii, fuga unor iobagi colonizați, sustragerea de la conscriere. În zona Carei media animalelor pe gospodărie este sub 1, situându-se sub media pe Transilvania, care era de 1,4 la boi de jug, de 1,3 la vaci de muls și de 2,1 la porci.

Penultima rubrică (ultima poziție în original — n.n.) arată numărul unităților de calcul numite „dica" necesare pentru stabilirea sumei finale a impozitului pe fiecare localitate.[11] Încă nu cunoaștem la cât se cifra contribuția fiscală în zona Carei, dar sperăm că ea va putea fi stabilită în urma cercetărilor ulterioare. Pe baza datelor existente pentru alte conscripții și comitate putem presupune că și în zona noastră — ca și în altele — unitățile de impunere au suferit fluctuații de la o conscripție la alta și că fluctuațiile au reprezentat pârghii de intervenție economică din partea nobilimii pentru protejarea intereselor proprii: împiedicarea fugii celor mai tineri, stoparea scăderii numărului boilor de jug, atragerea jelerilor pe sesiile pustii. Fenomenul sesiilor pustii se întâlnește frecvent în zona Carei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Spre exemplu în 1734 la Căpleni erau ocupate doar 10 sesii, iar 25 erau pustii.[12] Nu putem preciza când a încetat fenomenul, dar, peste aproape 40 de ani, cu ocazia conscripției urbariale din 1772,

[10] Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond nr. 21 Comitatul Satu Mare, Conscripția din 1724, Fascicola 1, doc. 230—231/1724; Fascicola 2, doc. 307—308/1725.

[11] Vezi Wolf Rudolf, „Sistemul fiscal al comitatului Crasna în prima jumătate a secolului al XVIII-lea", în *Acta Musei Porolissensis*, IX, Zalău 1985, pp. 331—334.

[12] Vonház I., *op. cit.*, pp. 21, 81.

fenomenul dispăruse, căci la întrebarea a opta a chestionarului în nouă puncte răspunsul este invariabil: nu există sesii pustii.[13]

O altă obligație fiscală a țărănimii o reprezenta întreținerea armatei, încartiruirea și aprivizionarea militarilor, numită „portio", sursă de greutăți suplimentare, de abuzuri și umilințe pentru țărani. Pentru secolul al XVIII-lea, în arhivele sătmărene nu există documente referitoare la „portio". Abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, apar referiri la „portio" și la obligația unor comune de a trimite recruți. Astfel locuitorii din Cămin, care întreținеau permanent o parte a cavaleriei din comitat și un ofiter, au cheltuit în 1827 243 fl. și 52 creițari.[14] Pe lângă aceasta, localitatea era obligată să dea recruți, iar în caz că din diferite motive nu-i dădea, trebuie să plătească pe cineva cu o sumă mare ce se situa în jurul a 250 fl., în afară de banii pentru anii de cătănie efectuați în contul localității. Un astfel de soldat a primit din partea localității pentru cei zece ani de cătănie 616 fl. și 54 cr. Localitatea era obligată și cu „porții" în alimente, lemne și bani pentru armata din Debrețin.[15] În caz de încartiruire, suma datorată anual creștea, cum s-a întâmplat la Sanislău. Localitatea plătea anual 102 fl. și 27 cr. În 1827, cu ocazia încartiruirii, locuitorii au plătit suplimentar 71 fl. și 23 cr.[16], adică mai mult cu peste 2/3 față de ceea ce cheltuiau în mod obișnuit.

Din documentele secolului al XVIII-lea rezultă implicit și o parte a structurii sociale așa cum a fost ea surprinsă de autorii acestora. În esență existau țărani aserviți și nobili. Țăranii se diferențiau în iobagi, jeleri și „miserabiles" (săracii). Iobagii erau veșnici (ereditari) și cu liberă strămutare (libertini), iar jelerii se clasificau în „cu gospodărie" (inquilini domus habentes) și „ fără gospodărie" (subinquilini). Documentele amintesc sporadic ucenici, meseriași, intelectuali (doctori, profesori, ingineri, preoți etc.) a căror pondere în populația orașului și zonei este în creștere concomitent cu dezvoltarea economico-socială.

Nobilii cunoscuți în zonă în prima jumătate a sec. XVIII-lea erau: *Francisc Rákóczi* — cel mai mare feudal până la pacea de la Satu Mare — stăpânea domeniul Eced compus din 162 sate, printre care Moftinul Mare, Ciumești, Cămin, Foieni, Sanislău, Urziceni; *Alexandru Károlyi* — stăpânea Carei, Tiream, Căpleni (nu singur), iar după pacea de la Satu Mare devine cel mai mare feudal din zonă prin luarea în stăpânire a pământurilor ce-i aparținuseră lui Fr. Rákóczi, precum și prin cumpărare de noi posesiuni (jumătate din Petrești, jumătate din Cămin care aparținuse fiscului, ca și a satului Sânmiclăuș; *Jásztrábszky János* — stăpânea Resighea din 1720; contele *Barkoczy* stăpânea o parte din Berveni; contele *Teleki* stăpânea la Berveni și Domănești; *Kállay, Fülep, Pinkóczy, Tasnádi, Kozák*, atestați la Berveni.

Asupra relațiilor agrare din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea suntem mai bine informați, în special prin exploatarea documentelor de arhivă referitoare la conscripția și reglementarea urbarială din 1772—1774. Documentele ajunse până la noi ne permit reconstituirea cu mult

[13] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond cit., *Conscriptio urbarialis Reszege*; Arhivele Statului Satu Mare, Fond Tribunalul județean Satu Mare, Acte urbariale, dos. 518, 528, 529, 887, 897, 1355, 1533, 1741.

[14] Arhivele Statului Satu Mare, fond cit., dos. 518.

[15] Fond cit., dos. 519.

mai mare exactitate a relațiilor dintre țărani și „proprietari" în sfertul de veac anterior conscripției și conturează trăsăturile generale ale perioadei de până la 1848.

Nu insistăm aici asupra interesului statului austriac de a interveni în reglementarea raporturilor dintre țărani și nobili, căci acest interes a făcut obiectul unor cercetări sistematice ale regretatului academician D. Prodan.[17] Nu vom reproduce nici cele nouă puncte ale „chestionarului" din 1772, căci ele sunt deja cunoscute.[18]

Din răspunsurile la primele două puncte rezultă că în zona Carei regula generală era inexistența urbariului. În localitățile Tiream, Căpleni, Cămin, Ghenci, Sanislău nu existau nici urbariu nici contract, obligațiile fixându-se după nevoile nobilului, după obiceiul locului sau pe bază de înțelegere prealabilă.[19] La Moftinul Mare, Foieni și Urziceni baza obligațiilor țărănești o reprezenta scrisoarea-contract din 1724.[20] La Petrești, contele Károlyi Antal întocmise în 1751 un urbariu pentru supușii săi, iar în 1754 și 1755 alți stăpâni vor încheia contracte cu supușii lor.[21] În ciuda existenței acestor contracte stăpânii fixau obligațiile după bunul lor plac ca la Petrești[22] și Resighea,[23] în cea din urmă existând — după declarațiile țăranilor — o scrisoare urbarială de prin 1745, ulterior pierdută. În Ghenci abia în 1770 doi nobili (Marta Balog și Sigismund Batizy) încheiau contracte.[24] În general deci nu existau nici urbarii nici contracte, iar acolo unde acestea din urmă existau, nu erau respectate. Momentul introducerii obligațiilor existente în vremea conscripției este diferit nu numai în funcție de stăpân sau de sat, ci și în funcție de situația de iobag veșnic sau cu drept de strămutare (coloni libera migrationis). La Sanislău iobagii ereditari (coloni perpetua obligationis) daclară că „obiceiul" exista de când își amintesc, pe când ceilalți iobagi declară că au obligațiile respective doar de 24 de ani.[25] La Tiream obligațiile din momentul conscripției datau de circa 12 ani (de prin 1760).[26] Răspunsurile la al treilea punct al chestionarului ne dau posibilitatea de a observa principalele obligații față de nobil (robota și censul) precum și structura socială a țărănimii, în cadrul căreia existau stratificări care pot fi mai bine evidențiate pe baza răspunsurilor la punctele 5 și 6. Ele arată mari deosebiri chiar între membri ai aceleiași categorii sociale. La *Căpleni* iobagii veșnici ai contelui Károlyi sunt datori să presteze 52 zile robotă cu vitele sau cu brațele; cei cu vite plăteau un cens de 3 fl. și 12 cr., iar cei fără vite 1 fl. și 36 cr., în

[16] Fond cit., dos. 1536.

[17] Vezi Prodan David, Răscoala lui Horea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, vol. I, pp. 47—54; *idem*, Problema iobăgiei în Transilvania 1700—1848, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, p. 30.

[18] Vezi Zora Belean—Ioan Belean, în *Satu MareStCom.*, VII—VIII, 1986—1987, pp. 185—189.

[19] Arhivele Statului Satu Mare, fond cit., dos. 1741, 529, 897, 1533, 518.

[20] Vezi supra, nota 5.

[21] Arhivele Statului Satu Mare, fond cit., dos. 1355.

[22] *Ibidem.*

[23] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond cit., Conscriptio urbarialis Reszege.

[24] Arhivele Statului Satu Mare, fond cit., dos. 897.

[25] Fond cit., dos. 1533.

[26] Fond cit., dos. 1741.

timp ce iobagii veșnici ai lui M. Bagossy nu plăteau cens și prestau robota în funcție de nevoile stăpânului. Iobagii cu drept de strămutare ai contelui Károlyi prestau 15 zile atât cu vitele cât și cu brațele și plăteau un cens de 3 fl. și 12 cr., în timp ce aceia ai lui M. Bagossy prestau robota după necesități și plăteau 3 fl. cens. Jelerii cu gospodărie ai lui Károlyi nu aveau obligații în muncă dar plăteau un cens de 1 fl. și 36 cr. în timp ce jelerul lui Bagossy nu avea obligații nici în muncă nici în bani. Fără obligații în muncă și bani erau jelerii fără gospodărie (subinquilini) ai ambilor nobili.[27] La *Foieni* pe pământurile singurului stăpân, contele Károlyi, fiecare iobag cu drept de strămutare plătește 3 fl. și 12 cr. cens, prestează 15 zile robotă, dă o găină, 12 ouă, o bucată de unt (itze)/vacă, un stânjen de lemne tăiate din pădurea stăpânului, cei cu vite fiind obligați să le și transporte la curte, 2 funți de împletitură din cânepa stăpânului; jelerii dau 1 fl. și 36 cr. cens, prestau 7 zile jumătate robotă, dau o găină, 6 ouă și o bucată de unt/vacă. Aceste obligații au fost acceptate benevol de către locuitori.[28] La *Ghenci* unii dintre iobagi și jeleri prestează obligațiile în muncă fie cu vitele fie cu brațele, pe baza unei înțelegeri prealabile cu stăpânul; alții își răscumpărau robota cu 7 fl. Cei mai mulți nobili solicitau robota după bunul lor plac.[29] La *Petrești* iobagii cu drept de strămutare se înțelegeau verbal cu stăpânii în privința robotei și plăteau un cens de 3 fl.; unii își puteau răscumpăra robota și dările cu 20 fl. anual.[30] La *Sanislău* iobagii veșnici datorau stăpânului A. Károlyi robota de 52 de zile și censul de 3 fl. și 12 cr., o găină, 12 ouă, o bucată de unt/vacă, 1 stânjen de lemne tăiat din pădurea stabilită; aceleași obligații le aveau și iobagii cu drept de strămutare, cu excepția robotei care era stabilită la 26 de zile anual fie cu vitele, fie cu brațele; jelerii cu gospodărie datorau 13 zile de robotă, 51 cr. cens, iar cei care aveau vaci câte o măsură de unt/vacă.[31] La *Tiream* unde singurul stăpân era contele Karolyi, iobagii veșnici efectuau zilele de robotă după bunul plac al stăpânului și plăteau 1 fl. cens; iobagii cu drept de strămutare datorau 26 zile cu vitele și brațele și 3 fl. și 12 cr. cens; jelerii cu gospodărie plăteau cens 1 fl. și 36 cr. și prestau 13 zile robotă; ca o excepție în zonă, jelerii fără gospodărie prestează 3 zile robotă.[32] O altă excepție în zonă o reprezentau jelerii cu gospodărie de la Căpleni care nu prestau robota.

Din cele de mai sus se poate observa situația privilegiată a satelor svăbești unde robota era de numai 15 zile în comparație cu alte sate ale aceluiași stăpân. În zonă nu se practica răscumpărarea robotei decât la Ghenci și Petrești. Factorul decisiv l-a constituit voința stăpânului nu capacitatea de plată a țăranului, căci altfel nu putem explica de ce își răscumpără robota țărani dintr-un sat mai sărac și nu o face nici un țăran dintr-un sat mai înstărit, de exemplu Foieni.

---

[27] Fond cit., dos. 529.
[28] Fond cit., dos. 887.
[29] Fond cit., dos. 897.
[30] Fond cit., dos. 1355.
[31] Fond cit., dos. 1533.
[32] Fond cit., dos. 1741.

Răspunsurile la punctul al patrulea oferă o imagine coerentă asupra calității pământului arabil (în general bun, fertil, dar pe alocuri nisipos sau inundabil), culturilor agricole, fâneței, păşunii, apei pentru vite, viei, lemnelor de foc şi de construcție, apa pentru muiatul cânepii, mori, târguri, păduri, grădini, livezi. În general păşunile erau neîndestulătoare fânețele slab productive, lipsea lemnul de construcție şi nu erau cantități suficiente de lemn de foc, drumurile spre târguri nu erau bune toamna şi primăvara. Pentru mori plăteau răscumpărarea monopolului senioral al morăritului: Sanislăul 1 fl.[33], iar Căminul 7 fl. şi 12 cr., adică aproape jumătate din venitul anual al celor două mori seci, ce se cifra la 16 fl., restul utilizându-se pentru întreținerea şcolii şi a cantorului;[34] nefiind aşezată pe drumul național, aceasta din urmă comună era scutită de cărăuşia lungă. Pământul din Cămin trebuia îngrăşat la fiecare trei ani, iar pentru semănăturile de toamnă arau de trei ori.[35]

Răspunsurile la punctul al şaptelea evidențiază perceperea nonei din toate produsele câmpului indiferent dacă se aflau pe sesie sau în afara acesteia şi faptul că țăranii mai dădeau şi dijma regală.[36] Desigur că şi aici existau diferențe de la un stăpân la altul şi de la o localitate la alta, dar ele sunt nesemnificative. La *Petreşti* iobagii contelui Károlyi îşi puteau răscumpăra dijma cu zile de seceriş, potrivit urbariului.[37] La *Căpleni* şi *Tiream* pentru vama podului de la Moftinul Mare şi a târgului din Carei țăranii erau datori să presteze stăpânului 3 zile de munci manuale (coasă), iar cei din Sanislău efectuau 4 zile de coasă în contul aceloraşi vămi.[38]

Al cincilea punct al chestionarului se referea la constitutivul sesiei. Redăm în continuare răspunsurile cele mai semnificative. La *Căpleni* mărimea lotului de arător era de 18 măsuri de Pojon (în continuare prescurtat „m.P." — n.n.) pe domeniul lui A. Károlyi, iar la ceilalți trei stăpâni varia între 10 şi 18 m.P. Întinderea fâneței — exprimată în cosaşi — era de 6 pe pământurile lui Károlyi şi I. Bagossy, între 6 şi 8 la iobagii veşnici ai lui M. Bagossy, între 3 şi 7 la iobagii cu drept de strămutare ai lui M. Bagossy şi ai văd. lui I. Horánszky; pe pământurile lui M. Bagossy loturile se împărțeau anual, cei cu vite primind loturi mai mari decât cei fără vite. La *Foieni* lotul de arător era aproximativ egal, variind nesemnificativ între 40 m.P. la 62 de iobagi şi 41 m.P. la 12; 72 dintre iobagi mai aveau în folosință câte 20 m.P. în „praedio Kide" (fostul sat Chidea, deja pustiu în 1719 — n.n.); întinderea fâneței era egală: 3 cosaşi fiecare; 73 dintre iobagi aveau diferite suprafețe de vie între 1 şi 4 săpători, majoritatea având vii de 3—4 săpători. La *Ghenci* loturile de arător variau între 3 şi 16 m.P. şi se reîmpărțeau anual; fâneața varia între 3 şi 7 cosaşi. La *Petreşti* loturile de arător erau diferite ca mărime: 69 dintre iobagii lui A. Károlyi dispuneau de 39 m.P. unul de numai 18 m.P.; toți iobagii succesorilor lui

[33] Fond cit., dos. 1533.
[34] Fond cit., dos. 518.
[35] *Ibidem.*
[36] Fond cit., dos. 529, 887, 897, 1355, 1533, 1741.
[37] Fond cit., dos. 1355.
[38] Fond cit., dos. 529, 1741, 1533.

Csomaközi foloseau 60 m.P., cei ai văd. lui Fr. Bagossy — 58, cel al văd. lui I. Sullyok 24 și 1/2 m.P., cel al văd. lui L. Santai — 78, cei ai lui D. Racz — 42, iar cel al lui St. Uray jun. — 74 m.P. La *Sanislău* loturile cuprindeau aproximativ 38 m.P. arător, indiferent de mărimea gospodăriei, iar fâneața varia între 4 și 8 cosași. La *Tiream* loturile de arător ca și întinderea fâneței erau egale indiferent de mărimea gospodăriei: 34 m.P. și respectiv 7 cosași. La *Resighea* media pe iobag era de 34 m.P.[39]

Al șaselea punct învestighează numărul de zile efectuate, la ce fel de activități, cu câte vite precum și dacă se calcula durata deplasării la și de la locul activității. Regula generală era de a ara cu 4 vite, iar durata deplasării nu se socotea; numărul zilelor lucrate era foarte diferit de la un stăpân la altul.[40]

Al nouălea punct ne oferă informații asupra stratificării țărănimii. În 12 localități din zona noastră (Berveni, Carei, Cămin, Căpleni, Foieni, Moftinul Mare, Moftinul Mic, Petrești, Sanislău, Sânmiclăuș, Tiream, Urziceni) se înregistrau 111 iobagi veșnici, 1 193 iobagi cu liberă strămutare, 452 jeleri cu gospodărie și 195 jeleri fără gospodărie, în total 1951 persoane populație urbarială înregistrată. Se orbservă numărul redus de iobagi veșnici, care reprezentau 8,43% din totalul iobagilor și 5,69% din totalul celor înregistrați. Împreună, iobagii reprezentau 66,83% din totalul populației urbariale, fapt deloc neobișnuit. Existau și localități unde ponderea iobagilor era mult peste media zonei: Tiream (88%), Petrești (97%) și Sânmiclăuș (100%)! — aceasta din urmă deci nu avea jeleri. Localitatea Berveni iese în evidență prin numărul mare de iobagi veșnici (51) din totalul pe localitate (68), ponderea primilor fiind de 75% pe Berveni și de 45,90% în totalul iobagilor veșnici din anterior enumeratele 12 localități.

După încheierea conscripției statul austriac a introdus reglementarea urbarială din 1774. Nu vom insista asupra domeniilor în care reglementarea intervine mai ales în raporturile dintre țărani și stăpânii de pământ, deoarece ele sunt binecunoscute specialiștilor.[41] Urbariile din 1774 în zona Carei pot fi exemplificate prin câteva localități reprezentative. La *Căpleni,* localitate încadrată în clasa a doua, sesia întreagă s-a stabilit la 28 iugăre arător și 12 iug. fâneață. Dar din totalul de 62 iobagi (din care 6 veșnici) unul singur deținea 2/8 sesie, ceilalți fiecare câte 3/8 de sesie, în total 19 5/8 sesii întregi. Totalul suprafețelor se ridica la circa 770 iug. din care cam 500 arător și restul fâneață. În intravilan iobagii dețineau între 1/4 și 2 m.P. Cei cu 1/2 și 1/4 m.P. au primit în completare 1/4 sau 1/2 iug. Arătorul era identic la toți iobagii contelui Karolyi (9 iug.), la ceilalți stăpâni întinderea acestuia variind între 5 și 9 iug. La fâneață iobagii lui Karolyi dețineau 6 iug., iar cei ai celorlalți stăpâni între 3 și 8 iug. Robota se fixa la 19—20 de zile pe an cu vitele sau 38—40 de zile cu brațele. Nona se dădea din toate produsele exceptând inul și cânepa. Censul era fixat la 1 fl. În locul lemnelor iobagii erau obligați la predarea a 5 snopi de trestie. Cei

[39] Fond cit., dos. 528, 887, 897, 1355, 1533, 1741, 1477.
[40] Fond cit., dos. 529, 887, 897, 1355, 1533, 1741.
[41] Vezi Prodan David, Răscoala lui Horea, vol. I, pp. 51—52.

patru jeleri cu casă erau obligați la 18 zile robotă și 1 fl. cens, iar cei cinci jeleri fără gospodărie erau obligați la 12 zile robotă fără a plăti cens. Țăranii mai aveau dreptul de a cârciumări vinul între Sânmihai și Crăciun.[42] La Moftinul Mare cei 114 iobagi dețineau 131 14/16 iug. în intravilan ca urmare a mărimii echilibrate a sesiilor. Cea mai mică sesie internă era de 1 și 8/16 iug., iar cea mai mare de 1 și 12/16 iug. La fel de echilibrat erau repartizate cele 1 332 și 6/16 iug. de fâneață, fiecărui iobag revenindu-i între 11 și 4/16 iug. și 11 și 8/16 iug. În repartizarea celor trei câmpuri, diferențele sunt infime. La câmpul I fiecare iobag dispunea de 8 și 12/16 iug.; la al II-lea câmp reveneau 8 și 10/16 iug, de iobag, iar la cîmpul al III-lea suprafețele variau între 8 10/16., și 8 și 12/16 iug. de iobag. Fiecare iobag deținea 39., inclusiv intravilanul. În total cele trei câmpuri aveau o suprafață de 2 964 iug.: 997 și 8/16 câmpul I, 983 și 4/16 al II-lea câmp, câmpul al treilea fiind egal ca suprafață cu cel de-al doilea. În total iobagii foloseau 4 416 iug. Censul pe sesie era de 3 fl., comuna plătind 361 fl. Posesiunile dominale se compuneau din aproape 434 iug. arător, 313 iug. fâneață, 93 iug. pădure în total 844 și 3/16 iug. Pe lângă posesiunile iobăgești și dominale mai existau posesiuni comune. Acestea totalizau 1 618 iug. din care pășune 1 045, restul fiind ocupat de vii, livezi, prunet. Adunând și cele 28 iug. pământ parohial obținem suprafața totală de 6 937 iug.[43] La *Foieni*, sat de colonișți șvabi, nici un iobag nu avea sesie întreagă. Cei 74 de iobagi cu liberă strămutare dețineau 6/8—7/8 de sesie, în total fiind 57 de sesii și 4/8. Iobagii foloseau aproape 1 917 iug. arător și 222 iug. fâneață, pentru care datorau câte 45 de zile cu vitele sau 90 de zile cu brațele (cei cu 6/8 de sesie, căci cei cu 7/8 de sesie datorau cu o zi mai mult). Cei 92 de supuși — între care se încadrau și cei 18 jeleri cu gospodărie — datorau 92 fl. cens și un total de 3 321 zile robotă cu vitele sau 7 002 zile cu brațele anual.[44] În *Tiream* cei 88 de iobagi — din care 4 veșnici — ai contelui Károlyi dețineau 54 de sesii, 188 și 1/2 m.P. intravilan, 1 236 și 3/16 iug. arator, 601 iug. fâneață, pentru care datorau anual 2 855 zile cu vitele sau 5 878 zile cu brațele și un cens de 88 fl. Cei mai mulți iobagi dețineau 5/8 de sesie, doar 4 dintre ei deținând 1/8 de sesie. O sesie de 5/8 a unui iobag veșnic se compunea din 17 și 4/16 iug. arător, 7 iug. fâneață, la care se adăugau 3 m.P. intravilan. Pentru aceasta țăranul era obligat la 34 și 8/38 zile anual cu vitele sau 68 și 8/19 zile cu brațele, nonă din toate produsele inclusiv cânepă și in, 1 fl. cens, 100/152 măsuri de unt/vacă, 1 și 24/76 cocoși, 1 și 24/76 pui, 7 și 34/38 ouă. Iobagii cu liberă strămutare erau în aceeași situație cu excepția intravilanului (între 2 și 3 m.P.) și a zilelor de robotă (33 și 34 pe an). Cei 4 jeleri datorau câte 18 zile de robotă.[45]

La nivelul întregii zone Carei, în 13 localități (Berveni, Carei, Cămin, Căpleni, Foieni, Moftinul Mare, Moftinul Mic, Petrești, Resighea, Sanislău, Sânmiclăuș, Tiream, Urziceni) fărâmițarea sesiilor este evidentă, fără a fi totuși la fel de accentuată ca în Transilvania: 1 sesie de 8/8, 126 sesii de 7/8, 145 sesii de 6/8, 301 sesii de 5/8, 313 de 4/8,

[42] Arhivele Statului Satu Mare, fond cit., dos. 527.
[43] Fond cit., dos. 1190, f. 22—27.
[44] Fond cit., dos. 886.
[45] Fond cit., dos. 1745.

212 de 3/8, 145 de 2/8 și 108 de 1/8. Țărănimea înstărită avea o pondere ridicată în totalul populației iobăgești, de peste 20%. Peste 60% reprezentau țăranii cu sesie medie, iar cei cu pământ puțin formau doar sub 19%. În categoria țăranilor cu pământ puțin trebuie să includem și jelerii iar în acest caz categoria devine mai numeroasă și astfel ponderea săracilor în populația urbarială a zonei se ridică la peste 40%. Ponderea cea mai mare a țărănimii cu sesie medie se întâlnește în localitățile: Resighea — 52 (100%), Cămin — 66 (88%), Tiream — 84 (84%), Sanislău — 125 (68,30%). În cifre absolute orașul Carei se situa pe primul loc, cu 201 țărani cu sesie medie, dar aceștia nu reprezentau decât 22,71% din totalul populației urbariale.[46]

În sec. al XVIII-lea, jelerii nu erau încă o categorie închisă aflată la discreția feudalilor. Ei puteau folosi pășunea comunală iar unii posedau mici suprafețe de teren arabil și fâneață, cei cu gospodărie având și puțin intravilan. Jelerii din Carei posedau în total 150 și 7/8 m.P. intravilan, 70 iug. arator și 97 iug. fâneață. Dintre jelerii din Căpleni, doar unul singur deținea 1/2 m.P. intravilan, 18 jeleri din Foieni aveau fiecare 1/8 m.P. intravilan (total 2 și 2/8 m.P.) și 1 și 3/8 iug. arător. Jelerii din Moftinul Mare dețineau 1 și 3/8 m.P. intravilan, 2 și 6/8 iug. arător, 2 și 6/8 iug. fâneață 3 jeleri din Tiream aveau împreună 3 și 4/8 iug. arător, iar cel de-al patrulea un iugăr de fâneață. La Petrești un jeler stăpânea 1 m.P. intravilan, iar la Sanislău numai 5 dintre jeleri posedau foarte puțin intravilan, restul neavând nimic. Cum era normal, jelerii fără gospodărie nu dețineau teren.

Reglementarea din 1774 i-a obligat pe jelerii cu gospodărie la 18 zile robota și 1 fl. cens, iar pe cei fără gospodărie la 12 zile robotă anual. Prin individualizarea, separarea pământului iobăgesc de cel alodial, stăpânii nu au mai putut dispune în mod nelimitat de pământurile urbariale, astfel că ea e reprezentat un progres comparativ cu situația anterioară. Totuși, reglementarea nu a putut împiedica abuzurile stăpânilor sau ale slujbașilor acestora, abuzuri de a căror existența putem fi siguri în ciuda tăcerii documentelor (cu excepția celui menționat la nota 2) deoarece le întâlnim pe domeniul Ardud al contelui Károlyi.[47]

Sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. XIX aduc unele schimbări în viața zonei, care cunoaște o ascensiune demografică rapidă, stimulată de un complex de factori ce se potențează reciproc. Impactul social-economic al pătrunderii tot mai accentuate a relațiilor capitaliste în agricultură prin angrenarea atât a gospodăriei nobiliare cât și a celei țărănești în producția pentru piață a fost resimțită și în zona Carei. În perioada de cincizeci de ani dintre 1774 și conscripția din 1827—1828 au crescut populația urbarială, cea iobăgească, numărul jelerilor și subjelerilor — care s-a dublat —, numărul sesiilor și suprafața lor, s-au extins munca în parte și munca în schimbul unei plăți stabilite dinainte, sistemul arendării. Cu excepția satelor șvăbești exista o tendință generală de creștere a numărului iobagilor, iar în condițiile unor obligații grele dar clare iobagul s-a văzut nevoit să recurgă la defrișări fără a întâmpina opoziția stăpânilor interesați la rândul lor în mai

[46] Vezi Ioan Török, *Satu MareStCom.*, VII—VIII, 1986—1987, pp. 193—199.
[47] Dulgău Bujor, în *Satu MareStCom.*, VII—VIII, 1986—1987, pp. 217—218.

bună valorificare a suprafețelor. Creșterea sesiilor și a mediei acestora a anihilat sporul demografic în majoritatea localităților zonei, scăderi constatându-se doar la Berveni, Moftinu Mic și Tiream, dar la prima și la a treia s-au produs colonizări importante în intervalul mai sus menționat. La Cămin, creșterea — de aproape 19 sesii și de 25% a mediei — ar fi fost și mai semnificativă dacă balta Eced n-ar fi inundat o parte a hotarului tocmai în această perioadă; la Resighea extinderea pământului iobăgesc s-a făcut în dauna fânețel care s-a micșorat cu circa 300 iug.[49]

Cele mai spectaculoase creșteri ale numărului sesiilor s-au produs la Urziceni (de la 63 la 135), Carei (de la 145 la 229), la Moftinul Mare (de la 73 la 112), Sanislău (de la 54 la 106). Cele mai mari creșteri ale mediei sesiilor s-au semnalat la Urziceni (de la 0,72 la 1,55), Foieni (de la 0,77 la 1,23), Sanislău (de la 0,39 la 0,85) și la Moftinul Mare (de la 0,66 la 1,00). Eforturile țăranilor de a câștiga cât mai mult prin extinderea suprafețelor au primit o lovitură puternică prin devalorizarea monetară din 1811, în urma căreia s-a spulberat o mare parte din agoniseală.[49]

Înaintea revoluției de la 1848 situația țărănimii devine din ce în ce mai dificilă datorită creșterii populației urbariale pe fondul posibilității tot mai mici de mărire a suprafețelor cultivate pentru propriile necesități. Stăpânii nu mai permit iobagilor să defrișeze terenuri, preferând munca jelerilor pentru exploatarea moșiilor în regie proprie. Ca urmare, suprafața sesiilor nu mai crește ci se fărâmițează, iobagii asigurându-și traiul cu tot mai mare greutate. O situație și mai grea o aveau jelerii care posedau foarte puțin pământ sau nu posedau de loc. Sunt edificatoare exemplele de la Resighea (unele din 14 jeleri, 12 dețineau sub 1 iug.), Sanislău (unde mai mulți jeleri nu aveau nici un lot), Ciumești și alte sate din zonă unde situația era identică.[50]

Robota și censul au rămas neschimbate față de 1774, în schimb jelerii au fost obligați să lucreze 20—30 de zile anual stăpânului pentru o plată fixă dinainte stabilită. La acestea se adăugau comasările care în zona Carei vor reprezenta principala sursă de tensiuni între țărani și stăpâni până la reforma agrară din 1921, deoarece sub pretextul delimitării părții alodiale și a celei urbariale din întreaga suprafață de pășuni și păduri folosite în comun de țărani și nobili, nobilii încercau să pună mâna pe pământurile cele mai bune, înșelându-i sau chiar furându-i pe țărani. Cu ocazia comasărilor pământul comunelor s-a împărțit în cinci părți: I — loturi interioare, II — arător de bună calitate, III — fânețe, IV — pășuni și fânețe din pământuri de calitate mai slabă, V — păduri. Din acest moment suprafața fiecărui deținător s-a măsurat în același loc, dând posibilitatea ca nobilii să ocupe pământurile cele mai bune. La Ciumești fiecare deținător avea pământuri în trei locuri: arabil, teren nisipos, fâneață. Stăpânii au împărțit pășunile și pădurile din hotarul comunei între ei, iar iobagii și jelerii foloseau în comun pășunile urbariale. Comasările au fost deci favorabile

[48] Vezi Ioan Török, *op. cit.;* Arhivele Statului Satu Mare, Fond cit., dos. 518, 657, 887, 1477, 1536, 1741.

[49] Scherhaufer Albin, *op. cit.*, p. 654.

[50] Arhivele Statului Satu Mare, Fond cit., dos. 661, 667, 668, 658, 1536, 1480.

marii proprietăți pregătind condițiile exploatării de tip capitalist a acesteia. Nedispunând de animale și inventar agricol mort, marea proprietate era încă exploatată în vechiul sistem, o parte fiind dată iobagilor în folosință iar cealaltă administrată în regie proprie și lucrată de iobagi cu vitele și inventarul lor agricol în contul robotei. Prima jumătate a sec. XIX cunoaște și folosirea pe scară tot mai largă a muncii salariate și arendarea pământului, stabilindu-se și tarife oficiale pentru arendare în funcție de calitatea acestuia: 1 iug. cls. I — 30 cr., 1 iug. cls. II — 24 cr., fâneață — 19,5 cr., 1 iug. cls. III — 12 cr. În funcție de felul muncii și de efortul solicitat varia și valoarea zilei de muncă, la coasă plătindu-se 20 cr.[51]

Mutațiile intervenite în relațiile agrare în prima jumătate a sec. XIX lasă să se întrevadă direcțiile ulterioare ale evoluției lor pe calea moșierească de transformare a proprietății funciare feudale în proprietate de tip capitalist, cu toate contradicțiile, tensiunile și durerile inerente acestui proces istoric. Un moment de referință în dezvoltarea procesului respectiv l-a constituit revoluția de la 1848, prin deschiderea acțiunii de lichidare a relațiilor feudale.

La începutul revoluției din 1848 zona Carei a fost frământată de acțiuni țărănești ce au alarmat autoritățile. În mai multe locuri se manifestau nemulțumiri, se refuza prestarea robotei, țăranii considerând ca fiind ale lor curțile, grădinile, pruneturile, pe aceste considerente nepermițând stăpânilor intrarea în locurile respective, nu se mai plăteau impozitele, pornirea împotriva domnilor de pământ fiind manifestă. Cele mai multe nemulțumiri erau legate de comasările efectuate înainte de revoluție, țăranii dorind revenirea la situația anterioară comasărilor și, dacă nu era altă posibilitate, intenționau reocuparea propriilor pământuri. Cei din Moftinul Mic au și trecut la acțiune și au astupat șanțurile care înconjurau pământurile nobiliare comasate în 1847, când țăranii primiseră o puternică lovitură economică deoarece li se luase fântâna pentru adăpat vitele și singurul teren potrivit pentru pășune din hotarul lor. Reluarea terenurilor pierdute de țărani cu ocazia comasărilor a fost cauza mai multor acțiuni țărănești la Resighea, Sanislău, Vezendiu, Ciumești, acțiuni ce s-au soldat cu zeci de arestări: 36 din Sanislău, 14 din Resighea, 12 din Ciumești, 11 din Vezendiu. Arestații — aproape toți români — au fost duși la închisoarea din Carei, puși în fiare și siliți să lucreze pe moșia contelui Gy. Károlyi. Autoritățile se temeau de o ridicare românească pe baza considerațiilor că locuitorii români erau cei mai nesupuși: „s-a putut constata de la început o mai mare agitație, anarhie și nesupunere printre locuitorii de națiune română". Autoritățile sperau să potolească agitațiile pe cale pașnică dar nu excludeau reprimarea *manu militari*, exprimând opinia că la sate numai armata poate menține ordinea.[52]

[51] Arhiva Parohiei reformate Berea, Cronica Ciumeștilor; Arhivele Statului Satu Mare, fond cit., dos. 1536.

[52] Vezi Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania, Ed. Academiei R.S.R., București, 1977, vol. I, 2 martie—12 aprilie 1848, pp. 298—299, 352—356, 462—463; Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române, C, Transilvania, 12—29 aprilie 1848, Ed. Academiei R.S.R., București, 1979, pp. 190—191, 284—286; Radosav Doru, „Cărturarul sătmărean Moise Sora Novac și revoluția de la 1848", în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, XXI, 1978, p. 104.

Revoluția a fost înfrântă dar problema proprietății asupra pământului a rămas, iar învingătorii deveniți conștienți de necesitatea rezolvării ei au găsit o soluționare în conformitate cu intereselor, fără a rezolva toate aspectele problemei, soluționare concretizată în patentele imperiale din 1853 și 1854.

Pentru comitatele vestice s-a ridicat o problemă în plus față de Transilvania propriu-zisă, aceea a pământurilor „remanențiale" Interesul Curții de a ridica numărul sesiilor impozabile a determinat declararea lor ca urbariale. Interesul stăpânilor de pământ era acela de a folosi munca gratuită a țăranilor și, ca urmare, dispozițiile imperiale au fost încălcate, pământurile remanențiale fiind monopolizate de unii mari proprietari și date în folosință unor țărani cu pământuri alodiale. Fiindcă legea din 1848 stabilise urbarialitatea acestor pământuri țăranii încercau să le ia în proprietate fără răscumpărare personală. După apariția patentei unele sate au reușit să-și răscumpere obligațiile pentru pământurile remanențiale. Ceea ce a provocat nemulțumiri și multe procese a fost faptul că în unele cazuri moșierii au contestat caracterul urbarial al acestor pământuri. În zona Carei întâlnim ambele situații. La Tiream cartea funciară consemna la 10 aug. 1863 pământurile remanențiale în suprafața de 384 iug. și 732 st. pătrați alături de cele 70 și 7/8 foste sesii urbariale. La Moftinul Mare, contele Károlyi Lajos pretindea că pământurile remanențiale trebuiau considerate ca alodiale, argumentând că pentru unele pământuri remanențiale locuitorii au plătit numai arenda, în timp ce pentru pământurile urbariale au plătit cens, nona și dijmă regală. El a folosit ca argument și o hotărâre din 1809 care stipula că pământurile remanențiale rămâneau stăpânului până la plata arendei restante de către țărani. Țăranii în schimb erau atât de convinși de dreptatea lor încât, în perioada 1850—1852, în disperare de cauză s-au adresat prin memorii chiar împăratului Franz Iosif. Problema a trenat până în deceniul următor, când cele 654 iug. pământuri remanențiale sunt consemnate separat în tabelul cu moșiile și proprietățile existente în Moftinul Mare la 1866.

Astfel de situații creau sau amplificau nemulțumirile și contradicțiile dintre foștii iobagi și jeleri urbariali pe de o parte și moșieri pe de alta. Contradicții existau și între jelerii alodiali și moșieri datorită faptului că primii n-au fost nici eliberați nici împroprietăriți. În zona Carei numărul jelerilor alodiali reprezenta 45—50% din numărul jelerilor urbariali. La Vezendiu însă, numărul jelerilor neurbariali întrecea cu mult numărul celorlalți jeleri (60 fata de 25). Jelerii neurbariali posedau împreună ridicola suprafață de 2 iug. și 389 stânjeni². La Tiream numărul jelerilor era de 13, iar al jelerilor urbariali de 59. Așa cum a fost și înainte de revoluția din 1848, comasările au reprezentat în continuare focare de încordare a relațiilor dintre țărani și moșieri. Legile economice ale exploatării capitaliste cereau comasarea pământurilor dar țăranii, care simțiseră pe propria piele „avantajele", se opuneau cu înverșunare. Rezistența lor a făcut ca lucrările de comasare să se desfășoare extrem de greu, în ciuda insistențelor principalilor interesați: marii proprietari și țăranii înstăriți. Nici legile referitoare la comasări nu au putut grăbi ritmul acestora decât prin impunerea lor de către stat. La Moftinul Mare comasările s-au încheiat în 1866, la Re-

sighea în 1886, iar la Domănești în 1910![53] În general însă în zona Carei nu s-au produs manifestări violente care să facă necesară intervenția forțelor de ordine cum s-a întâmplat în Transilvania.

Problema cea mai importantă era proprietatea funciară a țărănimii și în acest domeniu se manifestau inechități flagrante în ciuda faptului că măcar terenurile urbariale și alodiale se cunoșteau cu precizie. Acolo unde apăruseră probleme referitoare la caracterul urbarial sau alodial al pământului s-au declanșat procesele urbariale, care au reprezentat o etapă importantă și necesară, în condițiile date, a procesului de transformare a proprietății feudale în proprietate burgheză. Reglementarea problemelor urbariale s-a efectuat în mai multe moduri: Petrești — acord al părților (foștii proprietari și foștii iobagi) în fața tribunalului privind separarea bunurilor la 30 aug. 1862; procese îndelungate ca la Domănești unde se declanșase încă în 1836 și s-a încheiat reglementarea abia în 1873, iar comasarea s-a făcu după o altă perioadă de memorii și procese între 8 mart. 1901 și 16 aug. 1910; la Ghenci 1850—1860. La Foieni contele Károlyi Gy. a intentat proces foștilor urbarialiști pentru a primi despăgubiri în schimbul pământurilor pierdute (15 mart. 1856 — 30 iul. 1863). Aproape opt ani a durat procesul intentat de contele Károlyi Gy. celorlalți proprietari din Sanislău (nov. 1861 — apr. 1869). După stabilirea caracterului urbarial sau alodial al pământului, principalele probleme au devenit segregările de păduri și pășuni (separarea bunurilor) și comasările de loturi dispersate.[54] Pentru a ne forma o imagine asupra structurii proprietății funciare în a doua jumătate a sec. XIX se impun exemplificări. La Petrești proprietatea funciară prezintă caracteristici specifice localităților șvăbești din zonă: repartizarea relativ echilibrată a suprafețelor, numărul redus și relativ constant al proprietarilor, suprafața relativ mare în comparație cu satele din zonă. 97 de țărani stăpâneau 60 și 7/8 foste sesii urbariale în suprafață de 3 316 219 st.^{2}, din care în intravilan 143 iug. 699 st.^{2} și arabil 2 856 iug. Proprietățile măsurau între 27 și 35 iug. 81 de țărani aveau proprietăți de 28—29—30 iug., 4 dețineau suprafețe de 27 iug. unul singur având numai 15 iug., în timp ce 11 posedau proprietăți de peste 30 iug. Foștii iobagi mai stăpâneau 324 iug. pășune și 94 iug. de pădure. Dacă situația foștilor iobagi se prezenta relativ satisfăcătoare, nu același lucru se poate spune despre cei 21 de jeleri care posedau în total 7 iug. în intravilan. Învățătorul romano-catolic, parohiile romano-catolică și reformată mai stăpâneau în total 6 iug. 679 st.^{2} intravilan și 114 iug. arabil. Mari proprietari în comună erau Károlyi, deținător a 666 iug. și Dégénfeld care avea 200 iug.[55]

La Vezendiu situația proprietății funciare s-a reglementat după procesul urbarial care s-a terminat relativ repede (după 2 ani) printr-un acord încheiat la 25 aug. 1858 între contele Károlyi István și foștii iobagi în privința comasării pământurilor, separării pășunii și dotării bisericii greco-catolice din sat cu o sesie. La 11 iunie 1860 înaintea separării pă-

[53] Arhivele Statului Satu Mare, fond cit., dos. 1748, f. 85, dos. 1190, f. 25, dos. 1191, 1205, 1873, 1748, 1204, 1485, 853, 1484.
[54] Fond cit., dos. 844, 847, 901, 1361, 1190, 1745, 1746, 673, 674.
[55] Fond cit., dos. 1363.

mânturilor urbariale, hotarul Vezendiului compus din 4 290 277 st.² era defalcat în felul următor: intravilan — 166 iug. 393 st.², arător — 1 854 iug. 576 st.², fâneață — 1 059 iug. 165 st.², stuf — 32 iug. 359 st.², pășune și pământ inutilizabil 759 iug. 692 st.² Foștii iobagi, în număr de 114, stăpâneau 47 de foste sesii urbariale, intravilan — 139 iug. 320 st.², arător — 1 359 iug. 222 st.², fâneață 655 iug. 538 st², inutilizabil — 74 892 st.² Foștii jeleri, în număr de 25, posedau 7 iug. 907 st.² în intravilan. Cei 60 de jeleri neurbariali (alodiali) posedau 2 iug. 389 st.² În total țăranii dețineau intravilan — 149 iug. 516 st.², arabil — 1 360 iug. 30 st.², fâneață 655 iug. 559 st.²

Contele Károlyi I. stăpânea: intravilan — 14 iug. 55 st.², arabil — 455 iug. 73 st.², fâneață — 334 iug. 757 st.² După separarea pământurilor urbariale, contele deținea 13 iug. 1 017 st.² — intravilan, arabil — 439 iug. 423 st.², fâneață — 205 iug. 921 st.², stuf — 13 iug. 495 st.², pășune — 389 iug. 1 093 st.², inutilizabil — 18 iug. 375 st.² Suprafața stăpânită de țărani rămâne aceeași.[56] Contele a devenit deci stăpân pe mai bine de jumătate din pășunea stăpânită până atunci în comun.

Dacă la Vezendiu contele Károlyi deținea ceva mai mult de 1 000 iugare, la Tiream el poseda 2 572 669 st.² sau, defalcat pe categorii, 54 iug. 822 st.² intravilan, 546 iug. 821 st.² arabil, 1 048 iug. 516 st.² fâneață, 673 iug. 418 st.² pășune, 45 iug. 492 st.² pământ neproductiv. Cele 70 și 7/8 foste sesii urbariale aveau în componență 3 399 129 st.² defalcați astfel: intravilan — 203 iug. 384 st.², arabil — 199 iug. 885 st.² fâneață — 975 iug. 660 st.² Ca și la Vezendiu, pământurile remanențiale erau incluse în pământurile urbariale. Foștii jeleri urbariali poseda 19 900 st.², adică 18 iug. 100 st.² Cei 13 jeleri neurbariali utilizau 3 490 st.² sau 3 iug. 640 st.² Cele trei cimitire dispuneau de 7 iug. 7 st.², bisericile aveau împreună 163 iug., iar țăranii și bisericile dispuneau în comun de 663 iug. de pășune.[57] Iugărele erau diferite ca mărime în funcție de categoria terenului: 1 iug. pășune=1 200 st.², 1 iug. arabil=1 100 st.², 1 iug. fâneață=1 000 st.² Se observă că aici contele Karolyi stăpânea peste 2 000 de iugăre, această suprafață echivalând cu trei sferturi din întreaga proprietate țărănească din comună.

Criza agrară de la sfârșitul deceniului al optulea al sec. trecut a impus reducerea cheltuielilor, raționalizarea exploatării terenurilor, modernizarea acesteia. Necesități economice impun comasările și mai acut decât înainte, iar legea XLV din 1880 răspundea acestor necesități din punctul de vedere al intereselor proprietarilor, devenind un mijloc deosebit de eficace pentru răpirea pământurilor de la foștii urbarialiști. Acesta este și motivul pentru care marii proprietari solicită insistent comasările. Proprietarul de la Resigh Jasztrabszky Ignacz reușea în perioada 1885—1886 să impună comasările. Înaintea comasării, la 27 sept. 1883, Jasztrabszky stăpânea ca pământ *alodial* 2 408 990 st.², adică mai mult de jumătate din suprafața hotarului comunei (4 554 627 st.²), defalcat astfel: intravilan — 174 iug. 222 st.², arabil — 1 578 iug., fâneață — 425 iug. În comună mai deținеau pământ bisericile (intravilan — 5 iug., arabil — 52 iug., fâneață — 16 iug.), calea ferată (26 iug.

[56] Fond cit., dos. 1866, 1871, 1873.
[57] Fond cit., dos. 1874.

320 st.²), notarul (intravilan — 182 st.², arabil — 5 iug. și fâneață — 3 iug.), comuna (28 iug. pășune), 8 jeleri (9 iug. 82 st²), și proprietarii urbariali (1 680 286 st.²). Suprafețele proprietarilor urbariali se compuneau din intravilan — 95 iug., arabil — 749 iug., fâneață — 416 iug. Între proprietarii urbariali apare și Jasztrabszky care mai deținea 558 737 st.², adică 24 iug. 464 st.² — intravilan, 292 iug. — arabil, 112 iug. — fâneață. Din totalul pământurilor comunei, moșierul deținea 198 iug. 684 st.² din 284 iug. 642 st.² intravilan, 1 870 iug. din cele 2 385 iug. arabil, 537 iug. din cele 890 iug fâneață.[58] În procente aceasta însemna 65,15% din hotar, deci aproape două treimi.

Până la reforma agrară din 1921 în zona Carei nu s-au produs modificări importante. Structura proprietății a rămas în general aceeași, marea proprietate deținând peste două treimi din pământul zonei. Nici unul dintre marii proprietari din zonă nu era etnic român. Lipsa pământului pentru țărani se acutizează pe măsura trecerii timpului, dar clasele dominante nu vor și nu pot rezolva problema agrară în spirit democratic. Fenomenele specifice tranziției la exploatarea capitalistă a pământului continuau să fiinţeze, coexistând forme avansate și forme depășite istoricește de relații agrare, dominau contradicții social-economice și politice complexe generate de menținerea marii proprietăți funciare, a rămășițelor relațiilor feudale, de existența unui regim politic reacționar servind interesele aristocrației funciare, care ducea o politică șovină de asimilare a nemaghiarilor. Aristocrația funciară era o clasă condamnată de legile progresului în relațiile agrare și în general. Urma ca istoria să hotărască momentul executării sentinței.

SOME FEATURES OF THE AGRARIAN RELATIONSHIPS FROM CAREI AREA REFLECTED BY DOCUMENTS EXISTING AT SATU MARE STATES' ARCHIVE (1701—1900)

(Summary)

This is an attempt of presenting to experts the rich information content in documents existing at Satu Mare States' Archive. It isn't an exhaustive view on every aspect of agrarian relationship because many of the documents relating the problem are at Cluj-Napoca State's Archive and others are at Budapest in the Hungarian Archives.

Further researches, of our own or others, could bring in the scientific circuit much more information. The authors tried to use particular dats which can get us a better knowing of what happened in some villages from Carei area in Satu Mare county. We started the presentation by shortly showing of some effects of Fr. Rakoczi's uprising (1703—1711) which represented the most important cross-road in the area because it changed totally the ethnical, linguistical, religious, cultural, economical, social view of our region. The romanian ethnic majority was replaced after an action of bringing in the area German colonists from Oberschwaben region, action which lasted about one century. The schwab population suffered a high presure from the Hungarian state especially after 1867, so it has lost its own language and adopted the hungarian language. This way the majority of popu-

[58] Fond cit., dos. 1483, 1485.

lation of the area became Hungarian and from the religious point of view it became catholic.

The great landlors of the area were etnically Hungarian, none of them was Romanian. The greatest landlord was Karolyi counts' family.

The peasantry's duties were hard enough but not so hard as in Transylvania, because Karolyi family was interested in maintaining of German population in the area. Some of the duties to the landlors and to the Austrian state are shown by the documents.

In our region didn't take place any uprising after Fr. Rakoczi's one, but the relationships between landlords and peasantry were not peacefully because the landlords tried to take the good lands from the peasants in the processus of joining land property. That is why in the area took place many trials between the two sides.

We could find here exemples of phenomena met in the transition from feudal to capitalist relationships, but the feudal kind of relationship dominated because the great land property was very powerful.

Finally the landlords showed that they couldn't solve democratically the problem of the land property. Only the establishment of Romania's administration in the area, in 1919, by the democratical agrarian reform from 1921, made a real justice for the whole peasentry of Romania, without any exception based on ethnical origin.

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL DEZVOLTĂRII MINERITULUI ÎN OAȘ ÎNTRE ANII 1760—1918

(Partea a II-a)

ADALBERT BALOGH

Filoanele metalifere din zona Iezurilor (Tarna) înspre Sud-Est se continuă cu cele din hotarul localității *Turț*. La sfârșitul secolului al XVIII-lea mulți cunoșteau că în văile Caporcea și Petricel (Kövespatak), sau zonele dealurilor Tompa și Borz, erau presărate cu galerii și puțuri de mine vechi și părăsite demult.

Potrivit datelor ce le deținem, primii care în această zonă și-au încercat norocul erau frații Katalin. În anul 1781 ei vor obține un permis de cercetare, pe baza căruia în anul următor, într-un scurt interval, vor lucra cu șase muncitori, dar se lovesc de două greutăți esențiale: nu au destui bani și pe deasupra li se pun piedici din partea autorităților administrative ale comitatului[36]. Cercetările lor vor fi continuate în anii 1786—1787 pe o scară mult mai lărgită și de către întreprinzători cu experiență în acest domeniu. Numitul Iacob Vida, cu domiciliul în Baia Sprie, în scurt timp reușește să convingă pe mai mulți cetățeni din Halmeu, Turulung și din împrejurime de necesitatea redeschiderii unor mine părăsite. Trei asociații diferite vor obține dreptul la exploatarea minelor „Toți Sfinții" în Valea Caporcea, „Sf. Anton" în Dealul Tompa și „Sf. Ecaterina" în Valea Petricel și Dealul Tompa.

Din relatarea asociatului István Ráthonyi aflăm că în vara anului 1787 vechile galerii au fost desecate, s-au luat probe și au fost trimise la „Baia 15 chintale de pietre". Între timp Vida și-a vândut însă cuxele (acțiunile) sale lui Mihaly Gabsila (la Tarna ne-am întâlnit cu el!) și a părăsit Turțul. De la tribunalul minier Baia Mare în numele asociaților se cere delegarea unui alt specialist de încredere, dar totodată se cer asigurări și în privința rentabilității activităților miniere.[37] Se pare că sprijinul concret de la Baia Mare a întârziat să vină la Turț pentru că până la începutul secolului următor nu mai avem informații asupra vreunei activități miniere în zonă.

În anii 1801 și 1802 din partea minei „Sf. Treime" (Sancti Trinitatis în latină, respectiv Heilige Dreifaltigkeit în germană) din Turț se fac deja preschimbări de minereuri și de produse concentrate (șlicuri) la topitoria de la Ferneziu, preschimbări ce vor continua apoi să se efectueze și între anii 1807—1813. Ca principalii acționari din această perioadă

---

[36] *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, act nr. 89/1781 și 86/1782.

[37] *Ibidem*, act nr. 408/1786, 55, 146, 168, 270, 421 și 422/1787.

apar membrii familei baronului Perényi, proprietarii de fapt a celor mai întinse păduri din această zonă. Pare a fi curios faptul că perimetrul minier de bază, cu această denumire, s-a eliberat doar în anul 1810, e drept, la o a treia cerere făcută în 1807. Mina „Sf. Treime", ce s-a acordat baronilor, de fapt se situa în același loc în care în 1786—1787 se afla mina „Toți Sfinții", adică în Valea Caporcea, dar și celelalte două zone pomenite la aceea dată, în 1810 au fost concesionate sub numele de „Sf. Ștefan" și „Sf. Vicenciu".[38] Prezența familiei Perényi, cu intermitențe, va persista până în anul 1844. Cu toate că prin începerea săpării unei galerii ajutătoare cu lungime de 85 de stânjeni[39] în direcția celor două galerii (inferioară și superioară) ale minei „Sfânta Treime" apoi prin construirea și punerea în funcțiune a unor șteampuri, precum și prin unele investiții mai mari și de lungă durată, activitatea minieră a baronului Perényi la Turț va fi haotică și neconvingătoare, manifestate prin dese întreruperi. Aceste întreruperi în cele mai multe cazuri s-au făcut fără știrea și avizul tribunalului minier și în consecință s-a permis ca începând cu anul 1816 mai multe asociații să-și ceară drept de cercetare și de exploatare asupra perimetrelor acordate anterior pentru familia Perényi.[40]

Prima asociație de acest gen era formată din fostul angajat al baronilor cu numele de János Volenszki, de această dată asociat cu baronul Mihály Rudnyanszki și cu învățătorul Joseph Király care în anii 1816—1819 îl vor deține vechiul perimetru „Sfânta Treime" sub numele de „Sfânta Cruce".[41] În anul 1828 un alt grup de întreprinzători vor solicita un perimetru minier în zona Caporcea sub denumirea de mina „Iosif". Înfățișarea la fața locului întârzie, drept consecință nici hotărârea tribunalului minier încă nu s-a pronunțat când János Volenszky, din grupul celor trei pomeniți în deceniul anterior, acuma în calitate de împuternicit al baronilor, ocupă bunurile noului grup de întreprinzători. După câteva luni de tergiversări, unul dintre noii pretendenți ajunge la înțelegere cu familia Perényi în vederea exploatării minei, dar în curând și această înțelegere se dă uitării și cel care va face preschimbarea cantității de peste 11 lotoni de argint, rezultat din exploatarea minei „Iosif", va fi din nou omul baronilor.[42] Nici trei ani nu au trecut, când același János Volenszky se va regăsi din nou printr-un alt grup de pretendenți, format acuma în jurul lui Johann Kozma, conducătorul salinelor regale de la Ocna Slatina din Maramureș. Aceștia, la sfârșitul anului 1832 și începutul anului următor, vor obține concesii asupra perimetrelor miniere „Sf. Anton" și „Maria Ajută-ne" (Maria Hilf) împreună cu drep-

[38] *Ibidem*, act nr. 2743/1813; Arhivele Statului Baia Mare, fond *Direcția minelor și Uzinelor metalurgice Baia Mare* (în continuare Direcția minelor) nr. 86, p. 18; nr. 91, p. 10 și 29; nr. 97, p. 13, 19, 22 și 25; nr. 99, p. 19; nr. 107, p. 7 și 8; nr. 108, p. 11 și 20; nr. 114, p. 15.

[39] Avem de a face cu stânjenul maghiar, sau „de Pojon" cum se mai numea, care avea o lungime de 2,88 m. Vezi Stoicescu Nicolae, *Cum măsurau strămoșii*, Editura științifică, București, 1971, p. 46.

[40] *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte concesionale nr. 2256/1837, 1324 și 1504/1844.

[41] *Ibidem*, act nr. 2126/1819.

[42] *Ibidem*, acte concesionale nr. 161/1828, 256 și 1788/1829.

tul la construirea unui șteamp cu nouă săgeți în Valea „Kaportsány und Tölgyes".[43]

Aproximativ pentru aceleași terenuri, în anul 1837 alte două grupuri distincte de întreprinzători vor cere drept de cercetare și apoi de exploatare. Unul este format în jurul „locotenentului major cezaro-crăiesc" Lajos Tegze din Satu Mare și Vama, cealaltă fiind condusă de moșierul Lajos Kovács din jurul Halmeului. Ambele grupări solicitau emiterea noilor concesii pentru minele „Sfânta Treime" și „Maria Ajută-ne". Apare însă și numitul Griga Kriszta care, în calitate de împuternicit și arendator al minelor deținute în anii din urmă de gruparea din Ocna Slatina, solicită lăsarea minelor, „Sfânta Treime", „Ștefan", „Maria Ajută-ne" și „Anton" în exploatarea lui și a asociaților săi din Viile Apei.[44]

În timp ce grupările de mai sus se frământă și se învinuiesc reciproc, în anul următor apar pe scenă numiții Sandor Fodor și Imre Toth, ambii din Turulung, împreună cu Adam Puskás din Adrian care solicită pentru ei dreptul de exploatare „a minei Sfânta Treime din muntele Kaporcsa din Turț". Peste un an numărul asociaților din această grupare a crescut la nouă, iar la data de 9 ianuarie 1840 noua petiție de urgentare va fi semnată de 13 persoane prin care se arată: gruparea lui Fodor a cheltuit vreo mie de florini pentru curățirea și amenajarea minei în cauză; pe baza unor aprobări speciale în două cazuri a făcut și preschimbare de produse miniere la Băița. Datorită unor neînțelegeri mina „Sf. Treime" încă nu li se va acorda, dar această grupare va alcătui în anul 1841 Asociația minieră „Sf. Emeric"[45] în jurul căreia la Turț, în curând se va înscrie cea mai rodnică activitate minieră.

Începutul exploatării sistematice a minei „Emeric" avea loc în luna mai 1844. La această dată însă majoritatea acțiunilor asociației cu același nume se vor găsi în altă proprietate: ele au fost vândute sau cedate Fundației Episcopale din Satu Mare, în umbra căreia se afla preotul romano-catolic István Varga (din Seini iar mai târziu din Ungvár). Proprietarii inițiali motivează tranzacția cu lipsa unor fonduri bănești substanțiale, fără de care nu se mai poate închipui vreo activitate minieră prosperă.[46]

Încă în vara anului 1844 Varga va dobândi și va lua în exploatare și mina „Sfânta Treime" cu dependențele sale. În anul următor Asociația Emeric din Turț va îngloba perimetrul „Emeric" cu galeria „Emeric", cu galeria ajutătoare „Maria Ajută-ne" și puțul „Anton" precum și perimetrul „Sfânta Treime" cu trei galerii: „Ștefan", „Sfânta Treime inferioară" și „Sfânta Treime superioară". În intervalul de 15 mai 1844 și 30 iunie 1847 vor fi extrase și preschimbate 8 184 chintale și 29 funzi de produse[47] în valoare de 8 003 florini și 56 creițari. Cheltuielile aferente însă se vor cifra la suma de 11 835 florini și $11^1/_2$ creițari, adică se

---

[43] *Ibidem*, acte concesionale nr. 2163, 2439, 2449 și 2692/1832, 248 și 3004/1833.
[44] *Ibidem*, acte concesionale nr. 813, 1210, 1524 și 2256/1837.
[45] *Ibidem*, acte concesionale nr. 2966/1838; 1228/1839; 862 și 1418/1840; 4990 și 5292/1841.
[46] *Ibidem*, acte concesionale nr. 836 și 1537/1844.
[47] Chintalul folosit până în jurul anului 1875 era egal cu 0,56006 kg, iar un chintal avea 100 de funzi. Vezi Stoicescu Nicolae, *op. cit.*, p. 282.

înregistrează o pierdere de 3 832 florini și 42 creițari. Această din urmă împărțind la cele 128 cuxe miniere ce alcătuia asociația, rezultă că pentru o singură cuxă (acțiune) reveneau 29 florini și $56^1/_4$ creițari. Din această cauză micii acționari care au mai rămas după 1844, renunță pe rând în favoarea lui Varga care practic devine singurul proprietar al bunurilor asociației. Dar acest bilanț succint mai impune încă o remarcă: din totalul cheltuielilor de 11 835 florini și $11^1/_2$ creițari, 4 845 florini și $12^1/_2$ creițari (aproape 41%) reprezintă cheltuielile de salarizare, iar 3 367 florini (peste 28%) s-au cheltuit pentru transportul produselor la topitorii.[48] Există însă perioade când cheltuielile de transport vor fi și mai ridicate. Micșorarea acestora încă de la început va sta în atenția lui Varga și al administratorilor-directorilor săi.[49] În primii ani se va avea grijă în special de sortarea și alegerea minereurilor. Apoi va fi construit un nou șteamp cu 12 săgeți, acționat deocamdată de apa pârâului Valea. Paralel cu obținerea unor perimetre limitrofe, se fac mari eforturi pentru continuarea săpării galeriei ajutătoare „Petru și Paul" începută încă de familia Perényi și continuată din 1845 cu intermitențe.[50]

Din rapoartele statistice ale vremii rezultă că la mijlocul deceniului 6 al secolului XIX minele aparținătoare de Asociația minieră „Sf. Emeric" din Turț aveau următoarea înfățișare: mina „Emeric" avea două ocne cu adâncime totală de 66 stânjeni și trei galerii cu lungimea totală de 328 stânjeni, mina „Sfânta Treime" dispune de o ocnă cu adâncime de 6 stânjeni și de o galerie cu lungime de 8 stânjeni, iar mina „Doamne Ajută-ne" (Istensegíts) o galerie cu lungime de 4 stânjeni. Din acestea în anul 1853 au fost extrase 9 633 chintale de minereuri.[51] Minereurile și produsele concentrate (șlicurile) erau transportate la topitoria din Băița, topitorie la care minele din Turț în anii 1855—1856 au făcut cele mai multe preschimbări, în așa măsură că erau luni sau trimestre întregi când produsele aduse din Turț cantitativ, dar și valoric, reprezentau jumătate sau și mai mult din totalul preschimbărilor făcute de toate minele ale căror produse au fost aduse aici. Tot în 1856 apar și primele cantități de aur de șteamp (Mühlgold) și argint de amalgamare.[52]

Dezvoltarea și amploarea lucrărilor de exploatare de la Turț denotă și din numărul muncitorilor angajați. În anul 1845 într-o depoziție de

---

[48] *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte concesionale nr. 1324 și 1537/1844, 193/1846, 731, 732, 967, 1182/1847 și harta nr 554; Arhivele Statului Baia Mare, *Căpitănatul minier Somolnoc*, (în continuare: Căpitănatul minier Somolnoc), act nr. 1405/1855.

[49] În funcție de administratori, ulterior directori ai minei Emeric din Turț se remarcă: Antonius Czura (1844) 26 ani, anterior muncitor erarial, Ferenc Méray (1848), Vilhelm Fiala (1849—1851) care într-o vreme era și conducătorul topitoriilor de fier de la Moișeni, Joseph Rottmayer (1852—1853), Ferenc Juhász (1854—1863), István Juhász (1864), Rafael Hoffman (1864—1868) de origine din Brașov și alții. Vezi *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte concesionale nr. 1406/1845, 401, 565 și 580/1848, 898/1849, 66 și 557/1851, 148/1852; acte generale nr. 1042/1855, 1396/1859 și 513/1864.

[50] *Ibidem*, acte concesionale nr. 1406/1845, 580/1848, 215 și 474/1851, 249 și 541/1853, 218/1854 și 664/1855.

[51] *Ibidem*, acte concesionale nr. 64/1853 și 150/1854.

[52] *Direcția minelor Baia Mare*, registre operative nr. 389, p. 36—40.

mărturie sunt consemnați 11 muncitori din care majoritatea proveneau din jurul Băii Mari. Datorită numărului relativ mare de muncitori preocupați, în anul 1848 supraveghetorul de la Turț era investit cu dreptul de judecată în problemele de importanță mai mică asupra lucrătorilor de la minele „Emeric" și „Sfânta Treime". Statistica anului 1852 vorbește deja de 30 de muncitori, 2 supraveghetori și 1 administrator, numărul zilelor de muncă ridicându-se la 8 191. Pentru anul următor nu deținem cifra absolută al personalului angajat, dar totalul zilelor de muncă lucrate s-a ridicat la 9 571, ceea ce corespunde cu o creștere de peste 14,4%. În anul 1860 se vorbește deja de 60—70 muncitori.[53] Dar printre ei la această dată se aflau și cei care lucrau la șteampurile și la instalația de extragere a argintului prin metoda de alcalinizare.

Ideea construirii acestei instalații a apărut deja în anul 1855, dar ea a fost dată în folosință doar la sfârșitul anului 1859. Realizarea instalației a fost impusă pe de o parte de necesitatea reducerii radicale a cheltuielilor de transport și implicit a cheltuielilor de producție. (Transportul produselor de la Turț la Băița a durat trei zile.) Pe de altă parte concentrația utilă a minereurilor de la Turț era relativ mică: la produsul principal (argintul) ea nu a ajuns la 2 lotoni/chintala de minereu. În plus minereurile în cauză conțineau și alte substanțe din care motiv, prin metoda topirii, la aceea dată nici această concentrație nu se realiza.[54]

Instalația propriu-zisă de alcalinizare avea patru casete (lăzi), era dotată cu pompe, cuve și cu alte vase necesare. Pe lângă instalație există un laborator, un cimentator, un cuptor de ardere (cupelare) a argintului. Funcționau două șteampuri dintre care unul era acționat de apă, iar altul de o mașină cu aburi de 8 Hp, aceasta din urmă mai punea în acțiune un valț și o moară pentru măcinatul sării. Mașina cu aburi de la Turț a fost montată în anul 1865 și ea a funcționat pe baza cărbunelui extras din mina „Vapor" situat în hotarul Cămărzanei. Pregătirea minereurilor se făcea prin două cuptoare de prăjire dar și în aer liber pe niște platforme anume pregătite. Montarea mașinii cu aburi împreună cu o parte din instalația descrisă mai sus pentru extragerea argintului a avut loc în anul 1864. Era prima mașină cu aburi montată în comitatul Ugocea și pe lângă mașina cu aburi ce a fost instalată în mina Dealul Crucii din Baia Mare încă în preajma revoluției din 1848, ea a prezentat și un moment de vârf în progresul tehnic al vremii.[55]

Evidențele de care dispunem pentru anii 1856—1870 privind cantitatea și valoarea produselor miniere realizate de mina „Emeric" din Turț, sunt incomplete, motiv pentru care înfățișarea unui tablou veridic în această privință este imposibilă. Dar folosind chiar informațiile trunchiate de care dispunem, se poate afirma că dezvoltarea activității miniere de aici până în anul 1870 a fost permanentă. În urma preschimbării produselor la topitoriile din Ferneziu și Băița și în special de la Oficiul

---

[53] *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acta judicialia nr. 552/1848; acte concesionale nr. 1406/1845, 64/1853, 150/1854; *Căpitănatul minier Somolnoc*, act nr. 581/1861.

[54] *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte concesionale nr. 150/1854 și 876/1855; *Căpitănatul minier Somolnoc*, act nr. 75, 1396, 1440 și 1570/1859.

[55] *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, act nr. 624/1865 și 1124/1867.

de preschimbare Baia Mare, mina „Emeric" din Turț în anul 1866 a realizat o încasare de 12 235 florini și 34 creițari.[56] Aceasta s-a făcut cu un număr de 53 muncitori din care doar 48 au contribuit la casa frățească. Numărul absolut al muncitorilor pe anii 1867—1871 nu-l cunoaștem, dar se știe că numărul contribuabililor la această casă frățească de întrajutorare în anul 1867 era de 51, în 1868 era de 86, în 1869 de 115, în 1870 de 153, iar în 1871 de 79 persoane.[57] Această ascendență până în anul 1870 inclusiv presupune în primul rând o creștere absolută al personalului angajat. Pe de altă parte este de neconceput ca o vreme îndelungată proprietarii minelor să fi majorat anual numărul angajaților dacă ar fi lucrat mereu cu pierderi.

După cum s-a mai arătat, avuția Asociației miniere „Emeric" din Turț după anul 1848 erau în mâinile preotului István Varga. Această situație s-a menținut până în anul 1863—1964. Pentru procurarea și punerea în funcțiune a mașinii cu aburi și ale altor instalații moderne, Varga renunță la jumătate din acțiunile sale în favoarea lui Rafael Hoffmann, pe care îl acceptă și ca director al firmei. Treburile însă după o vreme încep să meargă prost. În consecință, încă în anul 1870 se înregistrează o pierdere de peste 3 000 florini, la care în primul semestru al anului următor se mai adaugă alte peste 2 000 florini. Hoffmann părăsește conducerea asociației dar nici noul director nu-i mai poate redresa activitatea de exploatare. La data de 17 iunie 1872 asociația este datoare cu 1 462 florini și 18 creițari în contul salariilor minerilor și cu alți 978 florini și 73 creițari pentru cei care lucrau la șteampuri și la instalația de afinare. În plus au fost cheltuite și fondurile casei frățești.[58]

În numele celor rămași fără muncă și în special pentru interesele invalizilor, văduvelor și orfanilor lipsiți de orice subzistență, se depun multe petiții și se fac mai multe propuneri dar toate au rămas în suspensie. În plus toate activitățile miniere și de prelucrare au rămas sistate. Minele și instalațiile pendente de acestea au fost evaluate la 38 666 florini, dar în lipsă de alți pretendenți la licitația din 20 iunie 1875, ele ajung în proprietatea Fundației pentru Pietate din Satu Mare cu prețul de 4 800 florini.

Este de precizat că fundația în cauză avea o pretenție față de Asociația minieră „Emeric" din Turț în valoare de 12 600 florini prin urmare, odată cu preluarea minelor, pretențiile fundației călugărițelor sătmărene au fost realizate numai parțial. Rămas fără capital rulant, în curând se va cere și se va obține pe termen de un an permis de încetare vremelnică a activităților pe perimetrele asociației.[59]

În primăvara anului 1876 minele și instalațiile dependente de acestea, pe termen de trei ani, sunt arendate de numitul Ferenc Juhász, cu domiciliul în Băița. În contul arenzii, 15% din sumele încasate după preschimbarea produselor urma să fie predate fundației sătmărene. Lu-

[56] Vezi anul corespunzător din situația de la anexa 2.

[57] În dosul acestor cifre trebuie să fi existat cel puțin atâția angajați care timp de minim o lună au lucrat la mina Emeric, din Turț. Vezi *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte nr. 624/1865 și 2090/1879.

[58] *Ibidem*, act nr. 513/1864, 301 și 491/1872.

[59] *Ibidem*, act nr. 127/1873, 1936/1874, 894 și 1737/1875.

crările de exploatare miniere au fost reluate de urgență, dar nu și instalațiile pentru extragerea argintului. Produsele extrase din abataje au fost din nou preschimbate sub formă de minereu sortat și de șlicuri. Devalorizarea argintului de pe piața mondială a contribuit și ea la nerentabilitatea mineritului de la Turț. După ce fostul arendator Juhász în anul 1880 a renunțat la reînnoirea contractului de arendare, acest contract se încheie de câțiva dintre vecinii angajați, în frunte cu János Virlits. Este o încercare de disperare a celora care, în deceniile din urmă, în apropierea minelor și-au făcut case și s-au stabilit aici cu familiile lor și acuma au rămas fără nici un câștig. Lucrările de exploatare au fost reluate din nou, dar rezultatele dorite au întârziat să mai apară. Încasările făcute în urma produselor preschimbate, chiar și după aprecierile căpitanatului minier, au fost scăzute, acestea nu au permis reangajarea nici celor 26 de persoane, care la această dată încă mai făceau parte din casa frățească. În consecință, după tergiversări ce au durat un deceniu, cu data de 2 februarie 1882 casa frățească (după o existență de peste 30 de ani) a fost lichidată, cei îndreptățiți și-au reprimit câte ceva din creițarii lor depuși cu trudă în trecut.[60]

În toamna anului 1884 contractul de arendare încheiat de Virlits și asociații săi a fost radiat și din punct de vedere formal de către căpitănatul minier. În decurs de un deceniu și jumătate se vor face mai multe încercări pentru reluarea unei intense activități de exploatare a minelor metalifere din Turț. Astfel în anul 1890 ne reîntâlnim cu vechiul arendator Ferenc Juhász care va face și unele preschimbări. Această încercare se va relua și în anul 1893 și după care, cu mici întreruperi, va fi continuată până în anul 1901. Dar de o exploatare sistematică nu se mai poate vorbi. Perimetrele miniere de la Turț în această perioadă vor fi deja în proprietatea lui Béla Mikó iar ulterior a lui Valeria Leuba, ambii din Baia Mare. Aceasta din urmă însă nu va mai face nici o preschimbare de produse, activitățile sale până în preajma primului război mondial se vor rezuma la strictele lucrări de întreținere și de conservare.[61]

Zonele limitrofe cu Turțul, hotarele satelor Batarci (înspre Vest) și Cămărzana (spre Est) au stat și ele în atenția mineritului.

Batarciul apare în documentele noastre relativ târziu. În jurul anului 1840 numitul Lajos Kovács,[62] în zona denumită Groapa Mare, a săpat o galerie ajutătoare cu lungime de 38 stânjeni, sub o altă galerie veche părăsită, cu speranța redescoperirii filonului exploatat cu „peste 100 de ani în urmă". Ajungând însă sub galeria veche a dat de steril, motiv pentru care a renunțat la continuarea lucrărilor. Acest perimetru în aprilie 1848 va fi reconcesionat inginerului Josef Bencze, obținând teritoriul sub numele de „Sf. Maria Mare" (Nagyboldogasszony). Anterior

[60] *Ibidem*, act nr. 1270/1876, 2090/1879; 1217 și 1790/1880, 1624 și 1776/1881; 385/1882 și 1132/1884.

[61] *Ibidem*, act nr. 306/1890, 362/1911 și 758/1912. Vezi și situația anexa 2.

[62] Cu numele lui ne-am mai întâlnit la Turț și îl vom găsi prezent și la Bixad, Vama și în special la Moișeni, dar el este acela care în cererea depusă în anul 1836 pentru „munții Bradului" de la hotarul comitatelor Satu Mare și Maramureș, „în valea pârâului al doilea al satului Remeți" pe culmi, pomenește de vechile mine ale lui Rákóczi pomenite în datina populară. Vezi: *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte concesionale nr. 2557 și 3947/1836.

cu doi ani și o altă zonă a Batarciului va fi cercetată de un grup de patru cetățeni (dintre care Mihai Csorba morar, Iacob Csorba și Ilie Hosszu erau din Batarci). Ei vor solicita acordarea unui perimetru sub denumirea de „Sfânta Treime" din Dealul „Bokor" și valea cu același nume. Cu un an mai târziu morarul Mihai Csorba va mai solicita și un alt perimetru sub numele de „Sf. Benedict", aflat în dealul Piciorul Plat (Laposláb). El va săpa un început de galerie în lungime de trei stânjeni, după care însă va renunța la continuarea lucrărilor. După doi ani de la radierea acestor perimetre, în 1859 hotarul satului Batarci va mai forma obiectul unor concesiuni pentru cercetare, după care, până în anul 1911 nu mai avem alte referiri la activități miniere în hotarul acestei localități. În acest an, la întâlnirea pâraielor „Bătărcel" și „Stan Iacob" se acordă trei concesiuni pentru cercetare, iar în anul 1917 Ioan Petrovai din Baia Mare va face unele cercetări, dar fără rezultate demne pentru solicitarea vreunui perimetru minier.[63]

Înspre Est de Turț, în hotarul comun cu *Cămărzana*, baronul Nicolaus Vécsey în anul 1850 a obținut două perimetre, miniere sub denumire de „Elisabeta de Nord" și „Elisabeta de Sud". Ele și în anul 1858 mai persistau în evidențele căpitănatului minier dar despre exploatarea lor nu se cunoaște nimic. În anul 1853 se dobândește un alt perimetru minier pentru argint și plumb, situat în „muntele Fenyitik" care va fi alipit de bunurile Asociației „Sf. Emeric" din Turț. Dar și acesta în curând va fi dat uitării.[64]

În anul 1868 activitatea minieră și în hotarul Cămărzanei va fi reluată, dar de această dată atenția se va îndrepta înspre „muntele Zlamen", în care, în apropierea întâlnirii hotarelor localităților Bixad, Vișc (în Maramureșul istoric, azi în Ucraina Subcarpatică) și Cămărzana, pe teritoriul acesteia din urmă, în anul 1874 vor fi acordate două perimetre miniere simple (în total 25 088 stânjeni pătrați vienezi) sub denumirea de „Simion" în proprietatea asociației miniere cu același nume. Majoritatea acțiunilor asociației au fost deținute de câțiva specialiști în exploatarea și prelucrarea fierului de la Dolha, din rândul acestora fiind și directorul asociației. Bazați pe rezultatele unor analize de laborator, precum și pe identitatea rocilor cu cele exploatate în zonele vecine din Bixad și Vișc, până în anul 1876 va fi săpată o galerie cu lungime de 79 m. Filonul atins s-a dovedit a fi bogat în special în aur, dar acționarii își dau seama că în lipsa vreunei surse de apă, construirea șteampului este nerealizabilă. Și când în mină ar mai fi fost necesară doar construirea abatajelor de exploatare, acționarii renunță să facă cheltuieli în plus. În luna mai 1876 este pe cale să se realizeze fuziunea asociației „Simion" din Cămărzana cu Asociația „Theofil" din Bixad, care dispunea de un șteamp bine dotat. Din motive încă neelucidate, fuziunea nu se realizează, șteampurile de la Bixad sunt cumpărate de Ferenc Juhász. Între timp lucrările de la galeria „Simion" sunt sistate, dispar chiar și uneltele de

[63] *Ibidem*, acte concesionale nr. 334/1847; 94, 417, 505, 1066 și 1085/1848; 540 și 693/1851; acte generale nr. 2917/1911 și 240/1917; *Căpitănatul minier Somolnoc*, act nr. 1239, 1965 și 2377/1857; 1464/1859.

[64] *Ibidem*, acte nr. 1828/1857 și 1408/1858; *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte concesionale nr. 511/1853.

lucru și după lungi tergiversări, la data de 29 decembrie 1879 asociația „Simion" își declară autodizolvarea și renunță la drepturile sale miniere. Perimetrul respectiv în anul 1881 va fi acordat lui Ferenc Juhász și înglobat între bunurile Asociației miniere „Theofil" cu sediul în Bixad, de la această dată cele două mine vor avea soartă comună".[65]

Bixadul apare în documentele miniere în anii 1836—1837, când același Lajos Kovács, cu numele căruia ne-am mai întâlnit, va obține două perimetre miniere sub numele de „Ludovic" și „Alexandru" pe „terenul situat în hotarul Bixadului pe malul stâng al pârâului Târșolț și care din lazul lui Iuon, fiul lui Toma Tătar, tinde înspre munți". La sfârșitul anului 1837 din cele 128 acțiuni un număr de 68 Kovács le cedează altor patru părtași. Cu această știre numele celor două perimetre dispar din documente.

Cu Bixadul ne vom reîntâlni în anul 1865 când, prin acordarea perimetrului dublu de exploatare „Teofil" cu suprafața de 25 088 stânjeni pătrați vienezi, începe exploatarea și ulterior exploatarea unor filoane de pirită cu conținut de aur și argint. Asociația minieră cu același nume, aflată în proprietatea mai multor întreprinzători din Satu Mare, Vama, Negrești etc. (acționarul principal — cu 32 cuxe — fiind comerciantul sătmărean Daniel Jurácskó) pe versantă dinspre Est al muntelui „Gogoneasa" va construi o galerie ajutătoare cu o lungime de 227,5 m, un șteamp cu 30 săgeți, acționat de apa Turului și va spera într-o exploatare prosperă. Speranțele însă nici aici nu se vor îndeplini; deja în anul pornirii se constată că șteampul construit a fost conceput greșit din care motiv în anul 1871 se lucrează deja la refacerea și redimensionarea acestuia. Peste un an alte necazuri: noul șteamp cu 15 săgeți nu poate să țină pas cu ritmul extragerii minereurilor. Ca urmare în anul 1872 se va lucra doar cu 1—2 mineri. Directorii asociației, care se schimbă frecvent, nu se pricep la minerit, iar specialiștii, cum a fost cazul și cu numitul István Eiben, sosit din Baia Mare, nu se pricep la administrație. După zece ani de activitate a asociației, în anul 1875 șteampul va duce lipsă de apă și nu va mai lucra. Minereul extras în cantitate mare nu poate fi prelucrat și valorificat. Acționarii nu mai vor să plătească și în curând adunarea generală a asociației din 15 aprilie 1877 își declară autodesființarea.[66] Astfel se pune capăt unei activități care a pornit cu mari speranțe, având casă frățească de întrajutorare a muncitorilor, care asigură și consultații medicale gratuite pentru membrii săi și cu un regulament de funcționare bine definit.

Prin înființarea cu data de 28 decembrie 1881 a noii Asociații miniere „Teofil" din Bixad, din punct de vedere juridic, activitatea minieră de la Bixad se va continua și în timpul primului război mondial. Dar în realitate suntem martorii unei agonii prelungite. Peste 50% din

[65] *Ibidem*, Evidența asociațiilor miniere nr. 5, pag. 79; Evidența perimetrelor miniere nr. 7, pag. 112; Actele generale nr. 315/1874; 166, 463, 569, 1217 și 1584/1876; 252, 366 și 983/1877; 1012, 1084, 1386, 1855 și 1993/1879; 8 și 441/1880; 308, 475 și 1743/1881.

[66] *Ibidem*, acte concesionale nr. 2254 și 4214/1837; acte generale nr. 1183 și 1763/1865; 18, 19 și 237/1872; 1018/1873; 172/1875; 312, 1003 și 2260/1877; Evidența asociațiilor miniere nr. 1, p. 73; Evidența perimetrelor miniere nr. 7, p. 37.

acțiunile acestei noi asociații la început vor fi în mâinile lui Teofil Romanovszky din Vama, Ferenc Juhász, Vilmos Roxer și avocatul Dénes Máthé, ultimii doi din Kassa (Kosice) respectiv Cluj. Asociația va deține cele două perimetre miniere de la Bixad și Cămărzana precum și rămășițele șteampului reconstruit la Bixad. Dar în loc să-și vadă de treabă, Romanovszky și Juhász se asociază (pe hârtie) cu Ferenc Domahidy, comitele suprem al comitatului Satu Mare și cu alți doi cetățeni și în anul 1883 înființează, sub numele de „Asociația minieră Oaș—Bixad", o nouă asociație minieră și în anul următor preia în arendă spre exploatare minele și rămășițele șteampului asociației „Teofil". Cele două mine sunt curățate, o vreme se lucrează și la pregătirea abatajelor, dar pe urmă totul se sistează. Identic va proceda și noul arendator, un oarecare „domnul Görbe", dar în 1890 și el părăsește terenul. În anul următor ca noul arendaș apare a fi fost Asociația minieră de la Racșa, al cărui director era același Ferenc Juhász, care este în același timp și unul dintre principalii acționari ai asociației „Teofil". După un adevărat dute-vino, în anul 1902 o parte dintre vechii acționari ai „Teofilului" se retrag. Dar nici noii proprietari de acțiuni nu vor să riște prea mult și până la sfârșitul primului război mondial pe cele două teritorii miniere vecine se vor face doar din când în când cele mai necesare lucrări de întreținere.[67]

Zăcămintele auro-argintifere de la Bixad se continuă înspre Sud-Est. Minerii evului mediu credeau însă că și în direcția opusă merită să-și încerce norocul. Acesta denotă din raportul topometrului Indrasik de la Tribunalul minier Baia Mare, care (în urma cererii unui grup de șase mineri din Baia Sprie, în anul 1852 solicita acordarea unui perimetru în hotarul *Lăchința* pentru un teren aflat în „muntele Talna") nota că este vorba despre o mină veche părăsită de mult, situată între localitățile Gherța și Cămărzana „între munții Talna Mare și Talna Mică". Grupului solicitator li se acordă un permis de cercetare pe termen de 12 săptămâni,[68] după care alte informații privitoare la aceste încercări nu mai apar. În partea opusă, în hotarul localității *Negrești* s-au făcut cercetări și încercări de exploatare în anii 1837—1838. Doi întreprinzători vor cere acordarea perimetrului „Blagoslovirea Domnului" pentru minereu de argint nou descoperit de ei în muntele „Brad" din hotarul Negreștiului. Li se acordă doar drept de cercetare. Cu un an mai târziu două persoane vor obține un perimetru minier sub denumirea de „Mina Negrești" (Avasújbánya) pe malul stâng al pârâului „Talna Mare", pe „muntele Kase Popi", concesiunea fiind cerută pentru „aur, argint, cupru, plumb, platină și cobalt".[69]

---

[67] *Ibidem*, acte generale nr. 1534 și 1742/1881; 1365 și 1534/1882; 136 și 432/1884; 805/1886; 125, 126 și 5042/1890, 6960/1891; 2512/1902; 5641/1909; 33, 103 și 362/1911; 2186 și 2908/1912; Evidența perimetrelor miniere nr. 7, p. 133—134.

[68] *Ibidem*, acte concesionale nr. 338/1852.

[69] Prima dată se solicită de la Tribunalul minier Baia Mare teren pentru platină și cobalt. Unul dintre cei doi solicitanți era același Ferenc Darvay care în anul 1837 a preluat o mare parte a perimetrelor Ludovic și Alexandru din Bixad de la Lajos Kovács. Vezi: *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte concesionale nr. 2252 și 4214/1837; 1642/1838.

Cu aceste informații și hotarul Negreștiului un timp mai îndelungat iese din atenția mineritului și va reintra doar cu ocazia cercetărilor făcute cu decenii mai târziu pentru fier, cărbune și alumină.[70]

Zona metaliferă din Oaș de la Negrești continuă înspre Vama și apoi Racșa. Hotarul localității *Vama* fiind vecin cu minele renumite din Handalul Ilbei, se presupunea continuarea filoanelor auro-argintifere și înspre Nord din dealul „Face Mare".

Primele cercetări din văile Vamei sunt atestate încă din anul 1779, (deci cu doi ani mai devreme față de Turț). Acestea au fost efectuate de către Marcu Vida și Daniel Dobrikan și care în Valea Puturoasă vor descoperi un filon. Vida va continua cercetările pe cont propriu, apoi în asociere cu Alexiu Czirjak, proprietar de moșii din Odoreu. Ei doi, se vor adresa Inspectoratului Superior Minier Baia Mare, oferindu-i spre exploatare noul filon descoperit. Acesta nu riscă și atunci în anul 1781 vor concesiona terenul sub denumirea de „Sfânta Treime". În curând li se asociază câțiva proprietari de moșii din comitatele Satu Mare și Solnocul de Mijloc, dar și patru cetățeni din Baia Sprie, precum și preotul Ștefan Pop din Vama, acesta din urmă pentru o vreme va prelua și funcția de administrator al asociației. Pe pârâul „Talna" va fi construit un șteamp. Filonul va fi pus în exploatare printr-o galerie „mare" și una ajutătoare și cu folosire a 8—10 mineri și muncitori de șteamp vor face preschimbări de minereu ales și de șlicuri la topitoriile de la Baia Sprie și Băița. Produsele preschimbate, pe lângă aur și argint, conțineau și cositor. Activitatea asociației în cauză, cu o amplă documentație poate fi urmărită până în anul 1785.

Paralel cu existența asociației „Sfânta Treime" la Vama mai funcționau și altele. Perimetrul cu numele de „Înălțarea Crucii" a fost acordat în anul 1782 și se situa între Handalul Ilbei și Vama, pe locul denumit „Face Mare și Meczke Kö", acționarul principal fiind același Marcu Vida. Altele, sub numele de „Sf. Nicolae" și „Sf. Ștefan" au fost acordate în anii 1784 și respectiv 1788, dar nici una dintre ele nu a avut o viață și activitate de lungă durată.[71]

După această efervescență, timp de aproape patru decenii va fi liniște. Noul val de cercetări miniere în hotarul localității Vama va fi reluat în anul 1827 și va dura până în anul 1850. În acest interval vor fi depuse 13 cereri pentru acordări de perimetre de cercetare și de exploatare. Dintre solicitanți se remarcă numele lui András Vida, (subinginer la topitoriile erariale de la Băița), Ludvig Terge (care tot în acești ani va fi prezent și în zona Turțului), moșierul Ludvig Szirmay și György Stetz, iar în anii 1840 gruparea condusă de Ioan Burle (miner din Băița) împreună cu Anton Taufer, scribul de la topitoria din Ferneziu și Ioan Rogozan, muncitor la topitoria din Băița. Perimetrul acestora din urmă, acordat sub numele de „Petru și Paul" era pe același teren pe care în

[70] Privitoare la cercetările făcute pentru fier și cărbune vom reveni. Despre alumină în anul 1916 se spune că moșierul József Pecsnolics a descoperit minereuri care aveau o concentrație de 24% alumină. Vezi: *Inspetoratul geologic minier Baia Mare*, acte generale nr. 436/1916.

[71] *Ibidem*, acte nr. 57 și 65/1781; 136, 137, 178 și 203/1782; 60 și 65/1783; 14, 75, 262 și 345/1784; 542/1788.

jurul anului 1780 a funcționat mina și șteampul, „Sfânta Treime". Restul zonelor solicitate și acordate, cum ar fi cea de pe „muntele Mike" (1827) „Valea Bejii" (1835) sau „Valea Zana" (1845) după scurtă vreme se dovedesc a fi nerentabile pentru exploatare. Ultima cerere din acești ani a fost făcută de preotul István Varga (1850), care însă și-a concentrat atenția înspre Turț.[72]

Urmează o nouă perioadă de liniște, conturbată doar de Iuon Marinkas, dar și el între anii 1875—1876 figurează doar cu două perimetre de cercetare, după care teritoriul localităților Vama și Racșa vor fi supuse unor cercetări riguroase între anii 1908—1912 de Societatea Minieră „Sf. Ștefan" din Ilba, cu capital străin. La un moment dat această grupare deținea 23 perimetre de cercetare în hotarul Vamei și alte 21 în Racșa. În urma acestor investigații în anul 1911 la Vama a fost identificat un filon în lungime de 300 metri. În anii ce au urmat forțele societății fiind dirijate înspre terminarea instalațiilor sale de flotare, iar după aceea bărbații fiind absorbiți de război, motive pentru care exploatarea filoanelor de la Vama a fost amânată.[73]

Hotarul localității *Racșa* în privința cercetării și exploatării minereurilor prețioase este documentat începând cu anul 1834. În acești ani numitul Ludvig von Szirmay (vezi și la Vama) depune trei cereri pentru tot atâtea perimetre, dintre care două pentru dealul „Külső Tordaer Gebürg" unde cândva erau exploatate două mine, dar care au fost abandonate mai de mult. Pentru locul indicat tribunalul minier a acordat un perimetru cu numele de Francisc pentru aur, argint, cupru, beneficiarii fiind însă alți patru cetățeni. Un alt val de solicitări pentru Racșa sunt depuse între anii 1842 și 1844 dintre care cea mai serioasă pare a fi fost cererea numiților Grigor Baba, János Leuska, András Leuska și János Veres, cu toții, din Racșa. Perimetrul sub numele de „Florian" ce li s-au acordat în zona Paltin, a persistat în evidențele căpitanului minier până în anul 1869. Ștergerea acestuia s-a făcut concomitent cu revocarea perimetrului „Francisc" amintit din anul 1834. Până la data radierii acestora, în anii 1846 și 1853 au mai fost solicitate și alte terenuri localizate pentru Făgetul Mare și Pleșca.[74]

Toate acestea erau însă doar încercări fără rezultate concrete. Mult mai serioase s-au dovedit a fi acele cercetări care au fost întreprinse în zona Valea Popeasca sau Secătura, de unde în anii 1866—1872, de pe niște perimetre de cercetare, s-au făcut dese preschimbări de minereuri selectate, cu conținut de aur și argint, la topitoria din Băița. Ca rezultat al acestora, în luna aprilie 1872 are loc înființarea Asociației miniere „Sf. Gheorghe" din Racșa care obține un perimetru dublu de exploatare. Două galerii vechi aflate pe teritoriul perimetrului sunt curățate și întărite, după care se va pune accent pe intensificarea lucrărilor de ex-

[72] *Ibidem*, acte concesionale nr. 35/1827; 321, 1356, 2092 și 2784/1835; 3293 și 4246/1836; 2251 și 2253/1837; 1800/1839, 2431, 2479 și 3187/1840; 2516/1842; 1266/1845; 824/1846; 12 și 514/1848; 330/1850.

[73] *Ibidem*, acte generale nr. 589/1876; 2705—2719 3565—3611/1908, 623/1909; 59/1912; 100/1914 și 48/1915.

[74] *Ibidem*, acte concesionale nr. 232, 233, 234 și 1284/1834; 483 și 5279/1842; 511/1848 și 28/1853; Registre contemporane de evidență, nr. 71/1869, pozițiile 211, 212 și 695/1869.

ploatare. Proprietarii asociației recrutați mai ales din Seini, Apa și Someșeni, fără cunoștințe și experiență în minerit comit o mare greșeală: nu au făcut calcule prealabile asupra rentabilității investițiilor lor. Acestea le vor face abia în anul 1874, după ce topitoria de la Băița a refuzat să le preschimbe cantitatea de 1 200 măji de minereu. Motivul refuzului a constat în concentrația săracă a produsului prezentat. Întreprinzătorii acuma își dau seama că numai din preschimbarea minereurilor alese nu se putea asigura existența exploatării. Constatarea însă a fost dureroasă! O parte dintre acționari părăsesc asociația iar alți șapte întreprinzători din Seini formează o nouă asociație minieră sub numele de Iosif care, pe bază de contract, în septembrie 1876 iau în arendă minele de la Racșa. Conform înțelegerii arendașii primesc 33 de cuxe părăsite, în schimb se obligă la repunerea minei în exploatare și în raport cu volumul preschimbărilor să plătească o arendă de 10—20% din încasările realizate.[75]

Asociația proprietară, în adunarea generală din 4 august 1877, face o nouă analiză a situației și la propunerile „expertului" Ferenc Juhász hotărăște construirea pe Talna a unui șteamp și după terminarea acestuia intensificarea exploatării. Arendașii nu sunt de acord să contribuie la cheltuielile de construcție a șteampului, motiv pentru care contractul de arendare se anulează. Cu participarea acționarilor, care anterior au ieșit din asociație și a lui Ferenc Juhász, se formează o nouă asociație pentru luarea în arendă a minei din Racșa. Noul contract încheiat în mai 1878 stipulează cedarea a 50% din acțiunile asociației proprietară în favoarea arendașilor care în schimb vor construi un șteamp cu 15 săgeți, vor reface drumurile de acces între mină și șteamp și vor transporta de la mină în vale întreaga cantitate de minereu anterior extras. Noua taxă de arendă se stabilește între 5 și 10% după valoarea preschimbărilor făcute. Prin folosirea unui împrumut bancar șteampul a fost terminat și pus în exploatare. În sortimentul produselor preschimbate de la Racșa după această dată, pe lângă minereurile sortate, apare argintul și aurul de șteamp. La începutul anului 1881 se ivește ideea procurării și montării unei turbine pentru acționarea șteampului pe care asociația proprietară dorește să o realizeze printr-un nou împrumut bancar.[76]

Și când se părea că totul va merge bine și la Racșa intervine ceva încă neelucidat. În lunile mai și iunie în numele asociației „Sf. Gheorghe" se fac ultimele preschimbări de minereuri la Ferneziu, iar în iulie este depusă la Oficiul de Sciimb și o mică cantitate de aur și argint de șteamp, dar după această dată, timp de doi ani, nu mai apar informații despre exploatarea de la Racșa. Pentru anul 1883 asociația „Sf. Gheorghe" raportează la căpitănat că la întreținerea galeriilor ar fi lucrat doi muncitori permanenți, dar controlul căpitănatului din octombrie 1884 efectuat la mina de la Racșa, o găsește „abandonată de mai mulți ani... Se

[75] *Direcția minelor Baia Mare*, registre operative nr. 455 și 472; *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, Evidența asociațiilor miniere nr. 5, pag. 63; Evidența perimetrelor miniere acordate nr. 8, pag. 103; Acte generale nr. 502/1872; 946/1874; 751 și 1166/1875, 269, 417 și 1592/1876; 83 și 533/1877.

[76] *Ibidem*, acte generale nr. 1139 și 1608/1877, 264, 1269 și 2074/1878; 119, 120, 1294 și 1415/1880.

poate observa că în timpul verii din galeria inferioară apa a fost scoasă, dar aceasta și în prezent este în mină. Nici în galeria superioară nu se poate umbla și aceasta începe să se prăbușească". În anul 1889 se încheie un alt contract de arendare, dar reluarea exploatării va întârzia și de această dată. Rând pe rând, până în 1896 majoritatea acțiunilor asociației vor intra în proprietatea lui Juhász, care însă nici în deceniul următor nu va mai fi în stare să reînceapă exploatarea. După decesul său, fiul acestuia va obține permisul căpitănatului pentru sistarea activităților până în iulie 1912. Dar termenul pentru punerea în exploatare a minei nu se respectă și în anul următor căpitănatul minier hotărăște revocarea dreptului asociației asupra minei din Racșa.[77] Acest act final se suprapune cercetărilor întreprinse dinspre direcția Ilbei, despre evoluția cărora s-a amintit deja.

*

* *

În perioada care face obiectul prezentei comunicări în Oaș s-a făcut și *exploatarea și prelucrarea fierului.*

Primele concesiuni de cercetare și apoi acordări de perimetre pentru fier au fost eliberate încă în anul 1819. Preocupările devin mai serioase în deceniile următoare și vor cuprinde practic întreaga zonă a Oașului. În jurul anului revoluționar 1848 se vor trece deja la descopertări de terenuri și în special prin preocupările societății „Ugocsae Union" și conducătorul acesteia, Ludovic Kovács, în hotarul localității Certeze, Moiseni și Tarna, începându-se și pregătirea exploatării fierului. Lucrările vor lua amploare după 26 aprilie 1851, dată la care s-a încheiat contractul de bază, pe de o parte între gruparea reprezentată de Kovács, în calitate de întreprinzător și deținătorii majorității concesiunilor și perimetrelor miniere acordate pentru fier și limonită și pe de altă parte între composesoratul din Oaș, proprietarul imenselor păduri din jurul Certezei și Moiseniului, pentru înființarea „Uzinelor de fier din Oaș" (Avaser Eisenwerk — Avasi Vasgyár). Potrivit contractului, din cele 128 de acțiuni ale societății 40 sunt reținute de composesorat, alte 32 aparțin întreprinzătorilor, iar pentru restul acțiunilor posesorii de terenuri din cadrul composesoratului își rezervă drept de preemțiune. Composesoratul se obligă să asigure în mod gratuit materialul lemnos pentru construcții, dar pentru lemnele ce vor fi folosite în procesul de producție precum și pentru edificiile folosite pentru birouri și case muncitorești societatea urma să plătească. Valoarea inițială a instalațiilor nu putea să depășească suma de 12 800 florini, după care composesoratul va putea fi obligat la noi investiții numai până la valoarea de 50% din veniturile nete realizate. Întreprinzătorii grupați în jurul lui Kovács cedează în favoarea societății toate concesiunile și perimetrele deținute și pe viitor se vor abține de la deschiderea pe cont propriu a vreunei mine de fier.

Societatea nou înființată obține în curând dreptul folosirii apei râului Tur și în hotarul satului Moișeni, în Valea Mesteacănului Mare,

[77] *Direcția minelor Baia Mare*, documente generale nr. 22/1881; *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte generale nr. 363, 1839 și 1980/1884; 8105/1889, 306/1890; 6960/1891; 8057/1896, 1691/1911; 1049 și 2434/1912 și 630/1913.

începe construirea unei topitorii (furnal) cu capacitate de producție de 1 000 chintale pe an. La aceasta se mai adaugă o turnătorie dotată cu trei ciocane de forjă și un laminor, toate acționate de apa Turului. Primele cantități de fier se realizează în anul 1853, iar peste doi ani începe și producția de fontă. Din anul 1852 pentru o scurtă perioadă lucrările se vor afla sub conducerea directă a composesoratului, apoi aceasta prin persoana lui Jozsef Fiala, este preluată de întreprinzători.

Topitoria deja produce când Fiala se retrage de la conducere iar cele 20 de acțiuni ale sale sunt cedate pentru suma de 5 200 florini pe interval de 5 ani lui Lajos Kovács. Acesta organizează o nouă asociație care începând cu luna octombrie 1855 ia în arendă exploatarea bunurilor societății. În curând însă drepturile lui Kovács sunt subînchiriate. Noii întreprinzători grupați în jurul moșierului Urményi, care au făcut subînchirierea, peste doi ani îl vor acuza pe Kovács de însușirea sumelor vărsate de ei în scopul de a fi investite, motiv pentru care se vor retrage din afacere. Constrâns, așa va proceda și Kovács și contractul de arendare, care inițial s-a încheiat pe termen de 20 de ani, în decurs de trei ani va fi anulat. Cu data de 20 decembrie 1858 vechea societate „mamă" se reorganizează sub denumirea de „Asociația pentru fabrica de fier din Oaș" (Avasi Vasgyártársulat). Composesoratul și în cadrul noii asociații își va menține cele 40 de acțiuni, rămânând și în continuare cel mai mare acționar. Pentru un interval de doi ani minele cu topitoria și cu restul instalațiilor vor fi administrate în regie proprie de către acesta.

În acest interval „Asociația pentru fabrica de fier din Oaș" dispune de perimetrele miniere „Tivadar" și „August" (ambele situate în muntele Iezura din Certeze) și „Francisc" (din Valea Socea Mare din Moișeni), la fel și de alte perimetre în hotarul satului Tarna Mare, precum și de instalațiile de topire și de forjă specificate mai sus. În anul 1858 împreună cu cei 12 supraveghetori și conducători de lucrări, la asociație lucrau în total 125 de persoane, dintre care 15 la exploatări miniere, 25 la topitorie și 26 la turnătorie și la instalația de laminat. Restul erau angajați ca muncitori forestieri (20), la boxele de mangal (5) și la întreținere și transport. De precizat că personalul de supraveghere și de specialitate era recrutat îndeosebi de la topitoria din Dolha (Maramureș). Începând cu anul 1857 muncitorii permanenți erau membrii casei frățești. În anul 1858 asociația a încheiat un bilanț de 31 581 florini și 1 creițar la venituri, 45 675 florini și 5 creițari la cheltuieli, adică s-a lucrat cu un deficit ce s-a cifrat la 14 094 florini și 4 creițari.[78]

Deficitul înregistrat în 1858 a persistat și în anii următori la care, în curând, s-au mai adăugat și greșelile cu care noua conducere administrativă a lucrat și ca urmare în anul 1860 se vorbea deja de pierderea credibilității față de calitatea produselor desfăcute la Satu Mare, Baia Mare și Sighetu Marmației. Consecințele sunt catastrofale: achitarea salariilor se face cu întârziere de 8—10 luni: activitatea de exploatare se

[78] *Ibidem*, Evidența asociațiilor miniere nr. 1, pag. 64; Evidența perimetrelor miniere nr. 4, pag. 2, 5, 8, 9 și 10; nr. 2, pag. 51, 52 și 53; Acte concesionale nr. 2690/1827; 1260/1832; 765/1852; 376/1853 și 118/1854; Acte generale nr. 940/1855; 948/1857; 365 și 1089/1858; 435 și 474/1859; 1084/1863.

sistează vremelnic. Unii dintre acționari vorbesc despre necesitatea închiderii lucrărilor și la topitorie. În aceste condiții, la insistențele angajaților, în jurul directorului executiv Károly Szőke și al comerciantului sătmărean cu articole de fierărie Gáspár Weisz, se formează o nouă asociație de arendași,[79] ce hotărăște continuarea lucrărilor de exploatare. Declinul însă a început[80] și urmările acestuia vor fi grave! Arendașii în anul 1863 vor să renunțe la contract, dar asociația „mamă" îi va da în judecată și le va pretinde achitarea arenzii împreună cu prețul lemnelor folosite pentru combustibil, față de care pretențiile asociației se ridică la suma de 8 364 florini și 55 creițari.[81]

Activitatea productivă continuă, dar angajații de la Moișeni ajung într-o situație rar întâlnită. Începând cu anul 1860 salariile acestora nu li se mai achită în bani: muncitorii, dar și supraveghetorii, în contul unei părți a salariilor, sunt asigurați cu cele mai necesare articole de subzistență prin intermediul unor comercianți, urmând ca restul salariilor să li se achite la vremuri mai bune! Din salariile scriptice se reține contribuția personalului la casa frățească, de întrajutorare, dar aici nu se mai varsă nici un creițar, caseria fiind goală, salarul medicului nu-l pot achita și nici medicamentele nu pot fi asigurate pentru cei nevoiași.[82] Dar îi așteaptă un viitor și mai sumbru!

După ce în vara anului 1863 minele și topitoria vor reintra în administrarea directă a asociației „mamă", în primăvara anului următor ele vor fi din nou arendate, de această dată arendașii vor fi patru comercianți cu creanțele cele mai mari față de societatea anterioară. Producția se relansează, salariile curente într-o vreme sunt achitate, dar această situație va dura foarte puțin. În iunie 1865 muncitorii se plâng la Căpitănatul minier Baia Mare, invocând din nou neachitarea salariilor, neasigurarea lor nici cu strictul necesar de alimente. Și ceea ce li se distribuie este alterat, cum a fost și cu mălaiul procurat de la pretorul plășii Seini (care la rându-i trebuia să ocrotească interesele muncitorimii). Arendașii vor să introducă achitarea salariilor cu produse de fierărie ieșite din procesul de fabricație la Moișeni, dar la un preț mult mai mare decât cel cu care aceste articole se vindeau la Satu Mare. Pentru orice act de protest, muncitorii sunt concediați. A urmat apoi recalcularea și reducerea salariilor pentru muncile efectuate în acord, față de care măsuri muncitorii din nou au protestat[83]. După acest protest intervine o oarecare liniște și se pare că până în vara anului 1866 minele și instalațiile de la Moișeni încă erau în producție.

Motivele încetării activității sunt încă neelucidate, dar obiectul adunării generale a asociației „mamă" convocată pentru 12 iunie 1867 era

---

[79] *Ibidem*, acte generale nr. 1222/1859; 780 și 890/1860.

[80] Un indiciu convingător în această privință constituie scăderea vertiginoasă la prețul acțiunilor asociației. În anul 1862, 15 acțiuni deținute de fostul director Fiala au fost supuse licitației pentru refuzul achitării datoriilor provenite din pierderile cu are la asociație se lucra. Față de valoarea inițială a unei acțiuni (294 florini) cel care le va cumpăra, nu va mai plăti decât 125 florini. Vezi: *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte generale nr. 87/1862.

[81] *Ibidem*, acte generale nr. 419, 609, 1084, 1361, 1396 și 1411/1863.

[82] *Ibidem*, acte generale nr. 1084 și 1361/1863.

[83] *Ibidem*, acte generale nr. 1530/1863; 30/1864; 550, 934, 1060 și 1720/1865.

deja „viitorul uzinei". Începând cu această dată nu mai deținem informații despre reluarea sau continuarea activității productive. În anul următor, pentru datoriile avute față de casa frățească, averea asociației este licitată și în anul 1869 cumpărată în întregime de composesoratul din Oaș. Ca urmare Asociația pentru fabrica de fier din Oaș se desființează. După o inactivitate de 3—4 ani se profilează încheierea unui nou contract de arendare cu grupul condus de Károly Polley, dar în urma unor contestații, tribunalul minier nu va valida acest contract. Minele și instalațiile existente nici în anul 1874 nu și-au reluat activitatea, iar în anul următor composesoratul a renunțat la perimetrele și drepturile sale de exploatare.[84]

Procedura de lichidare a casei frățești de la Moișeni a decurs mai operativ față de cea de la Turț. Conform unei situații, la data de 23 martie 1867 un număr de 96 de persoane erau socotite membrii acestei case frățești, dar majoritatea persoanelor și familiile în cauză, până la această dată, erau plecate deja la alte topitorii din apropiere (Dolha) sau mai îndepărtate (Dezna, Sebiș etc.). Dintre cei rămași pe loc doar 9 persoane au fost îndreptățite la ajutoare și despăgubiri. Aceștia, împreună cu cei plecați, în decurs de un an de zile de la revocarea concesiunilor, deci în 1875 și-au reprimit câte ceva din drepturile lor. În schimb alte 30 de persoane, în majoritate locuitori din satele române învecinate cu Moișenii au rămas fără nici un ajutor, printre care și o văduvă a cărui soț a pierit în mina asociației.[85] Astfel că, nu este de mirare că în memoria oșenilor s-au păstrat puține amintiri plăcute în legătură cu exploatarea fierului de la ei de acasă.

În primul deceniu al secolului al XX-lea cercetările pentru identificarea zăcămintelor feroase au fost din nou reluate. Dar de această dată ele au fost însoțite și de ample cercetări pentru cărbune. La început investigațiile au cuprins întregul Oaș — de la Tarna până la Vama și Racșa, dar pe urmă lucrările s-au restrâns pentru zona Certeze—Moișeni la fier (limonită), respectiv valea Talnei între Negrești și Vama, precum și Cămărzana pentru cărbune. În privința cărbunelui, lucrările au fost dirijate de Reprezentanța regală maghiară de cercetări pentru cărbune din Bixad. Privitoare la rezultatele investigațiilor din anul 1907 de la Cămărzana conducătorul reprezentanței raporta că la aceste lucrări au fost întrebuințați 20 de muncitori și pe parcursul acestora au fost extrase cca 50 q de lignit și 30 q de huilă. În anul următor activitatea se va concentra în zona Negrești—Vama unde la 16 iulie, la adâncime de 135,32 m perforatorul sondei a atins primul strat de cărbune cu o grosime de 28 cm, iar la sonda a doua la stratul de cărbune s-a ajuns la o adâncime de 550,65 m, dar grosimea stratului, datorită imperfecțiunilor instalațiilor, nu s-a putut stabili precis. La capătul cercetărilor previziunile specialiștilor de la Căpitănatul minier Baia Mare s-au adeverit; în cunoașterea situației geologice a Oașului, încă la începutul anului 1908

[84] *Ibidem*, acte generale nr. 698/1867; 1123/1868; 496 și 916/1874; 391 și 2323/1875.
[85] *Ibidem*, acte generale nr. 106, 132, 264, 350, 1180, 1196 și 1258/1876.

aceştia şi-au exprimat convingerea că Oaşul nu are nici o şansă pentru deschiderea vreunei exploatări rentabile pentru fier sau cărbune.[86]

* * *

Din cele relatate inclusiv în prima parte a comunicării[87] se poate aprecia că în privinţa preocupărilor legate de cercetarea şi exploatarea minereurilor neferoase şi în zona Oaşului se disting două perioade. Prima durează în linii generale până în preajma anului revoluţionar 1848. Ea este caracterizată de persistenţa unor relaţii feudale şi în minerit. Potrivit legii miniere austriece, cunoscută sub denumirea de „legea maximiliană", exploatarea bunurilor subsolului era separată de dreptul stăpânului feudal asupra terenurilor. Concesiunile de cercetare şi perimetrele de exploatare erau acordate asociaţiilor miniere, în componenţa cărora, pe lângă persoanele particulare puteau să aibă acţiuni (cuxe) şi comunităţile (oraşe şi târguri) dar în unele zone însăşi erariul (prin organele sale specializate) şi-a rezervat dreptul la o parte din cele 128 de cuxe componente ale vreunei asociaţii miniere. Cu această formă frecvent întâlnită în bazinul Băii Mari (unde erariul a pus mâna pe exploatarea celor mai rentabile mine, dar totodată era şi părtaş în mai multe exploatări) în perioada de referinţă în Oaş nu o întâlnim. În schimb în unele locuri câte patru cuxe din averea asociaţilor aparţinea proprietarilor moşiilor pe teritoriul cărora minele funcţionau, cu precizarea că „stăpânii terenurilor" nu aveau nici o obligaţie în suportarea cheltuielilor de investiţie. Cu această practică ne întâlnim îndeosebi la Vama.[88]

Exploatarea filoanelor se făcea prin galerii (principale şi ajutătoare) şi puţuri (mai rar întâlnite în Oaş). Săparea acestora, mai ales în prima perioadă abordată, se făcea încă cu dalta şi ciocanul. Din punct de vedere tehnologic exploatarea se făcea prin abataje, unde dizlocarea minereurilor s-a făcut cu ajutorul prafului de puşcă aşezat în găurile pregătite în prealabil cu sfredele de mână. Dar la aceeaşi mină pentru dizlocare se mai folosea şi metoda focului: rocile ce urmau a fi exploatate erau încinse, după care a urmat stropirea lor cu apă ce asigura crăparea şi sfărâmiţarea rocilor. După ce locul s-a răcit şi s-a aerisit, desprinderea bolovanilor se făcea cu răngi de diferite mărimi şi dălţi (Lisztrang, Czinkus), iar sfărâmarea cu ciocane (Handfeiszli) după care minereul a fost scos la suprafaţă în saci sau prin vagonete (Hont, Hunt) care circulau pe şeni de lemn. Cel mai mare duşman al minerilor era apa infiltrată de la suprafaţă şi care în anotimpurile ploioase inunda abatajele făcându-le inaccesibile.

Minereul scos la suprafaţă era sortat (sádolás) de un specialist bun cunoscător al minereurilor. Minereul cu un conţinut mai bogat era

---

[86] *Ibidem*, acte generale nr. 2367, 6803 şi 7136/1908; 1191/1909; Vezi şi Wahlner Aladár, *Magyarország bánya és kohóipara az 1907. évben* (Industria minieră şi siderurgică a Ungariei în anul 1907) în *Bányászati és kohászati lapok*, anul XLI — 1908, p. 736.

[87] Vezi în *Satu Mare. Studii şi comunicări IX—X*, Satu Mare, 1992—1993, p. 135—140.

[88] *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, acte generale nr. 12, 90 şi 188/1785 şi 542/1788.

transportat la topitorii (Băița, Ferneziu, Firiza, Baia Sprie etc.) iar cele mai sărace în conținut util urmau să fie zdrobite prin șteampuri și ulterior spălate. Aurul și argintul nativ pe alocuri și în Oaș se obținea pe loc prin spălare, iar în cazul în care metalele nobile erau în amestec cu plumbul, cositorul, cuprul etc., după zdrobire și spălare, urma sedimentarea, în urma căreia produsul obținut (șlicul, mâlul) de sedimentatorul (sároló) de obicei se trimitea la topitorii. La Tarna și Turț, începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea nu au funcționat topitorii, dar în apropierea vechilor exploatări documentele pomenesc terenuri pline de zgură ce a rămas după topitoriile ce existau în urmă cu secole. Despre extragerea metalului prin cupelație și amalgamare până în mijlocul secolului al XIX-lea nu avem date.

Personalul de specialitate, de obicei era recrutat de la minele și chiar topitoriile din jurul Băii Mari, dar mulți dintre mineri și mai ales dintre muncitorii auxiliari de la transport, construcții și reparații, erau oamenii satelor din împrejurime. La Turț și la Vama printre muncitori găsim și femei. Unele activități erau plătite în acord. Printre acestea era săparea galeriilor la care, pentru un stânjen în anul 1782 se plăteau 13 florini, apoi transportul minereurilor, confecționarea și repararea uneltelor și altele. Mai frecventă era însă plata după numărul zilelor efectuate (șit). Uneltele și materialele auxiliare erau asigurate de asociația (patron) dar costul prafului de pușcă (1 funt=20 creițari) și al seului (1 funt=6 creițari) folosit la dizlocarea rocilor, respectiv la iluminat s-a reținut din salarul muncitorilor. La asociația „Sfânta Treime" de la Vama a fost generală, dar și în alte locuri s-a putut constata, că o parte din muncitorii permanenți erau totodată și posesori de cuxe. Aceștia în calitate de muncitori primeau aceleași salarii ca cei ce erau doar angajați, iar pe de altă parte, în urma acțiunilor deținute primeau părți din veniturile nete ale asociației. În cazul lucrărilor cu pierdere sau la finanțarea investițiilor ei plăteau în raport cu numărul cuxelor deținute.[89]

Perioada anilor de după 1848 și pentru mineritul din zona Oașului a însemnat înrădăcinarea relațiilor capitaliste. Din punct de vedere tehnic topitoria de fier de la Moișeni, dar în special minele de la Turț, aveau o dotație tehnică la nivelul epocii, iar prin introducerea separării argintului pe baza alcalinizării, în privința tehnologiei utilizate Turțul la un moment dat se situa chiar cu un pas mai înainte față de zona Băii Mari. Dacă avem în vedere că în anul 1858 la toate minele, șteampurile și topitoriile din Baia Sprie, Baia Mare și împrejurimi, inclusiv la Ferneziu și Cavnic au lucrat în total 2 573 muncitori, sau că în anul 1863 zona Cavnicului și Strâmbu Băiuț (inclusiv la topitoria de fier de lângă Lăpușu Românesc) erau angajați în total 818 muncitori,[90] Asociația pentru fabrica de fier din Oaș cu cei 125 de angajați sau Asociația minieră „Sf. Emeric" din Turț cu un personal de 53 (în 1866) sau 153 (în 1870) muncitori și supraveghetori și cu producția sa anuală de circa 250 kg (în anul 1856) respectiv de peste 200 kg (în 1869) de argint, pe drept la

[89] *Ibidem*, acte generale nr. 12, 90 și 188/1785.

[90] *Îndrumător în Arhivele Statului județului Maramureș*, București, 1974, p. 190—191.

vremea lor pot fi considerate printre stabilimentele industriale de mărime cel puțin medie.

Restul exploatărilor, inclusiv cele din Tarna, Bixad sau Racșa, erau unități miniere mici, înființate și mai ales conduse de persoane cu puține cunoștințe de specialitate și ca urmare prin frecventele lor greșeli și-au risipit și resursele lor financiare limitate de care dispuneau la un moment dat. Continuu duceau lipsă de capital, peste care nici apariția împrumutului bancar (Racșa) nu putea să-i ajute mult. Începând cu deceniul al optulea al secolului trecut, în defavoarea acestor exploatări miniere a acționat și prețul de preschimbare scăzut al argintului, precum și imensele cheltuieli de transport, care au ridicat prețul de cost al produselor.

Motive și considerații pentru care dezvoltarea mineritului din perioada analizată în Oaș a fost și mai anevoioasă, plină de greutăți, pe care oamenii locului au trebuit să le învingă. În ce măsură au reușit aceasta, reiese din paginile acestei contribuții, pe care o dedic minerilor de azi ai Oașului.

CONTRIBUTIONS À L'HISTORIQUE DU DÉVELOPPEMENT DE L'EXPLOITATIONS DU MINES EN OAȘ ENTRE (1760—1918) (II-E PARTIE)

(Résumé)

La première partie de cette communication a paru dans le numéro précédent de cette annuaire. Dans cette deuxième partie sont abordées les préocupations minières de la zone des localitées Turț, Cămărzana, Vama et Racșa liées à l'or et l'argent ainsi que les activitées de Moișeni et Certeze quant à l'exploitation et le travail du fer. Ce dernier aspect a en des résultats de pointe entre 1850—1865. Des recherches et des essains d'exploitation des minerais pour l'or et l'argent au cours d'une période de plus d'un siècle et demi, peuvent être surpris aussi à la frontière d'autres localités, mais des résultats d'exploitation concrets se résument à Vama, Racșa, Bixad et en spécial Turț, comme tout cela se voit aussi des dates statistiques de l'annèxe 2.

Dans la période abordée les fonderies pour l'extraction des métaux précieux en Oaș n'ont pas existé et le transport des minerais on concentrés jusqu'aux plus proches fonderies était très cher, raison pour laquelle l'exploitation devenait souvent pas rentable et menait plus tôt on plus tard à la suspension des travaux. L'exception est dûe à la zone de Turț où à la veille de la révolution de 1848 on a ruis les vases d'une exploitation systématique et durable. Une décennie plus tard par la mise en fonction de certaines installations pour extraire l'argent, on va travailler au niveau de la téchnologie la plus avancée de ce temps. Ici a fonctionnée aussi une machine à vapeurs qui a utilisée le charbon extrait des zones proches. Pour reprendre l'exploitation du charbon de Cămărzana et pour l'exploitation des minerais de lignite de la zone Vama, on a travaillé avec une plus grande intensité entre 1906—1908.

ANEXA 1

SITUAȚIE

privind cantitatea și valoarea producției realizată de Topitoria de fier din Oaș[92]

Intervalul	Minereu de fier extras				Fier brut				Fontă				Observații aproximativ
	Cantitatea		Valoarea		Cantitatea		Valoarea		Cantitatea		Valoarea		
	Chintale	Funzi	Florini	Creițari	Chintale	Funzi	Florini	Creițari	Chintale	Funz	Florini	Creițari	
Înainte de 26.IV.1851	2 000												
Anul 1853					325		1 033	50					
Anul 1854					391		1 243	38					
Anul 1855					3 498		11 132	64	81		336	15	
Trimestru I, II și IV 1856	14 094		1 398	49½	2 023		6 271	18					
Trimestru I, II și IV 1857	20 464		2 733	87									
Anul 1858	16 474		10 672	27	3 668		17 190		1 344		14 380		
Anul 1859	10 333	50	2 590	93									
Trimestru I, II, III, 1860	5 184		769	58									
Anul 1861	15 408	50	775	89									
Trimestru I, II, III, 1862	21 553		1 193	04									
Anul 1862					1 157	40	3 240	72	346	96	1 804	19	
Anul 1863					2 508	97	8 802	57					

[92] Întocmită în baza documentelor aflate la *Inspectoratul geologic minier Baia Mare,* acte concesionale nr. 575/1852; Acte generale nr. 940/1855; 196, 374, 457 și 882/1856; 108, 632 și 970/1857; 157, 516, 843, 1025 și 1089/1858; 166, 473, 824 și 1179/1859; 143, 380 și 654/1860; 87, 270, 441 și 630/1861; 142, 317 și 419/1862; 285/1863 și 583/1864.

ANEXA II

SITUAȚIE

privind cantitatea, conținutul și valoarea produselor miniere preschimbate de minele din Oaș între anii 1801—1901[93]

Anul (lunile)	Numele asociației (perimetrului), localitatea și (sau) numele reprezentantului	Natura produselor preschimbate	Cantitatea		Conținutul								Valoarea produselor		Valoarea netă		Unde s-a făcut preschimbarea
					aur				argint								
			Chintale	Funzi	m	l	q	d	m	l	q	d	Fl.	X	Fl.	X	
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1801	Turț, Sfânta Treime, Johann	șlic	2	96	—	—	—	—	—	5	2	2	nu se specifică				Topitoria Ferneziu
	Wollenzky	minereu	1	7	—	—	—	—	—	6	—	—	idem				
		idem	5	3	—	—	—	—	1	15	—	—	35	1¾	22	29	idem
1802	Turț, Sfânta Treime	șlic	4	3	—	—	—	—	1	4	—	—	22	33¾	13	25¼	idem
1807	Idem	nu se specifică	5	79	—	—	—	—	14	13	—	—	205	39¾	188	42¾	Topitoria Firiza
	Turț, Sf. Ștefan	idem	0	46	—	—	—	—	—	1	2	—	1	42¼	0	51	Topitoria Ferneziu
	Turț, Sfânta Treime	idem	25	59	—	—	—	—	50	8	—	—	910	93	839	93¾	idem
1808	Idem	idem	16	81	—	—	—	—	22	15	—	—	413	28	363	45	idem
1809	Turț, Sfânta Treime, baronul István Perényi	minereu	2	69	—	—	—	—	3	14	—	—	nu se specifică				idem
	Turț, Sfânta Treime, baronul Pál Perényi	idem	7	31	—	—	—	—	4	9	2	—	idem				idem
1810	Turț, Sfânta Treime	idem	4	90	—	—	—	—	1	10	1	—	29	36¾	19	50¾	idem
1811	Idem	șlic	8	2	—	3	0	1	3	0	2	3	nu se specifică				idem
1813	Idem	minereu	8	83	—	—	—	—	2	11	2	—	49	7¾	29	58²/₄	idem
1830	Turț, Sfânta Treime	minereu	11	70	—	—	—	—	1	4	3	—	25	31¾	19	38¼	idem
					și 2 măji 74 funzi plumb												
1832	Turț, Sf. Ștefan, János Koszma	idem	11	96	—	—	—	3	6	2	1	1	144	21²/₄	97	2²/₄	idem

	Turț, Maria Hilf	idem	4	91	—	—	—	—	1	2	1	—	25	58	13	35¾	idem
1835	Turț, Sf. Ștefan	idem	3	23	—	—	3	3	1	2	1	—	25	58	15	3²/₄	Topitoria Firiza
	Turț, Sfânta Treime	idem	4	88	—	1	1	—	1	3	2	—	27	22²/₄	17	14	Topitoria Ferneziu
1836	Turț, Sfânta Treime	minereu	9	60	—	1	1	—	—	12	—	—	15	67²/₄	6	21¾	Topitoria Ferneziu
	Tarna, Ludovica, baronul Lajos Perényi	idem	22	73	—	—	2	2	—	9	0	2	25	16¼	4	50	Topitoria Băița
1837	Vama, Gheorghe	idem	3	49	—	—	—	—	—	2	—	—	8	7¾	2	55	Topitoria Ferneziu
					și 67 funzi plumb												
1838	Turț, Sfânta Treime	idem	3	47	—	—	—	—	—	3	1	—	4	18¾	0	35²/₄	Idem
1839	Turț, Sf. Ștefan	idem	18	68	—	—	—	—	1	5	—	—	28	18¾	11	51¼	Topitoria Băița
1841	Turț, Maria Hilf, Mihai Volenszky	idem	9	78	—	—	—	—	2	11	3	—	61	1¾	40	58	Topitoria Ferneziu
1842	Turț, Sfânta Treime János Volenszky	idem	26	61	—	—	—	—	5	11	3	—	168	14	88	16/²₄	Idem
1843	Turț, Sfânta Treime	idem	17	17	—	—	—	—	1	15	—	—	42	22¼	16	11¼	Idem
	Turț, Sf. Emeric	idem	94	40	—	—	—	—	7	3	3	—	156	16	68	43²/₄	Topitoria Băița
		șlicuri	61	25	—	—	—	2	4	15	2	2	110	10¾	49	24¾	Idem
1844	Idem	idem	542	33	—	—	—	—	46	4	—	—	1 059	09²/₄	541	24¾	Idem
		minereu	130	75	—	—	—	—	12	7	2	—	272	15	146	28²/₄	Idem
1845	Idem	șlicuri	2 776	35	—	11	3	—	260	1	1	2	5 954	46²/₄	3 125	29	Idem
1846	Idem	idem	3 292	85	—	5	2	1	254	9	3	3	5 654	32¾	2 703	26¾	Idem

[93] Conținutul la început este exprimat prin mărci, lotoni, quintali și dram, prescurtate în situația prin M, L, Q, D iar valoarea prin florini și creițari, cu prescurtarea de Fl. și X. Sunt cuprinși numai anii pentru care evidențele existente de la topitorii sau oficiul de preschimbare avem date. Excepție s-a făcut începând cu anul 1847 și până la începutul secolului al XX-lea, unde arătăm și lipsa evidențelor pe anumiți ani. Vezi: *Direcția minelor Baia Mare*, registre operative nr. 86, 91, 97, 99, 107, 108, 114, 163, 171, 175, 218, 237, 242/a 245, 256, 280, 296, 305, 312, 321, 322, 339, 340, 348, 349, 389, 400, 401, 420, 451, 453, 455, 456, și 472; inventarul dosarelor și registrelor: nr. 12/1869; 23/1872; 27/1873; 13/1874; 30/1875; 21/1876; 10/1878; 19 și 20/1879; 26 și 27/1880; 21 și 22/1881; 20/1882; 5/1888; 8/1890; 7/1893; 9/1894; 12/1895; 9/1896; 8/1897; 6/1900 și 9/1901.

ANEXA II (continuare)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1847	Idem	idem	1 652	65	—	—	—	—	160	4	—	—	3 505	91¾	1 905	32²/₄	Idem
		idem	148	47	—	—	—	—	54	7	3	—	1 229	9¹/₄	906	28¾	Topitoria Ferneziu
	Turț, Sfânta Treime	idem	3	71	—	—	—	—	—	5	3	—	7	46¾	3	6²/₄	Topitoria Băița
	Exercițiul 1847/1848	nu sunt evidențe															
1848 nov.	Turț, Emeric	șlicuri	1 125	50	—	—	—	—	91	1	—	—	2 054	20²/₄	1 268	49	Topitoria Băița
1849	Idem	idem	1 848	67	—	3	3	3	191	5	1	1	4 358	98¾	2 595	69¾	Idem
1850	Idem	idem	9 450														Idem
		minereu	4 756	90													Idem
		șliç, plumbos, bogat în argint	4 396	21													Idem
		minereu, bogat în argint	602	45													Idem
		minereu de plumb	1 829	25													Topitoria Băița
	Turț, Maria Hilf	minereu	140	24													Idem
	Cămărzana, Gheorghe	minereu bogat în								3	—	1	cu conținut				
	M. Volenszky	cupru	6	62	27 funzi de cupru								de aur și				Idem
1851	Turț, Emeric	minereu de argint	3 420	71													Idem
		șlic plumbos bogat în argint	12101	32													Idem
1852	Idem	idem	9 808	05													
		minereu de argint	2 711														Idem
1853	Idem	idem	28														Idem
		șlic plumbos bogat în argint	11512	25													Idem

	Tarna, Mihai Anton Ridler	minereu de plumb bogat în aur și argint	21	13											Idem
		șlicuri	30	90											Idem
1854	Turț, Emeric	șlic plumbos bogat în argint	11512	25											Idem
		minereu de argint	424	75											Idem
	Tarna, Mihai	șlicuri	186	13											Idem
		minereu de plumb bogat în aur și argint	19	48											Idem
1855 ian.-sept.	Turț, Maria Hilf, Ștefan Varga	șlic plumbos bogat în argint	77												Idem
	Turț, Emeric	idem	4 638	31											Idem
		minereu de argint	871	45											Idem
1855 oct.-dec.	Idem	minereu de argint și șlic plumbos bogat în argint	1 709	62	0	3	2	1	324	0	2	3	7 693	11²/₄	4 015	48³/₄	Idem, cantit. și valoarea plumbului nu apare
1856 ian.-sept.	Idem	idem	7 816	54	0	15	1	0	1013	9	2	0	13 883	87³/₄	11 289	11	Idem
1856 iunie	Idem	aur de șteamp					2	3	0	2	3	2	16	50	19	05	Oficiul de schimb
1856 sept.	Turț, Emeric	argint de amalgamare							3	10	0	3	87	16	81	21	Oficiul de schimb
1856 oct.-dec.	Idem	șlic plumbos bogat în argint	1 334	64													Topitoria Băița
		minereu de argint	328	0													Idem

ANEXA II (continuare)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1857 feb.-sept.	Idem	idem	273	25													Idem
		șlic plumbos bogat în argint	3 675	38													Idem
1857 oct.-dec.	Turț, Emeric	minereu de argint și șlic plumbos bogat în argint	1 945	73	0	0	0	0	487	2	2	0	11 120	08²/₄	7 070	27	Topitoria Băița, cantitatea și valoarea plumbului nu apare
1858 ian.-mai, sept.	Idem	idem	3 311	22	0	0	0	0	641	5	3	0	15 044	58³/₄	8 825	83	Idem
1858 iun.-aug., oct.-dec.	Idem	șlic plumbos bogat în argint	3 274	35													Topitoria Băița
1859 ian.-mai	Idem	idem	2 311	88													Idem

ANEXA II (continuare)

Anul (lunile)	Localitatea, numele asociației (perimetrului) și (sau) numele reprezentantului	Natura produselor preschimbate	Cantitatea		Conținutul						Valoarea produs.		Valoarea netă		Unde s-a făcut preschimbarea
			chintale	funzi	plumb		cupru		aur	argint					
					Ch.	F.	Ch.	F.	funzi		Fl.	X	Fl.	X	
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1860 oct.-1861 sept.	Turț, Emeric	șlicuri complexe	3 529	06	8	38	0	0	0,1579	431,4531	18 508	12	11 011	56½	Topitoria Băița
1861 oct.-1864 sept.	nu sunt evidențe														
1865 mart.-dec.	Turț, Emeric	șlicuri complexe	51	72	15	25	0	41	0	62,2670	3 040	69	2 506	05	Idem
1865 apr.-sept., dec.	Turț, Emeric Hofmann	argint de extracție		96,680	0	0	1	0	0,293	92,372	4 176	49	4 122	76	Oficiul de schimb
1866	Idem	idem	2	01,480	0	0	0	0	0	188,118	8 739	94	8 639	19	Idem
	Turț, Emeric	șlicuri complexe	36	43	7	36	0	0	0	54,805	2 470	12	2 085	17	Topitoria Ferneziu
1866	Turț, Emeric	șlicuri complexe	15	37	3	47	0	0	0	13,838	830	63,5	511	08	Topitoria Băița
	Bixad, perimetrul de cercetare nr. 1691/1866	minereu	45	63					0,251	0,287	164	79	87	51	Idem

ANEXA II (continuare)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	Bixad, Theofil, Romanovszki Teofil	aur și argint de șteamp		4,543	0	0	0	0	3,1531	0,9183	2 390	62	2 366	51	Oficiul de schimb
	Racșa, diferite perimetre de cercetare	minereu	430	88	0	0	0	0	1,623	25,509	1 963	32	870	50,5	Topitoria Băița
1867	nu sunt evidențe														
1868	Turț, Emeric	șlicuri complexe	50	11	13	24	—	—	—	47,016	2 178	38,5	1 816	39,5	Idem
	Bixad, Theofil	minereuri aur și argint de șteamp	253 0	09 4,475	0 0	0 0	0 0	0 0	1,518 3,3506	1,503 1,016	847 2 308	80 33	484 2 289	93,5 99	Idem Oficiul de schimb
	Racșa, diferite perimetre de cercetare	minereu	67	16	0	0	0	0	0,185	3,802	271	62	119	18,5	Topitoria Băița
1869	Turț, Emeric	șlicuri complexe	3 125	56	1	90	0	0	0	355,323	15 701	38,5	9 840	36,5	Idem
		idem	199	88	10	22	0	0	0	39,909	1 869	48	1 451	14	Topitoria Ferneziu
	Bixad, Theofil	aur și argint de șteamp	0	3,544	0	0	0	0	2,6612	0,773	1 861	20	1818	29	Oficiul de schimb
		minereuri	36	45	0	0	0	0	0,425	0,364	297	58,5	228	02	Topitoria Băița
1872	Turț, Emeric	idem	81	40	0	0	0	0	0,037	4,444	216	60,5	52	20,5	Idem
		produse de afânare	0	1,030	0	0	0	0	0	0,951	42	79	42	06	Oficiul de schimb

	Bixad, Theofil	minereuri	5	08	0	0	0	0	0,035	0,044	2[illegible]	81,5	1	62	Topitoria Băița
1872	Racșa, diferite perimetre de cercetare	minereu	143	15	0	0	0	0	0,386	0,116	517	29,5	195	97,5	Topitoria Băița
	Racșa, Sf. Gheorghe	idem	163	70	0	0	0	0	0,470	0,975	604	84	224	89,5	Idem
1873	Idem	idem	24	30	0	0	0	0	0,080	1,691	118	91	27	93	Idem

ANEXA II (continuare)

Anul	Localitatea și numele asociației	Natura produselor preschimbate	Cantitatea					Valoarea produselor netă				Unde s-a făcut preschimbarea
			produselor preschimbate		argintului conținut în funzi		argintului după afinare în funzi	Fl.	X	Fl.	X	
			Chint.	Funzi	Chint.	Funzi						
1874	Turț, Emeric	minereu	170	40	15,739		14,443	649	93,5	391	03	Instalațiile de amalgamare Valea Ravas Baia Mare
1875	idem	idem	57	63	8,184		7,633	343	48,5	237	67	idem
1876	idem	idem	185	84	23,403		21,559	1940	31	1358	28	idem

ANEXA II (continuare)

Anul	Localitatea şi numele asociaţiei	Natura produselor preschimbate	Cantitatea produselor preschimbate		Cantitatea argintului conţinut în kg	Cantitatea argintului după afinare în kg	Valoarea după afinare		Subvenţia		Valoarea achitată		Unde s-a făcut preschimbarea
			Q	Kg			Fl.	X	Fl.	X	Fl.	X	
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1878	Racşa, Sf. Gheorghe	minereu	35	84	aur: 0,055	argint: 1,280	708	65,5	0	0	308	64	Topitoria Ferneziu
		aur şi argint de şteamp	0	0,105	aur: 0,0604	argint: 0,0423	88	05	0	0	87	35	Oficiul de schimb
1879	Idem	idem	0	0,721	aur: 0,40906	argint: 0,3040	597	94	0	0	593	30	idem
		minereu	39	39	aur: 0,149	argint: 1,180	314	05,5	0	0	130	10	Topitoria Băiţa
		idem	18	92	aur: 0,033	argint: 1,111	322	83	0	0	208	39	Topitoria Ferneziu
	Turţ, Emeric	minereu	138	34	12,025	9,861	946	80	0	0	783	59	Instalaţiile Valea Ravas
	Turţ, Maria Ajută-ne	idem	52	16	4.192	3,767	339	03	0	0	204	92	idem
1880	Turţ, Emeric	minereu	23	97	1.039	0,948	85	32	0	0	37	78	idem
	Racşa, Sf. Gheorghe	idem	127	43	aur: 0,527	argint: 4,800	1240	33	0	0	740	90,5	Topitoria Ferneziu
		aur şi argint de şteamp	0	0,498	aur: 0,26343	argint: 0,2190	387	17	0	0	384	11	Oficiul de schimb
1881	Idem	idem		0,498	aur: 0,03696	argint: 0,0277	54	04	0	0	53	63	idem
		minereu	24	72	aur: 0,076	argint: 0,599	159	93	0	0	83	36,5	Topitoria Ferneziu
	Turţ, Emeric	idem	444	42	33,493	29,275	2634	75	0	0	1423	02	Instalaţiile Valea Ravas
1882	Idem	idem	307	81		14,895	1340	55	0	0	605	11,5	Topitoria Ferneziu

1888	Idem	idem produse preschimbate la valoarea stațiilor de amalgamare	101	18		18,491	1664	19	0	0	1204	71	idem
	Bixad, Theofil	aur de șteamp	21	41	1,115 aur: 0,02133	1,040 argint: 0,0052	93 30	60 21	0 0	0 0	54 29	33 99	Topitoria Ferneziu Oficiul de schimb
1890	Turț, Emeric	minereuri	270	50		20,354	1831	86	0	0	1158	14,5	Topitoria Ferneziu
1891	nu există evidențe												
1893	Turț, Emeric	minereuri	51	18		5,213	469	17	0	0	326	11	idem
		minereuri preschimbate la valoarea stației de amalgamare	49	23	7,544	7,162	640	58	0	0	513	81	idem
1894	Idem	minereu de argint	158	88		15,830	896	33	369	06,5	825	70	idem
1895	Idem	idem	81	64		16,724	953	25,5	298	74	896	25,5	idem
	Tarna Veres József	minereu	14	03	aur: 0,038	argint: 1,199	198	64,5 + 5 q 65 kg plumb			148	16	idem
1896	Idem	minereu de argint	53	97		17,340	888	37	277	43,5	774	52,5	idem
1897	Idem	idem	49	95		5,804	330 coroane	82 fil.	75 cor.	44,5 fil.	241 cor.	03 fil.	idem
1900	Turț, Emeric prin Juhasz Ferenc	idem	3	50		0,368	41	95	2	94	21	49	idem
1901	Idem	idem	10	80		0,814	92	80	1	63	47	58	idem

UN DECRET IMPERIAL ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN ANUL 1763

VIOREL CIUBOTĂ

În șirul actelor în limba română din secolul al XVIII-lea, tipărite de Curtea de Viena, se numără și acest decret din 16 noiembrie 1763 necunoscut până acum[1]. El încearcă să stăvilească un fenomen care în perioada anilor 1761—1764 luase proporții neobișnuite, care au îngrijorat curtea de la Viena.[2] Emigrările peste graniță erau așa de numeroase, încât ambasadorul Prusiei la Poarta Otomană raporta că numai în anul 1767 au trecut în Moldova și Țara Românească circa 24 000 familii de transilvăneni, cifră de altfel exagerată, dar care reflecta proporțiile pe care le luase fuga iobagilor din Imperiul Habsburgic, și mai ales din Ungaria și Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.[3]

Decretul se adresa „tuturor lăcuitorilor și supușilor în țara noastră Ungurească de moșie și în părțile ei adaose . . .“ și el relua un altul publicat în 1762 probabil asprindu-i prevederile.

Cauzele fenomenului emigrării masive a transilvănenilor sunt dintre cele mai diverse: greutatea sarcinilor iobăgești, războiul de 7 ani care a solicitat resurse enorme umane și materiale, mișcarea religioasă a lui Sofronie din Cioara, înființarea regimentelor de graniță întâmpinată într-o primă fază cu o opoziție violentă etc.[4]

În fața acestei situații asistăm la efortul Curții de la Viena de a reface baza contribuabilă, problema iobagilor devenind o problemă de stat, căreia după 1760 i s-a acordat o atenție sporită. În acest context plasăm și decretul de față al cărui scop era „ca să să sporească norodul cu oprirea, ca să nu fugă și să nu scape întru alte părți oprite . . .“ și ca oamenii „să se înfrâneze de frica, pedepselor . . .“ Vinovații erau pedepsiți în mod gradat: prima dată cu temniță de cinci ani, a doua oară cu temniță de zece ani, iar a treia oară „capul și viața îș vor pierde.“

În continuare decretul cuprindea șase puncte care reglementau procedura de urmat cu fugarii. Primul punct se referă la cei bănuiți că ar avea intenții de fugă, ei trebuind „să se dea în prinsoare“. Al doilea punct reglementa obligația autorităților de a face „cât mai curând după

---

[1] Vezi Aurel Răduțiu, Ladislău Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701—1847*, București, 1981.

[2] Cf. Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1977, p. 125.

[3] Cf. *Din istoria Transilvaniei*, București, 1960, p. 193.

[4] David Prodan, *Les migrations des roumains au — dela des Carpathes au XVIII-ème siècle*, Sibiu, 1945, passim; idem, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700—1848*, București, 1989 și *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 521.

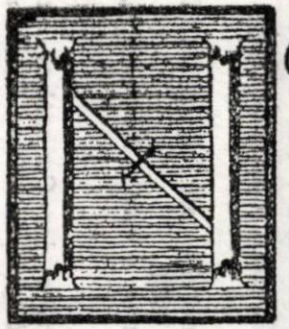

ОЙ МАРІЙ ӨЄРЄЗІЙ ДЙН МЙЛАУЙ ДМНЄЗЄЗ ЎПЪРЪТЌОЙ РЖМАЄНАЛОРЪ ЧЪРІЙ НЄМЧЪЩИ, ГОУНГЪРЄЩЙ БОЄМІЙ, ДАЛМАЧІЙ, КРОЙАЧІЙ, ШКЛАЙБОНІЙ, ПІРОМ. КРЪЛОЪ АВОСТОЛІЛСКЪ, ЙРХІДЎЗ ЙЎСТРІЙ, ДЎЗ, БЎРГЎНДІЙ, СЙЛЄЗІЙ, ЩИРІЙ, КАРЙНТІЙ, КАРНЙОЛІЙ, МАГХІО, ЎПЪРЪЧІЙ РЖМАЄНЄЩЙ, МОРАВІЙ, БЎРГОКІЙ, АЎЗЙЧІЙ: КОМЄС ХАБСЄЎРГІЙ, ФЛАНДРІЙ, ТЄРОЛІС, ШЙ ГОРЙЧІЙ, ДЎЗ АЩХАРЙНГІЙ ШЙ КЙРГЙ: МАРЄ ДЎЗ ЄТРЎРІЙ, ПІРОМ. Фіринтрѣ цъ.Ѵ.ліорь тѣ май мире шй май ѧвѣсѣ ѳтра тѣа сѣ, съ апъ нѣмь, шй порздь нѣ нѣмай де жйрѣ, шй мѣнкѣ нѣм.Ѵ.нтѣнкъ, чй шй де ѧлте сѫжы, шй дрептъторій крѣдпкѣ, шй дестѣлъ. Къ прікѣмъ днѣ мѵцінлѣ ѧтвйнторінъ, сйѵ мощтѣторь Чърінь мічій шй фърѣ рѣздѣ прѣпкѣ, шй стр.Ѵ.днѣ ла ѣлуцій, шй мѣгцій, ашѣ шй днѣ ліўа нородѵлій църінь ѳтрадиторінѣ фірінтѣ йѵ пхц.Ѵнъ. сколіре пѣтѣнскѣ. Чърій съ пѣате нѵміра, карі с.Ѵ.нт естінті пінтрѵ сѵнъттѣтѣ. шй родѵль мѣн.Ѵ.нтѵлій: Йрі шй фіерті вінѣ прічінѣмъ, къ мѵлте пърій ачіпрі църіпрі, пінтрѵ ліўа вородѵлій, шй мощтѣнлорь пѵсѣ нотѣ грінѣ кѵ.нъ съ кіде, шй пѵ.нъ пофтѣцін фінскѵ църій. Скѣдтрѣ азѣта сйѵ кѵнскѵгъ шй ѳрѣпкѣ тѣ май дѣнъ нанте: Йрі ѧкѵма май вінѣ съ ѧрѣте дѵпъ рѣздѵвѣ де шіапті ліў, кѵіндѣ мощтѣній сѣтѣнірѣ дѣлѣ ѧрѣтѣрѣ, шй кінірінірѣ пѣ.Ѵ.нтѣскѣ ла състе пінтрѵ ѧпѣрірѣ църій трінѵ съ іѣсѣ.

Пінтрѣ ачѣѧ дій ѳтѣпірѣ ѳпърѣцін пінастре ѧс.Ѵнд ѓрінѣ кѣш нічіторі Мінкѣ де фіринтрѣ църіпор пінастрі, дѵпъ пѣтѣ дѣлѣ Дінъдѵ дѣрѣнтѣ тоѓ с.Ѵ.ндѵлѣ ѣомо нѣмь ѳтѣцѣ, кѣсѣъ спорѣскъ породѵлѣ кѵ цінірѣ, кѣсѣ пѵ фѵѓѣ, шй съ пѵ сѫлі ѳпѣтрѣ ѧлте пърій цінрітѣсѣнъ к.Ѵ.нд ѵпрѵ ачіста май де нінпѣ кінь порѣлій. Кѵ ѧдѣстрат п.Ѵ.ѣ пѣгѵѣ шй сѣдіре вінѣ де ѧпѣ: Крій чій май дпіт.Ѵ.ч ѳпірѣлѣ кѵ цѣтѵшѵрінѣ, сѵѵ дірѣкторій кърій дѣ.нѵѣѣ прѣцінцѣцій ѧѵ кѵпоскѣтѣ шй ѳпротіна пе ѧскѵѣтѣторінір мій ѧѵ фѣкѵѣ ѳ ѵртікѵшѵѣ ла ѧ.ѓѓ. ла апѵѣ ѧ Х ѳ. Ашѣзлірѣ ѳ ѵртікѵлѵшѵѣ ла ѧ.. ла апѵѣ ѧ Х ѓ ѓ. Ѳтрѵ кърі сѣѣтѣ пѣдлірѣ кінѵѣій ѧѵ цінірѣ ѳпінрѣ дій Чърѣ, шй ѳхцірѣ. Кърора фінпѣ ѧ̃ѓѳпѣторѣ шй пій, р.Ѵ.ндѵѣ ла апѵѣ, кърі ѧѵ трікѣтѣ, ѧдікѣ: ѳтрла ѧ ѳ ѓ ѣ. Прѣпкедѵнѣтѣ сѣрѣ ѳ ѳпінѣ, шй тѵѵѵрорь май, пнар сѣдѣ де цінрі, кѣсѣъ ѳ ѳр.Ѵ.нѳ ѓѳ дѣ ѳрінкѣ пѣдѣкіѣор ачѣѧ тощій, пе кърій пѵй ѧшѣдѣ крѣпінцѣ, ѧѵѵѣ чінѳтѣ, кѵ кърѣ с.Ѵ.нѳ дѣтѳрі.

Пінтрѵ ѧчѣѧ тѵтѵрор ѧѵкѵѣтѳрілор шй сѵѵѣшілор ѳ цѣра пѣлстрѣ ѵрнсѵѣѣскъ де мошіе шй ѳпърціпі ій ѧдѣѣіе порѵчѣіѣ, пѣтінѣ сѫѵ кѵѣѣѓе фърѣ сіпкодѣіѣ пінастрі дій ѳпѣрціѣ шй стѣп.Ѵпірѣ пінастрѣ ѧ фѵѵіп, шй ѧ трѣбі ла църіп, шй стѣп.Ѵпірій стрінѣ. Пінтрѵ ачѣѧ тощій ѧчѣѧ, кърій сѣѣорь фіпі кінпіацій ѳкѵтрі ѧѵкрѵ, ѧѣѧ сѣѣорь прінсі дѵпъ ярдінпіѣ сѣ сѣѣорь педепсі, шй мѣй дпіт.Ѵ.ѣ кѵѣѣпіпцъ, шй ровій де чінпій дій, ѧѣѣ дѣѣ кѵ тѣпіпцъ, шй рѣй де ѓѣпі дій: Йрі кърій де фінпѣ пѵпіпій пѣдѣпіс рѵ сѣѣорь ашіѓдѣ, пі ѧшѣждірѣ ѧ фѵѵіп дпіѣ цірі вѣрь чірка, дѵпъ вестітѣпі порѵпіт, шй.пцп ѳ ѵртікѵлѵшѵѣ ѧ.м ѓѓ. ла апѵѣ ѧ Х ѳ. Шй ѳ ѵртікѵлѵшѵѣ ѧ.м ѓѓ. ла апѵѣ ѧ Х ѓ ѓ. кінѵѣ шй ѵ.ѵцца ѳ.ша кѣрь пірді. Май пре ѳ̃рмѣ ч.ѣорд. кърій кѣрь да ѧ̃ѓѣрь пре ѳ̃ѵѵѣторій дпіѣ цірі дѣѣѵ ѓѣѵ шй чпіт де ѳ̃ѵрпіцп дпіѣ вісторіѣ сѵѵ кѣсѣ пінастрѣ пр.ѣѣсѣ ѧ.м р.Ѵ.ндѵіпѓ сѣ.ѣ дѣ. Ѵѣіѓ кѣ.ѣ къ ла ѳ̃ѵѣ ачѣста дпіѣ цірь мѵлѣ ѧжѣѣ сѵрікѵрій ѵѣѣпій ѳ ѧдрѣ.ѣпіѣ, кърій ѳ ѧѣ.ѣпѣ пре ѧ.ѣцій ла кѵѵѣѣре ѳпіѣѣ ѵѣѣрітѣ, дрінѣ ѧѣѣѧ ѳ ѵротіка ачѣѣѣѣора ѧѣѣѣа ѧ.м вопѣ ѧ р.Ѵ.ндѵій.

Ѧ т.Ѵ.ѣ: Дѣспрі кърій ва ѳп грій цпіѣ, шй сѣ.ѣпі дѣѣѵѣ сѣѣорь ѧрѣта. кі с.Ѵ.нѳ ѣпвоѣцій, сѵѵ ѳ кѵѵѣѣре ѳ̃ѵѣѣ ѵѣѣрітѣ, ѧѣѣѧ сѣѣ ѳ ѵротіка ачѣѣѣѣора ѧѣѣѣа ѧ.м вопѣ ѧ р.Ѵ.ндѵій, ѳдѣѣ сѣѣ прінѣ, шй ла Бѣрпідій, сѵѵ ѧѣѣ Магнідрѣѣѵѣ, сѵѵ жѵдіць сѣѣ ѧѣ ѳпрінсіпрі.

Ѧ дѣѣѵ: Магнідрѣѣѵѣ, сѵѵ дірѣѣѣѣторій мікѵлій к.Ѵ.ѣ май кѵр.Ѵ.ндѵ дѣѣ р.Ѵ.пѵѣа ліпіѣор, шй дрінѣѣій дѣспрі ій ѳ̃ѣпіпрѣ фінѣіѣор сѵѵ Нікандіцій сѣ фіѣ.

Ѧ трі̃а: Кѵѣѣрі ровѣ дѣѣ мѣртѵрій ѧпіа ѣа, сѵѵ ѳ жѵдіць сѣѣа афіа пінѣѣѣ сѵѵ ѳ жѵѣѣіѣа фѵѓѣ дпіѣ цірь сѣѣа сѣѣ, ла ѵ̃пі п.Ѵ.р.Ѵѣіѓ ѣпѣ църіп сѣѣ сп.Ѵ.пѣѓѵр.

Ѧ пѣтра: Пѵртѣіпій ачѣѣѣора, кърій ѧжѵрѣ кѵ сфѣтъ, ѧѵ пѵ фінѣ пре д.Ѵ.пѣ, ѧѣѣ.пѣ пѣѣ.Ѵ.ѣѣ пп пѣѣѣѣ сѣѣѣѣѣскѣ.

Ѧ чінчѣ: Кърій кѵ цінре прітѣѣѣѣ ѳпѣѣѣ пре ѣѣпѣѣій, кърій сѵѵ дѣѣ сірі сѵѵпѣ кѣѣѣѣѣѣскѣ ла сѣѣ.Ѵ.ѣій, шй църіп стрінѣ, шй ѧѵѣ сѵѵпѣ, пінѣ фп дѵѵ ѧфіріѣ пре д.Ѵ.пѣ Магнідрѣ ѵѣѣѣѣѣѵѣ сѵѵ Дірѣѣѣѣторілорь мікѵлій, чп ашѣ сѣ ѳ̃ѵрѣѣѣѣѣѣѣскѣ ѳ̃пѣ ѵорь, май пінѣѣѣ ла ѧѵѣрѣ ѳ̃ѣѣѣѣѣ пре ѳрѣ̃ѣ пій сѵѵрѣѣ, сѵѵ май ѧѵѣѣ сѣѣ ѳрінѣѣѣ дѵпъ грѣѣѣѣѣ ѳпіѣѣ. Йѣѣ дѣѣѣѵрь ѳ ѵѣѣрпѣ ашіѓдѣрѣ ѧѣ вінѣ ачѣѣѣѣ, пѣѣѣѣѣ пѵѣѣѣѣ сѣѣ ѳ̃ѣѣѣѣѣ, ѧѣѣѣ: кѵ ѧѣ.ѣѣѣ ѵ̃пѣ сѣѣ ѵорѣѣѣ: Ѵѣѣ дѣѣ пофтѣ ѓрѣѵѣѣѣѣ ѧпіій ѳдрѣѣѣѣѣѣій, кѵ дѣѣѣдпіѣ ѵѣѣ ѳ̃ѣѣѣ ѵѣѣѣѣѣ сѣѣ потопѣѣскъ.

Ѧ шѣѣѣ: Тощій шй ѳ̃ѣщі кѣрій дпіѣ църіп пінастрі ѵѣ ішіпѣ ѣ̃ѳ̃рѣ шй кѵ ѵѣкѣрь ѵ̃ѣ трѣѣ, шй пѵ.ѵ сѣ ѳ̃ѣѣѣрѣ ѳ̃ѣѣѣѣѣ ѳ̃ѣѣѣѣѣ де ѵѣѣѣѣѣрь ѧрѣѣѣ дрінѣѣѣѣ ѳ̃ѣѣрѣѣѣѣ, сѵѵ пѣѣѣѣѣѣрѣ, к.Ѵ.ѣѣ сѣѣѣ ѣѣ, кѵѣ кѣ ѳ̃ѣрѣ ѣѣѣѣѣѣѣѣ ѵѣ ѣѣѣѣѣѣ, ѳдѣѣ сѣѣ ѳрінѣѣ, шй ѵѣѣѣѣ сѣрѣ сѣѣѣ ѳ̃ѣрѣ ѣѣѣѣѣѣѣѣ стрінѣ, сѵѵ ѣѣѣѣ сѵѵѣѣѣ, ѳ̃ѣѣ дѵпъ пѣѣѣѣѣ ѳ ѣѣрпіѣѣѣ ѧѣѣѣѣѣ кѵѣѣѣѣѣѣ сѣѣѣ кѵѣѣ кѵѣ кѣ ѳ̃ѣ.Ѵ.ѵпѣѣѣ ѧѣѣѣѣѣ пѵ дірѣѣѣѣѣѣ, ѵѣ ѣѣѣѣ ѣѣѣѣѣѣ ѳрѣѣѣѣѣ сѣѣѣ кѵѣѣ.

Шй ѧѣѣѣѣѣ сѵѵѣ, кърій пінтрѵ ѣѣѣѣѣѣ шй ѳ̃ѣѣѣѣѣѣ църіп пінастрі ѵрнсѵѣѣскъ ѧй токѣѣѣ, кърі токѣѣѣ пѣ нѣѣ ѣѣѣ, ла прінѣ тѣѣѣѣ Магнідрѣѣѵѣѣѣѣѣ, сѵѵ дірѣѣѣѣѣѣѣ ѣѣѣѣ сѣѣ цъ шй сѣѣ ѣѣѣѣѣѣѣ. Кѵѣ кѣ ѣѣѣѣѣ, шй ѳ̃ѣѣѣѣѣ църіп пофтѣцін, ка сѵѵѣѣѣѣ. шй пор.ѣѣѣ сѣ р.ѣѣѣѣ, шй сѣѣ пѣѣрѣ ѳѣѣ ѧѣѣѣ кѵ ѓрѣѣѣѣѣ ѧрѣѣѣѣ пѣѣрѣ ѧѣѣѣѣрѣѣ Крімѣ, шй Дѣ сѵѵ. Ніколаѣѣ ѳ ѣѣѣѣ Ноѣѣѣрій ѳ ѣѣ. ѓѳѣ. ла апѵѣ ѧ ѳ ѓ ѓ.

МАРІЙ ӨЄРЄЗІЙ м.м.

rânduiala legilor şi dreptăţii despre ei însămnarea faptelor sau incviziţie...". Al treilea punct prevedea spânzurarea celor vinovaţi de fugă. Al patrulea şi al cincilea prevedea pedepsirea tăinuitorilor, fugarilor, mai ales ai celor fugiţi din „slujbă cătănească". Recidiva putea atrage pedeapsa capitală. Al şaselea punct se ocupa de cei ce plecaseră din ţară fără voie şi se reîntorceau, ei trebuind „să se prindă ... şi să se judece".

Cu toate pedepsele draconice pe care le cuprindea, decretul nu a avut prea mult efect, fuga iobagilor continuând şi după această dată. În aceste condiţii Curtea de la Viena, în spiritul ideilor iluministe ale secolului a căutat noi căi de reglementare a acestei situaţii, în şirul acestora înscriindu-se şi cele două mari reglementări urbariale din timpul Mariei Tereza şi Iosif al II-lea.

UN DÉCRET IMPÉRIAL EN LANGUE ROUMAINE DE L'ANNÉE 1763

(Resumé)

Le décret présenté essaie de stopper un phénomène de la deuxième partie du régne de l'impératrice Maria Tereza, qui avait pris des proportions inhabituelles dans l'histoire de l'Empire des Habsbourgs, c'est-à-dire la fuite des paysans serfs dans d'autres pays et sortont en Moldavie et Valachie. Vis-à vis de cette situation la Cour Impériale essaie d'instituer des mesures dures contre les fuyards, mesures qui ne vont pas diminuer le phénomène, obligeant Vienne à agir plus fermement en faveur des paysans serfs.

Noi Maria Terezia din mila lui Dumnezeu înpărătesa Rîmlenilor Ţării Nemţeşti, Ungureşti, Boemii, Dalmaţii, Croaţii, Şclavonii, iproci. Crăiasă Apostolicească arhidux Austrii, Dux, Burgundii, Silezii, Ştirii, Carintii, Carniolii, Marhio, împăreţii rîmleneşti, Moravii, Burgovii, Luzaţii: comes Habsburgii, Flandrii, Tirolis, şi Goriţii, Dux Lotharingii şi Barri: Mare Dux Etrurii, iproci. Fericirea ţărilor cea mai mare şi mai aleasă întraceia stă să aibă neam şi norod nu numai de lucru şi muncă pămîntească, ci şi de alte slujbe, şi deregătorii vrednic, şi destul. Că precum din multimea lăcuitorilor, sau moşteanilor Ţările mici şi fără roadă cresc şi sărîdică la avuţie şi bogăţie, aşa şi din lipsa norodului ţările întralmintrirea fericite nu puţînă scădere pătimesc. Ţara noastră de moşie ungurească cu adevărat întru acelea Ţări să poate număra care sînt, vestite pentru bunătatea şi rodul pămîntului: iară şi foarte bine pricepem, că multe părţi aceştii ţări mari, pentru lipsa norodului, şi moştenilor nusă pot griji cum să cade, şi cum pofteşte folosul ţării. Scăderea aceasta sau cunoscut şi în vremea cea mai din nainte: iare acuma mai bine se arate după război de şapte ani, cînd moştenii satelor dela arătură, şi chivernisirea pămîntească la oaste pentru apărarea ţării trebuia să iasă.

Pentru acea din începerea înpărăţii noastre având grije cao iubitoare Maică de fericirea ţărilor noastre, după pacea dela Dumnezeu dăruită tot gîndul acolo neam întors, casăsă sporească norodul cu oprirea, casă nu fugă, şi să nu scape, întru alte părţi oprite: pănă cînd lucrul acesta mai de chilină[1] vom isprăvi. Cu adevărat cîtă pagubă şi scădere vine de aicea: Craii ceii mai dintîiu împreună cu ştatusurile, au cunoscuta şi sau deregătorii ţării dedemult preaînţelepţeşte înpotriva ne ascultătorilor legi au făcut în Articuşul al 13 la anul 1609. Aşijderea în articuluşul al 14 la anul 1613. Întru care supt piarderea capului au oprit eşirea din Ţară, şi fugirea. Cărora fiind următori şi noi, rînduiala la anul, care au trecut, adecă: întral 1762.

Propoveduită iară o înnoim, şi tuturor mai chiar odăm de ştire, casăsă înfrîneze de frica pedepselor aceia toţi, pe carii nui aşază credinţa, legea, cinstea cu care sînt datori.

Pentru aceia tuturor lăcuitorilor şi supuşilor în ţara noastră ungurească de moşie şi înpărţile ei adoase poruncim, nimenea sănu cuteze fără slobozenia noastre din înpărăţia şi stăpînirea noastră a fugi, şi a trece la ţări şi stăpîniri streine. Pentru aceia toţi aceia, carii să vor face vinovaţi încutare lucru, deacă săvor prinde după vrednicia sa să vor pedepsi, şi mai dintîiu cutemniţă, şi robie de cinci ani, altădată cu temniţă, şi robie de zece ani: iară carii de frica numitei pedepsi nu să vor aşăza, ci aşijderea a fugi din ţare vor cerca, după vestitele porunci, şi legi în Articuluşul al 13 la anul 1609. Şi în articuluşul al 14 la anul 1613 capul şi viaţa îş vor pierde. Mai pre urmă celora, carii vor da afară pre fugitori din ţară doao zăci şi cinci de florinţi din vistieria sau cassa noastră crăiască am rînduit să li să dea. Iară cum că la fuga

[1] De chilină (magh. külön) = separat.

aceasta din ţară mult ajută oarecarii oameni îndărătnici, carii îndeamnă pre alţii la cutare fapte oprite, drept aceia împrotriva acestora acestia am voit a rîndui.

Întîiu: Despre carii va fi greu ginău[2] şi semne destule săvor arăta che sînt vinovăţi, sau în cutare faptă să vor găsi umblîndu, îndată să să prinză, şi la Varmedie, sau alt Magistratuş, sau judeţ să să dea în prinsoare.

A doao: Magistratuşul, sau deregătorii locului cît mai curînd după rînluiala legilor, şi dreptăţii despre ei însămnarea faptelor sau Incviziţie să facă.

A treia: Cutare rob deva mărturisi vina sa, sau în judeţ săva afla vinovat sau în apucata fugă din ţară săva găsi, ca un pîrîtoriu al ţării să să spînzure.

A patra: Părtaşii acestora, carii ajută cu Sfat, au cu fapte pre dînşi, asemenea izbîndă şi pedeapsă săpătimească.

A cincea: Carii cu ştire primesc încasă pre oamenii, carii sau dat spre slujbă cătănească la stăpîni, şi ţări streine, şi nui spun, nici îi dau afară pre dînşi Magistratuşului sau Deregătorilor locului, ci aşa să înpărtăşăsc în vina lor, mai nainte la lucru înpeante pre vreme mai scurtă, sau mai lungă săsă trimită după greutatea faptei. Iară desăvor înturna aşijderea la vina aceasta, pedeapsa numită să să îndoiască, adecă: cu atîta vreme să să sporească: însă deva pofti greutatea aceştii îndărătnicii, cu dovedita mai însus moarte să să potopească.

A şasa: Toţi şi fieşte carii din ţările noastre au eşit afară şi cu macar ce treabă, şi nume să întoarnă înapoi de nuşvor arăta dreptatea în margini, sau pasuşuri, cît săva şti, cum că fără slobozenie au eşit, îndată să să prinză, şi macar sar găsi între ostaşi streini sau alte slujbe, însă după porunca în scrisoarea aceasta cuprinsă să să judece: cum că întîmplarea aceasta nu deregătoria, ci vina eşirii fără ştire din ţară trebue săsă caute.

Şi aceastia sînt, carele pentru vinele şi folosul ţării noastre ungureşti am tocmit care tocmeală ne este voia, ca prin toate Magistratuşurile, sau deregătorii bine să să ţie şi săsă plinească. Cum că binele, şi folosul ţării pofteaşte, ca supuşii şi norodul să rămîe, şi săsă poarte totdeauna cu credinţă direaptă către adevărat Craiul, şi Domnul său. Iscălit în Beci Noemvrie în 16 zile la anul 1763.

Maria Terezia m.m.

L.S.

Comes Franţişcus Esterhazi m.m.
Franţişcus Şcherleţ m.m.

VERSO:

De data 16 Novembris A [nn]i 1763 Mandatus fulminatoris contra prefugos Incolos ex Regno sine facultate Regis.[3]

---

[2] Ginău (magh. gyanus) = suspect, bănuit.

[3] Din data de 16 noiembrie, anul 1763, Straşnicul mandat împotriva locuitorilor fugari din Regat fără aprobarea Regelui. (lb. latină).

Maria Tereza m.m. Comes Franţiscus
L.S. Esterhazi m.m.
Franţiscus Schretet m.m.

VERSO:

De data 16 Novembris A [nul] 1763 Mandatus fulminatoris contra prefatos Incolos ex Regno sine facultate Regis.[3]

---

[2] Ginău (magh. gyanus) = suspect, bănuit.

[3] Din data de 16 noiembrie, anul 1763. Străinului mandat împotriva locuitorilor fugari din Regat fără aprobarea Regelui. (lb. latină).

DOMENIUL ORAȘULUI SATU MARE ÎN SEC. XVII — MIJLOCUL SEC. XIX

BUJOR DULGĂU

Începând cu secolul al XVII-lea, aidoma comitatelor din Transilvania și Partium, asistăm și în comitatul Satu Mare la o trecere mai accentuată spre economia alodială, cu toate că baza producției de mărfuri agricole a constituit-o, în continuare, gospodăria și sesia iobăgească. Cererea crescândă de produse pe piața internă și cea externă a impus, în mod firesc, nevoia extinderii rezervei senioriale, sporirii numărului iobagilor și jelerilor precum și a sarcinilor feudale la care erau impuși aceștia.

Constituite inițial prin acte de donație, rezervele senioriale sau pământurile alodiale au fost extinse, mai ales, prin răpiri forțate ale sesiilor iobăgești, fenomen generalizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și, îndeosebi, în cursul secolului al XVIII-lea.

Fenomenul este tipic și pentru domeniul orașului Satu Mare[1], constituit treptat prin cumpărări, zălogiri și răpiri de pământuri situate în hotarele localităților limitrofe: Rușeni, Tătărești, Mădăras, Sătmărelul Mic și Hodoș.[2] În paralel cu acumulările de pământ orașul a cumpărat sau luat în zălog, de la unii nobili scăpătați, și iobagi spre a-și asigura forța de muncă necesară exploatării alodiului. Importanța și valoarea iobagilor a crescut considerabil spre finele secolului al XVII-lea și începutul celui următor, când, din cauza deselor războaie și a incursiunilor turco-tătare, numărul lor a scăzut sensibil în comitatul Satu Mare.[3] Este vorba de invazia polonă din iunie 1657 până sub zidurile orașelor Satu Mare și Mintiu, incursiunile turcești de după 1660, răscoala curuților condusă de Emeric Tököly, războiul antihabsburgic dintre 1703—1711 condus de Francisc Rákóczi al II-lea, invazia tătară din 1717, la care se adaugă jafurile săvârșite de mercenarii străini din garnizoana cetății. După semnarea Păcii de la Satu Mare (aprilie 1711) și epidemia de holeră ce a bântuit în vara anului 1711, conscripția locuitorilor din Satu Mare

[1] Despre târgurile Satu Mare și Mintiu în secolul al XVI-lea, vezi pe larg în D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I—II, București, 1967—1968.

[2] După 1660, când Oradea este cucerită de turci, din cauza deselor incursiuni de jaf, aceste ultime două localități au fost părăsite de iobagi și au rămas complet pustii (praedium) până la începutul secolului al XIX-lea, când au fost înglobate în cadrul localității Sătmărel. cf. Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare, seria Moșiile Hodoș și Sătmărel.*

[3] Un număr de 17 localități au devenit complet pustii, iar 47 de localități au fost considerabil depopulate cf. Barovszky Samu, *Szatmár vármegye*, Budapesta, f.a., p. 483.

găsea aici doar 150 de meşteşugari, 101 orăşeni, 42 jeleri şi 39 văduve.[4] Urmează apoi o perioadă îndelungată de relativă linişte până la 1848, timp în care atât comitatul cât şi oraşul se vor reface treptat din punct de vedere economic.

Potrivit scrisorii de hotărnicie (metalium) din anul 1609[5], prin care sunt reînnoite vechile semne de hotar, oraşul se învecina cu localităţile Kis Gelényes[6], Păuleşti, Amaţi, Tătăreşti, Sătmărelul Mic, Sătmărelul Mare, Doba precum şi cu pădurile din Terebeşti şi Gyülvész.[7]

Prin dispoziţia regelui Matei al II-lea şi a palatinului Georgius Thurzó, din anul 1610, sunt restituite oraşului două mori situate pe Someş precum şi pământurile şi fâneţele aflate înspre localităţile Gyülvész, Păuleşti şi Sătmărelul Mic — până la hotarul Mădărasului şi podul de peste Homorod[8]. Dintr-o scrisoare de mărturie a comitatului reiese că în anul 1632 posesiunea Gyülvész a fost predată oraşului Mintiu.[9]

În anul 1636 ia fiinţă alodiul oraşului Satu Mare în hotarele satelor Rușeni şi Tătăreşti, sate ce aparţineau comitatului. De-acum înainte vor avea loc frecvente conflicte, tulburări şi acte de violenţă comise de orăşeni împotriva iobagilor cetăţii din aceste două localităţi. Cu prilejul reînnoirii semnelor de hotar acestea erau fixate mereu în detrimentul celor două sate şi, de multe ori, orăşeni călări au călcat semănăturile sau distrus recolta iobagilor de aici. Începând din anul 1625 oraşul a reuşit, prin cumpărări şi zălogiri, să intre în posesia unor sesii ce aparţinuseră familiei Ioó şi Clarei Kende. Până la finele secolului al XVII-lea oraşul deţinea deja în aceste localităţi un număr de 31 de sesii.[10]

Concomitent cu uzurpările teritoriale efectuate prin ridicarea noilor semne de hotar, magistratul oraşului Satu Mare a interzis, după 1636, păşunatul vitelor şi ghindatul porcilor în pădurile din Tătăreşti, care înainte vreme fuseseră folosite liber şi paşnic atât de către orăşeni cât şi de iobagii localnici. Prin urmare, iobagii cetăţii din localităţile Tătăreşti, Mădăras, Homorodu de Sus, Homorodu de Mijloc şi Medişa vor fi siliţi să dea dijmă din animale pentru păşunat şi ghindat, după cum reiese dintr-un interogatoriu luat în anul 1640.[11]

În hotarul localităţii Mădăras, oraşul deţinea o pădure numită „Darvas", pe care iobagii localnici o foloseau în mod liber, cu condiţia ca fiecare să transporte anual două care de crengi şi nuiele pentru consolidarea digului Homorodului şi să se îngrijească de întreţinerea podului de peste acest pârâu.[12] Vitele iobagilor din Mădăras puteau să pască li-

[4] Sarkadi Nagy Mihály, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*, vol. II, Satu Mare, 1861, p. 267.

[5] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Litterae metales*, act nr. 3/1609.

[6] Aşezare situată între oraş şi localitatea Păuleşti, dispărută la finele secolului al XVII-lea.

[7] Aşezare situată în hotarul localităţii Vetiş, dispărută la sfârşitul secolului al XVII-lea.

[8] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Diplome, privilegii, scrisori*, act nr. 18/1610.

[9] *Ibidem*, act nr. 42/1632.

[10] *Idem*, *Moşiile Rușeni şi Tătăreşti*, act. nr. 28/1698.

[11] *Ibidem*, act nr. 36/1640.

[12] *Idem*, *Moşia Mădăras*, act nr. 1/1588, f. 2.

ber şi pe pământurile oraşului situate dincolo de valea Homorodului, exceptând perioada Sângeorz-Sânmihai. În schimb, se obligau să păzească pădurea „Darvas"[13]. Dacă vreun mădărăsan era prins că vinde lemne din pădurea oraşului, acesta era pedepsit cu o amendă de 100 denari (pénz).[14] În a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi în tot cursul secolului al XVIII-lea ghindatul era permis numai în schimbul unei taxe de 4 poltura[15] de porc, atât pentru orăşeni cât şi pentru cei din Mădăras. Păşunatul în pădure se făcea numai cu aprobarea scrisă a judelui primar al oraşului, iar cine tăia o bucată de lemn fără aprobare era pedepsit cu o amendă drastică de 12 florini.[16] Această pădure va constitui, timp de 6—7 decenii, obiectul disputei dintre magistratul oraşului Satu Mare şi conţii din familia Károlyi. În noiembrie 1720, prin porunca imperială a lui Carol al VI-lea, contelui Károlyi Sándor i se confirmă dreptul de proprietate asupra domeniului Ardud, de care aparţinea şi Mădărasul.[17] Martorii localităţilor învecinate, interogaţi în 1727, aveau să declare unanim că pământul arabil, fâneţele şi pădurea „Darvas" au aparţinut dintotdeauna oraşului.[18] În privinţa dreptului de proprietate asupra acestei păduri, contele va intenta oraşului un proces, care în martie 1734 va ajunge în faţa Tablei septemvirale (Curia regală n.a.).[19]

Nu cunoaştem finalul procesului din lipsă de informaţii, dar la sfârşitul secolului pădurea figurează tot în proprietatea oraşului.[20] Abia în 1791, după îndelungate tratative, nelipsind nici actele de violenţă, se ajunge la o soluţie de compromis în privinţa hotarului dintre posesiunile lui Anton Károlyi şi cele ale oraşului, aflate în localitatea Mădăras.[21] În acest timp, partea din Mădăras aparţinând domeniului Ardud însuma 116 sesii, toate locuite de iobagi români.[22]

Tot prin cumpărări şi zălogiri de pământuri, oraşul a intrat în posesia câtorva sesii, fâneţe şi păduri situate în localităţile Hodoş şi Sătmărelul Mic. În aprilie 1660, oraşul deţinea aici 8 sesii cu iobagi cu tot.[23] Ultima menţiune ce atestă existenţa iobagilor pe aceste două moşii datează din anul 1664.[24] După acest an, cele două moşii devin complet pustii, locuitorii fugind din calea turcilor ce ocupaseră Oradea. Astfel, pământurile de aici au rămas nelucrate, oraşul nemaiputând percepe dijmă. Abia de prin 1695 pământurile au fost împărţite orăşenilor, care le-au curăţit de crengi, tufişuri şi buruieni spre a le putea cultiva. La rân-

[13] *Ibidem*, f. 6—7.
[14] *Ibidem*, f. 2.
[15] 1 poltura = 1½ creiţari.
[16] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Familia Károlyi*, M III, act nr. 33/1735.
[17] *Ibidem*, act nr. 7/1725.
[18] *Ibidem*, act nr. 32/1727.
[19] *Idem*, Moşia Mădăras, act nr. 24/1734.
[20] Szirmay Antal, *Szatmar vármegye fekvése, történetei és polgári esméretek*, vol. I, Buda, 1808, p. 213.
[21] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Moşia Mădăras*, act nr. 42/1791.
[22] Ştefan Mărcuş, *Sătmar*, vol. I, Oradea, 1938, p. 179.
[23] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Moşiile Hodoş şi Sătmărel*, act nr. 36/1660.
[24] *Ibidem*, act nr 51/1664.

dul său, magistratul orașului Satu Mare era obligat să achite dijmă episcopului de Agria pentru aceste două moșii.[25] Devenite pustii, în anul 1664 se face o inventariere a celor două moșii. În Hodoș, în cele două călcături, existau în total 69 de sesii pustii și 3 fânețe.[26] Inventarul moșiei Sătmărelul Mic lipsește, dar cu puțină aproximație se poate deduce că situația era cam aceeași.

Date mai exacte și concludente privind alodiul orașului Satu Mare și, mai ales, moșiile acestuia din Rușeni și Tătărești găsim după anul 1711. Astfel, din mărturiile unor iobagi de pe domeniul orașului, cu prilejul unui interogatoriu luat la 11 august 1715,[27] reiese că acesta se întindea de la Medișa până la Micula, având o lungime de 4 mile germane și lățimea de 1 milă germană.[28] Terenul arabil era de 6 000 câble de Pojon,[29] viile însumau 6 000 câble de Pojon, fânețele totalizau 2 000 câble de Pojon iar pădurile se întindeau pe o lungime de 1 milă germană și în ele puteau fi aduși la ghindat 4 000 de porci deodată. Iobagii orașului din Rușeni și Tătărești erau în totalitate români, având în frunte voievozi scutiți de sarcinile feudale. În Tătărești sunt atestați documentar ca voievozi: Simion la 1635[30], Petru Pop la 1715[31], Mihai Pop la 1769[32] iar în Rușeni îl găsim menționat pe Ioan Suciu la 1775.[33]

După 1662, prin numeroase demersuri și memorii, cele două orașe, Satu Mare și Mintiul solicitau cu consecvență unificarea lor și ridicarea la rangul de oraș liber regal. La 29 decembrie 1712 cele două orașe se unifică pe baza unei înțelegeri cuprinzând 12 puncte.[34] Survine un acord între magistratul orașului Satu Mare și Camăra regală de Scepus în privința răscumpărării bunurilor fiscului existente în oraș. În septembrie 1713 comisia delegată evaluează aceste bunuri după cum urmează: în Satu Mare via „Bona" — 1 200 fl, moara de pe Someș, având o capacitate anuală de 5 000 găleți, de Cașovia[35] — 8 000 fl, pământul arabil de 450 găleți de Cașovia — 2 700 fl, pământul alodial cu cârciuma și măcelăria — 2 000 fl, alte 5 cârciumi — 10 000 fl și dijma anuală — 1 166,66 fl, deci un total de 25 066,66 fl; în Mintiu dreptul de cărciumărit — 4 166,66 fl, pământul arabil de 170 de găleți de Cașovia — 1 020 fl, fâneață de 200 de care[36] — 1 630 fl și dijma anuală — 250 fl, deci un total de 7 106,66 fl.[37] Până în anul 1730 bunurile fiscului au fost complet

[25] *Ibidem*, act nr. 52/1697.
[26] *Ibidem*, act nr. 49/1664.
[27] *Idem*, Moșiile Rușeni și Tătărești, act nr. 39/1715.
[28] Mila poștală germană era echivalentă cu 7,5—7,6 km.
[29] Calculul suprafețelor cultivabile se făcea după cantitatea de cereale ce se putea însămânța. Câbla (găleata) de Pojon era de 62,53 l și cu ea se puteau însămânța 800 stânjeni pătrați (0,5 iugăre cadastrale).
[30] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria Municipiului Satu Mare. Litterae metales*, act nr. 4/1635.
[31] *Idem, Moșiile Rușeni și Tătărești*, act nr. 33/1715.
[32] *Idem, Familia Károlyi*, M. III, act nr. 37/1769.
[33] *Idem, Moșiile Rușeni și Tătărești*, act nr. 115/1775.
[34] Borovszky Samu, *Szatmár-Németi*, Budapesta, f.a., p. 239.
[35] Găleată de Cașovia = 83 l.
[36] Carul în Transilvania = 1 stânjen cubic.
[37] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Acte financiare*, VI, act nr. 9/1713.

răscumpărate. Unificarea celor două orașe a fost legiferată de Dieta de la Bratislava potrivit legii 109/1715, iar eliberarea și ridicarea la rangul de oraș liber regal a fost confirmată prin intermediul privilegiului emis de regele Carol al III-lea la 2 ianuarie 1721.[38]

Fenomenul depopulării satelor sătmărene în contextul pustiirilor produse în timpul războiului antihabsburgic dintre 1703—1711 n-a ocolit nici cele două sate învecinate, Rușeni și Tătărești. La 1715, cu prilejul unei conscripții, în Rușeni erau consemnați doar 10 iobagi, din care 4 nu aveau deloc vite de jug, iar în Tătărești existau 15 iobagi, din care 6 lucrau numai cu brațele.[39] De altfel și veniturile alodiale totale ale orașului în acest an se cifrau la suma de 7 403 fl. renani.[40] Neavând suficientă forță de muncă, orașul va da în zălog posesiunile sale din aceste două sate, ani în șir, pentru suma de 1 200 fl. pe an.[41] Conscripția din anul 1723 găsea aproximativ aceeași situație. În Rușeni orașul poseda 25 de sesii, din care 20 erau pustii, forța de muncă constând din 3 iobagi și 2 jeleri, iar în Tătărești din 41 de sesii 25 erau pustii, locuind aici doar 4 iobagi și 12 jeleri cu sesie.[42] Începând din acest an, orașul, acordând substanțiale scutiri, va căuta să atragă iobagi ca să-și populeze moșiile deținute. Odată cu reglementarea sarcinilor feudale, prin introducerea urbariilor, vom întâlni și aici o creștere considerabilă a forței de muncă. La 1775 pe moșia orașului din Rușeni lucrau deja 27 de iobagi liberi și 17 jeleri, iar în Tătărești 34 de iobagi liberi și 28 de jeleri.[43]

Potrivit chestionarului cu 9 puncte,[44] pe baza cărora s-au întocmit urbariile, iobagii din Rușeni, interogați la 10 mai 1772, aveau să declare că înainte vreme erau obligați să iasă la robotă 12 zile pe an. De prin 1753—1754 ea a fost redusă la 7 zile pe an și aveau de plătit o taxă (cens) de 7 mărieși. În 1772 orașul pretindea deja 15 zile de robotă: 6 la arat, 3 zile la recoltat, 3 zile la cositul fânului și 3 zile la transportul lemnelor necesare berăriei și morilor din Satu Mare. Taxa anuală a fost și ea mărită la 2 fl. renani. Pământul arabil din hotarul satului era insuficient, motiv pentru care se vedeau obligați să ia în arendă pământ de la oraș sau din pusta Sătmărelul Mic. Pășunea era și ea insuficientă și mereu inundată. Fâneața unui iobag era de 2 coase.[45] Nu dădeau orașului nici dijmă, nici normă de produse, doar la culesul viei dădeau 1 găină/cap și întreg satul o mierță de unt și 20—30 ouă. Pentru a câștiga ceva bani în plus, iobagii de aici mergeau să lucreze în viile din Ardud și din Viile Satu Mare ori se angajau ca zilieri la muncile câmpului în Satu Mare.

[38] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Diplome, privilegii, scrisori*, act nr. 120/1721.
[39] *Idem, Moșiile Rușeni și Tătărești*, act nr. 33/1715.
[40] Szirmay Antal, *op. cit.*, vol. I, p. 186.
[41] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Moșiile Rușeni și Tătărești*, act nr. 40/1723.
[42] *Ibidem*, act nr. 34/1723.
[43] *Ibidem*, act nr. 115/1775.
[44] *Ibidem*, act nr. 113/1772.
[45] 1 coasă = 1 iugăr (cât putea cosi un iobag într-o zi).

Iobagii orașului din Tătărești, chestionați la 22 iunie 1772,[46] declarau că până în 1753, în afara robotei de 12 zile/an, nu aveau de plătit nici un fel de taxă, dar că de atunci începând câte 2 fl. renani anual. Robota o prestau după cum cerea orașul. Pământul și pășunea orașului din Tătărești erau împărțite anual iobagilor în loturi egale de câte 4 câble de Pojon arător și fânață de 3 coase. Lemne de foc aveau în măsură îndestulătoare, chiar și de vânzare. Exista aici și o moară de apă, dar funcționa rar din cauza secetei. Turmele de porci le puteau duce la ghindat în pădurile orașului în schimbul unei taxe. Deoarece pământul nu putea fi arat cu 4 boi, iobagii erau nevoiți să se asocieze câte trei și să-l are cu 6 boi la jug. Dijmă sau nonă nu dădeau orașului, doar câte o găină anual. Pentru a câștiga bani, transportau gunoi în Viile Satu Mare, iar vara mergeau la munci manuale în Satu Mare.

Chiar și după introducerea urbariilor iobagii celor două sate se plângeau, în repetate rânduri, de încălcarea acestora. În 1789 se plâng că, în timp ce urbariul prevedea 10 zile de robotă pe an cu vitele, orașul îi obligă în mod abuziv la 25 zile de robotă.[47] În 1792 se plâng că orașul le-a îngrădit dreptul de a duce vitele la păscut în pădure, timp în care sunt obligați să predea de două ori mai mult unt decât prevede urbariul. În plus, li se percepea și taxă de pășunat.[48] În Rușeni, spre deosebire de Tătărești, orașul nu proceda la împărțirea în loturi egale a pășunii și fânețel, unii obținând, prin mituiri și plocoane, suprafețe mai întinse. Drept urmare, cei mai săraci vor ajunge să-i dușmănească pe cei înstăriți. Și nu e de mirare acest lucru, când avem în vedere diferențierile sociale produse chiar în cadrul clasei iobagilor, unii, ca Macica Dumitru, având în gospodăria sa 11 vite cornute și 16 porci, Silaghi Stefan 13 vite și 24 porci, Roca Dumitru 10 vite și 25 porci, Achim Lupu 12 vite și 15 porci ș.a.[49].

Pentru a spori numărul zilelor de robotă, implicit și veniturile, eludând prevederile urbariilor, magistratul orașului Satu Mare, printr-o hotărâre luată în noiembrie 1797, a împărțit surplusul de pământ ce-l deținea iobagilor cu sesii mai mici.[50] Dar iobagii au refuzat în repetate rânduri să mai iasă la robotă, fapt pentru care au fost pedepsiți cu câte 6 lovituri de nuia și amenințați cu izgonirea din sat.[51]

Față de situația existentă la 1715, domeniul orașului Satu Mare s-a menținut cam între aceleași limite teritoriale și la finele secolului al XVIII-lea, când se întindea din hotarul Miculei până în Sărătura, adică 6 ore de mers pe jos, iar ca lățime din Amați până la hotarul Sătmărelului, cale de 3 ore. Acum domeniul cuprinde 5 păduri: „Pădurea Mare" „Noroieni", Darvas", „Băltoasa", și „Gorun" însumând cca 5 000 iugăre, o fâneață de 4 000 de clăi, pământ arabil în suprafață de 10 000 câble de

[46] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Moșiile Rușeni și Tătărești,* act nr. 113/1772.
[47] *Ibidem,* act nr. 141/1789.
[48] *Ibidem,* act nr. 162/1792.
[49] *Ibidem,* act nr. 166/1793.
[50] *Ibidem,* act nr. 189/1797.
[51] *Ibidem,* act nr. 211/1802.

Pojon și vii de 5 000 akó de vin.[52] Veniturile orașului proveneau și din cele 14 cârciumi deținute, o berărie, vama podului de peste Someș, 7 mori de apă, din arenda ghindatului și măcelăritului și a morilor din Rușeni și Tătărești.[53]

După 1781, când se reglementează prin lege regimul pădurilor, pășunatul, cositul și ghindatul în pădurile orașului era permis numai cu aprobarea magistratului orașului în schimbul unei taxe. În 1815 se interzice și vânatul în aceste păduri.[54]

În prima jumătate a secolului al XIX-lea orașul preferă să nu-și administreze direct moșiile din aceste două sate, ci să le dea în arendă. În anul 1828 moșia Rușeni e arendată pe timp de 3 ani, în schimbul sumei de 711 fl., iar Tătărețtiul pentru 790 fl. La fel procedează și în 1831, când cele două moșii sunt arendate pentru 735 fl. și, respectiv 882 fl. Acum în fiecare sat vom găsi câte o cârciumă și o moară seacă, iar în Rușeni și o casă domenială.[55]

La 1848, prevederile urbariilor erau complet eludate, sarcinile feudale erau exercitate după bunul plac al orașului, iobagii fiind scoși la munci sub amenințarea drabanților. Cei 67 de iobagi din Rușeni și 75 de iobagi din Tătărești plăteau acum o taxă anuală ce varia între 4—6 fl, în plus, fiecare era obligat să dea și bani de fum câte 1 fl. de argint. Nici un iobag nu avea sesie întreagă, cei mai înstăriți dețineau sesii de 4/8. Din conscripția întocmită la 15 ianuarie 1848, se constată existența în Tătărești și a unei școli confesionale românești și a unei case cantorale, ambele scutite de obligații și dări, lucru ce denotă prezența unei puternice comunități românești în acest sat.[56]

La mijlocul veacului trecut domeniul orașului sporise ca întindere și veniturile crescuseră considerabil. Din 1812 pădurea „Cioncheşti" intrase și ea în proprietatea orașului, iar în partea Mintiului pădurea „Utas". Între ele figurează și pădurea „Moha" (de mușchi). Suprafața totală a pădurilor deținute se cifrează acum la 9 764 485 stp. (peste 6 100 iugăre). Pământul arabil, împărțit în 3 câmpuri, era de 20 000 câble de Pojon (cca 10 000 iugăre), iar fâneața dădea 6 000 de clăi (1 claie=20 măji vieneze=1120 kg). Domeniul mai cuprindea întinse suprafețe de vie, care în anii cu recoltă bună dădeau o producție de 25 000 akó de vin. Veniturile orașului mai proveneau din cârciumărit (drept obținut în 1264) măcelărit (1654), din vama târgului și a podului (1654), berăria (înființată la 1668), arendarea dreptului de pescuit și vânătoare, chiria prăvăliilor comerciale din clădirile orașului, 1/3 din bunurile celor decedați fără urmași. Media veniturilor în perioade de liniște era de circa 30 000 fl/an.[57]

Anul marilor convulsii sociale și naționale 1848 a adus cu sine modificări fundamentale și în ceea ce privește relația moșier-supus. Îm-

[52] 1 akó = 53,3 l.
[53] Szirmay Antal, *op. cit.*, vol. I, p. 213.
[54] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Moșiile Rușeni și Tătărești*, act nr. 314/1833.
[55] *Ibidem*, act nr. 315/1834.
[56] *Ibidem*, act nr. 329/1848.
[57] Sarkadi Nagy Mihály, *op. cit.*, p. 279—318.

păratul Austriei sancționează, la 30 martie 1848, legile votate de Dieta maghiară de la Pojon privind desființarea servituțiilor feudale și trecerea sesiilor urbariale în posesia deplină a foștilor iobagi. Aceste legi, îndeosebi Legea IX, au fost aplicate în Banat, Crișana și Maramureș. După aprige și îndelungate discuții, Dieta întrunită la Cluj, la 29 mai 1848, a votat legea de desființare a iobăgiei în Principatul Transilvaniei.

Aceste legi însă prescriau doar lichidarea servituțiilor iobăgești legate de pământurile urbariale (iobăgești). În Banat, Crișana și Maramureș aceste loturi au intrat mai repede în proprietatea iobagilor și jelerilor eliberați, deoarece aici existau urbarii care conțineau, în general, o evidență clară a pământurilor urbariale și alodiale.[58] Dar, lucrurile sunt departe de a fi atât de simple. În numeroase localități iobagii foloseau și pământurile alodiale de care nu voiau să se despartă acum. În câteva sate sătmărene foștii iobagi s-au răsculat tocmai din acest motiv. Patentele imperiale ulterioare, din 7 noiembrie 1848, 2 decembrie 1848, și 7 iulie 1849, vin să reconfirme desființarea iobăgiei pe sesiile urbariale și aduc noi precizări și clarificări în privința alodiilor.[59]

În anii imediat următori s-a pus problema separării celor două categorii de pământuri, a pășunilor și pădurilor, posesia asupra pământurilor remanențiale, a curăturilor și lăzuiturilor, comasarea terenurilor ș.a. Patentele imperiale din 1853 și 1854 n-au izbutit să soluționeze multitudinea problemelor generate în timp. De aceea, începând cu anul 1857, au fost înființate un număr de 8 „judecătorii urbariale" în Transilvania, una funcționând și la Satu Mare.[60] În realitate, la Satu Mare, seria plângerilor depuse la judecătorie începe cu anul 1855, existând deja ca instituție.[61]

LE DOMAINE DE LA VILLE SATU MARE EN XVII-IÈME SIÈCLE ET AU MOYEN DU XIX-IÈME SIÈCLE

(Resumé)

Le domaine de la ville Satu Mare se constitue au début en 1636 aux frontiéres des localités Rușeni et Tătărești. Après il entre en possession d'une fôret à la frontière de Mădăras et de certains terrains situés dans deux localités limitrophs, Hodoș et Sătmărelul Mic, dépeuplées dans la deuxième moitié du XVII-e siécle.

Après l'union des deux villes, Sătmar et Mintiu réalisée en 1712, Satu Mare obtiendra le rang de ville libre royale en 1715, rachetant à la langue tous les biens qui avaient appartenu au fisc.

Dans la première moitié du XIX-e siècle le domainhe de la ville atteindra l'extension maxime de la frontière de la localité Micula Mare jusqu'a Sărătura de Amați jusqu'à Sătmărel, y inclus au moins cinq forêts.

---

[58] Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 16—17.

[59] Tóth Lőrincz, *Utmutató úrbéri ügyekben*, Pesta, 1857, p. 3.

[60] Iosif Kovács, *op. cit.*, p. 101.

[61] Vezi fondul *Tribunalul Județean Satu Mare. Seria Acte urbariale.*

ANEXA I

CONSCRIPTIO URBARIALIS POSSESSIONIS OROSZFALU

No	Nomina et Cognomina	Sessionis Qualitas	Capacitas Fundi Intravillani Posionien-sium Metr.	Sessionales Terrae Arabiles Metretarum Posionien-sium	Sessionalia Prata		
					Semper	Raro	Nunquam
					Bis falcabilia		
					Falcastrorum		
				No	No	No	No
	Coloni Liberae Migrationes		No	Liberae R. Cittis Szatthmár Nemttiensis			
0	1	2	3	4	5	6	7
1.	Attyim Pintyé	In hac Possessione Sessiones Qualitas non est in usu	2	10½	—	—	2
2.	Laurentius Tót		2	12¼	—	—	2
3.	Rlta Laurentij Matska		1	12½	—	—	2
4.	Ioannes Matska		1	12½	—	—	2
5.	Gabriel Horvotán		2	11½	—	—	—
6.	Theodorus Roka		2	12½	—	—	2
7.	Attim Lupuj		1¼	12½	—	—	2
8.	Ioannes Vaczka		1½	12½	—	—	2
9.	Gabriel Amaczi		1½	12½	—	—	2
10.	Ioannes Horvotan		1½	11½	—	—	2
11.	Ursinus Horvotan		1	12½	—	—	2
12.	Georgius Keresi		1	12½	—	—	2
13.	Keresi Karátson		1¼	12½	—	—	2
14.	Theodorus Pap		1	12½	—	—	2
15.	Ladislaus Amaczi		½	11½	—	—	2
16.	Theodorus Bodi		1½	13½	—	—	—
17.	Andreas Tarba		1½	12½	—	—	2
18.	Theodorus Orha		1½	11½	—	—	2
19.	Michael Orha		1	9½	—	—	—
20.	Theodorus Szilágyi		3	13⅛	—	—	2
21.	Ignatius Roka		2	12½	—	—	2
22.	Ursinus Iuhász		2	12½	—	—	2
23.	Thomas Orha		1	8½	—	—	—
24.	Tot Vanka		1½	4¼	—	—	2
25.	Ioannes Szüts		1½	12½	—	—	2
	Inquilini Domos habentes						
1.	Lupus Erdélyi		½	4¼	—	—	—
2.	Georgius Lázár		—	—	—	—	—
3.	Andre s Keresi		½	4¼	—	—	2
4.	Ladislaus Roka		¼	4¼	—	—	2
5.	Ioannes Lyepur		—	—	—	—	—
6.	Andreas Kis		1½	8⅛	—	—	2
7.	Ladislaus Gujaş		1½	8⅛	—	—	2
8.	Petrus Csordás		¾	1	—	—	—
9.	Ioann s Giraszim		¼	4	—	—	1

ANEXA I (continuare)

0	1	2	3	4	5	6	7
	Sub Inquilini						
1	Gregorius Attyim		—	—	—	—	—
2	Molnar Lupuj		—	—	—	—	—
3	Ioannes Tripon		—	—	—	—	—
4	Ladislaus Bodi		—	—	—	—	—
5	Demetrius Orha		—	—	—	—	—
6	Constantinus Orha		—	—	—	—	—
7	Stephanus Szilágyi		—	—	—	—	—

Actum in Possessione Oroszfalu 10-a May 1772

L.S. Franciscus Geöcz m.p.
ord. Iudlium et Exmissus Conscriptor

L.S. Stéphanus Zoltán m.p.
Eidem adjunctus Urbarialis Conscriptor

Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Moşiile Ruşeni şi Tătăreşti*, nr. 110/1772.

ANEXA II

CONSCRIPTIO POSSESSIONIS RÉZTELEK URBARIALIS

No	Nomina et Cognomina	Sessiones Qualitas	Capacitas Fundi Intravillani P.M.	Sessionales Terrae Arabiles P.M.	Sessionalia Prata		
					Semper	Raro	Nunquam
					Bis falcabilia		
					Falcastrorum		
	Coloni Liberae migrationes		No	No	No	No	No
				Liberae Regiaeque Cittis Szattmár Nemetiensis			
0	1	2	3	4	5	6	7
1	Tamás Iános		1½	10	—	—	3
2	Pap Lup		2	10	—	—	3
3	Mészáros Iános		2½	6	—	—	2
4	Koza Tivadar		2	8	—	—	3
5	Rogyis Tivadar		1½	6	—	—	2½
6	Hohágyi Gábor		1½	5	—	—	3
7	Csutorás Péter		1	6	—	—	3
8	Rogyis Iános		1½	8	—	—	3
9	Pap Iános		1¾	6	—	—	3
10	Szilágyi Demeter		1¾	6	—	—	3
11	Szilágyi Péter		1¾	6	—	—	3
12	Szilágyi Simon		1¾	8	—	—	3
13	Szilágyi Lázár		2	6	—	—	3
14	Buzgó Iános		1¾	6	—	—	3
15	Lukáts Mákové		1¾	4	—	—	3
16	Csutorás János		1	2	—	—	2
17	Szilágyi Andreka		1½	6	—	—	3
18	Kondis Pavel		2	6	—	—	3
19	Lukáts Tamás		1½	2	—	—	2
20	Szilágyi Farkas		2	6	—	—	3
21	Opre Lörincz		2	6	—	—	2
22	Szilágyi Ionás		1½	4	—	—	2
23	Picz Tivadar		2	6	—	—	3
24	Pocsán Illyés		1½	4	—	—	2½
25	Szilágyi Iákóbb		1½	2	—	—	3
26	Opre Gábor		½	1	—	—	2
	Inquilini Domos Habentes						
1	Szilágyi Farkas		½	—	—	—	1
2	Prisztopán Gábor		½	1	—	—	1
3	Szilágyi Grigor		½	—	—	—	1
4	Szilágyi Demjan		½	1	—	—	1
5	Pap Lörincz		¼	½	—	—	1
6	Rlta Tálas Tivadar		½	1	—	—	1
7	Pap Laczkó		1	½	—	—	1
8	Talabur Péter		½	1	—	—	1
9	Keresi Gyurka		½	—	—	—	1
10	Öreg Szilágyi Grigor		½	1	—	—	1
11	Bota Laczkó		¼	—	—	—	1
12	Bozantan Filep		¼	½	—	—	1

ANEXA II (continuare)

0	1	2	3	4	5	6	7
	Sub Inquilini						
1	Dudás Gábor		—	—	—	—	—
2	Szilágyi Ursuly		—	—	—	—	—
3	Szilágyi Iános		—	—	—	—	—
4	Siket Sándor		—	—	—	—	—
5	Bota Illyés		—	—	—	—	—

Actum in praesentia Officialis Dominalis et Deputati in preambulo Examinis ad Novem Puncta denominatorum.

In Possessione Rez-Telek. Die 22-a Iuny 1772.

L.S. Franciscus Geöcz m.p.
Ordinarius Judlium et
Exmissus Urbarialis Conscriptor
Stephanus Zóltán de Csepe m.p.
adj. Urbarialis Conscriptor.

Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Moşiile Ruşeni şi Tătăreşti*, nr. 111/1772.

ANEXA III

EVOLUŢIA NUMERICĂ A SUPUŞILOR ORAŞULUI SATU MARE DIN SATELE RUŞENI ŞI TĂTĂREŞTI

Anul	Ruşeni	Tătăreşti
1715	10 iobagi;	15 iobagi;
1762	20 iobagi; 11 jeleri;	39 iobagi; 4 jeleri; 2 văduve;
1772	25 iobagi; 9 jeleri; 7 subjeleri;	26 iobagi; 12 jeleri; 5 subjeleri;
1782	43 iobagi; 7 subjeleri;	60 iobagi; 3 subjeleri;
1801	70 iobagi; 2 jeleri;	60 iobagi; 7 jeleri; 1 subjeler;
1848	67 iobagi;	75 iobagi;

ANEXA III

EVOLUȚIA NUMERICĂ A SUPUȘILOR ORAȘULUI SATU MARE DIN SATELE RUȘENI ȘI TĂTĂREȘTI

Anul	Ruseni	Tătărești
1715	10 iobagi;	15 iobagi;
1762	20 iobagi; 11 jeleri;	39 iobagi; 4 jeleri; 2 vădănve;
1772	25 iobagi; 9 jeleri; 7 subjeleri;	28 iobagi; 12 jeleri; 5 subjeleri;
1782	43 iobagi; 7 subjeleri;	60 iobagi; 3 subjeleri;
1801	70 iobagi; 2 jeleri;	80 iobagi; 7 jeleri; 1 subjeler;
1848	87 iobagi;	75 iobagi;

UN DOCUMENT INEDIT DESPRE RĂSCOALA LUI HOREA

VIOREL CIUBOTĂ, BUJOR DULGĂU

În fondurile documentare ale Muzeului județean Satu Mare se află și o scrisoare datată în 8 decembrie 1784, trimisă din Alba Iulia de un anume căpitan Tsukásy. Nu cunoaștem împrejurările în care documentul a ajuns la Satu Mare, probabil face parte dintre cele câteva zeci de documente din comitatul Alba inferioară care astăzi se păstrează la Muzeul județean și Arhivele Statului din Satu Mare. Aceste documente se aflau în arhiva Primăriei din Satu Mare.

Documentul avea în trecut cel puțin patru file, astăzi păstrându-se doar fila 1 și 4.

Prima parte a documentului cuprinde scrisoarea propriu-zisă care înfățișează fapte și evenimente petrecute în timpul răscoalei.

Astfel este amintită moartea locotenentului Mesterházi împreună cu 8 oameni, fapt întâmplat în data de 29 noiembrie la Valea Vinții pe drumul dintre Zlatna și Lupșa de către țăranii din ultima localitate.[1] Se vorbește apoi despre mesajul trimis de răsculați la Hunedoara în care se cerea eliberarea răsculaților prizonieri, în caz contrar „femeile nobile aflate în mâinile lor, vor fi închise într-o casă și arse de vii după trei zile".[2] Este povestit apoi episodul eliberării femeilor nobile ținute prizoniere în Brad în 29 noiembrie, de către căpitanul Czigány cu escadronul său și nobilimea din Hunedoara, prilej cu care „au fost măcelăriți mai bine de 2 000 de hoți", cifră fantezistă, deoarece nu au fost mai mulți de 5 morți din rândul țăranilor.[3]

Se înfățișează aducerea în cetatea de la Alba Iulia a 16 răsculați, printre ei aflându-se și judele din Ponor, acuzat că l-ar fi ucis la Rămeț pe vagmistrul Bernáth împreună cu 9 soldați din regimentul de Toscana, fapt petrecut în 25 noiembrie[4]. Cât despre așa zisa „participare" a judelui din Ponor Vasile Hristea la răscoală este de amintit că el este pomenit de documente printre cei cu case ruinate de către răsculați[5].

În ultima parte a scrisorii se amintește zvonul conform căruia Horea s-ar fi retras în porțile mărginașe ale Ungariei, zvon care a circulat in-

---

[1] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. II, București, 1979, p. 54—55.
[2] *Ibidem*, p. 56—57.
[3] D. Prodan, *op. cit.*, p. 56.
[4] *Ibidem*, p. 52.
[5] *Ibidem*, vol. I, p. 415.

Cakolinc 8a Xbre 1784.

Messeházi Jeo Hadnagyot á Tolvajok agyon lőtek vagy 8. Emberrel á Companiából, de á Tolvajokk is bé fizettek; mert az mint irják Hunyadrók bé izentek ezen ros Emberek: Jogy vagy az ó Rabjaikat el. botsássák, vagy pedig lezek kö-zött levő Nemes Afszonyokat egy Hazba rekesztik, és elevenen meg égetik Jarmad Nagy mentra. Mellyre á Nemesség Militaris Assistentiát kerven, kit Dranakevos Compania Czigány Kapitány á maga Svadronával és á Hunyadi Nemesség á Tolvajokra éppen ukkor reá, ütött, midőn á Bázat már gyüjtani akarták, á Tolvajok közzül többet 2000 mel fel kontrolrak, at Afszonyokat meg-szabadították, kik közül n. m. Csiszárné, Kézelyné Testvérei is találtattak, és kár nélkül el. Jottak, ki vévén, a mi ezelőtt rajtok ett, de annak sebe eddig tálám bé forratt, kivált á ki ehtre való Afszonyvala.

Nossa

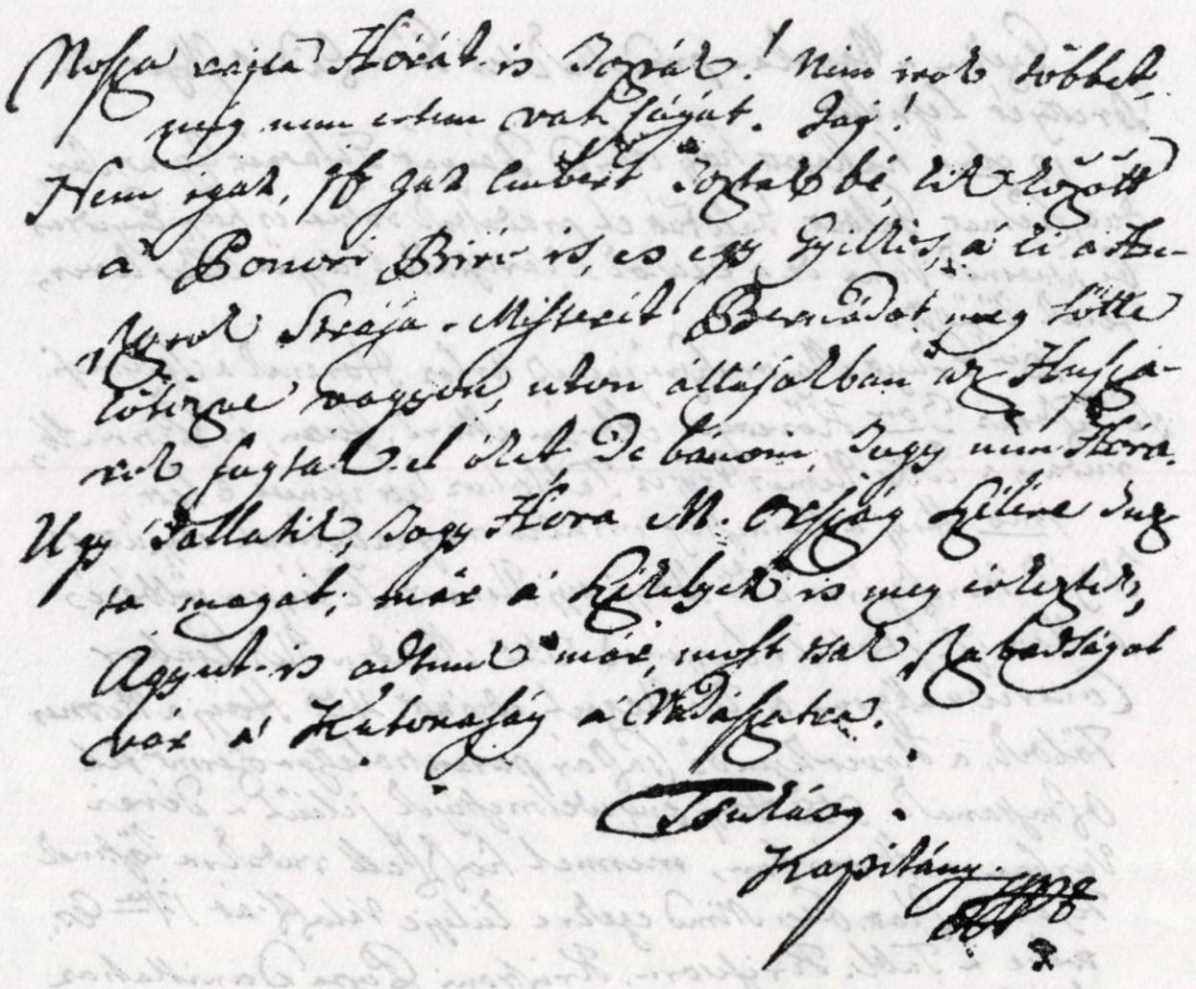

sistent și în județul Satu Mare, unde autoritățile au arestat mai multe persoane acuzate că ar fi Horea[6].

Ultima filă a documentului, considerăm că este cea mai importantă ca reprezentând un fel de al patrulea post-scriptum al scrisorii care redă sintetic câteva din evenimentele răscoalei, prădarea localităților Gurasada, Ilva, Bretea, Lesnic, apoi în 12 noiembrie a localităților Abrud, Zlatna, Telna, Galda și Aiud.

Este amintită apoi primirea de către maiorul Sztojanich a mesajului scris de către provizorul din Șoimuș[7], la cererea celor 3 trimiși ai lui Horea: Avram Marcu[8], Ioan și Petru Abrudan.

Mesajul cuprindea cele 6 puncte ale ultimatumului adresat de Horea comitelui suprem și Tablei continue a comitatului Hunedoara. Varianta documentului de față are puține diferențe față de cea clasică scrisă de Carol Brüneck.

---

[6] Bujor Dulgău, *Din răsunetul răscoalei lui Horea în părțile sătmărene*, în Satu Mare Studii și Comunicări, VII—VIII, 1986—1987, p. 223.

[7] Carol Brüneck, cf. *D. Prodan, op. cit.*, vol. I, p. 422.

[8] Este vorba de Giurgiu Marcu cf. D. Prodan, *op. cit.*, vol. I, p. 423 și *idem*, *Ultimatul țăranilor adresat nobilimii în răscoala lui Horea*, în „Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice, Cluj Napoca, 1984, p. 148—149.

Ezeket a Napolta prédikáltak Lovas Pádár Ignát M. Bresztyén Lészkán

12 ben határozák hogy Abrud Bányát Zalatnát, Ogyest, Sárdut, Czelnat, Gálbat, Galtsát el prédikálják vérben és hogy Enyedrészbe ütközendik Vitna de a dealtól a városiakat dejjük Sóker levén, nem lövöldöznek.

13 án Erdélyi Major szóval jainek Urhoz. Horanak a Solymosi Se Tiszthez Jan Kövesdyi Abrám Marzi, Juan, és Péter Mo, rudán, a többi Nemes Vrjei Tablahoz let izenve e lett.

1mo Hogy a Nemesség minden magyallyával dejjük el, Vájják Korcsárre 2do Hogy egy Nemes se lépjen többé, és a Nemességet ki lepjenek 3tio Minden Fiú Ember Contribuállyon a Tör Hegyek dejjára. 4to Hogy a Nemes Fölök, a Kovácsi Gyendő Csapár parancsolattya szerint el Osztassanak. 5to Hogy engedelmességek jelével a Vérei Varban, és Határban, mennek hoszszabb rudakra Vásznak Fejér Zaszlat. 6to Minden egyes Vájják Valaszt-át 14en Es, vére a Tabl. Krijsorra. Krisztusi Papa Daniláhar Vállombe minden Atörli a Nemességet.

Atragem atenţia asupra punctului doi care nu cuprinde formularea privitoare la „slujba împărătească" precum şi asupra inversării unor puncte faţă de documentul aflat în Arhivele Statului din Deva.

Este clar că ne aflăm în faţa unei reproduceri fidele a condiţiilor ultimatului ţăranilor din 11 noiembrie 1784, reproducere care face parte din zecile de documente care au circulat în epocă şi care ne demonstrează o dată în plus audienţa de care s-a bucurat acest program al răscoalei lui Horea.

UN DOCUMENT INÉDITE SUR LA RÉVOLTE DE HOREA

(Résume)

Les auteurs présentent un document gardé dans l'archive du Musée du département de Satu Mare, sur la révolte de paysans serfs roumains de 1784 conduite par Horea, comprenant des nouvelles qui confirment les événiments qui ont eu lieu pendant la révolte. Le document présente a la fin une nouvelle variante du célebre ultimatum adressé par les paysans révoltés aux nobles de la cité Deva.

Carolinae 8a xis 1784

Meste(r)házi Feo Hadnagyot a Tolvajjok agyon löttek vagy 8 emberrel a Compániabol, de a Tolvajok(na)k is bé fizettek; mert a mint irják Hunyadra bé izentek ezen rosz emberek: hoyh vagy az ö rabjaikat el botsássák, vagy pedig kezek között lévö Nemes Aszonyokat egy Házban rekesztik, es *eleven* meg égetik harmad Nap mulva, Mellyre a Nemesség, Militaris assistentiát kérvén, két Granateros Compánia Czigany Kapitány a maga Svadroiával és a Hunyadi Nemesség a Tolvajokra éppen akkor reá ütött, midön a házat már éppen gyujtani akarták a Tolvajok közzül többet 2000nel felkontzoltak, az Asszonyokat meg szabaditották, kik közzül u⟨gy⟩: m⟨int⟩: Csiszárné, Szekelné Testvéri is találtattak, és kár nélkül el hozták, ki vévén ami ezelött rajtok esett de annak sebe eddig talán bé forradt, kivált aki életre való Aszony vala.

Nesze rajta Hórát is hozzák! Nem irok többet mig nem értem valoságát. Jaj! Nem igaz, 16 gaz embert hoztak bé, kik között a Ponori Biró is, ez egy Gyilkos, aki a Huszárok Strása-Mesterét Bernádot meg lötte, kötözve vagyon, uton állásokban a Huszárok fogták el öket, de bánom hogy nem Hóra.

Ugy hallatik hogy Hora M(agyar)Ország szélére huzta magát; Már a Székelyek is meg érkeztek, Agyut-is adtunk már, most tsak zsabadságot vár a Katonaság.

Ezeken a Napokon praedálltak Guraszádát, Ollyét, M⟨agyar⟩ Bretytyét, Lesneket

12^{9bris} hallatott hogy Abrud Bányát, Zalatrát, Sárdot, Czelnát, Galotátt el praedálták volna és hogy Enyedre is be ütöttenek volna de a Deákok a Városiakkal edgyütt sokat le vertenek közüllök.

13^{an} Erkezett Major Sztrajanich Urhoz Horának a Solymosi Feö Tisztthez 3^{an} Követtyei Abrám Mark, Juon és Petru Abrudán, a kiknek Nemes V⟨á⟩r⟨me⟩gyei Táblához lett izenete ez lett:

1mo Hogj a Nemesség minden magzatyával edgyütt esküdjék Keresztyére

2do Hogj egj Nemes Se legyen többé, a Nemességböl kilépjenek.

3^{tio} Minden ne(me)s Ember Contribuallyon a köz Néppel együtt.

4to Hogj a Földek a következendö Császár parantsolattya szerint osztassanak.

5to Hogj engedelmessége jeléül a Déva Várban és Határban mennél hosszabb rudakra 10^{gVa} Fejér Zászlott.

6to Mind ezekre külgye válasszát 14-ére a Tábla Kriscsora, Kristyori Popa Danilla(nak); különben mind eltörli a Nemességet.

TRADUCERE:

ALBA IULIA, 8 decembrie 1784.

Hoţii l-au împuşcat pe locotenentul major Mesterházi împreună cu vreo 8 oameni din companie, dar şi aceştia şi-au primit răsplata; după cum se scrie, aceşti răufăcători au trimis un mesaj la Hunedoara: ori vor fi eliberaţi aceia dintre ai lor care au căzut prizonieri, ori, în caz contrar, femeile nobile aflate în mâinile lor vor fi închise într-o casă şi arse de vii după trei zile, La care, nobilimea solicitând ajutor militar, două companii de grenadieri, căpitanul Czigány cu escadronul său şi nobilimea din Hunedoara i-au lovit pe hoţi tocmai când se pregăteau să dea foc casei; au fost măcelăriţi mai bine de 2 000 de hoţi, femeile au fost eliberate, printre ele soţiile lui Csiszár şi Székely cu surorile lor, fără nici o vătămare, cu excepţia celor suferite anterior, dar acea rană probabil că s-a şi vindecat, mai ales în cazul acelor femei care s-au dovedit a fi de viaţă.

Ia te uită, îl aduc şi pe Horea! Nu scriu mai multe până nu voi constata realitatea. Vai! Nu e adevărat, au fost aduşi 16 ticăloşi, printre ei şi judele din Ponor, un asasin, care l-a împuşcat pe Bernád, vagmistrul husarilor, este legat; aceştia au fost prinşi de către husari chiar în poziţiile ocupate lângă drum, regret că nu e Horea.

Se zvoneşte că Horea s-ar fi retras în părţile mărginaşe ale Ungariei; au sosit deja şi secuii, le-am dat şi tunuri, acum, soldaţii aşteaptă doar libertatea de a începe vânătoarea.

Căpitanul Tsukásy

În aceste zile au prădat Gurasada, Ilia, Bretea M(aghiară), Leşnicul.

S-a auzit că la 12 noiembrie ar fi fost prădate Abrudul, Zlatna, (Ileanda), Telna, Galda, şi ar fi atacat fulgerător şi Aiudul şi elevi şi orăşenii ar fi bătut mulţi dintre atacatori.

1. Toţi nobilii şi odraslele lor să jure pe cruce.
2. Nici un nobil să nu mai fie, să iasă din (rândurile) nobilimii.
3. Toate persoanele nobile să fie impuse la contribuţii împreună cu poporul de rând.
4. Pământurile să fie împărţite potrivit poruncii împărăteşti ce va urma.
5. În semn de supunere să arboreze în cetatea Devei şi în hotar steaguri albe pe prăjini cât de lungi.
6. Răspunsul la toate acestea să fie înaintat de către Tablă la Crişcior până în data de 14, preotului Dănilă din Crişcior, altfel toţi nobilii vor fi sterşi (lichidaţi n.n.).

DEZVOLTAREA INDUSTRIALĂ A MUNICIPIULUI SATU MARE ÎNTRE ANII 1867—1900

LIVIU GHEORGHE ERDEI

Desființarea breslelor, survenită în anul 1860, aduce mari schimbări în viața economică a orașului. Va crește numărul meseriașilor, a angajaților acestora precum și numărul ucenicilor. Populația orașului este în continuă creștere, de înviorare economică, caracterizată prin creșterea numărului instituțiilor de credit. Între 1867—1900 iau ființă la Satu Mare 5 instituții bancare totalizând un capital fundamental de 2 120 000 K. Burghezia orașului consideră investițiile bancare mai rentabile, după cum se pare, decât pe cele industriale. Încetul cu încetul întreprinderile cu caracter industrial își fac apariția în oraș. Mulți dintre meșteșugari lucrau singuri în atelierele lor, dar sunt probabil ateliere unde se folosea munca salariată a mai mulți muncitori, deoarece găsim amintite în datele statistice existența în mai multe ramuri a funcționarilor ca salariați și se dă numărul acestora. Probabil erau angajații diferitelor firme mai mari unde volumul producției și activitatea financiară legată de aceasta o făcea necesară. Creșterea numărului muncitorilor, apariția lor ca și categorie separată de patroni, faptul că, unele întreprinderi au posibilitatea și nevoie de funcționari, indică gradul ridicat de capitalizare a modului de producție, creând astfel premisele pentru apariția în deceniul al IX-lea al marilor întreprinderi.

Dinamizarea vieții economice are ca și consecință înviorarea activității comerciale, ivindu-se posibilitatea unei mai puternice acumulări de capital, atât de necesar pentru investiții. Perioada 1867—1880 a fost dominată de munca meșteșugarilor, dar faptul că caracterul agricol dominant ca formă economică a fost depășit, prezintă premise pentru o dezvoltare industrială ulterioară. Prezența muncii salariate, înzestrarea mecanică, slabă încă la această dată, indică depășirea modului de producție meșteșugăresc și ne fac să le admitem drept industriale. La aceasta se adaugă și faptul că unele se formează pe baze capitaliste cum ar fi societățile pe acțiuni.

Faptul că împrejurimile sunt sărace în materie primă, atât de necesară pentru dezvoltarea rapidă a unei industrii, face ca aceasta mai mult timp să aibă un caracter local, menită să satisfacă necesitățile orașului și a împrejurimilor. Burghezia nou formată, pe care burghezia austriacă a înlăturat-o de la posibilitatea profitului în anumite ramuri industriale, a căutat posibilități de profit în alte ramuri, ajungându-se la investiții enorme în industria morăritului care devine ramura preponderentă a industriei în perioada 1867—1880. Industria morăritului se sprijinea în

general pe piața externă, ceea ce a dus la dezvoltarea excesivă a ei. Morile comerciale care se înființează după 1867 în provincie au ca fondatori negustori cu un oarecare capital acumulat și în bună parte participau la fondarea acestora și moșierii mari și mijlocii.[1]

În domeniul investițiilor industriale se poate constata o oarecare însuflețire, cu toate că în perioada 1867—1880 „... *s-au desființat o serie de întreprinderi, dar tot atâtea au fost înființate. În privința înzestrării tehnice și a modernismului trebuie să admitem că acestea sunt mai bine dotate și înzestrate decât cele desființate, respectiv și în privința mărimii și a productivității lor*".[2]

În 1869, după ce se află că în viitorul apropiat calea ferată va ajunge la Satu Mare, o parte din elita orașului întrezărind marea posibilitate de dezvoltare economică[3] hotărăște înființarea unei societăți pe acțiuni: „Moara cu Aburi S.A. Satu Mare" (Szatmári Gőzmalom Társulat) având ca scop: industria morăritului și un capital fundamental de 356 400 Ft.[4]

Membri fondatori sunt: *Antal Dániel, Böszörményi Károly, Böszörményi József, Kiszely Károly, Losonczy József, Vajay Károly, Glatz György, Freund Ábrahám, Berenczei Kovács Ágoston, Jakó Mihály, Márton Bálint, Fülöp Mihály, Fak Ignácz, Lehoczky János, Lengyel Endre, Lengyel István, Steinberger Ábrahám*,[5] negustorii și moșierii din împrejurimi care dispuneau de importante cantități de cereale și cărora comerțul cu cereale nu le aducea nici pe departe venituri, cum se întrezăreau din comercializarea făinei, produs de altfel foarte căutat pe piața externă.

Primele 6 persoane din consiliul de administrație sunt și printre membrii fondatori ai primei societăți bancare propriu-zise din Satu Mare înființate cu 2 ani anterior.

Este prima întreprindere cu caracter industrial din Satu Mare, care se baza pe resursele de materii prime din împrejurimile orașului având la dispoziție începând cu anul 1871 căile de comunicație ferate, care îi asigurau integrarea produselor ei în circuitul mărfurilor pe piață. În primii ani de funcționare moara avea un caracter de moară comercială, dar în parte prelucra și cerealele populației din oraș și din satele învecinate. De la înființare moara folosea forța aburului pentru acționarea instalațiilor de morărit, cele mai moderne pentru timpul respectiv. De la începuturi Societatea s-a străduit să instaleze și să folosească în decursul existenței sale cele mai moderne utilaje existente în ramura industrială, ca să poată face față concurenței morilor comerciale care existau la această dată. Din punct de vedere al capitalului investit, al puterii instalate și al capacității de producție, până la 1880 „Societatea Moara cu Aburi S.A. Satu Mare" se situa între morile cu putere mijlocie din imperiu.

La sfârșitul deceniului VII. și începutul deceniului VIII. asistăm la faza revoluției industriale din industria morăritului. Apariția utilajelor perfecționate de tip Machwart, care permit o prelucrare mai bună, mai

---

[1] Sándor Wilmos: *Nagyipari Fejlődés Magyarországon*, pp. 73, Budapest 1954.
[2] Debreceni Királyi Iparkamara Jelentése 1879—1880, pp. 12.
[3] Borovszky S.: *Szatmár Németi Monográfiája* pp. 263, Budapest 1910.
[4] Arhivele Statului, Registru firme sociale, vol. III, pp. 15.
[5] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXXV.

fină și obținerea unei calități superioare, concomitent cu o creștere importantă a producției, fac ca aceste utilaje să fie foarte căutate. În anul 1880 „Societatea Moara cu Aburi S.A." Satu Mare înzestrează moara cu utilaje noi perfecționate de tip Machwart și anume:

utilaje	nr.
valțuri	10
tăvălugi netezi	6
tăvălugi cu caneleje	4

Aceste utilaje aduc o inovație importantă în industria morăritului și anume: bobul de grâu nu mai este sfărâmat ci despicat de tăvălugi, permițându-se astfel o serie de lucrări de: curățire a bobului, decorticarea, degerminarea acestora, totodată măresc și capacitatea de producție.

Din momentul pornirii moara dispunea de o putere instalată de 150 C.P. furnizată de un agregat cu aburi format din 3 cazane de tip Cornwall prevăzute cu 2 preîncălzitoare, iar capacitatea de morărit a utilajelor instalate era de 50 000 q—60 000 q pe an.[6]

În anul 1884 puterea instalată a morii crește de la 150 C.P. la 450 C.P. prin achiziționarea de la „Prima Fabrică de Morărit" Budapesta a unor noi cazane cu aburi. Conducerea administrativă a societății are grijă permanentă de capacitatea de concurență a întreprinderii sale și astfel pe lângă noile cazane mai sunt instalate încă 24 instalații de curățire a făinei.

Mărirea producției face necesară în 1883 construcția unei linii ferate care să lege direct moara de circuitul feroviar. În acest an, într-o perioadă de numai trei ani, capacitatea de producție a morii s-a mărit de 3 ori, obținându-se 171 506 q făină față de 66 831 q în 1880.[7] Capacitatea instalațiilor era de 440 q/zi ceea ce a făcut necesară instalarea unui nou agregat cu aburi care a făcut un salt spectacular al capacității de producție.

Până în deceniul al IX-lea industria propriu-zisă era reprezentată de singura întreprindere cu acest caracter „Societatea Moara cu Aburi S.A." Satu Mare. Activitatea economică a orașului în deceniul al IX-lea este deosebit de febrilă, se crează o serie de întreprinderi care vor domina în continuare întreaga activitate industrială a orașului și își vor pune amprenta asupra ei. Cuantumul investițiilor precum și diversitatea întreprinderilor depășesc cu mult perioada anterioară, apariția marilor întreprinderi industriale este favorizată și de anumite necesități obiective izvorâte din activizarea vieții economice, din creșterea circulației mărfurilor, din urbanizare.

Legată direct de necesitățile directe ale orașului și de cele ale industriei în anul 1891 se înființează de către municipalitatea orașului o Centrală Electrică cu o aparatură și o putere instalată de 50 C.P.

În deceniul IX începe uriașa muncă de edificare a orașului la care se adaugă și construcțiile particulare. Această conjunctură favorabilă

[6] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXXV.
[7] Borovszky S.: *Op. cit.*, pp. 17.
[8] Arhivele Statului, Registru firme sociale, vol. I, pp. 219.

este folosită de o serie de persoane din oraș pentru înființarea de fabrici de cărămizi. Materia primă pentru construcții nu mai trebuia adusă de departe cu cheltuieli mari, ci produsă „*ad loco*", se poate achiziționa mai lesne, fiind asigurată pentru întreprinderile din această ramură, piața. Până în 1895 se înființează 3 fabrici de cărămizi din care două iau ființă sub forma de societăți pe acțiuni și numai 1 este individuală.

Întreprinderea individuală „Prima Fabrică de Cărămizi a lui Antal Kristóf & asociații" (Antal Kristóf & társai Első szatmári téglagyára) este înființată în 1892 de *Antal Kristóf* și are ca asociați pe *Fogarassi Sándor, Hermán Mihály, Heindrich Victor, Kohn Ábrahám, Stern Jakab.*[9] Dintre inițiatorii întreprinderii: Antal Kristóf este acționar și la „Moara cu Aburi S.A. Satu Mare" și la „Banca Casa de Economii Satu Mare", la fel și Stern Jakab este acționar la „Banca de Cereale și Credit Satu Mare", pe de altă parte sunt negustori și moșieri din împrejurimi iar Heinrich Victor este coproprietarul unei întreprinderi de prelucrare a lemnului și totodată și antreprenor.

Conjunctura favorabilă construcțiilor face ca necesarul de materiale de construcție să crească mereu, astfel capacitatea fabricilor devine neîndestulătoare. În condițiile date în anul 1894, fabrica de cărămizi „Antal Kristóf & asociații" având nevoie de capital pentru lărgirea capacității de producție, emite 100 bucăți acțiuni cu valoare nominală de 2 000 K. și se strânge un capital fundamental de 200 000 K. și se transformă în societatea pe acțiuni: „Prima Fabrică de Cărămizi S.A. Satu Mare" (Első szatmári téglagyár R.T.). Scopul societății era: fabricarea de cărămizi și țigle, comercializarea lor, comerț cu materiale de construcție, cumpărarea de terenuri, edificarea și valorificarea lor. Durata societății se anunța nelimitată. În cadrul societății găsim persoane care fac parte din consiliul de administrație al unor bănci ca: „Banca de Cereale și Credit S.A.", „Casa de Economii S.A. Satu Mare", „Banca Populară Satu Mare". Observăm că băncile încep să-și plaseze membrii consiliilor de administrație în noile societăți create.

În anul 1893 este înființată o fabrică de cărămizi de membrii a două case de comerț „Grünfeld H. & Fiul" (Grünfeld H. & fia) și „Schefteli & Reiter firmă de comerț" (Schefteli & Reiter kereskedői cég) având ca sociați pe *Freund Ezechiel și Grünfeld Bernard*, sub numele de „Grünfeld H. & fiul și Schefteli & Reiter și asociații, Fabrică de Cărămizi S.A." (Grünfeld H. & fia és Schefteli & Reiter és társa téglagyára R.T.).

Multe din persoanele amintite sunt membrii ai altor societăți sau firme individuale ca de exemplu *Littecyky Endre* care pe lângă faptul că participă la consiliul de administrație a două societăți pe acțiuni, fiind unul din acționarii principali ai acestora, mai are și o firmă individuală, o întreprindere poligrafică, fiind editorul și proprietarul celui mai important ziar din Satu Mare „Szamos". La fel *Freund Ezechiel*, comerciant, care pe lângă faptul că participă la înființarea și administrarea fabricii de cărămizi mai sus amintite, mai deține acțiuni și la „Prima Fabrică de Cărămizi S.A. Satu Mare "în numele căreia va duce tratative pentru încheierea unui contract de cartell în aceeași ramură de producție.

[9] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXVII

În anul 1895 se înființează o altă întreprindere în această ramură „Prima Fabrică de Cărămizi cu Aburi S.A. Satu Mare" (Első szatmári gőztéglagyár R.T.) Capitalul fundamental de 70 000 Ft. al societății se strânge prin emiterea de 700 acțiuni cu valoare nominală de 100 Ft.

Consiliul de administrație era format din *Böszörményi Sándor, Irsik Ferenc, Kovács Béla, Dr. Sebö Antal, Horváth Ágoston, Jánk Károly, Dr. Kölcsey Ferenc, Rooz Gyula, Fried Emil, Tankóczi Gyula, Dr. Mayer József, Sz. Török János, Szerdahelyi Ágoston.*

Întreprinderile sunt înființate cu participarea unui număr restrâns de persoane: la „Prima Fabrică de Cărămizi S.A. Satu Mare" 95% ceea ce reprezintă 95 bucăți acțiuni sunt deținute de 22 persoane, iar la „Prima Fabrică de Cărămizi cu Aburi S.A. Satu Mare" 56% din capitalul fundamental este deținut de 16 persoane prin 377 acțiuni din totalul de 700 bucăți.

Interes pentru posibilitățile industriale ale orașului nu sunt manifestate numai din partea instituțiilor bancare ci și de unele firme străine. Astfel firma „Neuschloss" din Austria interesată în industria lemnului, care are un capital fundamental de 4 000 000 K. face investiții pentru înființarea unei „Fabrici de tanină și gater cu aburi" în oraș, investind pentru obținerea concesiilor a 2 085 jugăre cadastrale de pădure și uzină o sumă ce se ridică la 900 000 K, ce depășește cu mult suma totală a investițiilor industriale din localitate. Întreprinderea își începe activitatea în anul 1896. Interesul pentru industria lemnului a fost trezit de conjunctura favorabilă construcțiilor precum și de amploarea construcțiilor de cale ferată ca urmare a dezvoltării economice fără precedent de la sfârșitul secolului XIX. Anterior investiției firmei „Neuschloss" s-a creat în 1892 firma „Prima Fabrică pentru Industria Lemnului" (Első Szatmári Faiparigyár) proprietatea unui antreprenor Heinrich Viktor pe care îl întâlnim în același an în consiliul de administrație a primei fabrici de cărămizi din Satu Mare „Antal Kristóf & asociații, Prima Fabrică de Cărămizi Satu Mare".

Burghezia orășănească este formată în mare parte din comercianți care au acumulat capital și care prin vehicularea acesteia au fost sporite, iar pe de altă parte din meșteșugari care la această dată încep să participe la investiții industriale prin cumpărare de acțiuni, creându-se premisa transformării acestei categorii în burghezie industrială. O altă categorie, cea mai bine reprezentată în investițiile industriale, este formată din moșierii din împrejurimi care stabilindu-se în oraș și participând la viața politică și economică, în speranța sporirii veniturilor prin realizări de profituri, sunt inițiatorii a multor întreprinderi industriale. Atenția burgheziei orășenești în perioada 1867—1890 este îndreptată spre investiții în cadrul instituțiilor de credit care sunt reprezentate în Satu Mare în număr deosebit de mare, aceste antreprize asigurând o rambursare oarecum rapidă și sigură a investițiilor. În ultimul deceniu o serie de persoane particulare precum și societăți bancare fac investiții industriale. Multe din firmele individuale se vor transforma în societăți pe acțiuni, ceea ce se explică prin faptul că sumele ce stăteau la dispoziția lor nu mai acopereau volumul investițiilor necesare, pe de altă parte băncile încep să se intereseze de investițiile industriale și acest

interes se manifestă în înființări de societăți pe acțiuni ca forma cea mai răspândită a societăților cu capital amestecat. Este una din explicațiile pentru faptul că de la începutul apariției acțiunilor industriale, întreprinderile se organizează sub forma de societăți pe acțiuni. Aceasta este caracteristică și pentru întreprinderile industriale ale orașului în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Situația survine ca urmare a lipsei de capital, când singurele care pot furniza capital sunt societățile bancare, dar care la această dată nu se mai mulțumesc cu slabele legături ale raportului de creditor ci, doresc o supraveghere mai din aproape a sumelor investite și astfel și a întreprinderilor cu care sunt în relații financiare.

Tot în această perioadă în Satu Mare odată cu apariția și dezvoltarea întreprinderilor mari, constatăm apariția și formarea unei oligarhii. În scurt timp același grup de persoane care se află la conducerea vieții economice, va monopoliza întreaga activitate și va concentra în mâinile sale toate pozițiile cheie din industria sătmăreană. Pe lângă uniunile personale dintre industrie și băncile din oraș, uniune ce se realizează prin participarea acelorași persoane în consiliile de administrație al societăților industriale și a instituțiilor bancare, apar participări directe a băncilor prin cumpărare de acțiuni a societăților industriale. De exemplu la „Societatea Moara cu Aburi S.A." Satu Mare:[10]

Banca	Nr. acțiuni
Banca Casa de Economii Satu Mare	10
Banca Debreceni Takarékalap	80
Orașul Satu Mare	50

„Societatea Moara cu Aburi S.A." Satu Mare întreține legături strânse de la începuturile sale cu diverse instituții bancare. Fiind nevoită să vehiculeze sume enorme pentru cumpărarea de materii prime, trebuie să recurgă la credite. În anii anteriori era o practică curentă, ca din lipsă de capital rulant, societatea să întrețină relații cu mai multe bănci concomitent. După anul 1880 se încearcă formarea de relații numai cu o singură bancă și anume prin Banca „Casa de Economii S.A. Satu Mare" cu Banca „Debreceni Alföldi Takarékpénztár R.T." care este o sucursală a „Băncii Austro-Ungare". Lipsa capitalului face posibilă ca sub formă de credite capitalul străin să-și asigure un teren din ce în ce mai larg în activitatea economică a orașului. În decurs de 11 ani societatea a plătit pentru dobânzi după sumele creditate 200 000 Ft. sumă nici decum mică, aproape egală cu capitalul fundamental achitat. Pentru asigurarea necesarului de materie primă, care în medie anual era de 150 000 q cereale, societatea era nevoită să recurgă anual la credite ce depășeau suma de 1 000 000 Ft.,[11] după care se percepea în medie o dobândă de 15—20%. Cu toate acestea societatea se dovedea a fi rentabilă, deoarece s-a ajuns nu numai la rambursarea sumelor creditate, dar se achită și dobânzile percepute, iar rata profitului era mare permițând ca din sumele realizate

[10] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXXV.
[11] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXXV.

să se mărească continuu capacitatea de producție. În perioada 1875—1880 s-au investit pentru utilaje noi 33 916 Ft. Sumele investite pentru achiziționarea de noi utilaje precum și pentru realizarea de noi construcții cresc mereu astfel că în perioada 1880—1890 să ajungă la 59 405,20 Ft. În 10 ani de activitate, între 1876—1886 sumele investite de către acționari și care formau capitalul fundamental se rambursează, chiar suma inițială a capitalului fundamental este depășită.

După cum reiese dintr-o Dare de seamă de sfârșit de an comercial al societății „... *rezultatele obținute în ultimii 11 ani ne fac să concludem că moara poate face față concurenței oarecărei mori mari din țară ...*"

Asistăm la un volum enorm de investiții în ultimul deceniu. Capitalul fundamental al societăților[12] depășește suma de 1 000 000 K. sumă ce se completează cu cele investite pentru retehnologizarea sau lărgirea întreprinderilor care numai la Societatea „Moara cu Aburi S.A." Satu Mare în timpul existenței sale atinge suma de 347 112,49 Ft. Investiții industriale se fac și în timpul stagnării economice (recesiune), dar nu înființări de noi întreprinderi, ci participări la cele existente, prin cumpărarea de acțiuni emise pentru ridicarea capitalului fundamental scăzut din diferite motive. Prin astfel de investiții se ivește iarăși băncilor posibilitatea de a pătrunde în întreprinderile industriale prin cumpărări directe de acțiuni. Astfel în 1897 pe lângă celelalte bănci care aveau acțiuni la Societatea „Moara cu Aburi S.A. Satu Mare" apare ca acționar și „Banca de Cereale și Credit S.A. Satu Mare".[13]

În afara capitalului fundamental investit în noile întreprinderi în a doua jumătate a deceniului al IX-lea, perioadă de recesiune economică, găsim o serie de investiții pentru: lărgirea întreprinderilor, mărirea capacităților de producție, modernizarea lor, care ating suma de 544 095,15 K. În multe cazuri valoarea utilajelor, a imobilelor și a terenurilor depășesc cu mult suma capitalului fundamental ca de exemplu la „Prima Fabrică de Cărămizi cu Aburi S.A. Satu Mare" unde capitalul fundamental al întreprinderii este de 70 000 K., iar valoarea imobilelor, utilajelor, terasamentelor depășește valoarea capitalului fundamental cu 155 303,86 K.

Dinamica dezvoltării economice este zdruncinată ciclic de crize economice. Între 1884—1888 viața economică din toată Europa este zguduită de o puternică criză de supraproducție, care are ca început criza din economia agrară ca pe urmă să se extindă în toate ramurile de producție. Efectele crizei economice sunt mărite și de vămile protecționiste pe care le-a impus Germania față de produsele agrare, în special pentru produsele din industria morăritului, iar pe de altă parte expansiunea capitalului american pe piața europeană cu asemenea produse. Toate acestea fac ca efectele crizei economice să se facă simțită mai ales în industria morăritului.

Dacă în perioada de avânt, în 1884, se obține o producție de 171 506 q de făină și se realizează un profit de 56 551,40 Ft., în anul următor producția scade cu 57 146 q și se realizează un profit de numai 28 073,77 Ft., deci numai jumătate din cea obținută în anul anterior. Anul 1886 este

[12] Suma s-a calculat pe baza capitalului fundamental al societăților despre care deținem date plus suma investită de firma Neuschloss.

[13] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXXV.

și mai greu când la o producție de 121 608,78 q se obține un profit de 6 680,92 Ft., iar în anul 1887 când efectele crizei se manifestă tot mai adânc iar lipsa totală a exportului, face ca marile mori din Budapesta și din provincie să semneze un contract prin care se obligă să reducă producția. Așa că în acest an Societatea „Moara cu Aburi S.A. Satu Mare" înregistrează o pierdere de 20 322 Ft. Criza economică e pe sfârșite și concomitent cu aceasta și profiturile societății se ridică în anul 1889 la o producție de 131 939 q se obține un profit de 69 702,85 Ft.

Criza este urmată de o perioadă de înviorare și avânt economic, dar caracterul ciclic al ei face ca la sfârșitul secolului să apară din nou simptomele unei noi crize economice care se va desfășura la începutul secolului următor.

Prosperitatea economică de la începutul deceniului IX, creată de conjunctura favorabilă construcțiilor care formează premisele apariției unei noi industrii în Satu Mare este urmată de o perioadă de stagnare și criză economică. În acest timp multe din întreprinderile mici, cu caracter industrial, nu pot face față crizei, se desființează sau trec în proprietatea altor persoane. Producția scade, moara nu mai lucrează decât cu 50% din capacitate iar cele două fabrici mari de cărămizi sunt nevoite să încheie un contract de cartell prin care să reglementeze și să limiteze producția de cărămizi, ca să poată menține prețurile, care scad vertiginos, încercând în felul acesta să-și asigure un oarecare profit. Prescripțiile pentru producția de cărămizi reies din contractul de cartell din anul 1898 care preciza la & 1 că: „... *înțelegerea se referă numai la cărămizile produse în cuptoare circulare* ..." iar la & 2: „... *arderea de cărămizi în cuptoare libere se permite numai cu aprobarea ambelor părți* ...".[14]

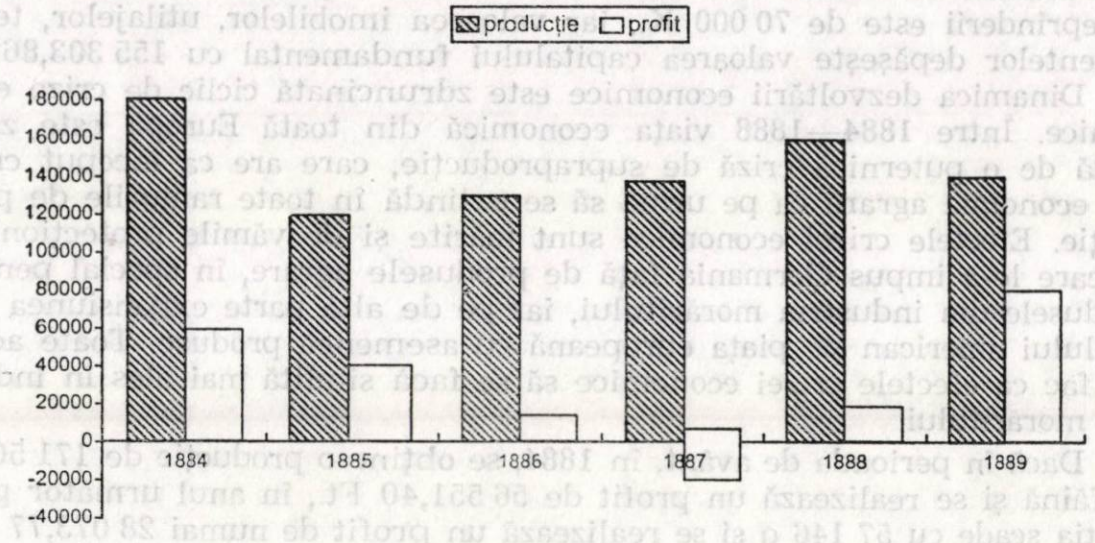

Modificările producției și a profitului obținut la Moara cu Aburi S.A. între 1884—1889.

[14] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXVII.

Precizăm că în cuptoarele circulare se poate prelua numai o anumită cantitate de cărămizi bine stabilită pe când în cuptoarele libere după nevoie. De obicei se recurge la ajutorul lor în cazul în care necesitățile nu mai puteau fi satisfăcute prin arderea în cuptoare circulare. Același contract de cartell preciza și cantitățile pe care trebuia să le producă fabricile, fiecare în parte, în cadrul cartellului precum și modul de împărțire a profitului. Se prevedea că producția totală să fie de 5 250 000 bucăți, adică „Prima Fabrică de Cărămizi S.A. Satu Mare" să ducă 3 000 000 bucăți și „Prima Fabrică de Cărămizi cu Aburi S.A. Satu Mare" să producă 2 250 000 bucăți.[15] Cartellul nu este viabil din cauză că „Prima Fabrică de Cărămizi cu Aburi S.A. Satu Mare" nu este dispusă să respecte clauzele contractului privind cantitatea și astfel acesta se denunță.

Acest început de criză economică, care își va atinge apogeul în primii ani ai secolului XX, a frânat avântul de investiții de la începutul ultimului deceniu. Dacă până în prima jumătate a deceniului IX au luat ființă acele întreprinderi care își vor pune amprenta asupra orașului prin existența lor, în a doua jumătate, dar mai ales în perioada de stagnare economică 1896—1898, urmată apoi de apariția semnelor evidente de criză prin: creșterea prețurilor, sistarea exporturilor, fac ca investițiile industriale pentru înființare de noi întreprinderi să nu mai aibă loc.

Cartellurile sunt fenomene obișnuite ale acestei perioade și sunt menite să apere interesele marilor întreprinderi de concurența liberă și de obicei sunt făcute în detrimentul micilor întreprinderi. În afara cartellului amintit mai sus din industria materialelor de construcții, cartell de interes local, în anii crizei economice anterioare 1884—1888 Societatea „Moara cu Aburi S.A. Satu Mare" participă la un cartell încheiat la 18 aprilie 1887 între marile mori din Budapesta și provincie.[16] Cartellul se refera la reducerea quantumului de cereale prelucrat și la menținerea prețului făinii. Rămâne în vigoare până când situația economică va deveni favorabilă, dar rămâne în vigoare și pentru alte dăți în care situația devine nefavorabilă fie prin creșterea prețurilor la cereale sau când exportul este periclitat de acapararea pieții de produsele altor țări. În acest fel când prețurile cerealelor urca neobișnuit de mult, cartellul încheiat anterior se prelungește până la 31 august 1890. Această prelungire a cartellului aduce la Societatea „Moara cu Aburi S.A. Satu Mare" o pierdere de 40 000 Ft., pentru perioada de 1 ianuarie — 31 august 1890.[17]

Întreprinderile industriale din oraș în perioada de la formare și până la 1900 se dovedesc a fi rentabile. Capacitatea de producție ca urmare, a grijii permanente purtate de membrii consiliilor de administrație pentru înzestrarea cu cele mai noi utilaje, crește continuu. În perioada de 1876—1880 singura întreprindere industrială din oraș avea o capacitate de 50 000 q—60 000 q într-un an. După 1880 capacitatea de producție trece de 100 000 q pe an și în perioade de vârf ajunge și la 150 000 q pe an. După 1885 capacitatea de producție de 440 q/zi crește la 506 q/zi

[15] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXVII.
[16] Arhivele Statului, Dosar de firme CCLXXV.
[17] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXXV.

prin instalarea unor agregate cu putere instalată de 300 C.P.[18] În urma reconstrucției din 1895 capacitatea morii este și mai crescută ajungând la 700 q/zi iar puterea instalată crește la 643 C.P. furnizată de 4 agregate cu aburi formate din 6 cazane[19] cu aburi cu o suprafață de încălzire de 546 m². În total puterea instalată în industria morăritului la această dată în Satu Mare este de 703 C.P.

Dinamica puterii instalate și a capacității de producție la S.C. Moara cu Aburi S.A.

anul	putere instal.	capacitate pe:	
		zi	an
1876	140 C.P.	460 q	60 000 q
1885	450 C.P.	506 q	100 000 q
1895	643 C.P.	700 q	200 000 q

În cursul anului 1895 în oraș găsim 28 cazane cu aburi din care: 17 locomobile și 11 stabile. În decursul unui singur an numărul cazanelor stabile folosite în industrie crește cu 2, ajungând la 13, iar numărul total al cazanelor cu aburi este de 16, ca în anul următor să ajungă la 18 din care 15 sunt industriale.[20]

Numărul cazanelor cu aburi în municipiu

anul	cazane cu aburi		
	stabile	locomobile	Total
1895	11	17	28
1896	13	3	16
1897	15	3	18

Creșterea numărului de cazane cu aburi are ca și consecință creșterea puterii instalate a agregatelor mai ales prin înființare de noi întreprinderi, iar creșterea numerică este o urmare a investițiilor pentru înzestrarea întreprinderilor industriale cu cele mai noi agregate. La sfârșitul secolului puterea instalată totală a întreprinderilor este în jur de 1 000 C.P.—1 200 C.P.

În 1900 populația municipiului era de 26 881 locuitori care se împarte în populație activă și întreținuți (familiile celor activi, soți, copii, eventual părinți) după cum urmează:

Raportul dintre populația activă și întreținută în municipiu la 1900

total populație municipiu	activi (angajați și indiv.)	%	în întreținere	%
26 881	11 546	42,25	15 335	57,74

[18] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXXV.
[19] Arhivele Statului, Fond Tribunal, Dosar de firme CCLXXV.
[20] Statisztikai Évkönyv 1897, an V, pp. 160, Budapest 1898.

Populația, luând principalele ramuri de activitate ca surse de existență se structurează în felul următor: (activi și întreținuți împreună).

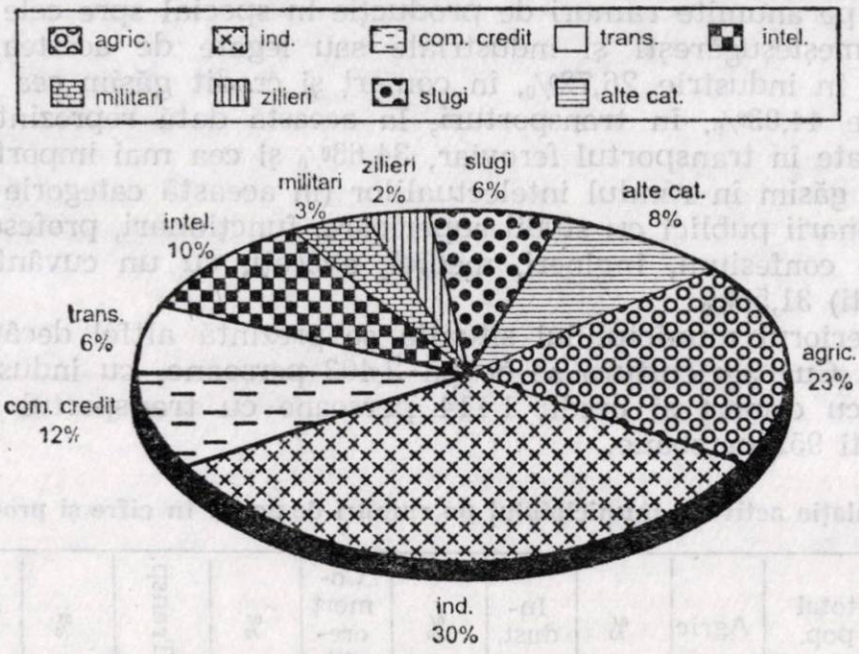

Structura populației municipiului în 1900 în procente

În prima categorie de activi sunt cuprinși și întreprinzătorii particulari și angajații acestora. Această categorie în anumite ramuri principale de activitate și în special în cele legate de industrie prezintă o concentrație importantă în municipiul Satu Mare în comparație cu populația ocupată din comitat.

Populația activă din municipiu pe ramuri de activitate în comparație cu cea din comitat în cifre și procente

	total pop.	%	Agric.	%	Indust.	%	Comerț credit	%	Transp.	%	Intelect.	%
comitat	144668		108163		13206		2530		1329		3049	
Satu Mare	11544	7,98	2403	2,22	3552	26,72	1114	44,03	461	34,68	962	31,5

În municipiu defalcat pe principalele ramuri de producție populația ocupată în aceste sectoare raportat la comitat se prezintă astfel:

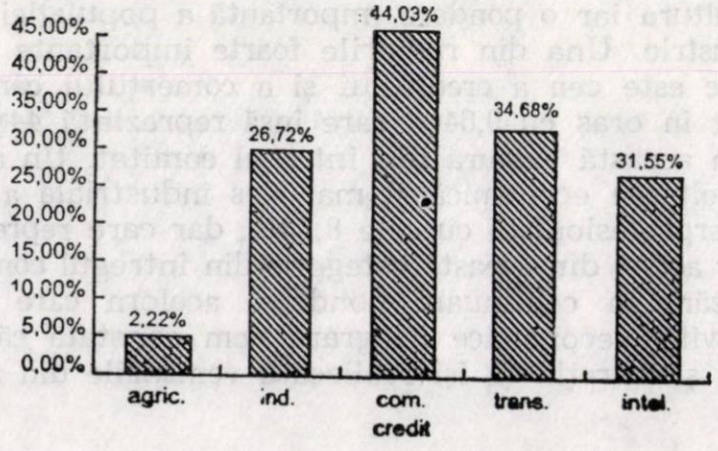

Cu toate că populația activă din municipiu reprezintă de abia 7,98% din populația activă a comitatului se obsearvă o deosebită concentrare a populației pe anumite ramuri de producție în special spre cele legate de activități meșteșugărești și industriale sau legate de acestea, raportat la comitat în industrie 26,72%, în comerț și credit găsim cea mai mare concentrare 44,03%, în transporturi, la această dată reprezintă persoanele angajate în transportul feroviar, 34,68% și cea mai importantă concentrare o găsim în rândul intelectualilor (în această categorie includem pe: funcționarii publici cu studii superioare, funcționari, profesori, preoți de diferite confesiuni, ingineri, medici, avocați, cu un cuvânt pe liber profesioniști) 31,55%.

În interiorul municipiului situația se prezintă altfel decât raportat la comitat. Cu agricultura se ocupă 2 403 persoane, cu industria 3 552 persoane, cu comerț și credit 1 114 persoane cu transportul 461, liber profesioniști 952 persoane.

Populația activă a municipiului pe ramuri de activ. în cifre și procente

1900	total pop.	Agric	%	In-dust.	%	Co-merț cre-dit	%	Transp.	%	Inte-lect.	%
Satu Mare	11 544	2 403	20,8	3 552	30,76	1 114	9,64	461	3,99	962	8,33

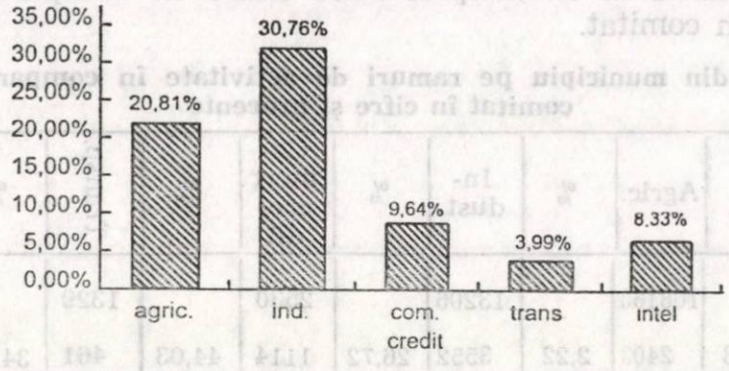

În principalele domenii de activitate, agricultura și industria, sunt ocupate peste jumătate din populația activă a municipiului 20,81% se ocupă cu agricultura iar o pondere importantă a populației 30,76%, este ocupată în industrie. Una din ramurile foarte importante din punct de vedere economic este cea a creditului și a comerțului care este foarte bine reprezentat în oraș cu 9,64% care însă reprezintă 44% din totalul celor ocupați în această ramură din întregul comitat. Un alt factor important în dezvoltarea economică și mai ales industrială a municipiului o reprezintă liberprofesioniștii cu cele 8,33%, dar care reprezintă 31,55% din totalul celor activi din această categorie din întregul comitat.

Dacă analizăm în continuare ponderea acelora care lucrează sau trăiesc din activități economice neagrare vom constata că 61,38% din populație, activi și întreținuți, își realizează veniturile din aceste ramuri

(industrie, comerț, credit, transporturi, intelectuali, militari) iar restul din agricultură, zilieri, slugi, alte categorii nedefinite.

În întreținerea populației active se găsește 57,74% din populație (soți, copii, părinți, alte categorii) care defalcat pe principalele ramuri de activitate și raportat la comitat se prezintă astfel:

Populația întreținută din municipiu raportată cu cea din comitat pe ramuri în cifre și procente

	total pop.	%	Agric.	%	Indust.	%	Comerț credit	%	Transp.	%	Intelect.	%
comitat	196021		145958		19 766		4 459		3 143		5 955	
Satu Mare	15335	7,8	3556	2,5	4 659	23,6	2 036	45,7	1 231	39,2	1 960	26,6

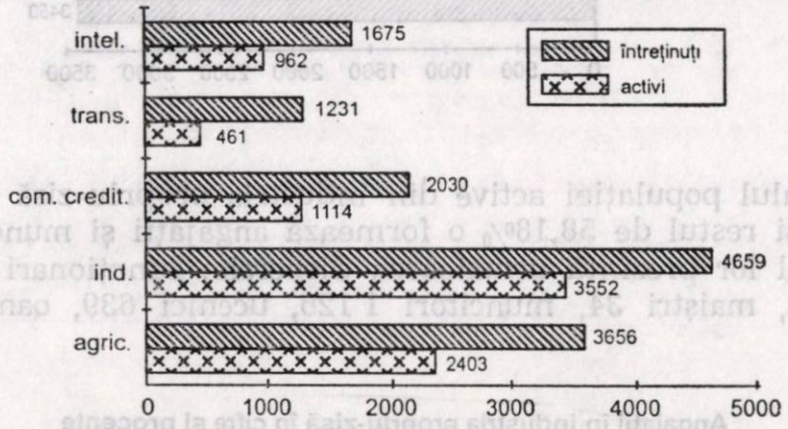

Raportul dintre populația activă și întreținută

Raportat la municipiu situația se prezintă astfel:

Populația întreținută pe ramuri în cifre și procente

1900	total pop.	Agric.	%	Indust.	%	Comerț credit	%	Transp.	%	Intelect.	%
Satu Mare	15 355	3 556	23,8	4 659	30,4	2 036	13,3	1 231	8,02	1 960	10,9

Populația activă ocupată în industria propriu-zisă este de 3 453 persoane dintre care: Bărbați 2 136, femei: 617, se divizează în continuare în individuali 1 446, salariați 2 007.

Populaţia activă din industria propriu-zisă

Total pop. activă			individuali			angajaţi – muncitori		
bărbaţi	femei	Total	bărbaţi	femei	Total	bărbaţi	femei	Total
2.836	617	3.452	1.055	391	1.446	1.781	296	2.007

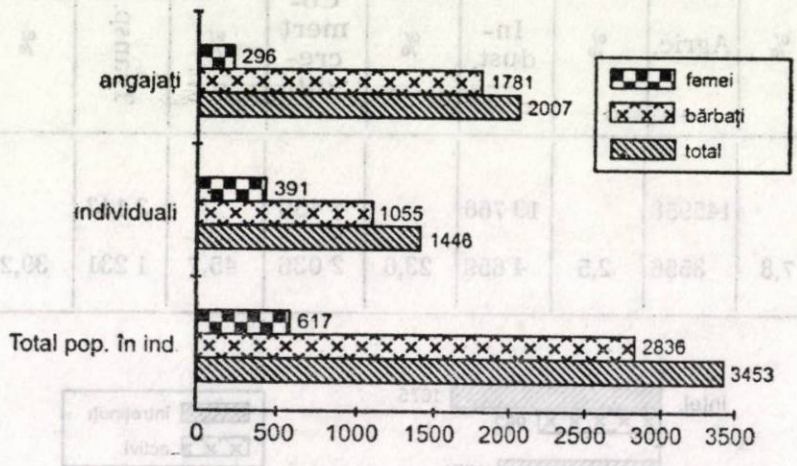

Din totalul populaţiei active din industria propriu-zisă 41,87% sunt individuali şi restul de 58,18% o formează angajaţii şi muncitorii. Aceştia la rândul lor prezintă următoarea dispersie: funcţionari 37, ajutoare familiare 41, maiştri 34, muncitori 1 126, ucenici 639, oameni de servici 130.

Angajaţii în industria propriu-zisă în cifre şi procente

funcţionari		ajutoare familiare		maiştri		muncitori		ucenici		slugi	
Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
37	1,84	41	2,04	34	1,69	1.126	56,51	639	31,83	130	6,47

În industria propriu-zisă, cu ocazia recensămintelor populaţiei, au fost luate în considerare şi incluse ca „industrii" o serie de activităţi care în prezent nu sunt considerate ca industriale ca de exemplu: industria construcţiilor cu meserii ca: zidari, dulgheri etc., industria îmbrăcăminte cu meserii ca: croitor, pantofar, cizmar etc. În cadrul industriei propriuzise exista o dispersie a persoanelor active pe diferite domenii de activitate, dar anumite ramuri şi meserii sunt mai preferate având un număr mai mare de personal dar acestea, sunt ramuri care păstrează puternice caractere manufacturiere.

Populația activă din industria propriu-zisă pe unele domenii de activitate

Ind. metalurgică		Ind. alimentară și spirt		Ind. îmbrăcăminte încălțăminte		Ind. construcții		Ind. piatră, argilă, sticlă etc.		Ind. lemn, os, corn etc.		Ind. constr. de mașini	Tipografii
266		351		1 425		357		50		435		112	47
din care		din care		din care		din care		din care		din care		din care	din care
fierari	81	morărit	135	croitori	353	zidari	114	fab. cărămizi	30	ind. forest.	151	—	—
lăcătuși	94	panific.	55	cizmari	555	dulgh.	100	olari	13	tâmplari	230	—	—
		măcelari	97									—	—
		ind. spirt	10									—	—

În industria propriu-zisă la această dată sunt înregistrate 1 588 întreprinderi din care 57,5% o reprezintă întreprinderile fără angajați, 21,1% întreprinderile cu 1 angajat, 9,8% cu 2 angajați, 8% între 3—5 angajați, 2,9% între 6—10 angajați, 0,6% între 11—20, 0,2% peste 20 angajați. Numărul întreprinderilor cu peste 21 angajați la 1900 este de: 3 dintre care: 1 cu 25 angajați și 2 situându-se între 101—200 de angajați.

Numărul de întreprinderi și intervalul de angajați în procente

Total intrep.	Intreprinderi cu angajați între:						
	fără angajați	1	2	3—5	6—10	11—20	20—200
Nr. 1 588	% 57,5	% 21,1	% 9,8	% 8,0	% 2,9	% 0,6	% 0,2

Din numărul total al populației 4 471 persoane sunt angajate ca salariați dintre care: funcționari 273, muncitori 3 971, ucenici 57, zilieri 443. Din totalul angajaților 1 314 sunt femei iar în industria propriu-zisă, în această categorie intră și persoanele ocupate în mica industrie, sunt angajați 2 471 persoane.

Industria lemnului este ramura în care găsim cel mai mare număr de muncitori, numărul lor fiind de 302[21] o bună parte din ei fiind răspândiți în ateliere meșteșugărești în special în cele de tâmplărie unde găsim 80 de meșteri individuali în 1900, față de 72 din 1890 și 150 de angajați față de 135 din 1890. Dintre cei 150 angajați: 86 sunt muncitori și 64 ucenici. Numărul mare de ateliere și de angajați în această ramură se datorează înviorării vieții economice, a conjuncturii favorabile construcțiilor, care fac ca cererea pe piață pentru mobilă și binale (uși, ferestre, jaluzele etc.) să crească mereu.

La „Fabrica de tanină și Ferăstrău cu Aburi" a firmei Neuschloss erau angajați 152 muncitori[22] cifră care se referă la numărul de muncitori care lucrau în incinta întreprinderii în timpul întocmirii recensământului. Exploatările forestiere care furnizau materia primă pentru fabrică, erau o activitate sezonieră ca urmare numărul mare de muncitori găsindu-se la defrișări.

Industria morăritului este cea de a doua mare ramură industrială în ceea ce privește numărul muncitorilor și al personalului angajat. În 1900 sunt angajați în această ramură 135 persoane față de 113 din 1890. Numărul întreprinderilor a crescut de la 2 în 1890 la 4 în 1900. Dacă la 1890 în industria morăritului găsim 97 de muncitori și 6 funcționari, în 1900 numărul lor crește la 124 muncitori și 9 funcționari.[23] Numărul muncitorilor a crescut cu 27 persoane cu toate că în 1895 din cauza in-

[21] Magyar Statisztikai Közlemények, 1900 népszámlálás, partea V, vol. XII, pp. 126—127, Budapest, 1906.

[22] Magyar Statisztikai Közlemények, 1900 népszámlálás partea V, vol. XII, pp. 126—127, Budapest, 1906.

[23] Magyar Statisztikai Közlemények, 1900 népszámlálás, partea IV, vol. IX, pp. 13, Budapest, 1905.

stalării noilor instalații s-a ivit un surplus de 18 muncitori care au fost concediați. Majoritatea angajaților din industria morăritului sunt angajații Societății „Moara cu Aburi S.A. Satu Mare" care în 1900 avea 112 angajați față de 67 din 1890 și găsim concomitent cu creșterea numărului acestora, numărul funcționarilor crescut față de 5 în 1890 la 9 în 1900.

Concentrația muncitorilor industriali este încă mare în industria materialelor de construcții (fabrici de cărămizi) numărul muncitorilor de la aceste întreprinderi nu se cunoaște precis dat fiind caracterul sezonier al muncii ce se desfășoară și în general sunt angajați muncitori necalificați zilieri a căror număr fluctua în funcție de necesități și de capacitatea de producție a întreprinderii. Din datele statistice reiese numărul muncitorilor care erau folosiți permanent, fie pentru continuarea lucrărilor pe timp de iarnă, ca arderea cărămizilor înmagazinate vara sau sunt muncitori calificați angajați pentru o perioadă mai lungă de timp. În 1890 existau în Satu Mare 2 fabrici de cărămizi, folosind probabil numai munca manuală și arderea în cuptoare deschise, în 1900 găsim 4 întreprinderi în această ramură. În 1890 numărul angajaților era de 65 din care 4 femei, în 1900 în cele 4 fabrici nu găsim decât 29 de angajați din care 2 femei. Scăderea numărului de personal se datorează în primul rând faptului că și în industria materialelor de construcții pătrund utilajele și sunt folosite pe scară largă, pe de altă parte, conjunctura economică nefavorabilă impune reducerea producției și concomitent și a numărului angajaților.

Creșterea numărului de muncitori este un fenomen cauzat de intensificarea producției pentru satisfacerea necesităților de pe piață. Același fenomen îl constatăm și la întreprinderile mici și mijlocii, totodată constatăm și o concentrare de capital. Dacă în 1890 în oraș funcționau 2 întreprinderi pentru fabricarea și îmbutelierea sifonului (Syikvizgyár) cu instalații acționate manual și cu un muncitor angajat, la 1900 găsim 1 întreprindere organizată sub forma de societate comercială care avea 7 angajați.[24]

Același fenomen îl întâlnim și la fabricile de oțet, unde față de 1890 când în oraș funcționau 33 asemenea întreprinderi cu 6 muncitori angajați, în 1900 nu mai sunt decât 2 cu un număr de 7 muncitori și 1 șef de lucrări.[25]

În industria tipografică se constată o creștere a numărului întreprinderilor cât și a angajaților față de 1890 când în oraș erau 3 tipografii cu 16 muncitori, iar în 1900 sunt 9 întreprinderi cu un număr total de 34 muncitori, cu 18 mai mulți decât cu 10 ani înainte.[26]

Dat faptul că orașul nu dispune de materii prime necesare dezvoltării unei industrii puternice, burghezia a folosit posibilitățile ivite de după 1867 în privința investițiilor industriale și a creat o industrie care se baza pe materii prime autohtone și agricultură, pe de o parte creând una din cele mai puternice industrii de morărit atât în privința capitalu-

[24] Magyar Statisztikai Közlemények, 1900 népszámlálás, partea IV, vol. IX, pp. 713, Budapest, 1905.

[25] Magyar Statisztikai Közlemények 1900 népszámlálás, partea IV, vol. IX, pp. 713, Budapest, 1905.

[26] Magyar Statisztikai Közlemények, 1900 népszámlálás, partea IV, vol. IX, pp. 713, Budapest, 1905.

lui investit, cât şi în privinţa capacităţii de producţie. Pe de altă parte se formează o puternică industrie de materiale de construcţie de asemenea bazată pe materia primă autohtonă şi anume fabricile de cărămizi care în secolul următor vor atinge maximumul atât în privinţa capacităţii de producţie cât şi în privinţa numărului lor. O altă direcţie a atenţiei se îndreaptă spre investiţiile bancare şi în felul acesta se ajunge ca la sfârşitul secolului XIX industria din localitate să fie dominată de o oligarhie grupată în jurul unor bănci, precum şi de câteva familii care devin principalii acţionari şi iniţiatori ai investiţiilor industriale din oraş.

LE DÉVELOPPEMENT INDUSTRIEL DE LA VILLE SATU-MARE 1867—1900

(Résumé)

La bourgeoisie citadine est formée en grande partie des commerçants qui ont accumulé du capital qui a été augmenté et des artisans, qui à cette époque ont commencé à participer aux investissements industriels par achats d'actions, créant ainsi la prémise de la transformation de cette catégorie en bourgeoise industrielle. Une autre catégorie, le mieux représentée dans les innvestisséments industriels, est formée des grands propriétaires fonciers des alentours qui, s'établissant en ville, sont les initiateurs de plusieurs entreprises industrielles.

Etant donné que la ville ne dispose pas des matieres premières nécessaires au dévéloppement d'une industrie puissante, la bourgeoise a utilisé les possibilités issues après 1867 en investissements industriels et a crée une industrie basée sur les matieres premières dechez nous et l'agriculture, créant une des plus puissante industries de meunerie. D'un autre côte on forme une puissante industrie de matériaux de construction basée, elle aussi, sur la matière première de chez nous, c'est a dire les fabriques de briques qui, au siècle suivant atteindrent le maximum pour la capacité de production et leur nombre. Une autre direction de l'attentin se dirige vers les investissements bancaires. Entre 1867—1900 commencent leur activité 5 institutions bancaires qui ont un capital de 2 120 000 k.

En 1869 on décide de créer une société à actions: „Le Moulin à vapeurs S.A. Satu Mare". C'est la première entreprise à caractère industriel de Satu Mare. Dès le début le moulin utilisait les vapeurs pour le mise un mouvement des installations de meunerie et s'est efforcé à installer et utiliser au cours de son existence cele plus modernes outillages de cette époque.

A la fin de la VIIe décennie et au commencement de la VIIIe décennie on assiste à la révolution industrielle dans l'industrie de meunerie, c'est à dire l'apparition des outillages perfectionnés de type Machwart, qui permettent de travailler mieux la blé et d'obtenir une production supérieure. En 1880 La société „Le Moulin a vapeurs S.A." dote son moulin de ces outillages-la. En 1884 la puissance installée du moulin s'éléve de 150 C.V. a 450 C.V. dans une période de trois ans seulement, la capacité du moulin s'élévant 3 fois. Jusqu'à la IXe décennie l'industrie proprement dite est représentée par la seule entrèprise ayant ce caractère: „Société Moulin à vapeurs S.A. Satu Mare". L'activité économique de la ville à la IXe décennie est tres fertile, on crée une série d'entreprises qui vont dominer toute l'activité industrielle de la ville. Le quantum des investissements et la diversité des entreprises dépassent beaucoup la période antérieure, l'apparition des grandes entreprises industrielles est favorisée par certaines necessités objectives, la circulation des marchandises, l'urbanisation.

Liée aux nécessités directes de la ville et de l'industrie on crée par la Municipalité de la ville une Centrale éléctrique ayant une puissance installée de 50 C.V. A la IXe décennie commence un immense travail d'édification de la ville à laquelle on ajoute les constructions privées. Jusqu'à 1895 on crée 3 fabriques de briques, dont deux sont fondées sous forme de société à actions et une individuelle. Les firmes étrangères sont intéressées par les possibilités industrielles de la ville.

GAVRIL LAZĂR DE PURCĂREȚI ÎN LUPTELE NAȚIONALE ALE ROMÂNILOR SĂTMĂRENI

IOAN BELEAN

În decursul frământatei existențe a poporului român, Sătmarul a dat în diferite perioade figuri de seamă care și-au dedicat viața și activitatea idealurilor de libertate și unitate națională. Condițiile vitrege din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, determinate de încheierea dualismului austro-ungar în 1867, prin legislația adoptată au contribuit la intensificarea politicii de deznaționalizare a românilor din monarhie. Situația creată a impus unirea eforturilor și intensificarea activităților pentru apărarea drepturilor politice și naționale ale românilor, în fruntea luptei situându-se intelectualitatea, convinsă de justețea cauzei, din rândul căreia s-au ridicat veritabile personalități care au condus cu pricepere și pasiune această luptă.

Restituirea unor aspecte ale activității desfășurate de Gavril Lazăr de Purcăreți, pune în lumină o conștiință frământată de problemele poporului său, receptându-i durerile și speranțele, pentru care va lupta până la sfârșitul vieții sale. S-a născut în anul 1839 în localitatea Pomi din județul Satu Mare[1] unde a frecventat cursurile primare. Și-a continuat studiile la Gimnaziul din Beiuș și Universitatea din Viena, fiind licențiat în teologie.[2]

După absolvirea facultății, între anii 1864—1869 a fost profesor la Gimnaziul din Beiuș, unde a condus „Societatea literară Samuil Vulcan" luând inițiativa înființării unei publicații a societății cu titlul „Muza română" cu scopul de a antrena tinerii din clasele superioare în activitatea publicistică.[3]

Gavril Lazăr de Purcăreți se afirmă în mișcarea națională a românilor sătmăreni după stabilirea în parohia Sanislău ca preot și protopop al Eriului. S-a preocupat în mod consecvent de apărarea intereselor bisericii și școlii românești din Sanislău și din întregul protopopiat. Cuprinderea copiilor în școli și încadrarea unor învățători competenți a fost o coordonată majoră a activității sale pe aceste meleaguri. Astfel în anul 1900 din cele șapte districte școlare câte avea comitatul Satu Mare în districtul Eriului funcționau opt școli cu 852 elevi și erau încadrați 10 în-

---

[1] Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Sanislău, Registrul morților pe anii 1900—1926, neinventariat, p. 53—54.

[2] Dr. C. Pavel, *Școalele din Beiuș 1828—1928*, Beiuș, 1928, p. 174.

[3] V. Faur, *Presa Românească din Crișana (1848—1919). Contribuția acesteia la formarea conștiinței naționale și la consolidarea unității noastre naționale*, în Satu Mare. Studii și comunicări, Vol. V—VI, 1981—1982, p. 277.

văţători[4] având cea mai bună situaţie. Este explicabil faptul că mulţi dintre aceşti tineri au continuat studiile la şcolile secundare din Beiuş, Blaj şi Oradea. Numai la preparandia din Oradea la sfârşitul secolului al XIX-lea cei mai mulţi elevi proveneau din Satu Mare, iar într-o statistică pe localităţi primele două locuri erau ocupate de Sanislău şi Ciumeşti cu 20 respectiv 9 preparanzi.[5]

Una din marile probleme culturale care frământa intelectualitatea românească la sfârşitul secolului al XIX-lea, a fost cea a ortografiei limbii române, problemă amplu dezbătută la „Conferinţa inteligenţei române din Comitatul Satu Mare în chestiunea ortografiei limbii române" ţinută la 3 iunie 1880 în oraşul Satu Mare. Participând la această conferinţă Gavril Lazăr de Purcăreţi se numără printre cei trei participanţi care s-au opus susţinerii ortografiei latinizate,[6] idee susţinută de majoritatea participanţilor.

Necesitatea sprijinirii şi coordonării învăţământului elementar românesc impunea cu strigenţă găsirea unor noi forme de organizare. Din iniţiativa lui George Marchiş, arhidiaconul părţilor sătmărene s-a luat hotărârea înfiinţării Reuniunii Învăţătorlor Români Sătmăreni. În acest scop Gavril Lazăr de Purcăreţi a lansat în iulie 1881 un „Apel către cultivatorii poporului român", făcând o călduroasă chemare de a lua parte în zilele de 7 şi 8 august 1881 la Baia Mare, la manifestaţiile naţionale prilejuite de adunarea generală a „Soiietăţii pentru fond de teatru român" şi pentru „punerea pietrei unghiulare la paladiul culturii noastre naţionale" prin înfiinţarea unei reuniuni învăţătoreşti.[7] După înfiinţarea reuniunii, Gavril Lazăr de Purcăreţi a desfăşurat o intensă activitate în cadrul acesteia deţinând funcţia de preşedinte,[8] urmărind realizarea unor programe generoase de răspândire a culturii româneşti în localităţile sătmărene, prin atragerea maselor la manifestaţiile acesteia, care constituiau forţe active pe tărâmul instrucţiei şi educaţiei în dezvoltarea conştiinţei naţionale.

Acţiuni cu caracter naţional şi patriotic au fost organizate pe plan local de către Gavril Lazăr de Purcăreţi împreună cu învăţătorii Georgiu Mureşan şi Pavel Magyar. O astfel de acţiune a avut loc în anul 1888 constituind o „mare sărbătoare naţională cum nu mai avusese loc în Sanislău, au participat şi locuitorii din satele învecinate"[9].

Soarta învăţământului românesc care se confrunta cu multiple greutăţi a fost o preocupare permanentă a fruntaşilor mişcării naţionale sătmărene în condiţiile intensificării politicii de deznaţionalizare, orientată tot mai evident asupra bisericii şi şcolii româneşti. Aceasta impu-

[4] Schematismus venerabilis cleri Diocensis Magna Varadiensis graeci-catolicorum 1900, p. 231—265.

[5] Fl. Nica, *Părţile Sătmărene şi preparandia românească din Oradea*, în Satu Mare. Studii şi comunicări, vol. VII—VIII, 1986—1987, p. 233.

[6] *Lupta românilor din judeţul Satu Mare pentru făurirea statului naţional unitar român, Documente 1848—1918*, Bucureşti, 1989, p. 195—196.

[7] *Ibidem*, p. 202—203.

[8] *Ibidem*, p. 217—219, p. 257—238, Cf. Z. Belean, I. Belean, *Reuniunea învăţătorilor români sătmăreni*, în Revista de pedagogie, an XLI 1991, nr. 3, p. 61—63.

[9] Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, adnotaţie pe un Octoih, inv. 163/1978, p. 46.

nea acțiuni prompte și o solidarizare a tuturor românilor fapt evidențiat la ședința intelectualilor români ținută la Carei în 3 aprilie 1890 pentru colectarea fondurilor necesare ajutorării Gimnaziului românesc din Beiuș. Pentru aceasta Gavril Lazăr de Purcăreți propune implicarea tuturor protopopiatelor din arhiaconatul Sătmar.[10]

Pe această linie se înscrie și inițiativa convocării unei conferințe a intelectualității românești din Sătmar și Sălaj. La 20 ianuarie 1891 este lansată o chemare către intelectualii din comitatele amintite de a lua parte la conferința națională de la Baia Mare din 17 februarie 1891. Apelul este semnat de Alimpiu Barbulovici, vicarul Silvaniei, George Pop de Băsești, Gavril Lazăr de Purcăreți, Vasile Lucaciu, Chiriac Barbu. Scopul declarat al conferinței era „cauza noastră națională română a cărei dezvoltare și perfecționare este condițiunea vitală" menționându-se în continuare necesitatea „apărării religiei și limbii române pentru care să ne jertfim și viața"[11], în final fiind prezentat programul conferinței.

Conform datei fixate s-a desfășurat conferința cu participarea a 500 de persoane din comitatele Sătmar și Sălaj. Luând cuvântul Vasile Lucaciu a prezentat un material referitor la predarea necorespunzătoare a limbii române în Gimnaziul de stat din Baia Mare, propunând alcătuirea unui memoriu către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice și către Parlament. Gavril Lazăr de Purcăreți a arătat că aceiași situație există și la Liceul din Carei, propunând includerea și a acestui caz în Memoriu. Sunt dezbătute și alte probleme ca înființarea grădinițelor la sate, considerate ca focare de deznaționalizare și înființarea asociației femeilor române din comitatul Sătmar. În cadrul discuțiilor Gavril Lazăr de Purcăreți propune să se insiste mai mult ca „românii să fie reprezentați în număr cât mai mare în Parlament și la nivelul comitatului întrucât nicăieri nu sunt reprezentați în mod corespunzător", dovedindu-se un adept al politicii activiste.[12] În final Vasile Lucaciu a prezentat Memoriu românilor din Sătmar și Sălaj, adresat primului ministru în care sunt semnalate abuzurile privind aplicarea legii naționalităților menționându-se situația catedrelor de limba și literatura română la gimnaziile din Baia Mare și Satu Mare, cerând „organizarea acestor catedre conform dispozițiunilor legii, conform cerințelor pedagogice, conform demnității națiunii române". Memoriul este semnat de George Pop de Băsești, Gavril Lazăr de Purcăreți și Constantin Lucaciu.[13]

Momentul culminant al luptei românilor din monarhia austro-ungară pentru drepturi naționale în perioada cuprinsă între revoluția de la 1848 și unirea din 1918 l-a reprezentat mișcarea memorandistă. Sătmărenii au avut o contribuție însemnată în pregătirea, elaborarea și înaintarea Memorandului împăratului de la Viena. Gavril Lazăr de Purcă-

[10] *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848—1918*, București, 1989, p. 236—237.

[11] Arhivele Statului Baia Mare, fond Primăria orașului Baia Mare, act 214/1891, f. 2—3.

[12] *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român, Documente 1848—1918*, București, 1989, p. 239—243.

[13] *Maramureșenii în luptă pentru libertate și unitate națională, Documente 1848—1918*, București, 1981, p. 97.

reţi, Constantin Lucaciu şi Vasile Pătcaşiu împreună cu alţi sătmăreni s-au întâlnit de mai multe ori în casa lui Gavril Barbu din Mocira pentru discuţii în vederea definitivării conţinutului Memorandului.[14]

În 14 ianuarie 1892 a avut loc conferinţa celor cinci cercuri electorale din comitatul Sătmar ţinută la Seini. Gavril Lazăr de Purcăreţi este ales delegat la Conferinţa Naţională a Partidului Naţional Român ţinută la Sibiu în 20—21 ianuarie 1892 din partea cercului electoral Carei. Cu această ocazie este ales membru al Comitetului executiv al Partidului Naţional Român, susţinând împreună cu ceilalţi sătmăreni înaintarea Memorandului Curţii din Viena. A făcut parte împreună cu alţi 21 de sătmăreni din delegaţia care a înaintat Memorandul împăratului din Viena.[15]

Respingerea Memorandului şi deschiderea procesului memorandiştilor la 13 mai 1893 a determinat aducerea fruntaşilor români în faţa justiţiei. Gavril Lazăr de Purcăreţi este interogat la Carei în 4 iunie 1893, nerecunoscându-şi vinovăţia şi refuză, ca de altfel toţi cei implicaţi în proces să semneze declaraţia.[16] Participă alături de alţi sătmăreni la conferinţa extraordinară a Partidului Naţional Român din 23—24 iulie 1893, prin care s-a votat moţiunea de solidaritate fără rezerve cu conţinutul Memorandului, fapt ce dejuca planul autorităţilor maghiare de a prezenta procesul românilor ca unul de presă, reieşind clar că este un proces politic.[17] În perioada desfăşurării procesului de la Cluj, 7—25 mai 1894 apare pe lista acuzaţiilor având ca avocat pe Vasile Fodor, dar nu este prezent la proces.[18]

Un mijloc redutabil de apărare a fiinţei naţionale şi de realizare a idealului de libertate şi unitate naţională l-a reprezentat activitatea „Asociaţia Transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român". („Astra"), care îşi desfăşura activitatea prin despărţăminte şi agenturi, organizaţii la nivelul judeţelor şi comunelor, subordonate unui comitet central cu sediul la Sibiu. În anul 1897 Gavril Lazăr de Purcăreţi devine membru al „Astrei"[19], iar în februarie 1898 se constituie Despărţământul Sătmar al „Astrei" fiind ales director[20]. Manifestaţiile „Astrei" de cea mai mare popularitate le constituiau adunările generale ce se organizau la nivelul despărţământului, fiind adevărate sărbători naţionale româneşti, fapt ce determina autorităţile să le interzică, aşa cum s-a întâmplat cu cea convocată pe 2 august 1900 la Sanislău.[21] Cu toată opoziţia autorităţilor din iniţiativa protopopului Gavril Lazăr de Purcăreţi sprijinit de intelectualii din comună au fost organizate sub îndrumarea

---

[14] V. Ciubotă, *Aspecte ale mişcării memorandiste din judeţul Satu Mare (1892—1894)*, în Satu Mare. Studii şi Comunicări, vol. IV, 1980, p. 204.

[15] *Ibidem.*

[16] *Lupta românilor din judeţul Satu Mare pentru făurirea statului naţional unitar român, Documente 1848—1918*, Bucureşti, 1989, p. 266—267.

[17] V. Ciubotă, *op. cit.*, p. 208.

[18] S. Polverejan, N. Cordoş, *Mişcarea memorandistă în documente (1885—1892)*, Cluj, 1973, p. 269.

[19] *Lupta românilor din judeţul Satu Mare pentru făurirea statului naţional unitar român, Documente 1848—1918*, Bucureşti, 1989, p. 293—294.

[20] Transilvania, Sibiu, 1898, nr. VII—VIII, p. 255.

[21] Familia, Oradea, 1900, nr. 29, p. 348 şi nr. 31, p. 372.

„Astrei" în 1901, „mari manifestații culturale și naționale care au lăsat urme adânci în sufletul populației din acest ținut".[22]

Din 1906 a luat ființă banca „Arina" în Sanislău, a cărui președinte a fost ales Gavril Lazăr de Purcăreți, după modelul altor societăți „despre care autoritățile vremii recunoșteau că erau „un mecanism complex al mișcării naționale".[23]

Se stinge din viață la 12 ianuarie 1907 și a fost înmormântat în capela cimitirului din Sanislău, rămânând din păcate, uitat de cei pentru al căror viitor liber a luptat.

Personalitatea lui Gavril Lazăr de Purcăreți este evidențiată în mod sintetic de Dr. Constantin Pavel care menționa că „în toată durata lungei sale păstoriri prin părțile sătmărene a fost un român distins și vrednic apărător al intereselor noastre naționale și bisericești."[24]

Activitatea tumultoasă desfășurată pe multiple planuri îi conferă protopopului Gavril Lazăr de Purcăreți un loc însemnat în rândurile celor care s-au afirmat în lupta pentru drepturi naționale și desăvârșirea unității politice. A făcut parte din generația care a continuat programul revoluției de la 1848 adaptat în funcție de împrejurările generate de schimbările produse în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Privite din perspectiva devenirii istorice luptele naționale ale românilor sătmăreni au avut un rol important în consolidarea conștiinței naționale și contracararea pericolului tot mai amenințător al deznaționalizării pregătind, drumul care ducea în mod inevitabil spre Alba Iulia.

GAVRIL LAZĂR DE PURCĂREȚI DANS LES BATAILLES NATIONALES DES ROUMAINS DE SATU MARE

(Résumé)

Au cours de l'histoire Satu Mare a donné des figures proéminantes qui ont dédie leur vie et leur activité aux idéaux de liberté et unité nationale des roumains.

Une de ces figures éclairées a été Gavril Lazăr de Purcăreți. Né à Pomi, dans le département Satu Mare, il a fait ses études a l'Université de Vienne étant licencié en théologie.

Gavril Lazăr de Purcăreți s'affirme dans le mouvement national des roumains de Satu Mare après s'être établi dans la paroisse Sanislău comme prêtre et archiprêtre de Eriu.

Il a été préocupé, conséquamment de la défense des intérêts de l'Église et de l'école roumaine de Sanislău et de toute la paroisse.

Le moment culminant de la lutte des roumains de la monarchie autrichenne-hongroise pour droits nationaux a été représenté par le mouvement du Mémorandum. Gavril Lazăr de Purcăreți a fait partie, avec d'autres 21 habitants de Satu Mare, de la délégation qui a présenté le Mémorandum à l'empereur à Vinne.

[22] I. German, *Plasa Carei, județul Sălaj*, Carei, 1937, p. 144—145.
[23] Familia, Oradea, 1906, nr. 27, p. 321.
[24] Dr. C. Pavel, *op. cit.*, p. 174.

MIßBRAUCH DER STAATS- UND KIRCHENGEWALT NIEDERGANG DER SATHMARSCHWABEN

ERNEST HAULER

Oft werden Sathmarschwaben wegen des Verlustes ihrer Muttersprache mißachtet. Heute aber trägt das ganze Deutschtum Altungarns das Schicksal der Sathmarschwaben. Bei beiden Gruppen gibt es noch sichtbare Zuckungen des völkischen Lebens, den Nerv Muttersprache bilden aber nur mehr Fäden, die richt mehr, tragfähig sind. Mit Volkstänzen und Singgruppen kann man die geraubte Muttersprache nicht wieder finden, besonders nicht als Minderheit gegen einen von Staat und Kirche systematisch aufgebauten Wall von gesellschaftlichen Vorurteilen. Das konnte die deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar in den 20er und 30er Jahren mit Fahnen, Aufmärschen und Trachten auch nicht erreichen. Die im vorigen Jahrhundert in Ungarn gestartete mit Haß und Verachtung genährte Umvolkungsaktion wirkte weiter über die Grenze nach Rumänien. Ihre Anwälte saßen fest in allen Gemeinschaften verankert. Es waren die Vertreter der Kirchen- und zugleich der Schulmacht.

Die Deportation nach Rußland mit Schlesiern, Banatern und anderen Volksgenossen, auch wenn man sie als Sklaven ausnutzte, ließ die Sathmarer die Achtung der Deutschen erleben. Die Wiedererstarkung Deutschlands nach dem II. Weltkrieg, die Unterdrückung im Sozialistischen Rumänien bewirkte die Entstehung einer neuen Generation von Sathmarschwaben. Es begann ein Suchen nach der eigenen dunkel gehaltenen Herkunft. Die täglichen Begebenheiten stellten die Fragen: Warum tragen wir andere Namen, warum essen wir Strudel und Nudel, was die Mitbewohner nicht tun, warum heißen sie uns „buta, fösvény sváb“ (dummer, geiziger Schwabe), wenn wir doch gar nicht schwäbisch sprechen können, vielleicht aus Neid, weil wir wirtschaftlich besser stehen? Gebildetere fanden öfter auch über Begegnungen mit Siebenbürger-Sachsen und Banater Schwaben die Antwort. Sie opferten Zeit und Geld und lernten deutsch. So ist es zu erklären, daß aus jeder scheinbar ganz madjarisierten Gemeinde heute hunderte in Deutschland leben.

Wenden wir uns aber der Geschichte vorerst dem Herbst des Jahres 1944 zu. Die aus der Südukraine und aus Rumänien zurückflutenden deutschen Truppen kamen über das Tal der Flüsse Samisch (rum. Someş, ung. Szamos) durch die Stadt Sathmar und über jenes der Krasna durch die Stadt Großkarol in die Theißebene. Das war kein Zufall. Über diese Karpatenpässe fielen schon die Wandalen, Hunnen, Magyaren, Tataren in die Niederungarische Ebene (Alföld) ein. Die Kriegsstrategen beider Mächte kannten die Schlüsselbedeutung dieser beiden Städte. Die

Sowjets drangen von Norden und Süden schnell vor. Es gelang ihnen auch den Kessel Siebenbürgen bei Debrecen zu schließen. Schnell herbeigeschaffte deutsche Einheiten öffneten in großen Panzerschlachten den Weg und hielten ihn offen, bis nicht die letzte Wehrmachtseinheit durch Großkarol gezogen war.

Deutsche Bauern wurden schon vor 1000 Jahren in diese zwei Täler gerufen, um die hier verlaufenen Salzwege und den *Salzmarkt* — davon wird auch der Name der Stadt *Sathmar* abgeleitet — zu sichern. Wo heute die Stadt Sathmar liegt, befand sich bei der Landnahme der Magyaren eine Erdburg, die umgebaut bis zum 18. Jahrhundert eine Bedeutung aufwies. Der Burg gegenüber, auf der anderen Seite der Samisch, erstreckte sich das Dorf Németi. Es wurde von den bayerischen Gefolgsleuten der Königin Gisela, der Frau des ersten ungarischen Königs, gegründet. So kann es aus einer im Jahre 1230 vom König Andreas ausgestellten Urkunde entnommen werden.[1] Im Jahre 1715 vereinigten sich die zwei zu Städten herangewachsenen Ortschaften Szatmár und Németi und tragen seit dann den Namen Szatmár-Németi, d.h. Deutsch-Sathmar.

Aus dem 11. Jahrhundert kennt man an der Krasna auch mehrere deutsche Dörfer. Heute noch weisen Ortsnamen wie im Falle der Stadt Németi auf ihre deutsche Herkunft, z.B. Ujnémet (rum. Unimăt), Mahtin (rum. Moftin)[2].

Im Spätmittelalter rief der König deutsche Bergleute in das Komitat Sathmar. Sie gründeten bei Neustadt (rum. Baia-Mare, magy. Nagybánya) mehrere Städte und schlürften nach Edelsteinen. Heute noch künden Bauten und deutsche Familiennamen von dortlebenden Rumänen (Buxbaum, Triff) auf ihre einstige Existenz.

Im 18. Jahrhundert war das Komitat Sathmar infolge der Kuruzenkriege, der türkischen Einfälle und der Pestepidemie wieder mal menschenarm geworden. Graf Alexander Károlyi, vom Kaiser für die Waffenstreckung der Kuruzen auf der Ebene von Großmaitingen — a nagymajtényi sikon — 1711 reichlich mit Ländereien belohnt, rief die noch heute dort lebenden Schwaben auf seine Güter.

Einige Merkmale dieser Besiedlung:

— Sie war keine staatliche, sondern eine private Aktion des Grafen Károlyi.

— Ihr Ziel war, die brachliegenden Felder zu bearbeiten und dadurch dem Grafen und auch dem Land die Kassen zu füllen. Bis heute werden aber Stimmen laut, die über eine derartige Germanisierung des Gebietes berichten, so heißt es neuerdingsin Erdélyi Magyarság (Siebenbürgisches Madjarentum) Aug. 1994, Budapest, Vierteljahresschrift Forum der Magyaren jenseits der Grenze: Im Kreis Sathmar habe man mit deutschen Caritasgeldern viele Kirchen erneuert. Jetzt könne man

[1] Roller, M. (Red.) *Documente privind istoria României.* C. Transilvania, I. Bucureşti (Original im Ung. Nat. Arch. Budapest). (Urkunden die Geschichte Rumäniens betreffend. C. Transylvanien). (rum.).

[2] Moor, Elemér, *Die ältesten deutschen Siedlungen in der Theißebene.*. In: Deutsch-Ungarische Heimatblätter, Budapest, 1929.

schon sehen, daß ihr Preis eine „németesitési irányzat" d.h. Tendenz der Germanisierung ist.

— Die Siedler mußten katholisch sein, um dadurch die in der Reformationszeit geschwächte, fast vernichtete röm.-kath. Kirche zu stärken. Durch die Ansiedlung der Schwaben wurde 1804 die Gründung des röm.-kath. Bistums Sathmar möglich. Den Kern dieser Diözese bilden bis heute die deutschstämmigen Katholiken und Priester.

— Die Sathmarer werden zu den Donauschwaben gerechnet. Im Gegensatz zu den sogenannten Schwaben, bilden die Sathmarer die größte Gruppe echter Schwaben in Südosteuropa. Ihre Abstammung aus Oberschwaben und ihre Mundart ist genauestens erforscht. Hugo Moser stellte inbezug auf die Volkslieder der Sathmarschwaben fest, es „ist zugleich ein guter Teil des alten schwäbischen Volksliedschatzes, der sich in der fernen Sathmarer Sprachinsel ungleich vollständiger erhalten hat als in der Stammesheimat".

Angesiedelt wurde ein Bauernvolk mit den dezugehörenden Handwerkern. Bis ins 19. Jahrhundert konnten die aufgewachsenen Kinder neuen Siedlungsboden erhalten. Danach fanden viele beim Kanal- und Wegbau Arbeit. Zugleich begann die Auswanderung nach Amerika. Weil aber der Besuch höherer Schulen nur über die madjarische Sprache möglich gewesen war, konnte kein deutscher Mittelstand, keine Schicht der Gebildeten entstehen. Wer studiert hatte, der wurde in den Dienst des Madjarismus gestellt. Die Schwaben waren keine Leibeigenen des Grafen, sie besaßen die Freizügigkeit. Ein Vertrag band sie an den Grundherrn.

Kurz sollen nun einige Verleumdungen widerlegt werden, die bis heute verbreitet und selbst von den Sathmarschwaben geglaubt werden, weil diese nie darüber aufgeklärt wurden. Es heißt, die Schwaben seien als Bettler nach Ungarn gekommen, sie hätten die Magyaren aus ihren Dörfern vertrieben und ihre besten Felder besetzt.

Graf Károlyi bat in Wien und Buda um Erlaubnis, damit er deutsche Siedler anwerben könne. Er schickte seine Agenten ins Schwabenland und die lockten mit Versprechungen die Siedler. Wer bettelte also, die Schwaben oder der Graf? Ansonsten tröstete der Graf seine Frau, indem er ihr schrieb, daß aus den Ankömmlingen gute Landwirte werden, denn es ist die Rede von einem „pénzes népről" (reichen Volk)[3]. Mit der nicht unbedeutenden Summe von Geldern, die die Kolonisten mitgebracht hatten, trugen sie zum Aufblühen des Komitates bei.

Die Beschuldigung, die Schwaben hätten die Magyaren aus ihren Häusern verdrängt, konnte man zuletzt am 29. Juli 1994 in Romániai Magyar Szó lesen, und zwar gleich auf vier großen Spalten. Als Anlaß der Wiederholung nimmt der Verfasser die eben erschienene Monographie von Großmaitingen. Woher hätten die Schwaben die Macht nehmen können, die Magyaren zu vertreiben? Der Graf siedelte die ganz kleine Zahl der verbliebenen magyarischen Leibeigenen auf andere Güter um, damit kein Unfriede zwischen den Nationalitäten aufkomme.

[3] Vonház, István, *A szatmármegyei német telepités*, Pécs, 1931. (Die deutsche Ansiedlung im Komitat Sathmar. (magy.) S. 18.

Und auf eine vom Grafen Alexander Károlyi verursachte Katastrophe soll nun hingewiesen werden, weil darüber noch kaum berichtet wurde. Im Jahre 1712 saß der Graf beim Reichstag in Preßburg, fing dort Aussiedlungswillige auf und schickte sie scharenweise nach Großkarol, dem Sitz seiner Liegenschaften. Der Transport war kaum organisiert. Für den Weg von Budapest bis Großkarol brauchten sie sechs Wochen. Auf die Klage seiner Frau, daß sie die vielen Kolonisten nicht unterbringen könne, meinte der Graf, dann möge sie sie weiter nach Großwardein schicken.[4] Von den über 1400 Personen, die der Graf nach Großkarol geschickt hatte, blieben insgesamt 174 ansässig, dh. 12 Prozent.[5] In Massen strömten die Kolonisten nach Deutschland zurück. Aus den Protokollen der Reichsstadt Ulm (Stadtarchiv Ulm, Schwörhaus, Weinhof 12) können wir entnehmen, daß für die Rückwanderer auf der Donau vor Ulm im Jahre 1712 ein Auffanglager errichtet wurde, und zwar aus Sorge vor der Einschleppung einer Epidemie. Wer kann das Elend dieser an den Bettelstab gekommenen Menschen ermessen?

Im Laufe des 18. Jahrhunderts wurden 32 schwäbische Siedlungen im Komitat Sathmar gegründet. Die Zahl der Deutschstämmigen im Sathmarer Land kann auf 70 000 geschätzt werden.[6]

Die nationale Vereinnahmung der Sathmarschwaben seitens der Magyaren erscheint schon in den ersten Zusammenschreibungen. Es werden vorerst die Vornamen ins madjarische übersetzt[7] und Namen mit ungarischer Schreibweise wiedergegeben. Pfarrer János Brazay bedauerte is seiner im Jahre 1886 verfaßten Dorfmonographie, daß laut canonica visitatio vom Jahre 1777 in der Petrifelder Kirche nur zu Neujahr, am ersten Oster-, Pfingst- und Weihnachtsfeiertag, am Fronleichnam und am Feste des Hl. Königs Stephan madjarisch gepredigt wurde. Also schon 37 Jahre nach der Ansiedlung wurde in der rein schwäbischen Gemeinde jährlich an sechs allerhöchsten Feiertagen in der Kirche madjarisch, d.h. in einer Sprache gepredigt, die wohl kein Schwabe verstand.

Es wurden Kapläne und manchmal sogar Pfarrer in deutschen Gemeinden angestellt, die kaum der Sprache der Gläubigen kundig waren. Von den 38 Pfarrern, die in den rein deutschen Gemeinden Maitingen, Fienen und Erdeed bis zum Jahre 1900 die röm. kath. Seelsorge versahen, hatten 27, d.h. 71 Prozent keinen deutschen Namen.[8]

Der katholische Glaube war in Ungarn die Staatsreligion. Die Bischöfe besaßen nicht nur ausgedehnte Liegenschaften, sondern auch politische Macht. Der Kirchenhistoriker Gábor Salacz wiedergibt die Meinung des Vatikans mit folgenden Worten: „Episcopi hungarici magis politici quam catholici. Die Bischöfe waren in erster reihe Kirchenfürsten

---

[4] *ebda*, S. 10.
[5] *ebda*, S. 11.
[6] Hauler, Ernst, *Sathmar und seine Schwaben*. Wien, 1987. In: Eckartschriften Heft 102. S. 89 f.
[7] Vonház, S. 387.
[8] Hauler, Dr. Ernst, *A 900 éves Nagymajtény és 200 éves temploma. Adalékok a szatmári svábok történetéhez*, S. 160 ff (Das 900 Jahre alte Großmaitingen und seine 200 jährige Kirche Beitrag zur Geschichte der Sathmarer Schwaben) (magy.). Guffart, Franz, 200-jähriges Jubiläum der Kirche von Fienen, S. 10. Flesch, Ferdinand, Das Schicksal der Gemeinde Erdeed/Sathmar, Wien, 1981, S. 39 ff.

und erst dann Oberhirten. Auch die niedere Geistlichkeit strebte nach Auszeichnungen, Einkünften und Karriere. Sie arbeitete mehr im öffentlichen Leben als im Garten des Herrn."[9]

Wie fast überall in Ungarn stand die röm.-kath. Kirchenführung der Diözese Sathmar in der Behandlung der national-madjarischen Fragen ganz an der Seite des Staates. Der Sathmarer Bischof Johannes Hám ordnete 1834 und auch später die madjarische Predigt und die Verbreitung der madjarischen Sprache an.[10] Bischof Lorenz Schlauch erlaubte 1884, „daß in solchen Gemeinden, in welchen Predigt und Gesang bisher immer in deutscher Sprache gehalten wurden, nachher abwechselnd einen Sonntag und eine Woche magyarisch, in der anderen Woche in deutscher Sprache gehalten werden".[11]

Die Schulen der Schwaben unterstanden der röm.-kath. Kirchenführung. Wie sehr sich die allgemeine Hetze der offiziellen Stellen gegen die Deutschen durchgesetzt hatte, ersehen wir aus einer Eintragung vom Jahre 1871 in das Kirchenbuch der einzigen evangelischen Kirchengemeinde des Kreises Sathmar in Hadad (rom. Hodod): „Auffallend ist es für den (Redakt.: neuen) Lehrer, da ihn ein Jüngling namens Friedrich Hotz, Sohn des Friedrich Hotz (Hansi) fraget: „Hát a német is ember?" — ist der Deutsche auch ein Mensch."

Um das Jahr 1900 erfolgte in allen Schulen den Sathmarer Schwaben der Unterricht nur mehr in magyarischer Sprache und die Seelsorge der Gläubigen ebenfalls nur mehr in der Staatssprache.

Zusammenfassend soll nochmals vermerkt werden, daß diese Erfolge der Madjarisierung auf gröbsten Mißbrauch der Staats- und Kirchengewalt zurückzuführen ist. Nicht selten zogen Vertreter der Kirche die Staatsmacht heran, um ihr Vorhaben gegen den Willen ihrer Gläubigen durchsetzen zu können. Ein Beispiel dafür: „Der tapfere Johann Speth in Nanten, der 1909 die deutsche Predigt verteidigte, wurde von den staatlichen Behörden vor Gericht gestellt, eingesperrt und zu einer Geldstrafe verurteilt."[12]

Die Schwaben hatten keine deutscherzogenen Intellektuellen, die sie hätten verteidigen können. Die tiefe Religiösität der Schwaben und ihr grenzenloses Vertrauen zur Kirche haben die Geistlichen ausgenutzt, mißbraucht. Der Sathmarer Theologe, Ferdinand Flesch, der in Wien auch die Kirchengeschichte der Sathmarschwaben verfertigt hat, hielt in einer Schrift fest: „Für die Schwaben verursachte die Anerkennung des Dogmas von der Unfehlbarkeit des Papstes kein Kopfzerbrechen. Für sie galt auch der Bischof, nicht selten sogar der Ortspfarrer, als unfehlbar".

Während des ersten Weltkrieges kamen Sathmarschwaben in der Welt herum und erkannten den Wert ihrer Muttersprache. So auch mein

---

[9] Salacz, Gábor, *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867—1918*. München, 1974, S. 75 (Kirche und Staat in Ungarn zur Zeit des Dualismus) (magy.).

[10] Pfeifer, Sepp, *Zur Geschichte der Madjarisierung des Sathmarer Deutschtums*, Hermannstadt, 1940, S. 42 ff.

[11] *ebda*, S. 58 f.

[12] Flesch, Ferdinand, *Die katholischen Donauschwaben in Sathmar 1876—1918*. In die Katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867—1918, Stuttgart, 1977, S. 200.

Vater. Mit einigen Worten möchte ich Ihnen nun schildern, warum ich heute hier und nicht in Budapest stehe. Mein Vater war 1916 in Tirol bei der öst.-ung. Artillerie. Der Tierarzt fragte auf deutsch meinen Vater, was sein Pferd habe. Als Bauer kannte er sich bei den Pferden aus und antwortete ihm ebenfalls deutsch. Da staunte der ungarische Offizier und fragte: „Hauler, Sie können deutsch?" „Wir sprechen zu Hause so," sagte mein Vater. Daraufhin wurde er weiter als Dolmetscher verwendet und er hatte so den Krieg spielend überlebt. Aus diesem Grunde schickte er mich 300 km weit in das deutsche Gymnasium nach Temesvar und nicht nach Gyulafehérvár (rum. Alba Iulia), wo meine Kollegen zu feurigen Ungarn ausgebildet wurden, dies geschah schon in Rumänien!

Die Sathmarer wurden 1919 nämlich an Rumänien geschlossen. Jetzt wußten die Schwaben selber nicht mehr, was sie waren. Sie aßen nicht mehr ungarisches Brot, also müssen sie nicht mehr Ungarn sein. Aber ihre Kirchen und Schulen wurden weiterhin magyarisch geführt, obwohl die Schwaben von der bischöflichen Aula für sich die deutsche Sprache beantragt hatten. Da griff der rumänische Staat ein, er forderte vom Bischof, als der obersten Schulbehörde der konfessionellen Schulen, die Einführung des deutschsprachigen Unterrichts. Die rumänischen Behörden wollten dadurch nicht so sehr den Schwaben zu ihren Rechten verhelfen, vielmehr die Schwächung des magyarischen Einflusses in diesem Grenzgebiet erreichen. Obwohl aber das Schulinspektorat die Aufforderung, deutschen Kindern den Deutschunterricht zu erteilen, in den folgenden Jahren wiederholt hatte, rührte sich in der Sache nichts.

Inzwischen wurde im Jahre 1926 die erste schwäbische Organisation, die deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar, gegründet. Die Konstituierung des Gaurates, die Errichtung deutscher Volksschulen, dann die Herausgabe einer deutschen Zeitung und nicht zuletzt die Eröffnung des Gauamtes brachte den ganzen Klerus in Bewegung. Bischof Boromisza bezeichnete in seinem Hirtenbrief vom 6. April 1926 die Führer der schwäbischen Bewegung als „gedungene Individuen", die die Gläubigen irreführen. Er forderte die Schwaben auf, sich erst gar nicht in ein Gespräch mit jenen Menschen einzulassen, „die Eure Seelen mit neuen Aufregungen quälen wollen".

Nach drei Wochen erschien das Flaugblatt „Mahnwort an unser ehrliches katholisch-schwäbisches Volk" unterschrieben von sämtlichen Domherren, Theologieprofessoren sowie Ortsgeistlichen. Darin heißt es: „Wir Pfarrer lieben in der Kirche die madjarische Sprache nicht deshalb, weil sie madjarisch ist, sondern weil sie jene Sprache ist, die die meisten von unseren Gläubigen vollkommen beherrschen und von denjenigen, die sie nicht vollkommen beherrschen, doch gut verstanden wird . . ." Prälat Blaskovics aus Temesvar und etwas später versuchte auch der Stuttgarter Caritasdirektor Dr. Straubinger die Sathmarer Geistlichkeit zur Änderung ihrer feindseligen Haltung der Volksgemeinschaft gegenüber zu bewegen. Ihre Bemühungen änderten nichts an der Lage. Johann Scheffler schrieb im Jahre 1927 in Szabadszó gegen die deutsche Schule in Hermannstadt, wo auch Sathmarer Kinder lernten, da gegenwärtig „die

Erziehungsleitung Lutheranern, erprobten Kommunisten und 10% gebildeten Lausbuben anvertraut" sei.[13]

In jenen Tagen spaltete sich die deutsche Bevölkerung der Ortschaften in Deutsch- und Madjarischgesinnte. Die Masse stand anfangs an der Seite der Deutschen. Die Schwaben waren aber alle in erster Reihe tiefgläubige Christen. Sie anerkannten die Autorität der Priester. Die standen aber selbst von der Kanzel aus auf der Seite des Magyarismus. Aus diesem Grunde wuchs die Gruppe der madjarischgesinnten Schwaben, d.h. die Gruppe der Pfarranhänger. Sie nannten sich dann die madjarische Partei, nicht aus Hingabe zum Magyarentum, sondern einfach aus Anhänglichkeit und Gehorsam ihren geistlichen Führern gegenüber. Hätte sich der Klerus zu seinem Schwabentum zurückgewandt, wie es im Banat der Fall gewesen war, so wäre die Rückkehr zur schwäbischen Muttersprache in Sathmar reibungslos abgelaufen.

Es kam so weit, daß einige Pfarrer die Einführung der rumänischen Unterrichtssprache anstatt der deutschen beantragt haben. Der Staat ließ das nicht zu, er forderte, daß deutsche Kinder deutsch unterrichtet werden. Damit aber dies doch nicht geschehen könne, schlossen einige Pfarrer sogar ihre Schulen. So ließ z.B. die Kirchenführung der Maitinger konfessionellen Schule im Schuljahr 1934/35 und zu Beginn des nächsten Schuljahres an die 120 Kinder lieber auf der Straße herumlaufen als deutsch unterrichten.

Dennoch erstarkte die schwäbische Bewegung. Es wurde in der deutschen Bürgerschule und Gymnasium zu Großkarol, dann auch im Banat eine deutschbewußte Intelligenzschicht herangebildet. Es standen 1940 bereits 8 junge Priester, 27 Volksschullehrer sowie 10 Kindergärtnerinnen zur Verfügung. Der inzwischen erstarkte rumänische Nationalismus übte einen kaum sichtbaren Einfluß auf die Schwaben aus.

Im Jahre 1940 wurde Sathmar wieder an Ungarn geschlossen. In einigen Ortschaften wurde der deutsche Unterricht abgeschafft, immerhin unterrichteten im Kreis Sathmar weiterhin 29 deutschbewußte Lehrer 1582 Kinder[14]. Der moskautreue, internationalistische Flügel der Rumänischen Kommunistischen Partei, in der in Rumänien lebende Magyaren eine gewichtige Rolle spielten, gewann nach der Kehrtwendung Rumäniens am 23.Aug.1944 und der Rückgliederung Nordsiebenbürgens und Sathmars in der rumänischen Staatsverband die Oberhand. Die RKP war in jener Zeit so sehr „internationalistisch" gefärbt, daß sie der madjarischen Bevölkerung in Rumänien die größten Vorrechte sicherte: ein „autonomes madjarisches Gebiet" mit offizieller Zweisprachigkeit, mit eigenen Schulen und sogar eine Universität mit alleiniger magyarischer Lehrsprache.

Während rumänische Intellektuelle nach 1945 dem neuen Regime passiv gegenüberstanden und auf eine anglo-amerikanische Intervention hofften, traten die Magyaren massenhaft in die RKP ein und eroberten im Staats- und Parteiapparat Schlüsselpositionen. Im Kreis Sathmar er-

[13] Claus Stephanie, *Sathmarschwäbische Lebensgeschichten*, Marburg, 1993, S. 125.

[14] Schmied, Stefan, *Geschichte des sathmardeutschen Schulwesens*, Leubas/Kempten, 1972, S. 35.

folgte nun unter dem Schutz der von ihnen gelenkten allmächtigen Partei ihr letzter Angriff auf die vogelfreien Schwaben. Obwohl in Rumänien lebend, wurden alle deutschen Schulen zu madjarischen umgewandelt, selbst in Ortschaften, wo kein Kind madjarisch sprechen konnte. Aus den Kirchen wurde jeder deutsche Laut verbannt.

Als dann nach gut 10 Jahren im Banat und bei den Siebenbürger Sachsen sich das deutsche Kulturleben wieder zu entfalten begann, setzte die Parteiführung in Sathmar, — sie stand immer noch in madjarischer Hand — alles daran, die Existenz der Schwaben totzuschweigen. Die Deutschen erhielten in Rumänien 1969 eine Organisation: in 10 Kreisen wurde der Rat deutscher Werktätigen gegründet. Sathmar blieb unbeachtet. Erst 1971 wurden auch Sathmarer nach Bukarest zum Plenum der Kreisräte eingeladen. Ich wurde von Banatern dazu gedrängt mich zu Worte zu melden. Ich hatte Bedenken. Sollen wir wieder mit deutschen Aktivitäten in Sathmar beginnen, wo doch unsere Schwaben mal so draufgezahlt haben? Als ich am Rednerpult stand und frei, vielleicht auch frech offenlegte, wie die Sathmarschwaben verdrängt werden, winkte mir Staatspräsident Ceaușescu zu. Und wirklich, dit Mängel, die ich aufgezählt hatte, wurden binnen zwei Monaten behoben und sogar der Kreisrat deutscher Werktätigen auf die Beine gestellt. Es begann ein zügiger Aufschwung. Binnen 6 Jahren schnellte sich die Zahl der Zöglinge an der deutschen Lehrerbildungsanstalt von 3 auf 27.[15] Deutsche Kulturgruppen bereisten die Ortschaften. Die Rumänen standen noch wohlwollen uns zur Seite. Sie freuten sich, wenn immer mehr dem Sog des Magyarismus entrissen wurden. Es war aber eine Sisyphosarbeit.

So oft wir beim Administrator des Bistums Sathmar vorsprachen und deutschen Gottesdienst und deutsche Predigt verlangten, erhielten wir wohlwollendes Verständnis, sonst aber nichts. Mein Hinweis auf den missionarischen Geist der Geistlichkeit erweckte beim Ordinarius Sipos ein Auflachen: „Wo ist der heute vorhanden? Ich bin zufrieden, wenn meine Priester an der Stange bleiben.

Plötzlich wurde in allen röm.-kath. Kirchen der Stadt Sathmar verkündet, daß im Sinne des Vatikanischen Konzils am 7.11.1976 der deutsche Gottesdienst in der Kalvarienkirche stattfinden wird. Das Pfarramt hat uns Deutsche überhaupt nicht in Acht genommen. Wir aber vervielfältigten Meß- und Liedertexte. Die Kirche wurde voll. In der ersten Reihe saß der Bevollmächtigte der Partei. Wie paradox das auch klingen mag, die kommunistische Partei verhalf uns zum deutschen Gottesdienst. Nach einem Jahr erkämpften wir uns einen Kaplan, der den Religionsunterricht in der Sakristei deutschen Schülern deutsch erteilen konnte.

Lange hätte die deutsche Kulturarbeit im Kreis Sathmar unter den Bedingungen des Sozialismus auch nicht blühen können. Der Pferdefuß, Homogenisierung der Gesellschaft, war allzu sichtbar. Durch die Lücken des Eisernen Vorhangs setzten sich immer mehr Deutsche nach Deutschland ab. Der Volksmund drückte es anders aus: „Rumänien braucht nicht mehr Schweine zu mästen. Der Export seiner Deutschen bringt mehr ein.“ So stimmte es auch irgendwie.

---

[15] Hauler, E., *Sathmar und seine Schwaben*, S. 85.

Wir fragen uns, ob die Priester und die Lehrer sich im Kampfe um die Muttersprache hätten anders verhalten können. Milde beurteilt, sind wir der Meinung, daß die Genannten in Ungarn dem Druck haben nachgeben müssen. Sie wollten nicht ihr Brot verlieren und als Verräter des Landes gelten. Aber während der folgenden 70 Jahre rumänischer Herrschaft kämpfte die röm.-kath. Priesterschaft mit wenigen Ausnahmen noch viel stärker für die Magyarisierung, diesmal nicht mehr aus Bedrängnis, sondern aus freiem Willen, auch indem sie dadurch gegen den Katholizismus handelte. Manche Geistlichen ließen sich deswegen sogar von Gerichten verurteilen, einkerkern, zettelten 1939 eine Verschwörung zu Gunsten Ungarns an, lagerten Sprengstoff im bischöflichen Archiv ein. Neun Priester waren mitbeteiligt. Bischof Stefan Fiedler, wenngleich unschulding, mußte aus diesem Grunde abdanken.[16]

Im Jahre 1977 sammelte ich in der Gemeinde Schandra, wo nur Schwaben lebten, wo kein Kind magyarisch verstand und nur eine deutsche Schule existierte, Folklore. Ein Bauer lud mich zum Mittagessen ein. Er erhob sich und sagte zu seinen drei Schulkindern: „Wir beten." Und die Familie begann magyarisch zu beten. Ich fragte sie, weshalb sie nicht ein Gebet in der Muttersprache sagen. Die Antwort: „Weil wir das in der Religionstunde so gelernt haben, und in der Kirche beten wir ja auch nur so". Dies geschah in Rumänien, in einem Dorf, wo niemand magyarisch sprach. Heute demolieren Zigeuner die schönen Häuser der Schandremer, die alle schon um Nürnberg wohnen. Es gibt nur mehr eine Ortschaft im Kreis Sathmar, wo klein und groß schwäbisch spricht, aber in der Kirche und beim Religionsunterricht läuft doch alles magyarisch weiter, das Dorf heißt Beschened.

In der Gegenwart ist nichts mehr wie es war. Durch Landflucht, Auswanderung, Mischehen sind die festgefügt gewesenen Gemeinschaft gelockert mancherorts ganz aufgelöst. Überall herrscht Unsicherheit, Hoffnungslosigkeit, Bitternis. Geblieben ist aber das christliche Stammesgut, der tiefe Glaube an die Allmacht Gottes, die ergebene Fügung in das Schicksal.

Hier in Deutschland leben wir nach unseren Sitten. Unsere Kinder heiraten in der Kirche, sie lassen ihre Nachkommen taufen. Die Erstkommunion und die Firmung eines Kindes bringt die Großfamilie zusammen. Und wenn mal ein Jugendlicher ausbricht, wartet man geduldig auf seine Rückkher. Auch die Dorfgemeinschaften kommen noch jährlich zusammen. Ihre Begegnung beginnt mit einem Gottesdienst und dem Gedenken der Toten, die aus dieser Gemeinde geschieden sind. Die Enkel nimmt man auch gerne mit, um sie den einstigen Nachbarn zu zeigen.

Wir sind der Überzeugung, daß die Lichterprozessionen in der gewesenen DDR, die Gebete auf den Straßen Temesvars und die der Millionen dies- und jenseits des Eisernen-Vorhangs das unblutige Ende des Kommunismus gebracht haben. Die Wende sehen wir als ein Geschenk Gottes an. In diesem Sinne können wir nur hoffen, daß das große Opfer, das unser Volk gebracht hat, auch einen Sinn hat.

---

[16] Schmied, Stefan, *Heimatbuch der Sathmarer Schwaben*. 1952, S. 65.

CONSTATĂRILE INSPECTORULUI ȘCOLAR

Pentru ilustrarea articolului „Abuzul puterii statale bisericești. Apusul șvabilor sătmăreni"

Adresa găsită în cronica bisericii din Terebești al inspectorului școlar Dariu Pop către „Ministru al Cultelor"

Nu se poate găsi data scrisorii, însă din historia domus al bisericii rom.-cat. din Moftinul Mare reiese că vicarul Dl Johann Scheffler a înaintat în toamna anului 1924 inspectorului Dariu Pop un plan de închiriere a școlii confesionale. Deci vizita inspectorului școlar Dariu Pop la Terebești ar fi putut să fie în jurul anului 1924, ceeace corespunde evenimentelor amintite în adresa, care sună astfel:

Terebeștii

Vicarul episcopal Ștefan Szabo afirmă într-o adresă către Ministerul Instrucțiunii că credincioșii din Terebești s-au dat de unguri și de limba maternă maghiară „pentrucă" locuitorii din Terebești sunt unguri de origine șvăbească cum sînt și în România mai mulți români de origine maghiară sau turcească sau grecească.

Am plecat la fața locului să văd și eu cu ochii mei proprii această minune a lui Dumnezeu, să mă conving direct ca nu cumva să fac vreo greșeală față de proaspătul prelat papal Dl. vicar episcopal Ștefan Szabo.

Comuna face o impresie foarte bună. Pretutindenea toate casele zâmbesc o bună stare și mulțumire, jumătate locuitorii sunt români și altă jumătate sunt șvabi. Am stat mai mult de vorbă cu notarul satului care este de 19 ani în comună și primarul comunei Vasile Suciu un om rumen și deschis care mi-a declarat că „niciodată nu s-au dat Șvabii lor de Unguri" și că niciodată nu a fost vorba de așa ceva nici chiar sub unguri nu s-a întîmplat una ca și aceasta.

Nu m-am mulțumit însă cu declarațiile lor ci am intrat din casă în casă unde am văzut cu ochii pe adevărații șvabi, care țin prin tradiționalismul lor cunoscut la limba, la legea și la hărnicia lor.

Acești oameni cinstiți au declarat toți că ei „sunt și se țin" de șvabi, țin mult și la limba românească, pe care o vorbesc tot așa de bine ca și Românii de acolo. Am intrat să văd și biserica Rom.-cat. din Terebești în care am văzut inscripții germane. Un șvab „vidiu" cu numele Valentin Balintffy mi-a declarat că nici neam de neam de-a lui nu a fost Ungur, deși poartă acel nume sunător de obârșie ungurească. El mi-a plâns că dascălul lor de la orgă le cântă ungurește, cea ce nu convine satului și m-au rugat să dau ordin să nu mai facă lucruri de aceasta dascălul și să le cânte în limba lor strămoșească în limba germană.

I-am spus oamenilor, că eu nu mă amestec și nici nu am căutarea să mă amestec în treaba bisericii lor, ci să ceară poporul dreptate la ... dl. Ștefan Szabo.

Sărman popor batjocorit prin violență de către oamenii, care sînt slujitorii altarului. Și noi Românii toleranți până la prostie lăsăm să se

continue opera de maghiarizare a șvabilor, concepută de către clerul maghiarizat al Episcopiei din Satu Mare? încă din era ungurească!

Azi-mâine poate că-l vor scoate chiar și pe Domnul Nostru Isus Christos de Ungur acești servitori ai lui, ca să-și creeze piedestalul tot mai sus, mai sus de unde să poate cocheta mai ușor cu vecinii noștri de peste graniță...

Domnule Ministru al Cultelor v-am ruga să binevoiți etc. etc...

ABUZUL PUTERII STATALE ȘI BISERICEȘTI. APUSUL ȘVABILOR SĂTMĂRENI

(Rezumat)

Articolul arată că eliberarea ultimului oraș românesc, Carei, în 1944 nu era întâmplătoare, deoarece prin valea Someșului și a Crasnei au năvălit popoarele migratoare. La sfârșitul mileniului trecut s-a aflat pe Someș, pe lângă cetatea Sătmarului, satul Németi. Aici trăiau coloniști nemți care au venit împreună cu Gisela, soția primului rege maghiar Sf. Ștefan. Ei au botezat localitatea cu numele de Sătmar-Salzmarkt — târg de sare. Denumirea maghiară (SATM) SZATMAR-NÉMETI indică și azi existența celor două localități. În secolul al XI-lea au fost colonizați nemții, numele satelor Unimăt și Moftin amintind de acest lucru. Despre minerii germani aduși pe la sfârșitul evului mediu în regiunea Baia Mare pomenesc niște construcții și unele nume de familie pe care le poartă românii de pe aceste meleaguri. În urma războaielor și epidemiilor din secolul al XVIII-lea, contele Alexandru Karolyi, datorită pierderii unui număr mare de locuitori, a colonizat pe moșiile sale svabii catolici, care formează și azi sâmburele Episcopiei romano-catolice Satu Mare. Neexistând școli în limba germană nu s-a dezvoltat burghezia și astfel s-a reușit maghiarizarea șvabilor. Acest proces a continuat și după alipirea județului Satu Mare la România.

DATE ISTORICE DESPRE APELE ŞI LUCRĂRILE DE HIDROAMELIORAŢII EFECTUATE ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

(Cu referiri la modificările microclimatice, edafice şi biocenotice survenite în urma acestor lucrări)

CAROL KARÁCSONYI

Teritoriul de nord-vest al României, unde în decursul ultimelor milenii apele curgătoare şi-au schimbat în repetate rînduri locul albiilor, până în trecutul apropiat se caracteriza ca o regiune cu umiditate în exces. Acest fapt a avut o influenţă profundă asupra populaţiei, începând chiar cu perioada de umanizare a teritoriului. Pe lângă multiplele avantaje economice oferite de apele din zonă, pagubele produse de acestea, în special în timpul inundaţiilor din trecut (ce se repetau sistematic aproape în fiecare deceniu), erau adesea dezastruoase. Este de remarcat şi faptul că, o serie de terenuri fiind periodic sau chiar permanent inundate, nu puteau fi folosite pentru nici-un fel de culturi.

Din aceste considerente primele încercări de hidroamelioraţii au fost efectuate aici cu secole în urmă. O parte dintre acestea nu şi-au atins scopul, dar totuşi acestea au o valoare documentară, servind ca punct de referinţă pentru lucrările de mare anvergură efectuate în deceniile următoare. Marea majoritate a activităţilor complexe de hidroamelioraţii au fost terminate abia în secolul al XX-lea.

În redarea datelor istorice asupra lucrărilor hidrotehnice efectuate în această regiune, ne-am axat în special la descrierea lucrărilor mai vechi. O prezentare a activităţilor complexe de îmbunătăţiri funciare efectuate în ultimele decenii, depăşeşte cadrul acestei prezentări.

Pentru întocmirea materialului, pe lângă bibliografia citată, am folosit şi unele fotocopii de documente din colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare, care au fost expuse cu ocazia expoziţiei temporare „Someşul în istoria oamenilor şi locurilor", organizată la sediul acestei instituţii, în anul 1970.

Am considerat util, ca pe lângă prezentarea datelor istorice cu privire la modificările produse în reţeaua hidrografică a teritoriului, să menţionăm şi unele schimbări survenite în urma acestor lucrări, în microclima, solul, precum şi în flora şi fauna acestei regiuni.

Teritoriul de şes din nord-vestul României este una din cele mai bogate zone în ape, dintre cele de câmpie a ţării. Există numeroase terenuri mlăştinoase, alimentate cu ape în timpul viiturilor printr-o serie de albii părăsite, care s-au format în urma evoluţiei geologice specifice a acestui ţinut.

După cum este cunoscut, în mezozoic Marea Panonică a acoperit în întregime acest teritoriu. Odată cu ridicarea lanțului carpatic din perioada terțiară, horstul îngropat a Culmii Codrului (o reminiscență a Munților cristalini Hercinici) ajunge din nou la suprafață. La contactul zonei cristaline a Carpaților cu vechiul Masiv Hercinic se produc numeroase falii, prin care au loc erupții vulcanice. În urma acestor erupții care s-au succedat în trei faze (badenian, sarmațian, pliocen), se formează Munții vulcanici ai Oașului și ai Gutâiului.

Treptat Marea Panonică se compartimentează și în romanian începe să se restrângă. În urma activității râurilor ce porneau din regiunile montane și care în pleistocen formau aici imense delte, teritoriul de șes se colmatează treptat.

În *pleistocen* microrelieful zonei de câmpie și în consecință, și direcția apelor curgătoare diferă substanțial față de cea actuală. Nisipurile Nirului erau încă la același nivel altitudinal cu restul zonei de câmpie. Râurile care porneau din Carpați treceau prin această zonă, curgând în continuare spre Depresiunea actuală a Bihorului. Depunerile de nisip din N—V țării sunt rezultatul activității acestor ape curgătoare, care de fapt s-au depus sub formă de niște conuri de dejecții. Dintre râuri, Tisa trecea prin mijlocul zonei nisipurilor, curgând spre culoarul Ierului; după părerea noastră în direcția Curtuiușeni—Vășad. Tot prin Câmpia Nirului au trecut și râurile Someș și Tur, schimbându-și aici în repetate rânduri direcția de scurgere.

La *sfârșitul pleistocenului* apele râului Someș și Crasna curgeau prin șanțul tectonic a Văii Ierului în direcția S—V, fapt atestat de o serie de albii părăsite, ce există în această zonă. Inițial Someșul, înainte de a pătrunde în culoarul Ierului, traversa zona subcolinară a Codrului. Această vale se găsește în direcția localităților: Cărășeu—Ardud—Cig—Sudurău, în care se vărsa la sud de Eriu-Sâncrai râul Crasna (7). În urma dezvoltării mai pronunțate a conului de dejecție și datorită mișcărilor neotectonice, în perioada Würm II, Someșul este deviat în direcția localităților: Cărășeu—Mădăras—Craidorolț—Căuaș—Hotoan (albia a II-a). Mai târziu se formează albia a III-a în direcția: Cărășeu—Lipău—Amați—Sătmărel (de unde nu poate fi urmărit în continuare), curgând tot spre Valea Ierului.

Rolul de albie principală a culoarului Ierului se încheie în *holocenul inferior*, când unele zone ale regiunii de nord-vest sunt supuse mișcărilor lente de ridicare, iar altele de scufundare. În urma acestori mișcări tectonice se ridică zona culoarului Ierului, iar partea răsăriteană și nordică a Câmpiei actuale a Someșului se scufundă. Acest fapt are repercursiuni profunde asupra rețelei hidrografice a întregului teritoriu. Drept urmare, Valea Ierului ajunge într-o poziție suspendată față de Câmpia Someșului, fapt pentru care apele curgătoare nu mai pot pătrunde în zona acestui culoar, luând alte direcții de scurgere.

Someșul se va scurge în partea cea mai estică a actualei Câmpii a Someșului, în direcția nord, spre Tisa. Cursul lui poate fi urmărit începând de la Seini (jud. Maramureș), spre Mediesu Aurit și Livada, unde albia lui de odinioară în prezent este ocupat de pârâul Egherul Mare. Această albie și în prezent este foarte lată, având niște meandre imense (12).

Această direcție de scurgere este abandonată deja în cursul fazei de vegetație postglaciară *pin-mesteacăn,* acum de circa 9 000 ani. Atunci Someșul s-a scurs în direcția Mediești Aurit—Livada—Micula (15). Între această albie și cea actuală a Egherului Mare există de asemeni cursuri și meandre părăsite. Deoarece debitul râurilor în ultimii 10 000 de ani s-a schimbat în mai multe rânduri, în special în funcție de precipitații, unele albii și meandre sunt mai mari, decât celelalte, care s-au format în perioade secetoase.

În perioada mai caldă și aridă a *alunului,* cursul Someșului se deplasează din nou spre vest. Atunci râul curgea în direcția localității Atea (15). Albia și meandrele sunt mai mici, datorită condițiilor climatice amintite a borealului (7500—5500 î.e.n.).

Someșul a ocupat cursul actual în mijlocul perioadei *atlantice* (5500—2500 î.e.n.), iar după A. Bogdan și B. Diaconeasa (12) la începutul *subborealului* (2500 î.e.n.), în faza fagului

Odată cu schimbarea cursului Someșului, desigur că și celelalte râuri ale zonei și-au schimbat direcțiile de scurgere. Astfel se poate constata că, rețeaua hidrografică actuală a zonei este foarte tânără. În urma acestori schimbări de albii, datorate mișcărilor neotectonice (de coborări și ridicări lente), toată regiunea de câmpie a fost presărată de albii și meandre părăsite de diferite vârste.

Stratele care acoperă suprafața acestei zone de asemenea sunt formațiuni tinere. În partea estică a Câmpiei Someșului este așternut un strat de argilă roșcată, depus în holocenul nou, în special în cursul viiturilor. Acest material provine din argila roșcată a marginilor depresiunilor. Dealungul albiilor și a unor terenuri acoperite de viiturile de odinioară pot fi găsite și depuneri mai tinere: nămoluri și nisipuri fluviatile.

Depresiunea Mlaștinii Ecedea s-a format în decursul holocenului. Acest teritoriu era supus mișcărilor lente de coborâre, începând cu faza pin-mesteacăn. Astfel, existau aici zone mlăștinoase încă din această perioadă de vegetație, dar se pare că formarea coveții propriu-zise aparține perioadei boreale. Apariția Depresiunii Ecedea a favorizat pe de o parte formarea unui imens teren mlăștinos, iar pe de altă parte prezența acestei zone joase a determinat și unele schimbări în direcția de scurgere a unor râuri de pe teritorii limitrofe.

În urma evoluției geologice caracteristice șesului din nord-vestul țării este lesne de înțeles, că această zonă era expusă viiturilor, care într-adevăr s-au repetat de nenumărate ori. Este de remarcat și faptul că, în timpul inundațiilor apele în primul rând au pătruns în vechile albii părăsite, din care s-au revărsat apoi peste terenuri de cultură și așezări umane, fapt pentru care cunoașterea direcției acestori vechi cursuri are o importanță deosebită și din punct de vedere hidro-amelioritiv.

Râurile Someș, Crasna, Homorod, Ier și Barcău fac parte din grupa râurilor vestice, pe când Turul aparține grupei râurilor nordice (65).

Regimul hidrologic al râurilor vestice este influențat de condițiile de climă locală: încălziri frecvente, inversiuni termice iarnă, ocluziuni de mase de aer cald în ianuarie și februarie. De aceea bazinele râurilor acestei zone aparțin *tipului carpatic vestic;* cu viituri iarna din topirea zăpezii; cu ape mari primăvara ce apar frecvent dar pentru perioade de

scurtă durată, însoțite deseori de ploi; viituri mai puține în timpul verii. Acest tip de regim hidrologic caracterizează zona Oaș-Gutâi între înălțimi de 800—1 200 m, respectiv și bazinele Turului și Crasnei la înălțimi mai joase.

Chiar și Bazinul Someșului are o serie de caracteristici identice cu tipul carpatic vestic, însă deoarece iarna are scurgeri mai reduse, iar vara mai ridicate față de râurile amintite, se încadrează în *tipul tranzit — carpatic transilvan* (65).

Principalele caracteristici ale apelor curgătoare mai importante din nord-vestul țării sunt următoarele:

Someșul artera principală a rețelei hidrografice, care drenează partea centrală a zonei de șes. Pe teritoriul județului Satu Mare străbate 61 de km, având aici un bazin hidrografic de circa 2 000 km². Debitul mediu este de — 116 m³/sec; debit maxim — 3 342 m³/sec; panta mică — 0,2—0,5 ‰; curs liniștit — 0,4—0,9 m/sec.

Afluenții săi din această zonă sunt: Bicăul, Valea Vinului, Lipăul, care izvorăsc din Culmea Codrului, iar Șeinelul se varsă în partea dreaptă a Someșului. În urma lucrărilor de hidroameliorare Homorodul a fost deviat parțial spre Someș.

Crasna străbate 57 de km pe teritoriul județului Satu Mare (14), având aici un bazin hidrografic de circa 1 500 km².

Afluenții Crasnei sunt: Maja (Suprafața bazinului (=S) — 243 km²; Lungimea (=L — 29 km); Cerna (S — 45 km²; L — 19 km); Maria (S — 170 km²; L — 31 km).

Turul izvorește de sub Muntele Buian și drenează Depresiunea Oașului, respectiv partea estică a Câmpiei Someșului. Străbate până la graniță 61 de km, drenând un bazin de 1 008 km². Diferență de nivel a cursului (de la izvor până la vărsare) este de — 875 m. Are un debit mediu de 88 m³/sec; debitul maxim (în anul 1970) — 519 m³/sec.

Afluenții Turului sunt: Lechincioara (S — 280 km²; L — 29 km); în care se varsă Valea Rea (S — 132 km²; L — 26 km) și Valea Albă (S — 64 km²; L — 19 km); Talna (S — 186 km², L — 35 km) iar în zona de câmpie Turțul (S — 74 km²; L — 22 km) în partea dreaptă; iar în partea stângă Racta (S — 181 km²; L — 37 km) și Egherul (S — 85 km²; L — 22 km).

Homorodul are o lungime de 59 km și drenează versantul nordic a Culmii Codrului, având un bazin hidrografic de 605 km². Are un debit de 17—27 m³/sec. În prezent este canalizat; apele lui se varsă parțial în râul Someș.

Afluenții săi sunt: Pârâul Sărat (S — 59 km²; Debitul — 12,5 m³/sec); Bălcaia (S — 55 km²; Debitul — 7—8 m³/sec).

Ierul (sau *Eriul*) are mai multe izvoare în zona Dealurilor Tășnadului. Ajungând pe câmpie curge printr-o vale largă spre sud-vest, în direcția Depresiunii Barcăului. Are un bazin hidrografic mare de 1 437 km² și o lungime de 107 km.

Afluenții săi sunt: Chechețul (S — 203 km²; L — 30 km); Santăul (S — 169 km²; L — 30 km); Ierul Rece etc. (65).

Pe teritoriul județului Satu Mare există și 16 *lacuri* artificiale, cu o suprafață totală de 563 ha (55). Între acestea cel mai mare este lacul de baraj de pe Tur de la Călinești-Oaș (357 ha).

În partea vestică a teritoriului se găsesc și importante rezerve de *ape hipertermale* (64).

Calamitățile naturale produse de viituri, în trecut erau destul de frecvente în această regiune. Timpul a șters multe dintre urmele acestor inundații, în special a celor petrecute cu secole în urmă.

Există însă niște observații făcute pe teren, care ne îndreptățesc să afirmăm că, fundațiile de odinioară au lăsat amprente în viața așezărilor acestor meleaguri încă din antichitate. Astfel pe teritoriul comunei Căuaș, pe o ridicătură din zona Ierului numită „Insulă", există un strat subțire dar foarte bogat în vestigii ale epocii bronzului. Viața așezării era de scurtă durată, fiind — cum atestă observațiile de teren — a fost întreruptă brusc de creșterea cotei nivelului apelor. În așezarea dacilor liberi de la Mediesu Aurit, în secțiunea a IV-a, în stratul de cultură se intercalează o depunere de mâl, care s-a așternut în urma unei inundații a pârâului Racta, ce curgea prin apropiere (25).

În documentele medievale găsim unele referiri indirecte la inundațiile petrecute în zonă. Într-un document datat din anul 1406, în hotarul satului Nisipeni este amintit un loc, care se pare că era o stațiune de refugiu în timpul creșterii nivelului apelor (59). În dispariția unor sate medievale, cum erau cele din hotarul localităților Doba, Oar, Urziceni etc., se pare că un rol primordial au avut-o inundațiile repetate. Din această cauză unele sate s-au mutat din locul vetrei lor inițiale. Astfel, Oarul „spălat de Someș în secolul al XVII-lea" (59), Potăul în repetate rânduri, Doba și Moftinu Mic de două ori; cea din urmă ultima dată între anii 1884—1886.

Începând cu secolul al XVII-lea avem date mai amănunțite asupra unor calamități cauzate de viituri. O scurtă prezentare a unor inundații o redăm în ordinea cronologică.

1613 — Inundații în zona Tisei și a altori râuri din această regiune (59).

1655 — Apele ieșite din albiile lor au spălat și au distrus mari suprafețe de pământ și în comitatul Satu Mare (30).

1740—41 — În iarna aniilor menționați, timp de trei săptămâni, 2/3 din orașul Satu Mare a fost inundat. Despre pagubele cauzate în anul 1741 a fost înaintată o situație către Parlament (59).

1780 — În cursul lunii ianuarie apele revărsate în zona orașelor Satu Mare și Baia Mare, au distrus podurile, au transportat și au depus în albiile râurilor mari cantități de lemne. În luna martie a avut loc o nouă inundație. Populația s-a refugiat pe acoperișul caselor și pe arbori, de unde a fost salvată cu ajutorul bărcilor (60).

1784 — Primăvara, în zona Mlaștinii Ecedea, apele mari au inundat lucrările executate pentru drenare, intrând totodată și în unele localități (21).

1792 — Inundație în zona râului Someș (28).

Începutul secolului al XIX-lea — Revărsări în zona Talnei, la Orașu Nou (70).

1816—17 — După o inundație a Someșului, urmată de o secetă excesivă, orașul Satu Mare a rămas fără provizii de alimente. Suferințele cauzate de această foamete, care avea și numeroase victime, au fost

descrise foarte plastic de M. Bogdany în versuri, într-o carte apărută la Carei, în anul 1817 (59).

1855 — Someșul rupând digul la Cărășeu, pătrundea în valea Homorodului și Bălcaiei. Rupturi de diguri se mai produc și în partea nordică a râului Someș. Satele: Amați, Sătmărel, Doba, Moftinu Mic, Domănești, Boghiș sunt inundate în întregime, iar satul Căpleni doar parțial (59).

1865 — La data de 19 iunie pârâul intermitent Borda, în urma unor ploi abundente a inundat Grădina viilor din Carei. S-au dărâmat unele case și s-au umplut cu apă toate pivnițele din zona viilor (2).

1869 — Inundațiile s-au produs în luna decembrie, cauzând pagube mari în gospodăriile populației, distrugând și o serie de drumuri și poduri (59).

1870—71 — Inundații mari în zona râului Crasna, în urma cărora populația solicită urgentarea lucrărilor de asanare (21).

1879 — În cursul primăverii s-au înregistrat inundații pe o serie de râuri din Bazinul Tisei, inclusiv și în această regiune (59).

1881 — În cursul primăverii s-au înregistrat viituri în raza râurilor: Someș, Crasna, Tur, Homorod. Cea mai gravă situație s-a constat în partea stângă a Someșului, unde au fost distruse și o serie de drumuri (59).

1884 — În cursul lunii iunie, după o perioadă cu ploi abundente, Someșul a ieșit din albie, inundând localitățile: Dara, Moftinu Mare, Moftinu Mic, Satu Mare etc. În partea de nord-est a orașului Satu Mare apa stagna săptămâni în șir. Recolta anului respectiv a fost compromisă (28).

1886 — Viituri în zona nordică a râului Someș. Au fost distruse o serie de gospodării (59).

1887 — În ziua de 16 martie Someșul a rupt digul la Satu Mare și a inundat străzile orașului, în special partea nord-estică, care odinioară a fost traversată de un canal. Seara la ora 20 apa a ajuns la cota maximă. 27 de străzi au fost inundate; chiar și în incinta orașului au fost folosite bărcile de salvare. Unele clădiri publice erau pline cu sinistrați. A fost organizată o campanie în diferite țări europene, pentru ajutorarea sinistraților (59).

1888 — În zilele de 13—16 martie Someșul a rupt din nou digurile și a inundat în întregime orașul Satu Mare. Nivelul apei a atins cota de 6,33 m (28). Au fost distruse și drumurile Doroltului și Dobei, a căror refacere a costat 3 000 de forinți (59). În acest an Someșul, respectiv Crasna, a inundat și localitățile: Amați, Sătmărel, Doba, Moftinu Mic, Domănești etc. (11). Apele Ierului au provocat pagube în satul Ghenci (59).

Secolul al XIX-lea — În urma unor inundații, căile de comunicație din „Țara Oașului" au devenit impracticabile. Ca rezultat al împotmolirii albiilor se produceau revărsări în zona râurilor. Au fost inundate și unele păduri (70).

1907 — În cursul primăverii apele deosebit de mari în zona Someșului indiguit nu au produs pagube. În schimb în partea superioară a canalului Homorod — Pârâul Sărat — Bălcaia, precum și în zona Ca-

nalului Răsăritean a Crasnei, au fost inundate 6—8 000 de iugăre de teren (59).

1908 — Ploile abundente din luna mai au cauzat revărsări în zona râurilor „Țării Oașului". Apele au produs însemnate pagube materiale și au răpit doi copii minori (36).

1919 — În urma creșterii considerabile ale cotei apelor Tisei, s-au produs revărsări și în albia Turului, provocând o inundație mare și în această zonă (30).

1925 — La data de 23 decembrie, sloiurile de gheață adunate pe canalul Crasnei au provocat revărsări. Apele au intrat în satul Lucăceni, unde s-au dărâmat trei case (33).

1940 — Apele Crasnei au rupt digurile și au provocat inundație în această zonă. Pagube deosebit de mari a produs în satul Păulean.

În cursul acestui an au fost inundate și unele sate din valea Ierului, unde localnicii au fost nevoiți să se salveze cu bărci (65).

1963 — Ca urmare a ploilor torențiale căzute în luna mai, pârâul care curgea dinspre Grădina viilor și care trecea prin mijlocul orașului Carei, a inundat o parte mai joasă a zonei intravilane (Str. Lacului). Apele neavând curs liber prin canale vechi care traversau orașul, s-au adunat în zona amintită și cu toate străduințile unităților de pompieri nu a putut fi evacuată timp de trei zile. Astfel s-au dărâmat trei case.

1970 — Cea mai mare inundație din istoria acestor meleaguri, dezlănțuită la 14 mai, când cotele apelor Someșului depășeau 900 cm. În ziua premergătoare se revărsau apele Turului și a Homorodului, iar ale Crasnei de asemeni erau în continuă creștere. Someșul a atins la Mila-Satu Mare peste 900 cm, ceea ce a însemnat o depășire de peste 2 m peste cota de inundație și de 1 m peste coronamentul digurilor. Pe lângă faptul că, apele au trecut peste coronamentul digurilor, acestea s-au rupt în mai multe locuri. Viteza apelor a atins 36 km/oră.

În asemenea condiții era inevitabil deznodământul. Au fost inundate o serie de localități, între care și municipiul Satu Mare.

Pierderile în agricultură se cifrau la 100 milioane de lei, în urma inundării unei suprafețe de 160 000 hectare de teren. Au fost distruse și deteriorate o serie de clădiri publice (școli, cămine culturale, spitale etc.). Au rămas fără adăpost 20 000 de persoane. Daunele provocate au fost evaluate la 763 milioane de lei.

Între 11—13 iunie un nou val de viituri provoacă inundații în zona Someșului la Apa, Mediești Aurit, Odoreu, Dorolț și în special în Bazinul Crasnei la: Supur, Acîș, Giungi, Chirișa, Rătești, Căuaș, Eriu-Sâncrai, Craidorolț, Berveni.

Apele curgătoare aveau un rol determinant în dezvoltarea economică a ținuturilor nord-vestice ale țării, din cele mai vechi timpuri.

După cum atestă cercetările arheologice, Depresiunea Oașului deja în epoca paleolitică era intens locuită, în schimb în zona de câmpie culturile epocii pietrei necioplite lipsesc. Explicația faptului că, *umanizarea* zonei de șes începe doar în neolitic, se pare că trebuie căutată tocmai în caracteristicile paleohidrografice ale teritoriului. Se pare că această regiune mlăștinoasă, inundată deseori, devenea prielnică așezărilor umane numai într-o perioadă mai aridă. În acest sens este de remarcat faptul

că, aşezările umane apar cu regularitate pe fostele insule şi la marginea apelor curgătoare, totdeauna pe terenuri cu altitudini mai ridicate.

Culoarele râurilor aveau un rol primordial în pătrunderea unor culturi umane în zona de nord-vest a ţării. Astfel de exemplu în pătrunderea culturii Coţofeni (aparţinând neoliticului) spre Valea Ierului, un rol preponderent avea culoarul râului Crasna (54).

Se pare că, pentru captarea apei potabile încă din epoca neolitică au fost săpate în unele locuri şi puţuri, cum atestă cercetările arheologice efectuate de Muzeul din Carei, la Moftinu Mic — Pescărie. Aici a fost găsit un puţ perfect circular, cu un diametru de circa 85 de cm.

Primele intervenţii antropice asupra apelor curgătoare s-au făcut deja în *antichitate,* în special cu scopul de a întări aşezările umane. Astfel la Carei — Bobald, în dreptul malului înalt, înconjurat din trei părţi de apele pârâului Mergeş, precum atestă săpăturile arheologice (50) la începutul epocii bronzului a fost săpat un şanţ lat de 16—17 m, cu o adâncime de 6,5 m. Acest canal prin care a pătruns apa pârâului, a delimitat aşezarea de restul terenului înalt.

Lucrări similare au fost executate în epoca bronzului în dreptul unor aşezări din Valea Ierului la Otomani, Sălacea, Cheşereu, Şimian etc., precum şi pe malul pârâului Şeinel între Medieşu Aurit şi Potău.

O aşezare interesantă, numită de tip „atol", există în hotarul comunei Căpleni, în zona inundabilă a Crasnei. O movilă este înconjurată de două şanţuri cu apă şi concentric de valuri de pământ ridicate, cu un diametru de circa 300 de m (6).

Alte tipuri de aşezări ferite de ape au apărut în număr mare în epoca bronzului, în special în Valea Ierului, precum şi în alte zone ale câmpiei. În această ordine de idei amintim şi aşezarea dacilor liberi de la Medieşu Aurit (25).

Primele *menţiuni documentare* referitoare la caracterul mlăştinos-păduros a acestui ţinut, le găsim în documentele medievale, din secolele XII—XIV. Astfel într-un document datat din anul 1227, care se referă la o situaţie anterioară, interfluviului Someş — Crasna este numit „şesul de odinioară a bizonilor" (49), ceea ce presupune existenţa unui teren mlăştinos, populat de păduri. De altfel, chiar cu secole în urmă, drumul care a legat Satu Mare cu Carei, a ocolit înspre sud această zonă.

Primele menţiuni despre *râurile* teritoriului, dintre care marea majoritate au denumiri foarte vechi, datează din această perioadă. Astfel râul „Samus" (53), precum şi Mlaştina Ecedea (29) sunt amintite deja în „Cronica lui Anonymus". Numele Crasnei apare într-un document datat din 10 decembrie 1308 (24). Râurile Tur, Batăr, Turţ etc. sunt atestate documentar la data de 14 mai 1319. Numele pârâului Egherul Mare apare prima dată în documentele vremii la data de 27 iunie 1319, iar pârâul Ier este menţionat la data de 28 iunie 1320 (24), respectiv pârâul Mergeş la data de 20 septembrie 1431 (20).

Documentele vremii amintesc şi o serie de *lacuri, terenuri mlăştinoase* „locul paludosus", cât şi fâneţe cu exces de umiditate „pratum aquosum" în această zonă, de exemplu: lacul din hotarul satului Resighea — la data de 1 iunie 1316. În urma hotărnicirii unor moşii sunt menţionate şi o serie de toponimii, respectiv nume de plante al căror prezenţă presupunea existenţa terenurilor cu exces de umiditate, ca:

„trestișul ursului", „tufărișul cu mesteacăn", „sălcinișuri" — la Petrești și Resighea — 1316 (24); aniniș — Bercu — 1339; papuriș — Berveni — 1430; rogozuri — Portița — 1439 (24, 59).

Un număr însemnat de *eleșteie* existau în această zonă chiar cu secole în urmă. Astfel, într-un document datat în anul 1181, din zona râului Someș este amintit eleșteu „Pischarus", de lângă Micula (40). Documentul datat din 8 februarie 1345, amintește locuri de pescuit, numit „pischaturis" și eleșteie în Valea Ierului, care aparțineau moșiei Tarcea (34), iar în anul 1482 sunt amintite de aici patru eleșteie (32). În evul mediu existau o serie de iazuri și eleșteie, ale căror urme de odinioară nu s-au păstrat decât în documentele vremii, cum a fost cel din Valea Mare de lângă Carei, menționat în anul 1539 (20). După cum reiese dintr-un document datat din anul 1648, locuitorii din Berveni, Moftin, Cămin și Terebești, care pescuiau în bălți și mlaștini, aveau ca obligație feudală să predea periodic câte o găleată de țipari (20).

Asupra existenței unor *poduri* de lemn avem uneori informații precise, iar în alte cazuri doar indirecte, datorate prezenței punctelor vamale. Un document datat în anul 1216 amintește poduri vechi pe pârâurile Hodoș și Batăr. În anul 1332 exista un pod de lemn peste Crasna, în dreptul satului Domănești, care era și un punct vamal (59). Cu ocazia hotărnicirii unor moșii din satul Micula, în anul 1406 este menționat un pod, care mai demult era construit într-un alt loc (60). În anul 1411 este menționat un punct vamal la Satu Mare, iar în anul 1459 unul la Vetiș. La trecerea podurilor peste pârâul Șar și Egherul Mare, cum menționează un document datat în anul 1574, fiecare călător a fost obligat să plătească o sumă de 1 filer (59). La sfârșitul secolului al XVI-lea din Satu Mare s-a putut ieși peste trei poduri: 1 — spre Baia Mare (la capătul actualei străzi Cuza Vodă); 2 — spre Carei (la capătul actualei străzi Kossuth L.); 3 — prin podul ce lega Satu Mare de Mintiu (care stătea în locul unde azi se găsește Cinematograful Popular) (18). La începutul secolului trecut este amintit un pod de lemn peste Crasna, în hotarul localității Craidorolț (26).

Despre existența *morilor de apă* posedăm date documentare cu mai multe secole în urmă. Asemenea construcții sunt amintite la: Culciu Mare și Culciu Mic în anul 1267, la Agriș în anul 1367 și la Satu Mare în anul 1588. La începutul secolului trecut funcționau mori de apă pe fiecare apă curgătoare: pe Crasna și Tur mai multe, iar pe Someș existau în această zonă 123 (60). Dar o serie de asemenea construcții au dispărut înaintea apariției morilor cu aburi, în urma unor lucrări hidrotehnice vechi. Deoarece digul de fund a acestora pe de o parte îngreuna circulația pe apă, iar pe de altă parte a frânat cursul liber al apelor prezentând astfel pericol de inundație, o serie de mori au fost distruse în urma unor decizii și hotărâri ale organelor superioare.

Cu toate că, probabil existau încă în antichitate, *fântânile* săpate nu erau mult răspândite în această zonă, nici chiar cu câteva secole în urmă. Despre existența lor din evul mediu, în incinta cetății din Satu Mare ne informează documentele vremii (59). În zona Mlaștinii Ecedea, pe terenurile acoperite de plaur, a fost utilizat un tip specific de „fântână" primitivă. Pentru obținerea apei (de calitate inferioară) a fost

folosită o tulpină perforată și ascuțită. Cu ajutorul acesteia a fost străpunsă țesătură vegetală și apoi apa aspirată la suprafață (35).

O importanță deosebită a avut râul Someș în transportul sării, care a fost exploatată de la salina din Ocna Dejului. În anul 1230 orașul Satu Mare primește privilegiul de port liber (39). Documentul datat din 8 decembrie 1310 menționează orașul Satu Mare ca loc de depozitare a sării (24). Se pare, că *transportul fluviatil* pe Someș în această perioadă era destul de intens, deoarece documentele vremii îl amintesc în repetate rânduri.

Date deosebit de prețioase ne furnizează atât în acest sens, cât și cu privire la debitul apelor de odinioară a Someșului o monoxilă de mărime neobișnuită, găsită în albia râului în anul 1963, la Berindan. Această ambarcațiune, scobită dintr-un singur trunchi de lemn, aflată timp de mai multe sute de ani la o adâncime de 7 metri pe malul Someșului, are o lungime de 13,20 m și o lățime de 80—90 cm (39). Faptul că pe Someș, acum de câteva veacuri, când acest râu avea încă o serie de meandre, puteau naviga monoxile de asemenea mărimi, ne face să presupunem că, debitul râului era mult mai mare ca și în prezent. O luntră de pescuit (ciobacă), lungă de 3,5 m, scobită dintr-un singur trunchi a fost găsit în anul 1962 în albia Someșului, la Cărășeu (39). Navele ce circulau pe Someș, care transportau piatră și var, menționate într-un document din secolul al XIII-lea, se pare că erau tot monoxile. Monoxilele au fost folosite și pe râul Crasna (39).

Despre bărcile care au fost construite cu secole în urmă avem puține relatări. În zona Mlaștinii Ecedea au fost folosite plute confecționate din trestie (35). Pe unele ape curgătoare, precum și pe terenuri băltoase-mlăștinoase, unde apa era mai puțin adâncă, a fost utilizat un tip de barcă cu fundul plat, pe care populația locală a denumit-o „navă".

În evul mediu au fost executate o serie de *lucrări hidrotehnice* în scopuri strategice. După cum ne informează istoricul M. Bél, râul Crasna, care curgea în partea „stângă" (vestică) a localității Moftin (probabil în albia actuală a pârâului Mergeș — la 4 km est de Carei), a fost deviat în direcția cetății construite în secolul al XVI-lea, în partea nordică a Mlaștinii Ecedea, cu scopul de a întări această fortificație (21).

În anul 1523, cu scopul de a întări cetatea din Satu Mare, se deviază cursul Someșului, trecându-l într-o albie nouă. Noul canal va apăra orașul dinspre sud. Această albie a părăsit cursul vechi în dreptul străzii Fântânii, urmând apoi cursul actual al Someșului spre vest (pe străzile Hașdeu, Golescu și Caișilor), făcând apoi o cotitură, iar în continuitate (în dreptul Pieții Titulescu) avea legătură cu albia veche. De aici s-a despărțit din nou, a ocolit Lunca Sighetului, având mai multe meandre întortocheate. În acest fel orașul medieval Satu Mare devine complet înconjurat de apele Someșului, fapt pentru care pe vechile stampe este reprezentat de o insulă (18).

În cazul cetății din Carei, construită între anii 1592—1595 (2) într-o zonă unde nu exista nici un fel de curs de apă, a fost executat un șanț circular, care a fost umplut ulterior cu apă.

Mai menționăm că în zona Munților Oaș-Gutâi, pe teritoriul comunei Certeze, între „Poiana Fătăciunii" și vârful Buian este un punct de

deviere artificială (temporară) a unui curs de apă, pe care o considerăm ca o formă arhaică de lucrare hidroameliorativă. Valea care coboară din zona montană, în timpul apelor mari este barată într-un loc cu pietre, de unde este dirijată spre o altă vale seacă, cu pragul suspendat. În urma blocării cursului inițial nivelul apei crește și pătrunde prin pragul suspendat în valea seacă, curgând în continuare în această nouă direcție.

În decursul evului mediu se execută lucrări hidrotehnice și cu scopul de a *preveni inundațiile,* ce apar în repetate rânduri în această regiune.

În secolul al XIV-lea, în Valea Ierului, lângă satul Adoni, apele stagnante sunt drenate dintr-o livadă prin săparea unui canal de scurgere (58).

Atât în dreptul orașului Satu Mare cât și Mintiu (așezat pe malul drept al Someșului, contopit ulterior cu Satu Mare) au fost ridicate diguri, care — se pare că — existau deja în secolul al XIV-lea. Acest dig vechi a fost amplasat în zona intravilană actuală a municipiului (trecând prin grădinile dintre Str. Mihai Viteazu și T. Vladimirescu, între Piața Păcii și Str. Ștefan cel Mare, apoi între Str. Petőfi și Str. Retezatului, probabil și la marginea B-dului Republicii). (18).

În anul 1574 împăratul Maximilian al II-lea dă privilegiul celor de la Micula pentru a construi diguri pe malul apelor, inclusiv poduri, unde se poate percepe vama (60).

Mai menționăm că, între obligațiile Asociației agricultorilor din Mintiu (fondată în secolul al XVII-lea) un loc important ocupau lucrările de indiguiri a Someșului, asanarea mlaștinilor, protejarea terenurilor cultivate de revărsarea apelor (66). La începutul secolului al XVII-lea în dreptul orașului Satu Mare au existat diguri în următoarele zone: pe malul drept 4,9 km în amonte de pod și 12,4 km în aval; pe malul stâng 3,5 km în aval de pod și 7,5 km în amonte. Aceste diguri, în cele mai multe locuri, se găseau în apropierea malului Someșului (59).

Primele decrete propriu-zise care prevăd construirea digurilor în zone inundabile, ce se găsesc lângă râul Tisa și afluenții săi, datează din anul 1613, iar în decretul datat din anul 1655 sunt menționate și amănunte despre modul cum trebuie recuperate terenurile acoperite de apele viiturilor. Decretul Nr. LXIX din anul 1715 deja precizează sarcinile principale în acest sens, însă marea majoritate a lucrărilor ce ar trebui executate sunt lăsate pe seama comitatelor interesate, care nu au suficientă forță financiară pentru a rezolva aceste probleme. Decretul din anul 1723 se ocupă de transportul fluviatil, menționând că arborii pădurilor și a plantațiilor, de pe malurile râurilor, care cad în apă îngreunează navigația, fapt pentru care se propune defrișarea lor (59). În urma defrișărilor eroziunea apelor curgătoare crește considerabil și cum este menționat într-o conscripție datată din anul 1827, în secolul al XVIII-lea râul Someș a rupt și a spălat o porțiune de mal de la Săbișa (Maramureș) și apoi a depus-o în dreptul satului Pomi (26).

La începutul secolului al XIX-lea este menționată, pe baza unor observații mai vechi a unui călător din Kosiče, o ridicătură de pământ de formă alungită în zona Crasnei, pe care populația a numit-o „Traian". Destinația exactă și localizarea precisă a acestei ridicături de pământ sau dig, nu este cunoscută (60).

Menționăm și unele vechi lucrări hidrotehnice, azi deja dispărute, care drenau excesul de umiditate din localitatea Carei, conducând apele dinspre direcția sud și sud-est spre nord (spre zona Mlaștinii Ecedea). Canalizarea consta din două șanțuri deschise și adânci, existente încă acum de câteva decenii, care secau în bună parte a anului, însă în timpul ploilor mari, apele le-au umplut în întregime. Data precisă a executării nu o cunoaștem, însă fiind inițial amplasată la periferiile orașului, deducem că, șanțurile au fost săpate probabil la sfârșitul secolului al XVIII-lea, sau la începutul secolului următor. Deoarece nivelul pânzei freatice din zona orașului Carei, care migrează tot în direcția S și S-E spre N (Câmpia Ecedea) în prezent este în curs de ascensiune, ar merita studiat dacă lipsa acestor șanțuri de odinioară nu determină pendularea nivelului apelor subterane ale teritoriului?

Despre *consecințele sanitare* ale existenței mlaștinilor și a inundațiilor din această zonă, găsim mențiuni interesante într-o carte apărută la Carei în anul 1772 (62). Traducătorul lucrării menționează că, în comitatul Satu Mare boala cunoscută sub numele de „friguri" — care credem că se poate identifica cu malaria — apare frecvent după perioada de uscăciune, ce urmează inundațiilor. Astfel viiturile a Someșului, Crasnei și a Turului, pe lângă pagubele materiale au cauzat și numeroase îmbolnăviri.

În perioada interbelică a fost încercată chiar și combaterea biologică a țânțarului de malarie, prin introducerea dușmanului său natural peștele exotic Gambusia, dar această specie nu s-a aclimatizat în această zonă (33).

Începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea se fac primele *măsurători*, respectiv *hărți*, în vederea executării unor lucrări de hidroameliorații mai complexe, pe care le vom prezenta separat pentru fiecare bazin de râu mai important.

Râul Someș a avut o influență hotărâtoare în dezvoltarea economică a zonei, inclusiv a municipiului Satu Mare.

Cu secole în urmă cu privire la Someș au fost ridicate deseori două probleme, care necesitau în permanență lucrări noi în zonă. Una era asigurarea nestingherită a transportului fluviatil, iar cealaltă stăvilirea repetatelor inundații. Vechile lucrări de indiguire nu prezentau de loc siguranța împotriva viiturilor.

Pe baza unei circulare emise la data de 16 septembrie 1770, mai multe comitate, între care desigur și Satu Mare, sunt obligate să curețe albia râului între Dej și vărsare. Aceste lucrări depășesc forța economică a celor avizați, fapt pentru care se înaintează și proteste. Cu toate acestea împărăteasa Maria Tereza revine din nou asupra acestei probleme, emițând o nouă circulară. În ordinul datat din 6 decembrie 1773 se precizează următoarele: arbori căzuți în albie trebuie scoși, digurile și zăgazurile morilor care îngreunează circulația pe apă trebuie distruse, împletiturile de nuiele care erau folosite drept capcană pentru a prinde pești de asemeni trebuie desființate, pe digurile morilor care nu îngreunează în mod deosebit navigația să se taie o deschizătură corespunzătoare, arbori de pe maluri (care pot cădea în apă) trebuie tăiați. Până la primăvara anului 1773 ordinul va fi repetat de trei ori, iar la data de 8 iunie

a acestui an se precizează că, în caz de neexecutare a lucrărilor susamintite, vor fi aplicate sancțiuni (59).

Începând cu anul 1775 se fac primele încercări mai susținute de a executa ordinele amintite; sunt confecționate niște unelte și mașini, pentru a ușura această muncă deosebit de grea. Sunt curățate unele porțiuni ale albiei, se distrug o serie de diguri de fund ale morilor de apă etc. În această perioadă la lucrări participă și unii specialiști: ingineri și cartografi. Harta lui Cyrill Mezei executat în anul 1777 cuprinde deja și unele cote de înălțimi, a părții nordice a zonei de interfluviu Someș—Crasna. Pe partea dreaptă a Someșului, începând cu Cărășeu se construiesc diguri, care ulterior serveau ca bază pentru cele executate mai târziu în această zonă.

La sfârșitul anului 1777 conducerea orașului Satu Mare este avertizată să execute lucrările hidrotehnice obligatorii. În consecință sătmărenii, în primul rând, desfac digul morii de la Păulești, unde au lucrat 77 de muncitori cu două mașini, precum și a morii de apă ce se găsea la intrare în oraș, unde au lucrat 60 de oameni cu trei mașini. În toamna anului 1778, când apele Someșului au ajuns la cota minimă, 269 de cetățeni din Satu Mare, în decurs de 12 zile, au curățat albia Someșului de: 47 de butuci, 43 de arbori cu rădăcini, 73 de parii înfipți în albie, 1 667 de parii folosiți pentru diguri de fund ale morilor de apă. Nu au putut scoate 5 arbori, deoarece s-au rupt atât frânghiile, cât și mașinile. Totodată orașul solicită aprobare pentru executarea gâtuirilor. Sunt proiectate cinci gâtuiri în această zonă, dintre care numai una se execută în anul 1778 (59). Înainte de anul 1777, în perimetrul orașului Satu Mare existau 25 de meandre în aval și 14 în amonte (53).

În decursul deceniilor următoare, din lipsa de interes și de fonduri necesare nu se mai execută lucrări mai importante pe Someș. Astfel și rezultatele anterioare, în bună parte, vor fi compromise: albia va fi presărată din nou cu arbori căzuți, se construiesc o serie de noi diguri pentru morile de apă etc.

Între anii 1814—1831 în dreptul orașului Satu Mare se execută șase gâtuiri pe Someș. Cu toate că lucrările sunt făcute prin munca obștească cheltuielile se ridică la 39 905 de forinți. Astfel unele dintre digurile vechi își pierd importanța și totodată va fi nevoie de întărirea malurilor în zone noi. În urma executării gâtuirilor, pe de o parte se scurtează lungimea cursului, iar pe de altă parte apa va scurge mai rapid. Totodată se formează o serie de brațe moarte, care ulterior vor fi colmatate. În această perioadă o serie de lucrări sunt executate după planurile inginerului I. Laza.

Din anul 1834 se resimte intervenția mai hotărâtă a guvernului în domeniul regularizării râurilor, care produc inundații periodice. Între anii 1834—1842 se execută măsurători foarte detailate în Bazinul Tisei, deci inclusiv în zona Someșului, în vederea executării unor lucrări de mare anvergură (41). Această lucrare a fost condusă de inginerul hidrolog P. Vásárhelyi, a cărui familie este originară din părțile sătmărene. Între timp, în anul 1840, se formulează Decretul cu privire la lucrările care vizează regularizarea apelor și construirea canalelor. Planurile au fost verificate și avizate în mod favorabil de renumitul inginer hidrolog lombardez P. Paleocapa (17).

Marile inundații din anul 1845 au impulsionat începerea lucrărilor hidrotehnice pe Tisa și afluenții săi. „Societatea Centrală a Văii Tisei", înființată în anul 1846, a propus: amenajarea integrală a bazinului hidrografic a acestui râu și afluenții săi, desecarea mlaștinilor, corectări ale albiilor, îndiguiri și diferite forme de utilizări ale apelor. Lucrările au fost inaugurate în anul 1847.

În anul 1853 inginerul F. Boros execută planul lucrărilor care vor urma să fie executate pe Someș între satul Ilba (Maramureș), până la vărsare în Tisa. După acest plan, pe aliniamentul arătat mai sus, ar mai trebui executate 14 gâtuiri în aval de Satu Mare și 25 în amonte de oraș. Malul stâng al râului care se găsea în apropierea Mlaștinii Ecedea trebuia întărit. Pe baza acesor planuri, în anul 1855, se înființează „Sindicatul de regularizare a Someșului", în care sunt interesate 69 de localități. Se prevede executarea unui număr de 116 700 zile de muncă și o investiție de 6 900 de forinți, la care în plus orașul Satu Mare mai trebuie să contribuie cu 50 000 zile de muncă și 16 600,40 de forinți.

Sindicatul a funcționat doar câțiva ani; activitatea propriu-zisă s-a desfășurat între anii 1858—1860, iar în anul 1865 s-a desființat. În această scurtă perioadă a reușit să execute: 19 gâtuiri în amonte de Satu Mare cu o lungime totală de 16 650 m, dintre care amintim cele de la Pomi, Roșiori, Apa, Medieșu Aurit, Potău, Lipău, Cărășeu, Berindan, Culciu Mare, Ambud, Cucu-Mărtinești, Păulești; 10 gâtuiri în aval de Satu Mare, cu o lungime totală de 5 660 m, dintre care menționăm cele de la Dara. S-au mai executat și alte lucrări; astfel cheltuielile totale s-au ridicat la 39 855,51 de forinți, din care dotația de stat era de 25 000 forinți (59).

Stabilirea nivelului punctului zero pe Someș a fost făcut în anul 1871.

Între anii 1873—1876 se mai execută două gâtuiri pe Someș, pe cheltuiala statului, lucrări care au costat 49 298,81 de forinți. În acest deceniu activitățile se limitează — în bună parte — la refacerea digurilor distruse în urma inundațiilor. Deoarece digul malului drept al Someșului în dreptul orașului Satu Mare era destul de întortochiat și greu de întreținut, iar apele revărsate în albia majoră au provocat pagube în special locuitorilor satului Dara, în urma insistențelor repetate a cetățenilor din acest sat, se construiește aici în anul 1884 un dig, cu o lungime de 4 km.

În anul 1871 se înființează, cu primul sediu în orașul Satu Mare, „Biroul inginerilor riverani", cu scopul de a efectua lucrări inginerești pe râurile zonei, dar acest birou numai în anul 1885 va întocmi un proiect mai amplu de regularizare generală. Din lipsă de fonduri locale, lucrările rămân în fază de început. O serie de decrete apărute în acest deceniu stabilesc atribuțiunile conducerii comitatelor în privința lucrărilor de întreținere, sarcinile inginerilor hidrologi în vederea îmbunătățirii situației în zonele expuse viiturilor, precum și alocarea unor fonduri centrale în vederea executării lucrărilor.

Aceasta era perioada când lucrările de indiguire pe Someș încă nu erau terminate. În decurs de circa două decenii s-au produs rupturi de dig în numeroase cazuri. Astfel numai între Satu Mare și graniță, la: Vetiș — 21.I.1871, 21.III.1873, 26.II.1876 — 2 rupturi, 9—12.III.1881; Oar — 26.II.1876 — 5 rupturi — toate pe malul stâng; Dara — 22.VI.1864,

26.V.1876 — 7 rupturi, 9—12.III.1881, 20.VI.1884 — o ruptură de 20 m, 15.III.1885 — o ruptură de 18 m — toate pe malul drept. În urma executării unor lucrări de indiguire, începând cu anul 1893 — pe malul stâng și din anul 1896 — pe malul drept, nu s-a mai rupt digul timp de mai multe decenii. În anii 1894—1895 sunt construite digurile Someșului în dreptul satului Potău (59).

La sfârșitul secolului trecut, în cadrul lucrărilor de asanare și de hidroameliorare a Mlaștinii Ecedea, se construiesc și digurile de pe malul stâng a râului Someș, cu scopul de a stăvili pătrunderea apelor dinspre Bazinul Crasnei, în timpul viiturilor (13). Unul dintre diguri se amplasează începând de la podul de cale ferată din Satu Mare în direcția nord-vest, paralel cu râul Someș, pe o lungime de 62,5 km. Celălalt începe în dreptul localităților Lipău-Cărășeu și se termină la vărsarea canalului Homorod—Bălcaia—Pârâul Sărat, având o lungime de 23 km. Acest dig ferește de inundații satele: Cărășeu, Culciu Mare, Apateu, Petin, Ambud și Păulești, în schimb Culciu Mic rămâne în bună parte în albia majoră.

Regularizarea definitivă a albiei Someșului, în special în dreptul orașului Satu Mare, în primul rând în urma executării gâtuirilor, se termină între anii 1898—1907, lucrare care a costat 533 429,90 de coroane. Astfel în această zonă Someșul curge în continuare într-o nouă albie artificială.

Au mai rămas de executat o serie de lucrări menite să asigure navigația vapoarelor în special în partea nordică a râului Someș.

Apele mari care au apărut în câțiva ani după terminarea lucrărilor de hidroameliorații amintite, au confirmat faptul că, sistemul funcționează bine, deoarece nu s-au mai înregistrat aici inundații timp mai îndelungat. Este de menționat că în această perioadă existau încă pe Câmpia Someșului o serie de terenuri băltoase și mlăștinoase. Astfel, o bună parte din pădurile zonei se găseau pe terenuri inundabile, care pe hărțile austriace sunt menționate ca „Zeitweise nass“ (temporar umede), iar altele „Nur Hochsommer trocken“ (uscate numai în timpul verii) (56).

În anul 1914 se înființează „Sindicatul Tisa-Someș“ cu scopul de a întreține lucrările hidrotehnice în bazinele râurilor menționate (30).

În anul 1920 se reorganizează „Sindicatul Tisa-Someș“, care va desfășura activitatea în zona râurilor din nord-vestul României, colaborând cu specialiștii hidrologi din țările vecine. Astfel în anul 1926 se întâlnesc la Satu Mare specialiștii celor trei state cointeresate — România, Ungaria și Cehoslovacia — în problema îmbunătățirii lucrărilor hidrotehnice din Bazinul superior al Tisei (30).

În anul 1934, potrivit legii de funcționare și de administrare a Sindicatelor hidraulice din Transilvania și Banat, „Sindicatul Ecedea“ s-a unificat din punct de vedere administrativ cu „Sindicatul Tisa-Someș“. Sediul Sindicatului unificat era în orașul Satu Mare. Șeful serviciului Apelor din Satu Mare, exercita totodată și funcția de director și de inginer șef. Sindicatul era condus de un Consiliu administrativ, compus din 14 membri. Personalul stabilit de regulament se compunea din: 2 ingineri, 3 conducători de lucrări, 1 secretar-contabil, 8 funcționari, 3 picheri, 15 cantonieri, 1 mecanic-pompă (33). Criza financiară din anul

1932 și în special cel de-al doilea război mondial a îngreunat întreținerea unor lucrări.

Faptul că, în unele locuri mai erau nevoie de o serie de lucrări, existând pericol de inundații, reiese și din actul înaintat la data de 20 martie 1940, de notariatul comunei Medieșu Aurit, prin care solicită executarea unor lucrări hidroameliorative în raza localității.

După 23 august 1944 sunt refăcute în primul rând pagubele provocate de război (poduri, diguri etc.), iar treptat lucrările hidrotehnice sunt terminate în toată zona.

Urmează o perioadă în care asanarea apelor interioare, precum și ameliorarea solurilor cu exces de umiditate devine o sarcină primordială. Se execută o serie de măsurători și cartări, se efectuează raionarea excesului de umiditate (44), se stabilesc debitele de desecare (45) etc. Lucrările de îmbunătățiri funciare se extind pe tot cuprinsul teritoriului.

În urma inundațiilor din 14 mai 1970 se execută o serie de lucrări hidrotehnice pe aliniamentul cursului Someșului. Pentru a ilustra operativitatea și spiritul de organizare a lucrărilor, este semnificativ, că după inundațiile din luna mai, pe aliniamentul municipiului Satu Mare, până la venirea noului val de viituri, din 11—13 iunie, toate lucrările hidrotehnice au fost refăcute (28).

Vechile descrieri, cu caracter istoric, localizează cursul râului Crasna în zone diferite. Astfel, s-a presupus că apele acestui râu cu secole în urmă, numai parțial se vărsau în Bazinul Mlaștinii Ecedea, deoarece exista și o altă ramură care conducea o parte a apelor Crasnei, prin culoarul Ierului, spre râul Barcău (21). După o descriere datată la începutul secolului al XIX-lea, Crasna ajungând în zona de câmpie se ramifica în trei direcții: 1 — ramura sudică cotea spre vest curgând spre culoarul Ierului; 2 — a doua ramură curgea spre Craidorolț — Sânmiclăuș—Tiream—Ghenci—Dindești—Ardud; 3 — a treia ramură s-a bifurcat și o bifurcație se îndrepta spre Someș, iar a doua din dreptul satelor Domănești—Căpleni—Cămin—Berveni spre Mlaștina Ecedea (60). Cu toate că aceste descrieri de odinioară nu sunt totdeauna exacte, putem deduce faptul că, cel puțin în timpul apelor mari, direcția de scurgere a Crasnei nu era stabilă.

Din punct de vedere a hidroameliorării Bazinului Crasnei, chiar cu secole în urmă, obiectivul cel mai important o constituia asanarea imensei Mlaștini Ecedea. Primele măsurători asupra suprafeței acestei mlaștini au fost efectuate în anul 1730, în urma cărora au fost stabilite următoarele dimensiuni: lungimea 7—8 mile, lățimea 2—3 mile, suprafața 4—8 mile^2 (33).

Campania care a propus secarea mlaștinii a început în anul 1751, când comitatul Satu Mare înaintează o propunere în acest sens. Între altele se motivează că, existența acestei zone cu exces de umiditate îngreunează și transportul sării pe Someș (59).

Deja în anul 1760 au fost săpate canale în zona mlaștinii începând de la Moftin. Pentru transportarea pământului au fost folosiți în special bivoli. Aceste canale s-au împotmolit destul de repede. Lucrările reîncepute în anul 1774 vizau pe de o parte problema stăvilirii inundațiilor Someșului, în urma cărora mereu ajungeau cantități mari de apă în bazinul mlaștinii, iar pe de altă parte secarea propriu zisă a Mlaștinii

Ecedea, prin canalizarea cursului Crasnei (21). Suprafața mlaștinii a fost evaluată din nou pe baza măsurătorilor efectuate în anul 1780 de P. Borsitzky, care a executat și o hartă a teritoriului. De altfel hărți făcute de cartografi austriaci militari (numite „Landesbeschreibung") existau deja din perioada 1763—1787 (29).

Între anii 1778—1784 a fost săpat un canal, care începea în dreptul satului Moftin și avea o lungime de 32 de km. Costul lucrărilor acestui canal, care era săpat paralel cu cursul Crasnei, s-a evaluat la 30 000 de forinți (59). Totodată au fost executate și alte lucrări de canalizare și de curățire a șanțurilor mai vechi, în urma cărora suprafața mlaștinii s-a diminuat în mod considerabil. În anul 1785, din ordinul împăratului Iosif al II-lea, lucrările au fost sistate. Astfel, după apariția apelor mai mari din anii ce au urmat, lucrările anterioare au fost compromise, în special în urma colmatării canalelor.

Nivelul apei mlaștinii pendula sezonier și anual. Astfel în 1863, care era un an deosebit de secetos, a secat aproape complet (11).

Lucrările care vizau secarea Mlaștinii Ecedea se reiau abia după anul 1880. Atunci pe cheltuiala comitatului Satu Mare canalul executat în secolul al XVIII-lea este săpat și curățat din nou. Dar nici aceste lucrări nu dau rezultatul așteptat, deoarece canalul se împotmolea rapid (59).

Astfel s-a dovedit, că pentru asanarea mlaștinii este nevoie de lucrări mult mai complexe, decât cele executate până la această dată.

După ce încercările anterioare de a asana Mlaștina Ecedea au eșuat, la sfârșitul secolului trecut s-a pornit din nou o mare campanie, pentru a deseca acest imens teren băltos-mlăștinos. În perioada amintită aceasta constituia cea mai mare lucrare de hidroameliorare din regiune, fapt pentru care s-au concentrat toate forțele existente în scopul reușitei acestor acțiuni.

Localizarea mlaștinii. Măsurătorile efectuate începând cu secolul al XVIII-lea asupra teritoriului ocupat de Mlaștina Ecedea erau estimative, dar și din aceste date putem deduce că, era una dintre cele mai mari mlaștini eutrofe de pe continent. Pe baza măsurătorilor efectuate înainte de asanare s-a stabilit, că Mlaștina Ecedea ocupa o suprafață de 432 km², adică 8,6 mile² (59), ceea ce corespunde cu 82 576 iugăre cadastrale.

Formată într-o perioadă geologică mai recentă, în holocenul nou — faza alunului — în urma mișcărilor de subsidență a zonei (15), ea ocupa o depresiune scundă, având o lungime aproximativă de 30 km, cu o înclinare totală de abia 9,174 m (52), traversată de râul Crasna. Această depresiune avea la bază straturi de argilă greu permeabile; între altele un strat compact de argilă albastră diluvială, ce se găsea la 2—3 m adâncime.

Mlaștina se întindea în zona de graniță a țării și anume: partea sudică era cuprinsă între localitățile Berveni, Cămin, Căpleni, Domănești, Moftinu Mic, Doba, Boghiș, iar cea nordică dincolo de graniță. Localitățile enumerate, ce se găseau la marginea mlaștinii, sunt atestate documentar deja în secolele XII—XIV.

Descrierea mlaștinii. Reconstituirea fizionomiei acestui grandios monument al naturii poate fi concepută doar sumar, deoarece ne-au rămas

puține descrieri concludente făcute de cercetători consacrați. În anul 1778 M. Piller, profesor din Bratislava studiază amănunțit mlaștina, dar însemnările lui ulterior s-au pierdut. La data de 11 iulie 1796 naturalistul P. Kitaibel a traversat zona pornind de la Berveni, colectând în primul rând o serie de plante, care au populat mlaștina. Cum a menționat Emil Pop, care pe baza analizelor de polen din turba de la Berveni a reconstituit istoricul vegetației teritoriului, însemnările lui Kitaibel sunt de mare folos, deoarece el a studiat zona cu cunoscuta lui competență, într-o perioadă când „Lacus Ecedensis" încă de loc nu era degradat (52). Dintre cei care cercetau zona în secolul al XIX-lea amintim pe geologul vienez A. Pokorny, care în anul 1859 străbate mlaștina, cu scopul de a descoperi formațiunile turboase. Studiul semnat de E. Ciurdariu, asupra antropogeografiei mlaștinilor apare în anul 1914 (19). Despre Mlaștina Ecedea ne-au mai rămas o serie de descrieri a unor vânători și pescari, care povestesc plini de admirație o serie de lucruri de multe ori extravagante.

Faptul că nici locuitorii zonei nu cunoșteau în totalitate fizionomia mlaștinii a generat o serie de legende și povestiri legate de ea. În imaginația lor aceasta era o mlaștină fără fund; „nici măcar cu o funie lungă de 100 de stânjeni nu ar fi ajuns până la fund" (33). Mlaștina a fost „populată" de ei cu balauri înfiorători. Locuitorii susțineau, că apa nu îngheață nici în cursul iernii, fapt care în realitate s-a întâmplat doar în unele locuri mai ferite. Circulau totodată o serie de povestiri despre unele sate care au fost acoperite complet de apele mlaștinii. În realitate existau doar câteva așezări inundate (în special) temporar. Astfel, mutarea vechiului sat Moftin, așezat inițial la circa 2 km mai la est, se datorează repetatelor inundații.

În realitate Mlaștina Ecedea era un teritoriu băltos-mlăștinos, presărat cu gârle și cursuri de apă, dintre care unele erau inaccesibile și cu bărci. Atât la margine, cât și în interior existau niște ridicături, sau insule. Formațiunea vegetală dominată era trestiișul, care numai în hotarul satului Berveni, în anul 1827, se întindea pe 8 001 iugăre cadastrale (26). Suprafețe mari au fost populate și de vegetația plutitoare, precum și cea de rogozuri. Pe alocuri, acestea din urmă creșteau pe niște movile mici, care aveau formă de popândaci, ce se ridicau deasupra apei. Vegetația lemnoasă era reprezentată în special prin aninișuri, care în mijlocul zonei alcătuiau formațiuni vegetale compacte. O caracteristică a zonei Mlaștinii Ecedea o constituia plaurul plutitor, care în multe locuri atingea grosimi atât de considerabile, încât se putea circula pe suprafața lui chiar și cu căruțe (51).

Principalele îndeletniciri a populației Mlaștinii Ecedea erau pescuitul — în special al țiparului (Misgurnus fossilis) — și vânătoarea. Trestia și papura au fost folosite pe scară largă în construcții și pentru împletituri.

Apele care alimentau Mlaștina Ecedea. Această mlaștină a fost alimentată de mai multe cursuri de apă. Dintre acestea cel mai important era râul Crasna, care se vărsa în Mlaștina Ecedea, în dreptul satului Moftinu Mic, iar în continuare traversa mijlocul mlaștinii până la capătul acesteia. La marginea mlaștinii râul Crasna era foarte meandrat. Dinspre est, în dreptul satului Doba, se vărsa în mlaștină Homorodul, cu afluentul său Pârâul Sărat. Dinspre sud-est se scurgea în această

direcție pârâul Bălcaia. Cursurile care se vărsau în mlaștină dinspre nisipurile Nirului, colectau apele de pe o suprafață de 1 240 km². În timpul viiturilor, chiar și la cele de intensitate mediocră, o parte din apele Someșului se vărsau la fel spre Mlaștina Ecedea (11). Apa Mlaștinii Ecedea provenea din următoarele surse (21):

Crasna	171 018 m³	apă
Homorodul, Bălcaia, Pârâul Sărat	27 535 m³	„
Cursurile zonei nisipurilor	19 409 m³	„
Apa din precipitații	14 101 m³	„
TOTAL —	232 063 m³	apă

Evenimentele care au declanșat reluarea problemei asanării, în primul rând au fost marile inundații petrecute în anii 1870 și 1881. Sinistrații au depus o serie de cereri, inclusiv și la Guvern, pentru a fi sprijiniți în vederea asanării acestei mlaștini.

Primul plan care viza secarea Mlaștinii Ecedea a fost întocmit de trei ingineri în anul 1888, însă datorită faptului că lucrările erau foarte costisitoare, proiectul a fost modificat.

S-au înființat și două sindicate, dintre care unul a rămas în faza de constituire. Într-o adunare generală ținută la Carei, la data de 9 august 1894, se înființează „Sindicatul pentru secarea Mlaștinii Ecedea, apărarea contra inundațiilor pe malul stâng al Someșului și regularizarea apelor interne". Funcționarea Sindicatului a fost aprobată prin ordinul Nr. 79 570/V-2-1894 din 10 ianuarie 1895 (33). Ca inginer conducător a fost ales L. Péchy, pe lângă care au fost angajați mai mulți specialiști consacrați. Lucrările în teren au fost începute la data de 1 mai 1895, cu 2 000 de muncitori (21).

Proiectul pe baza căruia au început lucrările, a ținut cont de erorile planurilor anterioare. Astfel s-a stabilit că, săparea canalelor de scurgere în interiorul mlaștinii nu ar avea efect din mai multe motive: 1 — în timpul debitelor mari aceste canale mai degrabă ar conduce apele spre interiorul mlaștinii decât spre marginile ei și astfel în această covată s-ar putea aduna apă și mai mult, în special primăvara și toamna; 2 — fundul mlaștinii este foarte îmbibat cu apă și astfel nu este indicată executarea canalului în această zonă, iar pământul săpat și scos din săpături nu este destul de compact pentru construirea digurilor; 3 — datorită faptului că în interiorul mlaștinii apa curgea foarte lent, iar vegetația de mlaștină creștea luxuriant, împotmolirea acestora decurgea foarte rapid.

În consecință s-a propus ca noul canal al Crasnei să fie săpat la marginea mlaștinii, în argilă albastră diluvială, compactă. Inițial a intrat în discuție și planul unui canal ce ocolea mlaștina în partea estică, cu vărsare în Someș. Însă s-a luat în considerare faptul că, aici Someșul este foarte meandrat și în timpul viiturilor și mai cu seamă în perioada spargerii gheții, surplusul de apă care ar ajunge aici prin noul canal al Crasnei, poate provoca repetate inundații. Astfel s-a stabilit, că cel mai indicat este amplasarea noului canal la marginea vestică a mlaștinii și racordarea acestuia în râul Tisa, chiar dacă acest aliniament

este mai lung și mai puțin favorizat de formele de microrelief a zonei pe care le străbate.

Acest plan din urmă, aprobat de ministerul de resort, prevedea săparea canalului care începe la podul de cale ferată între Moftin și Ghivaci și se varsă în Tisa (la Vásárosnamény — Ungaria), cu o diferență de nivel de 9,174 m și cu o lungime de 66,45 km. Digurile până la Căpleni se găsesc pe ambele maluri la 100 m distanță de la mijlocul canalului (21). În dreptul localității Căpleni a mai fost construit și un dig circular (59), cu o lungime de 3,2 km, care apărea zonele mai joase a localității. Între aceasta și digul propriu-zis se vărsa în canalul Crasna pârâul Mergeș. De la Căpleni, în continuare, pe un aliniament de 37 km, s-a proiectat dig numai pe malul drept, pentru a lăsa curs liber apelor ce vin dinspre zonele mai înalte ale nisipurilor Nirului. Înălțimea digurilor, măsurate de la bază era de 2—3 m, iar de la fundul apei maximum 10 m, având lățimea coronamentului de 3 m (21).

Între timp, ziarele apărute în Carei publică știri despre mersul lucrărilor efectuate în această zonă. Astfel un ziar apărut la data de 30 ianuarie 1896 arată perspectivele economice ale orașului ce decurg din asanare. La data de 12 noiembrie 1896 același ziar ne informează că: în dreptul satului Căpleni au fost săpați 401 239 m^3 de pământ; au fost achiziționate 4 excavatoare; lucrările au fost începute și în dreptul râului Someș; planurile de canalizare a apelor Pârâul Sărat—Homorod—Bălcaia încă nu sunt aprobate. Este de așteptat, ca deschiderea canalului să se facă la sfârșitul anului 1897 (68).

Executarea lucrărilor noului canal al Crasnei (numit și „Canalul nr. I") au fost destul de costisitoare; cheltuielile prevăzute inițial, care se cifrau la 2 753 936 forinți, au fost depășite. Pe aici au fost săpate și ridicate 5,9 milioane m^3 de pământ. La lucrări au participat 2 500 de muncitori, au fost folosite 14 pompe pentru eliminarea apei de infiltrație, iar pe alocuri erau utilizate chiar și excavatoare (21).

Noul canal a fost deschis la data de 8 martie 1898, când Crasna în decurs de 10 minute a deviat din vechiul curs ce se vărsa în Someș, schimbându-și cursul spre râul Tisa.

În zona Crasnei ce se găsește în amonte de Mlaștina Ecedea, a fost luat în considerare faptul că între Moftinu Mare și Craidorolț, malul stâng al râului este mai înalt, fapt pentru care aici au fost executate lucrări mai mici de îndiguire.

Pentru a devia pârâurile Homorod, Bălcaia și Sărat, care de asemenea se vărsau în mlaștina Ecedea, s-a executat un canal lung de 29,5 km, cu o adâncime de 3,6 m, numit Canalul (Nr. IV) Homorod. Aceste pârâuri au fost conduse în râul Someș în dreptul orașului Satu Mare, rămânând în continuare cu apa și cursul vechi, pe care a fost construit un stăvilar. Pentru a opri eventualele revărsări ale apelor din canal înspre mlaștină, în dreptul malului stâng a Someșului, între Ardud și Hrip, s-a construit un dig solid de pământ. De la Hrip până la vărsare, Canalul Homorodului a fost îndiguit pe ambele maluri.

Desigur că apele ce se vărsau prin Canalul Homorod în Someș, încărcau în plus acest rău. Totuși au fost executate aceste lucrări, deoarece inginerii care răspundeau de lucrări au considerat, că în timpul primăverii apele acestor pârâuri ajung mai repede în Someș ca și cele care vin

dinspre centrul Transilvaniei prin albia fluviului propriu-zis, și astfel nu prezintă pericol de inundație (21).

Pentru a opri pătrunderea apelor în zona Mlaștinii Ecedea în timpul inundațiilor, s-a mai executat și a treia lucrare și anume, indiguirea malului stâng al Someșului, începând de la Cărășeu și până dincolo de graniță (59). Astfel a fost rezolvată problema stăvilirii pătrunderii apelor mai mari în zona Mlaștinii Ecedea.

După cum relatează unul dintre ziarele apărute la Carei, la data de 4 iunie 1896, în zona Mlaștinii Ecedea sunt proiectate următoarele poduri de fier: 1 — pe traseul drumului Carei—Satu Mare (cu trei deschizături), 2 — pe traseul drumului Domănești — Moftinu Mic—Carei (cu două deschizături), 3 — pe drumul ce pornește de la Căpleni spre interiorul mlaștinii (cu o deschizătură), 4 — pe drumul ce pornește de la Cămin spre interiorul mlaștinii (cu o deschizătură), 5 — pe traseul drumului Berveni—Cămin—Urziceni (cu o deschizătură) (68).

Lucrările executate în continuare în zona Mlaștinii Ecedea vizau drenarea apelor acumulate în trecut, precum a celor provenite din precipitații și scurgeri subterane. În acest scop au fost săpate o serie de canale dintre care două ce se găsesc pe teritoriul țării noastre aveau rol primordial, și anume: Canalul Crasna Veche (sau a mlaștinii) și Canalul Răsăritean (sau Keleti). Canalul Crasna Veche (notat cu Nr. II) care are o lungime de 32 km, începe la podul de la Moftinu Mic, trece peste graniță, iar la punctul terminus este racordat la Someș. Aliniamentul acestuia, în linii mari, urmează vechiul curs al Crasnei. Are o lățime de 2,5—2,8 m; viteza de scurgere 0,63—0,74 m/sec; cu un debit (între km 0—10) de 1,05 m³ (21).

Canalul Răsăritean (Nr. III) cu o lungime totală de 41 km, începe lângă biserica de la Sătmărel și se varsă în canalul mlaștinii dincolo de graniță. Traseul canalului urmează în linii mari marginea estică a Mlaștinii Ecedea. În prima parte — între km 0—7 — are un bazin hidrografic de 9,600 ha. Lățimea canalului este de 2—4,5 m.

Pentru a asana apele interne din centrul Mlaștinii Ecedea au fost săpate o serie de canale secundare, care au format o rețea întreagă pe tot cuprinsul teritoriului. Pe cât era posibil în acest scop s-au utilizat vechile cursuri de apă, luând în considerare și faptul că, întregul bazin are o înclinare generală dinspre sud spre nord (11). Canalele secundare au fost racordate în canalele principale. Apele din zonele inundabile de pe malul stâng al Someșului, respectiv cele a Crasnei au fost conduse prin canale în râurile respective, folosind stăvilare de beton armat (33).

În urma acestor lucrări executate în bună parte între anii 1896 și 1899 (în afară de digul Someșului superior, unde s-au terminat lucrările definitive în anul 1907), Mlaștina Ecedea a fost asanată.

Pe parcursul acestor lucrări: au fost mobilizate 11 milioane m³ de pământ; au fost construite 50 de stăvilare de mărimi diferite; 18 poduri de fier peste canalele Crasnei, 2 poduri de fier și 17 de lemn peste canalul Homorodului, numeroase poduri și tuburi de beton peste canalele secundare. A fost expropriat și răscumpărat 2 400 iugăre cadastrale de teren, a fost instalată o linie telefonică cu o lungime totală de 155 km, s-au construit două locuințe de picheri și 25 de cantoane, executând totodată și o serie de măsurători topografice.

Pentru acoperirea acestor lucrări, Sindicatul a împrumutat o sumă de 13,73 milioane de coroane. Din acest împrumut au fost acoperite cheltuielile de executare a lucrărilor, ratele de amortizare a dobânzilor scadente până la sfârșitul lunii iunie 1899 (33).

Consecințele asanării. În urma secării acestei mlaștini a fost scoasă de sub amenințarea permanentă a inundațiilor o suprafață de 93 000 ha. A fost desecat și transformat totodată un bazin mlăștinos cu o suprafață aproximativă de 26 000 ha. Terenurile desecate s-au dovedit a fi foarte fertile.

În același timp s-au produs o serie de modificări geomorfologice, hidrologice și pedologice pe teritoriul asanat. Astfel nivelul hidrostatic a pânzei freatice a coborât substanțial. Pe terenurile cu forme de microrelief negative această pânză rămânea totuși aproape de suprafață, astfel că aceste stațiuni au fost folosite ca pășuni, respectiv fânețe. Pe baza experienței gospodarilor s-a stabilit, că adâncimea optimă a pânzei freatice a teritoriului fostei Mlaștini Ecedea este de: 50 cm pentru fânețe, 75 cm pentru pășuni, 90 cm pentru terenuri de cultură (11). Asigurarea nivelurilor menționate s-ar putea face prin drenaj reglabil, ceea ce ar presupune că, primăvara adâncimea pânzei freatice ar trebui coborâtă sub 1 m.

În urma asanării, pe teritoriul fostei Mlaștini Ecedea au apărut culturi agricole noi. Pe lângă cartofi, sfeclă și porumb, s-a extins cultura cânepii. A fost construită o fabrică de cânepă, respectiv una de spirt și amidon în comuna Berveni. Fabrica de cânepă există și azi, iar cele de spirt și amidon au fost distruse în urma incendiului din anul 1919 (33). Apariția unor noi obiective industriale și a unor noi cătune, a fost urmată de amenajarea unui drum pietruit ce trecea prin Berveni și a fost construită o cale ferată în direcția Cămin—Berveni. Au fost săpate și o serie de puțuri pentru fântâni, pe alocuri cu o adâncime de 80—100 m, pentru a obține apă potabilă sănătoasă. Din punct de vedere igienic acest fapt avea o importanță deosebită, dacă luăm în considerare faptul că, în urma epidemiei de holeră din anul 1873, numai în satul Berveni au decedat 143 de persoane (59).

În urma dispariției Mlaștinii Ecedea prin asanare, a apărut o nouă unitate geomorfologică, numită în continuare Câmpia Ecedea.

În sfârșit, mai este de menționat faptul că, dispariția Mlaștinii Ecedea nu s-a bucurat de o apreciere unanimă în rândurile populației din zonă. Astfel, în primul rând, cei săraci, lipsiți de pământ, au fost frustați de unele posibilități de a asigura existența lor, prin dispariția peștilor, a vânatului, precum și a materialelor folosite în construcții și cu alte scopuri de uz casnic, pe care odinioară mlaștina le asigura cu belșug.

Primul sediu al Sindicatului Ecedea, care coordonează în continuare lucrările de hidroameliorare, era în orașul Carei.

Deoarece apele mari care s-au succedat în această zonă după asanare nu au produs inundații, s-a dovedit că lucrările executate, în mare corespund scopului propus. S-au constatat totuși unele neajunsuri, în special ceea ce privește conducerea apelor interne din partea sudică a zonei.

Astfel au fost executate ulterior încă o serie de lucrări suplimentare. În primul rând s-au mai construit diguri și în dreptul Canalului Crasna Veche, ce traversa teritoriul fostei mlaștini.

S-a mai constatat că, nici Canalul Răsăritean nu a fost suficient dimensionat pentru a conduce apele în exces. În porțiunea canalului, situată mai în amonte de șoseaua Carei — Satu Mare, în special în urma apariției apelor mari din 1907, s-a dovedit că acest debit se urcă până la 22 m^3/sec. Deoarece pe cursul inferior al canalului nu puteau trece decât 10 m^3/sec; restul de 12 m^3/sec de apă, urma să fie barată mai sus de șosea. Însă apele barate au provocat inundații în această zonă, fapt pentru care Canalul Răsăritean a fost racordat la Canalul Crasna Veche, printr-un canal secundar amplasat paralel cu șosea Carei — Satu Mare. Deviat din Canalul Răsăritean în Canalul Crasna Veche, surplusul de apă avea acces liber numai atunci, când nivelul Crasnei era scăzut. Datorită faptului, că debitul maxim al Canalului Răsăritean conchide cu apele mari ale Crasnei, în anul 1912 s-a construit o uzină de pompe la Moftinu Mic, cu o capacitate de 9 m^3/sec. Amplasată în zona de confluență a canalului de legătură cu Canalul Crasna Veche, această stație avea menirea de a ridica surplusul de debit al Canalului Răsăritean în Canalul Crasna Veche. Uzina, care funcționa cu trei mașini de aburi, se compunea din trei pompe centrifugale, având fiecare un debit de 3 m^3/sec (33).

Sindicatul Ecedea își continuă activitatea și după Unirea Transilvaniei cu România. Între anii 1919—1924 funcționează ca „Sindicatul româno-maghiar". După cum reiese din Monitorul oficial nr. 6/10 ian. 1925, la data de 14 aprilie 1924 se înființează Sindicatul Ecedea Român cu sediul în orașul Carei. Teritoriul pe care acest Sindicat își desfășoară activitatea s-a cifrat la 84 299 de iugăre cadastrale (33).

Dintre primele lucrări de îmbunătățire în acest deceniu amintim supraînălțarea digului drept al Canalului Crasna Veche, între uzina de pompe și Ghilvaci, care a mai fost prelungit cu 1 km spre Terebești. Necesitatea executării acestor lucrări s-a ivit în special în urma apariției unor ape mari din anul 1919.

In anul 1925 P. Enculescu cercetează împrejurimile orașului Carei din punct de vedere pedologic, făcând o serie de mențiuni demne de remarcat asupra utilizării solurilor turboase și gleice, existente pe terenurile desecate (27).

În urma unor inundații din anul 1925 care au atins în special satul Lucăceni, a fost construit un dig solid pentru protejarea acestei localități.

Celelalte lucrări, care urmau să fie executate în special după concluziile trase în urma apariției apelor mai mari din anii 1932, 1933 și 1934 — care de fapt nu produceau pagube deosebite, se rezumă la următoarele:

1. întărirea digului drept al Crasnei între podurile de fier din Căpleni și Cămin, deoarece aceasta era construit din material permeabil și rar;
2. ridicarea înălțimii coronamentului digului stâng a Crasnei între șoseaua Carei—Satu Mare și hotarul satelor Moftinu Mic — Craidorolț;
3. prelungirea digului drept a Crasnei în zona Ghilvaci — Pișcari;
4. adâncirea Canalului Răsăritean;

5. supraînălțarea digului Canalului Homorod lângă pădurea din Ardud (33).

În anul 1934 potrivit Legii pentru funcționarea și administrarea sindicatelor hidraulice din Transilvania și Banat, „Sindicatul Ecedea" s-a unit din punct de vedere administrativ și financiar cu „Sindicatul Someș—Tisa", iar sediul s-a mutat de la Carei la Satu Mare. În această perioadă, de conducerea lucrărilor din zona Bazinului Ecedea răspundea inginerul V. Bogdan.

În continuare, cu toate că criza financiară a îngreunat situația materială a Sindicatului, toate lucrările au fost menținute în stare de funcționare. S-a organizat și paza digurilor, iar stăvilarele și stația de pompare au fost întreținute în stare de funcționare perfectă. Totodată s-a făcut și propuneri pentru înființarea terenurilor irigate pe Câmpia Ecedea și prin împrejurimi.

În urma unor analize făcute de specialiști din diverse ramuri ale economiei naționale, s-a constatat că, lucrările de hidroameliorații efectuate în zonă, și-au atins scopul, și în ciuda cheltuielilor substanțiale făcute, asanarea Mlaștinii Ecedea din punct de vedere economic era o lucrare rentabilă.

După 23 august 1944 se execută o serie de noi lucrări în această zonă. La începutul anilor 1950 în dreptul intersecției căii ferate și a șoselei Carei — Satu Mare, la sud de satul Domănești, sunt săpate o serie de șanțuri sub formă de rețea. Pe acest teren se încearcă cultura orezului, care necesită exces de umiditate.

În anul 1970 sunt începute lucrările de asanare a apelor interioare pe teritoriul Câmpiei Ecedea, între localitățile Berveni și Decebal. Lucrările executate cu ajutorul mașinilor moderne, au avut ca scop drenarea apelor în exces de pe o suprafață de 19 700 ha. Au fost executate totodată și o serie de alte lucrări de îmbunătățiri funciare. Apoi a fost construit la Moftinu Mic, pe șoseaua Carei — Satu Mare un nou pod rutier modern.

În ordinea cronologică, ultima lucrare mai mare efectuată pe acest teritoriu, a fost înființarea eleșteului de la Moftinu Mic, în locul fostelor orezării. În urma acestor lucrări, executate în anii 1982—1983, a apărut un lac artificial cu o suprafață de 125 ha, cu o însemnătate deosebită în piscicultura acestei zone.

Râul Tur drenează întregul Babin al Oașului, precum și partea de nord-est a zonei de câmpie din județul Satu Mare. Izvorește în dreptul Muntelui Buian și după ce străbate „Țara Oașului", iese în zona de câmpie prin „Poarta Turului", lângă Turulung-Vii.

Problema regularizării râului Tur și a unor afluenți, care produceau dese inundații, a fost ridicată încă la începutul secolului al XVII-lea, când s-a preconizat construirea digurilor atât pe Tisa superioară, cât și pe Someș și Tur (59). Însă timp de aproape 200 de ani nu au fost executate asemenea lucrări în Bazinul Turului.

La începutul secolului al XIX-lea în dreptul unor sate expuse deselor inundații se construiesc diguri, inclusiv și în zona Oașului. Astfel au fost îndiguite unele părți ale râului Talna, lângă localitatea Orașu Nou (70).

Descrierile din secolul trecut menționează faptul că zonele de câmpii pe care le străbate Turul sunt joase, împestrițate cu mlaștini temporare,

unde viiturile prezintă un pericol permanent. Unele revărsări ale Turului, precum și a Talnei, cum era cea din anul 1869 au produs pagube nu numai în zona de câmpie, ci și în „Țara Oașului". De altfel I. Velcea menționează că, pe hărțile austriece executate în această perioadă figurează numai drumul principal, Satu Mare — Negrești — Oaș — Sighetu Marmației cu două ramificații, fiindcă majoritatea căilor de comunicații în timpul precipitațiilor abundente erau impracticabile (70). După cum atestă unele scrieri din secolul trecut, în zona de câmpie a Bazinului Turului, în timpul viiturilor apele Someșului se revărsau deseori în valea Ractei, care de fapt este un vechi curs a acestui râu (15).

Scurgerea liberă a apelor era îngreunată și de faptul că, în această zonă existau o serie de mori de apă. Acestea în „Țara Oașului" persistau până și în trecutul apropiat; ultima moară pe apă a fost construită pe Valea Albă la Certeze, în anul 1956, de Văsâi Zoangă din Moiseni (31).

Primul proiect al regularizării văii propriu-zise a Turului este elaborată în anul 1886. Tot în acest an o serie de sate așezate pe malul stâng al râului, între care Pelișor, Lazuri, Noroieni, Bercu, Nisipeni, Micula, Agriș etc., nu mai așteaptă până la alocarea fondurilor din partea forurilor superioare și înființează cu forțe proprii „Sindicatul de asanare a râurilor Egherul Mare și Șar" (30).

Urme de vechi lucrări de asanare le găsim și în zona montană superioară la Certeze, unde în mlaștina numită „Poiana Șălătrucului" au fost săpate o serie de canale de drenaj, azi împotmolite. Data precisă a executării acestora nu le cunoaștem.

În anul 1902 încep lucrările de hidroameliorații în partea dreaptă a râului Someș, în urma cărora sunt executate o serie de gâtuiri, supraînălțarea digurilor și completarea sistemului de diguri în zonele unde acestea lipseau. Mai este de menționat și faptul că, încă la începutul acestui secol în zona Tisei superioare nu existau diguri. Astfel satele din Bazinul Turului aveau de suferit și în urma inundațiilor Tisei, a cărei ape în cursul viiturilor mari s-au revărsat în pârâul Batăr și de aici în valea Turului. Astfel unele sate din valea Turului, în urma unor inundații au fost izolate chiar și timp de mai multe săptămâni (59).

În această situație, regularizarea râului Tur era posibilă numai prin sincronizarea lucrărilor similare de pe Tisa superioară și Batărul. Unele sate încep să construiască diguri cu forțe proprii. Astfel într-un act datat din anul 1903 la Porumbești, se amintește că, o serie de localnici lucrează pe construirea digurilor (30). Dar aceste diguri, în unele locuri nu atingeau nici măcar 1 m înălțime, iar acolo unde au fost ridicate, terenurile arabile erau în imediata lor vecinătate, fiind expuse astfel inundațiilor. Ultimele rămășițe ale acestor vechi construcții, au fost înglobate în digurile făcute în anul 1974.

În anul 1907 „Biroul inginerese riveran" de la Satu Mare, reînnoiește vechiul plan — din 1886 — cu privire la hidroameliorarea văii Turului. Pe baza acestui proiect, o suprafață de 205 000 iugăre cadastrale se va feri de inundații, în zona de câmpie (59).

Din anul 1909 începe în mod sistematic măsurarea debitului apei Turului, la stația de la Turulung.

Pe baza unui plan întocmit în anul 1914, s-a prevăzut construirea unui canal Tisa—Tur, care ar fi adunat apele de pe o suprafață conside-

rabilă. Acest canal ar fi drenat o mare parte a apelor Turului, precum și a pârâurilor Hodoș, Turț și Batăr. A fost proiectat la următorii parametri: lungimea — 33,1 km, lățimea fundului — 10—13 m, lățimea superioară 28 m, adâncimea 5,5 m. În anul 1915 a fost începută exproprierea pământurilor și trasarea itinerariului canalului proiectat. În toamna acestui an au fost începute lucrările la punctul de vărsare a Turului. Au fost organizate patru șantiere, unde lucrau peste 500 de muncitori. Pământul scos din albie a fost transportat la 40 de metri de firul apei, pentru ridicarea digurilor. Lipsa de forță de muncă, precum și inflația cauzată de războiul mondial au îngreunat mersul lucrărilor. Din această cauză, la ședința ținută în orașul Satu Mare, la data de 4 decembrie 1917 se propune achiziționarea unui excavator. Cum atestă Procesul verbal al ședinței susmenționate, prețul acestei mașini ar fi achitabil. Datorită greutăților financiare, până la urmă excavatorul nu a mai fost achiziționat, ba mai mult, lucrările au fost întrerupte. Din canalul proiectat a fost executat doar o porțiune de 4 km (30).

În anul 1920 societatea se reorganizează sub numele de „Sindicatul Tisa-Someș". Cu doi ani mai târziu începe construirea unor diguri masive în zona Turului. În anul 1926 se întâlnesc la Satu Mare specialiști hidrologi a celor trei state cointeresate — România, Ungaria și Cehoslovacia — în executarea lucrărilor de hidroameliorații, pe sistemul Tisa—Tur. Ideea construirii canalului Tisa—Tur este abandonată și se acordă o atenție prioritară sistematizării albiei Turului, menționând importanța lucrărilor ce trebuie executate în special în zona de vărsare. Aceste lucrări din urmă sunt făcute între anii 1927—1930, pe un aliniament de 63,5 km.

După anul 1928, după executarea numeroaselor gâtuiri, Turul este îndreptat; această lucrare se încheie abia în anul 1950. În urma sistematizării efectuate, în anul 1942, în dreptul localității Turulung satul se extinde într-o nouă zonă, iar în locul vechiului pod de lemn, care era un punct vamal încă în secolul trecut, se construiește un nou pod de beton (30).

Construirea digurilor masive ale Turului, începute în anul 1922, sunt continuate în anii 1928, 1935 și 1942. Acestea protejează și terenuri agricole întinse de inundații, dar totodată au îngustat albiile majore prin care curgeau râurile, în special în timpul apelor mari. Astfel volumul de apă exercita o presiune mai mare asupra digurilor. De aceea, între anii 1953—1957, digurile existente între localitățile Terebești și Bercu sunt supraînălțate și totodată se completează unele goluri existente pe aliniamentul digurilor unor afluenți ai Turului.

În zona Oașului se execută de asemeni o serie de lucrări de îmbunătățiri funciare și în special hidroameliorative, care până în anul 1958 au cuprins o suprafață de 1 200 ha. Astfel, în dreptul localității Orașul Nou a fost executat un canal de 5,5 km lungime, care ferește de inundațiile Talnei 400 de hectare de pășuni și culturi cerealiere. Locuitorii comunelor Cămărzana, Târșolț și Bixad, au săpat un canal de desecare de 8,7 km lungime în lunca Lechincioarei, care ferește de inundații circa 800 de hectare (70). După executarea unor lucrări de hidroameliorații din anii 1958—1959 în special în partea inferioară a Turului și a Talnei din „Țara Oașului", s-a prevăzut extinderea lucrărilor de drenaj și în

zone superioare ale râurilor. Aceste lucrări erau necesare, deoarece Pârâul Rău, Lechincioara și Talna prezentau colmatări de albii în zone întinse, care deveneau astfel suspendate și foarte mobile, prezentând pericol de inundații (65).

In urma apariției apelor mari din primăvara anului 1970, digurile construite la o înălțime de 7,5 m în partea inferioară a Turului n-au rezistat și în noaptea de 13—14 mai cea din partea dreaptă, între Halmeu și Porumbești s-a rupt în două locuri. Luând în considerare cele petrecute, între anii 1971—1974 se fac noi lucrări; printre altele digurile sunt supraînălțate cu 40—50 de cm. Se mai construiesc și alte diguri de-alungul unor afluenți, unde acestea lipseau. Astfel, apele ce ating cota de 648 cm în iulie 1975, respectiv de 640 cm în februarie 1978, nu produc nici-un fel de pagube.

Azi lungimea totală a digurilor se cifrează la 202 km, din care 72 de km de-alungul Turului. Forma lor este asimetrică: căderea pantei dinspre apă este la 1 : 2, iar în partea exterioară 1 : 3. Digurile apără de inundații 27 727 de hectare, 4 710 de case, mai multe sute de metri de șosele și căi ferate. Brațele moarte, formate în urma gâtuirilor se găsesc în afara digurilor. Eleșteiele de la Bercu și Adrian a fost înființate în anul 1972 (30).

Eroziunea pantei este cea mai pronunțată în zona de contact a Munților Oaș—Gutâi cu cea a Câmpiei Someșului, respectiv în unele zone ale „Țării Oașului". În zona Oașului au fost executate terasări, precum și alte lucrări cu scopul de a combate eroziunea solului. Un tip de asemenea lucrare, caracteristică zonelor de deal, se poate vedea și azi între satele Remetea Oașului și Prilog-Vii, unde pe pantele erodate sunt instalate perpendicular o serie de șiruri de garduri de nuiele împletite.

Stațiuna hidrologică de la Turulung se ocupă, începând cu anul 1975, de lucrări antierozionale. De-alungul Turului întreține, îngrijește și reînnoiește toate construcțiile și instalațiile, care feresc de inundații 12 865 de hectare. Astfel, în anul 1982 s-au executat lucrări de protecția malurilor în 97 de locuri, pe un aliniament de 2 016 m.

Importanța acestor lucrări reiese și din faptul că, numai în cursul anului 1983, statul a alocat 465 000 lei pentru combaterea eroziunii solului în Bazinul Turului (30).

Pentru stăvilirea *viiturilor de tip torențial*, în ultimii 15 ani, au fost amenajate în această zonă 8 lacuri de acumulare. Acestea se împart în două grupe: 1 — cele care au rol exclusiv în stăvilirea fluxurilor de ape torențiale, cum sunt cele de pe pârâurile Bucovița, Gherța Mică, Talna, Racșa și Hodoș; 2 — cu scop mixt, ca și cele de pe pârâul Băii la Mujdeni, pe pârâul Egher la Livada și pe Tur la Călinesti-Oaș. Dintre acestea cel mai mare și cel mai important din punct de vedere hidroameliorativ este lacul de baraj de la Călinești-Oaș, care se întinde pe o suprafață de 357 ha (55), cu o capacitate de înmagazinare de 7,4 milioane m^3 de apă, având un dig de o lungime de 798 m și cu o înălțime de 9,5 m.

Aceste lacuri de acumulare sunt eficiente în prevenirea viiturilor; în urma apariției apelor mari din anii 1975, 1978 și 1979 s-a putut determina direcțiile de perfecționare a sistemului în viitor.

O altă problemă stringentă în Bazinul Turului era *asanarea apelor interioare*, deoarece chiar dacă nu s-au format aici mlaștini mai mari în

ciuda unor inundații, apa pe alocuri s-a retras destul de încet, periclitând unele culturi agricole.

Primele canale pentru drenarea apelor interioare au fost săpate prin anii 1940, iar în deceniul următor aceste lucrări se extind în mai multe zone. Acestea au fost executate atât manual, cât și mecanizat. Stăvilarul Turului prin care canalele au fost racordate la râu, s-au putut deschide numai în perioadele în care nivelul apei era scăzut. Datorită acestui inconvenient, de multe ori apele interioare stagnau atât în canalele secundare cât și pe terenurile arabile. Din această cauză, între anii 1971—1976, tot sistemul vechi de canale a fost modernizat, lucrări în urma cărora a fost drenată o suprafață de 24 018 ha. Lungimea totală a canalelor este de 1 079 km, din care canalul principal este de 357 km. Adâncimea lor variază între 1—6 m; sunt canale gravitaționale deschise, care se varsă în niște bazine de beton, de unde 11 pompe pompează surplusul de apă în râuri.

În cadrul acestor lucrări au fost regularizate și unele ape curgătoare mai mici, de exemplu Racta — la zona de vărsare la Terbești, unde a fost instalată și o stație de pompare și construit un stăvilar în valoare de 150 milioane de lei (30). În prezent, în valea Ractei se execută o serie de lucrări, în special de curățire a albiei în unele zone colmatate.

Se proiectează pentru viitorul apropiat și îmbunătățirea sistemului de canale pe aliniamentul Turulung—Certeze, care va rezolva drenarea apelor interioare de pe mari suprafețe, pe care se găsesc solurile pseudogleice ale teritoriului.

În urma evoluției geologice specifice, cubarul Ierului (sau a Eriului) a devenit o zonă mlăștinoasă, cu numeroase meandre, brațe moarte, precum și insule. Apa curgea foarte încet prin mai multe cursuri, iar în timpul viiturilor toată valea, care în unele locuri are o lățime de peste 7 km, a fost inundată. Agricultura s-a putut practica numai pe terenuri mai ridicate — insule și grinduri — iar așezările umane au fost amplasate sub formă de șiruri pe cele două maluri mai înalte ale Ierului.

Apele Ierului se varsă în Barcău, deci acest culoar aparține sistemului hidrografic al Crișurilor. Planurile de hidroameliorații proiectate în trecut, în general propuneau lucrări comune pe Barcău și Ier.

Regularizarea râului Barcău este propusă prima dată în anul 1795, fără a se executa aici nici-o lucrare. Între anii 1807—1812 vor fi mutate în locuri mai puțin periculoase digurile unor mori de apă, atât pe Barcău, cât și pe culoarul Ierului (32). De altfel în zona Ierului funcționau o serie de mori de apă; astfel în anul 1810 la Dindești și două la Tiream (60).

Odată cu începerea regularizării Bazinului Crișurilor, se fac măsurătorile de rigoare și în zona Bacău—Ier. Aceste lucrări preliminare sunt executate în anii 1820 și 1823, de inginerii M. Huszár și P. Vásárhelyi. Cel din urmă întocmește și un plan, care propune lucrări pe Barcău, în urma cărora acest râu ar fi navigabil, ca și canalul Bega (69).

În anul 1829, cu scopul de a curăța albia Barcăului, cursul Ierului este barat temporar, dar lucrările nu dau rezultatul dorit, deoarece ceilalți afluenți nu au fost deviați, nici măcar temporar (32).

Primele încercări proprii de a asana Valea Ierului, care pornesc de la Diosig în anul 1842 eșuează în scurt timp (58). De altfel în această

perioadă (în anul 1835), numai în hotarul satului susmenționat existau 424 iugăre cadastrale de trestiiș (32).

În anul 1852 se înființează „Sindicatul Barcău", la care se atașează în anul 1859 și cel al Ierului. „Sindicatul Ierului" s-a înființat în anul 1856, cu principalul scop de a executa lucrări de hidroameliorații în aval de localitatea Sălacea. După cum menționează unele scrieri din secolul trecut (51), apa curgea oarecum normal numai în timpul iernii, după ce trestia a fost tăiată. În aval de Sălacea vara abia înaintează, în special în dreptul podurilor, deoarece este încetinită de: vegetația luxuriantă a văii propriu-zise, de digurile de fund a morilor de apă, precum și numeroase împletituri de nuiele — așezate perpendicular pe firul apei — pentru pescuit.

După zece ani de activitate „Sindicatul Ierului" se desparte de cel al Barcăului. Între timp se nasc și alte proiecte, cu privire la utilizarea largului culoar al Ierului. În anul 1864 apare lucrarea lui L. Kováts, originar din satul Nisipeni (jud. Satu Mare) — „Ded Theiss-Köröser Kanal" (59). Aceasta prevede un canal, care ar lega Tisa cu Crișul Repede, prin această zonă. Desigur că, o asemenea lucrare este foarte costisitoare, fapt pentru care nu s-a putut realiza nici măcar mai târziu, cu toate că ideea construirii unui canal care ar începe la Vetiș și ar traversa valea Ierului până la Barcău, este reluată și în anul 1870 (67).

Pentru executarea unor lucrări de mare anvergură, atunci era nevoie în primul rând de sprijinul moșierilor, precum și a populației, dar nici unii și nici ceilalți nu s-au angajat cu plăcere. Moșierii considerau că, nu au mult de câștigat în urma existenței acestui canal. Oamenii pământului trăiau din materiile prime (lemne, trestia, papură, pești, vânat etc.) care se găsea din belșug. Grâul necesar a putut fi cultivat pe grinduri, insule și terase. Construirea eventuală a unui canal ar fi frustat de toate aceste daruri.

Lucrările stagnează în zona Ierului mai bine de un deceniu, când după inundațiile din anul 1881, se fac unele amenajări hidrotehnice în partea bihoreană a Văii Ierului (51).

În anul 1899 se întocmește un proiect cuprinzător cu privire la efectuarea unor măsurători în vederea sistematizării zonei Ierului, din punct de vedere hidrologic. Însă dotațiile primite de la stat, care însumau 24 000 de coroane, au fost cheltuite după executarea porțiunii de canal între Diosig și vărsarea Ierului.

Apoi, timp de mai multe decenii, nu s-au mai executat lucrări de hidroameliorare în zona Ierului. Prin anii 1930, în urma unor inițiative pornite de la Săcueni, se întocmesc planuri de asanare, în special cu scopul de a feri zona de inundații. În acest sens în primul rând era nevoie de sprijinul marilor proprietari de pământuri, însă ei nici de această dată nu au răspuns în mod afirmativ la solicitări.

În preajma celui de al doilea război mondial, în cadrul sistemului de apărare denumit „Regele Carol", a fost săpat cu scopuri defensive șanțul antitanc între Diosig și Otomani (58).

În anul 1942 se iau probe de sol de pe o suprafață de 100 000 iugăre cadastrale și se întocmește harta pedologică a zonei, cu scopul de a efectua hidroameliorații în zona Ierului. Lucrările proiectate pe un ali-

niament de 30 km sunt terminate până la satul Adoni, după care se opresc.

După 23 august 1944 se înaintează din nou un proiect de asanare. În anul 1960 „Comitetul Național al Apelor" aprobă proiectul de asanare a Văii Ierului. Încep din nou cartografierile, măsurătorile, luări de probe de sol. În anul 1965 se naște hotărârea definitivă în vederea executării lucrărilor hidrotehnice pe o suprafață de 54 181 de hectare cu exces de umiditate din Valea Ierului. Din acestea 43 000 ha se găsesc în albia propriu-zisă, iar 11 181 ha în albiile afluenților (58).

Lucrările pe teren sunt începute în anul 1967 cu mari forțe umane și dotații tehnice moderne. În prima fază a lucrărilor de săpare a canalului, statul a investit 68 milioane de lei.

Lucrările de hidroameliorații vizau două obiective: regularizarea cursului Ierului și obținerea noilor terenuri agricole, în urma asanărilor.

Până în anul 1970 a fost terminat canalul principal, cu o lungime de 90 km, precum și unele amenajări la viitoarele lacuri de acumulare, la: Ghilești, Andrid, Vășad și Șimian. Canalul principal începe la Eriu-Sâncrai și urmând vechiul curs al Ierului și parțial al Crasnei, ocolește satele Ghirolt și Rădulești, iar în dreptul satelor Ghenci și Tiream ajunge în valea largă a vechiului curs al Ierului. De aici o ia direcția S—E până la satul Diosig, unde trece peste granită. Deodată cu canalul principal au fost săpate și o serie de canale secundare, dintre care cele mai importante se găsesc în albiile pârâurilor Checheț, Santău și Moca. Din canalul principal o porțiune de 42 km cade pe teritoriul județului Satu Mare, iar lungimea totală a canalelor din această zonă este de 360 km. În județul Bihor canalul principal străbate o distanță de 48 km, iar lungimea totală a canalelor este de 400 km. Cu ocazia amenajării canalului principal a fost mobilizat 139 milioane m^3 de pământ. În funcție de condițiile staționale, lățimea fundului canalului variază între 5—7 m, iar adâncimea lui este de 5—6 m. Pe teritoriul acestui sistem funcționează 342 de stăvilare mai mari și mai mici.

Pe lângă canalul principal și cele secundare există o sumedenie de canale colectoare, care drenează pământurile diferitelor cooperative agricole de producție.

Acest sistem de canale asigură eliminarea excesului de umiditate de pe 65 000 ha de teren.

Supravegherea sistemului de canale și curățirea șanțurilor de vegetație, este asigurată de unitățile de resort din Carei și Săcueni.

În această zonă au mai fost săpate pe parcurs și unele noi canale de drenaj. Astfel în anul 1979 între Vășad și Sălacea un șanț de 14 km, iar în anul 1980, tot în partea bihoreană, un canal lung de 10 km.

Atât sistemul de canale cât și a digurilor, în vara anului 1980, când în zona Ierului a căzut cea mai mare cantitate de precipitații (din timpul verii), au funcționat bine. Astfel în luna iunie s-au înregistrat 500 mm, iar în iulie 230 mm de precipitații, ceea ce depășește media generală de 600—650 mm pe an. Cu toate acestea nu s-au înregistrat în zona Ierului nici-un fel de inundații.

În urma lucrărilor de asanare s-a obținut o suprafață de 13 000 hectare de pământ de calitate a I-a, 17 844 hectare de calitate a II-a și 16 000 hectare de calitate a III-a (58).

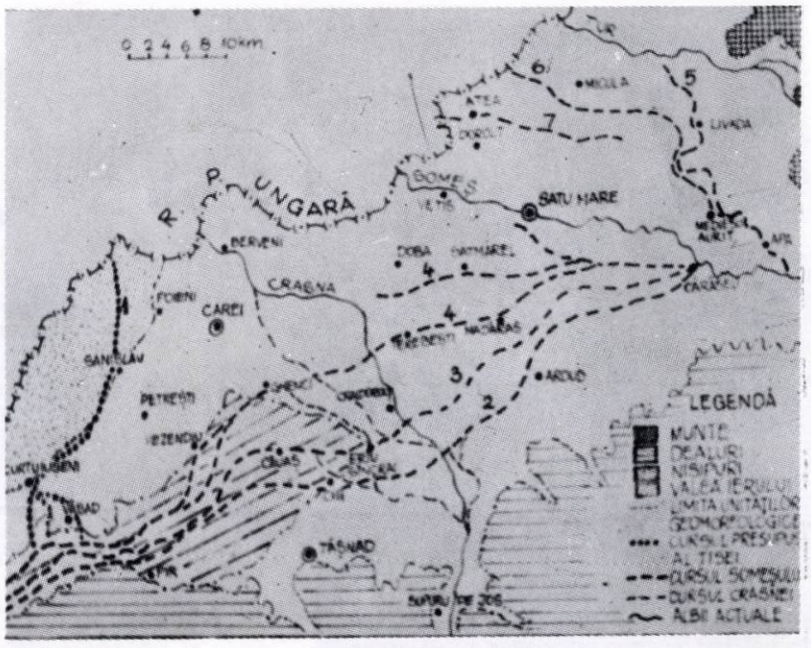

Fig. 1. Schimbările cursului Someşului şi a Crasnei. *1* – Cursul presupus al Tisei (din pleistocen). Cursul Someşului şi a Crasnei; *2* – direcţia Ardud–Cig–Sudurău (finele pleistocenului); *3*– direcţia Mădăraş–Craidorolţ–Hotoan (Würm II); *4* – Direcţia Cărăşeu–Terebeşti şi spre Sătmărel (sfârşitul pleistocenului – începutul holocenului). Cursul Someşului; *5* – Valea Egherului Mare (holocenul inferior); *6* – direcţia Medieşu Aurit–Livada–Micula (faza pin-mesteacăn); *7* – direcţia spre Atea (faza alunului).

După Z. Benedek (7) – modificat şi completat.

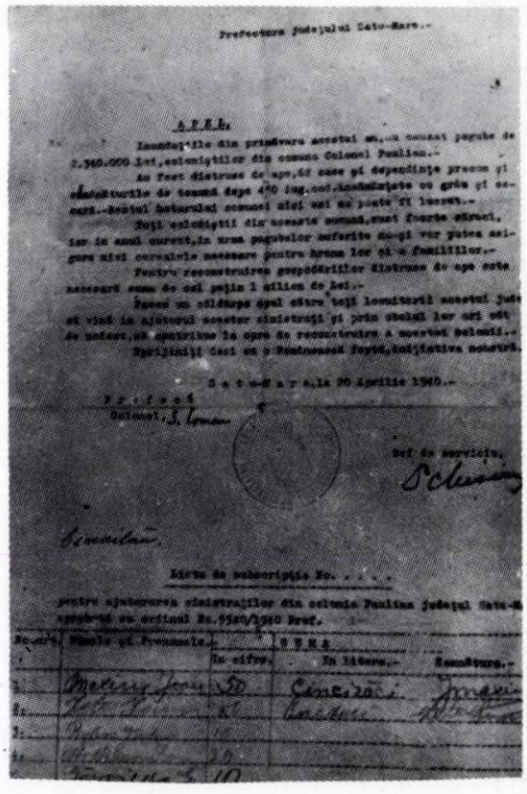

Prefectura judeţului Satu-Mare.-

A P E L.

Inundaţiile din primăvara acestui an,...

Toţi sinistraţii din această comună,...

Pentru reconstruirea gospodăriilor distruse de ape este necesară suma de cel puţin 1 milion de lei.-

Datorită acestor sinistraţi,...

Satu-Mare, la 20 Aprilie 1940.-

Prefect,

Subprefect,

Şef de serviciu,

Lista de subscripţie Nr. . . . .

pentru ajutorarea sinistraţilor din comuna Păulina judeţul Satu-Mare aprobată cu ordinul Nr. 5560/1940 Brut.

Nr. crt.	Numele şi Prenumele	SUMA		Semnătura
		În cifre	În litere	
1.		50		
2.		10		
3.		10		
4.		10		
5.		10		

Fig. 2. Lista de subscripţie a Prefecturii judeţului Satu Mare pentru ajutorarea sinistraţilor din Păulean (Muz. jud. Satu Mare).

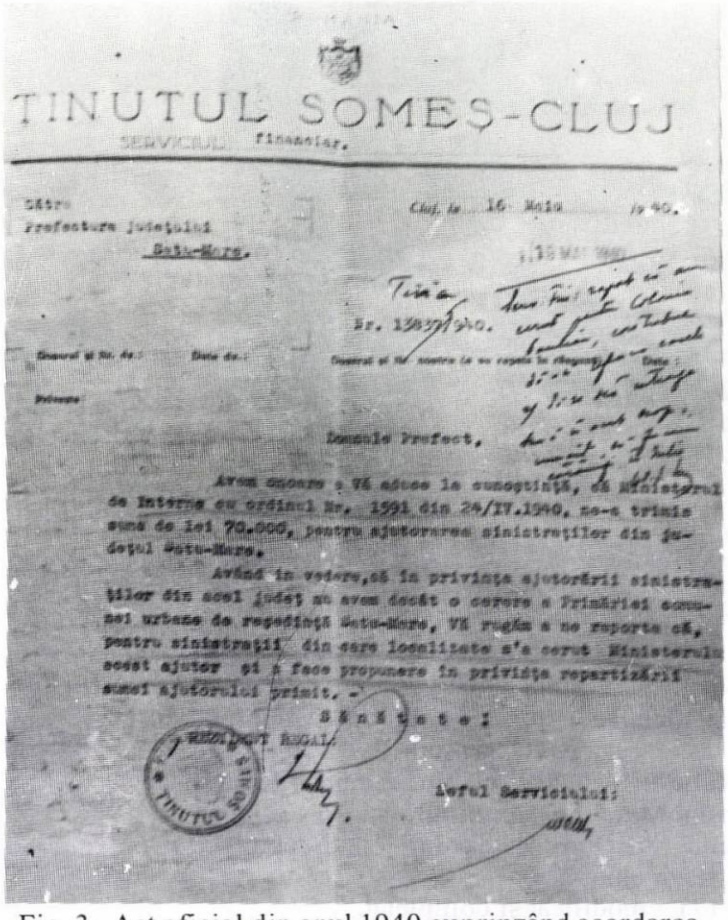

TINUTUL SOMEŞ-CLUJ

SERVICIUL finanaciar.

Către
Prefectura judeţului
Satu-Mare.

Cluj, la 16 Maiu 1940.

Nr. 13837/940.

Domnule Prefect,

Avem onoare a Vă aduce la cunoştinţă, că Ministerul de Interne cu ordinul Nr. 1991 din 24/IV.1940, ne-a trimis suma de lei 70.000, pentru ajutorarea sinistraţilor din judeţul Satu-Mare.

Având în vedere, că în privinţa ajutorării sinistraţilor din acest judeţ nu avem decât o cerere a Primăriei comunei urbane de reşedinţă Satu-Mare, Vă rugăm a ne raporta că, pentru sinistraţii din care localitate s'a cerut Ministerului acest ajutor şi a face propunere în privinţa repartizării sumei ajutorului primit. -

Sănătate!

Şeful Serviciului:

Fig. 3. Act oficial din anul 1940 cuprinzând acordarea sumei de 70 000 lei pentru ajutorarea sinistraţilor din judeţul Satu Mare (Muz. jud. Satu Mare).

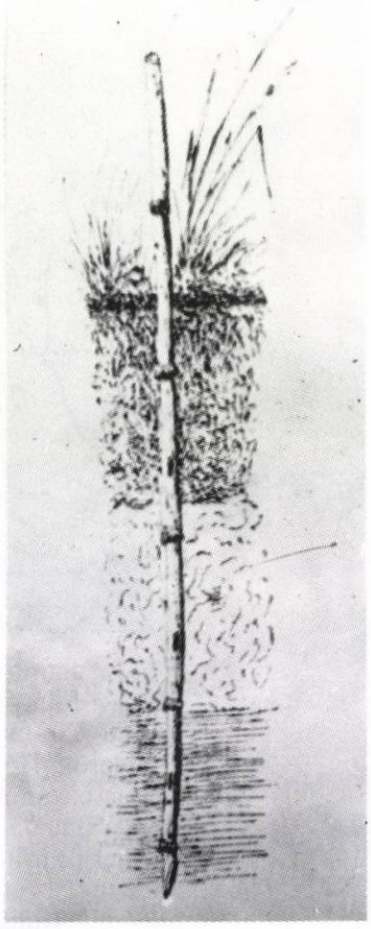

Fig. 5. Fântână improvizată în zona Mlaştinii Ecedea (Desen din veacul trecut – după (35)).

Fig. 4. Inundaţie în centrul oraşului Satu Mare (foto: C. Karácsonyi)

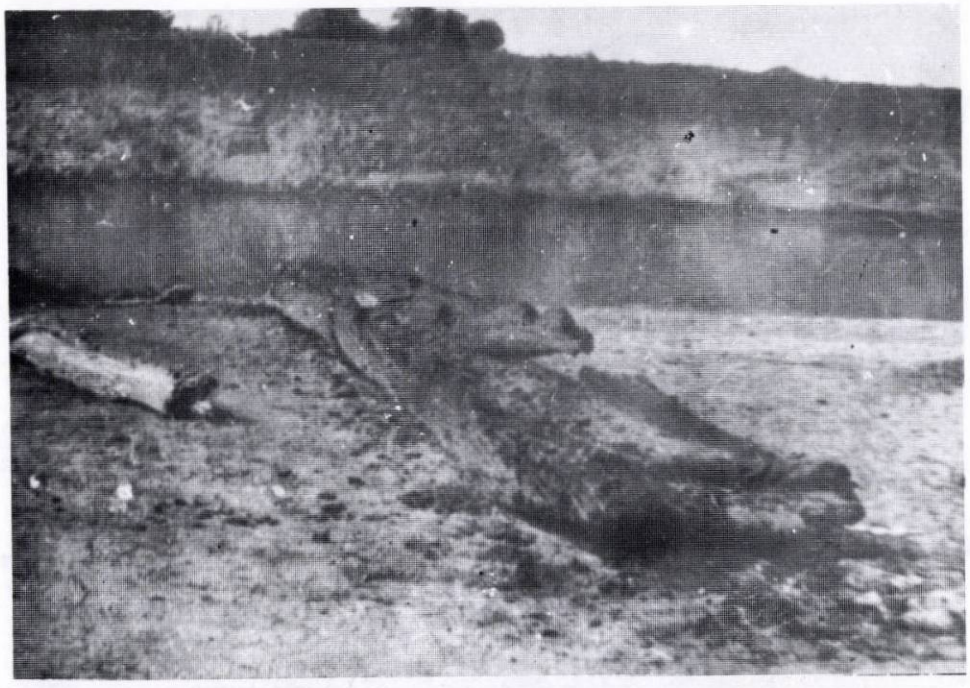

Fig. 6. Monoxila găsită la Cărăşeu. După (39).

Fig. 7. Pescarii cu barcă în zona Mlaştinii Ecedea. Stampă din secolul al XIX-lea. După (35).

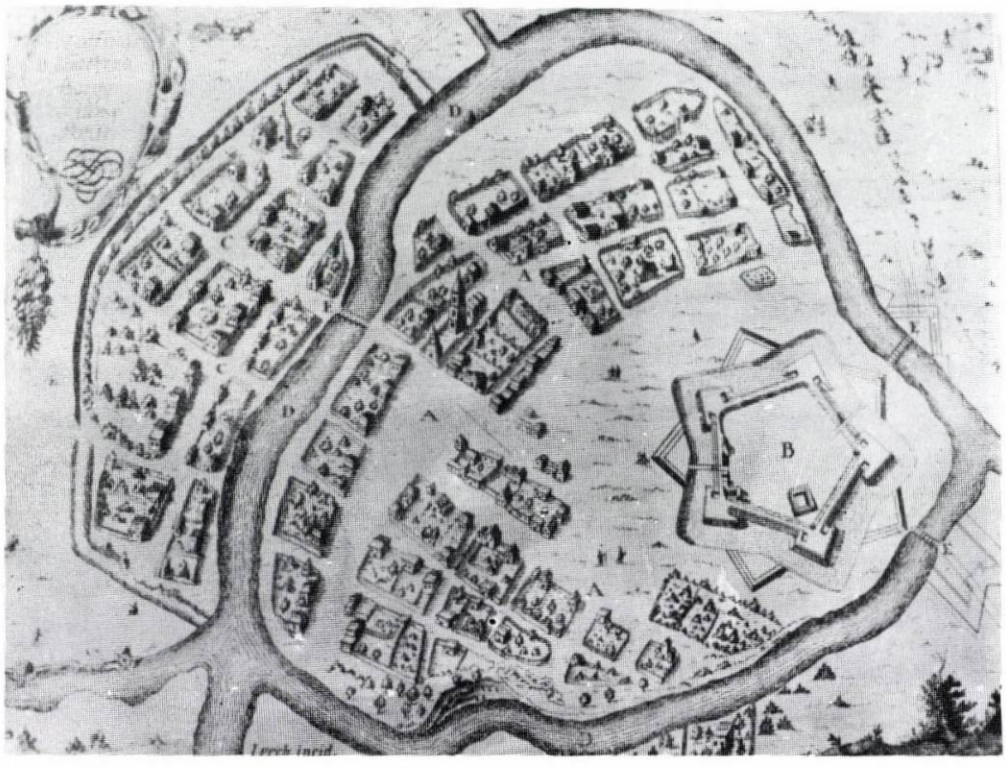

Fig. 8. Gravură reprezentând oraşul Satu Mare în secolul al XVII-lea. Apărută în cartea lui Gualdi Galeazzo Priorato, Historia di Leopoldo Cesare, Wien, 1670.

Fig. 9. Punctul de deviere a apei de la Certeze (foto: C. Karácsonyi)

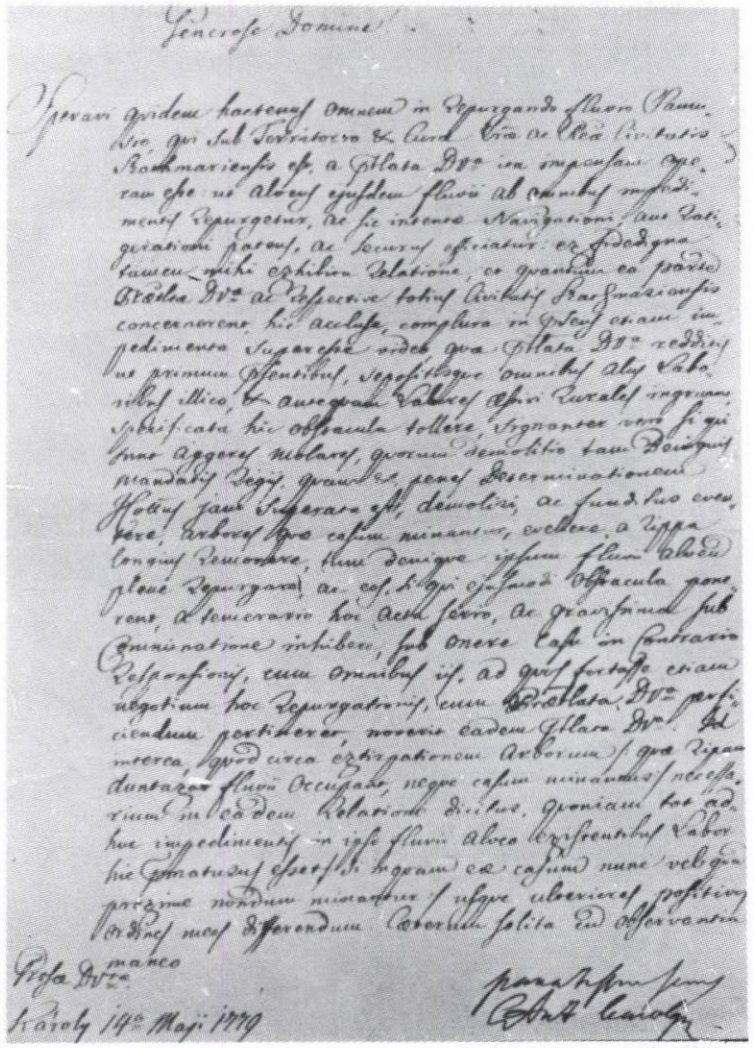

Fig. 10. Document datat din anul 1779 în care se prevăd lucrări pe Someș, cu scopul de a facilita navigația (Muz. jud. Satu Mare).

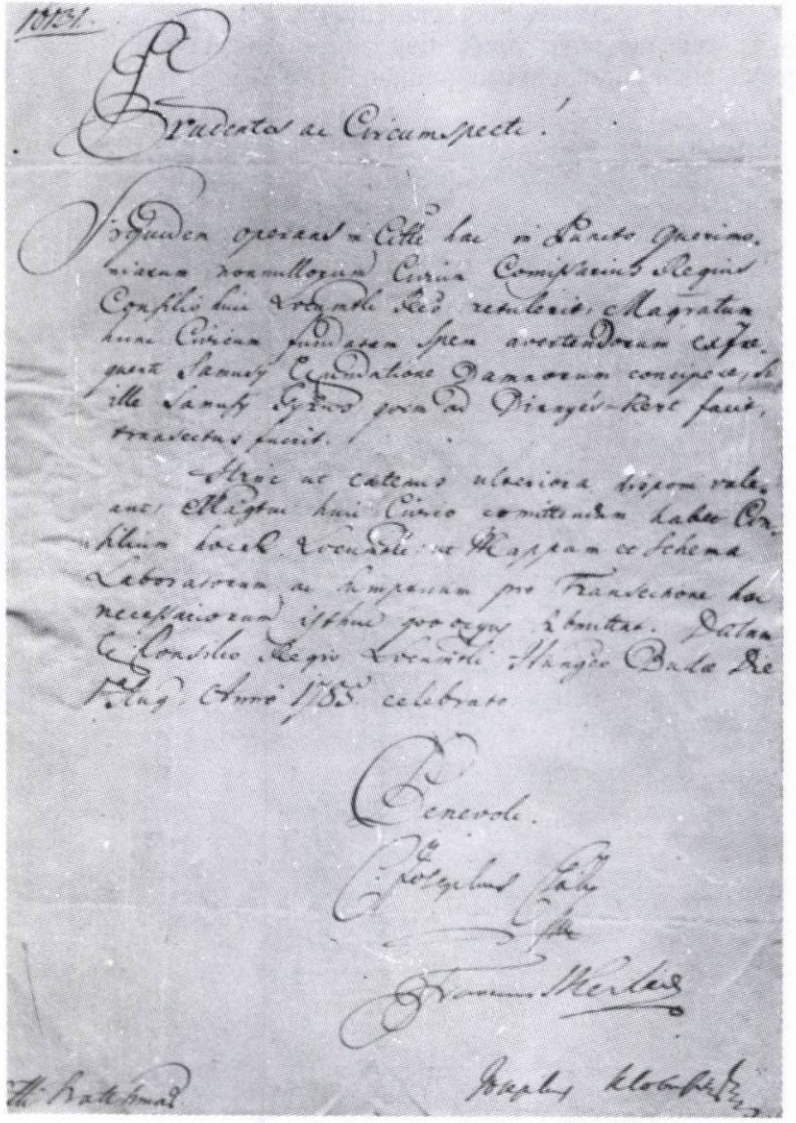

Fig. 11. Document însoțitor a unor planuri de lucrări hidrotehnice pe Someș, datat din anul 1785 (Muz. jud. Satu Mare).

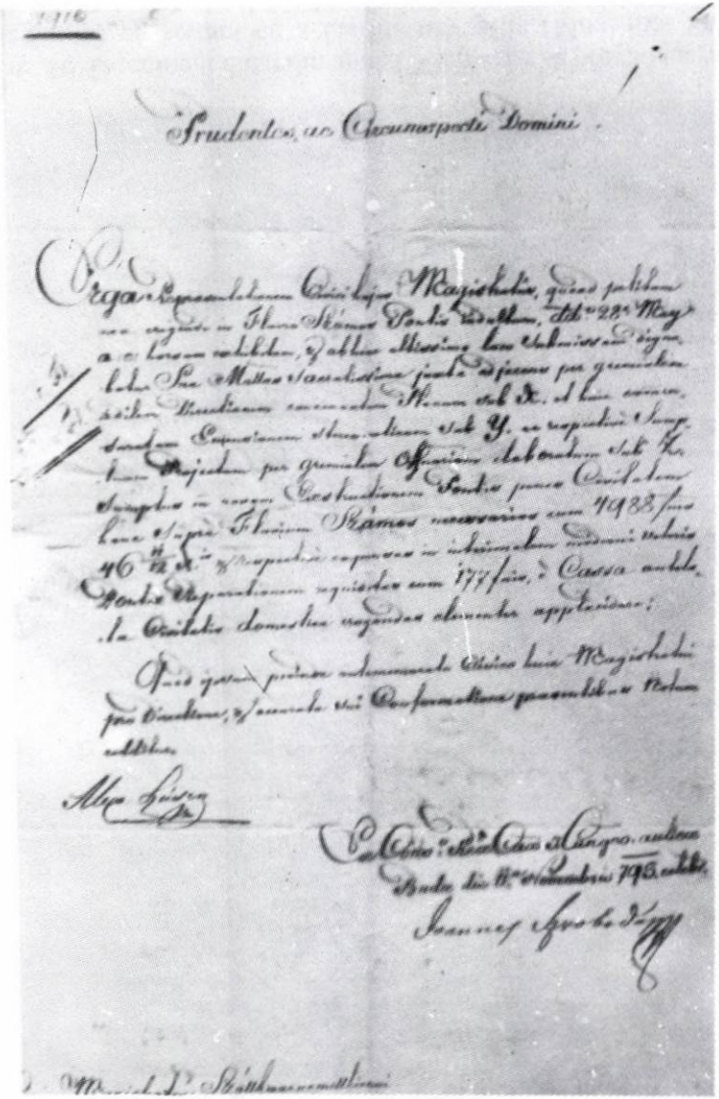

Fig. 12. Document datat din 1793, referitor la amplasarea podului peste Someş, în dreptul oraşului Satu Mare (Muz. jud. Satu Mare).

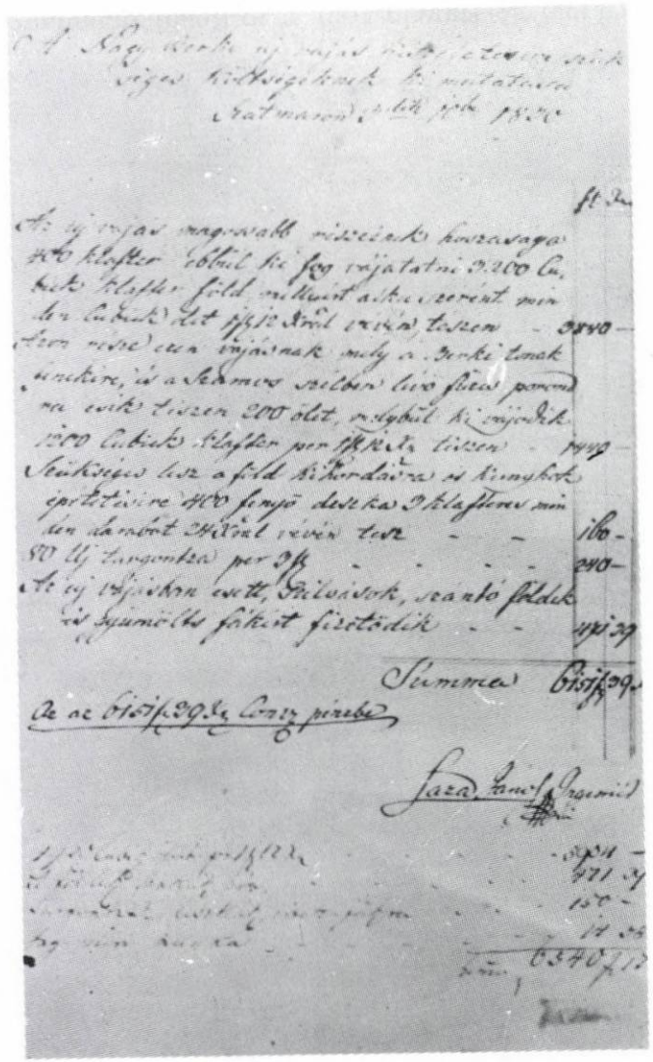

Fig. 13. Deviz de cheltuieli privind lărgirea unui canal al Someşului lângă Satu Mare, datat din anul 1830 (Muz. jud. Satu Mare).

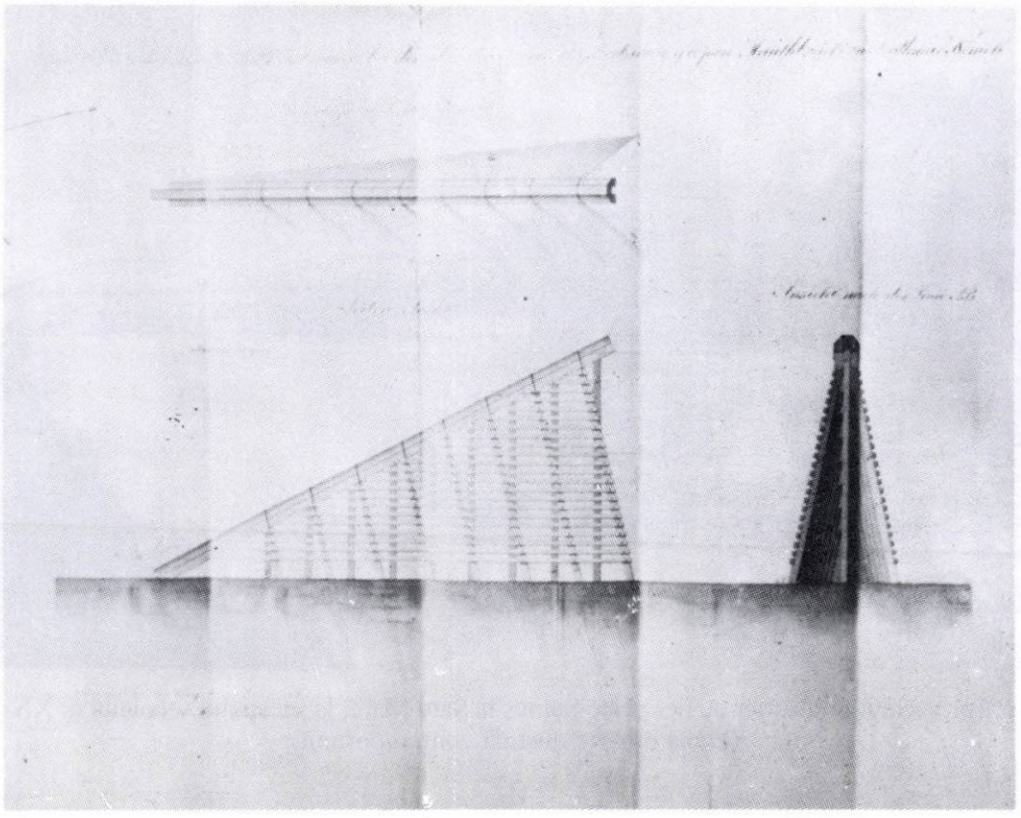

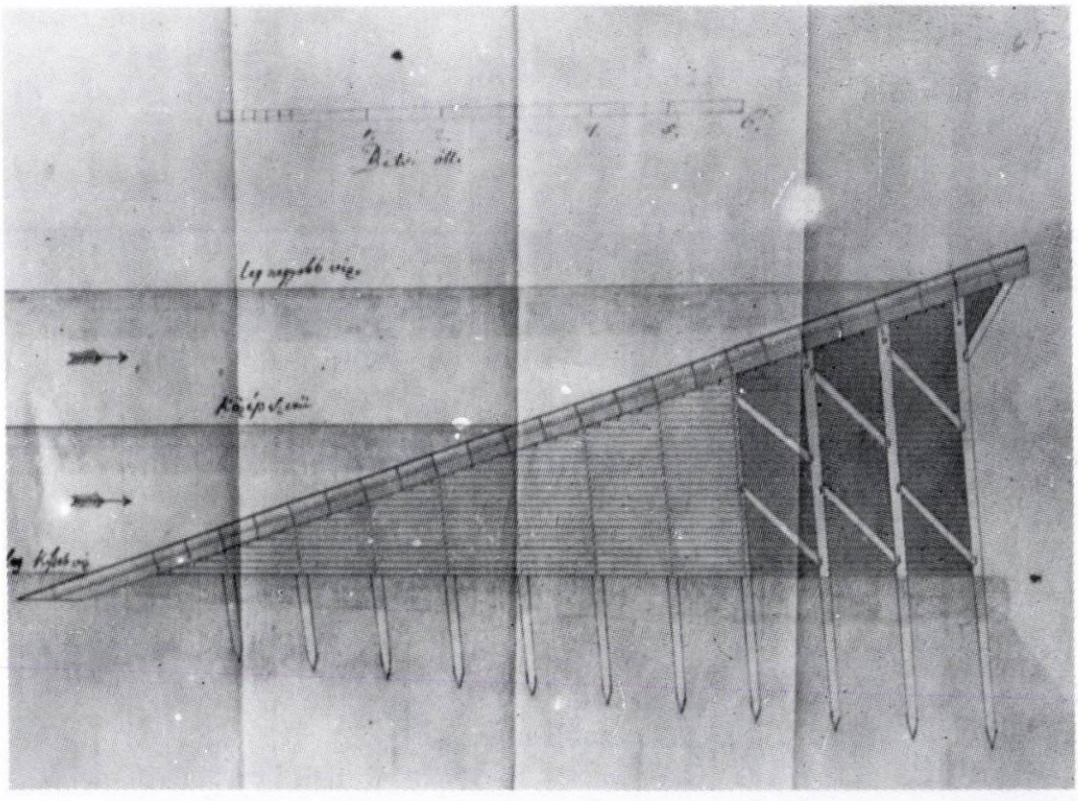

Fig. 14–15. Planuri de lucrări hidrotehnice pe Someş, proiectate în dreptul oraşului Satu Mare, în prima parte a secolului al XIX-lea (Muz. jud. Satu Mare).

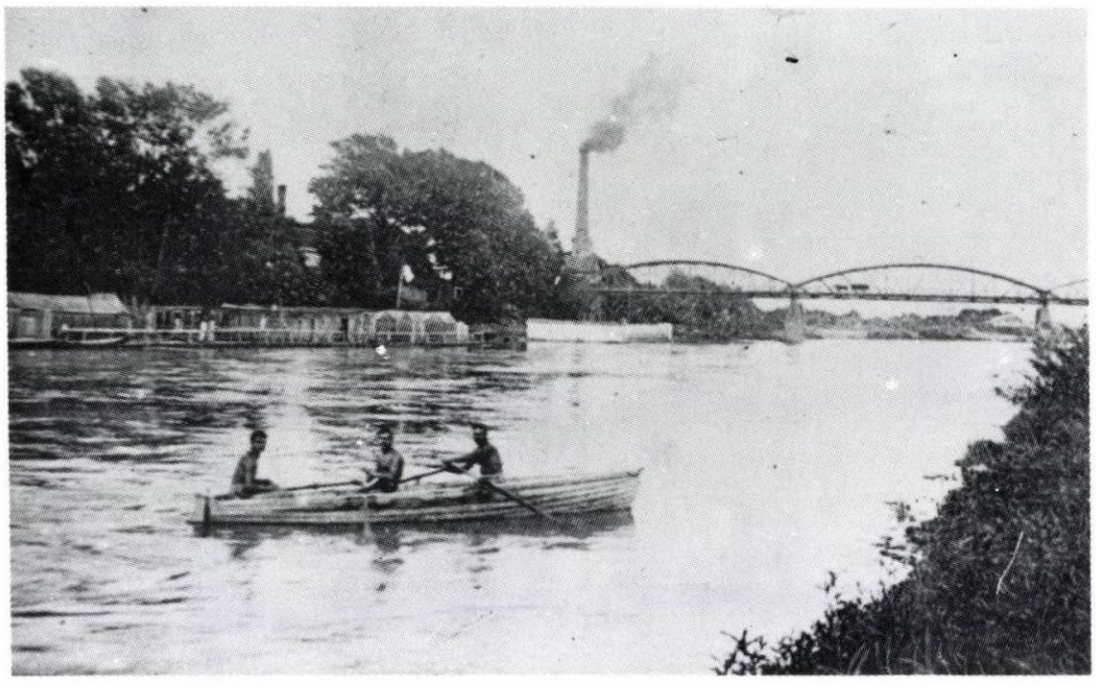

Fig. 16. Vechiul pod rutier de fier peste Someş la Satu Mare, la începutul secolului al XX-lea. (După o carte poştală contemporană).

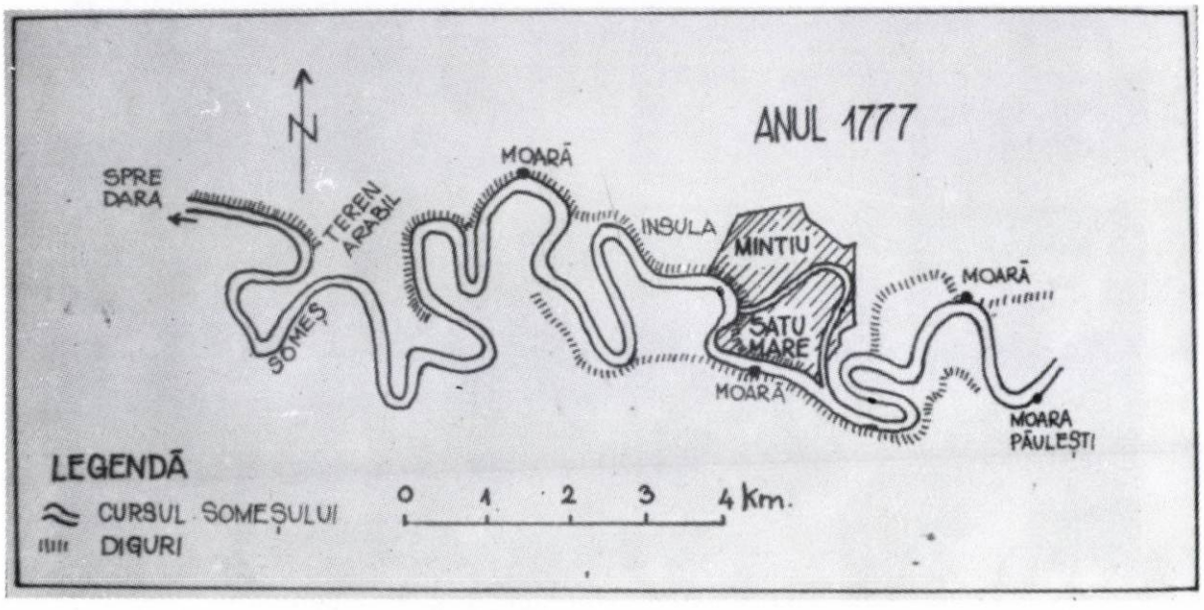

Fig. 17. Cursul Someşului în dreptul oraşului Satu Mare în anul 1777. După (59).

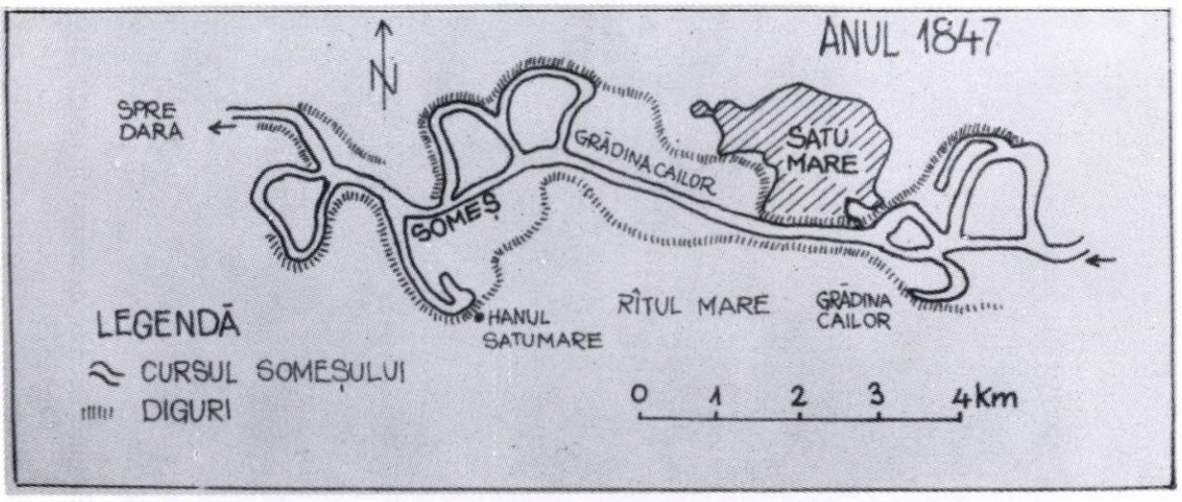

Fig. 18. Cursul Someşului în dreptul oraşului Satu Mare în anul 1847. După (59).

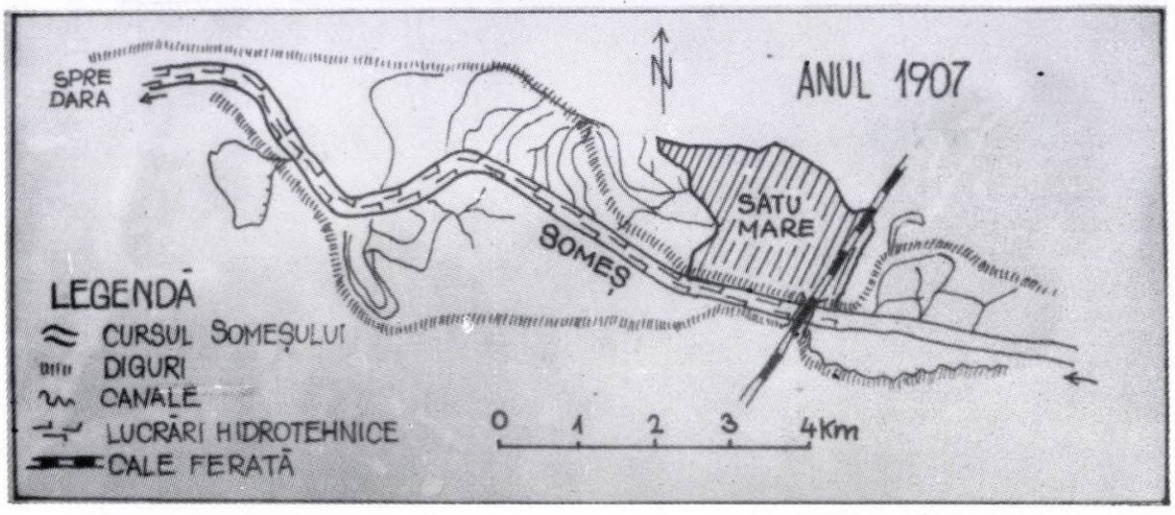

Fig. 19. Cursul Someşului în dreptul oraşului Satu Mare în anul 1907. După (59).

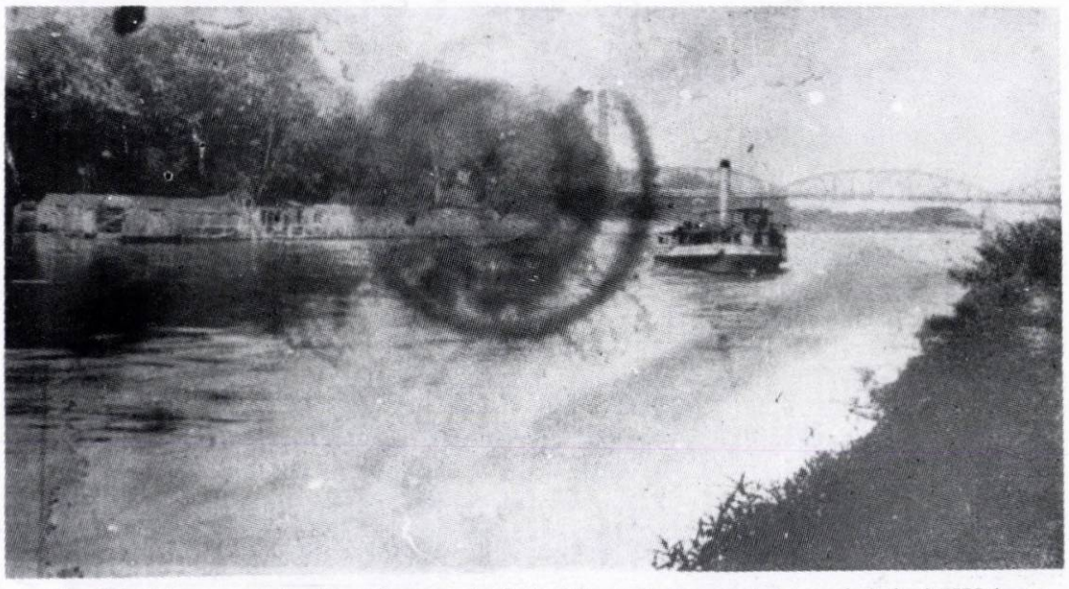

Fig. 20. Vapor cu aburi pe Someş, la Satu Mare, la începutul secolului al XX-lea. (După o carte poştală contemporană).

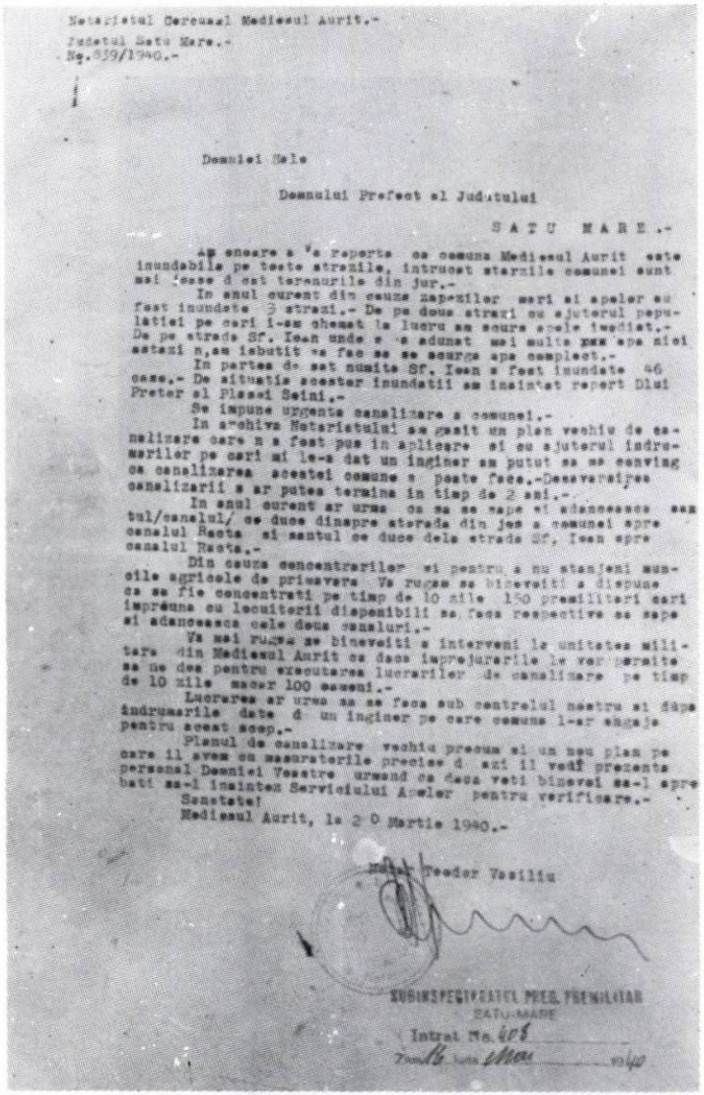

Notariatul Cercusal Medieşul Aurit.-
Judetul Satu Mare.-
No.839/1940.-

Domniei Sale

Domnului Prefect al Judetului

SATU MARE.-

Am onoare a Va reporta ca comuna Medieşul Aurit este inundabila pe toate strazile, intrucat starzile comunei sunt mai joase d cat terenurile din jur.-

In anul curent din cauza zapezilor mari ai apelor au fost inundate 3 strazi.- De pe doua strazi cu ajutorul populatiei pe cari i-am chemat la lucru am scurs apele imediat.- De pe strada Sf. Ioan unde s a adunat mai multa apa nici astazi n,am isbutit sa fac sa se scurga apa complect.-

In partea de sat numita Sf. Ioan a fost inundate 46 case.- De situatia acestor inundatii am inaintat report Dlui Pretor al Plasei Seini.-

Se impune urgenta canalizare a comunei.-

In archiva Notariatului am gasit un plan vechiu de canalizare care n a fost pus in aplicare si cu ajutorul indrumariler pe cari mi le-a dat un inginer am putut sa ma conving ca canalizarea acestei comune s poate face.-Desavarsirea canalizarii s ar putea termina in timp de 2 ani.-

In anul curent ar urma ca sa se sape si adanceasca santul/canalul/ ce duce dinapre strada din jos a comunei spre canalul Racta si santul ce duce dela strada Sf. Ioan spre canalul Racta.-

Din cauza concentrarilor si pentru a nu stanjeni muncile agricole de primavara Va rugam sa binevoiti a dispune ca sa fie concentrati pe timp de 10 zile 150 premilitari cari impreuna cu locuitorii disponibili sa faca respective sa sape si adanceasca cele doua canaluri.-

Va mai rugam sa binevoiti a interveni la unitatea militara din Medieşul Aurit ca daca imprejurarile le vor permite sa ne dea pentru executarea lucrariler de canalizare pe timp de 10 zile macar 100 oameni.-

Lucrarea ar urma sa se faca sub controlul nostru si dupa indrumarile date d un inginer pe care comuna l-ar angaja pentru acest scop.-

Planul de canalizare vechiu precum si un nou plan pe care il avem cu masuratorile precise d azi il veti prezenta personal Domniei Voastre urmand ca daca veti binevoi sa-l aprobati sa-l inaintez Serviciului Apelor pentru verificare.-

Sanatate!

Medieşul Aurit, la 20 Martie 1940.-

Notar Teodor Vasiliu

SUBINSPECTORATUL PREG. PREMILITAR
SATU-MARE
Intrat No. 408
Data 16 Iunie 1940

Fig. 21. Actul înaintat din comuna Medieşu Aurit, prin care solicită executarea unor lucrări hidroameliorative (Muz. jud. Satu Mare)

Fig. 22. Harta Mlaştinii Ecedea, executată în anul 1780. După (29).

Fig. 23. Naturaliştii cercetând viaţa de baltă în Mlaştina Ecedea la sfârşitul secolului trecut. După o fotografie contemporană.

Fig. 24. Aspect din Mlaştina Ecedea din secolul al XIX-lea. Stampă din secolul trecut.

Fig. 25. Aniniş inundat în zona Mlaştinii Ecedea. Stampă din veacul trecut. După (51).

Fig. 26. Pescuit cu vârşa din apa de sub plaur în Mlaştina Eceda. Stampă din secolul al XIX-lea. După (35).

Fig. 27. Aspect din Mlaştina Ecedea înainte de asanare. Stampă din secolul al XIX-lea. După (51).

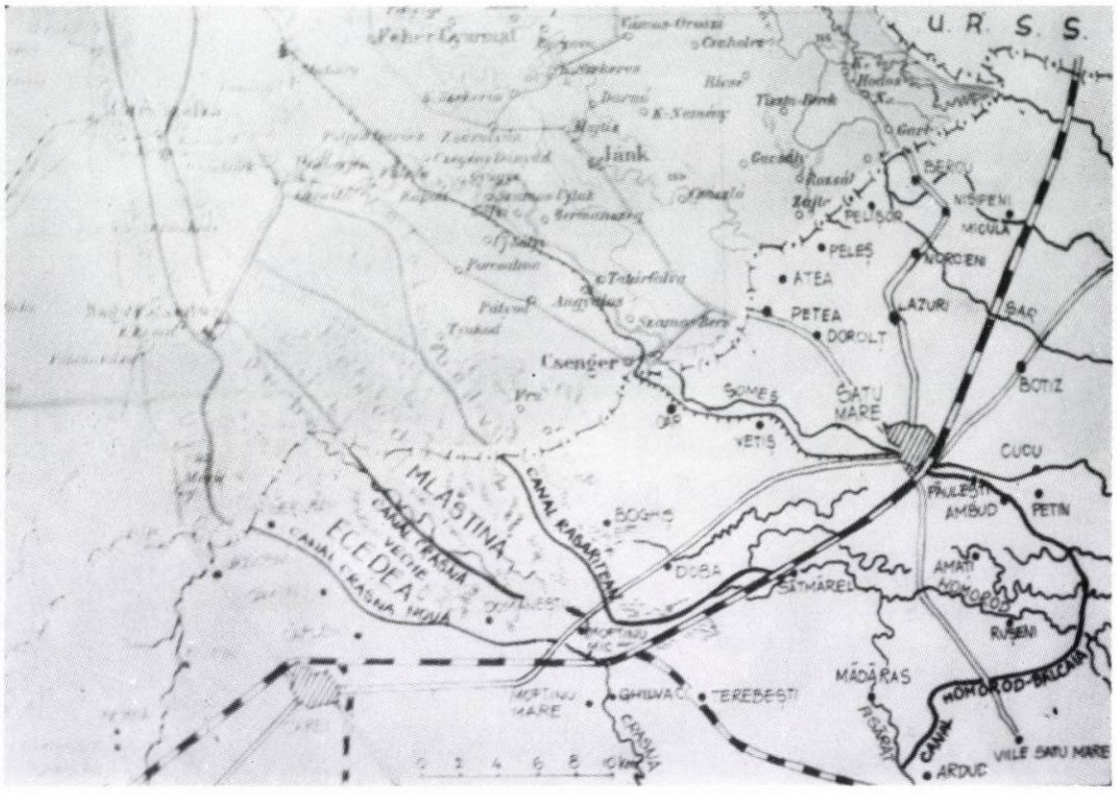

Fig. 28. Planul de asanare a Mlaştinii Ecedea. După (21).

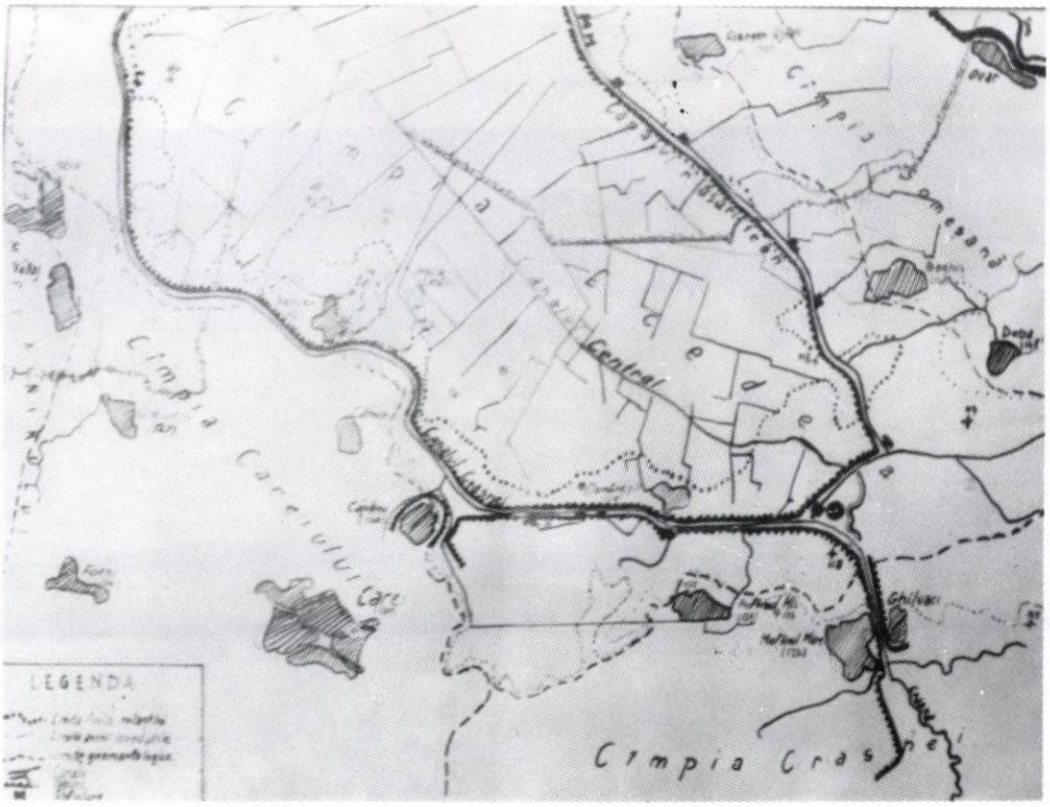

Fig. 29. Planul de asanare a zonei sudice a Mlaştinii Ecedea. După (11).

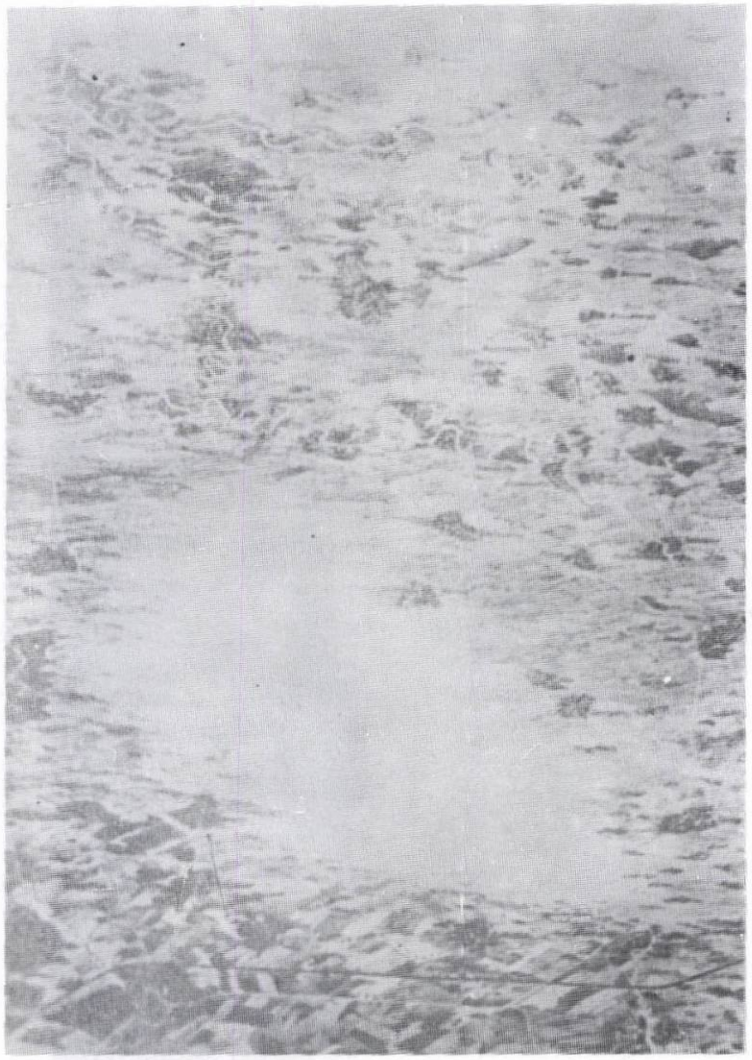

Fig. 30. Zona Mlaştinii Ecedea înainte de asanare. După (33).

Fig. 31. Zona Mlaştinii Ecedea după desecare. După (33).

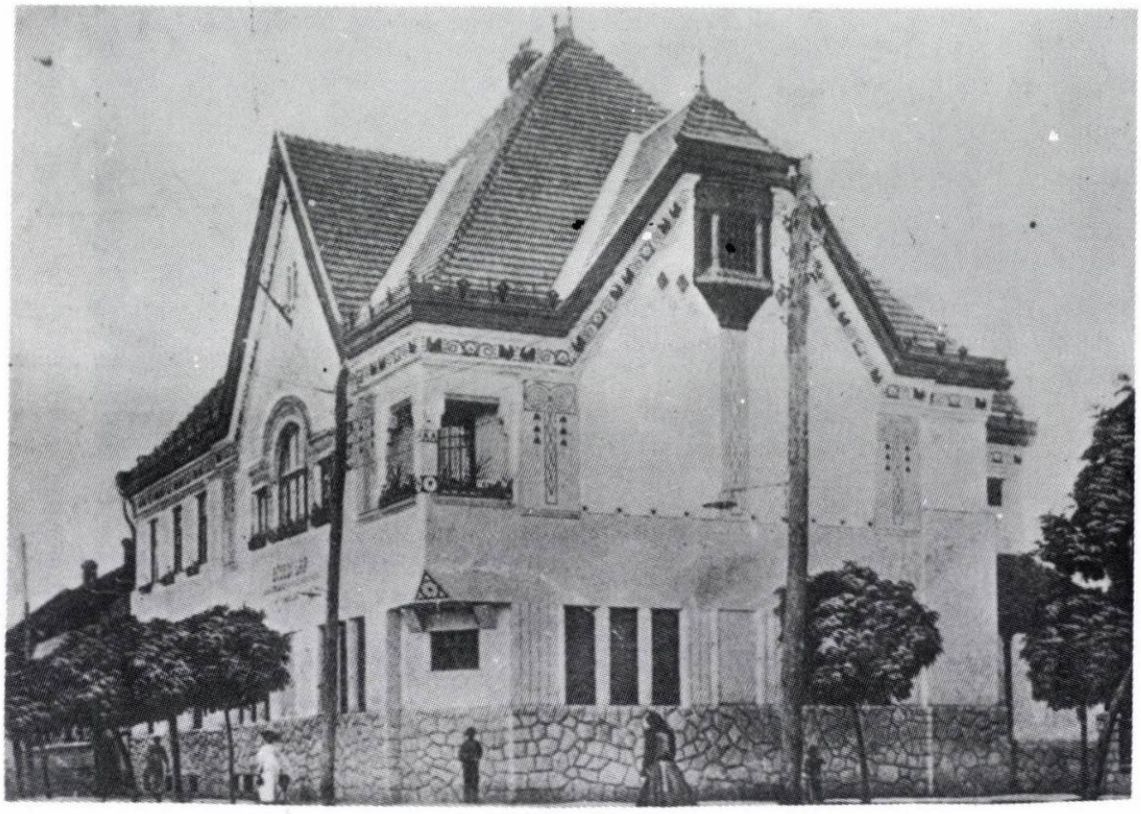

Fig. 32. Clădirea Sindicatului Ecedea la Carei, la începutul secolului al XX-lea. (După o carte poştală contemporană).

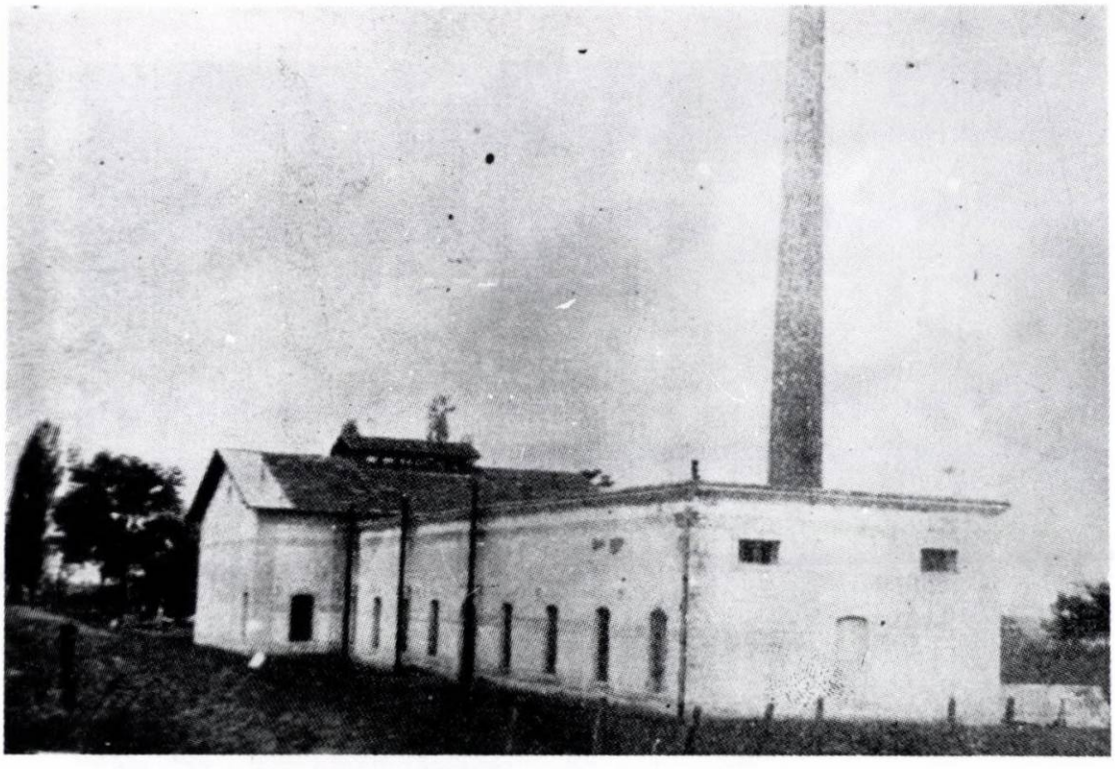

Fig. 33. Staţia de pompe de la Moftinu Mic. După (33).

Fig. 34. Pedologul P. Enculescu, cercetătorul solurilor din această zonă.

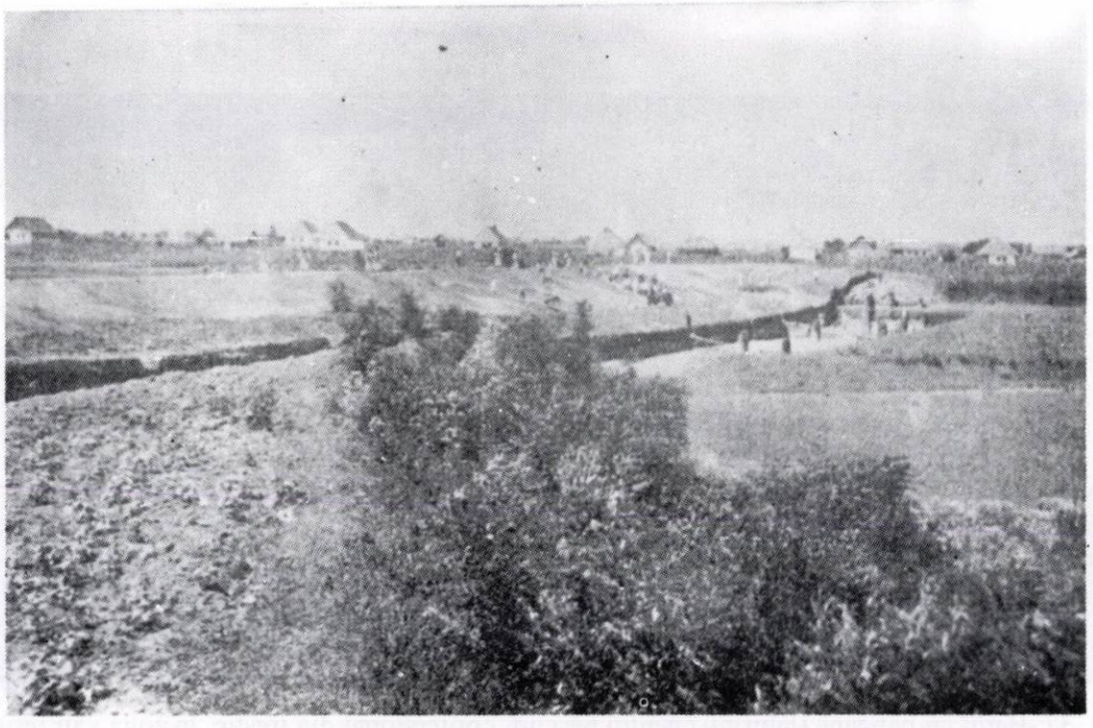

Fig. 35. Digul construit în dreptul satului Lucăceni. După (33).

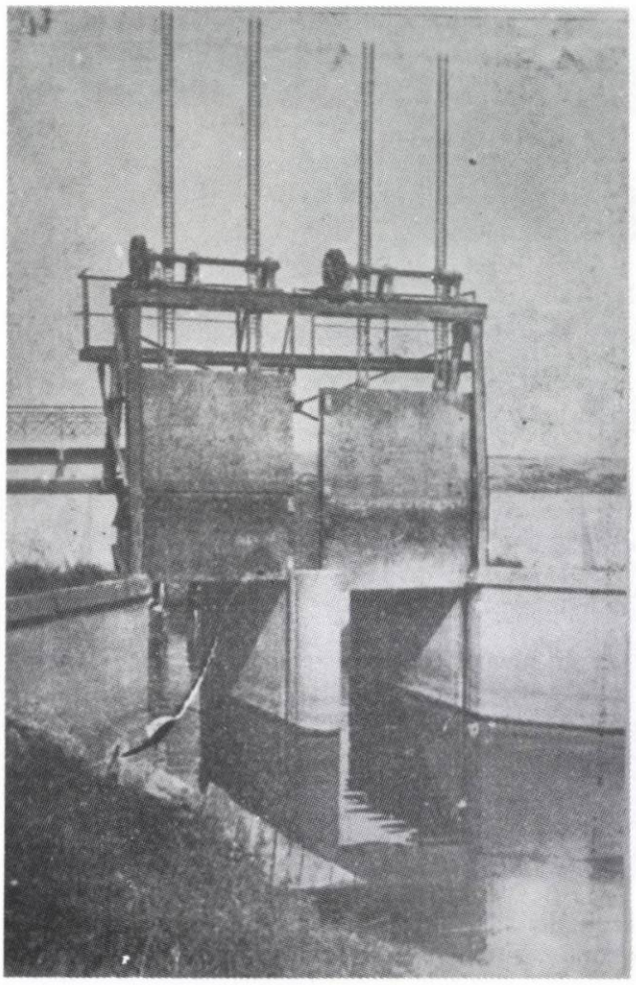

Fig. 36. Stăvilarul de pe Canalul Răsăritean, lângă satul Păulean. (După (33).

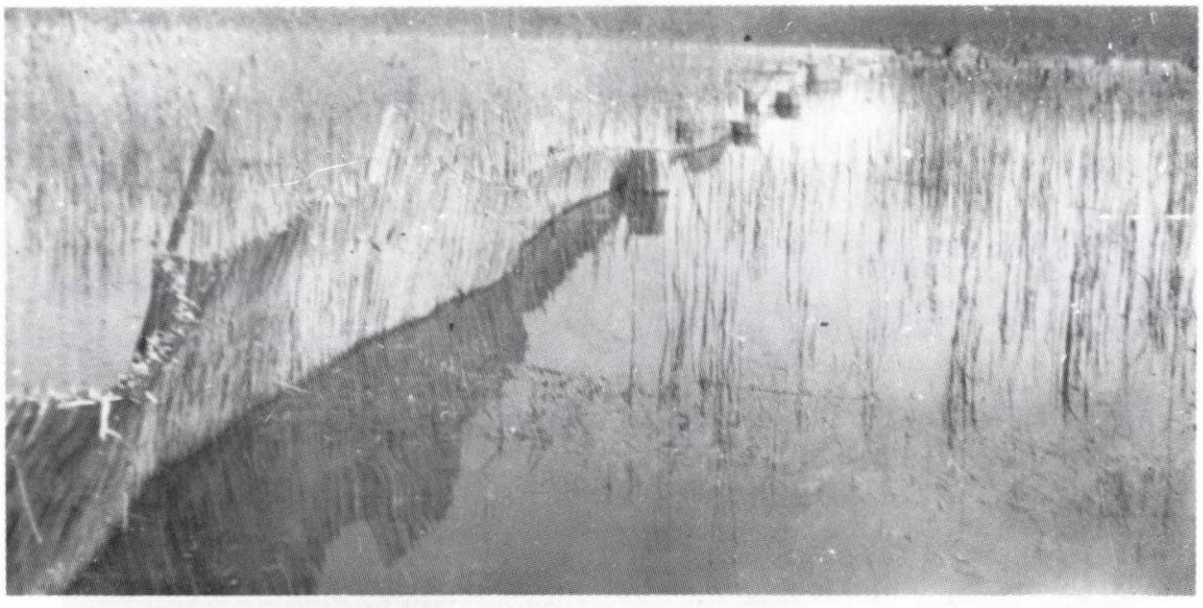

Fig. 37. Baraj cu capcane (labirinți) pentru pescuit, confecționat din trestie, în zona văii Ierului (foto: C. Karácsonyi).

Fig. 38. „Pândă la cocori". Desen din Valea Ierului înainte de asanare.

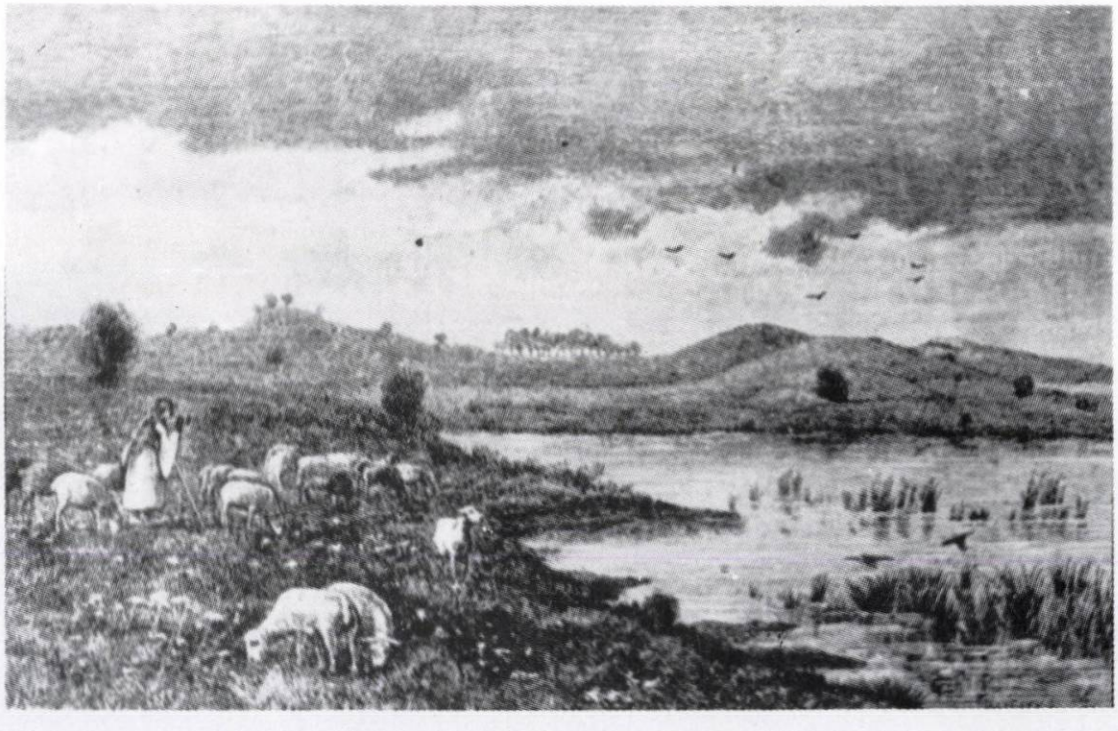

Fig. 39. Teren mlăştinos de interdună pe nisipurile Nirului. Stampă din veacul trecut. După (51).

Fig. 40. Lucrări antierozionale în zona torenților de la Dobra. (foto: C. Karácsonyi).

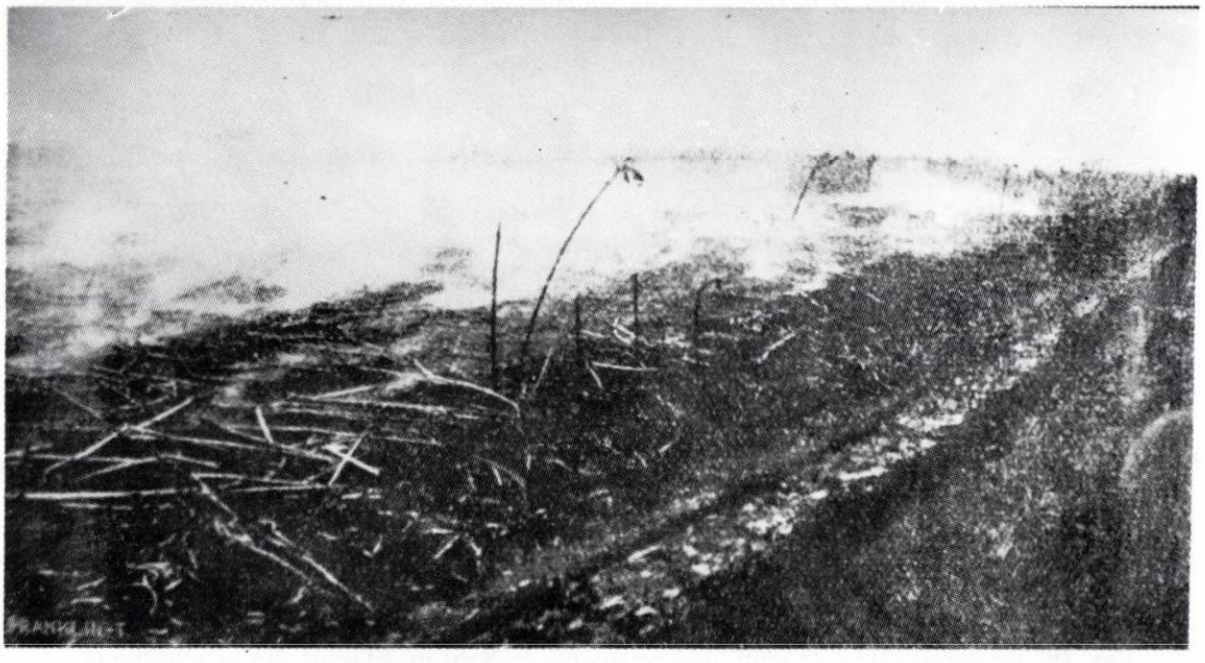

Fig. 41. Arderea pământului turbos la Berveni, în anul 1903. După o fotografie contemporană.

Au mai rămas de rezolvat unele probleme ca: irigația, asigurarea apei necesare pentru alimentarea tuturor lacurilor de acumulare proiectate în zonă, asanarea unor mlaștini care s-au format în spatele digurilor, redimensionarea unor diguri și canale, oprirea apariției sărăturilor secundare în zonă.

În prezent sunt executate noi lucrări hidroameliorative de mare anvergură în această zonă, în urma cărora activitățile economice vor avea o eficiență sporită.

Nisipurile din nord-vestul țării, cunoscute și sub numele de Câmpia Nirului, se întind în partea vestică a județelor Satu Mare și Bihor, pe o suprafață aproximativă de 27 000 hectare.

Din punct de vedere hidrologic, acest teritoriu are un caracter centrifug și insecvent. Apele lui sunt bogate în săruri de Na. Precipitațiile depășesc cifra de 550 mm/an, în toată zona.

Din cele mai vechi timpuri documentele amintesc că, acest teritoriu se caracterizează prin existența numeroaselor mlaștini, care se țin în lanț în zone de interdune. Cu secole în urmă existau aici și o serie de lacuri. Deoarece nisipurile transportate de vânturi pe alocuri au închis văile de vârstă pleistocenică, în majoritatea locurilor apa nu avea scurgere liberă.

Vegetația lemnoasă, în multe locuri, era caracterizată prin prezența întinselor mestecănișuri, care creșteau pe terenuri cu exces de umiditate. De altfel din mesteacăn, încă și în decursul secolului trecut, populația zonei a extras „apa de mesteacăn", care constituia materia primă a uleiului și a balsamului de mesteacăn (51).

Apele mari, în special în anii mai ploioși, au îngreunat mult circulația în zona nisipurilor. Se pare că, apele curgătoare ale teritoriului, odinioară aveau un debit destul de însemnat, deoarece pe unele dintre aceste cursuri, azi neînsemnate, în secolul trecut existau mori de apă. Astfel la Urziceni și la Foieni; în cea din urmă localitate, în actuala margine nordică a satului (29).

Datorită excesului de umiditate, malaria era destul de frecventă în această zonă (51).

Din aceste considerente, problema asanării zonei nisipurilor a fost ridicată deja în secolul al XVIII-lea. Primele lucrări mai mici au fost executate la începutul anilor 1800 (16). Prin șanțurile săpate au fost legate o serie de mlaștini de interdune. Asemenea lucrări au fost executate în decursul secolului trecut în mai multe locuri, dar rezultatele au fost contrar așteptărilor. Deoarece prin canalele săpate apa a fost condusă spre depresiuni mai mari, chiar și unele terenuri arabile, care se găseau la înălțimi mai joase au fost inundate. Proprietarii acestor terenuri au încercat să se descurce singur, executând cu forțe proprii șanțuri de scurgere, prin care excesul de umiditate a fost condus spre porțiuni de terenuri mai joase. Astfel, treptat apele au fost dirijate în special în direcția Bazinului Tisei. (16).

Aceste lucrări, executate fără un plan general, desigur că nu au putut rezolva problema eliminării excesului de umiditate din zona nisipurilor.

În anul 1875 se înființează un Sindicat, cu scopul de a asana apele interioare din zona nisipurilor (37). În decurs de circa 50 de ani, această

societate a condus și a finanțat lucrările de desecare, care în primul rând s-a rezumat la săparea canalelor principale și secundare de scurgere.

Dintre canalele principale ale zonei nisipurilor se remarcă canalul Horea, care colectează și conduce apele din partea centrală a teritoriului dincolo de graniță.

Canalizarea părții de sud ale Câmpiei Nirului a fost începută după anul 1892 (16). De aici apele nisipurilor gravitează spre culoarul Ierului, având două văi principale: 1 — dinspre Curtuiușeni spre Vășad, care este probabil un vechi curs al râului Tisa; 2 — prin pârâul Moca, a cărei albie marchează marginea de S—E a zonei nisipurilor. Pârâul Moca părăsește nisipurile în dreptul satului Șilindru, curgând spre valea Ierului, în care se varsă sub promontoriul numit „Dealul Episcopului". În trecut, în aceste văi au fost executate lucrări de canalizare.

Din partea nordică a zonei nisipurilor apele gravitează spre Bazinul Ecedea, având ca principalul curs Valea Neagră, care părăsește Câmpia Nirului în dreptul satului Urziceni. În timpul asanării Mlaștinii Ecedea (1895—1899), în această zonă, inițial erau proiectate lucrări hidroameliorative mai însemnate. La marginea acestei zone, urma să fie săpat un canal sub formă de brâu, cu scopul de a colecta apele din zona nisipurilor. Canalul urma să străbată o distanță de 38 km, iar între digurile lui să fie o distanță de 130 m. Deoarece s-a considerat, că lucrarea este foarte costisitoare s-a renunțat la executarea lui, cu toate că era cunoscut faptul că, apele nisipurilor transportă o însemnată cantitate de aluviuni spre Crasna, ce prezintă un pericol rapid de colmatare (21). Astfel au fost executate numai câteva canale mai mici în această parte a Câmpiei Nirului.

La începutul secolului al XX-lea au fost începute lucrările, în urma cărora excesul de umiditate din partea nordică a nisipurilor a fost drenată spre râul Crasna (16).

Faptul că unele lucrări de drenare, executate în special în secolul trecut, nu funcționau bine, s-a constatat în special în anii ploioși, de exemplu în 1878 și 1891. În primul rând împotmolirea rapidă a canalelor a îngreunat funcționarea acestui sistem.

În deceniile următoare rețeaua de canale de drenaj a fost extinsă, iar unele existente au fost curățate. Deoarece coeziunea între particulele solului nisipos este slabă, colmatarea se producea rapid în această zonă.

În prezent, pe teritoriul nisipurilor nu mai există nici un curs de apă în stare naturală. În schimb se găsesc aici o serie de terenuri de interdune cu exces de umiditate, ale căror asanări rămâne o problemă a activităților de hidroameliorare viitoare.

Piemonturile Vestice, deasupra cărora se înalță horstul scund a Culmii Codrului, au o rețea hidrografică formată din numeroase ape curgătoare, care gravitează în direcția nord sau nord-vest. Este de remarcat și faptul că, deoarece Culmea Codrului este așezată frontal în direcția vânturilor vestice dominante, în ciuda altitudinilor modeste (sub 600 m), ea primește o cantitate apreciabilă de 800 mm de precipitații pe an. Astfel această culme larg boltită constituie un adevărat „castel de apă", însă datorită faptului că marea majoritate a teritoriului și în prezent este împădurit, aici eroziunea solului este mai puțin accentuată.

Principalul râu, care drenează această zonă este Homorodul, care a fost regularizat — cum am amintit anterior — odată cu asanarea Mlaș-

tinii Ecedea. Dintre lucrările executate pe celelalte ape curgătoare, menționăm lucrările de hidroameliorare, ce s-au executat în ultimii ani pe valea Majei, care drenează partea vestică a acestei zone.

În zona de piemont, unde pădurile au fost defrișate aproape pretutindeni, eroziunea solului pe alocuri este accentuată. Masivele defrișări au fost făcute aici în special în a doua parte a secolului trecut, de către societatea belgiană Lamarche (21). Se găsesc aici o serie de văi torențiale foarte adânci, la: Beltiug, Dobra, Hodod etc. Combaterea eroziunii solului se face prin diferite căi și metode.

În urma intervențiilor antropice, efectuate în special în ultimele secole, peisajul natural de odinioară a ținutului de nord-vest a țării, s-a schimbat radical. Pe lângă defrișări, dezțeleniri și extinderea așezărilor umane, descările erau principali factori, care au determinat cele mai profunde modificări în configurația naturală a acestei zone.

Cu toate că nu posedăm date exacte cu privire la schimbările *microclimatice* cauzate de descări în această zonă, se poate afirma că, restrângerea terenurilor bălțoase și mlăștinoase, care a decurs tocmai în perioada masivelor defrișări, a avut repercursiuni, în special în privința repartizării precipitațiilor.

Lipsa marilor suprafețe de apă și în special a celor neacoperite de vegetație, a cauzat reducerea cantității de apă, care în urma evaporației a ajuns în atmosferă. Este cunoscut și faptul că pădurile atrag ploaia, chiar dacă aceasta are influență numai în zonele limitrofe ale stațiunilor populate de vegetație lemnoasă. Pe de altă parte trebuie menționat că, pe terenurile acoperite de pădure evaporația este mai mică, față de solul descoperit. S-a constatat totodată, că în zona unor albii de râuri, de multeori cantitatea apei condensate depășește pe cea evaporată (38). Luând în considerare cele arătate, dintre care unii factori acționează în același sens, iar alții în direcții opuse, putem aprecia că, cei care determină prezența precipitațiilor mai abundente, odinioară erau mai numeroase.

Prezența marilor suprafețe de apă acționau în sensul uniformizării temperaturii, determinând diminuarea exceselor maxime și minime. Este cunoscut și faptul că, în microdepresiuni acoperite de apă solul este mai răcoros și astfel aerul se încălzește mai greu în aceste zone.

Din punct de vedere al evoluției *solurilor* din această zonă, este de remarcat faptul că, acestea s-au format într-o regiune de silvostepă. Vegetația dominantă o constituia pădurile, existând și numeroase stațiuni cu exces de umiditate. În aceste soluri procesele fizico-chimice s-au desfășurat în prezența apei. În urma asanărilor efectuate, s-au produs schimbări atât în textura, cât și în compoziția chimică a solurilor, care odinioară au fost acoperite de apă. Aici de multe ori au apărut soluri tasate, greu permeabile, ca în cazul celor din partea de nord-est a Câmpiei Someșului (56).

În continuare ne vom rezuma doar la unele modificări caracteristice solurilor din această regiune, ce au apărut în unele zone desecate.

În zona psamosolurilor terenurilor de interdune din vestul teritoriului, în urma drenării apei în exces, apar terenuri golașe, lipsite de vegetație. Aceste soluri, având textură laxă și o slabă forță de coeziune între particule, pot fi ușor atacate de vânturi, luând naștere nisipuri zbu-

rătoare. Acest fenomen se întâmplă — în special — pe pantele de dune defrișate, unde solul nisipos este cel mai mult expus eroziunii eoliene.

În urma asanării Mlaștini Ecedea, în această zonă au apărut soluri turboase, bogate în resturi vegetale. Aceste soluri au trecut prin transformări profunde în urma incendierii repetate a turbei și în special în urma celei din toamna anului 1903. Acest incendiu a izbucnit datorită secetei, la data de 7 octombrie în hotarul localităților Berveni și Căpleni și s-a extins pe sute de hectare. Este de menționat că, focul era atât de puternic, încât a trecut de pe malul drept a Crasnei și pe malul stâng. Asemenea incendii s-au repetat de mai multe ori. Deoarece s-a constatat, că în primii ani terenurile incendiate dădeau o recoltă bună în anii următori, pe alocuri pământul turbos a fost aprins de proprietari, care considerau că, aceasta este o metodă agrotehnică indicată. Însă s-a dovedit, că după câteva ani fertilitatea terenurilor incendiate a scăzut considerabil, deoarece humusul solului a fost distrus. Astfel, solurile acestui teritoriu, dominat odinioară de mlaștini, au trecut prin transformări substanțiale, înmagazinând în continuare o cantitate scăzută de materie organică.

Pe teritoriul județului Satu Mare, și în special în partea lui vestică (Câmpia Ierului și Câmpia Careiului), apar soluri halomorfe pe o suprafață de 14 995 ha (5). Acestea pot evolua spre soluri saline, în cazul exploatărilor neraționale. Apariția unor sărături se constată în special în zonele desecate, unde nivelul apei freatice se găsește deasupra adâncimii critice. În aceste stațiuni, datorită capilarității solului apa se ridică la suprafață, și se evaporă, iar sărurile dizolvate în apă, care sunt antrenate spre suprafață, se depun acolo sub formă de crustă, dând naștere la sărături. Aceste terenuri slab productive, pentru a putea fi valorificate în agricultură, necesită o serie de lucrări ameliorative.

În urma asanării terenurilor băltoase și mlăștinoase s-au produs o serie de modificări în compoziția *florei* și *faunei* acestui teritoriu. S-au diminuat în special suprafețele populate de vegetația plutitoare ale bălților, precum și cele acoperite de trestiișuri, păpurișuri, rogozuri și zăvoaie de sălcii, ce caracterizează covorul vegetal al mlaștinilor.

Este cunoscut faptul că, mlaștina este un ecosistem deosebit de complex, unde coabitează în număr mare reprezentanții unor grupe de plante și animale foarte diverse. În consecință, pe o suprafață de un hectar de mlaștină se produce o cantitate de masă verde mult mai mare, ca și pe aceiași suprafață ocupată de orice plantă cultivată. Totodată remarcăm și capacitatea mlaștinii de a regla excesul de umiditate a unui teritoriu; ea funcționând ca un burete. În perioadele cu umiditate mai multă atrage spre ea apa, dimpotrivă, în cele secetoase, devine o sursă de apă pentru terenurile limitrofe. Astfel, zonele mlăștinoase nu pot fi considerate inutile, nici din punct de vedere economic.

Dintre plantele care populau terenurile cu exces de umiditate, unele ca *Salix aurita* sau *Pedicularis palustris*, au dispărut din flora regiunii, odată cu asanarea Mlaștinii Ecedea (52). O specie de rogoz — *Carex davalliana* — care a dominat întinse asociații vegetale de tip „popândaci" în această zonă, de asemenea nu a mai fost regăsit. Numărul plantelor de baltă și de mlaștină al căror areal se restrânge vizibil, este destul de mare. Între acestea amintim speciile de baltă odinioară mult răspândite: foarfeca bălții *(Stratiotes aloides)*, prezentă azi doar în câteva stațiuni;

nufărul alb *(Nymphaea alba)*, azi numai în zona nisipurilor; cornaci *(Trapa natans)*, în prezent numai la Porumbești. Unele specii, ca laleaua pestriță *(Fritillaria meleagris)* care populează stațiunile mezohigrofile, se găsește pe terenuri din ce în ce mai restrânse.

Desigur, că numărul speciilor de plante care au dispărut din flora teritoriului, sau al căror areal s-a restrâns considerabil în urma asanărilor, este mult mai mare. Prin câteva specii menționate mai sus, voiam să exemplificăm doar acest proces.

Structura faunei de nevertebrate a terenurilor cu exces de umiditate a suferit transformări profunde. Cu toate că nu avem studii amănunțite despre unele încrengături de nevertebrate care populau odinioară acest teritoriu, cunoscând faptul că o serie de grupe sunt legate exclusiv de mediul acvatic, ne permite să tragem unele concluzii asupra modificărilor survenite în acest sens. Este semnificativ să amintim, că o specie odinioară abundentă în apele zonei, lipitoarea medicinală *(Hirudo medicinalis)*, în prezent a devenit o raritate în această zonă.

Dintre pești, de mai mult timp nu a mai fost semnalat în Someș viză *(Accipenser ruthenus)*, iar mihalțul *(Lota lota)* și fusarul *(Aspro streber)* au devenit rarități. Desigur, în acest sens trebuie să luăm în considerare și unii factori poluanți, însă în unele cazuri reducerea numerică a unor populații de pești, se datorează dispariției terenurilor mlăștinoase. Astfel în cazul țigănușului *(Umbra krameri)* și în special a țiparului *(Misgurnus fossilis)*, dintre care mai ales cel din urmă a fost pescuit la sfârșitul secolului trecut în cantități imense, constituind un element de bază a hranei populației, ce trăia în jurul mlaștinilor (35).

Dintre amfibieni, în prezent arealul broaștei de mlaștină *(Rana arvalis)* s-a restrâns la zonele canalelor colectoare; populații relativ mai numeroase există în valea Ierului.

Deoarece avifauna de baltă și de mlaștină a unor teritorii a fost relativ mai bine studiată în perioada care preceda asanările, posedăm mai multe date comparative în acest sens. Dintre păsări, care au dispărut din zona Mlaștinii Ecedea după asanare, amintim: cormoranul mare *(Phalacocorax carbo)*, pelicanul creț *(Pelecanus crispus)*, lebăda cucuiată *(Cygnus olor)*; iar dintre cele care chiar cuibăreau în zonă — cormoranul mic *(Phalacocorax pygmaeus)*, chira de baltă *(Sterna hirundo)*, cătăliga *(Himantopus himantopus)*, codalbul *(Halaetus albicilla)*, egreta mare *(Egretta alba)* (43). După desecarea mlaștinilor Ierului, nu au mai fost identificate aici: pelicanul *(Pelecanus onocrotalus)*, cioc-întorsul *(Recurvirostra avosetta)*, chira mică *(Sterna albifrons)* etc., iar dintre cele cuibăritoare, lopătarul *(Platalea leucordia)*, sitarul de mal *(Limosa limosa)*, boicușul *(Remiz pendulinus)* etc. În ultimii ani nu a mai fost semnalat nici cuibăritul berzei negre *(Ciconia nigra)* în pădurea „Dimașag", lângă Livada. Menționăm că, dintre speciile enumerate, în prezent mai multe figurează pe listă păsărilor ocrotite în România.

Dintre mamifere, efectivul populațiilor de vidră *(Lutra lutra)*, s-a restrâns în mod considerabil.

Pe baza cunoștințelor ecologice actuale, dispariția unei specii din flora sau fauna locală, trebuie abordată ca un proces ce dezechilibrează viața normală a unui ecosistem. Funcționarea ecosistemelor poate fi comparat cu cea a unei aparaturi sau mașini deosebit de complexe, unde lipsa unei

„piese", poate provoca perturbări însemnate. Pe de altă parte în urma dispariției unor populații locale, se pierd în mod ireversibil și o serie de „informații genetice" specifice, pe care indivizii acestor populații le-au dobândit, le-au înmagazinat și le-au transmis urmașilor, pe parcursul miilor de generații succesive.

Pentru a ocroti unele elemente specifice ale genofondului vegetal și animal caracteristic teritoriului, câteva stațiuni remarcabile au fost declarate *rezervații naturale*. Unele dintre ele se găsesc pe terenuri cu exces de umiditate.

Este o pierdere inestimabilă pentru posterioritate, că în urma asanării Mlaștinii Ecedea nu a fost păstrată în stare naturală, nici măcar o mică porțiune, în care puteau supraviețui unii reprezentanți ai florei și faunei acestui grandios monument al naturii de odinioară.

Dintre rezervațiile înființate recent se numără mlaștinile „Vermeș"-ului de la Sanislău, unde suprafețele acoperite de apă sunt în restrângere. Astfel, a dispărut din zonă cea mai reprezentativă asociație vegetală relictară —as. *Carici-Calamagrostetum neglectae* — în singura ei stațiune din țară. Într-o altă stațiune declarată rezervație naturală, unică în felul ei în Europa centrală, Lacul „Vărgat" cu plaur de la Săcuieni (jud. Bihor), tăierea masivă a exemplarelor de anini *(Alnus glutinosa)*, a cauzat și restrângerea populațiilor de *Sphagnum*. Aceste specii de mușchi, improprii zonelor de șes, care vegetează aici împreună cu alte specii montane, sunt reprezentanții florei unor perioade geologice trecute. Mlaștinile și pășunile mezohigrofile de la Piru Nou, incluse de asemenea pe lista rezervațiilor naturale, se limitează azi pe suprafețe destul de mici. În prezent se găsește în curs de studiu și în faza de intocmire a documentației necesare pentru a fi declarată rezervație naturală, mlaștina „Poiana Șălătrucului" de la Certeze. Cum s-a mai amintit în paginile anterioare, în această mlaștină există o serie de canale vechi de drenaj, azi în bună parte împotmolite.

Cele enumerate exemplifică faptul că, nici în stațiunile ocrotite vegetația și fauna nu se mai găsește în întregime în starea lor naturală. Mai trebuie să luăm în considerare că, aceste stațiuni, chiar dacă amplasarea lor este bine aleasă, nu cuprind decât un procent mic din genofondul vegetal și animal a unei zone.

Însumând rezultatele schimbărilor survenite în urma asanărilor, pe lângă foloasele directe obținute în urma acestora, trebuie să luăm în considerare și aspectele derivate din dispariția peisajelor naturale, respectiv a unor specii, dintre care unele în viitor pot servi ca surse de materii prime, azi încă nebănuite. Precum este cunoscut, actualmente folosirea cât mai rațională a rezervelor naturale și a materiilor prime este o problemă de bază. În această ordine de idei ne gândim nu numai la resurse vegetale, ci chiar și la apă, cu toate că în această zonă azi încă se găsește în exces.

Din cele arătate rezultă că, activitățile antropice în urma cărora habitatele naturale sunt transformate, se recomandă a fi efectuate în corelare cu cercetările ecologice, în vederea conservării genofondului vegetal și animal caracteristic și a protejării mediului înconjurător.

Mai remarcăm una dintre conexiunile complexe ce există între învelișul vegetal și apele unui teritoriu. Vegetația consumă cantități variate

de apă, în funcție de natura ei și climat. Consumul de apă reprezintă un factor important în amenajarea unui bazin hidrografic. Prezența (sau absența) vegetației poate să exercite o influență mare atât asupra stabilizării pământurilor, cât și a regimului cursului de apă. În consecință, dacă principalul scop al amenajamentului este regularizarea apelor și stabilizarea terenurilor, este recomandabil menținerea învelișului vegetal cât mai des posibil (38).

BIBLIOGRAFIE

1. ANTONESCU S. B., *Biologia apelor*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1967.
2. ASZTALOS GY., *Nagy-Károly rend. tan. város története (Istoricul orașului Carei)*, Carei, 1892.
3. ASVADUROV H., PETRESCU ADRIANA, *Apa freatică și solurile gleizate din Cîmpia Someșului*, Stud. tehn. și econ., Seria C, Pedol., nr. 14, 1964, 21—28.
4. ASVADUROV H., CONESCU ADRIANA, *Apa freatică și solurile gleizate din Cîmpia Crasnei*, Stud. tehn. și econ., Seria C, Pedol., nr. 19, 1971, 65—86.
5. ASVADUROV H., BOIERIU I., *Solurile județului Satu Mare*, Centrul de material didactic și de propagandă agricolă, București, 1983.
6. BADER T., *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978.
7. BENEDEK Z., *Schimbările cursului Someșului și a Crasnei în perioada pleistocenului superior și a holocenului*, Satu Mare, StCom, I, 1969, 25—39.
8. BERINDEI I., *Evoluția paleogeografică a depresiunilor golf în vestul României*, Realizări în geografia României, Edit. Științifică, București, 1973, 149—157.
9. BERINDEI I., *Fenomenele de iarnă în grupa vestică și sud-vestică a rețelei hidrografice din R.P.R.*, Stud. Univ. Babeș-Bolyai, Series geol.-geogr., 1959, fasc. I.
10. BODEA I., *Berveni. Istoria unei comune*, Satu Mare, 1970.
11. BOGDAN A., *Cîteva considerații fizico-geografice și economico-geografice asupra Cîmpiei Ecedea*, Probl. geogr., V, 1958, 101—123.
12. BOGDAN A., DIACONEASA B., *Cercetări paleohidrografice asupra văii Someșului*, St. cerc. geol.-geofiz.-geogr., XIII, 1, 1966, 41—50.
13. BOGDAN A., *Hidroameliorațiile din Cîmpia Someșeană și consecințele lor geografice*, Simpozionul de geografia cîmpiilor, Univ. Timișoara, 1971.
14. BOGDAN A., CĂLINESCU MARIA, *Județul Satu Mare*, Edit. Academiei, București, 1976.
15. BORSY Z., *Geomorfológiai vizsgálatok a Bereg-Szatmári síkságon (Cercetări geomorfologice pe Cîmpia Bereg-Satu Mare)*, Földr. Ért., III, 2, 1954, 270—279.
16. BORSY Z., *A Nyirség (Cîmpia Nirului)*, Budapesta, 1961.
17. BOTZAN M., *Apele în viața poporului român*, Edit. Ceres, București, 1984.
18. BURAI A., *Dezvoltarea orașului medieval Satu Mare (I)*, Satu Mare, StCom., IV, 1980, 143—160.
19. CIURDARIU E., *A lápok anthropogeografiája, különös tekintettel az Ecsedi lápra (Antropogeografia mlaștinilor, cu speciala privire la Mlaștina Ecedea)*, Budapesta, 1914, pag. 1—22.
20. * * * *Codex diplomaticus comitis Károlyi de Nagy-Károly*, I—V, Budapesta, 1882—1887.
21. CZIRBUSZ G., *Az Ecsedi láp lecsapolása (Asanarea Mlaștinii Ecedea)*, Földr. Közl., XXVII, 1899, 97—122.
22. DIACONU G. și colab., *Hidrografia*, în: Monografia geografică a Republicii Socialiste România, I, Edit. Academiei, București, 1966.
23. DIACONU G. și colab., *Despre stabilitatea albiilor de rîuri din R.P.R. în ultimii 30—40 de ani*, Stud. Hidrol., nr. 3, 1962.

24. * * * *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veacul XIV, vol. I (1301—1320), Edit. Academiei, Bucureşti, 1953.
25. DUMITRAŞCU S., BADER T., *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşu Aurit*, I, Satu Mare, 1967.
26. ÉBLE G., *A nagykárolyi gr. Károlyi család összes jószágainak birtoklási története (Istoricul moştenirii tuturor posesiunilor a familiei cont. Károlyi din Carei)*, I, Budapesta, 1911.
27. ENCULESCU P., *Solurile din jurul Careilor*, Viaţa agricolă, Bucureşti, XVI, 11, 1925.
28. * * * *Epopee pe Someş*, (text: Savinescu V. şi I. Maştei), Satu Mare, 1970.
29. FARKAS J., *Fejezetek az Ecsedi láp gazdálkodásához (Capitole referitoare la gospodărirea zonei Mlaştinii Ecedea)*, Debrecen, 1982.
30. FAZEKAS L., *Vízrendezés és talajvédelem a Túr völgyében (Lucrări de hidroameliorații şi de protecţia solului în valea Turului)*, Korunk, Cluj-Napoca, XLV, 3, 1986, 183—188.
31. FOCŞA GH., *Ţara Oaşului*, Muzeul Satului, Bucureşti, 1975.
32. GALLACZ J., *Monográfia a Kőrös-Berettyó völgy ármentesitéséről és ezen völgyben alakult vizmentesitő társulatokról (Monografia lucrărilor de protecţie împotriva inundaţiilor în văile Crişurilor şi a Barcăului şi activitatea desfăşurată de sindicate în aceste văi)*, I, Oradea, 1896.
33. GHERMAN I., *Plasa Carei. Judeţul Sălaj*, Edit. Librăria şi Tipografia „Cultura", Carei, 1938.
34. GIURESCU C., *Istoria pescuitului şi a pisciculturii din România*, I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1964.
35. HERMAN O., *A magyar halászat könyve (Cartea pescuitului maghiar)*, I—II, Budapesta, 1887.
36. * * * *Hirek. Áradás az Avasban (Ştiri. Inundaţie în Oaş)*, Szatmár-vármegye, Carei, An IV, 24.V.1908, nr. 21, pe pag. 6.
37. IMRE J., *A Nyirviz Szabályozó Társulat története (Istoricul Sindicatului de Asanare a apelor Nirului) 1879—1929*, Nyiregyháza, 1930.
38. * * * *Influenţe exercitate de pădure asupra mediului*, Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Alimentaţie şi Agricultură, Bucureşti, 1967.
39. IURASCIUC I., *O monoxilă neobişnuită*, Rev. muzeelor, IV, 1, 1967, 57—58.
40. KARÁCSONYI C., *Acţiunea omului asupra ecosistemelor naturale din judeţul Satu Mare*, Şcoala sătmăreană, Casa corpului didactic, Satu Mare, 1978, 135—147.
41. KOLOSVÁRY E., *Les travaux des régularisation et d'endiguemént en Hongrie*, Budapesta, 1900.
42. KOVÁTS L., *Der Theiss—Köröser Kanal (Canalul Tisa—Criş)*, Wien, 1864.
43. LOVASSY S., *Az Ecsedi láp és madárvilága fennállásának utolsó évtizedeiben (Mlaştina Ecedea şi avifauna ei în ultimele decenii ale existenţei sale)*, (Budapesta, 1931.
44. MIHNEA I., *Raionarea excesului de umiditate pe Cîmpia joasă a Someşului inferior*, Ştiinţa Solului, 1965, nr. 4. 414—423.
45 MIHNEA I., *Stabilirea debitelor de desecare pe Cîmpia joasă a Someşului inferior*, Probl. agric., 1965, nr. 6, 87—98.
46. MOCIORNIŢĂ I. şi colab., *Monografia hidrologică a bazinelor hidrologice ale rîurilor Vişeu—Iza, Săpînţa—Tur*, Studii Hidrol., nr. 6, 1964.
47. MOCIORNIŢĂ I. şi colab., *Monografia hidrologică a bazinului hidrografic Crişuri*, Studii Hidrol., XXIV, 1968.
48. MORARIU T., SAVU I., *Densitatea reţelei hidrografice din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, Probl. geogr., I, 1964, 57—87.
49. NEDICI GH., *Istoria vînătoarea şi a dreptului de vînat*, Tipografia Universul, Bucureşti, 1940.
50. NÉMETI I., *Descoperiri arheologice din hotarul oraşului Carei (jud. Satu Mare)*, Satu Mare, StCom, V—VI, 1981—1982, 167—182.
51. * * * *A Nyirvidék. Nagykároly és Szatmár vidéke. Az Ecsedi láp. (Zona Cîmpiei Nirului. Carei, Satu Mare şi împrejurimi. Mlaştina Ecedea)*, Az osztr.-magy. monarchia írásban és képben, II, Budapesta, 1891, 332—378.
52. POP E., *Analize de polen în regiuni de cîmpie*, Bul. Ştiinţ., Secţ. biol. şt. agric., Seria bot., IX, 1, 1957, 5—32.
53. RADOSAV D., *Satu Mare. Ghid de oraş*, Edit. Sport-Turism, Bucureşti, 1984.

54. ROMAN P., NÉMETI I., *Cultura Baden în România*, Edit. Academiei, București, 1978.
55. SĂVINESCU V., RADOSAV D., (red.), *Județul Satu Mare*, Edit. Sport-Turism, București, 1980.
56. SPÂRCHEZ Z., și colab., *Cercetări privind refacerea stejăretelor din Cîmpia Someșului*, Centrul de documentare tehnică pentru economia forestieră, București, 1966.
57. STAN M., *Viiturile de iarnă pe rîurile din vestul R.P.R.*, Studii Hidrol., I, 1961.
58. SZABÓ GY., *Haldoklik a láp az ősvadon (Dispare mlaștina și natura sălbatică)*, Korunk, Cluj-Napoca, XXXIX, 6, 1980, 442—445.
59. * * * *Szatmár vármegye (Comitatul Satu Mare)*, Budapesta, f.a. (1910).
60. SZIRMAY A., *Szathmár vármegye fekvése, története és polgári ismerete (Așezarea, istoricul și cunoașterea comitatului Satu Mare)*, I—II, Buda, 1809—1810.
61. SZÉLL L., *Az Ecsedi láp 1903 évi őszi égése és hatása a tőzegtalajra (Incendiul din toamna anului 1903 în zona Mlaștinii Ecedea și influența acestuia asupra solului turbos)*, Kisérletügyi Közl., VII, 1904, 218—225.
62. TISSOT M. D., *A néphez való tudósitás miképpen kellyen á maga egéfségére vigyázni (Recomandări către popor în vederea păstrării sănătății)*, Carei, 1772.
63. TOPOR N., *Anii ploioși și secetoși în R.P.R., C.S.A. Inst. Meteorol.*, București, 1964.
64. ȚENU A., *Zăcăminte de ape hipertermale în nord-vestul României*, Edit. Academiei, București, 1981.
65. Újvári I., *Geografia apelor României*, Edit. Științifică, București, 1972.
66. URSU VIORICA, *Aspecte locale ale istoriei agrare prezentate în expozițiile muzeului din Satu Mare*, Satu Mare, StCom., III, 1975, 265—269.
67. VARGA A., *A felső Tiszavölgy vizármentesitése egy a Szamosból Vetésnél nyitandó és Esztárnál a Berettyóba torkolló vizlevezető csatorna által (Hidroameliorarea zonei Tisei superioare prin executarea unui canal ce leagă Someșul la Vetiș cu Barcăul la Estar)*, Magy. Mérn. Ép. Egylet Közl., 1890, 167—191.
68. * * * *Városunk és a lecsapolás (Orașul nostru și desecarea)*, Nagy-Károly és vidéke, Carei, An XIII, 30.I.1896, nr. 5, pe pag. 1; *Új hidak a Krasznán (Poduri noi peste Crasna)*, idem, 4.VI.1896, nr. 23, pe pag. 6; *Az Ecsedi láp lecsapoló társulat (Sindicatul de asanare a Mlaștinii Ecedea)*, idem, 12.XI.1896, nr. 5, pe pag. 1.
69. VÁSÁRHELYI P., *A Berettyó vizének hajózhatóvá tételéről a Bege vizének példájára (Amenajarea rîului Barcău pentru a deveni navigabil, după modelul canalului Bega)*, Magy. Tudós Társ. Évk., V, 1842.
70. VELCEA I., *Țara Oașului*, Edit. Academiei, București, 1964.

DONNÉES HISTORIQUES SUR LES RIVIÈRES ET LES TRAVAUX DE HYDROAMÉLIORATIONS EFFECTUÉS AU NORD-OUEST DE LA ROUMANIE

(Résumé)

Cet ouvrage-ci présente des données historiques quant aux modifications produites dans le réseau hydrographique du territoire ainsi que certains changements survenus à la suite de ces travaux dans le microclimat, le sol, la flore et la faune de cette région.

INTEGRAREA ARMATEI ROMÂNE ÎN SISTEMUL DE APĂRARE, PRIN MIJLOACE POLITICO-DIPLOMATICE ȘI MILITARE, A FRONTIEREI DE VEST

CORNEL GRAD

I. Planurile de apărare a frontierei de vest în perioada interbelică

În perioada următoare realizării statului național unitar român („România Mare" — în mantalul colectiv autohton) ideea strategică generală, concepută și aplicată de M.St.M. român — luându-se în calcul situația politică agitată și confuză din statele vecine României — era *distribuirea echilibrată*[1] a forțelor în cele 3 zone probabile de operații: Est — Rusia Sovietică, fost aliat incomod în războiul proaspăt încheiat; Sud — Bulgaria; Vest — Ungaria, foste adversare militare până la sfârșitul primei mari conflagrații mondiale.

Începând din anul 1924, însă, situația repartizării forțelor se schimbă, progresiv, în favoarea *asigurării prioritare a frontierei de Vest*, care se contura ca cea mai amenințată, datorită intensificării revizionismului maghiar, susținut inițial, în surdină, de Germania și fățiș, cu o intensitate crescândă, de o serie de grupuri de presiune, organizate în diverse asociații, ligi etc. simpatizante ale „Ungariei mutilate" din țările învingătoare (cu deosebire din Anglia, Italia, SUA)[2]. Astfel, de la 45 de batalioane, 23 escadroane și 68 baterii de artilerie, cu un efectiv mobilizabil de 87 957 de oameni, destinate frontierei de Vest în anul 1922, se ajunge, în 1924, la 73 de batalioane, 28 escadroane și 111 baterii cu un efectiv mobilizabil de 141 453 oameni[3], integrate în Armata a 3-a.

În întreaga perioadă interbelică asigurarea frontierelor de Est, Sud, și Vest se baza pe concepția elaborării, la nivelul comandamentului național, a unor planuri de campanie cu caracter *exclusiv defensiv*. Până în 1931, aceste planuri de campanie prevedeau *cooperarea* armatei române cu forțele Micii Înțelegeri, conform convențiilor de alianță, cu men-

---

[1] *Istoria militară a poporului român*, vol. VI, Ed. Militară, București, 1989, p. 120.

[2] A. Gociman, *România și revizionismul maghiar*, Tip. Universul, București, 1934, p. 17—124.

[3] Arh. M. Ap. N., fond Microfilme, rola P II 1783, C. 402, rola P II 1785, C 175, cf. *Ist. militară* ... p. 120, nota 35.

ționarea expresă că ea devenea operabilă numai în cazul unei agresiuni din partea Bulgariei și Ungariei[4].

Odată cu începuturile deceniului 4, M.St.M. român, în concordanță cu poziția politico-diplomatică și militară a României față de creșterea pericolului revanșard german și, concomitent, față de ineficiența Ligii Națiunilor vizând contracararea acestui pericol, a elaborat noi planuri de campanie bazate pe ipoteza unui *conflict european generalizat.* În această situație, efortul principal al armatei române trebuia îndreptat spre apărarea frontierei de Vest, amenințate de o presiune conjugată nazisto-horthystă.

După semnarea în 1933 a Convenției de definire a agresiunii, la care a aderat și U.R.S.S., se putea spera, îndreptățit, că frontiera din Est — luând în calcul și îmbunătățirea relațiilor României cu colosul bolșevic — nu mai era în pericol imediat. Mai mult, se putea spera chiar pe o intervenție sovietică, alături de Franța și Cehoslovacia, împotriva Germaniei, în cadrul unui conflict european. Ghidat de aceste considerente politico-strategice, planul de apărare elaborat de M.St.M. român în 1933 prevedea *efortul principal în Vest,* în Est lăsându-se doar forțe de acoperire. Pentru a face față posibilei agresiuni a Ungariei în Est, Frontului de Vest i-au fost repartizate 5 corpuri de armată[5]: C.6.A. (diviziile 16, 17 și 20 infanterie), C.7.A. (diviziile 1, 18, 19 infanterie), C.1.A. (diviziile 2, 3, 11 infanterie), Corpul vânătorilor de munte (diviziile 1 și 2) și Corpul de cavalerie (diviziile 1 și 3 cavalerie), deci un total de 13 divizii.

Doi ani mai târziu, în 1935, având în vedere evoluția favorabilă a relațiilor cu U.R.S.S., potențată și de încheierea Tratatului franco-sovietic (2 mai 1935), planul de campanie al Comandamentului român a rămas, în esență, același, sporindu-se doar numărul forțelor angrenate în efortul de apărare a frontierei de Vest: de la 13 la 18 divizii[6].

În 1936, planul operativ pentru Frontul de Vest a fost modificat structural, organizându-se o siguranță puternică în apropierea frontierei cu Ungaria și o rezervă de 2 divizii (13 și 73 infanterie). Grupul de armate Vest era format din Armata 4 (C.6.A. cu 3 divizii de infanterie, Corpul vânătorilor de munte, C.1.A. cu 3 divizii de infanterie, C.11.A. cu Divizia 1 Grăniceri, diviziile 61 și 71 infanterie, plus Divizia 1 Cavalerie) și Armata 3 (C.7.A. cu 3 divizii de infanterie, plus Divizia 3 Cavalerie)[7].

Pentru anul 1937 s-a elaborat planul „Mărășești" care prevedea dislocarea pe Frontul de Vest a 16 divizii de infanterie, 2 divizii de cavalerie și 3 brigăzi de munte. Un total de 190 batalioane, 86 escadroane,

---

[4] *Ist. militară* ... p. 121; I. Talpeș, *Consolidarea unității naționale și statale în perioada interbelică*, în vol. *Din istoria militară a poporului român*, vol. 11, Ed. Militară, București, 1983, p. 455—456; C-tin Botoran, *Politica militară a României între cele două războaie mondiale (1919—1939)* în vol. *Istoria militară a românilor*, vol. 2, Ed. Militară, București, 1992, p. 174—176.

[5] Arh. M. Ap. N., fond M. St. M., secția 3, dos. nr. 1391, f. 2—10; I. Talpoș, *op. cit.*, p. 461—462.

[6] Ibidem, f. 752.

[7] Ibidem, dos. nr. 416, f. 44.

298 baterii și 134 avioane, plus 6 divizii de infanterie în rezerva Marelui Cartier General[8].

Evenimentele amenințătoare produse în centrul Europei, cu deosebire criza austriacă („Anschluss"-ul) și criza cehoslovacă (Acordul de la München) din primăvara și toamna anului 1938, provocate de politica revizionistă și agresivă a Germaniei naziste, au obligat M.St.M. român să-și modifice de două ori planul general de campanie. Inițial, acesta prevedea pentru apărarea graniței de Vest dislocarea a 20 de mari unități[9]. Armata 4 (11 divizii de infanterie, 2 brigăzi de munte și 2 divizii de cavalerie) — masată pe direcția principală de apărare din Poarta Someșului — și Armata 1 (3 divizii de infanterie, o brigadă de munte și o brigadă de cavalerie) — masată în Poarta Mureșului. În zona Jibou era prevăzută concentrarea singurei unități de tancuri a armatei române, cu misiunea de a interveni, la nevoie, în sprijinul ambelor grupări (Armata 4 — în Nord și Armata 1 în Sud).

Ulterior, planul a suferit modificări în sensul întăririi efectivelor de la frontiera de Vest: 12 divizii de infanterie, 3 brigăzi mixte-munte și o divizie de cavalerie. Concomitent, M.St.M. a luat măsuri de asigurare intensă a teritoriului în Vest: intensificarea lucrărilor de fortificații pe direcția principalelor direcții de acces spre interiorul Transilvaniei (linia „Carol"). Astfel, în circa 3 ani (primăvara anului 1937 — 4 iulie 1940) au fost construite 469 de cazemate din care 400 în perioada februarie 1939 — 4 iulie 1940, echipate cu mitraliere și puști mitraliere Z.B., calibrul 7,92 de fabricație cehoslovacă și românească (sub licență), tunuri și obuziere. Pentru realizarea lucrărilor de fortificații și amenajare a căilor de comunicații spre și între ele au fost utilizate materiale însumând nu mai puțin de 15 073 vagoane ciment, 4 406 vagoane fier beton, 252 vagoane sârmă ghimpată, 164 558 m² grilaj metalic, 562 km cablu telefonic etc.[10].

În efortul general al țării pentru sprijinirea materială a apărării frontierei de Vest trebuie să evidențiem și suma record de 10 252 321 000 lei, subscrisă de populație în perioada decembrie 1934 — 10 februarie 1940[11].

Evenimentele din martie 1939 (ocuparea Boemiei și Moraviei de către Germania, anexarea Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria, concomitent cu mobilizarea armatei ungare și concentrarea ei în raioanele de atac din Est, spre România) au obligat guvernul Armand Călinescu să ia măsuri urgente de răspuns, decretând moblizarea parțială a armatei române și concentrarea ei în apropierea frontierei vestice și nord-vestice.[12] Obținerea de către România, la 13 aprilie 1939, a garanțiilor anglo-franceze părea că a înlăturat pentru moment pericolul invadării României de către forțele germano-maghiare, dând forurilor militare

---

[8] Ibidem, dos. nr. 1577, f. 59.

[9] *Ist. militară*... p. 126.

[10] V. T. Ciubăncan, *Sistemul de apărare la frontiera de vest a țării* (1937—1940), în Acta MP VI (1982), p. 276—277. Pentru detalii suplimentare vezi același V. T. Ciubăncan în Acta M. P. IV (1980), p. 605—629, Acta M. P. V (1981), p. 605—612.

[11] Ibidem, Acta M P. VI (1982), p. 278.

[12] *Din istoria militară*..., p. 129—131; C. Botoran, op. cit., p. 180—181.

românești un scurt răgaz pentru reevaluarea planului de campanie și înzestrare a armatei.

De altfel, chiar a doua zi după acordarea garanțiilor anglo-franceze (14 aprilie 1939), M.St.M. a supus spre aprobare Regelui și primului-ministru „Studiul asupra forțelor germano-italiene care ar putea interveni contra României în cazul unei conflagrații generale"[13] în care se evaluează pentru etapa dată 5 posibile variante de declanșare a unui conflict generalizat. Evoluția evenimentelor a confirmat, în parte, foarte repede (nici 5 luni) ipoteza a II-a (atacarea Poloniei la 1 septembrie 1939 de către Germania), însă cu un corectiv important: U.R.S.S., în urma semnării la 23 august 1939 a Pactului Ribbentrop—Molotov, nu mai era în tabăra adversarilor Germaniei, ci devenise partener de agresiune al acesteia, răsturnând, astfel, toate calculele în ceea ce privește raporturile de putere pe continent și, cu deosebire, în Sud-Estul Europei.

În fața acestei situații extrem de periculoase pentru integritatea hotarelor ei, amenințate circular, România a luat măsuri militare de urgență: sporirea efectivelor Armatei 1 până la nivelul celor de război, înlocuirea Corpului 5 Armată cu Corpul 1 Armată și, după modelul structurii organice a Armatei 1, s-a constituit în Moldova Armata a 3-a cu misiunea de a respinge un posibil atac pe direcția Siretului și Prutului. Prin decretarea mobilizării generale numărul diviziilor de infanterie a crescut de la 21 la 31[14].

Referindu-se la măsurile militare întreprinse de guvernanții României, ministrul Ungariei la București informa guvernul său că nu este cazul să se supraliciteze efectele acestora, deoarece „mobilizarea este mai mult de natură psihologică"[15]. În continuarea raportului său, Bárdossy arată că „masele românești nu au avut niciodată prea mare încredere în aceste făgăduieli răsunătoare" (cu referire directă la faptul că „regele și guvernul au propovăduit neîncetat că armata română va apăra chiar cu prețul celor mai mari sacrificii independența țării și fiecare palmă de pământ"). Ca bun cunoscător al mentalității poporului român și al guvernanților lui, viitorul prim-ministru al Ungariei „ținea să-și exprime cel puțin serioase rezerve față de aserțiunea că România ar ceda ușor în cazul unui atac concentric... Dimpotrivă — se releva în raport — este de presupus că s-ar apăra cel mai vehement în fața pericolului care amenință Transilvania"[16].

Dezintegrarea armatei poloneze și avansarea rapidă a forțelor militare germano-sovietice spre hotarele nord-estice ale României au impus restructurarea planului de apărare și, în consecință, redislocarea de mari unități în Moldova, astfel încât, la 23 septembrie 1939, din totalul de 42 de unități (10 C.A., 31 divizii de infanterie, 3 divizii de cavalerie, 4 brigăzi de munte, 2 brigăzi cavalerie, o brigadă de fortificații și o brigadă de grăniceri), Frontului de Vest (Grupului de Armate nr. 1) îi erau afectate 12 unități (2 C.A., 6 divizii de infanterie, o divizie cavalerie, 3 brigăzi mixte munte, brigada de cavalerie și cea de fortificații), grosul

[13] Arh. M. Ap. N., fond M. St. M., secția 3, dos. 1706, f. 30—38, cf. Ist. militară..., p. 131—132.

[14] *Istoria militară a românilor*, vol. 2, p. 187.

[15] *23 August 1944. Documente*, I, 1984, p. 37, doc. 31.

[16] Ibidem.

(19 unități) fiind în dispozitivul de apărare a frontierelor de Nord și Est. În dispozitivul strategic de apărare a frontierei vestice și nordice (sectorul Vatra Dornei până la frontiera cu Iugoslavia) greul misiunii îi revenea Armatei 1 cu sediul la Cluj. Până la victoriile Germaniei în Vest (ocuparea Belgiei, Olandei, Luxemburgului și capitularea Franței) dispozitivul strategic era conceput pe ideea apărării circulare, eșalonate în adâncime, cu păstrarea a cel puțin 2 corpuri de armată în rezerva M.St.M., în paralel cu constituirea unor mari unități de intervenție (Divizia 4 cavalerie, Brigada 7 cavalerie, Divizia 2 Gardă și Corpul de Gardă)[17].

În preziua Ultimatumului sovietic, ca urmare a concentrărilor masive din mai-iunie 1940, forțele românești, puse pe picior de război, cuprindeau 32 de divizii de infanterie, $4^1/_3$ divizii cavalerie, 4 brigăzi mixte munte, o brigadă motorizată o brigadă fortificații și alte unități și formații (servicii) terestre, aero și navale cu un efectiv total de 1 261 314 oameni (1 195 366 soldați și gradați, 32 194 ofițeri și 33 574 subofițeri) din care majoritatea zdrobitoare rezerviști (1 026 135)[18].

Pe acest fond al pregătirilor militare s-au petrecut evenimentele de la sfârșitul lunii iunie în Est (acceptarea Ultimatumului sovietic, retragerea dezastruoasă din Basarabia și concomitent prăbușirea vertiginoasă a încrederii opiniei publice românești în capacitatea decizională a factorilor de putere în stat). Previziunile lui H. Neubacher, însărcinatul german cu probleme economice în România (5 mai 1940) cu privire la poziția celui de-al III-lea Reich față de presiunile U.R.S.S. asupra României s-au dovedit exacte: „Însă la întrebarea dacă lăsăm să li se taie gâtul (românilor — n.n.) de către ruși, nu putem decât să-i lăsăm în seama sfinților ortodocși și a bunului Dumnezeu“[19].

În ceea ce privește rolul factorilor militari în adoptarea deciziilor privind soarta frontierelor cu Ungaria (perioada iulie-august 1940), opiniile sunt împărțite: factorii politici (regele, primul ministru și ministrul de externe au încercat să-și justifice acțiunile și prin atitudinea nu suficient de hotărâtă — după părerea lor — a organismelor de comandă ale armatei[20]. După opinia militarilor, exprimată în documente oficiale, în perioada imediat premergătoare pronunțării Dictatului, concluzia era cu totul alta: armata era în totalitate gata să apere Transilvania, chiar dacă s-ar fi pierdut Moldova și Muntenia în întregime. Cele mai relevante, în acest sens, ni se par raportul M.St.M. nr. 10 945 către Președinția Consiliului de Miniștri (23 august 1940) și „Studiul instrucției militare la data de 26 august 1940“.

Astfel, în primul document (raportul M.St.M., semnat de gen. Gh. Mihail) se dau asigurări că factorii politici antrenați în tratativele cu Ungaria de la Turnu Severin pot să se bizuie în totalitate pe armata

---

[17] *Istoria militară a românilor*, vol. 2, p. 188—189.

[18] Arh. M. Ap. N., fond M. St. M., secția 1, dos. nr. 1929, f. 3, cf. *Istoria militară a poporului român* ..., p. 328 și *Istoria militară a românilor* ..., p. 189.

[19] Arh. St. Buc., colecția Microfilme S.U.A. — Documente germane microfilmate la Alexandria/Virginia, rola 272, T. 120—381, C. 293025—293026, cf. *23 August 1944*. Documente (I), p. 65—67, doc. 48.

[20] Vezi capitolul anterior al prezentului studiu, *„Guvernul român și Dictatul de la Viena“*, notele 96 și 97.

română: „... în susținerea tezei românești, politica se poate bizui pe armată fără nici o reticență, găsind totodată și un sprijin necondiționat în populația Transilvaniei. Armata este bine pregătită, cu moralul nezdruncinat și dornică de acțiune, așa încât ea *este gata nu numai să apere teritoriul național, dar chiar să atace* ..." (subl. n.s.)[21].

În urma analizei de ultimă oră a situației militaro-politice, luând în calcul și eșuarea tratativelor de la Turnu Severin, al doilea document conturează următorul tablou:

„1. Ne considerăm complet izolați și lipsiți de sprijinul material și politic al oricărei puteri străine.

2. Ne considerăm în situația de a fi atacați cu certitudine, simultan, de către ruși și unguri (...)

— cu oarecare probabilitate de către bulgari și iugoslavi care vor căuta să speculeze situația noastră grea.

3. Ne considerăm, din punct de vedere politic, înșelați și de către germani și de către ruși și de către bulgari atât în tratativele existente cât și în promisiunile vagi care ne-au fost făcute".

În această situație, se conchidea în studiul analizat, misiunea primordială a armatei se concretiza în apărarea Ardealului cu totalitatea forțelor, consimțind, la nevoie, la o simplă acoperire pe restul frontierelor și, deci, la pierderea eventuală a Moldovei, Dobrogei și chiar Munteniei și Banatului"[22].

În această variantă operativă, din totalul de 33 divizii de infanterie și $4^1/_2$ divizii de cavalerie, 13 divizii de infanterie și o divizie de cavalerie reveneau Frontului de Vest — cu misiunea de a opri printr-o bătălie defensivă atacul maghiar și a permite lansarea contraofensivei la care urmau să participe 6 divizii de infanterie, toate carele de luptă și rezervele de artilerie grea ale M.C.G.

Frontului de Est și Sud i se rezervau 13 divizii de infanterie și $3^1/_2$ divizii de cavalerie, cu misiunea să întârzie înaintarea inamicilor (sovietici și bulgari) și să închidă defileul Carpaților[23].

În această accepțiune, poziția de acceptare a „arbitrajului", adoptată de 4 din cei 5 reprezentanți militari (contraamiralul adj. N. Păiș, gen. David Popescu, gen. adj. Gh. Mihail — șeful M.St.M. și gen. adj. E. Baliff)[24] în Consiliul de Coroană din dimineața zilei de 2 august 1940, apare drept o inconsecvență greu justificabilă, dacă nu punem în balanță elementul emoțional, provocat de surpriza adoptării rapid, sub presiune, a unei hotărâri atât de grave. Mai trebuie adăugată, poate, aici, și solidaritatea guvernamentală, care în cazul gen. Arthur Văitoianu[25] (vot contra „arbitrajului") este fără obiect. Pe de altă parte, dacă în rândurile populației civile și autorităților administrative din zona de frontieră, începând din luna iulie, încrederea în capacitatea guvernanților de a

---

[21] Arh. M. Ap. N., fond 948, dos. 539, f. 51—52, cf. *23 August 1944*. Doc. (I) ..., p. 94, doc. 63.

[22] Arh. M. Ap. N., fond 948, secția 3 informații, doc. 1951, f. 277—280, cf. *23 August 1944. Documente* ..., p. 94—96, doc. 64.

[23] Ibidem.

[24] Vezi capitolul precedent „Guvernul român și Dictatul de la Viena" — pasajele referitoare la primul Consiliu de Coroană din 30 august 1940 — (nota 178).

[25] Loc. cit.

face față momentului istoric dat scădea îngrijorător, provocând deznădejdi și ură față de aceștia, cu consecințe greu calculabile, în armată până la momentul cedării, ideea unei noi cedări, urmate de retragere din zonă, era de neconceput. Drept urmare, s-au luat măsuri pentru propagandă activă în rândurile populației, dându-se asigurări că armata își va face datoria „și că nici o bucățică de teren nu va fi cedată Ungariei"[26]. Mai mult, după discursul radiodifuzat al primului ministru, Ion Gigurtu, privitor la posibile minime rectificări de frontieră în Vest, în rândurile ostașilor din zonă „se vorbește — ascuns — că, și în cazul când Guvernul Român va face cesiuni teritorii, ei nu vor părăsi pozițiile și vor rămâne să lupte pentru apărarea bunurilor și păstrarea neștirbită a hotarelor actuale, chiar dacă vor murii cu toții"[27].

Că această atitudine era generală, sinceră și hotărâtă în rândurile trupei și ale comandanților de unități din zonă demonstrează și semnalările insistente ale organelor militare de informații privind crearea și dezvoltarea în rândurile trupei a unei stări de spirit ferm potrivnice oricărei cedări, mergând până la insubordonare și rezistență armată în cazul că s-ar primi ordinul de retragere[28]. Astfel, M.St.M. era informat că soldații Divizinului motorizat de pe lângă Regimentul 40 Artilerie din comuna Pomi (jud. Satu Mare) au refuzat să schimbe spre înapoi amplasamentul unei baterii. Ba, mai mult, comanda bateriei în cauză n-a răspuns în nici un fel la solicitarea Legiunii de Jandarmi de a se furniza detalii asupra gestului de insubordonare[29].

Totodată, în ziua de 27 august 1940, Comandantul Armatei 1, solicita intensificarea propagandei prin radio pentru liniștirea populației civile aflate în stare de incertitudine și nesiguranță, la discreția știrilor diversioniste lansate de Radio Budapesta. Această activitate era cu atât mai necesară cu cât — după cum specifică raportul — „trupele fiind în majoritatea lor în cantonamente și în legătură cu populația civilă, starea de enervare se poate transmite ușor și în rândurile oștirei"[30].

II. Acțiuni teroriste, de diversiune și spionaj horthyste în Transilvania (1939—1940)

În acest context, trebuie specificat faptul că întreaga activitate de creare, instruire, dotare, infiltrare și dirijare din umbră a acestor organizații fusese pusă la punct încă din primăvara anului 1939. Edificatoare, în acest sens, este scrisoarea șefului Statului Major maghiar, Werth Henrik, din 8 mai 1939, adresată primului ministru, ministrului de externe și ministrului apărării. Acest proiect al acțiunilor pregătitoare în vederea momentului ocupării, la momentul oportun, a Ardealului, a fost

[26] Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dos. 924, f. 483, film. 54/31 M.I.A.Z. — I.M.C., cf. C. Grad, *Starea de spirit a populației, autorităților și armatei din ținutul Someș în vara anului 1940*, Acta MP., VII (1983), p. 350—355, doc. 10.

[27] Ibidem, dos. cit., f. 565, cf. C. Grad, op. cit., p. 335, doc. 16.

[28] Ibidem, f. 582—583; Ibidem, p. 359—360, doc. 20.

[29] Loc. cit.

[30] Ibidem, f. 624; Ibidem, p. 362, doc. 22.

acceptat, cu mici observații, în ședința restrânsă a Consiliului de Miniștri din 22 mai 1939[31].

În Arhivele Ministerului Apărării Naționale — fond Armata 1 și Secția II Informații se păstrează câteva dosare cu piese relative la activitatea desfășurată de organizațiile iredentiste horthyste pe teritoriul României în anii 1939—1940, adică în perioada când tensiunea politică dintre cele două state vecine, România și Ungaria, atinsese apogeul, datorită atitudinii permanent provocatoare a Ungariei și, după izbucnirea celui de-al doilea război mondial, deschis agresive.

Prima organizație teroristă horthystă pe teritoriul României a fost descoperită la 14 octombrie 1939. Organizația număra 172 de membri activi, răspândiți în principalele localități din apropierea frontierei: Oradea, Carei, Satu Mare, Zalău, Cehu Silvaniei, Baia Mare, Cluj, Sighet, Salonta etc. Majoritatea celor implicați în acțiunile teroriste și de spionaj desfășurate în Transilvania erau cetățenii români, îndeosebi intelectuali (preoți, profesori) și liberi profesioniști, recrutați de serviciile de spionaj horthyste din Budapesta, Debrețin, Seghedin, Nyíregyháza[32]. Astfel, în Sălaj, județ de frontieră, al treilea ca mărime dintre județele din Vest, așezat pe direcția principală de înaintare probabilă a armatei maghiare spre centrul Transilvaniei, s-au descoperit mai multe nuclee active de spionaj și diversiune la Zalău[33], Șimleu Silvaniei, Cehu Silvaniei și Carei. De altfel, aici s-au descoperit depozite de materiale explozive în câteva farmacii și unități spitalicești[34]. Autoritățile românești au identificat ca agenți horthyști pe Schönstein Antal — tăbăcar, și Szakács Iosif — șofer, iar în Cehu Silvaniei, la 25 octombrie 1939, a fost descoperită în casa zugravului Hunyadi Francisc 1 kg de ecrasită pe care o primise de la Rácz Adalbert din Zalău, prin intermediul lui Zubor János[35].

Pentru a evita înăsprirea relațiilor româno-maghiare, guvernul român a stabilit cu guvernul horthyst o înțelegere având drept scop evitarea repetării unor asemenea incidente. Statul român, îndeplinindu-și în totalitate obligațiile asumate în cadrul înțelegerii amintite, a renunțat la trimiterea în judecată a unui număr apreciabil dintre cetățenii români implicați în acțiunea teroristă maghiară din octombrie 1939 și a permis trecerea în Ungaria a nu mai puțin de 52 de persoane[36], prin punctele de frontieră Parhita (36 persoane — 21 decembrie 1939) și Borș (16 persoane — 17 martie 1940). Cu toată această atitudine de înțelegere din

---

[31] *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936—1945*, Akadémiai kiadó, 1962, vol. III, küm oc res, pol — 1939—27—449; cf. Gh. Bodea, V. T. Suciu, I. Pușcaș, *Administrația militară horthystă în nord-vestul României*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 75—79.

[32] Vezi pt. detalii C. Neagu, D. Marinescu, *Fapte din umbră*, vol. IV, Ed. Politică, București, 1983 (nu se indică sursele documentare) și Gh. Bodea, V. Suciu, I. Pușcaș, op. cit., p. 91—113.

[33] A.I.C., fond P.C.M., dos. 213/1940, f. 104—107, cf. Tr. Bunescu, *Lupta poporului român împotriva Dictatului de la Viena*, București, 1971, p. 25.

[34] Arh. Min. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dos. 662, f. 348—351, cf. C. Grad, *Acțiuni teroriste, de diversiune și spionaj horthyste la frontiera de vest a României (1939—1940)*, Acta MP. (12), 1988, p. 657.

[35] Ibidem.

[36] Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond 5417, dos. 922, f. 1, cf. C. Grad, *Acțiuni* ..., p. 657.

partea României, statul maghiar nu și-a respectat angajamentele asumate, perseverând în acțiuni de agitație iredentistă, provocatoare, sporindu-le numărul și raza de acțiune. Scopul acestor acțiuni provocatoare era crearea unor *cazuri* pe care propaganda horthystă să le exploateze tendențios iar diplomația maghiară să aibă dovezi „calde" în susținerile ei privind oprimarea continuă și insuportabilă a minorității maghiare de către statul român, obligând Ungaria la intervenție, inclusiv armată.

Până la pronunțarea Dictatului de la Viena, au mai fost descoperite în Nord-Vestul României încă 5 organizații teroriste[37] în localitățile:

1. *Bocicoiul Mare* (jud. Maramureș), formată din 11 persoane (7 ianuarie 1940);
2. *Valea lui Mihai* (jud. Sălaj, actualmente Bihor), în care erau implicate 9 persoane (februarie 1940);
3. *Andrid* (jud. Satu Mare), formată din 16 persoane (15 iunie 1940);
4. *Oradea* (jud. Bihor), cu ramificații la Huiedin, Brașov, Sibiu, Bistrița, Târgu Secuiesc, Deva, Cluj, formată din 12 persoane de cetățenie română și 7 de cetățenie maghiară, descoperită la 14 august 1940.

În anul 1940, modul de organizare și funcționare a acestor nuclee (caz tipic; ultimul — cel de la Oradea) suferă modificări de substanță. Astfel, dacă, în 1939, în organizațiile teroriste din Ardeal acțiunea era trecută din punct de vedere organizatoric asupra elementelor maghiare iredentiste din România, chemate sub diverse pretexte în Ungaria și instruite asupra modului de recrutare a membrilor din rândurile conaționalilor cu convingeri asemănătoare lor și despre tehnica de mânuire a explozivilor, în 1940, după „căderile" din octombrie 1939, organizarea acțiunilor teroriste a trecut asupra elementelor din exterior. Aceasta din, probabil, două motive: 1. fie că elementele din interior nu se dovediseră suficient de pregătite moral pentru a face față acțiunii; 2. fie că legăturile principalelor elemente de încredere au fost distruse de organele românești de informații și contrainformații în toamna anului 1939 și iarna lui 1940.

Aceste elemente din exterior au intrat în țară cu pașapoarte valabile, dar cu nume false, întregistrându-se cu profesiuni diferite, ca: doctori, ingineri, jurisconsulți, arhitecți, comercianți de coloniale, lemne etc., aflați în România cu interese de afaceri pe timpul legal de 30 de zile. În timpul respectiv, acești agenți începeau acțiunea de organizare a nucleelor, folosind elementele locale, însărcinate la început cu misiuni minore de indicatori, curieri și depozitari intermediari ai materialului exploziv.

Elementele nucleului de la Oradea[38] erau formate din ofițeri ai serviciilor maghiare de spionaj, trimiși în România cu misiunea: 1. să recruteze elemente din populația maghiară, ostile regimului românesc și dispuse să acționeze pentru subminarea lui; 2. să creeze puncte de depozitare a materialelor de sabotaj (explozivi, arme, manifeste). Misiunea acestora era de a produce acte teroriste ca: distrugeri de căi de comunicație, păduri și sate românești, otrăviri de fântâni etc., pentru a crea o stare de panică și, în același timp, pentru a împiedica evacuarea arma-

[37] Ibidem, op. cit., p. 658—660.
[38] Ibidem, dos. 922, f. 4—16.

tei române, autorităților și populației civile, în eventualitatea cedării regiunilor revendicate de Ungaria, incendierea satelor cu populație minoritară, concomitent cu răspândirea prin colportare sau prin manifeste aduse din Ungaria a zvonului că autoritățile românești au provocat respectivele acțiuni teroriste. În eventualitatea previzibilă a eșuării tratativelor româno-ungare privitoare la noua frontieră estică revendicată de Ungaria, organele horthyste de spionaj și organizațiile teroriste[39] antiromânești create pe teritoriul Ungariei (Rongyos Gárda, „Tűzharcosok, Magyar Csapatok)[40], prin agenți infiltrați în România și prin agenții recrutați din interiorul țării, planificaseră declanșarea unor acțiuni teroriste de anvergură, cu scopul de a crea o stare de panică și de dezordine în rândurile populației și autorităților, determinând intervenția armată a Ungariei. Parțial, acest scenariu a reușit în momentul evacuării teritoriului cedat de către armata română și a preluării lui de către armata ungară (vezi capitolul dedicat evacuării teritoritoriului cedat în urma Dictatului de la Viena).

În luna august, pe lângă acțiunile grupurilor diversioniste și de spionaj horthyste, s-au înmulțit numărul provocărilor la frontieră: treceri ilegale ale frontierei terestre împrăștieri de manifeste, violări ale spațiului aerian etc.

Astfel, la 16 august un avion străin venind din Ungaria a zburat la mare altitudine deasupra teritoriului românesc timp de o oră[41]. În noaptea de 15/16 august în comuna Valea lui Mihai, situată în imediata apropiere a frontierei cu Ungaria, au fost răspândite manifeste în limba română și maghiară prin care se inocula perfid și demobilizant ideea Transilvaniei independente: „Frați Români! Două dintre armatele noastre s-au retras fără nici un foc de pușcă ajungând în învălmășală la Reni. Basarabia s-a pierdut dar și Dobrogea este în cea mai bună cale să fie vândută. Pezevenchi din vechiul Regat ne jefuiesc! Moarte pe tâlharii din București. Se trească Transylvania independentă! Se trească Iulu Maniu“[42]. „Stilul“ documentului, gramatical și politic, specific unui vorbitor ocazional de limbă română, indică indubitabil autorul (ii): organele de propagandă maghiare. În ziua imediat premergătoare pronunțării sentinței de la Viena, aceste acțiuni au atins maximumul, semnalându-se descoperirea unui post de radioemisie la Târgu Mureș, în locuința cetățeanului român de naționalitate maghiară, Sándor Ludovic, și găsirea unor manifeste iredentiste în localitățile românești din apropierea frontierei[43]. Totodată, pe plan strict militar, în afară de Armata 1 și 2 maghiare pregătite să atace România în 28 august, au mai fost mobilizate trei corpuri de armată (Armata 3), destinate aceluiași scop, și s-au întreprins zboruri de recunoaștere, diversiune și intimidare în

[39] Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I (secția 2), dos. 642, f. 1—4 (Studiul *Terorismul maghiar. Istorie și procedee*, redactat de mr. Zaharia) și filele 34—40 *(Notă rezumativă asupra organizațiilor teroriste maghiare descoperite în Transilvania în octombrie 1939).*

[40] Ibidem, dos. 600, f. 21—24 („Szabad Csapatok“).

[41] Ibidem, dos. 924, f. 53—538, cf. C. Grad, *Starea de spirit a populației...*, p. 356, doc. 17.

[42] C. Grad, op. cit., p. 334—335, nota 4.

[43] Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dos. 924, f. 645—646, cf. C. Grad, op. cit. p. 363, doc. 23 — Rap. C. I, al Bir, Statistic Militar Cluj,

adâncimea teritoriului românesc. La aceste acte de provocare deliberată, aviația și artileria antiaeriană au ripostat, doborând două aparate[44].

Dată fiind chemarea precipitată la Viena a delegaților români și maghiari, în vederea „arbitrajului", declanșarea atacului armatei maghiare a fost amânată, dându-se ordin de retrgere în așteptarea rezultatului — în mare măsură, previzibil — conferinței.[45]

III. Starea de spirit a populației și armatei din teritoriul cedat în primele zile după pronunțarea Dictatului

Prima reacție, în rândurile opiniei publice din România la auzul hotărârilor injuste de la Viena a fost aceea de stupoare generală, urmată, în avalanșă, de o stare de deznădejde, apoi de furie și de revoltă împotriva autorilor (vinovaților) noii amputări criminale a hotarelor patriei. Această împotrivire s-a materializat în manifestații de masă în capitală și cu deosebire în principalele orașe transilvane[46], la care au participat, alături de populația civilă, și elemente ale armatei (trupă și ofițeri), izolate sau chiar în formații regulate. S-au semnalat în primele zile (1—5 septembrie) mișcări izolate de împotrivire armată, cu greu temperate de comandamenlele M.U. și părăsirea în masă a unităților militare de către trupa originară din teritoriul ce urma a fi cedat Ungariei.

Evoluția stării de spirit a populației și a armatei în aceste prime zile după pronunțarea Diktatului este surprinsă nuanțat în rapoartele informative și contrainformative ale Armatei 1 române[47].

De altfel, cu puține zile înainte de momentul 30 august 1940, în zona Șimleu Silvaniei a fost confiscat un exemplar din manifestul „Tineretului ardelean" în care se afirma răspicat protestul tineretului față de forțele externe care atentau la integritatea țării sau față de cei care acceptau, în calitate de factori politici decizionali interni, să pună în discuție problema frontierei de Vest. În numele tuturor idealurilor pentru care s-au jertfit atâtea generații de eroi ai neamului, tineretul refuza orice compromis și era gata să pună mâna pe arme pentru a apăra pământul Transilvaniei, aflate în primejdie de moarte.

Redăm, în continuare, câteva pasaje din acest manifest: „Răscrucea istorică la care se găsește astăzi neamul și țara noastră, cere, mai mult ca oricând, să știm ce vrem... Dacă în aceste clipe de măreață gravitate istorică nu ne vom înțelege menirea pe pământ, nu suntem vrednici să trăim. Întrebarea se pune răspicat: Se poate ciunti Ardealul pentru libertatea căruia s-au jertfit generații după generații, Ardealul unde s-a plămădit destinul nostru istoric, citadela culturii și spiritului românesc?... Nu! Ardealul nu se dă! Cine vrea să-l ia, să tragă sabia și să

---

[44] *Istoria militară a poporului român*, (Culegere de lecții), Ed. Militară, Buc., 1992, p. 490.

[45] Gh. Bodea, V. Suciu, I. Pușcaș, op. cit., p. 84—85,

[46] Ibidem, p. 139—148.

[47] C. Grad, op. cit., Acta MP. VII (1983), p. 330—380; Idem, *Starea de spirit a armatei române în timpul evacuării teritoriului cedat*, Acta MP., X (1986), p. 390—405.

și-o încrucișeze cu a noastră... Noi nu tratăm că vindem sau nu vindem trupul țării. *Cine trădează, trădează* (subl. ns.)... Pe vechea linie a destinului nostru transilvănean, pe linia generațiilor creatoare de istorie, pe linia luptei intransigente pentru libertate și independență, a sunat ceasul luptei pentru apărarea eternelor noastre ideale. Nu cedăm o palmă de pământ din sfintele noastre ogoare. STĂM GATA DE LUPTĂ"[48].

Raportul contrainformativ nr. 63 din 30 august consemnează, printre altele, următoarele: „în urma știrilor date la Radio Budapesta că România a fost obligată de puterile Axei să cedeze o mare parte din Transilvania, populația românească este consternată și încă nu și-a putut găsi echilibrul sufletesc. Se pare că ardelenii sunt hotărâți să se opună oricărei cedări"[49].

A doua zi, 31 august, Regimentul 7 Jandarmi Someș sesiza Armata 1 că „în urma comunicărilor făcute de Radio Budapesta și de celelalte posturi străine, populația română este complet consternată, iar în urma confirmărilor făcute azi dimineață de Radio București, consternarea a crescut și mai mult și s-a transformat în indignare și revoltă contra celor care au semnat sentința de moarte a atâtor români. S-au văzut oameni plângând și protestând contra cedării. *În armată, atât la ofițeri, cât și la trupă se observă aceeași demoralizare și revoltă* contra cedării Ardealului aproape întreg. În general, starea de spirit, atât la populația română, cât și în armată, este din cele mai rele. *Moralul este scăzut, însă disciplina se menține încă*" (subl. ns.)[50].

În conformitate cu ordinul M.St.M. nr. 212 107/B din 31 august[51] s-au dat dispoziții pentru a se explica ofițerilor și trupei rațiunile pentru care a fost acceptat Dictatul vienez. Conform documentului, aceste rațiuni ar fi fost: 1. Cedarea s-au făcut sub amenințarea unei intervenții conjugate a statelor beneficiare ale noului raport de forțe pe plan european; 2. Viața și istoria neamului românesc nu se încheie o dată cu acest act, ci acesta a însemnat un sacrificiu necesar pentru victoria de mâine. Se cerea, în final, ca aceste raționamente care, în esență, reprezentau poziția guvernului, exprimată în comunicatul către țară, să fie aduse la cunoștința întregii armate, pentru a se preîntâmpina izbucnirea unor nemulțumiri și dezordini greu controlabile.

Un alt manifest[52], datat tot 31 august, editat de autori necunoscuți, chema întreaga populație să pună mâna pe arme și să facă, astfel, un zid de netrecut al credinței în virtuțiile neamului românesc: „Români! Urgia de veacuri iar s-a abătut peste plaiurile noastre românești (...) Știm cu toții că nici unul din noi nu se poate obișnui cu gândul că leagănul culturii noastre să dispară, fărâmițându-se teritoriul nostru național. Umbrele marilor români: Horea, Cloșca, Crișan, Avram Iancu, Simion Bărnuțiu, părintele Lucaciu și, alții ies din morminte...

---

[48] Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dos. 958, f. 376—377, cf. C. Grad, *Starea de spirit a populației*..., p. 361—362, doc. 21.

[49] Ibidem, dos. 924, f. 645—646; Ibidem, op. cit., p. 363, doc. 23.

[50] Ibidem, f. 651, cf. op. cit., p. 365, doc. 25.

[51] Ibidem, dos. 958, f. 9, cf. op. cit., p. 367, doc. 27; (vezi, pt. comparație și *23 August 1944*. Documente (I)..., p. 101—102, doc. 70.).

[52] Ibidem, dos. cit., f. 618; Ibidem, p. 368—369, doc. 30.

Veniți cu toții mâine, 1 septembrie 1940, cu sufletele cernite, dar nu înfrânte — românul nu piere niciodată —, pregătiți să ne închinăm la biserica părinților și strămoșilor noștri (...) Fie ca această lovitură să fie preludiul victoriei noastre de mâine (...) Nu uitați niciodată că numai din rana scoicei iese perla". Întrucât nu există nici un fel de informații privind autorii acestui manifest, opinăm, dat fiind și stilul romantic-intelectualist al apelului de împotrivire armată („... să punem mâna pe coasele și topoarele moților noștri și suflet lângă suflet să formăm iarăși zidul de granit al românismului ce a fost bântuit de atâtea ori...), cu rezervele de rigoare, că acesta a fost redactat în mediile universitare clujene. Spre această concluzie converge și informația din alt raport privind adunarea a circa 150 intelectuali români în sala de ședințe a Rezidenței Regale din Cluj (31 august, orele 17,30)[53].

Legiunea de Jandarmi Maramureș raportează Biroului Statistic Militar Cluj, la 1 septembrie, orele 0,50, că în județ, starea de spirit este foarte agitată, intervenind deruta generală. „Toată lumea și-a pierdut capul și nu știe ce să facă" — notează succint raportul[54]. Sub amenințarea intrării iminente în oraș a elementelor înaintate ale armatei maghiare garda națională refuză să mai dea concurs jandarmilor, motivând că nu mai are ce apăra, iar Legiunea de Jandarmi nu acceptă ordine de la prefect, așteptând ordine superioare.

Prin raportul contrainformativ din 2 septembrie[55], lt. col. C.E. Manolescu, șeful Biroului Statistic Militar Cluj informează M.St.M. și Armata 1 că populația din zonă „este complectalmente demoralizată și dezorientată, iar cuvântul ce se rostește foarte des este *trădare*". Manifestațiile de protest n-au mai fost semnalate, iar spiritele, extrem de agitate până atunci — degenerând în incidente româno-maghiare provocate de elemente ale ambelor comunități —, s-au calmat. Din informații necontrolate rezultă că gărzile maghiare se constituiau cu febrilitate și acționau în punctele fierbinți, pentru a prelua, încă înainte de intrarea trupelor maghiare de ocupație, administrația locală. În raport se cerea din nou intensificarea propagandei românești prin radio pentru a informa populația în legătură cu etapele de evacuare a teritoriului cedat de către autoritățile române și, concomitent, de ocupare a lui de către trupele maghiare. Această contrapropagandă prin radio era cu atât mai necesară cu cât propaganda maghiară prin radio și prin manifeste era foarte activă. Astfel, prin manifeste diversioniste aruncate dintr-un avion maghiar[56] în zona Ariniș, Mireș, Fersig (actualul județ Maramureș) populația română era îndemnată să nu se opună cu armele deciziei de la Viena (așa cum ar fi plănuit Iuliu Maniu în alianță cu comuniștii!). În continuare, același manifest intitulat „Frați români ardeleni", inocula cu perfidie ideea inutilității oricărei rezistențe, deoarece „s-ar vărsa fără nici un rost scumpul nostru sânge românesc și s-ar face praf din Ardeal în urma bombelor străinilor. În unire cu comuniștii este o trădare de

[53] Ibidem, f. 170; Ibidem, doc. 31.
[54] Ibidem, f. 28; Ibidem, p. 369—370, doc. 32.
[55] Ibidem, f. 164—165; Ibidem, p. 370—371, doc. 34.
[56] Ibidem, f. 101, cf. C. Grad, *Starea de spirit a armatei române în timpul evacuării teritoriului vremelnic cedat prin Dictatul de la Viena*, Acta MP., X (1986), p. 392—393, doc. 1.

țară și o crimă fatală, care nu numai că ne bagă în război, dar și mai mult, ne prăpădește prin revoluție". Și ca o încununare a diversiunii, în finalul documentului de insinuează tema Ardealului independent: „Trebuie să ne scăpăm viața ca din nepoții noștri să se renască ARDEALUL INDEPENDENT".

IV. Dezintegrarea unor unități militare în primele zile ale evacuării teritoriului cedat (cauze, efecte, vinovați)

Pe fundalul derutei generale din primele zile ale lunii septembrie apare fenomenul cel mai grav, care, dacă s-ar fi extins la nivelul întregii Armate 1, ar fi dus la o catastrofă militară cu urmări greu previzibile: părăsirea în masă a unor unități militare de către ostașii originari din teritoriul cedat.

Ajunși în localitățile de baștină, acești militari ardeleni plecați din unitățile lor fără învoire, unii chiar cu armamentul asupra lor, au încercat, în unele cazuri, să se opună, împreună cu populația civilă deznădăjduită de întorsătura evenimentelor, ordinului de evacuare a autorităților civile și militare românești. Astfel, s-au semnalat participări la manifestații antidictat — chiar din partea ofițerilor activi din garnizoanele marilor orașe transilvănene[57] — și încercări izolate de împotrivire armată la retragere, cum au fost cazurile din județele Someș (Simișana)[58] și Năsăud (Nepos)[59], mai ales în primele 4—5 zile după pronunțarea Dictatului. Treptat legiunile de jandarmi și trupele în marș forțat spre noile aliniamente au localizat focarele de revoltă, nedând, astfel, ocupantului motive reale pentru operațiuni de pacificare la preluarea teritoriului cedat. Date fiind sutele de cazuri de represiuni sângeroase executate de trupele maghiare ocupante în momentul preluării teritoriului cedat (amintim, aici, numai cazurile arhicunoscute produse la Oradea, Ip, Treznea, Satu Mare, Zalău, Cluj, Nușfalău, Hida, Camăr, Marca, Sucutard, Mureșeni de Câmpie; descrise pe larg în presa timpului și analizate cu atenție științifică abia în ultimii 10—15 ani)[60], se poate ușor imagina amploarea manifestațiilor antiromânești, dacă ar fi fost cât de cât motive care să justifice asemenea acțiuni.

În acest context, trebuie să evidențiem activitatea febrilă, eficientă a M.St.M. român și a comandamentelor de mari unități pentru a stăvili și a lichida rapid asemenea fenomene periculoase. Aceasta cu atât mai mult cu cât la niveluri superioare ale puterii se produceau seisme politice devastatoare care aveau să mături într-o săptămână regimul carlist[61]. Astfel, ca urmare a semnalărilor insistente din partea eșaloanelor

---

[57] *Istoria militară a poporului român*, p. 341—346.

[58] Arh. Min. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dos. 958, f. 515, cf. C. Grad, *Starea de spirit a populației* ..., p. 374, doc. 39.

[59] Ibidem, dos. cit., f. 351; Ibidem, p. 373, doc. 38.

[60] A se vedea, cu deosebire, Gh. Bodea, V. T. Suciu, I. Pușcaș, *Adm. mil. horthystă* ..., p. 151—437 și V. Lechințan, *Procesul criminalilor de război de la Ip și Treznea, Mureșenii de Câmpie și din alte localități sălăjene*, în Acta MP., XVII (1993), p. 271—305.

[61] Iuliu Maniu, *Cauzele prăbușirii fostului regim*, București, 1940.

inferioare (a se vedea cu deosebire rapoartele Armatei către M.St.M.: nr. 23 350, 23 354, 23 363, 23 372, 23 390, 23 401 din 1 și 2 septembrie 1940)[62], M.Ap.N. și M.St.M. au emis în 2 septembrie un ordin circular nr. 17 835/B[63] prin care se cerea imperios tuturor comandanților de mari unități, să ia măsuri urgente de stopare a dezordinii produse la șocul Dictatului în rândurile armatei. Se recomanda metoda convingerii, prin explicarea cauzelor care au provocat acest sacrificiu iar, la nevoie, aplicarea sancțiunilor prevăzute de legi și regulamente.

Din analiza preambulului ordinului citat, se desprinde cu claritate concluzia că factorii responsabili din conducerea armatei erau pe deplin conștienți și-și asumau întreaga responsabilitate pentru consecințele imediate ale acceptării Dictatului. Citām: „Ultimele evenimente, cari au dus la ciuntirea teritoriului național, fără ca armata să fi fost pusă în situația de a lupta pentru apărarea Patriei, a produs o explicabilă durere în sufletul tuturor ostașilor, de toate gradele. Din această cauză se pare că, în oștire își face drum părerea că România nu trebuie să consimtă de bună voie la cedările succesive de teritorii și, mai ales, nu trebuia să se supună Arbitrajului de la Viena. Asemenea opinii, sunt lăsate să circule liber, pot produce o stare de revoltă care ușor se poate transforma în acte de indisciplină, cu consecințe incalculabile pentru țară".

A doua zi, 3 septembrie, printr-o telegramă fulger, ministrul apărării naționale, gen. de divizie C. Nicolescu, trimitea comandantului Armatei 1, spre difuzare, ordinul general nr. 73, prin care se interzicea: „În mod absolut tuturor militarilor, ofițerilor, subofițerilor și gradelor inferioare activi și de rezervă, de a participa sub orice formă la manifestările cu caracter politic. Sincera atitudine a militarilor orice împrejurare, și astăzi mai mult ca oricând — specifica acest ordin —, trebuie să fie executarea strictă a ordinelor cu convingere, hotărâre și energie, fără nici un fel de comentariu"[64].

Din rapoartele Armatei 1 către M.St.M. — Secția a II-a rezultă că primele simptome ale insubordonării și părăsirii unităților aflate în retragere de pe zonă au apărut în sânul Diviziilor 16 și 17 infanterie (Regimentele 87, 81 și 65 infanterie din C.6.A.).

Astfel, în raportul nr. 23 390 din 2 septembrie se semnalează că: „În Regimentul 87 inf. stare de spirit este rea, 3 batalioane au rămas cu jumătate din efectiv. Oamenii au depus armele și muniția și în timpul nopții au fugit. La Reg. 81 inf. mulți au fugit cu armamentul. În gara Șărmășag 110 oameni cu armament și muniții au fost dezarmați. Au reușit să fugă 150 de oameni cu armament și muniție în Zalău! Trenul a fost oprit, fără a se trage. Fugarii, căutând să se împrăștie în porumb, au tras focuri de armă. Comandamentul Oituz raportează că s-au prins fugarii Reg. 65 inf. amestecați cu cei din Reg. 81 inf. care se duceau la Dej la P.S."[65].

---

[62] C. Grad, *Starea de spirit a populației...*, p. 370—372, doc. 33, 34, 36.

[63] Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dos. 934, f. 678; vezi și *23 August 1944, Doc.*, p. 105—106, doc. 74.

[64] Ibidem, dos. 958, f. 175, cf. C. Grad, *Starea de spirit a armatei...*, p. 393, doc. 3.

[65] Ibidem, f. 141, cf. op. cit., p. 371, doc. 35.

În aceeași zi, prin raportul nr. 23 401[66] (urmare la raportul nr. 23 390), Armata 1 informa M.St.M. — Secția a II-a, că, în 1 septembrie, un soldat fugar a rănit cu arma doi soldați din Reg. 1 inf., iar în gara Zalău, cu ocazia dezarmării ostașilor fugari, a fost rănit soldatul Meseșan Grigore tot din Reg. 81 inf. (decedat în spitalul din zonă din Zalău și înmormântat în cimitirul militar al orașului — n.n.). La fel, se raportează că „starea de spirit a început să fie agitată și la Regimentul 7 grăniceri și că dacă se va continua mișcarea pe jos se riscă să se mărească și mai mult numărul dezertorilor cu armament. Movila raportează că soldații de la coloane ai Diviziei 17 se retrag în dezordine, trăgând focuri de arme și rachete (...)

S-au luat măsuri ca armele și echipamentul oamenilor să fie duse în trenurile din gările hotărâte de acest comandament, apoi oamenii să fie lăsați la vatră".

Totalul general al fugarilor din C.6.A., raportat la ziua de 5 septembrie, când deja fenomenul încetase, a fost de circa 1 664 de oameni, toți originari din teritoriul cedat, după cum urmează: Divizia 16 inf. (Reg. 87 inf. — cca. 470; Reg. 81 inf. — cca. 380; Reg. 7 Grăniceri — cca. 90; Brigada artilerie — cca. 50; Grupul Recunoaștere Corp 6.A. — cca. 5; Grup Recunoaștere Divizia 16 inf. — cca. 35; Servicii — cca. 450; total Divizia 16 infanterie — cca. 1 430); Divizia 17 infanterie (Reg. 65 inf. — cca. 100; B.M.D. — 1; Brigada Artilerie — cca. 30; Grup Recunoaștere — cca. 3; Servicii — cca. 100; total Divizia 17 infanterie — cca. 234).

Pentru elucidarea cauzelor, duratei și efectelor acestui fenomen (părăsirea unităților de către ostașii originari din teritoriul ce urma să fie evacuat până la 14 septembrie 1940) taxat inițial, pripit și injust, drept dezertare, — după instalarea unităților în noile garnizoane la sud de frontiera fixată prin Diktat, s-a instituit la nivelul Armatei 1 o comisie de anchetă care a luat declarații[67] de la comandamentul C.6.A. și, pe cale ierarhică, de la comandanții Diviziilor 16 și 17 infanterie și de la comandanții Regimentelor 87, 81 și 65 infanterie.

În prima fază a anchetei, comandantul C.6.A., general de divizie Vârtejanu, în raportul confidențial din 24 septembrie 1940 către Armata 1, a considerat că întreaga vină pentru această situație revenea generalului Papadopol, comandantul Diviziei 16 infanterie din rândurile căreia izbucnise acest simptom și contaminase cu rapiditate celelalte unități ale C.6.A. Drept urmare, comandantul C.6.A. propunea înlocuirea la comanda Diviziei 16 infanterie a generalului Papadopol, deoarece fenomenul părăsirii regimentelor diviziei s-ar fi datorat slabei munci de educație și instrucție desfășurate la această unitate și, în egală măsură, slabei conduceri[68].

Desigur afirmația este gravă, dar, privind dincolo de litera regulamentului disciplinei militare, invocată de gen. A. Vârtejanu, trebuie să vedem adevăratul mobil al acestei atitudini. Acest mobil real a fost

[66] Ibidem, f. 156, cf. op. cit., p. 372, doc. 36.

[67] Ibidem, dos. 883, filele 98, 107—110, 111—113, 120—123, cf. C. Grad, *Starea de spirit a armatei...*, Acta MP., X (1986), p. 398—405, doc. 9—12.

[68] Ibidem, dos. cit., f. 98.

observat și evidențiat de comandanții de regimente, care, fiind mai apropiați de trupă, au intuit exact ce se întâmplă în sufletele ostașilor ardeleni ce constituiau grosul Diviziilor 16 și 17, și, în consecință n-au dat fenomenelor incriminate interpretarea gravă pe care, poate cu prea mare ușurință, comandantul C.6.A. era înclinat s-o dea.

Este edificatoare, în acest sens, declarația[69] comandantului Reg. 87 inf., col. Nicolae Petriman, o mostră de analiză lucidă și neiertătoare a fenomenului invocat și, în același timp, un omagiu admirabililor săi subordonați care, până la 30 august, erau pregătiți să facă totul pentru apărarea țării, dar concomitent erau extrem de îngrijorați de zvonurile privind o posibilă cedare — stare reliefată de col. N. Petriman în buletinul informativ al regimentului și în raportul din 2 septembrie 1940: „Se constată o durere sufletească din cauza zvonurilor că vom fi obligați la o cedare din teritoriu în regiunea granței de Vest, deși sunt instruiți pentru un anumit scop, sunt lipsiți de satisfacția de a lupta, fapt care le-ar aduce recompensă, o mângâiere sufletească" (Buletinul informativ al Reg. 87 inf. din perioada 20 iulie—20 august). În continuarea argumentației sale, col. N. Petriman relevă că nu se poate vorbi de o slabă educație ostășească, de lipsă de coeziune sufletească, curaj și hotărâre în rândurile trupei, mărturie stând faptul că până la 31 august — când s-a comunicat rezultatul „Arbitrajului" — n-a fost nici un caz de indisciplină sau dezertare din regiment. Dimpotrivă, starea de spirit a trupei acestui regiment recrutat din județele Satu Mare și Maramureș (primele județe propuse pentru evacuare) era „excelentă și războinică", ostașii „fiind pregătiți sufletește pentru luptă, petnru apărarea țării și, în același timp, erau convinși că nu se va ceda nici o brazdă din patrimoniul natural, așa după cum ne era lozinca, repetată în toate ocaziunile". La 31 august, însă, starea de spirit s-a modificat brusc, ostași ardeleni din teritoriul cedat considerând „ca o trădare de neam" părăsirea granței de Vest și cedarea unei părți din Ardeal fără luptă, privându-i astfel de dreptul de a-și apăra pământul, familiile și onoarea ostășească. În această situație, aproape toți ostașii originari din teritoriul cedat au cerut să fie desconcentrați pe loc pentru a ajunge mai repede la familiile lor lipsită de o forță publică de apărare în fața ocupantului. Ba, mai mult, Batalionul III și Compania Cercetare, au cerut în masă ofițerilor să nu se retragă de pe poziție și să lupte cu ungurii" (rapoartele informative ale Regimentului 87 inf. nr. 2 831 și 2 833 din 1 și, respectiv, 2 septembrie).

La toate acestea se mai adăugau, sporind nemulțumire contradicția diverselor ordine de la eșaloanele superioare. Astfel, printr-un ordin s-a dispus depunerea armamentului și echipamentului și dezechiparea ostașilor pe loc, iar după ce această operație se executase, a venit alt ordin care prevedea ca întregul efectiv al unităților să se deplaseze prin marș (cca 6—8 zile) până la noile garnizoane de domiciliu, de unde urmau, apoi să se întoarcă, tot pe jos, acasă, în teritoriul cedat și în plus, fără garanție că vor fi îmbrăcați, deoarece mulți n-aveau haine civile nici la P.S.

Nemulțumirile manifestate după 31 august n-au fost nici într-un fel îndreptate împotriva ofițerilor comandanți de subunități, deoarece

[69] Ibidem, f. 107—110.

pe aceştia ostaşii îi cunoşteau şi îi iubeau majoritatea (80%) fiind rezervişti, învăţători în satele ce urmau a fi cedate.

Nu se poate vorbi — susţine col. N. Petriman — nici de o influenţă demobilizatoare a propagandei horthyste, deoarece ostaşii ardeleni aveau convingeri patriotice ferme, fără oscilaţii în funcţie de conjunctura momentului. Acelaşi col. N. Petriman arată, cu tot respectul datorat ierarhiei militare că mai degrabă ar trebui să se caute vinovaţii pentru deruta din primele zile ale retragerii la nivelul eşaloaneor superioare, unde s-au dat ordine confuze şi contradictorii, sporind şi mai mult dezordinea. Însuşi generalul Vârtejanu, a dat dovadă de rigiditate, fiind depăşit totalmente de încărcătura psihică a momentului, devenind chiar ridicol, dacă nu absurd, atunci când a avut pretenţia să fie întâmpinat, în puterea nopţii, cu onoruri militare de către o trupă epuizată şi demoralizată, aflat în marş spre noile aliniamente.

În finalul declaraţiei sale, col. N. Petriman accentuează, încă o dată, că vina pentru apariţia acestui fenomen în cadrul unităţii sale şi a altor unităţi din zona evacuată nu aparţine foştilor săi subordonaţi, care, de fapt, au fost împiedicaţi să lupte pentru apărarea pământului ţării şi pentru salvarea onoarei ostăşeşti grav afectate de o decizie politică injustă, ce nu li se putea, nici într-un fel, imputa lor. Cu conştiinţa că şi-a făcut datoria pe deplin, col. N. Petriman declară: „De asemenea, în memoria lor, sunt obligat a le apăra onoarea, care este în general a fraţilor noştri ardeleni, cunoscuţi în ideologia ţării — „Nici o brazdă“ — trăind cele mai amare clipe din viaţa lor“.

Pe aceeaşi linie se înscrie şi declaraţia lt. col. Ionel Haica[70], comandantul Regimentului 65 infanterie. În plus, acesta relevă că încadrarea cu ofiţeri activi la nivelul comandanţilor de subunităţi a fost mai mult decât defectuoasă şi că în proporţie zdrobitoare comandanţii de plutoane şi companii erau originari din teritoriul cedat, fiind frământaţi — după pronunţarea Diktatului — de aceleaşi probleme ca şi trupa.

În raportul său confidenţial din 5 octombrie 1940[71], colonelul Marcel Ionescu, înlocuitorul la comandă al comandantului Diviziei 17 inf., — comandant titular era gen. A. Vârtejanu —, nu aduce prea multe elemente, exceptând sforţarea vizibilă de-a nu fi implicat în vreun fel în cazul anchetat şi de a pasa întreaga răspundere asupra lt. col. I. Haica, comandantul Regimentului 65 infanterie, aflat pe timpul retragerii în subordinea Diviziei 17 infanterie. Faptul că ostaşii originari din teritoriul cedat au fost lăsaţi la vatră aproape dezbrăcaţi şi cu solda neplătită de 2 luni este expediat cu mult prea mare uşurinţă, dându-se vina exclusiv pe împrejurările nenorocite al momentului. De altfel, ca urmare a acestui „slalom“ verbal printre responsabilităţile, ce-i reveneau, col. M. Ionescu nu i-a fost imputată nici un fel de vină, întreaga răspundere, soldată cu înlocuirea la comanda Regimentului 65 infanterie, a fost atribuită lt. col. I. Haica.

Coroborând declaraţiile comandanţilor unităţilor C.6.A., afectate de acest fenomen, rezultă indubitabil că nicidecum nu se poate vorbi de dezertare, de neîndeplinirea obligaţiilor ostăşeşti de către trupa origi-

[70] Ibidem, f. 111—113.
[71] Ibidem, f. 120—123.

nară din teritoriul vremelnic cedat. Dimpotrivă, mai ales din declarațiile col. N. Patriman și lt. col. I. Haica, comandanții Regimentelor 87 și respectiv 65 infanterie, rezultă că vina trebuie căutată în altă parte, în orice caz mult mai sus (vezi lipsa constantă de informare corectă a populației și a trupei cu privire la stadiul tratativelor cu Ungaria horthystă; ordinele contradictorii din primele zile de după Diktat; evacuarea pripită — citește fuga — părți sedentare a unităților operative. Concomitent, s-a creat o situație fără ieșire pentru comandanții reglimentelor în retragere, care primiseră inițial ordinul — în urma revoltelor din primele zile — să lase, pe loc, la vatră, ostașii localnici și, în același timp, să evacueze materialul de luptă la timp și fără pierderi, în condițiile când peste 90% din efectivul acestor unități erau originari din teritoriul evacuat.

La toate acestea se adăuga, sporind deruta și dezordinea, activitatea organelor de informații horthyste, care au tras maximum de foloase din momentul greu prin care trecea România, difuzând pe calea undelor și prin manifeste aruncate din avion zvonuri diversioniste (exemplu, Ardealul independent — vezi supra, nota 56).

Un singur element a putut fi utilizat propagandistic de Ungaria, în această perioadă: lăsarea la vatră, în primele zile după Dictat, a ostașilor originari din teritoriul cedat, fără echipamentul civil sau militar adecvat, din cauza, evident, precipitării evenimentelor și a lipsei acestui echipament din gările propuse pentru desconcentrare. Se știe că părțile sedentare ale unităților au fost primele care s-au evacuat în noile garnizoane, lăsând comandanții de unități și subunități într-o situație jenantă față de subordonații ce solicitau lăsarea la vatră. La fel, mijloacele de transport C.F.R. erau supraaglomerate, făcând cu greu față necesităților momentului (volumul mare al materialelor evacuabile și timpul extrem de scurt acordat pentru executare) și ordinei de urgență: materialele statului, în primul rând cele cu caracter militar, administrația, inclusiv arhiva, valorile bănești și bineînțeles, transporturile militare operative (oameni și armament). În cele cca 2 săptămâni armata în retragere și-a luat asupra sa și sarcina suplimentară de a asigura evacuarea integrală și în ordine a bunurilor și instituțiilor vizate și, în același timp, de a coopera cu gărzile maghiare constituite în localitățile ce urmau a fi preluate în zilele următoare de trupele horthyste[72]. În ziua de 4 septembrie, administrația civilă a județelor Satu Mare, Sălaj și Maramureș fusese evacuată, și legăturile telefonice erau deja întrerupte[73], iar în județele Năsăud, Someș și Bihor operațiunile de evacuare continuau în ritm alert, cu inerente și explicabile greutăți, provocate de lipsa cooperării între diversele instituții civile și militare în retragere. Pentru a ilustra această stare de lucruri vom prezenta, în continuare, pe larg, câteva rapoarte privind mersul evacuărilor până la data de 14 septembrie 1940. Așa cum s-a specificat anterior, primele județe din care s-a evacuat administrația au fost Sălajul, Sătmarul și Maramureșul, conform ordinelor primite de la Ministerul de Interne.

[72] Ibidem, dos. 958, f. 521—523, cf. op. cit., 395—396, doc. 6 (Nota inf. din 06.09.1940 a Bir. Statistic Militar Cluj despre mersul evacuărilor).

[73] Ibidem, dos. cit., f. 514, op. cit., p. 395, doc. 5.

Astfel, la Prefectura județului Sălaj, în 31 august 1940, orele 24, se primea telegrama nr. 1 704 — identică pentru toate județele cedate —, semnată de ministrul de interne, general David Popescu, în care se specificau următoarele: „Față de situația creată prin hotărârea de la Viena, hotărâre dureroasă pentru neamul românesc, se impune din partea tuturor cumințenie desăvârșită, pentru ca nu cumva, prin dezordine, să ajungeți la situații și mai grave, care ar putea pune în pericol existența noastră de stat independent. De aceea, ca păstrător al ordinii publice, vă îndemn a lua imediat contact cu toți reprezentanții vieții noastre publice și de a începe de îndată o propagandă intensă în scopul ca populația românească din teritoriile pierdute să rămână pe loc în mod ostentativ, chiar în mod dârz și strâns uniți, poporul și pătura intelectuală. Îndemnați pătura intelectuală de toate gradele să nu părăsească poporul, să rămână în mijlocul său, servindu-i de călăuză ca și în trecut (...) *Autoritățile vor rămâne și ele pe loc, pentru a veghea la ordine și liniște, până în momentul predării* (subl. ns. — C.G.). Luați contact și cu reprezentanții minoritari, rugându-i să impună conaționalilor abținerea de la orice provocare, pentru a se evita generalizarea dezordinii (...) și pentru ca predarea teritoriului să se facă în liniște și cât mai civilizat“[74].

Două ore mai târziu, Ministerul de Interne expedia un nou ordin telegrafic, „extra urgent cu precădere“ (nr. 37, 621 cuvinte) prefectului județului Sălaj, care, la rândul său, urma să-l trimită în copie tuturor pretorilor și primarilor: „Evacuarea va fi călăuzită de ideea ca unitățile administrative și întreprinderile comunale rămase în teritoriile cedate trebuie să poată funcționa și pe mai departe, ca și în prezent. Să nu lăsăm fraților noștri părăsiți impresia că-i despuiem de bunuri ce aparțin comunelor lor, iar noilor stăpânitori să nu le oferim prilejul de a ne acuza de vandalism și de a ne critica din nou. Principal se vor evacua numai bunuri ce ar constitui în adevăr o valoare de netăgăduit și care ne aparține nouă ca stat, ținut sau județ, precum și valorile artistice culturale și de documentare istorică, care intră în averea noastră națională“. În continuare, telegrama cuprindea instrucțiuni precise privind modul de evacuare a organelor administrative și a inventarului mobil (valori bănești, arhiva secretă „îndeosebi de la jandarmerie și poliție“ etc.). Trebuiau să se evacueze, de asemenea, „studiile de monografie statistică, cărțile geografice, graficele și orice studii care ne interesează pe noi românii ca element etnic în ținuturile cedate (...)“ bibliotecile, muzeele ce aparțineau comunelor, județelor ținutului sau statului și numai pe cele rare care ne privesc direct pe noi ca popor dominant în Ardeal. Se cerea să nu se degradeze sub nici o formă clădirile, mobilierul și inventarul rămas, iar întreprinderile comunale trebuiau lăsate în cea mai bună stare de funcționare. Dintre funcționari urmau a fi evacuați „numai acei a căror viață ar fi periclitată din cauza atitudinii din trecut“.

În ceea ce privește evacuarea populației, se cerea respectarea ordinului telegrafic nr. 1 704 și se îndemna „poporul să rămână la locul lui, pentru a se afirma mai departe etnitatea românească“.

[74] Arh. St. Sălaj, fond Pretura plasei Jibou, dos. 37/1940.

Administrația, instituțiile sociale, culturale, de învățământ etc., întreprinderile economice de importanță națională urmau să fie evacuate până la 4 septembrie 1940 la Deva sub supravegherea nemijlocită a prefectului județului Sălaj, colonel Gh. Oprița.

Prin ordinul confidențial nr. 280 din 1 septembrie 1940, prefectul județului Sălaj comunica tuturor celor 10 pretori, precum și primarilor orașelor Zalău, Șimleu Silvaniei și Carei unele măsuri privind predarea edificiilor administrative către noile autorități maghiare[75]. De asemenea, li se comunica faptul că evacuarea se va face din stațiile de îmbarcare, unde existau vagoanele C.F.R. pregătite pentru această operație: Carei — 30 vagoane, Tășnad — 10, Supur — 10, Șimleu Silvaniei — 50, Zalău — 100, Ulmeni — 15, Someș Odorhei — 10 și Jibou — 25[76].

Finalul ordinului consemna următoarele: „Asupra orei de plecare a trenului veți lua contact cu gara respectivă. Toate aceste trenuri vor fi diriguite la Deva, unde noi am trimis deja delegați pentru încartiruire... Pentru plasa Crasna (se) va lua contact imediat cu gara Ciucea pentru a stabili dacă nu i s-a fixat această gară pentru îmbarcare. În caz că nu, notariatele Cățelușa (azi Meseșenii de Jos) și Vârșolț (se) vor îmbarca, în ziua fixată mai sus, în gara Zalău, respectiv Crișeni, iar restul plaselor în gara Șimleu. Fac apel la toate autoritățile pentru purtarea cât mai corectă în aceste împrejurări așa de grele"[77].

În urma primirii acestui ordin confidențial, pretorul plasei Jibou comunica la 2 septembrie, notarilor din subordine ordinul mai sus amintit „spre strictă executare". În același timp, pretorul comunica următoarele: „D-nii notari care intenționează a rămâne pentru predarea birourilor notariale autorităților maghiare, mâine 3 sept. a.c., orele 8 dimineața vor aduce la această pretură toate actele confidențiale, confidențial-personal, M.O.N.T., planurile de A(părare) P(asivă) ale comunelor, registrele de contabilitate pe anul financiar 1940/ împreună cu soldurile spre a ni le preda nouă contra chitanță. D-nii notari care se vor evacua în ziua de 4 a.c. vor aduce cu dânșii în lăzile de evacuare următoarele: 1. Toate actele confidențiale-personale, confidențiale, obiectele de artă ale comunelor, fotografii etc. 2. Registrele de contabilitate ale comunelor, pășunilor, comitetelor școlare, precum și orice altă contabilitate ce se conduce la primăriile comunale. 3. Toate soldurile în numerar vor fi aduse personal și pe răspundere de către notari. 4. În caz că primarii s-ar opune la ridicarea soldurilor vă veți prezenta imediat cu prezentul ordin la șefii posturilor de jandarmi și veți ridica cu forța tot numerarul sau efectele ce comunele le au asupra lor. De executarea prezentului ordin rămâneți personal răspunzători și urmează a vă gândi că dincolo în România liberă veți continua aceeași viață de funcționari cinstiți și onești"[78].

Sub presiunea timpului foarte scurt, în repetate ședințe ale consiliului de colaborare de pe lângă Prefectura județului Sălaj, s-a analizat detaliat situația creată în urma evenimentelor de la sfârșitul lunii au-

[75] Ibidem, dos. 280/1940 cab., f. 1—2.
[76] Ibidem, fond Pretura plasei Jibou, dos. 38/1940 (confidențiale personale), f. 1.
[77] Ibidem.
[78] Ibidem, dos. cit., f. 1 verso.

gust 1940. Astfel, în ședința din 2 septembrie s-au stabilit modalitățile și operațiunile care trebuiau efectuate în vederea evacuării administrației, întreprinderilor și instituțiilor din orașul de reședință Zalău.

În conformitate cu ordinul confidențial nr. 290/1940 al prefectului județului, col. Gheorghe Oprița, în gara Crișeni se formau două garnituri de tren, compuse în total din 95 vagoane C.F.R., și care trebuiau încărcate în cursul zilei de 3 septembrie 1940, până la orele 21, ambele garnituri urmând să plece în noaptea de 3/4 septembrie[79].

Cu primul transport, compus din 50 de vagoane, se evacuau Administrația Financiară, Serviciul Sanitar, Spitalul, Banca Națională, B.I.N.A.G., Camera Agricolă, Ocolul Silvic, Camera de Comerț și Industrie, Camera de Muncă, Tribunalul județean, Judecătoria, Parchetul, Penitenciarul, Legiunea de străjeri, Inspectoratul Școlar și toate școlile și gimnaziile. Cu a doua garnitură, formată din 45 de vagoane se evacuau: plasele Buciumi, Zalău, Crasna, Prefectura județului, Primăria Zalău, Poliția și Jandarmeria, Oficiul Poștal și Telefoanele, Depozitele C.A.M. și M.A.T., parohia greco-catolică, Baroul Avocaților, Asigurările Sociale, liber profesioniștii și alte categorii[80].

Totodată, polititia județeană[81] a primit ordinul să ia severe măsuri pentru dirijarea eficientă a circulației din oraș spre gara Crișeni și, totodată, de supraveghere permanentă a operațiunilor de încărcare, prin constituirea unei gărzi, care avea împuternicirea să acționeze cu toată energia împotriva celor care creau panică și dezordine prin nerespectarea instrucțiunilor de transport și îmbarcare.

Deja în ziua de 6 septembrie, nu se mai putea lua legătura cu legiunile de jandarmi din județele Sălaj, Satu Mare, comunicațiile telefonice fiind întrerupte[82].

În nota informativă și darea de seamă asupra măsurilor de ordine și mersului evacuărilor în județele Someș, Năsăud și Mureș — Biroul Statistic Militar Cluj (lt. col. C. E. Manolescu) se evidențiau următoarele: la Dej și în județul Someș, Legiunea de Jandarmi are gărzi, în afară de unitățile armatei, și la diferite instituții de stat constituite din câte un șef și 3 oameni. La ocna Dej, „în urma măsurilor de pază care s-au luat și muncitorii rămânând convinși că li se vor plăti drepturile și că salinele vor rămâne în plină funcțiune, (...) cu începere de la 3 l.c. la salină domnește perfectă ordine"[83]. În toate cele trei capitale de județ (Dej, Bistrița, Târgu Mureș), bunurile tuturor instituțiilor administrative și armatei erau pe rampele gărilor, dar nu puteau fi încărcate din lipsă de vagoane și brațe de muncă suficiente. În plus, în județul Năsăud, evacuarea se desfășura anevoie și din cauza plecării de la postul său a prefectului județului, lt. col. Emil Poruțiu, în ziua de 2 septembrie, „dezinteresându-se de evacuarea bunurilor și averea statului"[84].

Pe măsură ce operațiunile de evacuare a teritoriului cedat se apropiau de final, caracterul rapoartelor informative și contrainformative își

[79] Ibidem, fond BINAG, dos. 8, f. 1—2.
[80] Ibidem, f. 1.
[81] Ibidem, f. 2.
[82] Vezi nota 73.
[83] Ibidem, f. 522—523, cf. op. cit., p. 396—397, doc. 7.
[84] Ibidem, f. 477, cf. op. cit., p. 398, Doc. 8.

modificau sensibil conținutul în direcția furnizării unor informații documentare de detaliu privind comportamentul trupelor de ocupație maghiare, și primele măsuri antiromânești luate de proaspăt instalată administrație militară. În cei patru ani cât va dura ocupația militară în Transilvania de Nord și Est (formula „Transilvania de Nord" ca și „Nord-Vestul României", nu acoperă exact spațiul geografic, teritoriul vremelnic cedat, câtă vreme întreaga Transilvanie de Est, de la Nord la Sud, a constituit obiectul cesiunii), organismele militare specializate ale armatei, printr-o colaborare eficientă și continuă cu cele două consulate românești din Cluj și Oradea, vor desfășura o activitate extrem de laborioasă, strâns legată de cea cu caracter pur militar, de strângere a tuturor informațiilor necesare privind tratamentul aplicat românilor de ocupanți (atrocități, abuzuri administrativ-economice, expulzări, trimiteri în companii și detașamente de muncă și internări, exterminări ale evreilor în lagărele naziste din Polonia etc.). Aceste informații vor constitui obiectul câtorva sute de dosare, prezentate ca reclamații românești în fața comisiilor mixte italo-germane și a Comisiei de ofițeri din Cluj și Brașov de-a lungul celor patru ani și, totodată, vor fi principala sursă documentară a contracarării propagandei maghiare, prin presă și radio, conferințe în țară și străinătate, privind drepturile istorice ale României asupra întregii Transilvanii. (*Notă.* Această activitate a organismelor militare specializate constituie obiectul unor capitole speciale consacrate problemelor specificate: Reclamațiile românești adresate Comisiei de ofițeri din Cluj[85]; Documentarele privind relațiile româno-maghiare și situația teritoriilor vremelnic cedate, realizate de Marele Stat Major român[86]; Propaganda prin radio în frontul antidiktat (Activitatea postului de radio „România Mare" al M.St.M. în anii 1941—1944)[87], etc.

Afirmația privind modificarea progresivă a conținutului rapoartelor militare este ilustrată de 5 documente redactate între 8 și 25 septembrie 1940.

Astfel, lt. col. C. E. Manolescu, șeful Biroului Statistic Militar Cluj, informează, la 8 septembrie, Secția a II-a a Armatei 1, că mulți intelectuali români părăsesc teritoriul cedat, deși față de intențiile autorităților de ocupație de a efectua un recensământ al populației, ar fi preferabilă rămânerea lor pe loc. Față de ultimele evenimente de la București — venirea la putere a generalului Antonescu — populația își manifestă îngrijorarea, așteptându-se la evenimente tragice. În raport se evidențiază, de asemenea, apariția la Cluj, în 8 septembrie, a ziarului „Gazeta noastră" (serie nouă) editat de Emil Hațieganu, președintele „Comunității românești din teritoriul cedat"[88].

Printr-un raport telefonic din aceeași zi, 8 septembrie, Armata 1 informează Secția a II-a a M.St.M. despre stadiul evacuării teritoriului ce-

[85] C. Grad, *Reclamațiile românești adresate Comisiei de ofițeri din Cluj*, Acta MP., IX (1985), p. 533—573.

[86] Idem, *Un documentar inedit al M. St. M. român din 1942*, Acta MP., XVI (1992), p. 457—499.

[87] Idem, *Propaganda românească prin radio în frontul antidictat (1941—1944)*, Acta MP., X (1987), p. 365—420.

[88] Arh. M. Ap. N. — M. St. M., fond Armata I, dos. 958, f. 626, cf. C. Grad, *Starea de spirit a populației* ..., p. 375—376, doc. 41.

dat de către armata română şi ocupării lui de către elementele înaintate ale armatei maghiare. În acelaşi raport se dau şi informaţii sumare despre înzestrarea tehnică şi moralul armatei ocupante: „Carele de luptă fabricaţie italiană, cca 3—4 tone, cu blindaj numai în faţă; servanţii spun că sunt rele. Biciclete rele, material de artilerie calitate bună, dar fragilă. S-au văzut căruţe se transportau mitraliere Schwartzlose A.A., puse pe trepieduri improvizate. Nu s-a observat nici un material anticar. Posedă puşti mitraliere Saint-Etienne, servanţii declară că sunt foarte proaste; mitraliere Maxim — ruseşti, vechi şi funcţionează prost; caii slabi, căruţele foarte rele, lipsesc plăşi de fân, pături, frâie. Trupa are echipament bun; ofiţerii bătrâni şi obezi. Armata maghiară înaintează cu timiditate. Are ordin să nu tragă, chiar dacă trupele române ar trage. Ofiţerii sunt prietenoşi, parte din ei cunosc limba română“[89].

În lumina acestor constatări privind dotarea tehnică a armatei maghiare şi a moralului ei, prin comparaţie cu studiul de înzestrare a armatei române şi moralul ei ridicat înainte de 30 august, acceptarea Dictatului de la Viena şi evacuarea fără luptă a teritoriului cedat apar cu atât mai greu justificabile.

Odată cu ziua de 11 septembrie, parvin primele informaţii despre masacrele colective comise de trupele de ocupaţie în localităţile româneşti proaspăt ocupate. Astfel, Armata 1 raportează Secţiei a II-a a M.St.M. că, din informaţiile furnizate de C.11.A., în satul Treznea ar fi avut loc un incident sângeros, provocat de localnici, soldat cu moartea a 20 de localnici (ţărani), precum şi incendierea a jumătate din sat. Informaţiile despre incident au fost furnizate de ofiţerii delegaţi maghiari, fără a se putea verifica susţinerile acestora[90]. (S-ar fi văzut atunci că nu sătenii au provocat incidentul şi că victimele sunt mult mai numeroase: 86 şi un 20! n.n.).

Prin nota telefonică din 13 septembrie[91] Armata 1 este informată despre atingerea noii linii demarcaţionale, în Secuime, de către elementele înaintate ale armatei maghiare. Nota dă şi informaţii sumare despre primele incidente sângeroase petrecute la Cluj, Mănăştur şi Chintău. A doua zi, Ziua Crucii (14 septembrie), va fi comis cel mai mare masacru colectiv din teritoriul cedat, la Ip: 157 de morţi. Dar despre acest asasinat informaţiile complete vor fi adunate de-a lungul mai multor ani.

La nici două săptămâni (25 septembrie) după ocuparea teritoriului cedat, Secţia a II-a informaţii a Armatei 1 înaintează Secţiei a II-a a M.St.M. un ferpar[92], difuzat de autorităţile maghiare de ocupaţie în teritoriul cedat. Ferparul, conceput ca un necrolog al României Mari, abundă în expresii batjocoritoare la adresa statului român şi a spiritului românesc şi, în egală măsură, Ligii Naţiunilor şi a statelor semnatare Tratatului de la Trianon. Citãm:

---

[89] Ibidem, dos. 898, f. 371, cf. op. cit., p. 376, doc. 42.

[90] Ibidem, dos. cit., f. 369, cf. op. cit., p. 377, doc. 43.

[91] Ibidem, dos. 916, f. 4, cf. op. cit., p. 377—378, doc. 44.

[92] Ibidem, dos. 928, f. 646, cf. op. cit., p. 378—379, doc. 45.

„Cu fatală durere frățească, dar împăcați sufletește că Horthy, Hitler și Mussolini au vrut așa, anunțăm că cel ce pe sine n-a vrut să se sacrifice, fiu și rudenie

trianonic născută ROMÂNIA MARE

campion de neînvins de minciuni al lumii și al altor asemănătoare lucruri etc., în vârstă de 22 de ani, după lungi suferinți de preamărire a româno-maniei și clepto-maniei, oarecum în urma amputării sale de către Dr. Stalin, după ungerea din urmă administrată de păștavii sufletești Hitler și Mussolini și-a redat sufletul nu creatorului său, ci îngerului păzitor care a înfruntat nedreptatea.

Rămășițele pământești ale mortului nostru guraliv, a toate promițător și nimic înfăptuitor, după ce nici Turnu Severin nu a mai voit să-l primească și fiindcă a alunecat de sub el și pământul îl vom așeza la Viena spre veșnică odihnă. Pentru odihna sufletului său, slujba de slobozenie va fi celebrată de gróf Teleky și Csáky în parlament.

Amintirea-i să se odihnească în istorie!

Drag fiu pușcaș-pândaș de acum nu vom mai auzi strigătul tău eroic de război: „Fură!".

1940, August, 30

Ferdinand și Maria, părinți — Carol și d-na Lupescu, tatăl educator și mama — Wilson, Beneș, Chamberlain, unchi

Cehoslovacia și Polonia,
frați de au murit de aceeași boală
Anglia, Franța, Turcia, Mica Antantă, Marea Antantă
și Oficiul de Palavre din Geneva, ca rudenii jeluitoare.

Întreprinderile funebre festive
ale Ungariei și Bulgariei.

Peste exact patru ani (septembrie-octombrie 1944) ostașii care suferiseră rușinea abandonării fără luptă — din ordin — a aproape jumătate din teritoriul Transilvaniei, consecință a acceptării semnării de către regimul carlist a unui act politic de cesiune totalmente injust, Diktatul de la Viena, ce viola grosolan normele dreptului internațional — vor reface marșul umilinței din 1940, în sens invers, prin luptă, recâștigând, cu prețul sângelui, Transilvania, libertatea și demnitatea țării.

L'INTÉGRATION DE L'ARMÉE ROUMAIN DANS LE SYSTÈME DE DÉFENSE PAR DE MOYENS POLITICO-DIPLOMATIQUES ET MILITAIRES DE LA FRONTIÈRE D'OUEST

(Resumé)

Cet ouvrage-ci, propose une analyse de la situation de l'armée roumaine dans la période de l'entre-deux guerres. Dans toute cette période la garantie des frontières de l'Est, Sud et Onest était basée sur la conception de l'élaboration de certains plans à caractère exclusivement défensif.

On présente, d'une maniere chronologique, dès l'année 1924 la situation de la réparation des forces militaires sur le territoire roumain. On mentionne des actions terroristes de diversion et espionnage horthyiste en Transilvanie (1939—1940) et l'état d'esprit de la population et de l'armée du territoire cédé dans le premieres jours aprés le prononcé du Dictat de Vienne.

On cherche à expliquer les causes qui ont mené à la désintégration de certaines unités militaires dans les premièrs jours de l'évacuation du territoire cédé.

JUDEȚUL SATU MARE ȘI CONVENȚIA DE ARMISTIȚIU ÎNTRE GUVERNUL ROMÂNIEI ȘI GUVERNELE U.R.S.S., REGATUL UNIT AL MARII BRITANII ȘI S.U.A., SEMNATĂ LA 12 SEPTEMBRIE 1944, LA MOSCOVA

LUCIAN CUCUIET

După întoarcerea armelor, la 23 august 1944, guvernul român a primit de la ambasadorul sovietic de la Cairo, Novikov, confirmarea condițiilor de armistițiu. Desfășurarea rapidă a evenimentelor militare a determinat o modificare a condițiilor din aprilie, trecându-se acum guvernului român sarcina de a întreține armata sovietică și de a plăti reparații de război în valoare de 300 milioane dolari, plătibili în timp de șase ani.

Situația internațională a României după 23 august 1944 a depins decisiv de acordurile secrete încheiate între marii parteneri ai Națiunilor Unite, țările din sud-estul Europei fiind împărțite în sfere de interese prin acorduri interaliate, reînnoite în octombrie 1944, la Moscova și menținute după terminarea conflictului general mondial, apreciază cercetătoarea Elisabeth Barker, într-o lucrare publicată la Londra, în anul 1976.[1]

Istoricul Ioan Scurtu consideră că „în urma proclamației regelui din seara zilei de 23 august, armata română n-a opus nici o rezistență trupelor sovietice, care profitând de ocazie, au ocupat întreg teritoriul României, au luat aproape 130 000 de prizonieri, comportându-se ca o forță de ocupație".[2]

După ce s-a stabilit negocierea și semnarea armistițiului în U.R.S.S., în data de 4 septembrie 1944, delegația română a sosit la Moscova, dar nu a fost primită decât în ziua de 10 septembrie 1944, când textul convenției era formulat. Din însărcinarea Guvernului și a Înaltului Comandament al României, din delegația română au făcut parte: Lucrețiu Pătrășcanu, general adjutant Dumitru Dămăceanu, prințul Barbu Știrbey, Gheorghe Popp, Ion Cristu și Constantin Vișoianu. Tratativele de armistițiu s-au desfășurat în cadrul a trei întâlniri cu delegația română, în zilele de 10, 11 și 12 septembrie. În condițiile unei „totale neutralități anglo-americane"[3], numai reprezentantul guvernului sovietic, ma-

[1] Apud Gheorghe Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, vol. I, București, Editura științifică și enciclopedică, 1988, p. 333.

[2] Ioan Scurtu, *Monarhia în România, 1866—1947*, București, Editura Danubius, 1991, p. 152.

[3] Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 241.

reşalul Malinowski Rodion, în numele celor trei puteri aliate, a semnat Convenţia de Armistiţiu, în ziua de 12 septembrie 1944, cu guvernul român, din însărcinarea căruia, actul a fost semnat de către Lucreţiu Pătrăşcanu, general adj. D. Dămăceanu, Barbu Ştirbey şi Gh. Popp.

Textul Convenţiei de Armistiţiu, redactat în limbile română, rusă şi engleză, a cuprins un preambul, 20 de articole şi o anexă la câteva dintre articole, respectiv la articolele 2, 3, 10, 11, 16 şi 18. Delegaţia română prezentă la Moscova şi-a dat seama că „anglo-americanii au jucat un rol şters, că ruşii se comportau ca nişte stăpâni absoluţi".[4]

Având un caracter mai larg decât o convenţie de armistiţiu propriu-zisă[5], textul stabilea ieşirea României din războiul antisovietic şi angajarea ţării noastre în lupta împotriva Germaniei hitleriste, plata unor însemnate despăgubiri de război, anularea Dictatului de la Viena, stabilirea graniţei româno-sovietice din 28 iunie 1940, constituirea Comisiei Aliate de Control ş.a. elemente ce au fost consemnate de către istorici.[6]

Potrivit art. 1 cu începere de la 24 august 1944, ora 4 a.m., România a intrat în război şi va duce războiul, alături de Puterile Aliate împotriva Germaniei şi Ungariei „cu scopul de a restaura independenţa şi suveranitatea României, pentru care scop va pune la dispoziţie nu mai puţin de 12 divizii de infanterie împreună cu serviciile tehnice auxiliare".[7] Istoricii au menţionat că nu a fost acceptată cererea de a se recunoaşte României, statutul de cobeligerant, ţara noastră fiind tratată ca un stat învins, inamic.

Prin articolul 2 se stabileau măsuri pentru dezarmarea şi internarea forţelor armate ale Germaniei şi Ungariei, aflate pe teritoriul României, iar prin articolul 3, guvernul şi Înaltul Comandament Român vor asigura forţelor sovietice, celorlalţi aliaţi, înlesniri pentru libera lor mişcare pe teritoriul României, în orice direcţie. Se vor pune la dispoziţie, toate construcţiile şi instalaţiile româneşti militare, aeriene şi navale, porturi, cheiuri, cazărmi, magazii, mijloace de comunicaţie etc.

În temeiul art. 5 al convenţiei s-a menţionat că Guvernul român şi Înaltul Comandament al României au avut obligaţia să predea imediat Înaltului Comandament Aliat (sovietic) pentru înapoierea lor în ţară, pe toţi prizonierii de război sovietici şi aliaţi, precum şi pe toţi cetăţenii internaţi în România.

În condiţiile art. 8, Guvernul român era constrâns să nu permită exportul sau expropierea oricărei forme de proprietate, aparţinând Germaniei, Ungariei, fără autorizaţia Înaltului Comandament Aliat (sovietic) şi să păstreze aceste bunuri.

Art. 11 din convenţie a făcut referiri la pierderile pricinuite Uniunii Sovietice, formulate în textul „prin operaţiunile militare desfăşurate şi pentru ocuparea de către România a teritoriului sovietic"[8] şi la totalul despăgubirilor de război care a fost fixat la 300 milioane de dolari,

---

[4] Nicolae Baciu, *Agonia României, 1944—1948*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990, p. 152.

[5] Ştefan Lache, Gh. Ţuţui, *România şi Conferinţa de Pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 103.

[6] Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 152, Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 242.

plătibili în șase ani în mărfuri (produse petroliere, cereale, materiale lemnoase, vase maritime și fluviale etc.).

Prin art. 12, guvernul român era obligat ca în termenele indicate de către Înaltul Comandament (sovietic) să restituie Uniunii Sovietice toate valorile și materialele strămutate de pe teritoriile acesteia în timpul războiului.

În virtutea art. 14, guvernul și Înaltul Comandament Român se obliga să colaboreze cu Înaltul Comandament Aliat (sovietic) la arestarea și judecarea persoanelor acuzate de crime de război, iar în baza art. 15 se obliga la desființarea organizațiilor de tip fascist.

Tipărirea, importul, răspândirea în țara noastră a publicațiilor, prezentarea spectacolelor de teatru și a filmelor, funcționarea poștei, telefonului vor fi supravegheate de către Comandamentul Aliat (sovietic) potrivit art. 16 din Convenția de Armistițiu.[9]

În conformitate cu art. 17 din Convenție, guvernul român avea dreptul să restabilească administrația civilă pe întreg teritoriu național, cu excepția unei porțiuni de 50—100 km de linia frontului, organele administrative românești, obligându-se să aducă la îndeplinire, instrucțiunile și ordinele Înaltului Comandament Aliat (sovietic).[10]

Prin art. 18 se înființa la București o Comisie Aliată de Control, care urma să reglementeze și să controleze executarea prevederilor înscrise în Convenția de Armistițiu, fiind sub conducerea generală și a ordinelor Comandamentului Aliat (sovietic).[11]

Articolul 19 al Convenției de Armistițiu fixa poziția guvernelor aliate față de Dictatul de la Viena, considerându-l nul și neavenit. Era stabilit că „sunt de acord ca Transilvania să fie restituită României, sub condiția confirmării prin Tratatul de pace și guvernul sovietic este de acord ca forțele sovietice să ia parte în acest scop la operațiuni militare, conjugate cu România, contra Germaniei și Ungariei".[12]

Cuprinzând articole cu caracter politic, militar, economic, financiar, administrativ, Convenția de Armistițiu a statuat relațiile României cu cele trei mari puteri aliate, în mod deosebit cu U.R.S.S. În realitate, România era trecută în sfera de interes sovietic, aplicarea Convenției de Armistițiu, fiind îndeplinită de către Comisia Aliată de Control, de fapt o comisie sovietică.

Între guvernul U.R.S.S. și guvernul României s-a încheiat în data de 16 ianuarie 1945, la București, o convenție cu privire la executarea art. 11 din Convenția de Armistițiu. Această convenție stabilea livrările românești către U.R.S.S., în perioada 12 septembrie 1944—12 septembrie 1950, în compensarea daunelor cauzate „de către România Uniunii Sovietice prin operațiunile militare și ocuparea teritoriului sovietic".[13] La articolul 1 se preciza că livrările în mărfuri: produse petoliere, cereale,

[7] Arhivele Statului Satu Mare, *fond Prefectura județului Satu Mare, seria Armistițiul*, dos. nr. 1/1944, f. 19.
[8] Ibidem, f. 21.
[9] Ibidem, f. 22.
[10] Ibidem.
[11] Ibidem.
[12] Ibidem, f. 22—23.
[13] Ibidem, f. 27.

vite, material lemnos, vase maritime și fluviale, diferite mașini, locomotive, vagoane, cisterne și materiale de cale ferată, pentru suma totală de 300 milioane dolari S.U.A. — se vor efectua în părți egale în decurs de șase ani, adică pentru suma de câte 50 milioane dolari anual.

Potrivit art. 7 din această convenție cu privire la executarea art. 11 din Convenția de Armistițiu pentru realizarea, din partea sovietică, a operațiunilor în legătură cu livrările României, guvernul Uniunii Sovietice a înființat la București, o Direcțiune pentru livrările din România. Această instituție s-a bucurat de toate privilegiile diplomatice, de intangibilitatea bunurilor și arhivelor.[14]

Prin câteva aspecte documentare, prezentarea aplicării Convenției de Armistițiu în județul Satu Mare constituie un element de interes și cunoaștere.

Ca organe de direcție, informare și control care și-au exercitat atribuțiile privind îndeplinirea Convenției erau: prefectul, Biroul de aplicare a Convenției de Armistițiu, Oficiul județean al bunurilor inamice, Comisia de coordonare județeană, Oficiul economic județean, delegatul județean al Comisariatului General al executării Armistițiului.

Ca organe de execuție erau constituite: Comisia județeană de colectare, Centrele de exploatare militare, Biroul colectări și statistică.

Biroul de aplicare a armistițiului trebuia să aibă în orice moment evidența de detaliu asupra planului cu obligații, stabilit de către prefect și repartiția pe plăși și pe organe colectoare, hotărâtă de către Comisia de Coordonare județeană. Totodată trebuia să cunoască situația colectărilor și a livrărilor, fondurile alocate, cheltuielile efectuate, datoriile restante pe articole ale Convenției de armistițiu, posibilitățile județului pentru toate categoriile de bunuri.

Oficiul județean al bunurilor inamice identifica, inventaria, evalua, conserva bunurile cetățenilor prevăzuți la art. 8 din Convenție, identifica și ținea evidența intreprinderilor cu capital inamic, ținea statistica acestor bunuri pe categorii de cetățeni și pe categorii de bunuri.

Comisia de coordonare județeană înființată în anul 1945, în baza Decretului-Lege nr. 637, publicat în 8 august 1945, urmărea repartizarea sarcinilor pe plăși și supraveghea ca organele de colectare să execute la timp operațiunile în contul Convenției.

Oficiul economic județean, înființat prin Decretul-Lege nr. 403 din 25 mai 1945, ca organ de statistică și documentare asupra situației economice a județului, întocmea situații statistice reale care stăteau la baza hotărârii Comisiei de Coordonare.

Delegatul județean controla desfășurarea colectărilor, organele de statistică care înregistrau datele referitoare la colectări destinația bunurilor, ritmul și stadiul de executare a Convenției de Armistițiu.

Comisia județeană de colectare, organizată prin Decretul-Lege nr. 404, publicat în 25 mai 1945, executa sarcinile fixate de către Comisia de coordonare județeană.

Centrele de exploatare militare vizau executarea de colectări pentru satisfacerea nevoilor armatei române și ale armatei sovietice. În cadrul art. 10 din Convenția de Armistițiu, aceste centre executau colectări de

[14] Ibidem.

subzistență, lemne, furaje, vite, cereale, etc. iar în cadrul articolelor 11 și 12 din Convenție, executau colectări de cereale, ajutau comisiile militare de colectare cai ș.a. Biroul colectări și statistică dirija și controla activitatea pe teren, ținând evidența operațiunilor de executat, precum și evidența statistică a posibilităților teritoriale.

În cadrul fondului arhivistic Prefectura Județului Satu Mare, seria Armistițiul, anii extremi 1944—1949, variate și importante genuri de acte: ordine, rapoarte, instrucțiuni, dări de seamă, procese verbare, tabele, telegrame etc. cuprind date inedite privind repartizările și colectările de animale, cereale, alimente necesare pentru întreținerea armatei sovietice, bunurile trimise în U.R.S.S., măsuri de aplicare a Convenției de Armistițiu, bunurile ridicate fără forme și fără plată de către trupele sovietice din localitățile județului Satu Mare, cheltuielile efectuate pentru executarea armistițiului ș.a. Într-un proces verbal încheiat în data de 28 septembrie 1945 de către Prefectura Județului Satu Mare, se menționa necesitatea de a se repartiza pentru cele 8 plăși din județul Satu Mare (Satu Mare, Ardud, Șomcuta Mare, Copalnic-Mănăștur, Baia Mare, Oaș, Ugocea, Seini), cotele de animale privind îndeplinirea articolelor 10 și 11 din Convenția de Armistițiu în anul 1945.[15] Comisia 24 Cumpărări Cai se adresa Biroului Armistițiu în vederea despăgubirii cetățenilor în urma rechiziționărilor efectuate.[16] În multitudinea de acte privind aprovizionarea trupelor sovietice sunt dispoziții ale Oficiului Economic Județean de aprovizionare și Control către preturile plășilor de a asigura alimentele necesare.[17]

Situațiile nominale întocmite privind colectările de bunuri pe localități, ca de pildă Crucișor[18] și pe preturi cu enumerarea localităților, de exemplu, pretura plășii Oaș[19] redau ritmul colectărilor, formele prin care s-au realizat. Într-o situație trimisă Biroului Armistițiu, din data de 18 august 1945, referitoare la localitatea Boinești au fost prezentate bunurile ridicate fără forme de către trupele sovietice în trecere prin comună.[20]

Într-un proces verbal încheiat de către serviciul financiar al Prefecturii Județului Satu Mare, în data de 17 iunie 1946, se consemna valoarea cheltuielilor efectuate, prin suma de 14 171 616 lei pentru întreținerea Subcomisiei Aliate de Control, în trimestrul I 1946.[21] Decizia din 20 februarie 1946 se referea la componența Biroului administrativ Satu Mare pentru aplicarea armistițiului[22]: Cosma Gheorghe, pretor principal, Cosma Mihai, șef de birou, Mureșan Ioan, subșef, Coman Constanța, cu atribuții privind evidența Convenției de Armistițiu. O dare de seamă elaborată în luna septembrie 1946 arăta numărul de 90 case din județul Satu Mare și 75 de case din orașe, care au fost repartizate pentru desfășurarea colectărilor de animale, cereale, semințe oleaginoase ș.a., în

[15] Idem, dos. nr. 81/1945, f. 16—17.
[16] Idem, dos. nr. 52/1945, f. 112.
[17] Idem, dos. nr. 17/1945, f. 90.
[18] Idem, dos. nr. 23/1945, f. 47.
[19] Idem, dos. nr. 17/1945, f. 94.
[20] Idem, dos. nr. 144/1945, f. 74.
[21] Idem, dos. nr. 3/1946, f. 127.
[22] Idem, dos. nr. 5/1946, f. 32.

contul articolelor 10 și 11 din Convenția de Armistițiu. Totodată se indica și numărul de 346 persoane date în judecată pentru nepredarea cotei de lapte, faptă considerată sabotaj.[23]

Un tabel[24] întocmit de către Primăria municipiului Satu Mare în data de 24 februarie 1946 evidențiа imobilele din proprietatea statului care erau ocupate de către comandamente și autorități sovietice. Cheltuielile pentru executarea Convenției de Armistițiu, acelea privind plata muncitorilor rechiziționați pentru armata sovietică, pentru amenajarea poștei militare sovietice, cheltuielile avute în legătură cu repatrierea cetățenilor din Basarabia, considerați sovietici[25] și situațiile de cheltuieli din fonduri proprii și din fonduri împrumutate necesare pentru întreținerea trupelor sovietice reflectă eforturile financiare pentru îndeplinirea Convenției de Armistițiu. Într-un raport al Biroului Armistițiu, din 13 iulie 1946, adresat Comisiei Aliate de Control Satu Mare[26] se consemna refuzul unei unități sovietice din Păulești de a elibera o dovadă de primire pentru lemnele de foc solicitate. Aspecte ale comportamentului trupelor sovietice sunt menționate și într-un proces verbal din 28 mai 1946, încheiat de către Primăria localității Negrești-Oaș privind distrugerile cauzate prin pășunat pe o suprafață de 64 iugăre de fâneață și de pe un teren având semănături cu cânepă și cartofi.[27] Într-o adresă înaintată de către Ministerul Afacerilor Interne către Prefectura Județului Satu Mare se solicita completarea unui tabel care trebuia să cuprindă cheltuielile efectuate de către Prefectură, în perioada septembrie 1944—31 martie 1946, cu trimiterea în U.R.S.S. a bunurilor și animalelor deținute de către stat.[28] Situațiile colectărilor și predărilor[29] defalcate pe cele patru trimestre ale anului, situația dosarelor judecate privind așa-numiții „sabotori" ai Convenției, fișele cuprinzând valoarea proprietăților agricole și ale clădirilor aparținând locuitorilor de origine germană, refugiați, constituie mărturii de interes istoric în ceea ce privește aplicarea articolelor din Convenția de Armistițiu, în județul Satu Mare.

În situația politică existentă, în sfera organelor administrative și militare, aplicarea Convenției de Armistițiu era receptată ca o cerință internațională de îndeplinit. Situația internațională a României, remarcă istoricul Ioan Scurtu „fusese reglementată prin Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944 care stabilea, în fapt, un regim de ocupație sovietică".[30]

Prin cercetarea și reliefarea unor elemente documentare s-a urmărit cunoașterea aplicării Convenției de Armistițiu în județul Satu Mare pe temeiul documentelor aflate în fondul arhivistic Prefectura Județului Satu Mare, seria Armistițiul. Conținutul inedit al genurilor de acte

[23] Idem, dos. nr. 39/1946, f. 115.
[24] Idem, dos. nr. 11/1946, f. 21.
[25] Idem, dos. nr. 1/1948, f. 44.
[26] Idem, dos. nr. 14/1946, f. 88.
[27] Idem, dos. nr. 29/1946, f. 17.
[28] Idem, dos. nr. 19/1946, f. 134.
[29] Idem, dos. nr. 4/1947, f. 40.
[30] * * * *România, Viața politică în documente, 1945*, coordonator Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului din România, 1944, p. 29.

amintesc de executarea, în județul Satu Mare, începând din toamna anului 1944 până în toamna anului 1949, a obligațiilor stabilite prin articolele „Armistițiului impus".[31]

KOMITAT SATU MARE UND DIE WAFFENSTILL STANDS-KONVENTION, DIE AM 12. SEPTEMBER 1944 IN MOSKAU ZWISCHEN DIE REGIERUNGEN VON RUMÄNIEN, VON U.d.S.S.R., VON GROSSBRITANNIEN UND VON U.S.A. UNTERGESCHRIEBEN WURDE

(Zusammenfassung)

Die Waffenstillstandskonvention enthielt politische, militärische, wirtschaftliche, finanzielle, verwaltungsmässige Artikel und hat Rumäniens Beziehungen mit den drei verbündeten Grossmächten und vor allem mit der U.d.S.S.R. vorgeschrieben.

In der Wirklichkeit hat Rumänien zu der sowjetischen Interessensphäre gehört, und die Anwendung der Waffenstillstandskonvention wurde von der Interallüerte Kontrollkommission, eigentlich von einer sowjetischen Kommission durchgeführt.

Durch einige schriftliche Dokumente wurde die Anwendung der Waffenstillstandskonvention im Komitat Satu Mare präsentiert.

Verschiedenartige Dokumente: Berichte, Rechenschaften Protokolle, Tabellen, Telegramme, usw. erwähnen die in den Artikeln 10, 11, und 12 der Konvention vorgeschriebenen Ablieferungspflichten fürs Komitat Satu Mare.

Es wird die Erfassung der Getreide, der Tiere, der Produkte der Lebensmittelindustrie, der Betriebstoffe, der Hölzer usw. für die Versorgung der sowjetischen Truppen angemerkt.

31 * * * *România, marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial*, coordonator Marin Radu Mocanu, vol. I, București, Arhivele Statului din România, 1944, p. 9.

SITUAȚIA POLITICO-ADMINISTRATIVĂ ȘI REINSTAURAREA ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN JUDEȚUL SATU MARE (25 oct. 1944—9 mar. 1945)

CLAUDIU P. PORUMBĂCEAN

Imediat după 23 august 1944, principalul obiectiv al guvernului Sănătescu a fost eliberarea teritoriului național, stabilit prin Tratatul de la Trianon. Județul Satu Mare, alături de județele Cluj, Someș, Sălaj, Bihor, Năsăud, Maramureș, Mureș, Trei Scaune, Ciuc și Odorhei s-au aflat sub dominația horthystă în urma Dictatului de la Viena din 30 august 1944. Semnată la 12 septembrie 1944, Convenția de armistițiu dintre Puterile Aliate și România considera nul acest arbitraj (art. 17 și 19)[1] iar la 10 octombrie, regele Mihai a promulgat legea nr. 487, care decretează înființarea Comisariatului român pentru administrarea regiunilor eliberate ale Transilvaniei[2], acesta urmând să reprezinte autoritatea guvernului român în teritoriul eliberat. În funcția de înalt comisar a fost numit Ionel Pop, membru P.N.Ț., iar secretar general Vasile Barbul, general în rezervă. Pe lângă Comisariat, s-a constituit și un comitet cu rol consultativ, prezidat de înaltul comisar, în sarcina căruia revenea responsabilitatea de a se pronunța în toate problemele principale care priveau administrația părții de nord a Transilvaniei.[3]

În acel moment, situația părea ca și rezolvată, având în vedere cele prezentate; dar lucrurile nu au stat întru totul așa deoarece, odată cu înaintarea armatei române în teritoriul transilvan, au început să apară o serie de dificultăți cauzate de Comandamentul militar sovietic, care nu permitea Comisariatului să-și exercite autoritatea, altfel spus, nu era permisă instaurarea administrației românești.

Eliberat la 25 octombrie 1944, județul Satu Mare urma să aibă aceeași soartă ca și celelalte județe din nordul țării. În situația creată, Monitorul Oficial, nr. 247/25 octombrie publică următorul decret: „teritoriul Transilvaniei eliberate, constituind regiunea armatelor de operațiuni, intră în măsura recuceririi sub autoritatea Comandamentului General al Etapelor, care ia în subordine, pe lângă autoritățile militare, și stabilimentele, întreprinderile militare sau militarizate, aflate pe acest

---

[1] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Ed. Humanitas, București, 1990, p. 164.

[2] Arhivele Statului Satu Mare, fond Prefectura județului Satu Mare, dosar 63/1945, f. 5.

[3] Ioan Silviu Nistor, *Constituirea și activitatea Comisariatului pentru administrarea Transilvaniei eliberate (octombrie 1944—martie 1945)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie", Cluj-Napoca, 1983—1984, Ed. Academiei, p. 493.

teritoriu. Până la instalarea autorităților administrative românești de către înaltul comisar pentru administrarea regiunilor eliberate ale Transilvaniei, Comandamentul General al Etapelor va exercita administrarea asupra teritoriilor redobândite".[4]

Relevant asupra situației administrativ-politice din această regiune este un raport al Comandamentului General al Etapelor către Președinția Consiliului de Miniștri privind ancheta efectuată asupra situației existente aici.[5] Din acest raport, reiese că în Cluj și Satu Mare autoritățile românești nu au fost admise. Se mai menționează că prefectul din Satu Mare este ungur, fiind numit în această funcție de către Comandamentul sovietic, iar neprimirea autorităților române se datorează unor cauze politice, care ar putea fi puse de acord numai prin intervenția guvernului. Raportul a fost trimis la data de 7 noiembrie 1944 sub semnătura generalului de divizie O. Stavrat, Comandantul General al Etapelor.

Tot în aceeași zi, același Comandament întocmește o dare de seamă mult mai amănunțită față de raportul semnalat, asupra situației în care se găsește administrația civilă și militară a fiecărui județ care a fost anexat Ungariei în 1940.[6] Referitor la județul Satu Mare, se menționează că nici o autoritate militară nu a sosit în garnizoană, iar în ceea ce privește autoritățile civile, cu excepția jandarmeriei, nu s-a prezentat nici o autoritate în județ sau în capitală. Legat de administrația locală se afirmă că Prefectura și Primăria Satu Mare sunt conduse de elemente maghiare, instalate de Comandamentul sovietic; Primăriile rurale sunt conduse provizoriu de primari români și maghiari. Poliția la orașe se face de civili maghiari, ineficace, posturile de jandarmi sunt instalate în toate comunele, iar la sate s-au înființat gărzi cetățenești. Se mai menționează că Legiunea de jandarmi își are postul de comandă în Baia Mare, nefiind încă admisă în capitala județului, iar în ceea ce privește justiția, în acest domeniu nu activează nimeni.

După cum reiese și din documentele prezentate mai sus, administrația acestor provincii intră, încetul cu încetul sub autoritatea Comandamentului militar sovietic, pentru ca la 12 noiembrie 1944, să se concretizeze în întreaga parte de nord-vest a Transilvaniei, cu excepția județului Maramureș. Din acel moment, Uniunea Sovietică condiționa instalarea administrației civile românești în această parte a Ardealului, de numirea la cârma României a unui guvern F.N.D.[7], un guvern cu adevărat democrat potrivit opticii sovietice.

Reacțiile, în urma acestei încălcări a Convenției de armistițiu, nu au întârziat să apară. Printr-o scrisoare, datată la 16 noiembrie 1944, adresată de Iuliu Maniu către A. Vîșinski, se menționează că „deși linia frontului a depășit cu mult distanța de 100 km de la frontiera dintre Transilvania de nord și Ungaria, administrarea acestei provincii, smulsă de odiosul Dictat de la Viena, a fost numai parțial predată guvernului român. Chiar acum am aflat că autoritățile militare sovietice au ordonat birourilor românești să părăsească câteva departamente ale Transilvaniei,

[4] „Tribuna Ardealului", anul V, nr. 1155/31 octombrie 1944.
[5] *23 August 1944. Documente*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, vol. 3, doc. nr. 985.
[6] *Ibidem*, doc. nr. 986.
[7] I. S. Nistor, *op. cit.*, p. 496.

acolo unde au fost ele stabilite. Această situație nu este justificată de nici o condiție a Convenției de armistițiu..."[8] Aceluiași Vișinski îi este adresat un memoriu redactat de C. I. C. Brătianu cu privire la aplicarea Convenției de armistițiu.[9]

Informat asupra deciziei luate de partea sovietică la 12 noiembrie, reprezentantul S.U.A. în România, B. Y. Berry, informează guvernul american, printr-o telegramă adresată secretarului de stat al S.U.A., C. Hull, referitoare la retragerea administrației civile românești din Transilvania. Potrivit acestei telegrame „timp de două săptămâni populația românească a fost neliniștită din cauza știrilor privind retragerea administrației civile românești din Transilvania. Guvernul nu permite publicarea nici unui document, dar în rândul populației stăruie sentimentul că sovieticii împiedică îndreptarea injustiției făcute României prin Dictatul de la Viena. Potrivit unor documente ce ni s-au dat în mod confidențial de la Ministerul de Externe, la 12 noiembrie, generalul Vinogradov, acționând în numele Comisiei Aliate de Control, a adresat o scrisoare primului ministru Sănătescu. După ce a trecut în revistă în scrisoarea sa activitatea regimentului voluntar românesc de jandarmi, care acționează în Transilvania, generalul a afirmat în esență:

1. instalarea oficialităților administrative românești în Transilvania este interzisă;

2. regimentul de jandarmi care acționează în Transilvania trebuie dizolvat, oamenii transferați din Transilvania, iar comandantul adus în fața Curții Marțiale și învinuit de a fi instigat împotriva Armatei Roșii;

3. Dacă cererea nu este întru totul satisfăcută până la 17 noiembrie, Armata Roșie va trece la dizolvarea regimentului."[10]

Într-o convorbire avută cu Burton Berry, Maniu îi spune acestuia că intenția Rusiei asupra României este clară, citând ca exemplu instalarea comuniștilor maghiari în funcțiile administrative din nordul Transilvaniei și intrarea acestei provincii sub administrație sovietică și ungară.[11] Această afirmație este susținută și de ziarul „Dreptatea". În articolul „Despre unele declarații privitoare la Ardealul de Nord și despre realitatea lucrurilor", se precizează că, în Bihor și Satu Mare, administrația are în frunte atât la județ cât și în municipiu, vechi elemente ale administrației ungurești. Românii dau concursul lor, în măsura în care li se cere și li se admite. Dar același articol menționează că, în Satu Mare, recent, situația s-a modificat prin alegerea unui prefect de județ român, membru P.N.Ț.[12]

Același ziar, într-un alt număr, prezintă constatările unei anchete efectuate în Satu Mare.[13] Potrivit acestui articol „municipiul românesc de pe cele două maluri ale Someșului este o epavă. Un oraș distrus, cum puține are România". În continuare, articolul prezintă procesul verbal de constituire a Uniunii Democrate Române (U.D.R.), datat la 15 decembrie 1944. Ca președinte a fost ales Titu Demian — care era și

[8] *23 August 1944. Documente*, doc. nr. 1013.
[9] *Ibidem*, doc. nr. 1014.
[10] *Ibidem*, doc. nr. 1017.
[11] *Ibidem*, doc. nr. 1029.
[12] „Dreptatea", nr. 127/28 ianuarie 1945.
[13] *Idem*, nr. 132/10 februarie 1945.

liderul P.N.Ț., filiala Satu Mare; vicepreședinți Oșan Gavril, Tibil Ioan, Urdea Gheorghe, Doboș Ioan, Mircea Augustin, Pop Gheorghe, Demian Atanasie, Șuta Ioan, Pogăciaș Ioan, Cornea Zaharia, Tibil Augustin, Vasile Demian; secretar general a fost desemnat Ștefan Anderco, iar comitetul de execuție era format din: Titu Demian, Ștefan Anderco, Potra Iulian, Radu Ioan, Șinca Teofil și Molnar Gavril.

Referitor la persoanele care conduc județul Satu Mare, în acea perioadă, aceeași sursă menționează în funcția de prefect pe Ștefan Anderco — secretar general al P.N.Ț., Satu Mare, ca subprefect pe Tiberiu Bretter — președintele Partidului Social Democrat (P.S.D.), iar ca secretar Iosif Nistor. În funcțiile de pretor sunt: Molnar Gavril — la Satu Mare, Ioan Buteanu și Gheorghe Barbuș — la Seini, Augustin Mircea și Lang Augustin — la Ardud, Cornel Pop — la Șomcuta Mare, Pop Ionel — la Baia Mare, Țântaș Vasile — la Negrești, Ioan Doboș — la Halmeu și Ioan Ordea — la Mănăștiur.

În fruntea orașului sunt: Ludovic Matolci — primar, comunist ilegalist, dar care era cunoscut ca și socialist, Șinca Teofil — P.N.Ț., ajutor de primar, Ioan Șuta — jurist consult și Teofil Demeter — secretar general.

Am insistat în prezentarea acestor persoane deoarece ele vor deține aceste funcții, cu mici modificări, până în luna mai 1945, când au loc primele schimbări semnificative în peisajul politico-administrativ al județului. Aceste persoane și funcții au fost confirmate de domnul Gavril Molnar[14], a fost primpretor în Satu Mare și de către Valer Moș, fost președinte al A.F.D.P.R. — filiala Satu Mare, într-un interviu acordat ziarului „Solstițiul" din Satu Mare în 1992.[15] Potrivit afirmațiilor făcute de Gavril Molnar, această administrație s-a instaurat la 13 noiembrie 1944, când s-a constituit un comitet local care a desemnat persoanele din conducerea județului, numirea făcându-se pe baze etice și profesionale, conferind județului un statut de „autonomie locală".

Este cert că această nouă administrație avea de rezolvat numeroase probleme, atât de natură administrativ-politică, cât și economică. Pentru a le înțelege, se impune a fi subliniat faptul că, până la 9 martie 1945, această zonă a fost aproape complet izolată de restul țării, lipsită de posibilitatea de a primi sprijin din partea autorităților centrale de stat.[16] Această situație s-a datorat atât stabilirii controlului Comandamentului armatei sovietice asupra organelor administrative din nordul Transilvaniei[17], inclusiv asupra județului Satu Mare, cât și a faptului că acest teritoriu s-a aflat aproape tot timpul în contact cu operațiunile militare, fiind un important nod de comunicație, controlat nemijlocit în toate domeniile de formațiunile de aprovizionare a frontului. În plus, nu trebuie omise nici grelele obligații materiale impuse guvernului român prin Convenția de armistițiu din 12 septembrie.[18]

[14] Gavril Molnar, mărturie orală.

[15] „Solstițiul". Satu Mare, anul III, martie 1992, nr. 67.

[16] Arhivele Statului Satu Mare, fond Prefectura județului Satu Mare, dosar 54/1945, f. 13.

[17] *Ibidem*.

[18] Vezi detalii pentru județul Satu Mare în fondul Prefectura județului Satu Mare — Armistițiul, 1945—1948.

Revenind la persoanele care deținеau funcțiile de conducere ale orașului și județului Satu Mare, se poate observa că acestea nu aparțineau unui singur partid politic, chiar dacă cei mai mulți dintre ei erau membri P.N.Ț., iar acea majoritate maghiară, prezentată de ancheta Comandamentului General al Etapelor, este redusă simțitor. Din confruntarea acestor surse citate, putem trage următoarea concluzie: de la 25 octombrie și până la 13 noiembrie 1944, conducerea județului aparținea într-o proporție covârșitoare maghiarilor, pentru ca de la 13 noiembrie să se instaureze în județ o cu totul altă administrație. Dar situația este cu atât mai bizară dacă ne gândim că, la 12 noiembrie, Comandamentul sovietic preluase administrarea Transilvaniei de nord, iar în mod normal situația ar fi trebuit să fie cu totul inversă, cu o majoritate maghiară comunistă, după 12 noiembrie.

Evident, se pune întrebarea de ce au acceptat rușii o administrație civilă românească după 12 noiembrie și nu în intervalul 25 octombrie—12 noiembrie, când Comisariatul român intenționa ca funcțiile de conducere să fie deținute de cetățeni români numiți de înaltul comisar Ionel Pop? Putem afirma că, deși rușii au exercitat tot timpul presiuni și au împiedicat Comisariatul român să-și desfășoare activitatea, până la 12 noiembrie ei nu au controlat efectiv această regiune, mai ales că, începând cu 25 octombrie, Comandamentul General al Etapelor preluase administrarea Transilvaniei de nord (vezi nota nr. 4). Plecând de la această idee, se poate răspunde la întrebarea mai sus pusă. Având convingerea că, în România se va instaura, la scurt timp după 23 august 1944, un guvern F.N.D., Armata Roșie nu a făcut altceva decât să se folosească de prezența sa în Transilvania pentru a aduce la conducere în acest teritoriu reprezentanții comuniștilor, motiv pentru care era nevoită să împiedice Comisariatul român să-și exercite atribuțiile. Legat de acuzația că noile autorități sunt maghiare, explicația este foarte simplă, pentru că, la acea oră, majoritatea membrilor Partidului Comunist erau, în această regiune, maghiari.

Dar situația se schimbă radical la începutul lunii noiembrie, când primul ministru, C. Sănătescu, demisionează, dând speranțe rușilor și comuniștilor români în vederea preluării puterii. O dovadă o constituie și agitațiile create de F.N.D. cu această ocazie.[19] Speranțele lor au fost spulberate de hotărârea regelui Mihai de a încredința formarea unui nou guvern tot generalului Sănătescu, chiar dacă F.N.D.-ul își lărgea participarea. Din acel moment, Transilvania a devenit, într-adevăr „o condiție numită, de fapt, șantaj"[20], rușii apelând la această variantă datorită opoziției puternice pe care comuniștii o aveau în România. Era clar, deci, că revenirea Transilvaniei la România era posibilă numai dacă regele accepta un guvern F.N.D.

Spre deosebire de perioada 25 octombrie—12 noiembrie, după această dată, Comandamentul sovietic se mulțumea doar să supravegheze situația, permițând forțelor locale să ocupe posturile de conducere, însă cu excepția Poliției și Securității, asupra cărora administrația civilă nu

[19] I. C. Drăgan, *Istoria românilor*, Ed. Europa Nova, București, 1994, p. 268.
[20] Victor Frunză, *op. cit.*, p. 163.

avea nici o autoritate, numirile în funcții și controlul acestor instituții fiind privilegiul Comandamentului militar sovietic.[21]

În prima fază, la conducerea Poliției a fost numit Jelinek Eduard, care era și liderul Partidului Comunist, iar ca secretar Erdöss Francisc, fiind, se pare, singurul funcționar onest, corect, necomunist[22], dintre cei care conduceau Poliția și Securitatea. Ca șef al Securității este menționat Stanciu Nil, evreu, urmat la scurt timp de Weiss Vasile, tot evreu, secondat de locotenentul major Földes Francisc. Alături de aceștia, mai sunt menționați, în aparatul securității Kolbasser Francisc, Kun Andrei, Oroszi Francisc etc. Trebuie adăugat că atât Stanciu, cât și Weiss nu erau localnici, ei fiind aduși de ruși, primul de la Zalău, iar al doilea de la Bocșa.[23]

Noua conducere a Poliției a fost însărcinată cu formarea și organizarea acestei instituții. Potrivit declarației lui Valer Moș, Poliția nu avea uniforme, astfel că s-a apelat la un tip de uniforme numite de ei „internațională", compusă din uniformă de ofițer maghiar, cu grade rusești și șapcă românească.[24] Acestea au fost primele autorități comuniste în Satu Mare, care nu erau nici pe departe edificate asupra ideologiei comuniste.

Numirea lui Weiss în fruntea Securității a avut urmări neplăcute pentru populația județului, dar mai ales pentru partidele de opoziție. Catalogat drept „o bestie de om"[25], acesta a desfășurat o serie de acțiuni menite să obstrucționeze activitatea politică liberă, apelând la amenințări, urmăriri sau arestări.

Un moment important pentru județele Transilvaniei de nord l-a reprezentat încheierea Convenției de armistițiu între Națiunile Unite și Ungaria. Semnat la 22 ianuarie 1945, textul Convenției prevedea în articolul 2 că „Ungaria acceptă și se obligă a evacua toate trupele și autoritățile oficiale maghiare din teritoriile Cehoslovaciei, Iugoslaviei și României în interiorul frontierelor maghiare existente la 31 decembrie 1937 și de a anula toate dispozițiile legislative și administrative, referitoare la anexarea sau încorporarea acestor teritorii."[26] Acest articol însemna anularea arbitrajului de la Viena, fapt transmis la 25 ianuarie 1945 printr-un comunicat de către agenția A.F.I.[27]

Imediat după această dată se întețesc apelurile adresate Uniunii Sovietice pentru cedarea Transilvaniei de nord: P.N.Ț.-ul, prin Iuliu Maniu și alți lideri, P.N.L. — Constantin I. C. Brătianu etc. Acesta din urmă publică în „Viitorul" un program de refacere rapidă a județelor din nordul Transilvaniei.[28] Chiar și programul de guvernare al F.N.D.-ului din 29 ianuarie 1945 cuprinde printre altele și reîncadrarea Ardealului de nord și înfrățirea naționalităților conlocuitoare.[29] Dar spre deosebire

[21] Gavril Molnar — mărturie orală.
[22] „Solstițiul", nr. 68.
[23] Gavril Molnar — mărturie orală.
[24] „Solstițiul", nr. 67.
[25] Gavril Molnar — mărturie orală.
[26] *23 August 1944. Documente.*, doc. nr. 1108.
[27] *Ibidem*, doc. nr. 1014.
[28] „Tribuna Ardealului", nr. 1215/24 ianuarie 1945.
[29] *23 August 1944. Documente*, doc. nr. 1123.

de alte partide, F.N.D.-ul privea altfel situația, ceea ce a făcut ca U.D.R.-ul, printr-un comunicat apărut în „Tribuna Ardealului", să rupă colaborarea cu acesta.[30] Vis-à-vis tot de programul F.N.D., P.N.L. Brătianu face public, la începutul lui februarie 1945, un comunicat în care, pe bună dreptate, consideră că „restabilirea suveranității țării în Ardealul de nord și repatrierea prizonierilor români, sunt probleme atât de importante pentru orice bun român, încât este regretabil că s-au găsit grupări politice care să le transforme în instrumente de propagandă de partid".[31]

Dar situația era, oricum, departe de a fi rezolvată, pentru că Uniunea Sovietică tot nu obținuse ceea ce dorea, iar evenimentele se desfășurau în același sens ca și până acum.

Începând cu luna ianuarie 1945, este semnalat fenomenul deportării populației de origine germanică din spațiul românesc în lagărele de muncă din U.R.S.S. Populația șvăbească din nord-vestul țării a constituit un segment semnificativ în cadrul populației de origine germană deportată. In 6 ianuarie 1945, în nota nr. 031 emisă de Comisia Aliată de Control pentru România, se ordonă deportarea cetățenilor români de origine germană la muncă în Uniunea Sovietică, bărbați între 17—45 de ani și femei între 18—30 de ani.[32] Protestul regelui Mihai și al lui C. Vișoianu, în care se afirmă că această lărgire depășește clauzele armistițiului, au rămas fără rezultat, chiar dacă B. Berry afirmă că „recunoaște dreptul Comisiei Sovietice de a asigura liniștea și securitatea liniilor sale de comunicație în spatele frontului, dar socotește că măsurile deportării depășesc această necesitate.[33]

În 1945 au fost deportați peste 4 000 de șvabi din zona sătmăreană, din care aproape 1 000 au murit în deportare.[34] Asimilați de ideologia comunistă drept fasciști, deportarea lor a coincis cu acțiunile de urmărire și arestare a fasciștilor din județul Satu Mare. Consecințele deportărilor s-au reflectat nemijlocit în situația demografică a județului. Astfel, într-un act întocmit de prefectura județului Satu Mare, privind situația demografică în lunile februarie—martie 1945, se constată că numărul șvabilor din cadrul plășilor componente județului Satu Mare a scăzut foarte mult: plasa Ugocea — 71 de șvabi, plasa Seini — 334, plasa Satu Mare — 360, plasa Ardud — 477 șvabi.[35]

Interesant este faptul că, în acțiunile de deportare nu au fost incluși doar cetățeni de origine germană, ci și cetățeni de origine română. Relevant asupra acestui fapt este o notă informativă întocmită de Direcția Generală a Poliției, datată la 4 martie 1945[36], potrivit căreia „odată cu ridicarea cetățenilor de origine etnică germană din Ardealul de nord, au fost ridicați și deportați de către organele sovietice și un număr conside-

[30] „Tribuna Ardealului", nr. 1217/26 ianuarie 1945.
[31] *23 August 1944. Documente*, vol. IV, doc. nr. 1209.
[32] Doru Radosav, *Donbas. O istorie deportată*, Ed. Ravensburg. 1994, p. 15.
[33] Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii. 1945—1947*, Ed. Academiei, București, 1988, p. 76 sau Doru Radosav, *op. cit.*, p. 15—16.
[34] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 16.
[35] *Ibidem*, p. 17.
[36] *România. Viața politică în documente. 1945*, Arhivele Statului din România, București, 1994 doc. nr. 33.

rabil de români, între 16—46 de ani bărbați și 18—35 de ani femei. Astfel, în ziua de 8 ianuarie a.c., în comuna Sanislău — Sălaj (acum Satu Mare n.n.), au fost ridicate 414 persoane, majoritatea români, care, după ce au fost îmbarcați în trenuri împreună cu sașii au fost transportați cu destinație necunoscută. Asemenea cazuri s-au petrecut și în localitățile Careii Mari, Tășnad, Ciumești etc.".

Analizând în detaliu fenomenul deportărilor din acest județ, în lucrarea „Donbas. O istorie deportată", domnul profesor dr. Doru Radosav se oprește și asupra documentului mai sus menționat, afirmând că este necesară o analiză critică, pentru că, din cei 418 cetățeni deportați din Sanislău, majoritatea nu erau români ci șvabi. Domnia sa afirmă că, potrivit unui document din 18 mai 1945, din comuna Sanislău au fost deportați, în ianuarie 1945, 94 de români și 76 de cetățeni maghiari.[37] Mai mult, la 25 mai, prefectul județului Satu Mare, dr. Ștefan Anderco, trimite un protest Ministerului de Interne, arătând că, din eroare, s-au deportat 94 de români din Sanislău și 35 de români din Ciumești.[38]

Oricum, nu se poate neglija faptul că mulți cetățeni de origine română au fost deportați alături de consătenii lor șvabi, printre deportați aflându-se și fiica primarului din Sanislău.

Din cele prezentate se poate afirma că, având în vedere scopul deportărilor, autoritățile comuniste, ca executante ale dizlocărilor de populație, au urmărit cu precădere realizarea numărului necesar de concentrați, stabilit de oficialitățile sovietice, în care discernământul și selecția șvabilor din totalul populației existente a trecut, de foarte multe ori, în plan secundar. Numărul celor concentrați trebuia îndeplinit fără nici o derogare și, de multe ori, completat cu cetățeni de altă naționalitate.[39]

Până la instaurarea guvernului Petru Groza, în județul Satu Mare nu au fost semnalate acțiuni propagandiste, comuniste, ei reprezentând, ca și în alte părți, o minoritate maghiaro-evreiască, fiind înregistrați doar 58 de membri de partid ilegaliști, din care maximum 10 sunt de origine română, în rest fiind maghiari și evrei.

Acest fapt poate fi și motivul pentru care, în momentele tensionate din februarie 1945, județul Satu Mare s-a numărat printre doar cele 6 județe din țară, în care Partidul Comunist nu a preluat puterea. Dar, profitând de funcțiile deținute în cadrul aparatului polițienesc, aceștia au încercat, prin unele măsuri, să influențeze mersul activității politico-administrative din județ. Situația în care se afla Transilvania de nord în luna februarie 1945 este prezentată într-un memoriu păstrat în fondul Vasile Stoica de la Arhivele Statului din București, datat la 12 februarie 1945.[40] Documentul menționează „e de remarcat totuși azi că, după 1 februarie 1945, s-a început o epocă de și mai accentuate persecuții împotriva românilor și, în special, împotriva conducătorilor și aderenților P.N.Ț.-ului, apoi împotriva celor care au venit de la autoritățile române din București. [...] În Sătmar au fost arestați și se găsesc încă în

[37] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 28.
[38] *Ibidem*, p. 29.
[39] *Ibidem*, p. 27.
[40] Ion Lăcustă, *12 februarie 1945, Transilvania de Nord*, în „Magazin istoric", nr. 2, 1995, p. 26.

această situație dr. Augustin Mircea — notar public și dr. Virgil Codreanu — avocat în Ardud."

Referitor la Partidul Comunist, trebuie menționat că, după 25 octombrie 1944, acesta nu a mai revenit la unele forme organizatorice existente înainte de război, cum ar fi comitetele de partid teritoriale. Dar a fost păstrată forma organizatorică a regionalelor și județenelor de partid. La Satu Mare se constituie Regionala P.C.R. Satu Mare, în a cărei componență intrau 4 județe: Satu Mare, Maramureș, Bihor, Sălaj.[41]

În afară de comitetele județene Maramureș, Bihor, Sălaj, în Regionala Satu Mare au fost create două comitete raionale de partid cu sediul la Satu Mare și, respectiv, Baia Mare, în a căror componență intrau un număr de comitete de plasă din jurul acestor orașe, fără a se respecta apartenența plășilor respective la județul din care făceau parte. Un exemplu este plasa Carei care, din punct de vedere administrativ, aparținea Sălajului, însă organizația Partidului Comunist făcea parte din raionala Satu Mare. Aceste comitete raionale ale P.C.R. din Satu Mare și Baia Mare erau asimilate, din punct de vedere al drepturilor statutare, cu comitetele județene și se subordonau comitetului regional. Trebuie adăugat faptul că Regionala Satu Mare a activat în această formă doar până în august 1945, când își mută sediul la Oradea, iar raionala P.C.R. din Satu Mare va aparține, în continuare, acestui comitet regional.[42]

În ciuda acestei rețele organizatorice, numărul membrilor de partid este destul de redus. Primele știri despre situația numerică a raionalei P.C.R. Satu Mare le avem din luna aprilie 1945, când acesta avea doar 250 de membri[43], în timp ce la nivelul întregii țări, în martie, Partidul Comunist număra 35 800 membri de partid.[44] Dacă cifra de 250 de membri o întâlnim în aprilie, deci după numirea lui Petru Groza în funcția de prim ministru, corelată cu cei 58 de ilegaliști, suntem înclinați să credem că, în perioada octombrie 1944 — martie 1945, efectivul numeric al partidului în această zonă nu trecea de 100 de membri, cifră susținută și de domnul Gavril Molnar.[45]

In ceea ce privește aripa tânără a Partidului Comunist, U.T.C., comitetul județean al acesteia s-a înființat la data de 24 decembrie 1944[48], dar fără a juca un rol observabil. O amploare cât de cât începe să aibă doar din aprilie 1945, când se înființează organizații în 5 din cele 8 plăși ale județului.

Legat de organizația Frontul Plugarilor constatările pentru această perioadă sunt cam identice cu cele prezentate pentru Partidul Comunist. Obiectivele fiind aceleași cu ale comuniștilor, cu deosebirea că Frontul Plugarilor acționa mai mult în mediul rural, iar Partidul Comunist în rândul muncitorimii urbane, organizație județeană a Frontului Plugari-

[41] Ion Corneanu, *Organizația județeană Satu Mare a P.C.R. (1944—1946)*, în „Satu Mare. Studii și comunicări", 1981—1982, nr. 5—6.

[42] *Ibidem.*

[43] Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Maramureș, fond 1, dosar 3/1945, f. 20.

[44] Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 246.

[45] Gavril Molnar — mărturie orală.

[46] Lajos Kakucs, *Participarea tineretului din județul Satu Mare la reconstrucția țării. 1944—1949*, în „Satu Mare. Studii și comunicări, 1980, nr. 4.

lor a început să desfășoare o oarecare propagandă în rândul țăranilor, pornind, bineînțeles, de la problema pământului. Primele intenții de organizare în mediul rural sunt datate în luna ianuarie 1945. Astfel, potrivit ziarului „Brazda nouă", organ de presă al Frontului Plugarilor, în ziua de 16 ianuarie, „populația comunei Beltiug, nemaiputând suporta vechea conducere a comunei s-a adunat și organizat comitetul comunal al Frontului Plugarilor și au ales un comitet comunal compus din 12 persoane, iar ca primar l-au ales pe Oșan Ioan."[47]

Asemenea acțiuni întâlnim și în comuna Certeze, unde se înființează comitetul de acțiune al organizației amintite, compus din 13 persoane[48], pentru ca, la începutul lunii februarie 1945, să fie semnalat același fapt și în comuna Boinești.[49]

Dar aceste acțiuni au un caracter destul de limitat, în special datorită puternicei influențe a P.N.Ț.-ului în mediul sătesc. Alte surse susțin că „și în populația sătească maghiară e o mișcare încă surdă, dar puternică, pentru a se îndrepta spre P.N.Ț. și într-un regim de libertate, acest partid ar avea majoritatea sufragiilor țăranilor unguri, pe lîngă unanimitatea celor ale românilor."[50]

Din păcate, pentru viața politică a județului și chiar a Transilvaniei de nord, presa, principalul mijloc de propagandă și informare, traversa o perioadă critică. Presa românească este persecutată, neapărând decât gazete românești, care propovăduiesc idei de extremă stângă. Astfel, în regiunea Sătmarului apar nu mai puțin de trei titluri de ziar, toate aparținând Frontului Plugarilor: „Brazda nouă" (1945—1946), „Dreptatea plugarilor" (1945) și „Democratul" (1945—1947), la acestea adăugându-se presa maghiară.

Știut fiind rolul pe care îl are presa în societate este lesne de înțeles că, imediat după eliberare, blocul stângist și-a impus controlul asupra unuia din principalii factori de putere, ceea ce se va putea observa în special cu ocazia campaniei electorale din 1946. Cererile pentru admiterea înființării de ziare românești, democrate, fără idei extremiste, erau refuzate. De altfel, singurul cotidian românesc din Transilvania de nord, care a funcționat și sub stăpânirea ungară, „Tribuna Ardealului", continuă să apară până la sfârșitul lunii ianuarie 1945, când a fost suprimat, rămânând astfel o întreagă provincie, fără nici un cotidian românesc democrat, dar cu mai multe ungurești.[51]

Odată ajuns la putere, guvernul P. Groza avea misiunea de a pune în practică hotărârile luate la ședința Consiliului F.N.D., din 24 ianuarie 1945, pentru a atrage cât mai rapid opinia publică de partea sa. În acest sens, primul pas îl reprezenta reintegrarea Transilvaniei de nord la teritoriul României, fapt ce guvernele anterioare nu l-au reușit datorită, în cea mai mare măsură, Uniunii Sovietice.

Pe această linie se situează și declarațiile făcute de Petru Groza în legătură cu chestiunea Ardealului. Astfel, la scurt timp după investirea

[47] „Brazda nouă", anul I, nr. 2/11 februarie 1945.
[48] *Idem*, nr. 3.
[49] *Idem*, nr. 4.
[50] Ion Lăcustă, *op. cit.*, p. 27.
[51] *Ibidem*, p. 27.

sa ca prim ministru, acesta a declarat: „un guvern F.N.D. ar putea obține repatrierea a zeci de mii de prizonieri. Și am mai putea obține să intrăm în Ardealul de nord cu capul sus. Ni s-ar recunoaște calitatea de țară cobeligerantă."[52] (ceea ce nu s-a recunoscut). Într-o altă declarație făcută presei în legătură cu programul și sarcinile guvernului, Petru Groza afirmă: „avem nădejdea că problema Ardealului de nord se va rezolva. Drumul spre Ardeal — cum spunea mareșalul Malinovski aseară — este deschis și sperăm că, în cîteva zile vom fi în Ardealul de nord.[53]

La 8 martie 1945, guvernul României transmite o telegramă lui I. V. Stalin, prin care transmite dorința poporului român de a reintegra Transilvania României[54], iar la 9 martie sosește la București răspunsul telegramei prin care Stalin îl asigură pe Petru Groza de sprijinul guvernului sovietic în instaurarea administrației românești în Transilvania:

„avînd în vedere că noul guvern român care a preluat actualmente guvernarea țării, își asumă răspunderea pentru cuvenita ordine și liniște pe teritoriul Transilvaniei, și asigurarea drepturilor naționalităților, precum și a condițiunilor pentru funcționarea regulată a tuturor instituțiilor locale ce le servesc nevoile frontului, guvernul sovietic a hotărît să satisfacă cererea guvernului român și, în conformitate cu Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944, să consimtă pentru instaurarea în Transilvania a administrației guvernului român."[55]

Altfel spus, pentru a crea o atmosferă populară favorabilă guvernului pe care îl impuseseră la cârma României, autoritățile de ocupație sovietice acceptă, la 9 martie, restabilirea administrației românești în partea de nord a Ardealului.

În această perioadă se consumă ultimul episod din viața Comisariatului român pentru administrarea Transilvaniei eliberate. Instaurarea guvernului Groza a determinat demisionarea înaltului comisar Ionel Pop, ceea ce însemna de fapt încetarea activității acestei instituții.[56]

Desigur, gestul „prietenesc" al Uniunii Sovietice, precum și marea realizare a guvernului Groza nu au rămas fără ecou. Tot la 9 martie, Agenția Reuter a transmis un comunicat prin care se menționează: „în timpul guvernelor precedente ale generalilor Sănătescu și Rădescu, această promisiune (a reîntoarcerii Ardealului n.n.) nu și-a găsit cursul și guvernul sovietic nu s-a arătat deloc neliniștit de neîndeplinirea imediată a acestei condiții. Este evident că Groza este «persona grata» pentru ruși . . ."[57]

La 11 martie, postul de radio Londra, în limba română, referindu-se la actul de la 9 martie informează, printre altele: „este interesant faptul

[52] „Magazin istoric", nr. 3, 1995, p. 6—7.

[53] *23 August 1994. Documente,* Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, vol. IV, doc. nr. 1231.

[54] România. Viața politică în documente. 1945, doc. nr. 44.

[55] *23 August 1944. Documente,* doc. nr. 1250.

[56] Ioan Silviu Nistor, *Constituirea și activitatea Comisariatului pentru administrarea Transilvaniei eliberate (octombrie 1944—1945),* în „A.I.I.A.", Cluj-Napoca, Ed. Academiei, 1983—1984, p. 497—498.

[57] *23 August 1944. Documente,* doc. nr. 1251.

că acest lucru se produce la 6 luni după încheierea armistițiului prin care se prevedea anularea Dictatului de la Viena."[58]

O variantă de răspuns la această întârziere încearcă să dea A. Vîșinski, la 12 martie, care, în textul cuvântării sale, afirmă: „Transilvania a fost eliberată de către Armata Roșie de sub jugul ocupanților germani. Guvernul sovietic era atunci gata să introducă administrația română în Transilvania. Totuși, condițiile pentru realizarea acestei hotărîri a guvernului sovietic nu erau încă prielnice. În acele zile, în Transilvania, cu de la sine putere și fără nici o înțelegere cu guvernul sovietic au apărut așa zisele «detașamente de voluntari Iuliu Maniu» care se îndeletniceau acolo cu jaful și teroarea asupra persoanelor de naționalitate maghiară, precum și cu detestabila vînătoare după capetele oamenilor de naționalitate românească. Bandele apărute în Transilvania au creat o serioasă amenințare spatelui de front al Armatei Roșii, cu atât mai mult cu cît frontul era atunci mult mai aproape decît azi . . ."[59]

În ciuda manevrelor de culise care precedaseră această măsură mai mult decât firească și dorită de întreaga populație a țării, la București, Cluj și în alte numeroase localități din țară se desfășoară impresionante manifestări aprobatoare. La 13 martie, în Cluj au loc festivități prilejuite de acest eveniment, la care participă regele Mihai, membrii guvernului, A. Vîșinski, patriarhul Nicodim etc., pentru ca la ora 16,30 să aibă loc, tot la Cluj, ședința solemnă a Consiliului de Miniștri.[60]

Odată primit acordul Uniunii Sovietice, guvernul român a trecut la adoptarea măsurilor cu caracter legislativ, necesare reinstaurării administrației românești în Transilvania. În acest sens, la 30 martie, are loc Conferința prefecților din nordul Ardealului[61], ocazie cu care Petru Groza cere acestora excluderea șovinismului, afirmând că o mai bună înțelegere româno-maghiară ar grăbi procesul de integrare al Transilvaniei la structura de stat a României. În realitate, acesta știa că o astfel de politică, de sprijinire a minorității maghiare, nu poate fi decât benefică pentru guvern, fiind, de fapt, o atragere a maghiarilor spre F.N.D. La aceeași Conferință, ministrul justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, se oprește asupra aparatului de stat, considerând că este necesară o epurație reală și cinstită pentru a se putea crea o administrație nouă, care să poată schimba vechea structură. Acesta cere prefecților să indice „ceea ce credeți dumneavoastră că sub nici o formă nu trebuie să se întoarcă în Ardealul de nord"[62], după care se discută modalitatea de instalare a noii administrații.

Astfel, în legea nr. 260 din 3 aprilie 1945 „s-a extins legislația României pe tot teritoriul Transilvaniei eliberate de sub ocupația ungară". Această lege mai prevedea și încadrarea funcționarilor aflați în serviciu la 1 aprilie 1945.[63] În ceea ce privește personalul de conducere a județului Satu Mare, în linii mari, a rămas tot cel instaurat la 13 noiem-

[58] *Ibidem*, doc. nr. 1255.
[59] *Ibidem*
[60] *România. Viața politică în documente. 1945*, doc. nr. 45.
[61] 23 August 1944. Documente, doc. nr. 1290.
[62] *Ibidem* doc nr. 1291.
[63] Arhivele Statului Satu Mare, fond Prefectura județului Satu Mare, dos. nr. 36/1945, f. 11.

brie 1944, care a funcționat până în luna mai 1945.[64] Singura modificare în conducerea județului este schimbarea subprefectului Tiberiu Bretter cu dr. Palcău Gheorghe, acesta din urmă fiind adus dintr-un alt județ. Această schimbare reiese dintr-un document aparținând Prefecturii județului Satu Mare, care cuprinde un tabel cu încadrarea funcționarilor Prefecturii, aprobat de Ministerul de Interne.[65] Potrivit acestui document, în funcția de prefect continuă să rămână dr. Ștefan Anderco, subprefect Palcău Gheorghe, iar ca șef de cabinet Coman Mihail.

Dacă la nivelul superior al județului, situația rămâne aproape neschimbată, celelalte sectoare cunosc o serie de modificări, cauzate în special de transferarea unor funcționari din alte județe ale României. Astfel, la 4 aprilie 1945, guvernul trimite Prefecturii județului Satu Mare un tablou de funcționari repartizați spre transfer în Satu Mare.[66] Din acest document reiese că funcționarii provin din Hunedoara, Olt, Sibiu, Muscel, Severin, Mehedinți, Dîmbovița, Arad, ceea ce ar putea avea două explicații:

1. Se urmărea înlocuirea funcționarilor maghiari sau a celor care au făcut parte din sistemul de administrație horthystă, sau

2. se punea în practică politica epurării, urmând ca cei schimbați să fie înlocuiți cu persoane favorabile regimului comunist.

Având în vedere că, în iulie 1945, din 114 posturi de notari — 75 proveneau din vechea administrație maghiară[67], iar în serviciile Prefecturii, din 84 de salariați — 46 erau dintre cei „preluați de la administrația horthystă"[68], ne face să credem că prima explicație nu este fondată, fiind mai degrabă vorba de o împânzire a aparatului administrativ cu persoane agreate de guvernul Petru Groza.

Printr-o adresă din 10 aprilie se comunică primpreședintelui Tribunalului, din partea Prefecturii că, de la 1 aprilie 1945, s-a introdus, pentru nordul Ardealului, legislația românească, urmând a lua ființă Secția tutelară a tribunalului, conform legilor organice românești. Până la reorganizarea serviciului tribunalului, acesta este rugat să delege un magistrat pentru Secția tutelară, ceea ce însemna că Ședera Orfanală a județului expiră.[69]

În ceea ce privește sistemul fiscal, Administrația Financiară Satu Mare trimite prefectului o notă prin care i se aduce la cunoștință că, în județul Satu Mare, începând cu 15 aprilie 1945, au fost introduse „Legile fiscale românești".[70]

Tot la 10 aprilie se transmite de la Ministerul de Justiție către Prefectura Satu Mare: „ca urmare a reinstalării administrației noastre în Transilvania de nord — am dispus ca inspectoratele cadastrale să-și reia activitatea". Delegat a fost numit inspectorul Iţcuş Trandafir.[71]

---

[64] Gavril Molnar — mărturie orală.
[65] Arhivele Statului Satu Mare, fond Prefectura județului Satu Mare, dosar 23/1945, f. 17.
[66] *Ibidem*, f. 36.
[67] *Idem*, dos. nr. 54/1945, f. 33.
[68] *Ibidem*, f. 33.
[69] *Idem*, dos. nr. 5/1945, f. 21.
[70] *Idem*, dos. nr. 7/1945, f. 113.
[71] *Ibidem*, f. 114.

Pe lângă aceste date prezentate mai sus, pe care le considerăm destul de relevante în ceea ce priveşte instaurarea administraţiei româneşti, la 2 aprilie a fost promulgat decretul-lege privind stabilirea cetăţeniei locuitorilor din partea de nord-vest a ţării.[72]

Odată instaurată administraţia românească, istoria judeţului Satu Mare avea să cunoască, la fel ca şi celelalte judeţe din ţară, o evoluţie nouă, în urma căreia întreaga Românie intră sub dominaţia unui singur partid — Partidul Comunist.

THE POLITICS-ADMINISTRATIV SITUATION AND ESTABLISHED OF THE ROMANIAN ADMINISTRATION (October, 25, 1944 — March, 9, 1945)

(Summary)

Soon after August, 23, 1944, the general Sănătescu's main objective, was the liberation of the national territory, established by the treaty of Trianon. The counties of Satu Mare, Cluj, Someş, Sălaj, Bihor, Năsăud, Maramureş, Mureş, Trei Scaune, Cluc şi Odorhei, were under the Horthyst domination after the dictate of Viena în August, 30, 1940.

Signed on September, 12, 1944, the Convention of Armistice between Romania and the Ally Powers, considered null this arbitration (art. 19) and on Octomber, 10, 1944, the king Mihai promulgated the law decreting the founding of Romanian Commissariat for administrating the liberated regions of Transylvania, the latter representing the Romanian government authority in the freed territory.

But together with the advancement of the Romanian Army in the Transylvanian territory (a series of difficulties) began to out caused by the Soviet Headquarters which was hindering the Commissariat to exert his authority.

Liberated on October, 25, the county of Satu Mare was to have the same fate as the other counties in the North of the country.

On this situation on October, 25, through a royal decrete, the Romanian military administration is established în Transylvania, under the rule of the General Headquarters of Stages, that was to provide the necessary conditions for the setting un of a Romanian civil comissariat.

The Soviet pressure intensified and on Nov., 12, 1944, the Soviet Military Headquarters, takes the had on North-Transylvania and it would keep it till March, 9, 1945, when hading Romanian was a F.N.D. sparty.

Transformed in an object of political blackmail the problem of re-yielding the Transylvania to Romania had a special role in establishing the dr. Petru Groza Government, because the Soviet Union conditioned there integration of Ardeal with the naming at the hader ship of a left party.

[72] *23 August 1944. Documente*, doc. nr. 1297.

CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE

UN MONUMENT DE ARHITECTURĂ ÎN STIL ROMANIC — BISERICA REFORMATĂ DIN ACÎȘ

KISS IMOLA

„Arta evului mediu este o teologie monumentală . . . o predică mută."
(Marcel Pacaut)

Comuna Acîș se situează la 37 km de Satu Mare, pe malul râului Crasna. În evul mediu aparținea comitatului Solnocului de Mijloc. Denumirea localității provine de la Mănăstirea Acîșului,[1] nume dat în cinstea legendarului ban Acîș.

Prima mențiune documentară a localității o întâlnim în Registrele Capitlului de la Oradea în 1342, când 1/4 din Acîș este donat fiicei lui Acîș din neamul Acoșilor, Ilonei și soțului acesteia, lui Zywly János.[2]

Acîșul a jucat un rol important în comitatul Solnocului de Mijloc, aici s-au ținut în mai multe rânduri adunări ale comitatului.

În documentele din secolul al XV-lea, Acîșul este pomenit sub denumirea de „oppidum" adică târg, orășel, „oppidum Akos 1421", „Akws 1475".[3]

Târgul este amintit în documentele evului mediu — ca loc de desfășurare al unor procese, fiind scaun de judecată, și-l întâlnim pomenit în actele de donație ale voievozilor Transilvaniei.

Acîșul însă a intrat în istoria artei prin existența aici a unei mănăstiri benedictine din care azi se păstrează doar biserica, devenită cu timpul reformată.

După marea invazie tătară din 1241, regele Béla al IV-lea al Ungariei, a fost nevoit să permită nobilimii construirea unor cetăți din piatră pe domeniile lor — în scop de apărare. Marii feudali se lansează în diverse construcții, ridicându-se chiar mănăstiri familiare cum a fost Acîșul, Herina (România) sau Ják, Zsámbék (Ungaria).[4]

Nu trebuie să credem că acești mari seniori acționau astfel întrucât aveau preocupări artistice deosebite. Ei făceau donații, întemeiau mănăstiri după săvârșirea unor păcate, pentru împăcarea cu Dumnezeu, pe patul de moarte, de teama iadului sau din simplă pioșenie. Pomenile lor

---

[1] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania;* Editura Academiei R.S.R., 1967, vol. I p. 24.

[2] Dr. Petri Mór, *Szilágy Vármegye monográfiája,* vol. III — 1902, p. 18 (Monografia Comitatului Sălaj).

[3] *Idem,* p. 19.

[4] Arh. Gerő László, *Az építészeti stilusok* (Stiluri în arhitectură), Editura Gondolat, Budapesta, 1964, p. 60.

erau pe măsura rangului și în acest veac al lipsei de măsură erau adeseori nemăsurate.[5]

Mănăstirea era cea mai tipică expresie a arhitecturii romanice. Omul acestei epoci își căuta liniștea sufletească în mănăstire — văzută ca liman, adăpostit de marea furtunoasă a mediului social anarhic. Lăcaș religios în care pelerinii se puteau strânge pentru a venera relicve sacre, mănăstirea era totodată centrul meșteșugăresc și agricol al ținutului respectiv, un focar de cultură, o sursă de civilizație, unde se găseau singurele biblioteci, școli și spitale ale vremii.

Ordinului benedictin, care a fost cel mai important ordin călugăresc catolic din evul mediu, i-a revenit un rol deosebit de important în perioada de cristalizare și înflorire a stilului romanic.

Viața religioasă la Acîș era activă, căci lângă biserică se afla mănăstirea. Râul Crasna înconjura mănăstirea și biserica transformându-le într-o adevărată fortăreață. Nu avem date despre primele secole de existență ale mănăstirii și bisericii. În împrejurări necunoscute nouă mănăstirea a fost distrusă nepăstrându-se decât biserica. Însă tradiția fixează locul mănăstirii în partea de nord a bazilicii, unde și astăzi se văd contururile unei uși zidite.[6]

Biserica din Acîș are un plan relativ arhaic, este o bazilică cu o singură absidă, tip cunoscut în secolul al XII-lea, dar care se perpetuează și în prima jumătate a secolului al XIII-lea. Elementul hotărâtor, care determină datarea bisericii în sfertul al II-lea al secolului al XIII-lea, cel mai târziu după invazia mongolă, este spațiul dreptunghiular lărgit în fața altarului, adică un fel de cor rudimentar.[7]

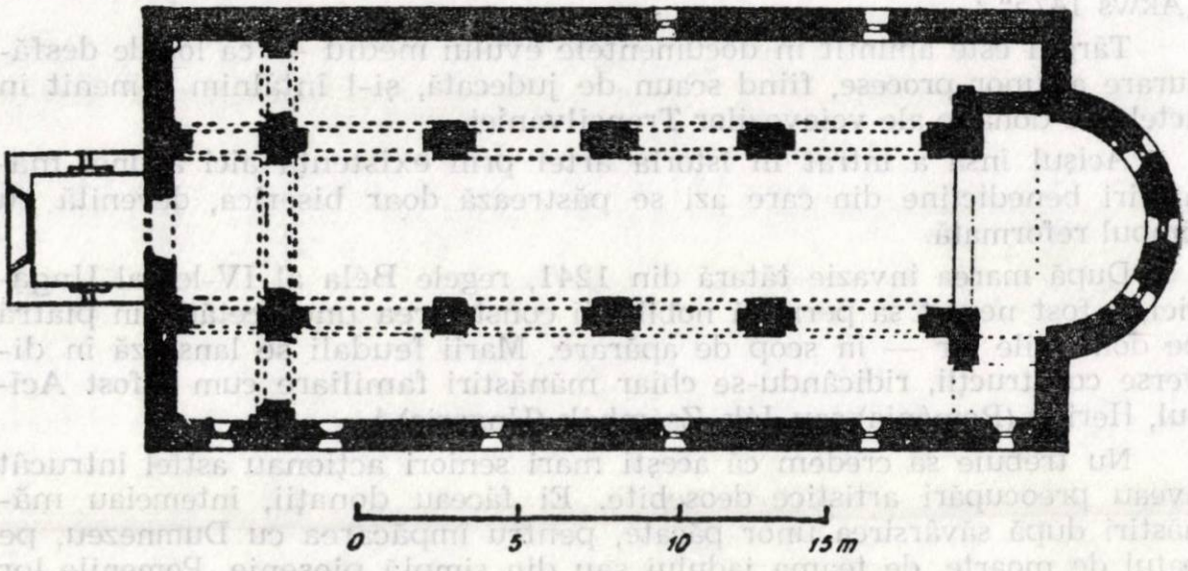

Fig. 1. Acâș — Biserica reformată (plan).

[5] Marcel Pacaut, Jaques Rossiaud, *Epoca romanică*, Editura Meridiane, București, 1982, p. 105.

[6] Bunyitay Vincze, *Szilágymegye középkori műemlékei* (Monumente medievale sălăjene), Budapesta, 1887.

[7] Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 33.

Navele sunt împărțite prin stâlpi dreptunghiulari prevăzuți cu pilaștri, arhivoltele care susțin pereții navei centrale fiind treptate, cu profiluri simple, unghiulare. Atât nava centrală cât și cele două nave laterale sunt tăvănite, dar absida trebuia să fi avut odinioară un acoperiș altfel dispus pentru că în peretele de răsărit al navei centrale se păstrează o fereastră romanică tripartită, care dă azi înspre pod. Absida are forma semicirculară. În partea vestică se găsește o pereche de stâlpi, legați transversal prin arhivolte. Stâlpii poartă o tribună. Tribuna este o caracteristică a arhitecturii monastice.

Interiorul bisericii este simplu, fără decorații. Dacă sculpturile și vitraliile catedralei gotice urmau să devină o biblie în piatră și sticlă pentru cei săraci, într-o biserică mănăstirească formele comparabile cu acestea erau totdeauna distante și aristocratice, iar pe alocuri intenționat subtile și misterioase.

Zidurile și proporțiile masive ale bisericii nu lăsau decât prea puțină lumină solară să intre în biserica propriu-zisă. Acest lucru nu era prea important, căci în bună parte liturghia monastică se desfășura noaptea, când în interior ardeau lumânări.

Clădirea este austeră, săracă în profiluri, dat fiind că biserica e zidită în întregime din cărămidă. Caracteristic pentru această arhitectură de cărămidă aparentă, adică cu zidurile lăsate netencuite, e întrebuințarea cărămizii cu suprafața smălțuită.[8]

Articularea verticală a fațadelor se face prin niște platbande, adică prin fâșii de zidărie ieșite puțin în afară numite lesene. Sub cornișa de la absidă și sub cea a navei centrale se vede o friză de arcuri semicirculare. Acestui sistem de parament i se atribuie o origine lombardă.[9] Fațada de vest este dominată de două turnuri situate deasupra tribunei. În arhitectura romanică turnurile masive decorate cu arcatură au fost prezente pentru prima oară la biserica abațială din Cluny, care a fost considerată drept model pentru șantierele monastice benedictine. Etajele superioare ale turnurilor sunt încadrate de lesene și împărțite prin frize de arcuri. Etajul de jos al turnurilor este luminat prin câte o fereastră strâmtă și înaltă, iar ultimele două etaje prin ferestre geminate.

Nava centrală are ferestre în registrul superior. Acoperișul navelor laterale începe sub linia ferestrelor navei centrale. Nava centrală are acoperiș în două pante iar navele laterale cu câte o pantă. Acoperișul — imitând modelele din piatră din Ungaria de vest — este tot din cărămidă.

Biserica reformată din Acîș prezintă analogii cu biserica evanghelică din Herina (jud. Bistrița Năsăud) cât și cu cea din Căpleni (de la care nu s-a păstrat decât planul și elevația desenate de Eitelberger înainte de demolarea ruinei).

Atât acoperișul cât și pridvorul din fața portalului de vest sunt opera restaurării de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Portalul este decroșat, de formă triunghiulară, prezentând patru retrageri succesive.

---

[8] Virgil Vătășianu, *Istoria artei europene*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1967, vol. I, p. 289.

[9] *Idem*, p. 283.

Primele informații scrise despre biserica din Acîș provin din anul 1642, când în urma unui incendiu biserica a fost renovată, însă turcii din răzbunare i-au dat din nou foc; acoperișul a fost distrus, iar serviciul divin s-a ținut timp de 90 de ani în biserica fără acoperiș. În anul 1747 turnul sudic a fost deteriorat de fulger. Cheltuielile de renovare au fost suportate de doi credincioși fideli azi bisericii: Török János și soția acestuia Papp Kata.[10] În anul 1923 drept recunoștință urmașii le-au așezat piatra de mormânt sub formă de coșciug lângă biserică. Însă acoperișul care s-a ridicat a fost specific baroc ceea ce nu se potrivea deloc cu biserica construită în stil romanic (Pl. II-IV). În anul 1834 la 17 septembrie Acîșul a fost zguduit de cutremur, eveniment ce a fost consemnat de preotul comunei sub titlul „Pro memoria" — „Acest an a fost deosebit de secetos până în zorii zilei de 17 septembrie când a pornit o ploaie măruntă. Însă între orele 7—8 un puternic cutremur a zguduit comuna chiar când mă pregăteam să merg la biserică. Cutremurul a ținut după socoteala mea aproximativ cinci minute. Privind de la mine din curte mișcarea celor două turnuri, credeam la un moment dat că se vor prăbuși, dar lăudat fie Domnul Dumnezeu, turnurile au rămas la locul lor, dar corpul bisericii s-a crăpat în cinci locuri."[11]

Datorită incendiului din 1862, care a ținut timp de trei zile, și care a afectat aproape tot satul, strada Crasna arzând în întregime nu s-au putut strânge banii necesari restaurării acestui important monument de arhitectură, amenințat cu prăbușirea. Astfel s-a apelat la Comisia Generală pentru Ocrotirea Monumentelor Istorice, care a hotărât salvarea bisericii recunoscând-o drept o capodoperă a stilului romanic. Conducerea lucrărilor de restaurare a fost încredințată arhitectului Friedrich Schulek și s-au desfășurat între anii 1896—1902.

În timpul lucrărilor, sub paviment în absidă s-a descoperit o criptă. Existența criptei este amintită și de istoricul Petri Mór în monografia citată.[12] Unul dintre muncitorii din comună pe nume Hatvani Sándor, care a participat la lucrările de restaurare de la început până la sfârșit, susținea că în criptă s-au găsit două schelete în hainele specifice ordinului călugăresc. Cripta a fost imediat zidită. Lucrările de restaurare la începutul anului 1897 au încetat din cauza lipsei de fonduri, pentru a fi continuate în luna august a aceluiași an, terminându-se la sfârșitul anului 1902. Cu ocazia acestor lucrări acoperișul baroc al turnurilor ridicat în secolul al XVIII-lea a fost schimbat cu acoperiș specific stilului romanic. S-a adăugat pridvorul portalului de vest, respectându-se cu strictețe caracteristicile stilului romanic de factură lombardă. Sunt schimbate deasemenea zone mari de cărămidă.

În anul 1953 biserica a fost declarată monument istoric, fiind una dintre cele mai reușite expresii ale școlii de arhitectură romanică a ordinului benedictin din Transilvania.

---

[10] Petri Mór, *op. cit.*, p. 591—592.
[11] Manuscris aflat la parohia reformată Acîș.
[12] Petri Mór, *op. cit.*, p. 592.

UN MONUMENT D'ARHITECTURE EN STYLE ROMANIQUE

(Résumé)

L'Église réformée de Acîș est un précieux monument d'architecture bâti en style romanique. Elle date du deuxiéme quart du XVIII-e siècle, appartenant au début à un couvent bénédictin. L'Église est construite entièrement en briques, ayant une aspect austère. Elle est de type basilical, à trois nefs delimités par des piliers rectangulaires. L'absides est demicirculaire prévue d'un choeur. Au côté est se trouve une tribune surmontée de deux tours massives éclairées aux niveaux supérieurs par des fenêtres jumellées.

UN MANUSCRIS DIN 1584, REALIZAT LA MĂNĂSTIREA PUTNA

ELENA BĂRNUȚIU, MARTA CORDEA

Manuscrisul care face obiectul prezentului studiu aparține colecției de manuscrise a Bibiliotecii Județene Satu Mare.

Este un text religios, un Liturghier, fiind folosit ca model unul din textele care circulau la noi în decursul secolului al XVI-lea.[1]

A fost comandat la mănăstirea Putna de către Grigorie, ploscar, și a fost dăruit bisericii din Sălișstea Maramureșului.

Mărturie a culturii românești în limba slavonă, acest Liturghier îl are ca scrib pe ierodiaconul Eustatie al cărui nume se alătură generațiilor de copiști și miniaturiști, care prin arta caligrafierii și decorării manuscriselor ilustrează una dintre preocupările școlii putnene de la sfârșitul secolului al XVI-lea[2].

Analogiile grafologice ne îndreptățesc să afirmăm că Eustatie este cel care scrie la Putna, în anul 1581 și Pravila ritorului Lucaci,[3] cu sprijinul și cheltuiala episcopului de Roman, Eustatie, care călugărindu-se în 1581 se retrage pentru restul vieții la Putna, cu numele de schimnic Eremia.

Manuscrisul este realizat pe hârtie cu filigran, vizibil în partea mediană a filei înspre cotor și reprezintă un mistreț, marca morii de hârtie

---

[1] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, (București), 1959; Paulin Popescu, *Manuscrise slavone din Mânăstirea Putna*, I, în Biserica Ortodoxă Română, nr. 1—2, 1962, p. 105—145; idem, *Manuscrisele slavone din Mânăstirea Putna*, II, în Biserica Ortodoxă Română, nr. 7—8, 1962, p. 688—711; I. Serafinceanu, *Un manuscris slav important din biblioteca Mănăstirii Neamț, Liturghierul lui Ion Logofătul*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 5—6, 1962, p. 365—409; I. Iufu, *Mănăstirea Moldovița centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă, sec. XV—XVIII*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 7—8, 1963, p. 428—456; V. Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Mănăstirea Putna*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 7—8, 1966, p. 460—510.

[2] Dimitrie Dan, *Mânăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 69—83 și 153—163; Ștefan Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești, sec. X—XVI*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971; V. Brătulescu, *op. cit.: Petru Rezuș, Școlile de la Mănăstirea Putna*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 7—8, 1966, p. 511—522; N. Corivan, *Mănăstirea Putna, centru cultural în timpul lui Ștefan cel Mare*, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, nr. 7—8, 1966, p. 557—559; Mircea Păcurariu, *500 de ani de la întemeierea Mănăstirii Putna*, în Mitropolia Ardealului, nr. 7—8, 1966, p. 486—507.

[3] *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1956, p. 315 și 347; Pravila ritorului Lucaci, *Text stabilit*, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1971.

din Schweidnizt. Hârtia fabricată aici a cunoscut o largă întrebuințare în Moldova, întâlnindu-se atât în documente cât și în manuscrise[4].

Nu se păstrează legătura originală și nici filele de la începutul și sfârșitul textului. S-au păstrat 99 de file (numerotate convențional de către noi cu cifre arabe) repartizate în 14 caiete cu signatură chirilică pe prima filă a fiecărui caiet, cu numerotație de la 2 la 15. Lipsă caietul 1 și 6 file din caietul 2, caietele 3—14 conțin câte 8 file, iar din caietul 15 se păstrează 1 filă.

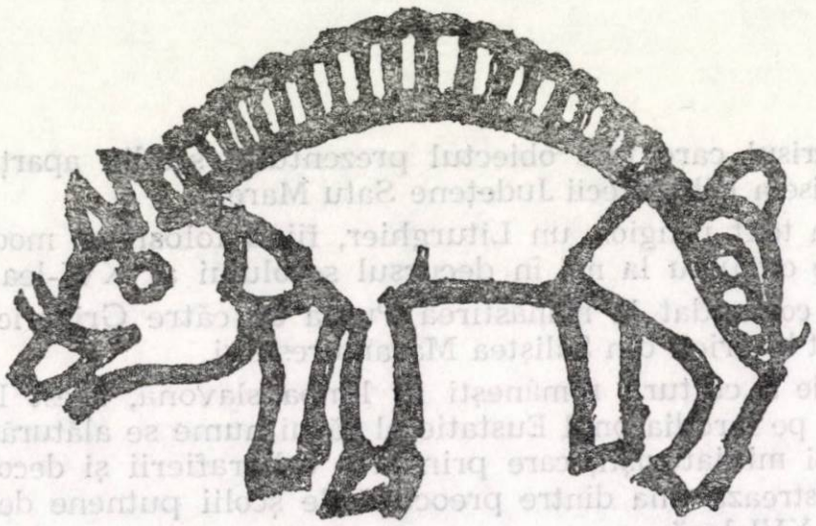

Fig. 1. Filigranul hârtiei manuscrisului.

Textul este dispus pe o coloană, cu 17 și 18 rânduri pe pagina plină, fără șablon, oglinda textului având dimensiunile maxime de 14,5× 10,5 cm.

Într-o formă grafică îngrijită, cu caractere chirilice semiunciale textul este scris cu cerneală neagră. Pentru inițiale, titluri, cuvinte de încheiere a frazelor este folosită cerneala roșie.

Limba acestui manuscris se caracterizează prin particularitățile fonetice specifice textelor în limba slavă bisericească de redacție medio-bulgară, iar ortografia respectă regulile ortografice stabilite și răspândite de patriarhul Eftimie al Târnovei.

Sunetul i este redat prin ї (înainte de vocală),

и (în restul cazurilor)

și foarte rar ѵ

Sunetul o este redat prin о și ѡ.

[4] P. P. Panaitescu, *op. cit.*; Paulin Popescu, *Mărcile de hârtie filigranată pe manuscrisele slavone din Mănăstirea Putna*, în Biserica Ortodoxă Română, 1962, nr. 9—10, p. 938—957; Al. Mareș, *Filigranele hârtiei întrebuințate în Țările Române în sec. al XVI-lea*, Editura Academică R.S.R., 1987, p. XXIX și 64—70.

Sunetul u este redat prin 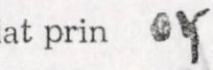 și 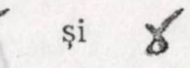

Diftongii sunt redați grafic prin 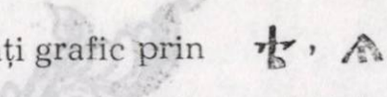

Semnele diacritice folosite: spiritul lin, accentul ascuțit, accentul grav, titla; punctul, virgula, două puncte urmate de o linie dreaptă sau curbată sunt semne de punctuație care marchează propozițiile, scrierea textului fiind continuă la nivelul fiecărei propoziții.

Textul prezintă numeroase suprascrieri și abrevieri; ligaturile se întâlnesc la filele 42 și 69, în redarea titlului capitolelor.

Conținutul Liturghierului este structurat după cum urmează:

Filele 1—41: Dumnezeiasca Liturghie a lui Ioan Gură de aur. Lipsește începutul: În textul păstrat prima filă cuprinde Rugăciunea antifonului I.

F. 42—68:

БЖЕСТВНАА СЛОУЖБА ИЖЕ ВЪ СТ҃ХЪ ѠЦ҃А НАШЕГѠ ВАСИЛІ҃А ВЕЛИКАГѠ

— DUMNEZEIASCA LITURGHIE A LUI VASILE CEL MARE

F. 69—82:

БЖСТВНАА СЛОУЖБА ПРѢЖДЕСЦ҃ЕНАА

Dumnezeiasca Liturghie mai înainte sfințită:

F. 83—85:

ДІ҃АКОНИК НА ВЕЛИЦѢИ ВЕЧЕРНИ

Diaconic la Vecernia mare

F. 86—91 v: Rânduiala Litiei

F. 91 v—97:

НАЧАЛО ОУТРЕНИЦѢИ

Începutul Utreniei

F. 97—99:

СИЦЕ ЖЕ ГЛЕТ ІЕРЕИ ОТПОУСТ НА КЪЖДО ДНЬ ВДНЕ И НА КЪЖДО ПРАЗ. ЛѢТ҃Ѳ

Otpusturile la fiecare zi din săptămână și la fiecare sărbătoare din an.

Exemplarul nu este complet: ultima filă păstrată se încheie cu redarea finalului (otpustului) rugăciunii la sărbătoarea Întâmpinării Domnului.

La fila 68v s-a păstrat epilogul, sursă prețioasă pentru datarea manuscrisului. Copistul, conștient de importanța informațiilor transmise în epilog, îl inserează în interiorul și nu la sfârșitul textului Liturghierului, știind că începutul și sfârșitul oricărui codice este mult mai expus degradărilor.

Fig. 2. Începutul Liturghiei lui Vasile cel Mare.

Fig. 3. Începutul Liturghiei darurilor mai înainte sfințite.

Din cuprinsul epilogului aflăm numele comanditarului, Grigorie, ploscar, alături de intenția mărturisită de a-l da bisericii din Sălișteа. Aflăm de asemenea numele copistului ierodiaconul Eustatie de la Putna.

Scris cu caractere cursive, în limba slavonă, epilogul are următorul conținut:

ИЗВОЛЕНІЕМ ѠТЦА И ПОСПѢШЕНІЕМ СНА И СЪВРЪШЕНІЕМ СТГО ДХА, ВЪСЕВИДЦѲ И ПРѢБЛАГОМОУ БОУ. СЛАВА И ВЕЛИЧІЕ ДРЪЖАВА И ВЕЛИЧІЕ И ОБЛА. И НѢ И ВЪ БЕЗКОНЕЧНІЕ ВѢКЫ АМИН. СЕ АЗ СМѢРЕНІИ ГРИГОРІЕ ПЛОСКАР ЛЮБЛЕНІЕМ СТОГО ДХА ВЪ ЖЕЛѢХ ДАДОХ И СПИСАТИ СІА БОЖЕСТВНАА СЛОУЖБА ВЪ МОЛЬѲ СЕБѢ И РОДИТЕЛЕМ МОИМ. ѦКО ДАМИ БОУДЕТ ПАМЕНТА ВѢКЫ. И ДАХ А ВЪ ВЕСИ ГЛЕМОЕ СЕЛИ[illegible]Е ВЪ ХРАМѢ СТГО ЧЮДОТВОРЦА НИКОЛИ. ДА АЩЕ КТО ПОКОУСИТ СЕ ВЪЗѦТИ А ИЛИ ОУКРАСТИ ОТ СЪ ХРАМ ЕЖЕ МИ ПОЛОЖИХОМ СИЦЕВЫИ ДА ЕСТ ПРОКЛѢТ ОТ ГА БА И ТОГТ ПРЧСТИѦ ЛУТРЕ. И ѠТ ВЪСѢХ СТХЬ И ДА ИМАЕТ ОУЧАСТИЕ СЪ ѠНѢМИ ИЖЕ ГЛЩА ВЪЗМИ ВЪЗМИ РАСПНИ ЕГО. И ДА ВЪЗДАСТ СЛОВО ПРѢД СѢДЩЕМ ХРИСТВѢМ. АМИН - ВЪ ЛѢТ ,ЗЧГ МС. ОХТ. SЇ.

In continuare în chenarul care delimitează textul reprodus mai sus:

И АЗ ГЛАХ ѦКО НЕ Ѡ.. АЩЕ ТЕ ДРОУГИЇ ИЗВОДѲМА И ПРАВЪИ КАКО ЕСТ НАСЕЇ КНИSѢ И СПИСАЮУ КРАСИВЪЮ ИСПИСОК ЕРОДИѦКОН ЕѲСТАТИЕ ОТ ПОУТНА.

„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și prin săvârșirea Sfântului Duh, atotvăzătorului și bunului Dumnezeu slavă și mărire, mare putere și blagoslovenie acum și în veacurile cele de sfârșit, amin. Eu milostivul Grigorie Ploscar, cu iubire către Duhul Sfânt, cu dorință am dat să se scrie această dumnezeiască și sfântă Liturghie ca rugăciune pentru mine și părinții mei căci o dau să fie pomenire veșnică și o dau în satul numit Sălișteа, la hramul sfântului făcător de minuni Nicolae. Iar cine s-ar încumeta să o ia sau să o fure de la acest lăcaș, unde am pus-o, să fie blestemat de Domnul Dumnezeu și de preasfântă Liturghie și de toți sfinții și să aibă parte cu cei care au spus: ia-l, ia-l, răstignește-l și să dea socoteală în fața judecății lui Hristos. Amin. În anul 7093 luna octombrie 16.“

[5] Text ilizibil.

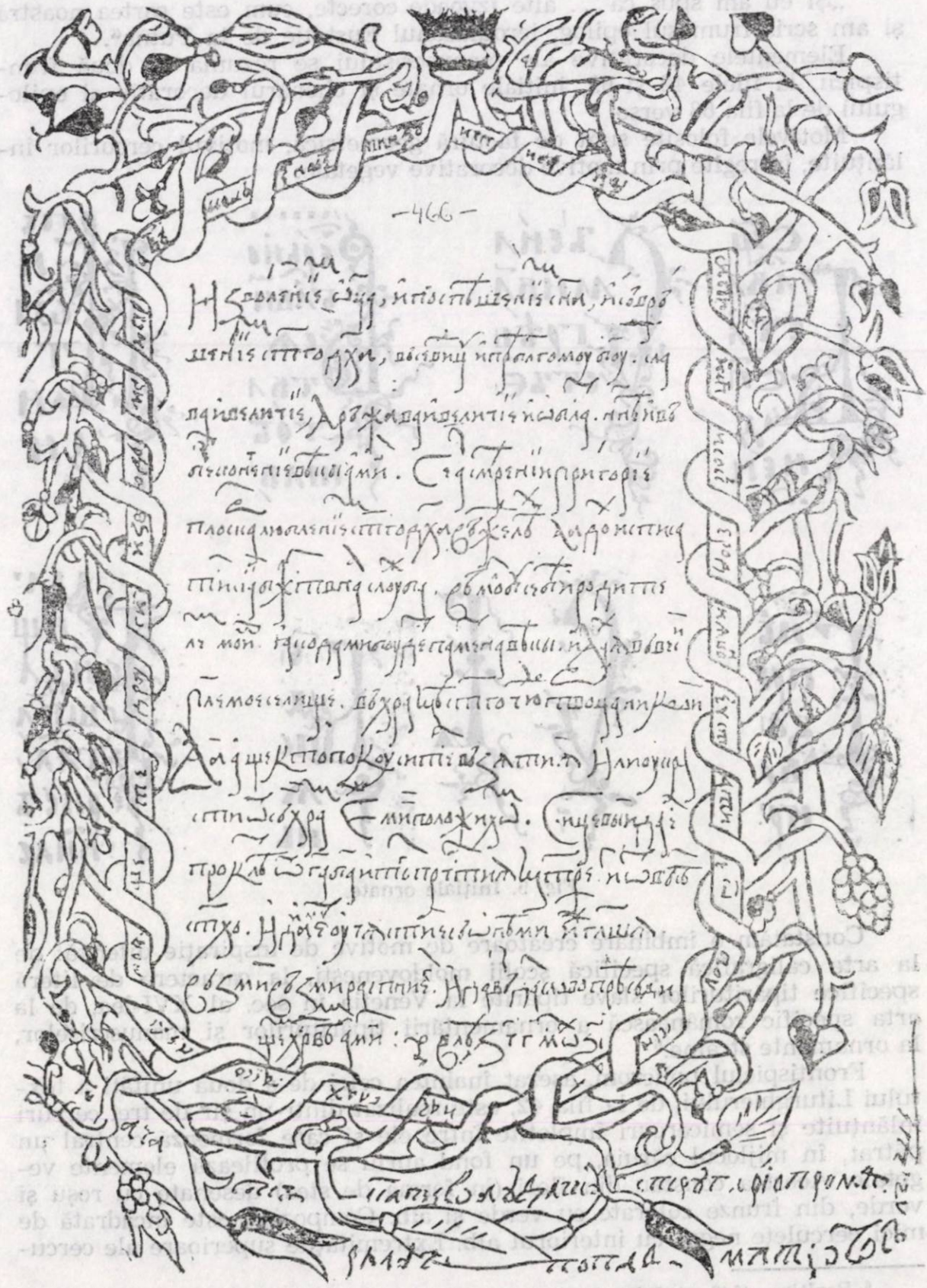

Fig. 4. Epilogul, fila 68 V.

„Și eu am spus ca ... alte izvoade corecte, cum este cartea noastră și am scris frumosul epilog, ierodiaconul Eustatie de la Putna".

Elementele decorative ale manuscrisului se rezumă la două frontispicii, la filele 42 și 69, inițiale ornate și chenarul decorativ al epilogului de la fila 68 verso.

Motivele folosite sunt de factură geometrică, motivul cercurilor înlănțuite, întregite prin motive decorative vegetale.

Fig. 5. Inițiale ornate.

Constatăm o îmbinare creatoare de motive de inspirație diferită: de la arta caligrafică specifică școlii moldovenești, la caractere de literă specifice tipăriturilor slave tipărite la Veneția în sec. al XVI-lea, de la arta specific românească a ornamentării tipăriturilor și manuscriselor, la ornamente străine.[6]

Frontispiciul policrom, așezat înaintea celei de-a doua unități a textului Liturghierului, de la fila 42, este realizat dintr-un șir de trei cercuri înlănțuite și semicercuri împletite între ele și care formează central un pătrat, în mijlocul căruia, pe un fond auriu se profilează elemente vegetale. Acestea constau din flori (în formă de stea) desenate cu roșu și verde, din frunze colorate cu verde și alb. Compoziția este încadrată de mici cerculețe negre cu interiorul alb. Extremitățile superioare ale cercu-

[6] *Psaltire, 1546*, tipărită la Veneția din porunca lui Vichentie Vucovič, exemplar existent în colecția de carte străină a Muzeului Județean Satu Mare; Franz Sales Meyer, *Ornamentica*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1988.

rilor se termină cu frunze verzi, conturate cu roşu. Confruntând acest frontispiciu cu frontispiciile manuscriselor realizate în Moldova, în mod deosebit la Putna, am constatat o foarte mare asemănare[7].

Cel de-al doilea frontispiciu, la fila 69, este compus din împletituri de benzi trasate cu roşu, care la extremităţi se continuă cu motive florale de culoare roşie. Partea interioară a împletiturii este colorată în verde.

Sensibilitatea coloristică şi fineţea execuţiei sunt atribute ale compoziţiei decorative, care încadrează la fila 68v epilogul. Un frumos ancadrament în stil renascentist realizat din împletituri de elemente vegetale: benzi de vrejuri verzi având la extremităţi frunze bicolore (roşu şi albastru), ciorchini de struguri coloraţi în albastru, flori şi muguri în două culori.

Iniţialele ornate cu elemente vegetale stilizate sunt caracteristice manuscriselor româneşti din secolul al XVI-lea cât şi tipăriturilor chirilice româneşti şi străine editate în acelaşi secol[8].

Redăm în continuare însemnările, în ordinea apariţiei lor pe filele Liturghierului.

Pe fila 28:

ПОМЕНИ ГИ РАБЪ СВОЕГО ТОАДЕРЪ И ПѮДРѮЖИЕ ЕГО МѪРКЪ И ИѠНѪ ГРИГОРИЕ ИѠНЪ КѪТѪЛИН.

„Pomeneşte, Doamne, robii tăi Teodor şi soţia sa, Marcu şi Ion, Grigorie şi Ion, Cătălin."

ПОМЕНИ ГИ РАБА СВОЕГО ѲЕѠДОРА И АѲИНІЕ И ЧАД.

„Pomeneşte, Doamne, robii tăi Teodor şi soţia sa Athanie şi copiii."

De la fila 42—50:

СІѦ ЛЕТУРГІЕ ЗАПЛАТИЛ СВѢЗАТИ РАБ БЖІИ ПИНТЕ РѮС ПЪРАСКА ЖЕНА ЕГО ѠТ СЕЛО СЕЛИЦІЕ. ЗА СВОЮ ДШѮ И ЗА РОДИТЕЛЕ СВОЕГО И ДАДѢ А ВЪ ЦРКОВО Ѯ СЕЛИЦІЕ ИДЕЖЕ ЕСТ ХРАМ АРХІЕРАРХА СТГО НИКОЛАЕ. ВЪ ЦРКОВО ВѢТХИ, ВЪ ЛѢТ, ЗРЧИ, МСЦА АП · ЄІ · ДНІИ.

„Această Liturghie a plătit-o şi a luat-o robul lui Dumnezeu Pinte Rus, Părasca, soţia mea, din satul Selişte, pentru sufletul său şi al părinţilor săi şi o dă la biserica din Selişte cu hramul arhierarhului Sfântul Nicolae, la biserica veche. Anul 7198 [1690], luna aprilie 15 zile."

---

[7] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958; Virgil Vătăşeanu, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1959, p. 458—464.

[8] N. Iorga, *Vechea artă religioasă la români*, Vălenii de Munte, 1934, p. 89—112; Demény Lajos, Lidia H. Demény, *Carte, tipar şi societate la români în secolul al XVI-lea*, Kriterion, Bucureşti, 1986.

Pe fila 68:

ѡ СѦ КНИГА ПОСЛѢДОИѲ ЕѲѲИМІЄ, И ЕѲСѰѲТІЄ ОТ КХѰНА, ВЛТ, ЗЧГ ѯЦѲ ѡХ · Д · ДНЬ.

Numele localității Putna este redat în criptogramă; literele subliniate fac parte de asemenea din inventarul unor alfabete criptate.

„Această carte după Eftimie și Eustatie de la Putna, anul 7093 [1584] luna octombrie 4 zile."

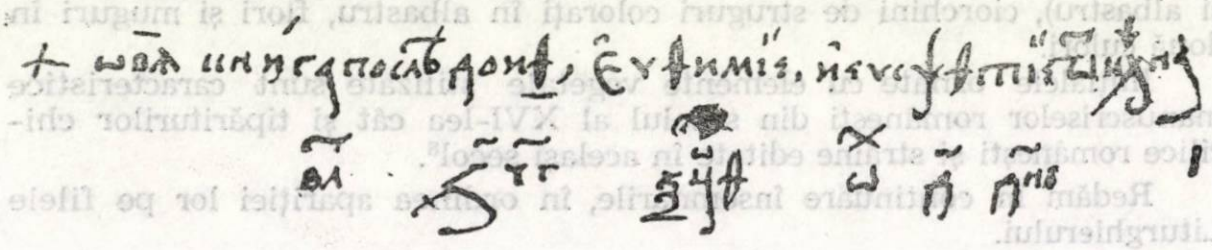

Fig. 6. Însemnarea de la fila 68.

Pe fila 68 verso: „Această carte o au dat strugariul pre mâra lui popa Dumitru ot Săliște."

Pe fila 82 verso, o însemnare legată de o contribuție bănească: „De la Gheorghe, de la Cușner 12 zloți: de la Șofrac Ion 4 florinți: de la Bărcan Ion 11 florinți 17 grăiți: de la Chiș Gheorghe 15 zloți: de la Fid 8 florinți: de la Vlad Toader 6 mărieși." (limba română cu caractere chirilice).

Bercan, Chiș, Vlad, Fide sunt nume de familii nobiliare din Săliște, județul Maramureș. Familia Vlad a fost înnobilată în anul 1468, iar familia Bercan în 1584[10]. Familia Chiș primește reconfirmarea titlului nobiliar între 1763—1769,[11] iar Fede în 1752[12].

Revenind la însemnarea de pe fila 68 observăm că numele localității Putna este redat în alfabet criptic. În cazul de față scribul dorește probabil să facă o demonstrație a erudiției sale, cu atât mai mult cu cât descifrarea putea fi făcută doar de persoane inițiate.

Se cunosc numeroase manuscrise realizate în școlile care fiinșau în cadrul mănăstirilor, manuscrise care conțin criptograme ale căror cifru se transmitea în rândul scribilor de la o generație la alta[13].

Pentru criptografierea ultimului cuvânt al comunicării, scribul, ierodiaconul Eustatie, folosește una din cheile celor 70 de criptograme existente în Irmologhionul protopsaltului Eustatie de la Putna (sfârșitul sec. al XV-lea — începutul sec. al XVI-lea).[14]

[9] Damian P. Bogdan, *Paleografia româno-slavă*, București, 1978, p. 279.

[10] Mihály János, *Máramarosi diplomák*, Máramaros Sziget, Mayer és Berger Könyvnyomdája, 1900, p. 580.

[11] *Ibidem.*

[12] *Ibidem*, p. 287.

[13] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, passim; Emil Vârtosu, *Din criptografia românească*, în Studii teologice, Seria a II-a, Anul XVIII, nr. 5—6, 1966, p. 261—317.

[14] R. Pava, *Cartea de cântece a lui Eustatie de la Putna*, în Studii și materiale de istorie medie, V, 1962, p. 335—347; Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 278—281.

Una dintre informațiile importante pe care le conține însemnările Liturghierului de la Sălișteste se referă la două branșe ale meșteșugului prelucrării lemnului în secolul al XVI-lea. Sunt menționate două activități meșteșugărești: cea de ploscar și cea de strugar. Ploscarii confecționau obiecte de uz casnic din lemn, iar strugarii lucrau la „strug" mobilier pentru lăcașurile de cult cât și pentru interioarele păturii înstărite din cadrul comunității respective. Despre aceste două îndeletniciri atestările documentare sunt mult mai numeroase la nivelul secolului al XVII.[15]

Emoția lecturii însemnărilor manuscrise este cu atât mai puternică cu cât mesajul transmis peste veacuri vine din partea unor persoane implicate în viața economică și culturală a comunității rurale din Sălișteste la sfârșitul secolului al XVI-lea.

UN MANUSCRIT DE 1584, RÉALISÉ AU MONASTÈRE PUTNA

(Résumé)

Le manuscrit dont on parle dans cet étude est un texte religieux, utilisant comme modèle un des textes qui circulaient chez au cours de XVIe siècle.

Il a été commandé au monastère Putna par Grigorie Ploscarul et on en a fait don à l'église de Sălișteste du Maramureș.

Témoignage de la culture roumaine en langue slave ce Missel a comme scribe le moine Eustatie. Ayant une forme graphique soignée, aux caractères chiriliques, le texte a été écrit a l'encre noire; Pour les initiales et les titres on a utilisé l'encre rouge. Le texte présente de nombreuses surécritures et abréviation.

A la page 68 v on a gardé l'épilogue, source précieuse pour dater le manuscrit.

Le copiste, conscient de l'importance des informations transmises dans l'épilogue, l'insère a l'intérieur et non pas a la fin du Missel sachant que le commencement et la fin de n'importe quel manuscrit (codice) set plus exposé aux dégradation.

Les éléments décoratifs du manuscrit consistent en motifs géométriques complétés par des motifs végétaux.

Les notes faites en marge du texte sont des massages transmis a traverse les siècles par des personnes impliquées dans la vie économique et culturelle d'une communanté rurale à la fin du XVIe siècle.

[15] Ștefan Olteanu, *Meșteșugurile din Moldova în secolul al XVII-lea*, în studii și materiale de istorie medie, vol. III, 1959, p. 131; Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Editura Academiei R.S.R., 1969.

MANUSCRISE ROMÂNEȘTI DIN JUDEȚUL SATU MARE

ELENA BĂRNUȚIU

Materialul de față prezintă trei manuscrise românești care au circulat în județul Satu Mare.

Zbornic, sec. XVI

Manuscrisul face parte din colecția de carte românească veche a Muzeului județean Satu Mare.

Descrierea. Scris pe hârtie de diferite calități, se mai păstrează 141 de file dezmembrate, blocul cărții pierzându-și unitatea prin distrugerea legăturii și a cotorului.

Filele, având dimensiunile de 18,2×14,5 cm, au fost numerotate inconsecvent de către copist.

Textul este dispus pe o coloană, cu 18—20 rânduri pe pagina plină, scris fără șablon.

Copistul folosește scrierea continuă, cu suprascrieri și prescurtări, caractere semiuniciale.

Titlurile capitolelor, inițialele cuvintelor din indicațiile tipiconale, inițialele textului fiecărui capitol sunt realizate cu cerneală roșie, iar textul propriu-zis cu cerneală neagră.

Din punct de vedere al ornamentației, este un exemplar modest, iar copistul se rezumă la ornamentarea literelor Б și P, cu elemente vegetale stilizate.

Hârtia, cu filigran, este de diferite calități. Pe filele cu un grad de încleiere redus, dimensiunea literei este vizibil mărită, pentru a se evita transformarea cuvintelor în pete ilizibile.

Filigranul, vizibil în partea mediană a cotorului, păstrat fragmentar, este greu de reconstituit din cauza degradărilor mecanice.

Manuscrisul este în curs de restaurare.

Conținutul. Manuscrisul cuprinde textul Apostolului și Evangheliei, după cum urmează:

De la fila 1—17: Evanghelia pentru duminicile și săptămâna postului mare.

De la fila 18—35: Apostolul și Evanghelia pentru duminicile 2—8 după Paști.

De la fila 36—78: Apostolul și Evanghelia de la prima duminică după Rusalii, până la duminica lăsatului de brânză.

De la fila 79—87: Apostolul pentru duminicile 1—5 a marelui post, Sâmbăta lui Lazăr, Floriile, Vinerea și Sâmbăta învierii, Duminica de Paști.

De la fila 88—117: Minologhion.

Aprilie

— La sfântul și marele mucenic Gheorghe — Apostolul și Evanghelia

Iunie

— La nașterea Sfântului Ioan Botezătorul — Evanghelia
— La Sfinții Apostoli Petru și Pavel — Apostol și Evanghelia
— La soborul celor 12 Apostoli — Evanghelie

Iulie

— La ziua Sfântului Proroc Ilie — Apostol și Evanghelie

August

— La ziua Sfântului Mucenic Macavei — Evanghelie
— Schimbarea la față — Evanghelie și Apostol
— La Adormirea Maicii Domnului — indicații privitoare la Apostolul și Evanghelia sărbătorii
— La tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul — Evanghelia

Septembrie

— La începerea Anului Nou — Apostol și Evanghelie
— La Nașterea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu — Apostol și Evanghelia
— La duminica dinaintea Înălțării Cinstitei Cruci — Evanghelia
— La Înălțarea Cinstitei și de viață făcătoarei Cruci — Apostolul și Evanghelia
— Duminica după Înălțarea Cinstitei Cruci —, indicarea Apostolului și Evangheliei
— La mutarea Sfântului Apostol și Evanghelist Ioan — Apostolul și Evanghelia

Octombrie

— La Acoperământul Născătoarei de Dumnezeu — Apostol
— La Sfântul și Marele Mucenic Dimitrie — Apostolul și Evanghelia

Noiembrie

— La pomenirea Sfinților fără de arginți Cozma și Damian — Apostolul și Evanghelia
— La ziua Sfântului Arhistrateg Mihail și al altor puteri fără trup — Apostol și Evanghelia
— La intrarea în biserică — indicarea Apostolului și Evangheliei
— La duminica Sfinților strămoși — indicarea Apostolului și Evangheliei

Decembrie

— Duminica înainte nașterii Tatălui Sfânt — Apostol și Evanghelie

— La Nașterea lui Isus — indicarea Apostolului și Evangheliei
— Duminica după nașterea lui Isus — Apostolul
Ianuarie
— Duminica înainte Botezului Domnului
— Botezul Domnului — indicarea Apostolului și Evangheliei
— Duminica după Botezul Domnului — Evanghelia
Februarie
— La Întâmpinarea Domnului — Apostolul
Martie
— La Bunavestire — Apostolul și Evanghelia
De la fila 118—136: Cele 11 Evanghelii ale Învierii
De la fila 136— verso —140: Îndrumări tipiconale.
Fila 141 — albă.

Limba și grafia. Limba Zbornicului este limba slavă bisericească de redacție medio-bulgară[1], caracterizată, din punct de vedere fonetic, prin prezența (iusului mare) și (iusului mic), a diftongului și a sunetului și literei (șt).

Inventarul de semne grafice este același cu al Liturghierului de la Sălișteː[2]

Ca semne de punctuație întâlnim punctul, două puncte, trei puncte, așezate la mijlocul înălțimii rândului din text și virgula cu o frecvență mult redusă. Finalul capitolelor este marcat de un punct întretăiat de o linie șerpuită, trasată orizontal.

Ca semne diacritice copistul întrebuințează spiritul lin, titla deasupra cuvintelor prescurtate și inconsecvent deasupra literelor suprascrise.

Însemnări. Pe fila 117: „Domnozou nostră ni rugăm cu sta domeanicî cu sta. veniri cu sta mrăcuri“ (lb. rom.).

Pe fila 141: ... am avot tocmeală cu satulu, cu birule, de anu să fie o mirță de grîu și o clacă ... Și m-amu tocmit să fiu popă de moșie și eu și făciorii miei și s-au pos legatură de 40 florinți de nu mă voiu ține de tocmeală satul să ia de lu mene, de nu să va tine satul de tocmală popa cu săborulu să-i ia fără lege și să nu potă opri pre neme de a vă da în șteri și să fiți (sănă)toși.“

În partea de jos a filei 141 v o însemnare, anterioară celor prezentate mai sus:

„Și ie amente să nu îm crisi numêlîle că-i șteu numelăle.“

Nu s-a păstrat nici o însemnare referitoare la persoana copistului. Aspectul grafic ne îndreptățește să afirmăm că acest manuscris a fost realizat în Transilvania, în secolul al XVI-lea, pentru uzul practic al preotului dintr-o localitate cu o comunitate modestă din punct de vedere material.

Manuscrisul intră în colecția Muzeului Județean Satu-Mare prin donația făcută de Dariu Pop.

[1] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, L, București, 1, 1959, p. X.
[2] Prezentat în volumul de față.

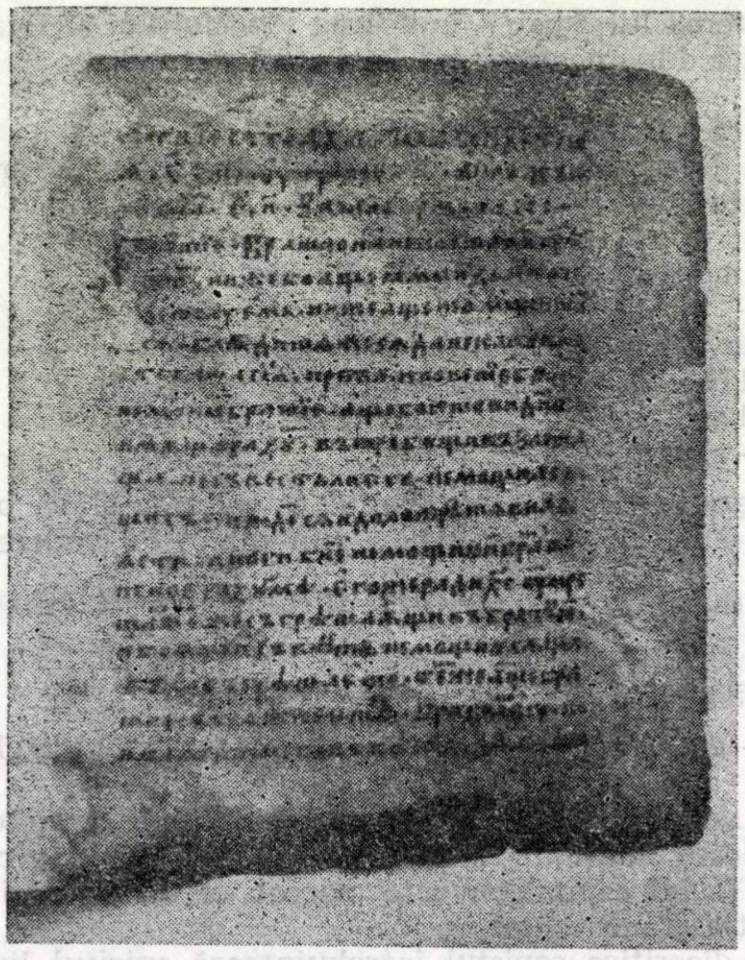

Fig. 1. Zbornic slav, sec. al XVI-lea.

Apostol, 1692

Face parte din colecția de carte românească veche a Muzeului județean Satu Mare[3].

Manuscrisul conține (1) filă+289 de pagini, cu numerotație făcută de copist pentru paginile 1—252; paginile 253—289 sunt fără numerotație.

Scris pe hârtie cu filigran, blocul cărții are dimensiunile de 31×19 cm.

Corpul codicelui este original, are forzaț, tranșa este colorată în roșu.

Textul prezintă o singură coloană, numărul rândurilor variind între 29 și 32.

Este scris fără șablon, cu cerneală de carbon. Titlurile capitolelor și a inițialelor realizate cu cerneală roșie. Majoritatea inițialelor sunt simple, dar în partea inițială și finală a manuscrisului întâlnim inițiale ornate cu motive vegetale stilizate; corpul literei este realizat cu cerneală roșie iar elementele ornamentale cu cerneală neagră. Frontispicile și vignetele sunt alcătuite din motive vegetale stilizate, în cerneală de carbon, insistând asupra unor detalii cu cerneală roșie.

[3] Inv. 3395.

Legătura este originală, scoarțe din lemn îmbrăcate în piele; din cele două închizători se mai păstrează numai una. Prima copertă este ornamentată cu motive vegetale dispuse în chenare marginale, iar central medalion: „Răstignirea". Cea de-a doua copertă decorată cu motive vegetale dispuse în chenare marginale, central motive geometrice.

Realizate în tuș și colorate cu roșu, verde, albastru, galben, manuscrisul conține următoarele ilustrații:

— Sf. Evanghelist Luca — fila (1)
— Sfântul Ierusalim — p. 1
— Fătul bisericii — p. 156
— Isus Pantocrator — p. 158
— Sf. Ioan Bogoslov Evanghelistul — p. (279).

Manuscrisul este scris în limba română cu caractere chirilice cursive, cu multe suprascrieri și prescurtări. La finele rândului este marcată corect despărțirea cuvintelor în silabe.

Ca semne de punctuație copistul folosește virgula, două puncte, două puncte urmate de o linie orizontală curbată, punctul, iar ca semne diacritice: spiritul lin, titla.

Conținutul: Manuscrisul cuprinde textul Apostolului pentru fiecare zi a anului.

p. 1—51: Faptele apostolilor, texte care se citesc de la Paști până la Rusalii.

p. 52—140: Epistolele apostolilor, texte care se citesc din prima luni după Rusalii până în Duminica lăsatului de brânză.

p. 141—156: Textele din sâmbăta dintâi a marelui post până în sfânta și marea sâmbătă la vecernie.

p. 157 — albă.

p. 158—251: „Cu Dumnezeu începutul Minologhionului adică a Sinaxariului lunilor". (Textul apostolului la sărbătorile mari împărătești și ale altor sfinți). Începe cu luna septembrie.

p. 252—(255): Apostloii pentru morții în toate zilele.
p. (256)—(268): Prochimene și apostoli de toată treaba.
p. (269)—(270): Prochimene preste toată săptămâna.
p. (270)—(271): Apostolul la cununie.
p. (271)—(273): și p. (277)—(278): Antifoane preste toate zilele.
p. (274)—(277): Predicație la petreacirea morților dintr-această lume.
p. (280)—(289): Cele 11 evanghelii ale învierii.

Însemnări. La p. 157: „Sufletele drepților sînt în mîna lui Dumnezău".

La p. [279] în partea de jos a paginii, sub ilustrația „Sf. Ioan Bogoslov Evanghelistul" găsim însemnarea copistului: „Și am scris eu robul lui Dumnezău și mult păcătosul întru toate, Popa, Vasile, Moldoveanul, Dascalul ot Băscoel, De la zidire văleat 7200, de la HC. 1700".

Această însemnare ne transmite numele copistului Vasile Moldoveanul, a cărui activitate în partea de nord și nord-vest a Transilvaniei se desfășoară prin multiple aspecte: preot, dascăl, copist și zugrav.[4]

[4] Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Timișoara, 1986, p. 64.

Ѧсфинтѧ шимѧнъдумінє

✝ Ѧ Пащилоръ. ✝

Па Пѫтургіе . Проки́менъ Гласъ, и.

Ѧ́часта ѣсте хіва карѣ ах фгіеѫтъ дмнуль: сънебъіхъртъм шй
съневе́селимъ лтрѣса. ~ Стн:

Мъртурисицивъ дмнулъ, къ ѣ́ѫй. къ лвѣіи ѣ мила лъй.

✻ Денъ фаптеле Ап҃толилоръ Чтеніе.

Глава, а̄. Зачало, а̄. Стн: а̄.

Ѣ́ъвнтулъ те́ль днйтъй амфъіхт. Ѳ ѣшфле. Пентру
тоате. чѣле че ах лчепѫть къ афаіе шй ардъца:
Апъ нъ лхіва. лтру карѣ порунчиндъ Ап҃толилоръ
прій дхъль сфнть. прекарій ах але́ль сахрнълцать. Къре
ра сах шй пусь лнаинтѣ пресвне віх дхіъ патима са къ

Fig. 2. Prima filă a manuscrisului.

Fig. 3. Sf. Ioan Bogoslav Evanghelistul.

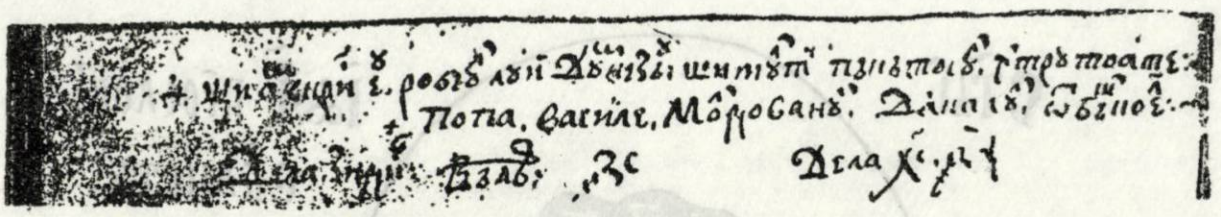

Fig. 4. Însemnarea copistului de la pag. 279.

Ovidiu Bîrlea consemnează în localitatea Nănești, Maramureș, un Apostol „manuscript foarte frumos."[5] Din însemnarea copistului reiese aceeași neconcordanță dintre anul de la facerea lumii (1692) și cel de la nașterea lui Cristos (1700). Credem că exemplarul din colecția noastră este cel care a aparținut comunității din Nănești.

Redăm în continuare textul „Predicației la petreacirea morților dintr-această lume", pentru valențele sale oratorice și pentru a oferi un crâmpei de limbă românească din partea de nord a țării la sfârșitul secolului al XVII-lea. Tradiția alcătuirii unor astfel de texte originale este confirmată de manuscrise care au circulat din prima jumătate a secolului al XVII-lea.[6]

„Ascultați blagosloviți creștini, carii v-au adus milostivul Dumnezău la despărțitul acestui boiariu din lume, care lume iaste înșelătoare și trecătoare, așijderea și amăgitoare. Precum grăiește Pavel Apostolul zicând că întru această lume nu avem lăcaș a trăi nici casă stătătoare. Dară creștinilor întru ce nădejdea ne lăsăm, deaca nu putem vecui într-această lume, să fim de moșie, ci vedem că numai ce-i amăgealnică lumea aceasta. Iani caută creștine, unde-i acmu bogățiia lumii aceștiia, unde-i aurul și argintul, unde-s hainele cele scumpe, unde-s caii ce-i împodobiți cu rafuri scumpe, unde-s casele cele împodobite și înfrumusețate cu de tot binele, unde iaste dulceața lumii acestiia. Iani socotiți-vă și vedeți creștinilor că nimică nu ne folosește înaintea morții, ci toate rămîn în deșert și peritoare, o vai de noi, creștinilor. Dară ce seamă vom da înaintea înfricoșatului giudeț pentru faptele noastre cele rele și spurcate, ce am făcut într-această lume, iani căutați creștini cum ne-au aflat moartea, negata cu toate faptele rele împresurați. Iată această lume, cum ar fi un ceas ne îndulcim, iară în ceia lume în veci ne vom amărî și ne vom chinui în focul nestinsu, oh vai de noi. Atuncea drepții să vor lumina și să vor veseli, iară păcătoșii să vor întuneca și vor fi legați de mâini și de picioare și vor fi aruncați în matca focului nestinsu. Cum zice David prorocul în Psalom 101: că să sfârșiră ca fumul zilele mele și oasele mele să uscară, așia se sfârșescu și să topăsc toți oamenii dupre acest pământu, iani căutați creștini și nepricepuți oameni, opăciți și îngreuiați cu mrejile nepriitoriului diavol și cu lăcomia lumii acestiia, poftind tot la bogăție și moartea vine ca furul la noi și ne află negata și neispoveduiți, negrijiți, așijderea și negătiți, cu toate faptele rele împresurați; iani caută creștine că nu-ți folosește nimica binele după această lume, de ia binele tău numai cu trei coți de pământu. Precum grăiaște prorocul, zicînd: Zilele

[5] Ioan Bîrlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 139.
[6] Vasile Pârvan, *Un vechiu monument de limbă literară românească (1639—1668)*, în Cercetări literare, Anul XXVIII, București, 1904, p. 919—946.

mele ca umbra trecură și ca iarba usca-mă-voi, iar tu Doamne până în veac petreci și pomenirea ta din neam și până în neam. Așijderea David prorocul zicând: Zilele omului sânt ca iarba ce să usucă și ca floarea cîmpului înflorește și să trece, că duhul va trece dintr-ânsul și nu va fi și încă nu-ș va cunoaște locul său, iară mila Domnului din veac și până în veac petrece preste ceia ce să tem de el. Că în vremea morții, ticăloșii și mișeii de noi vedem faptelen noastre cele rele și duhurile cele întunecate, rele și groznice apropiindu-se cătră suflet. Iară îngerul Domnului stând din a dreapta, atunci neavând ticălosul suflet ce face, în groază de moarte și spăimântat fiindu tinde-și mânile cătră frați și surori ca să-i folosească ceva și nimică nu-i agiută, nici pot folosi. Așijderea îș rădică ochii cătră înger, zicând: Facă-vi-să milă de mine prea Sfinți îngerii lui Dumnezău și mă îngăduiți un an să mă pocăescu de păcatele mele. Atuncea răspunzând Sfinții îngeri zicând: Eși suflete că anii tăi s-au sfârșit și zilele tale s-au împuținat și s-au scurtat și veacul și s-au împlut și viața ta și binele ți-ai petrecut și porunca lui Dumnezău ție-au venit, că vei să mergi înaintea marelui împărat, sama să-ți dai cum ai petrecut în lumea aceasta. Că moartea vine asemene ori de-i bogat ori de e sărac, sau bătrân sau tânăr, sau domn sau mișel, tuturor într-un chip le îndrăznește, moartea asemene de nimenea nu e frică, de bătrîni nu să rușinează, de tineri nu i să face milă, de nime nu să stideaște. Pentru aceia creștinilor să ne aducem aminte ce iaste viața noastră după această lume. Precum dăvădește David la Psalom zicînd: Zilele anilor noștri întru carele trăim sântu șiaptezeci de ani, iară de vom fi și mai în putere până la optuzeci de ani, iară mai mult osteneală și durere, pentru aceaia cu rîndu eșim din lumea aceasta. Precum zice prorocul: Pus-ai pustii lângă iazere de apă și pământu pustiu lângă iazere de apă și sălăsluiești acolo flămînzii și gătești oraș de sălășluit și semeni holde și sădești vii, carele rodescu rod mult. Pentru aceaia în veacul dedemult trăiia oamenii câte opt sute de ani și când muriia zicea că puțin au trăit pre lume, ca cum ar fi intrat pre o ușă și ar fi eșit pre alta, așia le-au părut de puțină viață pre lumea aceasta. Ci numai ferice de aceia ce au făcut și fac bine pentru sufletile sale. Pentru aceaia dragii miei creștini tribuiaște în toată vremea să avem fapte bune, ca să ne afle moartea gata în fapte bune și în gândul cel bun. Că la Scriptura Sfântă grăiaște de zile așia, că ori în ce fapte te va afla moartea într-acelea te vei și giudeca Domnul Hristos la zuoa giudețului. Deci vine moartea și surpă pre om, atunci unde-s a tinereților frumuseațe, unde-s vitejiile lumii aceștiia, unde-s ochii cei frumoși cu carii privescu spre toate lucrurile lumii aceștia unde-s frumusețile trupului celui buiac, unde-i binele și dezmierdăciunea lumii aceștiia, toate zac în pământu viermilor date. O, lume înșelătoare și de suflete puitoare și trecătoare, cum ne înșăli și ne amăgești și ne înghiți în pământu și ne tragi la iad, oh vai de noi, ce vom face, atâta numai cine iaste a mearge pre calea ce n-am îmblat nici odinioară și a merge înaintea marelui și înfricoșatului împărat, pre carele nici odinioară nu l-am văzut, numai vestea i-am auzit. Că iaste împăratul Dumnezeu cel făr de fățărie, carele împărățește în veci și dă tot binele și de toate dulcețile celora ce i-au slujit în dreptate și în curățenie. O, ferice de ceia ce-au făcut milostenie și au miluit și au făcut bine săracilor și flămânzilor pentru numele lui Dumnezeu cel Sfânt, că aceia miluiți vor fi de

domnul nostru Isus Hristos, că milostenia răzbate ceriurile și acopere păcatele. Pentru aceia creștini pravoslavnici, știm adevărat că toți săntem greșiți lui Dumnezeu într-această lume și știm că vom să murim să mergem pre această cale înaintea lui Dumnezeu, la înfricoșatul giudeț, să dăm seama pentru faptele noastre cine cum a hi făcut plata să-și ia. Iată, acest creștin ce s-au pristăvit și s-au dus de la noi, să vă îndure milostivul Dumnezeu să ziceți toți Dumnezeu să-l ierte, ca și pre dumneavoastră Dumnezeu să vă iarte de păcate. Cinstiți și iubiți creștini, blagosloviți să fiți de Vlădica Hristos până la casa Domnului nostru Isus Hristos aș pof. pre dumilor-voastre, că așia să roagă dumneavoastră acest pristăvit creștin să-l ertați și zice rogu-mă dumilorvoastre frați prieteni creștini, tuturor mă rog să mă ertați de greșalele ce v-am greșit într-această lume, cu cuvîntul, cu fapta, au doară am fost datoriu cuiva cu ceva și n-am plătit și au pre cineva am obiduit cu ceva făr de chip, iară dumilorvoastre mă rog să mă ertați. Că doară și Domnului Hristos s-ar face milă de m-ar erta cele multe și făr de seamă greșealele mele, să pociu odihni în sănul lui Avraam și a lui Isaac și a lui Iacov, iară voao să vă înmulțească Domnul zilele cu de tot nărocul și Dumnezău să vă iarte și pre dumneavoastre de greșeale, amin."

Octoih, 1762

În limba română, cu caractere chirilice, exemplar complet. Are 215 file nenumerotate, distribuite în caiete de câte 8 file. Blocul cărții are dimensiunile de 16,5×11 cm. Nu are prolog și epilog. Hârtie cu filigran.

Textul este dispus pe o coloană, fără șablon, cu 13 rânduri pe pagină, oglinda textului având 11,8×7 cm. Scriere semiuncială, cu puține suprascrieri și prescurtări. Textul este scris cu cerneală ferogalică, iar titlurile, indicațiile tipiconale și inițialele ornate în chinovar, peste care s-a aplicat un strat argintiu.

Inițialele ornate, simple, la începutul fiecărui capitol sunt precedate de frontispicii realizate din motive geometrice și vegetale stilizate.

Legătura nu se mai păstrează, corpul cărții este original.

Redăm în continuare conținutul manuscrisului:

„Osmoglasnic pe 8 glasuri, cu peasme cu tropare învierii ce să cade: Sîmbătă sara la vecernie la Dmne strigat-am către tine — Stihirile învierii".

De la f. 1—193: Slujbele glasurilor I—VIII.

De la fila 193 V—215: „Svetelna învierii".

Prin urmare manuscrisul conține textul Octoihului mic.

Nu cunoaștem numele copistului, dar analiza lexicală a textului ne permite să afirmăm că a fost realizat în partea de vest a Transilvaniei de unul dintre copiștii, care au înzestrat bisericile cu cărți, dar din rândul cărora multe nume nu s-au păstrat.

De la f. 3—27: „Această carte anume Osmogleznic l-au cumpărat Strîmb Găvrilă și l-au dat la această sfântă beserică, pintru sufletul frate-său și pintru sufletul acelui om și să fie la ceastă beserecă pomană și să nu o poată clăti din beserecă nime, iară de sava ceva om proclet și

lepădat de lege și o va fura, acela om să fie proclet și anatima și afurisit de 318 de părinți sfinți din Nechie și să i să verse mațele ca a lui Arie".

Pe f. 98, cu aceeași cerneală cu care s-a scris textul manuscrisului: „Vălet 1762".

Manuscrisul aparține Parohiei Ortodoxe Române din Homorodu de Sus.

MANUSCRITS ROUMAINS DU DÉPARTEMENT SATU MARE

(Résumé)

L'étude présente trois manuscrits à caractère religieux:

1. Zbornic, XVIe siècle, réalisé en Transilvanie à l'usage pratique du prêtre d'une localité ayant une communanté modeste du point de vue matériel. Le manuscrit est en langue slave.

2. Apostol, 1692, en roumain; le copiste de ce manuscrit est Vasile Moldoveanul, dont l'activité au nord et nord-ouest de la Transilvanie se déroule par de nombreux aspects: prêtre, maître d'école, copiste et peintre.

3. Octoih, 1762, réalisé au nord-ouest du pays. On ne connaît pas le nom du copiste, il fait partie de ceux qui ont doté les églises de livres mais dont le nom n'a pas été gardé.

IMAGINEA MAICII DOMNULUI ÎN ICOANELE PE LEMN DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN SATU MARE

IMOLA KISS

Citându-l pe Paul Evdochimov putem afirma cu convingerea că „Arta icoanei" este „o teologie a frumuseții".[1] Frumusețea trebuie asociată cu numele Mariei, a Maicii Domnului, care „cuprinde în sine întreaga taină a economiei mântuirii" spunea Sfântul Ioan Damaschinul[2]. Maria este întruchiparea purității, a sensibilității, dar și a maternității. Maria este „femeia înveșmântată în Soare, chipul Înțelepciunii lui Dumnezeu în însuși Principiul Său: integritatea și castitatea ființei".[3]

Legată ontic de Duhul Sfânt, Maria apare astfel mântuitoare dătătoare de viață, care salvează și apără orice făptură și care apare astfel sub chipul Bisericii în ipostaza sa de mamă ocrotitoare.

Reprezentarea Maicii Domnului în iconografia românească este o temă foarte îndrăgită, având în vedere importanța pe care Maria o joacă în cultul ortodox.

Forma de reprezentare este foarte diversă, iar în colecția noastră întâlnim o mare parte din temele existente.

Tema Maicii Domnului rugătoare sau Oranta (lat. „Orans"=rugă) este moștenită din iconografia bizantină. Conform Erminiei lui Dionisie din Furna, are ambele mâini ridicate spre rugăciune (manum oblatio) singură sau având-l în față pe copilul Hristos, bust, stând într-un cearcăn ca apariție, binecuvântând; imaginea simbolizează Întruparea[4].

Figura Orantei este de fapt o personificare a rugăciunii, în special a rugăciunii pe care sufletul mântuit o adresează Atotputernicului în favoarea muritorilor aflați încă pe pământ. Renumitul istoric de artă Virgil Vătășianu este de părere că Oranta ar reprezenta simplamente „sufletul mântuit", sufletul în rai[5].

În antichitate gestul de rugăciune era diferit, dar se presupune că încă de timpuriu creștinii au adoptat o atitudine de rugăciune corespunzătoare tocmai aceleia reprezentată de Orantă. Dar și gestul de ridicare a mâinilor corespunde atitudinii antice de rugăciune.

---

[1] Paul Evdochimov, *Arta icoanei, a teologiei, a frumuseții*, Ed. Meridiane, București, 1993.

[2] *Idem*, p. 219.

[3] *Ibidem*.

[4] *Erminia picturii bizantine*, Ediția îngrijită de C. Săndulescu-Verna, Ed. Mitropoliei Banatului, p. 339.

[5] Virgil Vătășianu, *Studii de artă veche românească*, Ed. Meridiane, București, 1987, p. 103.

Cele mai timpurii figuri de Orante se găsesc în picturile catacombelor romane, mai întâi ca figuri simbolice în cripta Lucinei din San Callisto, pe la începutul său mai de grabă către mijlocul sec. al II-lea. Extrem de răspândită este apoi figura Orantei în picturile din cea de a doua jumătate a sec. al II-lea și în secolul al III-lea, de pildă într-un cubicul din aceași catacombă de la San Callisto. Figura Orantei dispare apoi total din iconografia occidentală. Singura arta coptă a menținut în continuare această figură pe lespezile funerare[6].

Icoana aflată în colecția Muzeului Județean Satu Mare este pictată în ulei pe lemn de brad, având dimensiunile de 46×38 cm, pe verso are două traverse și o reprezintă pe Maica Domnului rugătoare (PL. V/1). Icoana nu este semnată și are nr. de inventar 7. Fecioara este încadrată într-un chenar de aur despărțit de restul icoanei de o linie maronie. Pe baza caracteristicilor pe care le prezintă ne permitem să afirmăm că icoana a fost pictată în sec. al XVIII-lea. Remarcăm realizarea artistică deosebită a icoanei. Aureola Mariei este sub formă de cerc, iar de o parte și alta a capului sunt pictați doi serafimi, „Îngeri de foc", cu câte trei perechi de aripi, făcând parte din garda cerească. Sunt reprezentanți numai cu cap și aripi.

La nivelul pieptului Mariei, meșterul iconar l-a reprezentat pe Isus copil, bust având mâna dreaptă cu degetele în semn de binecuvântare ortodox. Isus este încadrat într-un cerc albastru cu valoare simbolică. Mântuitorul are cununa cruciată conform Erminiei, la cununile cruciate se vor pune următoarele litere: O ω și N, pentru că așa a zis Dumnezeu lui Moise când acesta îl văzu pe muntele Sinai în rug aprins: „Eu sunt O ω N (tradus din limba greacă=cel ce este)", și trebuie scrise în felul următor: pe O în partea stângă a cununii, pe ω în partea cea de sus, iar pe N în partea dreaptă. (este vorba de cuvântul NIKA ceea ce în limba greacă înseamnă „învinge"[7].

Meșterul iconar nu a respectat întocmai Erminia, în partea stângă punând litera ω, sus litera O, iar în partea dreaptă în loc de litera N este pictată litera H. De fapt aici întâlnim cununa cruciată corespunzătoare Sfântei Treimi.

Icoana este de factură bizantină și în mare parte Erminia a fost respectată. Fecioara Maria este gătită ca o prințesă bizantină cu un maforion purpuriu brodat ce cade pe umeri. Pe frunte este pictată o stea aurie care este prezentă și pe umeri. Steau simbolică amintește de urma de pe fruntea lui Budha iar stelele de pe umeri sunt de asemenea un semn al puterii. Virtuozitatea meșterului iconar se afirmă în modelarea draperiilor, care nu lasă totuși să întrevedem trupurile, nici al Mariei nici al lui Isus. Maria are ochii mari, privirea țintuită în depărtări, nasul fin, pielea întinsă cu aspect de pergament, accentuând caracterul ascetic al figurii. Personajul este conceput statuar. Aurul pe care apar figurile și din care par a se desprinde introduce o curioasă notă de abstracție și de evocare a „lumii cerești".

Un alt mod de reprezentare, o altă temă îndrăgită în iconografie, este Maica Domnului dulce, iubitoare (în limba greacă Glykofilousa) sau dră-

[6] *Idem*, p. 104.

[7] *Dionisie din Furna, Carte de pictură*, Ed. Meridiane, București, 1979, p. 259.

gostitoarea de prunc, dezmierdătoarea, este tot de tradiție bizantină. Ea strânge la sine cu tandrețe pe copilul Hristos[8].

Icoana aflată în colecția Muzeului Județean Satu Mare care face parte din această temă este o interesantă trecere spre baroc cu vădite influențe ale artei apusene. (Pl. V/2) Figurile sunt mult umanizate, rigiditatea caracteristică reprezentării bizantine se diminuează, în unele locuri aproape că dispare. Icoana înregistrată sub numărul de inventar 2404 are dimensiunile de 49×40 cm, este lucrată cu tempera pe lemn de brad. Madona este deosebit de expresivă, de pe fața ei iradiind o puternică dragoste de mamă, cu capul ușor plecat spre copilul Hristos ne duce cu gândul la Madonele lui Rafael. Cu mâna dreaptă își ține cu tandrețe copilul. Vestimentația Mariei este bogat ornamentată în tradiție bizantină. Maforionul purtat peste rochia albastră îi învăluie capul și îi cade lejer pe umeri, cutele fiind mai puțin rigide decât cele care respectă întocmai legile Erminiei. Cromatica este deosebită. Fiecare culoare este așezată lângă cea care o exaltă sau o potolește având totodată și valoare simbolică. Albul strălucitor al cămeșii lui Isus este despărțit de fundalul auriu prin roșul mantiei sale.

Copilul Isus are fața deosebit de frumoasă, ochii mari, părul cârlionțat, cu mâna dreaptă ridicată în gest de binecuvântare ortodox.

Lângă ambele personaje sunt notate numele cu caractere chirilice.

Luată în ansamblu icoana, putem afirma că este opera unui artist școlit atât din punct de vedere al desenului cât și al culorii.

Ultima icoană prezentată face parte din tema Maica Domnului Miluitoare (în limba greacă ELEOUSA=milostivă), conform Erminiei bizantine are capul ușor aplecat spre copilul Hristos pe care-l ține pe brațe. Hristos parcă-și consolează mama privitor la presimțirile ei triste asupra patimilor[9].

Această icoană având număr de inventar 1409 cu dimensiunile de 22×18 cm, este ulei pe lemn și este ferecată în argint. (PL. V/3) Conform „Dicționarului Enciclopedic de artă medievală" „ferecătura este îmbrăcăminte integrală sau parțială executată din metal prețios și aplicată pe un obiect de cult, icoană".[10]

Istoricul de artă I. D. Ștefănescu afirmă că moda icoanelor ferecate s-a impus la noi, în Rusia, Serbia și Bulgaria în sec. XVI—XVII, executându-se replici (copii) ale icoanei pictate în argint aurit și în tehnica cizelării. Se aplicau deasupra icoane pictate, lăsându-se libere capetele și mâinile personajelor. Pentru Moldova și Țara Românească au lucrat și aurari sași din Transilvania și meșteri germani[11].

Icoana din colecție are incizat în ferecătură anul 1866.

Fața Mariei și a pruncului Isus, precum și mâinile lor sunt pictate în ulei pe lemn. Restul icoanei este îmbrăcat în argint aurit. Aurul nu s-a păstrat decât în cutele gravate ale maforionului Mariei și ale tunicii lui Isus.

---

[8] *Erminia picturii bizantine*, p. 339.

[9] *Ibidem.*

[10] Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 141.

[11] I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, Ed. Meridiane, București, 1973, p. 258.

Meşterul iconar dă dovadă de un deosebit simţ artistic în realizarea icoanei care provine probabil dintr-un atelier german având o puternică influenţă apuseană atât în linia desenului cât şi în cromatică. Şi ferecătura în argint aurit merită să fie amintită ca o piesă foarte bine realizată.

Maforionul Mariei este bogat ornamentat cu flori incizate cu trandafiri, motivul preferat al acestui secol. Atât aureola Mariei, cât şi al lui Isus este executată prin traforare şi aplicată ulterior ferecăturii. Nimburile se continuă prin imitarea razelor solare. Întreaga ferecătură este executată cu o deosebită migală.

Fecioara poartă pruncul pe braţul stâng, cu mâna dreaptă abia-l atinge, mai curând pare — arată copilul privirii tuturor. Ochii Mariei oglindesc o nemărginită tristeţe. Mama este atinsă de umbra suferinţelor ce o aşteaptă. Eleousa ne arată iubirea reciprocă, apropierea prezenţei, imanenţa divinului în Hristos.

Cu toate că icoanele ferecate datând din secolul trecut au o frecvenţă destul de mare, icoana prezentată se remarcă prin frumuseţe şi sensibilitatea cu care a fost tratată tema iconografică.

Maria „e imaginea Bisericii, care poartă în sine mântuirea, aşteptând-o încă, mărturisind-o şi conteplând prin Cruce Învierea"[12].

L'IMAGE DE LA MÈRE DE DIEU PEINTRE SUR LES ICÔNES EN BOIS DE LA COLLECTION DU MUSÉE DU DÉPARTEMENT DE SATU MARE

(Résumé)

Notre étude est un essai pour présenter trois types de représentation de la Mére du Seigneur selon l'iconographie byzantine: L'ORANT, NOTRE DAME DE TENDRESSE et LA MERE DU SEIGNEUR ELOUSA.

Toutes ces icônes font partie du patrimoine du Musée du Département de Satu-Mare et manifestent l'habilité des peintres d'icônes du XVIII-ième et XIX-ième siècle.

L'ORANT respecte presque parfaitement l'erminie byzantine. Cette icône a éte peinte à la fin du XVIII-iéme siècle, par un peintre anonyme.

NOTRE DAME DE TENDRESSE, assure la transition vers le baroque, avec beaucoup d'influences occidentales. Cette icône a été peinte probablement au commencemet du XIX-ième siècle.

LA MÈRE DU SEIGNEUR ELEOUSA est une icône en argent executée dans un atelier occidental, en 1866, avec la minutie et la précision d'un bijoutier. Les icônes peintes de cette maniére sont assez fréquentes mais LA MÈRE DE SEIGNEUR ELEOUSA enrichit notre collection par son exceptionnelle valeur artistique.

[12] Paul Evdochinaov, *op. cit.*, p. 225.

AZ ÉRTELMISÉGKÉPZÉS MŰHELYE A XIX. SZÁZADI SZATMÁRON

BURA LÁSZLÓ

I. 1. A vidéken átvezető fontos kereskedelmi utak ellenőrzésére épült a Szamos mellé Szatmár királyi vára, amely körül aztán kialakult a királyi, később nemesi vármegye. Szatmárt a Szamos egyik ága választotta el a telepeseiről elnevezett Németi-től. Szatmár és Szatmár Németi[1] — szabadságleveleik tanúsága szerint — önálló közigazgatású városok voltak 1715-ig, amikor Szatmárnémeti néven szabad királyi várossá egyesültek.

A város és a vár katonai és politikai jelentősége a középkor folyamán tovább növekedett, minthogy erre a vidékre a Habsburg királyság és az erdélyi fejedelemség egyaránt igényt tartott. Bár átmenetileg többször is gazdát cserélt a hatalmi harc során, Szatmár 1540-től a XVII. század második feléig többnyire Erdélyhez, azután a királysághoz tartozott.

1.1. A nemesi vármegye székhelye Nagykároly volt, mégis — a földrajzi helyzetéből adódó közvetítő szerepe, valamint közművelődési intézményi révén — Szatmár városának számottevő hatása volt mind a megye, mind a szomszédos tájak gazdasági-társadalmi fejlődésére és szellemi életére egyaránt.

1.2. Tanulmányunkban — a teljesség igénye nélkül — azt vizsgáljuk, milyen szerepe lehetett e vidék XIX. századi szellemi életének alakulásában a Szatmáron ma működő Mihai Eminescu Matematika—Fizika Líceum egyik jogelődjének, Szatmár XIX. századi legmagasabb fokú iskolájának, az ún. Szatmári Püspöki Líceumnak, amely két bölcsész évfolyama révén felsőbb fokú tanulmányok végzésére készítette fel a megye, illetőleg a királyság és Erdély szomszédos vidékeinek jelentős számú gimnáziumot végzett tanulóját, a későbbi jogászokat, mérnököket, papokat, tanárokat, orvosokat.

1.3. A líceumban nemzetiségi és vallási megkülönböztetés nélkül tanultak a megye és a környező tájak magyar, román, rutén, német származású, illetőleg anyanyelvű diákjai. Nem érdektelen tehát azt megvizsgálnunk, hogy milyen szellemi műhely is volt és hogy hogyan működött a szatmári líceum.

Nem egészen fél évszázados működését követően az 1852-ben életbelépett osztrák közoktatási reform[2] előírásainak megfelelően Szatmáron is megalakult a nyolc osztályos főgimnázium. Az új intézmény XIX. századi működésére azért érdemes felfigyelnünk, mert továbbra is hozzájárult

---

[1] A két város egyesüléséig a Szatmárnémeti elnevezés Németire vonatkozik.

[2] Teljes nevén: Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich.

a megye különböző nemzetiségű diákjainak, a megye értelmiségének a képzéséhez, másrészt azért is, mert az iskolában működő tanárok munkaközösségüket szellemi alkotó műhelynek tekintették. Munkásságukkal az oktatást is fejlesztették, a szaktudományok eredményeit is gyarapították, többen szépirodalmi műveket is alkottak.

Az iskolában kapott indítás, a tanári példa számos egykorú magyar és román diákot is később — felnőtt korukban — tevékeny közéleti, közművelődési munkásságra késztetett.

2. A líceumot 1804-ben létesítette a szatmári katolikus egyházmegye első püspöke.[3] Az ún. Szatmári Püspöki Líceum kétéves bölcseleti (filozófiai) tagozattal rendelkezett, s — működése alapján úgy véljük — bizonyos mértékben különbözött a hagyományos líceumok mindkét válfajától. A hagyományos líceum ugyanis vagy olyan gimnáziumot jelentett, amelyhez két filozófiai osztály is tartozott, vagy a püspöki székhelyen levő papneveldét, amely két évfolyam filozófiai és négy évfolyam teológiai oktatást adott.

A szatmári líceum a hatosztályos gimnáziumtól független intézmény volt, tanulója természetesen csak a gimnázium hatodik osztályát — vagyis a humanista tagozatot — bevégzett diák lehetett. Tulajdonképpen kettős célja volt: befejezett, teljes műveltséget nyújtani a fiataloknak, másrészt előkészíteni a főiskolára, az egyetemre mindazokat, akik tanulmányaikat jogi, mérnöki, teológiai[4] vagy orvosi főiskolán folytatni akarják.

A líceum nem volt ugyanakkor a teológiai főiskola tartozéka (sem) olyan értelemben, hogy csak az oda készülő ifjakat képezte, ugyanis — amint az adatok tanúsítják — különböző vallású és anyanyelvű tanulóinak túlnyomó többsége világi pályára készült. A líceum ilyen nyitott, minél szélesebb társadalmi rétegeket kiszolgáló jelleggel történt alapítására abból is következtethetünk, hogy szinte az alapítás évétől kezdődően célul tűzték a teljes jogú nyilvános líceum státusának elérését. A líceum ugyanis létrehozásakor ún. püspöki magánlíceum volt,[5] amely nem bocsáthatott ki érvényes, az egyetemre való beiratkozáskor is elismert bizonyítványt, ezért a jogi, orvosi, mérnöki pályára készülő, főiskolán továbbtanulni akaró diákoknak előbb újabb „lyceális" vizsgálatot kellett tenniük.

2.1. A teljes nyilvánossági jog megnyeréséhez vezető útnak több állomása volt: a helytartótanács 1817-ben megadta az érvényes bizonyítvány kiadásának jogát, a királyi kincstár 1825-től magára vállalta a tanárok fizetését, 1832-ben pedig — negyedikként — megnyerte a teljes nyilvánossági jogot.

2.2. A líceum önálló működésének utolsó tanéve az 1851/52-es tanév volt. A következő tanévtől már a hatosztályos gimnáziummal összeolvasztott, nyolcosztályos főgimnázium működött a városban, a nyolcadik osztályt végzettek pedig érettségiztek

3. A líceum két bölcsészeti évfolyamának jelentőségét, az értelmiség képzésében betöltött szerepét akkor értékelhetjük, ha felmérjük, fél évszázadi működése során hány diákot oktatott, honnan, milyen társadalmi

[3] A Szatmári Püspöki Líceumban a tanítás 1804. november 17-én kezdődött.
[4] Szatmáron 1806-tól működött teológiai főiskola.
[5] Magánlíceum, azaz fenntartásának költségei, a tanárok fizetése is a patrónus, a szatmári egyházmegye kötelezettsége volt.

osztályokból származtak növendékei, milyen anyanyelvűek voltak, továbbá ha — a lehetőségekhez mérten — felmérjük, megállapítjuk: milyen forrásokból milyen ismereteket sajátíthattak el.

3.1. A líceum bölcsész osztályai 1804—1852 között 47 tanévben működtek, 1848/49-ben nem volt tanítás. Pontosan nem tudjuk, hányan is tanultak a két bölcsész osztályban, ugyanis csak 25 tanév teljes és 5 tanév részleges diáknévsorát ismerjük. Megközelítő pontossággal mégis körvonalazhatjuk a tanulói létszámot, ugyanis a meglevő forrásanyagból eléggé pontosan megállapíthatjuk az 1840-ig hiányzó adatokat, az ezt követő időszakét pedig hozzávetőlegesen kikövetkeztethetjük a későbbi főgimnázium 1868/69-es évkönyvének — az akkor még meglevő forrásokra alapozó — visszatekintő összegezéséből. Mindezekből tehát megállapíthatjuk, hogy a líceum két évfolyamában a XIX. század első felében mintegy 3380 tanuló tanult, közülük 1880-at név szerint is ismerünk.

3.2. A névleg ismert tanulók több mint egyharmadának származási helyét is ismerjük, ugyanis a líceum tanulóinak év eleji helyzetéről készített jegyzékek, valamint a diákságot összeíró (különféle elnevezésű) jegyzékek, félév végi tájékoztatók általában közlik a tanulók születési helyét és szüleinek lakhelyét is. Így tehát tudjuk, hogy — az ismert származási helyűek közül — Szatmár (Szatmárnémeti) városából való volt 80, Szatmár megyéből 351 diák (az ismeretlenek összesen 50,8 %-a). Igen sokan jöttek a szomszédos megyékből: Máramaros megyéből 240 (28,3 %), Kővár-vidékéről 15, Közép-Szolnokból 17, Ugocsából és Beregből 111-111 (összesen 23,2 %, Ung megyéből 113 (13,3 %), Szabolcsból 72 (8,5 %), Biharból 11 (1,3 %). Jöttek még távolabbi, a királyság északkeleti megyéiből is, de még Galíciából is 11-en, (13%).

Konkrét helységek felsorolásában elégedjünk most meg azokkal, amelyekből tíznél többen tanultak a líceumban: Tiszaújlak, Vetés (11), Kálinfalva (12), Felsőbánya (13), Kapnikbánya (15), Nagybánya (17), Máramarossziget, Nagykároly (47—47), Ungvár (61), Szatmár (80).

3.3. A bölcsészeti osztályok névleg ismert tanulói közül 1196 tanuló (63,5%) nemzetiségi hovatartozását jegyezték fel. Ezek szerint: 886 tanuló magyar, Hungarus,[6] 167 rutén, 116 román, 8—8 erdélyi, Transylvanus, illetőleg galíciai, 3—3 német, örmény és szláv, Slavus, 1—1 pedig lengyel és székely.

Rögtön szembeötlő észrevételünk, hogy az okiratokat készítők, a feljegyzők (s az adatokból bizonyosnak látszóan a nyilatkozó szülők vagy diákok) többször is az országbeli, táji hovatartozást jelölik a népi hovatartozás helyett — erdélyi, galíciai, székely, holott az erdélyi jelenthetett magyart, románt, németet, örményt, a galíciai lengyelt, rutént —, másrészt azt is megállapíthatjuk, Hungarus-nak, a magyar nemzethez tartozónak vallották magukat nem magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek is.

A tanulók anyanyelvének, népi hovatartozásának megállapításában nem alapozhatunk családi nevükre sem, hiszen a nevek írásmódja a ne-

[6] A latin *Hungarus* bejegyzés az adott időszakban, a nemzeti ideológiák kibontakozása előtt nemcsak a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek jelölésére szolgált, nem magyarokat (nemeseket) is jelentett, akik a „natio hungarica" részének tekintették magukat. (Vö. Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 103—5, l.).

vet feljegyző iskolázottságára, műveltségére jellemző, adataink tanúsága szerint ennek függvénye. Pontosan megállapítható, melyik nevet írta latinos, németes, magyaros műveltségű scriptor, hallás vagy bemondás után. De az is megállapítható, hogy a név nyelvi eredete nem azonos viselője anyanyelvével és nemzetiségével. Elégséges talán néhány példával szemléltetnünk:

Az *-ics/-vics* szláv névformánssal képzett nevek viselői közül ruténnek vallja magát Duliskovits, Koflánovits, Lyáchovits, Mihálkovits, Mitrovits, Popovits; Iszájovics, Kosztevics, Kotzákovics, magyarnak: Fundanits, Jatzkovits, Illyasevits, Hatalovits, Zsidovits; Bukovics, Rudics stb. Az *-ik* névformánssal képzett nevet viselő Jendrasik illírnek, Bobik magyarnak vallja magát. Az *-án* (egyaránt lehet román és szláv) névformánssal képzett nevet viselő Argelán, Buttyán, Laurán, Marián, Sorbán románnak vallja magát, Stéfán ruténnek, Dragán, Krizsán, Popdán, Prodán magyarnak. Az *-er* német névformánssal képzett nevet viselők között is találunk magukat németnek vallókat (Leitner, Rezler) és másokat, akik magyarnak vallják magukat (Forstenheizler, Prugberger, Tishler). Magyar névformánssal képzett neveket is viselnek más anyanyelvűek: ruténnek vallja magát Asztalóczy, Fogarasy, Gadáczy, románnak Buday[7], Madarászi, Mihályi.

Számos esetben magyar köznyelvi szót családnévként visel román (Béres, Fábián, Kardos, Kelemen, Sándor, Talpas) vagy rutén (Kovács, Seregély, Simon, Zsiga) anyanyelvű, nemzetiségű tanuló.

A fentiekből eredően nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy a „Hungarus"-nak bejegyzett idegen nyelvi eredetű családnevet viselő tanulók egy része tulajdonképpen nem volt magyar anyanyelvű, voltak közöttük rutén, szlovák, román anyanyelvűek és nemzetiségűek is, egy részük bizonyosan két- vagy többnyelvű volt. (Erre a jelenségre utalnak a XIX. század második felében megjelent főgimnáziumi évkönyvek nyelvismeretre vonatkozó bejegyzései is: magyarul, németül, románul; ruténül, románul, magyarul stb. beszélő tanulókat tartanak nyilván.)

A nemzetiségi, népi hovatartozás kérdésében nem igazít el a líceum tanulóinak vallási hovatartozása sem. Bizonyosan csak 1357 tanuló vallási hovatartozását ismerjük: 713 római katolikus, 582 görög katolikus, 60 református. A görög katolikus tanulók között — főképp a XIX. század első negyedében — igen sok — 293 tanuló (16,6%) — az egyesült görög egyház papjainak, kántorainak a gyermeke. Ezek tanulási lehetőségeit növelte és indokolta, hogy az unióra lépett papokat felszabadították a földesúri terhek alól, sokan közülük nemességet kaptak. A rutén papságra jellemző a XVIII. század végétől, hogy latin iskolákban (is) tanul, elszakad népétől, fokozatosan elhagyja anyanyelvét is. Főként ezért van a görög katolikusok és papjaik közt annyi magyar anyanyelvű.[8]

Tény tehát, hogy a líceum bölcsészeti osztályaiban együtt tanultak az évszázados fejlődés eredményeként egymás mellett vagy együtt élő különböző nemzetiségű, anyanyelvű és vallású családok ifjai. Közülük

[7] Ioan Pătruț román nyelvész a hasonló családneveket *-ai* végződéssel képzett román szószármazékoknak tekinti. (Vö.: *Nume de persoane și nume de locuri românești.* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 91—99).

[8] Vö. Arató, i.m. 124.

sokan a családi és gazdasági kapcsolatokból függően egymás nemzetiségében kölcsönösen beolvadtak.

3.4. A források hiányossága folytán nyilvánvalóan nem nyújthatunk egészen pontos képet a diákság társadalmi eredetéről sem, de úgy érezzük, hogy az ismert adatokból megrajzolt kép a teljes anyag ismeretében sem módosulna számottevően. A tanulói rétegek közül a legszámottevőbb az értelmiségi családokból származóké. Az 1 176 ismert társadalmi eredetű tanuló közül 531 (45,1%) ilyen család gyermeke, őket a kisnemesi családok gyermekei követik (278; 23,6%), majd sorrendben a polgári származásúak (147; 12,5%), a földműves, gazdálkodó családból származó (120; 10,2%) tanulók következnek. Igen kevés a munkás származású (10; 0,85%), valamint a katona családból származó tanuló (6; 0,43%). Igen sok árva, félárva tanuló is tanult a líceumban.

A fenti kép teljesebbé tételéhez hozzátartozik annak a ténynek az ismételt megemlítése, hogy az összes értelmiségi származásuak több mint 55 százalékát képezték a görög katolikus papi családok gyermekei. Az értelmiségiek másik számottevő csoportját a különböző tisztviselőcsaládok gyermekei alkották (97 tanuló, az értelmiségiek 18,3%-a; az ismert társadalmi eredetűek összlétszámának 5,5%-a).

Óvakodnunk kell attól, hogy a kisnemesi származású tanulók magas számaránya téves következtetésekhez vezessen bennünket. Meg kell állapítanunk mindenekelőtt azt, hogy a XIX. századi Szatmár megyében a nemesek 12,4 százalékos számaránya messze meghaladta az országos (mintegy 4—5 százalékos)[9] átlagot. S tudnunk kell azt is, hogy e jelentős számú nemesség túlnyomó többsége csak ún. hétszilvafás, bocskoros nemes volt, s életmódja nem különbözött a parasztokétól, aminek bizonysága az is, hogy a jobbágyfelszabadítás után ez a nemesi tömeg beolvadt a kisbirtokosok rétegébe. A kisnemesi származású tanulók nagy része és a város feudális függésben nem élő paraszti rétegéből származó tanulók életkörülményei közt valójában alig volt különbség.

A kisnemesek más társadalmi rétegekkel való kapcsolatát, illetőleg velük való keveredését tanúsítják azok a bejegyzések is, amelyek a tanuló családja nemesi állapotának jelzése mellett közlik az apa „polgári" foglalkozását is. Ezekből a bejegyzésekből is megállapítható, hogy nemesi rangot kaptak jegyzők, bírák, papok, tanítók, orvosok, uradalmi intézők és iparosok (mészárosok-, cipész-mesterek) is. Megkülönböztetésül a polgári vagy gazdálkodó családból származó orvos, mérnök, pap, tanító stb. neve mellett a társadalmi helyzetére utaló „civis" vagy „plebeius" jelző olvasható.

Adataink tanúsága szerint Szatmáron és a megyében a XIX. század első felében a gyermekek iskoláztatásának törekvése — számarányához viszonyítva — a polgárságot a társadalom többi osztályánál és rétegénél erőteljesebben jellemezte. A megye lakosságának megközelítőleg 8 százalékát kitevő polgárság gyermekei a gimnázium humanista osztályainak mintegy 28 százalékát (a polgárság társadalmi részarányának három és félszerese), a líceumi osztályokban viszont csak 12 százalékát (a polgárság társadalmi részarányának másfélszerese) alkották.

[9] Vö.: Orosz István: *Szatmári népélet a XIX. században.* In: Tanulmányok Szatmár néprajzához. Szerk. Ujváry Zoltán, Debrecen, 1984., 143—144 p.

A XIX. század első felének — a gazdasági, társadalmi, politikai viszonyoknak — ismeretében a líceumi tanulók társadalmi eredetéről kapott képünk beleillik a kor összképébe.

4. A líceumi oktatás mértékének és tartalmának megítéléséhez számba kell vennünk a két évfolyamon tanított tantárgyakat és a tananyagot.

A líceumban latin nyelven tanítottak, de mindkét évfolyamon tanították a magyar nyelvet és irodalmat is.

4.1. Az elsőéves filozófusok az első félévben a hittanon kívül logikát, matematikát, történelmet, magyar nyelvet és magyar irodalmat tanultak.

Feltételezhető, hogy a logika változó megnevezése illetőleg elnevezése a tanított tananyag tartalmi sajátosságaira, esetenként a változó tartalomra is utal. Az 1805. évi első félévi tájékoztató szerint a logika tantárgya logikát és filozófiatörténetet (is) jelentett, a második félévben erkölcsfilozófiát. 1812-től az első félévben elméleti logikát, a másodikban gyakorlati (alkalmazott) logikát tanultak. Az 1814/15-ös tanév második felében a tantárgy neve ontológia[10] és logika, 1829/30-ban az első félévben logika és empirikus pszichológia, a másodikban: logika és (tiszta) metafizika, 1838/39-ben viszont: filozófiatörténet, empirikus pszichológia és analitikus logika.

A matematika neve az 1805/6-os tanévben: matematika és gyakorlati mértan, 1809-ben tiszta matematika (feltételezhetően: elméleti matematika), az 1812/13-as tanév első felében algebra, a másodikban „tiszta (elméleti?) és gyakorlati mértan", a későbbi tanévekben egyszerűen: mértan.

A történelem tantárgyának tananyaga 1804/5-ben: vallástörténet és művelődéstörténet és cezarológia (a királyok története), a későbbi tanévekben: oknyomozó történelem, majd 1824/25-től: (egyszerűen) történelem.

Külön-külön tantárgy volt a magyar nyelv (neve: a magyar nyelv tanulmányozása) és a magyar irodalom. Magyar nyelvet a közéleti pályákra készülő nem magyar anyanyelvű tanulók tanultak, irodalomolvasással a magyarul tudók foglalkoztak.

Az elsőéves filozófusok a második félévben fizikát és mezőgazdaságtant is tanultak.

4.2. A másodéves filozófusok a hittanon kívül hét-nyolc tantárgyat tanultak: matematikát, fizikát, filozófiát, történelmet, mezőgazdaságtant és természetrajzot, hidrotechnikát és építészetet, s magyar nyelvet és irodalmat.

A másodévesek matematikája: alkalmazott matematika.

A fizika: elméleti és kísérleti fizika.

A filozófia: ontológia és kozmológia.[11] Később a tantárgy neve elméleti és gyakorlati filozófia: metafizika, majd az 1929/30-as tanévtől kezdődően a második félévben: filozófiai etika.

[10] A szubjektumtól és a szubjektum tevékenységétől független létről szóló tanítás.

[11] A világmindenséggel mint összefüggő egységes egésszel, tér- és időbeli szerkezetével foglalkozó tudomány.

Történelemből egyetemes történelmet tanultak, a húszas évektől a magyar királyság történelmét is.

A természettudományokkal foglalkozó tantárgy neve: falusi gazdálkodás és a természet története.

A második félévben a másodéves bölcsészek hidrotechnikát[12] és polgári építészetet tanultak.

A magyar nyelv és irodalom tanulása az első évesekéhez hasonló módon folyt.

5. A líceum könyvtárának ismeretében,[13] a könyvállomány alapján megállapíthatjuk, illetőleg körvonalazhatjuk, hogy a líceum tanárai milyen ismeretanyagra alapozhattak, illetőleg a tanulók az egyes tantárgyak anyagának elmélyítésében, illetőleg a nyelvek tanulásában milyen könyveket használhattak, melyekből egészíthették ki a tanítási órán kapott ismereteket.

5.1. A matematika tanításában, tanulásában hasznos segédeszköz volt Liesgang, Jesephu; *Tabulae memoriales praecipue arithmeticae* című műve, valamint Vlacq, Adrianus: fontos matematikai segédkönyve, a *Tanulae sinuum, tangentium et secantium, et logarithmi sinuum, tangentium et numerorum ab unitate ad 1000.* Horváth Joannes Baptista: *Elementa matheseos, philosophiae auditorium usibus accomodata* című kétkötetes munkája, valamint Corsini, Eduardo öt kötetes műve, az *Institutiones philosophicae ac mathematicae ad usum Scholarum piarum.*

5.2. A hidraulika és a fizika tanításában hasznosították Guilielmi, Domenico *Opera Omnia Mathematica Hydraulica, Medica et Physica* című négy kötetes munkáját.

A fizika tanításában Guilielmi műve mellett két általános fizika könyvet tanulmányozhattak, Iosephus Khell *Physica Generalis,* és Briald *Physica Generalis et pastoralis* című művét.

5.3. A történelem tanulásakor világtörténelmi ismereteket szerezhettek a hat kötetes *Rudimenta historica*-ból, valamint Rosinus, Ioannes: *Antiquitatum Romanorum,* Bertius, Petrus: *Breviarium Historiae Esticae,* Kéri, Franciscus Borgia: *Historiae byzantinae,* Bizarus, Petrus: *Persicarum rerum historia,* Du Fresne, Carolus: *Illyricum vetus et novus, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae,* Kéri, Franciscus Borgia: *Imperatores orientalis — compedio exhibiti e compluribus graecis precipue scriptoribus a Constantino Magno ad Constantinum ultimum et per turcos expugnatam Constantinopolim* című munkáiból.

A szomszédos országok történetét olvashatták Lucius, Ioannes: *De regno Dalmatiae et Croatiae, Serviae atque Bulgariae locupletissimus accessionibus aucta,* a németség történetét Struvius, Burcardus Gotthelfius: *Corpus Historiae Germanicae, prima gentis origine ad annum usque 1730* című könyvéből, Rousset, Jean: *Histoire mémorable des guerres entre les Maiseons de France et d'Autriche* műve az osztrák francia háborúról tájékoztathatott, Leland, Thomas: *Histoire d'Irland depuis l'inva-*

[12] Vízműtan, vízépítészet: a természetes vízkészlet gyakorlati felhasználhatóságával foglalkozó tudományág.

[13] A könyvtárat a líceum alapításának évében létesítették. Állománya — leltára szerint — ekkor 275 könyv, közülük több a különböző szerzőktől származó egybekötött mű, ezekkel és a többkötetes művekkel együtt a teljes könyvállomány 384 könyv.

sion D'Henri II. című műve pedig az írek történetébe nyújthatott betekintést.

5.3.1. Mivelhogy a történelem tanulmányozása vallástörténetet is jelentett, ilyen irányú ismeretek szerzését segítették az egyház zsinatainak történetét tárgyaló munkák (Cabasutius, Ioannes: *Historiarum, conciliorum et canonum invicem coltorum Veterumque Ecclesiae rituum notitia ecclesiastica* és uő.: *Notitia conciliorum Sanctae Ecclesiae;* Sarpius, Paulus: *Historiae Concilii Tridentinii libri VIII.;* a fentebb említett *Rudimenta historica* első és hatodik kötete), a magyar egyház történetét bemutató könyvek (Salagii Stephani *de Statu Ecclesiae Pannonicae libri VII.*), valamint Giustiniani, Bernardo a lovagrendek történetét tárgyaló műve *(Historie chronologique dell'origine de glo' Ordini Militari e di tutte le Religioni Cavallieresche).*

5.3.2. A magyar királyság történetét tárgyaló munka Kazy Ferenc könyve *(Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi primo ad annum ejusdem seculi),* s magyar történelmi vonatkozásúak Esterházy József posthumus emlékiratai is.

5.3.3. Művelődéstörténeti vonatkozású Passerius, Ioannes Baptista: *Picturae Etruscorum in vasculis* című művészettörténeti munkája, valamint a boszorkánypereket bemutató hat kötetes könyv; Del-Rio, Martinus Antonius: *Disquisitiones magicae.*

5.4. A XVII—XVIII. századi történelemtanítás magába foglalta a földrajzi ismereteket is. Ezt tanúsítja a már említett *Rudimenta historica* című munka is, amely azonban már jelentős előrelépés a földrajz tanulmányozása tekintetében, ugyanis V. kötete, a *Rudimenta geographica* — minden kötetének külön címe is van az általános *Rudimenta historica* mellett — egészében földrajz tárgyú.

Hasonlóképp földrajzi ismereteket is közöl a polihisztor Timon Samuel *Imago antiquae Hungariae, representans terras, adventus res gestas gentis hunnicae,* valamint Iosef Veisett: *Geographie Historique Ecclesiastique et Civile* című könyve is.

5.5. A bölcseleti osztályoknak természetszerűleg fontos tantárgya volt a logika és a filozófia. A könyvtár kezdeti állományában mindössze két logika könyvet találtunk, a domonkosrendi Antonius Genuensis: *Elementa Logicae* és Berényi, Alexander: *Institutiones logicae et metaphisicae* című művét.

A filozófiai könyvek közül említésre méltók a természet-filozófiai munkák: Boscovich, Rogerus Iosephus: *Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicam legem virium in natura existentium,* Zabarella, Iacobus: *Tractatus de rebus naturalibus,* valamint a mechanikai szemléletet terjesztő Reviczky Antal: *Elementa philosophiae naturalis. Pars prima seu phisica generalis in usum auditorem conscripta* című műve.

5.6. A hittani ismeretek elmélyítésében gazdag könyvanyag állt a tanulók rendelkezésére. A katolikus szerzők közül olvashatták Pázmány Péter *Kalauzát,* Bellarminus, Robertus; Xaverius, Franciscus; Morus Tamás és Cyprianus; Busenbaum, Hermannus; Concinnae, Daniel; Graveson, Ignatius, Hyacintus Amatus, valamint a Benedek-rendi Coustant, Piere és a Domonkos-rendi Canus, Melchior írásait.

Magyar egyházi írók közül Csapodi, Ludovicus; Foglár, Georgius; Kőszeghi Stanislaus (László), Illyés István munkáit olvashatták.

A könyvtár anyagában számos protestáns szerző művét is megtalálhatták, így Millius, David; Jacobus Vilhelmus Fererlinus; Basnagius, Samuel, valamint a svájci irányzatot képviselő Sebastianus Castellio és Paulus Sarpi(us): Polanus, a jénai Struvius, Burcardus Gotthelffius, a magyar szerzők közül pedig Otrokócsi Fóris Ferenc és a puritánus Komáromi Csipkés György írásait.

5.7. A filozófiai évfolyamok tanulói valószínűleg valamelyes jogi ismeretre is szert kellett hogy tegyenek. (A dokumentumanyagból nem állapítható meg, hogy ez melyik tantárgy keretében történt.) A könyvtár anyagában két, a líceum számára előírt tankönyvet találunk: Pichler, Vitus: *Candidatus abbreviatus jurisprudentiae sacare* és Szegedi János: *Tripartitum juris hungarici tyrocinium* című művét. Ez utóbbi — gyakorlati jogtudományt és magánjogot tartalmazó — tankönyv anyagának elmélyítésére tanulmányozhatták (az érdeklődők vagy a jogi tanulmányokra készülők) Aszalai István: *Index seu Compedium operis Tripartiti, Et Generalis Decreti, Consitutionumque Inclyti Regni Hungariae ac Partium eidem adnexarum* és Huszti, Stephanus: *Iurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungari* (libri 3) című munkáját.

A természetjoggal ismerkedni kívánónak Desing, Anselmus: *Jus Naturae*, a római jogot megismerni akarónak Gothofredus, Dionysius: *Corpus Juris Civilis Romani cum notis integriis* című műve állott rendelkezésére.

5.7.1. A könyvek között katolikus kánonjogot (Pirhing, Ehrenreich: *Jus canonicum in V., libri Decretalium distributum;* Engel, Ludovicus: *Collegium universi juris canonici)* és luteránus egyházjogot (Pfaff, Christophorus Matthaeus: *De originibus juris ecclesiastici veraque eiusdem indolae liber singularis)* tárgyaló munkák is voltak.

5.8. A könyvtárban nyelvek tanulását, illetőleg nyelvi ismeretek bővítését elősegítő könyvek is álltak a tanulók rendelkezésére. Latin beszédgyakorlatokat tartalmazó tankönyv volt Erasmus Rotterdamus, Desiderius: *Colloquia familiaria* című könyve, Georgius Watehius: *Historia critica Latinae Lingvae* című munkája pedig a latin nyelv történetét ismertette.

A görög nyelv tanulmányozásához Schrevelius, Cornelius: *Lexicon manuale graeco-latinum et latino-graecum* című népszerű, számos kiadásban megjelent szótárát használhatták. Görög nyelvű szövegeket Stephanus: *De urbibus quem primus Thomas de Pinedo Lusitanus . . . donebat* című — görög és latin szövegeket párhuzamosan tartalmazó —, és Leusden, Ioannes: *Leudeni Compediam Graecum Novi Testamenti* című könyvében találhattak.

Az olaszul tanulni kívánó diák olasz nyelvtankönyvet *(Grammatica Italica)*[14] is talált.

Bizonyos egyházi énekeket tartalmazó könyvek voltak a rutén nyelvű himnuszokat *(Hymni Ruthenici)* és zsoltárokat *(Psalterium Ruthenicum)*[15] tartalmazó könyvek.

---

[14] Nem ismerjük sem a szerzőjét, sem kiadásának helyét, idejét.

[15] Egyiknek sem ismerjük sem a szerzőjét, sem kiadásuk évét, idejét.

5.8.1. Általános nyelvészeti munka is volt a könyvtárban, az összehasonlító nyelvtudomány megalapozójának, Sajnovics Sámuelnek *Demonstratio Idioma Ungarorum et Laporum idem esse* című könyve.

5.9. Az 1804-ben létesült könyvtár állományát a fél évszázad folyamán nyilvánvalóan a gyarapodás és a pusztulás egyaránt jellemezte. Úgy véljük azonban, hogy amit róla tudunk, az egészében is, részleteiben is jellemző e fél évszázad szellemi arculatára.

6. A líceum tanáraitól tanévenként írt minősítésekből pontosan megállapíthatjuk, hogy kik, milyen képzettségű tanárok[16] tanítottak az iskolában. Valamennyinek — filozófiai, jogi, esetenként teológiai — főiskolai végzettsége volt, sokuknak tudományos — doktori — fokozata is. Feltehetően kiválasztásukban kritérium lehetett a nyelvismeretük is, ugyanis — amint ez jellemzéseikből kitudódik — a latinon kívül mindannyian jól beszéltek legalább három, némelyek négy nyelvet. A legtöbben németül, szlávul[17] és magyarul beszéltek, de volt románul, örményül és franciául tudó tanár is.

A tanárok általában két-két, ritkábban három tantárgyra szakosodtak, a szakok legkülönfélébb párosításában. Tantárgyak átcsoportosítása egy-egy tanár tantárgyváltása csak nyugdíjazás, új tanár érkezése esetén történt.

7. A század második felében létrejött főgimnáziumban 1852 és a századvég között több mint 12 000 tanuló tanult. A magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek mellett a legszámosabb réteg a román tanulóké volt (9,36%), utánuk sorrendben a németek (5,4%), a rutének (4,52%), tótok, azaz szlovákok (1,27%) következtek. Rajtuk kívül magukat szlávnak[18] (0,29%), héber anyanyelvű zsidónak (0,14%),[19] és lengyelnek (0,13%) valló diákok is tanultak az iskolában.

7.1. A század második feléből csak az utolsó negyedszázadban tanultak társadalmi eredetéről van részletes és pontos kimutatásunk. Ekkor is az értelmiségiek gyermekei voltak a legtöbben (45,1%), viszont jelentősen megnövekedett a kisiparos, polgár családból (26,3%) és a gazdálkodó, kisbirtokos családból (20,6%) származók száma is, és számottevően növekedett a munkás (4,82%) és a katona családból (3,07%) származók száma is.

7.2. A század második felében a tanügyi reform előírásainak megfelelő tantárgybeosztás és tantervek alapján tanítottak a szakképzésükben is központilag irányított tanárok.

8. A XIX. század második felében fokozódott az anyanyelvű oktatás igénye. A középfokú anyanyelvű iskolázás lehetősége Szatmáron és vidékén először a magyar anyanyelvű tanulók számára vált lehetővé, 1844-től.

A román nyelvű középiskolai oktatás első eredményeként 1858-tól román tanszékeket létesítettek a gimnáziumban, s ettől kezdve Petru Bran

---

[16] Név szerint felsorolásukat, az egyes tanárokra vonatkozó ismereteink közlését jelen tanulmányunkban szükségtelennek tartjuk.

[17] Ez esetben feltehetően a rután (mai nevén: kárpátukrán) vagy a szlovák nyelvről lehet szó.

[18] Egyaránt jelenthet csehet, morvát, bulgárt, szerbet.

[19] A diákság 11,61 százalékát kitevő többi izraelita felekezetű diák nem vallotta magát héber anyanyelvűnek.

heti 12 órában tanította román nyelvre és román irodalomra a gimnázium alsó- illetőleg felső tagozatának tanulóit.

8.1. A Helytartótanács a különböző nemzetiségű tanulók anyanyelvű középiskolai oktatásának biztosítása végett 1861-ben elrendelte, hogy a szatmári gimnázium magyar és román, az ungvári pedig rutén anyanyelvű legyen. A magyar uralkodó osztályok ismert — ezért itt fölöslegesen nem részletezendő — politikai magatartása folytán Szatmáron nem valósult meg a két tanítási nyelvű iskola. A román nyelvű oktatás bevezetését ellenzőknek az volt a fő érve, hogy nagyon kevés, mindössze 45 a román anyanyelvű tanuló.

8.2. Petru Bran helyesen látta, hogy nem a jelen adott körülményeit és számadatait kell figyelembe venni, hanem a jövő távlatait, ugyanis ha a jelenben — mint mondta — nincs is elégséges számú román anyanyelvű tanuló, a jövőben bizonyosan lesz, ha a román nyelvet tannyelvként fogják használni.

A Helytartótanács mégis módosította a fentemlített határozatát, s az 1862-ben kiadott újabb rendeletében azt írta elő, hogy ha valamely gimnáziumban a tanítási nyelven (Szatmár esetében: magyarul) elégségesen nem beszélő (tudó) tanulók vannak, ha csak egy-kettő is osztályonként, akkor a tananyagot ezeknek az anyanyelvén (esetünkben: románul) is meg kell magyarázni, s ezeknek a feleltetése is anyanyelvükön (itt: románul) történjék.

Ez az intézkedés sem volt sikeres. A továbbra is megmaradó állapot: a román nyelv és irodalom tanulása és a hittan románul történő oktatása.

8.3. A rutén származású tanulók anyanyelven történő oktatását Szatmáron nem szorgalmazták.

II. 1. A XIX. század második felében a szatmári gimnázium tanárai módszertani, szaktudományos és publicisztikai tevékenységük révén valóságos szellemi műhelyt létesítettek. A munkaközösség törekvéseiből a XX. század felé előremutató elemeket emeljük ki.

1.1. Oktatásmódszertani kezdeményezéseik közül figyelemre méltó a havi módszertani értekezletek beindítása[20]. A nyelvtanárok kezdeményezték, hamarosan a reál tárgyakat tanító tanárok is bevezettek. A havi módszertani értekezleteken a rokon tárgyakat tanító tanárok megbeszélték az adott időszak — hónap — szaktantárgyi kérdéseit, megvitattak egy-egy terjedelmesebb módszertani értekezést. Ilyenkor beszélték meg kölcsönös óralátogatásaik tanulságait, tapasztalatait is.

1.2. Említésre méltóak az egyik tantestületi gyűlésen megfogalmazott igények, javaslatok: minden iskola számára kötelező egységes tantervet kérnek, legalább tíz évig állandó jó tankönyveket, megfelelő módszertani irányítás-útmutatás biztosítását a tanárok számára.

1.3. A tudományok fejlődése már a XIX. században felvetette a tanulói és a tanári túlterhelés kérdését. A Helytartótanács a heti órák számának csökkentését rendelte el, a tanárok pedig úgy igyekeztek a megfelelő magatartást kialakítani, hogy óvakodtak a tananyag megállapított mennyiségének-körének meghaladásától. Ugyanakkor oktató munkájukban napi kérdéssé vált a tantárgyak összhangjának a megteremtése.

[20] A módszertani értekezleteket 12 évvel később vezették be a tanárok módszertani munkájába.

2. Az egymást alkotásra, munkára serkentő munkaközösség tagjai úgy érezték, hogy csak az oktathat eredményesen, az a jó pedagógus és előadó, aki nemcsak ismeri szakterületének legújabb eredményeit, hanem művelője is saját tudományának, emellett pedig a társadalmi munkában is alaposan kiveszi a részét.

Kutatómunkájuk feltételeit maguk teremtették meg, írásaikat pedig időszakos kiadványokban, szaklapokban és folyóiratokban, különféle újságokban jelentették meg, számos munkájuk könyvként is megjelent.

2.1. Közlési lehetőségeik egyike volt a minden tanév végén megjelenő iskolai évkönyv, amely — az iskola életére vonatkozó adatok mellett — minden alkalommal pedagógiai vagy szaktudományos értekezéseket is közölt. Az 5—30 lap terjedelmű értekezések többsége csak egy-egy adalékot jelentett a szaktudományok vizsgálódásaihoz, érdemük abban rejlik, hogy tanár-íróik műhelytitkaikra tanították az együttgondolkodásra késztetett olvasót.

A kiemelkedőbb tanulmányok közül említsünk meg néhányat: Pásqual Antal: *A tanulás elvei és szabályai* (1859), Sarmaságh Géza: *Száz tanács ezer bajra* (Szülőknek, 1884), Lukácsi György: *Matematikai játékok* (1887), Schőber Emil: *Tanítványaimnak az ásványgyűjtésről és határozásról* (1892).

2.2. A korszak jellegzetes jelensége volt a nevelői és a publicisztikai tevékenység összefonódása. A tanárok napilapokat, hetilapokat alapítottak, szerkesztettek. A századvég negyven éve alatt Szatmáron megjelent 14 lap közül hatot e gimnázium tanárai alapítottak vagy szerkesztettek.[21] Tanulmányunkban nem vállalkozhatunk — s ez nem is célunk — a szatmári tanárok e lapokban vagy egyebütt közölt publicisztikai írásainak feltérképezésére, feltárására.

2.3. Felsorolunk viszont néhány könyvalakban megjelent pedagógiai, szaktudományos, illetőleg szépirodalmi munkát, amellyel hírnevüket öregbítették. Dr. Fechtel János: *Nagy Károly frank király és császár uralkodásának világtörténelmi fontossága* (Szamosújvár, 1885), Bagossy Bertalan: *Palesztina hajdan és most* (Szatmár, 1894), Sarmaságh Géza: *A szatmári kir. kath. főgimnázium története* (Szatmár, 1896). Ugyanő statisztikai könyvet szerkesztett: *Szatmár vármegye népességi, nemzetiségi, vallásfelekezeti és kulturális statisztikája* (Szatmár, 1886).

Obermayer András latin nyelvű verskötettel (*Odae*. Bécs, 1859), Bodnár Gáspár színdarabokkal (*Vissza a műhelybe*. é.n., *A stiglincek*. Szatmár, 1893) és elbeszélésekkel (*Elbeszélések*. Szatmár, 1892), Dr. Lessenyey Ferenc műfordítással (*Doschenbach: November hava*. Szatmár, 1881) jelentkezett.

A tanárok munkáinak tudománytörténeti és világnézeti elemzésére tanulmányunkban természetesen nem vállalkozhatunk. Elképzelhető, hogy akár korukban, akár ma vitatott tudományos megállapításokat, esetleg föltevéseket közöltek, viszont munkásságukat, illetőleg műveik értékét semmiképp sem ezek határozzák meg, legfeljebb ezek is hozzájuk tartoznak.

---

[21] E lapok — megjelenésük sorrendjében —: Szatmár, Szatmár és vidéke, Téli Esték, Magyar Földmívelő, Katolikus Család, Heti Szemle.

III. Az iskolában kapott ösztönzések, a nevelői munka eredményei a tanítványok megvalósításaiban, teljesítményében teljesednek ki. Tanulmányunk terjedelmét nyilvánvalóan meghaladná mindazoknak a számbavétele, akik a szatmári püspöki líceum, majd a század második felében a katolikus főgimnázium tanulói közül neves emberekké, kiemelkedő teljesítményeket elérő, elismert polgárokká váltak. Mindössze egy, a líceumban és két, a gimnáziumban tanult román anyanyelvű egykori szatmári diák munkásságáról szólunk. Román és magyar nyelvű publicisztikai tevékenységük a XIX. századi Szatmár megyei román értelmiség törekvéseire, érdeklődési körére vonatkozó adalékul szolgál.

1. **Ioane Marcu** Szatmár szomszédságában, Batizon született 1813-ban. A városhoz iskolái s mintegy 15 évi tevékenysége kötik. Tanulmányai során Ioane Marcu nemcsak filozófiai kérdésekkel foglalkozott, hanem — amint ezt a XIX. század emberétől elvárták — érdeklődött a történelem és a nyelvtudomány iránt is. Nyelveket tanult, búvárkodott. Figyelemmel kísérte a korabeli irodalmat. Főként azok a kérdések érdekelték, amelyek a román nyelvű művelődéssel kapcsolatosak. Így keveredett vitába Titu Maiorescuval is, aki a román nyelv helyesírási reformja idején az új helyesírási tervezetet szerkesztő akadémiai bizottság vezetője volt. Ez a tény egyébként Marcu közéleti, közművelődési szereplésének egyik bizonyítéka.

A nyelvi — művelődési küzdelmekben több írásával is szerepet vállalt. Első ezek közül a *Declaratione in cauza limbei romane* (Nyilatkozat a román nyelv ügyében) című, mintegy 30 oldalas írása, amelyet Szatmáron, 1880-ban a Szabad Sajtó vállalat nyomdájában nyomtatott ki. Írásában a Szatmár megyei román értelmiség nevében foglalt állást, miután, mint említi, 1880. június 3-án, a megyében élő, az akadémiai helyesírás-tervezetet nem helyeslő román értelmiség ezzel őt megbízta.

Valójában nem írásának tudományos értéke érdemel említést, hiszen ez sok kifogásolni valót tartalmaz. Maga a tény nevezetes: a vidéki román értelmiség foglalkozott a nyelv kérdéseivel, nem volt közömbös a kialakuló össznépi irodalmi nyelv kérdése iránt, volt bátorsága véleményt nyilvánítani, mégpedig olyanformán, hogy nyomtatásban is terjesztett írással szembeszállt az országos tekintélyű Titu Maiorescuval.

Ioane Marcunak alkalma volt tanulmányai során több nyelvet is megismerni, ezeken olvasni, beszélni, persze nem volt nyelvész, nyelvtudós olyan értelemben, ahogyan ezt ma értelmezzük, így aztán nem csodálható, ha téves alapról indul el, úgy véli, ha a nyelvek különböznek is egymástól formájukban, alakilag, léteznek olyan egységes szabályok, amelyek minden művelt nyelvre érvényesek. Filozófiai beállítottsága következtében téved a nyelv kialakulása, fejlődése kérdésében, másrészt hajlamos művelt nyelvek és primitív nyelvek kategóriájában gondolkodni, ami a nyelvtudomány szempontjából nem elfogadható szempont.

Írása viszont érdekes olyan szempontból, hogy megtudjuk belőle, hogyan is képzelték el egy meghatározott földrajzi, tájnyelvi vidéken, Szatmár környékén a román irodalmi nyelv létrehozását, másrészt írása maga emléke a XIX. században Szatmáron beszélt román nyelvnek.

I. Marcu úgy képzelte el, hogy az irodalmi nyelvben a különböző nyelvjárások bizonyos számú szavát kell bevenni, másrészt olyan nyelvet

kell kialakítani, amelyik közeledik a többi latin eredetű népéhez. Nem tett különbséget a nyelvhasználatba került jövevényszavak és az idegen szavak között. Úgy vélte, hogy a nem latin eredetű szavaknak nincs helye a román nyelvben.

Ami a helyesírást illeti, Ioane Marcu többek között azért hadakozott, hogy őrizzék meg a szóvégi, többnyire már néma *u*-t, azzal érvelve, hogy a francia írásban is van néma *-e* a szó végén, sőt, a magyarban is van olykor néma *-h*.

I. Marcu késői latinista álláspontról indított támadására Titu Maiorescu a Convorbiri literare hasábjain (1881., 8. szám) *În contra neologismelor* című cikkében válaszolt a szatmári értelmiségnek és I. Marcu esperesnek.

1.2. *A magyar és a román* című, Szatmáron 1881-ben megjelent történelmi tárgyú dolgozatában a Politikai Újdonságok című újság egyik cikkére válaszol, amelynek szerzője tévesen állította be az erdélyi románság helyzetét.

1.3. Ugyancsak a Szabad Sajtó nyomdájában adták ki *Biserica romana*[22] című 14 oldalnyi dolgozatát (1883-ban). Írásában az egységes román egyház eszméjét hirdeti, azt állítja, hogy a rómaiak egykor a római katolikus szertartást hozták be Dáciába, politikai okokból is a Rómával való kapcsolatot sürgeti.

2. **Victor Maroşan** az avasi Certeze[23] faluban született 1863-ban. Családja anyagi helyzete arra készteti, hogy megkezdett gimnáziumi tanulmányait tanítóképzőben fejezze be. Vámfaluban, majd a mai Negreşti-Oaşban[24] elemi iskolai tanító. A fiatal tanító érdeklődését lekötötte az avasi nép nyelvének, népszokásainak, hiedelmeinek a tanulmányozása. Megfigyelő, gyűjtő munkáját főként a korabeli megyei sajtóban közölt publicisztikai írásaiban gyümölcsöztette. Írt a Szatmár és Vidéke, a Szamos, a Heti Szemle című lapokban, több írása jelent meg a Néptanítók Lapja és az Ungaria című folyóiratokban.

2.1. Számos néprajzi, népköltészeti tárgyú írásában foglalkozik az avasi román néppel. Ilyenek például: *Az Avas és az avasi népszokások; Sabaizmus a román nép valláselemeiben; Szemelvények az avasi román népköltészetből* (valamennyi 1898-ban). Összegyűjtötte a bixádi kolostor keletkezésével kapcsolatos, illetőleg az Avas múltjával kapcsolatos mondákat is.

2.2. Az önmagát állandóan képző V. Maroşan magánúton elvégezte a gimnázium felső tagozatát, majd a kolozsvári egyetemen tanári képesítést szerzett magyar nyelv- és irodalomból, román nyelv- és irodalomból és történelemből. Egyetemi tanulmányai után kezdett elmélyültebben foglalkozni a román és a magyar nyelv és irodalom kölcsönhatásával. Ekkor írta meg *A szatmármegyei román nép szókincse*, illetőleg *A magyar hatás a románra Szatmár—Máramarosban* című, a két nyelv kölcsönhatását vizsgáló írásait.

Könyve, a *Magyar—román nyelvtan* 1890-ben jelent meg Szatmáron, érdeme: gyakorlatiassága.

---

[22] Egykorú írásmódja: *Baserica Romana*.
[23] Certeze neve az egykorú közigazgatási elnevezés szerint: Avasújfalu.
[24] Negreşti-Oaş régi közigazgatási neve: Avasfelsőfalu.

2.3. Az avasiak életének és történelmének tanulmányozása során adatokat gyűjtött a múlt forradalmi hagyományaira vonatkozóan is. *Az avasi románok a Rákóczy forradalomban* című írásában a román és a magyar nép XVIII. század eleji közös harcáról emlékezett meg.

3. **Cornel Maroşan** (Certeze, 1860) is a megkezdett gimnáziumi tanulmányokat a tanítóképző iskolával váltja fel. A Szatmár megyei Aranyosmeggyes görögkatolikus felekezeti iskolájában tanít. Igazi néptanító, aki nemcsak szellemi ismereteket közöl tanítványaival, hanem sokat foglalkozik gazdasági nevelésükkel is.

Megfigyeléseit, tapasztalatait nemcsak az iskolában gyümölcsözteti, hanem — főként a megyei napilapokba — meg is írja. Pedagógiai, gazdasági és közéleti kérdésekről egyaránt cikkezik.

Cornel Maroşannak több könyve is megjelent. *Falusi gyermekmenhely* (1888), illetőleg *Vezérkönyv a gyermekmenhelyek felállításához és vezetéséhez* (Szatmár, 1888., illetőleg második kiadása: 1892.) című könyve a falusi gyermekek nevelésével, az elhanyagolt, gondozatlan vagy éppen árva gyermekek sorsának irányításával foglalkozik.

A falusiak gazdálkodását kívánta segíteni *Baromfitelelés, okszerű állattakarmányozás* (Szatmár, 1899.) című munkájával, amelyet a Szatmár megyei gazdasági egyesület támogatásával adott ki.

IV. Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a szatmári püspöki líceumba és a XIX. század második felében működő katolikus főgimnáziumba a korabeli Szatmár megye és a környező tájak magyar, román, rutén és német anyanyelvű lakossága egyaránt számos fiát küldte, hogy belőlük — az ismeretszerzés megyebeli legmagasabb fokú intézményeiben — értelmiségieket neveljen.

A tanulás közös gondjai és buktatói, a különböző anyanyelvű tanárok munkássága, illetőleg a különböző anyanyelvű diákok későbbi megvalósításaiban kiteljesedő tevékenysége a tájainkon élő más-más anyanyelvű emberek közös sorsának tanúságai.

Idézésük elmélyültebb kutatásra, tudományos igényű valóságfeltárásra, az előremutató jelenségek értékelő felhasználására ösztönöz.

ATELIERUL DE FORMARE A INTELECTUALILOR DIN SATU MARE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

(Rezumat)

Studiul (scris în anul 1985) se ocupă cu prezentarea Liceului Episcopal din Sătmar (înfiinţat în anul 1804), şcoala de gradul cel mai superior al învăţământului preuniversitar.

Liceul (care a funcţionat până în 1852 — data reformei învăţământului austriac numit Organisations Entwurf) a şcolarizat elevii absolvenţi ai secţiei umaniste a gimnaziului (şcolii medii) de 6 ani, şi a avut ca scop desăvârşirea culturii generale a elevilor, precum şi pregătirea lor la eventuala continuare a studiilor în învăţământul superior (drept, teologie, medicină, etc.).

Liceul a fost susţinut iniţial de episcopul romano catolic de Sătmar (fapt pentru care a fost denumit 'episcopal'), dar pe urmă statul a preluat salarizarea profe-

sorilor, a recunoscut diplomele emise de liceu, a recunoscut dreptul de publicitate al liceului.

Din documentele de arhivă ale liceului reiese că a fost o instituţie deschisă pentru elevi de orice religie şi de orice etnie, a şcolarizat elevi proveniţi atât din judeţul Sătmar cât şi din cele învecinate, dar şi din judeţele nordice, respectiv şi din Galiţia.

Documentele de asemenea dovedesc şi diferenţierea socială a elevilor.

Studiul se ocupă de obiectele de învăţământ predate în cursul celor doi ani de studiu precum şi cu materia predată. În acest scop analizează şi fondul de cărţi al bibliotecii liceului.

În ultima parte a studiului se realizează o privire spre funcţionarea şcolii (unită cu gimnaziul) după reforma învăţământului (amîntită mai sus), deci în deceniile din a doua jumătate a secolului.

Se referă la problema înfiinţării catedrei de limba română, apoi la activitatea publicistică a profesorilor, iar dintre elevii liceului la activitatea publicistică şi ştiinţifică a lui Ioane Marcu, Victor Maroşan şi Cornel Maroşan.

WERKSTATT FÜR DIE AUSBILDUNG DER INTELLEKTUELLEN IN SATHMAR

(Zusammenfassung)

Das Studium (gescrieben 1985) beschäftigt sich mit der Darstellung des Bischöflichen Lyzeums von Sathmar (gegründet 1804), eine Schule von höchsten Niveau in voruniversitären Ausbildung.

Das Lyzeum (funktionierte bis 1852 — Jahr des österreichischen Schulreforms — genannt Organisations Entwurf) nahm die Absolventen der Gymnasien (Mittelschule von 6 Jahren) an, und hat als Ziel die Vervollkommung ihrer Allgemeinkenntnissen und ihre Vorbereitung auf die höheren Stufen des Unterrichts (Recht, Medizin, Theologie).

Am Anfang wurde die Schule durch den Bischof von Sathmar unterstützt (deswegen auch bischöflich genannt). Nachher hat der Staat die Belohnung der Professoren übernommen, er hat die Diplomen der Schule und ihr Öffentlichkeitsrecht annerkannt.

Aus den Archivdokumenten der Schule ist festzustellen, dass sie ein offenes Institut war für Schüler verschiedener Muttersprachen und Religionsgemeinschaften. Die Schüler stammten sowohl aus dem Landkreis Sathmar, als auch von benachbarten Landkreisen und Regionen, wie Galizien. Von sozialen Herkunft her waren die Schüler auch sehr unterschiedlich.

Das Studium beschreibt die Unterrichtsfächer der zwei Lehrjahren und den Unterrichtsmaterial. Es wird auch die Bücherfond der Bibliothek analysiert.

Im letzten Teil des Studiums wird die Funktionierung der Schule (vereint mit Gymnasium) nach dem Unterrichtsreform untersucht.

Es wird auch die Gründung des Lehrstuhles für rumänische Sprache erwähnt und die publizistische Aktivität einiger Professoren dargestellt. Von den Schülern wird auf die wissenschaftliche und publizistische Tätigkeit der Schülern Ioane Marcu, Victor und Cornel Maroşan eingegangen.

CONTRIBUȚII DE ISTORIE CULTURALĂ

EUGEN GLÜCK

Istoria culturii românești s-a ocupat doar tangențial de viața și activitatea lui Otilia Marchiș (1873—1951) și în special cu prezența ei în anumite publicații literare.

Din datele biografice pe care le avem reiese că s-a născut în anul 1873 în orașul Carei, reședința contemporană a comitatului Sătmar. Tatăl ei, George Marchiș (1836—1884), a funcționat ca preot greco-catolic, fiind succesiv titularul mai multor parohii, iar cariera și-a încheiat ca protopop în Carei. Conform obiceiului vremii numele respectiv de familie apare în texte maghiare în forma fonetizată „Márkus". Membrii familiei bărbați timp de mai multe generații au servit în biserica română-unită și dintre ei s-au ridicat și câteva fețe eccleziastice. În primul rând s-a remarcat Romulus Machiș arhidiacon și apoi vicar de Satu Mare, mai târziu parlamentar la București. El a devenit cunoscut și prin activitatea lui opozițională față de diaceza de Hajdudorog (1912—1919)[1].

La fel, figura în rândurile rudelor apropiate episcopul Mihail Pavel din Oradea (1879—1902). Este caracteristic că răspunzând urărilor Otiliei cu ocazia zilei sale onomastice o numește „iubita nepoată"[2]. Cu ocazia nașterii fiului ei în 1893, atât ea cât și soțul ei Cornel Kozmutza au solicitat ca nași pe Antoniu Sarkadi, canonic greco-catolic din Oradea[3].

Este neîndoios că asupra Otiliei s-a resfrânt atmosfera culturală promovată de tatăl ei, care a stat în legătură nemijlocită cu Iosif Vulcan, a susținut mișcarea pentru creerea unui teatru românesc în Transilvania și alte inițiative culturale. Tot el a fost inițiatorul asociației învățătorilor uniți din zona Sătmarului[4].

Relativ tânăra Otilia Marchiș s-a căsătorit cu Cornel Kozmutza, născut în Homorod. El a fost angajat în administrația austro-ungară din Bosnia-Herțegovina, la început ca secretar al oficiului poștal cezaro-crăiesc din Sarajevo și apoi, director al întregului sistem poștal provincial. În anii 1901—1902, soții Kozmutza au făcut o călătorie mai lungă în Extremul Orient. Fiind observatoare profundă a celor văzute Otilia Kozmutza prin scrierile sale a atras atenția cercurilor literare privind Japonia și China. Desigur evenimentele ulterioare, ca războiul ruso-japo-

---

[1] Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848—1918, București, 1989, passim.

[2] Petőfi Irodalmi Múzeum (Muzeul Literar Petőfi), Budapest, lăsământul Bölöni (în cont. Bölöni), v. 4132/279, Silvestru Augustin Prunduș — Augustin Plaianu: *Catolicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al bisericii române unite*, Cluj-Napoca, 1994, p. 100.

[3] Bölöni, v. 4132/740.

[4] V. nota 1.

nez (1904—1905) precum și ridicarea spectaculară a Japoniei au mărit interesul pentru subiectele respective.

Căsătoria ei însă nu a fost reușită. În urma divorțului, ea s-a dedicat cu desăvârșire vieții literare, începând să publice mai intensiv, adesea semnând cu pseudonime. O perioadă a îndeplinit și funcția de secretară a lui Anatole France[5].

La Paris a stat în legături apropiate cu Constantin Brâncuși, fiind adesea oaspetele atelierului acestuia. Tot acolo, l-a cunoscut și pe scriitorul Bölöni György, ulterior al doilea soț al ei[6].

La începutul lunii iulie 1903, a văzut lumina tiparului primul număr al revistei literare „Luceafărul", având redacția și administrația la Budapesta până în anul 1906, apoi până în 1920, la Sibiu. Proprietarul și totodată editorul revistei a fost Octavian Tăslăuan (1876—1942). În afară de preocupările sale literare și publicistice el era secretarul consulatului general al României din Budapesta. Alexandru Ciura a fost desemnat în funcția de redactor-șef, iar cel de responsabil Octavian Goga.

Legăturile între Otilia Kozmutza și redacția revistei Luceafărul s-a conturat în anul 1904. (fig. 1—12). În acest an, revista a apărut pe 408 pagini și a beneficiat decolaborarea unor personalități publicând un număr de materiale semnate de Octavian Goga (19), Ion Agârbiceanu (3), Ștefan Octavian Iosif (3) etc. Inițiativa colaborării cu Otilia Kozmutza s-a concretizat odată cu scrisoarea lui Octavian Tăslăuanu, datată din Budapesta la 3/16 iulie 1904. Interesul editorului revistei a fost suscitat de scrierile referitoare la Japonia, în urma recomandării chimistului Filipescu care lucra la Sarajevo, mijlocind redacției și câteva fotografii cu subiect nipon.

În urma contactelor repetate Otilia Kozmutza a autorizat redacția Luceafărul ca să dea la tradus materialele ei publicate în revista „Új Idők", în care s-a ocupat cu specificul artei japoneze. Mai mult, în urma intervenției ei, prin intermediul profesorului Lyka, istoric de artă de origine macedoromân redacția a ajuns în posesia fotografiilor aferente, fără să fie necesară vreo remunerație.[7]

Ca urmare Luceafărul a publicat în cursul anului 1904, trei materiale provenite de la Otilia Kozmutza[8]. Dintre acestea primele două au fost imprimate în numărul combinat 14—16. Una cuprinde o descriere a călătoriei efectuată în principala insulă japoneză Hondo ceea ce oglindește și titlul articolului „Iochohama-Tochio". Al doilea material este intitulat „Despre arta Japoneză"[9].

În perioada următoare, legăturile au fost menținute, Otilia Kozmutza a cerut sprijin din partea lui Octavian Tăslăuanu cu privire la intenția ei de a oferi Carmen Sylvei niște tablouri japoneze. De asemenea a insistat pentru prezentarea activității renumitei actrițe Agatha Bârsescu în coloanele Luceafărului.

---

[5] Memoriile sale au fost publicate în volumele „Anatole France barangolásai" (Peregrinările lui Anatole France), Budapest, 1925, „Anatole France sétái" (Plimbările lui Anatole France), Budapest, 1928.

[6] Nina Stănculescu: *Brâncuși*, București, 1981, p. 69.

[7] Bölöni, v. 4132/788/1, 2, 3, 4.

[8] p. 256—259, 265, 268—270.

[9] p. 294—295.

Budapesta, 12/25 Julie 1904.

Prea Stimată Doamnă,

Vă rog iertați-mă că în calitate de necunoscut îmi permit a Vă deranja și a doua oară.

În ultimul număr al revistei „Uj Idők" am cetit frumosul D-voastre studiu „Despre arta Japonezilor", care mi-a plăcut foarte mult, și aș dori să-l public în numărul proxim (15 Aug. nou) al revistei noastre „Luceafărul", al cărui conducător sînt eu. Îmi permit deci a Vă ruga respectuos să binevoiți a-mi acorda autorisația cuvenită pentru a-l putea traduce și reprodice. Mi-ar plăcea mult, dacă fără

./.

cheltuieli mari aș putea reproduce
și acuarelele din „Uj Idők", Nr. 30
pag. 80-81. Poate ați le-ar împru-
muta grabnic acestă revistă, dacă
i-ați scrie D-voastră câte-va rînduri.

Profit de această ocasie pentru
a Vă mai adresa cîteva rugăminți.
Eu aș voia să scriu un studiu-co-
municare asupra Japoniei, pe
care cetitorii obicinuiți ai
Luceafărului n'o cunosc. Aceasta
însă n'o pot face decît pe
basa lecturilor. N'ați bine-
voi să-mi recomandați D-voastre
niște cărți în limba franceză
sau germană? Traduceri din
poezii japoneze, nu ne-ați

Petőfi Irodalmi Múzeum

putea Vecomanda? De sigur da!
Sper că veți fi așa de amabilă, Prea Stimată Doamnă, să ne dați și nouă mînă de ajutor, ca să informăm, după putință, și publicul romînesc despre Stările din Japonia.
Răspunsul, vă rog, să binevoiți a mi-l trimite la adresa de mai jos.
Primiți, Vă rog, Prea Stimată Doamnă asigurarea prea înaltei mele stime,
Al Dvoastre devotat.
Ot. C. Tăslănam
Secrétaire du consulat Général de Roumanie à Budapest (Thonet hof)
2.II.19

Stimată Doamnă,

Scrisoarea Dvoastre din urmă m'a surprins plăcut. Articolul trimis îndată ce mi va permite timpul îl voiu traduce și-l voiu publica, împreună cu clișeele ce desigur le voiu avea dela Domnul Lyka.

Inceia ce privește frumoasa Dvoastre intenţiune de a trimite M. S. Reginei tablouri japoneze, vă sfătuesc să le adresaţi Doamnei Mauroghani — adresa exactă o aveţi pe pagina a patra —. De regula D-Sa primeşte lucrurile destinate M. S. Reginei. In petiţia scrisă franţuzeşte o să amintiţi c'aţi fost doiani în Japonia şi aţi făcut studii la faţa locului. Dvoastră cunoaşteţi foarte bine limba franceză şi prin urmare nu mă încumăt să scriu eu acarta petiţie. Dvoastră desigur aveţi s'o faceţi foarte bine. Permisiunea de a dedica M. Sale cartea aveţi s'o obţineţi, fiindcă

Carmen Sylvei îi plac lucrurile de asemenea natură. Recomandațiune n'ar strica s'aveți, dar părerea mea este că mai bună recomandațiune ca lucrările DVoastre n'o să găsiți. Regina e specialistă în pictură și știe aprecia. –

Vă rog scrieți-mi ce hotărîre ați luat?

Luceafărul reclamat de DVoastră Vi l-am trimis imediat. Cred că l-ați primit. Revista din București în care se vorbește de DVoastre n'am primit-o încă, deși am cerut-o de două ori. Nu de mult, cel mai important ziar cuotidian din București „Voința Națională" a reprodus după „Luceafărul" schița DVoastre Tochio-Jochonanna. Vedeți că lumea Vă iubește!

Dacă veți prin Budapesta să mă avizați. Mie mi-ar placea foarte mult dacă V'ați opri pe-un moment ca să mai povestim. Cine știe, poate veți putea!

Petőfi Irodalmi Múzeum

Indată ce o să am timp am să merg în persoană la Domnul Lyka și să-l rog să-mi pună la Dispoziție toate cele dorite de D. Voastră s'apară și în „Luceafărul".

Rugându-Vă să primiți asigurarea prea distinsei mele stime

Bpesta, 12/25 Octombrie 900

devotat:

O. A. Thulanan

Hoch Wohlgeb

Frau von Kozmutza

(: bei Dr. Ludwig Nervenarzt

München

Franz Joseph str. 13

Prea Stimată Doamnă,

Domnul Silipescu, climist în Sarajevo, a avut deosebita amabilitate a ne atrage atențiunea asupra importantelor D-Voastre lucrări. El binevoit a ne trimite alăturat niște clișee, reprezentând scene din viața Japonezilor.

Noi aveam de mult intențiunea de a Vă scrie, rugându-Vă să binevoiți a colabora la revista noastră, pe care ne dăm toată silința s'o redactăm în spirit mai modern. Năsazurile redacționale și mai ales cele administrative ne-au împedecat

dela aceasta. Cu atât sîntem mai
plăcut surprinși de faptul că D. Voastră
ați avut bunăvoința de a ne împlini
aceasta dorință a noastră fără interve-
nirea directă de parte-ne.

Numărul viitor al „Luceafărului",
care va apărea la 1 August
stil vechiu, se va ocupa pe larg
de Japonezi. In acest număr
va intra și materialul trimis de
D. Voastră prin Dl. Filipescu.

Mă folosesc de acest prilej pentru
a Vă ruga să binevoiți a ne
trimite impresii de călătorie sau
alte studii cari ar putea împodobi
numărul amintit.

D-Voastră puteți să scrieți în limba care o înțelegeți mai bine: germană, franceză, ungară, noi le vom traduce. În acest caz, Vă rog, însă să aveți gentileța a le trimite de cu vreme.

Cred că o să-mi permiteți a Vă cere un amabil răspuns în Aceasta privință, în care V'ați putea ocupa și de eventualele propuneri ce le-ați avea referitor la redactarea numărului japonez.

Mulțumindu-Vă cu anticipație pentru distinsa atențiune și rugându-Vă să binevoiți a mă ierta pentru întârzierea acestei scrisori, sînt al D-Voastre

Bucureşti, 3/16 VII 904. devotat Stimator:

Octav Aslănian

Prea Stimată Doamnă,

Primiți, Vă rog, Sincerile mele mulțumiri pentru amabilul Sprijin ce binevoiți a-l da revistei noastre „Luceafărul".

Domnul Lyka ne-a pus la dispoziție clișeele publicate în Nj Idok. Sper că vom face o mare surprindă cetitorilor noștri prin publicarea lor.

Împliniți-mi, Vă rog, acum și o mică sugă mînte de natură mai delicată. În numărul în care vor apărea lucrările D. Voastre, voiu publica și fotografia ce ați binevoit a-mi trimite. Am început să scrui și o scurtă informație asupra vieții și activității D. Voastre; dar tocmai acolo, unde aveam nevoe de date m'am oprit, fiind informațiile din Gazeta de Duminecă sînt insuficiente. Vă rog, completați-le D. Voastre și înaporați-mi-le dacă se

poate mai curînd

In ce privește dorința D Voastre de a publica un studiu asupra D soarei Agata Bârsescu, sînt în plăcuta posiție de a Vă împărtăși, că o vom face. Am rugat pe-un specialist și oarecum coleg al D Sale, actorul nostru Zaharie Bârsan, să scrie un studiu asupra D Sale. Vom publica atunci și mai multe fotografii - sperăm.

La celelalte chestiuni atinse în prețuita D Voastre scrisoare, permitați-mi, Văroy, să Vă răspund peste cîteva zile. Ele merită să fie mai pe lung tratate, iar acum momentan sînt foarte ocupat și la oficiu și la redacție.

In așteptarea răspunsului D Voastre amabil, sînt al D Voastre

devotat Primator:

Bpesta, 3/VIII 904.

O. A. C. Tămănan

Redacția și personal Octavian Tăslăuanu ar fi dorit să familiarizeze publicul românesc cu activitatea literară a Otiliei Kozmutza. În perioada respectivă un portret amplu a apărut în răspânditul „Vasárnapi Ujság". Preluarea acestui material însă nu a fost posibilă deoarece nu a cuprins toate elementele legate de exigențele redacției. Desigur ei doreau să sublinieze originea română a scriitoarei. În final a apărut portretul sub semnătura „T" (Octavian Tăslăuanu), cu titlul „O româncă în Japonia. Doamna Otilia de Cosmuța".

Între timp materialele scriitoarei au fost apreciate și în alte direcții. Tocmai Octavian Tăslăuanu i-a atras atenția asupra faptului că ziarul bucureștian „Voința Națională" a republicat materialul referitor la itinerariul dintre Iokohama-Tokio.[10]

În epoca respectivă în viața literară bucureștiană un rol de catalizator i-a revenit revistei „Semănătorul", având într-o etapă în frunte pe Nicolae Iorga. Pe lângă tendința reînnoirii literaturii române, redacția a manifestat o mare deschidere spre valorile literare europene și chiar mondiale. Într-o perioadă, anume de la 1 iunie 1905, între colaboratorii permanenți ai revistei a figurat și soția poetului Ștefan Octavian Iosif, născută Natalia Negru (1882). Plecată temporar la Tecuci la părinții ei, din cauza dificultăților financiare ale familiei, împreună cu fiica lor Corina s-a putut întoarce în capitală, tocmai datorită faptului că redacția „Semănătorului" i-a oferit un post de traducătoare, precum și un anumit spațiu pentru încercările ei literare.[11]

În cursul activității ei a reușit să contacteze pe Otilia Kozmutza în vederea colaborării la revistă. Ca urmare în anul 1906 „Semănătorul" a publicat două scrieri cu titlul „Impresii din Tokio". Prima a apărut în numărul 9 și poartă mențiunea că textul respectiv a fost tradus după un exemplar al manuscrisului francez al autoarei, iar traducerea aparține Nataliei Iosif. Al doilea articol a fost imprimat în numărul 32 și are doar mențiunea traducerii de către Natalia Iosif, fără altă precizare.[12]

Desigur activitatea scriitoarei Otilia Koznutza conține încă multe elemente inedite care merită cercetări.

CONTRIBUTIONS D'HISTOIRE CULTURELLE

(Resumé)

Cet étude-ci est une contribution à la connaissance de la vie et de l'activité d'Otilia Marchiș, importante figure de la littérature roumaine au commencement du XX-e siècle.

Elle est née en 1873, dans la ville Carei, comme fille du prêtre greco-catholique George Marchiș, qui est devenu arhiprêtre de Carei. Sur Otilia s'est réfléchi

[10] Bölöni, 4132/788/4.

[11] Ion Roman: *Șt. O. Iosif*, ELP, 1966, p. 80—89, XI, XXXIV; Mircea Ioanid: *Introducere în opera lui Ștefan O. Iosif*, București, 1977, p. 20.

[12] Titlul original: *„Impresii din Tokio"*.

l'atmosfère culturelle de son père qui a tenu la liaison avec Iosif Vulcan. Mariée relativement jeune à Cornel Kozmutza, elle a eu l'occasion de faire un long voyage dans l'Extreme Orient, voyage reflété dans ses écrits littéraires.

Aprés l'échec de son mariage elle s'est dédié exclusivement à la vielittéraire. Elle a été pour une périlode, la secrétaire d'Anatol France. Elle a colaboré à la revue litéraire „Luceafărul", à la revue „Semănătorul" qui a eu sa tête Nicolae Iorga.

STEFAN KERNER — EINE PRIESTERPERSÖNLICHKEIT AUS MAITINGEN

ERNST HAULER

Stefan Kerner wurde am 1. Aug. 1889 von den Eltern Stefan und Juliana Kerner in Großmaitingen geboren. Beide Elternteile verstarben im Alter von 40 Jahren, der Vater am 25.10.1899 und die Mutter, nachdem sie den Witwen Josef Betüker (Simacher) geheiratet hatte, am 21.06.1903. Der 14jährige vollwaise Stefan Kerner wuchs mit seinen 5 Stiefgeschwistern in der Rantsegaß auf. Er war der einzige Erbe seiner Eltern. Seine Erbschaft verwaltete sein Vormund Stefan Erni (Rocks).

Vom Jahre 1900 bis 1908 besuchte Kerner das Gymnasium in Sathmar und in Kalocsa. Seiner auffallenden Geistesstärke kann er wohl verdanken, daß er zum Weiterstudium auf die päpstliche Universität Collegium Germanicum-Hungaricum nach Rom geschickt wurde. Am 15.Aug.1914 wurde er hier zum Priester geweiht. Im nächsten Jahr erlangte er noch in Rom den Titel Doktor der Theologie und Philosophie und später jenen der Theologie von Budapest.

Er begann seine priesterliche Tätigkeit als Kaplan in Bacskertes. Ab dem Jahre 1915 bis 1918 unterrichtete er Religion am Gymnasium zu Szabadka, von 1918—1928 Dogmatik an der Theologie zu Kalocsa, dann wurde er zum Spiritual des Budapester zentralen Priester seminariums ernannt, wo er bis 1939 verblieb. Inzwischen übte er verschiedene Funktionen aus: 1919 Prosynodalexaminator und Mitglied der Kommission für Prüfungen der Mittelschulprofessoren, 1920 Gerichtspromotor, 1922 Prosynodalrichter, 1926 Ehrenkämmerer, 1939 Ehrendomherr und Rektor des Seminariums in Kalocsa, 1940 Domherr, Koadjutor (Schematismus Cleri Archid. Colocensis et Bacsensis 1942.S.265).

Erwähnenswert ist seine Reise im Jahre 1926 mit dem späteren Bischof Dr. Johann Scheffler nach Nordamerika, um seine Landsleute dort zu besuchen. Auf die große Zahl der dorthin ausgewanderten Sathmarschwaben weist die Feststellung Dr. Schefflers hin: „Es ist falsch, daß es nur 2 Verwaltungskreise Sathmar gibt: einen in Rumänien und einen in Ungarn. Es gibt auch einen dritten in Amerika, und zwar in Cleveland mit dem Hauptsitz in der Straße Buckey Road." [Heute könnte man von einem vierten Kreis Sathmar sprechen denn „von weltweit 150.000 Satmar (das sind die Chassidim, -Juden (Juden) die aus dem ungarisch-rumänischen Grenzgebiet Sathmar, ung. Szatmár stammen) drängen sich allein 40.000 in dem New-Yorker Viertel Williamsburg", „einem Schtetl mit Ziegelstein-Häuschen und engen Treppen, mit koscheren Krämerläden, Talmud-Schulen und vielen Geschäften für Schwangerschafts, moden". (Der Spiegel Nr. 14/4.4.94.S.156—164.)]

Bei einem Festbankett, das in Cleveland am 11.Juli 1926 zu Ehren von Dr. Stefan Kerner und Dr. Johann Scheffler gegeben wurde, erschienen an die 300 Personen, die meisten aus Maitingen. Sie machten 2—3 Gassen in Cleveland aus. In dieser Stadt bemerkten die zwei Gäste folgende Aufschrift: Biserica Româna greco-catolică Sf. Treime sfinţită în data de 3 august 1919. Die meisten Gläubigen dieser Kirche stammten aus Kleinmaitingen (Moftinul Mic).

Als Radioprediger bekämpfte er den Kommunismus in Wort und Schrift. Nach dem Krieg haben ihn die Kommunisten verhaftet. Nach seiner Entlassung stand er unter polizeilicher Aufsicht. Als Chefredakteur der Zeitung „Kalocsai Néplap" (Kalocsaer Volksblatt) strengten regimtreue Agenten einen politischen Prozeß gegen ihn an. Er wurde rechtzeitig gewarnt und entkam 1948 einer neuerlichen Verhaftung durch die Flucht nach Österreich.

Zwei Jahre lang unterrichtete er in Graz-Eggen in einer Klosterschule Religion. Es soll hier betont werden, da Stefan Kerner ein perfektes Deutsch in Wort und Schrift beherrschte. Die madjarische Sprache hat er erst in der Schule erlernt. Zu Hause wurde in seiner Jugendzeit in Maitingen nur schwäbisch gesprochen. Im Selbststudium wird er sich wohl das Hochdeutsche angeeignet haben. Nachdem ihm mit Hilfe seiner Stiefschwestern 1950 die Ausreise nach New York gelungen war, begann er im Alter von 60 Jahren die englische Sprache zu erlnrnen. An seiner Aussprache konnte man es zwar merken, daß er nicht in Amerika geboren ist, bald konnte er aber englisch predigen und unterrichten.

Bis zum Sommer 1945 war er im Bistum Albany in der Ortschaft Schenectady zuerst in einer deutschen, dann in einer italienischen Pfarrei als Kaplan tätig. Er übersiedelte von hier nach Kalifornien, in die Diözese Los Angeles, wo er in Compton als Kaplan in einer Mittelschule Religionsunterricht erteilte.

Im zehnten Jahr seines Exillebens machte er eine 15 Länder-Tour durch Europa, die er in der Zeitung Daily Breeze von Los Angeles am 30. August 1958 breit sentimental beschrieben hat. Immer wieder vergleicht er die vorgefundene Lage mit jener nach dem Kriege. „Was mir besonders auffiel, war der Ausdruck auf den Gesichtern der Menschen. Die Bitterkeit war verschwunden, und ihre Seelen waren nicht mehr von Haß und verzweifeiltem Unmut der Niederlage erfüllt. Ich habe überall die gleichen Reaktionen erfahren, und überall sah ich die Aufbaustimmung." Er fand im deutschen Sprachraum einen fast pathetischen Hunger nich Kameradschaft den Amerikanern, Engländern und Franzosen gegenüber. Die Europäer haben ihre Städte nach der Tradition im alten Stil wiederaufgebaut. Sie leben nach alten Sitten, gehen in Jahrhunderte alte Kirchen, während die Amerikaner in Jahrzehnten leben. Der Europäer „will die Demokratie nicht zu seinem Herrn und Meister machen, er will auch nicht die Zuträglichkeit der alten Lebensart aufgeben, um den Preis dieses fast hysterischen Grades an Demokratie, wie wir sie hier in Amerika erleben". Es ist sinnvoll, das Alte mit dem Neuen zu verbinden, das Beste vom Alten auf das Beste vom neuen zu setzen.

Den vier Spalten langen Artikel von Msgr. Stephen Kerner in der genannten Tageszeitung von Los Angeles illustrieren mehrere Fotos.

Eines zeigt Dr. Kerner mit dem Kardinal Josef Mindszenti und ein anderes mit dem österreichischen Kronprinzen Otto von Habsburg.

Im Jahre 1958 wurde Dr. Kerner nach Redondo Beach als Kaplan versetzt. Er hielt für die Priesterschaft des Bistums San Diego Exerzizien, an denen auch der Bischof teilgenommen hat. Der war von der Glaubenstiefe und den Fähigkeiten von Dr. Kerner so überrascht, daß er ihn im Sommer 1959 als Spiritual der Theologie nach San Diego berief. Diese Ernennung erfreute den lebenserfahrenen Kerner besonders stark, da sich sein Herz immer nach dem Seminarium gesehnt hatte. Am 8. Dezember übersiedelte er nach San Diego in die Ausbildungsanstalt für Priester. Aber schon am 18. April 1960 hat ihn eine Lungenentzündung den Tod gebracht. Er wurde in einem Pontifikalamt in der Universitätskirche zu San Diego vom Bischof selbst in der Gegenwart von mehr als 100 Priestern und vielen Bekannten verabschiedet.

Der Verstorbene wurde von vielen nicht nur in der alten Heimat, sondern auch in Amerika gekannt und wegen seines Lebenswandels geschätzt. Für alle, die sich an ihn gewandt hatten, fand er ein gutes Wort, ein Lächeln oder eine materielle Unterstützung. Fast jeden Sommer durchreiste er die USA und Kanada, um seine gewesenen Zöglinge, Verwandten und guten Freunde zu besuchen. Hunderte erfreute er mit Briefen.

BIBLIOGRAPHIE

1. Persönliche Erfahrungen des Berichterstatters.
2. SCHEFFLER dr. JÁNOS: *Szatmártól Chicágóig. Utiélmények és tapasztalatok.* Satu Mare, 1926, S. 31 ff.
3. FLESCH, FERDINAND: *Beiträge zur Geschichte der Sathmarer Schwaben — 50 Rundbriefe.* Ravensburg, 1984, S. 70 f.
4. Daily Breece, Vol. LXIV — No. 208, Los Angeles, California, am 30.08.1958.
5. Die Grabrede, gehalten von Dr. Vilmos Varsányi.
6. Berichte und Dias der Familie Robert Jackel in Waldkirchen/Deutschland.

DR. ŞTEFAN KERNER — O PERSONALITATE CLERICALĂ DIN MOFTINU MARE

(Rezumat)

Ştefan Kerner a rămas orfan, dar tutorele şi rudeniile l-au ajutat pe acest copil talentat să studieze. Kerner a rămas toată viaţa sa recunoscător comunităţii din satul său natal. La şcoală a învăţat ungureşte, dar a rămas credincios limbii materne şi culturii germane.

Activitatea lui se poate reduce la instruire. El a entuziasmat elevii, studenţii, pedagogii şi teologii din Kalocsa, la Universitatea din Budapesta şi San Diego (California) la o muncă asiduuă cu scopul dezvoltării personalităţii proprii în folosul omenirii. În vizita sa din 1958 în Europa a văzut realizat visul lui: schimbarea mentalităţii europenilor. Lumea veche a rămas numai de formă veche, Europa s-a decis pentru democraţie.

DR. ȘTEFAN KERNER — UNE PERSONALITÉ CLÉRICALE DE MOFTINU MARE

(Resumé)

Ștefan Kerner est resté orphelin mais son tuteur et ses parentés ont aidé cet enfant talenté à étudier. Kerner est resté tout sa vie reconnaissant à la communauté de son village natal. A l'école il a appris l'hongroise mais il est resté fidéle à sa langue maternelle et à la culture allemande. Son activité peut être réduite à l'instruction. Il a enthousiasmé les éléves, les étudiants, les pédagogues et les théologiens de Kalocsa, à l'Université du Budapest et San Diego (Californie) par un travail assidu ayant comme but l'épanonissement de sa personalité pour le bien de l'umanité. Dans sa visite de 1958 en Europe il a vu son rêvé réalisé: le changement de la mentalité de européens. L'acien monde est resté ancian seulement en forme, L'Europe s'est décidé pour la démocratie.

NATURALIST ODER MOTURALIST

ERNEST HAULER

In der Großmaitinger (Moftinul Mare) Pfarrchronik Seite 5 steht folgende Eintragung: Im Jahre 1856 hat Anton Merk „schwäbischer Moturalist die Turmuhr für 900 Wechselgulden erstellt". Drei Generationen der Familie Merk nannten man in Maitingen bis nach dem I. Weltkrieg einfach nach ihrer Beschäftigung „Urmacher". Sie waren in der ganzen Gegend bekannt. So vermerkte Franz Guffart in 200-jähriges Jubileum der Kirche von Fienen (Foeni), Leutkirch 1985 auf der Seite 6: „Der Fienemer Uhrmacher Anton Merk baute 1860 eine neue Turmuhr (500 Gulden). Die alte kommt nach Schamagosch (Ciumești). „Warum Merk hier als Fienemer verzeichnet wird, soll noch erforscht werden. Er wie auch seine Nachfolger werden in der Maitinger historia domus als „ortsansässige Uhrmacher" aufgeführt. Der Verfasser wie auch alle etwas älteren Maitinger kannten die Familie unter den Namen „Uhrmacher".

Der Bischofsvikar Sipos aus Sathmar verfaßte etwa 1970 eine Abhandlung über die Geschichte der röm.-kath. Kirche von Großmaitingen. Die Arbeit liegt in rumänischer Sprache im Archiv der Maitinger Pfarrei vor. Da die rumänische Sprache von keinem kath. Kirchenmann freiwillig benutzt worden ist, läßt darauf schließen, daß Sipos den Auftrag, die Geschichte dieser Kirche zu beschreiben, vom kommunistischen Kirchenbeauftragten der Partei erhalten hatte.

Sipos entzifferte den oben zitierten Begriff als „Naturalist". In der handschriftlichen Eintragung ist nur der erste Buchstabe unklar. Er kann als „N" oder „M" gelesen werden. Nach meiner Auffassung kann hier nicht von der „Natur" die Rede sein, denn die Uhr ist eher ein Kunst- als ein Naturwerk und sein Schöpfer eher ein Künstler als ein „Naturalist", was man auch immer darunter versteht.

Um die Mitte des vergangenen Jahrhunderts, aber auch schon viel früher suchten die Menschen nach Kräften, die für sie die Arbeit erledigen könnten. Sie forschten auch nach dem (perpetuum) mobile, dem (unaufhörlich) Bewegten. Für bewegen, d.h. in Bewegung setzen wurde auch das lateinische Wort (moveo) motum benutzt. (Von hier kommt ansonsten unser Wort der Muff, Händewärmer oder Verbindungsstück für zwei Rohrenden: siehe Dr. Alois Walde, Lateinisches Etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1910, S. 496).

Wir sind der Meinung, daß der Maitinger Uhrmacher Anton Merk als ein „Moturalist", ein schwäbischer Antriebshersteller bekannt wurde; und zwar in der Zeit als sich noch im Sprachgebrauch kein bestimmtes Wort für den Beweger (Motor, Automobil) herauskristallisiert hatte.

NATURALIST SAU MOTURALIST

(Rezumat)

Autorul se referă la o înscriere în cronica bisericii din Moftinul Mare, de unde reiese că ceasornicarul Anton Mark a fost numit în anul 1856 ca „motu-realist", ceea ce în limbajul nostru ar însemna producător de aparate cu acționare mecanică, în cazul nostru acționate cu arc. Din cuvântul (moveo) motus = a mișca s-a format cuvântul motor și (auto)mobil.

NATURALISTE OR MOTURALISTE

(Resumé)

L'auteur se rapporte à une inscription dans la chronique de l'Église de Moftinul Mare et au résulte que l'horloger Anton Mark a été nommé en 1856 „motu-réaliste" se qui dans notre langage signifierait producteur d'appareils a mise a arc. Du mot (movéo) motus = mouvoir on a formé le mot moteur et (auto)mobile.

ȚARA OAȘULUI ÎN GRAFICA LUI PAUL ERDŐS (1916—1987)

IUDITH ERDŐS

Născut la 2 noiembrie 1916 la Hurezul Mare (jud. Satu Mare) Erdős face parte din acea generație de artiști care a avut șansa împlinirii artistice, demonstrând în întreaga sa operă valoarea și locul pe care-l ocupă între reprezentanții consacrați ai graficii contemporane.

Întreaga operă a graficianului cuprinde o perioadă de peste 50 de ani, timp în care a străbătut o cale lungă, bogată în experiențe umane atât zguduitoare cât și înălțătoare, în care ca artist a aspirat mereu spre perfecțiune cu un elan creator neobosit, fiind pătruns până la sfârșitul vieții de dorința comunicării prin desenul pe care-l cultiva cu o nespusă pasiune. Erdős mărturisea la un moment dat în 1970:

„Grafica este pentru mine elementul vital de expresie, de înaltă trăire și transpuneri emoționale, de legătură cu omul, cu universul său spiritual. Desenul pe care-l cultiv cu un deosebit respect nu e un exercițiu miniaturistic, de meșteșug sau etalare a talentului, ci pur și simplu un modus vivendi, este răspunsul dat unei necesități interioare de a ajunge la o expresie plastică în stare să exprime și să comunice într-o viziune cât mai originală, mai sugestivă, gânduri, sentimente, preocupări".

Provenind dintr-o familie de intelectuali, procesul dezvoltării și perfecționării sale artistice îl leagă de Baia Mare (Școala de pictură) apoi Budapesta și Paris. Ca tânăr artist se află în societatea intelectualității perioadei interbelice, artiști, ziariști, scriitori. Deci Erdős prin formație este un orășan, cu rădăcinile adânc înfipte în modul de viață urban. Satul, atmosfera acestuia, țăranul, sunt departe de preocupările sale artistice. După cel de-al doilea război mondial, respectiv după anul 1945, viața pentru mulți se schimbă, astfel și condiția artistului în noua societate devine alta. În anul 1952 se stabilește la Baia Mare, orășel care în perioada respectivă trăia viața unui mic centru de provincie cu o puternică atmosferă patriarhală, în care târgurile săptămânale atrăgeau numeroși țărani din satele maramureșene. Întâlnirea lui Erdős cu figura țăranului este realmente o descoperire. Este nelipsit în zilele de târg din piața orășelului unde execută crochiuri, schițează cu fervoare. Alături de artiștii prieteni sculptorul Vida Géza și graficianul Vasile Kazar, își petrece câteva veri în satele din Maramureș și Oaș, fiind atras în special de figura robustă și majestuoasă a țăranului de pe aceste meleaguri, și nu în ultimul rând de portul deosebit de bogat și colorat al oșenilor mai cu seamă. Am considerat necesară comunicarea acestor câte informații biografice, pentru a defini mai concret substratul creației graficianului în perioada 1954—1965.

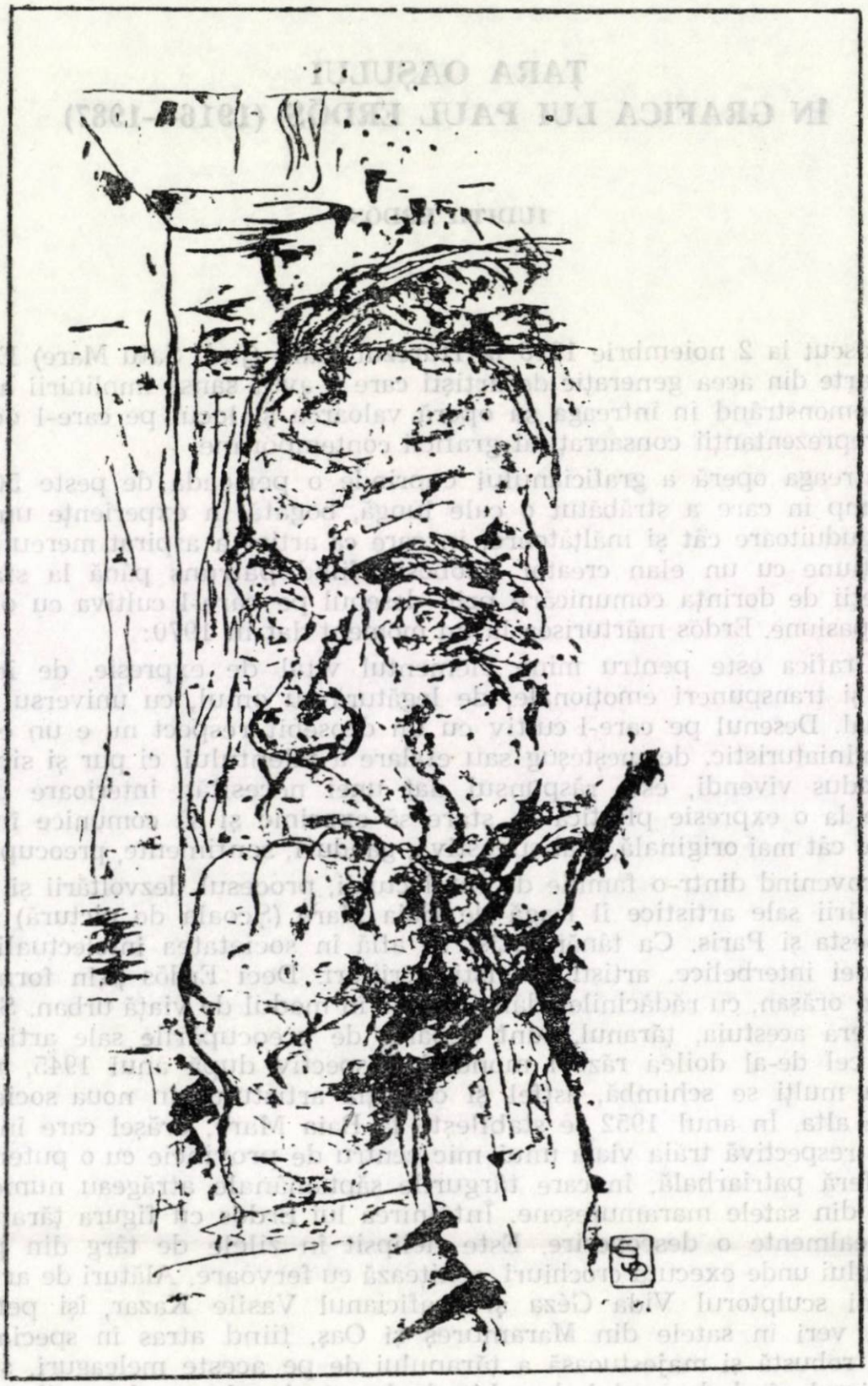

Fig. 1. Oameni și destine (1958).

Fig. 3. Gorunul (1958).

Fig. 2. La poartă (1958).

Această etapă a creației sale de peste un deceniu, a adus cu sine o perfecționare a desenului și compoziției în egală măsură, precum și descoperirea și convingerea definitivă a chemării sale în desen — linia promițându-i cucerirea formei și stăpânirea mișcării. Astfel ia naștere o suită întreagă de lucrări, întitulat *„Viața nouă în Oaș"*, pentru care în anul 1963 i se acordă Premiul de Stat și titlul de laureat al Premiului de Stat pe anul 1962. Astăzi acest ciclu se păstrează la Cabinetul de stampe al Muzeului Național de Artă București[1].

În anul 1957 deschide prima expoziție personală la București aceasta constând momentul afirmării depline în conștiința artistică a perioadei respective. Lucrări ca *Studiu* — 1955, *Ne cheamă pământul* — 1956, *Duminică în sat* — 1957, *Vara* — 1957, atrag considerațiile și aprecierile unor personalități incontestabile ale criticii vremii ca: Ionel Jianu, Petre Comarescu, Ion Frunzetti. Imaginea grafică, în acest stadiu este încă tributară realului, nu fără a se observa forța de transfigurare, de explorare psihologică a personajelor reprezentate.

[1] *Repertoriul graficii românești din secolul al XX-lea*, D—K, vol. II, București, Muzeul de Artă R.S.R., 1981, inv. 30878/6281; 32298/7703; 32299/7704; 32550/7956; 68524/9071; 3230/7706; 32530/7936; 32531/7937; 32532/7938; 32549/7955; 32658/8064; 32659/8065; 32660/8066; 32661/8067; 32801/8207; 32836/8242; 32838/8244; 33215/8421; 11960/8594; 33205/8611; 68512/2059.

Considerăm a fi necesară de menționat aici — pentru a sublinia substratul sentimental al reprezentărilor din această etapă a creației artistului (1958—1964), aceea latură a operei care se leagă de momentele monstruoase ale vieții sale, când agresivitatea și teroarea a mistuit în flăcări alături de idealuri și cărți în egală măsură și oameni, părinți, frați ori prieteni. După anii de război Erdős la fel ca și alți câțiva din colegii lui de breaslă, a creat cu o adâncă convingere că arta sa poate deveni o armă prin care să se strivească răul, având menirea să înobileze, să aducă în prim plan figura omului bun, curat, frumos. Aceste intenții le regăsim în întreaga sa operă, cu o structură lirică incontestabilă, de o mare umanitate, exilând din fiecare desen brutalitățile cotidiene. Revolta sa împotriva ororilor nu emană ură, ci tristețe sau melancolie ce planează asupra tuturor durerilor vieții.

Pe acest substrat psihologic, Erdős descoperă în lumea satului din Țara Oașului și Maramureș, acel umanism, acea noblețe și frumusețe interioară a figurilor redate pe care-l caută, prin intermediul cărora dorește să demonstreze parcă atât sie însuși cât și lumii, că omul la „rădăcină", este bun și frumos. Ca tehnică, Erdős se stabilește la desen, având un rol important mai cu seamă în revalorificarea artei desenului ca mod de expresie. Într-o viziune cu totul personală, inconfundabilă prin originalitate și realizare artistică, Erdős se impune cu pregnanță în viața artistică contemporană.

Lucrările *Oameni și destine, Gorunul, Țăran, Cosașul* (1958) fac parte dintr-o suită de desene cu care tânărul grafician expune în 1959 alături de maestrul A. Ciucurencu la expoziția organizată la Muzeul Ernst din Budapesta[2].

Artistul în aceste desene se apropie cu o deosebită căldură de figurile robuste de țărani și țărănci de o profundă expresivitate, dând sens deplin fiecărei linii, notând chiar elementele decorative (ce i se vor reproșa în critica vremii) reușind să exprime concis ritmurile formelor, reducându-le la esență. Marea majoritate a acestor desene sunt portrete, dar ele depășesc înțelesul tradițional al portretului, constituind în cele din urmă o tipologie ce câștigă caracter emblematic. Punerea în pagină, compunerea întregii imagini, accentuarea nu odată a unor elemente fie de peisaj sau arhitectură rustică, fie chiar uneltele muncii dându-le rang de simbol în susținerea ideatică a imaginii, fac să reflecteze direct și pregnant universul lăuntric al eroilor, sugerând o energie fizică și morală deopotrivă. De la simple portrete artistul trece spre compoziții în care omul, unealta și peisajul formează un ansamblu, cum se întâmplă și în cazul lucrării intitulat *Cosașul* (fig. 5) (1958) unde imaginea este construită pe cele două paralele verticale formate de om și coasă, iar în planul doi apare satul. Desenul nervos, convingător și sigur, cu contururi puternice, dovedind și aici cu prisosință calitățile sale de desenator remarcabil, linia directă și vibrantă sporesc expresivitatea imaginii.

În această perioadă artistul recurge tot mai des la metaforă, în lucrări ca *Gorunul* (fig. 3) *Rădăcini, Clop și straiță, Țărancă din*

[2] Alexandru Ciucurencu, Paul Erdős, Muzeul Ernst, Catalog, Budapest, 1959.

Fig. 4. Țăran (1958).

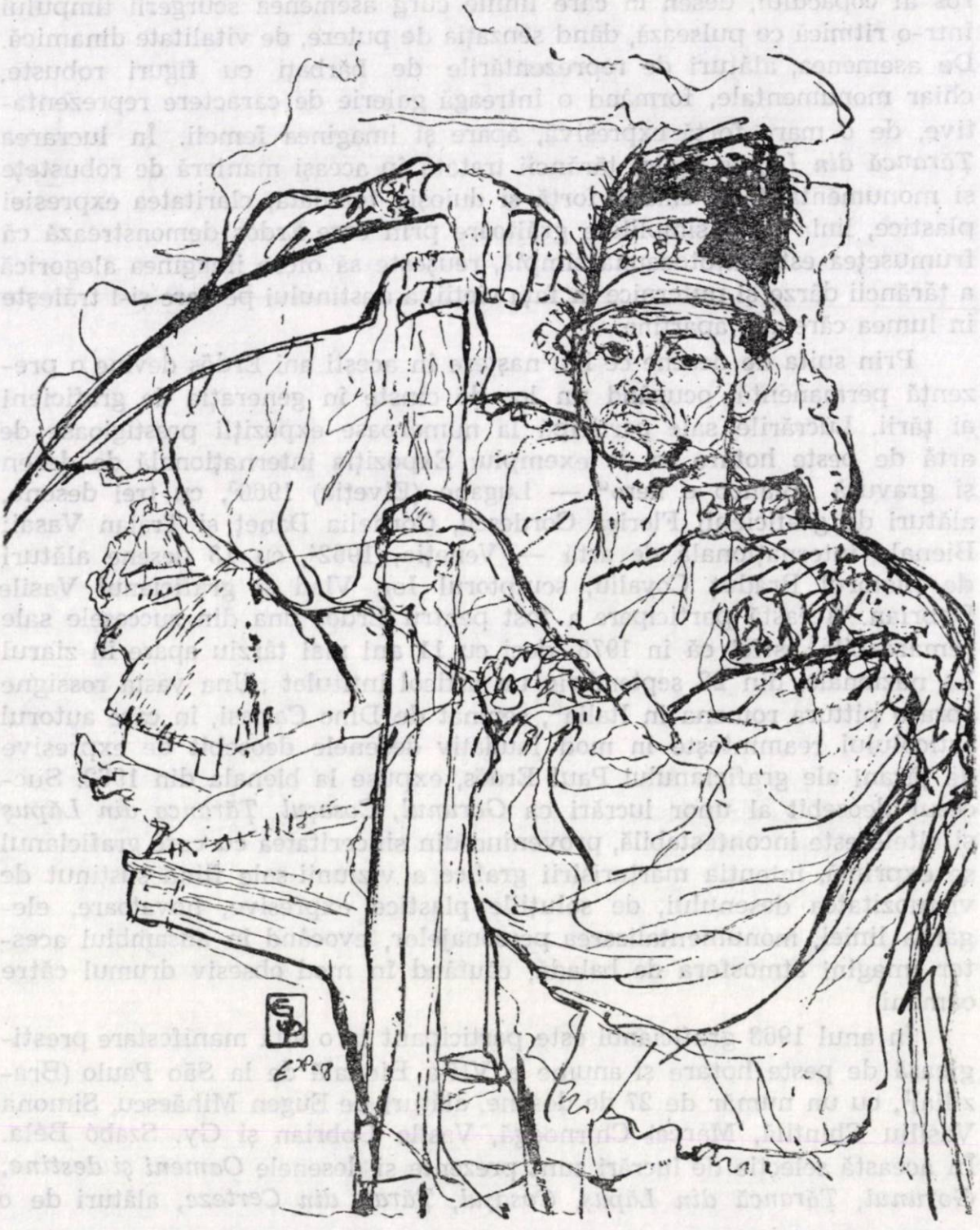

Fig. 5. Cosașul (1958).

Lăpuș (fig. 6), *Țăran din Certeze* (fig. 7). Cea mai relevantă în acest sens este *Gorunul* (1958) ce identifică forța țăranului cu trunchiul viguros al copacului, desen în care liniile curg asemenea scurgerii timpului într-o ritmică ce pulsează, dând senzația de putere, de vitalitate dinamică. De asemenea, alături de reprezentările de bărbați cu figuri robuste, chiar monumentale, formând o întreagă galerie de caractere reprezentative, de o mare forță expresivă, apare și imaginea femeii. În lucrarea *Țărancă din Lăpuș* figura țărăncii tratată în aceași manieră de robustețe și monumentalitate, emană forță și duioșie totodată, claritatea expresiei plastice, linia de o simplitate grăitoare prin care Erdős demonstrează că frumusețea este întotdeauna simplă, reușește să ofere imaginea alegorică a țărăncii dârze și puternice în fața vieții, a destinului pe care și-l trăiește în lumea căreia îi aparține.

Prin suita de desene ce iau naștere în acești ani Erdős devine o prezență permanentă, ocupând un loc de cinste în generația de graficieni ai țării. Lucrările sale participă la numeroase expoziții prestigioase de artă de peste hotare ca de exemplu: Expoziția internațională de desen și gravură „Bianco e nero" — Lugano (Elveția) 1960[3], cu trei desene, alături de graficienii Florica Cordescu, Cornelia Daneț și Traian Vasai; Bienala internațională de artă — Veneția, 1962[4], cu 13 desene alături de pictorul Brăduț Covaliu, sculptorul Ion Vlad și graficianul Vasile Dobrian. Această participare a fost pentru Erdős una din succesele sale remarcabile, astfel că în 1973, deci cu 11 ani mai târziu apare în ziarul La nazionale, din 22 septembrie un articol intitulat „Una vasta rossigne aprato pittura romena in Italia", semnat de Dino Cariesi, în care autorul articolului reamintește în mod laudativ desenele deosebit de expresive de țărani ale graficianului Paul Erdős, expuse la bienala din 1962. Succesul deosebit al unor lucrări ca *Gorunul, Cosașul, Țăranca din Lăpuș* și altele este incontestabilă, provenind din sinceritatea cu care graficianul se exprimă, intenția mărturisirii grafice a viziunii sale fiind susținut de virtuozitatea desenului, de soluțiile plastice expresive, novatoare, eleganța liniei, monumentalizarea personajelor, evocând în ansamblul acestor imagini atmosfera de baladă, căutând în mod obsesiv drumul către oameni.

În anul 1963 graficianul este participant la o altă manifestare prestigioasă de peste hotare și anume a VII-a Bienală de la São Paulo (Brazilia)[5], cu un număr de 27 de desene, alături de Eugen Mihăescu, Simona Vasiliu Chintilă, Marcel Chirnoagă, Vasile Dobrian și Gy. Szabó Béla. În această selecție de lucrări sunt prezente și desenele *Oameni și destine, Gorunul, Țărancă din Lăpuș, Cosașul, Țăran din Certeze,* alături de o

[3] VI Mostra Internationale din Bianco e Nero — Catalogo, Lugano, 1960, p. 74.

[4] XXXI Biennale Internationale d'arte, Catalogo, Venezia, 1962, p. 215 (reproducere nr. 177).

[5] VII Bienal de São Paulo, Catalogo, São Paulo, 1963, p. 345.

Fig. 6. Țărancă din Lăpuș (1960).

serie de lucrări cu o tematică diferită de lumea satului, inspirate din călătoriile din Italia, imagini cu un profund substrat filozofic, meditativ.

În creaţia unui artist au o importanţă deosebită nu numai prezenţele expoziţionale (care constituie contactul direct cu marele public) dar şi analizele, comentariile (fie pro sau contra), criticii de artă, ce asigură în cele din urmă o încadrare valorică în viaţa artistică. Creaţia lui Erdős încă din această perioadă a fost bogat analizată, comentată, interpretată, chiar artificial şi forţat în cazul ciclurilor de desene realizate în anii '50, limitându-i importanţa la cel de „rapsod" al Oaşului. Artistul nu a negat niciodată atracţia deosebită pe care a simţit-o faţă de această lume aparte, plină de oameni pe care putea „citi" şi simţi atât greutăţile cât şi frumuseţile vieţii pe care o trăiesc. Dar creaţia lui Erdős din această perioadă este mult mai complexă şi mai profundă, care astăzi privită retrospectiv, arată cu mult dincolo de aprecierile superficiale, unilaterale, propagandistice chiar, în unele cazuri.

Printre personalităţile prestigioase ale istoriei şi criticii de artă, care au apreciat la justa ei valoare creaţia graficianului supunându-l cu fiecare ocazie unei analize profunde şi obiective lucrările acestei perioade, întâlnim nume ca: Petre Comănesc, Ionel Jianu, Ion Frunzetti, Mircea Deac, Eugen Schileru, Radu Bogdan, neamintind aici comentariile critice de după 1965. Analizele şi interpretările lui Eugen Schileru, unul dintre cei mai eruditi esteticieni ai generaţiei sale, cu o neîntâlnită informaţie şi strălucitoare inteligenţă, aducând aprecieri chiar neiertătoare la adresa creaţiei artistice contemporane, dar cu o deosebită atenţie şi receptivitate faţă de realele talente şi creaţii artistice, a constituit pentru Erdös un moment deosebit de important în evoluţia sa artistică. Într-unul din comentariile sale pe marginea unei expoziţii bucureştene a graficianului din anul 1965,[6] de la bun început face următoarea apreciere: „Paul Erdös afirmă şi în noua selecţie de lucrări prezentate publicului marea sa încredere în om, în frumuseţea umană, al cărei cântăreţ pasionat s-a vrut a fi întotdeauna". Făcând o analiză riguroasă şi obiectivă a lucrărilor, atrăgând atenţia şi asupra unor carenţe, comentează în acelaşi timp astfel una din lucrări de un real succes al graficianului: „... În schimb *Mireasă din Oaş* (fig. 8), constituie una dintre cele mai fermecătoare imagini ale expoziţiei. Portretul mărturiseşte un amestec de vitalitate şi pudoare care te cucereşte prin autenticitate. Celelalte elemente ale imaginii reconstituie, în esenţa lui, un peisaj specific oşenesc, dar sunt în acelaşi timp motive figurative ale unei imaginabile trăsături populare. Faptul că această privelişte este tratată sintetic, partea sugerând aici ansamblul şi că, sub raportul grafiei, ea este realizată într-o linie mai puţin apăsată, într-o valoare mai deschisă, ne determină să o interpretăm când ca peisaj rupt din realitate, când ca peisaj figurat pe o textilă ţărănească. De data aceasta Erdös mânuieşte eficient sinecdoca şi calculează just diferenţele valorice dintre figura principală, mai accentuată şi restul compoziţiei ţinut în valori mai deschise, mai blonde."

[6] Eugen Schileru, *Scrisoare de dragoste*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1971, p. 137—140.

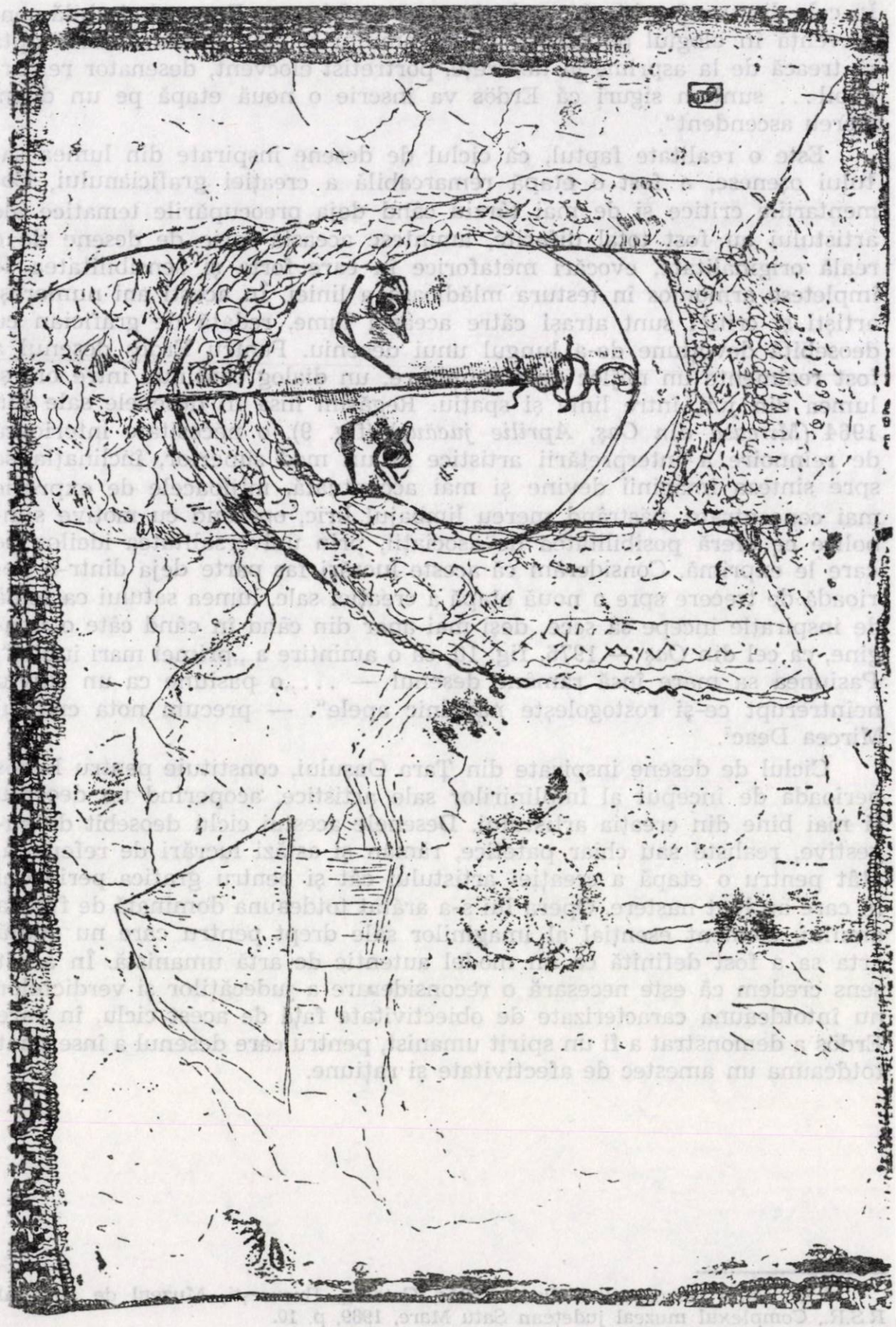

Fig. 8. Mireasă din Oaș (1964).

În cele din urmă criticul concluzionează astfel: „. . . De o admirabilă consecvenţă în elogiul pe care îl aduce omului şi vieţii, natură lirică aptă să treacă de la asprime la tandreţe, portretist elocvent, desenator remarcabil . . . suntem siguri că Erdös va înscrie o nouă etapă pe un drum mereu ascendent".

Este o realitate faptul, că ciclul de desene inspirate din lumea satului oşenesc, a fost o etapă remarcabilă a creaţiei graficianului, Comentariile critice şi de mai târziu când deja preocupările tematice ale artistului au fost total diferite, amintesc această serie de desene de o reală originalitate, evocări metaforice în care forţa şi sensibilitatea se împletesc armonios în testura mlădioasă a liniei. În aceşti ani numeroşi artişti şi critici sunt atraşi către această lume, redată de grafician cu deosebită devoţiune de-a lungul unui deceniu. Pentru Erdös desenul a fost realmente un mijloc de comunicare, un dialog continuu între om şi lumea din jur, între linie şi spaţiu. Regăsim însă în desenele sale din 1964 *(Mireasă din Oaş, Aprilie jucăuş)* (fig. 9), o necesitate interioară de reînnoire a interpretării artistice la un mod superior, înclinaţia sa spre sinteza imaginii devine şi mai accentuată, mijloacele de expresie mai concentrate, păstrând mereu limbajul liric, operând cu motive simbolice ce oferă posibilitatea de asociaţii, prin universalitatea ideilor pe care le exprimă. Considerăm că aceste lucrări fac parte deja dintr-o perioadă de trecere spre o nouă etapă a creaţiei sale, lumea satului ca temă de inspiraţie începe să sece, deşi mai apar din când în când câte o imagine, ca cel din *Oaş* — 1976, fig. 10, ca o amintire a „primei mari iubiri". Pasiunea sa mare însă rămâne desenul — . . . „o pasiune ca un fluviu neîntrerupt ce-şi rostogoleşte năvalnic apele". — precum nota criticul Mircea Deac[7].

Ciclul de desene inspirate din Ţara Oaşului, constituie pentru Erdös perioada de început al împlinirilor sale artistice, acoperind un deceniu şi mai bine din creaţia artistului. Desenele acestui ciclu deosebit de sugestive, realiste sau chiar patetice, rămân şi astăzi lucrări de referinţă, atât pentru o etapă a creaţiei artistului cât şi pentru grafica perioadei în care au luat naştere. Opera lui s-a arătat totdeauna dominată de figura omului, element esenţial al imaginilor sale drept pentru care nu odată arta sa a fost definită ca un model autentic de artă umanistă. În acest sens credem că este necesară o reconsiderare a judecăţilor şi verdictelor nu întotdeauna caracterizate de obiectivitate faţă de acest ciclu, în care Erdös a demonstrat a fi un spirit umanist, pentru care desenul a însemnat totdeauna un amestec de afectivitate şi raţiune.

[7] Expoziţie retrospectivă Paul Erdős, Catalog, Bucureşti, Muzeul de Artă al R.S.R., Complexul muzeal judeţean Satu Mare, 1989, p. 10.

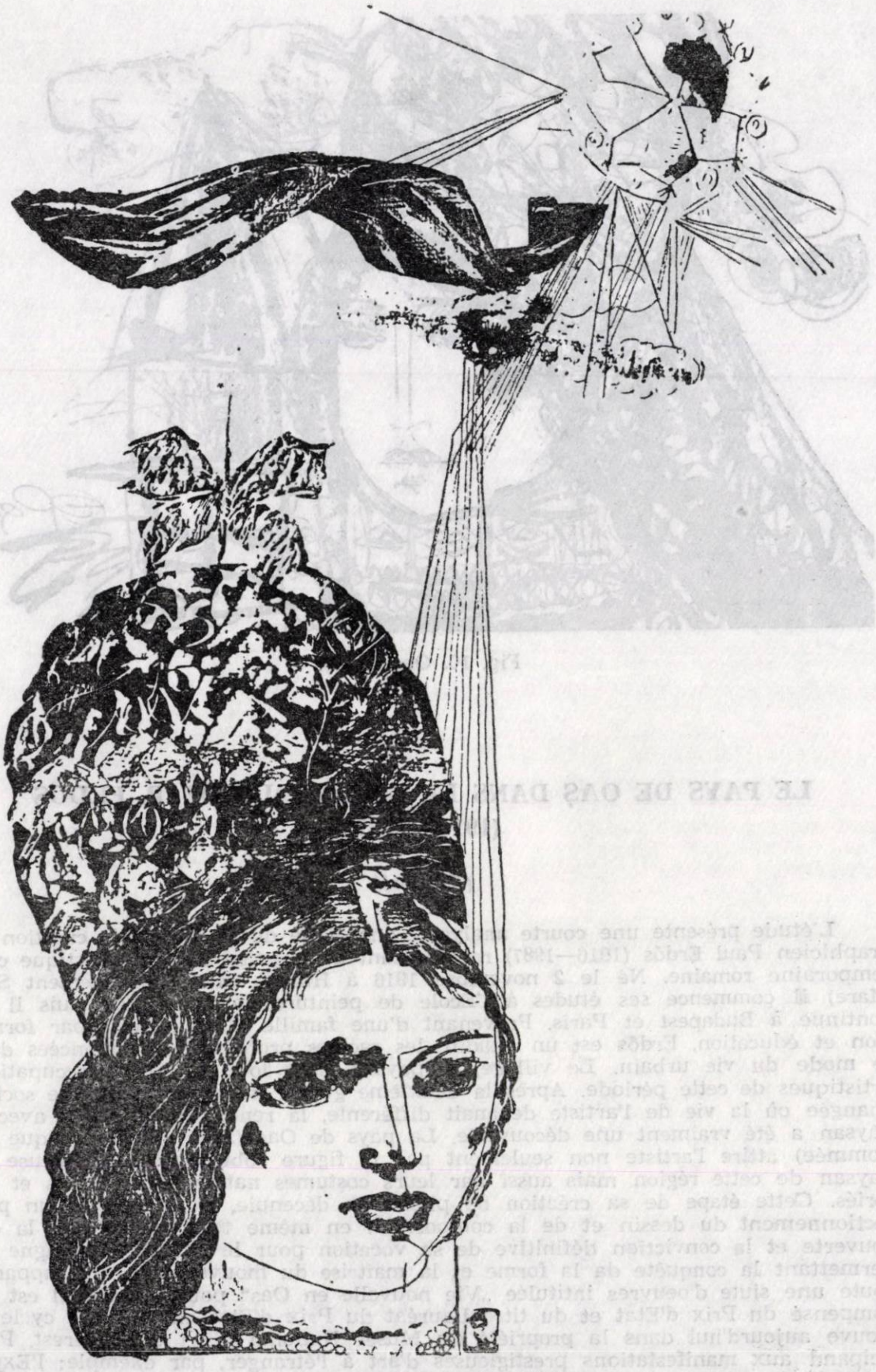

Fig. 9. Aprilie jucăuș (1964).

Fig. 10. Oaş (1976).

LE PAYS DE OAŞ DANS LA GRAPHIQUE DE P. ERDÖS (1916—1987)

(Résumé)

L'étude présente une courte analyse d'une étape de 10 ans de la création du graphicien Paul Erdős (1916—1987) représentant de prestige de l'art plastique contemporaine romaine. Né le 2 novembre 1916 à Hurezu Mare (département Satu Mare) il commence ses études à l'École de peinture de Baia Mare puis il les continue à Budapest et Paris. Provenant d'une famille d'intellectuels par formation et éducation, Erdős est un citadin, les racines profondément enfoncées dans le mode du vie urbain. Le village, le paysan, sont loin de ses préoccupations artistiques de cette période. Après la deuxième guerre mondiale, dans une société changée où la vie de l'artiste devanait différente, la rencontre de Erdős avec le paysan a été vraiment une découverte. La pays de Oaş (zone ethnographique renommée) attire l'artiste non seulement par la figure robuste et majestueuse du paysan de cette région mais aussi par leurs costumes nationaux si riches et coloriés. Cette étape de sa création de plus d'un décenuie, en a apporté un perfectionnement du dessin et de la composition en même temps ainsi que la découverte et la conviction définitive de sa vocation pour le dessin — la ligne lui permettant la conquête da la forme et la maîtrise du mouvement. Ainsi apparaît toute une siute d'oeuvres intitulée „Vie nouvelle en Oaş" pour laquelle il est récompensé du Prix d'Etat et du titre Lauréat du Prix d'Etat en 1962. Ce cycle se trouve aujourd'hui dans la propriété du Musée National d'Art de Bucarest. Participand aux manifestations prestigieuses d'art à l'étranger, par exemple: l'Expozition internationale de dessin et gravure „Bianco e nero — Lugano (Suisse) 1960,

La Biennale internationale d'art — Venise (Italie) 1962 ou la Biennale de Sao Paulo (Brésil) 1963, ce cycle de dessins inspirés du Pays de Oaş, constitue pour le Graphicien la période dé commencement de son accomplissement artistique. Les dessins de ce cycle, comme par exemple „Le Rouvre" (Gorunul) 1958, „Le faucheur" (Cosaşul) 1958, „Paysanne de Lăpuş" (Ţărancă din Lăpuş) 1960 „La mariée de Oaş" (Mireasa din Oaş) 1964 etc., particulièrement suggestives, restent aujourd-hui aussi des oeuvres remarquables, de référence pour une étape de la crétion de l'artiste ainsi que pour la graphique de la période où elles ont apparu. L'oeuvre de Erdős a été toujours dominée par la figure de l'homme, élément essentiel de ses images, c'est pourquoi son oeuvre a été non seulement une fois définie comme un modèle authentique d'arthumaniste.

BIBLIOGRAFIA PRESEI ROMÂNEȘTI SĂTMĂRENE

NAE ANTONESCU

Prefață

Bibliografia periodicilor sătmărene românești urmează inevitabil statutul nestatornic al acestor ziare și reviste apărute în intervalul interbelic. Principalele dificultăți sunt în legătură cu profesionalismul modest al unor redactori, majoritatea improvizați și, mai cu seamă a lipsei de tradiție jurnalistică în această parte a țării înainte de anul 1918. Semnificativ e faptul că până la Unirea Transilvaniei cu România în Satu Mare a apărut o singură publicație periodică, *Revista catolică* tipărită începând cu anul 1885, o publicație de natură religioasă și care foarte repede și-a mutat sediul redacțional în județul vecin.

Față de presa maghiară din părțile de nord-vest ale țării scrisul românesc devenise și în primul deceniu de după 1918 inferior ca număr și fără stabilitate economică, fapt ce a influențat negativ asupra procesului de imprimare. În afara gazetei *Satu Mare*, care s-a tipărit între anii 1919—1938 restul publicațiilor au avut o viață grea cu apariții sporadice luptând îndeosebi cu dificultățile financiare ale vremii.

Toate aspectele amintite și altele care se adaugă sunt concretizate în bibliografia ce urmează. Sunt multe ziare și reviste cu apariția în suferință, în sensul că nu și-au respectat periodicitatea înscrisă în caseta redacțională care lunare au devenit repede trimestriale, se imprimau numere duble, unele își schimbau tipografia de la o lună la alta, ceea ce înseamnă clar că nu aveau rezerve financiare sau nu erau sprijinite de asociații economice productive. Abonamentele se schimbau în funcție de creșterea prețurilor hârtiei și procesului tipografic. Nu există o categorie socială anume care să întrețină o revistă sau gazetă; subvențiile de la stat erau neîndestulătoare.

De multe ori se schimbau redactorii, unii și în funcție de adeziunile politice dar și a faptului că munca lor era slab remunerată. Redactorii constanți ai revistelor erau învățători și profesori, mai ales pentru reviste. Unele publicații și-au sistat prea repede apariția din pricina lipsurilor bănești; sunt și exemple care s-au oprit doar la numărul inițial. Unele publicații purtau polemici care întreținеau o atmosferă nefavorabilă pentru presă, cultivând lipsa de încredere a cititorilor.

Bibliografia periodicelor sătmărene românești (1918—1940)

1. **AFIRMAREA.** Satu Mare I 1936 ml (martie)-V, 1940 nr. 6—8 (iunie—august). Apare lunar. Redactori: Const. Sh. Popescu și Octavian Ruleanu. Redacția și administrația: strada Moldovei 53. Abonamentul anual: 100 lei; Exemplarul: 8 lei. Tipografia „Slovia", Satu Mare. Cota Buc-Cluj „Lucian Blaga": 450 044; 27×18,8.

De la II, 1937 nr. 2—4 (aprilie—mai) *literară-socială.* De la III, 1938 nr. 1—2 (ianuarie-februarie) editată de *Astra,* despărțământul Satu Mare. De la acest număr *Gruparea revistei:* dr. Ștefan Anderca; dr. Augustin Baciu; dr. Lucian Bretan; farmacist Alexe Nan; ing. Zena Spirchez. De la V, 1939 nr. 1 (ianuarie) fondatorii: Const. Gh. Popescu și Octavian Ruleanu (și redactori). De la III, 1938 nr. 7—8 (iulie-august) colaborator artistic: I. Rentea.

De la II, 1937 nr. 1 (martie) *Abonamente:* particulari: 100 lei; de sprijin: 300 lei; pentru instituții: 400 lei; exemplarul: 10 lei. De la IV 1939 nr. 1 (ianuarie) particulari: 150 lei; de sprijin: 300 lei; pentru instituții: 500 lei; exemplarul: 15 lei.

De la I, 1936 nr. 3 (mai) tipografia *Atheneum,* Satu Mare. De la II, 1937 nr. 12 (decembrie) tipografia *Presa liberă,* Satu Mare.

Afirmarea a fost revista literar-culturală cu cea mai îndelungată apariție în intervalul interbelic sătmărean. Revista își datorează existența unui grup de intelectuali care au promovat preocupările literare și de cercetare științifică a trecutului istoric al regiunii. Revista urmărea să integreze eforturile cărturarilor sătmăreni în ritmul cultural general al țării. A organizat numeroase șezători literare, a publicat folclor local și documente istorice cu privire la nord-vestul țării, ca și creații literare și studii de istorie literară.

Colaboratori: Lucian Bretan, Gh. Bulgăr, Gh. Crișan, Victor Ilieșu, Alexandru Nicorescu, Const. Gh. Popescu, Octavian Ruleanu, Vasile Scurtu, Radu Stanca, Ion Șingariu, S. Vaida.

2. **ASTRA-MESAFON. Revistă program a cinematografului „Astra".** Satu Mare I, 1935 nr. 1 (20 septembrie) — I, 1935 nr. 8 (9 noiembrie). Apare săptămânal în limbile română și maghiară, în 16 pagini, 20×14. Exemplarul: 4 lei. Tipografia „Presa liberă", Satu Mare. Cota B.C.U., Cluj „Lucian Blaga": 409 338.

Scopul publicației: anunțarea programului săptămânal al filmelor ce rulează la cinematograful: „Astra", după un an de la deschiderea lui. Text identic în limbile română și maghiară. Pe baza cuponului din corpul revistei se acordă premii pentru cititori. Publică știri din cinematograful mondial și texte despre Greta Garbo, Marlene Dietrich și Charlie Chaplin. În interior: caricaturi, reclame comerciale și ilustrații.

3. **CURIERUL SĂTMARULUI. Foaie politică, socială și economică.** I, 1928 nr. 1 (6 aprilie) — III, 1931 nr. 3 (12 aprilie). Apare de două ori pe lună. Redactor responsabil: Ilie D. Cocea, avocat; redactor: I. C. Ștefănescu-Gruiu. Redacția: str. Lucaciu nr. 9. Administrația: Bul. Regele

Ferdinand, nr. 4. Abonamentul anual: 150 lei; exemplarul: 3 lei. Tipografia „Gloria", Satu Mare. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" — Cluj: P 2 935.

De la II, 1930 nr. 15 (20 august): *Organ politic, social și economic al Partidului Național Liberal de sub șefia lui G. I. I. C. Brătianu.* De la acest număr apare lunar (fără să indice periodicitatea) sub conducerea unui comitet. 30,5×14,8. Tipografia „Pallas", Satu Mare. De la III, 1931, nr. 1 (20 ianuarie) tipografia „Patria", Satu Mare. De la I, 1928 nr. 10 (10 octombrie) redacția și administrația: str. Lucaciu nr. 9.

Programul gazetei: tribuna liberă de manifestare a opiniilor democratice, cultivarea armoniei sociale dintre români și maghiari și o cât mai strânsă legătură dintre oraș și sat. Politică național-liberară.

Colaboratori: Ambroziu Nicoară; I. Grecu; Ștefan Köves; I. N. Niculescu.

4. **CUVÂNTUL POPORULUI — NÉPSZAVA.** I, 1937, nr. 1 (mai — május 1) Satu Mare. Număr unic. Prețul: 10 lei ára; pentru intreprinderi: 50 lei ára. Texte în limbile română și maghiară. Tipografia: „Presa liberă", Satu Mare; 22,6×29,5. Cota B.C.U. „Lucian Blaga", Cluj: 489 720. Ideologie social democrată.

Colaboratori: Tiberiu Bretter Danil Coza; Gergely János.

5. **ECONOMUL. Foaie oficială a Camerei de agricultură a județului Satu Mare.** Satu Mare. I, 1929 nr. 1 (11 octombrie) — III, 1931 număr de Crăciun (25 decembrie). Apare de două ori pe lună, sub conducerea unui comitet. Redacția: strada Părintele Ciurdariu, nr. 7. Gratuit economilor din județ. Tipografia „Presa liberă" Satu Mare; 27×21. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" Cluj: 279 480.

De la II, 1930 nr. 17 (15 septembrie) apare de două pe lună în 3 000 de exemplare.

Publicație dedicată formării unei atmosfere favorabile țărănimii sătmărene: creșterea vitelor, utilitatea mașinilor agricole, cultivarea plantelor de nutreț, elemente de economie agrară, principii de legumicultură. Ideologie național țărănistă.

Colaboratori: Ion Mihalache, doctor G. Predescu, Alexandru Șipoș, directorul Camerei agricole.

6. **GAZETA DE LUNI. Organ politic oficial, independent.** I, 1922 nr. 1 (27 februarie) — I, 1922 nr. 31 (25 septembrie). Careii-Mari. Apare în fiecare luni dimineața cu ultimele știri din țară și străinătate. Proprietar și redactor responsabil: Gh. Dărăbanth. Redacția și administrația: Calea Regina Maria nr. 32. Abonament anual: 50 lei; numărul: 1 leu. Tipografia „Patria", Careii-Mari; 41×28. Cota B.C.U. „Lucian Blaga": P 3 308.

De la I, 1922 nr. 10 (1 mai) redacția și administrația: Calea Victoriei nr. 21.

Gazeta de luni se tipărește în perioada în care capitala județului Sătmar era în Carei. Susține interesele locale legate de reforma agrară și cele privitoare la administrația românească. Sprijină activitatea școlilor primare și însușirea limbii române literare.

7. **GLASUL HOTARELOR. Contribuţii la munca pentru ridicarea naţională, culturală şi economică a poporului român de la hotarele de nord-vest.** I, 1936 nr. 1 (1 ianuare) — I, 1936 nr. 6 (21 septembrie). Satu Mare. Director: Vasile I. Vior. Apare de două ori pe lună. Redacţia şi administraţia: str. Simion Bărnuţiu nr. 9. Abonamente: funcţionari, particulari: 100 lei anual; autorităţi, societăţi: 500 lei anual; 6 pagini: 3 lei. Tipografia „Presa liberă", Satu Mare; 42×29. Cota B.U.C. „Lucian Blaga": P IV 120.

De la I, 1936 nr. 2 (20 ianuarie) apare duminica. De la I, 1936 nr. 3 (1 iunie) apare de două ori pe lună.

De la I, 1936 nr. 2 (20 ianuarie). Abonamente: funcţionari, particulari: 150 lei anual. De la I, 1936 nr. 3 (1 iunie) funcţionari: 100 lei anual; autorităţi, societăţi: 1 000 lei anual.

De la I, 1936 nr. 3 (1 iunie) redacţia şi administraţia: str. General I. Sinovi nr. 14.

De la I, 1936 nr. 6 (20 septembrie). Tipografia Diecezană, Oradea.

Glasul hotarelor avea statut de gazetă şi se preocupa de stabilitatea hotarelor ţării împotriva revizionismului maghiar. Ideologie naţionalistă.

Colaboratori: Valeriu Cîrdu, Ioan Georgescu, Horia I. Gheorghiţă, Alex. Nicorescu, Constantin Răutu, Vasile Scurtu, I. Gh. Şerbănescu.

8. **GLASUL SĂTMARULUI. Organ politic, cultural şi economic.** I, 1925 nr. 1 (1 aprilie) — I, 1925 nr. 4 (1 iulie) Satu Mare. Apare sub direcţia unui comitet o dată pe lună. Redacţia şi administraţia: Piaţa I. C. Brătianu nr. 23. Abonamentul anual: 40 lei; exemplarul: 3 lei. Tipografia „Ion Morvai", str. Cuza Vodă nr. 8; 50×32. Cota B.U.C. „Lucian Blaga" Cluj: P II 208.

De la I, 1925 nr. 3 (5 iunie) tipografia M. L. Hirach, str. Cuza-Vodă nr. 8 (acest număr în formatul 40×27). De la I, 1925, nr. 4 (1 iulie) revine la formatul iniţial şi se imprimă la tipografia Simon şi Vescan, str. Gh. Lazăr, nr. 5.

Programul gazetei: ridicarea şi întărirea economică a satelor pe baza ideologiei ţărăneşti a lui Ion Mihalache.

Colaboratori: Ion Florea, Pan Halippa, Ion Mihalache, V. Roca.

Seria a II-a. Organ al Partidului Ţărănesc din judeţul Satu Mare. II, 1928 nr. 3 (17 octombrie). Apare sub direcţia unui comitet. Abonament anual: 100 lei, exemplarul: 3 lei. Tipografia „Corvin" Satu Mare; ultimul nr. II, 1928 nr. 3 (17 octombrie) se imprimă la tipografia „Gloria", Satu Mare şi are formatul 40×27. De la II, 1928 nr. 2 (13 iunie) redacţia şi administraţia: str. Moldova nr. 45.

Colaboratori: At. I. Bălănescu, Ion Florea, D. Şuta.

9. **GRANIŢA. Ziar pentru afirmare românească.** I, 1934 nr. 1 (8 aprilie) — II, 1935 nr. 223 (16 ianuarie) Satu Mare. Director: Dariu Pop; redactor responsabil: Horea I. Gheorghiţă (până la I, 1934 nr. 15 (27 aprilie). Redacţia şi administraţia: str. Mihai Viteazul nr. 13. Tipografia „Gloria" Satu Mare. Abonamentul lunar: 50 lei; exemplarul: 2 lei; 45×36. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" Cluj: P 2 015.

De la I, 1934, nr. 16 (28 aprilie) redactor responsabil Nicolae V. Ilieşiu.

Ultimul număr: II, 1935 nr. 223 (16 ianuarie) în numai două pagini e redactat de Dariu Pop.

De la I, 1934 nr. 113 (28 august) abonamentele pentru instituții și societăți: 2 000 lei.

Programul *Graniței:* afirmarea românismului în părțile nord-vestice ale țării, sprijinirea economică a Țării Oașului, cultivarea limbii române literare, informarea conștiincioasă a cititorului în plan politic și cultural. Rubrici: *literare; culturale; economice; pagina femeii; literatură-artă* redactată de Oct. Ruleanu; reportaje, probleme școlare.

Colaboratori: Mihai Bălaj; Valeriu Cîrdu; Ion Giurgea; Alex. Olteanu; M. G. Samarineanu; Liviu Seleș; Sever Stoica; Felician M. Zaciu.

Bibliografie

1. R. Furtună, *Cine este Dariu Pop și de ce au demisionat cei trei redactori de la „Granița". Rânduri către conștiința românească,* Satu Mare (1935), tipografia „Patria", 46 pag.

10. **ICOANE MARAMUREȘENE.** Revistă de cultură I, 1923 nr. 1 (noiembrie) — 1924 nr. 9—10 (iulie-august) Satu Mare. Apare lunar. Redactor: Lenge Mihail Zamfirescu. Redacția și administrația: str. Nicolae Bălcescu nr. 22. Redacția pentru București: Ion Mehedințeanu (din 1 iunie 1924) iar pentru Sighet: C. Ionescu-Olt (din I, 1923 nr. 2 — decembrie). Abonamentul anual: 80 lei; pentru instituții: 150 lei; pe un an pentru săteni: 50 lei. Numărul: 6 lei. Tipografia: Simon și Vescan, 29×21. C.B.U. „Lucian Blaga" Cluj: 279 481.

De la I, 1924 nr. 3 (ianuarie) redacția și administrația: str. Tudor Vladimirescu nr. 22.

Numărul I, 1924 nr. 4 (februarie) s-a imprimat la tipografia Szabadsajtó S.A. Satu Mare. De la I, 1924 numărul 5—6 (martie-aprilie) revine la tipografia Simon și Vescan. De la I, 1924 nr. 7—8 (mai-iunie) se imprimă la tipografia „Triumful" din București.

Icoane maramureșene face un pas înainte pentru culturalizarea părților nord-vestice ale țării, începând cu teatrul și continuând cu literatura. Un număr a fost închinat teatrului românesc și revista a comentat principalele evenimente ale regiunii: reprezentații teatrale, expoziții de pictură, activitatea bibliotecilor publice. Ideologie umanitaristă cu accentul pe apropierea româno-maghiară.

Colaboratori: Savin Constant; Anton Davidescu; Elena Farago; Ion Mehedințeanu; S. M. Zamfirescu.

11. **MICUL MATEMATICIAN. Revistă de matematici elementare elevilor liceului „Mihai Eminescu" din Satu Mare** I, 1936 nr. 1 (25 ianuarie) — I, 1936 nr. 2 (februarie-martie) Satu Mare. Apare sub patronajul d-lui dr. Eugen Seleș, directorul liceului „Mihai Eminescu". Director: Alexandru Pop, profesor la liceul „Mihai Eminescu", fost asistent universitar, redactor pentru școlile comerciale: Terah Gheiza, profesor la școala comercială. Comitetul de redacție: Ernest Doboș, Iosif Draser, Liviu Seleș, Gh. Sima, Margareta Suciu, Cornelia Tămaș.

Redacția și administrația: str. Macedonia nr. 52, prof. Alex. Pop. Abonament: 100 lei anual. Prețul unui nr.: 10 lei. Tipografia „Gloria", Satu Mare. 22×14,8. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" Cluj: 490 062.

Programul revistei: pregătirea matematică a elevilor din cursul liceal inferior pentru ca în clasele superioare să devină harnici corespondenţi ai *Gazetei matematice* din Bucureşti şi în perspectivă cercetători în domeniul acestei ştiinţe.

Colaboratori: Cristian Emil, Iordan Iosif, prof. Eugen Pascu.

12. **NEAMUL NOSTRU. Gazetă culturală informativă** I, 1924 nr. 1 (martie) — IV, 1924 nr. 4 (19 martie) Careii-Mari. Apare în fiecare sâmbătă sub conducerea unui comitet. Redactor responsabil: L(udovic) Vida. Redacţia: str. Pintea Viteazul nr. 15; Administraţia: Palatul Prefecturii, camera 4, parter. Abonamentul: pe un an: 100 lei, un exemplar: 2 lei. Tipografia Kölcsey, Careii-Mari. 26×38. Cotă B.C.U. „Lucian Blaga" Cluj: P 1 933.

De la I, 1926 nr. 14 (3 aprilie) redacţia şi administraţia: str. Pintea Viteazul nr. 15.

Programul gazetei: cultivarea limbii române literare, anuariu cu minorităţile naţionale, sprijinirea culturii, artei şi religiei. Colaboratoare: cu *Astra* locală.

Colaboratori: Aurel Coza, Leontin Ghergariu, G. Mocanu, Pavel Pavel, Grigore Pop.

13. **NORDUL ARDEALULUI.** Ziar politic, economic, social. I, 1927 nr. 1 (24 septembrie) — III, 1929 nr. 15 (21 noiembrie) Satu Mare. Apare în fiecare sâmbătă dimineaţa. Director şi redactor responsabil: Ilie D. Mihăilescu. Redacţia şi administraţia: Hotel „Victoria" Satu Mare. Abonamentul anual: 300 lei; pentru instituţii: 500 lei; în străinătate: dublu. Tipografia şi editura „Presa liberă" Satu Mare. 45×27,2. C.B.U. „Lucian Blaga" Cluj: P 2 347.

De la I, 1927 nr. 11 (17 decembrie) *ziar politic, social, economic, independent.* Apare sub conducerea unui comitet; redactor responsabil: Ilie D. Mihăilescu-Olt. De la II, 1928 nr. 7 (14 martie) director: Ilie D. Mihăilescu-Olt; redactor: C. D. Delavarona.

De la I, 1927 nr. 11 (17 decembrie) redacţia şi administraţia: str. Vasile Lucaciu nr. 9. De la II, 1928 nr. 2 (21 martie) Hotel „Victoria". De la III, 1929 nr. 4 (7 aprilie) Piaţa Brătianu nr. 20. De la III, 1929 nr. 11 (2 iunie) str. Ştefan cel Mare nr. 12.

De la I, 1927 nr. 8 (26 ianuarie) tipografia „Pallas". De la II, 1928 nr. 6 (3 martie) tipografia „Corvin". De la II, 1928 nr. 8 (31 martie) tipografia „Presa liberă". De la II, 1928 nr. 9 (15 aprilie) tipografia „Pallas", toate în Satu Mare.

Programul săptămânalului: întărirea economiei şi culturii naţionale, sprijinirea ţărănimii şi a şcolii primare rurale. Controverse în gazeta *Satu Mare.*

Colaboratori: Ion Giurgea, A. Grobei, *Dir Chioar,* Alexandru Nicorescu, D. Psatta.

14. **PLUSUL. Organ politic al Partidului Naţional Agrar.** I, 1933 nr. 1 (28 ianuarie) — VI, 1938 nr. 1 (21 ianuarie) Satu Mare. Apare lunar (fără să indice periodicitatea) sub conducerea unui comitet. Proprietar de ziar: I. C. Barbul. Redacţia şi administraţia: str. Mihai Viteazul

nr. 34. Abonamente pentru instituții: 200 lei. Tipografia „Slavia", Satu Mare. 20,4×40. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" — Cluj: P 2 158.

De la III, 1935 nr. 5 (1 august) *organ al Partidului Național Creștin.* De la I, 1934 nr. 8 (24 iunie) tipografia „Patria", str. Ștefan cel Mare nr. 24. De la III, 1935 nr. 5 (1 august) tipografia „Urania", str. Mihai Viteazul nr. 24. De la IV, 1936 nr. 8 (18 octombrie) tipografia „Patria". De la V, 1937 nr. 3—4 (2 mai) tipografia „Balogh".

Din II, 1934 are o periodicitate neregulată. Nu a apărut în lunile august și octombrie. De asemenea în 1937 nu s-a imprimat în exact aceleași luni: august și octombrie.

Programul gazetei: ideologie naționalistă influențată de gândirea politică a lui Octavian Goga. Are pagini economice, agricole și culturale.

Colaboratori: Eugen Barbu, I. C. Barbul, dr. C. Băicoianu, N. Bîrsan, Ion Croma, Victor Petreanu.

15. **REVISTA TEHNICĂ. Foaie oficială a Asociației proprietarilor de mașini, a mecanicilor și a oamenilor specialiști.** I, 1925 nr. 1 (noiembrie) — II, 1926 nr. 19—20 (mai) Satu Mare. Redactor responsabil: Vasile Juhász. Redacția și administrația: str. General Olteanu nr. 8. Abonamente: pe un an: 200 lei; pe 6 luni: 120 lei; particulari: pe un an: 300 lei, pe 6 luni: 170 lei. Prețul unui exemplar: 8 lei. Tipografia: Weisz Sándor, 30×42. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" Cluj: P 3 642.

De la I, 1925 nr. 3 (29 mai) *revistă săptămânală.* Apare în fiecare duminică. De la II, 1926 nr. 11—12 (28 martie) redactor responsabil: Vasile Juhász-László și Alexandru Weghoffer-Sándor. De la II, 1926 nr. 7—8 (25 februarie) redacția și administrația: Piața Brătianu nr. 9. De la II, 1926 nr. 1—2 (18 februarie) tipografia „Corvin" Satu Mare.

Publicație de cunoștințe folositoare pentru fabrici și ateliere, comerț în țextile, articole de industrie, iluminatul electric, invenții și funcționarea cazanelor. Texte paralele în limbile română și maghiară.

16. **ROMÂNIA DE NORD.** I, 1925 nr. 1 (1 decembrie) — V, 1929 nr. 10 (14 iunie) Satu Mare. Apare în fiecare duminică. Redactor responsabil: Traian Burcuș. Redacția și administrația: str. Vasile Lucaciu nr. 4. Abonamente: pe un an: 100 lei, un exemplar: 2 lei. 29,5×46. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" — Cluj: P 2 303.

De la II, 1927 nr. 1 (1 decembrie) *organ al Legiunii române.* De la IV, 19, 1929 nr. 1 (16 ianuarie) *organ de propagandă națională.* De la II, 1927 nr. 1 (1 decembrie) apare de două ori pe lună. De la III, 1928 nr. 12 (30 septembrie) redactor responsabil: doc. Ștefan Cherecheș; de la IV, 1929 nr. 1 (16 ianuarie) redactor responsabil: doc. Lucian Bretan.

De la II, 1927 nr. 1 (1 decembrie) redacția și administrația: Piața Brătianu nr. 7; de la III, 1928 nr. 12 (30 septembrie) str. Părintele Mureșanu nr. 6.

De la II, 1927 nr. 1 (1 decembrie) abonament anual: 150 lei. De la III, 1928 nr. 12 (30 septembrie) abonament anual: 200 lei.

De la I, 1925 nr. 3 (13 decembrie) tipografia „Globus" Satu Mare; de la II, 1926 nr. 2 (10 ianuarie) tipografia „Corvin" Satu Mare; de la II, 1927 nr. 1 (1 decembrie) tipografia „Pallas", Satu Mare; de la III, 1928 nr. 5 (2 martie) tipografia „Corvin"; de la III, 1928 nr. 12 (30 sep-

tembrie) tipografia „Gloria"; de la III, 1928 nr. 13 (14 octombrie) tipografia „Corvin"; de la III, 1928 nr. 14 (31 octombrie) tipografia „Gloria"; de la V, 1929 nr. 2 (31 ianuarie) tipografia „Patria" Satu Mare.

România de nord încerca realizarea unei armonii sociale între intelectuali şi ţărani în cadrul instabilităţii economice, lupta pentru progresul economic şi întărirea conştiinţei naţionale.

Colaboratori: Gh. Dragoş, Ioan Grecu, Luca Ilieş, Eftimie Pandrea, I. Roman, A. Sîntin, dr. Eugen Seleş, ing. Flaviu Suluţiu.

17. **RENAŞTEREA NAŢIONALĂ. Foaia Partidului Naţional din jud. Satu Mare.** I, 1928 nr. 1 (15 martie) Satu Mare. Apare o dată pe lună. S-a imprimat un singur număr. Director: pr. Ioan C. Puşcaşiu, redactor responsabil: dr. Traian Burcuş. Redacţia şi administraţia: Piaţa Brătianu nr. 7 (etaj). Tipografia „Corvin" Satu Mare. 48×31. Cota B.C.U. „Lucian Blaga": P III 345. Ideologie iorghistă.

18. **ROMÂNIA MARE.** I, 1932 nr. 1 (1 decembrie). Număr mic, ediţie specială. *Organ de propagandă naţională.* Satu Mare. Două pagini. Tipografia „Presa liberă". 46×62. Cota B.C.U. „Lucian Blaga": P I 178.

Articole despre lumea din 1918 remarcând vitejia ostaşilor români; se propune un monument dr. Vasile Lucaciu în Satu Mare. Colaborator principal: protopop M. Răutu.

19. **SENTINELA DE NORD. Organul Societăţii culturale „Sentinela de nord" a studenţilor din Sanislău-Sătmar.** I, 1925 nr. 1 (iunie) — I, 1925 nr. 7 (decembrie) Sanislău. Apare lunar sub conducerea unui comitet. Pentru redactare răspunde preşedintele Societăţii. Redactor şef: Grigore Pop. Redacţia: Carei — Sanislău. Abonamente' pe un an: 60 lei; un exemplar: 5 lei. Tipografia „Patria", Carei. 24×17. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" — Cluj: 493 694.

De la I, 1925 nr. 7 (decembrie) se tipăreşte de către institutul de arte grafice „Convorbiri literare", Bucureşti. Programul revistei: dragostea pentru limba română şi cultivarea ei. Articole de sprijinirea culturii, despre educaţie, economie agrară, albinărit şi îndeletniciri practice.

Colaboratori: Ion Anghel, I. Maghiaru, Gh. Mocanu, George A. Petre, dr. G. V. Văleanu.

20. **ŢARA DE SUS. Revistă pentru toţi.** I, 1921 nr. 1 (februarie) — I, 1921 nr. 5 (iunie) Satu Mare. Apare o dată pe lună. Director: Dariu Pop. Abonamentul 48 lei anual. Tipografia „Astra", Baia Mare. 22×15. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" Cluj: 489 483.

De la I, 1921 nr. 2 (martie-aprilie) tipografia „Institutul de arte grafice şi editură Satu Mare".

Ţara de sus a fost o publicaţie de familie în tradiţia revistelor transilvane din veacul trecut adaptată la nevoile veacului contemporan. O revistă regională susţinută de cărturarii locali.

Colaboratori: G. V. Botez, Anton Davidescu, Dariu Pop, I. Radu (pseudonim al lui Dariu Pop), Eugen Seleş.

21. **VIITORUL SĂTMARULUI. Ziar politic, economic, social.** I, 1927 nr. 1 (16 august) — I, 1927 nr. 15 (21 septembrie) Satu Mare. Apare în fiecare miercuri (în afara numărului 12 din 1 septembrie care a apărut joi). Director: Nic. Cristofor. Redacţia şi administraţia: Piaţa Brătianu nr. 26. Abonamente: 200 lei anual, instituţii şi autorităţi: 500 lei anual. Tipografia „Corvin" Satu Mare. 29×54,6. Cota B.C.U. „Lucian Blaga" Cluj: P III 424.

De la I, 1927 nr. 12 (1 septembrie) redacţia şi administraţia: Hotel Victoria, Satu Mare.

De la I, 1927 nr. 13 (7 septembrie) pagina a treia este redactată în limba maghiară.

Gazeta propune reforme economice, lupta împotriva şomajului şi o lege pentru unificarea legislativă.

Colaboratori: At. I. Bălănaşcu, I. D. Crocea (avocat), I. D. Mihăilescu.

Cu toate aceste inerente dificultăţi ale începutului presa periodică sătmăreanu din intervalul interbelic a înregistrat rezultate lăudabile îndeosebi revistele, între care e de amintit *Afirmarea,* principala zestre literară, apărută între anii 1936—1940 iar în ceea ce priveşte presa cotidiană săptămânală *Satu Mare,* ocupă primul loc urmat de *Graniţa, Conştiinţa română, Frontul* iar dintre gazetele careiene putem aminti *Neamul nostru, Graiul neamului* şi *Solidaritatea.* O serie de publicaţii au fost redactate în limbile română şi maghiară servind apropierii celor două naţionalităţi. Ceea ce publicăm acum este doar o parte a bibliografiei publicaţiilor periodice româneşti urmând ca în viitor ea să vadă lumina tiparului în întregime.

ETNOGRAFIE

COORDONATE ÎN CERCETAREA ETNOBOTANICII ROMÂNEȘTI: VECHIME, CONTINUITATE, APLICABILITATE

MARIA BOCȘE

Știința populară, aparent o alăturare de termeni improprii a constituit în fond, conform concepției istoricilor, sociologilor și etnologilor un domeniu distinct al culturii și civilizației unui popor.

Acest domeniu subsumează toate cunoștințele dobândite de om prin empirismul multimilenar, prin observarea mediului înconjurător, a naturii, prin „știința de a se adapta mediului ambiant, de a-l schimba, ori de a decanta ceea ce poate fi folositor vieții, față de ceea ce-i poate dăuna. Acest raport dintre om și natură, mediul înconjurător și puterea rațiunii, în efortul permanent de adaptare și transformare sunt surprinse cu inegalabilă forță de Pascal: „Ce este omul în natură: Un neant față de infinit, un infinit față de neant, la mijloc între nimic și tot. Forța sa supremă stă în rațiune; este fragil ca o trestie, dar o trestie gânditoare“[1].

Munca, satisfacerea multiplelor nevoi materiale, intense au generat nu numai condiția existentă a omului[2] ci și „atitudinea culturală a omului față de realitate“[3], pe primele trepte ale istoriei.

Prin transmiterea experiențelor și transformării lor în acțiune, datorită cunoașterii mediului natural, a timpului și a dimensiunii spațiului, omul și-a creat nu numai trecutul și prezentul, ci a pus bazele viitorului, trecând de la „timpul fizic și biologic ireversibil la timpul social-istoric și chiar la timpul subiectiv“[4].

Lucian Blaga sublinia această „mutație ontologică“[5] de trecere a omului de la starea de supunere față de mediu, la starea culturală, prin care omul conștient de puterea și valoarea sa își construiește propriul său univers, lume, își impune legi, norme, principii comportamentale, în raport cu experiența sa milenară, dar și cu necesitățile sale.

Odată cu munca și dobândirea experiențelor prin activitatea laborioasă, fondul de cunoștințe empirice s-a dezvoltat necontenit. Printre primele cunoștințe de acest fel, cele mai profunde au fost cele alimentare, legate de obținerea și producerea hranei, cele medicale, pentru apărarea vieții, cele tehnice, legate de confecționarea și perfecționarea unel-

---

[1] Alexandru Tănase, Todea Georgeta — *Omul — creator de cultură și civilizație*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 7.
[2] Ibidem, p. 28—29.
[3] Ibidem, p. 29.
[4] Ibidem.
[5] Ibidem.

telor şi a instalaţiilor, de construirea caselor etc., cele biologice, privind cunoaşterea faunei şi a florei, precum şi a proprietăţilor lor, în fine, cele astronomice, matematice, geografice[6] etc.

Varietatea cunoştinţelor empirice este extrem de mare de la o regiune la alta de pe glob, la diferite civilizaţii umane şi chiar la acelaşi popor, pe diferite trepte ale istoriei. Mileniile de cunoaştere a naturii şi de folosire a ei pentru dezvoltarea civilizaţiei umane au generat o reală „ştiinţă" a poporului, un cuantum al spiritualităţii populare, care poate constitui încă odată argumentul vechimii, continuităţii, perenităţii unei civilizaţii. Acolo unde vestigiile arheologice doveditoare ale evoluţiei civilizaţiei unui popor n-au fost scoase încă la lumină, sau sunt sărace, iar documentele scrise sunt laconice, ori n-au fost încă scuturate de colbul vremii, cunoştinţele populare, concepţiile despre cosmogonie, despre măsurarea timpului şi a spaţiului, despre astronomie, etnoiatria pozitivă, practică prin fitoterapie şi opoterapie (cu remedii de origine animală sau minerală), profilaxia populară, cunoaşterea cultivării plantelor, ori folosirea florei spontane în alimentaţie, obţinerea coloranţilor a tananţilor etc., demonstrează alături de civilizaţia tehnică populară — etnogeneza, vechimea şi treptele de dezvoltare ale complexului cultural al poporului nostru.

Pe de altă parte, aceste cunoştinţe empirice s-au dezvoltat şi manifestat în strânsă corelaţie cu ocupaţiile de bază, agricultura, creşterea animalelor, meşteşugurile. În al treilea rând, se impune să amintim că bazele ştiinţelor culte se află în cunoştinţele empirice ale poporului, iar istoria oricărei ştiinţe, ca şi istoria umanităţii însăşi trebuie să înceapă cu acest capitol al ştiinţei şi civilizaţiei tehnice populare. Dar „odiseea" cunoaşterii nu se opreşte la acest stadiu, ci trece prin ipostaze mereu noi, în raport cu nivelul cultural şi concepţia nouă despre univers şi viaţă.

Cercetarea ştiinţei populare, cu cele mai importante capitole ale sale (etnobotanică, etnoiatrie, astronomie, meteorologie, sisteme tradiţionale de măsurat etc.) nu se poate realiza fără apelul sau studiul interdisciplinar de antropologie, arheologie, istorie, antropogeografie, demografie, istoria medicinii, sociologie, filosofia culturii, mitologie, psihologie socială, folcloristică, istoria artei, estetică etc. Numai în acest mod, înţelegerea inestimabilului tezaur al ştiinţei populare poate fi cuprinzătoare, rezultatele dobândite de cercetarea etnologică împletindu-se într-un tot cu succesele celorlalte ştiinţe umaniste.

Aducerea în lumină, analiza şi explicarea, apoi generalizarea vastei experienţe a mileniilor de existenţă a poporului nostru înseamnă în context dialectic implicit urmărirea ascensiunii civilizaţiei şi culturii populare.

Etnobotanica

Cercetările actuale de etnologie europeană comparată au demonstrat cu argumente de netăgăduit legăturile complexe care unesc ştiinţele na-

[6] Vulcănescu Romulus — *Etnografia: ştiinţa culturii populare*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 82.

turii de științele umane[1], această întrepătrundere și cunoaștere reciprocă tinzând spre o autonomie a ramurilor acestor științe: etnobotanica, etnoiatria, etnozoologia, etnometeorologia, astronomia etc. Datele științelor naturii pot fi îmbogățite cu datele etnologice, care, de multe ori reflectă rolul și funcțiile diferitelor elemente (arbori, plante etc.) fără de care însăși identificarea speciilor, spre exemplu, n-ar fi absolută.

Pe oricare treaptă a istoriei civilizației umane, omul s-a aflat în dependență directă de produsele naturale din care împrumută de la elemente și remedii pentru vindecare, la îmbrăcăminte, decor, coloranți, insecticide etc. În afara datelor de ordin economic, singurele capabile de a aduce precizii indispensabile în cercetarea științelor umaniste, botanica, mai nou dendrocronologia spre exemplu, aplicată la stabilirea vârstei copacilor (după inelele transversale de creștere) contribuie la cunoașterea vegetației unei regiuni, putându-se determina chiar un calendar climatic a diferitelor ținuturi, de-a lungul mileniilor.

Etnobotanica este azi deopotrivă sprijinită de analizele fizico-chimice-carbon 14, metodele sale adresându-se tuturor substanțelor organice, de altfel. Fără îndoială, omul, cunoscând natura și învățând ceea ce-i poate ajuta vieții, alimentației, sănătății se simte direct înserat într-o realitate cosmologică în care universul uman reprezintă o „legătură" în ordinea și echilibrul absolut al cosmosului. Din această conștiință a integrării sale „în" și nu „înafara" sistemului ecologic natural decurge și gama largă a inițiativelor, descoperirilor, chiar a riturilor și practicilor, care justifică intervenția omului pe multiple planuri asupra naturii. De aceea, „etnobotanica poate fi definită ca știința raporturilor reciproce ale omului și a lumii vegetale"[2], ea studiind legăturile dintre societățile umane și lumea plantelor. Cu alte cuvinte, etnologii au numit etnobotanica — „o urzeală vegetală a istoriei umanității"[3]. Etnobotanica asociază rezultatele botanice, cu anchetele sociologice și etnologice, inventariind farmacopeea unui ținut sau a altuia, studiind plantele alimentare la o populație determinată, descriind instrumentele sau metodele de cultivare pe o arie sau pe alta geografică, urmărind, comparând riturile de fertilitate și de cultivare a plantelor cerealiere, analizând locul diferitelor plante în sistemul limbajului tradițional (în obiceiuri, vestimentație, folclor, în gândire) urmărind tehnicile de folosire a plantelor în cadrul ocupațional (prepararea tananților, a coloranților etc.), analizând concepția estetică a unui popor, prin cultivarea florilor, împodobirea caselor, a costumului, prin transpunerea universului vegetal în arta plastică tradițională (în arhitectură, arta cioplirii lemnului, pe ceramică, pe țesături și cusături, în pictura pe sticlă sau la încondeerea ouălor etc.

Analizând importanța etnobotanicii în legătură cu istoria omenirii, cercetătorul francez J. Millot releva dovezile incontestabile ale schimbărilor și fenomenelor evolutive prin suma, diversitatea plantelor, fondul lexical legat de acestea, întrepătrunderea cu cele mai variate domenii ale culturii materiale. Așa spre exemplu, cercetând în perioada de

[1] Théodore Monod — *Sciences naturelles et ethnologie*, în vol. „Ethnologie générale" (sub red. lui Jean Poiriet), Gallimard, 1968.
[2] Jacques Millot — *L'ethnobotanique*, în vol. „Ethnologie générale", p. 1740.
[3] Ibidem.

trecere de la economia culesului din natură la cultura sistematică a pământului se pot stabili etapele de evoluţie pe baza unor adevărate „calendare" pe baza diferenţierilor de vegetaţie. Devine limpede faptul că, aşa cum preciza Millot — „lumea vegetală ne aduce un ajutor preţios, nu numai pentru a stabili cu diverse grade de precizie astfel de calendare, dar şi pentru a pune în evidenţă şi, într-o oarecare măsură, de a caracteriza modificările suferite prin intermediul omului de-a lungul epocilor. Cronologia aplicată la reconstituirea trecutului nostru este unul din capitolele cele mai captivante ale etnobotanicii"[4]. Astfel, arată mai departe acelaşi autor, listele vegetale figurează în picturile rupestre preistorice, sau în operele artei vechi; se pot observa de asemenea lichenii crescuţi foarte lent deasupra mormintelor, fenomenul biologic permiţând să se atribuie o vârstă acestora. Staţiunile arheologice dezvăluie flora din diferite epoci, nu totdeauna aceeaşi, specii dispărute sau existente şi azi folosite în alimentaţie (cereale), chiar schimbările de climă se pot deduce.

Analizele prin carbon 14 sau prin metodele palinologiei (studiul sporilor şi a polenului descoperit în sedimentele de cărbune etc.) au demonstrat posibilitatea de a descifra prin cunoaşterea vegetaţiei străvechi, structura zăcămintelor, dar şi modul de viaţă şi elementele cunoscute şi folosite de om în diferite epoci[5], precum şi succesiunea dispariţia sau evoluţia principalelor specii (pinul în perioada glaciară, apoi pinul alături de mesteacăn şi salcie, păduri de stejar, apoi de brad. Prin dendrocronologie s-a putut stabili de asemenea vechimea construcţiilor din diferite ţinuturi, evoluţia aşezărilor (după inelele de creştere din tăietura transversală a grinzilor caselor, după varietatea lemnului folosit în construcţie etc). Aceste metode aplicate în cercetarea europeană au pus în lumină legătura indisolubilă care există între arheologie, istorie, etnografie, sociologie şi etnobotanică. Pe drept cuvânt se poate spune că „istoria civilizaţiilor este istoria folosirii vegetalelor"[6].

Azi, când dezvoltarea extraordinară a tehnologiei şi industrializarea pe plan mondial ameninţă cu poluarea naturii tot mai mult, etnobotanica este chemată să sublinieze că echilibrul ecologic, care a existat va dăinui numai prin păstrarea şi folosirea ei cu grijă, cu economie. Însăşi dezvoltarea civilizaţiei pe noi trepte va fi posibilă numai prin păstrarea şi continuarea acestui patrimoniu ancestral, de neînlocuit, pe care-l formează lumea vegetală.

Cercetările sistematice de etnobotanică au început la noi încă la sfârşitul veacului trecut, când în 1874, Simion Mangiuca, în articolul „De însemnătatea botanicei româneşti" (publicat în revista Familia) releva importanţa tezaurului de cunoştinţe etnobotanice ale poporului

---

[4] Ibidem, p. 1760: „Le monde végétal nous apporte une aide précieuse, non seulement pour etablir, avec divers degrés de précision, de tels calendriers mais aussi pour mettre en évidence et, dans une certaine mesure, caractériser les modifications subies par l'environnement humain au cours de notre passe est un des chapitres les plus captivants de l'ethnobotanique".

[5] Metodele amintîte au contribuit la formarea certitudinii că în Sahara actualul deşert era acoperit altădată cu vegetaţie bogată de tip mediteranean.

[6] J. Millot — *L'Ethnobotanique*", în vol. „Ethnologie générale", Ed. Gallimard, 1968, p. 1763.

român. O remarcabilă activitate în această direcție a avut și B. P. Hașdeu — personalitate remarcabilă a culturii românești de la sfârșitul sec. XIX începând cu lansarea „Programei pentru adunarea datelor privitoare la limba română" — 1884, chestionar lansat în peste 700 de localități, ale căror răspunsuri conțineau numeroase date despre cunoștințele de etnobotanică ale poporului. Bogăția acestui material a sugerat poate ideea celor două concursuri instituite de Societatea de științe din România, lansate în 1892, respectiv în 1897, pe temele „Botanica populară română din punctul de vedere al credințelor, datinelor și literaturii populare" și „Cromatica poporului român". Ca urmare acestora, au fost publicate lucrări de etnobotanică, iar altele au abordat problematica legată de obiceiurile tradiționale, în cadrul cărora au fost incluse și elemente de cunoștințe etnobotanice, cum sunt, cele elaborate de S. Fl. Marian, T. Pamfile, A. Gorovei, S. Mangiuca[7] etc. În ultimele două decenii ale veacului nostru au apărut numeroase lucrări[8] axate pe relevarea tezaurului etnobotanic și botanic românesc, o etapă importantă marcând-o Al. Borza cu al său „Dicționar etnobotanic" (1968), amplă culegere de denumiri de plante, din regiunile țării noastre. În anul 1979, etnograful Valeriu Butură înmănunchea într-o sinteză sistematică cunoștințele de etnobotanică ale poporului român, privitoare la numeroasele plante alimentare, plante textile care au favorizat dezvoltarea unor meșteșuguri; plante colorante, plante folosite în farmacopeea populară, legate de obiceiuri, rituri, credințe, mituri, punând la îndemâna cercetării etnobotanice din țară și străinătate un vast material pentru studiul comparativ, sau jalonând posibile piste noi de cercetare.

Toate lucrările amintite relevă preocupările constante din țara noastră pentru dezvăluirea bogatului fond de cunoștințe etnobotanice, de a demonstra vechimea acestora și importanța lor în studierea treptelor de civilizație a poporului.

Vechimea cunoștințelor etnobotanice la poporul român

Cunoștințele etnobotanice, ca important domeniu al științei populare devin argumente peremptorii alături de alte dovezi de natură isto-

[7] Simion Florea Marian — *Sărbătorile la români*, vol. I—III, București, 1898—1901.
Simion Florea Marian — *Nunta la români*, București, 1890.
Simion Florea Marian — *Nașterea la români*, București, 1892.
Simion Florea Marian — *Înmormântarea la români*, București, 1892.
Tudor Pamfile — *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, București, 1915.
Tudor Pamfile — *Văzduhul după credințele poporului român*, Buc., 1916.
Tudor Pamfile — *Sărbătorile de vară la români*, București, 1910.
Tudor Pamfile — *Agricultura la români*, București, 1913.
Tudor Pamfile — *Pământul după credințele poporului român*, Buc., 1924.
Artur Gorovei — *Credințe și superstiții ale poporului român*, Buc., 1915.
Pamfile Tudor, Mihail Lupescu — *Cromatica poporului român*, București, 1914.
Simion Mangiuca — *De însemnătatea botanicei românești*, în rev. „Familia", 1874.

[8] Vezi Valeriu Butură — *Enciclopedie de botanică românească*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979 și bibliografia.

rică, de cultură materială sau spirituală — a etnogenezei şi continuităţii populaţiei şi ocupaţiilor sale principale.

Vechimea multimilenară a acestor cunoştinţe ale poporului român este atestată de fondul lexical (denumirile fiind autohtone în parte, multe însă fiind împrumutate din lexicul greco-roman, atât pentru plantele cultivate, cereale, pomi fructiferi, arbori, plante textile şi oleaginoase, cât şi pentru speciile din flora spontană). De altfel, cultivarea plantelor cerealiere şi textile, a pomilor fructiferi şi a viţei de vie a constituit ocupaţia principală a autohtonilor, din cele mai vechi timpuri, în strânsă interdependenţă cu creşterea animalelor. Practica cultivării pământului era însoţită de obiceiuri, rituri, credinţe despre plante şi viaţa lor, despre ciclul vegetal, ori pentru invocarea fertilităţii şi a fecundităţii, pentru înlăturarea forţelor malefice. Fondul spiritual, deosebit de complex dovedeşte deopotrivă vechimea lor precreştină şi în acelaşi timp vechimea şi permanenţa populaţiei pe aceste meleaguri. Originea acestora se află, fără îndoială, în fondul spiritual al vechilor locuitori ai Daciei, peste care s-au suprapus elemente din cultura romană, succedate de unele împrumuturi de la alte popoare cu care au avut contacte sau vecinătate de-a lungul veacurilor.

Mai târziu, s-a încercat grefarea unor practici cultice pe riturile tradiţionale de invocarea ploilor, ori de alungare a forţelor distrugătoare (grindină, secetă, uragane), fără ca acestea să aibă însă puterea de generalizare şi extindere în cultura spirituală pe măsura celor străvechi, autohtone.

Geto-dacii, cultivatori de cereale, plante textile, pomi fructiferi, credeau că Zalmoxis[9], zeitate cu semnificaţie chtoniană era generator al vieţii, vegetaţiei, fertilităţii, iar Gebeleizis, zeu al luminii, fulgerului şi tunetului era forţa celestă, ameninţătoare, deseori distrugătoare. Unele credinţe populare în legătură cu forţa regeneratoare a pământului, cu forţele celeste etc., păstrate până azi, mai păstrează unele elemente care demonstrează că şi-au tras „seva" din filonul cultural al vechilor autohtoni (corespunzător ramurii tracilor dunăreni, de la nord de Haemus[10]).

Textele antice aduc dovezi grăitoare asupra bogatelor şi diversificatelor cunoştinţe etnobotanice ale geto-dacilor. Astfel, medicul botanist grec, Pedakios Dioscorides din Anazarba în lucrarea „De materia medica" făcea o adevărată sinteză a cunoştinţelor botanice şi medicale din sec. I e.n., în lumea bazinului mediteranean şi a ţinuturilor carpato-balcanice. Între cele 704 plante înregistrate în lucrare, Dioscorides includea 40 (după unii cercetători, 42) denumiri dacice, care completau lista celor greceşti, romane, sau provenind din limba altor popoare pe care le va fi cunoscut în calitatea sa de medic militar. Lucrarea sa, adresată atât vindecătorilor empirici, medicilor, deopotrivă culegătorilor, negustorilor, vânzătorilor de plante medicinale are o valoare deosebită şi în cercetarea relaţiilor populaţiei dacice din nordul Dunării, cu popoarele sud-

[9] Istoricul I. I. Russu susţine semnificaţia semantică a numelui de Zamolxis, de la „zamol" = pământ, zeitate a pământului, personificarea izvorului vieţii, fertilităţii, vegetaţiei (apud. I. I. Russu — „Religia traco-dacilor". Zei, credinţe, practici religioase, Cluj, 1947); vezi şi „Istoria României", vol. I, 1960, p. 330—331; H. Daicoviciu — „Dacia de la Burebista la cucerirea romană", Cluj, 1972.

[10] Idem, ibidem, p. 180, 106—110.

dunărene, în acea vreme, fiind în același timp dovada răspândirii cunoștințelor empirice ale dacilor privind „proprietățile ierburilor și arbuștilor". Dintre nenumăratele copii care au circulat, cel mai vechi manuscris copie (și cel mai reușit) după lucrarea lui Dioscorides a fost „Codex Constantinopolitanus", numit și „Vindobonensis", realizat în anul 512[11].

„*De materia medica*" cuprindea descrierea proprietăților plantelor, întrebuințarea lor, fazele și modul de a fi culese etc (se recomanda culegerea plantelor pe timp uscat, cu cer senin și nu ploios, de preferință din zonele de munte și de la mare altitudine, din locuri bătute de vânt). De asemenea, se contura principiul valabil și azi în legătură cu necesitatea urmăririi stadiilor de dezvoltare a plantelor, de la încolțirea lor și până la coacerea fructului pentru a nu cădea în eroarea acelora care au afirmat că „unele plante nu aduc nici flori, n-au nici tulpini și nici fructe"[12]. Lucrarea a fost structurată în 5 capitole:

Cartea I — plante ierboase, rășini, balsamuri, arbori și arbuști, indicate pentru prepararea uleiurilor și a unguentelor;

Cartea II — materii medicale de origine animală, plante cerealiere, leguminoase, crucifere, composite, liliacee, unele fiind aromatice;

Cartea III — majoritatea compositelor, umbelifere, labiate etc.

Cartea IV — restul plantelor din familii cu mai puține specii, dar și unele composite, labiate, ferigi, ciuperci etc.

Cartea V — vinurile și materiile anorganice[13].

O altă lucrare a antichității, „*De medicaminibus herbarum*" sau „*De herbarum virtutibus*" a lui Pseudo-Apuleius menționa din nou denumiri de plante dacice, între cele 131, 32 nume de plante (după unii 26) dacice. Cele două lucrări amintite cuprindeau pe de o parte numeroase specii comune, cu multiple întrebuințări medicale, pe de altă parte, plantele cu întrebuințări mai restrânse, dar fiind din abundență în flora zonelor indicate.

Pentru a facilita studiul comparativ al denumirii plantelor, etnograful Valeriu Butură a alăturat denumiriie românești actuale ale plantelor la denumirile științifice, la cele dacice (cf. lui Dioscorides și Pseudo-Apleius), denumirile grecești și latine fiind deosebit de grăitoare[14]. Mai interesante pentru urmărirea schimbărilor produse în evoluția denumirilor de atunci și până acum, în limba română sunt câteva denumiri: *brustur* (Arctium lappa L.), *riborasta* (Pseudo-Apuleius), arkeion (gr.) lappa (lat.) *cinci-degete* (Potenilla reptans L.), *propedila* (Dioscoride, Pseudo-Apuleius), pentaphillon (gr.), quinquefolium (lat.), *rosmarinul* (Rosmarinus officinalis L.), drakontos (Pseudo-Apuleius), libanotis (gr.), rosmarinum (lat); știr .Amaranthus angustifolius Lam.), știr (Amaranthus angusticolius lam.), blis

[11] Vezi Váczy C. — *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo-Apuleius*, în vol. V—VI al anuarului „Acta Musei Napocensis", Cluj, Muzeul de istorie, 1968, 1969.

[12] Idem, ibidem, partea I, vol. V al anuarului „Acta Musei Napocensis", 1968, p. 64.

[13] Idem, ibidem, p. 65.

[14] Idem, ibidem, în vol. VI al anuarului „Acta Musei Napocensis", 1969, p. 115—129; idem, ibidem, vol. VIII, 1971, p. 103—133; vezi și V. Butuc, op. cit., p. 14.

(Dioscorides), bliton (gr.), blitum (lat) etc. În limba română nu s-au păstrat denumirile dacice, dar se observă că s-au moştenit de la romani numele principalelor plante (mai puţin din greacă) pentru specii cultivate sau din flora spontană. Odată cu ele, se vor fi moştenit şi cunoştinţe, credinţe cu o continuitate neîntreruptă până azi, în viaţa poporului.

Terminologia plantelor cunoscute pe teritoriul carpato-danubian

Dicţionarul etnobotanic al lui Al. Borza, — (cel mai complet de acest fel din câte au fost publicate) menţionează cca 2 100 specii, din care 876 sunt atestate de către cercetătorii botanişti, etnologi etc. — ca utilizate de populaţia ţării pentru prepararea remediilor terapeutice, a coloranţilor şi în alimentaţie. Valeriu Butură, urmărind etimologia denumirilor de plante le situează pe trei categorii: *denumiri din fondul cultural originar*, cuprinzând *denumiri dacice* (brânduşă, gorun, curpen, mazăre, spânz, copac, ghimpe, mugure, păstaie, sâmbure, strugure, brad[15], de această ultimă specie legându-se şi străvechi obiceiuri, semnificaţii, cântece care pot avea de asemenea o origine autohtonă (şi *denumiri latine*) pentru plante cultivate: grâu (granum), mei (millium), orz (hordeum), secară (secale), ai (alium), usturoi (ustulare) linte (lens, lentis), ceapă (caepa), varză (vir(i)dia), legumă (legumen); pomi: cireş (ceresius), măr (malum), pom (pomus), prun (prunus); viţa (vitea), vie (vinea), coardă (chorda); plante textile: inul (linum), cânepa (canepa); copaci şi plante din flora spontană: carpen (carpinus), fag (fagus), alună (abellona), arţar (arciarium), salcie (salix), urzica (urtica), patlagina (plantago) etc. De origine latină sunt şi denumirile părţilor plantelor: iarbă, rădăcină, frunză, foaie, floare, tufă, lemn, floare, fruct, sămânţă.

Unitatea limbii române şi implicit şi cea a contextului cultural este dovedită însăşi de răspândirea în toate ţinuturile ţării a denumirilor speciilor care au avut o importanţă mare în viaţa locuitorilor, fără sinonime regionale. Aceste denumiri s-au păstrat datorită modului de trai, sedentar, al poporului, datorită locuirii şi cultivării sau folosirii permanente a resurselor naturale oferite de vegetaţia ţării.

A doua mare categorie luată în considerare de botanişti şi etnologi[15] a fost cea a denumirilor româneşti, extrem de numeroase, date *după particularităţile morfologice ale plantei, sau după culoare:* albăstrele, vinete, roşioare, mahonie, iarba cu spini, iarba mare etc.; *după analogii morfologice:* foarfeca bălţii, floare de vioară, furculiţă, fumul pământului, coleşă, guleraş etc; *după gustul lor:* fierea pământului, iarba amară, mierea ursului, feriga dulce, cumlău, amărală etc; prin *analogie cu părţi anatomice, din regnul animal:* cornul caprei, colţul lupului, fierusa şo-

[15] Cf. I. I. Russu — *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967.

[16] Vezi I. Simionescu — *„Flora României"*, Bucureşti, 1939; Al. Borza — *„Dicţionar etnobotanic"*, Editura Academiei R.S.R., Buc., 1968; V. Butură, op. cit.; Elena Stratul — *„Contribuţii etnobotanice (zona Văii Bistrei)"* în „Tibiscus", II, Timişoara, 1972, p. 269—271; Maria Bocşe, Ana Marossy, Virgil Giurcă — *„Cercetări etnobotanice în bazinul superior al Crişului Negru"*, în vol. „Tibiscus", 1974, p. 273—281; Stahl H. H. (sub redacţia) — *„Nerej, un village d'une région archaique"*, II — „Les manifestations spirituelles", Bucarest, f.a.

pârlelor, dinți, iarba bărboasă etc. Numeroase plante își iau denumirea după afecțiunile pentru care sunt folosite: iarba de vătămătură, iarba de gălbează, iarba de orbalț, iarba mărinului, iarba tăieturii, floarea somnului, iarba zgăibii, iarba de junghiuri, gălbinare etc. Alte plante au fost denumite după categoriile sociale sau etnice: flori boierești, flori cojocărești, flori armenești, liliac nemțesc, lemn tătărăsc (nume care au la origine și legendele despre locul de proveniență a plantelor).

Alte plante au primit denumirea populară după semnificația lor mitică sau magică: lingura zânelor, lingura zmeilor, iarba fiarelor, iarba de iubit, buruiană de nouă daturi. Unele s-au denumit după locul unde creșteau: iarba Boiului, buruiana de pe hotar, buruiana de la dunga apei, iarba de pe stean etc.

Desigur, încă multe categorii s-ar putea grupa, mai ales, așa cum s-a văzut, din floarea spontană. Câteva denumiri constituie împrumuturi slave sau de la populațiile așezate ulterior pe teritoriul țării: macriș, mac, roiniță, hamei, sovârf, samfireag, hodolean etc.

Valoarea și semnificația plantelor în cultura tradițională

Cercetările de etnobotanică întreprinse pe teritoriul țării noastre au scos la lumină obiceiuri, cunoștințe și practici străvechi, conservate și perpetuate până în zilele noastre, în pofida schimbărilor ce s-au produs în viața social-economică a așezărilor rurale de-a lungul istoriei. Credințele și obiceiurile, riturile și practicile în care plantele au o semnificație majoră, generată de valoarea acestora în cadrul ocupațiilor, a alimentației, a terapeuticii populare etc. — sunt legate de marele circuit cosmic, de ciclul anotimpurilor, al vegetației și revitalizării întregii naturi. Riturile agrare care străbat în toate domeniile manifestărilor spirituale: în cadrul practicilor agricole pentru cultivarea pământului, în obiceiurile calendaristice, în riturile de fertilitate, în obiceiurile de familie — dovedesc strânsa legătură dintre mediul natural, vegetație și activitățile umane, precum și vechimea agriculturii, ca ocupație preponderentă a locuitorilor țării, din timpuri străvechi.

Concepția populară despre puterea plantelor asupra vieții omului, asupra tuturor acțiunilor sale este izvorâtă din simbioza om—natură, din experiențele și cunoștințele empirice ale omului. Dar aceeași gândire tradițională cuprinde și ideea puterii de transformare sau de îndepărtare a forțelor malefice ce ar influența ritmul, echilibrul existenței, prin puterea omului, prin știința de a folosi plantele, forța lor vitală, energia potențială. În cultura populară există nenumărate exemple de acest fel: obiceiul scuturatului pomilor pentru stimularea rodirii, primăvara, într-un dialog între om și pom[17] (în Bihor), încercarea „puterii sămânței", prin punerea la încoltit a boabelor de grâu, în timpul sărbătorilor din martie, agățarea cununilor de sânziene la capătul holdelor[18] etc. Dar

[17] Maria Bocșe Călugăru — *„Obiceiuri agrare pe valea Crișului Negru"*, în vol. „Zilele folclorului bihorean", Oradea, 1974; cf. și Gh. Pavelescu — *„Cercetări folclorice în sudul jud. Bihor"*, Sibiu, 1945.

[18] Ibidem.

împletirea vieţii omului cu a vegetaţiei, invocarea particularităţilor plantelor (vigurozitate, frumuseţe, echilibru, parfum, armonie) şi răsfrângerea acestor atribute asupra existenţei umane, prin relaţie simpatetică sunt idei ce stau la baza mai tuturor obiceiurilor de familie. Astfel, apa în care erau scăldaţi copiii nou-născuţi (şi în care se introdusese hodolean, usturoi, slăbănog, rostopască, ca plante considerate cu puteri magice) era întrebuinţată pentru stropirea florilor din grădină, sau a pomilor fructiferi. Regăsim această invocare a norocului, sănătăţii şi virtuţilor copiilor în legătură cu acelea ale plantelor şi în fragmentul de cântec popular cules de Miron Pompiliu, la sfârşitul secolului al XIX-lea, în Bihor:

„Eu, murgule nu-s de vină
Că maica m-o ciupăit
În şuştariu cu lapte dulce,
Să fiu mândră ca şi-o cruce,
Şi maica ciupa o ţâpat-o
Lângă grădina cu flori,
Să fiu dragă la feciori
Şi lângă grădina verde,
Să fiu dragă cui mă vede“[19]

Interdependenţa dintre om şi lumea vegetală este evidentă, însă mai ales în procesul activităţilor agricole, propriu-zise, înglobate în sfera mare a culturii materiale, căci „cultură înseamnă în acelaşi timp o acţiune asupra mediului fizic, până la formarea unui ecosistem în care este integrată şi natura, dar şi un nou mediu de viaţă, cel cultural, până la constituirea unor ecosisteme în care omul se găseşte în interdependenţă şi interacţiune cu propriile creaţii, activităţi sau produse“[20]. Rolul jucat de lumea vegetală în gândirea şi concepţia umană merită să suscite interesul.

Conform gândirii tradiţionale, plantele, arborii erau principalii intermediari între cosmos şi om. Ele contribuiau la asigurarea echilibrului individului, legându-l prin relaţiile biopsihice de natură, de universul vegetal, căruia i se simţea perfect integrat. Folclorul popoarelor, basmele mai ales vorbesc despre originea vegetală a unor eroi sau zeităţi cu puteri şi calităţi deosebite (născuţi din dafin, stejar, salcie, ori din petalele de trandafir, lalea etc[21]).

Marile etape ale vieţii, ale familiei aveau drept simboluri apotropaice florile, plantele, arborii. Primăvara, în martie, „în noaptea de 23, de Sf. Toader“, fetele din zonele Munţilor Apuseni, Bihor, Câmpia Transilvaniei, Ţara Oaşului, etc. îşi spălau părul în apa în care au pus mlădiţe de salcie (Salix babylonica L.), popivnic (Asarum europaeum L.), folofiu (Vinca minor L.), lemn de corn (Ligustrum vulgare), iederiţă (He-

[19] Miron Pompiliu — *„Folcloristică. Limbă, literatură şi obiceiuri la românii din Biharia“*, în Arhiva Sectorului de etnologie şi sociologie al Centrului de ştiinţe sociale din Cluj, mscr. nr. 135.

[20] Barnea M., Al. Calciu — *„Ecologie umană“*, Editura medicală, Bucureşti, 1979.

[21] Aceste basme populare au inspirat şi creaţia literară cultă. Putem cita ca exemplu poezia lui M. Eminescu „Fata din dafin“, dar literatura română, ca şi cea universală abundă în astfel de motive mitologice.

dera helix), busuioc (Ocimum basilicum) și flori de fân (Poalpina), „ca să crească lung părul și să miroase ca iarba fânețelor, sub stropul ploilor"[22]. Apa era apoi deșertată la rădăcina pomilor, pentru a stimula „roada și vlaga".

Căsătoria implica de asemenea rituri în cadrul cărora, sistemul limbajului semiotic cuprindea simboluri esențiale, vegetale. Steagul de nuntă se făcea din lemn verde (ca vitalitatea plantei și puterea ei de adaptare să se răsfrângă asupra noii familii), cununa miresei se făcea din mlădițe verzi de salcie. După un străvechi obicei, cununia se făcea sub pomi roditori, în timpul ritualului ambii miri ținându-se de ramurile unui pom, acest gest având semnificația invocării răsfrângerii fertilității din lumea vegetală, asupra existenței noii familii. În același timp, acest eveniment de importanță fundamentală în viața și perpetuarea comunității tradiționale era anunțat întregii colectivități prin împodobirea casei miresei cu crengi de brad, sau cu tulpini întregi puse la poartă[23], ca semn al trăiniciei, al vitalității. O străveche reminiscență a dendrolatriei o semnifica punerea bradului împodobit pe mormântul tinerilor (în Transilvania)[24], ca și punerea „pomului de pomană" la mort (brad sau prun împodobit cu batiste, basmale, fructe, turtă dulce, covrigi, ori ulcioare, asociate ideii și obiceiului „trasului izvorului", constând din purtatul apei la rudenii sau prieteni timp de 40 de zile ca pomană după cel decedat) în Banat, Bihor, Moldova[25] etc. De altfel, credințele despre arborele — geniu protector erau foarte răspândite și în antichitatea greco-romană ca și în cea orientală[26].

Nenumărate rituri legate de ciclul calendaristic agrar implicau simbolurile plantelor, arborilor, în invocarea fertilității, a pluvialității. Pentru paza caselor și a gospodăriei, pentru înlăturarea forțelor malefice, distrugătoare (îmbolnăvirea vitelor sau a membrilor familiei, grindina, trăznetul etc), în cadrul sărbătorilor de primăvară (la 23 aprilie) se puneau ramuri de rug (Rosa canina L.), de salcâm (Robinia pseudacacia L.), busuioc (Ocimum basilicum L.), usturoi (Allium sativum L.), la porți, la ușile locuințelor, la construcțiile gospodărești[27].

În toate zonele țării, la 1 Mai se punea „armindeni", ramuri sau tulpini întregi de mesteacăn, salcie, fag, tei sau brad (în raport cu vegetația specifică unei zone sau alteia), lăsându-se la poartă până în anul următor, când se aprindea focul în cuptor, pentru coacerea primei pâini din grâu nou[28]. Numeroasele rituri și credințe au pătruns și în folclorul ro-

---

[22] Pavelescu, op. cit.; Gh. Pavelescu — *„Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni"*, București, 1945, editată de Institutul Social Român.

[23] Apud Ion Mușlea, Ov. Bârlea — *„Tipologia folclorului", din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hașdeu"*, Editura Minerva, București, 1970, p. 438.

[24] Ibidem, p. 451.

[25] Ibidem, p. 452—453.

[26] Cf. J. Millot, op. cit., p. 1755: arătând că arborele era văzut „puisant ses forces dans la terre pour monter a l'assaut du ciel".

[27] Gh. Pavelescu, op. cit., S. Fl. Marian — *„Sărbătorile la români"*, vol. I—II, București, 1898—1901.

[28] Apud Mușlea — Bârlea, op. cit., Gh. Pavelescu, op. cit.; Maria Bocșe — *„Grâul — finalitate și simbol în obiceiurile cu caracter agrar din Valea Barcăului"*, în Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei, 1977, vol. IX, Cluj-Napoca.

mânesc, în mitologia botanică, plantele fiind considerate ca elemente benefice, protectoare împotriva forţelor distrugătoare, care distrug, răpesc „mana", puterea germinativă a grânelor, a pomilor, chiar a vitelor[29].

Cele mai numeroase credinţe şi practici rituale care însoţesc muncile agricole sunt cele în legătură cu plantele cultivate, cerealiere sau textile.

Plantele cultivate

Numeroase dovezi arheologice descoperite în toate regiunile prospectate au atestat că agricultura pe teritoriul ţării noastre are tradiţii milenare. Depozitele de grâu carbonizat dezvăluie odată cu aşezările şi locuinţele populaţiei străvechi, au atestat vechimea multimilenară a cultivării grâului pe teritoriul patriei noastre[30].

Deopotrivă, însemnările scriitorilor antici despre lumea geto-dacă, uneltele agricole (săpăligi, hârleţe, seceri, brăzdare de plug, râşniţe etc.) au demonstrat cu prisosinţă acest lucru. Alături de cereale (grâu, orz, mei), pomi fructiferi şi viţă de vie se cultivau plantele textile, inul şi cânepa sunt amintite încă din antichitate. Herodot spunea „tracii îşi fac din cânepă, haine care seamănă foarte mult cu cele din in, cine nu e prea obişnuit cu ea nici nu o poate deosebi dacă e vorba de in sau cânepă..."[31]. Importantă nu este numai informaţia despre cultivarea celor două plante textile, ci la fel de însemnată pentru istoria civilizaţiei populare este afirmaţia în legătură cu tehnicile de prelucrare a cânepii, în aşa fel încât textura pânzei de cânepă să se confunde cu aceea de in. Acest fapt trebuie să fi fost rezultatul unei îndelungate cultivări şi prelucrări a acestor plante de către geto-daci.

Fertilitatea pământului (în puterea lui Zalmoxis) şi ameninţarea care planta asupra holdelor (după vrerea lui Gebeleizis) de-a lungul întregului ciclu agrar trebuie să fi constituit izvorul atâtor credinţe şi practici de ordin magic-religios la geto-daci. De altfel, la toate popoarele, cultul divinităţilor chioniene le înfăţişa ca pe nişte puteri creatoare, cosmice la început, apoi, pământul având reprezentarea maternă, hrănitoare a celor ce-a îngrijesc şi o adoră[32].

De altfel, cultul fecundităţii şi al fertilităţii era atestat încă mai timpuriu în spaţiul carpato-danubian şi de mulţimea figurinelor feminine din lut (descoperite la Cârma Dolj, Otomani, Hamangia etc.), vădind legături cu lumea mediteraneană şi a Asiei Mici[33] (regiuni prin intermediul cărora s-au răspândit în Europa cerealele, de origine din Asia Centrală), în legătură cu aceleaşi culturi agrare, de o similitudine

[29] Ibidem.

[30] Cf. *„Istoria României"*, vol. I, 1960, Editura Academiei R.P.R.

[31] Apud Herodot — *„Istorii"*, IV, p. 75 în „Izvoare privind istoria României", vol. I, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 43.

[32] Cf. Mircea Eliade — *„Histoire des croyances et des idées religieuses"*, II, Payot, 1978, p. 17; Idem — „Mythes, reves et mysteres", Gallimard, 1957, Paris, p. 227.

[33] Apud Vladimir Dumitrescu — *„Arta preistorică în România"*, Bucureşti, 1974.

izbitoare[34] (cultul lui Ceres-Demeter, Dionysos, Pomona, Flora). Chiar riturile de înmormântare erau asociate celor de fertilitate, ca și celor ale cultului soarelui.

În credințele celor vechi, arăta arheologul francez André Varagnac „pământul era mort după ce da recoltele, trebuia deci să regenereze. Grăuntele de grâu era elementul fecund pus în pântecul pământului. Acest foetus trebuia hrănit: sufletelor morților îngropați în acest pământ și ființelor binefăcătoare li se cereau să ajute la creșterea acestuia"[35]. Calendarul celților, de exemplu, începea la 1 noiembrie (prima zi a anului și începutul ciclului agrar), sărbătorit în mod deosebit, ulterior această dată fiind asociată și cultului morților[36].

Obiceiurile agrare ale poporului român exprimă însăși concepția unei populații sedentare, de agricultori, iar cercetarea etnobotanică reflectă în același timp viața comunităților rurale de pe teritoriul țării ca unități sociale bine închegate, în care tradiția, obiceiul, îndeplinirea întocmai a gesturilor, a practicilor transmise și moștenite peste generații concurau la optima desfășurare a vieții și a activității.

Empirismul multimilenar l-a dus pe om la concluzia legăturii dintre ciclul temporal, mișcarea aștrilor și ciclul vegetației. Fiecare etapă este însoțită de obiceiuri corespunzătoare, referitoare la fertilitate, prosperitate, mană. În gândirea tradițională, înfăptuirea deplină a obiceiului completează practicile agrare propriu-zise, dând omului speranțe reușitei muncii sale.

Cele mai variate rituri de fertilitate erau asociate culturii grâului și a cânepii, plante cultivate din vechime, pe teritoriul carpato-dunărean[37].

Legate de cultura grâului, obiceiurile agrare se întrepătrund cu etapele muncii și ale vieții. În cultura tradițională românească au fost evidențiate în primul rând riturile care însoțesc fazele de cultivare a pământului, riturile din cadrul obiceiurilor calendaristice în cadrul obiceiurilor de familie, grâul având valoare de simbol în invocarea fertilității, a fecundității, a manei. Empirismul a condus în conștiința poporului la ideea solidarității între diversele modalități ale fertilității biocosmice, la ideea legăturii dintre lună, soare, pluvialitate și vegetație. „Luna dă colț grâului, iar soarele crește și coace boboul" definesc credințele popu-

---

[34] Vezi Jerôme Carcopino — *„Viața cotidiană în Roma la apogeul imperiului"*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 162; Paul Faure — *„Viața de fiecare zi în Creta lui Minos", 1500 î.e.n."*, București, 1977, Editura Eminescu, vezi și Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu — *„Dicționar enciclopedic de artă veche a României"*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 95, p. 134.

[35] André Varagnac — Marthe Chollot Varagnac — *„Les traditions populaire"*, Paris, 1978, p. 39; vezi și Mircea Eliade — *„Traité d'histoire des religions"*, Paris, ed. Payot, 1976.

[36] Idem, ibidem.

[37] Cf. Valeriu Butură — *„Credințe în legătură cu cultura grâului la românii din Transilvania"*, în rev. „Sociologie românească", an II, nr. 7—8, iulie, 1937, p. 358—359, Mușlea — Bârlea, op. cit.; Adrian Fochi — *„Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu"*, Editura Minerva, București, 1976.

lare însăşi dichotomia ontologică universală[38]. Aratul şi semănatul marcau momente importante, decisive iar pentru reuşita lor se adăugau o serie de gesturi rituale, interdicţii sau „sacrificii", cum le numea Mircea Eliade. Mai ales în prima zi a acestor munci, oamenii trebuiau să poarte haine noi, curate, „ca să nu se facă tăciune în grâu". Vitele erau îndemnate la drum cu o nuia verde de răchită, ca pe unde trec „să înverzească brazda". La coarnele vitelor se lega năframă în care se înnodau boabe de grâu de la „cununa" secerişului din anul anterior, fire de hodolean, mlădiţe de leuştean, rămurele de rostopască, pentru a atrage fertilitatea şi protecţia magică a holdelor[39]. Chiar instrumentarul avea un sens analog: lanţul încopciat peste care trec vitele la ieşirea din gospodărire, potcoava care se leagă la grindeiul plugului, legătura cu plantele. Aceste credinţe întăresc ideea că în gândirea populară tradiţională „magia insrumentelor face parte integrantă din marea magie a muncii prin care omul îşi începe existenţa istorică"[40]. Nenumărate elemente sau instrumente, simboluri cu polivalenţă funcţională se leagă şi de etapa semănatului grâului. Sămânţa se păstra în oale de lut, sau coşuri lipite cu pământ, în care se pun boabe din cununa de la seceriş, busuioc, ustoroi[41] etc. Semănătorul reţine în aceste cazuri doar calităţile simbolice dorite în acea etapă: fecunditatea pământului, fertilitatea, menite să se răsfrângă prin continuitate asupra substanţei purtătoare de masă.

Între riturile agrare legate de cultivarea grâului, un loc important îl ocupau cele pentru provocarea sau stăvilirea fenomenelor cosmice. Ele se manifestau pentru asigurarea fertilităţii câmpurilor, pentru obţinerea recoltelor, pentru provocarea ploii binefăcătoare. Între nenumărate rituri pentru invocarea ploii strâns legate de funcţiile magice ale vegetaţiei şi de ciclul cosmic este *paparuda* (caracteristică zonelor etnografice din Transilvania, Banat, Crişana, Bistriţa, Maramureş), un tânăr sau un copil îmbrăcându-se în frunzar verde şi trecând cu alai, pe ulişele satului, în timp ce rostesc un cântec ritual de invocare a ploii, iar oamenii îi stropesc cu apă şi le dau daruri, ca să înceteze seceta şi să se „deslege ploile". Păpăruda („băbărugă", „dodoloaie", „hodoloaie") implica rituri manuale (jocul, gestica, udatul), însoţite de cele orale, care redau finalitatea însăşi a obiceiului: Cântecul paparudei, altădată o lungă oraţie ale cărei versuri erau punctate de ritmica mişcărilor, pe măsură ce obiceiul intră în desuetudine devine tot mai sintetic, mai simplu. Iată o variantă auzită pe Crişul Negru, în Bihor:

Păpăruga ruga
Adă-ne ploiuţa,
Ploiţă curată,
Fără vânt şi piatră
Dă-ne, nană, cinste
Ouă şi plăcinte
Dă-ne şi clisuţă
Să chemăm ploiuţa"[42]

[38] Cf. informaţiilor orale de pe teren, în toate zonele etnografice ale ţării. Vezi şi Mircea Eliade — *„Traité d'histoire des religions"* chapitre „La lune et la mystique lunaire", Paris, Ed. Payot, 1964.

[39] Vezi Gh. Pavelescu, op. cit.; M. Bocşe — „Grâul...", pag. 266.

[40] Anghel Paul — *„O istorie posibilă a literaturii române"*, în rev. *Familia*, nr. 8, august, 1972.

[41] Cf. relatărilor informatorilor din zonele Munţilor Apuseni. Vezi Gh. Pavelescu, op. cit.

[42] Vezi Maria Bocşe Călugăru — *„Obiceiuri agrare pe valea Crişului Negru"*, în vol. „Zilele folclorului bihorean", Oradea, 1974.

În Transilvania, obiceiul a fost cunoscut și într-o variantă mai veche, „păpălugăra" sau „sângeorzul", integrată în practica cultică drept simbol al primăverii și al fertilității, și organizată la dată fixă (23 aprilie).

În Câmpia Română, pe timp secetos, exista tradiția unei alte invocări a ploii, prin ducerea și udarea în gârlă a „mumuliței ploii", și a „tatălui soare" reprezentați de două figurine din lut, duse de un copil (o fetiță) condusă de un alai de fete.

Numeroase erau de asemenea riturile de masă, pentru rodnicia holdelor de grâu, manifestate în cadrul diferitelor sărbători calendaristice (punerea grâului la încolțit, în blide, la Sf. Toader, împletitul cununilor de sânziene pentru pusul la „capul holdei", ca și a mănunchiurilor de Chelidonium, Allium sativum, Valeriana officinalis L.) plante cărora credințele tradiționale le atribuiau o valoare magică rostirea descântecelor pentru întărirea sau readucerea manei[43] etc. Punctul culminant al marei „drame agricole" îl constituia secerișul. Ritualurile simple sau elaborate ca într-un adevărat scenariu dramatic[44] aveau drept scop stabilirea unor raporturi favorabile între om și rod, asigurând în acest fel regenerarea periodică a grâului. Forța întregii vegetații — se credea — rezidă în ultimele spice de grâu, după o concepție de largă circulație în folclorul românesc. De această credință se leagă și *cununa la seceriș*, obicei străvechi, cu similitudini în toate satele de pe Crișuri, ca în întreaga Transilvanie[54], Ceremonialul „cununii") cu numeroase secvențe asemănătoare ritualului nupțial, s-a dezvoltat pe măsura acumulării unor experiențe individuale, sau colective, care s-au înlănțuit într-un complex de manifestări, căpătând în sânul colectivității respective, imperative cu drept de norme fixe. Cununa secerișului se împletea din ultimele spice de grâu rămase în urma clăcii la seceriș, organizată între rudenii sau vecinătăți, era purtată de o fecioară, care împreună cu alaiul ce o însoțea de-a lungul satului era stropită cu apă din fiecare gospodărie. Udarea cununii (care era păstrată apoi în casă tot timpul anului, cu semnificație simbolică, dar și pentru a folosi spicele în practicile terapeutice sau magice) implica similitudinea, invocarea ploii. „Fenomenul real (ploaia) este substituit printr-un gest omenesc (stropitul), cu funcție semantică și magică fel în același timp"[46]. Cântecul cununii, rostit de alaiul „cununii" nara la fel cu orațiile și colindele de la Anul Nou (Plugușorul, „Mulțămita colacului", în Bihor, Sălaj, Banat) muncile efectuate la câmp, pentru obținerea grâului. Această repetare ritmică (integrată obiceiului de fertilitate) a tuturor activităților agricultorului pentru obținerea rodului implica în sine un real rit de întărire, de împlinire a practicilor pozitive agricole, prin forța ansamblului sincretic: gestică, cântec, orație, dans etc.

---

[43] Mircea Eliade — „Traité...", cap. „Puissance de la récolte", Paris, Ed. Payot, 1970.

[44] Cf. Pop Mihai, Ruxăndoiu Pavel — „Folclor literar românesc", Editura didactică și pedagogică, București, 1976.

[45] Valeriu Butură — *„Credințe în legătură cu cultura grâului..."*; Moldovanu-Nestor Elisabeta — *„Cununa — sărbătoare a secerișului"*, în „Revista de etnografie și folclor", tom 9, 1964, nr. 6, p. 615—635; Taloș Ion — *„Obiceiuri privitoare la seceriș"*, în Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anul 1968—1970, Cluj, 1971, p. 261—278 etc.

[46] Pop-Ruxăndoiu, op. cit., p. 147.

Trebuie să se facă sublinierea că grâul avea o semnificaţie majoră şi în riturile de familie. Apropierea a două ceremonialuri diferite, nunta şi cununa secerişului e posibilă, dacă avem în vedere că la temelia ambelor ritualuri stă un fond vital, al experienţelor multimilenare şi credinţe în oportunitatea riturilor de fertilitate şi fecunditate, pentru perpetuarea pe plan biologic şi social-economic. Existenţa obiceiului cununii pe o arie largă, exprimă viziunea comună asupra muncii, asupra cosmosului, bazată pe experienţe umane şi sociale comune. Iată, aşa dar, încă o expresie a unităţii fondului spiritual al culturii populare româneşti, cristalizat din mulţimea valorilor locale, cu caracter specific.

În obiceiurile la naştere, semnificaţia grâului era în relaţie cu destinul viitor al copilului. Pentru a fi harnic şi norocos, copilului nou-născut i se punea în scutece fire *zburătoare* (Chamaenerion angustifolium L.) usturoi (Allium sativum L.) şi boabe de grâu, din cununa de la seceriş.

În cadrul nunţii, grâul avea o valoare simbolică deosebită, se puneau spice de grâu de la cununa secerişului, în steagul de nuntă, în cununa miresei. Peste miri se arunca grâu, invocându-se prin analogie, fertilitatea, fecunditatea.

În sfârşit, grâul intra şi în componenţa rituală a înmormântării. Se puneau lumânări aprinse, în blide cu grâu, în urma mortului se aruncau boabe de grâu („ca mortul să nu ducă cu sine vlaga boilor roada şi puterea pământului“[47]. Ceremonialul funerar este alcătuit dintr-o mulţime de secvenţe pregătitoare, din trepte succesive) din care am amintit doar succint câteva doar cu intenţia de a releva funcţiile şi semnificaţiile grâului în viaţa tradiţională.

O altă categorie de practici, în care grâul are o semnificaţie magico-terapeutică o putem sesiza în etnoiatria satelor. Pâinea de grâu constituie baza alimentaţiei poporului. Dar grâul intră şi în componenţa substanţelor vegetale preparate cu „ţintorie“ (centaurium umbelatum), cu „iarba secerii“ (Betonica officinalis l.), pentru tratarea bolilor de ochi, friguri, dureri de stomac etc.

Fără pretenţia epuizării exemplificărilor în care grâul are o valoare simbolică, am dorit doar semnalarea celor mai semnificative obiceiuri. Din toate riturile transpare ideea generală şi generatoare că „omul are conştiinţa vocaţiei sale de spărător al existenţei, de virtual protector la luminii“[48]; de agent care asigură normalitatea existenţei, naştere, creştere, înflorirea, rod, deci integrare desăvârşită în marele ciclu al fertilităţii[49].

Cultivarea cânepii implica de asemenea numeroase obiceiuri, rituri, credinţe, bogăţia lor explicându-se prin vechimea prezenţei acesteia între plantele cultivate în ţara noastră, prin rosturile ei practice în economia rurală, în alimentaţia poporului, în practicile terapeutice. Apreciată încă din antichitate în Asia, India, Arabia, Africa, pentru virtuţile ei ca plantă textilă, alimentară (semintele), narcotică, cânepa este atestată de Herodot, la sciţi (sec. VI—VII î.e.n.), de la care au învăţat s-o cultive tracii, folosind-o pentru fibra textilă, dar şi pentru vindecarea

[47] Cf. informaţiilor orale din zonele etnografice ale Transilvaniei.
[48] Anghel Paul, op. cit.
[49] Idem, ibidem.

rănilor, arsurilor[50] inflorescența cânepii fiind folosită conform tradiției empirice, și azi, pentru vindecarea arsurilor.

În cultura materială a poporului român, cânepa deținea un loc important, fiind cultivată pentru confecționarea îmbrăcămintei, pentru țesutul textilelor de uz gospodăresc și de împodobit interioarele locuințelor tradiționale. Anterior cultivării florii-soarelui, ca plantă oleaginoasă, din semințele de cânepă se storcea un ulei întrebuințat în alimentație. Din aceleași semințe de cânepă, zdrobite cu ajutorul pivelor de ulei se obținea un fel de făină, folosită pentru prepararea unei paste comestibile (în amestec cu apă, sau lapte), „jufla"[51] (cum se numea în părțile Moldovei), sau „târba"[52] (numită în zonele din vestul țării, Munții Apuseni, Bihor etc.). Acesta va fi fost modul inițial de întrebuințare a plantelor oleaginoase, mai târziu, folosirea juflei, târbei în alimentație păstrându-se doar în câteva enclave etnografice (nordul Moldovei, Bihor, Oaș).

Uleiul obținut din cânepă se întrebuința la prepararea vopselelor, iar semințele se întrebuințau și ca hrană pentru păsări.

În medicina populară, cânepa era întrebuințată ca narcotic, având compuși cu efect sedativ, diuretic, emolient, era recomandată în tratarea bolilor de plămâni, a nevralgiilor diferite, a bolilor de stomac, ca antidot împotriva otrăvurilor, pentru vindecarea arsurilor, rănilor, pentru durerile de urechi[53] etc.

Numeroasele rituri vizau semănatul cânepii (indicată de tradiție să se facă sâmbăta) cu impunerea acelorași restricții și norme ca în cazul cultivării grâului (abstinență, post, curățenie rituală, la trup și la haine etc.). În unele zone se spunea că în ziua semănatului e bine să se consume ouă, unt „ca să devină și cânepa moale și înaltă"[54]. Alte rituri vizau optima creștere, dezvoltare a cânepii (la Bobotează se făcea „păpușa" din mlădițe de specii diferite de arbori împreună cu două lumânări aprinse, care se stingeau după stropirea rituală, în sămânța de grâu și în cea de cânepă, după care, mănunchiul se păstra în casă[55], ca invocare a fertilității celor două plante importante în agricultură). Tot pentru creșterea optimă a cânepii se săvârșeau și alte rituri; jucatul furcii și fusului la Anul Nou[56], de către femei, tragerea clopotelor de către fete, în vinerea Paștilor[57], aprinderea torțelor la „lăsatul secului"[58], aruncarea țărânei în sus la vederea primei rândunele, primăvara „ca așa să crească

[50] N. Ceapoiu — *„Cânepa"*, 1958, p. 19—21; N. Zamfirescu, V. Velican și colab. — *„Fitotehnie"*, II, ed. II-a, p. 132—135; Z. C. Panțu — *„Plantele cunoscute de poporul român"*, 1929, p. 45; N. Bot — *„Cânepa în credințele și practicile magice românești"*, în Anuar. Muz. etn. al Transilv., Cluj, 1971, p. 279—280.

[51] Tudor Pamfile — *Industria casnică la români*, 1910, p. 241.

[52] Valeriu Vutură — *„Pivele de ulei din Transilvania"*, în „Revista muzeelor", II (1965), nr. 2, p. 125—126.

[53] V. Butură — *„Plantele cunoscute și întrebuințate de românii din Ardeal"*, în „Bul. Grădinii Botanice și al Muzeului botanic al universității din Cluj.

[54] Mușlea-Bârlea, op. cit., p. 463; N. Bot, op. cit., p. 282—283.

[55] Elena Niculiță-Voronca — *„Datinile și credințele poporului român"*, vol. I, Cernăuți, 1903, p. 1057.

[56] Ibidem, pag. 1059.

[57] I. A. Candrea — „Folclorul medical român comparat", 1944, p. 289.

[58] Ibidem.

cânepa"[59] etc. Alte rituri erau legate de prelucrarea cânepii, de torsul fibrei, asociate cu străvechi cutume de ordin social, să nu vorbeşti în timpul melițatului, să nu mănânci cu furca în brâu, să nu torci când ai un bolnav sau un mort în casă, ori în vecini, să se termine torsul cânepii din toamnă până în primăvară, să se arunce firul de pe primul fustors, la roata morii „ca să-i meargă fusul repede"[60]. Numeroase credințe erau asociate etapelor țesutului pânzei, sau uneltelor pentru prelucrarea textilelor, a cânepii[61]. Alte multe rituri erau legate de mana cânepii, sau de îndepărtarea maleficului care ar putea dăuna creşterii plantei, în toate zonele putându-se remarca împletirea, convergența riturilor de fertilitate, cu cele calendaristice, sau cu cele de familie.

Un obicei de muncă răspândit în toate ținuturile țării în legătură cu cultivarea cânepii şi prelucrarea ei îl constituia *claca* la smulsul cânepii, apoi la torsul fuiorului, în aceste ocazii mlontuindu-se sincretic diferite manifestări ale culturii spirituale populare (munca era îmbinată cu dansul, cântecul, transmiterea unor credințe, a unor cunoştințe terapeutice, a unor legende, basme, descântece, odată cu diferitele experiențe de muncă). Unul din cele mai frumoase descântece narează etapele muncii grele pentru prelucrarea cânepii) descântec rostit în cazul bolii cu junghiuri). Folcloritul Nicolae Bot[62] releva analogiile existente între descântecul ce cuprindea „chinul cânepii" cu „Plugușorul" sau cu colinda de „mulțămita colacului" la Anul Nou, care descriau activitățile agrare, de la arat şi până la coptul pâinii. Am sesizat de asemenea nararea muncilor agricole în cadrul cântecului „cununii secerişului". Dacă aceste analogii şi comparații au o incontestabilă valoare etnografică folclorică, sociologică, semnificând însăşi importanța pe care o acorda poporul cultivării celor două plante, grâul şi cânepa, se cuvine să subliniem că diversitatea practicilor pozitive, ori împletirea acestora cu rituri magice, analogiile existente în cultivarea plantelor şi varietatea de aplicabilitate empirică, sau concordanțele de ordin magic — nu sunt altceva decât concludente dovezi materiale şi spirituale asupra vechimii şi evoluției cunoştințelor de etnobotanică a poporului român.

Cunoştințele etnobotanice despre flora spontană

Pădurea, cu arborii şi vegetația ei a constituit din vremuri îndepărtate adăpost, cetate în vremuri de restriște, a dăruit omului lemne pentru construirea locuințelor, a monumentelor, morilor şi pivelor, joagărelor şi şteampurilor, cu ajutorul cărora s-a putut trece pe trepte superioare de civilizație tehnică. Lemnul s-a folosit pentru construirea luntrelor şi a căruțelor, ori a catargelor, pentru împodobirea caselor şi confecționarea uneltelor, ori a mobilierului. Nu există domeniu al vieții în care lemnul, plantele, vegetația în general să nu-şi fi găsit utilizarea.

[59] Apud N. Bot, op. cit., p. 285.

[60] Ştefania Cristescu-Golopenția — *„Gospodăria în credințele şi riturile magice ale femeilor din Drăguş (Făgăraş)"*, Bucureşti, 1940, p. 87; Elena Niculiță Voronca, op. cit., p. 1078, 1060—61, 1084; S. Fl. Marian — *„Sărbătorile la români"*, 1898, p. 253—254; Muşlea-Bârlea, op. cit., p. 463.

[61] Vezi N. Bot, op. cit.

[62] Idem, ibidem.

Pădurile de nepătruns odinioară, de pe teritoriul țării noastre au oferit stavile și fortificații de apărare împotriva potrivnicilor dinafară. Așa au rezistat veacuri de-a rândul cetățile dacice carpatiene, înconjurate de scutul natural al pădurilor uriașe.

După statornicirea vieții în făgașuri mai liniștite, sporul demografic de la începutul celui de al doilea mileniu a dus la creșterea și extinderea așezărilor și în același ritm, la creșterea culturilor, a terenurilor defrișate, pentru agricultură și pentru fânețe. Pădurea culcată la pământ și mărăcinișurile cu vegetația lor au adus noi foloase omului, cenușa rezultată din ardere, ca prim îngrășământ al solului[63]. Pădurile uriașe dăinuiră însă multă vreme, cu toate acestea. Transilvania, „terra Ultrasilvana" cum o nota în „Gesta Hungarorum" cronicarul Anonim, la începutul sec. XII avea păduri-stavile aproape de nepătruns. Pădurile carpatine închideau ca într-un inel bogatul ținut al Transilvaniei, continuându-se spre nord cu vestiții codri al Maramureșului și Bucovinei, iar spre sud-vest străjuind ținutul Banatului, până jos la Dunăre. În Țara Românească[64], până în veacul trecut a dăinuit încă faima pădurilor de nepătruns din ținutul Vlașcăi, din Mehedinți etc.

Fiind atât de strâns legată de viața poporului, era firesc ca legendele, credințele, basmele, obiceiurile legate de pădure și de vegetația ei să străbată toate compartimentele culturii spirituale tradiționale. Legenda despre „vâlva pădurii" („Muma pădurii), despre iele, „zinele rele", care pedepseau pe cei ce tăiau arborii vor fi fost asimilate în conștiința poporului cu fenomenul de zdruncinare a echilibrului ecologic, ca urmare a distrugerii, tăierii pădurilor, o consecință tragică a exploatării „aurului verde" odată cu pătrunderea capitalismului la sate.

Cunoștințele empirice etnobotanice ale poporului l-au învățat să cunoască ciclul biologic și fiziologia plantelor și arborilor, existând un adevărat „calendar" al perioadelor optime pentru tăierea lemnului necesar la construcții, sau la confecționarea mobilierului. Astfel, lemnele tăiate în lunile de iarnă, când aveau o cantitate redusă de sevă („mâzgă") erau mai bune. Anterior tăierii se observa cu atenție tulpina, alegându-se copacii mai bătrâni, cu coaja netedă, fără torsiuni epidermice și nodozități interne. În unele locuri se despica o mică porțiune din coaja copacului (operațiune asemănătoare cu rezinajul pentru obținerea rășinii din conifere). Dacă sub scoarța copacului, fibra apărea roșiatică, însemna că lemnul conține o mare cantitate de apă, deci nu era bun pentru construcții. Lemnul tăiat pe „lună nouă", primăvara, sau în epoca fructelor când arborii erau plini de sevă, nu era bun pentru construcții. În schimb, vasele dintr-un astfel de lemn deveneau recipiante foarte bune, „seva ținând apa, cu gust bun, proaspăt". De altfel, empirismul i-a învățat pe oameni că un lemn tăiat în perioada de amplitudine metobolică va putrezi mai repede, se va umple de cari.

Referitor la răspândirea acestor cunoștințe pe un vast teritoriu în țara noastră fiind proprii tuturor ținuturilor, Gh. T. Chirileanu studiind

[63] Mușlea-Bârlea, op. cit.; Gh. Pavelescu, op. cit.

[64] Ștefan Pascu — *„Voievoatul Transilvaniei"*, vol. I, 1971, Cluj, Ed. Dacia, p. 10.

un vechi calendar din Moldova (manuscris) din 1785[65], sublinia aceleaşi cunoştinţe importante: tăierea lemnului, când luna descreşte, fiindcă nu va putrezi, nici cari nu va face. Acelaşi calendar indica perioada optimă de tăiere, în februarie.

Vechimea acestor cunoştinţe şi răspândirea lor o atestă şi textele lui *Macrobius*, în „Saturnalia", firește referindu-se la un alt context cultural. Iată ce nota: „însuşirile lunii se vădesc în egală măsură şi faţă de obiectele neînsufleţite. De pildă, copacii doborâţi când luna e plină sau în creştere de asemenea nu sunt buni pentru construcţii deoarece lemnul lor este jilav..."[66].

Alte cunoştinţe se refereau la densitatea şi rezistenţa lemnului în raport cu necesităţile. Lemnele „tari", de stejar, jugastru se întrebuinţau pentru construcţii. Unele bârne pentru case se ciopleau din lemn de brad. Din lemn de fag, tei, plop se făcea mobilieri etc. În Ţara Bârsei, lemnul pentru construcţii se alegea de la munte, dinspre sud, iar cele de la câmpie, din loc umed, sau situat spre nord nu erau considerate corespunzătoare pentru lucrări importante, durabile. Pentru împletiturile necesare în construcţii gospodăreşti, ori la căruţe, coşuri, mobilier etc. se foloseau nuielele de răchită sau de alun, tăiate în luna octombrie, când cad frunzele, şi ramurile devin elastice. Observaţia empirică l-a învăţat pe om să ştie că tăierea nuielelor de răchită nu dăunează arborelui ci îi favorizează creşterea, pe când tăierea altora (brad, stejar, fag etc.) aduce prejudicii dezvoltării pădurii, climei, solului. Multe rituri erau destinate tocmai invocării regenerării şi revitalizării pădurii. În Ţara Oltului, la Drăguş existe credinţa ca înainte de a fasona grinzile pentru construcţie să se taie trei bucăţi de lemne, „nefolositoare" „pentru foc", „pentru apă", „pentru trăznet"[67]. În realitate, astfel de credinţe erau generate de experienţa empirică datorită căreia poporul ştia că tăierea nesăbuită a pădurilor este o ameninţare pentru echilibrul ecologic. Era aceeaşi îngrijorare care apare ca un spectru azi, în lumea ţărilor cu economie dezvoltată[68], care taie şi folosesc masiv lemnul. Eforturile ţării noastre se reunesc cu acelea ale altor ţări de pe mapamond pentru ameliorarea pădurilor, prin plantarea unor noi păduri, prin protecţia pădurilor, declarând chiar rezervaţii naturale (în Retezat, M-ţii Călimăneşti, Bucegi etc.).

Uniunea Internaţională pentru Ocrotirea Naturii, la care a aderat şi ţara noastră prin organizaţiile sale, prin activitatea biologilor a institutelor de cercetare, a muzeelor — a deschis o mişcare de anvergură mondială, ale cărei idealuri se afirmă în mod esenţial ca ştiinţifice, economice, realiste, tinzând să facă din „Protecţia Naturii" o adevărată ştiinţă, în care etnobotanica are un rol deosebit şi un cuvânt greu. Cercetătorul francez J. Millot sublinia cuvintele biologului Mihailov, referitor la aspectul că protecţia naturii este în fond „o salvare a omului faţă de om"[69].

[65] Ibidem, p. 19; C. C. Giurăscu — *„Istoria pădurii româneşti"*.
[66] Macrobius — *Saturnalia*, VII, Editura Acad. R.P.R., Bucureşti, 1961, p. 29—30.
[67] Ştefania Cristescu Golopenţia, op. cit., p. 29.
[68] Vezi J. Millot, op. cit., p. 1755.
[69] Idem, ibidem.

Congresul al XXVI-lea de cercetări biologice din iulie 1980, la Paris a relevat cu hotărâre noile sarcini care revin oamenilor de știință și statelor, pentru protecția mediului înconjurător, pentru ameliorarea naturii pe glob.

Plantele alimentare din flora spontană

Numeroase plante, din flora spontană au fost întrebuințate în alimentația tradițională pentru componentele lor vitaminoase, pentru virtuțile lor chiar terapeutice. *Afinul* (Vaccinium myrtillus L.), *măcieșul* (Rosa canina L.), *zmeurul* (Rubus idaeus L.), *murul* (Rubus caesius L.) se foloseau pentru ceaiuri (mlădițele și frunzele), pentru prepararea siropurilor, marmeladei, sau fructele se consumau crude.

În alimentație se folosea *urzica* (Urtica dioica L.), pentru fierturi, ciorbe: *loboda* (Atriplex hortensis L.), *sălățica* (Ficaria verna L.) *știevia* (Rumex patientia L.), pentru fierturi, ciorbe. *Leurda* (Allium ursinum L), *măcrișul* (Rumex acetosella L.), *măcrișul iepurelui* (Oxalis acetosella L.) se foloseau primăvara, pentru gustul lor iute, acrișor, drept condimente în ciorbe. — Copiii le mâncau pentru gustul lor plăcut, acestea conținând și o diversitate de vitamine necesare organismului. *Baraboiul* (Helianthus tuberosus L.) și *fereguța dulce* (Polypodium vulgare L.) se consumau pentru rizomii lor dulci, plini de amidon. Informațiile orale culese în părțile vestice ale Transilvaniei, ca și în ținutul Bacăului, ori în Banat ne-au confirmat consumul fereguței dulci mai ale în perioadele de criză postbelice, ca înlocuitor al zahărului. Chimenul, cămimocul (Carum carvi L.) era întrebuințat pentru ceaiuri, fierturi, aromarea băuturilor.

În alimentație se consumau și ceaiuri din flori de tei (Tilia tomentosa L.), de mușețel (Matricaria chamomilla L.), de flori de soc (Sambucus nigra L.), din frunze de mentă (Mentha piperita L.). Copiii mâncau cu multă plăcere fructele de pădure, fragile de câmp (Fragaria viridis Duch), merele pădurețe (Malus silvestris L. Mill), din care se prepara și oțetul, sau cidrul (băutură acrișoară mult întâlnită în alimentația satelor din Transilvania). Între fructele de pădure, mult căutate erau alunele, cireșele, dar mai ales bureții cu toate varietățile lui comestibile, cunoscute sub denumiri extrem de variate, de la o regiune la alta: albioare, vinețele, oiene, pitoance, gălbiori, crăițe.

Plante colorante

Necesitățile casnice, dezvoltarea industriei casnice textile, bogăția țesăturilor din lână, in, cânepă, bumbac și diferențierile local zonale, ca și portul popular, de o mare varietate în cadrul unității stilistice românești, funcțiile diferite ale costumului ca marcă a diferențierilor de vârstă, statut social, stare ceremonială, rituală s-au constituit tot atâtea motive care au determinat din vechime căutarea unei palete cromatice. Acelor determinante li se poate adăuga și criteriul practic de asemenea cel estetic. Față de bicromia sau tricromia (alb-negru, alb-negru-roșu) care caracterizează țesăturile tradiționale, din in, cânepă,

bumbac, ca şi piesele de port, o mai mare diferenţă cromatică se remarcă la ţesăturile de lână, scoarţe, covoare cergi etc.

Necesităţile de ordin cromatic au impus o cunoaştere timpurie a plantelor din care se pot obţine coloranţi. Existau în cadrul satului tradiţional femei pricepute, specializate în alegerea acestor plante culese în perioada de dezvoltare sau de înflorire, uscate la umbră, pentru a nu-şi pierde substanţa colorantă. Pe baza vechilor cunoştinţe populare, încă în sec. XVI—XVII, în ţările române se deschideau numeroase ateliere meşteşugăreşti pentru prepararea şi vopsirea firelor cu coloranţi vegetali.

Coloranţii vegetali au fost întrebuinţaţi până târziu, în dec. 4—5 al veacului nostru, cei chimici fiind acceptaţi mai greu. Natura, vegetaţia punea la îndemâna oricui bogăţia culorilor obţinute din plante, care erau rezistente la apă, la lumină, păstrându-şi tonalităţile, fără să se decoloreze cu scurgerea timpului. În 1866, Ion Ionescu de la Brad arăta că femeile din jud. Dorohoi „se duc de culeg de pe câmp plantele tinctoriale şi apoi cu dânsele vopsesc lâna, dându-i feluri de feluri de culori“[70]. În 1882, folcloristul S. Fl. Marian dovedea o preocupare sistematică în studierea acestui domeniu al culturii populare, publicând „Chromatica poporului român“ (Bucureşti, 1884).

În 1897, C. Istrati atrăgea atenţia Societăţii de ştiinţe din România asupra acestei importante ramuri a etnobotanicii în economia dezvoltarea simţului estetic şi a ingeniozităţii populare în mediul sătesc, cu răsfrângeri pozitive asupra economiei şi evoluţiei meşteşugurilor orăşeneşti. De aceea, Istrati propunea instituirea unui concurs privitor la cromatica poporului român. Urmarea acestei iniţiative a însemnat elaborarea lucrării lui T. Pamfile şi M. Lupescu — „Cromatica poporului român“ (Bucureşti, 1914). În cele două lucrări dedicate acestui domeniu sunt indicate reţetele de obţinere a culorilor) S. Fl. Marian indicând 251 reţete, folosite numai în Bucovina, iar Pamfile şi Lupescu indicau de asemenea peste 200 de reţete de obţinerea coloranţilor, cunoscute în diferite zone ale ţării. Studiile tematice, monografiile zonale, lucrările artă populară apărute ulterior, în deceniile 5—8 ale veacului nostru analizează şi acest compartiment al etnobotanicii, obţinerea coloranţilor vegetali. Coroborarea tuturor datelor obţinute în urma cercetării acestui domeniu îndreptăţesc concluzia că a existat o reală „ştiinţă“ tradiţională, empirică de a folosi plantele şi în această direcţie, pentru satisfacerea necesităţilor vieţii şi societăţii.

În lucrările apărute predomină desigur reţetele de obţinere a culorilor primare, a elementelor de negru şi roşu, vânăt, galben, mult solicitate în arta textilelor.

Culoarea neagră se obţinea din coajă de arin (Alnus glutinosa L.). O reţetă culeasă în Bihor (Criştior de Jos, 1975) indice pentru acest lucru: „Se fierbe coajă de arinde în apă, în care s-a adăugat sau urină de capră (considerată bun fixativ n.n.) timp de 1—2 ore, apoi se încearcă tăria vopselei cu o bucată de pânză albă, după care se introduce jirebiile şi drugalăii (canuri de cânepă)“. Înafara scoarţei de arin, în general folosită în toate zonele ţării pentru obţinerea acestui colorant, s-au mai semnalat peste 50 de alte reţete (49 fiind notate şi de T. Pamfile şi

[70] Ion Ionescu de la Brad — *„Agricultura românească din jud. Dorohoi“*, 1866.

Lupescu) pentru prepararea culorii negre din: zeamă de corn, scoarță de stejar, ștevie, boabe de soc, cojile verzi ale nucilor, scoarță de arțar, de măr pădureț, zârnă (Rhinanthus minor L.), zarzăr (Armenica vulgaris L.), sovârf (Origanum vulgare L.), mălin (Artemisia annua L.), scoruș (Sorbus aucuparia L.) — preparate separat, sau în amestec 2—3 specii combinate cu fixative diferite: sare de lămâie, alaun, spirt, sare, piatră vânătă, rachiu, cositor, oțet, zăr, „huște") tărâțe puse la fermentat), „praf de tocilă", borș, leșie de cenușă, zeamă de varză acră etc. La prepararea coloranților se foloseau diferite părți ale plantelor: tulpina, scoarța, frunzele, cojile verzi ale fructului, fructele fierte (cornul, bozul)[71] etc.

Tananții și colorantul negru-maroniu întrebuințați pentru tăbăcirea și vopsirea pieilor în vederea confecționării cojoacelor și a cizmelor din portul popular tradițional se preparau din scoarță de arin, de brad, mesteacăn, coajă de măr pădureț, scoarță de stejar, metodă străveche, general răspândită în țară mai ales în zonele montane și piemontane. În Munții Apuseni (pe Arieș, în Munții Gilăului) Țara Bârsei, Valea Bistriței cojirea stejarilor devenise o adevărată îndeletnicire adiacenă pădurăritului. La Buru, pe Valea Arieșului, la Răcătău (jud. Cluj) această îndeletnicire s-a păstrat până în zilele noastre.

În Transilvania (zonele Bihor, Sălaj, Bistrița, Cluj) s-a păstrat până în deceniile 2—4 ale secolului XX o metodă străveche de colorare a firului de cânepă, într-o nuanță gri-negrie. Este vorba în realitate de o procedură de „topire" a cânepii lăsată să fie udată de rouă, apoi stivuită pentru ca putrezirea tulpinelor să se facă „înăbușit". Printr-o astfel de topire a cânepii, fibra se înnegrea, iar fuiorul obținut avea o culoare cenușie, potrivită pentru țesutul cuverturilor de pat, pentru urzeala covoarelor de lână, pentru unele piese de uz gospodăresc (strecurători, ștergare alese cu negriu etc.).

Culoarea galbenă se obținea dintr-o diversitate de plante: droghița (Genista tinctoria L.), scoarță de măr pădureț, vârfuri tinere de salcie și muguri, flori de siminoc (Antennaria dioica L.), frunză și scoarță de mesteacăn, sovârf, ramuri de mălin, coajă de lemnul câinelui (Ligustrum vulgare L.), tutun, agud (Morus alba L.), și zarzăr, rapiță sălbatică, coajă de păr sălbatic, alior (Euphorbia splendens L.), scoarță de soc, coji de ceapă uscată, rădăcină de ștevie, flori de sunătoare (Hypericum maculatum L.), săpunel (Saponaria officinalis L.), frunze de vie, rădăcini de urzică, scumpie (Syringa vulgaris L.), bumbișor (Tanacentum balsamita L.), șofran, burete de nuc, șoldeală (Anthemis tinctoria L.), păpădie (Taraxacum officinale L.), brândușă (Crocus moesiacus Ker.), paie de ovăs, sdreviț (Lemna gibba L.), șerpet (Thymus serpyllum L.) etc. — preparate separat sau combinate, în peste 52 de rețete.

Culoarea roșie se obținea din coajă sau fructe de lemnul câinelui (Ligustrum vulgare L.), flori și scoarță de măr pădureș, frunze de sovârf, frunze de corn, cimbrișor de câmp (Thymus serpyllum L.), coajă de porumbel (Prunus spinosa L.), coajă de măcieș rădăcinile de coada cocoșului (Polygonatum latifolium L.), fructele de călin (Acorus calamus) L.), scumpie etc., — în total peste 46 rețete cunoscute și semnalate de etnobotaniști.

[71] Tudor Pamfile, M. Lupescu — *„Cromatica poporului român"*, București, 1914.

Nuanţele diferite de galben, roşu, cenuşiu, verde, albastru se obţineau prin combinarea culorilor primare. Renumitele scoarţe oltenești, cergile maramureşene şi covoarele aceluiaşi ţinut, chilimurile bănăţene, scoarţele înflorate, bucovinene aveau coloritul cald, sensibil nuanţat, datorită coloranţilor vegetali. Pătrunderea tot mai accentuată a coloranţilor chimici a dus la părăsirea definitivă a vechilor cunoştinţe şi practici de preparare a „vopselelor de iarbă", cum le mai numeau informatorii din nordul Transilvaniei.

Plantele utilizate în practicile magice

Un loc deosebit între plantele cunoscute şi întrebuinţate de popor au ocupat cele cărora li se atribuiau funcţii magice, fiind legate de mitologia ţinuturilor româneşti. Acestora li se atribuiau rolul apotropaic, protector împotriva forţelor naturii, care ar fi dăunat recoltelor, manei, fertilităţii (seceta, grindina, furtunile), cum se credea despre rostopască, hodolean, busuioc, usturoi, creanga de rug etc. — puse la porţi, în casă, la construcţiile gospodăreşti.

Puteri deosebite se atribuiau „ierbii fiarelor" (Cynanchum vincetoxicum L.) sau „iarba voinicilor", „iarba haiducilor", despre care se credea că va da puteri nebănuite, de a deschide orice poartă ferecată dacă o va culege pe o noapte cu lună, în noapte de Sângeorz. Aceeaşi plantă dacă ar fi fost cosită din nebăgare de seamă „va dezlega tăriile cerului şi vor cădea ploi grele zile în şir" (se spunea în Bihor). „Puhoiul de ploaie, tunetul se putea opri după credinţa locală, aruncând afară, în ploaie „frunze aprinse de pe creanga de la Armindeni" (Oaş).

Semnificaţii deosebite se atribuiau *mătrăgunei* (Atropa belladonna L.) în cultura populară românească, plantă cunoscută cu numeroase sinonime, poate tocmai pentru a evita dezlănţuirea forţei sale magice, prin rostirea numelui ei. De aceea era supranumită: împărăteasa ierbii[72], cinstita, cireaşa codrului, cireaşa lupului, doamna codrului, floarea codrului, floarea cucului, nădrăgulă, papalău[73] etc. Culegerea acestei plante comporta gesturi rituale, elemente „dramatice" deosebite. Puterii ei toxice şi terapeutice (fiind folosită pentru dureri de picioare, friguri) i se adăuga funcţia de a influenţa forţele vitale ale omului sau ale naturii: „ea are puterea de a mărita fetele, de a aduce noroc în dragoste şi fecunditate în căsătorie, ea poate spori cantitatea de lapte a vacilor; ea acţionează în chip favorabil asupra progresului afacerilor, ea aduce în avere şi în general în toate împrejurările, prosperitate, armonie etc." — enunţa M. Eliade esenţa credinţei şi ritului asociat culegerii şi folosirii mătrăgunei[74].

Culesul mătrăgunei se făcea pe lună plină (fiind obligatorii curăţenia, puritatea sexuală, liniştea, culesul din locuri îndepărtate de sat,

[72] Z. Panţu, op. cit., p. 171—182.

[73] Cf. Borza, op. cit., p. 27.

[74] Mircea Eliade — *„Le culte de la mandragore en Roumanie"*, p. 198, în vol. „De Zamolxis a Gengis-Khanp. 198—217, Paris, Payot, 1970; V. Butură — *„Cultul mătrăgunei în Munţii Apuseni"*, în rev. „Grădina mea", nr. 10—11, oct.—nov., 1936, p. 2; I. Muşlea — *Cercetări folclorice în ţara Oaşului,* în Anuarul Arhivei de folclor, vol. I, Cluj, 1932, l. 117—127; Pavelescu, op. cit.

se executau gesturi, se rostea descântecu magic dansându-se etc.), apoi se lega în mănunchiuri de câte 5—7—9 mlădițe prinse laolaltă, credința în numărul fatidic impar fiind prezentă în diverse rituri dendrolatrice. Descântecul ce se rostea în timpul culesului mătrăgunei exprima cauzalitatea și efectul așteptat (vindecarea, reușita în dragoste, măritișul; alteori ritul urmărea efecte inversate). Riturile legate de semnificația mătrăgunei sunt generalizate în întreaga țară, având multe convergențe cu cele cunoscute în sud-estul Europei, ori în nordul și centrul Europei, dar cu diferențieri proprii fondului străvechi al culturii spirituale românești, și în legătură cu semnificațiile altor plante magice, cunoscute de poporul român.[75]

Etnobotanica și concepția estetică a poporului român

După concepția populară despre simbioza sa cu natura, plantele, florile dețin un loc important în viața, în gospodăria, în universul spiritual tradițional. Această lume perfectă a plantelor, culorile lor nuanțate, formele perfect armonizate sunt reproduse în arta populară, străbat gândirea estetică tradițională. *Lucian Blaga* definea această forță de reproducere și repetare a naturii în arta creată de om: „observație, căreia nu-i scapă nici o nuanță a realității, interpretare adeseori divinatorie a existenței, spirit ce se joacă cu relativitatea valorilor, imaginație care fixează pentru eternitate o icoană grăitoare, găsești din plin în înțelepciunea acumulată în acea miraculoasă memorie a poporului numită tradiție"[76].

În toate ținuturile țării, în zonele de câmpie, colinare și pe piemonturi (până la 1 200—1 400 m altitudine) se cultivau plante decorative și aromate, pentru podoaba caselor, a costumului popular. Trandafirul, bujorul, macul de grădină, garoafele de câmp, busuiocul, cărujele galbene, mușcatele smălțuiau cu nuanțele lor aprinse de roșu grădinile de zarzavat, dunga holdelor, ori pervazul ferestrelor. Nevoia de a le cultiva, de a le avea mereu în preajmă era izvorâtă însăși din concepția despre viață, despre frumusețe, armonie și relație permanentă a omului cu natura. Din flora spontană se culegeau, de asemenea diverse specii decorative: druștele (Leucoyum vernum L.), reprezentate și pe cusăturile decorative de pe cămășile femeilor din zona Bistriței, spre exemplu; clopoțeii sau ghioceii (Galanthus nivalis L.) a căror imagine este atât de des figurată în decorarea ceramicii din centrele de olari de la Horezu, Oboga, Turda, Iara, Vama — Maramureș. Pentru împodobirea caselor se culegeau brândușele de toamnă și primăvară (Colchicum autumnale L. și Crocus vernus L.), anglicei (Primula acaulis L.), călugări (Erythronium dens-canis), brebenei (Corydalis sp.), floarea paștelui (Anemone nemorosa L.), siminic (Antenaria dioica L.), rugul (Rosa canina L.).

Plantele odorante ca: busuiocul (Ocimum basilicum L.), dumbravnicul (Mellitis melissophyllum L.), calapărul (Taracetum balsamita L.),

[75] Mircea Eliade, op. cit., p. 216.

[76] Lucian Blaga — *„Trilogia culturii"*, Editura pentru literatură universală, București, 1969, p. 200.

creaţa (Mentha piperita L.) se păstrau în casă, în lăzile cu haine, pentru parfumul lor discret, dar persistent.

Etnobotanica se întrepătrunde în mod firesc cu arta populară. De altfel, nu există civilizaţie în care motivele decorative de origine vegetală să nu fi avut o vastă reprezentare şi semnificaţie. Capitelurile templelor egiptene, ale Persiei, Indiei, Greciei erau împodobite cu sculpturi şi picturi reprezentând frunze de acant, palmieri, lotuşi. Decoraţia florală şi vegetală se păstra şi în arta gotică europeană, ca „veritabilă sinteză a cunoştinţelor botanice ale epocii"[77].

Cunoştinţele despre plante, valoarea lor estetică în natură şi viaţa omului, transpunerea lor în arta plastică sunt prezente la geto-daci. Fragmentele de ceramică dacică pictată, descoperite la Sarmizegetusa relevă arta pictatului pe vasele de lut, cu frunza de viţă de vie, cu flori de câmp, cu bradul[78]. Cunoscuta metopă de pe Monumentul de la Adamclisi, reprezentând prizonierul geto-dac are pe fundalul sculpturii coroana unui arbore (stejar?). Numeroasele stele funerare, descoperite la Apulum, Ampelum, Alburnus Major, Napoca etc., din perioada daco-romană relevă aceeaşi figurare a vegetaţiei ţinuturilor dacice: frunza de stejar, viţa de vie cu vrej şi ciorchine, bradul.

Arta reprezentării florale s-a perpetuat în cultura populară românească până în contemporaneitate, atingând forme de realizare, stilizare, sintetizare, armonie şi ritmicitate fără egal. Elementul fitomorf care revine cel mai adesea este cel al „pomului vieţii", simbol al mitului străvechi despre „tinereţe fără bătrâneţe şi viaţă fără de moarte", revenind constant în legendele, credinţele şi arta popoarelor europene şi ale Asiei[79]. Tiparul traco-dacic tratează motivul sub forma bradului, sau a crengii de brad, figurat în arhitectură, pe frontonul caselor (Oltenia, Bihor, Vâlcea, Argeş, Ilfov, Sălaj) bradul apare ca motiv semnificativ în inciziile decorative de pe lăzile de zestre din Bihor, Mţii. Apuseni, Maramureş, Moldova etc., asociindu-se simbolul de pe această piesă de mobilier cu ritualul nupţial, cu bradul ca „pom al nunţii", aşezat la poarta miresei. Bradul este prezent şi în motivistica scoarţelor din Maramureş, alteori fiind substituit de „vasul cu flori", sau de buchetul de trandafiri sau bujori (în Oltenia, nordul Moldovei, Bistriţa-Năsăud). Bradul, frunza gorunului, viţa de vie, păstăile de salcâm, mărul, ruja — sunt motive de o frecvenţă extraordinară în decorul pieselor de port popular.

Pe vasele, cofele, donişele de lemn ale moţilor din Munţii Apuseni, ori ale vrâncenilor, bradul apare cioplit, ori incizat. Pe ceramica de Târnăviţa (Zărand), pe cea de la Marginea — Moldova, Horezu, Oboga, Bihor etc. — bradul apare ca element central, alteori luând o dispunere stelară pe marginea farfuriilor, sau pe ulcioare[80]. În fine, trebuie amintită reprezentarea bradului şi pe ouăle încondeiate, ori pe pictura ţărănească pe sticlă.

Pe broderiile săseşti, pe mobilierul pictat din satele săseşti din ţinutul Bistriţei, ori al Braşovului, „pomul vieţii" pictat policrom este redat

[77] Apud Millot, op. cit., p. 1759.
[78] Vezi *„Istoria României"*, pag. 270.
[79] Paul Petrescu — *„Motive decorative celebre"*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 39—65.
[80] Idem, ibidem.

ca o ghirlandă de flori, ca o glastră cu buchet de garoafe, trandafiri, ori flori de câmp. De asemenea, mobilierul maghiar pictat (de la Trascău, Izvorul Crișului, Iara) reda motivul „pomului vieții" într-o înlănțuire de jerbe, buchete, ramuri înflorite, cu nuanțe diferite de culoare[81].

În arta populară românească deseori motivele florale apar stilizate, dovedind înalta știință și talent de abstractizare și armonizare a motivelor, ca o culme a îndelungatei practicări a artei decorului în toate compartimentele culturii tradiționale, pe baza observării sensibile și a cunoașterii perfecțiunii plantelor, a naturii.

Plantele medicinale

După grupa plantelor alimentare, cea mai importantă este aceea a plantelor întrebuințate în fitoterapia empirică. Valeriu Butură preciza că din cele 876 specii utile (cf. Dicționarului etnobotanic al lui Borza) aproape toate erau folosite în medicina populară[82].

Herboriștii, vindecătoarele din mediul rural, moștenind din generație în generație fondul de cunoștințe etnoiatrice, preparau din plante, cataplasme, iruri și unsori, decocturi, siropuri, ceaiuri, fierturi; făceau fumigații din amestecul de plante, cunoscând o paletă largă de rețete pentru vindecarea celor mai variate boli.

Cunoștințele empirice, reflectate și transmise prin mesajul credințelor străvechi se referă la perioada optimă de colectare a plantelor în timpul anului, (primăvara, în luna aprilie, în iunie, sau în septembrie), la anumite sărbători calendaristice. Aceste credințe aveau temeiul lor științific, atunci când se preciza culesul în anumite anotimpuri, urmărindu-se metabolismul plantelor, și existența substanțelor curative la amplitudine maximă. Peste datele, perioadele cunoscute din vechime ca optime pentru culesul plantelor de leac, s-au suprapus credințele religioase care asociau străvechile practici la diferite sărbători de peste an (Sf. Toader, Sîngeorz, Ziua Crucii etc.). Herboriștii cunoșteau și recomandau chiar ora optimă pentru cules: „înainte de răsăritul soarelui e bine să culegi, dar și mai bine este după amiazi, când se întoarce ziua (la apus), ca și boala să se întoarcă de la om. Buruiana de leac nu e bine să vadă soarele când o culegi[83], această credință se poate pune în legătură cu același fenomen de modificare a metabolismului plantei, în decursul zilei.

Priceperea poporului de a vindeca pe baza fitoterapiei a dus la o reală specializare a unor herboriști (Poienii de Jos, Bihor). Aceeași extraordinară cunoaștere a universului vegetal a dus la cristalizarea etnoiatriei, o ramură a științei populare, de o complexitate rar întâlnită, care a stat la baza multor succese ale iatrosofiei, biologiei, etnologiei.

Bogăția mărturiilor tradiționale despre practicile empirice medicale a stimulat un oportun și nou domeniu de cercetare — etnoiatria. Adevărat capitol al istoriei umanității, vag delimitat și destul de imprecis

[81] V. Butură — „Enciclopedie ...", p. 22.
[82] Credință populară, general răspândită în țară, în toate zonele etnografice.
[83]

la debutul său, şi-a văzut afirmarea individualităţii doar spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi îndeosebi în secolul XX.

Pe întregul mapamond, bazele medicinii raţionale (iatrosofia) se află în medicina poporului (etnoiatria). Cunoştinţele vindecătoare, populare, practicate sau transmise oral în forma lor simplă, „crudă", ori învelide în crisalida credinţelor şi a tradiţiilor se împletesc mereu în structura medicinii savante. Eruditul istoric al medicinii, Valeriu L. Bologa releva că „etnoiatria este ca o apă carstică: dispare pentru câtva timp, dar iese iarăşi la iveală pentru a se amesteca cu marele fluviu al iatrosofiei"[84].

Cercetarea noastră în toate ţinuturile Transilvaniei, ca şi în Bihor, Banat sau Maramureş a avut ca finalitate nu numai surprinderea practicilor medicale în forma lor genuină, ci şi analiza fondului patrimonial pozitiv, aplicabil şi aplicat în medicina cultă, căci — spunea acelaşi regretat savant, Bologa în terapeutica populară mai putem găsi şi azi „câte o pietricică preţioasă pe care şlefuind-o cu înţelegere o (putem n.n.) transforma în nestemată"[85].

Literatura românească privind acest domeniu cuprinde ca într-un şuvoi uriaş rezultate ale unor investigaţii şi eforturi continuie, situate pe diferite nivele de cercetare: medicina populară practicată de locuitorii ţării în diferite etape mari oglindită de lucrări cu caracter istoric, arheologic ori antropologic; cunoştinţele profilactice şi terapeutice surprinse odată cu studierea etnobotanicii în general, a obiceiurilor, tradiţiilor, credinţelor şi legendelor populare; în fine, relevarea etnoiatriei în studii mari, de sinteză, medicale, farmacologice, etnologice, lingvistice, sociologice[86].

Toate studiile remarcă viabilitatea şi continuitatea din timpuri străvechi a medicinii poporului român „ale cărei rădăcini se întind până în perioada dacilor vestiţi cunoscători de plante medicinale"[87].

Primele menţiuni scrise care atestă cunoştinţele medicale ale străvechilor locuitori ai Carpaţilor au fost înserate în lucrările medicilor greci Pedakios Dioscorides din Anazarba, cu a sa *„De materia medica"*, datând din secolul I e.n. şi Pseudo-Apuleius, cu lucrarea *„Herbarius"*. Adăugând la mai vechile relatări ale lui Herodot şi Strabon despre cunoştinţele extraordinare ale dacilor despre natură, arbori, astrologie, propriile informaţii directe, despre plantele medicinale utilizate în terapeutica empirică dacică, cei doi medici greci făceau în lucrările lor sinteza cunoştinţelor şi practicilor empirice pozitive din ţările europene cucerite de forţa romană ca şi din Asia şi nordul Africii. Lucrarea lui Dioscorides din Anazarba înserează 44 numiri de plante atribuite dacilor, cu faimă recunoscută în acea epocă. Plantele enumerate atunci, utilizate şi azi constituie un fond natural de mare preţ pentru ţinuturile carpatice: Arte-

[84] Bologa L. Valeriu — *„Etnoiatrie — iatrosofie"*, în vol. „Despre medicina populară românească", 1970, p. 19.

[85] Idem, ibidem.

[86] Vezi Bocşe Maria — *„Cercetări de etnoiatrie în Munţii Apuseni"*, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei" pe anul 1976, Cluj-Napoca, 1976 şi bibliografia.

[87] Váczy Coloman — *„Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides şi Pseudo-Apuleius"*, „Acta Musei Napocensis", Cluj, vol. V, 1968.

misia, Arum, Chelidonium, Hedera, Helleborus, Cynoglossum, Hyposcyamus, Matricaria, Plantago, Ranunculus, Rubus, Thymus, Verbascum.

Lucrarea „De medicaminibus herbarum" a lui Apuleius, scrisă în veacul al II-lea cuprinde numirile dacice de plante care au fost adunate probabil direct pe teritoriul Daciei Traiane[88].

Cercetările arheologilor au pus în evidență aceeași preocupare a locuitorilor din habitatul carpatic pentru apărarea sănătății. La Apulum (Alba Iulia), la Herculane au fost descoperite altare și stele funerare cu inscripții care le dedicau divinităților sănătății, Hygea și Esculap.

O rețetă ștampilă descoperită la Apulum[89] atesta folosirea unui amestec de substanțe vegetale cu minerale, pentru vindecarea bolilor de ochi. La prepararea medicamentelor respective se foloseau ca „vehicole", vinul, seva diferitelor plante, albușul de ou (așa cum recomanda și azi medicina populară tradițională).

În mileniul nostru, numeroase relatări ale călătorilor străini, diplomați, prelați, negustori care au străbătut ținuturile carpatice cuprind elogiul și uimirea acestora față de bogăția și varietatea vegetală, dar și față de practicile medicale populare întâlnite. Străbătând Transilvania venețianul Francesco Massaro releva, la jumătatea mileniului nostru: „Cât despre ierburile de leac, aci se află din belșug cele mai frumoase pe care nu le găsești în Italia".[90]

Antonio Possevino amintea în aceeași epocă de „leacurile răcoritoare" extrase din plante și folosite în Transilvania[91]. Celebrul astronom padovan, Giovanni Antonio Magini aducea elogiul vegetației luxuriante a Transilvaniei, remarcând: „Nu lipsesc ierburile cele mai alese cum ar fi ... centaurea mare, de două feluri: gențiana maxima, cu flori galbene și purpurii, „rădăcina Rodia (cu miros de trandafir) assiato pontico perfetissimo", „glii Apii di Bellonio", „Zibanotida prima, a lui Teofrast și șofranul (il croco) care răsare peste tot"[92].

În secolul XVII, cunoscutul scriitor din Tatra, David Frölich, apoi Conrad Iacob Hiltebrandt[93] pomeneau în scrierile lor despre diversitatea plantelor medicinale.

În secolele XVII și XVIII, mențiunile scrise se înmulțesc, aparând chiar manuscrise ale unor învățați, care își fundamentează lucrările pe fondul de cunoștințe tradiționale ale populației localnice. Una din cele mai vechi manuscrise de acest fel este *„Ars Medica"*, atribuită lui Györgi

---

[88] Idem, ibidem.

[89] Tudor Dumitru — *„Orașe și sate în Dacia Romana"*, București, 1968, p. 160 și urm.

[90] Massaro Francesco — *„Scrisoare către Juan Batista Ramusio, secretarul dogelui"*, în vol. „Călători străini despre țările române", vol. I, București, 1968, p. 169.

[91] Possevino Antonio — *„Transilvania"*, în vol. „Călători ...", I, 1968, p. 541.

[92] Magini Giovanni Antonio — *„Geografia sau descrierea universală a pământului"*, în vol. „Călători ...", București, 1972, p. 584.

[93] Frolich David — Medulla Geographie practicae Peregrinantium imprimis usui deinde Historiarum et rerum hoc tempore belicosissimo gestarum gerendaru, que cognitioni accomodata ... anno 1639, în vol. „Călători ...", vol. V, 1973, Buc., p. 570.

Hiltebrandt Conrad Iacob — *„Intreita solie suedeză în Transilvania", Ucraina și la Constantinopol", 1656—1658*, în vol. „Călători ...", vol. V, 1973, p. 570, București.

Léncses[94] (în prezent fiind în fondul de manuscrise al bibliotecii Teleki, din Tg. Mureş).

La 1572, parohul Dürr, din Apoldul de Jos relata despre practicile terapeutice populare din ţinutul Sibiului şi al Braşovului[95].

Din multitudinea preocupărilor similare din secolele XVII—XVIII se cuvine amintit măcar şi în treacăt lucrarea „*Pax corporis*", a medicului ardelean Pápai Páriz Ferenc[6] sau lucrarea „*Dietetica veche şi nouă*" a medicului iluminist Mátyus István[97].

Folclorul şi cunoştinţele populare devin în secolul al XIX-lea o preocupare din ce în ce mai largă a oamenilor de cultură din Transilvania. Calendarul lui Barit, pe anul 1847 însera numiri de plante medicinale, iar Timotei Cipariu releva bogăţia cunoştinţelor etnobotanice în ţinuturile carpatice[98]. La sfârşitul veacului trecut, doctorul Leon încerca cuprinderea acestor cunoştinţe populare în a sa „*Istorie naturală a poporului român*"[99].

O formă interesantă de transmitere din generaţie în generaţie a unui reţetar bogat, fitoterapeutic l-a constituit „herbarul" atribuit lui Pintea Viteazul, care circula în nordul Transilvaniei de peste 200 de ani. Mit sau adevăr? Important este faptul, însă, că acest compendiu popular circula, se transmitea, căpăta valabilitate prin experiment, prin aplicare şi repetare până în zilele noastre.

Studierea etnobotanicii româneşti şi în special a etnoiatriei a căpătat amploare în secolele XIX—XX. Medici, botanişti, etnografi — în numeroase şi elaborate lucrări generale, teoretice sau relevante pentru existenţa unui fond patrimonial de excepţie în zonele carpatice — au demonstrat importanţa cunoştinţelor populare pentru dezvoltarea iatrosofiei (medicina cultă) şi valoarea lor pentru un prim capitol al istoriei culturii româneşti.

În cercetările personale din zonele Transilvaniei şi ale ţinuturilor din vestul ţării am urmărit coroborarea datelor bibliografice cu informaţiile de teren. O primă constatare a fost aceea a prezenţei în fiecare localitate a unor herborişti vindecători, buni cunoscători ai florei spontane şi ai remediilor oferite de natură. Treptat, din grupul mare al herboriştilor care culegeau sau foloseau plantele pentru bolile oamenilor şi ale animalelor s-au desprins unii, care ieşind din anonimat devin „doftori" preferaţi pentru ştiinţa lor de a folosi plantele şi de a-şi alcătui un adevărat reţetar profilactic şi terapeutic. Aşa s-au desprins în ultima jumătate de veac personalităţi ca aceea a lui Vasile Coţan, de la Sălciua, Vasile Rus de la Marişel (jud. Cluj), Agripina Fodorean (din Maieru, jud. Bistriţa

[94] Vezi Bocşe Maria — Elemente de ştiinţă populară românească", în vol. Ştefan Pascu (sub redacţia) — Istoria gândirii şi a creaţiei tehnice şi ştiinţifice româneşti", Editura Academiei, Bucureşti, 1982 — şi bibliografia.

[95] Durr Damasus — „Predica am schwarzen Sonntag 1572", ms. p. 555, cf. Amlacher Albert — „Damasus Durr. Ein evanghelischer Pfarrer und Dechant des Unterwälder Kapitels aus dem Jahrhundert der Reformation", Hermannstadt, 1883.

[96] Pápai Páriz Ferenc — „*Pax corporis*", Cluj, 1774.

[97] Mathyus István — „*Dietetica veche şi nouă*", vol. II, et. IV, Bratislava, 1787—1989.

[98] Vezi Maria Bocşe, „*Cercetări de etnoiatrie* ...", p. 235.

[99] Leon N. — *op. cit.*

Năsăud), Anton Popârțac, din satul Șanț (jud. Bistrița Năsăud) și mulți alții.

Anton Popârțac, octogenar, reprezintă pe acei vindecători care au combinat cunoștințele populare culese în zona de baștină cu altele culese în alte ținuturi, sau având origine livrescă. Rețetarul sau copiat mereu pe caiete circulă din mână în mână, constituind adevărata „carte de sănătate" pentru localnici. Iată, spre exemplu, tabelul sinoptic al rețetarului acestui herborist:

Un grup aparte l-au constituit în satele cercetate în vestul țării, în Bihor, herboriștii care au manifestat o formă mai înaltă de specializare: tratarea unui mare număr de boli, folosind o gamă mare de remedii vegetale, în mixturi, tincturi, fumigații, cataplasme etc., toate plantele și modalitățile de întrebuințare concurând la vindecare și la întărirea sănătății. Așa sunt, spre exemplu, herboriștii de la Poienii de Jos, pe Valea Crișului Negru, care, de sute de ani cunosc, culeg, prepară și comercializează plantele medicinale din bogata floră a Munților Bihor.

Din același bogat fond patrimonial făceau parte și cunoștințele legate nu numai de știința ce *să culegi din natură*, ci și de perioadele optime de culegere și de întrebuințare, de preparare etc. — toate avându-și sorgintea în empirismul multimilenar.

COORDONNÉES DANS LA RECHERCHE DE L'ETHNOBOTANIQUE ROUMAINE

(Résumé)

La science populaire conformément aux historiens, sociologues et ethnologues, a constitué un domaine distinct de la culture et de la civilisation d'un peuple.

L'ethnobotanique associe les résultats botaniques aux enquêtes sociologiques et ethnologiques en inventoriant la pharmacopée d'un pays en d'un autre, étudiant les plantes alimentaires à une population déterminée, décrivant les instruments ou les méthodes de culture sur une aire ou une autre, géographique, suivant, comparant les rites de fértilité et de culture des plantes céréalières, analysant la place des diverses plantes dans les sistèmes du langage traditionnel, dans les coutumes, les vêtements, le folklore, la pensée, suivant les techniques d'utilisation des plantes dans le cadre des activités.

Tabel I

Plante folosite în practicile de fitoterapie tradiţională în localitatea Şanţ, judeţul Bistriţa-Năsăud

Nr. crt.	Denumirea populară	Denumirea ştiinţifică	Partea folosită	Mod de preparare	Mod de întrebuinţare	Finalitate dermatoze
1.	Arnica	Arnica montana L.	floarea	ceai, în comb. cu muşeţelul	cataplasmă	pentru dureri de urechi
2.	Boz	Sambucus ebulus L.	floarea	ceai în amestec	cataplasmă	ulcer varicos
3.	Busuioc	Ocimum basilicum L.	planta întreagă	se usucă şi se sfarmă	componentă în ir	dermatoză
4.	Brad	Abies alba Mill.	răşina	lichidă, caldă	componentă în ir	dermatoză
5.	Ceapă albă	Allium cepa L.	bulbul	macerare în spirt medicinal	frecţie	contra căderii părului
6.	Ceapa de câmp	Allium fistulosum L.	bulbul	3 bulbi fierţi cu sare şi cimbrişor	ceai	spălături bucale pentru dureri de dinţi
7.	Cicoare	Cichorium intybus L.	floarea	10—12 flori la 200 g apă, se fierbe ceai	se bea de 2 ori la zi	pentru vedere pentru boli de inimă
8.	Cimbrişor	Thymus vulgaris L.	floarea	ceai, în combinaţie cu ceapa de câmp	ceai pentru spălături bucale	pentru dureri de dinţi
9.	Coacăz negru	Ribes nigrum L.	frunza	macerare în amestec cu „limba vecinii“ şi liliac alb	ceai, de 2/zi	ulcer stomacal
10.	Cocean căpresc	Nedeterminat	planta	cataplasmă din plantă macerată	cataplasmă	pentru răni
11.	Hribe	Burete pucios	buretele	se usucă şi se sfarmă	componentă în ir	dermatoză
12.	Liliac alb	Syringa vulgaris L.	floarea	macerată în petrol, îngropată în vas,	frecţii	pentru reumatism

				6 săptămâni, în pământ în amestec cu coacăz negru, ceai	ceai	pentru ulcer stomacal
13.	Limba vecinii	Plantago major L.	planta întreagă	ceai, în amestec cu coacăz negru și liliac alb	ceai de 2/zi	dureri de stomac
14.	Măr pădureț	Malus silvestris (L.)	fructul	fructul crud	frecții locale	bătături și negi
15.	Mentă	Mentha piperita L.	frunza	în combinație cu arnica se fierbe ceai	ceai de 2/zi	pentru ulcer
16.	Mușețel	Matricaria chamomilla L.	floarea	ceai cu arnică	ceai	pentru guturai
17.	Nalbă albă	Malva silvestris L.	floarea	ceai în amestec cu podbal și soc	ceai	contra astmei
18.	Ochiul șarpelui	Nedeterminat	planta	în combinație cu troscot și cicoare	ceai dulce	pentru boli de inimă
19.	Pătlăgină	Plantago major	frunza	uscată, preparată ceai	ceai	contra litiazei renale
20.	Pătlăgină îngustă	Plantago lanceolata L.	frunza	uscată, preparată ceai	ceai de 2/zi	contra astmei contra guturaiului
21.	Podbal	Tussilago farfara L.	frunza	ceai în combinație cu nalba și socul	ceai	contra astmei
22.	Soc	Sambucus nigra L.	floarea	ceai în combinație cu nalba și socul	ceai	contra astmei
23.	Troscot	Polygonum aviculare L.	planta	în combinație cu ochiul șarpelui și cicoare	ceai îndulcit	pentru boli de inimă

Tabel sinoptic al remediilor vegetale

Nr. crt.	Denumirea ştiinţifică a plantei	Denumirea populară	Partea folosită
1	Achillea millefolium L.	coada şoricelului	frunza
2	Aconitum callibotryon Rchb.	iarba bubei	rădăcina şi frunza
3	Aconitum napellus L.	borâturi de vânt	boabele
4	Adonis vernalis L.	spânzul	frunza
5	Allium caepa L.	ceapă	bulbul
6	Amaranthus caudatus L.	busuioc roşu	tulpina
7	Allium sativum L.	usturoiul	planta întreagă
8	Anagallis arvensis L.	răcuină	planta întreagă
9	Anithum graveolens L.	mărarul	planta întreagă
10	Armoracia rusticana (Lam.) G. M. Sch.	hreanul	rizomul
11	Artemisia abrotanum L.	lemnul domnului lemnuşul mătura raiului	frunza
12	Asarum europaeum L.	popivnicul	tulpina
13	Atropa belladona L.	mătrăguna	rădăcina
14	Avena sativa L.	ovăzul	paiele uscate
15	Ajuga reptans L.	iarba lupării, lupariţa	tulpina
16	Berteroa incana L.	iarba muierilor buruieni de albe	rădăcina
17	Betonica officinalis L.	iarba vântului	tulpina
18	Betula verrucosa Ehrh.	mesteacănul	frunzele
19	Brassica oleracea L.	varza	frunzele
20	Bryonia alba L.	breiul	rădăcina
21	Cannabis sativa L.	cânepa de vară	fuiorul
22	Carum carvi L.	chiminul, chiminoc	seminţele
23	Centaurea cyanus L.	albăstriţa din grâu, iarba frigurilor, buruiana mierie	floarea
24	Centaurea austriaca Willd.	iarba mărinului	tulpina
25	Centaurium umbellatum Gilib.	ţintaua, iarba frigurilor, iarba coşului	floarea, tulpina
26	Cerasus avium L.	cireşul	codiţele fructelor
27	Chelidonium majus L.	iarba pepinginii, rotopască	tulpina, frunzele
28	Chrysanthemum leucanthemum L.	creaţa	tulpina
29	Cornus mas L.	corn	fructele uscate
30	Conium maculatum L.	bucinişi	tulpina
31	Crataegus monogyna Jacq.	păducel	flori, fructe

Tabel II

folosite în Poienii de Jos, jud. Bihor

Mod de preparare	Mod de întrebuințare	Scopul întrebuințării
fiartă în amestec cu sunătoare	ceai, băi, comprese	răceli, boli de rinichi, reumatism, stomac, dinți
planta macerată, crudă	cataplasmă	furunculoză
planta macerată, crudă	băi	pentru „fapt", dermatoze
crudă	se introduce sub pielea urechii, gâtului	pentru bolile animalelor
bulbul copt sau fiert	cataplasmă	pe furuncule, infecții
fiartă	frecții, ceai	dureri în abdomen
		în medicina veterinară
crud, macerat, fiert	se mănâncă mujdei sau în lapte	pentru viermi intestinali
fiartă	în mâncarea vitelor	pentru pofta de mâncare
fiartă	zeamă de băut	pentru infecții la vite
crud, ras, fiert	cataplasmă	amigdalită, și în medicină veterinară
crudă, fiartă	cataplasmă, spălături	boli de stomac, răni, infecții,
macerată în untură		bube dulci, și în medicină veterinară
		pentru bolile de stomac
fiartă împreună cu fanhiul	se bea cu lapte	colici biliare pentru viermi intestinali
crudă, macerată	frecții locale	reumatism
fierte	băi	reumatism
fiartă	băi	pentru „lupare" (dermatoză)
fiartă	ceai	pentru leucoree, „poală albă"
arsă în foc	fumigații	pentru „bube de fapt"
fierte	băi, spălături	reumatism, hipertensiune, întărirea părului; în medicină veterinară, pentru mușcătura de lup
murate	cataplasme	degerături, arsuri
crudă, rasă, macerată	frecții locale	reumatism
fuiorul ud	compresă	dureri de ochi
fierte, arse, macerate în rachiu	ceai	pentru ulcer stomacal, diaree
		pentru medicina veterinară
fiartă, decoct	ceai, cataplasmă	pentru tăieturi
		pentru boli „muierești"
fiartă	ceai	pentru boli de stomac
uscată, fiartă	ceai	boli de stomac, orbalț în medicină veterinară pentru junghi la vite
fierte	ceai, băi	pentru rinichi, întărirea părului
fiartă în untură	unguent extern	pentru „pepingine" (boală a pielii); pentru scabie
fiartă	băi	pentru „fapt" (boală de piele la nou-născuți)
fierte	ceai, băi, cataplasme	pentru diaree; întărirea părului
fiartă	băi	reumatism
fierte	ceai, băi	afecțiuni cardiace, tensiune, eczeme, bătături

Nr. crt.	Denumirea ştiinţifică a plantei	Denumirea populară	Partea folosită
32	Daucus carota L.	buruiana mierie buruiana ruşinii	frunzele
33	Dianthus carthusianorum L.	iarba urii, lipitoarea	tulpina, frunzele
34	Dictamnus albus L.	nouă fraţi	frunzele
35	Dipsacus laciniatus L.	scaiul	frunzele
36	Equisetum arvense L.	coada calului	tulpina
37	Fagus sylvatica L.	fag	lemnul, jirul
38	Fraxinus excelsior L.	frasinul	frunzele
39	Galinsoga parviflora Cav.	iarba porcului	planta întreagă
40	Galium verum L.	sânziene	tulpina
41	Gentiana cruciata L.	iarba tăieturii	tulpina
42	Gentiana asclepiadea L.	fierea („şerea“)	florile
43	Geum urbanum L.	buruiana inimii	tulpina, seminţele
44	Glechoma hederaceum L.	buruiana de zgaibă buruiana de orbalţ creasta uăilor	frunza, tulpina
45	Hedera helix L.	fanhiu, fanchiu	tulpina
46	Helianthus annuus L.	floarea soarelui	seminţele
47	Hyoscyamus niger L.	măsălariţa	florile, seminţele
48	Hypericum maculatum Cr.	sunătoarea, merişorul	tulpina, florile
49	Illicium verum Hook.	badiţăul, anasonul	tulpina
50	Impatiens noli-tangere L.	slăbănog, sclăbănog	planta întreagă
51	Juglans regia L.	nucul	frunzele
52	Satureja hortensis	cimbrul	tulpina
53	Lamium album L.	urzica moartă urzica mortăreaţă	floarea
54	Actaea spicata.	iarba orbalţului	frunza
55	Levisticum officinale L.	leuşteanul	frunza
56	Lilium candidum L.	crinul alb liliom alb	frunza
57	Lilium martagon L.	fierea	planta întreagă
58	Linum usitatissimum L.	inul	seminţele
59	Lycoperdon sp.	„vântul“ calului	sporii
60	Lycopodium clavatum L.	barba vântului	planta întreagă
61	Lysimachia nummularia L.	drepele	tulpina
62	Malus sylvestris L.	mărul	florile
63	Malva sylvestris L.	creaţa, nalba	frunza
64	Matricaria chamomilla L.	muşeţel, romaniţă	planta întreagă
65	Melittis melissophylum L.	dumbravnic	frunza
66	Mentha piperita L.	menta	frunza
67	Mentha longifolia (L.) Nath.	voştiniţă, mentă de câmp	planta întreagă
68	Origanum vulgare L.	solovârf	tulpina
69	Panicum milliaceum L.	măişorul	frunza

Tabel II (continuare)

Mod de preparare	Mod de întrebuințare	Scopul întrebuințării
prăjite	cataplasmă cu ulei sau untură frecții	pentru anexită
fierte	cataplasmă, ceai, infuzie	pentru tăieturi; hemoragie
crude sau uscate	ceai	afecțiuni hepatice
fiartă sau crudă	se spală pe ochi	dureri de ochi
uscată, fiartă	ceai	boli de rinichi, congestie pulmonară, TBC
lemnul ars, ulei de jir	unguent, cenușă în ceai	arsuri, diaree
uscate sau crude	decoct care se bea	pentru turbare
fiartă	ceai	pentru blenoragie
fiartă	ceai	boli de rinichi
crudă, zdrobită	decoct pentru spălături	pentru tăieturi
crude sau uscate	ceai	pentru fiere
fierte	ceai	afecțiuni cardiace
crudă	cataplasmă	pentru zgaibă
fiartă cu popivnic	se bea cu lapte	pentru viermi intestinali
ulei din semințe	se bea uleiul	pentru „mărin" (ulcer)
firele	infuzie, inhalație	pentru dureri de dinți
uscate, fierte	ceai	pentru boli de stomac
fiartă	băi	pentru „lupare" (dermatoză)
fiartă, crudă	cataplasmă	amigdalită, și în medicină veterinară pentru rănile vitelor
fierte	băi, ceai	răceală, reumatism, diaree, în medicină veterinară
fiartă	cataplasmă	pentru diaree
uscată și fiartă	ceai	pentru leucoree
crudă	cataplasmă	pentru orbalț
fiartă	ceai	pentru astmă
crudă, macerată	cataplasmă	pentru tăieturi
fiartă	ceai	în medicină veterinară, pentru pofta de mâncare a vitelor
fierte	gelatină în mâncare	bolile vitelor
ciuperca crudă	cataplasmă directă	pentru arsuri
fiartă	băi, ceai	întărirea părului, dezintoxicarea fumătorilor
crudă, macerată	ceai, băi, cataplasmă	diaree, întărirea părului
uscate și fierte	ceai	pentru astmă
fiartă	ceai, cataplasmă	pentru plămâni, tăieturi, zgaibă, boli de stomac, furuncule
fiartă	ceai, infuzie, spălături	amigdalită, dureri de ochi, răceală, colici
fiartă	băi	pentru „lupare" (dermatoză)
fiartă	ceai	pentru boli de plămâni, astmă
fiartă gelatină	se dă ca hrană	la vite, pentru pofta de mâncare
fiartă	ceai	pentru friguri
crude și uscate	ceai	pentru boli ale ficatului

Nr. crt.	Denumirea ştiinţifică a plantei	Denumirea populară	Partea folosită
70	Petasites hybridus (L.)	cucuruz roşu cucuruz cu frunza-sus	semînţele
71	Peucedanum oreoselinum (L.) Moench.	pătrunjel de câmp	tulpina şi frunza
72	Phaseolus vulgaris L.	fasole, mazăre	flori, boabe
73	Phallus impudicus Pers.	buretele pucios	ciuperca întreagă
74	Phragmites communis Trin.	trestia	tulpina
75	Picea abies (L.) Karst.	brad	coaja, cetina, muguri, răşina, con
76	Pinus sylvestris L.	molid	lemnul
77	Plantago major L.	minciuna	frunza
78	Platanthera bifolia (L.) L. C. Rich.	iarba căşunării	rădăcina şi frunza
79	Potentilla ternata C. Koch.	iarba sângelui scânteiuţa	planta întreagă
80	Potentilla erecta (L.) Happe	forosău, iarba gălbenării, lemnul dulce, gălbănariţă, iarba faptului	rădăcina, tulpina
81	Prunus domestica L.	prunul	fructele
82	Pulmonaria officinalis L.	iarba pentru plămâni plumineaua plămâneaua	rădăcina
83	Rhinanthus alpinus Baumg.	clocotişul	rădăcina, frunza
84	Robinia pseudacacia L.	flori de acăţ, salcâm	florile
85	Rosa canina L.	trandafir sălbatic măcieş	frunza, florile, fructele uscate
86	Rubus idaeus L.	smeurişul	frunza, tulpina fructele
87	Salvia pratensis L.	buruiana de mulced	tulpina
88	Sambucus nigra L.	socul	frunza, floarea, fructele
89	Sempervivum tectorum L.	prescuriţa, prescureaua	frunza
90	Solanum tuberosum L.	cartofi	frunzele
91	Sonchus arvensis L.	susaiul	planta întreagă
92	Sorbus aucuparia L.	scoruşe	fructele
93	Sylibum mariamum L.	iarba armurării	planta întreagă
94	Symphytum officinale L.	iarba lui Tatin	rădăcina, frunza
95	Tanacetum balsamita L.	calapărul calampărul	frunza
96	Thymus serpyllum Fries.	cimbrişor de câmp	planta întreagă
97	Tilia cordata Mill.	teiul	florile
98	Tussilago farfara L.	podbalul	frunza
99	Urtica dioica L.	urzica montăreaţă	floarea
100	Vaccinium myrtillus L.	afinele	fructele
101	Veratrum album L.	strigoaia	rădăcina
102	Viburnum opulus L.	călinul	fructele
103	Vinca herbacea W. et K.	sasăul	tulpina

Tabel II (continuare)

Mod de preparare	Mod de întrebuințare	Scopul întrebuințării
uleiul din boabe	cataplasmă	pentru arsuri
fierte	ceai	pentru leucoree
uscate, fierte	ceai	hipertensiune
uscată și arsă	fumigații, cataplasme	dureri de urechi, astmă, zgaibă
crudă	ceai	pentru hepatită
fierte	ceai, băi, cataplasmă	congestie pulmonară, TBC, răni, reumatism, tăieturi, furuncule, pentru gălbeaza oilor
ars	cenușă în ceai	pentru diareee
fiartă sau crudă	ceai, cataplasmă	pentru stomac, tăieturi, zgaibă
crude	cataplasmă	pentru furuncule
fiartă	ceai	pentru diaree; în medicină veterinară
fiartă sau macerată	ceai, băi	pentru vătămătură, dureri de naștere, afecțiuni hepatice
macerate	se bea zeama	hipertensiune
fiartă, crudă	ceai sau decoct	congestie pulmonară, TBC; în medicina veterinară, pentru răceală la vite
crude	cataplasmă	pentru furuncule
fierte	ceai sau spălături	boli de plămâni; leucoree
uscate și fierte	ceai	congestie pulmonară, TBC
fierte, ceai, sirop	ceai, sirop	răceală, congestie pulmonară, TBC, afecțiuni cardiace, lupare
fiartă în mămăligă	cataplasmă	pentru diaree
fierte	inhalații, ceai	reumatism, răceală, tăieturi
fiartă și crudă	se picură suc în ureche	dureri de urechi
crudă	se pune în fân și tărâțe	hrană vitelor pentru poftă
crudă	se pune în fân și tărâțe	hrană vitelor pentru poftă
fierte, crude	ceai	boli de stomac
fiartă, crudă	în mâncarea vitelor	în medicina veterinară
fierte în lapte, rachiu pe pâine	cataplasmă	fracturi, vătămătură
crudă, fiartă	cataplasmă, băi	zgaibă, întărirea părului
fiartă	se bea zeama	infecții interne la vite
fierte	ceai	afecțiuni cardiace
crudă	cataplasmă	tăieturi, furuncule, mastită
fiartă	ceai	congestie pulmonară, TBC
macerate, fierte	oțet de fructe, ceai	diaree, boli hepatice, în medicina veterinară
fiartă	spălături externe	infecții, bube la vite
crude, macerate	picături în crechi	dureri de urechi
fiartă	ceai	pentru leucoree

Nr. crt.	Denumirea științifică a plantei	Partea folosită populară	Denumirea
104	Zea mays (L.)	porumbul	părul de porumb, coceanul
105	Cotinus coggyria Scop.	scumpie albă, liliac alb	floarea
106	Nedeterminat	Otica	planta întreagă
107	Nedeterminat	Iarba umflăturii	planta întreagă
108	Nedeterminat	Iarba rărunchiului	planta întreagă
109	Nedeterminat	Iarba junghiului	planta întreagă
110	Nedeterminat	Iarba viermilor	planta întreagă
111	Nedeterminat	Flori de fân	planta întreagă

Tabelul II (continuare)

Mod de preparare	Mod de întrebuințare	Scopul întrebuințării
fiert, ulei, ceai	ceai, unguent	pentru rinichi, tensiune, diaree, în medicina veterinară, arsuri
fiartă	ceai	leucoree
fiartă	spălături pe ochi	dureri de ochi
fiartă, infuzie	inhalații	amigdalită
fiartă	ceai	boli de rinichi
fiartă, infuzie	cataplasmă	boli de plămâni
uscată, fiartă	spălături locale	pentru rănile vitelor
fierte	băi, inhalații	răceală, reumatism

Tabelul VI (continuare)

Mod de preparare	Mod de întrebuințare	Scopul întrebuințării
fiert, uleiu, ceai	ceai, unguent	pentru clistir, tensiune, diaree, în medicina veterinară, arsuri
fiarta	ceai	leucoree
fiarta	spălături pe ochi	durere de ochi
fiarta, infuzie	inhalații	amigdalită
fiarta	ceai	boli de rinichi
fiarta, infuzie	cataplasmă	boli de plămâni
uscată, fiartă	spălături locale	pentru rănile vitelor
fierte	băi, inhalații	răceală, reumatism

AGRICULTURA DIN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC ÎN IZVOARELE LITERARE ANTICE

D. CHIVU, M. CHIVU

I. Considerații generale

Readucerea în actualitate a unor izvoare literare antice, astăzi, când societatea omenească se află în pragul celui de-al treilea mileniu, când actualul ciclu de civilizație dă semne de declin, când omenirea are îndreptată privirea spre un viitor incert, într-o țară în care totul este bulversat, unde omul este copleșit de problematică cotidiană și de grija zilei de mâine, pare o întreprindere bizară chiar și în cadrul unui simpozion de istorie și retrologie agrară.

Cu toate acestea, ne-am asumat riscul, având convingerea fermă ca tocmai în asemenea momente de răscruce în istorie, readucerea în actualitate a trecutului dă limpezimea necesară acțiunilor viitoare.

Nu ne propunem să dezvoltăm tema raporturilor dintre trecut, prezent și viitor, ci să scoatem la iveală, într-o lucrare modestă, doar unele izvoare literare în forma lor neprelucrată, *ca sursa de date, și ca prilej de meditație, de reflecție.*

Vom prezenta extrase din unele scrieri antice, care conțin informații referitoare la agricultura din spațiul geografic în care s-a format și dezvoltat poporul român, ca o contribuție la întregirea tabloului evoluției acestei indeletniciri, reliefând aspecte ale perioadei de început.

Deoarece scrierile antice prezintă unele particularități, considerăm necesare unele precizări:

1. Textele prezentate provin din lucrări ale anticilor greci și latini, începând cu primele scrieri din secolul al VI-lea î.e.n. și terminând cu retragerea aureliană din Dacia, nu au fost utilizate surse din alte centre ale civilizației antice: Egipt, India, China etc.

Izvoarele la care ne referim acoperă o perioadă de 9 secole — de la Hecateu — secolul al VI-lea î.e.n. — la retragerea romană din Dacia — secolul al III-lea e.n., perioada ce se împarte în trei etape:

a) — *Izvoare arhaice și clasice* în care lucrările lui Herodot sunt reprezentative. În această etapă izvoarele literare cuprind știri care privesc mai puțin pe geto-daci, referirile fiind făcute la traci în general sau la alte grupuri etnice care au trăit în vecinătatea nemijlocită a Daciei și uneori pe teritoriul acesteia. Multe realități din lumea sud-tracică, scitică, celtică etc., sunt valabile și pentru geto-daci având în vedere fie înrudirea, fie legăturile strânse, fie interdependența culturală și nivelul apropiat de dezvoltare social-economică și istorică.

Scriitorii greci din epoca arhaică și clasică aveau puține cunoștințe despre populațiile nord-dunărene și nord-pontice, știrile având caracter întâmplător sau legendar. Abia după secolele VIII—VI-lea î.e.n., ca urmare a colonizării țărmului Mării Negre, începe o cunoaștere veridică a regiunii.

b) — *Izvoarele epocii elenistice.* Colonizarea țărmului Mării Negre și întinderea stăpânirii macedoniene asupra Traciei, expedițiile lui Alexandru Macedon din anul 335 î.e.n., ajungând până în stânga Dunării, atrage spațiul dunărean în sfera de interese a puterilor mediteraneene, izvoarele literare furnizându-ne o serie de date culese de la fața locului.

c) — *Izvoarele epocii romane.* Pătrunderea romanilor în peninsula Balcanică, cucerirea Macedoniei și transformarea ei în provincie romană, luptele cu dacii și cucerirea Daciei de către romani, îmbogățesc sursele de date despre provinciile nord-dunărene. Cu toate acestea, informațiile asupra dezvoltării economice a băștinașilor sunt foarte sărace, interesul scriitorilor antici fiind captat de alte aspecte și în special cele religioase și militare.

2. În cele mai vechi scrieri ale anticilor, ca și în unele din cele apărute ulterior, dar care au folosit informații din vechile scrieri, populațiile nord-dunărene și nord-pontice erau cunoscute sub un singur nume: „sciți". Iată ce scrie, în acest sens, Strabon în „Geografia" — I 2 27 — „În ce mă privește, eu mă declar în favoarea opiniei vechilor eleni; așa cum semințiile de pe meleagurile nordice cunoscute pe atunci se numeau cu un singur nume „sciți" sau ca Homer „nomazi", iar mai târziu, când s-au cunoscut, popoarele de la asfințit, li s-a dat numele de celți și de iberi, sau combinat, de celtiberi și celtosciți, desemnându-se astfel cu un singur nume, din ignoranță, neamuri diferite, tot astfel toate ținuturile de miazăzi, scăldate de ocean, poartă numele de Etiopia".

Preluarea unor informații de către cercetător, pentru un anumit spațiu, bine delimitat din cadrul vastei regiuni nord-pontice și dunărene, despre populația căreia vechii antici foloseau o singură denumire de sciți, trebuie corelată și cu alte informații deoarece în acest spațiu se aflau atât populații nomade cât și populații stabile, autohtone. De altfel, în multe scrieri, sciții sunt împărțiți în sciții regali, sciții nomazi, sciții plugari și sciții agricultori. Se consideră că sciții plugari și agricultori reprezintă populația autohtonă, peste care se suprapuneau populațiile migratoare denumite sciții nomazi și regali.

3. Denumirea de „barbari", care astăzi are alt sens, a fost atribuită tuturor celorlalte populații în afară de eleni. Iată ce scrie Strabon în „Geografia" — I-4-9 — „Eratosthenes, neaprobând pe cei care împart în două întreg efectivul neamului omenesc, anume în eleni și barbari, spune *că ar fi mai bine dacă oamenii ar fi împărțiți după virtute și după vicii.* Căci dintre eleni mulți sunt netrebnici, iar dintre barbari mulți sunt civilizați".

Pe lângă clarificarea denumirii de barbari, atribuită celorlalte popoare, Eratosthenes ne oferă și un prilej de reflecție; cum ar arăta lumea astăzi, împărțită după criteriile sale — nu în „civilizați și barbari" ci în „netrebnici și virtuoși".

Referitor la noțiunea de „barbar", aceleași surse arată că în spațiul nord-dunărean încă din cele mai vechi timpuri erau populații așezate în

sate și orașe, cu altare de piatră, care desfășurau un negoț intens cu centrele de civilizație antică, aveau cultul soarelui, cultul morților, e filosofie proprie despre viață, aveau arme dar și unelte agricole, preoți și înțelepți, foloseau anumite metode de cultivare a plantelor, de creștere a animalelor, de prelucrare a produselor agricole cum este berea din orz, mierea din plante, untul din lapte, vinul din struguri, țesături din in, cânepă și lână, preparau băuturi din sorb, lapte, ulei, încheiau tratate cu vecinii, fără a mai aminti de prelucrarea bronzului, a fierului, aurului și argintului, ceramica ș.a.m.d. Dacă adăugăm și faptul că ei au „descoperit grâul de trei luni", adică de primăvară, avem suficiente dovezi să afirmăm că spațiul carpato-danubian-pontic a fost un centru de civilizație antică mai puțin cunoscut.

4. Tracii, cu ramura lor geții, erau cunoscuți și datorită disprețului lor pentru viață, aceasta fiind considerată în mod eronat ca o dovadă de barbarie. Iată însă ce spune Solinus (secolul al III-lea e.n.) în „Culegere de fapte memorabile" — 10-1 „Acum e locul să ne îndreptăm spre Tracia și să întoarcem pânzele (corabiei) spre *cele mai destoinice neamuri ale Europei*. Cei care doresc să-i cerceteze cu grijă, vor afla cu ușurință că barbarii traci au un dispreț pentru viață, *dintr-un exercițiu natural al înțelepciunii* 10-2 — Toți sunt gata pentru moarte de bună voie, deoarece unii dintre ei socotesc că sufletele morților se întorc, iar alții că ele nu mor, ci devin mai fericite".

Valerianus Maximus (secolul I î.e.n.) în „Fapte și cuvinte vrednice de luare aminte" scrie: II-6-12 — „Pe bună dreptate *neamul tracilor a pretins pentru sine fapte de înțelepciune*, prăzmind cu plânsete zilele de naștere ale oamenilor și cu veselie înmormântările; *fără povețile învățaților, el a văzut bine adevărata stare a condiției noastre (umane)*".

Acest curaj în fața morții a adus geților renumele de „cei mai drepți și mai viteji dintre traci", cum îi caracteriza Herodot.

5. Despre agricultură, informațiile provin mai mult din descrierea obiceiurilor, a îndeletnicirilor tradițiilor și a locurilor. Unele informații sunt prezentate ca simple curiozități. Revine cercetătorului sarcina de a aduna fiecare frântură de informație, de a le pune cap la cap și într-un context mai general, să realizeze o imagine asupra începutului acestei vechi îndeletniciri umane care este agricultura.

Este bine cunoscut că la început au fost vechile îndeletniciri, obiceiuri și tradiții din care ulterior s-a născut știința. Fiecare din acestea și toate la un loc reprezintă chintesența experienței umane acumulate de-a lungul istoriei și transmisă prin viu grai. Scrierile antice constituie izvoare istorice, surse cu ajutorul cărora se pot descifra vechile îndeletniciri care au premers științei, contribuind atât la cunoașterea istoriei universale și naționale, cât și la cunoașterea evoluției științelor în cele mai diverse domenii.

6. Sunt necesare încă multe alte precizări asupra cărora nu ne vom opri pentru faptul că ar denatura subiectul temei cât și pentru faptul că pătrundem într-un domeniu de strictă specialitate.

II. Izvoare literare

PINDAR (c. 518—438 î.e.n.) în „Pitice" — IV-204-206 — „În locul acela au găsit o cireadă roșie de tauri traci și temelia de curând clădită a unui altar de piatră".

SOFOCLE (c. 497—405 î.e.n.) în „Tereu" — Fr. 523 — „O, soare, lumină prea cinstită de tracii iubitori de cai".

HELLANICOS (secolul al V-lea î.e.n.) în „Întemeieri de neamuri și orașe". Fr. 66 — Athenaios x, 447 c — „Ei beau bere făcută din niște rădăcini, întocmai ca tracii care beau bere pregătită din orz".

HERODOT (c. 481—425 î.e.n.) — în „Istorii" — IV-17 „Aceștia, ca și calipizii, se comportă în toate ca sciții, seamănă și mănâncă grâu ca și ceapă, usturoi, linte și mei. Odată pe an, fiecare conducător de ținut, în ținutul său, amestecă într-un crater, vin cu apă și din acest amestec beau acel sciți care au ucis dușmani. IV-74 „În țara lor crește cânepa, care seamănă nespus cu inul, numai că este mai groasă și mai înaltă. În această privință întrece cu mult inul. Crește și de la sine și semănată. Iar din ea, tracii își fac îmbrăcăminte, foarte asemănătoare cu cea de in. Când nu ești bun cunoscător, nu poți să-ți dai seama dacă aceste haine sunt de in sau din cânepă. Omul care n-a văzut niciodată cânepa va crede că haina este făcută din in". IV-75 — Luând sciții sămânța acestei cânepe, intră sub corturile lor de pătură și o aruncă pe pietrele înroșite în foc. Zvârlite, boabele scot fum și răspândesc aburi atât de deși că nici băile de aburi grecești nu dau aburi mai puternici. Încântați de această baie de aburi, sciții scot, de plăcere, strigăte. V-9 — Singurii oameni despre care am putut afla că locuiesc dincolo de Istru sunt un neam cu numele de sigini. Ei folosesc haine ca și ale mezilor. Caii lor, zice-se, au pe tot corpul un păr des și lung de cinci degete. Aceștia sunt mici și cu bot scurt, nefiind în stare să poarte oameni. Acest neam este răspândit până în regiunea eneților, care locuiesc lângă Adriatica. Ei susțin că sunt coloniști mezi". V-10 — Tracii spun că ținutul de dincolo de Istru e ocupat de albine și din cauza lor nu se poate pătrunde mai departe.

HIPOCRATE (460—377—359 î.e.n.) — celebru medic grec în „Despre boli" — IV-51 — „aceasta se aseamănă cu ceea ce fac sciții din lapte de iapă. Ei toarnă laptele în vase adânci de lemn și-l agită. Laptele agitat produce spumă și se desparte. Partea grasă pe care o numesc unt, se ridică deasupra fiind mai ușoară. Partea grea și densă se așează la fund. Punând-o deoparte, ei o usucă, și după ce s-a închegat o numesc „hyppace" — Zerul laptelui rămâne la mijloc".

PLATON (427—347 î.e.n.) în „Legile" — I-637-d — „Căci voi, după cum spui, sunteți foarte cumpătați, pe câtă vreme sciții și tracii beau vin neamestecat deloc (cu apă) atât femeile cât și bărbații și îl împrăștie pe hainele lor, socotind că este o deprindere frumoasă și aducătoare de fericire. VII-805 d.e. „Dintre felurile de viață cunoscute până astăzi, pe care să-l alegem în locul acestei comunități, prescrisă acum de noi femeilor? Oare felul de viață pe care-l aduc tracii și multe alte neamuri, care pun femeile să lucreze pământul, să pască vacile și oile și să slujească fără a se deosebi cu nimic de sclavi?

ARISTOTEL (384—322 î.e.n.) în „Istoria animalelor" VIII-6 „Tracii îngrașă (porcii) dându-le din prima zi să bea, apoi îi lasă (fără să bea) mai întâi o zi, apoi două, după aceea trei, patru, până la șapte".

POLIBIU (203— cca 118 î.e.n.) — în „Istorii" — IV-38-4 „În privința celor necesare vieții, ținuturile pontice ne dau vite și sclavi, în număr foarte mare și de o calitate mărturisită de toți ca excelentă. Dintre articole de lux, ne preocupă din belșug miere, ceară, pește sărat. În schimb, primesc din prinosul regiunilor noastre ulei și tot felul de vinuri. Cu grâu facem un schimb reciproc. Uneori, la nevoie, ne dau ei, alteori iau dânșii de la noi".

VIRGILIU (70—19 î.e.n.) — în „Georgicele" — III-379-380 — „Locuitorii petrec la joc lunga noapte de iarnă și le face plăcere să prepare, din orz fermentat și din fructe acre de sorb, o băutură ce seamănă cu vinul.

HORAȚIU (65—8 î.e.n.) în „Ode" — III-24-9-24 — „Geții cei aspri, cărora pământul nehotărnicit le dă roade și cereale libere, nu le place să cultive ogor mai mult de un an.

DEMOSTENE (384—322 î.e.n.) în „Discurs împotriva lui Legtines" (466—31). Știți, fără îndoială, că noi folosim grâu importat mai mult decât toți oamenii. Cantitatea de grâu adusă din Pont este mai mare decât tot ceea ce ne vine din celelalte porturi comerciale".

STRABON (c. 63 î.e.n. — 19—21 e.n.) în „Geografia" — VII-3-11 — „Cât privește pe geți, să lăsăm la o parte știrile vechi. Informații din vremea noastră pe care le avem despre ei iată cum se prezintă: Burebista, bărbat get, luând în mâini cârma neamului său, a ridicat poporul copleșit de nevoi, din pricina nesfârșitelor războaie, și atât de mult l-a îndreptat prin anumite deprinderi, viața cumpătată și ascultare de porunci, încât, doar în puțini ani, a făurit o mare împărăție și a adus sub stăpânire geților pe cei mai mulți vecini. Pentru convingerea poporului, el a lucrat cu Deceneu. Și în semn de supunere, geții s-au lăsat înduplecați să taie vița de vie și să trăiască fără vin". VII-45 — Datorită mulțimii locuitorilor de acolo, care au trecut peste Tyras (Nistru) și Istru și s-au așezat în ținutul de dincoace, o bună parte din Tracia s-a numit Sciția Mică. Tracii le-au dat pământ fie cedând forței, fie pentru faptul că pământul e nefolositor, o mare parte din el fiind mlăștinos.

VII-46 — Aceiași (sciți) erau numiți numai cu un nume al lor „agricultori" pentru a fi deosebiți de nomazii care locuiau la nord de ei. Hrana lor era cărnuri, între altele și carnea de cal, brânză, lapte dulce și acru de iapă (acesta din urmă pregătit într-un anumit fel este mâncarea lor favorită) ceea ce l-a făcut pe Homer să le spună galactofagi. Nomazii se îndeletnicese mai degrabă cu războiul, decât cu jaful și se războiesc pentru a căpăta tributurile. Pământul îl încredințează celor care vor să-l muncească, mulțumindu-se să ia în schimb o dijmă nici prea mare nici prea mică, statornicifă nu pentru a se îmbogăți de pe urma ei ci pentru a-și îndestula nevoile zilnice ale traiului. Când nu plătesc, ei le fac război".

VII-4-8 — Un obicei aparte al întregului neam scit și sarmat constă în castrarea cailor, pentru a-i mai îmblânzi. Căci acești cai, cu toate că sunt mărunți, sunt foarte iuți și nărăvași. Cât privește vânătoarea, ei vânează cerbi și mistreți în mlaștini, iar în câmpii măgari sălbatici și că-

prioare. O particularitate a locului este lipsa vulturului. Există în schimb un patruped, numit colos, care are mărimea între cerb și berbec, de culoare albă, mai iute la fugă decât acestea. Așa este întreaga regiune de peste Istru, între fluviile Rin și Tanays până la Marea Pontului și lacul Meotic.

DIOSCORIDE (secolul I e.n.) în „Despre materia medicală". III-36-1 — Cimbru — romanii îl numesc thuneum, dacii mizele (mizola). III-58 — mărar comestibil — romanii anethnilum, dacii, poltum — III-153 sparcetă — romanii, optata dacii aniarsexe. IV-182 — bryonia albă — romanii notia, dacii, cinuboila. V-183 — bryonia neagră — sau strugurelul negru, romanii uva taminia sau uva tamnuta, sau vitis alba, dacii priadila sau patrina.

COLUMELA (20—70 e.n.) — agronom latin în „De re rustica" sau „Despre agricultură". VII-2 Apoi (oile) nu numai că-i satură pe țărani prin belșugul brânzei și al laptelui, ci acoperă și mesele bogaților cu mâncăruri numeroase și plăcute.

PLINIU CEL BĂTRÂN (23—79 e.n.) în „Istoria naturală" XVIII-7 (12) 1-63 Există mai multe specii de grâu după locul unde sunt produse. Ca greutate, grâul din Tracia ocupă locul al treilea. 3-69 — Grâul se deosebește și în privința paiului, căci e de calitate mai bună cu cât acesta este mai greu. Grâul din Tracia este îmbrăcat în mai multe cămăși din cauza frigului din acel ținut. Din această cauză și fiindcă ogoarele sunt acoperite cu zăpadă, a fost descoperit grâul de trei luni, numit astfel, pentru faptul că, după aproape trei luni de la semănat, este cules odată cu grâul din restul lumii". XVIII-10 (25) 101 — Triburile pontice nu pun nici un aliment mai presus de mei.

DION CHRYSOSTOMOS (40—120 e.n.) în „Discursuri" XXXIII-26 Azvârlindu-și de curând hainele lor zdrențăroase și crezuți niște simpli păstori (macedonenii), s-au luptat cu tracii pentru câmpiile semănate cu mei".

ARIAN (95—175 e.n.) — În expediția lui Alexandru" I-4-1. În cursul nopții merseră prin locuri unde holdele de grâu erau îmbelșugate. În felul acesta rămaseră mai neobservați în înaintarea lor pe mal. Cu ivirea zorilor, Alexandru o porni prin holde. El porunci pedestrașilor să înainteze culcând grâul cu lăncile înclinate, până au ajuns la pământ necultivat.

SOLINUS (secolul al III-lea e.n.) în „Culegere de fapte memorabile" — 2113 . . . apoi (pământurile) Traciei pe care strămoșii noștri le numeau pe drept hambarul (zeiței) Ceres.

CLAUDIUS AELIANUS (secolul al III-lea e.n.) în „Despre animale" — V-27 Alexandru din Mydas spune că oile din Pont se îngrașă cu absint foarte amar. V-42 — Am auzit că și în Tracia există miere din plante.

III. În loc de concluzii:

1. Izvoarele literare antice se dovedesc a fi o sursă indispensabilă pentru întregirea tabloului evoluției agriculturii ca și a istoriei în general.

2. Referatul de față constituie un început de strângere într-o singură lucrare a informațiilor despre agricultură, provenite din diverse scrieri antice și poate un îndemn pentru o bibliotecă de istorie agrară.

3. În cadrul denumirii comune de „sciți", cercetătorul trebuie să deosebească diferitele populații și în primul rând pe cele stabile, autohtone de cele nomade. Populațiile stabile au avut rolul hotărâtor în dezvoltarea agriculturii ca și a celorlalte îndeletniciri ce au premers științelor din orice domeniu.

4. Denumirea de „barbari" a creat o imagine falsă asupra nivelului de civilizație a multor popoare antice. „Barbarii" din spațiul carpato-danubiano-pontic, adică strămoșii noștri aveau o civilizație dezvoltată, dar cu particularități proprii. Asigurând un echilibru, ordine și înflorire a societății, această civilizație, considerată „barbară" se dovedea viabilă și specifică populațiilor respective. Fiind diferită de cea elenă și apoi romană, chiar dacă a fost denumită „barbară" nu însemna că era și înapoiată.

Impunerea unei civilizații din afară, străină tradițiilor locale și specificului populației autohtone, nu a însemnat „civilizarea" acestora decât privit din punctul de vedere al învingătorului. Costurile au fost imense în special pentru învinși.

5. Frânturile de informații ce ne parvin din acrierile antice argumentează că, în antichitate, în spațiul carpato-danubiano-pontic, exista o agricultură înfloritoare.

Se cultiva mei, grâu, parâng, cânepă, ceapă, usturoi, linte, dovlecei, castraveți, mărar, cimbru, sparcetă, viță de vie cu struguri albi și negri, pomi fructiferi etc.

Ca sistem de cultură aflăm că „nu le place să cultive ogorul mai mult de un an".

Tracii au fost mari iubitori de cai, aveau cirezi de oi, de vaci, tauri roșii, boi și berbeci fără coarne, creșteau porci și albine.

Aveau cai scunzi, iuți și puternici, „cu păr lung de 5 degete pe tot corpul". Castrau caii „pentru a-i îmblânzi". Vânau bouri și cerbi precum și un animal „mai mare ca berbecul și mai mic decât cerbul". Pentru lucrări agricole se foloseau boii, ca și pentru „trasul căruțelor".

Erau mari băutori de lapte, din care făceau brânză, unt și „o băutură mult îndrăgită".

Produceau și beau „vin fără apă", bere din orz, iar „din fructe acre de sorb, o băutură ce seamănă cu vinul".

Aveau multă miere de albine, pește sărat și obțineau „miere din plante".

Exportau cereale, vin, miere de albine, ceară, vite, cai, pește sărat.

Ținuturile din nordul și sudul Dunării erau considerate „hambarul zeiței Ceres".

După unii istorici, de o valoare unică pentru acea perioadă sunt informațiile lui Horațiu („Ode" III-24-9-24) și Strabon („Geografia" IV-45-46) — cu privire la obștea getică. Se pare că exista o proprietate comună asupra pământului (inmetata ingera) și obiceiul de a parcela acest pământ pe care îl lucrau numai un an, iar pe cel neproductiv și mlăștinos îl cedau noilor veniți, în schimbul unei dijme. Din aceste informații se

poate deduce că geto-dacii trecuseră la organizarea obștei sătești, formă ce s-a menținut până în zilele noastre.

Aflăm din aceste texte un amănunt foarte important: aici, în acest spațiu, a fost „descoperit grâul de trei luni", adică grâul de primăvară, care se cultivă și în zilele noastre, în special în Munții Apuseni.

Această „descoperire" este o dovadă a nivelului înalt la care ajunseseră cunoștințele despre agricultură și, de ce nu, încă o dovadă a contribuției strămoșilor noștri la tezaurul civilizației europene. Și toate acestea în urmă, cu peste două mii de ani, când multe din popoarele, astăzi civilizatoare ale Europei trăiau în stare nomadă prin diferite colțuri ale Asiei.

6. Aflăm din scrierile antice că popoarele barbare nu foloseau scrisul. Este un adevăr de necontestat. Se știe că apariția documentelor românești scrise a avut loc relativ târziu. Datina strămoșească era cu totul să se transmită pe cale orală, prin viu grai. Aceasta este o dovadă nu a lipsei de civilizație ci a nobleței, a înțelepciunii dată de imensa vechime a strămoșilor noștri care nu au acceptat stricarea tradiției prin introducerea scrisului, așa cum preoții egipteni și indieni nu transmit nici astăzi secretele decât prin viu grai și numai unor oameni aleși.

Așa cum spunea Ion Bianu, în răspunsul la discursul lui Alexandru Lepădatu la intrarea în Academia Română, „Istoria când s-a scris era armă de luptă împotriva morții naționale amenințătoare, era pârghia de înălțare a conștiinței neamului. Secoli lungi și grei au trăit ai noștri numai în puterea amintirilor nescrise, în puterea credinței și conștiinței în dreptul lor etern de stăpânire a pământurilor moștenite. Când istoria scrisă s-a arătat, ea n-a făcut decât să afirme și să întărească ceea ce era știut și simțit în adâncurile sufletelor și conștiințelor".

7. Agricultura, ca îndeletnicire în spațiul românesc, își împletește istoria cu cea a poporului român asigurând stabilitatea și statornicia pe acest pământ. Scrierea unei istorii agrare românești aduce elemente de necontestat privind continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic. Agricultorul, țăranul român, a rămas permanent atașat de glia strămoșească, păstrând cu sfințenie moștenirea primită de la străbuni, fiind conștient de dreptul său etern de stăpânire a pământurilor moștenite. Ni se pare sugestiv în acest sens un fragment din discursul prof. C. C. Giurăscu, rostit la intrarea în Academia Română: „Când, cu prilejul unei sărbătoriri a colonizării sașilor în Transilvania, unul dintre aceștia a întrebat pe un țăran român din părțile Sibiului dacă ar putea și românii face o asemenea sărbătoare, țăranul român i-a răspuns: „Noi nu avem ce să sărbătorim domnule, *pentru că nu suntem veniți de aiurea;* noi suntem de aici".

8. Istoria agriculturii din epoca preromană și a Daciei romane, nu se poate scrie numai pe baza izvoarelor narative ajunse până la noi, dar nici nu se poate scrie fără a utiliza aceste surse. Pentru a fi puse în valoare, ele trebuiesc cunoscute în totalitatea lor, analizate și comparate unele cu altele. Împreună cu izvoarele epigrafice și arheologice ele devin foarte prețioase.

Sperăm că adunarea la un loc a știrilor disperate, despre agricultură, din operele scriitorilor antici va contribui la cunoașterea mai profundă

a istoriei vechi, va oferi prilejul celor interesați să descopere fapte noi și să aducă interpretări mai juste privind această veche îndeletnicire și rolul ei în istoria poporului român.

L'AGRICULTURE DANS L'ESPACE CARPATO-DANUBIEN-PONTIQUE DANS DES SOURCES LITTÉRAIRES ANTIQUES

(Résumé)

L'ouvrage se propose de faire jailir certaines sources littéraires dans leurs formes non-expliqués comme source de données et occasion de méditation.

Les textes présentés proviennent des écrits des antiques grecs et latins dés les premiers écrits du VIe siècle a.n.e. et jusqu'à la retraite d'Aurelien de Dacia. Les sources archaiques et clasiques contiennent des nouvelles qui font référence moins aux géto-daces, mais en général aux thraces.

OIERITUL, PĂSTORITUL ŞI CREŞTEREA ANIMALELOR — OCUPAŢIE TRADIŢIONALĂ A LOCUITORILOR DIN COMUNA VAMA DIN ŢARA OAŞULUI

GHEORGHE HAIDUC

I. Condiţii naturale

Comuna Vama este aşezată în partea de nord-vest a ţării, la o altitudine de 400 m, latitudine nordică, paralela 47°50′ şi între 23°15′ longitudine estică şi posedă o porţiune din Depresiunea Oaşului, fiind aşezată în sud-estul depresiunii, bazinul Negreşti, la poalele Munţilor Oaş şi Gutâi.

Cele mai înalte forme de relief care aparţin masivului Gutâi şi sunt mai apropiate de localitatea Vama sunt: Pietroasa, Strungile şi Hedişa (care aparţine hotarului Vama, cu altitudinea de 1 112 m). Acesta are forma unui crater de vulcan ce se ridică ameninţător în partea de sud-est a comunei, având aspectul unui sfinx care o apără şi care, în perioada preistorică, a fost un vulcan activ, aruncând cu putere lava sa incandescentă spre zonele din apropiere, formându-se astfel un strat de piatră vulcanică-eruptivă de diferite grosimi pe întreg teritoriul comunei, care evoluează de la suprafaţă spre interiorul pământului, ajungând pe alocuri la zeci şi sute de metri, păstrându-şi aceeaşi formă de înclinare.

Depresiunea Oaşului are o poziţie periferică în cadrul unităţii geografice şi de aceea relieful comunei este diferit şi cuprinde toate formele de relief, formate din dealuri înalte, continuare a prelungirii munţilor, terenuri colinare, care se prelungesc în podişuri, dând apoi forma unor platouri întinse, care se continuă în şesul luncilor celor trei râuri: Turul, Talna-Mare şi Talna-Mică, formând înspre nord-vest o deschidere cu un relief de câmpie. Astfel, comuna Vama are o aşezare prielnică pentru culturile de cereale, dar mai ales o bogată vegetaţie montană, cu o floră bogată şi foarte diversificată. Aceasta a dat şi dă posibilitate locuitorilor comunei de a practica din cele mai vechi timpuri agricultura şi, mai ales, creşterea animalelor, fiindu-le favorabile condiţiile naturale, care au determinat perpetuarea din cele mai vechi timpuri a acestei îndeletniciri, care se practică până în zilele noastre.

Dacă se face un studiu cu privire la locul pe care-l ocupă comuna în cadrul zonei Ţării Oaşului, constatăm că localitatea Vama are un trecut istoric foarte vechi[1]. Faţă de celelalte 22 de sate din Oaş, este printre primele comune care a avut o suprafaţă de hotar de 6 393 ha, la care se

[1] „Documente privind istoria României, veacul XIII. C. Transilvania", vol. II, Bucureşti, 1952, p. 132, documentul 128.

mai adăugau și proprietățile de teren pe care le dețineau locuitorii din Vama pe hotarul altor sate ca Negrești și Prilog, în suprafață de cca 80 ha[2].

Structura suprafeței agricole după modul de folosință în anul 1962

Suprafața totală: 6 393 ha, din care teren agricol total 3 761 ha[3]: arabil 1 626 ha, pășuni 1 010 ha, fânețe 1 010 ha, vii 20 ha, livezi 95 ha.

Rezultă că pășunile și fânețele naturale pe care le dețineau locuitorii comunei ocupau suprafețe întinse, la care se mai adăugau „câmpurile" din păduri, denumite așa în termenii locali, pe care le-au folosit dintotdeauna, chiar dacă pădurile din jurul lor aparțineau unor nobili maghiari[4]. Toate acestea dovedesc preocuparea locuitorilor comunei de a deține cât mai întinse suprafețe de teren, fie în mod individual, fie în colectiv, fiind astfel întrunite condițiile pentru a practica din plin îndeletnicirea de creștere a animalelor, sursă de bază în vederea întreținerii lor în decursul veacurilor.

Un fapt semnificativ este și acela că locuitorii comunei Vama nu erau mulțumiți cu aplicarea Legii reformei agrare din 1921[5] și, în urma unor demersuri la organele centrale, s-a format o anchetă pentru a analiza și satisface cerințele locuitorilor, întocmindu-se și un document, din care am extras următoarele: „Casa centrală a împroprietărirei funciare. Nr. 18012/1927 ... D-l pretor al plasei Oaș Ghe. Cosma, ing. cadastral Elemér Csamor, care a întocmit lucrările de împroprietărire ... Com. Vama în anul 1923, este împroprietărită cu pășune comunală în întindere totală de 1 265 jugh. Delegații com. Vama declară că nu este suficientă, deoarece Hotărârea comisiei de ocol Nr. 131/1923 pentru constituirea pășunei comunale a stabilit cota de 217 jugh. pentru 542 capi de familie, ceea ce ar face 1 463 jugh., și ar fi necesare 3—5 jugh. de cap de familie ...

În concluzie, cere menținerea pășunei ce posedă de 1 267 jugh. și completarea acestei pășuni cu 294 jugh. din pășunea de la Vaiai Gábor și mai cere complectarea cu 150 jugh. pășune împădurită de la Iuliu Szentiványi și stabilirea cotei pășunii comunale, adică în total 1 711 jugh. precum și 400 jugh. din Rezervă, ceea ce ar corespunde 3—5 jugh. pe cap de gospodărie, ajungându-se la cota totală de 2 111 jugh." Ceea ce s-a și realizat și comuna a folosit și folosește și astăzi acele pășuni, însă unele din ele au devenit pășuni împădurite.

După cum rezultă din datele de mai sus, Vama are condiții naturale deosebite și un bogat fond funciar, care au dat dintotdeauna locuitorilor

---

[2] Documente de arhivă. Registrele agricole din anii 1950—1961, și informații primitede la Pop Ioan „a Mișchii", de 87 de ani, Str. Băilor, 950.

[3] Ion Velcea — *„Țara Oașului. Studii de geografie fizică și economică"*. București, Ed. Academiei, 1964, p. 77.

[4] Poieni întinse din pădure, cu o bogată și diversificată floră, foarte bune pentru pășunat și fânețe naturale; erau proprietăți individuale. Informator: Dobrican Vasile (1891—1986).

[5] Documentul se găsește în arhiva com. Vama.

comunei posibilitatea de a practica agricultura și, mai ales, creșterea animalelor, ramură pe care o vom trata în rândurile ce urmează[6].

Creșterea ovinelor

Creșterea ovinelor la Vama se practică din cele mai vechi timpuri. Rasa de oi este țurcană, animale mărunte, dar care se adaptează foarte ușor condițiilor de deal. După cum spun bătrânii satului, aproape fiecare locuitor avea câte un „botei"[7] de oi. Cel mai mare număr de oi însă îl dețineau familiile: Molnár Gheorghe Bandra, Crișan Nicolae, Dobrican Vasile, Contra Emanuilă, Crișan Gheorghe Horvatu, Cseh Márton, Crișan Iacob, Crișan Găvrilă, Molnár Ioan a Petrii etc. În unele cazuri, proprietarii de oi își mai angajau și câte 1—2 ciobani. Iar cei care aveau oi mai puține, se asociau și, fie că le îngrijeau prin rotație, fie că și aceștia își angajau cioban din rândul lor sau o persoană străină[8] la plata căruia contribuiau toți proprietarii.

Oierii mai bogați nu participau primăvara la adunarea populară unde se angajau ciobanii și păstorii, însă plata ciobanilor era cam uniformă pe comună.

Plata unui cioban era: două rânduri de albituri[9] din pânză de in sau cânepă; un suman din lână, două perechi de cioareci[10] din pănură; o pălărie și o căciulă; două perechi de opinci și două perechi de obiele. Se stabilea apoi hrana necesară, care de obicei era mămăligă aproape în fiecare zi.

Plata ciobanului era fie în bani, fie că i se dădea un număr de oi la sfârșit de an, după mărimea turmei. Putea să primească până la 3 000 lei pentru o turmă de 100 oi, sau 10—12 oi în prețul banilor.[11]

Ciobanilor li se asigurau de către proprietari și 1—2 câini, iar pe timpul verii și cel puțin un „mulgaș".[12]

La toate acestea se mai stabilea locul de pășunat și construirea colibei și a staulului.

În ce privește pășunatul, Vama dispunea de întinse suprafețe de pășuni și fânețe, așa după cum rezultă și din datele de mai jos:

La încheierea cooperativizării agriculturii în anul 1962, comuna Vama deținea 2 020 ha pășuni și fânețe naturale, ceea ce reprezenta 31,5% din suprafața totală, iar din suprafața agricolă 53,7%. Aceste suprafețe mai erau completate cu unele „câmpuri", ca de exemplu: Câmpu' Orbului, Câmpu' lui Bogdan, Câmpu' Dobricanului, Câmpu' Notărașului etc. și cu

---

[6] Ion Velcea. — *„Țara Oașului..."*.

[7] Până la 100 de oi nu li se spunea numărul, și se numea „botei", iar dacă treceau de 100 se numea turmă; nici acestora nu se spunea numărul, persoanelor străine.

[8] Informator: Morar Vasile, 78 ani, Vama, str. G. Coșbuc, 430.

[9] Lenjerie de corp, care consta din cămașă și izmene.

[10] Pantaloni din pănură (lână).

[11] Informator: Oros Iacob (1919—1988).

[12] Un cioban vârstnic, care nu mai putea îndeplini munca de cioban, folosit la mulsul oilor și la făcutul brânzii.

„gropi“[13] ca: Groapa lui Bogdan, Groapa lui Andriș, Groapa lui Forond, Groapa lui Ciupac, Groapa Ionu Petri, Groapa Cioncășele etc.

„Câmpurile“ și „gropile“ arătate mai sus formau sute de hectare, care erau parte din ele pășunate, parte din ele constituiau fânețe bogate de trifoi sălbatic și se foloseau în hrana animalelor în perioada de stabulație.

Pentru motivarea celor de mai sus, prezentăm o situație extrasă din recensământul animalelor din anul 1948. Vama avea 533 de gospodării, dintre care 163 de gospodari erau crescători de ovine și posedau 1 648 capete, ceea ce reprezenta 32,68% din totalul gospodăriilor. În medie, revenea pe cap de crescător de oi 10,1 capete ovine, iar raportate la totalul gospodăriilor pe comună se revenea în medie 3,05 bucăți ovine. Trebuie să menționăm faptul că ne găseam numai la patru ani după război și armistițiul era aplicat prin cote mari de carne date de gospodarii satului în animale vii, ridicându-se numărul lor până la 800 capete pe an.

După încheierea cooperativizării agriculturii numărul tuturor animalelor în gospodăriile țărănești s-a micșorat continuu, luându-le locul cele din sectorul cooperatist, ceea ce rezultă și din datele de mai jos:

În anul 1967 erau 815 gospodării, din care deținătorii de ovine 112 gospodari, care au deținut 980 capete ovine, iar caprine 645. Cooperativa agricolă de producție deținea 468 capete.

În anul 1976 erau 896 gospodării, iar ovine 1 980 capete; deținători de ovine 56, iar de caprine 87. Cooperativa agricolă de producție: 2 024 cap.

În anul 1988 gospodării recenzate 1 065; numărul total al ovinelor: 1 398; deținători de ovine: 116, de caprine: 153.

Creșterea și îngrijirea bovinelor

La fel ca și oieritul, și creșterea bovinelor a fost și este o ocupație îndrăgită de locuitorii comunei Vama.

Dacă casele de locuit erau construite din două sau cel mult trei încăperi în lungime de până la 12 m, așezate în partea dinspre grădină a curții, grajdurile în schimb erau mari, construite din lemn și așezate în partea dinspre stradă. Făcând mai multe investigații și audiind mai mulți informatori[14], am constatat că motivele sunt multe, dar cea mai corectă explicație este aceea că, în vremurile mai vechi, erau foarte mulți hoți de animale și gospodăriile așezate în felul acesta ofereau mai multă siguranță, hoții putând fi descoperiți mai ușor, fie de străjile satului — dacă mergeau cu animalele furate pe ulița satului, fie de proprietari — dacă mergeau spre ogradă.[15]

Grajdurile erau de obicei din două sau chiar trei încăperi. În partea dinspre stradă era o cămară, urma apoi grajdul pentru vite, după care

[13] Depresiuni între mai mulți versanți, cu un sol productiv; erau folosite pentru așezări gospodărești, cu căsuțe și grajduri, ferite de vânturi și furtuni.

[14] Informatori: Pintea Ana (1891—1984), Dobrican Vasile (1891—1986), Morar Vasile (de 78 de ani), str. G. Coșbuc, 428.

[15] Ștefan Pascu — „Ce este Transilvania“? Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983.

o colniță mare, destinată pentru adăpostirea ovinelor. Și în prezent forma grajdurilor este aceeași, spre deosebire că se găsește construit în partea dinspre ogradă.

Poiata era o încăpere mai mică, pentru animale puține și, în timpurile mai vechi erau legate de casă cu intrarea prin tinda casei; aceasta scutea pe țăran de grija că i-ar putea fi furate animalele.[16]

Atât grajdurile cât și poieții erau acoperite cu paie, iar pe pod se păstra fân.

La fiecare gospodărie ocolul[17] era mare, iar vara constituia un adevărat țarc pentru viței, care erau crescuți până la un an în ocolul gospodăriei.

Rasa de bovine a fost și este cea brună, ușor adaptabilă condițiilor de deal. Selecția animalelor se făcea cu mare grijă, alegându-se cele mai productive și cu pondere în greutate.

Țăranii considerau un păcat să se sacrifice tineret femel; acesta era crescut pentru prăsilă și lapte, iar tineretul mascul era crescut pentru carne și muncă. În felul acesta numărul animalelor creștea continuu.

Pe pășunile comunale erau organizate mai multe tabere de vară: gulea tineretului bovin și bubalin, în număr de până la 350—450 capete, care pășunau pe Coasta Caprii, Poiana Hedișii, Câmpu' Notărașului, Premuc, Tăul Hedișii, Tăul cu arini, Păltinași și o parte din Boilaz.

Gulea boilor, în număr de până la 200—250 capete, pășuna pe Boime, Poiana Hedișii, Boian, Rezervă, Boilazu Mic, Celar, Urbariș, Bolongos, Poiana Mesteacănului și Scaunu' Popii.

Ciurda vacilor, în număr de până la 500 capete, pășuna pe Valea Birțului, Pietrar, Latu Puturoasei și Gubălungă.

În afară de cirezile de vite arătate mai sus, mai erau unii proprietari care pășunau pe proprietățile lor și își îngrijeau singuri animalele. Printre aceștia erau: Contra Emanuilă în Plopiș, și Săscura, Contra Gheorghe în Coasta Caprii, Dobrican Vasile în Puturoasa, Mali Géza în Săscura, Mali Andrei în Groapa lui Cseh Márton, Mali Gábor în Cornetul Vămii, Pop Alexa în Lazul Mare, Mărincaș Nicolae în Cornet etc. Aceștia aveau organizate în deal adevărate gospodării și nu coborau cu animalele în sat numai când le duceau la târg sau la sacrificare.[18] Asemenea gospodării în deal erau la Vama în număr de 49, în afară de cele organizate temporar numai în timpul pășunatului.

În vremuri mai îndepărtate, până pe la sfârșitul sec. al XIX-lea, pășunatul animalelor se făcea și pe terenurile agricole, prin rotație, lăsându-se 1—2 ani să se pășuneze prin învoiala cetățenilor, locul numindu-se pârloagă, după care iar se punea în circuitul agricol, pentru cultivarea cerealelor.[19]

---

[16] Informatori: Morar Vasile (78 ani), str. George Coșbuc, 430; Robotin Gheorghe (63 ani), str. Petőfi, 704. Cei mai mari hoți de animale din Vama erau: Fabian Gheorghe „Onaru", Ravas Gabor, Fabian Gheorghe „a Lișchi", Tânțaș Grigore, și un oarecare Ilie Sămădău, din Dorolț (sec. XIX).

[17] Curtea casei împrejmuită de garduri înalte.

[18] Informatori: Oros Iacob (1919—1988), str. Băilor, 942, și Cseh Carol (1908—1988).

[19] Pop, Grigor P. — *„Geografia economică, partea a II-a"*. Ministerul educației și învățământului, Institutul pedagogic, facultatea de istorie-geografie, Oradea, 1974.

Locurile pe care se păşuna prin rotaţie erau Obârşia, partea de hotar denumită Imaş, Celar, Coponii, Luşte, Boboş şi Valea-Hotarului.[20]

Crescătorii şi deţinătorii de cai erau numeroşi în Vama. Numărul cailor se ridica până la 100—120 de perechi, care în timpul verii erau trimişi în stavă[21] în locul numit Poiana Hedişii şi îngrijiţi de un stăvar, care primea o plată dublă faţă de alţi păstori.

De remarcat faptul că pe hotarul comunei Vama mai erau şi moşieri care aveau şi ei zeci de animale şi le păşunau pe proprietăţile lor. Printre aceştia erau: Vaiai Găvrilă, Iuliu Szentiványi, Tiberiu Boromisa, Horváth Ghe., Catoi Emeric, Merza şi Dragoş Aurel.

Atât gospodarii comunei cât şi moşierii mai aveau şi turme de porci, iar la nivel de comună era organizată şi o gâscărie[22] în care erau adunate sute de gâşte şi se păşunau pe lângă râul Talna-Mică şi Someş* în partea estică a satului. Din documentele vremii, rezultă că în perioada dintre cele două războaie mondiale şi mai ales în anul 1938 s-au realizat cele mai mari producţii de cereale şi animaliere din ţară. La realizarea acelor producţii a contribuit şi comuna Vama.[23]

Din nefericire, multe documente de la nivel de comună s-au pierdut, însă primul recensământ pe care îl putem consulta din perioada postbelică este cel din 1948, din care am extras situaţia de mai jos: 533 gospodării înregistrate, 864 taurine, 133 bubaline, 1 648 ovine, 324 caprine, 48 porcine, 141 cabaline şi 1 773 păsări. În medie revenea 1,8 vite la o gospodărie şi 3,05 ovine.

Deşi populaţia creşte şi numărul gospodăriilor la fel, efectivele de animale ale acestora se micşorează, ponderea începând să o deţină sectorul cooperatist, după cum rezultă din situaţiile de mai jos, extrase din formularele de recensământ:

— ianuarie 1967: 815 gospodării, 537 bovine, 79 bubaline, 91 cabaline, 980 ovine, 645 caprine, 307 porcine şi 3 733 păsări.

— la Coop. de producţie: 96 bovine, 36 cabaline, 468 ovine.

Recensământul animalelor din 1988:

— 1 065 gospodării, 570 bovine, 270 cabaline, 1 398 ovine, 153 caprine, 414 porcine şi 4 059 păsări.

— în sectorul cooperatist: 50 capete tineret bovin, 11 cabaline, 3 102 ovine.

Dacă creşterea şi îngrijirea animalelor era aşa de mult practicată de locuitorii comunei, era necesar să fie o bună organizare a întreţinerii păşunilor şi a alegerii păstorilor pentru toate speciile de animale.

Angajarea păstorilor era şi este şi astăzi o preocupare mare din partea tuturor deţinătorilor de animale, care se practică după vechile obiceiuri. La alegerea păstorilor, erau mai mulţi candidaţi pentru o cireadă de animale. Începând de prin februarie, candidaţii se prezentau la Comi-

[20] Informator: Dobrican Vasile (1891—1986).

[21] Cireada de cai, păzită de un păstor tânăr, care ştie să călărească bine.

[22] Ultima gâscăriţă angajată a comunei a fost Contra Floare „Grăsoaia" (1870—1952), iar ultimul porcar a fost Cseh Marton, venit din Negreşti, în 1914.

[23] „Buletinul informativ al Ministerului agriculturii şi domeniilor". Anul IX, octombrie 1938, nr. 10, pag. 677—698.

* Pârâu din sud-estul comunei Vama.

tetul Eforiei comunale[24] de pe lângă primărie sau la delegatul sătesc, pentru a-și anunța intențiile, iar pe la jumătatea lunii aprilie, de obicei în ziua de Sângeorz, țăranii se prezentau în fața primăriei pentru a-și alege păstorii. Primarul sau delegatul sătesc prezentă în fața celor adunați pe candidații care vor să se angajeze de păstori și ce plată solicită fiecare. La alegerea păstorilor se ținea seama de mai multe criterii, printre care: păstorul să aibă o vechime în păstorie; să fie pricepuți; să provină din rândurile oamenilor cinstiți ai satului; să fie curajoși și descurcăreți în tainele păstoritului; să fie în stare să ia primele măsuri în unele cazuri de accidentare a animalelor.[25] Păstorul angajat trebuia să aibă și el animale, ca în cazul când se pierdea un animal și trebuia recuperat, să-l poată despăgubi pe păgubit; așa s-a întâmplat în 1954, cu juninca pierdută a lui Cseh Andrei Ciulu, de către păstorul de la gule.[26]

Pentru a-și putea duce cu succes la îndeplinire munca, păstorii își angajau un ajutor numit boitar[27], un tânăr care, după mai mulți ani de boitărie, avea perspective de a fi angajat păstor.

În ceea ce privește plata păstorului, deși nu se întocmeau documente scrise, se respecta „cuvântul", contractul verbal de angajare, conform legilor străbune ale pământului, și nu se putea încălca între părți. Din timpurile străvechi și până la cooperativizarea agriculturii, plata păstorilor era aproape aceeași: ciurdarul[28] de la vaci primea 3 copâi[29] de grâu, 3 copâi porumb boabe, 1—1½ kg slănină, 1—2 lapți[30], 5 lei „banii opincilor" pentru fiecare gospodărie.

Plata era legată de anumite termene. Grâul se dădea imediat după treieriș, porumbul în luna ianuarie, iar slănina și laptele se luau pe rând, după numărul casei, precum și banii opincilor. La stabilirea plății păstorului mai erau niște reguli, dintre care una merită menționată: dacă o vită era îngrijită din primăvară până la Sânpetru, atunci păstorul primea jumătate din plata stabilită, iar după această sărbătoare păstorul își primea plata întreagă, chiar dacă la scurt timp după aceea proprietarul își vindea animalul.

Regulile de mai sus se respectă și-n zilele noastre, însă acum plata nu se face în cereale, ci în numerar, 5 000 lei de bucată.

În cazul când unui gospodar i-a murit animalul în timpul verii, restul de plată ce urma să o ridice păstorul nu o mai primea, indiferent de specia animalului, dar și plata și condițiile de respectat erau aceleași și pentru gulea de tineret, gulea boilor și stava de cai. Și pentru aceste forme de tabere alegerea păstorilor se făcea în aceeași zi ca și la ciurda vacilor.

Un cod de obligații aveau și păstorii față de proprietarii de animale:

1) vitele trebuiau scoase la păscut înainte de răsăritul soarelui;
2) vitele să fie mânate pe locurile cu mâncare bună;

---

[24] Eforia comunală era aleasă din rândurile gospodarilor buni ai comunei, în număr de 5—7 persoane, în fruntea cărora era un președinte care conducea lucrările eforiei și timpul ședințelor, și stabilea sarcini pentru o perioadă de timp.

[25] Informator: Pop Ioan „a Mișchii" (87 ani), str. Băilor, 950.

[26] Tabără de vară pentru animale.

[27] Ajutor de păstor din rândul tinerilor.

[28] Păstor de vaci.

[29] Cofă din lemn, cu care se măsurau cereale; avea o capacitate de 2,5 kg.

[30] Laptele muls seara de la o vacă de către păstor.

3) să nu fie ținute pe meriză[31] mai mult de două ore;
4) să nu bată animalele;
5) animalele să fie adăpate de două ori pe zi;
6) animalele pierdute să fie căutate în prima zi de către păstor, apoi de stăpânul lor;
7) dacă un animal a dispărut din vina păstorului, acesta este obligat la plata lui. Constatarea o făceau bătrânii sfatului, sau membri eforiei;
8) păstorul răspundea de toate bunurile date în primire.

La aceste condiții de mai sus se mai adăugau și altele, după caz, care nu sunt menționate în prezentul studiu.

Dintre cei mai destoinici păstori de animale care și-au desfășurat activitatea în diferite perioade de timp îi putem menționa pe următorii: Bretan Ioan bătrânul, Anton Gheorghe „Licopor", Bordoș Mihai „Petresaru", Bogdan Mihai „Potcoava", Bogdan Ioan, Oros Gheorghe „Zăgan", Lobonț Mihai „Vașcău", Fanea Iona „Olaru", Big Mihai „Biguțu", Molnár Grigore „Sigu" și alții. Ei au rămas binecunoscuți în istoria comunei Vama, deoarece aproape fiecare are și poreclă, iar activitatea lor de păstori este bine remarcată în istoria comunei.

Întreaga activitate zootehnică a comunei era dirijată de către un comitet al „Eforiei comunale", din care făceau partea cinci bărbați și care se ocupau de toate treburile legate de sectorul zootehnic, iar după 1944 acest comitet și-a continuat activitatea sub denumirea de „Delegați de sector" până la încheierea cooperativizării agriculturii din 1962.

Membrii Eforiei comunale se îngrijeau de adiminstrarea celor 42 ha ale lotului zootehnic, asigurarea îngrijirii reproducătorilor comunali, înlocuirea celor clasați, asigurarea pazei pășunilor și stabilirea zilei de ieșit la pășunat, pentru toate speciile de animale; se mai îngrijeau și de adăpători pentru animale, construirea de garduri pentru drumul ciurzii.

O sarcină importantă era și aceea că rezolvau unele conflicte dintre păstori și proprietari cu privire la plată sau plata pagubei pricinuite de păstori în dauna proprietarilor de animale.

Evidența de plată a păstorilor s-a ținut mult timp pe răboj[32] pentru toate categoriile de păstori.

Și dacă până aici se poate vorbi despre o organizare a zootehniei în Vama, aceasta nu era lipsită nici de asistență sanitar-veterinară care, din lipsă de medici veterinari, era făcută de către unii țărani pricepuți sau de către fierarul comunei. Asemenea gospodari pricepuți, despre care își mai amintesc bătrânii satului, erau: Pop Iacob „a Popencii" — care a trăit pe la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea —, Cseh Mihai (1891—1958), Pop Gheorghe, Pop Vasile, iar dintre fierari, Mali Andrei (n. 1911, str. Băilor), Mureșan Ioan (1880—1926), Cseh Gheorghe „Bogatu'" și Robotin Gheorghe (n. 1925, Str. Petőfi, nr. 704).

1) Cea mai frecventă boală la animale erau înțepăturile și bătăturile de la picioare. Vindecarea acestora era lăsată pe seama fierarilor, care curățau locul și apoi îl ardeau cu fier înroșit.

---

[31] Locul unde stau animalele pentru rumegat.

[32] O bucată de lemn de 4/4 cm grosime, cioplit în patru muchii, lungă până la 1,5 m, confecționată din lemn de tufă (lozăr sau alun) și se aplicau pe el diferite încrestături cu cuțitul, (care cuprindeau măsurile pentru lapte), pe care numai ciobanii le știau descifra.

2) Boala de uger, care în termeni locali se numește înzăroșere. În asemenea cazuri se puneau comprese cu apă în care se dilua oțet (compresa se aplica mai multe ore) sau se făcea un ceai de catrafoi[33] care se folosea tot pentru comprese. După ce se constată că tratamentul folosește, se ungea ugerul cu o unsoare făcută din fiere de porc amestecată cu untură de porc, care se aplicau după fiecare compresă.

3) Boala de gură și de picioare se trata astfel: se spăla locul cu apă fiartă în care se dilua oțet, apoi se freca cu o bucată de fagure de miere în gură sau chiar cu miere, iar unghiile se spălau cu soluție de piatră vânătă.

4) Împotriva păduchilor se făcea o soluție din frunze de tutun și ceai de ferigă și se spăla animalul de mai multe ori.

5) Gălbeaza se vindeca cu hrean trecut prin răzătoare, în amestec cu ceai de ferigă, câte 1—2 linguri administrate pe gură. Tratamentul se repeta după două săptămâni.

6) În timpul verii, multe animale primeau albeață la ochi. Vindecarea era ușoară când boala era la început: se folosea zahăr pisat, care se sufla în ochi cu ajutorul unui tub din lemn de soc.

7) Vitele umflate de trifoi sau lucernă crudă se tratau cu soluție din săpun și usturoi, sau apă de var, care se turna pe gâtul animalului.

8) Splina calului se vindeca prin înțeparea animalului cu o sulă pe partea stângă, între coastele a treia și a patra, după care animalul se liniștea.

9) Primăvara se intoxicau unele animale din cauza unor plante toxice; i se slobozea circa 1 litru de sânge și animalul era lăsat să se odihnească.

Unele boli ale animalelor erau considerate „făcături“[34] și se ducea o mare luptă din partea proprietarilor de a lua măsuri de prevenire împotriva acelor oameni despre care se bănuia că dețin puteri miraculoase și pot să facă vrăji. În termeni locali, aceștia se numeau strâgoi sau vrăjitori. Măsurile erau luate odată cu venirea primăverii: la toate sărbătorile de primăvară și mai ales la Sângeorz (23 aprilie) se ungeau ușile și geamurile grajdurilor cu usturoi, apoi se stropeau cu apă luată la Bobotează, pentru a alunga strigoii care puteau să pricinuiască multe boli animalelor. La poartă, pe lângă alte ramuri, se punea și o ramură de măcieș, care, se știe, are mulți spini, în credința că se vor agăța de ei strigoii și se vor reîntoarce din drumul lor.

Cea mai mare frică o purtau gospodinele față de „demonii“ care „luau“ laptele de la vaci, demoni mânați de vrăjitoarele satului. Acestea trimiteau câte un membru al familiei la ciurda de vaci și, în ascuns, trebuia să bage la 1—2 animale bucățele de piele de cârtiță în ureche. Efectul, în unele cazuri, se dovedea eficace; animalele începeau să răgnească, agitând toată ciurda, care se punea pe fugă în toate direcțiile. Era greu de a o aduna la un loc. În asemenea cazuri, baba cu vraciurile era bine plătită de cel care a solicitat-o.

---

[33] Arbust care crește în locurile mai umede, cu flori albe, puternic mirositoare. Asemenea buruieni se mai folosesc și în zilele noastre.

[34] Boală care, în credința populară, era pricinuită de demonii întruchipați în vrăjitoarele satului.

Tot de frica vrăjitoarelor satului, când unui gospodar îi făta vaca, a doua zi aduna la casa sa mai mulți copii, cărora le dădea să mănânce corasta.[35] După aceea, găzdoaia aducea o găleată de apă plină de la fântână, o punea în mijlocul casei și fiecare copil își lua cu mânuța apă din găleată, o turna pe cap și zicea de trei ori fiecare: „Să fie vaca lăptoasă / ca fântâna izvoroasă". După care gazda ducea găleata cu apă să o bea vaca.[36]

Când un animal era dus la târg, înainte de a ieși din curte cu el, gazda lua o nuielușe, adusă în ziua Floriilor și o lovea pe spate, zicând: „Du-te, dar să nu te mai întorci înapoi". Apoi se pornea cu el spre târg, cu speranța că va reuși să-l vândă.[37]

Unele vrăjitori erau cunoscute că știu să „ia" laptele de la vaci, adică să le facă sterpe. Pe lângă descântecele pe care le făceau, luau două felii de pâine și pândeau momentul când vecinul sau gospodarii de la care voiau să ia laptele vacilor nu erau acasă, mergeau în grajdul acestora cu cele două felii de pâine, una o dădea vacii să o mănânce, zicând: „Îți dau pâinea, tu dă laptele", iar a doua felie o apropiau de botul vacii, să o miroase și, în gând, ziceau: „Odată cu pâinea, îți duc laptele". Duceau felia acasă și o dădeau la vaca care vroiau să aibă mai mult lapte, căreia îi legau în coadă o șuviță de păr cu o fuldă roșie, să nu se poată desface vraja.

Sigur, toate acestea erau niște credințe adânc înrădăcinate în tradiția populară, unele din ele mai sunt practicate și astăzi, într-o măsură mai mică.

Cele mai cunoscute vrăjitoare în sat erau Crișan Terezia „Costăneasa" (1830—1916), Fedorca Lișca (1880—1940), Rus Nuța (1836—1922) — i se mai spunea și Țâscoaie Gobie, ceea ce însemna drac împielițat — Vereș Maria (1833—1926), Molnar Maria „Bontoaie" (1847—1927), Cseh Berta (1913—1986), Robotin Ana (Str. Victoriei, nr. 73, de 86 de ani) și altele.[38]

Așa după cum rezultă din datele de mai sus, creșterea animalelor și păstoritul preocupau întreaga populație a satului. Păstorii erau oameni pricepuți în tainele păstoritului, munca acestora era strâns unită cu etnografia și folclorul local.

Creșterea și îngrijirea animalelor este o ocupație prin care este legat cu toată ființa sa țăranul. Animalele sunt considerate florile gospodăriei.[39] Pentru a le avea, trebuie multă pasiune, muncă și răbdare, lăsând să se întrevadă legătura care există între ocupație și om, precum și starea de spirit a acestora, care în multe cazuri este exprimată prin folclor. Spre exemplificare, redăm mai în jos un mănunchi de strigături și balade populare culese din comuna Vama, având ca tematică tocmai această nobilă și milenară ocupație a oamenilor de pe aceste meleaguri:

---

[35] În primele zile după fătarea vacii, laptele se fierbe și se face din el o brânză dulce.

[36] Informator: Pop Gustina, Vama, str. George Coșbuc, 428, de 76 ani.

[37] Informator: Pintea Ana, Vama, (1891—1984).

[38] Informatori: Crăciun Ioan (82 ani), str. Margaretelor, 368; Robotin Gheorghe, str. George Coșbuc, 431; Morar Maria (1910—1984); Oros Mihai (1880—1952).

[39] Informator: Mețac Ion (72 ani), str. Valea Mării, 39.

Tăt acolo-mi stă gându'
La mândru cu staulu'
Unde stă comarnicu,[40]
Să mă duc să-i fur caşu'.

*
* *

Păcurar la oi am fost
Fetele nu mă cunosc
Numa după sumănaș,
C-am fost bun păcurăraș.

*
* *

Zbiară oile la strungă
Că nu-i cine să le mulgă,
Păcuraru-i dus la nuntă,
La Florica cea căruntă.

*
* *

M-am băgat de păcurar,
Oamenii mi-o zâs tâlhar.
De păcurar m-am lăsat
Și mi-o zâs trântor în sat.

(Morar Maria, 1910—1984, Str. G. Coşbuc, 429)

*
* *

Păcurar, păcurăraș,
Hai cu oile-n văgaș,[41]
Cu caprele-n bătătură[42]
Și vino că ți-oi da gură,
Păcurar, păcurăraș,
Hai cu oile la vale,
La trifoi și la mâncare.
Oile pân-or mânca
Noi, bade, ne-om săruta.

(Contra Ana, Vama, 716, de 78 ani)

BALADĂ

I

Colo sus pi-un vârf de munte
Este-o turmă cu oi multe,
Dar la turmă cine șede?
Sunt doi păcurari cu ele.
Unu-i mare, unu-i mic.
Cel mai mare pe cel mic
Tăt îl mână după oi,
Să le-nfrunte înapoi.
După ce le-o înfruntat,
Legea lui i s-o gătat.

II

Dacă tu nu ai miori,
Pe mine vrei să m-omori.
Dacă tu m-ai omorât
Mare păcat ți-ai făcut.
Rugăminte aș avea
Să-i spui la măicuța mea
Că mi-am pierdut nişte oi
Și le caut prin zăvoi[43]
Unde-i mâncare la oi
Și le caut prin pădure,
Unde-i caprifoi[44] și mure
Și le caut prin poieni
Pe la bacii din Fieni,[45]
Și le caut pe colnic,[46]
Să creadă că n-am murit.

III

Dacă tu mi-ai stins viața,
Apoi tu mi și-ngropa
În staulu oilor,
Să aud zbierătu lor;
Lângă nuc, lângă izvor,
Să-mi văd mulsu oilor.
Lângă nuc, lângă arin,

[40] Pod înalt, împletit din nuiele, proptit pe patru țăruși, pe care se așajă caşul proaspăt pentru uscat.
[41] Văgaș: vegetație tânără și foarte deasă într-o fundătură de deal.
[42] Bătătură: teren bătătorit din fața staulului.
[43] Zăvoi: pădure de lângă o apă; în cazul de față de lângă râul Talna.
[44] Caprifoi: trifoi mărunt sălbatic.
[45] Fieni: surpăturile din Dealul Pustiu cu nisipuri foarte fine de culoare galbenă, folosit în amestec cu argila la confecționarea vaselor din ceramică.
[46] Colnic: luminiș într-un vârf de deal împădurit.

Să-mi cânte dor și suspin
Lângă corciuțu de soc,
Să-mi cânte doina cu foc.

IV

Oile cele cărunte
M-or cota în sus pe munte,
Oile cele bălăi
M-or cota în jos pe văi,
Or zbiera și-or behăi,
De mine și-or aminti,
Iară mama m-a jeli,
Toată viața m-a dori.

(Auzită de la două generații: Dobrican Vasile (1891—1986); Pop Ioan „a Mișchi" (n. 1902—1993); Contra Ioan „Ciuntu" (n. 1922); Contra Gheorghe (de 18 ani, cioban); Contra Vasile, elev, cls. a X-a, Liceul agroindustrial Negrești-Oaș).

Nu veni, bade, la noi,
Dacă nu ai patru boi.
Cine n-are numa-o vacă,
Nici ulița nu o treacă.

Nu vine mândru la noi,
Nu vine, că n-avem boi.
Meargă la Ana Dochi,
Că i-a da măsa boii
Și ograda cu pomii.

Ce te ții, mândruț, pe sus,
Că boi în poiată nu-s,
Numai un cățel cu râie
Și ala-i scris în porțâe.

Nu te ține, mândruț, mare,
Că n-ai casă cu tărnaț,[47]
Nici boi afară mânați.
Nici la noi de alea nu-s,
Nu mă țin așa pe sus.

(Prof. Mărincaș Florica, localnică)

Descântec: (se zice de către o babă a satului, în prima sau a doua zi după ce iese ciurda la imaș).

Moroi, strâgoi,[48]
De sânteți între noi
Mergeți în puhoi![49]
Nu mai veniți pe la noi!
Apele vă mâie,
Laptele la vaci rămâie,
Lapte bun cu stele
S-avem de la ele,
Brânză multă s-adunăm,
Moșocoarne[50] să facem,
De Rusalii să mâncăm
Să ne ospătăm.
Iară voi, moroi, strâgoi,
Atunci veniți pe la noi
Să luați și să mâncați,
Vacile-n pace lăsați.
Ciurda c-olaltă să fie,
Vracii să nu le sperie,
Iar acasă blânde steie
La muls o doniță deie
Vase pline să s-adune
Și-n armareu[51] să se puie
Lapte dulce și smântână
S-aduie găzdoaia bună,
Nimica să nu-i lipsească,
Casa să se-ndestulească.

(Robotin Maria, 85 ani)

COLINDĂ

Colo sus în Prundurei
Suntu-și trei păcurărei
Cu oile după ei.
Stați, feciori, să ne-ntrebăm
Care de unde suntem,
Adă capul să-l tăiem.
Mai lăsați-m-olecuță
Ca să scriu o hârtiuță
S-o trimit la a mea măicuță

[47] Tărnaț: casă țărănească cu cerdac.
[48] Moroi strâgoi: demoni trimiși de babele satului.
[49] Puhoi: torenți vijelioși de apă care se revarsă.
[50] Moșocoarne: brânzoici sau cozonaci cu brânză.
[51] Armareu: podișor atârnat pe perete, pe care se pun ulcelele cu lapte.

Să-mi tragă cu clopotu
C-o murit păcuraru,
Să-mi tragă cu clopotile,
Să mă jelească sorile,
Pă mine m-or îngropa
În strunguța oilor,
În locul găleților,
Trâmbituța mea iaz dulce
Mi-o puneți la cap de cruce,
Fluierașul meu ist drag
Mi-l puneți la cap de steag.
Este-o oaie bălăoaie,
Nici bea, nici mănâncă,
Nici își face voie bună
Cu altele de-a-mpreună.
Tot behe și behăie
Și pe stăpân îl dore'.

(Cseh Gheorghe, 67 ani, Vama)

COLIND

Pă cel rât cu flori frumoasă
Leru-i, ler, ler, leru-i
Pă cel rât cu flori frumoasă ler...
Ce turmă de oi să-ntoarsă
Leru-i ler, ler, leru-i
Ce turmă de oi să-ntoarsă ler...
Și să-ntoarsă pă Răstoace[52]
Leru-i ler, ler, leru-i
Și să-ntoarsă pă Răstoace ler...
Ca să pască bărbănoace[53]
Leru-i ler, ler, leru-i
Ca să pască bărbănoace ler...
Și să-ntoarsă pă răzoare
Leru-i ler, ler, leru-i
Și să-ntoarsă pă răzoare ler...
Ca să pască mierăoare[54]
Leru-i ler, ler, leru-i
Ca să pască mierăoare ler...

Lângă turmă cine-și șede
Leru-i ler, ler, leru-i
Lângă turmă cine-și șede ler...
Șede-și șede Sfântu Petru
Leru-i ler, ler, leru-i
Șede-și șede Sfântu Petru ler...

Prinde Petre-a blestema-re
Leru-i ler, ler, leru-i
Prinde Petre-a blestema-re ler...
Mânâncevă lupii oi-i
Leru-i ler, ler, leru-i
Mânâncevă lupii oi-i ler...
De când umblu după voi-i
Leru-i, ler, ler, leru-i
De când umblu după voi-i ler...
Cărunțit-am ca și voi-i
Leru-i, ler, ler, leru-i
Cărunțit-am ca și voi-i ler...
Bate-mi barba genunchi-re
Leru-i, ler, ler, leru-i
Bate-mi barba genunchi-re ler...
Mustețele dumerile
Leru-i, ler, ler, leru-i
Mustețele dumerile ler...

Taci Petre nu blăstăma-re
Leru-i, ler, ler, leru-i
Taci Petre nu blăstăma-re leri...
Că noi țâie ce ți-am da-re
Leru-i, ler, ler, leru-i
Că noi țâie ce ți-am da-re ler...
La Sânjorz on miel frumosu
Leru-i, ler, ler, leru-i
La Sânjorz on miel frumosu ler...
La Ispas on bluz de cașu
Leru-i, ler, ler, leru-i
La Ispas on bluz de cașu ler
La păștiță și jintiță[55]
Leru-i, ler, ler, leru-i
La păștiță și jintiță ler...

Auzită de la
VASILE HAIDUC (1884—1957)

[52] Răstoace: teren jos cu ochiuri de apă, unde vegetația este mai abundentă.
[53] Bărbănoace: plantă târâtoare cu frunze rotunde de mărimea unui ban și face floricele cu petale albastre.
[54] Mierăoare: floricele mărunte de culoare albastră și care cresc în zonele de deal.
[55] Jintiță: amestec de zăr și urdă, care se depune pe fundul căldării când se prepară urda.

— THE USUAL OCCUPATION OF INHABITANTS FROM VAMA, ȚARA OAȘULUI LAND SHEEPING, SHEPHERDING AND BREEDING

(Summary)

This writting is a study concerning the breed of the animals in VAMA, a trade favorised by the naturals conditions from this locality. By this study result how much is this occupation beloved and practiced, and also the organization of shepherdess in summer time.

The animals breed and the shepherdess were always basic occupations for the natives, which insure most of their existence during ancient times.

This writting's indisputable deserve consist in tackling the problem from all the aspects, an appealing the written sources and the native informers.

The last part of this writting presents the conectin between this occupation and the spirituality of the natives expressed by the folklore.

(Résumé)

Dans la present écriture se fait une étude concernant le croître des bête et le bergerement aux VAMA, l'occupation favorisépar les conditions naturelle du lieut. De cette étude résulte combient est cette occupation aimé et practiqué, ainsi que l'organisation de bergerement àl'été.

Le croître des bête et le bergerement sont par toujours d'occupations fondamentales pour le population indigène, que l'ont asuret l'existence de les plus vieux temps.

Le merit incontestable de cette écriture consiste dans l'abordation du problème sous tous les aspectes, en appeler au tant au sources écrites et population indigène.

Le dernier part de cette écriture present la corespondence de cette occupation et le spiritualité exprimé par le folklore.

SĂRBĂTORILE DE IARNĂ ÎN OBICEIURILE TRADIȚIONALE ROMÂNEȘTI: SFÂNTUL TRIFON

CONSTANTIN BĂRBULESCU

Legendele Sfântului Trifon

Cu altă ocazie ne-am ocupat de ritul *târcolirii viei* care (pentru zona cercetată — jud. Mehedinți) avea loc la 1 ianuarie, 6 ianuarie sau 9 martie. În răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu însă, peste tot în sudul țării, din Oltenia până în Dobrogea[1] data practicării era 1 februarie — Sf. Trifon sau Trif. La fel în Bulgaria unde Sf. Trifon este patronul proprietarilor de vii, grădinarilor și crâșmarilor.

Vom încerca să stabilim coordonatele mitologice ale acestui personaj. Poporul îl denumește *Sf. Trifon, Trif, Trif cel Nebun*[2], *Trifon al lăcustelor* (Dobrogea, Muntenia)[3], și ziua sa — 1 februarie — prin părțile Muscelului poartă denumirea de *Viermăritul*[4] iar în Banat *Ziua Omizilor*[5]. Avem astfel câteva elemente ale *statutului* său mitologic. După informații românești Sf. Trifon este patronul câmpului, livezilor, grădinilor, fânețelor, pădurilor și nu în ultimul rând al viilor (Dobrogea) pe care le apără de omizi, viermi, lăcuste, gândaci. Totodată are în puterea sa și fiarele, mai ales lupii și, prin urmare, vitele și turmele[6] (vezi tabelul nr. 1).

Deci o zonă foarte vastă de acțiune, care nu trebuie însă să ne deruteze: Sf. Trifon nu este, cum s-ar zice, bun la toate. Încă din Renaștere s-a observat (Fr. Rabelais, Henri Estienne) că sfinții vindecă tocmai acele maladii pe care tot ei le «dăruiesc» oamenilor spre a se răzbuna[7]. Astfel, Sf. Trifon având în grija sa *insectele dăunătoare vegetalelor*, devine și patronul celor pe care-i face «să sufere»: viile, livezile și câmpurile.

---

[1] Adrian Fochi, *Datini și eseuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, Ed. Minerva, Buc., 1976, p. 265—266.

[2] Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. I: *Cârnilegile*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Buc., 1898, p. 239.

[3] Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 335.

[4] C. Rădulescu-Codin, D. Mihalache, *Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credințele și unele tradiții legate de ele. Culegere din părțile Muscelului*, Tip. «Cooperativa», Buc., 1909, p. 22.

[5] S. Fl. Marian, *op. cit.*, vol. I, p. 245.

[6] Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 334.

[7] Claude Gaignebet, Marie-Claude Florentin, *Le Carnaval. Essais de mythologie populaire*, Payot, Paris, 1979, p. 87.

Sfântul Trifon este patronul...

câmp	
livezi	omizi, viermi, lăcuste, gândaci
grădini	
fânețe	
păduri	
vii	
vite	lupi
turme	

În ceea ce privește patronajul lupilor și victimelor lor: vitele, în mod sigur aici avem de-a face cu o contaminare legată de data calendaristică acordată sfântului nostru: 1 februarie. Căci începutul lunii februarie este încadrat în acea adevărată *săptămână a lupilor* care începe la 25 ianuarie (în unele zone 30 ianuarie) și sfârșește la 2 februarie (Stretenia) — Filipii de iarnă[8]. Singura legendă în care Sf. Trifon apare drept patronul lupilor provine din Bucovina[9] și prezintă motivul sfântului ce hotărăște fiecărui lup hrana în anul care vine[10].

În concluzie, la români *Sf. Trifon este unul dintre patronii insectelor dăunătoare.* Nu vedem deocamdată legătura dintre data calendaristică ce-i este acordată și insecte, care atunci sunt în plin ciclu hivernal, iar abia la 17 martie se crede că Sf. Alexie — Omul cel cald al lui Dumnezeu — „descuie pământul și-i dă căldură de ies toate jigăniile dintr-însul, iar în *Ziua Crucii* încuie pământul"[11]. Prin urmare, patronajul său asupra insectelor nu ne trimite la ciclul sărbătorilor calendaristice[12]; alta trebuie să fie veriga de legătură între sfânt și insecte.

Paradoxal poate, dintre numeroasele legende ale Sf. Trifon, numai o variantă românească (V. R. 16) din județul Covurlui face o aluzie la statutul său de patron al insectelor: curăță pomii de omizi. În schimb, riturile din această zi (1 februarie) o fac cu prisosință: cu agheasma de la Sf. Trifon se alungă orice gânganie[13] căci „nici o agheasmă nu e așa

[8] S. Fl. Marian, *op. cit.*, vol. I, p. 253—254.

[9] Dar nu numai în Bucovina Sf. Trifon este patronul lupilor. El apare în aceeași ipostază și în Banat, Oltenia, Muntenia și Dobrogea. Vezi Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 334; S. Fl. Marian, *op. cit.*, vol. I, p. 243.

[10] S. Fl. Marian, *op. cit.*, vol. I, p. 244—245.

[11] *Ibidem*, vol. II: *Păresimile*, p. 193—194; credința românilor din Udesci.

[12] Vezi și Ion Ghinoiu, *Vârstele timpului*, Ed. Meridiane, Buc., 1988, p. 99.

[13] Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, Tipografia Isidor Wiegler, Cernăuți, 1903, p. 949.

curățitoare"[14]. Drept urmare, peste tot la români, la 1 februarie preoții sfințesc apă cu care vor fi stropite apoi viile, livezile, grădinile de zarzavat spre a fi ferite de insecte[15]. În jud. Constanța (loc. Seimenii Mari) „poporenii aduc la biserică sămânță din fiecare fel. Sămânța se stropește și se ia înapoi. Se ia și câte o sticlă de agheasmă cu care se stropește sămânța de acasă, ce are să se samene; se stropesc grădinile, copacii, viile etc."[16] Reținem deocamdată că-n Bucovina (loc. Scheia, Soloneț) Sf. Trifon se serbează anume *ca să nu se înmulțească insectele dăunătoare* și mai ales omizile, iar agheasma sfințită atunci are același rol[17]. În concluzie, *Sf. Trifon este pus în legătură cu concepția insectelor, le-mpiedică înmulțirea fără număr,* adică le împiedică să devină o adevărată calamitate pentru culturi. Între acestea din urmă și insecte se instituie un echilibru instabil, existând întotdeauna pericolul ruperii echilibrului printr-o înmulțire anormal de mare a insectelor. Înaintea aplicării unei agriculturi moderne, care folosește pesticidele, aproape an de an existau adevărate invazii ale acestor mici rozătoare. Insecta devine astfel simbolul unei sexualități aberante care, dacă nu este controlată poate duce la distrugerea întregii agoniseli a oamenilor dintr-un an. Or, se pare că Sf. Trifon are tocmai rolul acesta de echilibrare a celor două sisteme: controlează înmulțirea insectelor și asigură astfel protecția culturilor. Nu este de mirare atunci că el este de cele mai multe ori asociat cu *lăcustele,* cele mai redutabile în privința voracității și a capacității de înmulțire și deci, simbolul prin excelență a ceea ce am numit *sexualitatea aberantă a insectelor.* Prin urmare, Sf. Trifon are la nivelul insectelor o acțiune *castratoare.*

Cultura populară română cunoaște numeroase legende[18] ale Sf. Trifon, ca și cea bulgară de altfel. Ele alcătuiesc, într-un fel, un trunchi comun de credințe și reprezentări, pe care însă accentele se pun diferit la nordul și la sudul Dunării. Dar să nu anticipăm.

Deocamdată am depistat publicate 18 variante românești ale legendei Sf. Trifon (vezi Anexele), iar studiul citat al d-nei Assia Popova ne prezintă 7 variante bulgărești. Studiul lor comparativ nu poate fi decât instructiv.

Toate variantele bulgărești ni-l prezintă pe Trifon ca fiind un proprietar de viță-de-vie care în dimineața primei zile de februarie pornește spre via sa spre a începe tăiatul. Invariabil, el sfârșește prin a-și tăia nasul cu cosorul de vie în urma unui conflict cu Fecioara Maria care mergea cu pruncul Isus la biserică pentru molitva de dezlegare (40 de zile după 25 decembrie este chiar 2 februarie — Stretenia). Evenimentele se petrec totuși la 1 februarie, deci Sfânta Fecioara pornește cu o zi în avans, nerespectând intervalul de 40 de zile fixat de tradiție pentru acordarea molitvei de dezlegare. În numeroase variante însă nu ajunge în aceeași zi la biserică, căci Trifon intervine: (V. B. 3).

[14] *Ibidem,* p. 950.
[15] S. Fl. Marian, *op. cit.,* vol. I, p. 245—246; C. Rădulescu-Codin, D. Mihalache, *op. cit.,* p. 22; Adrian Fochi, *op. cit.,* p. 335.
[16] Adrian Fochi, *op. cit.,* p. 335.
[17] S. Fl. Marian, *op. cit.,* vol. I, p. 245.
[18] De fapt mai degrabă mituri etiologice.

„Sfânta Fecioară în loc să meargă la dezlegare cum cere obiceiul la 2 februarie, decide să meargă la 1 februarie, adică cu o zi mai devreme. Ea se gătește, își împletește cosițele, îl ia pe copilul Isus și pornește spre biserică.

Pe drum este ajunsă de Sf. Trifon, care în aceeași zi hotărâse să înceapă tăiatul viei. Când o văzu pe Sfânta Fecioară și cum era puțin rudă cu ea, nu se putu abține să nu-și bată joc de ea:

«Maria! Iată cățeaua cu cățelul său, iat-o cum își târăște după ea bastardul! Unde mergi? Unde este tatăl acestui copil?» Spuse aceste cuvinte și se îndepărtă.

Fecioara Maria, mâhnită de aceste cuvinte, de lucrurile pe care oamenii le gândeau și spuneau despre copilul său, hotărî să nu mai meargă la biserică. Pe drumul de întoarcere, trecând prin fața casei lui Trifon, o vede pe sora lui, o cheamă și-i zise: «Draga mea, ia sare și cârpe și du-i-le lui Trifon, căci și-a tăiat nasul cu cosorul»".

Continuarea legendei o avem într-o altă variantă (V.B. 1) unde însă locul surorii sfântului este luat de soția sa:

„Soția îngrozită alergă la vie unde își găsi soțul teafăr și nevătămat.

Trifon, mirat, o întreabă despre venirea ei neașteptată și femeia îi povesti vorbele Fecioarei.

— Maria, mincinoasa, ți-a spus gogoși! se indignă Trifon. Nu sunt nebun! Știu cum să tai vița! Fac «așa» și nu «așa».

Spunând acestea el își tăie nasul. Câțiva stropi de sânge căzură la rădăcina butucului pe care tocmai îl tăia.

De atunci înainte, la Sf. Trifon se taie de trei ori câte trei vițe de la trei butuci din vie, vărsând vin la rădăcina lor".

Textul din urmă este de neînțeles, remarcă Assia Popova, dacă nu avem și o perspectivă gestuală: spunând „«așa» povestitorul care ține în mână un cosor imaginar, îl deplasează orizontal, în timp ce pronunță «și nu așa» el ridică brusc cosorul pe verticală și-și . . . «taie nasul»"[19]. Aceste gesturi se înscriu în sistemul gestual al popoarelor balcanice unde *afirmația* este exprimată printr-o *mișcare orizontală* a capului[20], pe când *negația* printr-una *verticală*[21]. Măcar din punctul acesta de vedere putem spune că noi, românii, nu suntem balcanici. Sistemul nostru gestual al afirmației și negației este invers decât cel balcanic, deci se suprapune peste cel occidental: mișcare verticală a capului pentru afirmație și miș-

[19] Assia Popova, *Ni chair, ni poisson: Tryphon le coupé*, în „Cahiers de littérature orale", 1977, nr. 3, p. 25.

[20] La unul dintre cursurile sale profesorul Pompiliu Teodor ne povestea cum un mare istoric turc întrebat în Occident care ar fi deosebirea dintre occidentali și turci, ar fi răspuns că deosebirea este atât de mare încât dacă în Turcia când spui «da» miști capul pe orizontală, iar când spui «nu», pe verticală, în Occident se face invers.

[21] Assia Popova, *Art. cit.*, p. 25.

care orizontală pentru negație. O dovedește și una din variantele românești ale legendei (V.R. 18):

„Pe când *Triful* tăia niște coceni de porumb trecea Sf. Fecioară pe acolo, la care a tușit *Triful*. Sf. Fecioară se întâlnește cu soția lui și-i spune să ia sare și cârpă și să se ducă la bărbatul său: *Triful* și-a tăiat nasul.

Ducându-se acolo, *Triful* nu-și tăiase nasul și a râs când i-a spus cele spuse de Fecioara Maria și zise: «Cum să-mi tai nasul, când eu *tai de jos în sus* (s.n. afirmația, corect tehnologic), iar *nu așa* (s.n., negație, incorect tehnologic→mutilare)?» Când vru să arate cu secera pe nas, își reteză nasul".

Așa cum spuneam, în majoritatea variantelor, atât românești cât și bulgărești, în urma intervenției lui Trifon, Fecioara Maria nu mai merge pentru molitva de dezlegare la 1 februarie (39 de zile după Crăciun), ci a doua zi, cedându-i lui Trifon prima zi a lunii. Se produce o inversiune cu o zi a sărbătorilor în cauză. Totuși, o variantă românească (V.R. 3) încearcă o raționalizare a motivului: Fecioara Maria pornește spre biserică cu o zi înainte de vremea cuvenită pentru că biserica era departe. Deci, contradicția dintre datele tradiției și faptele prezentate de legendă era conștientizată de naratori.

Legendele românești ale Sf. Trifon prezintă, prin comparație cu cele bulgărești, o mai mare variabilitate tipologică[22]:

Tipul I (vezi V.R.1, V.R.17, V.R.18). Este întâlnit în sudul țării și într-o variantă macedo-română (V.R. 17). Aceste variante interferează în numeroase privințe cu legendele bulgare. În primul rând *este păstrat motivul conflictului dintre sfânt și Maica Domnului și consecințele sale — automutilarea,* chiar dacă tragedia nu se mai petrece cu ocazia tăierii viței și deci, instrumentul mutilării nu mai este cosorul (cu excepția V.R. 17 — absolut identică cu versiunile bulgărești).

Tipul II (vezi V.R.2, V.R.7, V.R.10). Variantele acestui al doilea tip par a avea o origine livrescă, cu toate că valorifică *motivul specific românesc al legendei Sf. Trifon: nebunia sfântului.* Aici legenda ne coboară pe firul istoriei până în timpurile biblice. Trifon apare fie (V.R. 7) ca un creștin persecutat de păgâni care spre a scăpa din temniță se preface nebun, fie (V.R. 2), (V.R. 10) ca un mare dregător evreu din Ierusalim care pentru a o salva pe Maica Domnului din primejdia de a-i fi ucis pruncul pe drumul către templu se preface nebun (V.R. 10) sau este înnebunit de Dumnezeu (V.R. 2). Astfel Isus este salvat.

Tipul III (vezi V.R.3, V.R.4, V.R.5, V.R.6, V.R.8, V.R.9, V.R.11, V.R. 13, V.R. 14, V.R. 15, V.R. 16) prezintă, am putea spune, modelul tipizat al legendei românești. Toate aceste variante au două motive comune:

[22] Aceasta poate și pentru simplul motiv că nu am avut acces decât la 7 variante din Bulgaria, existând fără îndoială mult mai multe.

— conflictul (insultă involuntară sau voită) dintre Maica Domnului (totdeauna pe drumul către biserică unde urma să obțină molitva de dezlegare) și Trifon;

— consecințele acestui conflict sunt înnebunirea lui Trifon în urma blestemului Sfintei Fecioare și inversarea zilelor de sărbătoare: Sf. Trifon (1 februarie) și apoi Întâmpinarea Domnului (2 februarie).

În consecință, la români Sf. Trifon este sfântul nebun, cel ce poate «dărui» această boală, dar și cel care o vindecă[23].

Adăugăm că în tradiția românească mai există un cuplu de sfinți — Sava și Varvara — care își dispută întâietatea în privința datei sărbătoririi lor. Situația este însă inversă decât cea dintre Trif și Maica Domnului. De data aceasta, Sf. Varvara (4 decembrie) „îl pune la respect" pe Sf. Sava (5 decembrie), care se vede silit să o lase să treacă înaintea sa[24]. Poate nu este întâmplător că de fiecare dată motivul *conflictului calendaristic* dintre noi sfinți (unul masculin, celălalt feminin) este combinat cu motivul automutilării unuia dintre ei. Căci despre Sf. Varvara în Bucovina se povestește că atunci când Sf. Sava i-ar fi spus că are ochi frumoși ea și-ar fi scos ochii cu suveica și ar fi rămas oarbă[25]. Sau, să fie vorba despre un simplu motiv hagiografic?

La întâlnirea anotimpurilor

Începutul lunii februarie este momentul când, după credințele populare, se întâlnește iarna cu vara[26], fără însă ca în mod obligatoriu să sfârșească un anotimp sau să înceapă celălalt.

Calendarul popular, în întreaga Europă se divizează în perioade succesive de patruzeci de zile (cu aproximație 6 săptămâni). Acest interval reprezintă o lunație și jumătate; cu alte cuvinte, pornind de la o lună plină ajungem după 40 de zile la o lună nouă, și invers[27]. Este bine cunoscut rolul pe care-l joacă intervalul de 6 săptămâni în credințele populare: după naștere, molitva de dezlegare se face la 40 de zile; sufletul omului mort rătăcește încă 40 de zile prin locurile pe unde a trăit și numai apoi pornește către cer; cele mai importante posturi de peste an durează tot 6 săptămâni. Intervalul acesta lunar s-a infiltrat atât de bine sistemului numerologic popular încât îl găsești unde nici nu te-ai gândi. Astfel, se spune că îngerul păzitor al omului „fuge 40 de zile de cel ce mănâncă nespălat, cum și de cel ce mănâncă fructele *cacadârului* — trandafirul sălbatic — tot pentru timp de 40 de zile, căci ghimpii cacadârului seamănă cu *cărcile* diavolului[28]". Și exemplele ar putea fi înmulțite.

---

[23] S. Fl. Marian, *op. cit.*, vol. I, p. 242—243; Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 949—950; S. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Buc., 1904, p. 76.

[24] Elena Niculiță-Voronca, *Studii în folclor*, vol. I, Tip. G. A. Lăzăreanu, Buc., 1908, p. 79.

[25] *Ibidem.*

[26] S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, vol. I, ed. cit., p. 246; Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele* ..., ed. cit., p. 950.

[27] Claude Gaignebet, Marie-Claude Florentin, *op. cit.*, p. 29.

[28] Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, vol. I, Librăriile Socec & Comp., C. Sfetea, Pavel Suru, Buc., 1916, p. 34.

Primele două zile ale lunii februarie sunt un moment prielnic pentru divinații meteorologice căci *atunci vremea este pe dos:* „luna februarie îngheață dacă găsește dezghețat, și dezgheață dacă găsește înghețat"[29]. Mai precis, în Bucovina se credea că dacă în ziua de Sf. Trifon nu este zăpadă atunci se va pune, iar dacă este, atunci se va topi[30]. Asemeni pentru ziua de Stretenie[31].

Am văzut deci, că atât la *nivelul legendei,* cât și al *divinațiilor meteorologice* începutul lunii februarie este *momentul întâlnirilor*[32] (Fecioara Maria/Sf. Trifon; iarna/vara) *și al inversiunilor* (ziua Sf. Trifon înaintea zilei Sfintei Fecioare; dacă nu este zăpadă se va pune, iar dacă este se va topi), *o lume pe dos și de aici, poate, nebunia ce o caracterizează.*

Într-un același cadru al lumii pe dos, deci al inversiunilor, se prezintă și ieșirea ursului din bârlog la Stretenie (Ziua Ursului) căci se credea că în această zi, între orele 9 și 10 ursul iese din vizuină și începe a „juca jur împrejur, ca-ntr-o arie (...). Și dacă în această zi (...) e senin și soare și ursul își vede umbra atunci se bagă iarăși în peștera sa și mai doarme într-însa încă 6 săptămâni, prevestind prin aceasta cum că atâtea săptămâni are să mai țină iarna (...) iar dacă afară e înnorat (...) și din cauza aceasta nu-și vede umbra, atunci nu se vâră mai mult în vizuină, ci rămâne afară, prevestind prin aceasta că iarna va înceta"[33].

Nu vom înțelege însă comportamentul ursului dacă nu luăm în calcul fazele lunii și aceasta ne trimite în mod automat la calculul pascal. Paștele este sărbătorit totdeauna în Duminica ce urmează primei luni pline, care apare după echinocțiul de primăvară (21 martie)[34] și deci trebuie să se încadreze în intervalul 22 martie — 25 aprilie[35]. Dacă avem în vedere anul anterior (Paștele este cel mai devreme posibil) postul va începe cu 40 de zile mai înainte, adică la 9 februarie. În țările ortodoxe Postul Mare are o structură specială: este alcătuit din 7 săptămâni și debutează cu o săptămână în care numai carnea este interzisă. Consumul celorlalte produse de origine animală (ouă, lapte)[36] dimpotrivă, este recomandat. Din acest motiv săptămâna în cauză este numită *Săptămâna Albă* sau *Săptămâna Brânzei*[37]. Cu toate acestea, denumirea Postului Mare

---

[29] Idem, *Văzduhul după credințele poporului român,* Librăriile Socec & Comp., C. Sfetea, Pavel Suru, Buc., 1916, p. 10.

[30] S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români,* vol. I, ed. cit., p. 246.

[31] *Ibidem.*

[32] Numele sărbătorii de la 2 februarie, în românește Stretenie sau Stratenie derivă din slavul *Sretenie* („întâlnire") și care, la rândul său nu este decât traducerea termenilor *hypapante* (grec), *obviatio* (latin) prin care Biserica primitivă desemna sărbătoarea de la începutul lunii februarie. După Marianne Mesnil, Assia Popova, *Saint André, l'ours et le cornouiller,* în „Revue de Mythologie française", 1993, p. 8, 17. Nu avem restul datelor pentru că suntem numai în posesia unei copii a studiului fără indicații bibliografice complete.

[33] S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români,* vol. I., ed. cit., p. 249.

[34] Ovidiu Văduvescu, *Studiu asupra datei Paștelui,* în „Anuarul Astronomic '93", Ed. Academiei Române, Buc., 1992, p. 271.

[35] Louis Molet, *L'année sacrale, la fête et les rythmes du temps,* în „Histoire des moeurs", tom I, col. «Encyclopédie de la Pléiade», Gallimard, Paris, 1990, p. 348.

[36] Assia Popova, *art. cit.,* p. 46—47.

[37] S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români,* vol. I, ed. cit., p. 114.

la români este echivalentul cuvântului latin *quadragesima: Păresimi, Părese*[38] (evident de la 40). În concluzie, în anul anterior postul începe de fapt tocmai în perioada de care ne ocupăm: 1—2 februarie[39], ceea ce corespunde *lunii vechi* (la 9 februarie — 40 de zile înainte de 22 martie — va fi lună nouă). Adică, în mod normal, o *perioadă fertilă care favorizează înmulțirea ca număr.*

Anticipând din nou, atunci când analizăm influența lunii vechi din 1—2 februarie asupra sexualității ajungem din nou în lumea pe dos/nebună ce caracterizează perioada. În ziua de Stretenie se zice că „nu se cade să doarmă mirele cu mireasa, nici bărbatul cu femeia, nici vitele nu se dau atunci la înmulțit"[40]. Săptămâna Brânzei (1—7 februarie) în unele părți din Muntenia, Banat (influență dinspre folclorul șvăbesc) și Transilvania (influență dinspre folclorul săsesc și maghiar[41]) este numită Săptămâna Nebunilor pentru că „în această săptămână numai nebunii pornesc a se însura, proștii și urâții satelor abia acum dau zor să se căsătorească, pe când toți cei cuminți (. . .) s-au însurat deja cu mult înainte"[42]. După o informație din Orlat (zona Sibiului) în Săptămâna Nebunilor „nu e bine să se însoare oamenii"[43]. Lucrurile par a fi clare: *zilele de 1—2 februarie sunt induse într-o perioadă sterilă ca și când, locul lunii vechi ar fi fost luat de o lună nouă.*

Prin jud. Muscel o legendă povestește:

> „Când a ieșit Maica Precista la biserică, cu domnul Hristos, el era de 5 săptămâni și trei zile. Biserica era cam departe și calea grea. Ar fi dorit Fecioara să iasă la biserică într-ascuns: să n-o vadă și să n-o știe nimeni.
>
> În drumul ei însă, uite un cioban cu turma lui de oi. Pe când trecea Fecioara, ciobanul era sus într-un corn; și fără să-i bagă ea de seamă, o dată a cântat: «Cucu!» așa de tare că Fecioara s-a speriat și uitându-se în sus, a zărit pe cioban, pe o cracă de pom. De necaz, cică i-ar fi zis: «Blestemat să fii tu; și să te faci urs, să se sperie lumea de tine». Cornului i-a zis: «să înflorești înaintea tuturor și să te coci ăl din urmă»; iar oilor: «Să vă mănânce câinii lui Petre pe toate, și să nu zbierați»"[44]

Acest nou personaj — cornul — este un adevărat deviant vegetal, un copac pe dos: sub aparența sa fragilă se ascunde o constituție foarte solidă, lemnul său fiind la fel de dur ca și . . . cornul de animal[45], iar ciclul său vegetativ este de-a dreptul aberant: înmugurirea este precoce, își deschide florile înaintea apariției frunzelor (februarie—martie), dar

---

[38] *Ibidem*, vol. II, p. 212.
[39] Vezi și Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 183.
[40] Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele . . .*, ed. cit., p. 951.
[41] Ion Șeulean, *Un segment al calendarului popular*, în „Pagini transilvane", nr. 1, 1993, p. 158.
[42] S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, vol. I, ed. cit., p. 256.
[43] I. Mușlea, Ov. Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hașdeu*, Ed. Minerva, Buc., 1970, p. 357.
[44] C. Rădulescu-Codin, D. Mihalache, *op. cit.*, p. 23.
[45] Marianne Mesnil, Assia Popova, *art. cit.*, p. 1.

fructele sale — coarnele — se maturizează printre ultimele (a doua jumătate a lunii octombrie)[46]. Astfel că devine prin excelenţă arborele care înşeală. La români, cel înşelat este ţiganul (deviantul social)[47] care devine din înşelător, înşelat. O legendă spune că atunci când Dumnezeu a împărţit pomii, ţiganul şi-a ales cornul, văzând că înfloreşte cel dintâi, dar, în cele din urmă se căieşte: „Haoleu ce neam de pom mi-am luat şi eu; pom—nepom; înfloreşte cel dintâi şi se coace ăl din urmă"[48].

În Serbia, cel înşelat este ursul căci se spune că la 2 februarie el iese prima oară din bârlog şi este foarte înfometat. Se uită în stânga, se uită în dreapta şi vede cornul înflorit. Atunci gândeşte în sinea sa: «Dacă a înflorit, înseamnă că în curând o să aibă şi fructe». Se aşează sub corn şi aşteaptă, însă nădejdile sale sunt repede spulberate: fructele nu se coc degrabă. Ursul, supărat, zdrobeşte cornul şi de atunci arborele a rămas scund[49].

În legenda musceleană toate personajele (cu excepţia Maicii Domnului) sunt în contratimp: ciobanul iese deja cu oile (începutul anului pastoral este Sângeorzul) şi imită cântecul cucului (începe a cânta la Buna-Vestire) ca să nu mai vorbim de corn. Iar ursul în care este transformat ciobanul, va da sau nu semnalul verde primăverii, inversând la rândul său starea meteorologică din ziua de 2 februarie (soare/cald→iarnă; înnorat/frig→primăvară).

O altă variantă a acestei legende, din Nerej de astă dată, este «în contratimp» cu logica, fiind contaminată cu motivul inversiunii zilelor de sărbătoare ale personajelor care patronează primele două zile din luna februarie. Parcă vrea să ne atragă atenţia că însăşi Maica Domnului în legendele Sf. Trifon este în contratimp, porneşte spre biserică cu o zi mai devreme.

> „Sfânta Fecioară mergea pe drum. Şi o fată care era ascunsă în spatele unui corn a strănutat atunci când Sfânta Fecioară a trecut prin faţa copacului. Când a văzut-o Maica Sfânta i-a zis: «Fie astăzi ziua ta!»"[50].

Tot din Nerej a fost culeasă o altă versiune a acestei legende etiologice:

> „Era o fată care pentru a face o şoţie s-a ascuns şi a strănutat, Ca să vadă dacă o să-i fie frică (Maicii Domnului). Fecioara Maria mergând, a tresărit. Şi-a aruncat privirea în urmă şi a zis: «Fii blestemat cornule, să înfloreşti primul şi fructele tale să se coacă ultimele!»"[51].

---

[46] *Ibidem.*

[47] Cornul în tradiţia populară românească este arborele ţiganului. După Tony Brill, *Legende populare româneşti,* Ed. Minerva, Buc., 1991, p. 243—244.

[48] *Ibidem.*

[49] Marianne Mesnil, Assia Popova, *art. cit.*, p. 10.

[50] * * * *Nerej, un village d'une region archaïque,* vol. II, Institut de Sciences Sociales de Roumanie, Bucarest, 1939, p. 98 (trad. n.).

[51] *Ibidem* (trad. n.).

Toate datele prezentate până acum sunt în concordanță, evidențiind statutul mitologic al zilelor de 1—2 februarie: perioadă a inversiunilor și a întâlnirilor, o lume pe dos, aberantă și deci nebună (vezi tabelul nr. 2).

Nimic nu este întâmplător, nici la nivelul legendelor, nici la cel al pronosticurilor meteorologice. Acum, parcă firul linear al timpului calendaristic ar face o buclă, iar cursul firesc al lucrurilor ar bascula către lumea copilăriei (cum a numit-o Claude Gaignebet), a carnavalului. Să nu uităm că ziua de 2 februarie (în anul anterior) este începutul carnavalului[52] cu cortegiile sale de travestiți și nebuni.

Întâlniri	Inversiuni
Fecioara Maria și Trif	ziua Sf. Trifon e înaintea Întâmpinării Domnului
Fecioara Maria și cornul	Cornul înflorește primul, dar fructifică ultimul
iarna și vara	
Pronosticuri meteorologice	îngheață dacă este dezgheț și dezgheață dacă este îngheț
Luna februarie	
Sfântul Trifon, Stretenie	îngheață dacă este dezgheț și dezgheață dacă este îngheț
Ursul (2 februarie)	soare / căldură → iarnă înnorat / frig → primăvară
Fazele lunii (1 -2 februarie)	Perioadă sterilă → lună nouă,
Lună veche → perioadă fertilă	

Sfântul Trifon și divinitățile automutilate

Legendele populare despre Sf. Trifon nu preiau nimic din hagiografia sfântului[53], astfel încât el devine pe de-a-ntregul o creație a culturii țărănești, perfect integrat fondului de credințe și reprezentări ale

[52] După calculul lui Claude Gaignebet, fals din punct de vedere matematic, dar adevărat prin logica tradițiilor ce se desfășoară acum. Vezi Claude Gaignebet, Marie-Claude Florentin, *op. cit.*, p. 19; Assia Popova, *art. cit.*, p. 60.

[53] S. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului*, ed. cit., p. 73.

acesteia. Dar, de multe ori, manifestările culturii amintite sunt moșteniri ale unor vremuri de mult trecute.

Dacă până acum am încercat să surprindem atemporal logica manifestărilor de cultură țărănească, aceasta nu înseamnă că trebuie exclusă o investigație de tip diacronic, care nu prezintă nici mai multe dificultăți și nici mai multe riscuri decât cea folosită până acum.

Studiind configurația mitologică a Sf. Trifon la bulgari[54], Galina Valchinova crede că sub această figură creștină se ascund funcțiunile și caracterul unei divinități trace de tip dionisiac[55].

Ceea ce frapează în legendele bulgare ale Sf. Trifon, dar și în cele românești — variantele tipului I, este automutilarea sfântului, mutilare calificatoare cum ar denumi-o George Dumezil[56]: „La multe popoare indo-europene și la altele, un personaj uman sau divin se află abilitat sau confirmat în misiunea sa specială prin pierderea organului care, în mod normal ar trebui să-i fie instrumentul, pierderea fiind fie reparată prin restituire sau prin grefarea unui organ superior, fie doar compensată mistic"[57]. Astfel, mitologiile popoarelor indo-europene cunosc o multitudine de personaje mutilate.

În India, Bhaga, care împreună cu Aryaman formează cuplul zeităților suverane minore asociate lui Mitra, are în grija sa distribuția și folosirea bunurilor pământești[58]. Fiind un zeu care distribuie „este apropiat de noțiunile de noroc și de soartă". În consecință, credințele populare ni-l arată ca fiind orb[59].

Și mitologia scandinavă cunoaște un zeu marcat de o mutilare calificatoare: Odinn, zeul suveran de tip Varuna, adică zeul vrăjitor, omniprezent și omniscient. Această știință magică a dobândit-o printr-o mutilare: „și-a pus unul din ochii trupești într-un izvor miraculos"[60]. Drept urmare, apare sub înfățișarea unui bătrân chior, pe jumătate ascuns sub o pălărie și învelit într-o mantie de un albastru închis. Unul dintre epitetele sale este „străinul chior"[61].

Din exemplele de mai sus nu trebuie să înțelegem că cea mai frecventă mutilare este pierderea unui ochi: scandinavul Tyr își pierde mâna[62], ca și romanul Mucius Stângaciul[63]. Iar mutilarea nu este totdeauna dorită: Tyr și Mucius recurg la ea într-o situație disperată, dar Bhaga își pierde ochiul într-un accident liturgic. Situațiile sunt diferite, constant este faptul că mutilarea nu este întâmplătoare.

---

[54] În Bulgaria Sf. Trifon este insistent asociat cu vița de vie.

[55] Galina Valchinova, *La menace rituelle et la taille de la vigne à la Saint-Triphon*, în „Les Plantes et les Saisons. Calendriers et Représentations", textes réunis et présentés par Marianne Mesnil, L'Institute de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles, 1990, p. 147.

[56] Georges Dumezil, *Mit și epopee*, Ed. Științifică, Buc., 1993, p. 105.

[57] *Ibidem.*

[58] Idem, *Les dieux des indo-européenes*, P.U.F., Paris, 1952, p. 54.

[59] Idem, *Mit și epopee*, ed. cit., p. 105.

[60] *Ibidem*, p. 303—304.

[61] Idem, *Mythes et dieux des Germains. Essais d'interpretation comparative*, P.U.F., Paris, 1939, p. 28—29.

[62] Idem, *Mit și epopee*, ed. cit., p. 304.

[63] *Ibidem*, p. 303.

Pentru a putea depista care este locul Sf. Trifon în economia funcțiilor divine, va trebui deci să studiem simbolismul nasului. Încă din Evul Mediu și Renaștere nasul este simbolul falusului. În secolul al XVI-lea, un medic vestit în epocă afirma în una din lucrările sale că după dimensiunile și forma nasului se poate deduce mărimea și potența organului genital masculin[64]. Cum nasul este simbolul organului viril, gura devine simbolul organului genital feminin, și aceasta din culturile Africii negre[65] până în cea contemporană urbană[66]. Nu este de mirare atunci că și în cultura tradițională românească nasul și gura capătă aceleași valențe simbolice. Confirmarea vine dinspre practicile de aflare a sexului viitorului copil: gravidei (fără să știe) i se presară sare pe cap și dacă se atinge mai întâi cu mâna la gură, atunci o să nască o fată, dar de va atinge nasul, atunci va naște băiat[67]. Aceeași credință se întâlnește și la bulgari[68].

Prin urmare, Sf. Trifon devine un sfânt fertilizator și fecundant, o zeitate încadrabilă funcțiunii a treia dumeziliene. De aici și interdicția de participare a femeilor la ritul pe care l-am analizat. În Bulgaria însă, s-au păstrat variante ale obiceiului ce trimit mai clar către un cult falic. Astfel, în Rodopii Orientali cei care realizau tăierea rituală își scoteau cămașa din pantaloni și-o lăsau să fluture deasupra centurii. Această din urmă acțiune are o conotație sexuală, dovedită și de ambiguitatea cuvântului bulgar *razpasvam—razpasvane* care înseamnă în același timp «a-și da jos centura» dar și «a se destrăbăla»[69]. În plus, acțiunea de tăiere sau amenințarea cu tăierea are un efect fertilizator, cel puțin în lumea vegetală, iar practica agrotehnică de tăiere a viței-de-vie și a pomilor fructiferi își are rădăcinile în acest strat arhaic de credințe și reprezentări.

Cum explicăm atunci faptul că Sf. Trifon, fertilizator și fecundant, are sub patronajul său insectele și, după cum am dovedit mai sus, el temperează sexualitatea aberantă a acestora? Fiind un sfânt viril și, în același timp, având în grija sa ființele cele mai prolifice ale regnului animal, este și normal ca să se poată acționa în plan sexual atât într-un sens cât și în celălalt. Adăugăm în încheiere că ziua în care este serbat, 1 februarie, se înscrie într-o perioadă pe dos: sterilă când normal ar fi trebuit să fie fertilă și, continuând într-o aceeași logică, sfântul viril atunci are un rol sterilizant în loc de fecundant.

---

[64] M. Bahtin, *François Rabelais și cultura populară în Evul Mediu și Renaștere*, Ed. Univers, Buc., 1974, p. 345.

[65] Jocelyne Bonnet, *Histoire de l'higiène et de la toilette corporellees*, în „Histoire des moeurs", tom I, ed. cit., p. 668.

[66] O asemenea valorizare simbolică a gurii am putut-o remarca într-o discuție auzită întâmplător pe stradă.

[67] Elena D. O. Sevastos, *Literatură populară*, vol. II, Ed. Minerva, Buc., 1990, p. 134.

[68] Assia Popova, *art. cit.*, p. 30.

[69] Galina Valchinova, *art. cit.*, p. 148.

Legendele Sfântului Trifon

Varianta nr. 1 (V.R.1): în C. Rădulescu-Codin, D. Mihalache, *op. cit.*, p. 23.
V.R.2: în S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români*, vol. I, ed. cit., p. 239—240.
V.R.3: în *Ibidem*, p. 240.
V.R.4: în *Ibidem*, p. 241.
V.R.5: în *Ibidem*.
V.R.6: în *Ibidem*, p. 241--242.
V.R.7: în *Ibidem*, p. 242.
V.R.8: în Idem, *Legendele Maicii Domnului*, ed. cit., p. 77—78.
V.R.9: în *Ibidem*, p. 77.
V.R.10: în *Ibidem*, p. 74—75.
V.R.11: în *Ibidem*, p. 77.
V.R.12: în *Ibidem*, p. 78—80.
V.R.13: în Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele...*, ed. cit., p. 949.
V.R.14: în *Ibidem*.
V.R.15: în *Ibidem*.
V.R.16: în Tudor Pamfile, *Sărbătorile de toamnă...*, ed. cit., p. 6—7.
V.R.17: în *Ibidem*, p. 7—8.
V.R.18: în Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 335.

Legendele bulgărești ale Sfântului Trifon

Varianta nr. 1 (V.B.1): în Assia Popova, *art. cit.*, p. 24.
V.B.2: în *Ibidem*, p. 25.
V.B.3: în *Ibidem*, p. 26—27.
V.B.4: în *Ibidem*, p. 28.
V.B.5: în *Ibidem*.
V.B.6: în *Ibidem*, p. 29.
V.B.7: în *Ibidem*, p. 43—44.

LES FÊTES D'HIVER DANS LES TRADITIONS ROUMAINES: SAINT-TRIFON

(Resumé)

Cet ouvrage-ci se propose d'établir les coordonées mythologiques de Saint-Trifon qui est le patron de champs, des verges, des jardins, des prés, des forêts et des vignes, ces dernières défendues par lui contre les chenilles, les vers et les sauterelles. Il règne aussi sur les bêtes surtout les loups et en conséquence sur les vaches et les troupeaux.

La culture populaire roumaine connaît de nombreuses légendes sur Saint-Trifon.

Le jour où l'on fête ce saint est le 1 février.

TRADIȚII FOLCLORICE ÎN ZONA MEDIE A VĂII CRASNEI

MIRCEA GOZARU

Zona mediană a Văii Crasnei este cuprinsă între limita nordică a județului Sălaj și sudul județului nostru, adică între localitățile: Bobota, Derșida, Supurul de Sus, Giorocuta, Giungi, Unimăt.

Acolo se păstrează străvechi tradiții folclorice creștine și un limbaj tradițional cu multe expresii din latina populară: fărină de la latinescul farina, Bondauă de la latinescul bonus, bona și dava-cetate, La Crengări, pă șoarecele, pă Drumu Mare, pă Drumu Țării etc.

Aceste date coroborate cu tradițiile folclorice creștine sau păgâne ne dau o imagine clară asupra continuității elementului daco-roman în acest spațiu. În această privință demn de remarcat este faptul că cele trei localități cercetate: Supuru de Sus, Giorocuta și Giungi au elemente comune atât în privința limbajului de exemplu: palatalizarea, sau tendința de deschidere a vocalelor e și o, cât și în ce privește tradițiile populare creștine: nașterea, nunta, înmormântarea cât și creației legate de diferitele sărbători: Crăciun, Anul nou, Paști etc.

În direcția expresiilor populare substantive comune, pe lângă fărină mai putem adăuga ca provenite din latină: pasăre, aer, apă, pâne (ptită) etc. Zona cercetată în afara marilor evenimente din viața satului în creațiile folclorice se oglindește și istoria, astfel în creația „Pă drumu D'Asemenic" este tratată tema: soarta femeii în perioada asupririi, devenită obiect de vânzare-cumpărare. Scena pare desprinsă dintr-un film cu comerț cu sclavi. Ne găsim în Nordul țării în perioada asupririi otomane. Un tânăr căsătorit, prea devreme, este nevoit, datorită existenței paupere să-și vândă nevasta: „Ce ești dragă supărat? / Mâni îi târg la Mărdita / ... Mână și tu nevasta" îl îndemnă o vecină șugubeață ... „Ca p-o marhă pticătoare". Voinicul îți leagă nevasta ca pe o ființă necuvântătoare și o duce spre târg. La jumătatea drumului întâlnește un turc: „ — Dă vândut ță nevasta? / — Dă vândut săraca!" Dialogul pune în lumină profundele disponibilități sentimentale ale femeii care se desparte greu de bărbatul iubit pe care nu-l desconsideră pentru gestul său comercial. Ea se consideră un fel de Ană sacrificată pe altarul salvării pecuniare a soțului: „Taci dragă nu sustina / Că tu cu bani ti-i juca / Ca și pruncii cu țărâna". Tensiunea dramatică atinge punctul culminant când eroina, Lenuța turcului constată că a fost cumpărată chiar de fratele ei „Io-s dân Țara Arțagului — Ilenuța Turcului / Iel dân grai și-o grăit /: Noroc oun soruța me / Că acăr cât te-am cotat / Nicări nu t-am aflat / Până nu t-am cumpărat". Femeia este redată, în final, soțului fără recuperarea banilor. Femeia devine în baladă un simbol al sacrificiului pentru existență. Pier-

derea libertății prin vindere era frecventă în acele timpuri de răstrişte.

Hoţia la drumul mare era o altă modalitate de a scăpa de sărăcie, ea evoluează spre haiducie. În zona cercetată au existat haiduci aşa că tema aceasta este desprinsă din realitate. Haiducul este un tânăr legat în lanţuri de poteră şi dus la ocnă ca să-şi ispăsească păcatele. Ceremonialul devine simbolic prin ferecarea şi ducerea lui într-o „Cocie roşie". Atitudinea de compasiune a mamei şi încercarea de a-l „salva" cu bani dă la iveală sentimentele materne de regret pentru educaţia greşită primită de tânăr încă din copilărie: „Mânaţ caii pă işor / Că-l duceţ p-al mneu fecior / Dac-aş şti că l-iţ lăsa / Bani cu dica v-aş da / Şi talerii cu cofa." Regretul tardiv al tânărului prins nu-l scapă de pedeapsă. „Du-te maică cătă casă / Puneţ maică banii bine / Nu-i da aice pantu mine / Că pân' am fost mititel / Nu mă-nvăţai plugărel / Ci mă-n-văţai tâlhărel / Furai ceapa dân grădină / Furai boi şi furai cai / Şi coşteiu cu mălai".

Instrăinarea, cu toate consecinţele grave, reiese din doina de jale: „Plânje mirile cu dulce". Fenomenele meteorologice: ninsoarea şi ploaia accentuează starea psihică depresivă. Mama plânge alături de fiii ei „Plânje-mă maică cu dor / T-am fost fată şi fecior. Sentimentul despărţirii de plaiul natal concordă cu atmosfera pluvială.

Ninsoarea şi ploaia accentuează starea psihică deprimantă când alături de miri lacrimile o ajung şi pe mama lor: „Plânge-mă maică cu dor / — Ţi-am fost fată şi fecior". Sentimentul despărţirii de plaiul natal e în concordanţă cu atmosfera autumnalo-hibernală.

În creaţia populară „Cântă cuce, limba-ţi pice!" natura participă la însufleţirea cadrului liric şi la demonetizarea sentimentală a peţitorului străin. Respingerea sentimentelor de către fată care se adresează flăcăului „Vin' tu bade pe la noi / într-o zi de nouă ori" . . . accentuează starea de insingurare. Versul pare desprins dintr-un anumit ceremonial imaginar: „Zâ, Mărie, zâ, tu zâ!" în care muzicantul e o femeie care exprimă o durere neîntreruptă. Spre final, cântecul se transformă într-un blestem în care iubitul este împiedicat de mama să mai meargă la fată: „Usca-l-ar vara pă leasă / Iarna pă cuptor în casă / Usca-l-ar vara pă grindă / Iarna pă cuptor în tindă", apostrofarea primeşte elemente simbolice sau chiar mitice: „Deie-ţi Dumnezău bădiţă / Muiere vulpiţă / Şase boi şi-o vacă neagră / Şi-o nevastă tă' beteagă / Şase boi şi-o vacă sură / Şi-o nevastă re de gură". Poetul anonim implică în şarja blestemului elemente gastronomice, vestimentare şi simbolice „Şase boi şi trei tânjele / Şi-o mândră ruptă din stele". Fatidicul trei dă rezonanţă şi amplitudine textului. Viitoarea nevastă nu-şi va urma soţul . . . „Pân' ce mata număra / Paiele dă pe trei cară / Frunzele din trei hotare". Numeralul rămâne acelaşi şi chiar dacă devine doi, blestemul nu se schimbă ca amplitudine: „Frunzele după doi nuci / Penele după doi cuci". Cinstea şi demnitatea din final să sublinieze o etică rurală pozitivă: „Că io nu-s acee fată / Şi-m' ţâi drăguţ cu plată / Că io nu-s acea coptilă / Să-mi ţâu drăguţ cu sîlă". Sentimentul de jale pare desprins dintr-o creaţie a lui Goga şi este evidentă şi în mica bijuterie, „Colo-n jos lâng-o turtină". Sentimentul depresiv este simbolizat prin păsărea cuc: „Colo jos lâng-o tur-

tină / Plânge-o pasăre străină / Mere cuc și o întreabă / Ce plângi tu pasăre dragă".

Cântecul „La însurat, la măritat" are o temă comună cu creația de mai sus: căsătoria în mediul rural. În prima parte elementul preponderent este căsătoria din interes etnic și social. Candidata dorește mariajul pentru a-și etala farmecele amorului și a-l determina să fie fericit, ci pentru a-și distruge partenerul. Experiența de tip borgian o expune criticii anonimului autor care o demască în cuvinte blasfemice: „— Ie-mă bade, ie-mă dragă, / — Da eu mândro te-au lua / Dar tu ai un frate drag . . . / Dar tu l-ai otrăvit . . . / — Da cu ce să-l otrăvesc / — Cu otravă dân ogradă / Haide la noi în grădină / Este-o șerpoaie galnină / Din coadă veninu-i cură / . . . Blestemul este concentrat în expresii populare, dimensiunea dramatică a morții este dată de repetiție: S-on picur i-o pticurat / Și la frate-su i-o dat / Frat-su din grai grăie: — Tucu-te soruca me / Dă ti-o inditat oarecine / Și mă otrădești pă mine / Nu-i deie dumnezău bine / Dă faci dân bun capu tău / Nu ți-ajute dumnezău /".

Chiar moartea fratelui miresei îl determină pe mire s-o refuze pe viitoarea soție de-a o lua în căsătorie, neconsiderând sacrificiul fratelui decât o dovadă a tendinței spre crimă și nu o exprimare a sentimentului erotic. Același sentiment al neîncrederii pune stăpânire pe partener prin refuzul cererii în căsătorie, se poate demonstra și în versurile: „Ie-mă bade, ie-mă dragă, / Că tu ce mi-ai porocit / io tăte le-am împlinit / — Io mândruță te-aș lua / Da ța hâdă inima / Așe îi face și cu mine / . . . Dar vai a hi de tine." Deci căsătoria trebuie să aibă la bază nu numai încredere, dar și o iubire sinceră, altfel nu va fi statornică. Elementul otrăvirii pe care îl întâlnim și la Shachespeare, dar acolo el are și rezonanțe regale, are o motivație și de ordin etnic, nu numai social, dacă acest este doar sugerat. Postulatul neîncrederii duce la o singură concluzie. Mariajele interetnice trezesc suspiciuni și în mediul rural. Slavici a observat bine acest fapt care reiese cu prisosință din operele sale. Mireasa devine furioasă când rămâne fată bătrână. Explicația o găsim în puținătatea numerică a flăcăilor: „Mireasă nu te-n-ciuda / Că tăte s-ar mărita / Dar nu-i cine le lua /, Că feciorii cătănes / Și fetele bătrânesc / Că nu-i lume ca odată / Șepte fecior p-o fată / Că-i lumea de dor / Șepte fete p-on fecior /."

În zona cercetată mariajul se derulează după un ceremonial caracteristic zonei folclorice codrenești. Ovid Densușeanu în studiul „Folclorul cum trebuie înțeles" arată că fiecare epocă „este caracterizată prin manifestațiuni proprii de viață și urmărind aceste manifestațiuni așa cum se reflectează în sufletul contemporanilor, folcloriștii vor avea întotdeauna un câmp întins de cercetare."

În general desfășurarea ritualului nupțial în zona cercetată are mai multe etape: 1. petitul, logodna și invitația la nuntă, care este preliminară; 2. etapa propriu-zisă, căsătoria: cu plecarea miresei la apă, toaleta ei, separat plecarea ginerului, aducerea cadourilor, sosirea cortegiului marial, jocul, transportul zestrei, iertăciunea de la părinți, masa cea mare, cântecul găinii etc. . . . 3. etapa post nupțială: petrecerea bătrânilor fără tineret cu cântece, dansuri, farse, strigături . . .

Mersul pe vedere sau petitul se desfășoară în zona amintită după un ritual străvechi. Părinții flăcăului se deplasează la casa fetei după un

prealabil acord și desigur, după ce tinerii au comunicat părinților intențiile lor matrimoniale. Acțiunea are loc joia sau sâmbăta după masă. Tânărul aduce cu el pe lângă părinți și prieteni cu ploste cu băutură și muzicanți.

Sunt primiți în prag de către gazdă care întreabă: „Mulțumim dumneavoastră/, dar ce căutați la casa noastră?" Petitorul: „Apoi venim — / după o căpiță dă fân". Gazda răspunde: „Noi nu vindem fân — / mai vedeți pă la vecin." Un petitor: „Apoi am aflat / — c-aveți o căprioară de măritat — / și dacă vi-ți bănui / Noi om peți". Gazda: „Dă umblați după mirese / Apoi intrați în casă . . ."

După ce se spun glume, fata dă băiatului o batistă sau o năframă brodată pe care flăcăul o plătește, dacă crede că n-o va lua în căsătorie. Unul din petitori are o coroniță pe care viitorul mire o dă fetei. Apoi „se pune țara la cale" și se discută despre averea fetei, făcându-se aluzie la faptul dacă este sau nu mulțumită de zestrea miresei. În unele zone folclorice la început gazdele aduc o fată mică care seamănă cu mireasa apoi pe cea adevărată. Fenomenul are loc în părțile Maramureșului.

Încredințarea sau logodna: Acesta constituia prologul nunții și se realizează seara. La desfășurarea lui participă: mirele mireasa, părinții, vecinii, câteva rude apropiate. Adunați la masă, asistă la cererea fetei „În fața bunilor părinți / Craiasa să-mi dați / Că suntem dă prinți / La mulți ani să trăiți!" După ce tânărul a adus cadoul, de obicei un inel, cei bătrâni spun: „Să fie într-un ceas bun". În fine socrii se învoiesc definitiv asupra zestrei fetei și flăcăului și sunt pregătiți cu cele necesare nunții. La biserică cu trei săptămâni înainte de nuntă încep „strigările", iar părintele spune: „Dacă are cineva ceva de spus despre mireasă sau mire s-aducă la cunoștința noastră".

De obicei în unele sate (Giungi), pentru încredințare se invită numai bărbații din partea mirelul în număr fără soț. Se aud cântece și pocnituri de bice când se deplasează la casa miresei. Mirele observând că aleasa inimii lui lipsește întreabă unde a plecat. I se răspunde că este la fântână pentru a spăla pânzele. Revenită în casă mirii sunt așezați în capul mesei, iar nașii aduc un vas cu grâu în care pun o batistă și un ban, precum și inelele de logodnă. Când nașu spune: „Acum", mirele scoate inelele pe care cei doi și le pun unul altuia pe deget, apoi se cântă (mai ales în zona Maramureș și Codru: „Inelul d-argint / amândoi v-ați potrighit". Apoi se mănâncă și se bea la masă. Pregătirile pentru ritualul nunții se fac la casa miresei, dar și a mirelui. În unele zone se face cadou fetei „inelul de credință", iar fata îi dăruie băiatului „năframa de credință" (acest obicei are loc mai ales în zona Someșului. Vezi Mertoiu — op. cit. pag. 223). Cu o zi înainte de nuntă la casa miresei vin druștele ca să pregătească zestrea de nuntă.

Nașii mirelui sunt cei de la botez, e o mare rușine când aceștia refuză să cunune finii. De obicei se aleg două perechi de nași, iar strostele este ales cu mare atenție, deoarece trebuie să fie un bun orator. În timp ce tânărul îndulcește vinul, colcerițele (bucătăresele) pregătesc bucatele și iuesc, în curtea miresei intră votrii, iar velfeii (chemătorii) cu palțaouă (bețe cu panglici de diferite culori) și cu ploști pline cu vin merg din casă în casă să invite la nuntă. Înainte de al doilea război mondial pe lângă velfeii din partea miresei existau și chemătoare din partea viitoarei soții.

Chemătorii sunt îmbrăcați în haine de sărbătoare cu zurgălăi și pene de fazan la căciuli. Fetele au un fel de coroniță pe cap, numită „bertiță". În zilele noastre s-a renunțat la chemătoare. Când unul din miri este din alt sat, delfeii pleacă și în satul respectiv pentru a invita la nuntă. În ultima zi (sâmbăta) velfeii pleacă să invite la nuntă prietenii și rudele apropiate mirelui care aduc: găini, făină, băutură. Darurile sunt acceptate chiar dacă mirii sunt bogați: „A rugat jupânul mire / Și jupâneasa mireasă / Să poftiți și dumneavoastră / La prânz și bucate / Și s-aveți bună sănătate!" La rudele apropiate mirele trimitea cândva, pe vremuri, un stegar care invita feciorii acestor neamuri. Mireasa se îmbracă în haine populare vechi. În preziua cununiei chemătorii merg la casa miresei să mănânce. Seara când se întorc de la chemat în același loc iau cina. Înainte de război, ei aveau în trăistile lor colaci. După război s-a renunțat la acest obicei. În zona Oaș și Maramureș miresele se piaptănă, realizându-se o coafură specială, cu ornamentații deosebite. Și în zona cercetată se dă o atenție deosebită coafurii, iar cununița miresei este frumos împodobită. Domnișoarele de onoare sau druștele poartă și ele o mică coroniță frumoasă, iar pieptănătura este pe măsură. Pe vremuri druștele aveau zgărzi cu 15—20 bani de argint. Acestea se poartă și în seara de Crăciun. Frumoasa pieptenătură a fetelor este străveche, probabil de pe vremea romanilor. În zona Oaș despărțirea de feție se relizează prin cântec și împletirea cununei de mireasă, în același spațiu folcloric la casa miresei se vin cu un brad împodobit. Fenomenul apărea în urmă cu peste o jumătate de secol și în zona cercetată. La sosirea cu bradul tinerii cântă: „Gată-te mireasă bine / C-amu vine după tine /" .Bradul are o funcție simbolică definind în sine viață spirituală a locuitorilor. Azi pomul acesta lipsește, dar pe vreme bunicilor el exista. Faptul că azi căsătoria nu este considerată o afacere se observă în versurile: „La-nsurat, la măritat / Nu trabă omu-ndemnat / Că-nsuratu nu-i târg de boi / Om lua unul ș-om vinde doi / Măritatul nu-i târg de vaci, / Nici vânzare de saci." Dragostea curată primează în mariajul rural. „Mă dă maică după drag / Nu lăcomi la iosag / Mă dă maică unde-mi place / Dă n-au casă ș-or face. / Că-n pădure-s lemnele / Și ș-or face cu or vre." Bogăția nu aduce fericirea, e preferată fata frumoasă, chiar dacă este săracă. Băiatul urât și bogat nu este preferat de fete: „Uită maică urâtu / Cum își poartă inelu / Inelu și batista / Și zâce că m-a lua /. Tema iubirii este evidențiată în prim plan: „Pă unde merg dragostele? — Mărg pân tină, / Nu să-ntină / Mărg pân târg /Nu se rușină / Mărg pân apă / Nu să-neacă / Vai săracu urâtu / Să duce pân piatră sacă / Și strâgă că tot săneasică /" Glumele, chiuiturile abundă în timpul nunții la adresa miresei: „Ai săraca mireasa / Oare unde s-a culca? / Pă rudă ca găina. / Dă nu s-a putea sui / S-a culca jos cu puii /". „Și trăiești nănașă mare / Cu tăți hinii dumitale / Și porți pene dă păun / Și botezi și tăt cununi". Satira se adresează uneori nașei: „Nănașă tu porți mărgele / Nașu cu hainele / Nănașă tu porți cercei / Nănașu cu ciucuri răi /". (Culeasă de la Coltău Fiica, Supurul de Sus).

Despre zestrea ce se dă la căsătorie se poate deduce din versurile: „Insura-m-aș insura / Da' socru ce mi-a da / Doi cooși cu ochii scoși / — Na, ginere boi frumoși / Două mâțe împiedecate / — Na, ginere vaci cu lapte! / Flăcăul preferă să feciorească și să fie singus decât

să se căsătorească cu una urâtă, sau chiar cu una frumoasă, dar neserioasă: „Insura-m-aș mu mă-ndur / Că-i mai bine sângur / Insura-m-aș insura / hâdă tare n-aș lua / Ce-a frumoasă nu-mi prea place / Că prea mulți șogori îmi face".

Nuntașii șugubeți scot în relief înșelăciunea fetelor frumoase. „Că mă duc zâua la fân / Șogorii la mine vin / Și mă duc zâua la coasă / Șogorii m-așteptă acasă. / Mă duc sara pâ uliță / Tăt șogori și șogorițe." Regretul mirelui după zilele fericite dinaintea nunții se pun în lumină în versurile: „Pân' eram tânăr prunc / Căpătăm gură-mprumut / Că de când m-am însurat / Nici pă bani n-am căpătat / „Pân' eram tânăr prunc / Merem sara pă uliță / Cu șuier dă șuierită / Câte mândre m-auzea / Lompile le-aprinde / Și mândru nume îmi pune / Spate late dă voinic / Buze moi dă prunc mic / Hai acasă mă voinic / Da dă când m-am însurat / Mă duc sara pă uliță / Câte mândre m-auzea lompile le potolea / Mândru nume nu-mi punea / Spate late înțărțălate / Buze moi ca dă broscoi / Du-te acasă mă broscoi! /"

Nunta în zona amintită se desfășoară la casa miresei sau a mirelui după ce are loc ceremonialul la biserică și la primăria comunei. Când mirii sunt din sate diferite glumele nuntașilor din cele două sate rivale devin adevărate satire. Masa comună este amenajată uneori în corturi (mai ales toamna sau primăvara) pentru a-i feri pe nuntași de intemperii. Vara, în cele mai multe cazuri, momentul gastronomic are loc în șură. În perioada interbelică nunta dura trei zile, în zilele noastre ea s-a redus la douăzeci și patru de ore, adică de sâmbăta până duminică dimineață. La ceremonial e invitată de obicei o orchestră, iar mai nou un om cu un aparat de filmat. Acest mare eveniment din viața satului demonstrează cu prisosință vechimea mare a locuitorilor din zonă și continuitatea existenței lor încă de pe vreme romanilor. De fapt tradițiile creștine, colindul de Crăciun, mersul cu plugușorul, sunt tot atâtea argumente în favoarea continuității.

TRADITIONS FOLKLORIQUES DANS LA ZONE MOYÈNE DE LA VALLÉE CRASNA

(Resumé)

La zone moyenne de la vallée Crasna garde certaines traditions folkloriques chrétiennes et un certain longage traditionnele contenant beaucoup d'expressions du latin populaire, donnante une image nette sur la continuité de l'élément dacoromain dans cet espace.

On a fait des recherches dans trois localités: Supuru de Sus, Giorocuta et Giungi qui ont des éléments communs quant au langage et quant aux traditions populaires chrétiennes: la naissance, le mariage, l'enterrement ainsi qui la création liée aux certaines fêtes: Noël, le Nouvel An, Pâques.

FOLCLOR DIN ȚARA OAȘULUI

GHEORGHE HAIDUC

Folclorul, ca specie de creație artistică și literară, în multele sale variante, păstrează și transmite prin viu grai rodul culturii populare, care se formează prin veacuri și care se îngemănează cu arta și cu toate celelalte specii artistice și literare.

Folclorul a fost și este izvorul nesecat din care își însușesc și se inspiră toate componentele culturii noastre. Și nu întâmplător acestei specii frumos denumită „folclor", oamenii de cultură și de artă, apreciindu-i valoarea îi spun „Tezaur folcloric", subiect de inspirație pentru marii noștri poeți și scriitori de-a lungul veacurilor.

Frumusețea și valoarea folclorului este unanimă pe întreg teritoriul patriei, însă varietatea și conținutul lui se împarte pe zona geografice. Una și cea mai conservatoare în păstrarea nealterată a folclorului cu diferitele-i forme și variante este și Zona Oașului, zonă care se poate mândri cu portul popular autentic, moștenit de la cei mai vechi străbuni ai noștri dacii, afirmație care se potrivește pentru toate satele oșenești.

De o remarcabilă frumusețe sunt datinile și obiceiurile locale care, multe din ele, își au originea în cultura arhaică, dar care prin multitudinea lor, și ele, diferă prin conținut de la un sat la altul, sau de la un grup de sate învecinate la altele. Dar se mai poate caracteriza și după diversificarea satului și altitudinea amplasării lui în cadrul zonei: depresiune, podiș sau deal. Deci și condițiile naturale își au influența asupra culturii populare și folclorului românesc, și este o plăcere și o satisfacție sufletească să ai ocazia să asculți cântecele, doinele, baladele și strigăturile (țipuriturile) care te impresionează în mod plăcut când reușești să înțelegi spiritualitatea cu care sunt ele exprimate de către oșenii noștri. Și mai ales aceste din urmă, care sunt inegalabil de frumoase, cu conținutul bogat în idei și liric redate în orice împrejurări și manifestări cultural-populare, pe care le vom descrie în mod mai amănunțit în rândurile ce urmează.

Strigăturile sau țipuriturile sunt poezii scurte improvizate, mai ales de tineri, vioi și ritmic interpretate, care unele stârnesc mult haz ascultătorilor mai ales cele satirice, și care se dovedesc necruțătoare în caracterizarea celor cu diferite vicii. Orgolioșii, îngâmfații, leneșii, bețivii și toți cei care prin comportamentul lor se dovedesc imorali, sunt aspru satirizați.

Strigăturile, care prin conținutul lor exprimă sinceritate, dragoste, veselie, bucurie și înțelepciune, dovedesc faptul că autorii lor au fost și sunt niște persoane gânditoare, bine intenționate și ceea ce exprimă este redat cu mult discernământ.

Unele strigături sunt de dor și de jale și sunt mai melodios redate, iar exprimarea lor de către oameni oșeni, este o adevărată trăire sufletească.

Când versurile se pronunță sub formă de țipurituri, ele sunt exprimate printr-o voce stârnită din toată puterea, punându-se înaintea primului vers: „hai țurai țai țai" sau „hai țai țurai", „hai măi" și în unele cazuri „di li li și da la la". Atât într-un caz cât și în altul, prin versurile de strigături și țipurituri se caracterizează cel mai bine temperamentul oșanului așa cum este el: cu suflet deschis, bun și oricând gata să-și împartă cu semenul său bunul pe care îl are; dar și aspru și intolerant atunci când este batjocorit sau i se face o nedreptate. Deci, cum s-ar spune, oșenii sunt oameni „dintr-o bucată" care nu acceptă umilința.

Versurile din strigături pot fi vesele, satirice sau de răzbunare, îndreptate împotriva unei persoane sau a mai multora. Prin ele grupurile de oșeni pot duce adevărate polemici care pot culmina cu un scandal între cei prezenți. În multe situații, atunci când spiritele nu sunt prea înfocate, cel avertizat prin strigături părăsește jocul sau petrecerea la care a participat. Împrejurările îl determină să aștepte o altă petrecere potrivită pentru a se răzbuna împotriva celui care a provocat duelul de cuvinte amenințătoare la adresa prietenilor săi ori a sa.

Toate varietățile de folclor menționate anterior: strigăturile, țipuriturile, cântecele populare, doinele și baladele sunt momente trăite, preluate de la popor și apoi redate tot la popor. Ele formează cununa de nestemate adunate și conservate de-a lungul veacurilor în Zona Oașului, care se împart la rândul lor pe tema după cum urmează: lirice, epice și dramatice.

În studiul de față sunt abordate numai o parte din ele și anume cele lirice care au o muzicalitate aparte și care, în funcție de categorie, ocupă un loc bine stabilit în contextul folclorului românesc.

De remarcat este faptul că toate speciile de folclor iau naștere spontan datorită împrejurărilor favorabile și a bunei dispoziții și nu după un studiu sau un plan prealabil. Cele mai bune ocazii se dovedesc a fi petrecerile, care vor fi analizate pe scurt în rândurile care urmează.

În Zona Oașului, cea mei frecventă acțiune de veselie este „jocul" sau dansul, organizat de către 2—3 tineri în fiecare duminică și de sărbători între orele 15—20 sau 21. Acești tineri se numesc „chizeși"[1], ei fiind cei care angajează un „ceteraș"[2] cu vioară și mai nou și un chitarist care învață și vioara. În multe sate însă, din lipsa celor doi instrumentiști, „jocul" este pe cale de dispariție, deși în utimele decenii tinerii au fost stimulați și ajutați ca să-și construiască un adăpost numit „ciupercă"[3] unde să danseze, feriți de intemperii.

La VAMA și în localitățile unde nu este ciupercă, jocul se organizează în stradă sau în curtea unui gospodar sub un nuc sau sub un dud. Ceterașul (muzicantul) este poftit de multe ori să stea pe un podium, ca să fie cât mai sus. Aceasta din două motive: 1) ca sunetul ceterei să se

[1] Chizeși: 2—3 tineri, numiți sau aleși, care se ocupă de organizarea jocului sau a altor activități culturale.

[2] Ceteraș: muzicant ce cântă la jocuri și petreceri.

[3] Ciupercă: construcție rotundă de forma unei ciuperci, unde se dansează.

audă cât mai bine și mai departe; 2) muzicantul să nu fie atacat de către furioși turmentați.

Strigăturile și țipuriturile sunt strigate cât mai clar în timpul jocului, iar tinerii, atât băieți cât și fete se iau la întrecere în strigături. Cu cât participă mai mulți la ele, inspirațiile se înmulțesc și se accentuează până la apogeu, lucru care se întâmplă în a doua sau a treia oră de joc, după care spiritele obosesc și elanul tinerilor începe să cedeze, ei devenind mai temperați,

Așa se întâmplă și la alte petreceri: ospăț, botez sau nuntă, unde însă oboseala este continuu combătută prin „beutură — câte-o țâră câte-un pic", iar apogeul petrecerii are loc înspre ziuă, când toți oaspeții sunt activi și nu-i cine să-i mai asculte. În termeni populari se zice că petrecerea-i în toi.

Între cei prezenți la o petrecere sunt mulți cu un spirit de observație foarte bine dezvoltat și orice mișcare ieșită din cadrul programului este receptată, și dacă trebuie i se dă replica prin strigături inventate chiar atunci pe loc. Dar, de față cu străinii, până când nu-i cunosc, sunt rezervați în vorbe. Mai ales bătrânii pe care cu greu îi poți descoase ca să poți scoate de la ei ceea ce dorești. Aproape fiecare oșan poate fi considerat un Moș Ion Roată, care nu cu una cu două cedează ideile sale, care sunt bazate pe trăiri și realități.

Unele strigături au un conținut pastoral și sunt cântate mai mult vara în țarină, la cosit și adunat de fân sau pe imaș îngrijind animale. Atunci când muncile agricole sunt în toi și populația sătească în număr mare este ieșită la munci agricole sau în tabere de vară cu animalele, strigăturile se interpretează colectiv prin continuarea ideii sau prin dialog. Toate aceste cântece însă exprimă multă veselie și voie bună. În asemenea situații bătrânii spun că „arde hotarul" nu prin foc, ci prin acea plăcută atmosferă creată de către rapsozii satelor și trăite-n aer liber.

Strigăturile de cătănie ce exprimă dor și jale îl fac multe ori să tresară și pe semenul lor, amintindu-și fiecare de acea perioadă prin care a trecut cândva în viață și a cărei amintire i se derulează ca un film răscolindu-i amintiri.

Din cercetările făcute de-a lungul anilor în Oaș, am constatat că toată folcloristica din zonă își are un suport oral prin tradiție și nu sunt păstrate în scris undeva, la cineva. Se poate afirma cu tărie, pe baza studiului făcut că la alcătuirea tuturor varietăților și valorilor de folclor participă întreaga populație a zonei, fără deosebiri sociale sau de vârstă, care este cu sfințenie păstrat, dar și reîmprospătat și actualizat în fiecare perioadă istorică dată, fără a i se știrbi suportul de bază moștenit de la înaintași.

În cele ce urmează vom încerca să împletim din versuri o cununiță a bogatului tezaur folcloric păstrat și adunat de-a lungul veacurilor de către înaintașii noștri, oșeni a căror memorie o cinstim, chiar dacă au rămas anonimi. Iar ceea ce urmează reprezintă doar o infimă parte a unei culegeri, care, în viitor, prin studiu și cercetări poate fi întregită dar niciodată epuizată.

De când badea mi s-a dus
Negură pă deal s-a pus
Și pă deal și pă vâlcele
Și pă sprâncenele mele

Râtule cu iarbă rară
Cine te-a cosi la vară?
Feciorii nu te-or cosi
Că ei merg a cotuni
Fetele nu te-or grebla
Numa tăt la poșt-or sta
Și-or întreba poștărița
N-am carte de la bădița.

Cătăni-u-aș fără frică
De mi-ar fi drăguța mică
Dar drăguța mi-i fecioară
Cotunia mă omoară

Fușcăie trenu pă lung
După mine să mă duc
Fușcăie tu cât îi vre
Și m-așteaptă pân-oi me

Trenule când îi pornii
Rabdă-te nu fușcăii
Că-i în gară mândra me
Și-a crăpa inima-n ie
Când oi mere io de-aice
Răsturna-oi pădurice
Numai o creang-oi lăsa
De umbruță la mândra

Ardă-te focu heizeș
Duci feciorii cei aleși
Și ne lași batjocurile
Să ne joace jocurile

Auzite de la Leușcă Ana, 66 ani, Racșa nr. 136.

Nu te ține mândruț mare
N-ai casă numai îți pare

Mândra nu-i numai a me
Că-i a câți or me la ie

Auzite de la Mețac Felicia, elevă în cl. a VII-a A, Vama.

Măi mândruț cu păr galbân
După tine mă leagăn,
Cum să leagănă iarba
Când o taie cu coasa,
Când o tai îngălbenește
Iar dorul tău mă topește.

Ce mi-i drag mie pe lume
Crenguța cu două prune,
Și bade cu vorbe bune.
Crenguța cu două nuci
Și bade cu vorbe dulci.

Măi mândruț cu pană neagră
Numai gura ta mi-i dragă.
Când pana ți să clăte,
Ochii râd gura grăis,
După tin dracu mă ie.

Tăt mă mir de tine cuc
Cum poți trăi fără lucru?
Că io zi la zi muncesc
Și numai deabe trăiesc.

Măi mândruț cu pană lungă
Taie gardu și fă strungă[4]
Și vino la noi de ciudă.

Mândruț dipt ce m-ai lăsat
Da io nu m-am supărat
Supere-să unu drac
Că nu mi-ai fost așe drag.

Măi mândruța de lângă vale
Nu tăt fa la noi cărare,
Că doară ți-o spus maica
După tine nu m-a da!
Și ți-o spus a treia oară
Că mai bine mă omoară.

[4] Strungă: portiță de trecere.

Mândră mândrulița mea
Când trec p'ângă casa ta
Plângu-mi ochii și gura.
Și când trec pe lângă voi
Plângu-mi ochii amândoi.

Măi mândruț tu-ai gândit
Că io-s floare de pe rât
La tine de ocărât?
Da, io-s floare de pe scai
De ocara ta n-am bai!

Cine m-auzi strigând
Zice-a că n-am nici un gând,

La mândruța nu-i ales
Numa care cum o mărs.
Tăt mă uit în sus și-n jos
Nu-i ca mândru de frumos.

Hai, hai, țurai...
Măi mândruț tu așa-i gândit
Că tu dacă mi-i lăsa
Io pă apă m-oi țâpa[5].
Da numa-n prag oi ieșii
Mii și sute mi-oi găsii,
Mai frumoși și mai ceva.
Nu ca tine-o haimana.
Mai de neam și mai de viță,
Nu ca tine-o rămășiță,
Rămășiță tuturor
Și ciufu[6] feciorilor.

Du-te mândruț, ducete-ai
Unde-a sta apa să stai
Alta ca mine să n-ai
De-i avea una ca mine
Dumnezeu nu-ți deie bine
De-i avea așa frumoasă
Dumnezeu cu ea te bată!

Hai, țai țurai,
De-auzit-am măi mândruț
Măta nu poate mânca
De grija că mi-i lua
Da io-atâtea gânduri am
Câte zile-s într-un an.

Măi, mândrule, mândrule,
Semăna-ți-ai numele
Pân toate grădinile.

Rosmalin cu trei crenguță
Bine-i cu două drăguță
Când îi una supărată
Trec gradu la cealaltă.

Auzite de la Mețac Floare (Zăgănoaie), 40 ani, Vama.

Să mănânce și să beie
Grija mea să nu o ieie
Să mănânce să-i tihnească
Nu ioi me de noră-n casă
Nu ioi me nu-i fie frică
Nu-s fată de ibovnică[7]
Margă-i noră sărăcia
Nu fată ca iasomia.

Hai, hai, țurai...,
Mândruleor tu-așa-i gândit
Că io-s floare de pe rât
La tine de ocărât?
Io nu-s floare de pe scai
De ocara ta n-am bai.
Io mi-s floare de pe coastă
N-am bai de ocara voastă.
Da i-os floarea florilor
Din grădina dorurilor.
Io-s floare din luna mai
Și de gura ta n-am bai.

Ce gândești tu mândruleor
Că de gura ta mi-i dor?
De mi-ar fi de gura ta
M-aș lua și m-aș spăla
Și hăroasă n-aș umbla
Da beu apă din fărtai[8]
Și de gura ta n-am bai.

[5] A țâpa: a arunca.
[6] Ciufu: om luat în derâdere, fără valoare pentru societate.
[7] Ibovnică: amantă, femeie ușuratică.
[8] Fărtai: măsură de 250 grame.

Hai, ţai, ţurai,
Ce te ţii mândruţ la danţ
Că n-ai casă cu târnaţ
Nici boi de coarne legaţi
Că, casa şi târnaţu
Şi pana ta, cu clopu
Trabă să le vinzi amu,
Să-ţi plăteşti impozitu
Şi casa ta-i de potici[9]
Prin părete bine vezi
Prin podele caţi la stele
Şi vrajniţa-i[10] de nuiele.

Auzite de la Floare Marincaş, Vama, str. Principală.

De-oi muri să mor amu
Până-i moale pământu
Să mă jelească mândru.
Ce, că mândru-i mânios
Şi n-a ţipa clopu jos.
Zis-o cine cum o vrut
Opt clase eu le-am făcut
Şi-oi fa' patru de liceu
Şi-ncă trei de facultate
Şi-oi fi om şi-oi ave carte.

Pe la noi pe sub corce[11]
Creşte iarba dragoste
Io oi me şi oi cule
Şi m-oi drăgosti cu ie
Pasăre neagră la pene
Merem după sânziene[14]
La sânziene pă dâmbuţ
Să-i facem mândrului struţ.

Pe aici pe sub măgură[12]
Trece-un cuc cu pană-n gură
Nu ştiu cucu-i ori mierla
Ori daru de la mândra.
Haide mândră după mine
Că-i vede că-i trăi bine
La moară nu te-oi mâna
De nu-i mere, nu-i mânca.

Măi mândruţ din altu sat
Nu gândi că te-am uitat
Nu te-am uitat cu gându
De la inimioară nu.
Frunză verde măr cu creangă
M-o făcut mama oşancă
Cu gura a ţâpurii
Cu ochii a celui.

Mama mi-o făcut gura
Dintr-o zi cu cetera
C-o gândit c-oi şti striga
Fost-am păcurar la oi
N-am dormit pe pene moi
Ce-am dormit pe muşuroi.

Măi mândruleor pentru tine
Nu-mi pun capu la peline
Nici obrazu la ruşine.
Bate toaca[15] taca ta . . .
Ce s-o putut întâmpla
La staulu Ghiorghiţa

Hai, ţai, ţurai . . .
Tăt acolo mi-i gându-ţu
La canceul[13] cu vinuţu
Că l-am băut cu mândruţu.
Hai, ţai, ţurai . . .
Fost-am păcurar la capre
N-am dormit pă scânduri late
Ci pă pene scărmănate.

Auzite de la Ştefuţ Ana, 65 ani, Târşolţ.

[9] Potici: pereţi împletiţi din nuiele şi bătuţi cu pământ.
[10] Vrajniţă: poartă împletită din nuiele.
[11] Corce: boschet.
[12] Măgură: deal singuratic.
[13] Canceu: cană sau ulcior pentru servit apă sau vin la masă.
[14] Sânziene: plantă ierbacee cu frunze lungi şi înguste şi flori galbene-aurii plăcut mirositoare.
[15] Toacă: scândură din lemn de paltin atârnată cu două frânghii, în care se bate cu un ciocan de lemn când staulul este atacat de lupi sau de oameni răi.

Cântă cucu-n poieniță
Și bade-i la fântâniță
Tăt bea apă și sughiță
Ne-am iubit mândră pe-ascuns
Cine ne-o văzut ne-o spus
N-ar avea noroc la boi
Nici la staulul cu oi
Nici la poiata cu vaci
Că ne-om iubit,
și ne-am fost dragi.

Diptace-s așe micuță
C-am umblat la oi desculță
și mi-o dat spini în picioare
Și n-am putut crește mare

Săracii boii cărunți
Cum însoară niște muți
Săracele sutele
Cum mărită mutele

Fușcăiuaș fușcăii[16],
După oile mândrii
Da, mai tare dup-amele
Că toate-s cu clopoțele

Zis-o mândru să-l sărut
Că nu l-am văzut de mult
Da io nu-s așe de hâdă
Să-l sărut și el să râdă
Sărută-mă el pă mine
Să mă-ntorc și să râd bine.

Mândra mea de astă vară
Poartă miere[17] cu desagă[18]
Și gura i-i tăt amară
Da mândra iasta de-amu
Nu poartă nici cu coșu
Gura i-i ca struguru
Când începe-a săruta
Nu te mai poți sătura
Ca de vin dulce toamna
Și de somn primăvara.

Darg mi-e mie la ospăț
Cu oameni din multe părț
Și mi-e drag la veselie
Cu oameni de omenie.

Cămârzana-i mare sat
Un drăguț nu mi-am aflat
Iar Târșoltu-i mititel
Multă dragoste-i în el

Hai mândruță la Bănat
Că-i postat[19] grâu pă gard
Și mălaiu-i pă aroace
Numa-om frământa și-om coace

Mândruleor cu păr de-argint
Nu te-aș iubi să-mi dai cât
Te-am iubit într-o părere
Da-n casă la voi n-oi mere
Pă la noi fetele-s doamne
Toate-s rumene și blonde.

Auzite de la Benea Maria, 60 ani, Cămârzana.

Venit-o feciori la mama
Să o-ntrebe de m-a da
Ie le-o spus că nu m-a da
Pân-oi toarce cânepa
Ce de iarnă, ce de vară
Să mă-mbrace ca o doamnă.

Tătași vrea bade să știu
Unde poartă cucu grâu
Și pupăza cânepa
Bată-o dumineca.

Tăt umblu din dungă-n dungă
Să văd mândru unde lucră
De-i a soare să-i fac umbră
De-i a umbră să-i fac soare
Să-i fie la cap răcoare

Căpetenii ce-o făcut
Că și podu și l-o rupt
Nu știu cât or aștepta
Până podu și l-or fa.

[16] A fușcăii: a fluiera.
[17] Miere: zahăr.
[18] Desagă: sac format din două părți, care se poartă pe umăr.
[19] Postat: rezemat.

— Măi mândruț cu păr tomnit
La noi după ce-ai venit
— Io n-am venit ca să șed
Ce-am venit ca să întreb
Să mă-nsor ori să te-aștept
— Însoară-te ticălos
Dacă nu știi ce-i frumos
Că și io m-oi mărita
Vizavi de casa ta.

Dragă mi-i fata săracă
Ori cu ce haină să-mbracă
Îmi pare tare frumoasă
Dar ceie de gazdă mare
Se îmbracă-n sărbătoare
Însă tăt urâtă-mi pare.

Feciorii din Cămârzana
Nu știu trage cu rândeaua
Și fetele-s tăt la fel
Nu știu face cojocel.

De-auzit-am o minciună
C-apa din Someși îi bună
Cine-o be să și cunună
Hai mândruț să bem și noi
Să ne cununăm pe joi.

Cel cu struțu cât o cioară
N-are ce duce la moară
Cel cu struțu cât o finge[20]
Are mălai de și vinde.

Hai, țai, țurai . . .
Fă-mă mamă ca luna
Să mă ieie bădița
Să mă facă floare-n geam
Să mă rupă el cu drag
Fă-mă mamă ca și-o vis
Să mă ducă de soție
Fă-mă mamă ca și-un soare
Să mă spele pă picioare.

Cine-o scris doina dintâie
Fost-o pruncu din fașie
L-o lăsat mă-sa dormind
L-o aflat doina cântând.

Cine-o zis doina, doina
Rău l-o durut inima
Mărg în lume nu mi-i bine
Vin acasă n-am la cine
Supărare și doru
Ale-nstrăină omu.

Măi mândruț,
cu struț de rouă
Nu ține doru la două
Tine doru la una
La mine ori la alta
Ori pe care i-i lua.

De-ai ști mândruț ce dor duc
Ti-ai face motor de nuc
Cu rotițele de fag
Și-ai veni până-n Bicsad.

Pe ulița dorului
Și când plouă tină nu-i
Num-oi crește troscoțel[21]
De ți-e drag să treci prin el.

Raiu tău măi mândruleor
Numai m-ai umplut de dor
Și-apoi m-ai lăsat să mor.

De când mândru mi s-o dus
Negură pe deal s-o pus
Dorule mâncate-ar focu
M-ai îmbătrânit cu totu.

Mânca-te-ar amaru lume
Și pe cel ce ți-o pus nume
Că ți-o pus floare mierâie[22]
Să-mi fie urâtă mie
Că de io ți-aș pune albă
De trei ori mi-i fi mai dragă.

Să fii lună grăitoare
După cum ești călătoare

[20] Finge: cană de băut lapte sau apă.
[21] Troscoțel: plantă ierbacee târâtoare care crește în curtea gospodăriei unde-i solul bătătorit.
[22] Floare mierâie: floare albastră.

Fu lună te-aș întreba
Ce face măicuța mea
Că de când eu am plecat
Nimeni nu o-a întrebat.

Măi cucule mândru cânți
Oare iarna ce mănânci
Fu mănânc negru pământ
Numai vouă să vă cânt.

Dau-ar Dumnezeu să deie
Cel ce-i cu năcaz să pieie
Să rămână cui i-e bine
Să se sature de lume.

Dus-am dor de mândru mult
Dar la vara care vine
Duce-a mândru dor de mine.

Auzite de la Dobrican Maria, 30 ani, Vama, str. Băilor.

Colinde

Ce curți-s d-aieste curți[23]
Florii dalbe de măr
Ce curți-s d-aieste curți
Cu trei rânduri de pomuți
Florii dalbe de măr
Cu trei rânduri de pomuți
La umbra pomuțiloru
Florii dalbe de măr
La umbra pomuților
Sede-și doamna curțiloru
Florii dalbe de măr
Sede-și doamna curților
C-un canceu de vin în mână
Florii dalbe de măr
C-un canceu de vin în mână
Tăt închină și suspină
Florii dalbe de măr
Tăt închină și suspină
Tăt închină și mărește
Florii dalbe de măr
Tăt închină și mărește
Și la noi nu mai sosește
Florii dalbe de măr
Și la noi nu mai sosește,
Sus roșu la răsăritu
Florii dalbe de măr
Sus roșu la răsăritu
Nu știu ce s-o-ncuntenitu
Florii dalbe de măr
Nu știu ce s-o-ncuntenitu[24]
Că merile le mănâncă
Florii dalbe de măr
Că merile le mănâncă
Și câte nu le mănâncă
Florii dalbe de măr
Și câte nu le mănâncă
Tăt în mare le d-aruncă
Florii dalbe de măr
Tăt în mare le d-aruncă
Cine-n lume s-ar aflau
Florii dalbe de măr
Cine-n lume s-ar aflau
Să-și pândească măruțule
Florii dalbe de măr
Să-și pândească măruțu
Ca să prindă hoțu-re
Florii dalbe de măr
Ca să să prindă hoțu.

Auzite de la Cionca Ana, 50 ani, Băbășești.

[23] Curți: castele cu mai multe nivele.
[24] Încuntenitu: s-a dedat, s-a obișnuit.

Deși poiata Iudeii
Unde-și cântă îngerii
Îngerii frumos cânta
Că gazda colac ne-a da
Iesă gazda cu colacu
Ține măi Ioane sacu
Noi colacu l-om primi
Fără clisă n-om ieși
Fără clisă[25] și griței[26]
De la ieștii boieri mari
Lăudați și cântați
Și vă bucurați.

Auzite de la prof. Marincaș Florica, 40 ani, Vama.

Din prezentul studiu reiese că avem adevărați poeți și rapsozi populari în zona Oaș, care-și dovedesc inteligența și spiritul de observație, și de aceea ne-am gândit ca acei tineri sau vârstnici care adună și-și acumulează în memorie frumoasele comori folclorice, pentru ca apoi prin viu grai să le lase moștenire urmașilor, să fie răsplătiți de noi măcar prin aceea că valorificarea lor să rămână în documente scrise inedite pentru posteritate.

BIBLIOGRAFIE

1. *Satu Mare. Studii și comunicări*, VII—VIII, 1986—1987.
NATALIA MARCU, *Forme specifice de valorificare a creației populare din Țara Oașului*, pag. 361.
IONIȚĂ ANDRON, *La o sâmbră a oilor în satul Racșa din Țara Oașului în urmă cu 50 de ani*, pag. 367.
GHEOERGHE HAIDUC, *Câteva date noi despre ceramica de Vama*, pag. 317.
2. *Satu Mare. Studii și comunicări*, 1980.
VIRGILIU FLOREA, *O colecție inedită de folclor din Hurezu Mare*, pag. 301.
LUCIAN CUCUIET, *O poezie populară din 1844*, pag. 317.
3. Muzeul Țării Crișurilor, *Biharia*, 1979—1980.
ION RADU, NICOLAE MIHAI, *Preliminarii la folcloristica bihoreană*, pag. 261.
4. GEORGE COȘBUC, *Balade și idile*, Ed. Tineretului, 1960.
5. OVIDIU SUCIU, *Drumuri prin Oaș*, Ed. Dacia, 1989.
6. *Pagini sătmărene*, Casa corpului didactic, Satu Mare, 1972.
7. *Legende istorice de pe pământul României*, povestite de Victor Lazăr, prof. de istorie la Școala Normală din Cluj, 1920.
8. G. POPA-LISSEANU, ROMANICA, *Studii istorice și filologice și arheologice*, tipografia Ion C. Văcărescu, 1926, București.

FOLKLORE FROM ȚARA-OAȘULUI ZONE

(Summary)

In this study I tried to reflect a part of my collection of folklore gathered along 40 years of living in the Oaș zone. I hope that these fragments of the collection, with their beauty and their richness ideas will pleasantly impress the

[25] Clisă: slănină.
[26] Greițar: crăițar, monedă care a circulat în Austro-Ungaria.

reader and make him understand that in this zone, like all over the country, exist a great folklore treasure which must be turned to good account. Here, like in outher parts of Roumania, lots of traditions and habits are disappearing by time.

FOLKLORE DE ŢARA-OAŞULUI ZONE

(Résumé)

Par cette étude j'ai essayer reflécter une petit part de ma collection de folklore accumulé le long de quatre décennies, de Ţara-Oaşului zone.

J'esperai que cette petit part de collection, par leur beauté et leur richesse en idées, ont fair beaucoup d'impression sur le lecteur et aussi ont lui fair comprendre que dans cette zone, comme en autres en Roumanie, exist une trés grand trésor folklorique que doit font valoir. Ici, comme en autres parts de notre pays, beaucoup des traditions et des habitudes sont en moyen disparition.

REPREZENTĂRI ANTROPOMORFE ŞI AVIMORFE ÎN ŞTERGĂRILE DECORATIVE DIN COLECŢIA MUZEULUI JUDEŢEAN SATU MARE

DANIELA OLTEAN

În contextul amplu al manifestării artei populare româneşti un loc aparte îl ocupă textilele decorative, menite a da o notă de sărbătoare şi intimitate interiorului ţărănesc.

Ţesute la război, ornamentate prin alesătură sau broderie manuală, textilele decorative sunt cele mai frecvente purtătoare ale reprezentărilor antropomorfe, mai rar întâlnite în alte categorii de obiecte de artă populară lucrate din diferite materiale.

Realizarea imaginii umane nu se opreşte la ideea de portret individualizat al unui om cu trăsăturile sale specifice, fie că e vorba de cele fizice sau psihice, ci vizează ilustrarea generalului, realizat prin aplicarea diferitelor tipuri ornamentale: linii, segmente de linii, puncte, cruciuliţe etc. De altfel, este ştiut faptul că în arta populară aproape întotdeauna este reprodus simbolul sau ideea de om şi nu imaginea unei anumite persoane.

Datorită dificultăţii reprezentării figurii umane, oricât de stilizată ar fi aceasta, sunt alese ca motive ornamentale „şi anumite părţi componente ale omului (inima, ochii, faţa)"[1], dintre toate inima fiind des întâlnită în decorul ştergarelor, îndeosebi în Transilvania, zonele Oaşului, Codrului, Chioarului, Făgăraşului şi Hunedoarei.

În colecţia de ştergări decorative a Muzeului Judeţean Satu Mare, colecţie reprezentativă pentru creaţia specifică ţinuturilor sătmărene, motive antropomorfe se întâlnesc pe ştergurile din zona Codrului şi a Ţării Oaşului. Numărul relativ mic al acestora se datorează faptului că în raport cu imaginile antropomorfe, ornamentaţiile geometrice şi fitomorfe sunt elemente decorative preponderente.

Reprezentările ornamentale antropomorfe se pot încadra în două tipuri: primul ar fi celebrul motiv al „horei", iar cel de-al doilea, mult mai frecvent întâlnit, motivul inimii ca element simplificat al celui antropomorf general.

Motivul „horei" îl întâlnim pe o singură ştergură decorativă aparţinând colecţiei instituţiei noastre, avându-şi proveniența din zona etnografică a codrului, respectiv localitatea Homorodul de Sus.

Încadrarea în timp se poate face la sfârşitul secolului XIX. Stergura este ţesută în război şi are atât urzeală cât şi băteala din bumbac. Sistemele compoziţionale ornamentale sunt de două tipuri, verticale şi ori-

[1] Gh. Nistoroaia — *Ştergarele populare*, Buc., 1975, p. 105.

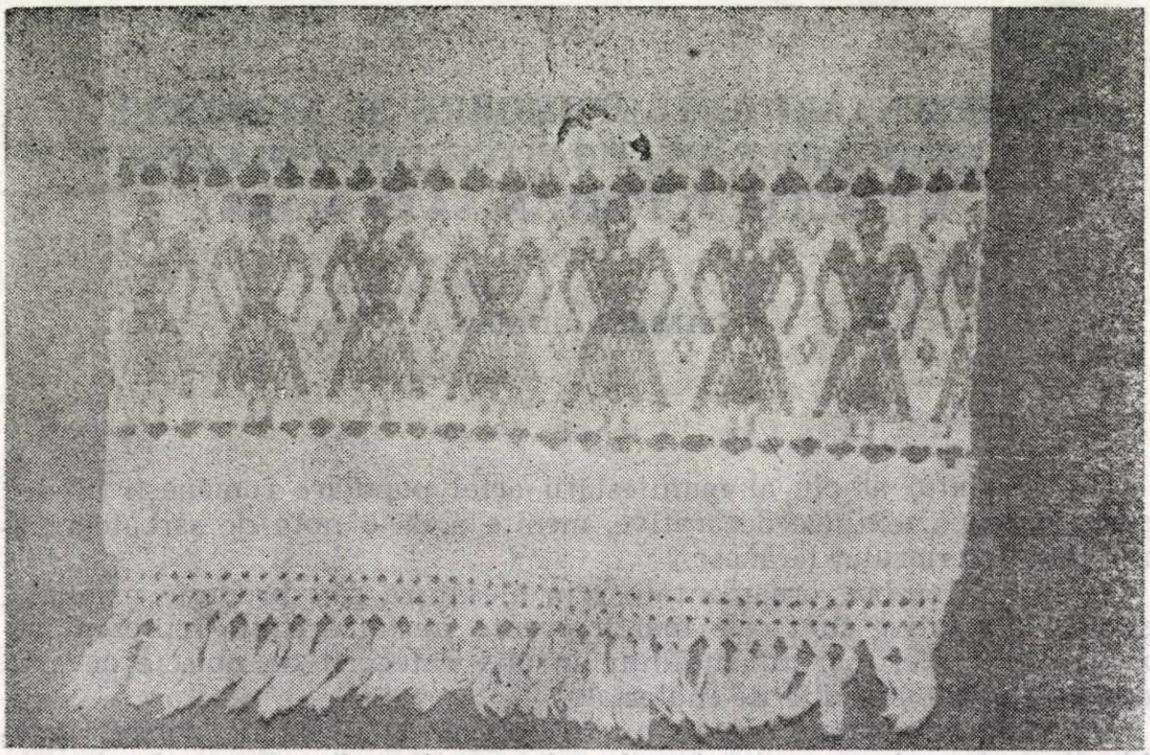

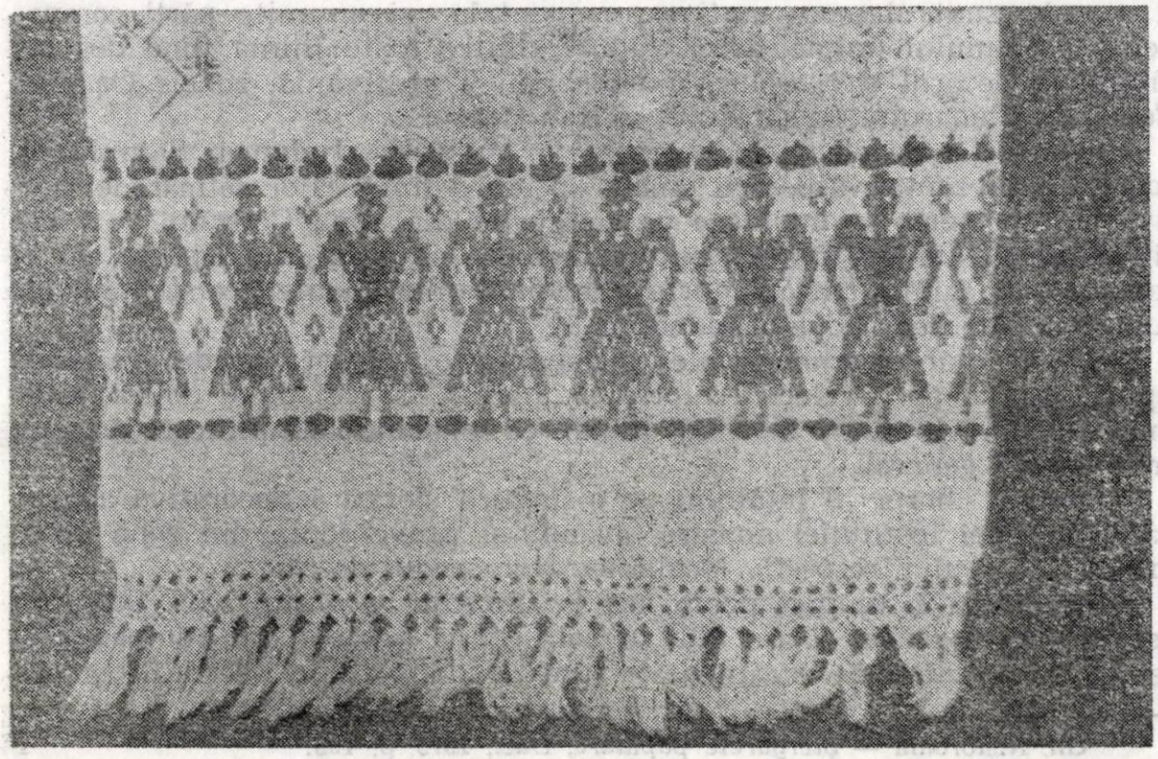

zontale. De asemenea, pentru decorația acestei șterguri s-au folosit două tipuri de ornamentare: cea prin alesătură, realizată direct în timpul țesutului și broderia în cruce.

Ornamentele antropomorfe, realizate prin alesătură peste fire și printre fire, sunt încadrate de două șiruri de motive geometrice simbolizând triunghiul, fiind plasate la cele două capete ale ștergurii.

Siluetele umane sunt reprezentări masculine, dispuse într-un șir orizontal, așezate la mici distanțe unele de altele, tocmai pentru a sugera ideea de ritm, conținută în celebrul motiv al „horei". Repetarea aceleiași imagini se face pe toată lățimea pânzei, sugerând în cazul de față un joc codrenesc.

Motivele antropomorfe sunt obținute în mod clasic pentru stilul geometric, folosindu-se triunghiuri mai mari în reprezentarea pieptului și a gacilor, triunghiuri mai mici pentru umeri, dreptunghiuri și segmente de linii pentru clop, cap, mâini, picioare.

Culorile utilizate sunt doar două: roșu și negru, folosindu-se de asemenea firul de bumbac.

În zonele etnografice ale județului nostru, acest tip de reprezentare antropomorfă se întâlnește foarte rar, atât în decorarea ștergărilor cât și a textilelor în general.

Deoarece figura umană rareori apare singură în decorul unui obiect, și în această ștergură ea este însoțită de elemente decorative florale, realizate printr-o broderie în cruce, dispusă vertical pe lungimea pânzei.

Ștergura are lungimea de 77 cm, lățimea 45 și se termină la ambele capete cu franjuri lucrați manual.

Un element important în repertoriul simbolurilor antropomorfe îl constituie inima. În cazul în care figura umană nu este prezentată integral, se apelează la cele mai reprezentative părți ale trupului omenesc, investite cu însușirile spiritului uman sau considerate a fi adăpostul acestor însușiri.

Motivul inimii este frecvent întâlnit în ștergările decorative din ținuturile sătmărene, prezentat sub diferite stilizări, realizate în general prin folosirea elementelor decorative geometrice. În sistemul compozițional, inima nu apare niciodată singură, ci printr-o multitudine de vergi ornamentate geometric, vegetal sau floral, ea fiind plasată în una din cele 3 poziții:

1. În registrul superior al decorației;
2. În registrul inferior al decorației;
3. Încadrată între alte vergi.

Dacă în cadrul unor reprezentări antropomorfe care exprimă clar intenția creatoarei de a prezenta imagini cât mai apropiate de realitate, ideea dorită spre a fi transmisă se face de la sine înțeleasă (vezi exemplul horei), nu la fel se pune problema în cazul unor stilizări ale întregului motiv antropomorf sau a prezentării unei anumite părți componente a acestuia. Oprindu-se asupra ornamentului în forma inimii, realizat și acesta mai mult sau mai puțin stilizat, mesajul transmis este fie unul spiritual, simbolizând sufletul și sentimentele omenești, fie unul fizic, inima fiind privită în acest caz ca esența organismului uman, echivalând cu viața.

Motivul inimii plasat în registrul superior al decorației îl întâlnim pe mai multe ștergări din colecția noastră, dând aici doar 3 exemple ornamentale, frecvent utilizate.

Pe o ștergare din Țara Oașului, datând de la începutul secolului, inima apare ca prin element decorativ, urmată apoi de mai multe vergi într-o alternanță de alb-roșu, ornamentate cu motive geometrice solare, predominând rombul.

Asocierea motivelor decorative solare cu cel al inimii, are desigur aceleași atribute, ambele fiind privite ca dătătoare de viață.

Ștergura este țesută în război, are urzeală din cânepă iar băteala din cânepă și bumbac. Sistemele compoziționale sunt orizontale, câmpii ornamentali fiind plasați atât la cele două capete, cât și la mijlocul ștergării, prin alternarea unor vergi înguste țesute din cânepă și bumbac.

Motivul ornamental al inimii este realizat prin alesătură peste fire, aceiași reprezentare repetându-se de 4 ori. Culorile utilizate sunt negru și roșu.

Dimensiunile ștergurii sunt de 184—43 cm., ea terminându-se cu franjuri lucrați manual, din bumbac roșu și alb.

Pe o altă ștergură, de data aceasta din zona de Codru, motivul antropomorf al inimii apare de asemenea în registrul superior al sistemului compozițional, el fiind precedent de două vergi, una de culoare roșie și una realizată pe țesătură de fond.

Pentru obținerea celor 4 inimii s-a folosit tehnica de ornamentare a alesului printre fire, cromatica fiind negru și alb, pe fondul roșu al vergii decorată cu motivele amintite.

Se întâlnește în această reprezentare antropomorfă contopirea a două motive, cel al inimii și respectiv al crucii, folosit pentru obținerea primului, întreaga inimă fiind realizată prin unirea mai multor cruci. Alte elemente decorative întrebuințate sunt cele florale geometrizate, precum și ornamente geometrice simbolizând crucea, *dominând de altfel decorul acestui ștergar*.

El este datat în prima jumătate a secolului XX, are atât urzeala cât și băteala din bumbac, dimensiunea fiind de 176×40 cm. Se termină cu franjuri lucrați manual din bumbac alb.

Plasarea motivului inimii în registrul decorativ superior, mai poate fi însoțită și de prezența aceluiași motiv pe alte spații din câmpul ornamental.

Alături de cele 4 inimi aflate în partea superioră a sistemului compozițional, motivul apare în decorarea a 4 vergi, reprezentat prin două șiruri de câte 10 inimi, despărțite între ele de vergi înguste. Inimile apar de data aceasta grupate două câte două, într-o alternanță de negru și roșu. Tehnica de ornamentare folosită este alesătura peste fire.

Ștergura datează din prima jumătate a secolului XX, este țesută din cânepă și bumbac, având lungimea de 220 cm și lățimea de 44 cm. Pe câmpul ornamental mai apar elemente decorative florale geometrizate iar la capete franjuri lucrați manual din bumbac alb.

Un alt tip de sistem decorativ plasează inima în registrul inferior al decorației, ei alăturându-i-se pe câmpul ornamental și alte motive, în general fitomorfe. Deosebit de interesantă în acest sens este o ștergare

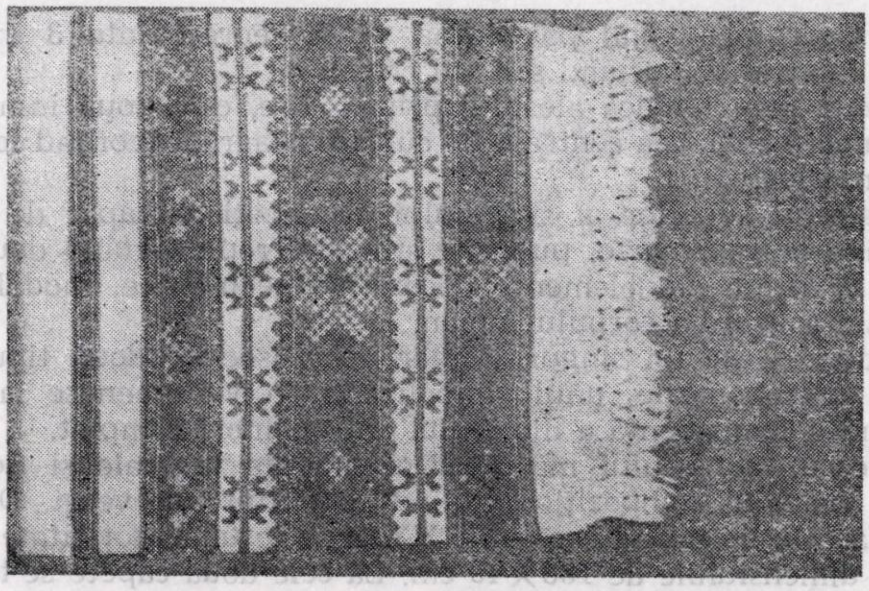

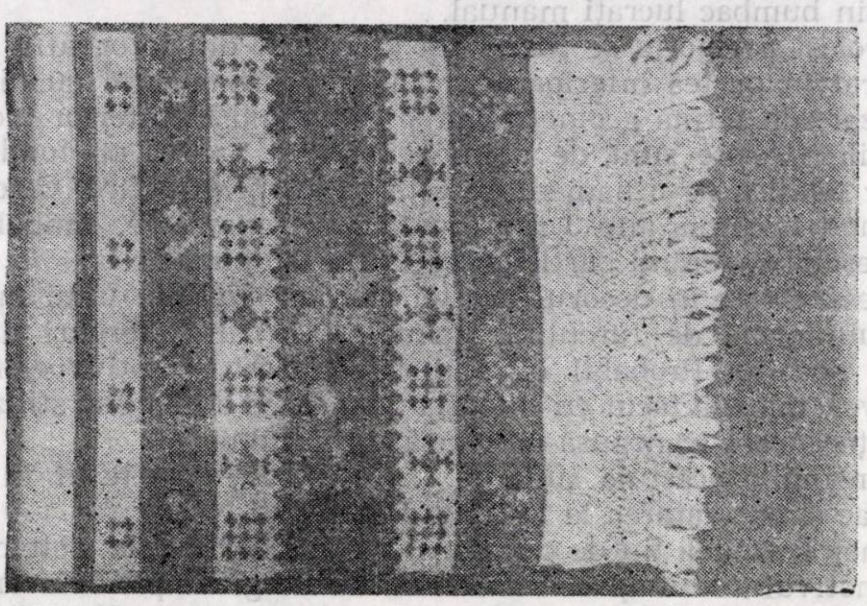

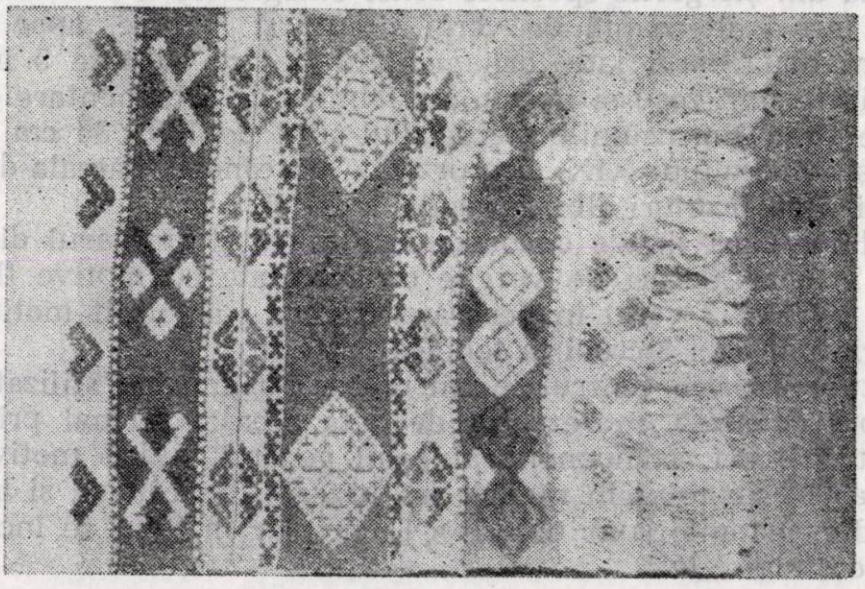

din zona Codrului, având pe ultima vargă reprezentate 3 inimii geometrizate, în interior purtând semnul crucii.

Realizate prin tehnica alesului printre fire, cele două inimi laterale sunt de culoare albă, cea centrală de culoare neagră, decorând fondul roşu al vergii inferioare.

În registrul superior al sistemului compoziţional apar de asemenea două motive antropomorfe, puternic stilizate, reprezentând două trupuri omeneşti, realizate din elemente decorative geometrice, modalitate specifică de simbolizare a corpului uman.

Iată deci că pe un singur ştergar apar asociate două tipuri de reprezentări antropomorfe, unul simbolizând trupul omenesc iar celălalt, inima, fiind o componentă a motivului antropomorf complet.

În decorul ştergarului mai apar ornamente vegetale şi florale geometrizate, sistemul compoziţional fiind constituit din vergi. Datarea lui se poate face la începutul secolului XX, este ţesut în totalitate din bumbac şi are dimensiunile de 188×40 cm. La cele două capete se termină cu franjuri din bumbac lucraţi manual.

În aceiaşi categorie se înscrie şi ştergarul din fotografia nr. 6 care este decorat în partea inferioară a câmpului ornamental cu motivul inimii, realizat sub formă geometrizată şi conţinând în interior motivul crucii. Culorile folosite sunt de asemenea alb şi negru, pe fondul roşu al vergii, iar tehnica de ornamentare este alesul printre fire. Celor 3 inimii le corespund fiecăreia alte 3 reprezentări antropomorfe, simbolizând corpul omenesc şi sugerând participarea la un joc popular.

Interesant este în decorul acestei ştergări apariţia unui motiv ornamental sub formă de furculiţă, neîntâlnit în alte ştergări din colecţia instituţiei noastre. Probabil că alăturarea acestui motiv celor antropomorfe şi vegetale s-a făcut cu intenţia de a creea o imagine stilizată a unei sărbători ţărăneşti, transpusă pe pânză ştergarului.

Dimensiunile acestuia sunt de 154×41 cm., este ţesut în întregime din bumbac şi are datarea la începutul secolului XX.

În fine, al treilea tip de decorare este cel în care, în sistemul compoziţional, motivul inimii apare încadrat între vergi simple sau ornamentate.

Pe una din ştergările specifice zonei etnografice a Codrului (Foto 7), încadrate într-o alternanţă de vergi simple şi înguste, apar pe fondul de ţesătură două vergi late, ornamentate fiecare cu câte 5 inimii. Culorile utilizate sunt roşu şi negru, iar tehnica de ornamentare este alesătura peste fire. Dimensiunile ştergarului sunt de 190×36 cm, el datând de la sfârşitul secolului XIX. Are urzeala din cânepă, băteala din bumbac şi se termină cu franjuri albi, împletiţi manual.

Tot din acelaşi tip de decorare face parte şi ştergarul din fotografia nr. 8 în care alături de vergile ornamentate cu motive florale geometrizate, apar şi 3 vergi în decorarea cărora s-a folosit motivul inimii, obţinut prin unirea a 3 cruci în tehnica peste fire.

Punctul plasat în centrul inimii creează o imagine stilizată simbolizând corpul omenesc, reprezentat de data aceasta tocmai printr-un alt motiv antropomorf, component al celui general, adică motivul inimii.

Ştergarul este ţesut în război, are urzeala din cânepă şi băteala din bumbac, dimensiunile sunt de 154×41 cm, iar în timp se încadrează la sfârşitul secolului XIX.

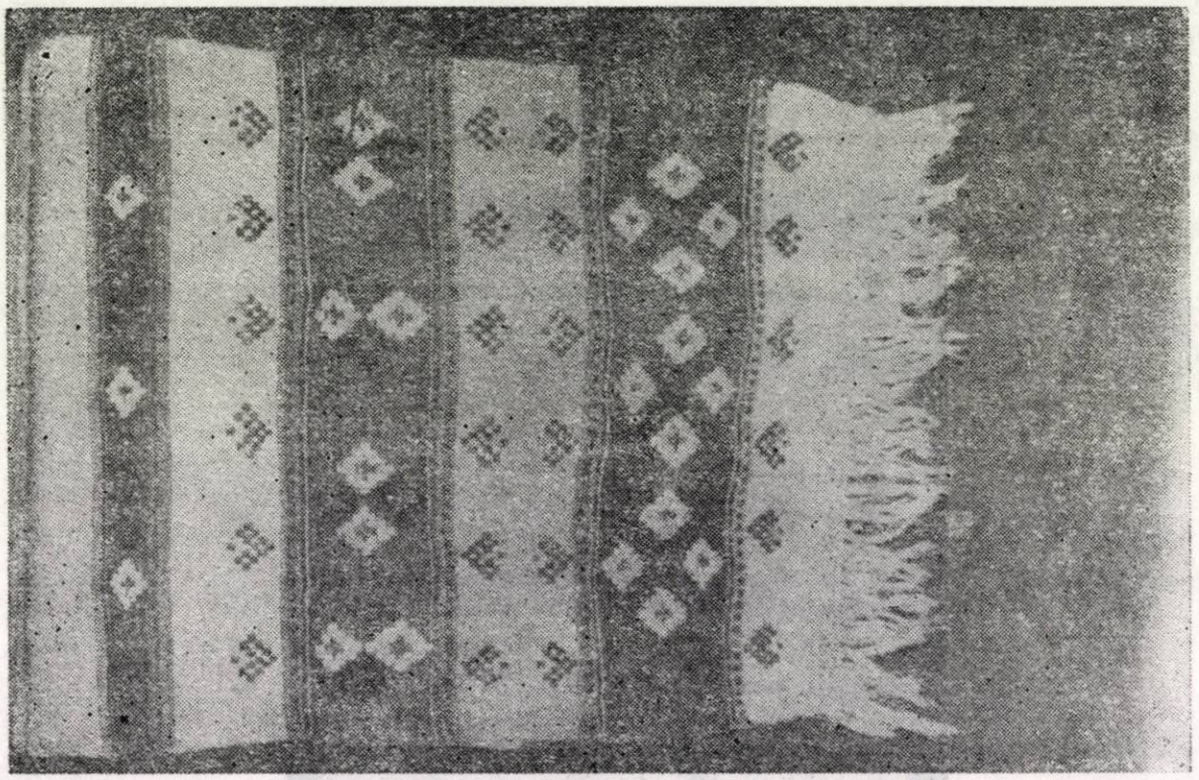

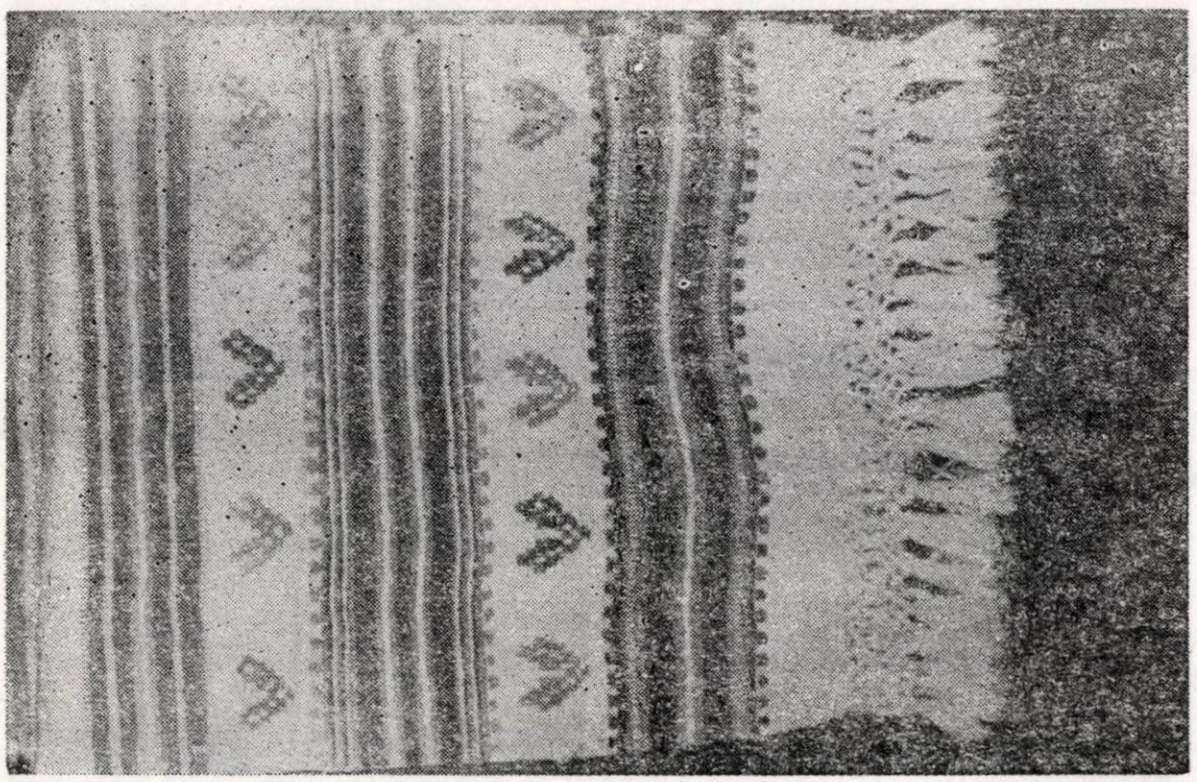

După cum se observă pe mai multe ștergări, deseori pentru obținerea motivului inimii s-a apelat la un motiv decorativ, cel al crucii, relația inimă-cruce exprimată de creatoare fiind evidentă.

Dacă inima capătă valori primordiale pentru organismul uman, fie ele spirituale sau fizice, crucea apare de asemenea ca atribut major al vieții creștine, ocrotind și binecuvântând comunitatea. De altfel, dintre simbolurile creștinismului, cel al crucii poate fi mai ușor reprezentat în tehnica țesutului.

În ceea ce privește categoria reprezentărilor avimorfe, acestea sunt rar întâlnite ca motive ornamentale ale ștergărilor decorative din colecția muzeului sătmărean.

Motivul avimorf s-a desprins de-a lungul vremii ca unul autonom din celebrul motiv al „pomului vieții", constituindu-se într-un element de ornamentare distinct. În numeroase cazuri se întâlnesc astfel de desprinderi, mai mult sau mai puțin complete, și de încadrări în alte tipuri decorative, cum sunt:

1. prezența păsării într-un ansamblu ornamental geometric sau floral stilizat, și plasarea ei în registrul superior sau inferior al sistemului decorativ.

2. alternarea vergilor ornamentate floral cu cele în care se folosește motivul avimorf în combinație cu cel floral;

3. motivul avimorf prezentat într-o înșiruire de păsări, fără a fi despărțite între ele de alte elemente decorative;

4. al patrulea tip, unic în colecția noastră, prezintă pasărea ca o componentă a motivului ancestral al „pomului vieții";

În primul tip decorativ se înscriu 3 ștergări din colecția noastră, provenind din Țara Oașului.

Deosebit de interesante sunt motivele decorative folosite în ornamentarea a două șterguri (FOTO 9—10), în care alături de 4 reprezentări avimorfe plasate în partea superioară a sistemului compozițional, apar motive rar utilizate în ornamentica populară specifică acestei zone etnografice. Este vorba de motivele zoomorfe simbolizând peștele, libelula și greierul, realizate într-o manieră deosebită, determinată de tehnica țesutului peste fire și de policromia utilizată (galben, roșu, albastru, alb).

Cele 4 motive avimorfe situate în registrul superior al decorației reprezentând 4 curcani, sunt de asemenea policrome, folosindu-se culorile: albastru, alb, bej și galben. Întreaga imagine pe care o oferă ștergarul transmite prin intermediul elementelor decorative și al culorilor, senzația de a te afla în fața unei pajiști înflorite și pline de viață.

Ștergarul este datat la începutul secolului XX, are dimensiunile de 240×50 cm, și se termină la cele două capete cu dantelă lucrată manual din bumbac roșu și alb.

În ceea ce privește al doilea tip decorativ, el se face remarcat pe o ștergare din Țara Oașului, în care vergile ornamentate floral alternează cu cele care folosesc motivul avimorf în combinație cu motivul floral.

Ștergarul nu este țesut în război ci confecționat din pânză Baziaș iar tipul de ornamentare folosit este broderia manuală. Motivele sunt dispuse liniar, într-o combinație floare-pasăre, floare-pasăre, culorile utilizate fiind roșu și negru. Sistemul compozițional este orizontal, plasat

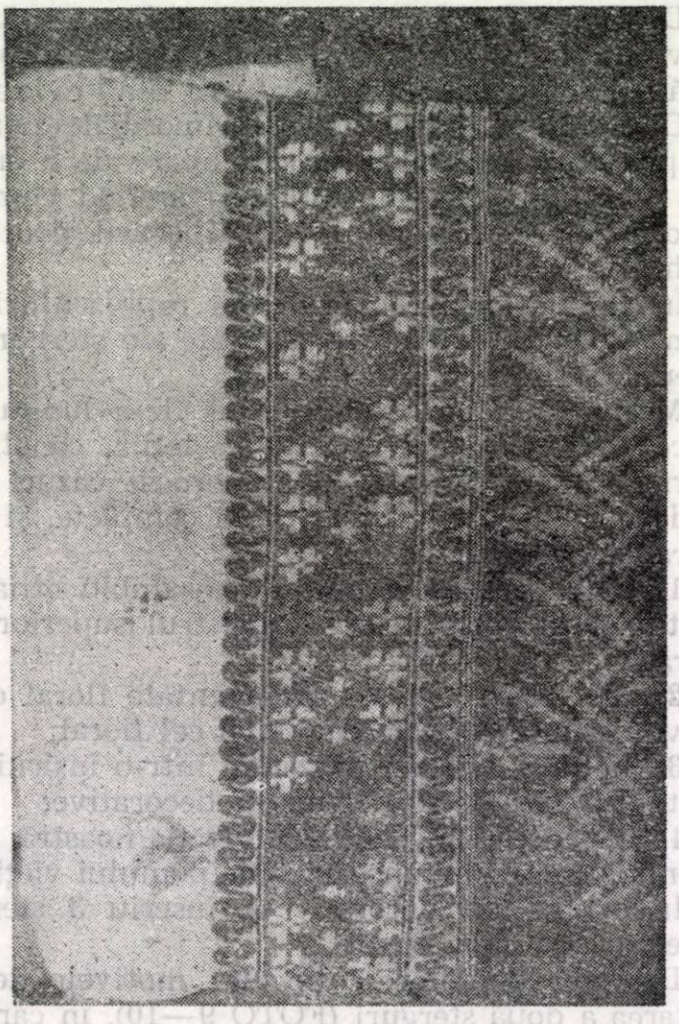

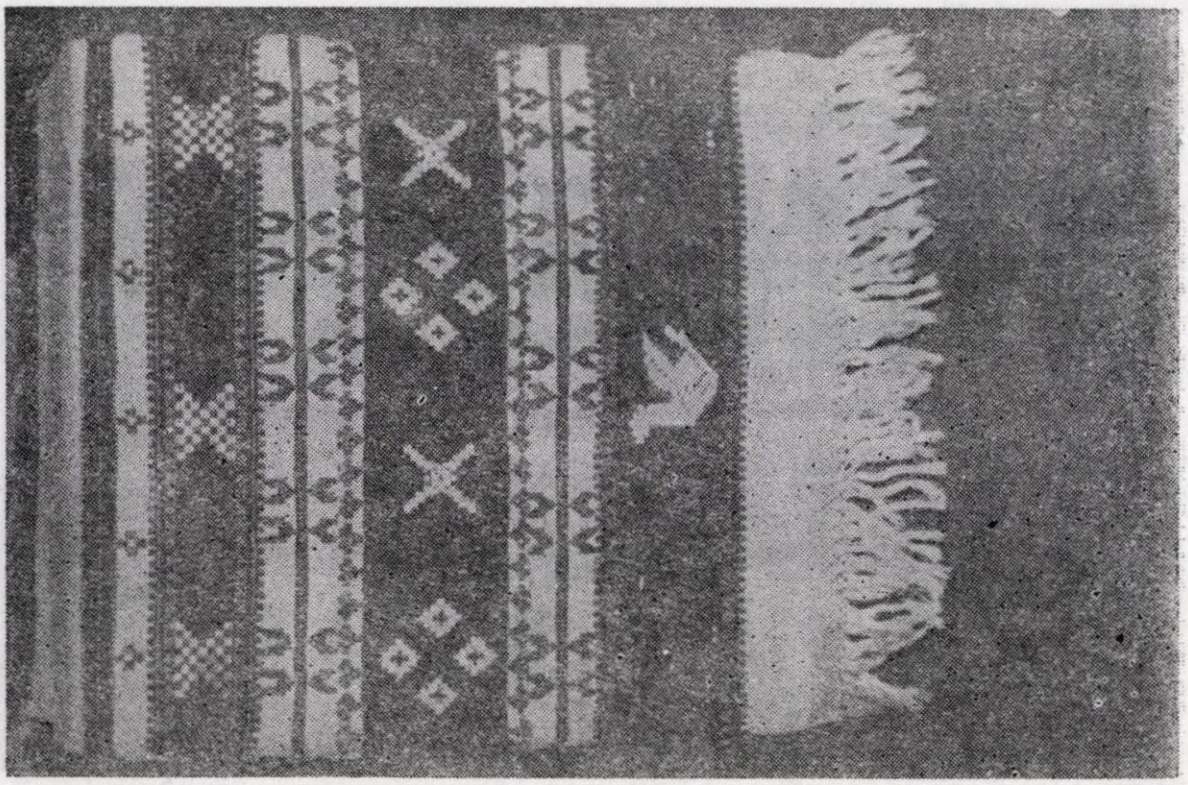

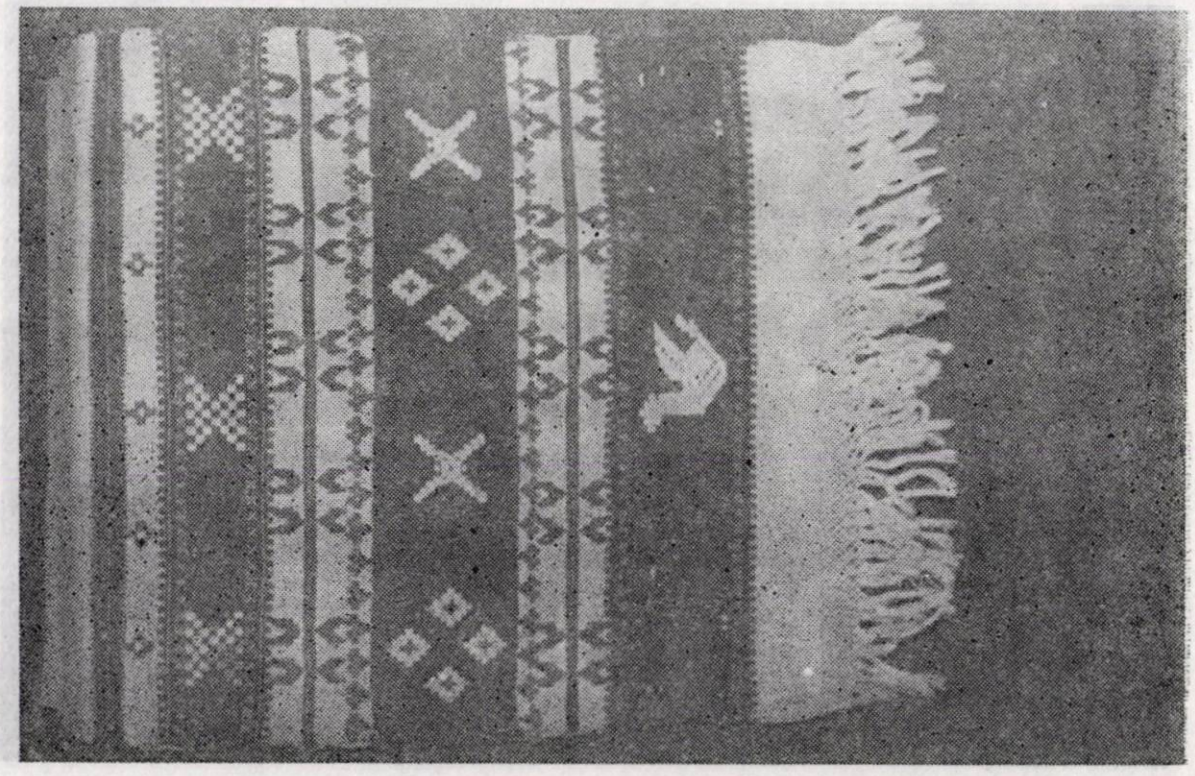

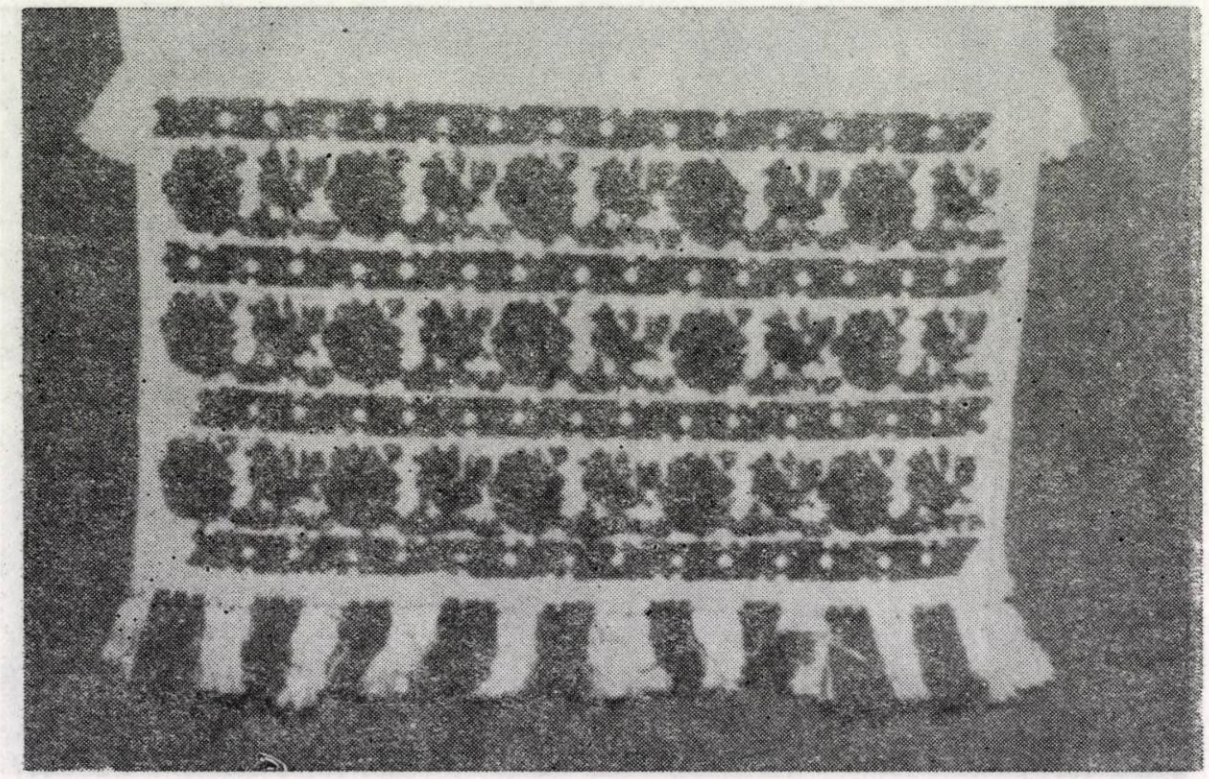

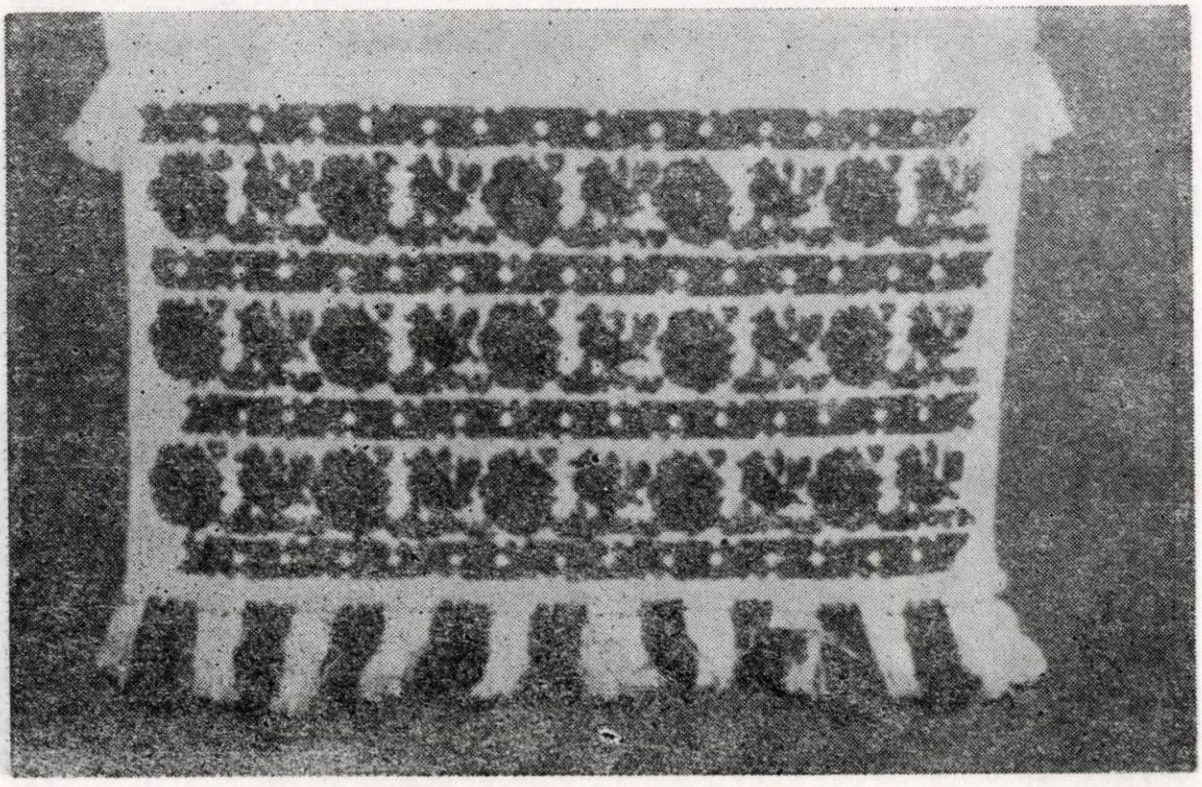

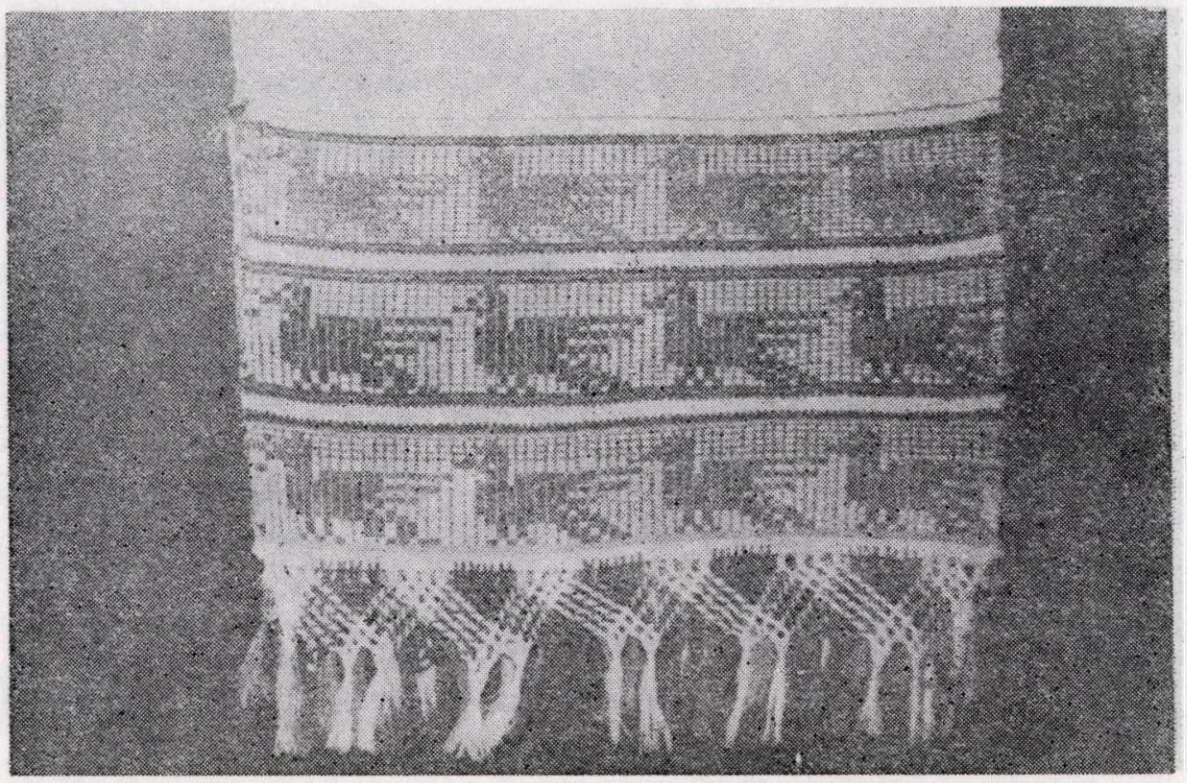

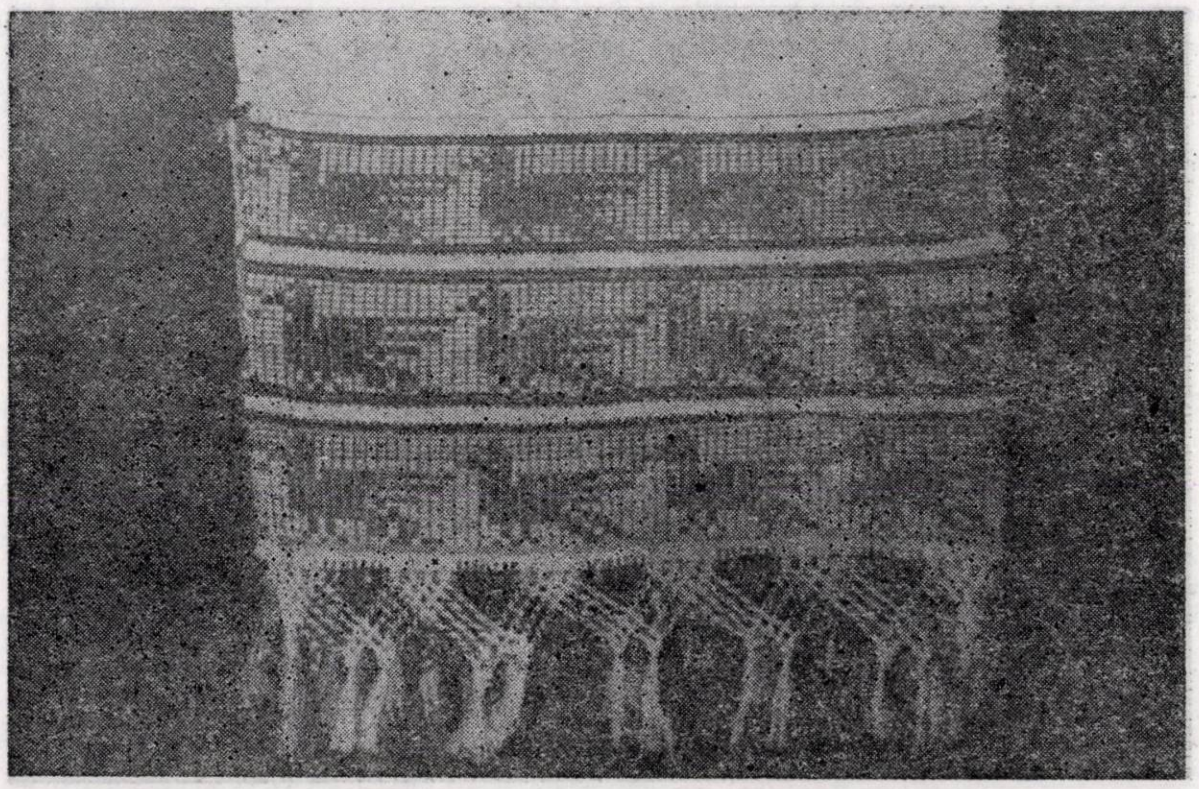

la cele două capete ale ștergarului, având terminația în franjuri lucrați manual, din bumbac roșu și alb.

Datarea se poate face în deceniul șapte al secolului nostru, iar dimensiunile sunt de 87×32 cm.

În cel de-al treilea tip decorativ, motivul avimorf este prezentat într-o înșiruire de păsări, fără a fi despărțite între ele de alte elemente decorative.

Ca exemplu în acest sens pot fi date două ștergări provenind tot din Țara Oașului, în care câmpul ornamental este constituit din repetarea a trei vergi, decorate fiecare cu câte 4 motive avimorfe.

Pasărea este tratată în modul obișnuit al reprezentărilor geometrice specifice artei noastre populare, având ca finalitate obținerea unor motive avimorfe geometrizate.

Cele două ștergări au motivele decorative identice, sunt țesute în război având urzeala din cânepă și bătează din bumbac, dimensiunile fiecăreia fiind de 204×38 cm. Încadrarea în timp se poate face în a doua jumătate a secolului XIX.

Reprezentativă pentru al patrulea tip decorativ este o ștergură provenind din zona Codrului, singura de acest fel întâlnită în colecția noastră.

Realizarea decorului este deosebit de impresionantă, probabil tocmai datorită prezenței celebrului motiv decorativ al „pomului vieții", unul dintre străvechile mituri ale omenirii, întruchipând visul irealizabil al „tinereții fără bătrânețe" și al veșniciei.

Cele două păsări din vârful pomului, așa cum povestesc legendele noastre sau a mai multor popoare, sunt aducătoare de „apa vieții" sau sfătuitoarele celor plecați în căutarea elixirului. Atât de prețiosul pom este păzit cu strășnicie la rădăcina sa de alte două păsări, iar în coroană, drept străjuitori, apar doi cai stilizați, motivele avimorfe fiind combinate de data aceasta cu cele zoomorfe.

Toate elementele decorative, în obținerea cărora s-a folosit o cromatică foarte variată (alb, roșu, galben, bej, albastru, verde) sunt realizate pe fondul negru al câmpului ornamental, expus la cele două capete ale ștergării.

Cele 4 motive avimorfe, grupate câte două, au fost țesute prin tehnica de ornamentare a alesului peste fire, culoarea întrebuințată fiind cea galbenă.

Motivele zoomorfe, simbolizând două capete de cai adorsate, sunt de culoare albastră, realizate de asemenea prin alesătura peste fire.

Creatoarea acestei ștergări a brodat în câmpul ornamental numele său și anul în care a țesut-o: Csulă Mărie

an 1924

Ștergura este din cânepă și bumbac iar dimensiunile de 220×53 cm.

Prin modelele descrise în această lucrare am încercat să facem o prezentare tipologică a reprezentărilor antropomorfe și avimorfe întâlnite în ornamentarea ștergărilor decorative. De altfel ornamentica pe care arta populară ne-o pune cu atâta generozitate la dispoziție, are puterea de a revela aspecte dintre cele mai ascunse ale spiritului uman.

Așa cum arată L. Blaga în „Duh și ornamentică", „prin invenția ei de forme libere, de sine stătătoare, ades mai presus de natură și de orice

context al ei, ornamentica, prin născocirile ei liniare, prin ritmica și culorile utilizate, trebuie privită ca expresie directă, ca spovedanie și comunicare a unui duh"[2].

Motivele ornamentale antropomorfe și avimorfe, fie că sunt redate naturalist sau schematizate geometric, uneori de o simplitate refugiată în subtilități, realizate într-o cromatică deosebită, îmbogățesc gama largă a elementelor decorative la care apelează arta populară românească.

REPRÉSENTATIONS ANTROPOMORPHE ET AVIMORPHE DANS LES SERVITTES (ESSUIES MAINS) DÉCORATIVES DE LA COLLECTION DU MUSÉE DU DÉPARTEMENT SATU MARE

(Resumé)

Dans l'ample context de la manifestation de l'art populaire roumain, une place à part l'occupe les essuies mains décoratifs, destinés à donner une nuance de fête et d'intimité à l'interieur rustique. La collection des essuies mains décoratifs du Musée de Satu Mare, contient aussi des pièces qui ont dans leur décoration des ornaments qui représentent la figure humaine on partes componentes de l'homme, tel le coeur. Dans quelques décorations sont utilisés les ornaments avimorphes qui symbolisant différents types d'oiseaux situés parmi des motifs décoratifs géometriques on florals. On rencontre les représentations antropomorphes et avimorphes surtout sur les essuies mains décoratifs des régions etnographiques de la région de Oaș et de Forêt.

[2] L. Blaga — *Trilogia culturii, Duh și ornamentică*, p. 276, Buc., 1985.

NÉPI ÉPÍTKEZÉS A TÖVISHÁTON

VASILE ŞIPOŞ

I. A Tövisháthoz tartozó falvakban is, mint bárhol egyébként, az építkezést főként földrajzi és természeti tényezők határozták meg, de hozzájárultak szemléleti és szubjektív szempontok is. Ha alaposabban szemügyre vesszük a tövisháti falvakat, könnyen megállapíthatjuk, hogy fekvésük valamelyik körkörös (görög színházra emlékeztető) domb alsóbb oldalán található, közel ugyan a völgyben fekvő folyóhoz, de biztonságos magasban az esetleges árvízzel szemben. A házakat az utcára merőlegesen építették, nagyrészt domb irányába s még most is sok áll a régi építkezés példányaként, hisz egyik legelmaradottabb vidéke a Szilágyságnak. Egymás között gyalog, esetleg szekérrel közlekednek, de Szér, Sámson, Lele, Erked, Magyarbaksa (ahol már csak 2 személy van református) amolyan végállomások, ahonnan csak visszafelé lehet indulni. Építkezésben, öltözködésben, munkaeszközök készítésében, szellemiségben, a legszembetűnőbb vonás a következetes puritánság, pragmatikus szemléletmód, a tudatosan egyszerűségre való törekvés. Ez annak is betudható, hogy a XX. század közepéig szinte kizárólagosan református települések voltak a Tövisháton.

II. Mint már említettük, a házakat merőlegesen építették a főút irányába s egyik portát a másiktól a ház és a melléképületek hosszában vesszőből vagy napraforgó kóróból font kerítéssel, a kerteket legtöbb esetben élőkerítéssel választottak el egymástól, melyeket egyesek tavaszonként metszettek, mások nem, de mindenkinek a kertjében sok volt a diófa és főként a szilvafa. Természetesen a régebbi házak mind egyszintesek voltak, alacsonyak, előbb zsúpfedelesek, majd cseréppel fedettek, s ez nem is lehetett másképp, hiányzott a magas fenyő és a kemény, esőnek ellenálló kő. Építkezni azonban kellett s így a vidék bükk- és tölgyfaerdejében nőtt fákat termelték ki és használták magán- és középületeknél is. Időrendiségben ezért a fából, fából és sárból, fából és nádból készült épületek az elsők, a haranglábakat, a templomtornyokat, házak fedőszékeit kivétel nélkül fából készítették. Ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy a mostani, még álló tövisháti kőtemplomok (kivétel Hadad) nagy része 1840—1900 között épült, érthető a fa fontossága az építkezésben, s az is, hogy honnan a sok ács, a fafaragáshoz értő ember.

Minden hagyományosan beépített telken (1. sz. rajz) volt egy lakóház, ólak az állatok számára (disznó és tehén), szárnyasok számára egymásra épített ketrecek, legtöbb esetben az udvar első részében egy kút és a vályú. A kút azért került az udvar első részére, mert domb irányába építettek, ott lévén a porta legalacsonyabb pontja, ott volt esély, hogy vizet találjanak. Régente nem volt kút minden telken, inkább az alacsonyan fekvő portákon, egy-egy faluban kevesebb mint 10 kút, híresebb

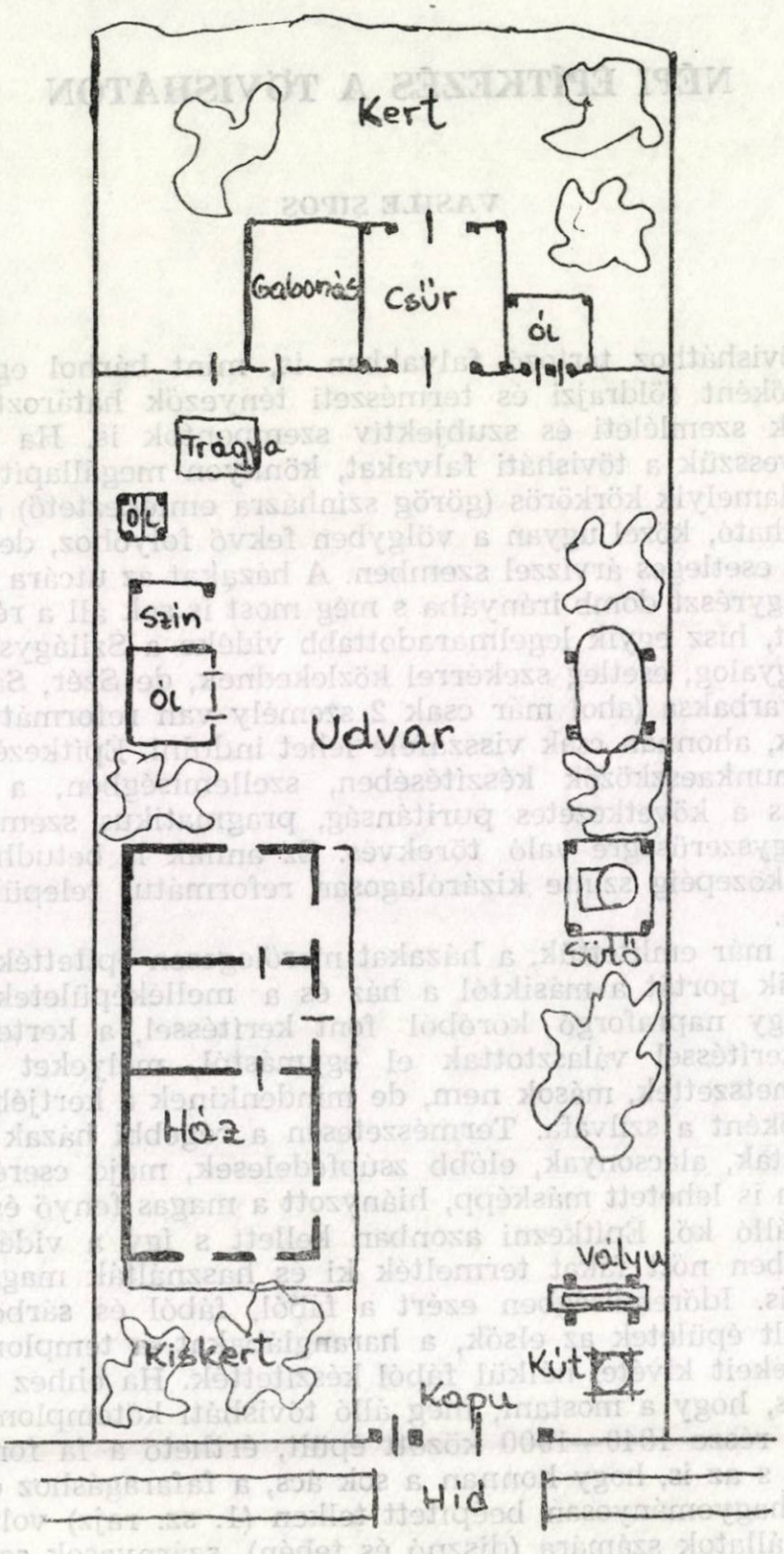
Kert
Gabonás
Csür
ól
Trágya
ól
Szín
ól
Udvar
Sütő
Ház
Vályu
Kút
Kiskert
Kapu
Híd
Utca

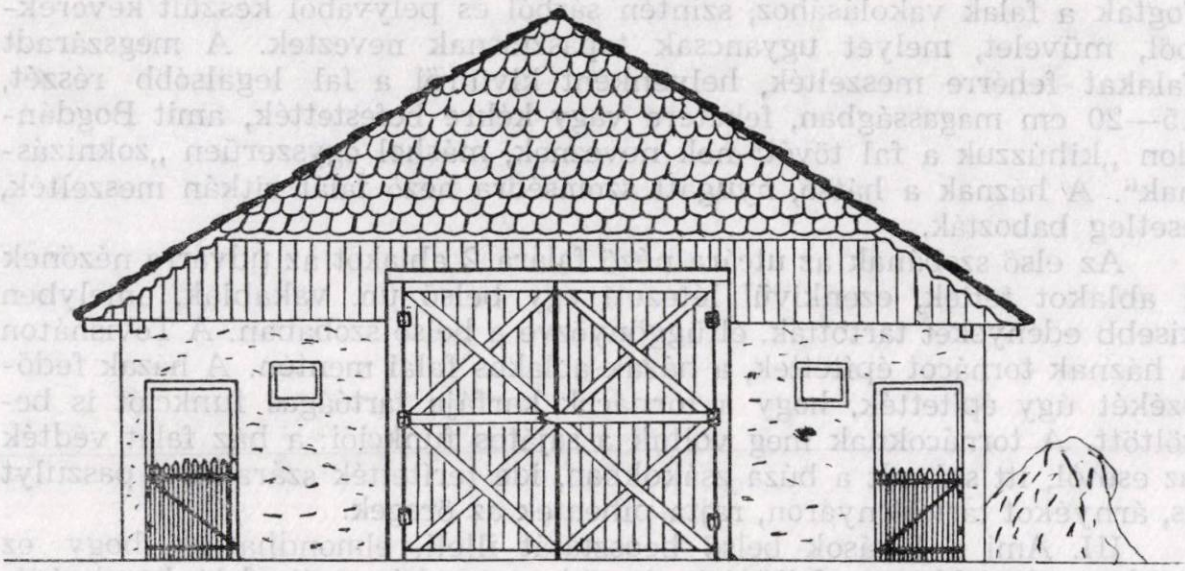

a vidéken a szér Kőriskút, a bogdándi Kótorkút, a hadadi Németkút. A kutakat kezdetben gerezdes boronaépítkezéssel fából, majd kőből, téglából csinálták s a mélységük nem haladja meg a 4—5 métert. Az udvart a csűr zárta le, mely polifunkcionális volt. Volt benne egy helység, raktározási (gabona, hordók, kádak) célokkal, az ól a tehenek számára, a középen átjáró a kertbe, ide teleszekérrel is be lehetett hajtani, a szénát is a csűr padlására rakták. Az átjáróban lehetett lepakolni a fosztatlan kukoricát, régebben itt csépelték nagy gonddal a zsúpfedélnek való rozsot is, sőt a múlt század végéig ez volt a családi kézicséplés helye is.

Aki a csűrt megépítette, amely építészeti szempontból összetettebb technológiát igényel, annak a lakóház megépítése nem okozott gondot. Állítható, hogy a kezdeti épületek talp nélkül, egyszerűen földbeásott ágasokra és sasokra épültek, a fedél pedig teregetett szalma vagy zsindelyfedél. Századunk közepéig a tövisháti falvakban a talpakra épített gerendavázas, paticsfalú, támasztott szarufás, rozzsal-náddal-sással fedett házakat építettek, ti. a kikindai cserép, mely hozzánk igen későn érkezett a legelső, mely helyetesítette a zsúpfedelet. A házak fedőszékének alakja követte a ház hosszanti alakját, természetes oldalra való eséssel, kivétel a diósadi házak, melynek utcára néző oldalán kapuszerű, díszített deszkafal állt. A lakóházak gerendái alá, kezdetben csak a végek alá, köveket raktak, ezek gyenge minőségű terméskövek, főként Kirváról (tövisháti román falu), majd a méretnek megfelelően csapokkal felállították az ágasokat. Ezeket tapaszgerendával összefogták, majd rárakták a keresztgerendákat. Főként a tornácos házaknál a keresztgerendákat a ház belsejének közepén összefogták egy ún. mestergerendával, mely először a keresztgerendák alatt helyezkedett el, erősítési meggondolásból, de később a keresztgerendák fölé is kerülhetett, miután elterjedtek a falusi kovácsműhelyek és megfelelő vaspántokkal rögzítették. Mestergerendás házat csak Diósadon találtam. A földbe ásott vagy talajba állított ágasok közötti részt kezdetben vesszővel fonták később fából hasított, karóra emlékeztető, ún. paticcsal fogták egybe és töltötték meg szalmával dagasztott sárral. Ez volt a paticsfal. Miután az utóbbi jól kiszáradt, hozzá-

fogtak a falak vakolásához, szintén sárból és pelyvából készült keverékből, művelet, melyet ugyancsak tapasztásnak neveztek. A megszáradt falakat fehérre meszelték, helyenként kivülről a fal legalsóbb részét, 15—20 cm magasságban, feketére vagy kékre befestették, amit Bogdándon „kihúzzuk a fal tövét"-nek neveznek, máshol egyszerűen „zoknizásnak". A háznak a hátsó, nyugati szomszédra néző falát ritkán meszelték, esetleg babozták.

Az első szobának az utcára néző falára 2 ablakot az udvarra nézőnek 1 ablakot tettek, ezenkivül létezett egy belső un. vakablak, amelyben kisebb edényeket tartottak, elfüggönyözve a belső szobában. A Tovisnáton a háznak tornácot építettek, a házak ablakos falai mentén. A házak fedőszékét úgy építették, hogy a tornácok karfája tartóágas funkciót is betöltött. A tornácoknak meg voltak a sajátos funkciói: a ház falát védték az esőtől, itt száradt a búza zsákokban, ide terítették száradni a paszulyt is, árnyékot tartott nyáron, rajta pihentek az öregek.

III. Ami a lakások belső beosztását illeti, elmondhatjuk, hogy ez példázza legjobban a fejlődést. Az ősi, egyszobás, paticsfalú házak építése a múlt században lezárult, hosszanti irányban először egy ún. pitvarral (pitar) bővítették, majd a család növekedése megkívánta és ehhez egy kisházat toldottak. Ez a hosszanti hármas tagolódás fönnmaradt századunk 5—6. évtizedéig is, amikor elterjedt a kő alapokra rakott vályogfalú házak építése. A vályogkészítés nem igényel bonyolultabb technológiát, megfelelően szigetelve a víz bomlasztó hatásától, sokáig eltart, az égetett téglafallal összevetve, attól melegebb. A fentebb vázolt hármas tagolódás fennmaradt — a telkek keskeny volta miatt — a későbbi betonalapra épített házak esetében is. A lakások építését és beosztását azok fűtése is meghatározta. Bizonyítható, hogy az ősi egysejtű lakásokban a kemence is bent volt a lakótérben, de később a hátsó részét először a pitvarba tolták ki, aztán teljességgel kiköltözött a pitvarba, de ezen a

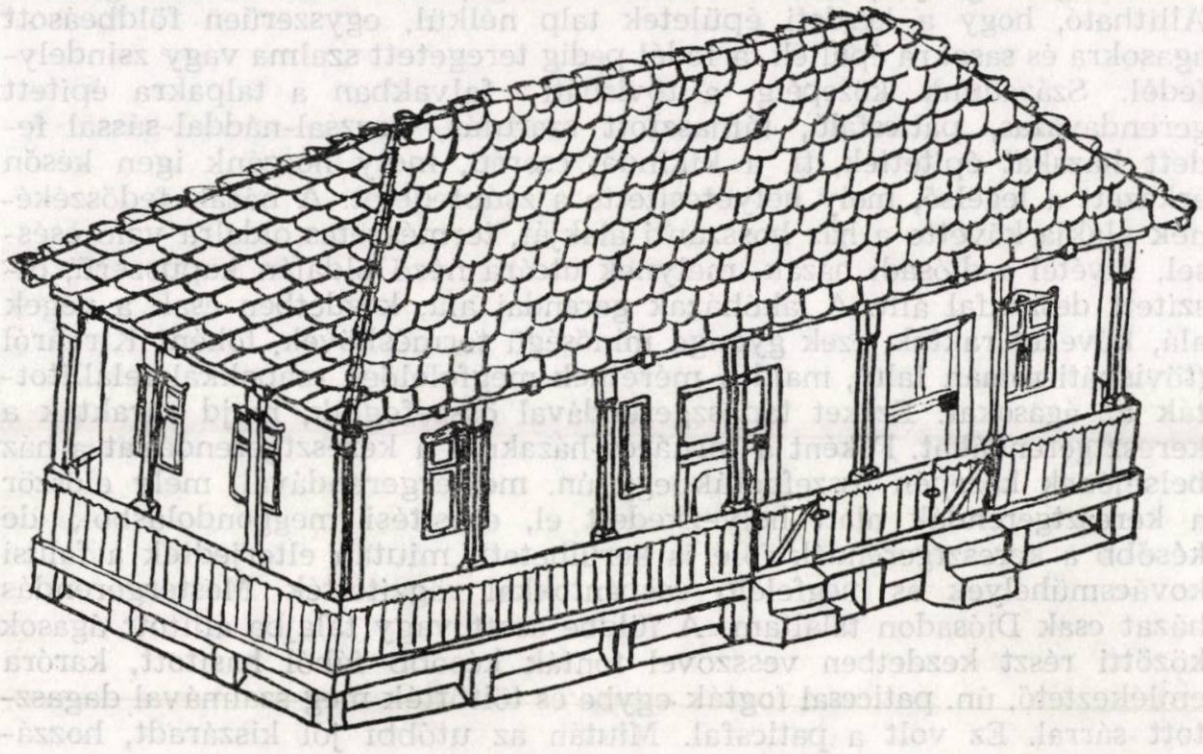

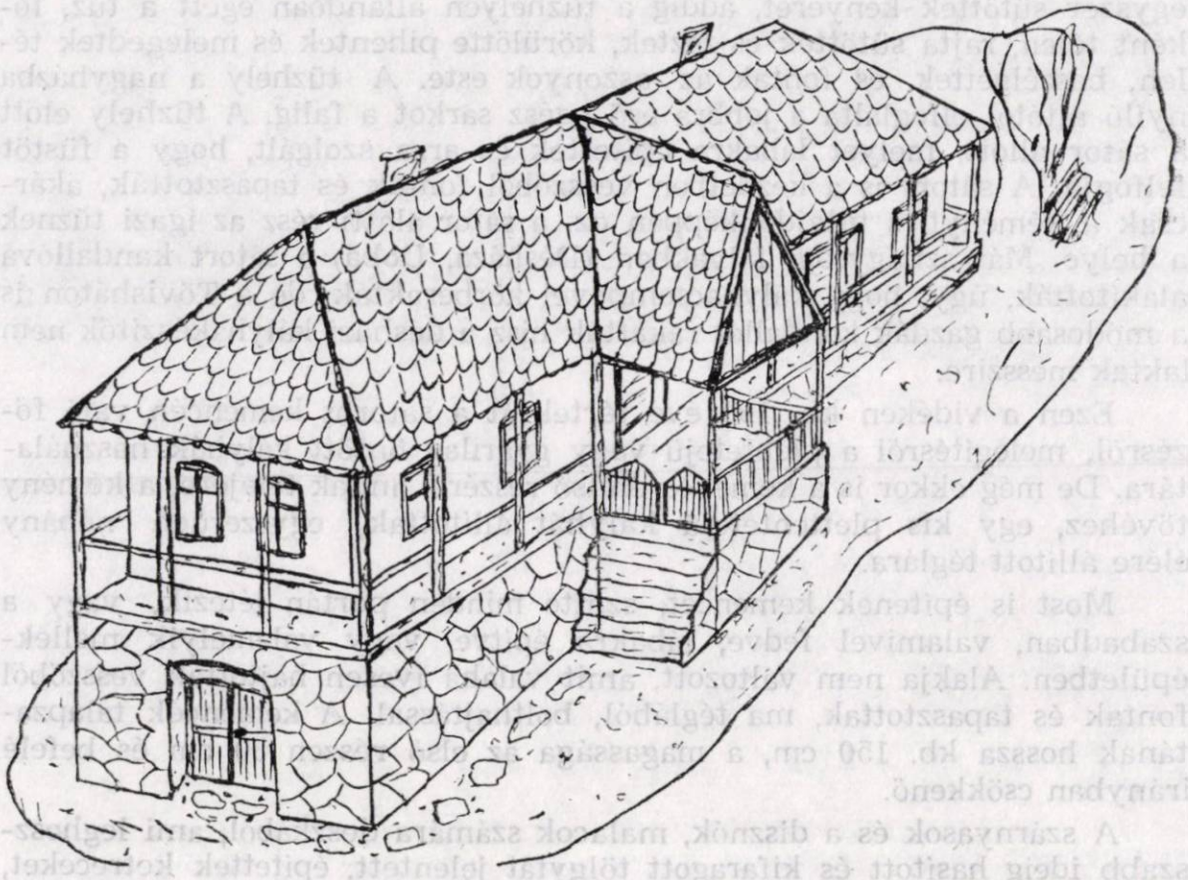

fejlődési szinten már meg kellett toldani a kisházzal, hogy legyen hely a gabonának, esetleg az új családnak. A pitvar korai állapotában padolatlan mennyezetű volt, szabad füstelvezetővel, csak később fedték le, miután nyári tartózkodásra alakult szerepe. A házakat fával, napraforgókóróval fűtötték, a kéményt vesszőből fonták és kívül belül sárral tapasztották, mely lefordított tölcsérhez hasonlított és a füstöt a szabadba vezette. A hagyományosan épített tüzelőrendszer legrégibb és leghosszabb ideig elterjedt része a tűzhely (tüszej). Ez része is volt a sütőkemencének, de funkciójánál fogva fontosabb volt, hisz míg a kemencében hetente

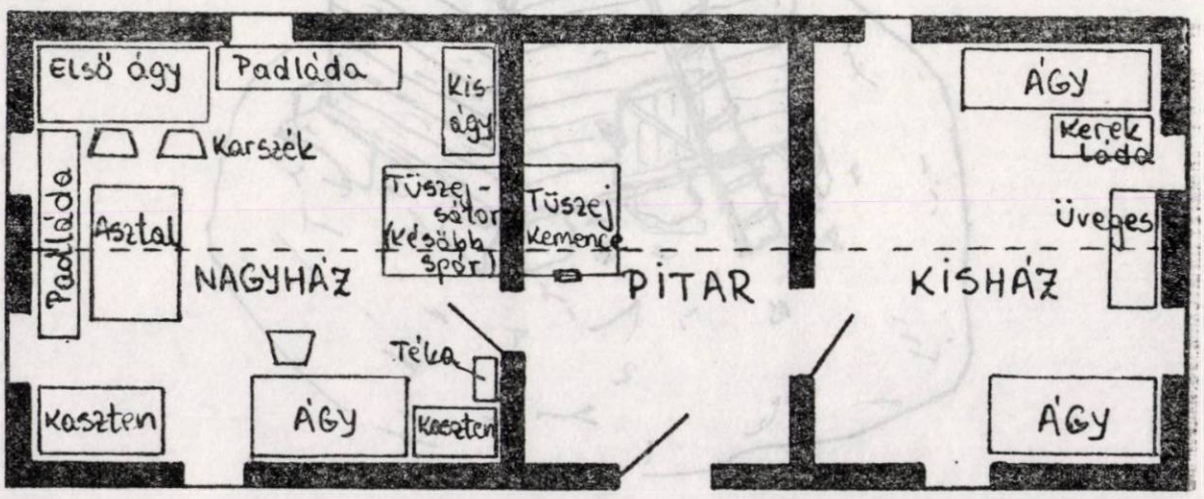

egyszer sütöttek kenyeret, addig a tűzhelyen állandóan égett a tűz, főként télen, rajta sütöttek és főztek, körülötte pihentek és melegedtek télen, beszélgettek, és fontak az aszonyok este. A tűzhely a nagyházba nyíló ajtótól elfoglalta a jobbra eső egész sarkot a falig. A tűzhely előtt a sátor állott, melyet lábakra építettek és arra szolgált, hogy a füstöt felfogja. A sátort is a kezdetben vesszőből fonták és tapasztották, akárcsak a kéményt, s tulajdonképpen ez, a sátor alatti rész az igazi tűznek a helye. Más szilágysági falvakban (Désháza, Doba) a sátort kandallóvá alakították, úgy, hogy kályhacsempével körberakták, de a Tövisháton is a módosabb gazdák kandallót rakattak hisz a désházi kályhakészítők nem laktak messzire.

Ezen a vidéken kb. 100 éve tértek át a sátoros kemencén való főzésről, melegítésről a pléhtetejű vagy gyárilag öntött kályhák használatára. De még ekkor is a kemence elülső részére, annak tetejére, a kémény tövéhez, egy kis plettentetejű kályhát állítottak, egyszerűen néhány élére állított téglára.

Most is építenek kemencét, szinte minden portán létezik, vagy a szabadban, valamivel fedve, lábakra építve, vagy valamelyik melléképületben. Alakja nem változott, amit valaha ívesen hajtottak vesszőből fontak és tapasztottak, ma téglából, bolthajtással. A kemencék talapzatának hossza kb. 150 cm, a magassága az első részen 80 cm és befelé irányban csökkenő.

A szárnyasok és a disznók, malacok számára deszkából, ami leghosszabb ideig hasított és kifaragott tölgyfát jelentett, építettek ketreceket, illetve ólakat.

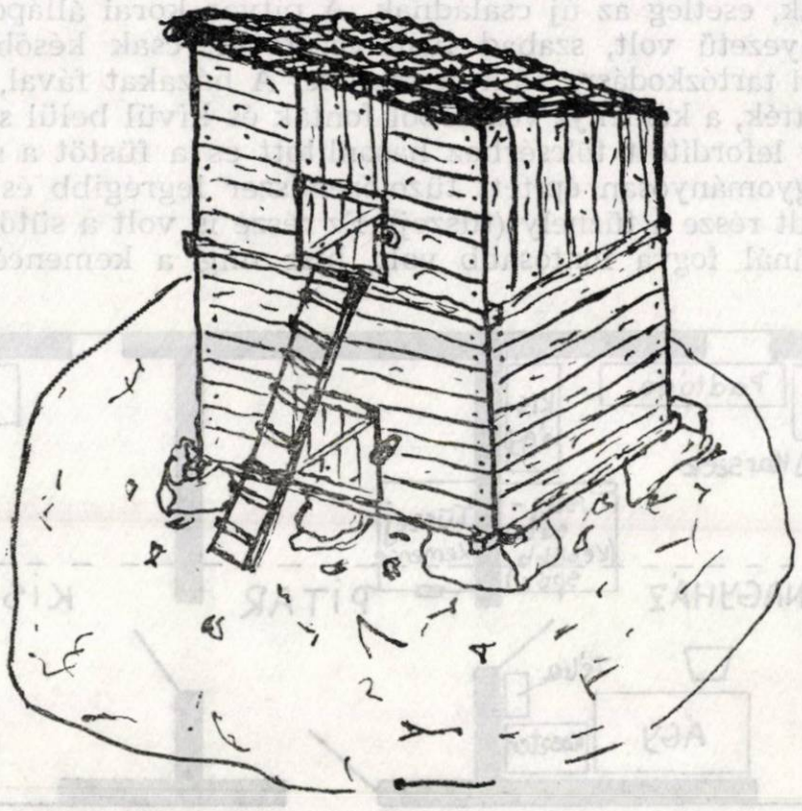

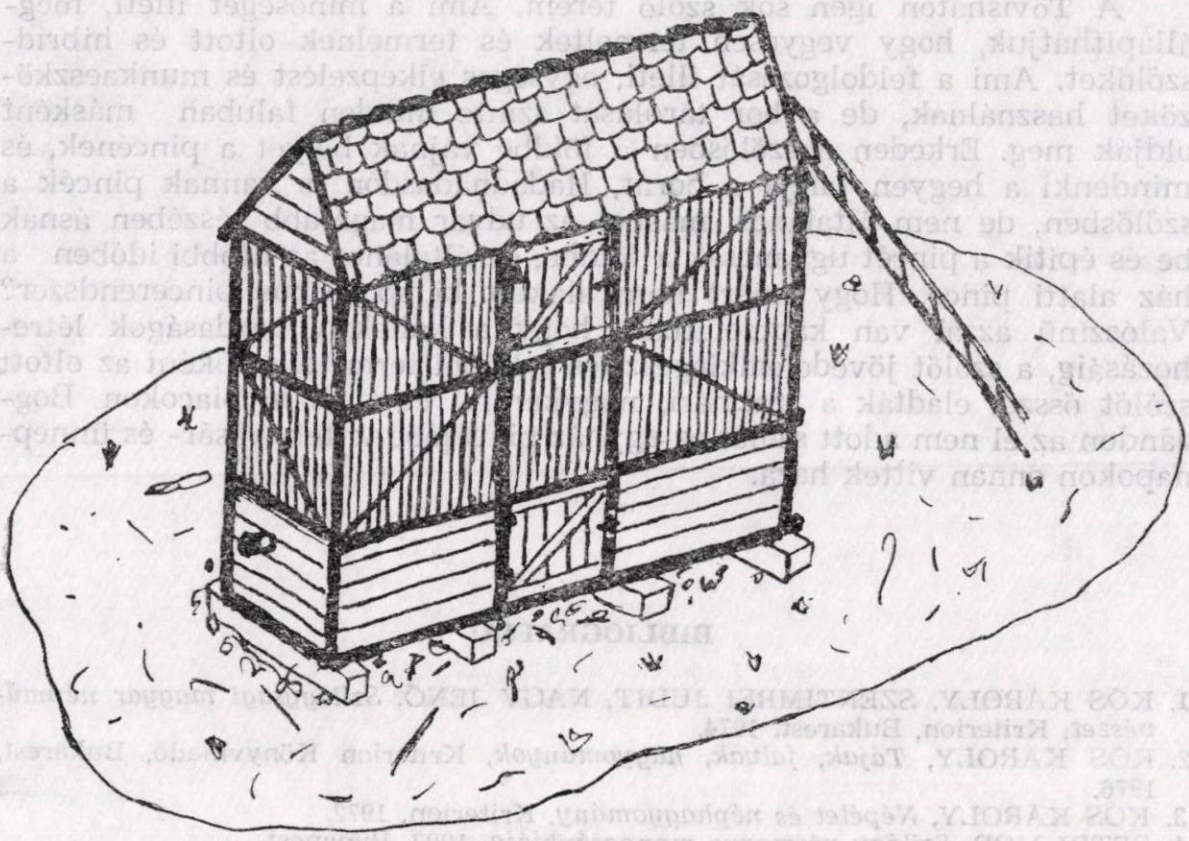

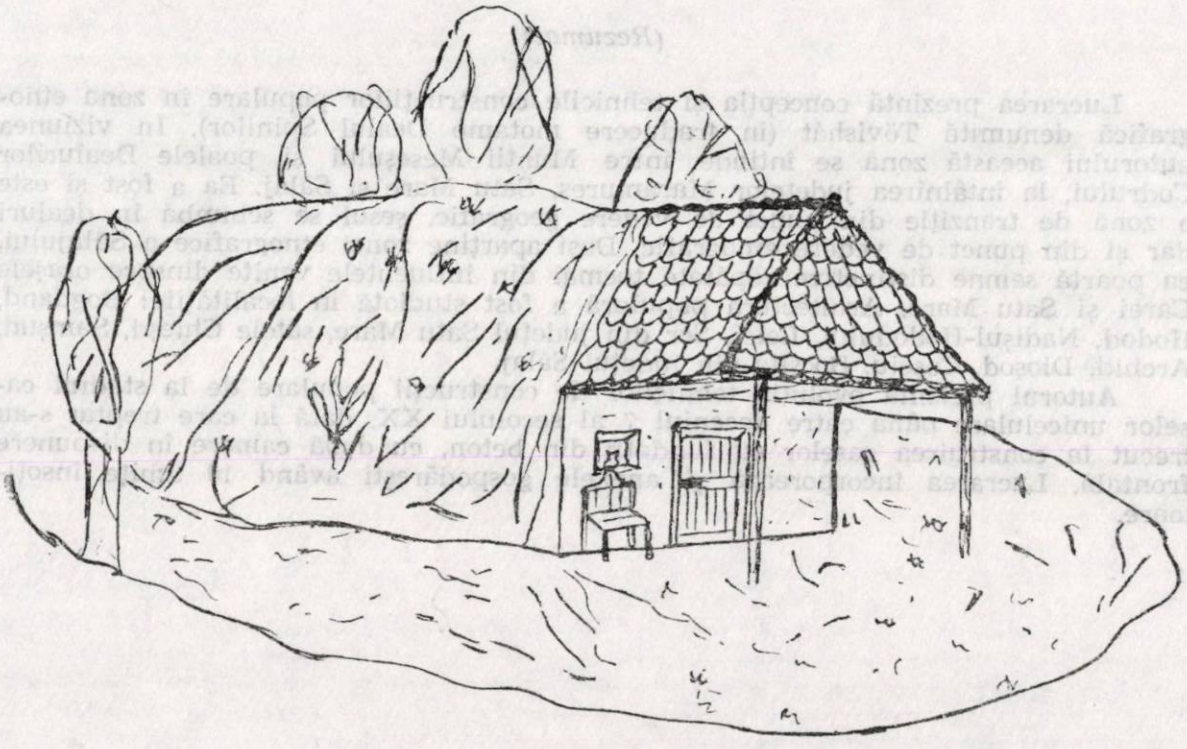

A Tövisháton igen sok szőlő terem. Ami a minőségét illeti, megállapíthatjuk, hogy vegyesen termeltek és termelnek oltott és hibridszőlőket. Ami a feldolgozását illeti, egységes elképzelést és munkaeszközöket használnak, de a bor tárolását szinte minden faluban másként oldják meg. Erkeden a szőlősben a földbe vájnak helyet a pincének, és mindenki a hegyen tartja a borát, Hadadnádasdon is vannak pincék a szőlősben, de nem általános, máshol az udvar magasabb részében ásnak be és építik a pincét ugyancsak a földbe, de általános az utóbbi időben a ház alatti pince. Hogy miért nem alakult ki specifikus pincerendszer? Valószínű azzal van kapcsolatban, hogy a kollektív gazdaságok létrehozásáig, a szőlőt jövedelemkiegészítés céljából termelték, főként az oltott szőlőt ősszel eladták a szatmári, nagykárolyi és a zilahi piacokon. Bogdándon az el nem adott szőlőt az egyház pincéjébe vitték, vasár- és ünnepnapokon onnan vittek haza.

BIBLIOGRAFIA:

1. KÓS KÁROLY, SZENTIMREI JUDIT, NAGY JENŐ, *Szilágysági magyar népművészet*, Kriterion, Bukarest, 1974.
2. KÓS KÁROLY, *Tájak, falvak, hagyományok*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.
3. KOS KÁROLY, *Népélet és néphagyomány*, Kriterion, 1972.
4. PETRI MOR, *Szilágy vármegye monográphiája*, 1902, Budapest.

ARHITECTURĂ POPULARĂ ÎN ZONA DENUMITĂ TÖVISHÁT

(Rezumat)

Lucrarea prezintă concepţia şi tehnicile construcţiilor populare în zona etnografică denumită Tövishát (în traducere motamo Dealul Spinilor). În viziunea autorului această zonă se întinde între Munţii Meseşului şi poalele Dealurilor Codrului, la întâlnirea judeţelor Maramureş, Satu Mare şi Sălaj. Ea a fost şi este o zonă de tranziţie din punct de vedere geografic, şesul se schimbă în dealuri dar şi din punct de vedere etnografic. Deşi aparţine zonei etnografice a Sălajului, ea poartă semne distinctive căpătate tocmai din influenţele venite dinspre oraşele Carei şi Satu Mare. Arhitectura populară a fost studiată în localităţile: Bogdand, Hodod, Nadişul-Hododului, Lelei, Ser din judeţul Satu Mare, satele Chieşd, Şamşud, Archid, Dioşod, Coşeiu, Bocşiţa din judeţul Sălaj.

Autorul prezintă evoluţia tehnicilor de construcţii populare de la stadiul caselor unicelulare până către deceniul 7 al secolului XX, dată la care treptat s-au trecut la construirea caselor cu fundaţii din beton, cu două camere în dispunere frontală. Lucrarea încorporează şi anexele gospodăreşti având 10 schiţe însoţitoare.

CERAMICA DE VAMĂ ÎN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN SATU MARE

ZOLTÁN TÓTH

Localitatea Vama se află situată în partea de nord-est a județului Satu Mare, în zona etnografică denumită Țara Oașului, la 6 km de orașul Negrești Oaș.

Prima atestare documentară a localității Vama datează din anul 1270.

Localitatea este o așezare cu populație mixtă, formată din români și maghiari. Ocupația de bază a locuitorilor era agricultura, pomicultura și morăritul.

Primele semne de apariție a olăritului le avem din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, atestarea documentară a existenței olarilor din Vama o avem din anul 1880, ceea ce nu înseamnă că olăritul nu s-a practicat de mai multă vreme în această zonă.

În urma cercetărilor arheologice efectuate de Muzeul Județean Satu Mare în această zonă s-au găsit vase ceramice într-o așezare din neolitic la Orașul Nou, așezat la 5 km de Vama, din care prezentăm un vas ceramic (Pl. VI/A).

Localitatea Vama este așezată lângă râul Tur ceea ce le-a permis olarilor să exploateze lutul și pigmenții organici pentru confecționarea ceramicii și smălțuirea vaselor.

Meseria de olar era preluată din tată în fiu. După primul război mondial datorită lipsei pigmenților pentru prepararea smalțului, mulți olari s-au lăsat de meserie. După cel de-al doilea război mondial au început să se folosească și pigmenți industriali.

Olăritul în această zonă este practicat până prin anul 1980, când olarii au fost grupați într-o cooperativă, iar la ora actuală lucrează un singular olar și acesta cu caracter facultativ, datorită greutăților de procurare a materiei prime.

Muzeul județean Satu Mare prin angajarea unui vechi meșter olar dorește ca această veche și frumoasă meserie să nu se stingă din viața omului, să nu se uite creația culturii populare românești și un vestit centru ceramic.

Cele mai vechi vase ceramice au fost decorate prin zgrafitare, adică prin zgîrierea angobei cu un obiect ascuțit. Această tehnică era folosită mai frecvent în Imperiul Bizantin, preluîndu-se în timp și în Țara Românească, Moldova, Bucovina și pe Tisa Superioară. Acest procedeu s-a menținut la Vama până în a doua jumătate a secolului trecut. Motivele zgrafitate au fost transformate în timp, vasele fiind desenate și conturate cu ajutorul cornului de olar, iar la începutul secolului nostru a apărut ornamentația cu pensula. (PL. VIII/A, B).

Cele mai vechi vase ceramice — blidele vechi adânci și mari — au fondul crem sau alb. Cromatica dominantă a ceramicii de Vama a rămas verdele de cobalt, roșu englez, într-un cadru brun închis.

Putem remarca frecvența blidelor pe un fond alb cu decorații florale, vegetale, urmat de elemente decorative geometrice, în forma razelor solare, stelară, de rozetă sau cruce. (Pl. VI/E, H, G, L) și (Pl. VII/T, V, X, Q).

Multe dintre vasele colecției muzeului județean au ornamentul de bordură decorat cu buline (cercuri de culoare brună sau albe pe fond brun). (Pl. VII. M, P, R, S, Ș, T, Z, Y).

O altă categorie de vase ceramice din colecția noastră sunt olurile de nănaș, care se folosesc și se dau cadou la nunți, botezuri și înmormântări.

Ursul ceramic ca un obiect decorativ avea o dublă folosință de a strânge și proteja banii economisiți în caz de incendii și prin caracterul ușor grotesc de a-i speria pe copii să se joace cu el.

Dominante sunt și vasele pentru dus mâncarea la câmp și ulcelele pentru lapte.

În diversitatea formelor am mai aminti vasele de mare capacitate (de la 1 la 10—15 l.) folosite pentru apă, vin, țuică, sau pentru fiert magiun.

Vasele pentru gătit adesea erau legate cu sârmă pentru a nu crăpa ușor la căldură. Această legare cu sârmă era o meserie aparte, meseriașul mergea din casă în casă pentru a lega vasele cu sârmă preventiv, sau chiar și cele crăpate deja (PL IX.).

În cazul olurilor de mare capacitate pentru apă, vin, decorația dominantă era brâul sinusoidal și cromatica unitară de maro închis, foarte rar cu un motiv pictat cu alb sau verde. (PL. X).

Vasele mai rar confecționate și folosite sunt ligheanul ceramic, cratița, vasul pentru gogoși.

În colecția muzeului județean avem peste 200 de vase de Vama, dintre care 130 sunt expuse în expoziția de bază și la casele muzeu care ne aparțin.

BIBLIOGRAFIE

1. TANCRED BĂNĂȚEANU — *Ceramica populară din Țara Oașului*, Ediția 1958.
2. GHEORGHE LAZIN — *Descoperiri arheologice din zona Oaș*, în Studii și Comunicări — Satu Mare, 1975—1977.
3. SUSANA TOTH — *Ceramica veche de Vama din colecția Muzeului Țării Crișurilor*, în Biharea, 1979—1980.
4. IVAN IURASCIUC — *Vase de mare capacitate din centrul de olărit Vama*, în Studii și Comunicări — Satu Mare, 1975.

LA CÉRAMIQUE DE VAMA DANS LA COLLECTION DU MUSÉE DÉPARTAMENTAL SATU MARE

(Resumé)

Vama est un un des plus renommés centres céramiques de notre département. Il est situé au nord-est de notre département dans la zone etnographique le Pays de Oaş. On a les premières attestations de la deuxième moitié du XIX-e siècle.

On a présenté les conditions qui ont permis d'exercer la poterie à Vama.

On a décrit aussi les tehniques partiquées dans ce centre, les formes spécifiques, la chromatique utilisée et les élements décoratifs spécifiques ces entre céramique.

La collection du musée départamental a plus de 200 récipients qui sont exposées dans l'exposition de base et dans le demeures-musées du département.

A MEGKÜLÖNBÖZTETÉS MÓDJAI BOGDÁNDON

BURA LÁSZLÓ

A Réz- és a Meszes-hegység, a Szamos, valamint az Érmellék által közrezárt dombság, a Szilágyság egyik kistájának, a Szilágycseh és Zilah között a Szamosba és Krasznába futó patakok közén elterülő Tövishátnak néhány falva (Hadadgyőrtelek, Hadad, Hadadnádasd, Lele, Szér, Bogdánd) ma közigazgatásilag Szatmár megyéhez tartozik.

A legnagyobb tövisháti falu, Bogdánd lakossága sajátos zárt közösséget alkot. Bizonyára ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a faluban viszonylag kevés családnév él. A családnevek és a keresztnevek gyakori ismétlődése azzal fenyegeti az ilyen közösséget, hogy zavar keletkezik az egyének azonosításában, így magától értetődő szükségletté válik a ragadványnevekkel való megkülönböztetés.

A Bogdándon élő megkülönböztetés sajátosságaira még az 1970-es évek elején (tanítási órák meglátogatásakor) felfigyeltem, később (középiskolás) tanítványaim segítségével összegyűjtöttem a falu ragadványnév-anyagát. (Tanítványaim, bogdándiak, ott működő tanáraik segítségét is felhasználták.)

A nyolcvanas évek végén végzett felméréskor Bogdándon 119 család élt, közülük 117 őshonos, kettő más faluból költözött ide. A megkülönböztetés módjaira való észrevételeimet a faluban folyamatosan élő családok névhasználatára alapozom.

A 117 család összesen 19 családnevet viselt. Arányuk: Balog(h) 2, Bede 2, Dull 2, Hajdú 5, Kürti 18, Mészáros 3, Nagy 44, Nagy-Kasza 3, Nagy-Kis 3, Nagy-Méhész 2, Nagy-Pál 2, Sárándi 3, Sípos 7, Szántó 1, Szász 1, Szilágyi 5, Tatár 9, Tóth 2, Varga 3.

Nos, a fenti adatokból megállapítható, hogy két kiemelkedően megterhelt családnév (Nagy, Kürti) a lakosság (a családok) majdnem 53 százalékának a neve, s a két következő családnevet is a családok közel 14 százaléka viseli.

Bogdánd lakosainak népi közössége a családok megkülönböztetését ragadványnevek használatával oldotta meg. A családnevek 72 százalékához valamilyen ragadványnév kapcsolódik, a kettőt együtt használják. Így míg az egyik Balog(h) családot egyszerűen a családnevén emlegetik, a másik a Fillér családi ragadványnevet kapta (Balogh Fillér), ezt a család mindegyik tagja viseli.

A Kürti családnevűek között van Kürti-Bede, Kürti Bakór, Kürti Bandré, Kürti Jankó, Kürti Geci, Kürti Fillér, Kürti Marci, a Nagy családnevűek között Nagy Bakór, Nagy Bali, Nagy Berki, Nagy Bumbu,

Nagy Bütykös, Nagy Dani, Nagy Kislaci, Nagy Kollektor, Nagy Laszkó, Nagy Lackó.

Ezek a családnevek tehát mind kételeműek, első elemük az eredeti családnév, második elemük a ragadványnév, amely nyelvi eredetét tekintve sokféle lehet.

A Bogdánd névanyagában talált családi ragadványnevek nyelvi eredetük szerint a következőképpen csoportosíthatók:

— keresztnév: Bandi, Dani, Gergely, Jankó, Laszkó, Marci, Marcsa, Miska, Misku, Pali, Peti, Sári,
— pénznév: Fillér,
— családnév: Bede,
— foglalkozásnév: Kollektor,
— rövidített családnév:+keresztnév: Nalaszkó,
— köznév: Csepű, Nyúl,
— ragadványnév: Bütykös, Kisjános, Kiskürti, Kislaci, Nagybálint, Naggyőr, Szőke.

(Nem sikerült tisztáznom a következők nyelvi eredetét: Bakór, Bali, Baló, Bordré, Bumbu, Doba, Kanti, s nem tisztázott a névadási indíték a Berki, Geci esetében.)

A családok megkülönböztetésének (valószínűleg huszadik századi) módja a betűvel való (de a nyelhasználatban is így élő!) jelölés: Nagy Á., Nagy L., Nagy Bali K.

A családi ragadványnevek közül többet az átlagosnál sokkal többen viselnek, ezek az egymással (valamelyes) rokonságban levő családok összes tagjaira kiterjednek. Találóan nevezi őket B. Gergely Piroska *A kalotaszegi magyar családnevek rendszere* (Kriterion, 1977) című munkájában nagycsaládi ragadványneveknek (vö.: i.m.20. 1).

Ilyen ragadványnevek a bogdándi névanyagban a Bakór, Bütykös, Miska, Misku, Kasza, ugyanis van 6 Kürti Bakór és egy Nagy Bakór, 6 Nagy Bütykös, 5 Nagy Miska, 4 Nagy Misku és 3 Nagy Kasza család.

A névanyag összegyűjtésekor kerestük a választ arra is, hogy az egyes családok hogyan viszonyulnak családi ragadványnevükhöz. Bogdánd 117 családjából 33-nak nincs ragadványneve, a megkérdezett 84 családfő közül 51-en válaszolták meg a kérdést. Közülük 13-an állították azt, hogy rokonszenves, tetszik a név, 9-en határozott nemtetszésüket fejezték ki, 29-nek közömbös a viszonyulása.

Nyilvánvaló, hogy a családi és a nagycsaládi ragadványnevekkel való megkülönböztetés nem oldja meg az egyének közösségen belüli megkülönböztetésének szükségességét, s mint más közösségekben, úgy Bogdándon is él az egyéni ragadványnevek, csúfnevek adásával való megkülönböztetés. Ezeket a ragadványneveket — akár a megkülönböztetés, akár a csúfolódás szándékával születtek — a közösség rendszerint elfogadja, használja.

A Bogdándon ma élő, egyetlen személy viselte egyéni ragadványneveket azért vesszük itt számba, mert a népi képzeletvilág és találékonyság tanúságai, szemléltetői.

Az egyéni ragadványneveket nyelvi eredetük szerint a következőképp csoportosíthatjuk (eltekintünk viselőik megnevezésétől):

— becézett családnevek: Dobica, Mészi, Sziszi;

— tulajdonnevek: Kosztoláni, Lenin, Sztálin;

— keresztnevek: Győző, Lujza, Sári, Zénó;

— becenevek: Attikám, Böcsike, Ferice, Janek, Jocó, Jozsó, Linda, Margó, Mihú, Rozi, Tomo;

— jelzős keresztnevek: Dudás Jutka, Nagypali, Petykes Rózsa;

— köznevek: Áfonya, Bige, Bomba, Bőrszivar, Buldózer, Cibere, Citrom, Csiga, Csille, Csuka, Fecske, Gazella, Galiba, Grizlimedve, Hurka, Kuruc, Kisszunyog, Kisdongó, Kiskutya, Mágnes, Medvebocs, Pulikutya, Nagyszáj, Pudingfagylalt, Pipe, Putina, Ruca, Sipentyű, Szarka, Szilva, Tarisznya;

— melléknevek: Füles, Gyöngyös, Idétlenke, Kürtös, Menő, Pöszi, Rozsdi, Szutykó, Száraz;

— tájnyelvi szó: kunyó, „kunyhó";

— tréfás képzésűek: Ági-bigi, Büdösbanka, Cokinel, Daniceli, Doki, Gelinda, Piripálya, Pudina, Sziki, Topi.

— idegen nyelvi eredetűek: Kilinaja, Májsztró, Puju, Stoltò.

Nem sikerült tisztáznom a következők nyelvi eredetét: Bàjdalé, Berzsó, Bikádzsó, Dacs, Dèrce, Duáj, Dudi, Dzsipszi, Fityók, Kabóckó, Kohár, Koszpász, Lapic, Munu, Pendejkó, Pusu, Szocsó.

Az egyéni ragadványnevek vonatkozásában is kerestük a választ a névhez való viszonyulásra. Mindössze 11-en állították, hogy elfogadják és tetszik, 7-en határozott nemtetszésüket fejezték ki, 27-en közömbösek, 40-en nem nyilatkoztak.

ÖSSZEGEZÉSÜL: A megkülönböztetés szokása Bogdándon szükséglet, él, módjai más közösségekével egyezők, az átlagos megkülönböztetési módok mellett említésre méltó a nagycsaládi ragadványnevek számottevő megléte.

MODUL DE DIFERENȚIERE ÎN BOGDAND

(Rezumat)

Cele 117 familii din comuna Bogdand poartă în total 19 nume de familie, dintre care patru sunt mai frecvente; unul dintre ele este numele a 44 de familii, altul a 18 familii. Este firească necesitatea de a deosebi persoanele de aceleași nume de familie, astfel s-au născut în sat „supranumele familiale", care sunt folosite împreună cu numele de familie, și care deosebesc toți membrii familiilor înrudite.

Lucrarea trece în revistă aceste supranume familiale specifice, totodată prezintă și celelalte porecle individuale (grupându-le după originea lor lingvistică), omite însă precizarea persoanelor poreclite.

DIE ARTEN VON UNTERSCHEIDEN IN BOGDAND

(Zusammenfassung)

Von 117 Familien aus dem Dorf Bogdand haben 19 Familienname; aus denen vier häufig sind einz von ihnen hat 44 Familie und 18 haben andere.

Es ist eine natürliches Bedürfnis die Personen mit dem gleuchen Name zu unterscheiden. So haben „Familien-Unterscheidungsname" in dem Dorf entstanden, die mit dem Familienname zusammen gebraucht sind und die alle verwandte Familienglider unterscheiden.

Die Arbeit erwähnt diese besondere Familienname und gleichzeitig stellt auch die andere einzelne Spottname vor nach sprachlicher Uhrsprung gruppiert, aber nannte die verhöhnente Personen nicht.

MUZEOLOGIE

PATRIMONIUL ETNOGRAFIC AL MUZEULUI JUDEȚEAN SATU MARE. COLECȚIA DE TEXTILE

DANIELA OLTEAN

Creația materială și spirituală a locuitorilor meleagurilor sătmărene, s-a făcut de-a lungul vremii remarcată prin originalitatea și perenitatea sa.

Din bogăția și diversitatea acesteia, lucrarea de față se oprește la unul din cele mai însemnate capitole de manifestare a măiestriei artistice populare — creația de textile — propunându-și să facă o prezentare a colecției pe care o deține instituția noastră, având drept reper de pornire anul primei achiziții, 1966.

De asemenea lucrarea reliefează modul în care această colecție a evoluat vreme de 28 de ani, îmbogățind astfel zestrea etnografică a instituției noastre.

Una din străvechile noastre legende românești ne spune că atunci când Dumnezeu l-a făcut pe om, a modelat din lut două păpuși, a suflat asupra lor viață iar apoi a așezat în fața lor o sapă și o furcă, spunându-le să-și aleagă fiecare ceea ce le place. Păpușile au luat una sapa, iar cealaltă furca. Dumnezeu i-a zis celei care a luat sapa: „Tu bărbat să fii, numele tău să fie Adam"; iar păpușii care a ales furca i-a zis: „Tu femeie să fii, numele tău Eva și hrana ta furca".

Și se pare că încă de atunci, femeia tot toarce, tot țese, rolul acesta revenind îndeosebi femeilor de la sate, care deși mereu prinse în vârtejul atâtor treburi gospodărești, au găsit răgazul de a se așeza în fața războiului de țesut și de a deveni creatoare de artă populară.

În țara noastră țesutul reprezintă o îndeletnicire casnică foarte veche, fiind atestat încă din neoliticul timpuriu, prin prezența războaielor de țesut orizontale. Pornind de la cele mai simple forme, țesutul s-a perfecționat și îmbogățit, răspunzând funcțiilor sale de ordin practic, dar însușindu-și în aceeași măsură și minunate atribute estetice, moștenite și îmbogățite de-a lungul timpului.

Colecția de textile a Muzeului Județean Satu Mare cuprinde toate tipurile de țesături produse și folosite în gospodăriile țărănești din ținuturile sătmărene, începând de la port, textile cu rol utilitar, cu rol decorativ sau cu funcții ritualice, întrebuințate în ceremoniile ce surprind momentele majore ale vieții.

O cercetare metodică, în satele județului nostru a avut drept rezultat achiziționarea unui patrimoniu care cuprinde 853 piese textile, creșterea colecției de pe ani realizându-se astfel:

ANUL 1966 — 60 obiecte textile

1967 „
1968 — 17 „
1969 — 28 „
1970 — 4 „
1971 — 54 „
1972 — 96 „
1973 — 53 „
1974 „
1975 — 56 „
1976 „
1977 — 11 „
1978 — 31 „
1979 — 30 „
1980 — 37 OBIECTE TEXTILE
1980 — 37 „
1981 — 16 „
1982 „
1983 — 4 „
1984 „
1985 — 6 „
1986 — 78 „
1987 „
1988 — 32 „
1989 — 26 „
1990 — 12 „
1991 — 60 „
1992 — 75 „
1993 — 57 „
1994 — 10 „

Pentru prezentarea colecției ne vom opri separat la fiecare zonă etnografică din județul nostru și vom începe cu Țara Oașului.

Colecția de port popular oșenesc are menirea de a îmbogăți patrimoniul nostru etnografic prin frumusețea și unicitatea sa.

Costumul femeiesc este prezent prin cele 89 de piese, din care: 26 pindileauă; 26 cămăși; 11 zadii dinainte; 3 chischineauă; 4 gulere de pindileu; 9 zgărzi; 3 pieptare; 3 sumane; 4 cununi de mireasă.

Costumul bărbătesc este reprezentat de cele 119 piese, din care: 26 cămăși; 21 gaci; 4 uioșe; 30 străiți; 3 zadii dinainte; 8 clopuri; 3 gube; 6 pene cu zgardă; 3 inimi de mărgele; 1 cușmă; 3 cioareci; 6 mânecări; 2 zgărzi de clop; 3 chimire.

Textilele de interior specifice Țării Oașului, într-o varietate demnă de admirat, completează colecția noastră cu 99 piese, respectiv: 42 șterguri; 6 fețe de masă; 3 rudare; 3 căpătiere; 4 perdele; 14 servețele; 1 draperie; 7 lepedeauă; 19 șterguri de rudă.

Textilele cu rol utilitar însumează 15 obiecte din care: 3 desagi; 3 țoluri; 1 cergă; 8 ștergări de față. Lor li se adaugă 7 piese textile cu rol ritualic, din care 6 șterguri și un steag de nuntă.

În ansamblu colecția de textile specifice Țării Oașului totalizează 329 de piese, reprezentative pentru aceste ținuturi în care se manifestă una din cele mai desăvârșite creații artistice populare.

Vecina ținuturilor oșenești este o altă zonă etnografică a județului nostru: Câmpia Someșană. Colecția de textile specifice acestei zone cuprinde 184 de piese, o bună parte din ele dovedind că contactul cu civilizația urbană s-a făcut aici mult mai intens decât în Țara Oașului sau Codru.

Costumul femeiesc someșan cuprinde 40 de piese, adică 4 pindileauă; 6 cămăși; 1 suman; 11 zadii dinainte; 4 cojoace; 8 zadii de cap; 1 cordon; 2 pieptare; 3 șaluri.

Colecția costumului bărbătesc e alcătuită din 16 piese, din care: 4 cămăși; 6 pantaloni; 1 vestă; 1 veston; 1 pălărie; 1 pereche cisme; 1 șorț; 1 cojoc.

Textilele cu rol utilitar sunt prezente prin cele 30 de piese, respectiv: 17 șterguri de față; 2 merindări; 4 desagi; 7 cergi.

Textilele cu rol decorativ din Câmpia Someșană îmbogățesc colecția cu 84 de obiecte, din care: 11 fețe de masă; 2 șervețele; 18 fețe de pernă; 6 lepedeauă; 6 draperii; 1 covor; 3 cuverturi; 12 perdele; 16 peretare; 16 șterguri; 1 rudar.

Textilele cu funcții ritualice sunt reprezentate prin 6 șterguri de nuntă.

Părțile estice și sudice ale județului nostru sunt dominate de o altă vatră etnografică, cea a CODRULUI, reprezentată și ea în colecția instituției noastre prin 340 de piese textile, toate dovada unei măiestrii artistice deosebite.

Costumul de femeie din Codru este prezent prin cele 157 de piese, adică: 44 pindileauă; 70 spăcele; 3 cămășoaie; 7 zadii de cap; 18 zadii dinainte; 5 puslicuri; 9 zgărzi; 2 laibăre.

Costumul bărbătesc însumează 38 de piese, respectiv: 22 cămăși; 8 gaci; 2 șope; 1 clop; 2 gube; 1 straiță; 1 zadie; 1 batistă.

Textilele gospodărești cuprind: 2 merindare; 6 șterguri de față și 5 m pânză de casă.

Textilele cu rol decorativ din zona Codrului sunt reprezentate prin cele 125 piese, din care 11 fețe de masă; 18 perdele; 4 cuverturi; 8 fețe de pernă; 6 lepedeauă; 3 căpătiere; 1 șervet; 74 șterguri. Acestora li se adaugă 11 piese textile cu rol ritualic, adică două steaguri și 9 șterguri de nuntă.

Cele mai deosebite obiecte din această colecție fac parte din expoziția de bază a secției de etnografie, tocmai pentru a pune în evidență talentul creator și măiestria artistică a țăranilor satelor noastre, care cu mijloace tehnice modeste și din materiile prime aflate la îndemână în gospodăria țărănească, au realizat nebănuite valori artistice.

Colecția de textile specifice ținuturilor sătmărene, prin varietatea ei, prin gama largă de motive decorative pe care o cuprinde, pornind de la simplele vrâste, până la cele antropomorfe sau avimorfe, are puterea de a reprezenta acest important domeniu de manifestare a artei noastre populare.

LE PATRIMOINE ETNOGRAPHIQUE DU MUSÉE DU DÉPARTEMENT SATU MARE — LA COLLECTION DES PRODUITS TEXTILES

(Resumé)

La création matérielle et spirituelle des habitants des sites de Satu Mare, s'est fait remarquée an long des siècles par son originalité et par sa pérénité. En choisissant de sa richesse et de sa diversité, cet ouvrage accorde attention à l'un de plus important chapitre de manifestation de la maitrise artistique populaire — la création des produits textiles. La collection des produits textiles du Musée du département Satu Mare, comptant au total 853 pièces, contient tous les types de tissus produits et utilisés dans les foyers paysans des régions de Satu Mare, en commençant avec le costume populaire, produits textiles au rol utilitaire au rol décoratif on aux fonctions de rituel, tuns en prouvant le talent créateur et la maitrise artistique avec lesquels sont doués les paysannes de nos villages.

EXPOZIȚIA DE ARTĂ — MIJLOC DE COMUNICARE ÎN MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

JUDITH ERDÖS

Rândurile de față nu doresc a fi un studiu referitor la organizarea unei expoziții în general sau cel de artă în special, ci ele punctează doar câteva idei ce decurg din activitatea expozițională a secției de artă a muzeului sătmărean.

Expoziția — ca mijloc de comunicare — indiferent de natura ei, constituie un domeniu de sine stătător, un domeniu aparte, cu o oarecare exagerare o putem considera chiar și o „artă". Proiectarea, organizarea și materializarea propriu-zisă a unei expoziții, însumează un șir de procedee, care duc în cele din urmă la realizarea ei. De exemplu:

— Cum și cu ce mijloace se poate adapta un spațiu dat în vederea realizării expoziției?

— Cum se poate asigura un circuit adecvat, subordonat tematicii în vederea unui ghidaj corespunzător?

— Cu ce mijloace se poate aduce în prim plan unele detalii de importanță primordială pentru mesajul unei expoziții?

— Care sunt modalitățile de atragere a atenției publicului spre o anumită direcție în circuitul expoziției?

— Care este ritmica optimă de prezentare a exponatelor?

— Care este efectul asupra publicului?

Întrebările care se pun și intervin în timpul organizării unei expoziții nu se întrerup aici, ele sunt multiple și complexe. Deoarece într-un muzeu expozițiile sunt organizate de muzeografi, nu putem omite nici un moment, intenția și spiritul de creativitate al acestuia. Începând de la idea realizării unei expoziții, stabilirii mesajului ei, până la puterea de exprimare a celor dorite, aparțin inventivității organizatorului.

Efectul pozitiv constă în primul rând în capacitatea de sintetizare, de concentrare cât mai inteligibilă a noțiunilor, a mesajului exponatelor. Puterea de influențare a formelor, cromaticii, chiar a efectelor de sunet, sporesc din plin atmosfera în care publicul — destinatarul principal — poate avea un comportament aparte, subordonat modului său de percepție, dar în același timp și a spațiului expozițional în care se mișcă.

Oricum într-o expoziție publicul este transpus într-un anume spațiu și timp, iar acestea numai într-o armonie continuă reușesc să ofere publicului satisfacția vizionării. Dar cine este publicul? Putem spune că este fiecare vizitator — cu o personalitate deosebit de variată — care intră în expoziție, se interesează, se mișcă, percepe, obosește chiar, dar este curios, poate și suspicios, răbdător, însă cu o sinceră dorință de a cunoaște. Este o persoană fie cultivată, fie dezorientată, este bătrân sau

tânăr, unul ştie de ce a intrat în expoziţie, altul a intrat întâmplător. O expoziţie reuşită oferă însă fiecăruia ceva!

Realizarea unei expoziţii nu este niciodată o activitate singulară. Ea necesită o incontestabilă muncă de echipă, în care muzeograful şi arhitectul (în cazurile ideale!), colaborarea armonioasă a acestora, asigură succesul expoziţiei. Conţinutul şi forma, respectiv muzeograful şi arhitectul, creativitatea lor reciprocă constituie elementele esenţiale ale realizării unei expoziţii, a valorificării ideale a exponatelor.

În condiţiile unui muzeu judeţean, realizarea la forma ideală a unei expoziţii nu întotdeauna este posibilă, datorită unor impedimente deseori independente de voinţa şi dorinţa acestor instituţii. Cu toate acestea, muzeele de provincie se străduiesc de multe ori din răsputeri de a oferi publicului revelaţia unui patrimoniu valoros. Astfel se întâmplă şi în cazul secţiei de artă a muzeului sătmărean.

Din anul 1969 în cadrul acestui muzeu funcţionează secţia de artă, ca secţie de sine stătătoare, organizatoarea unui număr considerabil de expoziţii, fie tematice, fie de autor, sau fiind gazda unor expoziţii din ţară şi de peste hotare. Ţinând seama de această experienţă expoziţională a muzeului, am dori să amintim câteva din expoziţiile realizate, subliniind aspectele cele mai importante care au motivat organizarea lor.

De la bun început trebuie subliniat faptul că secţia de artă a muzeului sătmărean este structurat pe o colecţie ce aparţine artei româneşti datând din secolul XX, colecţie în cadrul căreia un accent deosebit s-a pus pe creaţia artiştilor cu caracter local şi zonal, integrându-i în mod firesc în aria artistică transilvăneană. Această constatare este necesară pentru a motiva condiţionarea tematică a expoziţiilor organizate de secţia de artă. Dintre expoziţiile organizate amintim, în primul rând, seria de expoziţii dedicate pictorului sătmărean Aurel Popp (1879—1960). Prima dintre acestea a fost organizată în anul 1969, care a constituit nucleul expoziţiei permanente a secţiei. Ea funcţionează şi astăzi cu acele îmbunătăţiri muzeografice care s-au făcut necesare.

Această expoziţie a fost urmată de altele, ce prezentau diferite etape de creaţie a pictorului Aurel Popp, incluzând preocupările grafice şi cele de artă monumentală. Mesajul principal al acestor expoziţii a fost acela de a conştientiza publicul, atât pe cel autohton cât şi cel turist, importanţa deosebită pe care l-a avut Aurel Popp în viaţa artistică a României în perioada interbelică, moştenirea artistică a acestui artist găsindu-se în majoritate în proprietatea muzeului sătmărean. Expoziţiile dedicate acestui pictor au inclus alături de opera sa, numeroase documente cu caracter memorialistic legate de anii de studiu, de activitatea sa deosebit de bogată desfăşurată în oraşul natal Satu Mare.

Ca o continuare a serialelor de expoziţii dedicate artiştilor sătmăreni, au fost organizate expoziţii cu caracter retrospectiv unor autori a căror operă şi viaţă a fost parte integrantă a oraşului de pe Someş. Astfel, a fost prezentată opera şi personalitatea pictorului Litteczky Endre (1880—1953), Aurel Haiduc (1917—1970), Tóth Gyula (1891—1970), sau Ion Tânţaş (1909—1973). Scopul primordial urmărit în realizarea acestor expoziţii a fost acela de valorificare a patrimoniului local. În acesta se înscrie şi expoziţia donaţiei graficianului Paul Erdős (1916—1987) reprezentant de prestigiu al graficii româneşti contemporane.

De asemenea secția de artă a muzeului a fost și a rămas organizatoarea permanentă a unor expoziții ale artiștilor contemporani, oferind posibilitatea afirmării tinerei generații de artiști plastici. Prin organizarea expozițiilor de artă contemporană considerăm că muzeul reușește să se desprindă, într-un fel, de caracterul său „academic" asigurând teren de afirmație tendințelor artistice actuale.

Înainte de a încheia succinta înșiruie foarte selectivă a expozițiilor organizate, trebuie să amintim una dintre cele mai reușite expoziții de o mare rezonanță în publicul sătmărean și anume expoziția Victor Vasarely realizată în colaborare cu colecționarul Csepei Tibor din Budapesta. Cotat drept un adevărat eveniment în viața artistică a orașului, expoziția a ocazionat întâlnirea pentru prima dată cu opera uneia dintre cele mai mari personalități artistice ale lumii. Această experiență expozițională a fost cu atât mai remarcabilă cu cât publicul sătmărean a avut un contact direct, nemijlocit, cu arta abstractă prin intermediul unui mare maestru al acestui curent. Succesul neașteptat de mare al expoziției a demonstrat pe deplin receptivitatea publicului, mai cu seamă a generației tinere.

În concluzie, expoziția este una din formele și mijloacele de comunicare poate cele mai eficace care pot avea nu numai un efect educativ incontestabil dar și de propagare a valorilor, este un domeniu complex cu caracter tridimensional, destinat în mod direct publicului, având chiar darul de a reînvia fenomene artistice uitate sau deosebit de actuale, vorbesc (despre ceva) și transmit (ceva) prin imaginea pieselor expuse, despre știință, tehnică, despre artă.

L'EXPOSITION D'ART — MOYEN DE COMMUNICATIONS DANS LE MUSÉE DÉPARTAMENTAL SATU MARE

(Resumé)

L'auteur présente dans cet liques quelques idées concernant les méthodes muséographiques de projection, organisation et matérialisation de l'exposition en général et de celle d'art en spécial. Il y sont enumérées quelques expositions de succès de la section d'art du Musée de Satu Mare.

ARTA PORTRETULUI ÎN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN SATU MARE

DOINA MICLĂUȘ

Figura umană a constituit o nesecată sursă de inspirație pentru artiști, începând din cele mai vechi timpuri. Citând pe marele filosof german Georg Simmel „În lumea perceptibilă nu există o altă structură care să înglobeze, precum chipul omenesc, atâtea forme și suprafețe într-o absolută unitate de sens." Portretul, în sensul restrâns al termenului, apare încă la vechile civilizații: egipteni, mesopotamieni, cretani, greci, etrusci. Statuile și reliefurile din perioadele cele mai vechi nu prezintă în general, însă nici una din caracteristicile portretului. Artiștii aveau material pentru individualizare, dar nu și pentru însuflețirea chipului.

În perioada de maximă influență a creștinismului, portretul este pe cale de dispariție. Bustul sculptat își continuă existența, iar în secolele III—VI, apar la Roma noi mode datorită cărora folosirea portretului se extinde până și la ornamentarea obiectelor uzuale: bijuterii, veselă. Atâta vreme cât creștinismul s-a dezvoltat într-un mediu civilizat, el și-a apropiat totuși portretul, așa cum dealtfel a făcut cu toate celelalte forme ale artei păgâne, căutând doar să dea nume noi formelor vizuale tradiționale, așa cum s-a întâmplat cu oranții din catacombe.

Dezvoltarea portretului pictat corespunde perioadei marilor tranziții politice, militare și religioase ce au loc în imperiul roman. Portretul este opera civilizațiilor evoluate, deoarece el este rezultatul unei meditații de ordin superior. Vor trece secole până când portretul particular și cel funerar vor cunoaște din nou o perioadă de înflorire în statele naționale pe cale de a se întemeia și care s-au rupt de Roma. În aceste noi state, precum odinioară în Egiptul faraonilor două puteri, șeful statului și biserica își dispută dreptul de a dispune de viața și moartea muritorului de rând. Episcopul Romei acordă o mare importanță faptului de a stabili permanența prezenței sale prin intermediul portretului său, plasat în locuri sacre în care se adună credincioșii. Aceeași grijă se vădește și în tratarea personajelor din suita imperială. În această perioadă portretul papal a cunoscut mode care au creat tipuri convenționale: moda feței cu formă triunghiulară, moda capetelor pătrate cu fața plină. Papa de la Roma și regele din Occident au asigurat astfel supraviețuirea portretului personal. Exemplul regal nu putea fi urmat decât în puține cazuri, doar de către cei care puteau emite pretenții la suveranitate. Exemplul papei a avut în schimb repercursiuni mai mari, confundându-se într-o oarecare măsură cu ideea de donație: faptul de a oferi un obiect sacru, pare să dea donatorului dreptul de a aminti prin reprezentarea chipului său, binele făcut pentru cauza credinței. Între sfârșitul secolului al IX-lea și cel al

secolului al XI-lea, un loc important îl ocupă portretul personal sub forma liniștitoare a donatorului. El va fi practicat fie pe decorul mural, fie după exemplul prinților pe manuscrise. Donatorul manuscrisului face un nou pas către portretul individual independent: e singur pe pagină, nefăcând parte dintr-o compoziție cu figuri multiple. Se deschid noi posibilități portretului din secolul al XIV-lea: fața altarului și retablul din lemn pictat. Pictura este astfel constrânsă să se desprindă de pereți și să se statornicească în mijlocul bisericii, acolo unde poate fi văzută. E făcută pe lemn și se organizează, sub diferite forme, în jurul altarului: față de altar — panou de lemn pictat așezat în fața mesei de altar; retablu — așezat îndărătul acesteia.

Interesul pentru om, sentimentul că studierii acestuia să i se consacre un tablou autonom, continuă să se amplifice în secolele următoare. În a doua jumătate a secolului al XV-lea apare un nou tip de portret ce capătă aspectul unei serii: pe fond neutru, fața se prezintă fie pe trei sferturi întoarsă către privitor, fie din profil. Modelul e înfățișat doar până sub umeri, coafurii acordându-i-se o mare importanță. Fața este tratată în manieră realistă, totuși fără exces de detalii. S-a născut însă foarte curând ideea că omul nu e complet dacă este desprins de tot ceea ce constituie cadrul vieții obișnuite. Paralel cu expansiunea portretului pe fond neutru, apare tendința de a-l situa pe om într-un cadru natural: apare deci portretul pe fond cu imagini.

În perioada Renașterii, arta portretului atinge culmi nebăniute. Conform marelui principiu generator al noii mișcări, figura reprodusă artistic, trebuie să imite cât mai exact „natura vie". Portretul devine „ideea centrală" a tabloului. Îl putem cita pe Leonardo da Vinci cu celebra Mona Lisa. Nemuritorul chip al Giocondei va domina de-a lungul secolelor arta portretului. În secolul al XVI-lea Tițian este cel care va deveni regele portretului, ridicându-i prestigiul la nivelul unei arte majore și la modă. În arta portretului secolul al XVIII-lea n-a produs nimic remarcabil, nimic ieșit din comun, cu toate că în acest secol, tema a fost abordată de mari nume ca: Rubens, Van Dyck, Velasquez.

Colecția muzeului, deține o lucrare din secolul al XVIII-lea, aparținînd școlii austriece intitulată „Portret de tânără cu lămâie" (Pl. X) Este o lucrare executată în ulei pe pânză, fiind un portret bust. Modelul este o tânără redată din față, ținând în mâna stângă o lămâie cu frunze. Mâna dreaptă îi cade lin pe lângă corp. Postura corpului, forma și gesturile mâinilor și chiar îmbrăcămintea, pot fi semnificative pentru artistul portretist. Veșmântul tinerei este unul de aristocrată de modă renascentistă, ornat cu șiraguri de perle. Pentru artistul care studiază personalitatea sau condiția socială a subiectului, felul în care un om se așează și poartă o haină, a constituit o preocupare importantă. Părul blond și creț al tinerei, este lăsat pe umeri și strâns pe creștet cu perle. Cromatica este adecvată genului și perioadei cu luminozitate accentuată la față, decolteu și mâini, în rest tonuri de brun.

Abordarea studiului portretului în secolul al XIX-lea pune probleme cu totul diferite de cele întâlnite până acum. Este vorba de o ruptură totală a căilor de acces în acest domeniu și chiar de contestarea însăși a noțiunii de portret. Începutul secolului al XIX-lea cunoaște o extraordinară dezvoltare a portretului. Burghezul vrea să posede tot ce înainte era pri-

vilegiul claselor dominante, vrea să se contemple pe sine, încă în viață fiind și să lase moștenire propriul său chip copiilor. În nici o altă epocă această nevoie de personalizare nu a fost atât de mare. Se naște portretul psihologic. Problema portretului e condiționată în secolul al XIX-lea de tehnica curentă a picturii. Pictorul învață să picteze, adică pictează în atelier și după model viu.

Din colecția muzeului putem aminti două lucrări din secolul al XIX-lea: „Portret de bătrân cu pipă", lucrare aparținând pictorului Feszty Árpád și „Portret de fată", după un autor necunoscut.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, impresionismul și-a pus amprenta pe arta portretului. Generația primilor impresioniști, cea a lui Manet, Degas, Renoir a adus o contribuție decisivă la transformarea concepțiilor despre portret.

În jurul anului 1900 portretul oscilează între un număr destul de mare de formule, unele dintre ele sunt izvorâte dintr-o tradiție mai veche, în timp ce altele reprezintă deja academismul generațiilor impresioniste și simboliste. Artistul redă nu atât individualitatea unui personaj, cât atmosfera unei epoci și a unui grup de oameni.

Personalitate proeminentă a artei românești din prima jumătate a secolului al XX-lea, pictorul sătmărean Aurel Popp ne-a lăsat o moștenire bogată și diversă. Cu toate că nu este cunoscut ca și portretist, el a realizat câteva portrete remarcabile, deținute de colecția muzeului. Dintre acestea amintim: „Autoportret", „Portret de bărbat" și „Portretul mamei".

Lucrarea „Autoportret" executată în ulei pe pânză, se încadrează în perioada studiilor între anii 1903—1914. Figura artistului este tipărită pe un fond negru. Pe cap are o pălărie caracteristică epocii. Lucrarea este executată printr-un desen precis, cu un colorit sobru.

„Portretul mamei" (Pl. XII/1) este o lucrare ce reprezintă un portret de bătrână din profil, căruntă, cu coc, cu ochelari, așezată pe un scaun înalt sculptat, citind, lângă o masă sculptată acoperită cu o broderie albă. Pe masă este o carte cu coperțile închise. În fundal se vede albul sobei de faianță. Lucrarea sugerează liniște și dragoste față de persoana redată, printr-o gamă de culori adecvată atmosferii intime.

În general artistul cunoaște chipul omenesc astfel de cum îl cunoaștem noi, în mod obișnuit. El observă cum acționează culorile prin suprafața pielii. Ochiul îi deschide o „oglindă spre suflet". Felul în care artistul îi dă o formă și îi direcționează sau fixează privirea, va influența starea de spirit, caracterul subiectului său, raporturile sale cu privitorul și mediul înconjurător și va diviza sau determina spațiul din tablou.

Numeroase sunt și portretele realizate de pictorul sătmărean Litteczky Endre, tot la începutul secolului XX. Dintre acestea amintim: „Portret de bărbat", „Bărbat cu pălărie" și „Portretul soției".

Referindu-ne la secolul XX, în tradiția picturală putem cita opera foviștilor și mai ales câteva admirabile portrete de Derain. În ce privește cubismul putem aminti personalitatea lui Picasso. Opera sa e plină de figuri individualizate servindu-i drept pretext. Pentru el și pentru atâția alții, figura umană e suportul unei speculații plastice. Tot ce se află în apropierea lui îl captivează. El ca și alți artiști nu se străduiesc să ne

atragă atenția asupra personalității modelului lor. Ei nu fac decât să-l însereze în rețeaua complexă a activităților lor imaginare.

Un număr mai mare de lucrări înfățișând portrete, existente în colecția muzeului sunt cele din școala de pictură modernă și contemporană. Merită amintite două nume de mare rezonanță din pictura modernă, care au redat apoi artei contemporane românești prestigiul aspirației spre originalitate: Henri Catargi cu lucrarea „Portret" și Schweitzer Cumpăna cu lucrarea „Portret de bătrân". Școala de pictură românească contemporană reunește câteva nume de artiști, care nu s-au sustras portretului, cu toate că nu manifestau o vocație deosebită pentru acest gen. Dintre aceștia putem cita câteva nume: Nicolae Hilohi cu lucrarea „Hariclea Darclée", Aurel Nedel cu „Portret", Florin Mitroi cu Portret cu roșu", Bártok Francisc cu lucrarea „Theodor Pallady".

Țara Oașului a constituit un izvor de inspirație pentru artiști. Ion Țânțaș, un fiu al acestor meleaguri, a realizat câteva portrete inspirate din această zonă dintre care menționăm lucrarea „Țăran din Oaș" (Pl. XII/2). Este o lucrare realizată în ulei pe pânză înfățișând figura țăranului din zona Oașului. Pe umeri poartă un suman, iar în mâna stângă ține o secure. Cromatica dominantă este de verde și orange, pasta fiind abundentă.

Deosebite atât ca viziune artistică cât și ca modalitate de rezolvare tehnică, prin aceste lucrări, s-a încercat prezentarea celor mai reprezentative portrete deținute de colecția muzeului.

Epoca contemporană are în toate domeniile, deci și în pictură tendința de a trata indivizii ca pe niște elemente identice unele cu altele. Nu mai crede în persoană și nici într-o ierarhie oarecare a ființelor vii. Ea nu mai cunoaște alte valori, decât pe cele care le obține prin analiza fenomenelor. Nu e deci arbitrar, să considerăm că epoca noastră asistă la declinul unui gen care a existat fără încetare încă de la începuturile istoriei. Declinul actual al portretului ca „gen" atestă faptul că omul, dotat cu noi mijloace de a acționa asupra mediului său, nu se situează încă în mod stabil ca persoană în raport cu universul.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. FRANCASTEL, GALIENNE și PIERRE — *Portretul*, Editura Meridiane, București, 1973.
2. ELSEN, E. ALBERT — *Temele artei*, Editura Meridiane, București, 1983.

L'ART DU PORTRAIT DANS LA COLLECTION DU MUSÉE DÉPARTAMENTAL SATU MARE

(Résumé)

Cet ouvrage-ci se propose de présenter en quelques mots l'évolution de l'art du portrait, s'arretant sur quelques portraits qui se trouvent dans la collection du Musée départamental Satu Mare: „Portrait d'une fille avec citron", oeuvre d'un anonyme autrichien du XVIII-e siècle, deux portraits du grand peintre de Satu Mare, Aurel Popp (1879—1960) et le portrait d'une jeune de Oaș, éxécuté par Ion Țânțaș (1909—1973).

RESTAURARE – CONSERVARE

COLABORAREA CU ÎNTREPRINDERILE INDUSTRIALE ÎN PROCESUL DE RESTAURARE A EXPONATELOR TEHNICE

GABRIEL BUNILĂ

Muzeul Tehnic este o unitate muzeală puternică, cu un atelier de restaurare conservare bine dotat, capabil să efectueze restaurări de mare complexitate și are un personal de specialitate pregătit să abordeze lucrări de calitate, profesionalism. Cu toate acestea pentru a restaura anumite exponate și din dorința de a da exponatelor aspectul inițial și — cel mai important — funcționalitate, apelăm la diferite instituții, întreprinderi specializate pe profilul solicitat.

Astfel, pentru restaurarea „Pilelor K" s-a apelat la atelierele de prelucrat sticlă, Curtea Sticlarilor, pentru a confecționa patru recipiente, vase — după modelul solicitat. S-au confecționat în acest scop matrițe din lemn și s-au efectuat probe până s-au obținut parametrii doriți. Tot la această instituție s-au confecționat globuri pentru lămpile cu arc electric, din dotarea sectorului de iluminat.

Pentru restaurarea telefoanelor din expoziția organizată la sediul muzeului nostru în trimestrul III, s-a apelat la un atelier zonal de întreținere telefonică pentru procurarea de șuruburi din cupru, M-2,5, a unor cleme și dispozitive de cablaj — specifice aparaturii telefonice.

Pentru restaurarea unor exponate în componența cărora intră și electromotoare, transformatori, s-a apelat la atelierul de bobinaj al întreprinderii Energoreparații. Este cazul rebobinării motoarelor de acționare și a transformatorilor de lampă — proiecție ale aparatelor de proiecție — AEG, Erneman. Bobinarea a fost efectuată folosind sârmă de aceiași calitate și diametru.

Restaurarea a două exponate complexe a fost realizată în anul 1994 prin colaborarea cu RATB, cu ocazia împlinirii a 100 ani de la introducerea transportului în București. Este vorba de un tramvai electric care a circulat în Brăila și un tramvai cu cai ce a aparținut Primăriei București. Această restaurare a ridicat probleme deosebite, deoarece obiectele erau foarte deteriorate, au avut intervenții numeroase și deoarece în final s-a dorit ca acestea să funcționeze, să se reproducă estetica și funcționalitatea în ansamblu. Datorită gabaritului, greutății exponatelor, acestea au fost transportate cu utilaje speciale, specifice la sediul Atelierelor Centrale RATB, unde într-o hală special amenajată au fost demontate, restaurate, conservate, folosindu-se tehnologia, utilajele și experiența în domeniu a specialiștilor din întreprindere. S-au coordonat și avizat toate operațiile de către restauratorul muzeului aflat la fața locului în perma-

nență, urmărindu-se respectarea normelor metodologice specifice restaurării științifice și încadrarea în graficul de lucru. Această restaurare, oricâtă bunăvoință și pricepere am fi avut noi, depășea posibilitățile tehnologice ale laboratoarelor muzeului. Aceasta și din considerații ținând de protecție și siguranță, deoarece acest exponet, după restaurare a circulat, a transportat pasageri fiind integrat în creerea atmosferei de epocă.

În perspectivă avem ca obiectiv — restaurarea primului automobil din lume cu caroserie aerodinamică — construit de ing. Aurel Persu, în 1923.

La acest automobil avem câteva probleme pe care nu le putem rezolva cu posibilitățile tehnologice ale muzeului. Prin bunăvoința sponsorului principal al acestei operațiuni — Automobil Clubul Român — se va putea trece peste câteva obstacole. Astfel, demontarea exponatului — care are dimensiunile 415×155×135 cm — se va face într-un atelier al ACR, unde se vor revizui organele de transmisie, motorul, instalația electrică, folosindu-ne de utilaje specifice și specializate pentru aceste operații. Muzeul, oricâtă bunăvoință ar avea, nu poate construi o rampă special pentru această restaurare și nici nu dispune de diferite prese, alezoare etc. — care se folosesc în revizia automobilelor.

Pentru restaurarea caroseriei acestui automobil care este din aluminiu, se va apela la o întreprindere care are experiență în reparații de aeronave. Aceasta, deoarece aluminiul din care este caroseria este în totalitate din aluminiu — montat pe o caroserie din lemn. Aluminiul este în parte îmbătrânit și nu suportă suduri. Pentru consolidare, se va folosi rășină poliester armată cu fibră de sticlă — aceasta procurându-se de la întreprinderi de specialitate din Platforma Chimică Dudești. Pentru procurarea anvelopelor, se va apela la o întreprindere profilată — Florești Prahova sau Danubiana. Se va căuta obținerea unor anvelope cu dimensiuni și caracteristice apropiate de ceea ce solicităm noi. Aceasta implică, confecționarea unei matrițe — speciale.

Pentru restaurarea colecției de calculatoare mecanice, electromecanice și electronice — vom apela la întreprinderile de întreținere utilaje de calcul, la Fabrica de Calculatoare, pentru a procura aceste componente originale, specifice cu parametrii funcționali apropiați cu piesele originale ale exponatelor.

Avem în vedere colaborarea cu Institutul de Fizică Atomică pentru etalonarea aparaturii și a exponatelor din sectorul de Fizică Atomică din cadrul Muzeului Tehnic. Astfel, avem dozimetre, numărătoare de particole, nivelmetre etc., care pentru a fi verificate, etalonate este nevoie de surse radioactive, sunt necesare precauții deosebite, se lucrează cu izotopi radioactivi, regim special de manevrare, stocare. Tot în scopul obținerii de rezultate reale, apelăm la laboratoarele de metrologie autorizate, pentru etalonarea instrumentarului din dotare, a aparatelor electrice și electronice de măsură, pentru autorizarea macaralelor, a cricurilor și a schelelor din atelierele de prelucrare mecanică.

Pe viitor suntem deschiși colaborării cu orice întreprindere, instituții pentru a realiza restaurări la exponatele cu complexitate, pentru a obține în final un exponat complet și funcțional. Această nu înseamnă că neglijăm relațiile de colaborare cu celelalte muzee sau instituții din Ministerul Culturii. Apelăm în mod constant la diferite laboratoare de res-

taurare pentru determinări, dotări, tratamente, consultanță. Dorim ca prin experiența, tradiția Muzeului Tehnic să ajutăm în problemele solicitate — orice unitate muzeală.

LA COLLABORATION AVEC LES ENTREPRISES INDUSTRIELLES DANS LE PROCES DE RESTAURATION DES OBJECTS EXPOSÉS

(Resumé)

Cet ouvrage-ci nous présente la collaboration du Musée Technique „Prof. ing. D. Leonida" avec différentes entreprises et institutions qui viennent a l'aide du restaurateur pour obtenir des objects exposés en état fonctionnel.

RESTAURAREA ÎN SPRIJINUL COMPLETĂRII TABLOULUI UNOR EPOCI TRECUTE

LIGIA DRĂGHICI

Lucrarea de față, prin prezentarea tehnicilor de restaurare folosite, și-a propus punerea în lumină a descoperirilor de amănunt științific care au apărut pe parcursul lucrărilor. Cele la care m-am referit, au dat posibilitate cercetătorilor din instituția noastră să-și completeze datele despre piesele respective. Considerăm că astfel am făcut un dublu serviciu cultural: de salvare a pieselor dar și de întregire a datelor pentru circuitul științific.

1. EVANGHELIA CU ÎNVĂȚĂTURĂ — Mănăstirea Dealul — 1644

Domnia lui Matei Basarab înseamnă pentru istoria românilor o epocă de mari realizări, îndeosebi pe planul culturii un loc aparte ocupându-l tipărirea cărților:

— Psaltirea slavonă — 1637—1642
— Psaltirea slavonă cu ceaslov
— Pravila cea Mică — 1640

și ultima aparține din vremea sa „Evanghelia cu învățătură". Tipărirea acestei lucrări a început la Govora și s-a încheiat la Mănăstirea Dealul în 1644.

Ajunsă în laboratorul de restaurare, cartea a fost supusă unor lucrări de restaurare deosebite deoarece atât legătura cât și corpul cărții a suferit în timp deteriorări fizico-mecanice, chimice și biologice.

În lucrarea de față, însă mă voi opri asupra unui alt aspect și anume datarea restaurării anterioare.

Importanța Evangheliei cu învățătură pentru generațiile următoare a fost sesizată în timp de o serie de cercetători, pasionați de carte.[1]

Consolidările efectuate, empiric, cu hârtie fabricată manual, au fost aplicate atât pe zonele nepurtătoare cât și pe cele purtătoare de mesaj internațional, folosindu-se unde era nevoie pentru completarea textului cerneală ferogalică (Pl. XIII.).

Testele de laborator asupra hârtiei folosite la vechea restaurare au scos la iveală faptul că și forzaturile sunt de aceeași calitate, respectiv: hârtie fabricată manual din fibre de in și cânepă cu suprafață rugoasă și având în componență ca liant clei de prun.

---

[1] T. Bianu, M. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom I 1508—1716, Buc. 1903

Luând ca argument filigranele descoperite pe forzaturile cărții (Pl. XIV/1, 2, 3) putem plasa în timp și spațiu vechea restaurare.

Pe partea mobilă a forzatului este lizibil filigranul de la Orlat cu cifra 2 în chenar, ceea ce indică o anumită calitate a hârtiei. Ortografia „ORLATH" este atestată în anul 1804. Partea fixă a forzatului prezintă în filigran inițialele „F.W." fără an. Din 1808—1814 inițialele respective apar în filigran însoțite de an.

Urmărind aceste date, ajungem la concluzia că hârtia folosită la vechea restaurare, aparține morilor de hârtie de la Sibiu și Orlat, plasându-se ca an de fabricație între 1804—1807.[2, 3]

2. STATUT DE BREASLĂ — manuscris 1783 (Pl. XV)

Statutele și privilegiile breslei tâmplarilor din Rupea, începând cu anul 1500 până la 1783 când apare ultima lor reconfirmare de către Universitatea săsească de la Sibiu.[4]

Cuprinde 33 de pagini, redactarea este făcută de o mână talentată în arta scrisului, cu tuș negru. Textul este în limba germană cu caractere gotice-renașcentiste.

Pe ultima pagină, o însemnare ce cuprinde confirmarea vechilor statute de la 1783 de către Universitatea săsească de la Sibiu, text cu cerneală neagră (ferogalică cu cărbune), caractere gotice de tip baroc.

Alături de problemele pe care le ridică un astfel de manuscris unde trecerea sutelor de ani și-a lăsat vizibil amprenta, o mare surpriză a apărut la spălarea paginilor manuscrisului, când s-a constatat că 2 file erau foarte bine lipite una de alta. Puse pe masa luminoasă, dintre cele două file apărea un text, greu lizibil.

Orice încercare de a dezlipi cele două file s-a încheiat cu un eșec. Nu se putea face nici o analiză amănunțită asupra adezivului folosit pentru lipire, nici a cernelei cu care a fost scris textul.

S-a recurs la o metodă riscantă, dar cu multă atenție și cu pricepere ea a dat rezultatul mult așteptat.

Pe o baie de abur, au fost așezate mai multe straturi de site cu densitate de la mare până la cea mai fină (sită de mătase). Pe acest pat de site a fost așezat documentul, iar deasupra lui, un clopot de sticlă. După fiecare minut de ședere în baie de abur, documentul se controla și se punea pentru câteva minute între hârtii de filtru.

După aproximativ 20 de minute cele două file au început să dea semne de dezlipire. Acum s-a putut face analiza adezivului și a cernelii.[5] Era vorba despre un amestec de clei animal cu rumeguș iar cerneala era pe bază de cărbune. Recomandarea chimistului a fost deci îndepărtarea

---

[2] Sacerdoțeanu, Aurelian — *Fabrica de hârtie din Râmnicul Vâlcii în sec. al XVIII-lea.* În: *Buridava,* Studii și materiale; Muzeul județean Vâlcea, 1972, pag. 273—293.

[3] Nusbacher D, — În: *Apullum,* vol. XV, 1977, pag. 686.

[4] Colecția Muzeului de Istorie Brașov — Dorina Negulici în: „Meșteșuguri în Brașovul Medieval", Brașov 1995.

[5] *Probleme de patologie a cărții.* Culegere de material documentar vol. XXVI, București, 1990.

la cald a stratului de clei animal ce a fost executată tot pe baie de abur dar fără clopot de sticlă. Curățarea s-a efectuat pe cât a fost posibil fără să afecteze textul. Apoi s-a trecut la spălarea propriu-zisă în soluție hidro-alcoolică (90% alcool etilic absolut+10% H_2O).

Revelația a fost mare atât pentru restaurator cât și pentru cercetătorul muzeului căci textul bine ascuns a adus informații noi, deosebit de valoroase, pentru bibliofil.

3. SCRISOARE TESTAMENT — prima jumătate a sec. XVIII (Pl. XVI)

Fragmentele găsite incastrate în coperta unei liturghii din 1741 fac parte dintr-un zapis al unei oarecare „Mara Radului" din Baia, care-și lăsa averea „fiului și fiicei Maria — casa și locu din jurul casei și alte locuri" cu menționarea „hotărniciei acestora":

Există posibil și o dată a scrierii actului din care nu mai este lizibil decât ziua 5 și luna lui „răpciune" — adică noiembrie. Caracteristicile scrisului și ale hârtiei documentului îl plasează în timp aproximativ în prima jumătate a sec. XVIII.

Mare a fost surpriza când dintre coperțile Liturghierului a apărut acest manuscris de valoare documentară deosebită, împăturit și bine ascuns, parcă pentru a fi descoperit numai peste sute de ani.

Tratarea și restaurarea lui a ridicat o serie de probleme atât restauratorului cât și cercetătorului în domeniu.

Hârtia de proastă calitate „păstrată" între o copertă de lemn și un înveliș din piele (Pl. XVI) a fost supusă, asemeni întregii cărți, deteriorărilor fizico-chimice și biologice cauzate de scurgerea timpului și de condițiile precare de păstrare.

Testele de laborator au scos în evidență calitatea slabă a hârtiei fabricată din pastă mecanică ce conținea particule lemnoase iar textul scris cu pană cu depuneri neregulate în anumite porțiuni ale literelor, cu cerneală de carbon. Pe câmpul documentului — atac vizibil de anobidae.

Testamentul era lipit pe o altă hârtie, de o calitate la fel de slabă cu un adeziv pe bază de amidon și rumeguș. Degajarea documentului de suport a fost făcută prin tamponare, pe versoul lui, cu soluție hidroalcoolică (H_2O+alcool etilic absolut 1/1) pe sită. După îndepărtarea așazisului suport s-a constatat că documentul era practic sfâșiat și pe verticală și pe orizontală datorită plierilor repetate și-a atacului biologic suferit.

S-a trecut după uscarea și presarea lui între coli de netex și hârtie de filtru, la reconstituirea fragmentelor componente prin aplicarea de văl japonez din aproape în aproape. Nu a fost posibilă consolidarea lui cu o singură bucată de văl, deoarece se lucra pe versoul documentului, iar pentru reconstituirea exactă a textului trebuiau unite micile fâșii cu mare atenție potrivindu-se literă de literă.

După o presare ușoară între coli de netex și hârtie de filtru s-a efectuat așazisa consolidare pe versoul documentului cu văl și adeziv CMC, iar apoi s-a trecut la restaurarea propriu-zisă a lui, dându-i-se pe cât posibil forma inițială.

Considerată ca a fi „cartea surprizelor" Liturghierul din 1741, a mai oferit un fapt necunoscut şi anume existenţa pe fiecare pagină a filigranelor cu conţinut diferit, informaţie de mare valoare pentru bibliofili.

Filigranele nu au fost lizibile decât după ce cartea a fost desfăcută din legătură. Ele se aflau exact în partea cusută a cărţii şi nu ar fi fost descoperite dacă lucrarea nu ar fi ajuns în laboratorul de restaurare.

4. STAMPĂ „Braşovul în 1830"

Gravură executată de Franz Neuhauser în 1830, reprezentând scheieni călări trecând prin faţa Porţii Ecaterinei, obicei ce-şi are originea în acţiunea scheienilor de la 1 octombrie 1600, când participaseră la asediul Cetăţii Braşovului.[6]

Lucrarea a fost publicată în literatura de specialitate cu descrierea făcută mai sus. Mare a fost surpriza specialistului în domeniu când i s-a adus la cunoştinţă descoperirea unui frumos filigran, „J. W. HATMAN" nemenţionat până acum.

Descoperirea aparţine în exclusivitate restauratorului şi s-a evidenţiat numai în momentul spălării (soluţie hidroalcoolică 80% H_2O+20% alcool etilic absolut), dispărând aproape total după procesul de uscare.

După cum bine se cunoaşte activitatea de restaurare în general şi în special cea desfăşurată pe suport de hârtie atinge probleme deosebite de spectaculoase sub cel puţin două aspecte. Din punctul de vedere al restauratorului fiecare lucrare este un „caz", cu o problematică aparte, care obligă la adâncirea cercetării pe domeniu oferind rezultate dintre cele mai neaşteptate. Şi în paralel din punctul de vedere al cercetătorului de colecţie, căruia i se furnizează în timpul lucrărilor de restaurare, date noi, uneori de importanţă deosebită în cercetarea propriu-zisă, date care nu pot fi obţinute în alt mod.

Pentru că în ultima vreme am lucrat la câteva cărţi, manuscrise, stampe de sec. XVII, XVIII din colecţia Muzeului de Istorie Braşov care au oferit surprize dintre cele mai interesante, am ţinut ca în comunicarea de faţă să mă opresc pe rând asupra lor dezvăluind un alt aspect al muncii de restaurare.

THE RESTAURATION IN THE WAY OF COMPLETING THE PICTURE OF OLDER EPOCHS

(Summary)

The process of restauration of some documents may always be a very important revelation as much as for the restaurant keeper as for the researcher of ancient collections.

A discovered filigres in the sewing of a book, another one hidden in the double of the flyleaf, an imprinted will in a cover, or a manuscript between two stuck pages, etc. may be very important points in learning more about the older epochs.

[6] Nistor, Minerva — în: *Braşovul în izvoare cartografice şi iconografice (sec. XV—XIX)*, pag. 26, Braşov, 1976.

PODIȘOR — (AMAREU) — CASA MEMORIALĂ VASILE LUCACIU APA

DORU ENĂCHESCU

Podișorul format din dulăpior și polițe executate din lemn de tei și brad, folosit ca și obiect de uz gospodăresc în gospodăriile sătești din zona Codrului (Băița) prezintă un stil specific zonei Codrului din perioada anilor 1912.

Era folosit pentru depozitarea obiectelor, ulcioare folosite în bucătăria țărănească de la începutul sec. al XX-lea, în zona Codrului.

Executat din lemn de tei prelucrat prin debitare și horjuire este decorat cu un model ce imită coada de rândunică. Ușile formate din două părți sunt executate din lemn de brad prinse de părțile laterale în cuie cu două balamale metalice, având la partea centrală un despărțitor din lemn, ce asigură închiderea celor două ușițe cu o încuietoare din lemn.

Deasupra ușilor se află o poliță flancată pe fața anterioară cu un model imitând coada de rândunică, model repetat și pe părțile laterale și superioare ale poliței.

Partea posterioară a dulăpiorului executat din cinci bucăți de lemn de tei horjuite sunt suprapuse și fixate de polița inferioară și superioară cu cuie de fier.

Podișorul expus la Casa memorială Vasile Lucaciu, având o vechime de aproximativ 80 de ani, datorită condițiilor nefavorabile, (umiditate ridicată) a fost transferat la laboratorul de restaurare în urma constatării atacului activ de anobium purctatum, pentru restaurare.

În urma analizelor efectuate au reieșit faptul că atacul biologic al insectelor xilofage a dus la degradarea masei lemnoase, mergând până la dispariția unor elemente (părțile laterale inferioare complet distruse) precum și la descleieri ale îmbinărilor.

S-a procedat ca atare la o dezinsecție generală a obiectului, prin pensulări repetate cu o soluție insecticidă de Basileum, după care podișorul a fost desfăcut pe elemente. Fiecare element în parte a fost supus unui tratament de consolidare a fibrei lemnoase, deteriorate în urma atacului biologic, prin imersare într-o baie caldă (60°C) de ceară de albine, cloroform și esență de terebentină la care s-a mai adăugat 2% soluție de Basileum. Durata tratamentului a fost de 48 de ore pentru fiecare element. S-a urmărit prin acest procedeu umplerea galeriilor formate de acțiunea cariilor, obturarea orificiilor de zbor, precum și distrugerea larvelor rămase în interiorul lemnului.

S-a trecut apoi la completarea porțiunilor lipsă, cu material de lemn de aceeași esență, precum și la reîncleierea îmbinărilor cu cleiuri naturale.

Elementele noi au fost integrate cromatic folosind baiț pe bază de bitum dizolvat în petrosin.

Prin acest procedeu s-a stopat atacul biologic, s-a consolidat structura lemnului distrus prelungindu-se viața, asigurându-se o conservare adecvată, condițiilor de păstrare.

RESTAURATION D'UN „PODIȘOR" DE LA MAISON MÉMORIALE „VASILE LUCACIU"

(Resumé)

Podișor appartenant a la demeure mémoriale V. Lucaciu de Apa datant de 1912 est utilisé dans les foyers paysans de la zone Codru a subi un ataque de anobium punctatum qui à la suite des traitements appliqués a été stoppé et on a consolidé la structure du bois, en obtenant un état de conservation propre pour une période quelconque.

COLECȚIA BOTANICĂ A SECȚIEI DE ȘTIINȚELE NATURII A MUZEULUI DIN CAREI

(preparare, conservare, depozitare)

ECATERINA MAJOR

Muzeul orășenesc Carei, înființat la 10. iulie 1958, cu două secții, una de istorie-arheologie, și una de științele naturii, păstrează, conservă și valorifică un patrimoniu deosebit de bogat. Primele colecții muzeistice sunt documentate la Carei, încă din anul 1889.[2] Menționăm o valoroasă donație a exploratorului Emil Hulub, care cuprindea 92 de piese zoologice, botanice și minerologice provenite din Africa de Sud.[3]

Prima expoziție de bază a secției de științele naturii a fost deschisă în 1960, fiind reorganizată de mai multe ori. În prezent spațiul expozițional are șapte săli cu o suprafață de 315 mp.

Colecția botanică actuală a muzeului careian provine din activitatea de colectare-cercetare și a fost realizată între anii 1969—1988 de muzeograful Karácsonyi Carol. Patrimoniul actual al secției de științele naturii numără peste 25 000 de piese după cum urmează: plante superioare 15 820, plante inferioare 520, malacologie 1 822, paleontologie 1 874, serpetologie 555, mineralogie 61, ihtiologie 27, mamologie 15, lepidoptere 5 000.[4]

Probleme de conservare. Cea mai bogată colecție este herbarul care cuprinde peste 16 000 de coli, a căror conservare necesită un ansamblu de măsuri în scopul prelungirii maxime a existenței lor.

Întocmirea herbarului. Plantele colectate și determinate au fost uscate prin presare, folosită fiind metoda clasică: coli de sugativă și hârtia de ziar. Următoarea etapă a constituit-o așezarea plantelor pe coli și etichetarea acestora cu toate datele științifice necesare.

O problemă deosebită pentru conservare a constituit-o prepararea unor organe de plante foarte groase, cărnoase sau zemoase în care scop a fost folosită o soluție concentrată de bioxid de sulf în apă diluată în spirt, 1/5 din volumul ei. A fost încercată și o tratare prealabilă cu formol care grăbește uscarea plantelor cărnoase sau zemoase, prin scufun-

---

[1] N. Iercoșan, I. Németi, C. Karácsonyi, *Satu Mare St.Com.*, VII—VIII, 1986—1987, p. 477—487.

[2] *Ibidem*, nota 2.

[3] Al. Marinescu, *Rev.Muz.*, 1983, 9, p. 60—67; C. Karácsonyi, *Rev.Muz.*, 1988, p. 24—28.

[4] Muzeul orășenesc Carei, Registrul inventar, I. Botanică, II. Zoologie.

darea acestora pentru 15—20 de minute într-o soluţie de formol cu o concentraţie de 5%. După această intervenţie plantele au fost uscate după metoda obişnuită.

Aşezarea colilor în herbare şi a acestora în dulapuri confecţionate special pentru floră, în ordine alfabetică pe specii şi cronologic pe etape de colectare, a constituit o altă fază de constituirea herbarului.

Plantele din depozit se păstrează în 11 dulapuri, cu dimensiuni de 165/100/40 cm împărţite în patru compartimente, fiecare compartiment conţinând patru herbare-dosar de dimensiunile 42/30/16 cm, dulapurile sunt numerotate de la 1—44, în total existând 176 dosare-herbar, aşezate sistematic (ordine, familie, gen, specie, subspecie) în ordine alfabetică, nesuprapunându-se mai mult de două bucăţi în incinta mobilierului.

Probleme privind starea de sănătate şi probleme de conservare a herbarului. Prevenirea şi combaterea agenţilor de risc. Păstrarea herbarului din punct de vedere al conservării îndeplineşte aproape toate condiţiile, prevăzute în normele de conservare. Dulapurile în care sunt ţinute herbarale sunt confecţionate special şi se închid etanş, deci pătrunderea insectelor este aproape exclusă. Totuşi din trei în trei luni, au fost luate măsuri de prevenire a apariţiei şi dezvoltării agenţilor biodegradatori prin: optimizarea microclimatului în depozit, blocarea căilor de pătrundere a agenţilor biodegradatori, tratarea cu sprayuri (Clorexidin, Fenosept etc.), aplicarea unori săculeţe de pânză umplute cu naftalină, levănţică, tutun, ambră, mirt, în cutii-module şi în sală, verificarea lunară a planşelor cu plante, respectarea strictă a fluxului de circulaţie a planşelor în herbare, dezinfecţie şi dezinsecţie generală anuală sau în caz de excepţie bianuală, precum şi petrolarea plantelor o dată la 10—12 ani.

O metodă de conservare folosită de mai mulţi ani cu succes şi eficienţă la Muzeul orăşenesc Carei, a fost tratarea cu bioxid de sulf a colilor de herbar. Metoda a constat în aprinderea unor feştile de sulf, într-o ladă special confecţionată din tablă zincată cu etanşeizare completă, în care au fost introduse pe rând toate colile de herbar. Durata tratării a fost de 24 de ore, procedeul repetându-se la trei ani sau de câte ori a fost nevoie. Celelalte metode de conservare au ţinut de urmărirea în permanenţă a factorilor de mediu: temperatură, umiditatea relativă, lumină, conform normelor.

O problemă deosebită din punctul de vedere al conservării o constituie plantele din expoziţia de bază a secţiei. Sunt expuse pe panouri mari şi înrămate sub sticlă plantele cele mai reprezentative pentru flora din nord-vestul României şi judeţul Satu Mare, organizate pe biotopuri: zona pădurilor, a nisipurilor, a câmpiei şi a mlaştinilor şi completate cu o bogată documentaţie şi materiale expoziţionale auxiliare. Intervenţia la plantele expuse, în sensul conservării, este periodică şi mai des decât la cele din herbar, datorită condiţiilor uneori precare de microclimat ce se datoresc în special clădirii muzeului. Pe lângă urmărirea în permanenţă a condiţiilor de mediu şi a factorilor de risc şi la plantele expuse se fac intervenţiile menţionate la herbar, iar în cazuri deosebite acestea se înlocuiesc.

Am considerat necesară prezentarea succintă a principalelor probleme de conservare a colecției botanice a muzeului careian, întrucât aceasta reprezintă o valoare deosebită din punct de vedere științific și muzeal atât prin numărul de piese cât și ca organizare și păstrare, fiind de fapt singura colecție de acest fel din județul Satu Mare.

COLLECTION BOTANIQUE DE LA SECTION DE SCIENCES NATURELLES DU MUSÉE DE CAREI

(préparation, conservation, dépôt)

(Resumé)

L'article présente les principaux problèmes de préparation, de conservation et de dépôt de l'herbier de la section des sciences naturelles du Musée de Carei. On mentionne les étapes de constitution de l'herbier et les activités de conservation de celui-ci et des plantes de l'exposition permanente du musée.

METODE MODERNE DE RESTAURARE ȘI CONSERVARE

MIHAI MĂCĂRESCU

În cadrul restaurării și conservării metalelor se pune problema eliminării tuturor produșilor de coroziune fără afectarea suprafețelor, neatacate de coroziune. Pentru aceasta, din multitudinea de tratamente chimice, am selectat o parte, ce se pretează la tratarea pieselor moderne din fier și aliajele sale, precum și cupru și aliajele sale.

I. Metodele cele mai rapide ce pot fi aplicate la fier și aliajele sale sunt următoarele:

1. Electroliza în soluție de acid sulfuric sau acid ortofosforic 1—2% cu anod din plumb, fier sau cărbune. Prin acest procedeu se obține o curățire rapidă a metalului, dar trebuie să se urmărească în permanență procesul pentru a se evita atacul metalului.

Se impune o periere a suprafeței piesei pentru îndepărtarea bulelor de gaz depuse pe suprafața fie inversia electrică care se poate executa cu un comutator inversor.

2. Decaparea electrolitică cu soluție de hidroxid de potasiu 7% în apă se face pentru îndepărtarea ruginei. Obiectul se leagă la anod iar drept catod se folosește fier moale. Densitatea de curent este de 5 A/dm^2 la o tensiune de 8 V. În timpul lucrului se execută o periere a obiectului pentru îndepărtarea atât a depunerilor mecanice cât și a gazului degajat. Se are în vedere păstrarea cât mai stabilă a concentrației electrolitului, prin adăugarea unei soluții concentrate de hidroxid de potasiu la intervale calculate.

Obiectele din fier și aliajele sale curățate de rugină după aceste două metode se spală cu apă distilată și apoi se tratează cu o soluție alcoolică de tanin 15%. Se obține, în acest mod, o protecție a suprafețelor fierului precum și o colorație de protecție fie din lacuri celulozice fie pe baza de parafină.

3. Pentru scoaterea în evidență a ornamentației de fier de pe suprafețele obiectelor, după decaparea electrolitică, înainte de terminare, se șterge suprafața ornamentată cu o soluție de acid azotic 1,5% în acid acetic. Aceasta operație se execută folosind o țesătură de lână sau bumbac. Operația se poate opri apoi prin spălare cu apă.

4. În cazul oțelurilor, a căror funcționalitate trebuie să fie păstrată (arcuri, șuruburi, piulițe etc.), se poate folosi o rețetă mai complicată, dar care nu produce distrugeri ale suprafețelor de oțel. Această rețetă este compusă din următoarele ingrediente:

acid ortofosforic	280 g.
fosfat trisodic	50 g
acid oxalic	50 g
alcool etilic	50 cm^3
decalina	2 cm^3
petrol lampant	0,1 cm^3
apă distilată	560 cm^3

Fiecare din aceste ingrediente are rolul sau bine stabilit, așa după cum urmează:

Acidul ortofosforic și fosfatul trisodic reacționează cu produșii de coroziune ai fierului transformându-i în compuși solubili în apă, care apoi reacționează cu acidul oxalic formându-se un complex ce se îndepărtează ușor. Alcoolul etilic are rol de moderator de reacție, adică reduce viteza de reacție atât a acidului fosforic cu rugină cât și creind posibilitatea transformării fosfatului de fier în complex axolic. Decalina este un produs petrolier din categoria triciclohexanomelor care împreună cu petrolul lampant protejează suprafața metalică a obiectului și nu permite reacția acidului fosforic cu metalul (oțelul).

Durata reacției este în funcție de grosimea stratului de coroziune și a compoziției chimice a acesteia. În cazul când nu se găsește decalina se folosește o concentrație de petrol lampant de 10—20 ori mai mare decât cea indicată de rețeta (adică 1—2 cm^3 petrol lampant), dar cu urmărirea atentă a reacției și o periere continuă.

II. Restaurarea pieselor moderne din cupru și aliajele cuprului solicită o atenție deosebită precum și discernământ în alegerea tratamentelor chimice. Din multitudinea de tratamente chimice ce se folosesc azi pentru îndepărtarea produșilor de coroziune ai cuprului am selectat câteva:

1. Se imersează obiectul spălat în prealabil cu apă și detergent neionic de tip Romapol, într-o soluție 5% de acid sulfuric în apă distilată, pentru un timp cuprins între 5—30 minute. În tot acest timp se face o periere ușoară cu o perie cu fire din plastic pentru a se îndepărta oxidul de cupru ce se depune pe suprafața obiectului. Stoparea se face printr-o spălare rapidă în apă distilată.

2. Obiectele din bronz sau alame pot fi tratate cu un amestec sulfocromic fie cu o soluție de bicromat și acid sulfuric.

Rețeta amestecului sulfocromic este următoarea:

— se amestecă 100 cm^3 acid sulfuric cu concentrația de 98% cu 20 cm^3 apă distilată după care se introduce sub agitare continuă 80 g de bicromat de potasiu. După răcire se pune cu pipeta uscată câte o picătură pe porțiunea corodată. Timpul de reacție este foarte scurt (de ordinul secundelor), oprirea reacției făcându-se în apă distilată.

Suprafața piesei, după uscare, se lustruiește cu filț de pâslă la polizor.

Pentru obținerea unei soluții sulfocromice, în care procesul de reacție cu produșii de coroziune să poate fi controlat, se toarnă 5 cm^3 acid sulfuric concentrat în 90 cm^3 apă distilată după care se adaugă 5 g bicromat de potasiu.

Se agită până la dizolvarea completă a bicromatului de potasiu. Pentru obiectele din cupru și aliaje din cupru precum și pentru argint corodat soluția poate fi folosită la rece (temperatura camerei) sau la o temperatură de 55—60°C.

În tot timpul procesului se periază cu o perie moale pentru a nu zgâria suprafața. Dacă în timpul lucrului se observă o decolorare a soluției se mai adăugă bicromat de potasiu și se dizolvă în soluția rămasă.

În acest caz, concentrația în substanța activă, adică bicromat de potasiu trebuie să se mențină aproape constantă. Dacă stratul de coroziune este prea gros și se constată o inhibare a reacției obiectul, după o spălare cu apă în prealabil, este introdus într-o soluție proaspăt preparată. Nu se poate folosi amestec sulfocromic pentru obținerea soluției de bicromat deoarece la introducerea amestecului sulfocromic în apă bicromatul precipită și nu se mai dizolvă în apă.

3. În cazul restaurării obiectelor de mare finețe ornamentală, când ansamblul este compus din cupru și aliajele sale, argint, argint aurit etc., este necesar un tratament chimic complex care să redea atât suprafața curată cât și strălucirea metalului. Una dintre metodele cele mai bune ce poate fi folosită în acest caz este metoda Laptev, o metodă greoaie dar foarte eficientă. Se dizolvă 100 g. săpun fin în 500 ml apă distilată după care se tratează cu o soluție 10% acid acetic, până la neutralizare. În 500 ml apă se dizolvă 5 g borax (tetraborat de sodiu) și 5 g azotat de potasiu. Cele două soluții se amestecă și se încălzesc până la 70—80° C.

După răcire, înainte de a se solidifica, obiectul este acoperit, prin pensulare, cu această soluție și se lasă 5—8 ore după care se spală cu apă distilată. Pentru îndepărtarea completă produșilor de coroziune, o parte din soluție se încălzește până la 35—40°C și se adaugă 100 ml hidroxid de amoniu 25%. Se operează ca mai sus și se obține suprafața lucie și curată a obiectului..

Conservarea suprafețelor de bronz sau alame se poate face folosind o soluție de schelack în alcool tehnic, în concentrație de 2—5% la rece, prin frecare cu ajutorul unei țesături din lână sau cu verni de retuș folosit în pictură. Verniul se aplică prin pensulare pe suprafața încălzită, la un bec de infraroșii, până la o temperatură de 40°C.

În acest mod se obțin suprafețele ce imită peliculizarea cu aur a suprafețelor.

MÉTHODES MODERNES DE CONSERVATION ET RESTAURATION

(Resumé)

Cet ouvrage présente quelques unes des méthodes de traitment des pièces modernes en fer, en cuivre et leurs alliages.

Certaines méthodes sont plus rapides, utilisant l'électrolyse, le décapages électrolytique, combinant la méthode à l'utilisation des acides, la conservation finale se faisant à l'aide d'une couche de schelach.

LE RÔLE DES PLANTES DANS LA CONSERVATION TRADITIONNELLE DES TEXTILES EN ROUMANIE ET LA POSIBILITÉ DE LEUR APPLICATION DANS LES MUSÉES

LIGIA MIHAIU

Dans la complexité des manifestations artistiques du peuple roumain, l'intérieur de l'habitation paysanne, étroitement lié à l'arhitecture de la maison — apparaît comme entité bien définie étant l'expression des nécessitées de la vie et d'une longue tradition historique. „L'intérieur paysan est une configuration culturelle formée le long d'un très long intervalle de temps, étant une création historique, fruit des efforts collectifs des plusieurs générations, démontrant dans ce domaine aussi l'ancestrale et l'interrompu habitat dans le territoire carpato-danubien du peuple roumain, créateur de civilisation"[1] — nommait l'exegète roumain, Paul Petrescu, ce domaine. Par conséquent, la totalité des biens d'un paysan, foyer, habitation traditionnelle représentent non seulement un atélier complexe de création et un trésor de la création populaire, mais, en même temps, une présentation permanente de tous les genres de création, toujour en echange et renouvellement. Les outils et les objets en bois, os ou métal, à côté de la céramique utilitaire et décorative, ayant souvent des emplois rituels, les meubles en bois, sculptés, entaillés ou peints et sourtout l'abondance des textiles, couvertures ou tapis décoratifs, serviettes pour les murs ou celles „des icônes" qui embellissent les murs ou les mouchoirs tissés ou cousus, ayant des fonctions symboliques dans les rites liés aux âges de l'homme, des noces, à l'enterrement etc. — jusqu'aux pièces de l'habit, faits en textiles, reine ou cuir — relèvent les différentes formes et genres de la création populaire traditionnelle" qui constituent en même temps „L'héritage de la famille", son univers matériel et spirituel.

La forme, la couleur, la fonction pratique, esthétique, symbolique, rituelle etc. constituaient des coordonnées à part, spécifiques pour chaque genre de création. Sans doute, il y avait encore un facteur important dent on tenait compte: la résistance des objets et leur meilleur emploi pour prelonger leur existence. À présent, que les musées fassent des efforts soutenus pour conserver leur patrimoine cultural pour l'avenir on doit rechercher et découvrir les methodes traditionnelles employées dans le foyer paysan, méthodes qui ont contribué à l'existence et à la

[1] Petrescu Paul (preface) à Stoica Georgeta — *L'intéricur du foyer paysan"*, Râmnicu Vâlcea, 1974.

résistance des outils et de l'art populaire à travera les siècles, héritées par des générations entières. Notre recherche essaie de mettre sous les yeux des chercheurs scientifiques les practiques empirtuces, traditionnelles et autant de possibilités scientifiques de conservation du patrimoine existent dans les villages et musées.

Il est bien connu le fait que la nature organique des pièces textiles, de celles en cuir, laine ou bois determine leur périssabilité, la matière dont elles sont confectionnées étant détruite par des facteurs mécanique et physico-chimiques.

Par des pratiques millénaires, les habitants des village carpatins, connaisseurs du milieu ambiant, de la végétation et du calendrier biologique, fonction des phases du soleil et de la lune, ont découvert des méthodes (mécaniques, thermiques, physico-chimiques) dont ils connaissaient la finalite et les effets, sans connaître les processus profonds qui avaient lieu, la componence chimique et la possible dualité des caractéristiques de certains éléments: l'effet désinfectant mais aussi distructif de certaines plantes, l'effect émolient mais aussi décolorant de certaines substances trouvées dans la composition des plantes.

Les méthodes empiriques traditionnelles constituaient de véritables „lois" orales dans la vie du village, liées aux croyances, aux coutumes, aux évenements, aux fetes de l'année, donc à un certain calendrier qui devenait cyclique. Les maisons étaient néttoyées, balayées, les murs étaient blanchis les planchers étaient reneuvellés à glaise, jonchés de sable rouge, fin, propre, pris des vallées. Le feur était lui aussi blanchi à la chaux. Le boisage de la maison, les poutres, les châssis des fenêtres, les portes étaient levés, enduits d'huiles obtenus à l'aide d'une méthodologie traditionnelle, pour donner plus de résistance au bois, mais aussi pour renouveller des couleurs, ces huiles se sont montrés les meilleures substances, simples ou combinées, pour conserver beaucoups de catégories d'objets existents dans le patrimonie des musées.

Le même traitement était appliqué aux meubles du foyer traditionnelle lit, les bancs, la table, les chaisses à dot, les placards pour la vaissele et même le berceau. L'odeur pénétrante de ces huiles et le nettoyage des objets avaient, certainement, un rôle insectifugue.

Les pièces textiles de la maison subissaient (surtout au printemps et en automne) des traîtements thermique, mises en plein soleil ou gel. Elles subissaient aussi un traîtement mécanique, battues énergiquement ou lavées pour renouveller les couleurs, l'elasticité des fibres dont elles étaient confectionnées, l'emploi de certaines plantes mises aux poutres, au dos des icônes ou des assiettes qui décoraient les murs aux coins de la maison, aux portes, aux fenêtres, au dessus du four mais surtout dans la caisse où était mis le dot de la famille, entre les habits, même liée aux certaines croyances, fêtes ou constatation de l'odeur de plantes était, en réalité, une méthode chimique qui faisait recours aux qualités des substances chimiques des plantes.

Les plantes employées fréquemment dans le foyer paysan contiennent des substances que la chimie moderne emploie comme substances synthetisées, par des techniques industrielles ayant les mêmes buts, mais qui peuvent, au contraire, avoir une action distructive sur l'objet, la couleur, ou sur sa partie organique. L'emploi des plantes pour desin-

fecter exige la parfaite connaissance des plantes, de leur action et de la période optime de moisson ainsi que la pertie de la plante à effet maximum — fleur, feuille, racine, tige ou grains. Certaines plantes étaient employées fraîches, leur sève contenant des substance désinfectantes, d'autres étaient employées séchées, parce'qu état frais ont des inconvénients (ex. la fleur d'iris tâche les textiles á l'était frais).

Les pratiques traditionelles exigent une parfaite connaissance de la nature, des plantes, de calendrier de leur moisson, au printemps, à la période de l'equinoxe, en été, au solstice, en automne, à l'equinoxe, donc aux mois de mars—avril, mai—juin et septembre. Les femmes savent quelle partie de la plante doit être employée, quelle est l'état et la meilleure période d'employée, quelles étaient les modalités de les préparer, garder et employer. L'efficacité de ces méthodes, leurs possibilités d'emploi dans la vie contemporaine, renforce la certitude de leur ancienneté dans les pratiques empirique traditionnelles.

Nous ne nous sommes pas proposés l'études de la bibliographie historique de cet aspect ethnographique, mais nous allons rappeler quelques éléments singrificatifs trouvés dans des documents. Le poet Vergilius, qui donnait a l'antiquité des conseils pratiques concernant les métiers agro-rustiques dans „GEORGICE" relevait la force des plantes et leur effet insectifugue et odorisateur. En faisant l'éloge de l'agriculture, occupation importante à l'antiquité, Vergilius recommandait:

„L'endroit du rucher doit être soignesement choisi...
Pigurent-des-abeilles vert aux alentours et beaucoup
de *basilic* ayant une odeur forte,
Et dans les près beaucoup de *sariette,*
Et des rivières claires il faut donner de l'eau pour
les violettes..."[2]

La composition chimique de ces plantes qui attirent les abeilles et repoussent les insectes n'était pas connue, à cette époque-la, mais l'effet attirant pour les uns et repossant pour les autres était sans doute connu. Même à présent on emploie telles plantes pour tels buts.

Dans les textes médievales, manuscrits, herbariums des XVI—XIXième siecles, compendiums de spécialité, l'emploi des plantes et leurs qualités désinfectantes, émoliantes, odorisantes étaient fréquamment employées dans toutes les régions du pays, ayant un rôle à part dans la prophylaxie et la thérapeutique de l'homme et des maisons. On donne un seul exemple pour souligner l'ancienneté de ces pratiques et leur continuité. En 1508, dans le rituel de prêtre roumain Coresi, le chant rituel disait:

„on va me laver de *„issopom"* ... ou *isop* signifie la plante qui a la qualitée de netoyer (est la plante nommé scientifique, Saponaria officinalis), avec laquelle les paysans lavaient leur linges."[3]

---

[2] Publius Vergilius Marro — *Georgice*, traduction faite par George Coşbuc, Bucureşti, ed. 1949, p. 123—125.

[3] Pascu Ştefan (sous la redaction) — *L'histoire de la pensée et de la création scientifique et technique roumaine"*, Editure de l'Académie, Bucarest, 1982, p. 119—168.

Dans l'étude des méthodes de conservation des textiles on a constaté un soin à part pour obtenir une fibre résistente et de bonne qualité dès le moment de la culture ou de la transformation de la fibre de chanvre ou de lin. Le fil de chanvre obtenu de la fibre dans le processus de „rouissage" dans les „rouissoirs" a eau „molle", „calcaire" est plus fin mais moins résistent que le fil obtenu par le roussage à rosée, donc par humectation réduite, pendante 10—12 nuits, dehors, en plein air des plantes laissées pendant jour dans un endroit mal aéré. Par le premier processus on obtient le fil blanc-jaune, nécessaire aux vétements, par le deuxième on obtient le fil gris-noirs, employé a tisser les tapis en ensamble avec du laine.

Le soin pour la qualité de la chanvre et de sa fibre ainsi que la conservation des textiles du dot de la maison formaient l'essence-même de certains rites et pratiques calendaristiques, liés aux fêtes traditionnelles. Ainsi, au printemps, à l'occasion des Paques fleuries on croyait être bon que les branches de saule prises de l'église se maintiennent aux icônes pour que la chanvre pousse, et en été à la Saint Jean-Baptiste, les femmes enduisaient la chanvre à beurre, pour obtenir un fil mou et résistent.

Très souvent, les pratiques ancestrales de transformation de la chanvre etaient liées à la mythologie locale. Au „Jeudi saint" on croyait que „l'être invisible", ou „l'ésprit malfaisant" demandait les filles si elles avaient déjà filé toute la chanvre, si elle l'avaient blanchie si elle l'avaient déjà tissée etc. En réalité, ces croyances étaient étroitement liées au calendrier de la transformation des fils — en été le rouissage, en automne, jusqu'au Noël — le filage au printemps, jusqu'aux Paques — le tissage et le confectionnement des textiles. Tout en respectant ces périodes, on prêtait une attention à part à la qualité de la fibre, aux fibres obtenus par le „calvaire de la chanvre".[4]

Après l'étude des questionnaires de Haşdeu et Densuşianu[5] réalisées il y a un siècle on constante une grande dispersion des pratiques de conservation dans les foyers traditionnels ainsi que l'ésprit inventif des hommes, bons connaisseurs de l'interdépendance homme-nature. Pour conserver et transmettre ces pratiques, l'homme traditionnel les imposait aux certaines fêtes qui étaient en réalité la périodicité de la nature biologique, l'évolution de la flore et de la faune. Ces fêtes representaient les moments de „flux" à amplitude majeure ou celles de „reflux" où les insectes pénétraient dans les textiles du foyer.[6] Ces fêtes étaient autant des manifestationes de croyances et pratiques populaires que des moments importants pour le nettoyage des maisons, pour la désinfection la conservation des textiles.[7] Ces moments, évenements, du calendrier traditionnel peuvent constituer pour nous, les travailleurs des musées, un calendrier des biorythmes, dont on doit tenir compte dans l'activité due à conserver le patrimoine. C'est pour ça qu'on donne comme exemple

[4] Vătămanu Nicolae — *„Médicine et patience"*. Ed. Scientifique, Bucarest, 1974, p. 35—36.

[5] Fochi Adrian — *„Coutumes et croyances à la fin du XIX siècle — Réponses aux questionnaires de Haşdeu"*, Edition Minerva, Bucarest, 1976, p. 130.

[6] Idem, ibidem, p. 316 etc.

[7] Idem, ibidem, p. 183.

quelques pratiques traditionnelles où l'intervention mécanique est liée à celle thérmique et à celles physico-chimiques dues à l'emploi des plantes.

Le Premier Mars — autrefois le Nouvel An — fête mythologique de „Baba Dochia" ou „Baba Marta" („La vieille Dochia", „La vieille Marta") on nettoyait les maisons, en battant les tapis et les oreillets, pratique melée à celle magique par laquelle on menaçait les agents invisibles par des mots magiques.[8] L'un des membres de la maison criait à la fenètre: „La vieille Marta, venez-vous dans la maison" et l'autre répondait: „les puoces au dehors".[9] La menace, le balayage de la maison et la mise des branches de sapin au lit contribuent à éloigner les insectes et les parasites.[10] À ce moment du calendrier on a fait remarquer, d'ailleurs une invasion biologiques.

La phase de la lune, „Crai Nou" (la nouvelle lune) était associé à certaines pratiques et croyances: il n'était pas bon de prononcer le nom de la lune, car elle apportait des préjudices[11]. Dans d'autres zones, au contraire, on disait „Nouvelle Lune dans la maison, les misères dehors!"[12]

À l'equinoxe de printemps, au moment du renouvellement de la nature, les paysans fêtaient „Alexii" — le 17—18 mars — le jour du nettoyage des maisons et des vergers, car c'est alors que sortent de la terre toutes les bêtes endormies dans la terre, pendant l'hiver, s'éveillent les serpents et les insectes venéneuses[13]. Tout autre activité est défendue ce jour-là; les hommes allument le matin des feux pour que les insectes ne détruisent pas les semailles, allument les ordures pour éloigner de la maison toutes les insectes. On portait dans les maisons des fichus allumés pour tuer les insectes abritées dans les coffres, dans les tapis et les serviettes qui décorait l'intérieur.

Même le nom du serpent ou d'insecte était défendu, pour ne pas attirer „le mal". Le même substrat empirique et mythologique présentait „Andreiul" (Saint André) — le 30 novembre[14].

Toute action, et aussi le nettoyage de la maison était défendue pour éloigner les bêtes, les moux et les insectes. L'antidote général employé était l'ail, avec lequel on enduisait les portes et les fenêtres, les meubles et les coins des maisons et les hommes le mangeaient aussi.

Il était étrange aussi la coutume de „garder l'ail", par les jeunes[15] — rite prophylactique et de protection magique de la maison.

D'ailleurs, la légende de Saint Alexis — répandue en Moldavie[16] et le sens même de cette fête — au printemps — met dans le plan mythologique le même calendrier de printemps et d'automne du nettoyage, de renouvellement et conservation des textiles. On dit que le Bon Dieu,

---

[8] Bot Nicolae — La *chanvre dans les croyances et les pratiques magiques roumaines*", dans „L'annuaire du Musée ethnographique de la TRANSYLVANIE", Cluj Napoca, 1971, p. 279—321.

[9] Muşlea Ion — Bârlea Ovidiu — *„La Typologie du folklore"* dans Réponses aux questionnaires de Haşdeu, Bucarest, Ed. scientifique, Bucarest, 1970.

[10] Fochi, op. cit., p. 29.

[11] Idem, ibidem, p. 106.

[12—15] Idem, ibidem, p. 106, p. 10, p. 1, &, p. 16.

[16] Marian Simion Florea — *„Les fêtes aux roumains"* (*Sărbătorile la români*), vol. II, Bucarest, 1899, p. 180—201.

ayant pitié des hommes torturés par les insectes, les a fait entrer dans un coffre, prêté à Alexa — un paysan qui laborait la terre — pour la porter et jeter à la mer. Celui-ci a laissé échapper le coffre d'où sont sortis les insectes, les serpents, qui se sont cachés dans les grottes, sous les pierres, sous la terre, d'où sortaient pour faire de la peine aux hommes. Le Bov Dieu, fâché, a prié le „Jour de la Croix" les chasser, les détruire". Dès ce jour, à „Alexii" au sois de mars sortent les insectes et au septembre au „Jour de la Croix" se rétirent et au „Saint André" au mois de novembre disparaissent pour hiberner. Voilà une véritable transposition locale de l'antique légende de Pandore.

Par des croyances, par des pratiques empiriques ou des légendes les connaissances sur la nature et les posibilités de défense contre les agents diverses étaient transmises de génération en génération.

Au commencement du printemps, on renouvellait les coutumes liées à la fêtes des „Martyrs", le 9 mars: on allumait des feux devant les maisons, „les femmes faisaient le tour de la maison et parsemaient de la cendre pour éloigner les serpents"[17], et pour nettoyer la maison contre les insectes ou „arrosait la maison avec de la neige[18]". C'était le reméde contre les cofards, les pouces et les autres facteurs organiques, distructifs. De cette eau sortie de la neige on gardait encore pour le jour de Pâques, quand on arrosait de nouveau la maison contre les insectes qui s'étaient abritées dans les vêtements[19].

Dans le calendrier du nettoyage étaient mentionnés les jours de jeudi[20] — considérés quelque part de jours de fête pour éloigner les insectes tandis que, d'autre part, on fétait seulement les 8 jeudis entre les Paques et l'Ascension. Les rites prophylactiques contre les insectes nuisibles étaient concentrés surtout dans „le jeudi à fourmi" — connu dans la „semaine du fromage" — au Carême — pour ne pas pénétrer les fourmis dans la maison[21].

„Pour ne pas proliférer les fourmis dans la maison, on pâtissait un pain avec du fromage et du beurre, que les enfants portaient jusqu'à la fourmilière pour les convaincu à ne plus revenir. On employait à ce but, aussi, des plantes: à l'Ascension on mettait dans les maisons des fleurs de noyer et de sureau dont le parfum este un véritable insecticide.

Au jour de Saint Georges — le 23 avril, conformément aux croyances et aux pratiques de nettoyage, on balayait les maisons et les cours, on allumait les ordures des vergers et des cours pour que les „fées" qui préfèraient les maisons malpropres, ne trouvaisent pas les endroits préfèrés où elles dansaient et chantaient. Plus que des endroits propres les fées craignaient les plantes odorisantes. Ce le motif pour lequel elles pleurent, le nuit de Saint Georges:

„Si le Bon Dieu n'avait pas donné
La livèche, la valériane et la gratiole
Tout le monde serait le nôtre"[22]

Dans la conception populaire, la pratique de chasser les insect était associée au pouvoir curatif des plantes odorisantes, spécifiques de notre

[17–22] Idem, ibidem, p. 211—214; p. 62, 176—177, 117, 152, ibid.

flore spontane: la livèche, la valériane, le mélisse des bois, les feuilles de noyer, le basilic, la lavande, le rosmarin qui étaient parsemés dans la maison, dans les lits, aux poutres, dans les coffres.

Dans la tradition populaire, de 24 Juin — la Saint Jean — était le moment d'une nouvelle période de nettoyage et conservation des textiles du foyer. Ce jour-là, les filles cueillaient des fleurs de caille-lait jaune et de chicorée dont elles faisaient une ceinture mise pour assurer la santé, en faisaient des couronnes offertes aux membres de la familles, portaient de maison en maison un drapeau orné de fichus, caille-lait jaunes, épis de blé et ail[23], toutes — plantes à valeur magique.

D'autre part, l'activité principale était le nettoyage de l'intérieur, parce que cette période et la meilleure pour faire proliférer les insectes.[24] Dans ce jour-là on fait sortir les vêtements et on met de la caille-lait jaune dans le coffre, contre les insectes: „le matin, les jeunes filles sortent leur dot, pour ne pas étre rougé par les mites"[25];" les femmes apportent des caille-lait jaune ou de mélilot jaune dont elles font un bouquet et le mettent aux icônes pour chasser le mal".[26]

Même les jardins, le jour de Saint-Jean Baptiste sont nettoyés et protegés contre les insectes misible, par la mise des branches d'aune et de noisetier[27] et du basilic parmi les légumes. On n'oublisi pas l'ail avec lequel on enduisait les fenêtres, les portes, les meubles- traitement contre le moisi et les insectes: les mites, les pouces, les moustiques, les araignées.

Prés de l'Asencsion, „on mettait des fleurs de sureau[28] dans la maison", on mettait des branches de sycomore sur la table, on à l'entrée, on mettait des feuilles de noyer dans la maison et à la ceinture"[29].

Au jour de Sainte Marine — au milieu de l'été — on cueillait de l'absinthe mise entre les vêtements pour chasser les insectes[30].

Sans doute, ces quelques exemples extrairs d'une multitude de réponses données aux questionnaires de Haşdeu et Densuşianu ne peuvent que souligner quelques pratiques traditionelles, empiriques, prises à coté de rites, croyances, coutumes. La préocupation de prolonger la vie et la résistance des objets et de la maison-même etait permanente.[31] L'enlevement de la poussière du foyer et des pièces qui le décoraient, le lavage des linges avec de la lessive et leur lavage à la rivière, la mise des feuilles d'aune, de noyer, de tabac, de tilleul, des fleurs de lavande et des feuilles de basilic tous les jours le long de l'année, l'arrosement de la maison avec de l'eau fraiche issue de la neige[32] étaient des procédés, des pratiques quotidiennes faites dans l'effort de garder l'hygiène du foyer et la résistance du „dot" de la maison.

Cet aspect est caracteristique pour toutes les zones du pays d'après les documents d'arhive[33] en donnant les meilleures posibilités de conservation dans les musées.

Dans la recherche de nouvelles possibilités, plus faciles, moins cheres et plus efficaces dans la conservation des textiles dans les musées, on a fait l'étude de la composition des plantes employées dans les pratiques traditionnelles. Les plantes employéés dans le foyer rural ont en géné-

[23–32] Idem, ibidem, p. 211—214; p. 62, 176—177, 117, 152, ibid.
[33] L'Archive de l'Institut de ethnographie et du folklore de Cluj.

ral une action combinée — desinfectante, bactéricide actionnant comme agents bactéricides auxiliaires. Dans leur structure, ces plantes contiennent des huiles volatiles, melange complexe de différents composés chimiques qui donnent des sollutions homogênes. Les principaux composents des huiles volatiles sont les substances de la classe des terpènes/ hydrocarbures terpèniques, leurs dérivées oxygénées: alcools, aldehydes, cétones, phénols, acides, cumarines, flavones.

Les huiles volatiles sont produites par la protoplasme céllulaire de certaines plantes et représentent les produits du métabolisme cellulaire.

Les huiles sont dépositées dans les glandes spécialisées ou restent à l'intérieur de la dellule d'où sortent facillement et se répandent dans l'athmosphère, en donnant le parfum caracteristique.

En général, toutes les parties des plantes aromatiques continnent une même huile. Les plantes jeunes ont des huiles riches en terpènes et dans les organes de reproduction il y a des huiles riches en components oxygénés. Tout en observant les valeurs chimiques et l'efficacité des plantes fraîches, les paysannes les employaient le pul souvent, mais pour ne pas tâcher les textiles, les plantes étaient mises tout proche, mais non pas directement sur l'objet.

Les componentes des huiles volatiles des plantes aromatiques ont en général un role désinfectant. Beaucoup d'entre elles ont une action antibactéricide, benzaldehide, eugenol, metilacetofenose, aldehide cinamique, formiate de heptil, cedrol et aldehide undecilenique.

Les huiles volatiles ont une action bactericide, à large spectre étant la cannelle, la coriandre, la citronelle. Les huiles d'eucalyptus, d'estragon, de cumion, de fenouil, livèche, sariette ont une pui sante action antifungique.

On a constaté aussi que les huiles volatiles ont une activité attirante ou repoussantes pour certaines insectes.

Des plantes aromatique employées pour désinfecter sont: le sapin le genévrier, l'aune, le peuplier noir, le cumin, le noyer, la lavand, le tabac, le basilic, le romarin, le sureau, le fenouil, la livèche ete.

L'étude par analyse chimique des components des plantes si employées dans les pratiques traditionnelles nous offre la posibilité de trouver des moyens de traiter, conserver et maintenir l'ambiance optime des dépots, pour obtenir la longévité des pièces collectionnées.

L'ANIS/PIMPINELLA ANISUM L. — de la famille d'Ombellifères a dans les fruits des components oxygénés: trans-anetol (80—90%) qui est le composant principal, metil-cavical, alcool anisi, p-cresol, acide anisique, eugenol, linaool, terpinool, terpinen-4-ol. Il a une action alors antifungique.[34]

LE CUMIN (CARUM CARVI L.) famille Ombelliformae — a dans les fruits de l'huile ethérique, protéines, de l'huile grasse et tanin, ainsi que limonen, environ 40% et B-terpinon, terpinolon, p-cimen et camphore. En effet des componentes d'huile étherique, le cumin a une action antifungique.[35]

[34—35] Rădoiaşu Gh., Cadariu Traian — *„Plantes Odorisantes et aromatique, chimie, technologie, application"*, Ed. technique, Bucarest, 1988.

LE BASILIC (OCIMUM BASILICUM L.) de la famille Labiatae — a dans sa structure chimique des hydrocarbures térpeniques α et β-pinen, camfen mircen, limonen et p-cimen, et aussi des componentes oxigénés, linaloolul, metil cavicolul, cineolul, eugenolul, geraniolul, terpineolul, l'acetat de botnil et camphore. L'huile de basilic a un effet bacteriostatique et bactéricide.[36]

LA SARIETTE (THYMUS VULGARIS L.) — famille Labiatae — contient des hydrocarbures monoterpènes et α et β-pinen, camfen, mircen, 3-csren, fenchen, limonen, x p-cimen, p-mentam, sabinen, terpinolen, α-terpinen α et β-felandren. Il dontient aussi des componentes oxigénés, letimol et le carvacrol, le cineol, le borneol, le linalool, le gerantiol, le nerol, le citronelol, le terpinen-4-01, le trans-y-tujanol, le alcool fenchilique, le pinocarveol, le pinole carvone, timol le metiléter, le carvacrol metiéter, l'acetat de bornil, de geranil, le linalil et le neril, la fencone, la tujone, la citronelal, le propionate et le valerianate de linalil, le cis-mircen 8-01.

Gràce à la dépendance de la composition de l'huile volatile de sariette du medium — sol, lumière, apparaissent des modification dans cette composition de l'huile. Le tymol et le carvacrolextraits de l'huile de sariette sont antifungiques, amployée cet plante donc surtout pour conserver les objets en cui.[37]

LE POULIOT-BÂTARD (THYMUS SERPYLLUM L.) — famille Labiatae contient des hydrocarbures monoterpènes, α-tujen, α et β-pinen, le camfen, le sabinen, Δ^3-caren, le mircen, le terpinen, le limonen, B-felandren, y-terpinen et le terpinolen, ainsi que des composants monoterpènes oxygénés: le cineol, le cis et le transacetat de bornil, le timil et le carvacril. Son huile volatile ear antifungique et antibactericide[38].

L'HYSOPE (HYSSOPUS OFFICINALIS L.) — famille Labiatae — contient de l'huile volatile extraite des fleurs cueillies aux mois de juillet-aôut. La plante contient des hydrocarbures monoterpènes, le -pinen, B pinen, Δ^3-caren, le p-cimen, le -terpinen et camfen, ainsi que des composants oxygénés, cis et La pinocamfone, le trans-pinocamfone, le pinocamfenol, le — terpineol, le mirtenol, des acetats de bornil, le mirtenil et le terpenil, le linalool, le cineol, l'acide mirtenic et le mirtenat de mirtenil. Elle a des qualités nécessaires pour nettoyer les textiles en les trempant dans l'eau tiède à l'hysope, en avant l'action bacteriostatique.[39]

LA LAVANDE (LAVANDULA ANGUSTIFOLIA Mill) contient une huile volatile extraite des fleurs cueillies aux mois de juillet-août, fraiches. Dans la composition de l'huile 25% sont des hydrocarbures monoterpénes α-ocimen et -terpinen, B-mircen et β-pinen, Δ^3-caren, le limonen, le camfen, le sabinen, le -felandren, le p-cimen. Les composants monoterpènes oxygénés contenue sont l'acetat de linalil, le linalol, le camfor, le borneol, le geraniol, le cineol, le terpinen-4-01, α-terpineol, le nerol, le lavandulol, l'acetat de lavandulil, le tronelol, le linalooloxid, les acetats de bornil, le geranil etle neril, des esteres valerianiques, et izovalerianiques, propioniques et caproniques du linalool et du geraniol, l'alcool perilique et la perialdehide.

---

[36]– [39] Rădoiaşu Gh., Cadariu Traian — *„Plantes Odorisantes et aromatique, chimie, technologie, application"*, Ed. technique, Bucarest, 1988.

L'huile de lavande a une action antimicrobienne, insecticide,[40] employée pour conserver les textiles enayant soin de ne pas toucher directement la fibre.

LA LIVÈCHE (LEVISTICUM OFFICINALE Koch) contient une huile volatile extraite de la tige, feuilles, fleurs, racine. Dans la composition chimique elle a des hydrocarbures monoterpènes, le -pinen, le camfen, β-pinen, le mircen, le -felandren, le -terpinen, le limonen, β-felandren, cis et tranas-ocimen, y-terpinen et terpinolen. Les composants monoterpènes oxygénés contenus sont la pentilciclohexadienă, la 3n-butilidenftalidă, le α-terpineol, le carvacrol et jusqu'à 4% des cumarine L'huile, volatile a une action antifungique, employée à conserver les objets en cuir.[41]

Dans les quelques exemples de plantes, nous en l'intention de signaler la possibilité de conserver les pièces des musées par une voie naturelle. Gráce aux qualités des composants, une grande diversité de plantes aromatiques peut-être employée pour desinfecter les objets, ainsi l'iris bleu, le mélilot jaune, le romarin, le tabac, le pin, l'eucalyptus, l'ail, la feuille de noyer, l'absinthe, le sureau, la cycorée, l'ortie, la menthe — toutes présentes dans les pratiques traditionnelles. Mais, il y en o d'autres encore — une centaine environqui peivent être employées dans la lutte pour la vie et la longevité des objets.

On est bien connu le fait que l'un des facteurs de degradation (biologique) pour les textiles et les objets en laine et fourrure est la mite. Pour la conservation des objets nous avons proposé et employé la lavande, le tabac, l'iris, le mélilot jaune.

L'IRIS BLEU (IRIS GERMANICA L.) — famille Iridacee — peut être employé seul ou en combination avec la lavande et le tabac, mais ni l'un ni l'autre ne doit toucher la pièce, étant mis dans de petits sacs qui permettent la pénétration des substances odorisantes.

La racine de l'iris bleu este riche en huile ethérique, ayant un parfum de violette. On le moissonne après trois années de végétation au printemps, avant le verdoiment pour maintenir la sève riche en substance active. On peut le récolter aussi au mois d'août. La racine est sechée. Au commencement elle n'a pas de parfume, parce que la substance odorisant est formée après 2—3 années. L'iris bleu est employé aussi pour odoriser le tabac qui sent mauvais.[42]

LE TABAC (NICOTINA TABACUM L.) famille Solanaceae/peut-être employé contre les mites et contre les parasites des vêtements. Les feuilles ayant des alcaloides sont mises parmi les vêtements-sechées. Pour une bonne odeur, on emploie l'iris bleu et le mélilot jauné.[43] Les plantes aromatiques étaient employées aussi contre les parasites: les poux, la gale etc.

On pouvait encore employer:

L'REMBARBE DES PAYSANS (EUPHORBIA AMYGDOLAIDES L.) — famille Euphorbiaceae[44].

[40–42] Rădoiaşu Gh., Cadariu Traian — *„Plantes Odorisantes et aromatique, chimie, technologie, application"*, Ed. technique, Bucarest, 1988.

[43–44] Idem, ibidem; et Laza A. — Rácz G. — *Plantes médicinales et aromatique"*, Bucarest, Ed. Ceres, 1975; Geiculescu T., *„Bioterapie"*, Ed. Scientifique et enciclopedique, Bucarest, 1986.

L'HERBE ROUGE (BIDEUS CARMUS L.) famille Compositae — contre les vers et les mouches.[45]

L'ORTIE (URTICA DIOICA L.) — famille Urticaceae — on employaient contre les puces et les poux.[46]

L'AIL (ALLIUM SATIVUM L.) — famille Liliaceae — qui contient des hydrats de charbonne et des huiles ethériques est employé contre les araignées, les mites, les cofards.[47]

LA STRYGE (VERATRUM ALBUM L.) — famille Liliaceae — toxique à l'état frais, devient inofensive séchée. La racine bien moulée et mélangée avec du mais est un poison contre les souri s et les rats.[43]

L'ÉPINÉ MARANTE (TAMARIX ROMOSISSIMA L.) — famille Temaricaceae — est un bon insecticide. L'écorce bouillie à vinaigre est répandue dans la chambre, sans toucher les objets pour ne pas les „brûler" à substance toxique.[49]

Nous avons donné quelques exemples seulement d'une multitude posible. Fraîches, sechées ou bouillies ces plantes sont employées dans l'industrie moderne pour en extraire les huiles volatiles nécessaires aux désinfectants et aux produits aromatisés nécessaire dans l'industrie alimentaire et cosmetique. L'application des pratiques traditionnelles à côté des „connaissances ethnobotaniques, empiriques peut donner des résultats excellentes dans notre effort pour garder et conserver les objets des musées.

L'emploi de ces plantes présente aussi des avantages économiques — bon marchés et à action rapide, sans effet nuisible, sans prétendre donc un equipement de protection.

De la tradition jusqu'à la pratique des musées il n'y a qu'un pas — celui de la connaissance et la reconnaissance de cette véritable „science populaire".

ROLUL PLANTELOR ÎN CONSERVAREA TRADIȚIONALĂ A TEXTILELOR ÎN ROMÂNIA ȘI APLICAREA LOR ÎN MUZEE

(Rezumat)

Lucrarea prezintă legătura puternică între tradiția populară românească și natură, reprezentată prin varietatea speciilor de plante ce alcătuiesc flora carpatină.

Țăranul român este strâns legat de natură, dovadă fiind folosirea, pentru fiecare sărbătoare importantă a anului, a unei anumite plante căreia îi dă o semnificație anume.

Practicile tradiționale necesită o cunoaștere perfectă a naturii, a plantelor, a calendarului, începând din primăvară până toamna târziu. Se cunoștea cu exactitate care anume parte a unei plante trebuia folosită, care era perioada de folosință, modalitățile de preparare. În continuare găsim un istoric al utilizării plantelor de la Vergilius, parcurgând evul mediu și până în zilele noastre.

[45–49] Idem, ibidem; et Laza A. — Rácz G. — *„Plantes médicinales et aromatique"*, Bucarest, Ed. Ceres, 1975; Geiculescu T., *„Bioterapie"*, Ed. Scientifique et enciclopedique, Bucarest, 1986.

CONTRIBUȚII CU PRIVIRE LA METODELE FOLOSITE ÎN RESTAURAREA UNUI ACT DE JUDECATĂ DIN ANUL 1576 PENTRU VALIDAREA CĂRUIA S-A FOLOSIT SIGILIUL FRAGMENTAT

LIDIA POPESCU

Sigiliile orășenești din evul mediu se numără printre izvoarele istorice prețioase, prin considerentul că, ele reflectă, printr-un limbaj specific, procesele sociale ce au avut loc și aspecte ale normelor juridice din perioada respectivă.

Din literatura de specialitate se cunoaște faptul că, în anul 1380 în comitatul Satu Mare s-a folosit pentru validarea documentelor, un sigiliu ce reprezenta o mitră episcopală, apoi din anul 1468 autoritățile comitatului Satu Mare, au folosit sigiliul fragmentat format din 5 părți: primele patru erau aplicate simultan de către cei 4 juzi nobiliari ai comitatului, păstrătorii acestor sigilii, iar al 5-lea era sigiliul personal al vicecomitelui. Acest sigiliu fragmentat este valabil până la data de 24 august anul 1721 când comitatul Satu Mare a trecut la autentificarea actelor emise cu sigiliu unic — actul care atestă aceasta este „Diploma lui Carol al VI-lea".

Sigiliul unic folosit în numele Adunării nobililor comitatului, are formă rotundă, iar în exargă este gravată legenda.

SIGILLUM COMITATUS SZATMARIENSIS ANNO 1721

Documentul pe care urmează să-l restaurez datează din anul 1576 și reprezintă o copie după un act de judecată scris în limba latină, fără titlu și fără ornamente. Pentru validarea lui s-a folosit sigiliul fragmentat despre care am pomenit mai înainte.

Documentul este alcătuit din 3 coli lipite între ele, din hârtie fabricată manual cu linii de apă și filigran care reprezintă o acvilă bicefală cu aripile întinse, având deasupra coroana imperială iar pe piept reprezentat un scut, în interiorul căruia apare litera K. Acest tip de filigran era utilizat de o marcă de hârtie din Bavaria, în ultimele 3 decenii ale sec. al XVI-lea.

Prima coală a documentului are o lungime de 41 cm, a II-a de 40 cm, iar a III-a de 43 cm, deci lungimea totală a documentului este de 124 cm, iar lățimea lui de 32 cm. Textul prezintă o singură coloană, iar în partea inferioară a documentului se găsesc 5 sigilii fragmentate de formă rotundă cu un diametru de 14/15 mm. Primul este sigiliul personal al vicecomitelui FRANCISCUS BURIAN DE PALFOLVO, iar în câmpul si-

gilar al celorlalte 4 sigilii, într-un scut cu partea inferioară ascuțită apar literele comitatului divizate.

Textul este scris cu cerneală ferogalică de culoare maronie, insolubilă în apă, iar pe prima coală întâlnim însemnări marginale scrise tot cu cerneală ferogalică.

Ca urmare a inundării documentului, hârtia s-a fragilizat, au apărut foarte multe plieri pe orizontală și s-a pierdut lizibilitatea textului.

În urma manipulării incorecte și a condițiilor necorespunzătoare de depozitare ale documentului, întâlnim în zonele de pliere rupturi în toată lungimea, lipsuri din materialul suport și din text, fisuri, iar în partea superioară a primei coli observăm o porțiune de 24 cm lungime desprinsă din document.

Pătările documentului au fost produse de frontul de apă, în urma inundării, de adezivul cu care au fost lipite cele 3 coli între ele și de murdărie, mai ales pe verso-ul documentului, iar datorită plierii s-au imprimat sigiliile în partea inferioară a acestuia.

După desprăfuirea documentului cu o perie moale, urmează curățirea umedă, o operație dificilă în cazul nostru datorită friabilității hârtiei, lungimii mari a documentului și rupturilor în toată lungimea lui în zonele de pliere. Cerneala fiind insolubilă în apă am recurs la o spălare într-o soluție formată din săpun neutru și apă la temperatura camerei. Documentul introdus între site l-am imersat în baia de spălare, apoi cu o pensulă moale am efectuat frecări ușoare, circulare pe ambele părți. În timpul clătirii cu apă curentă am avut grijă ca documentul să rămână între site. Înainte de spălare ph-ul a fost aproape de valoarea normală, iar după spălare ph-ul fiind neutru nu a fost necesară dezacidifierea hârtiei. În urma repetării gradului de reîncleiere s-a hotărât folosirea unei soluții de 1% CMC în apă, prin sprayere, pe fața documentului, iar pe verso am efectuat consolidarea pe toată suprafața cu văl japonez, folosind ca și clei o soluție de 1,5% CMC în apă. Această operație am efectuat-o astfel: — foița japoneză se croiește la dimensiunile corespunzătoare documentului, lăsându-se pe margini un surplus de câte 3—4 cm, apoi aceasta se întinde pe o placă de sticlă și cu o pensulă se aplică clei pe direcția fibrelor. Documentul umezit în prealabil se așează cu reversul peste hârtia încleiată, se potrivește traiectul scrisului și se netezește cu atenție cu un rulou de cauciuc pentru a nu rămâne zbârcituri sau umflături. Documentul se lasă în această poziție până la completa sa uscare. Întinderea pe placa de sticlă înlocuiește presarea. După completa uscare, documentul se desprinde foarte ușor, se completează golurile și se închid fisurile cu hârtie japoneză — numai pe partea neconsolidată.

Ultima operație este presarea documentului între plăci, fără uscare prealabilă, pentru a înlătura pliurile și în scopul încorporării vălului în hârtie, potentând astfel rezistență suportului papetar.

În locul unde se află sigillile fragmentate se fac mici goluri în pâslă pentru a evita distrugerea lor. (Pl. XIX)

BIBLIOGRAFIE

1. SZIRMAY, ANTAL, *„Szatmár Vármegye fekvése, történetei és polgári esmerete"*, Buda, 1810.
2. K. OSZOCZKI, *Sigilii folosite de autoritățile administrative și orașele fostului comitat Satu Mare (sec. XIV—XVIII)*, în *Satu Mare — Studii și Comunicări*, V—VI, 1981—1982.

RESTAURIERUNG UND REKONSTRUKTION EINER URKUNDE DATIERT IM JAHRE 1576

(Zusammenfassung)

Diese Arbeit presäntiert die Restaurierung mit alle Phasen einer Urkunde in lateinischer Sprache geschrieben, aus 1576, mit Bruchteilige Siegel.

RESTAURAREA ŞI RECONSTITUIREA UNEI PODOABE DE BRONZ DATÂND DIN SECOLELE VIII—IX

ÉVA PUSKÁS

Piesa restaurată este un cercel cu pandantiv, lucrat din bronz. S-a descoperit cu ocazia săpăturilor arheologice de la Lazuri, judeţul Satu Mare în punctul numit „Râtul lui Bela" în anul 1974.

Cercelul este din bronz, confecţionat prin turnare.

Piesa are partea semilunară pronunţată şi ornamentată. Marginile semilunei sunt decorate cu un motiv filigranat, dar foarte tocit, dând impresia unei linii reliefate. Partea superioară a „lunulei" este decorată cu trei mici proeminenţe în relief, în formă de granulaţii aşezate sub forma unui triunghi cu baza în jos.

În câmpul semilunar se află în partea centrală un motiv format din trei linii paralele compuse din mici granule. Acest motiv desparte semiluna în două câmpuri egale, în fiecare câmp se află unite câte trei mici granulaţii, aşezat sub forma unei flori trilobate. Pe unul din câmpuri ale corpului semilunar se află un mic orificiu, datorită probabil unei defecţiuni de turnare. Corpul semilunar al cercului nu este întreg, unul dintre cele două capete are butonul lipsă în jurul căruia se afla sârma necesară fixării.

Între partea semilunară şi pandantivul stelat, se află un mic gât ce are în partea superioară patru mici granule aşezate orizontal.

Pandantivul stelat se compune dintr-un buton central semisferoidal ce are dispus pe margine, la bază, un cerc incomplet format din mici granulaţii. În exteriorul butonului central se află mici triunghiuri de diferite mărimi, compuse din mici granulaţii. (Numărul granulelor ce formează triunghiurile cu baza spre buton nu este egal). (Pl. XX/1, 2, 3).

Cercelul cu pandantiv îşi are analogii şi pe teritoriul României (Izvoare, Teiuş), cât şi în Ungaria, Bulgaria, zona fostei URSS, fiind datate în general în perioada secolelor VIII—IX.

Pe baza analogiilor, a contextului de descoperire (ceramică tipică secolelor amintite mai sus), cercelul descoperit la Lazuri de tip bizantin, cu partea inferioară semilunară şi cu pandantiv în formă de stea, corespunde cronologic secolului VIII.

În urma analizării cu lupa şi la stereomicroscop a piesei, ne-am dat seama că piesa aparent sănătoasă prezintă probleme complexe.

La suprafaţă apare o patină nobilă falsă din cauza depunerilor de praf, murdărie, mâzgă, care acoperă întreaga suprafaţă, iar alocuri apar pete roşiatice de oxid de cupru şi pete punctiforme de clorură.

Clorura este principalul element de descompunere, toate combinaţiile dintre cupru şi clor sunt cele mai frecvente forme ale deteriorării bronzului. Clorul poate produce transformarea completă a metalului într-o masă sfărămicioasă.

Ca să fim siguri că n-am greşit în legătură cu diagnosticul dat, am recurs la testul de cloruri în cameră Hoffmann. Testul a dat rezultat pozitiv.

În cazul bronzului, prezenţa clorurilor din sol creează probleme complicate, deoarece se formează clorură de Cu sub forma unui produs de coroziune care poate reacţiona în condiţii de umezeală, dând naştere unei coroziuni progresive, având drept rezultat faptul că suprafaţa capătă un aspect prăfuit şi pătat. Aceste trăsături ale bronzurilor corodate sunt atât de obişnuite încât petele prăfoase caracteristice de un verde palid au fost supranumite „boala bronzului", fie că apar pe suprafaţa cuprului, fie pe aliajele sale.

De fapt aceste pete se dezvoltă deoarece clorura de cupru este hidrolizată formând acid clorhidric, care intră în reacţie cu cuprul metalic necorodat sub acţiunea combinată a umezelii şi a oxigenului, formând clorura de cupru bazică cu un aspect prăfos verde palid.

Deci principalul lucru în stoparea corodării metalului este eliminarea clorurii. Clorurile pot fi prezente în crusta verde de suprafaţă, sau cum este şi în cazul nostru, punctiform în adâncul metalului.

Interesant este faptul că metalele supravieţuiesc mii de ani în pământ chiar dacă au diferite depuneri de săruri, asta datorită faptului că în timp s-a stabilit un echilibru între metalul corodat şi mediul înconjurător. Aşa se explică faptul că piesele scoase din pământ ajungând în condiţii noi şi alt microclimat, pot determina schimbări profunde şi degradări rapide, chiar până la o dezintegrare completă.

Prin urmare am propus următoarele etape de restaurare: curăţire mecanică, îndepărtarea crustei de la suprafaţă, tratament chimic pentru îndepărtarea clorurilor, completarea formei, patinare artificială şi conservare finală.

În cazul nostru depunerile punctiforme de clorură le-am curăţat în prealabil mecanic cu ajutorul instrumentelor dentare. Piesa având miez metalic solid şi continuu şi neavând o patină nobilă care trebuia salvată, am putut recurge la o curăţire chimică a ei, pentru a înlătura clorura eventual infiltrată în structura metalului. Am folosit sarea alcalină Rochelle pentru îndepărtarea carbonatului bazic de cupru, acidul sulfuric diluat pentru înlăturarea oxidului de cupru şi la urmă am recurs la reducere prin autoelectroliză locală, unde au existat petele de clorură. După aceste tratamente piesa s-a spălat intens în apă distilată şi s-a lăsat în atmosfera laboratorului timp de o săptămână sub supraveghere. Obiectul părea să fie stabilizat, nu au mai apărut pete. În final am trecut la patinarea piesei aplicând plastilină caldă pe suprafaţa ei. Restaurarea formei s-a făcut prin luarea negativului cu cauciuc siliconic şi completarea părţii lipsă cu răşină Araldyt, colorată cu pilitură de cupru. Lipitura s-a consolidat pe spate aplicând peste răşină o bucată de ţesătură din fibră de sticlă.

Piesa restaurată s-a degresat cu alcool şi s-a conservat în final cu un lac diluat prin pensulare.

BIBLIOGRAFIE

1. GHEORGHE LAZIN, *Două piese de metal din sec. VIII—IX descoperite în localitatea Lazuri, județul Satu Mare,* în *Satu Mare — Studii și Comunicări,* vol. V—VI, 1981—1982, p. 137.
2. Múzeumi Műtárgyvédelem, vol. 9, 1981, Budapest.
3. SCHLAG KÁROLYNÉ, *A múzeumi fém műtárgyak állagvédelme,* Múzeumi Műtárgyvédelem, vol. 1, 1970, Budapest.

RESTAURIERUNG UND REKONSTRUKTION EINEN OHRRING AUS BRONZ MIT ANHÄNGER, DATIERT AUS DEM VIII JH.

(Zusammenfassung)

In diese Arbeit möchte ich über die Reinigungsarbeiten, Restaurierungsarbeiten, Ergänzungen und Konservierung des Bronzering mit Pandantiv aus dem VIII—IX Jahrhundert berichten, welcher während der Ausgrabungen von Ortschaft Lazuri, Kreis Sathmar im Herbst 1974 gefunden wurde.

Bibliographie

1. Chromotrope Lanin, Dyes, phase de metal dis. sec. VIII—IX dissociate in lo-
calized Azure, Diphtheria Stain Mary, in Stain Mary — Study of Commission, vol.
V—VI, 1961—1962, p. 127.
2. Mitteilung Methodenbuch, vol. 6, 1961, Budapest.
3. Schulz, Schulz, Schulz, A measure for method dispersion, Museum Mi-
chigan, vol. 1, 1970, Budapest.

Restaurierung und Konservierung einer Ikone aus Bronze mit Anhängern, datiert aus dem VIII. Jh.

(Zusammenfassung)

In diese Arbeit werden die Ergebnisse der Restaurierung und Konservierung, Bestimmung und Konservierung des Bronzeringes mit Anhängern aus dem VIII—IX. Jahrhundert beschrieben. Weiterhin werden die Ursachen der Korrosion der Bronzeringe und Anhänger erörtert.

Schulz, Laszlo, Ikone Schmuck in Detail (1971 Budapest) Werke.

RESTAURAREA UNEI „CUNUNI DE MIREASĂ" DIN TURȚ — ȚARA OAȘULUI

ELEONORA ROȘU

Mărturie de seamă a preocupării omului și a înzestrării femeii cu darul de a-și întregi și pune în valoare farmecul și însușirile pe care i le-a hărăzit natura, podoabele și în arta populară au ocupat un loc aparte printre obiectele vieții cotidiene.

Dorința marcată a omului de a se împodobi și prin aceasta de a se distinge, generează un comportament specific, indiciu al unei acțiuni spontane ieșite din obișnuitul cotidian.

Podoabele vechi exprimă în primul rând o semnificație magică rituală ceremonială. Fastuozitatea portului potențată de bogăția policromiei și a decorului ca trăsături esențiale ale podoabelor cu caracter ceremonial, a condus însă uneori și la crearea unei „mode" efemere ori de mai lungă durată și în acest domeniu.

În arta populară podoabele și bijuteriile ca ornament au făcut diferență între păturile sociale, variând în funcție de vârstă, de la sat la sat, de la zonă la zonă. Întâlnim podoabe de zi, de sărbătoare, de nuntă etc., iar în cadrul costumului românesc, intenția sublinierii a distincției apare destul de evident mai ales cu prilejul ceremoniilor.

Podoabele și bijuteriile sunt o expresie de îmbinare armonioasă iar varietatea podoabelor ca material și tehnică, ca formă și decorație ca expresie a imaginației creatoare se încadrează într-un tot indiscutabil, având la bază un element esențial funcționalitatea.

Cele mai simple podoabe sunt realizate din ramuri verzi, flori, panglici colorate, „poartă în păr" termen utilizat în Țara Oașului.

Pentru ceremonialul căsătoriei imaginația plină de fantezie a artistului popular a creat o serie de pieptănături și podoabe variate ca formă și structură, dar identice în esență ca funcționalitate și semnificație, realizate din materiale tradiționale ca: bumbac, pene, flori, frunze, monede, paiete, lână, mătase, oglinzi etc.

Cununile au fost aduse din Orient în sclavagism, diademele au fost mai întâi simbol al suveranității pentru ca mai târziu să fie purtate ca podoabe pe cap, iar în Țara Oașului au început să se poarte din sec. al XVIII-lea.

Podoabele ca element accesoriu al costumului au o valoare simbolică în funcție de material, formă. În esență ele simbolizează dorința omului de a se distinge. Cununa de mireasă din Oaș are rolul de a marca un moment ceremonial.

În mediul rural locul de „expunere" a podoabelor este și a fost târgul, hora satului, momentul de desfășurare a ceremonialelor.

Dacă la începutul secolului nostru prezentarea modei era numai târgul, azi avem serbările populare unde podoabele sunt puse în valoare.

Evoluţia în domeniul podoabelor populare este o permanenţă ca şi de altfel dorinţa ţăranului de a înfrumuseţa mediul în care trăieşte. Forţa lui creatoare, în cadrul acestei evoluţii se manifestă prin forme specifice naţionale fiecărui popor prin modalităţi diferite de exprimare.

Lucrarea de faţă îşi propune să prezinte modul în care s-a efectuat restaurarea şi conservarea unei „Cununi de mireasă" din „Ţara Oaşului" (fig. 1—3), ţinând seama de principiile unei restaurări ştiinţifice. Obiectul face parte din colecţia Muzeului judeţean Satu Mare, secţia de etnografie având nr. de inventar 371, provenind din comuna Turţ.

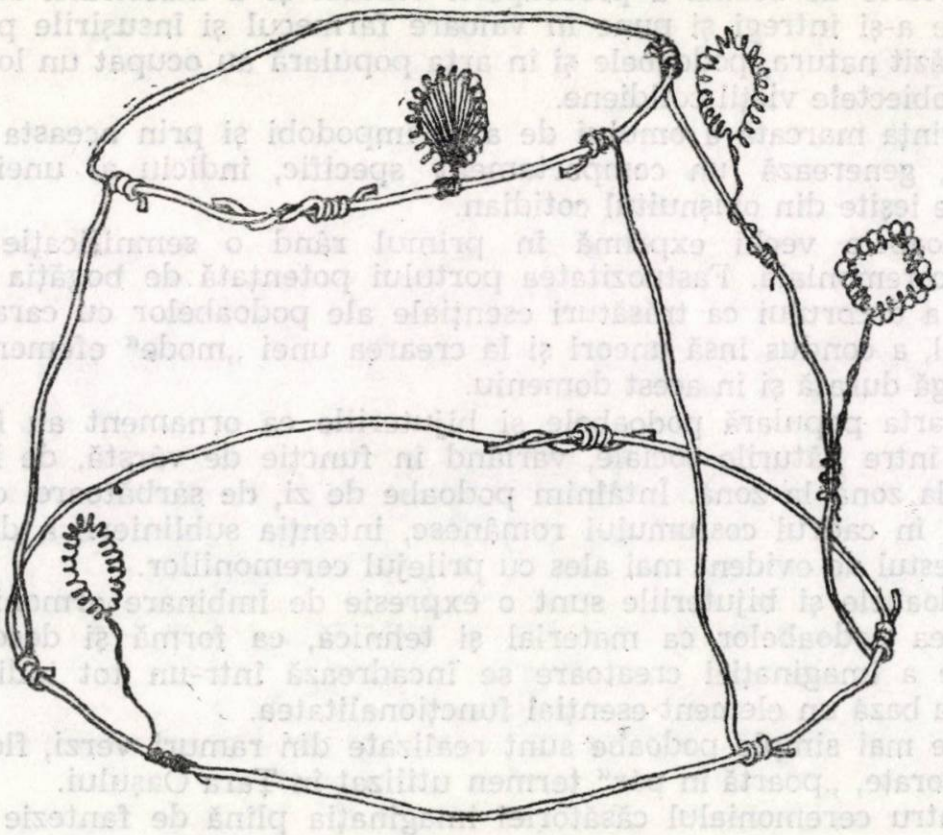

Fig. 1. Cunună de mireasă. Etapă de lucru.

Cununa de mireasă este de formă cilindrică cu suport metalic pe care sunt fixaţi struţi cu oglinzi, mărgele colorate, bumbi din lână, iar culorile predominante sunt: roşu închis, albastru închis, verde, alb, galben etc.

Complexitatea problemelor întâlnite în restaurarea cununei, a necesitat găsirea unor noi metode bazate pe studiul amănunţit al tehnicii şi materialelor din care au fost alcătuite la origine elementele componente. S-a ţinut seama totodată de funcţia propriu-zisă a obiectului precum şi de formele diferite de degradare pe care le-a suferit pe parcurs.

Problemele diferite întâlnite în procesul de restaurare au fost dificile şi complexe, iar metodele au fost aplicate după nenumărate investigaţii şi testări, în funcţie de starea fiecărui element component în parte.

Fig. 2. Cunună de mireasă. Etapă de lucru.

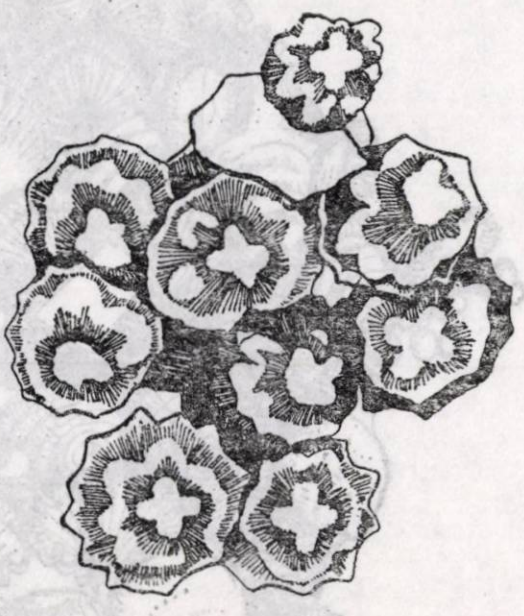

Fig. 3. Cunună de mireasă. Etapă de lucru.

Gradul avansat de degradare întâlnit la cunună este legat în primul rând de influența directă a unor factori fizico-mecanici.

Starea de sănătate a piesei a fost gravă, deteriorările fizico-mecanice, chimice și biologice constând din depuneri mari de praf, murdărie, pierderi din piesele mai mici executate din lână, din cauza atacului de molii. Acestea se datorau depozitării în condiții necorespunzătoare de microclimat. Ținând cont de complexitatea proceselor de degradare care au acționat asupra piesei a făcut necesară intervenția restauratorului.

Așa cum rezultă din studierea amănunțită a piesei, cât și din analiza directă a materialelor din care a fost executată cununa, reiese că ele sunt extrem de variate, deci tratamentul prin curățire umedă necesită condiții speciale. În vederea aplicării acestei metode de curățire au fost necesare: desprinderea fiecărui element component în parte de pe scheletul metalic al cununii, executarea unui test cromatic, toate aceste neprezentând nici un pericol de migrare a culorii. Astfel s-a putut trece la curățirea umedă și anume: desprăfuirea cu pensule mici și pregătirea unui suport absorbant din vată, netex, hârtie de filtru, iar apoi s-a făcut înmuierea cu o soluție formată din: 3 părți alcool (300 g), 1 parte glicerină (100 g), 6 părți apă distilată (600 g), excesul de soluție înlăturându-se cu ajutorul hârtiei de filtru.

După schimbarea suportului absorbant piesele au fost curățate cu soluție de Romopal O.F.10 prin pensulare, iar excesul de soluție înlăturându-se cu hârtie de filtru, a urmat clătirea care s-a efectuat cu multă grijă protejând piesele cu hârtie de filtru. La urmă fiind tratate cu o soluție de 1% glicerină în apă distilată.

În vederea consolidării s-au pregătit următoarele materiale:

— fire de lână de diferite culori;

Fig. 4. Cunună de mireasă după restaurare.

— fire de mătase de diferite culori;
— foi de aluminiu de diferite culori;
— bucăţi de oglindă;
— panglică roşie;
— mărgele de diferite culori;
— sârmă de cupru.

Restaurarea propriu-zisă constând din refacerea elementelor mici (bumbi) din lână, mătase, necesitând foarte mare atenţie, respectându-se formele iniţiale ale elementelor, după completarea părţilor lipsă sau refacerea lor totală, a urmat efectuarea prinderii lor pe scheletul cununii, respectând forma originală (fig. 4) a acestora precum şi a elementelor componente şi se propune atât în depozit cât şi în expoziţii să fie păstrată într-un loc uscat, ferit de umezeală, poate intra în circuitul expoziţional, dar în ambele situaţii piesa va fi aşezată orizontal.

BIBLIOGRAFIE

1. G. STOICA — *Podoabe populare românești*, București, Editura Meridiane, 1976.
2. G. STOICA, P. PETRESCU — *Arta populară românească*, București, Editura Meridiane, 1981, pag. 108, 109.

RESTAURATION D'UNE „COUROUNE DE MARIÉE" DE TURȚ — ȚARA OAȘULUI

(Résumé)

Dans ce matérial on présente la restauration d'une pièce d'une valeur spéciale, c'est-à-dire une „Courone de mariée" qui se trouve dans la collection d'ethnographie du Musée Départemental Satu Mare, et y sont présentées les étapes de restauration ainsi que moyens techniques utilisés.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Couronne de mariée étape de travail.
Fig. 2. Couronne mariée étape de travail.
Fig. 3. Couronne de mariée étape de travail.
Fig. 4. Courunne de mariée apris le restauration.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE
ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES
ABKÜRZUNGEN

ActaArchCarp	= Acta Archaeologica Carpathica, Kraków
ArchHung	= Acta Arhaeologica, Budapest
ActaMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP	= Acta Musei Porolissensis, Zalău
Aluta	= Aluta. Muzeul județean, Sfântu Gheorghe
Apulum	= Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia
ArchAust	= Archeologia Austrica, Wien
ArchÉrt	= Archeológiai Értesítő, Budapest
ArchMold	= Arheologia Moldovei, Iași
AMET	= Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca
BAR	= British Archeological Reports, Oxford
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române, București
Crisia	= Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Oradea
Dacia	= Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII (1924—1948); Nouvelle série. Révue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DIR	= Documente privind istoria României, București
DissPann	= Dissertationes Pannonicae, Budapest
DologCluj	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolozsvár (Cluj)
EDR	= Ephemerius dacoromann, Annuario della Scuola Romena di Roma, Roma
ErdMúz	= Erdélyi Múzeum, Kolozsvár (Cluj)
IstRom	= Istoria României, București, I, 1960 și urm.
Marmația	= Marmația. Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare
Materiale	= Materiale și cercetări arheologice, București
Numk	= Numizmatikai Közlöny, Budapest
RIC	= H. Mattingly. E.a. Sydenham, Roman Imperial Coinage, London
M. Roska, Rep	= M. Roșca, Erdély régészeti repertóriuma. I. Őskor, Kolozsvár (Cluj), 1942
Sargetia	= Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
SCIV(A)	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SCN	= Studii și cercetări de numismatică, București
SCS Cluj	= Studii și cercetări științifice, Cluj
SlovArch	= Slovenska Archeologia, Bratislava
StCom Satu Mare	= Studii și comunicări. Muzeul județean Satu Mare, Satu Mare
StCom Sibiu	= Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu
Studia	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj Napoca, Series...

Symposia Tracologica = Symposia Thracologica. Institutul Român de tracologie, București
Thraco-Dacica = Thraco-Dacica, Institutul de Tracologie, București
Tezaure monetare = Tezaure monetare din județul Satu Mare, Satu Mare 1968
ZFA = Zeitschrift für Archäologie, Berlin
Ziridava = Ziridava. Studii și cercetări, Arad

Symposia Thracologica	=Symposia Thracologica. Institutul Român de tracologie, Bucureşti
Thraco-Dacica	=Thraco-Dacica. Institutul de Tracologie, Bucureşti
Tezaure monetare	=Tezaure monetare din judeţul Satu Mare, Satu Mare 1968
ZFA	=Zeitschrift für Archäologie, Berlin
Zridarea	=Zridarea. Studii şi cercetări, Arad

PLANŞA I. – Vas – chiup. Berea „Nyúlvár“ (Cetatea Iepurelui)

PLANŞA II. – Acoperişul baroc al turnurilor bisericii, înainte de restaurarea din secolul al XIX-lea.

PLANŞA III. – Biserica reformată Acâş – fațada principală, văzută dinspre vest.

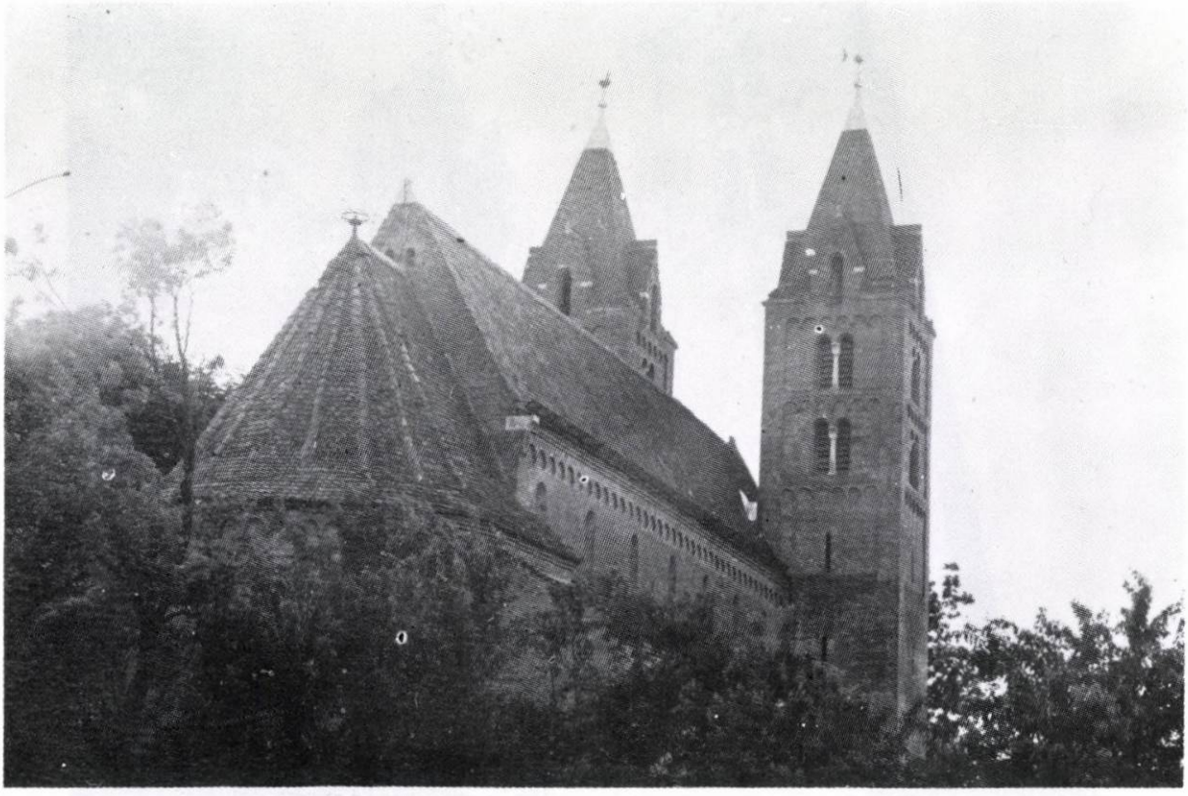

PLANŞA IV. – Biserica reformată din Acâş, văzută dinspre nord.

1

2

3

1. *Fecioara orantă* – Muzeul județean Satu Mare, Zugrav anonim sfârșitul secolului al XVIII-lea, ulei pe lemn de brad, dim. 46×38 cm, inv. 7.

2. *Maica Domnului Glikofilousa* – Muzeul județean Satu Mare, Zugrav anonim, începutul secolului al XIX-lea tempera pe lemn de brad, dim. 49×40 cm. inv. 2404.

3. *Maica Domnului Eleonsa,* – Muzeul județean Satu Mare, atelier apusean, 1866, ferecătură de argint aurit, ulei pe lemn, dim. 22×18 cm., inv. 1409.

PLANȘA V. – Imaginea Maicii Domnului în icoanele pe lemn.

A

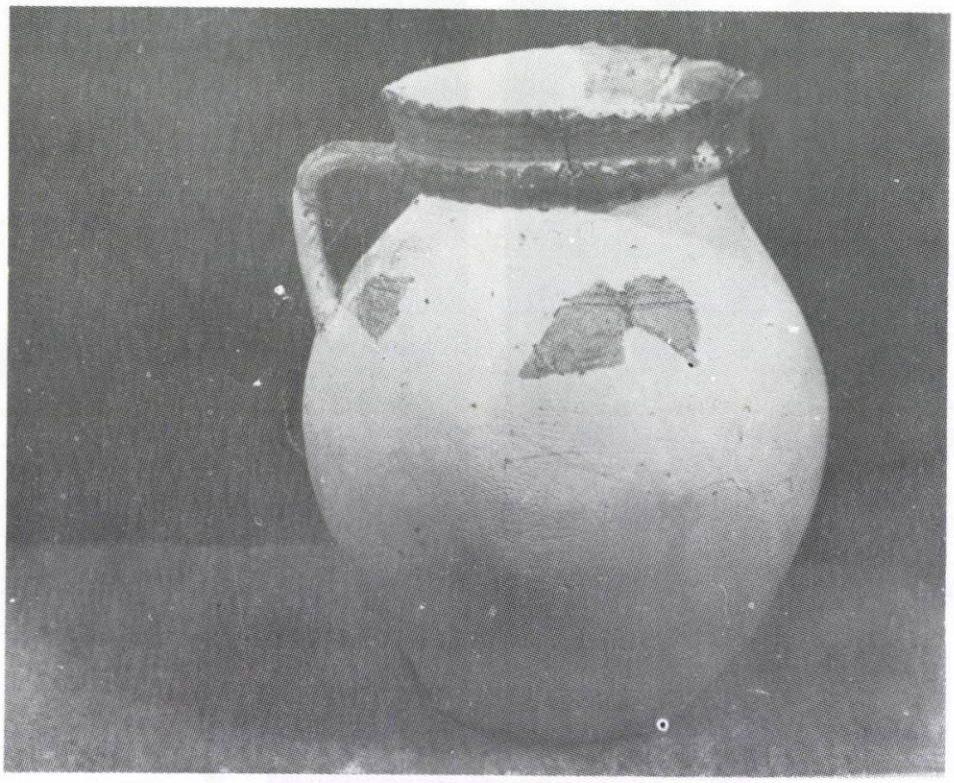

B C D

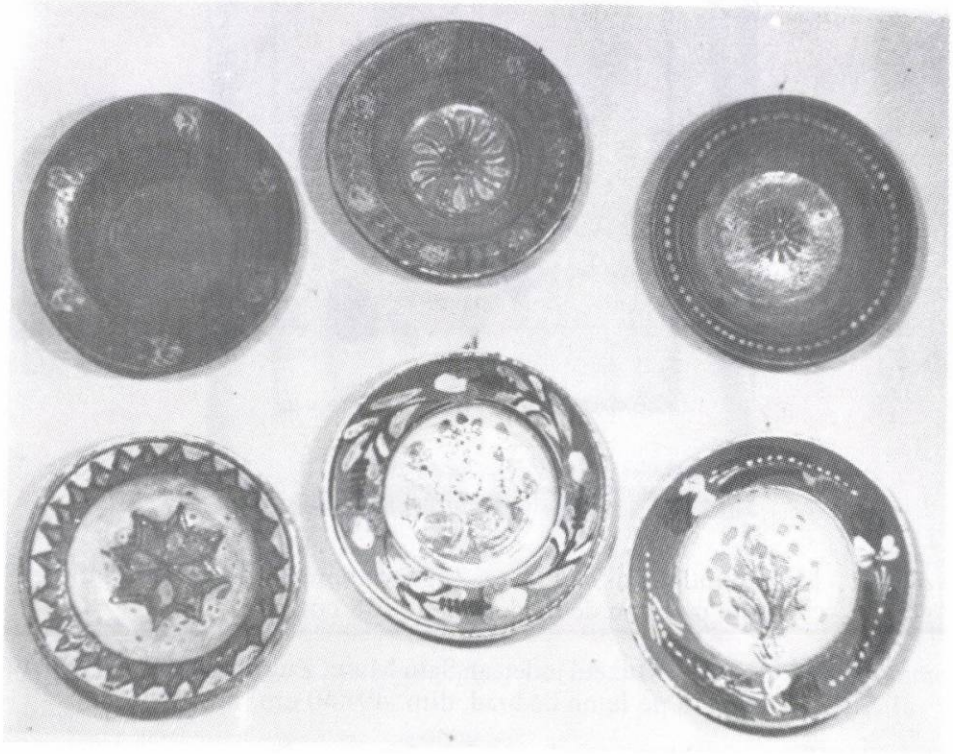

E F G

PLANŞA VI/a. – Ceramica de Vama

H I G

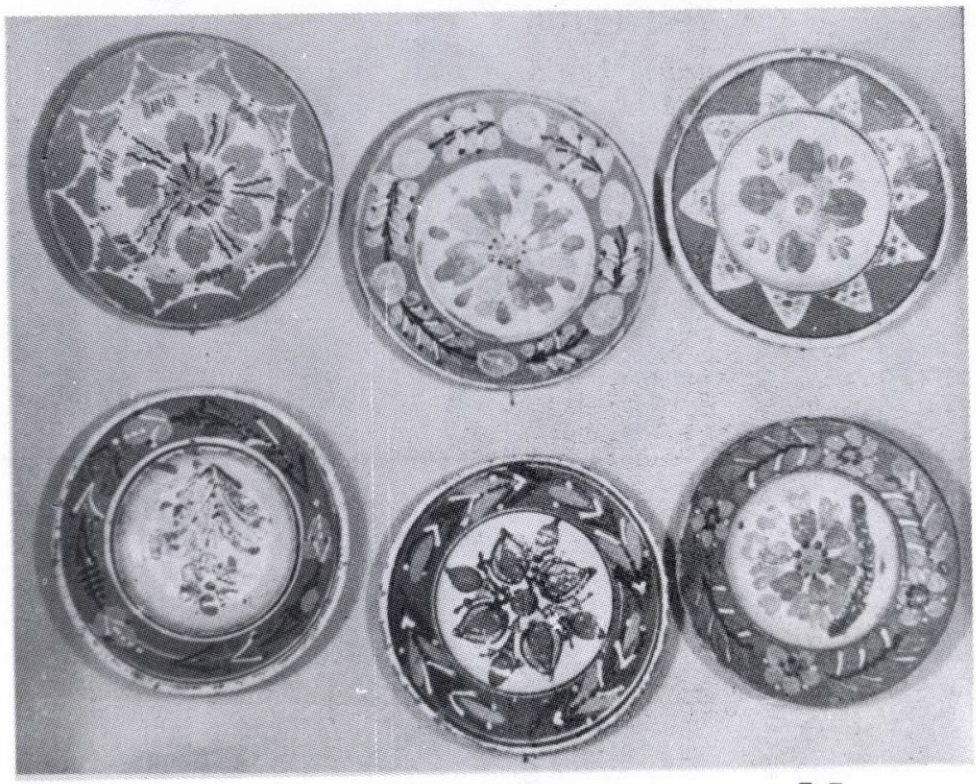

K L M

N

O P R

PLANŞA VI/b. – Ceramica de Vama

A – F

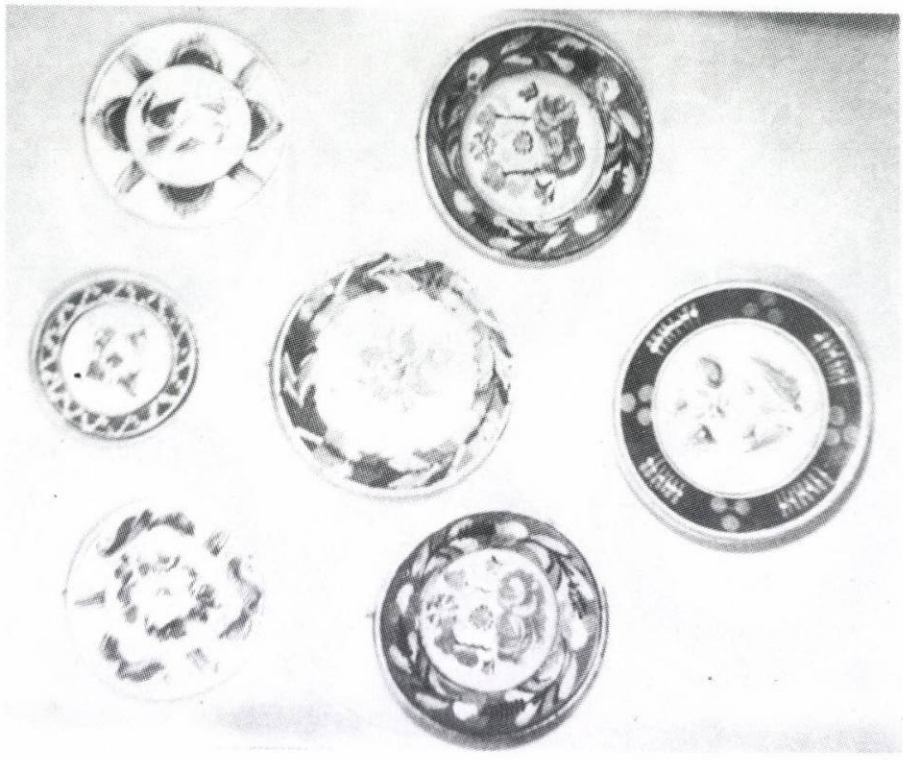

G *H* *I*

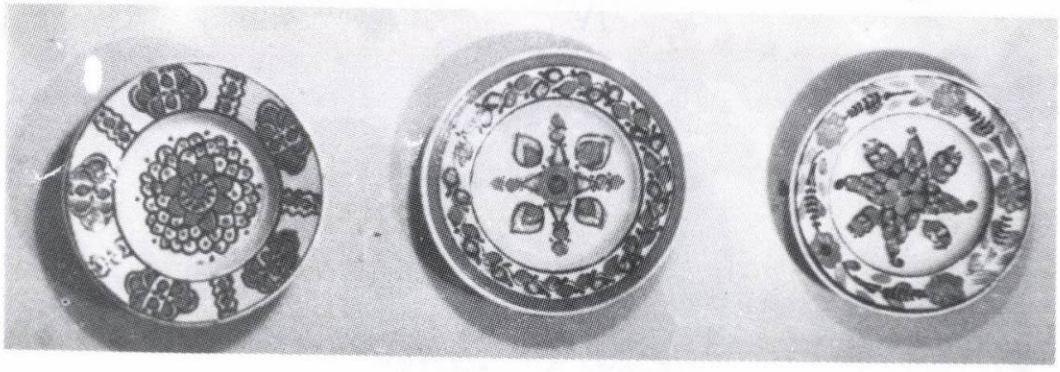

J K L

PLANŞA VII/a. – Ceramica de Vama

M N O P

R S Ș

T U

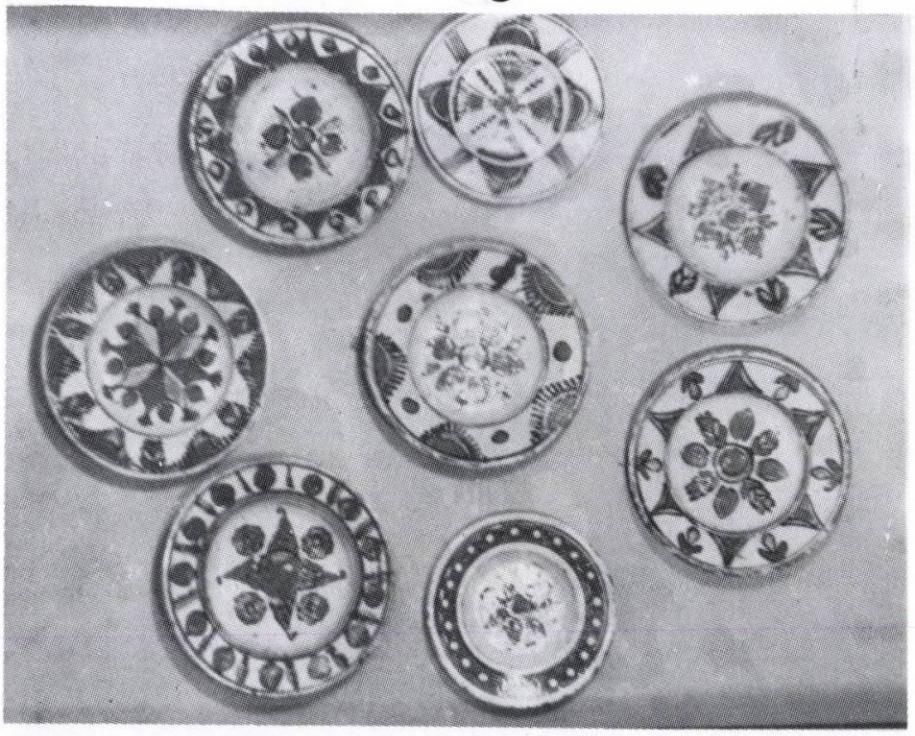

Q V X

Z Y

PLANȘA VII/b. – Ceramica de Vama

A

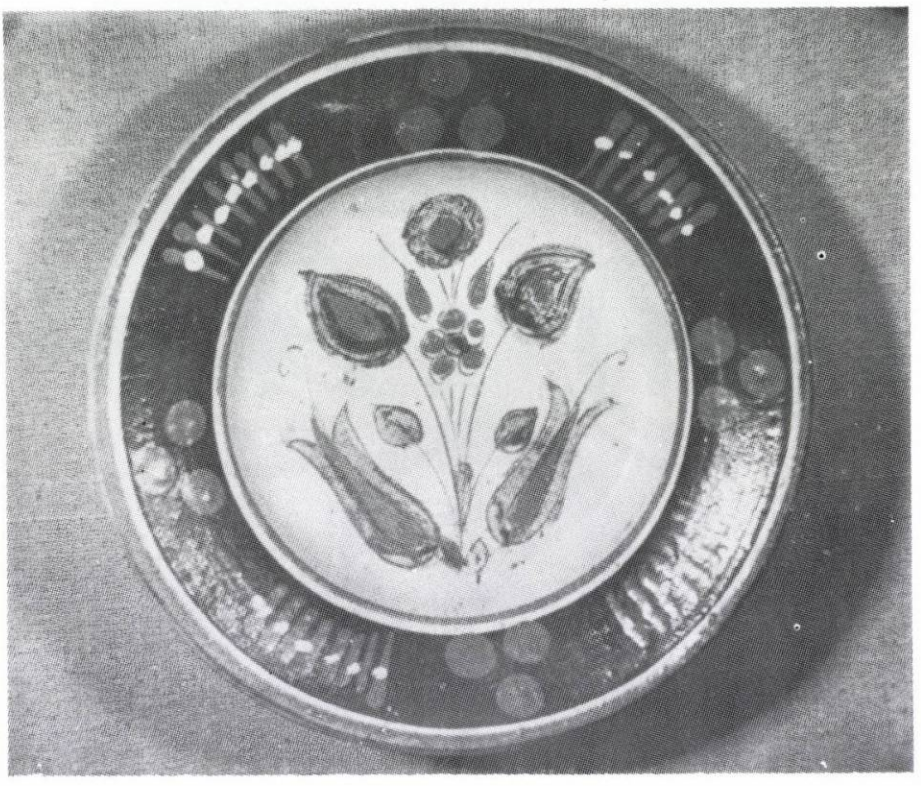

B

PLANŞA VIII. – Ceramica de Vama

A B C

D E

PLANŞA IX. – Ceramica de Vama

A B C

D E

PLANŞA X/a. – Ceramica de Vama

F G

H I J

PLANŞA X/b. – Ceramica de Vama

PLANŞA XI. – Şcoala austriacă. Anonim din secolul al XVIII-lea. „Portret de tânără cu lămâie".

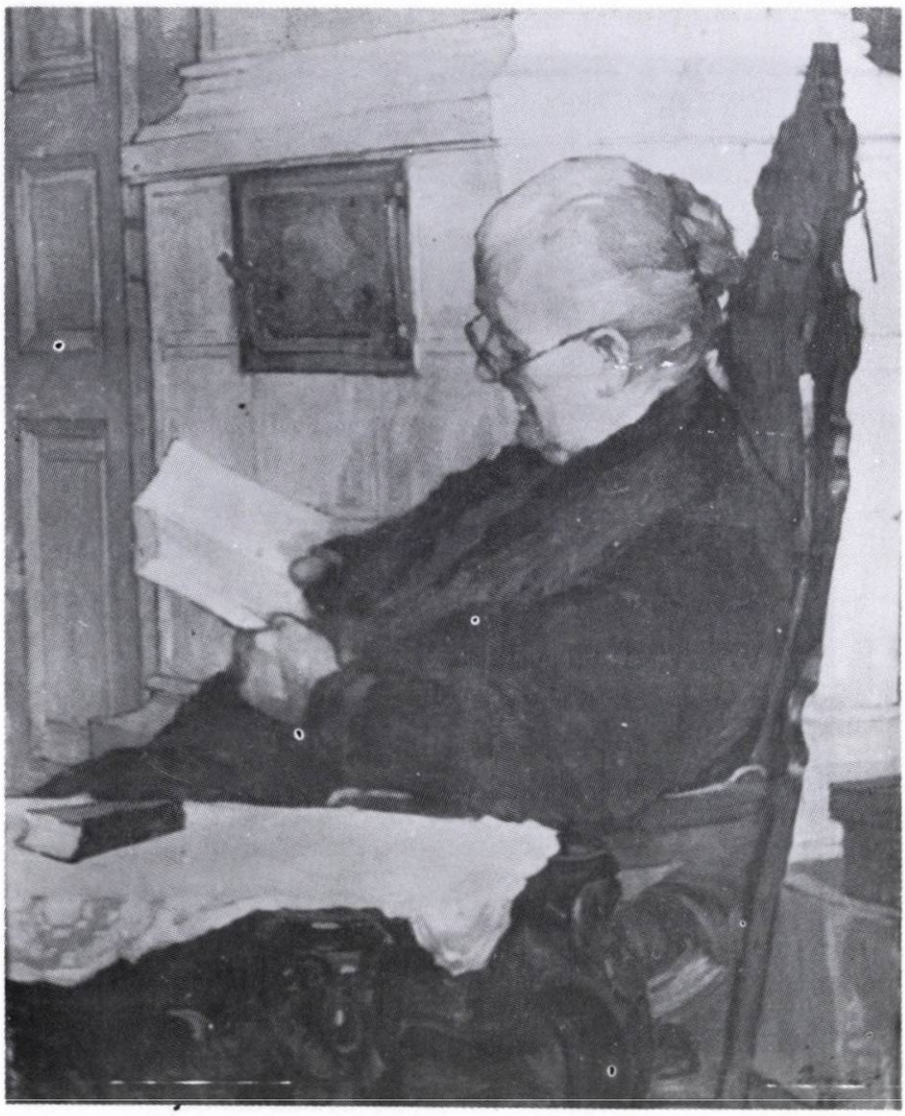

PLANŞA XII/a. – Aurel Popp: „Portretul mamei“.

PLANŞA XII/b. – Ion Ţânţaş: „Ţăran din Oaş“.

PLANŞA XIII. – Consolidări efectuate empiric, aplicate atât pe zonele nepurtătoare cât şi pe cele purtătoare de text. Unde a fost nevoie s-a completat textul cu cerneală ferogalică.

PLANŞA XIV/1. – Inițialele „F.W.“ fără an.

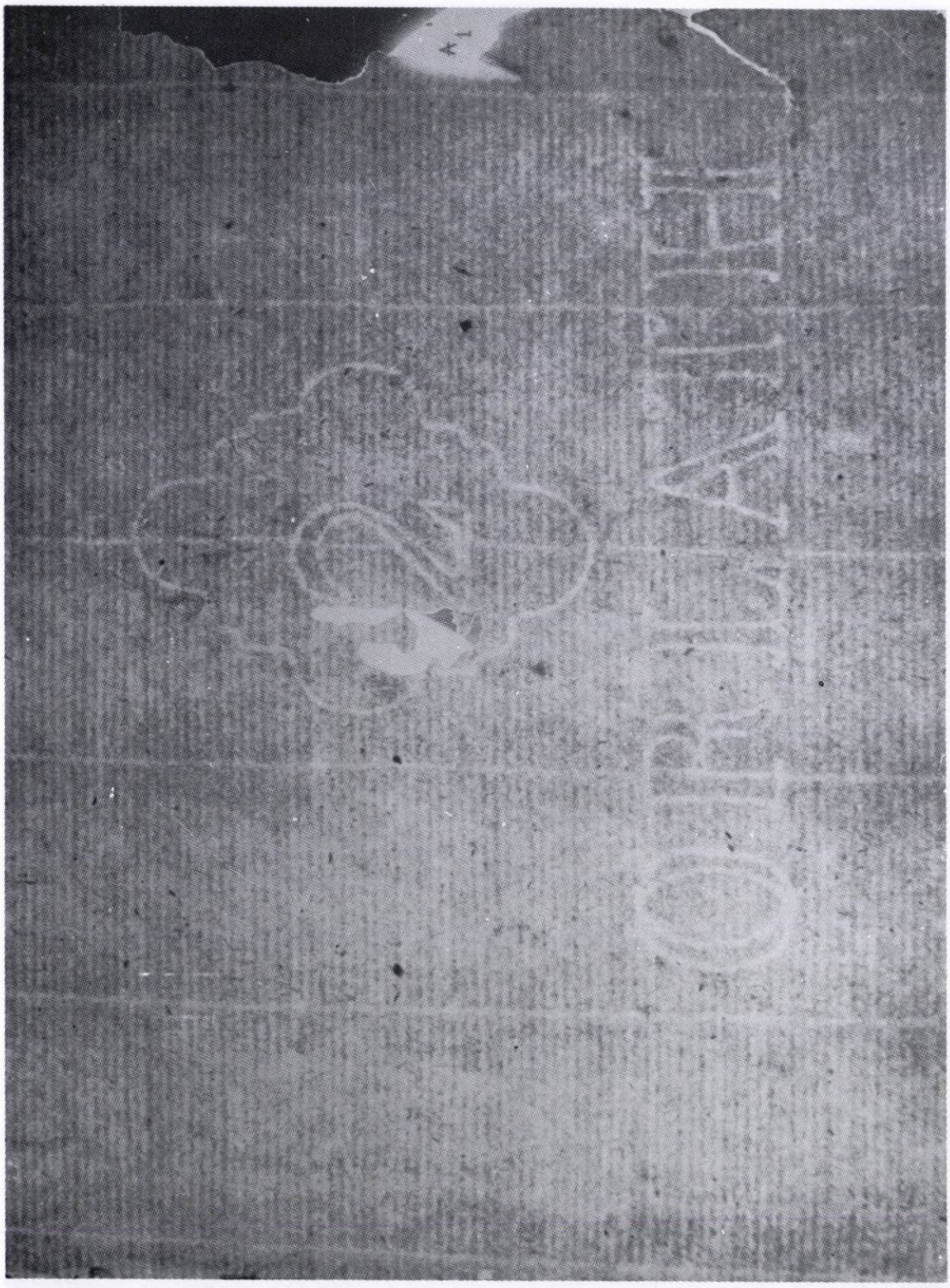

PLANŞA XIV/2. – „ORLATH“ – Ortografie atestată 1804.

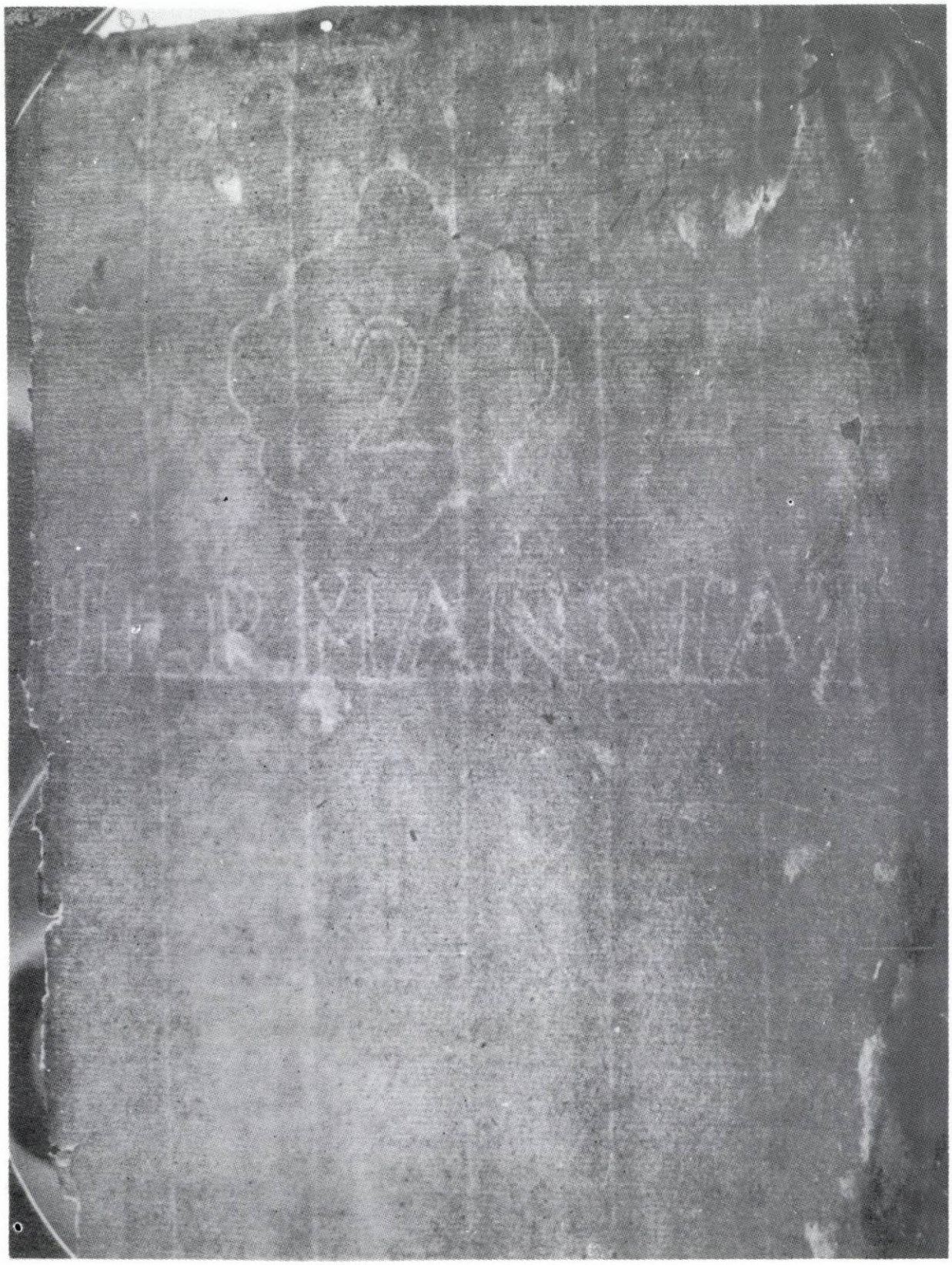

PLANŞA XIV/3. – „HERMANSTAT" – Sibiu 1807.
Cfra 2 în chenar – calitatea a II-a a hârtiei

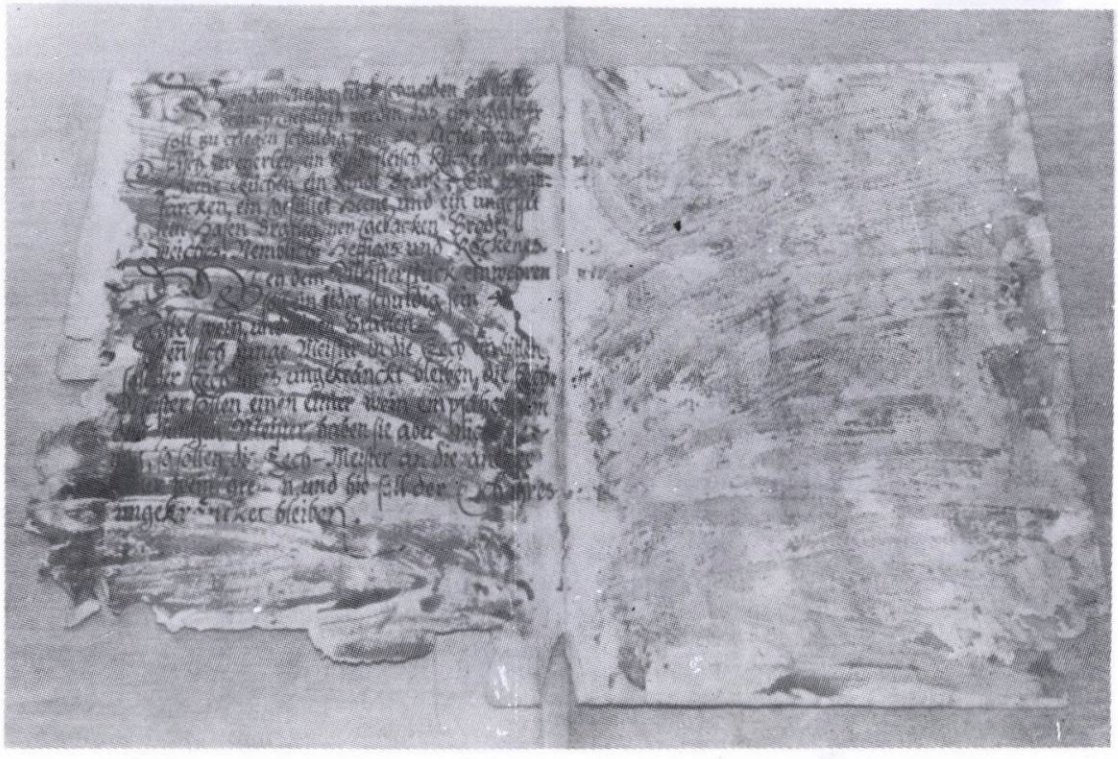

1

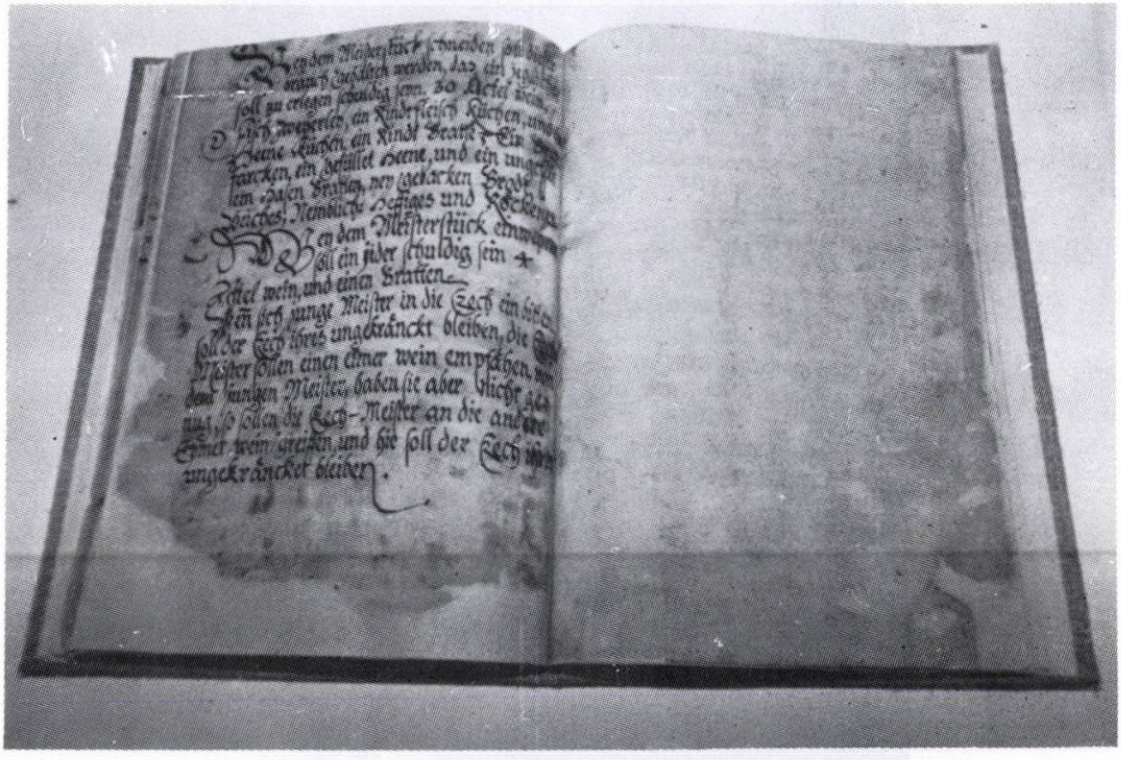

2

PLANŞA XV. – Statut de breaslă – manuscris 1783.

1. Imagine după dezlipirea celor 2 file.
2. După restaurare.

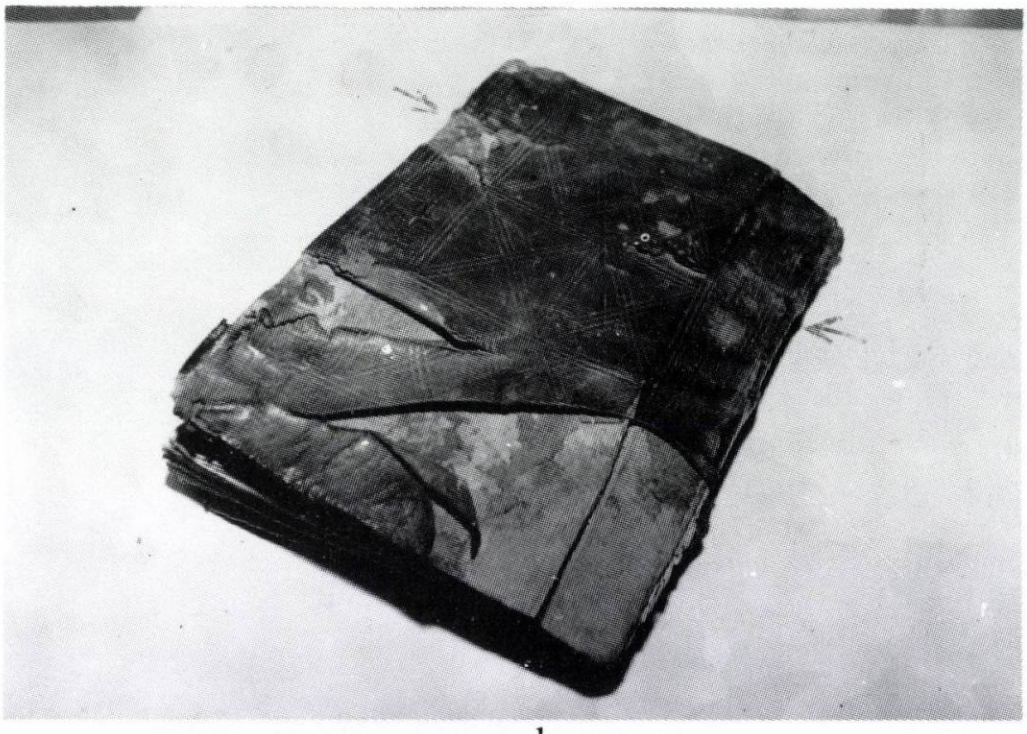

1

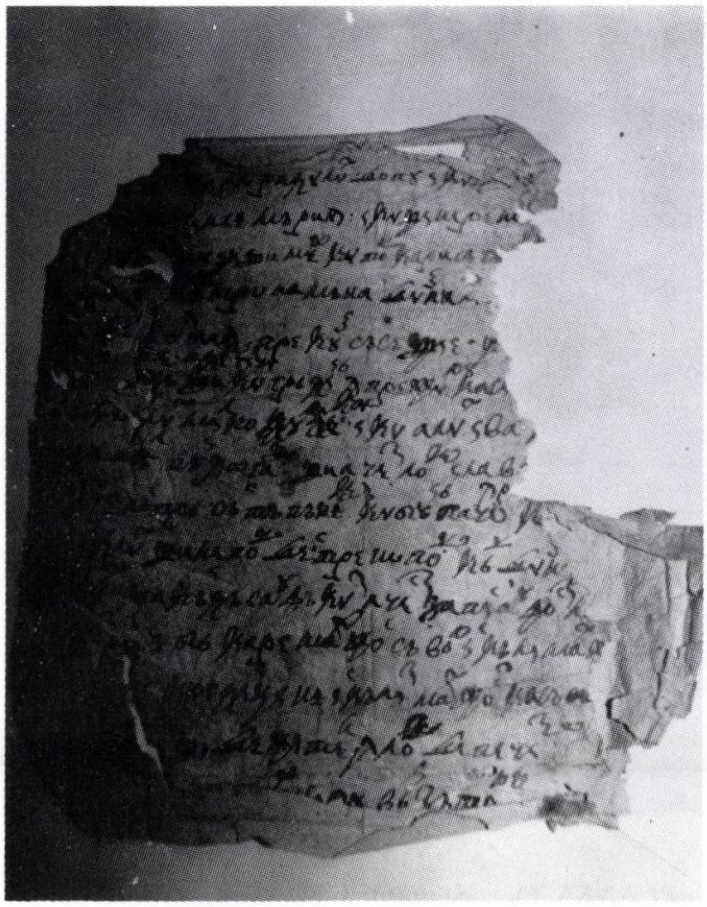

2

PLANŞA XVI/a. – 1. Cele două săgeți indică locul unde a fost găsit testamentul.
2. Înainte de restaurare

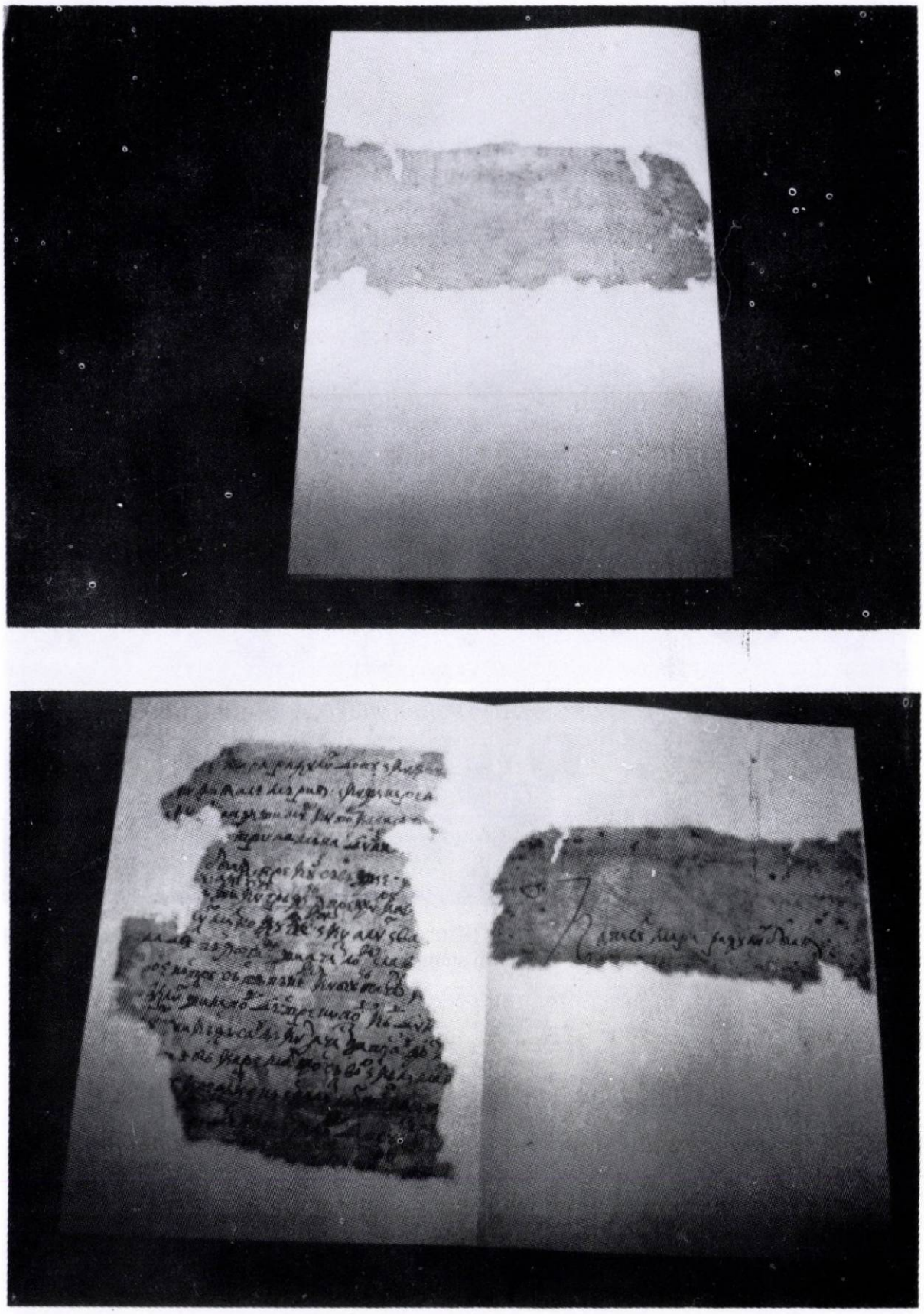

PLANŞA XVI/b. – Testamentul după restaurare.

PLANŞA XVII. – Stampă „BRAŞOVUL ÎN 1830“ „J .W. HATMAN“ – filigran lizibil în timpul spălării stampei.

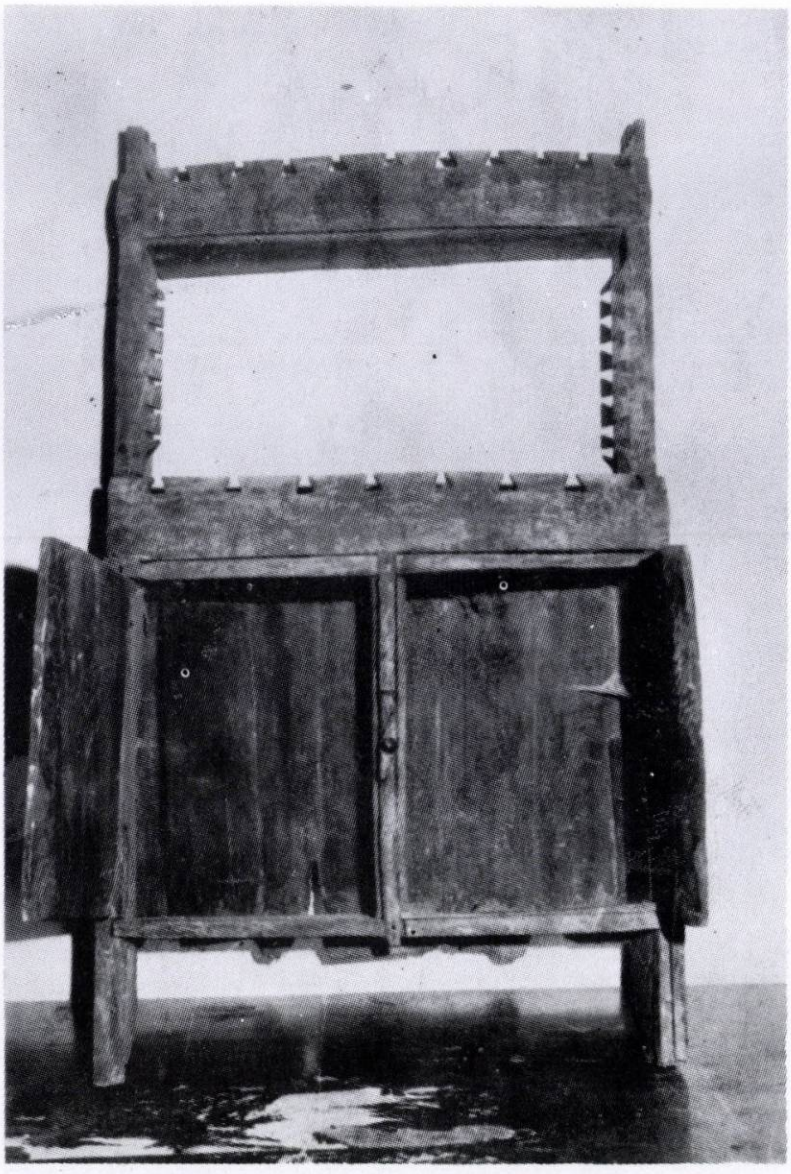

PLANŞA XVIII. – Podişor „Casa memorială“ Vasile Lucaciu, Apa.

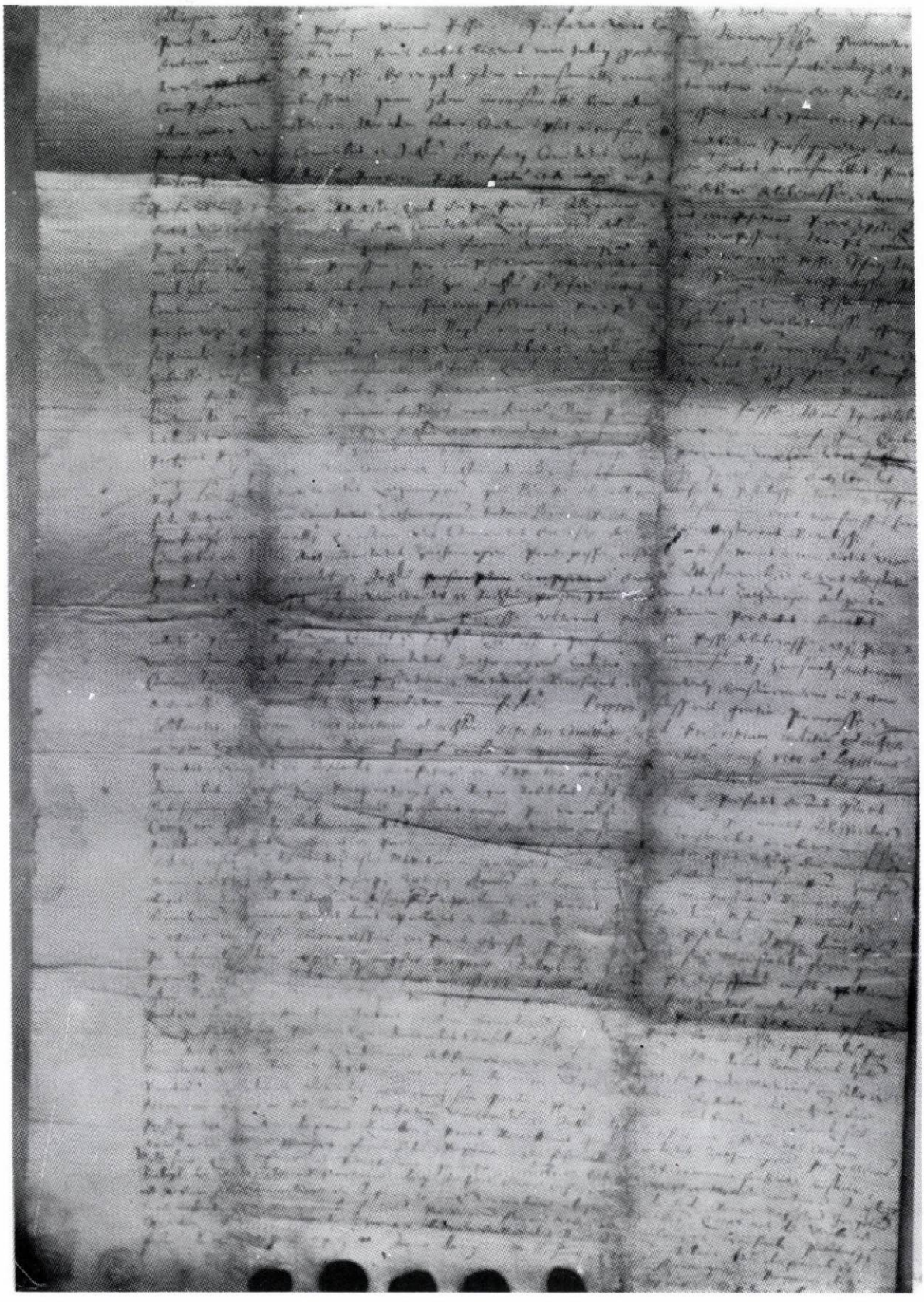

PLANŞA XIX. – Foto după restaurare. Consolidarea cu văl japonez pe verso, completarea golurilor, presare finală.

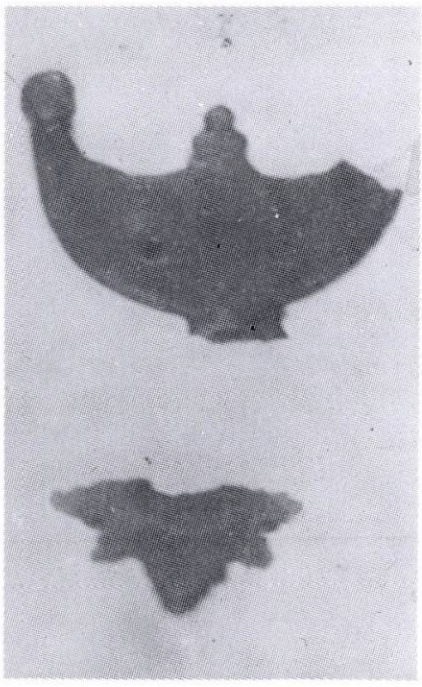

1

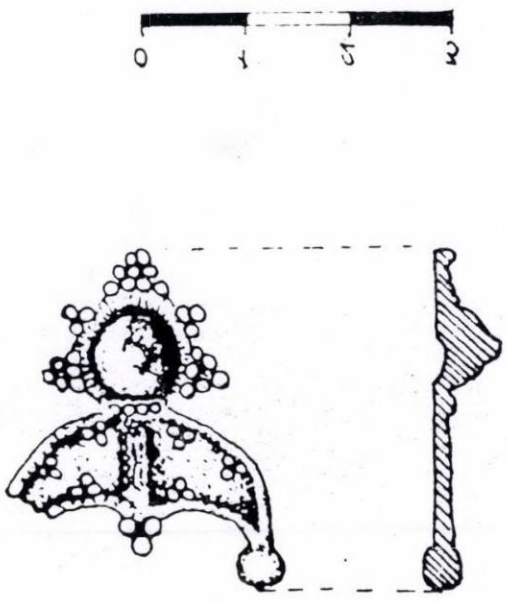

2

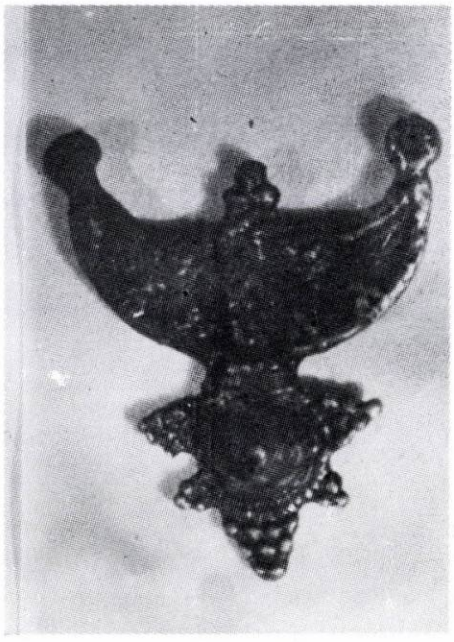

3

PLANȘA XX. – 1. Fotografia piesei înainte de restaurare. 2. Desenul piesei (1: 1). 3. Fotografia piesei după restaurare.